

FUNDACIÓ NOGUERA

ESTUDIS, 59

PARRÒQUIA I SOCIETAT RURAL
AL BISBAT DE GIRONA,
SEGLES XIII-XIV

ELVIS MALLORQUÍ

BARCELONA, 2011

© Elvis Mallorquí, 2011

Edita: Pagès Editors, SL

Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida

editorial@pageseditors.cat

www.pageseditors.cat

Primera edició: octubre de 2011

ISBN: 978-84-9975-147-4

Dipòsit legal: L-937-2011

Impressió: Arts Gràfiques Bobalà, SL

A la Iolanda

ÍNDEX

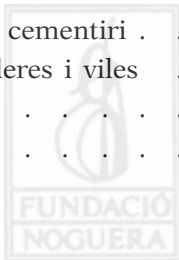
PRÒLEG	13
PRELIMINAR	19
ABREVIACIONS	23
INTRODUCCIÓ	25
La definició de parròquia	26
Església, feligresos i territori	27
Parròquia i comunitat rural	28
Una feudalització sense parròquies?	30
Fonts documentals i marcs d'anàlisi	36
Per a una visió global: el bisbat de Girona	37
Des de la mitja distància: els ardiaconats de Girona i la Selva	44
Les parròquies, des de dins	51

Primera part

ELS PRIMERS TEMPS DE LES PARRÒQUIES

L'ESTABLIMENT DE LA XARXA PARROQUIAL, DE LA FI DEL SEGLE IX AL SEGLE XI	63
El poblament rural abans de les parròquies	64
Vil·les i vilars	65
La lenta cristianització de la població rural	70
Les esglésies rurals del segle IX	74
“Aparrochiavit atque concessit decimas et primicias...”	79
L'establiment de la xarxa parroquial, segles X i XI	80
El romànic i l'aparició de les sagreres	84
Els castells feudals	90
Més enllà de les evidències escrites i materials	93

Les formes de la parroquialització	94
L'apropiació del delme	98
La parròquia i els parroquians	101
Conclusions	103
 LA RECUPERACIÓ DE LA INICIATIVA EPISCOPAL, SEGLES XII-XIII	105
Les "restitucions" d'esglésies i delmes laics	106
L'efecte de la reforma gregoriana a Girona	107
Les capellanies de la seu gironina	108
Els monestirs i el delme	114
El context social i polític dels segles XII i XIII	116
Els grups socials del camp gironí	116
Els primers reis i el control de la classe dominant	119
La recepció del dret romà i la imposició de la servitud	123
Els bisbes al capdavant de la diòcesi	125
Concilis provincials i sínodes diocesans	127
El control de les esglésies i dels delmes en mans de laics	130
Conclusions.	135
 EL POBLAMENT A L'INTERIOR DE LES PARRÒQUIES RURALS, SEGLE XIII I INICI DEL XIV	137
La xarxa parroquial del bisbat de Girona, del segle XI al XIV	137
Canvis i permanències	138
La definició dels termes parroquials sobre el terreny	142
La parròquia, una estructura adaptada a la dispersió de l'hàbitat	144
Veïnats i sufragànies	145
Vincles entre masos i parròquia	150
La parròquia, una estructura poc útil per a la concentració del poblament?	159
L'església parroquial i el cementiri	160
De les sagreres a les celleres i viles	162
La xarxa de camins	168
Conclusions	173

Segona part

LA PARRÒQUIA I LES FORMES DE DOMINACIÓ
SOBRE ELS HOMES I LES DONES

LES SENYORIES DE LES TERRES DE GIRONA	179
El nombre de senyories.	180
Moltes petites senyories	181
L'estructura de la senyoria i la parròquia	183
La senyoria sobre la terra i sobre els homes	186
Prestacions agràries i censos emfitèutics	187
Servitud i prestacions en treball.	193
El control senyorial de l'economia rural	199
Ferreries, forns i molins	200
Els drets d'ús comunals	207
El mercat i la notaria	212
El valor econòmic dels drets senyorials	214
Conclusions.	218
 LA PARRÒQUIA, UNA SENYORIA MÉS	 221
Els delmes gironins a partir del Llibre Verd dels Feus	222
La percepció del delme al segle XIV.	224
Delmes majors i delmes menors	228
El valor dels delmes	230
El repartiment del delme	234
Els bisbes de Girona, senyors dels delmes	237
Un reflex de l'evolució del delme als segles XIII i XIV	240
Les primícies	242
Les oblacions dels fidels	247
Les prestacions per les persones	251
Les prestacions per les terres.	255
Conclusions	258
 L'ÀMBIT DE LA JURISDICCIO	 261
Castells i parròquies al bisbat de Girona	261
Una visió des de dins: el plet del castell de Lloret.	262
Una visió des de fora: les comunitats gironines en els fo- gatges	265

L'administració de justícia	271
L'exercici de la justícia criminal al tombant dels segles XIII i XIV	272
Entre la jurisdicció civil i una "justícia de la terra" . . .	277
La defensa del territori	280
Esglésies encastellades i celleres fortificades.	280
Els castells i les prestacions militars	283
Les comunies del bisbe de Girona	288
Conclusions.	295

Tercera part

LA SOCIETAT RURAL A TRAVÉS DE LA PARRÒQUIA

EL CLERGAT PARROQUIAL	299
Controls externs sobre els clergues parroquials	299
Bisbes i ardiaques	300
Capellans i institucions eclesiàstiques gironines	303
Els càrrecs religiosos a les parròquies gironines.	310
Noms i càrrecs	311
Nombre i distribució geogràfica	313
Repartiment de les tasques rectorals	317
Patrimoni i rendes	319
Els clergues al capdavant de les parròquies	329
Condició i formació	329
El clergat i la cultura escrita.	334
Nivell de vida	336
Procedència social i familiar	340
Control episcopal sobre els clergues	343
Conclusions	355
ELS LAICS I LA PARRÒQUIA: NOBLES I PAGESOS	359
Els nobles, entre l'allunyament i l'aprofitament de la parròquia	359
Els grans senyors i la fundació de les capelles castrals . .	360
Els cavallers i la lluita pel control de les parròquies rurals.	367
L'ascens dels ciutadans arriba al camp	376
Els parroquians i el seu enquadrament religiós a través de la parròquia	380

Els grups socials a l'interior de les parròquies rurals . . .	381
La formació religiosa dels laics	388
El compliment dels sacraments eclesiàstics	392
Excomunicats, pecadors i heretges	398
Les confraries rurals.	406
L'assistència als pobres i als malalts	411
L'obreria i la participació dels laics en la gestió de la parròquia	416
El manteniment de l'església i la difusió de les obreries. .	417
Els recursos econòmics de les obreries	424
L'obreria, sota el control de la pagesia de mas	429
Conclusions.	433
 PARRÒQUIA I COMUNITAT RURAL	 437
El naixement de les universitats rurals.	439
Universitats de castells i viles	440
Universitats de parròquies.	447
Funcions de les universitats	450
Les comunitats rurals en conflicte	457
Les comunitats de cara a l'exterior.	457
Lluites a l'interior de la comunitat	460
Conclusions.	466
 CONCLUSIONS GENERALS.	 471
Fonts documentals	472
La parròquia en el territori rural de Girona	474
La parròquia i la senyoria.	476
La parròquia i la societat rural	477
Els clergues	477
Els senyors	478
Els pagesos i les comunitats rurals.	480
Conclusions.	482
 FONTS I BIBLIOGRAFIA	 487
Fonts documentals publicades	487
Sigles utilitzades	493

Bibliografia	495
APÈNDIXS	539
1. Les parròquies del bisbat de Girona, segles x-xiv	539
Ardiaconat de Girona	540
Ardiaconat de la Selva	549
Ardiaconat d'Empúries	555
Ardiaconat de Besalú	562
2. El registre de la dècima eclesiàstica de 1364	572
La contribució dels beneficis eclesiàstics a la dècima de 1364	572
La contribució de les obrerries parroquials a la dècima de 1364	578
Les capellanies dels ardiaconats de Girona i la Selva segons la dècima de 1364.	582
3. El repartiment de les tasques dels clergues parroquials de Quart, Llagostera i Paret Rufí, 1308-1321.	584
4. Les activitats dels clergues de Cruïlles i Monells, 1302-1333	588
5. El capbreu del blat de l'oli de l'obra de Sant Martí vell, 1364-1380	590
DOCUMENTS	595
ÍNDEXS COMPLEMENTARIS	637
Figures	637
Mapes	638
Taules	639

PRÒLEG

La parròquia és i ha estat una peça essencial de l'estructura organitzativa de l'Església; la cèl·lula bàsica d'organització des de l'alta edat mitjana, quan les diòcesis van esdevenir territoris massa amplis per ser operatius en determinats aspectes de la vida diària dels cristians i es van subdividir en unitats més petites. La parròquia, ja llavors, era una circumscripció territorial i alhora una comunitat de fidels que compartia determinats aspectes de la vida religiosa: uns clergues, una església, un cementiri, etc., amb tot el que envolta el funcionament de la institució eclesial.

Però a l'edat mitjana la parròquia era molt més que això. Era també un marc de sociabilitat per a la població rural que eventualment podia servir per organitzar-se políticament. Era també un àmbit d'exercici de la senyoria, utilitzat per al cobrament de rendes. La parròquia era, a més a més, l'escena on es posaven de manifest solidaritats, jerarquies o rivalitats a escala local.

És possible considerar la parròquia medieval només des del punt de vista de les funcions religioses que exercia, com un espai utilitzat pels bisbes per facilitar el control del territori diocesà. Elvis Mallorquí Garcia, en aquest llibre, fruit de la seva tesi doctoral, ha triat precisament el camí contrari, el d'analitzar la parròquia des de tots els angles possibles. I ho fa, a més, procurant situar la parròquia en el seu context, en el sentit més ampli, per tant, contraposant-la a altres institucions, relacionant-la amb els diversos elements que configuren la societat medieval fins a pintar un fris ric de matisos. Per aquest motiu el llibre s'estructura en una sèrie de capítols que aborden els grans temes des dels quals és possible estudiar el paper de la parròquia en el món medieval.

Des d'aquesta perspectiva, malgrat que l'Església a través de les parròquies tingués un paper homogeneïtzador, la realitat a escala regional és molt variada. En bona part de la Catalunya Vella els individus s'identifiquen en els textos escrits amb relació a la parròquia on viuen. No és així en la majoria de regions peninsulars de la mateixa època. I aquesta característica distintiva n'amaga moltes més que aquest llibre aclareix admirablement.

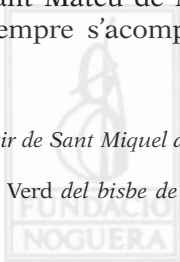
És ben sabut que Catalunya conserva un tresor amb la documentació medieval, difícilment superable. Sol fer-se esment dels pergamins conservats, anteriors a l'any mil, però no es parla prou dels milers i milers de documents dels segles XIII i XIV que es conserven als arxius eclesiàstics o notariais, per posar només dos exemples. I una de les principals virtuts d'aquest valuós patrimoni rau en la possibilitat de combinar fonts documentals de tipus molt divers: algunes procedents dels arxius episcopals o diocesans, altres de les diverses senyories de la regió i uns quants més dels rics arxius de les notaries que llavors funcionaven en una munió de petites viles. Això és precisament el que fa amb particular destresa Elvis Mallorquí, que ha dedicat una bona part dels seus anys de recerca a descobrir i donar a conèixer documents com els que procedien del monestir de Sant Miquel de Cruïlles.¹ Aquest llibre és sobretot el resultat d'una seriosa recerca als arxius, intentant explorar tots els tipus de documents possibles. Alguns es mereixen per ells mateixos l'edició acurada que n'ha fet l'autor com en el cas de l'excel·lent registre del bisbe de Girona anomenat Llibre Verd dels Feus del 1362 que permet conèixer amb detall qui cobrava els delmes de cada parròquia.²

L'àmbit de la recerca és una part de la diòcesi de Girona, formada pels dos ardiaconats de la Selva i Girona, que a grans trets coincideix amb els límits del comtat. Aquest és un espai on hi havia una xarxa densa i antiga, constituïda per quasi dos centenars de parròquies. Sabem que després del segle XI són poquíssims els canvis o segregacions de parròquies.

Aquest és un territori que Elvis Mallorquí coneix pam a pam. D'alguns indrets citats ja n'ha fet i publicat estudis monogràfics —Monells, Begur, Lloret, Sant Mateu de Montnegre i les Gavarres en general. Les explicacions sempre s'acompanyen amb casos concrets,

1. MALLORQUÍ, E., *El monestir de Sant Miquel de Cruïlles a l'edat mitjana*, La Bisbal d'Empordà: Ajuntament, 2000.

2. MALLORQUÍ, E., *El Llibre Verd del bisbe de Girona (1362-1371)*, Girona: Diputació de Girona, 2011.

molts situats en mapes. El lector trobarà, a través de la parròquia, una profunda reflexió sobre la història del paisatge i del poblament. En un capítol podrà resseguir les diverses esglésies parroquials i els altres temples, més d'un centenar, que no tenien estatus parroquial. També ressegueix el fenomen de les sagreres, o celleres, i la formació dels nuclis de poblament concentrat mentre es mantenien els veïnats de masos dispersos. És aquest un punt crucial que sens dubte dóna sentit a la importància dels territoris parroquials. N'hi ha d'altres. Per exemple, l'absència d'una sòlida xarxa de termes castrals com la que es troba coetàniament en comarques de més al sud o més a l'oest.

El llibre és especialment útil en la descripció del clergat parroquial, un tema en el fons molt inexplorat en la Catalunya medieval. S'hi examinen les figures dels rectors, sagristans, domers, diaques, clavers i beneficiats, figures de qui dóna noms i exemples concrets de les seves tasques, però també sobre els nivells de vida i les relacions que establien amb bisbes, família d'origen i laics de la parròquia. Aquest és un aspecte en general ignorat perquè precisament requereix un coneixement de les realitats locals més que no pas els principis generals.

Bona part del llibre es dedica a analitzar el paper dels laics en les parròquies. Això inclou la noblesa, de la qual Elvis Mallorquí és un bon coneixedor i ha contribuït decisivament a clarificar-ne genealogies, dominis o rendes, i les jerarquies internes com les que diferencien senyors de castells i cavallers de cases fortes. Tal com es demostra de manera clara, a principis del segle XIV encara hi havia molts nobles que cobraven delmes, però també s'observa un distanciament que es manifesta per exemple en la construcció de capelles en castells i residències nobiliàries.

Un dels capítols centrals i indispensables del llibre és el que es dedica a la relació dels clergues amb els seus parroquians laics. Aquestes experimentaren una important transformació amb el IV Concili del Laterà, del 1215, que va comportar un canvi radical en exigir dels laics un major compromís i una major responsabilitat. El concili promogué un esforç seriós per controlar la pràctica religiosa a les parròquies. En imposar l'assistència a la missa o el compliment d'un conjunt de sagraments, encoratjava un contacte molt més regular amb l'Església i el missatge cristià. Fruit d'aquest esperit són les visites pastorals on, amb inusitada vivesa, s'interroga tant a clergues com a laics i que recentment han esdevingut un centre d'interès per si mateix.³

3. PUIGVERT, J. M.; MONJAS, L.; PEREA, E.; SOLÀ, X., *Les visites pastorals: dels orígens medievals a l'època contemporània*, Girona: CCG Edicions, 2003; MONJAS, Ll., *La Reforma*

La responsabilitat dels parroquians afectava especialment la gestió dels “obers” encarregats de la cura del temple i els seus béns mobles, i d'uns recursos que els pertocava administrar —com el blat de l'oli que aquí es descriu amb sorprenent precisió. L’“obreria” es pot convertir llavors en un mirall de les tensions de la societat local i per tant es donen enfrontaments. Aquests són reveladors del paper que unes elits podien assolir al capdavant de les institucions parroquials o de les jerarquies internes com la que es demostra en l'oposició entre *rustici* i *iuvenes homines*. La complexitat d'aquestes estructures parroquials també deixa un marge per a la religiositat individual amb la proliferació de petites confraries locals, amb les institucions de beneficis i amb les disposicions per a la sepultura.

Aquest llibre té l'enorme encert de mostrar la parròquia en relació amb la senyoria. No s'hi perd l'ocasió de fer un estudi seriós dels drets senyorials per exemple passant revista als nombrosos capbreus conservats per la diòcesi de Girona. Això permet constatar que la parròquia fou en molts casos la circumscripció territorial utilitzada per gestionar els diversos drets senyorials. És a dir, l'àmbit utilitzat per al cobrament de rendes, la institució de batllies o l'organització de monopolis.

Aquesta exploració dels drets senyorials permet avaluar correctament el delme, un dels elements pels quals la recerca d'Elvis Mallorquí comença a ser valorada arreu. El delme és una peça essencial de l'economia del bisbat, els monestirs i la principal font d'ingressos per a molts nobles de la regió, a més, és clar, de ser una de les prestacions de la pagesia més quantioses. El bisbe de Girona ha d'admetre que són sovint els laics els qui es queden amb una part substancial dels delmes de les parròquies. Tot i els esforços desplegats des de la reforma gregoriana, els bisbes no aconsegueixen posar fi a aquesta realitat. Però durant els segles XIII-XIV aconseguiren obtenir-ne el reconeixement dels seus detentors per tal d'equiparar-los a feus —com una impressionant sèrie d'homenatges conservats a l'arxiu de la Mitra de Girona demostra a bastament. Tal com diu Roland Viader, el delme ha tingut un paper estructurant en la proliferació ràpida de feus i fidelitats, en l'afirmació de les jerarquies feudals.⁴

Amb relació a aquest darrer punt, l'estudi d'Elvis Mallorquí ofereix una esplèndida visió dels poders dels bisbes gironins als segles XIII i

eclesiàstica i religiosa de la província eclesiàstica tarraconense al llarg de la baixa edat mitjana: a través dels qüestionaris de visita pastoral, Barcelona: Fundació Noguera, 2008.

4. VIADER, R., «La dîme dans l'Europe des féodalités. Rapport introductif», dins: *ib.* (ed.), *La dîme dans l'Europe médiévale et moderne*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 2010, p. 7-38.

xiv. Al costat d'aspectes més coneguts com el patrimoni o els intents de controlar el nomenament dels clergues que tenen la cura d'ànimes de les parròquies, se'ns mostren aspectes inèdits de l'autoritat episcopal com l'ús que feia de les excomunion. En una magnífica taula es presenten els motius d'excomunió (cf. taula 29), entre els quals ocupa un lloc destacat la no-assistència a les "comunies", això és, la força armada que el bisbe podia mobilitzar entre els habitants de la diòcesi.

No obstant això, l'autor també ens assenyala els límits del poder episcopal o laic damunt de les parròquies. En primer lloc, rendes que es queden al si de la comunitat parroquial, delmes menors, primícies i oblacions dels fidels. Malgrat visites pastorals i excomunion, encara a principis del segle xiv ens trobem amb una realitat local que no acaba de sotmetre's a les directrius episcopals.

Com tots els bons estudis aquesta és una tesi que en suggereix d'altres i que obre nous camins, com l'estudi del poder episcopal, la proliferació de les "universitats" rurals o la difusió de models artístics i culturals en el món rural. En les pàgines d'aquest llibre Elvis Mallorquí ens acompanya pel difícil camí del mig, entre els estudis d'història de l'Església i els d'història del feudalisme, entre unes parròquies objecte preuat de domini senyorial i alhora base d'una sociabilitat pagesa. El resultat, del tot reeixit, és una contribució brillant al coneixement de la Catalunya medieval.

Lluís To FIGUERAS
Universitat de Girona

PRELIMINAR

La història del present llibre s'inicia deu anys enrere, quan vaig començar a treballar decididament en el que acabaria convertint-se en la tesi doctoral. Aleshores, havia enllestit diferents recerques derivades del treball de recerca de nou crèdits del doctorat, presentat el 1997 a la Universitat de Girona amb el títol d'"Un territori en evolució: Cruïlles i la conca mitjana del Daró del segle ix als inicis del segle xiv",¹ i acabaven d'aparèixer publicats dos treballs més, un era l'edició del fons documental del monestir de Sant Miquel de Cruïlles i l'altre la síntesi de l'evolució del massís de les Gavarres amb especial incidència en el fins aleshores massa desconegut període medieval.²

El primer projecte de la tesi doctoral tenia com a objectiu l'anàlisi de la llarga etapa de creixement medieval, dels segles xi al xiii, a través d'estudis microhistòrics de diversos indrets i sectors de les terres de Girona. Segurament, la idea era massa ambiciosa perquè no s'havien fet, encara, recerques arqueològiques, toponímiques i documentals que servissin de base per reconstruir de manera fidedigna la realitat paisatgística medieval. De fet, alguns treballs puntuals sobre Riudellots de

1. Part dels materials recollits en el treball de recerca van ser reelaborats en alguns articles, cf. MALLORQUÍ, E., "El mas com a unitat d'explotació agrària. Repàs dels seus orígens", dins *El mas medieval a Catalunya. Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, núm. 19, 1998, p. 45-64; *id.*, "Els àmbits de la solidaritat pagesa en una comunitat rural de la Catalunya Vella (Cruïlles, s. xiii i inicis del xiv)", dins J. BARRULL; J. J. BUSQUETA; E. VICEDO (eds.), *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1998, p. 185-203; *id.*, "Homes, viles i masos (Cruïlles, 1319)", dins R. CONGOST; Ll. To (dirs.), *Homes, masos, història*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 43-89.

2. MALLORQUÍ, E., *El monestir de Sant Miquel de Cruïlles a l'edat mitjana*, la Bisbal d'Empordà: Ajuntament, 2000 [PSMCR]; *Id.*, *Les Gavarres a l'edat mitjana*, Girona: CCG Edicions, 2000.

la Selva, Sant Mateu de Montnegre, Monells i Lloret, juntament amb recerques d'altres autors, ens han fet constatar la complexitat existent a l'hora d'aproximar-se a les formes del poblament i de l'ocupació del sòl de l'edat mitjana i, alhora, la necessitat urgent de combinar diferents fonts d'informació, essencialment els capbreus senyorials i els registres notariais de l'edat mitjana, i de partir dels cadastres i dels amillaraments dels segles XIX i XX.

És per aquest motiu que el plantejament inicial de la tesi es va anar modificant d'acord amb les indicacions del doctor Lluís To Figueras, director de la tesi, a mesura que elaborava les diferents parts que finalment han constituït l'estudi. El punt de partida va ser un primer esbós, elaborat entre el 2002 i el 2003, sobre el paper de la parròquia en l'organització del territori, amb especial atenció a la seva dimensió territorial, a la seva evolució entre els segles X i XIV, als delmes i als altres drets parroquials, al paper dels clergues parroquials com a portaveus de la jerarquia eclesiàstica i a la implicació dels laics en la vida i en la gestió de la parròquia. Entre els anys 2004 i 2005 vaig explorar les implicacions de les parròquies i dels castells termenats en l'estructuració del territori del bisbat de Girona, en l'aparició dels nuclis de poblament concentrat —castells, celleres i viles—, en la pervivència del poblament dispers en masos, en la definició dels grups de la societat rural gironina —nobles i pagesos, sobretot— i, a l'últim, en la construcció de les senyories feudals, de l'administració de justícia i de la defensa militar del territori. A partir de la tardor del 2005 i durant el 2006 vaig acabar d'estructurar la tesi doctoral en tres grans apartats: un primer sobre l'abast de la presència de la parròquia en el territori rural de la diòcesi de Girona; un segon sobre els grups socials —clergues, nobles i pagesos— i les seves relacions amb les parròquies rurals, i un tercer sobre les rendes associades a la parròquia i les formes a través de les quals el marc parroquial permeté estructurar les senyories feudals i les comunitats rurals.

La tesi doctoral, finalment, va ser llegida a la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona el 26 de març del 2007. El tribunal que la va avaluar, format pels professors Josep M. Salrach (Universitat Pompeu Fabra), Pascual Martínez Sopena (Universitat de Valladolid), Roland viader (CNRS, Toulouse), Joaquim M. Puigvert (Universitat de Girona) i Pere Ortí (Universitat de Girona), li va concedir la màxima qualificació. Amb posterioritat a aquesta data, he ampliat algunes qüestions puntuals de la tesi doctoral, com l'origen i la difusió dels veïnats i de les celleres a les terres gironines entre els segles XI i XIV, i, gràcies a la Beca de Ciències Socials concedida pel Patronat Francesc Eiximenis de la Diputació de Girona, m'he encarregat de l'edició i l'estudi complets

del Llibre Verd dels Feus del bisbe de Girona, peça clau que permet entendre millor el paper del delme com a fonament de l'economia de tots els senyors medievals gironins.³ Finalment, l'obtenció de la XIX Beca de la Fundació Noguera el 2009 ha suposat l'empenta definitiva per a la publicació de la tesi doctoral, per la qual cosa agraeixo la confiança dipositada en mi pel jurat de la beca i per la direcció de la fundació. Ha estat l'ocasió per estructurar de manera més coherent els materials de la tesi i fer-la menys feixuga del que era abans.⁴

* * *

Afortunadament, no he estat sol en el llarg camí de la tesi. Per començar, he d'agrair les observacions i comentaris de Lluís To Figueras, director de la tesi, Pere Ortí, Rosa Lluch, Víctor Farías i Aymat Catafau, professors d'història medieval de les universitats de Girona, Barcelona, Pompeu Fabra i Perpinyà, i també de Lluís Monjas i Xavier Soldevila, que m'han permès anar situant les meves primeres idees sobre la tesi i, sobretot, reconduir pacientment la nebulosa d'idees, de documents i de projectes que tenia al cap i entre mans. També agraeixo les crítiques i els suggeriments dels membres ja esmentats del tribunal de la tesi doctoral, que he tingut en compte per a la publicació final. De manera més general, em sento en deute envers tots els professors de la Universitat de Girona, de la Universitat Pompeu Fabra i de la Université de Toulouse-Le Mirail que he tingut al llarg de la llicenciatura i del doctorat d'Història, entre els quals voldria destacar els noms de Pierre Bonnassie, Monique Bourin, José Àngel García de Cortázar, Josep M. Salrach, Rosa Congost, Xavier Torres i Enric Saguer. També han estat profitoses les converses amb els companys de llicenciatura i doctorat que ens hem endinsat en el camp massa poc reconegut de la investigació històrica.

3. MALLORQUÍ, E., "Les celleres medievals de les terres de Girona", *Quaderns de la Selva*, núm. 21, 2009, p. 117-148; Íb., "Els veïnats: orígens i evolució d'una demarcació territorial a l'interior de les parròquies del bisbat de Girona, segles x-xiv", dins J. BOLÓS; E. VICEDO (eds.), *Poblament, territori i història rural*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2009, p. 361-396; Íb., *El Llibre Verd del bisbe de Girona (1362-1371)*, Girona: Diputació de Girona, 2011 [LVBG].

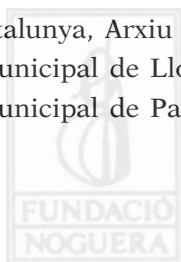
4. Bona part de les taules dels apèndixs de la tesi doctoral, amb els quals hem elaborat figures i mapes, no els hem inclòs en aquesta publicació. Per tal de consultar-los, cf. MALLORQUÍ, E., "Parròquia i societat rural al bisbat de Girona, segles XIII i XIV", tesi doctoral inèdita, Girona, Universitat de Girona, 2007 (consultable a <www.tdx.cesca.es> i <www.tesisenxarxa.net/TDX-0619107-123843/>.

Més enllà de la universitat, aquest treball de recerca no hauria estat possible sense moltes altres persones. En primer lloc, tots els arxivers que m'han ajudat a cercar pergamins i llibres medievals, en especial Joan Boadas (AMGi), Josep Matas i Santi Soler (AHG), Gabriel Roura (†) i Joan Villar (ACG), Xavier Pérez i Quim Carreras (ACSE), Quim Daban (SAML), Josep M. Pons Guri (†) i Hug Palou (AHFF) i, de manera molt especial, Josep M. Marquès (†) (ADG). A continuació, els companys dels instituts d'ensenyament secundari de Llagostera i Santa Coloma de Farners i els membres de l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, el Centre d'Estudis Selvatans, la revista *Gavarres* i la Colla Excursionista Cassanenca, especialment en Pitu Basart, l'Eloi Madrià, l'Àngel Madrià, en Joan Llinàs, en Narcís Figueras, en Miquel Borrell i en Pere Gifre que m'han permès aprendre molts aspectes del passat de la terra on vivim. Finalment, he d'agrair la paciència infinita de la gent que tinc més a prop, els meus pares Josep i M. Àngels, el meu germà David, els meus sogres Josep i Dolors, en Josep, la Cristina i la Teia i, sobretot, la Iolanda, la Sira i la Duna.

Riudellots de la Selva, gener del 2011

ABREVIACIONS

ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona)
ACG	Arxiu Capitular de Girona
ACS	Arxiu Capitular de Solsona
ADG	Arxiu Diocesà de Girona
ADM	Arxiu Ducal de Medinaceli (dins l'Archivo de la Nobleza, de Toledo)
AMGi	Arxiu Municipal de Girona
ACBE	Arxiu Comarcal del Baix Empordà (la Bisbal d'Empordà)
ACSE	Arxiu Comarcal de la Selva (Santa Coloma de Farners)
AMS	Arxiu Municipal de Salt
ANC	Arxiu Nacional de Catalunya (Sant Cugat del Vallès)
AHG	Arxiu Històric de Girona
AHH	Arxiu Històric d'Hostalric
AHMC	Arxiu Històric Municipal de Calella
AHMCL	Arxiu Històric Municipal de Cornellà de Llobregat
AMSFG	Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols
AMSU	Arxiu Municipal de la Seu d'Urgell
APF	Arxiu Patrimonial del mas Ferrer (Bescanó)
BCAH	Biblioteca de Catalunya, Arxiu Històric
SAMLM	Servei d'Arxiu Municipal de Lloret de Mar
SAMP	Servei d'Arxiu Municipal de Palamós

c.	columna	ed. orig.	edició original
cap.	capítol	íd.	ídem (el mateix autor)
cf.	<i>confer</i> 'compareu'	núm.	número
comp.	compilador	p.	pàgina
coord.	coordinador	s. núm.	sense número
dir.	director	vol.	volum
ed.	editor		

INTRODUCCIÓ

Fa més d'un segle, l'historiador francès Pierre Imbart de la Tour va presentar una síntesi sobre l'evolució de les parròquies del seu país entre la fi de l'antiguitat, en què, deia ell, parròquia i diòcesi eren sinònims, i el segle XI, en què les esglésies rurals, després de multiplicar-se arreu, havien estat privatitzades pels senyors feudals.¹ Des d'aleshores, la parròquia ha estat considerada com una de les principals institucions de la societat rural de l'edat mitjana, si bé potser pel fet de ser una institució de marcat caràcter eclesiàstic, els historiadors l'han considerat essencialment des de l'òptica religiosa i no tant des dels vessants econòmic i polític, oblidant que les campanes de l'església identificaven una comunitat rural —d'aquí, l'expressió “villages à clocher”— i en regien el temps diari i setmanal, a la vegada que marcaven els moments de festa i de dol i advertien els feligresos dels perills, de les tempestes o del pas de criminals pel poble.²

A banda de l'empenta de la setmana de Spoleto de l'any 1980 per a l'estudi de la cristianització i l'organització eclesiàstica del camp a l'alta edat mitjana, en els darrers vint anys les contribucions sobre les parròquies a les diferents regions d'Occident cristià han pres nous camins. Així es pot constatar en els col·loquis sobre l'enquadrament

1. IMBART DE LA TOUR, P., *Les paroisses rurales du 4e au 11e siècle*, París: Picard, 1979 (ed. original, 1900).

2. GAUDEMET, J., “La vie paroissiale en Occident au Moyen Âge et dans les temps modernes”, *Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions*, vol. 43, 1984, p. 65; GENICOT, L., *Comunidades rurales en el Occidente medieval*, Barcelona: Crítica, 1993, p. 140; PALAZZO, É., *Liturgie et société au Moyen Âge*, París: Aubier, 2000, p. 107-108. Per a una visió més àmplia del pes de l'Església sobre la societat medieval, cf. GUERREAU, A., *El feudalismo*, Barcelona: Editorial Crítica, 1984, p. 229-241; ÍD., *L'avenir d'un passé incertain*, París: Éditions du Seuil, 2001, p. 28-31.

religió dels fidels a París el 1984, sobre la parròquia en el si de l'estructura de l'església i com a marc de desenvolupament de les comunitats rurals a Fanjeaux el 1990, sobre els orígens de les parròquies a l'antiguitat tardana a Roma el 1998 i a Toulouse el 2003, sobre la relació entre les parròquies i la difusió del preromànic i del romànic a Sant Miquel de Cuixà el 1998, sobre la configuració territorial de les parròquies a Tours el 2004, sobre la vida religiosa i els aspectes socials i econòmics a l'interior de les parròquies a Fanjeaux el 2004 i sobre el delme a Flaran el 2008.³

La present tesi doctoral reprèn moltes de les reflexions suscitades en aquests fòrums per tal de contrastar-les, en el marc d'un bisbat de la Catalunya Vella, el de Girona, amb un conjunt heterogeni de fonts documentals: les actes de consagració i dotació d'esglésies dels segles x i xi, els diversos tipus de documents dels segles x-xiii conservats en pergamí o en cartorals, les constitucions sinodals i provincials dels segles xiii i xiv i les visites pastorals i els registres episcopals del xiv. L'objectiu principal és, malgrat les dificultats existents, trobar els nexes d'unió entre les imatges parcials de la parròquia que proporciona cada tipus documental i, d'aquesta manera, obtenir una valoració global sobre el seu paper en l'estructuració de la societat medieval. Per començar, però, cal definir el que era una parròquia a l'edat mitjana.

LA DEFINICIÓ DE PARRÒQUIA

El mot llatí *parochia* té el seu origen en el grec *paroikia*, grup d'habitatges veïns o gent que viu a l'entorn d'un lloc. Per als medievalistes, però, la parròquia té altres significats: era, a la vegada, un edifici destinat al culte religiós, una comunitat de fidels que hi eren batejats i enterrats per un clergue i una circumscripció territorial sobre la qual es recaptaven el delme i altres drets per al manteniment del

3. *Cristianizzazione ed organizzazione ecclesiastica delle campagne nell'alto medioevo: espansione et resistenza*, Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1982, 2 vols.; *L'encadrement religieux des fidèles au Moyen-Âge et jusqu'au Concile de Trente*, París: Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, 1985; *La paroisse en Languedoc (xiii-xiv siècles)*, Toulouse: Éditions Privat – Centre d'Études Historiques de Fanjeaux, 1990; PERGOLA, Ph. (ed.), *Alle origini della parrocchia rurale (iv-viii sec.)*, Ciutat del Vaticà: Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, 1999; *La paroisse pré-romane et romane. Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxà*, vol. 30, 1999; DELAPLACE, Ch. (dir.), *Aux origines de la paroisse rurale en Gaule méridionale, ivème-ixème siècles*, París: Éditions Errance, 2005; *La paroisse, génèse d'une forme territoriale. Médiévales*, vol. 29, 2005; *L'Église au village*, Toulouse: Éditions Privat, 2005; VIADER, R. (ed.), *La dîme dans l'Europe médiévale et moderne*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 2010.

culte.⁴ Tres elements, doncs, formen una parròquia medieval: l'església, la comunitat de fidels i un territori vinculat al temple. Les diferents formes d'emprendre l'estudi d'aquests tres elements ha condicionat notablement les explicacions dels historiadors sobre els orígens de les parròquies a les diferents regions d'Occident.

Església, feligresos i territori

Els primers estudiosos de la parròquia entenien que la xarxa parroquial es va constituir a partir de la fragmentació de la parròquia originària i única que era la diòcesi, amb seu a l'església catedral, l'únic temple des d'on es podien administrar el baptisme i la resta de sagraments; després, l'estudi de les advocacions de les esglésies permetia detectar com es van anar fragmentant les primeres parròquies rurals creades com a fragmentacions de la parròquia matriu.⁵ El progrés de les recerques arqueològiques sobre temples rurals de l'antiguitat tardana no ha modificat gaire aquesta idea inicial: la identificació de baptisteris formant part de les esglésies o dels seus conjunts monumentals i l'omnipresència de conjunts de sepultures al seu entorn immediat confirma la difusió de les funcions parroquials a molts temples de les zones rurals d'Occident. Més recentment, diversos autors han rellegit les disposicions dels concilis eclesiàstics d'Hispania i de la Gàl·lia i d'altres textos dels segles IV-VII, fixant-se en els diversos significats de *parochia* en aquests moments. No ha estat una tasca senzilla, atesa la polisèmia de la paraula en qüestió: tant pot fer referència al conjunt de la diòcesi, com a un simple lloc de culte, la basílica o l'"església parroquial". El que sembla clar, però, és que abans del segle IX no hi ha indicis que permetin afirmar que les esglésies rurals, siguin qualificades com a "parròquies" o no, disposin d'un territori propi. En realitat, no és fins que Carlemany imposa el delme a la fi del segle VIII que es comencen a configurar, molt lentament, els termes de les parròquies rurals i que es donen les primeres definicions de "parroquians", conjunt de fidels lligats, inicialment per la situació de llurs sepultures, a la figura del

4. GARCÍA DE CORTÁZAR, J. Á., *La sociedad rural en la España medieval*, Madrid: Siglo XXI, 1988, p. 90; GUERREAU, A., "Quelques caractères spécifiques de l'espace féodal européen", dins N. BULST; R. DESCIMON; A. GUERREAU (eds.), *L'état ou le roi*, París: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1996, p. 89-91.

5. IMBART DE LA TOUR, *Les paroisses...*, p. 50-51 i p. 93-95; CHAUME, M., "Le mode de constitution et de délimitation des paroisses rurales aux temps mérovingiens et carolingiens", *Revue Mabillon*, vol. 27, núm. 106, 1937, p. 61-73; FOURNIER, G., "La mise en place du cadre paroissial et l'évolution du peuplement", dins *Cristianizzazione...*, vol. 1, p. 498-509.

rector de la “seva” església, l'indret on protagonitzaven els principals actes de les seves vides com a cristians: el baptisme, la confessió, l'assistència a la missa, la comunió, els obsequis i el pagament del delme.⁶

És a partir del segle IX que, per a certes regions de l'Occident europeu, podem començar a parlar de parròquies en el triple significat d'església, comunitat de feligresos i territori. Ara bé, la difusió d'aquesta entitat social i espacial es va fer d'una manera molt allargada en el temps perquè, en realitat, no és fins als segles XII i XIII que els principals compiladors de la legislació canònica recullen la parròquia com a cèl·lula bàsica de l'ordenament de l'Església catòlica. En aquest moment, doncs, la parròquia ha esdevingut, a tot arreu d'Occident, un marc perfectament definit per a l'organització de la societat rural.⁷ Per això, en aquesta recerca sobre el bisbat de Girona, després de presentar cronològicament les fases de la constitució de la xarxa de parròquies gironines (cf. primera part), prenem el segle XIII com a inici del període en què analitzarem les relacions entre la societat rural i la parròquia (cf. segona part i tercera part).

Parròquia i comunitat rural

Per a les terres gironines, els primers estudis que relacionen la societat rural amb les estructures parroquials són obra de Josep M. Marquès i de Joaquim M. Puigvert. A través dels casos de Vilobí d'Onyar, Avinyonet de Puigventós i Riudellots de la Selva, la parròquia d'època moderna apareixia com l'escenari en què els clergues i els membres de

6. RIPOLL, G.; VELÁZQUEZ, I., “Origen y desarrollo de las *parrochiae* en la Hispania de la antigüedad tardía”, dins PERGOLA, *Alle origini...*, p. 111-142; PALOL, P. de (dir.), *Del romà al romànic*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1999, p. 394-395; SAXER, V., “Les paroisses rurales de France avant le IXe siècle: peuplement, évangélisation, organisation”, *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuixà*, vol. 30, 1999, p. 6-35; DELAPLACE, Ch., “La mise en place de l'infrastructure ecclésiastique rurale en Gaule à la fin de l'Antiquité (IVe-VIe siècles après J.-C.)”, *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuixà*, vol. 30, 1999, p. 167-168; ÍD., “Les origines des églises rurales (VIe-VIIe siècles). À propos d'une formule de Grégoire de Tours”, *Histoire et Sociétés Rurales*, vol. 18, 2002, p. 15-17; ZADORA-RIO, E., “L'historiographie des paroisses rurales à l'épreuve de l'archéologie”, dins DELAPLACE, *Aux origines...*, p. 16-20; ÍD., “The making of churchyards and parish territories in the Early-Medieval Landscape of France and England in the 7th-12th Centuries: A Reconsideration”, *Medieval Archaeology*, vol. 47, 2003, p. 17-18; LÓPEZ QUIROGA, J., “Los orígenes de la parroquia rural en el occidente de Hispania (siglos IV-IX) (Provincias de Gallaecia y Lusitania)”, dins DELAPLACE, *Aux origines...*, p. 193-228; LAUWERS, M., “Paroisse, paroissiens et territoire. Remarques sur *parochia* dans les textes latins du Moyen Âge”, *Médiévales*, núm. 49, 2005, p. 12-25; IOGNA-PRAT, D., *La Maison Dieu*, París: Éditions du Seuil, 2006, p. 244-246 i p. 312.

7. GAUDEMET, “La vie...”, p. 73-75; LAUWERS, “Paroisse...”, p. 25-30.

les comunitats rurals participaven activament i, a vegades, s'enfrontaven pel manteniment de costums tradicionals que entraven en conflicte amb les directrius de les autoritats diocesanes.⁸ Després de vint anys de recerques sobre les parròquies als segles XVI, XVII i XVIII, s'ha pogut entendre millor el lloc dels clergues rurals tenint en compte la seva procedència, la comunitat que regien i les condicions que els imposava la jerarquia eclesiàstica; igualment, s'ha destacat l'estreta relació entre les obreries parroquials i les universitats i municipis d'antic règim per al finançament de les despeses de manteniment del temple, i també amb les confraries, encarregades de les celebracions festives.

En contrast, no hi ha hagut cap aproximació global ni a les parròquies gironines ni catalanes d'època medieval.⁹ I això que alguns treballs de síntesi sobre les comunitats rurals medievals de diferents regions europees han destacat, després de presentar les característiques dels edificis eclesiàstics i dels cementiris, el paper important que han tingut els feligresos en la gestió d'institucions parroquials com l'obreria, les confraries, els hospitals i les almoines, així com la transcendència del paper dels rectors de la parròquia, en tant que mitjancers entre la voluntat i l'ideari dels bisbes i les aspiracions i possibilitats de la comunitat rural. Dit d'una altra manera, a partir dels vincles religiosos dels feligresos envers el seu temple —les misses, les processons, els sagraments, el cementiri, la gestió de les obreries i les confraries, els donatius als pobres i malalts—, es va poder desenvolupar la vida comunitària al món rural fins a generar unes primeres formes de govern comunitari, fonamentades en l'assemblea de tots els habitants d'una localitat per gestionar béns i drets que posseïen en comú —les pastures, l'aigua, els boscos— i per elegir, de manera autònoma, els representants que, durant un període de temps, s'havien d'encarregar

8. MARQUÈS, J. M., *L'Església a Vilobí d'Onyar*, Vilobí d'Onyar, 1978; ÍD., "Avinyonet de Puigventós, poble, parròquia i castell", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 13, 1978, p. 11-66; PUIGVERT, J. M., *Una parròquia catalana del segle XVIII a través de la seva consuetud (Riudellots de la Selva)*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuan, 1986. Vegeu, també, els seus treballs de síntesi, cf. PUIGVERT, J. M., *Església, territori i sociabilitat (s. XVII-XIX)*, vic: Eumo Editorial, 2000, p. 111-113; ÍD., "Parròquia i societat rural: 15 anys d'investigacions", *Revista de Girona*, núm. 202, 2000, p. 67-71; MARQUÈS, J. M., *Una història de la diòcesi de Girona (ca. 300-2000)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007.

9. L'any 1998 Josep M. Salrach afirmava que "la parròquia rural, almenys pel que fa a l'edat mitjana, és un gran tema d'estudi que mereix una monografia", cf. SALRACH, J. M., "Solidaritat i sociabilitat pageses en els orígens de la vila (segles X-XIV)", dins BARRULL; BUSQUETA; VICEDO, *Solidaritats...*, p. 67.

de regir la comunitat.¹⁰ En el cas del bisbat de Girona, en quin moment trobem constituïdes tots aquests elements que caracteritzaran les parròquies d'època moderna? Les primeres universitats gironines, corresponents a les ciutats i viles reials més importants, neixen al segle XIII; la institució s'estén, a inicis del XIV, a d'altres viles senyoriales i monàstiques i sembla que no és abans de la segona meitat del segle XIV, quan el rei i les Corts imposen càrregues fiscals a totes i cadascuna de les comunitats per mitjà dels fogatges, que es pugui imaginar una generalització de les universitats a tots els indrets del regne. Aquest darrer període serà, per tant, el moment final de la present recerca.

Una feudalització sense parròquies?

Que a l'època moderna i, segurament també, al final de l'edat mitjana parròquia i comunitat rural siguin pràcticament sinònims o, potser de manera més exacta, es confonguin contínuament, no vol pas dir que tinguessin ni el mateix origen ni la mateixa història.¹¹ Tal com s'ha assenyalat per a la Toscana, diversos factors incidiren, a partir del 1100, sobre l'organització política de les comunitats rurals: la senyoria, la parròquia, les pràctiques comunals sobre els espais conreats i incults, les transformacions de la propietat de la terra i els governs de les ciutats. Fins ara, a moltes regions italianes s'ha estudiat el paper dels castells i, per tant, dels senyors laics sobre l'organització del territori i de la societat rural: és el que Pierre Toubert va definir com a *incastellamento* en el seu estudi sobre el Laci, on els senyors feudals imposaren un control absolut també sobre les esglésies i els drets parroquials fins al segle XII en què els papes de Roma i els bisbes començaren a recuperar la seva autoritat sobre les esglésies, deixant que els senyors mantinguessin el dret de patronatge. De manera semblant, a la Llombardia els senyors dels castells continuaven controlant, als segles XII i XIII, els delmes de les esglésies parroquials, però en aquest moment les comunitats vilatanes van obtenir, després de negociacions i

10. LE BRAS, G., *Études de sociologie religieuse*, París: Presses Universitaires de France, 1955, vol. 1, p. 107-108; GAUDEMET, "La vie...", p. 75-82; BOURIN, M.; DURAND, R., *Vivre au village au Moyen-Âge*, París: Messidor, 1984, p. 59-98; ULLMANN, W., *Principios de gobierno y política en la Edad Media*, Madrid: Alianza Editorial, 1985, p. 221-222; GENICOT, *Comunidades...*, p. 119-140; PASTOR, R., "Perspectivas para el estudio de las solidaridades campesinas. Edad media", dins BARRULL; BUSQUETA; VICEDO, *Solidaritats...*, p. 38-40; BROWN, A., *Church and Society in England, 1000-1500*, Houndmills: Palgrave Macmillan, 2003, p. 15-17.

11. MORSEL, J., "Les logiques communautaires entre logiques spatiales et logiques catégorielles (XIIIe-XVe siècles)", *Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre*, fora de sèrie núm. 2, 2008.

lluïtes amb els senyors, unes franqueses que els van permetre constituir uns primers governs comunals, sovint amb el suport de les ciutats.¹²

Més a prop de Catalunya, la població rural del Llenguadoc, fins al 1150, la població rural es va anar estabilitzant en els *castra* o nuclis fortificats creats pels senyors al segle anterior i, des d'aleshores, les comunitats van aconseguir que els seus senyors les reconeguessin com a universitats, amb capacitat per delegar poders als cònsols elegits en les assemblees comunals. A les terres de Castella, en canvi, es detecta un major control de la parròquia per part de les comunitats rurals: als segles XII i XIII, els *concejos* de la Tierra de Campos, tot i que no eren els propietaris de les esglésies, sí que mantenien una forta capacitat de control sobre una part dels delmes i sobre l'elecció dels clergues locals entre els fills dels propis parroquians. És, però, a les valls dels Pirineus —Andorra i les parts altes de la Bigorra i el Bearn—, on les esglésies parroquials no només eren els elements estructuradors de les comunitats de la vall, sinó que, a la vegada, actuaven com el mecanisme a partir del qual els habitants de les valls s'integraven en un món completament feudalitzat: ells mateixos elegien lliurement el rector que els havia de servir i es quedaven, almenys fins al segle XIII, una part substancial del delme.¹³

El ràpid repàs a l'evolució social d'algunes regions mediterrànies permet entendre que el lent procés d'*inecclesiamento*, que entre els segles IX i XI va reunir en uns mateixos indrets les esglésies, els cementiris i els llocs habitats, va contribuir, a les regions on ni els castells ni les institucions comunitàries es van desenvolupar del tot, a fixar espacialment la població i a intensificar la pressió senyorial sobre els habitants del camp a través de la prestació del delme. De fet, ja ho va enunciar Robert Fossier fa uns anys, que la revolució de l'any 1000, amb l'esfondrament de l'ordre públic heretat dels carolingis i les violències de la noblesa i dels cavallers, va portar l'*encellulement* de la població rural a través de la casa i la família, la parròquia, la senyoria i la comuni-

12. TOUBERT, P., *Les structures du Latium médiéval*, Roma: École Française de Rome, 1973, vol. 2, p. 867-894; MENANT, F., *Campagnes lombardes du Moyen Âge*, Roma: École Française de Rome, 1993, p. 453-454, p. 497-500 i p. 508-544; WICKHAM, Ch., *Comunità e clientele nella Toscana del XII secolo*, Roma: Viella, 1995, p. 204 i p. 220-223.

13. BOURIN, M., *Villages médiévaux en Bas-Languedoc*, París: L'Harmattan, 1987, vol. 2, p. 166-174; MARTÍNEZ SOPENA, P., *La Tierra de Campos occidental*, Valladolid: Institución Cultural Simancas, 1985, p. 273-303; *id.*, "Las solidaridades campesinas en la Tierra de Campos durante la edad media", dins BARRULL; BUSQUETA; VICEDO, *Solidaritats...*, p. 103-105; VIADER, R., *L'Andorre du IXe au XIVe siècle*, Toulouse, Presses Universitaires du Mirail, 2003, p. 285-327; CURSENTE, B., "Les abbades ou abbayes laïques: dime et société dans les pays de l'Adour (XIe-XVIIe siècles)", *Annales du Midi*, vol. 116, 2004, p. 301-305.

tat; més recentment, Joseph Morsel ha insistit també en el fet que els processos de parroquialització, senyorialització i comunitarització són tres dimensions indissociables de l'enquadrament de la població rural medieval i, a la vegada, poden ser tres angles d'aproximació diferenciats per als investigadors que estudiïn aquest període.¹⁴

Pel que fa a Catalunya, la tesi de Pierre Bonnassie sobre la feudalització de la societat catalana entre els segles x i xi, un referent del canvi feudal per a les regions de l'Europa mediterrània, deixava poc marge a les esglésies rurals, si bé reconeixia la importància de l'apropiació de béns i drets eclesiàstics, de parròquies i de monestirs per part de magnats laics i les resistències de pagesos i eclesiàstics a les violències dels senyors feudals, emmarcades en el moviment de Pau i Treva de Déu al país i evidenciades amb la construcció de sagrers en l'espai d'asil eclesiàstic que envoltava els temples. Amb relació als delmes, assenyalà que a les zones de franquesa eren els únics impostos públics que es recaptaven fins que, durant la revolta senyorial del segle xi, van ser apropiats pels senyors feudals, els quals els infeudaren a fidels laics o clergues tot i l'inici del corrent de restitució de delmes a l'església.¹⁵ Aquests elements, però, van resultar insuficients com per generar noves recerques sobre el paper de les parròquies en la feudalització catalana durant els anys vuitanta del segle xx.¹⁶ Amb una excepció remarcable: les sagreres. La contribució de Ramon Martí sobre l'"ensagrerament", de l'any 1988, i els treballs que la van seguir realitzats per Pierre Bonnassie, Víctor Farías i Aymat Catafau, han relacionat aquests nuclis eclesials característics de la Catalunya vella amb la iniciativa dels pagesos que els construïren, amb el paper dels bisbes o amb el control exercit pels senyors laics.¹⁷ En part, l'interès

14. FOSSIER, R., *La infancia de Europa: siglos x-xii*, Barcelona: Editorial Labor, 1984, vol. 1, p. 191-433; LAUWERS, M., *Naissance du cimetière*, París: Aubier, 2005, p. 269-274; MORSEL, "Les logiques..."

15. BONNASSIE, P., *Catalunya, mil anys enrera*, Barcelona, Edicions 62, 1979-1981, vol. 1, p. 154-159, p. 273, p. 287-291 i p. 419-424, i vol. 2, p. 18-21, p. 65-67, p. 110-117, p. 155 i p. 203. Per a una exposició més completa del balanç historiogràfic sobre les parròquies a Catalunya, cf. MALLORQUÍ, E., "Parròquia i feudalització a la Catalunya vella. Reflexions a partir del cas del comtat de Girona, segles ix-xi", dins J.-P. BARRAQUÉ; Ph. SÉNAC (dirs.), *Habitats et peuplement dans les Pyrénées au Moyen Âge et à l'époque moderne*, Toulouse: CNRS – Université de Toulouse-Le Mirail, 2009, p. 50-56.

16. Per exemple, en el col·loqui sobre el feudalisme realitzat a Girona el 1985 cap ponent ni cap comunicant van destacar el rol de la parròquia en la feudalització catalana; cf. PORTELLA, J. (ed.), *La formació i expansió del feudalisme català. Estudi General*, núms. 5-6, 1985-1986, p. 7-21.

17. MARTÍ, R., "L'ensagrerament: l'adveniment de les sagreres feudals", *Faventia*, núm. 10, 1988, p. 166-179; FARIAS, V., "La sagrera catalana (c. 1025-c. 1200): características y desarrollo de un tipo de asentamiento eclesial", *Studia Historica*, núm. 11, 1993, p. 81-

MAPA 1
Les diòcesis catalanes als volts del 1300

Font: MESTRE, J.; HURTADO, V., *Atles d'Història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1995, p. 112.

121; BONNASSIE, P., "Les «sagres» catalanes: la concentration de l'habitat dans le «cercle de paix» des églises", dins *L'environnement des églises et la topographie religieuse des campagnes médiévales*, París: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1994, p. 68-79; CATAFAU, A., *Les celleres et la naissance du village en Roussillon (xe-xve siècles)*,

per les sagreres és fruit del millor coneixement de les actes de consagració i dotació d'esglésies catalanes, que, entre d'altres qüestions, han servit per documentar el procés de creació de parròquies als diferents territoris de la Catalunya vella (cf. mapa 1), per assenyalar-ne les formes, les manifestacions i les etapes i per detectar els estrets vincles amb la imposició del delme i dels altres drets parroquials a partir de la fi del segle IX.¹⁸

Per a les muntanyes del Pirineu —Pallars, Urgell, Cerdanya—, la correcció de la data de la dotació de la seu d'Urgell, que no seria del 839 sinó de la segona meitat del segle X,¹⁹ ha permès re situar el procés de parroquialització del bisbat d'Urgell per a un període més tardà, cosa que coincideix amb el que s'ha detectat al Pallars i a la Ribagorça, on els comtes respectivament cedien delmes als seus fidels o als principals monestirs de la zona juntament amb els castells de la frontera o amb les esglésies del rerepaís. Paral·lelament, el comtat d'Osona es va reocupar a finals del segle IX a través dels castells termenats, a l'interior dels quals hi havia les parròquies i les vil·les i vilars on residia la població rural; i la reorganització de les terres de la marca fronterera del comtat de Barcelona —Penedès i Garraf— no va tenir en compte la xarxa preexistent d'esglésies vinculades a vil·les, sinó que es va estructurar a partir dels castells, de les concessions de delmes als fidels dels comtes barcelonins i de l'erecció a l'interior dels castells de nous temples, les noves esglésies parroquials.²⁰

A les zones baixes de la Catalunya Vella, des del Vallès al bisbat d'Elna, lluny de la frontera musulmana, la parròquia es va convertir en la demarcació territorial bàsica del territori i en una eina per a

Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 1998; FARIAS, V.; MARTÍ, R.; CATAFAU, A., *Les sagreres a la Catalunya medieval*, Girona: Documenta Universitaria, 2007.

18. ORDEIG, R., *Les dotacions de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, Vic: Fundació Gallifa, 1993-2002, 6 vols. [DEC]; PUIGVERT, X., "La introducció del delme a la Marca d'Hispania", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 13, 1992, p. 117-125. Aquests documents han servit de base per a moltes monografies sobre parròquies osonenques publicades per Jaume Pladelasala, Ramon Ordeig i, sobretot, Antoni Pladevall a la revista *Ausa*, de Vic, a partir dels anys 1950.

19. DEC, p. 1-14; GARSABALL, J., "Sobre la pretesa data de dotació de la Seu d'Urgell. Apunts per a una nova datació", dins *I Congrés d'Història de l'Església Catalana des dels orígens fins ara*, Solsona, 1993, vol. 1, p. 55-62.

20. RIU, M., "El paper dels «castra» en la redistribució de l'hàbitat al comtat d'Osona", *Ausa*, vol. 10, núms. 102-104, 1982, p. 401-409; BATET, C., "L'església i les esglésies en els inicis del domini comtal a la marca de Barcelona", dins *I Congrés...*, vol. 1, p. 247-254; OLIVER, J., "Senyors capturats? El delme a la documentació de Pallars i Ribagorça anterior al s. XII", dins Ph. SÉNAC (ed.), *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Age*, Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 1995, p. 152-160.

la feudalització de la societat: els senyors controlaven tant els delmes i les altres rendes parroquials com, a través de les capellanies i del patronatge laic, l'economia dels rectors i preveres de les parròquies.²¹ Centrant-nos en el bisbat de Girona, Josep M. Marquès va situar en els segles x i xi la constitució de la xarxa parroquial al bisbat de Girona, per bé que rarament es documenta el mot *parochia* abans de l'any 1000; mentrestant, Josep M. Salrach s'ha interessat pels conflictes generats al segle xii per la propietat laica de molts delmes de parròquies gironines, fet que xocava amb les pretensions del bisbe, dels canonges i dels abats de controlar-los directament; i, finalment, Ramon Martí ha completat la seva hipòtesi inicial de l'apropiació de les esglésies i de les sagreres pels senyors, que hi solien construir els seus castells, amb la recerca sobre l'evolució del significat del mot "alou" abans de l'any 1000, cosa que l'ha portat a afirmar que a Girona "durant el segle x es procedeix a la parroquialització i a la privatització dels ingressos que genera l'aplicació del delme eclesiàstic, ... però, sense fortificacions".²²

A partir del repàs a la bibliografia sobre la història de la parròquia rural a l'edat mitjana, hem fixat els marcs cronològics i espacials de la present recerca: el bisbat de Girona de l'inici del segle xiii, moment en què els cànons del IV Concili del Laterà estableixen la parròquia com a cèl·lula de base de l'organització de l'Església, fins a la segona meitat del segle xiv, quan els fogatges catalans deixen entreveure l'existència d'una organització comunitària a través de les universitats. A més, hem remarcat quins seran els centres d'interès de la recerca: les parròquies com a entitats territorials sobre les quals es recaptava el delme, com a marcs per a l'organització de la comunitat pagesa, com

21. VILAGINÉS, J., "El fenomen parroquial en la societat del vallès oriental a l'alta edat mitjana (segles xi i xii)", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 9, 1988, p. 125-142; Íd., *El paisatge, la societat i l'alimentació al Vallès Oriental (segles x-xii)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 104-130; To, Ll., "El marc de les comunitats pageses: villa i parròquia en les diòcesis de Girona i Elna (final del segle ix-principi de l'xi)", dins *Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any mil*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, p. 226-239.

22. MARQUÈS, J. M., "Creació i extinció de parròquies al bisbat de Girona", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 35, 1995, p. 405-446; Íd., "Parròquies i divisió administrativa del territori, fins al s. xi", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 38, 1996-1997, p. 1501-1520; SALRACH, J. M., "Disputes i compromisos entre l'Església de Girona i la noblesa: notes d'unes difícils relacions (segles xi i xii)", *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 29, 1999, p. 927-957; MARTÍ, "L'ensagrerament: l'adveniment..."; Íd., "L'alou a la documentació catalana d'època comtal: solució d'un problema historiogràfic genèric", dins *La vida medieval als dos vessants del Pirineu*, Andorra: Govern d'Andorra, 1997, p. 41-45; Íd., "L'ensagrerament: utilitats d'un concepte", dins FÀRIAS; MARTÍ; CATAFAU, *Les sagreres...*, p. 192-201.

a àmbits d'exercici del poder senyorial i, evidentment, com a marcs per al desenvolupament dels actes de la vida religiosa dels feligresos que hi vivien. Resta per a detallar les fonts documentals que serviran per a estudiar aquestes qüestions, juntament amb d'altres disciplines que permeten completar les informacions procedents dels arxius. Gràcies a la cartografia hem pogut representar sobre el mapa l'impacte de les parròquies en el territori, el poblament i la societat medievals. La història de l'art i de l'arquitectura, des del preromànic a l'inici del gòtic, ens han permès il·lustrar el vessant material de les parròquies medievals. Els avenços continuats de l'arqueologia medieval a les comarques gironines han contribuït a precisar millor els orígens de les esglésies parroquials gironines. I, finalment, la publicació dels textos epigràfics de la ciutat de Girona, en espera de conèixer millor els que hi ha escampats arreu de la diòcesi, descobreixen les voluntats dels que els van fer redactar.

FONTS DOCUMENTALS I MARCS D'ANÀLISI

No va ser fins al segle XVI que els rectors de les parròquies, a través de les disposicions del concili de Trento, van ser obligats a enregistrar els baptismes, els matrimonis i els òbits en els llibres sacramentals. Això significa que els arxius parroquials de l'edat mitjana pràcticament no conserven documentació dels segles XIII i XIV.²³ Al bisbat de Girona, esporàdicament, es troben pergamins o llibres d'aquesta època als arxius de les parròquies, com la venda del domini de Guillem de Palera sobre uns masos d'Esponellà l'any 1257, com el magnífic capbreu del castell de Cruïlles de l'any 1319 o el no menys interessant llibre escrit pel rector de Riudellots de la Selva, entre el 1387 i 1399, amb una cinquantena de testaments dels seus parroquians.²⁴ Així, per tal d'escriure la història de les parròquies rurals gironines cal recórrer a la resta de fonts documentals disponibles, tant eclesiàstiques com no. La gran extensió del bisbat i l'elevat nombre de parròquies ens han portat a adoptar tres marcs d'anàlisi diferents per tal de respondre tots els interrogants que ens plantejem sobre el paper i la funció de la parròquia rural en la societat medieval. Els tres marcs tenen com a base les divisions eclesiàstiques existents durant l'edat mitjana: la diòcesi, els ardiaconats i les parròquies.

23. PUIGVERT, *Església...*, p. 94-95. A França, tanmateix, es conserven alguns registres de matrimonis del segle XIV, cf. GAUDEMET, "La vie...", p. 83-85.

24. ADG, Parròquia d'Esponellà, pergami núm. 2 (1257.02.08), Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV (1318.11.17-1320.02.18), i Parròquia de Sant Andreu Salou, vol. T-1 (1387-1399).

Per a una visió global: el bisbat de Girona

Creat al segle iv, el primitiu bisbat de Girona reunia els *territoria* —o demarcacions administratives de l'Imperi romà— depenents de la ciutat de Girona i, molt probablement també, dels municipis romans d'*Aquae Calidae* —Caldes de Malavella— i de *Blandae* —Blanes—; aleshores, almenys des del 517, també existia un bisbat amb seu a la ciutat romana d'Empúries que va ser absorbit pel de Girona després del lliurament de la ciutat a Carlemany l'any 785. Així, a la fi del segle viii el bisbat de Girona va adquirir l'extensió territorial que va mantenir durant tota l'edat mitjana: els límits eren el Pirineu al nord, el mar a llevant, les muntanyes del Puigsacalm, Collsacabra i Guillerries a l'oest i el Montseny i el Montnegre al sud (cf. mapa 2).²⁵ Potser per la coincidència dels límits amb accidents geogràfics clars, no disposem de textos medievals que recullin les afrontacions del bisbat gironí amb els veïns: en l'acta de consagració de la catedral de Girona del 1038 només es diu que el territori del bisbat incloïa els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada.²⁶

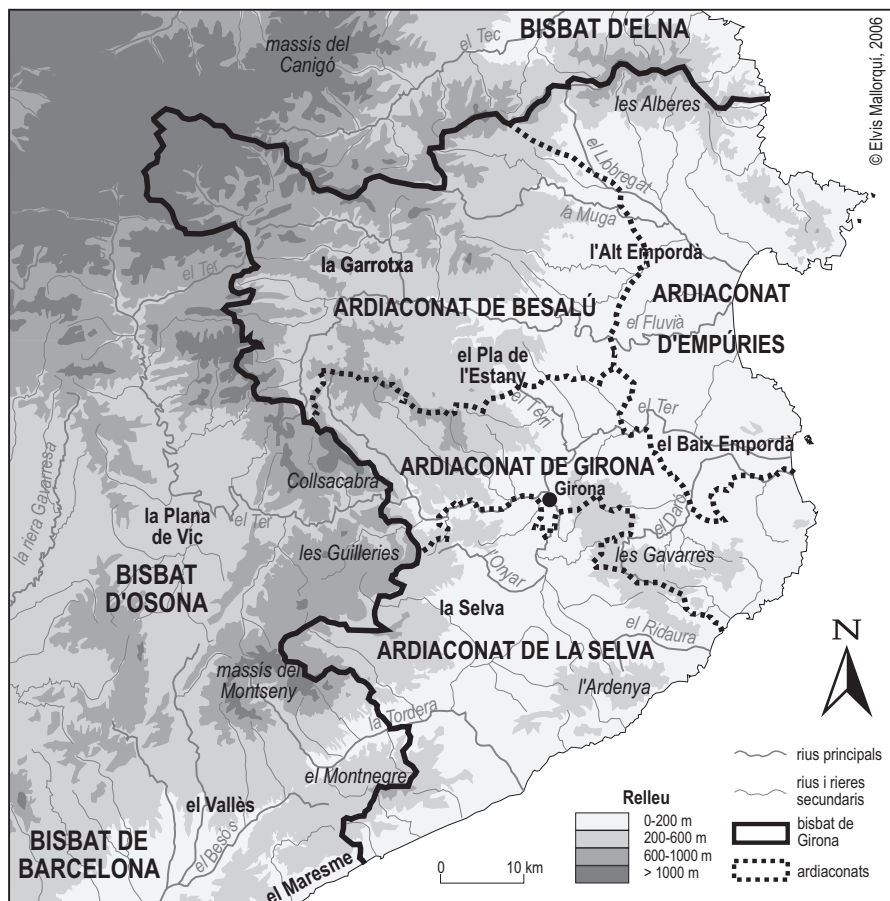
Els comtats existents a l'interior del bisbat de Girona van ser creats al segle ix arran d'una reforma administrativa menada pels monarques carolingis, però, en realitat, eren hereus de demarcacions més antigues, els *territoria* de les antigues ciutats romanes i visigòtiques.²⁷ A grans trets, el comtat de Besalú abastava la zona més muntanyenca del bisbat, els d'Empúries i Peralada ocupaven la plana de l'Empordà i el de Girona anava de la vall de la Tordera fins a la conca del Ter, amb la plana selvatana com a espai principal. En el punt de confluència

25. AMICH, N. M., *Les terres del nord-est de Catalunya en les fonts escrites d'època tardoantiga (segles iv-vii)*, Girona: Institut d'Estudis Gironins, 2006, p. 111-122. Els límits medievals del bisbat gironí són vàlids encara avui, només amb una modificació rellevant: la cessió l'any 1957 de les parròquies de la vall de Camprodon al bisbat de Vic; cf. MALLORQUÍ, E., "Fronteres a l'escala local: el mapa de parròquies del bisbat de Girona del segle xiv", dins *Fronteres. Una visió des de l'Empordà*, Figueres: Institut d'Estudis Empordanesos.

26. DEC, núm. 160 (1038.09.21). En canvi, existeixen dues delimitacions del bisbat d'Osona, dels anys 978 i 1038, i dues més del de Barcelona, dels anys 1169 i 1176; cf. JUNYENT, E., *Diplomatari de la Catedral de Vic*, Vic: Patronat d'Estudis Ausonencs, 1980-1987 [DCV], n. 445 (978.02.25); DEC, núm. 159 (1038.08.31); BAUCCELLS, J., *Vivir en la Edad Media: Barcelona y su entorno en los siglos XIII y XIV (1200-1344)*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2004-2007, vol. 1, p. 79-86; MONJAS, LL., *Les comunitats parroquials del Baix Llobregat a finals de l'edat mitjana, a través de les visites pastorals del patriarca Saperà, 1414-1425*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005, p. 75-76.

27. MARTÍ, R., "Territoris en transició als Pirineus medievals (segles v-x)", dins *La vida medieval als dos vessants del Pirineu*, Andorra: Govern Andorrà, 1995, p. 43-49.

MAPA 2
El bisbat de Girona, segle XIV

Font: elaboració pròpia a partir del *Mapa Físic de Catalunya 1:300.000*, Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya, 1996.

dels tres grans sectors del bisbat,²⁸ s'hi trobava la ciutat de Girona, punt de pas obligat en els itineraris que comunicaven les terres de la Península Ibèrica amb les del continent europeu. La seva situació estratègica, posada de relleu en el setge de les tropes croades del rei

28. L'Empordà, la Selva i la Muntanya eren les denominacions populars anteriors a la creació de les comarques actuals; cf. SABATÉ, F., *El territori de la Catalunya medieval*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1997, p. 46-48.

francès Felip l'Ardit, l'any 1285, li van merèixer el títol de "clau del regne".²⁹ A nivell quotidià, el qualificatiu que més li corresponia era el de "cap del bisbat", perquè, encara que ho fos des de feia molts segles, diversos factors van enfortir la capitalitat de Girona i van contribuir a fer més sòlida la demarcació parroquial al segle XIV. En primer lloc, la creació i l'actuació de la cúria diocesana de Girona va generar una visió global sobre tot el territori del bisbat. Els notaris, escriptors, oficials i jutges episcopals havien de distingir sovint parròquies del bisbat que compartien un mateix topònim i, per agilitar-ho, van afegir-hi referències geogràfiques que, vistes des de la ciutat de Girona, tenen un sentit ben clar: és el cas de les parròquies de Riudellots, Cassà, Romanyà i Maçanet "de la Selva" i d'Arenys i Romanyà "d'Empordà". En segon lloc, el govern municipal de la ciutat de Girona, tant en les protestes per les alienacions de la jurisdicció reial com en la promoció de la reintegració al patrimoni reial, prenia el bisbat com a marc d'actuació. D'aquesta manera, la diòcesi de Girona esdevingué l'únic bisbat català que tenia una equivalència en les institucions i pràctiques civils: els Costums de Girona, que regulaven les relacions entre pagesos i senyors, i els pesos i mesures de la capital gironina eren vàlids a tot el bisbat; el jutge d'apel·lació reial, amb seu a Girona, era reclamat arreu dels llocs del bisbat sota jurisdicció reial; el veguer gironí, amb el suport dels jurats de la ciutat i de la resta d'oficials reials, podia actuar arreu del bisbat per combatre les jurisdiccions baronials; i el bisbat de Girona també era una demarcació tinguda en compte per l'administració reial, tal com demostren els fogatges dels anys 1358, 1360 i 1378.³⁰

Al costat dels costums gironins i dels fogatges, hi ha tres registres eclesiàstics de la dècada de 1360 que proporcionen una visió de conjunt sobre totes les parròquies del bisbat de Girona: es tracta del

29. GUILLERÉ, Ch., *Girona al segle XIV*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993-1994, vol. 1, p. 43-44.

30. NEGRE, P., "La diòcesi de Gerona: su importancia histórica", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, núm. 12, 1958, p. 359-362; IGLÉSIES, J., "El fogaje de 1365-1370. Contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV", *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, vol. 34, 1962, p. 277 i p. 340; PONS GURI, J. M., "Un fogatjament desconegut de l'any 1358", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. 30, 1963-1964, p. 323-496; PONS GURI, J. M., *Les col·leccions de costums de Girona*, Barcelona: Fundació Noguera, 1988; RIERA, A., "El bisbat de Girona al primer terç del segle XV. Aproximació al context socio-econòmic de la sèria sísmica olotina (1427-1428)", *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 22, 1992, p. 162-166; SABATÉ, *El territori...*, p. 180-183 i p. 488-493; MIERES, T., *Costums de Girona*, Girona: CCG Edicions, 2001 [CG]; REDONDO, E., *El fogatjament general de Catalunya de 1378*, Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques, 2002.

Llibre Verd dels Feus dels anys 1362-1371, del registre de la dècima eclesiàstica del 1364 i del nomenclàtor d'esglésies del 1368.³¹ Per als períodes anteriors, existeixen altres possibilitats. En primer lloc, les actes de consagració i dotació d'esglésies, una font documental perfectament catalogada que il·lumina els primers temps de les parròquies catalanes, des de la fi del segle IX, i el naixement de les sagreres, al segle XI.³² En comparació amb el bisbat d'Urgell, amb noranta-nou actes anteriors al 1200, a Girona es conserven cinquanta-quatre dotatives completes i disset notícies fragmentàries referides a la catedral de Girona, a quinze monestirs, a cinc sufragànies i a quaranta-quatre temples parroquials desigualment repartits entre els tres comtats: vint-i-un per Besalú, tretze per Girona i deu per Empúries (cf. mapa 3). A partir del segle XII endavant, la consagració de nous temples es van anar aturant, però els registres de dotatives de l'Arxiu Diocesà de Girona contenen les escriptures de fundació de beneficis d'altars i capelles que permeten completar l'evolució de la xarxa parroquial i la gestió interna de les parròquies gironines.³³

En segon lloc, fruit de les reformes empreses el 1215 en el IV Concili del Laterà, que foren rebudes a Catalunya en el concili de Lleida, l'any 1229, es van començar a constituir les col·leccions de constitucions dictades en els concilis provincials i en els sínodes diocesans, que permeten conèixer de primera mà la doctrina i la disciplina eclesiàstica, els rituals litúrgics, els costums, els valors morals, les pràctiques jurídiques i les activitats econòmiques dels segles XIII i XIV.³⁴ El bisbat

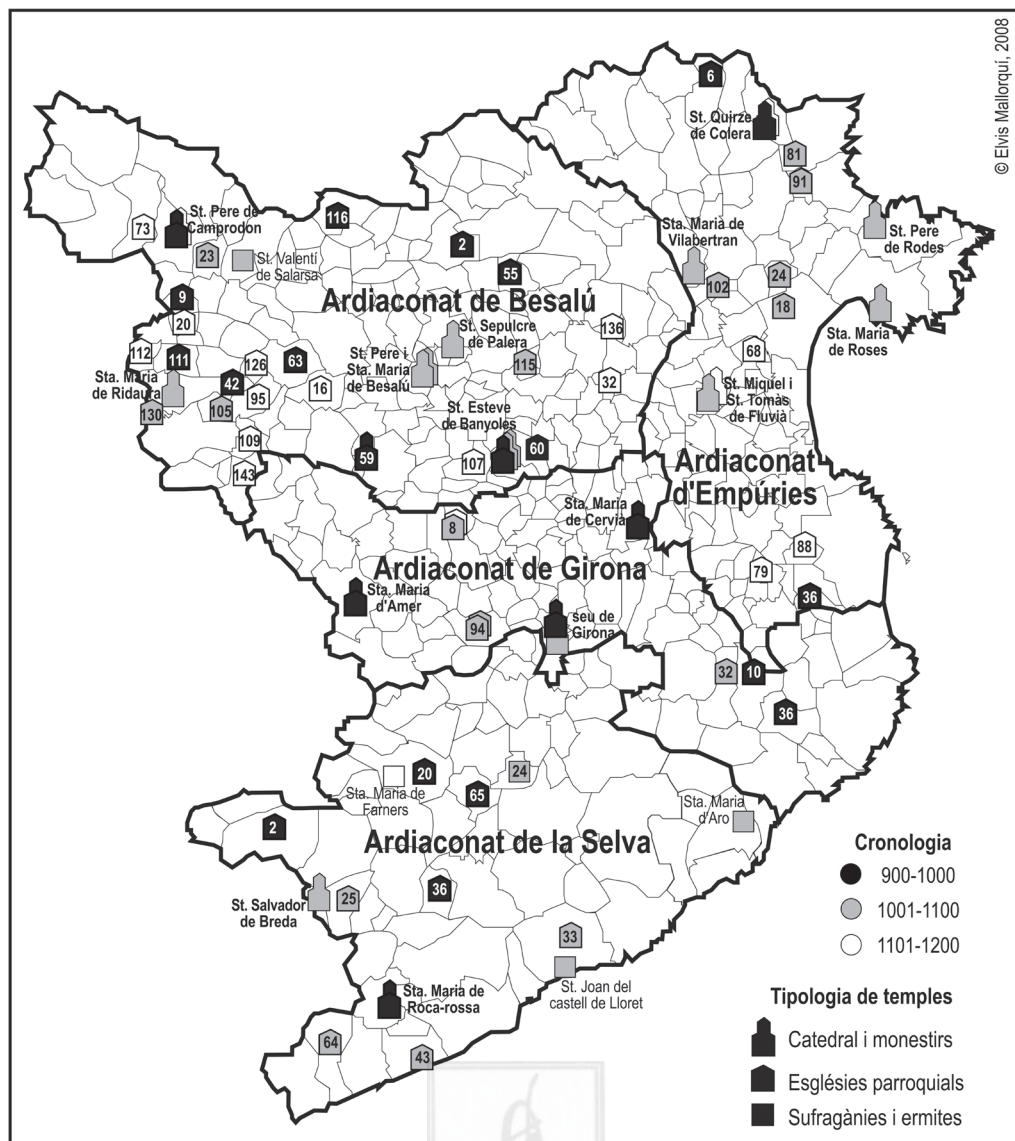
31. El Llibre Verd és un inventari dels delmes de totes les parròquies del bisbat gironí, mentre que el registre de la dècima recull la contribució de tots els beneficis eclesiàstics del bisbat de Girona a la dècima concedida pel papa al rei Pere III el Cerimoniós per als anys 1363 i 1364; mentrestant, el nomenclàtor d'esglésies de l'any 1368 és una relació de càrrecs d'esglésies i monestirs citats a les assemblees sinodals i que servia, amb tota seguretat, per comprovar-ne l'assistència; cf. *LVBG*; PONS GURI, J. M., "Nomenclátore de la diócesis gerundense en el siglo XIV", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, núm. 17, 1964-1965, p. 5-78; ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364).

32. Per a l'edició més completa, cf. *DEC*. Es tracta d'un tipus documental inexistent fora de Catalunya, Provença i del nord d'Itàlia; cf. LAUWERS, *Naissance...*, p. 141-144.

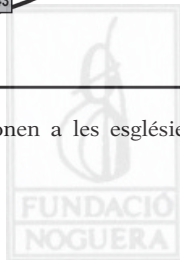
33. Es coneixen, almenys, cinquanta-cinc fundacions de beneficis del segle XIII i vuitanta-una de la primera meitat del segle XIV; cf. MARQUÈS, J. M., "Fundaciones de beneficios en el obispado de Gerona, s. XII-XVIII", *Anthologica Annua*, núm. 36, 1989, p. 498-503.

34. NOGUER, T.; PONS GURI, J. M., "Constituciones sinodales de Girona de la primera compilación", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, núm. 18, 1966-1967, p. 49-212 [CSG]; PONS GURI, J. M., "Constituciones conciliares Tarraconenses (1229 a 1330)", *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 47, 1974, p. 65-128, i núm. 48, 1975, p. 241-363 [CCT]. Sobre les possibilitats de la font, cf. PONTAL, O., *Les statuts synodaux*, Turnhout: Brépols, 1975, p. 85-89.

MAPA 3
Les actes de consagració d'esglésies al bisbat de Girona, 904-1200

Font: DEC. Els números corresponen a les esglésies citades a l'apèndix 1, on figuren agrupades per ardiaconats.

de Girona és la diòcesi amb més assemblees sinodals de la província eclesiàstica Tarraconense, que és on es van celebrar més concilis provincials —vint-i-vuit al segle XIII i vint-i-vuit més al XIV— de tota l'Església catòlica. Mentre que a la veïna diòcesi de Barcelona es van reunir tretze sínodes entre el 1229 i el 1344, a Girona se'n compten almenys trenta-quatre entre els episcopats de Berenguer de Castellbisbal i Arnau de Mont-rodon, entre el 1245 i el 1348 (cf. taula 1).³⁵ Fins ara, de les constitucions sinodals gironines se n'ha estudiat les seves coincidències i divergències amb relació a les disposicions canòniques del dret eclesiàstic universal, però potser falta aprofundir en les circumstàncies històriques que van generar aquesta legislació i en les seves conseqüències sobre les parròquies medievals i, en concret, sobre els rectors que les dirigien i sobre els seus feligresos.

TAULA 1
Bisbes i sínodes diocesans de Girona, 1199-1369

<i>Bisbe</i>	<i>Episcopat</i>	<i>Sínodes</i>	<i>Constitucions</i>
Ramon de Palafolls	1214-1218		
Alemanys d'Aiguaviva	1219-1227		
Guillem de Cabanelles	1227-1245		
Berenguer de Castellbisbal	1245-1254	10	2
Pere de Castelnou	1254-1279	11	11
Bernat de Vilert	1279-1291	1	
Bernat de Vilamarí	1292-1312		
Guillem de Vilamarí	1312-1318	1	
Pere de Rocabertí	1318-1324	1	1
Pere d'Urrea	1325-1328		
Gastó de Montcada	1329-1334		
Gilabert de Cruïlles	1334-1335		
Arnau de Mont-rodon	1335-1348	10	71
Berenguer de Cruïlles	1348-1362	10	30
Ènnec de Vallterra	1362-1369	4	56
TOTAL		48	171

Font: CSG, p. 53-212; BUENO, *El derecho...*, p. 57-113; MONJAS, *La reforma...*, p. 89-91.

35. BUENO, S., *El derecho canónico catalán en la baja Edad Media*, Barcelona: Edicions de la Facultat de Teologia de Catalunya, 2000, p. 11 i p. 57; MARQUÈS, J. M., "Recensió. Al marge del dret canònic diocesà de Girona durant la baixa edat mitjana", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 42, 2001, p. 691-693; MONJAS, LL., *La reforma eclesiàstica i religiosa de la província eclesiàstica Tarraconense al llarg de la baixa edat mitjana a través dels qüestionaris de visita pastoral*, Barcelona: Fundació Noguera, 2008, p. 75-91; BAUCCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 341-348.

En tercer lloc, des de l'any 1294 es conserven els primers registres generats per una primerenca administració episcopal gironina, organitzada pel notari Guillem de Socarrats, que exercí fins al 1311. A partir del 1313, es va consolidar una notaria de l'oficial o vicari episcopal al costat de la del mateix bisbe. Aquesta darrera, entre el 1313 i el 1332 va ser regida per Pere Capmany que també va confeccionar la segona part del Cartoral de Carlemany, va redactar el Cartoral de Rúbriques Vermelles i va encetar un registre de delmes que actualment es coneix, precisament, com a Protocol de Pere Capmany (cf. taula 2).³⁶ Gràcies a ell, l'administració episcopal i la cúria diocesana van fer un pas endavant en la seva organització interna. Fruit d'això, i a banda dels cartorals, disposem d'uns registres episcopals classificats en dues sèries: els de Lletres contenen, a part de les cartes enviades pels bisbes, moltes informacions sobre els nomenaments de clergues de la diòcesi i algunes d'aïllades sobre ordenacions, mentre els de Notaria recullen tots els documents elaborats per la notaria episcopal; a més, disposem d'alguns registres dels processos mantinguts a la cúria episcopal i de volums que recullen còpies de les institucions de beneficis de diferents èpoques.³⁷ En el present estudi, òbviament, no hem emprat tota la nombrosíssima documentació episcopal, sinó que només hi hem acudit de manera puntual i sempre amb relació a qüestions molt concretes. Per exemple, hem pogut resseguir el destí dels delmes parroquials en mans de laics al llarg dels segles XIII i XIV gràcies a la segona part del Cartoral de Carlemany i del Cartoral de Rúbriques Vermelles, al Protocol de Pere Capmany i a dos registres més del fons de la mitra.

36. MARQUÈS, J. M., *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1993, 2 vols. [CCBG]; MARQUÈS, J. M.; PUIG, J. de; SERRAT, A., *El Cartoral de Rúbriques Vermelles de Pere de Rocabertí, bisbe de Girona (1318-1324)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2009 [CRV]; ÍD., "Regest del protocol del notari de la cúria diocesana de Girona Pere Capmany (anys 1313-1367)", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, vol. 28, 2009, p. 265-453 [PPC].

37. PPC, p. 269-276. A la mateixa època, el bisbe Ponç de Gualba, de Barcelona, va agrupar els registres episcopals en les sèries dels *Registra Communium*, les *Collationes* i els *Registra Ordinatorum*; cf. BAUCCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 295-314.

TAULA 2
Els registres de l'administració episcopal, 1294-1340

Registres	Nombre de documents						Total
	Abans 1290	1291- 1300	1301- 1310	1311- 1320	1321- 1330	1331- 1340	
Cartoral de Carlemany	517	4	21	71	11		624
Cartoral de Rúbriques Vermelles	89	9	15	53	18	1	185
Protocol de Pere Capmany			1	225	77	48	351
Esriptures de Delmes	166	56	38	18	7	22	307
Lletres		132	3		2.033	847	3.015
Notaria		618	416	372	1.823	912	4.141
Processos	2	6	10	26	74	112	230
Dotalies	348	32	28	45	49	67	569
TOTAL	1.122	857	532	810	4.092	2.009	9.422

Fonts: CCBG, *CRV*, *PPC*; ADG, Mitra, calaix 5, vol. 24 i calaix 11, vol. 6b; ADG, Lletres, vol. U-1, U-2, U-2b, U-3, U-4, U-5, U-6 i U-7; ADG, Notaria, vol. G-1, G-2, G-3, G-4, G-5, G-6, G-7, G-8, G-9, G-10, G-11, G-12, G-13, G-14 i G-15; ADG, Processos, Sèrie general; ADG, Dotalies, vol. D-1, D-2, D-3, D-4, D-5, D-6, D-7, D-8, D-9, D-10, D-12, D-14, D-18, D-19, D-20, D-21, D-22, D-23, D-29, D-152 i D-154. Dels registres de notaria a partir del vol. G-7, dels anys 1329-1331, només hem comptat els documents que figuren en el repertori selectiu elaborat per Josep M. Marquès.

Des de la mitja distància: els ardiaconats de Girona i la Selva

La consistència territorial del bisbat de Girona no va eliminar les demarcacions internes al seu interior. A partir del segle XII, els comtats altmedievals de Girona i Besalú es van anar diluint dins el territori sotmès a l'autoritat dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó; mentrestant, els comtats d'Empúries i Peralada es convertiren en les baronies d'uns poderosos llinatges nobiliaris, els comtes d'Empúries i els vescomtes de Rocabertí, respectivament, molt sovint enfrontats entre ells. A partir del segle XIII, els reis d'Aragó van concedir als veguers plena capacitat d'actuació militar i jurisdiccional en els districtes territorials depenents de nuclis urbans, de tal manera que les vegueries de Girona i Besalú, juntament amb dues més de menors, Camprodon i la Ral, van començar a prendre forma si bé a les terres depenents dels comtes d'Empúries i dels vescomtes de Cabrera i Rocabertí el poder reial era només nominal.³⁸ En contrast, l'autoritat del bisbe de Girona, especialment al

38. SABATÉ, *El territori...*, p. 35-40 i p. 172.

llarg dels segles XIII i XIV, es feia sentir sobre els quatre ardiaconats —Girona, Besalú, Empúries i la Selva— que integraven el bisbat. Els límits dels ardiaconats gironins coincidien amb els dels antics comtats de Girona, Besalú i Empúries-Peralada. Amb una novetat: l'ardiaconat de la Selva ocupava la meitat sud de l'extens comtat gironí. I amb un punt de divergència als límits septentrionals dels territoris de Besalú i Empúries: mentre el comtat de Besalú tenia com a límit oriental la *strata francisca*, els límits de l'ardiaconat d'Empúries s'allargaven cap a ponent fins a incloure les parròquies d'Agullana, la Vajol, Sant Julià dels Torts i part de la de Capmany.³⁹

En el present estudi, hem utilitzat els ardiaconats de Girona i la Selva, aproximadament la meitat meridional del bisbat,⁴⁰ per tal de reconstruir l'estructura bàsica del poblament de les parròquies gironines —celleres, veïnats, masos, camins— i per analitzar-hi el grau d'aplicació de les mesures dictades pels sínodes i pels bisbes a partir de l'anàlisi aprofundida de les col·leccions de pergamins conservades als arxius senyorials i dels primers registres de visita pastoral. Efectivament, en els darrers vint anys s'han multiplicat les publicacions d'escriptures dels segles IX-XIII conservades sobre pergami o copiades en cartorals que proporcionen moltes informacions sobre les parròquies rurals, però encara queden uns quants fons inèdits (cf. taula 3). Es tracta, principalment, de fons monàstics, dels arxius dels bisbes de Girona i de la seu, dels reis d'Aragó i, és clar, de fons patrimonials laics, tant nobles com pagesos, alguns dels quals remunten al segle XII.⁴¹ L'absència més remarcable són els arxius dels comtes d'Empúries i dels vescomtes de Cabrera que, de ben segur, contenen informacions valuosíssimes sobre les terres gironines, però les dificultats d'accedir-hi durant els anys d'elaboració de la tesi doctoral ens hi van fer renunciar.⁴²

39. PONS GURI, "Nomenclátiores...", p. 10-11, p. 35, p. 51 i p. 54-55; BOLÓS, J.; HURTADO, V., *Atlas del comtat de Besalú (785-988)*, Barcelona: Rafael Dalmau editor, 1998, p. 28-29; ÍD., *Atlas dels comtats d'Empúries i Peralada (780-991)*, Barcelona: Rafael Dalmau editor, 1999, p. 26-27.

40. Aquest territori coincideix amb les comarques del Gironès, el Baix Empordà i la Selva, que compten amb unes recents síntesis històriques; cf. ALBERCH, X.; BURCH, J. (coords.), *Història del Gironès*, Girona: Diputació de Girona – Consell Comarcal del Gironès, 2002; SAURÍ, C.; SOLER, S. (coords.), *Història del Baix Empordà*, Girona: Diputació de Girona – Consell Comarcal del Gironès, 2006; FIGUERAS, N.; LLINÀS, J. (coords.), *Història de la Selva*, Girona: Diputació de Girona – Consell Comarcal de la Selva, 2011.

41. GIFRE, P.; MATAS, J.; SOLER, S., *Els arxius patrimonials*, Girona: CCG Edicions, 2002, p. 13.

42. Els fons comtal d'Empúries i vescomtal de Cabrera es van conservar molt de temps a la Casa Pilatos de Sevilla, dintre l'Arxiu Ducal de Medinaceli, fins que van ésser traslladats a l'Archivo de la Nobleza, a Toledo. Afortunadament, en l'actualitat

TAULA 3
Les col·leccions de pergamins referents a l'antic comtat de Girona,
817-1300

<i>Fons documentals (arxiu; edició)</i>	<i>Nombre de documents</i>				<i>Total</i>
	<i>Abans 1000</i>	<i>1001- 1100</i>	<i>1101- 1200</i>	<i>1201- 1300</i>	
ESGLÉSIA DE GIRONA					
- Bisbe de Girona (ADG; CCBG, CRV, PPC, PM, SESS)	4	18	51	479	552
- Seu de Girona (ACG; CDSG)	26	111	447	757	1.341
- Ardiaques de Girona, la Selva i Besalú (ADG)		1	5	44	50
- Sagristà major (ADG)			5	52	57
- Claver (ADG)		1	3	31	35
- Cabiscol (ADG)				3	3
- Beneficiats (ADG)			2	39	41
MONESTIRS					
- St. Daniel de Girona (ASD i ADG; CDSDG) *	4	27	64	347	442
- St. Martí Sacosta (BRAH; CSMS) *	6	9	19		34
- St. Pere de Galligants (ACA)	1	8	24	150	183
- Sta. Maria d'Amer (ACA i ADG; DSMA) *	16	12	31	143	202
- St. Feliu de Guíxols (ACA; PMMG; PSFG) *		2	5	14	21
- St. Pol de Mar (ACA; DCM) *	7	19	29		55
- Sta. Maria de Rocarossa (ACS; CSMRR) *			30	139	169
- Sta. Maria de Cervià (ACA; PSMCE)	6	23	72	61	162
- St. Miquel de Cruïlles (ACA; PSMCR)		18	20	123	161
ALTRES INSTITUCIONS ECLESIASTIQUES					
- Almoïna del vestuari (ADG)			1	119	120
- Almoïna del Pa (ADG)	4	21	174	1.936	2.135
- Hospital de Santa Caterina (AHG)		1	10	205	216
COMTES DE BARCELONA I REIS D'ARAGÓ					
- Cancelleria (ACA; ACB; FAC; PACB) *	299	891	177	9	1376

s'han realitzat còpies en microfilm que s'han dipositat a l'arxiu del monestir de Poblet i també als arxius municipals de Castelló d'Empúries i Hostalric, respectivament. Esperem en el futur comprovar si les afirmacions realitzades pel conjunt del bisbat de Girona són vàlides també en els territoris de jurisdicció dels comtes d'Empúries i dels vescomtes de Cabrera.

<i>Fons documentals (arxiu; edició)</i>	<i>Nombre de documents</i>				<i>Total</i>
	<i>Abans 1000</i>	<i>1001- 1100</i>	<i>1101- 1200</i>	<i>1201- 1300</i>	
LAICS					
- Cruïlles-Peratallada i Farners (ANC; <i>FPP</i>) *			1	60	61
- Caramany de Corçà (ACC; <i>FPCC</i>) *				3	3
- Marquès de Camps de Salt (AMS; <i>FPMC</i>) *			1	11	12
- batlles i comunitat de preveres d'Arenys de Mar (AHFF; <i>IAHFF</i>) *	1	1	12	94	108
- Veray de Celrà (AHG)				13	13
- Bell-lloc de Girona (AHMCL; <i>FPMB</i>)*			1	15	16
- Rovirola de Riudellots (ACSE)				8	8
- Ferrer de Bescanó (APF)				8	8
- Giol i Salvador de Calella i Teixidor de Pineda de Mar (AHMC; <i>IAHMC</i>) *		1		28	29
- Fuster de Sant Medir i Boïgues de Sant Sadurní (ACBE)				32	32
MUNICIPALS					
- Ciutat de Girona (AMGi; <i>PAG</i>)			5	115	120
- Vila de Sant Feliu de Guíxols (AMSFG)			3	12	15
- Vila de Palamós (SAMP; <i>PAMP</i>)				3	3
TOTAL	374	1.164	1.192	5.053	7.783

Les sigles en cursiva corresponen a col·leccions de documents editades, cf. Bibliografia. Dels fons marcats amb *, només hem comptabilitzat els documents que figuren en les publicacions citades que fan referència exclusiva a les terres de Girona.

D'altra banda, com la resta de llibres de l'administració episcopal, els registres de visites pastorals permetrien un estudi global sobre el conjunt de la diòcesi gironina. En el present treball, però, hem realitzat un buidat exhaustiu de totes les visites pastorals anteriors al 1330 dels ardiaconats de Girona i la Selva per tal de fixar-nos més en les informacions qualitatives que contenen i poder-les relacionar amb altres documents coetanis (cf. taula 4). L'acta de visita pastoral més antiga del bisbat de Girona és la de Sant Esteve de Sords el 1295, que s'ha conservat de manera aïllada si bé el mateix bisbe que la devia realitzar, Bernat de Vilamarí, visitava el mateix any les esglésies de Miànigues i Guèmol i el seu antecessor, Bernat de Vilert, ja havia visitat el 1290 la parròquia de Celrà.⁴³ Al primer terç del segle XIV els bisbes gironins

43. ADG, Lletres, vol. U-1, f. 7r-v (1290.08.23; cf. document 1) i f. 24v (1295.10.20; cf. document 3); ADG, visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.a. (1295...; cf. document 2).

solien visitar, o fer visitar per altres, les parròquies de la diòcesi un cop a l'inici del seu govern i després ho repetien segons un ritme, en certs moments, biennal: als quatre primers registres de la sèrie de visites pastorals de l'ADG, corresponents als anys 1314-1315, 1315-1316, 1321 i 1329, cal afegir altres visites efectuades els anys 1300, 1303-1304, 1305-1306, 1313, 1318, 1320, 1321 i 1324, que s'han conservat de manera més fragmentària.⁴⁴ I encara tenim referències indirectes a una visita efectuada entre el febrer i el juny del 1326 pel bisbe Pere d'Urrea, que no ha deixat cap acta escrita, i a una altra realitzada per Guillem Venrell l'any 1328 en nom de l'arquebisbe de Tarragona.⁴⁵

Conservem el text d'almenys una acta de visita pastoral per gairebé totes les parròquies dels quatre ardiaconats del bisbat gironí entre els anys 1295 i 1330 (cf. mapa 4). Tan sols hi manquen unes esglésies que al primer terç del segle xiv ja s'havien convertit en sufragànies de temples propers —com Torrent, Canapost i Campdorà— o que encara s'havien de segregar —com Púbol. Dues altres constatacions són prou rellevants: primer, les parròquies de senyoria eclesiàstica, com les de la ciutat de Girona i els seus entorns, la Bisbal o Ravós del Terri, o no van ser visitades o només ho van ser un sol cop; i, segon, la concentració de parròquies reiteradament visitades a les proximitats de Besalú, Banyoles i Figueres, a les ribes del Ter fins a Girona i a la plana del Baix Empordà, podria estar relacionada amb els interessos polítics dels bisbes gironins a inicis del segle xiv.

Tal com es dedueix del qüestionari que es troba en els primers fulls del registre de visita de les parròquies de Girona del 1329, a la primera part del segle xiv, l'interès dels bisbes i dels visitadors per la *visitatio rerum*, la inspecció dels béns immobles i mobles de l'Església, sembla molt inferior al de la *visitatio hominum*, la investigació de la vida i costums dels clergues i dels parroquians.⁴⁶ Entre els *capituli*

44. GUILLERÉ, Ch., "Les visites pastorales en Tarraconaise à la fin du Moyen Age (xive-xve s.). L'exemple du diocèse de Gérone", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, núm. 19, 1983, p. 138-140. A títol comparatiu, per al bisbat de Barcelona, cf. BAUCCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 276-294.

45. Es tracta de lletres de l'any 1326 que anunciaven la visita a diverses esglésies i monestirs, cf. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 16v (1326.02.08), f. 17v (1326.02.10), f. 18v (1326.02.13), f. 32v-33r (1326.02.16), f. 22v (1326.02.18), f. 33v (1326.02.20?), f. 33v-34r (1326.02.24), f. 38v (1326.03.04), f. 37v (1326.03.04), f. 39v (1326.03.09), f. 40v (1326.03.11), f. 41r (1326.03.13) i f. 109r (1326.06.21). Pel que fa a la visita del 1328 en nom de l'arquebisbe tarragoní, en tenim evidències en quatre actes de la visita efectuada pels agents del bisbe de Girona l'any següent, cf. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 18v (1329.05.22), f. 93r-v (1329.10.24), f. 97v-98r (1329.10.28) i f. 118v-119r (1329.11.18).

46. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, s. f. (1329...); cf. PUIGVERT, J. M.; MONJAS, Ll.; PEREA, E.; SOLÀ, X., *Les visites pastorals dels orígens medievals a l'època contemporà-*

TAULA 4
Els primers registres de visites pastorals de l'Arxiu Diocesà
de Girona, 1295-1329

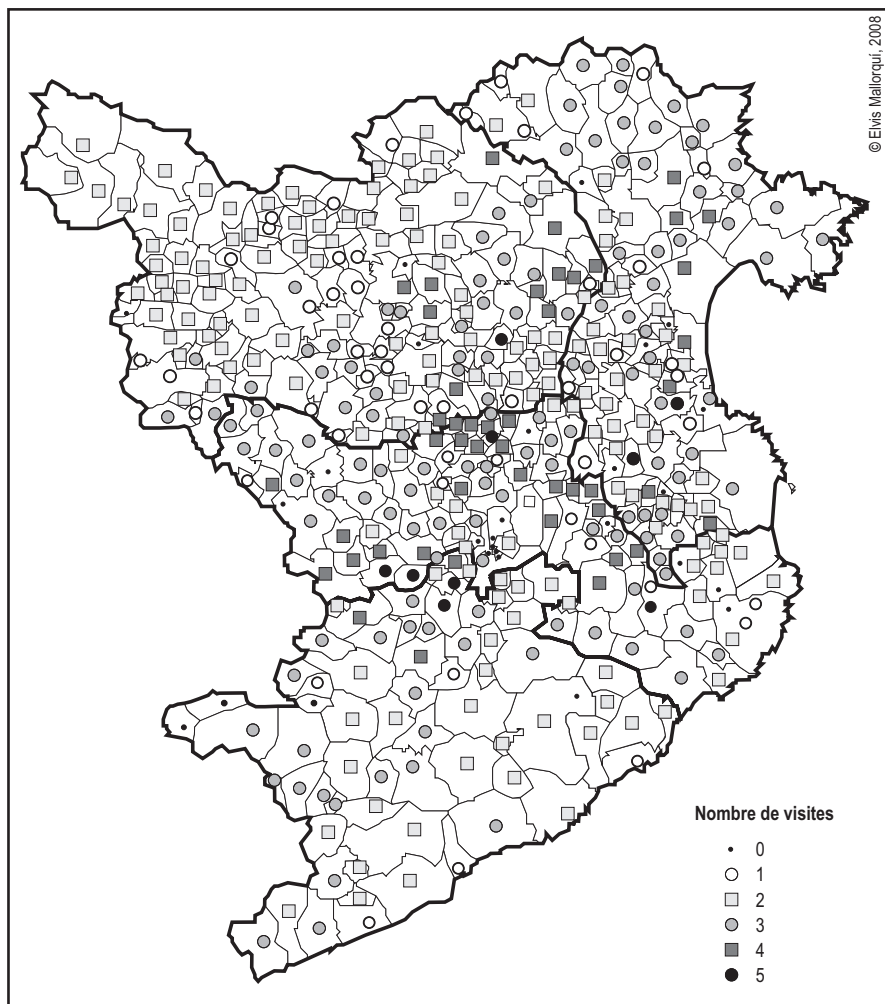
<i>Bisbe</i>	<i>Any</i>	<i>Visitador</i>	<i>Nombre d'actes</i>
Bernat de Vilamarí (1292-1312)	1295	?	1 parròquia
	1300 ca.	?	1 parròquia
	1303-1304	Bisbe Bernat	16 parròquies
	1305-1306	Bisbe Bernat	30 parròquies
Guillem de Vilamarí (1312-1318)	1313	Bisbe Guillem	23 parròquies
	1314-1315	Guerau Calvet, prior de Santa Maria de Rocarossa, i Pere Capmany, clergue de la seu de Girona	308 parròquies
	1315-1316	Guerau Calvet, prior de Santa Maria de Rocarossa, i Guillem de Puig visitador	116 parròquies
Pere de Rocabertí (1318-1324)	1318	Bisbe (Pere)	6 parròquies
	1320	(Bisbe Pere)	27 parròquies
	1321	?	69 parròquies
	1324	Guerau Calvet, prior de Santa Maria de Rocarossa, i Guillem de Puig visitador	72 parròquies
Gastó de Montcada (1329-1334)	1329	Ramon Albert, sagristà de Llers, Guillem Saló, clergue de Parlavà, i Ramon Porcell, canonge	379 parròquies

Fonts: ADG, *Visites pastorals*, vol. P-168, lligall 2.a. (1295), lligall 2.b. (1300 ca.), lligall 1.a. (1303-1304), lligalls 1.b. i 1.c. (1305-1306) i lligall 2.d. (1313); vol. P-1 (1314-1315); vol. P-2 (1315-1316); vol. P-168, lligall 2.e. (1318) i lligall 2.f. (1320); vol. P-3 (1321); vol. P-168, lligall 2.g. (1324); i vol. P-4 (1329); cf. MONJAS, *La reforma...*, p. 107-109.

contra clerici, els visitadors preguntaven a un grup de fidels convocats expressament per la condició canònica del sacerdot, per la seva residència a la parròquia, pel grau de compliment de les seves obligacions, pels seus ajudants o substituïts a l'església, pel manteniment del temple

nia, Girona: CCG Edicions, 2003, p. 195-198; MONJAS, *La reforma...*, p. 125-133. Sobre l'estructura formal de les actes de visita medievals, cf. COULET, N., *Les visites pastorales*, Turnhout: Brépols, 1977, p. 30-31; BENITO, P., *Les parròquies del Maresme a la Baixa Edat Mitjana (1305-1447)*, Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 1992, p. 35-36; MONJAS, *La reforma...*, p. 102-106.

MAPA 4
Les visites pastorals al bisbat de Girona, 1295-1329

Font: cf. taula 4 i apèndix 1.

en condicions, per l'economia parroquial i, per damunt de tot, pel seu comportament moral. Després venien els *capituli contra laici*, en els quals el visitador preguntava als mateixos parroquians i als clergues de la parròquia sobre el grau de compliment dels sacraments cristians per part dels membres de la comunitat, la seva relació amb l'església

i els clergues, la seva moralitat, el grau de consanguinitat en els matrimonis i les creences supersticioses o heretges.

La majoria de les respostes dels testimonis laics i eclesiàstics als visitadors són concises i pobres en dades. En contrast, algunes actes de visita proporcionen un interessant contrapunt a la freda legislació canònica i a la visió tradicional de la submissió dels pagesos als senyors feudals a través de precises descripcions dels excessos morals de clergues i laics, de les deficiències en el servei dels rectors al capdavant de les parròquies i dels incompliments dels deures cristians per part dels feligresos laics. Així, les visites pastorals permeten analitzar el paper dels clergues i dels laics al si de la parròquia, l'economia i les rendes de les esglésies, la religiositat de la població rural i la seva relació amb l'autoritat diocesana; a més, procuren valuoses informacions sobre les rutes de circulació, la demografia rural i la gestió econòmica de la parròquia. Amb relació a les visites del bisbat de Girona del segle XIV, per molt que Christian Guilleré n'exposés les possibilitats el 1983, amb prou feines han estat utilitzades per estudiar aquests aspectes.⁴⁷

Les parròquies, des de dins

En els prop de 4.640 km² d'extensió de la diòcesi gironina, quantes parròquies hi havia a l'edat mitjana? Les fonts documentals anteriors al 1300 no permeten efectuar recomptes de tot el bisbat en un mateix moment històric.⁴⁸ En canvi, per al segle XIV disposem d'almenys qua-

47. GUILLERÉ, "Les visites...", p. 145-156. Fora d'algunes monografies parroquials, només destaca l'estudi global de la visita pastoral del 1420 i l'aprofitament de la visita del 1432 per avaluar l'abast dels terratrèmols dels anys 1427 i 1428; cf. PUIG, I., "Les visites pastorals a la diòcesi de Girona. Segle XV", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 28, 1985-1986, p. 211-241; Íd., *Una visita pastoral al Baix Empordà als anys 1420-1423*, Barcelona: Fundació Noguera, 2006; PRADES, I., "Els terratrèmols de la sèrie olotina i el cas de la vila d'Amer", *Quaderns de la Selva*, núm. 2, 1990, p. 103-112. Pel que fa a les possibilitats d'estudi de la font documental, els llibres de visita, cf. VELA, S., "Visites pastorals a la diòcesi d'Urgell. L'exemple de les valls d'Andorra (1312-1314)", *Annals de l'Institut d'Estudis Andorrans*, 1990, p. 59-103; SALICRÚ, R., "Les primeres visites pastorals a les parròquies del castell de Mataró: Mataró i Llanerers (1305-1310)", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núms. 11-12, 1990-1991, p. 325-344; BENITO, *Les parròquies...*; Íd., "Le clergé paroissial du Maresme (évêché de Barcelone) d'après les visites pastorales (1305-1447): recherches sur le thème du concubinage", dins P. BONNASSIE (ed.), *Le clergé rural dans l'Europe médiévale et moderne*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 1995, p. 187-203; MONJAS, LL., "Les visites pastorals: de l'època medieval a la vigília del Concili de Trento", dins PUIGVERT; MONJAS; PEREA; SOLÀ, *Les visites...*, p. 45-73; Íd., *Les comunions...*; i, en especial, BAUCELLS, *Vivir...*, 4 vols.

48. Amb una excepció, el registre de la dècima eclesiàstica dels anys 1279-1280; cf. RIUS, J., *Rationes Decimarum Hispaniae (1279-1280)*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1946, 2 vols. [RDH].

tre fonts diferenciades amb les quals ens podem aproximar al nombre de parròquies existent en aquest moment, si bé hi ha sempre petites variacions degudes al fet que algunes sufragànies a vegades eren considerades com a parròquies i a vegades no (cf. taula 5). Es tracta de la visita pastoral de l'any 1329, del Llibre Verd dels Feus elaborat entre els anys 1362 i 1371, del registre de la dècima eclesiàstica de 1364 i del nomenclàtor d'esglésies de 1368.⁴⁹ Les xifres són contundents: al bisbat de Girona hi havia quatre-centes sis parròquies i trenta-tres sufragànies que, en algun moment dels segles x al xiv, han pogut adquirir l'estatus parroquial. Aquest nombre de parròquies és molt més elevat que no pas als altres bisbats catalans durant els segles medievals i els posteriors.⁵⁰ Partint de les delimitacions de parròquies i batllies existents l'any 1840, que van servir com a termes dels municipis liberals, i tenint en compte tant les alteracions del teixit de parròquies al llarg de la baixa edat mitjana i de l'època moderna com les monografies locals que han dibuixat els termes de les parròquies, ens hem atrevit a dibuixar uns límits per a cada entitat parroquial (cf. apèndix 1). El resultat és un mapa amb les quatre-centes dinou parròquies esmentades en el Llibre Verd dels anys 1362-1372, en el qual n'hi ha unes quantes amb límits dubtosos perquè no s'han conservat com a delimitacions municipals entre els segles xix i xx ni tampoc han estat objecte d'estudis monogràfics.⁵¹

49. ADG, Visites pastorals, vol. P-4 (1329); *LVBG*; ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364); PONS GURI, "Nomenclátors...". No hem utilitzat les visites pastorals de la dècada del 1360 perquè només es conserven per a setanta-una parròquies el 1363 i per a cinquanta-sis el 1367; cf. ADG, Visites pastorals, vol. P-11 (1363) i vol. P-12 (1367); GUILLERÉ, "Les visites...", p. 139.

50. A la segona meitat del segle xiv, el bisbat de Barcelona comptava amb dues-centes seixanta-dos esglésies parroquials i sufragànies; cf. MONJAS, *Les comunitats...*, p. 80. A mitjan segle xvii, Girona, amb tres-centes quaranta-vuit parròquies, i Lleida, amb tres-centes quaranta-sis, eren els bisbats amb més parròquies; els bisbats d'Urgell, Barcelona i Vic superaven les dues-centes parròquies i, per sota, hi havia els bisbats d'Elna, Tarragona, Tortosa i Solsona. Al segle xix, mentre el bisbat de Girona tenia quatre-centes setanta parròquies, el d'Urgell tres-centes cinc, el de Vic en tenia dues-centes noranta-nou, Barcelona dues-centes cinquanta-tres, Lleida dues-centes trenta-vuit, Solsona cent quaranta-vuit, Tarragona cent trenta-tres i Tortosa cent; cf. TERUEL, M., *Vocabulario básico de la historia de la Iglesia*, Barcelona: Editorial Crítica, 1993, p. 307-308; PUIGVERT, *Església...*, p. 25.

51. BURGUEÑO, J.; LASSO DE LA VEGA, F., *Història del mapa municipal de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2002, p. 141-153; MARQUÈS, "Creació..."; Íd., *Una història...*, p. 251-301; MALLORQUÍ, "Fronteres..."; cf. apèndix 1. Amb relació al bisbat d'Osona, Flocel Sabaté ha dibuixat els límits de les parròquies existents a mitjan segle xiii; cf. MESTRE-HURTADO, *Atles...*, p. 112-113.

TAULA 5
Ardiaconats i parròquies del bisbat de Girona, segle XIV

<i>Documents</i>	<i>Ardiaconats</i>				<i>Total</i>
	<i>Girona</i>	<i>Empúries</i>	<i>Selva</i>	<i>Besalú</i>	
Visita pastoral (1329)					
- Parròquies	95	84	64	133	376
- Sufragànies		1		2	3
Llibre Verd (1362-1371)					
- Declaracions	93	98	64	147	402
- Parròquies	100	101	67	151	419
- Sufragànies	7	8	3	3	21
Dècima eclesiàstica (1364)					
- Parròquies	98	-	61	-	-
Nomenclàtor (1368)					
- Parròquies	96	93	63	147	399
- Sufragànies	4	3	4	5	16
TOTAL					
- Parròquies	100	95	65	146	406
- Sufragànies	10	100	4	9	33

Font: cf. apèndix 1.

Per tal d'entendre el funcionament de les parròquies “des de dins”, per tal d'observar les interrelacions entre clergues, nobles i laics, hem reduït el marc d'anàlisi a un nombre menor de parròquies. A vegades, hem pogut localitzar documents excepcionals referits a una sola parròquia que permetien il·lustrar fenòmens més generals en uns casos concrets: per exemple, la llista de masos de Santa Coloma de Farners que, des del 1203, havien de prestar uns censos a la capella de Santa Maria de Farners, el capbreu del blat de l'oli de l'obreria de Sant Martí Vell dels anys 1364-1368 o la descripció de la rodalia d'aquesta mateixa parròquia el 1391.⁵² A banda d'aquests casos, hem realitzat un esforç per tal de recollir tota la informació procedent dels capbreus senyorials, per a una trentena de parròquies, i dels manuals notariais, per a Monells i els pobles del seu entorn, amb l'objectiu d'aproximar-nos a les peces

52. AHG, Notarial, Resta del districte de la Bisbal, vol. 9, f. 1r-32v (1364-1380); cf. document 11a i 11b; AHG, fons patrimonial Veray de Celrà, vol. 94 (1391.09.20); cf. MALLORQUÍ, “Parròquia...”, p. 172-177. La llista de masos de Santa Coloma de Farners es coneix gràcies a una restitució feta al segle XVII; cf. FONT, P.; LLINÀS, J.; MALLORQUÍ, E., *Santa Coloma de Farners, de la prehistòria al segle XV*, Santa Coloma de Farners: Ajuntament, 2010, p. 82-85.

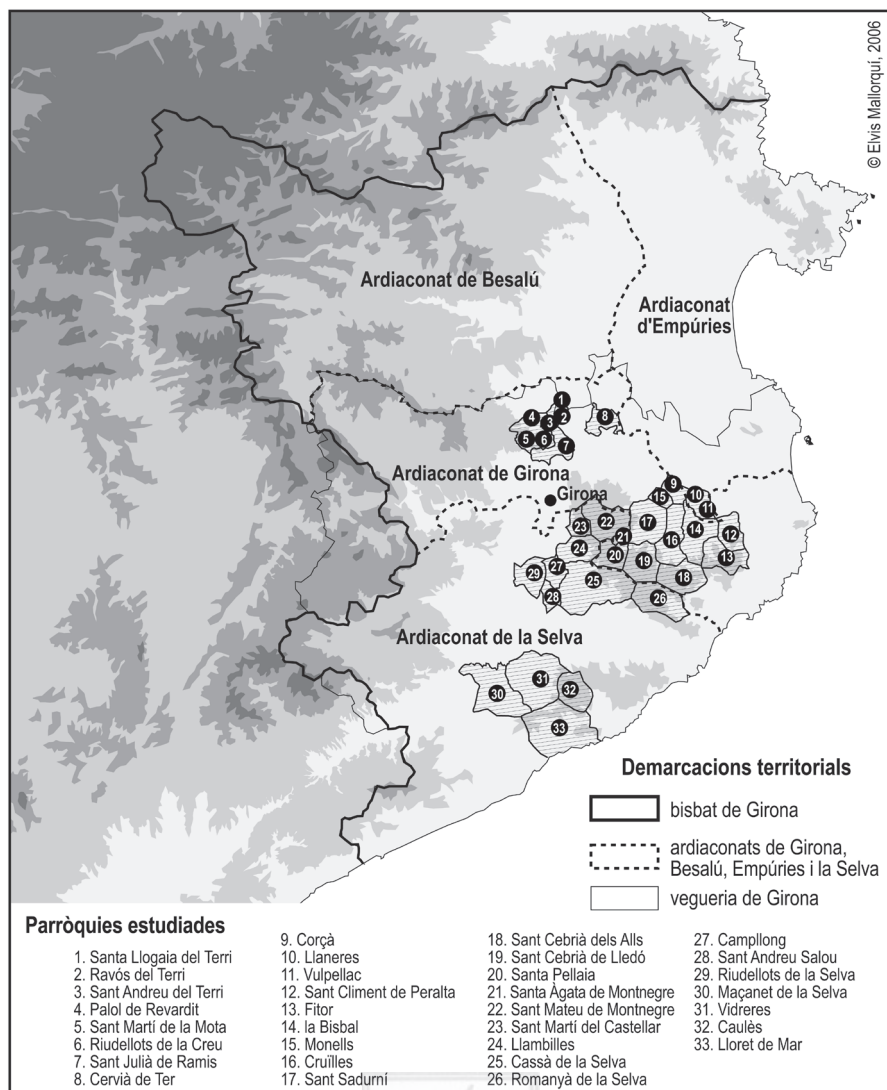
que conformaven la realitat local de la societat medieval: les persones, els habitatges, els masos, les viles, els camins, les terres de conreu, els molins, els senyors i, és clar, els rectors de les parròquies. Es tracta de localitats no gaire allunyades de la ciutat de Girona i fonamentalment rurals, repartides entre la plana del Baix Empordà —Cruïlles, la Bisbal, Sant Sadurní, Monells, Corçà i, ja en el comtat d'Empúries, Vulpellac i Castell d'Empordà—, la de la Selva —Riudellots de la Selva, Camp-llong, Sant Andreu Salou, Cassà de la Selva i Llambilles—, la vall del Terri —Ravós, Santa Llogaia i Sant Andreu del Terri, Palol de Revardit i, a prop, Cervià i Riudellots de la Creu—, el massís de les Gavarres —Sant Mateu de Montnegre, el Castellar, Santa Pellaia, Sant Cebrià de Lledó, Sant Cebrià dels Alls, Sant Martí de Romanyà, Sant Pol de la Bisbal i Fitor—, i les muntanyes properes a Rocacorba —la Mota— i, al sud, un sector a cavall de la plana selvatana i el mar —Maçanet de la Selva, Vidreres, Caulès i Lloret de Mar (cf. mapa 5).

A diferència dels inventaris i llevadors de censos dels segles xi, xii i xiii,⁵³ els capbreus senyorials de la primera meitat del segle xiv suposen un salt important tant en la quantitat d'informació com en la seva qualitat. Potser l'afinament de la pràctica notarial, paral·lel a l'increment de les tarifes de redacció d'instruments fins que hagueren de ser fixades, va facilitar la gestió de les senyories i, com una moda, va desencadenar una onada de capbreuacions arreu; o potser l'inici d'una conjuntura desfavorable per a les economies senyorials els obligà a controlar totes les transmissions de les parcel·les dels seus dominis per obtenir-ne les pertinents taxes de mutació —terços, lluïsmes i foriscapis.⁵⁴ En tot cas, els capbreus són una eina excel·lent —potser l'única— per acostar-nos als membres de la societat local de les parròquies rurals: el lloc on residien, els elements que constituïen les seves explotacions agrícoles i una part de les obligacions en censos i serveis envers els senyors directes (cf. mapa 6 i taula 6). Però cal tenir en compte les

53. Sobre l'origen i l'evolució de la pràctica de la capbreuació entre els segles xi i xiii, cf. BENITO, P., "*Hoc est breve...* L'emergència del costum i els orígens de la pràctica de capbreuació (segles xi-xiii)", dins M. SÁNCHEZ (comp.), *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1993, p. 3-27.

54. PONS GURI, J. M., "Taxacions dels salaris de notaris i escriptors en jurisdiccions baronals de les terres gironines (Palafrugell, Bàscara, Caldes de Malavella, Llagostera, Cassà de la Selva i vescomtat de Cabrera)", dins *id.*, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 1, p. 95-157; To, Ll., "La diferenciació paguesa a la diòcesi de Girona (segle xiv): una nota metodològica", dins M. BARCELÓ; G. FELIU; A. FURIÓ; M. MIQUEL; J. SOBREQÜÉS (eds.), *El feudalisme comptat i debatut*, València: Universitat de València, 2003, p. 456-458.

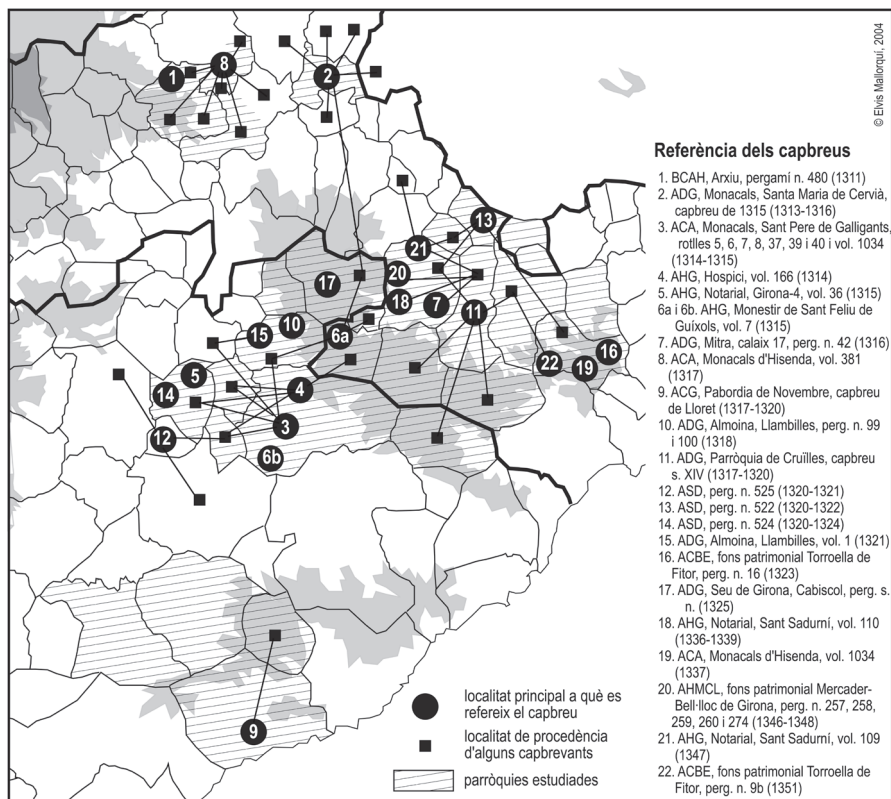
MAPA 5
Situació de la trentena de parròquies estudiades

seves limitacions: en primer lloc, no es conserven mai tots els capbreus de totes les senyories d'una mateixa parròquia, cosa que pot causar greus errors d'interpretació si només es té en compte un sol capbreu; en segon lloc, els capbreus ofereixen una imatge parcialment esbiaixada de la realitat medieval, perquè privilegia els drets derivats de la

senyoria directa de les terres i la senyoria sobre les persones, mentre n'amaga o n'ignora d'altres, com els drets d'ús de les pastures i dels boscos, les relacions dels capbreuants amb les parròquies.⁵⁵

MAPA 6
Els capbreus senyorials de les terres de Girona, 1311-1369

55. Ja fa temps que s'han explorat els capbreus gironins del segle XIV per al coneixement de la societat rural gironina a l'edat mitjana, cf. MARQUÈS, J. M., "Vilobí d'Onyar a través del capbreu d'en Ramon Malars", *Estudis d'Història Agrària*, núm. 5, 1984, p. 27-52; SANZ, A. Ll., "La pabòrdia d'Aro de la Catedral, 1180-1343", dins PORTELLA, *La formació...*, p. 419-436; SOLDEVILA, X., "Els capbreus de Fontanilles (1323-1334). Hipòtesis sobre la pagesia catalana medieval", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 35, 1995, p. 123-156; BOLÓS, J., *El mas, el pagès i el senyor*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1995; MALLORQUÍ, "Homes...", p. 43-89; id., "Les campagnes de Gérone (Catalogne) au travers des capbreus de la première moitié du xive siècle", dins G. BRUNEL; O. GUYOTJEANNIN; J.-M. MORICEAU (eds.), *Terriers et plans-terriers du XIIIe au XVIIIe siècle*, Rennes – París: Association d'Histoire des Sociétés Rurales – École Nationale des Chartes, 2002, p. 346-353; To, "La diferenciació...", p. 447-456.

TAULA 6
Els capbreus senyorials de les terres de Girona, 1311-1369

<i>Senyors</i>	<i>Anys</i>	<i>A</i>	<i>B</i>	<i>C</i>	<i>D</i>	<i>E</i>	<i>F</i>	<i>G</i>	<i>H</i>	<i>I</i>
CAPBREUS ESTUDIATS										
1. Bernat de Palol cavaller	1311	44	+	+				+	+	+
2. Prior de Santa Maria de Cervià	1313-1316	201	+	+	+			+	+	
3. Abat de Sant Pere de Galligans	1314-1315	87	+	+	+	+		+	+	
4. Almoina del Pa de la seu de Girona	1314	137	+	+	+	+		+	+	
5. Altar de Sant Domènec de la seu de Girona	1315	26	+	+	+	+		+	+	
6a i 6b. Guerau de Torrent, cavaller, i cambrer del monestir de Sant Feliu de Guíxols	1315-1319	77	+	+	+			+	+	
7. Pabordia de juliol de la seu de Girona	1316	131	+	+	+			+	+	+
8. Ardiaca de Girona o de Ravós	1317	163	+	+	+			+	+	+
9. Pabordia de novembre de la seu de Girona i Guillem de Lloret, castlà	1317-1320	53	+	+	+	+		+	+	+
10. Arnau d'Alou i Ramon de Juià, cavallers	1318	2		+	+		+	+	+	
11. Bernat de Cruïlles, noble, i monestir de Sant Miquel de Cruïlles (MALLORQUÍ, "Homes...")	1318-1320	247		+				+	+	+
12. Abadessa de Sant Daniel de Girona	1320-1321	32	+	+	+	+	+	+	+	
13. Abadessa de Sant Daniel de Girona	1320-1322	49	+	+	+	+		+	+	
14. Abadessa de Sant Daniel de Girona	1320-1324	13	+	+	+	+	+	+	+	
15. Ramon de Juià, cavaller	1321	53	+	+	+		+	+	+	
16. Prior de Sant Miquel de Cruïlles	1323	2		+	+	+		+	+	
17. Cabiscol de la seu de Girona	1325	5		+	+			+		
18. Ramon Arnau de Sant Sadurní cavaller	1336-1339	179	+	+	+			+	+	+
19. Hospital de Sant Llorenç de les Arenes	1337	1	+		+	+		+	+	
20. Arnau de Vivers, jurista	1346-1348	35	+					+	+	
21. Prior de Sant Miquel de Cruïlles	1347	56	+	+	+	+	+	+		
22. Cambrer de Sant Miquel de Cruïlles	1351	34			+	+		+	+	
ALTRES ESTUDIS										
23. Abat de Sant Esteve de Banyoles (BOLÓS, <i>El mas...</i>)	1321	31	+	+				+	+	
24. Comanador d'Aiguaviva (SOLDEVILA, "Els capbreus...")	1323	116	+	+	+			+	+	
25. Ramon Xalabra i Ramon de Begur (SOLDEVILA, "Els capbreus...")	1327	65	+	+	+			+	+	
26. Prior de Santa Maria d'Ullà (SOLDEVILA, "Els capbreus...")	1334	64	+	+	+	+		+	+	
27. Ramon Malars ciutadà (MARQUES, "Vilobí...")	1337-1338	95	+	+	+			+	+	+

<i>Senyors</i>	<i>Anys</i>	<i>A</i>	<i>B</i>	<i>C</i>	<i>D</i>	<i>E</i>	<i>F</i>	<i>G</i>	<i>H</i>	<i>I</i>
28. Pabordia d'Aro de la seu de Girona (SANZ, "La pabordia...")	1344	112	+	+	+	+		+	+	
29. Abat de Sant Feliu de Guíxols (To, "La diferenciació...")	1367-1369	46	+	+	+	+	+	+	+	

Abreviacions: A: nombre de declarants; B: clàusula d'homes propis; C: possessió de mas o casa; D: esment individualitzat de les parcel·les de l'explotació sota domini del senyor capbrevador; E: superfície de les parcel·les del mas i d'altres explotacions; F: esment de les terres dels homes propis pertanyents a d'altres senyors; G: declaració dels censos i agrers; H: prestacions en treball; I: drets del castell.

Font: cf. mapa 6.

Mentrestant, els manuals notariais de les terres de Girona ofereixen una llarga sèrie de possibilitats per a l'estudi històric. Especialment, per als casos d'Amer i Torroella de Montgrí en què les sèries s'inicien a les darreres dècades del segle XIII.⁵⁶ En el present estudi, hem limitat la investigació al cas de les notaries de Monells i Cruïlles per tal de contrastar les informacions obtingudes a partir dels pergamins i capbreus senyorials i dels registres episcopals amb les nòtules que s'hi han conservat: un manual de Cruïlles i set de Monells, un d'ells un llibre de cúria i d'altres en fragments (cf. taula 7).⁵⁷ El més rellevant que ofereixen aquests registres és el gran volum de dades sobre aquestes localitats: mentre que els pergamins referents a Cruïlles per als darrers anys del segle XIII es mou entorn dels deu per any, en el manual dels anys 1302-1304 se n'arriben a comptar cent quaranta-nou per a l'any 1303; a Monells, per la presència d'un mercat setmanal i d'una fira ramadera, les xifres d'escriptures arriben a cinc-centes divuit per a l'any 1332 i cinc-centes quaranta-sis per al 1333. A banda de

56. AHG, Notarial, Amer, vol. 1 (1261-1262), vol. 2 (1278-1279), vol. 2b (1282), vol. 3 (1283), vol. 3b (1284), vol. 4 (1286), vol. 5 (1290-1292), vol. 6 (1291-1296), vol. 7 (1292-1293) i vol. 8 (1297-1300); Torroella de Montgrí, vol. 1 (1298-1299). A títol d'exemple de les possibilitats d'estudi d'aquests registres, cf. SOLDEVILA, X., "Una vila empordanesa a l'edat mitjana. Torroella de Montgrí, segles XII-XIV", *Quaderns de la Selva*, núm. 15, 2003, p. 89-103; To, LL., "Cicles de vida i matrimoni a la Catalunya medieval. L'exemple de la notaria d'Amer vers 1300", dins J. BOLÓS; A. JARNE; E. VICEDO (eds.), *Família pagesa i economia rural*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2010, p. 47-72.

57. A partir de notícies presents en documents copiats, sabem que tant a Monells com a la Bisbal hi havia manuals en paper els anys 1272, 1287, 1293, 1296 i 1297; cf. MARQUÈS, J. M., *Pergamins de la Mitra (899-1687)*, Girona: Institut d'Estudis Gironins, 1984 [PM], núm. 524 (1272.02.19), 485 (1287.02.08-1297.09.27) i 501 (1296.08.03); PONS GURI, J. M., *Inventari de l'Arxiu Històric "Fidel Fita" d'Arenys de Mar*, Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1984 [IAHFF], núm. 141 (1293.06.08); PSMCR, núm. 154 (1296.03.17).

la quantitat de documents, també canvia la tipologia dels documents conservats: en les col·leccions de pergamins senyorials predominen els textos referents a la senyoria —plets, concòrdies, establiments—, en els manuals notariais hi sobresurten els diferents tipus contractuals relacionats amb l'endeutament pagès.⁵⁸

TAULA 7
Els manuals notariais de Cruïlles i Monells, 1302-1334

<i>Tipologia</i>	<i>Notari</i>	<i>Referència (folis)</i>	<i>Anys</i>	<i>Nombre de documents</i>
CRUÏLLES				
- Manual	Jaume Ballester o Jaume Martí	C-1 (122)	1302-1304	325
Total				325
MONELLS				
- Manual	Jaume Martí	M-241 (26)	1304	162
- Manual	Jaume Martí	M-234 (38)	1316-1317	309
- Manual	Jaume Martí	M-242 (44)	1324	230
- Manual	Jaume Martí	M-212 (8)	1330	57
- Manual	Jaume Martí	M-162 (150)	1332-1333	807
- Manual	Jaume Martí	M-161 (44)	1333	250
- Llibre de Cúria	Jaume Martí	M-142 (6)	1333-1334	49
Total				1.864

Abreviatures: C: AHG, Notarial, Cruïlles, núm. de volum; M: AHG, Notarial, Monells, núm. de volum.

El repàs a la documentació estudiada permet constatar que, si bé l'àmbit cronològic d'aquesta recerca es mou entre l'inici del segle XIII i la segona meitat del XIV, hi ha un moment clau per al qual hem procurat obtenir totes les informacions disponibles: col·leccions de pergamins, cartorals, capbreus senyorials, registres notariais, visites pastorals, llibres de la cúria episcopal, etc. Es tracta del primer terç

58. MALLORQUÍ, E., "Fonts per a una història global del món rural: pergamins, capbreus, registres episcopals i llibres notariais", dins *Documentació notarial i arxius*, Girona: Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, 2007, p. 159-170; SALES, LL., "Crèdit i morositat a la Catalunya del segle XIV", treball de recerca de doctorat inèdit, Girona: Universitat de Girona, 2008.

del segle xiv, un moment que és, a la vegada, el punt d'arribada d'una llarga sèrie d'evolucions en el territori i la societat, moltes d'elles mai enregistrades per escrit, i el punt de partida d'una història, la de la parròquia, que continua al llarg de tota l'època moderna i fins a la fi de l'Antic Règim.

Primera part

ELS PRIMERS TEMPS DE LES PARRÒQUIES

L'ESTABLIMENT DE LA XARXA PARROQUIAL, DE LA FI DEL SEGLE IX AL SEGLE XI

L'any 833 Ellà i la seva muller Leubil·la van vendre a Gaudilà una terra situada “in territorio Gerundense, in villa que dicitur Salto”.¹ Aquesta és una de les primeres escriptures de compravenda de terres referents a les terres de Girona que s'ha conservat. Durant prop de dos-cents anys, les referències als “territoris” —o comtats— i a les vil·les són constants per tal d'ubicar les terres, els drets i les persones. Al segle XI, però, es produeix una transformació decisiva: des del 1041 en què es documenta per primer cop la “parrochia Sancti Cucufatis de villa Saltus”,² la parròquia substitueix tant el comtat com la vil·la a l'hora de servir com a referència espacial i, almenys a Salt, va sobreviure fins al segle XIX en què va néixer el municipi actual. Molts historiadors ens han precedit a l'hora d'explicar el procés de difusió de les parròquies al bisbat de Girona,³ però ara estem en condicions de relacionar les seves explicacions amb les cada vegada més nombroses contribucions dels arqueòlegs. En un primer moment, intentarem copsar els efectes de les evolucions produïdes en el camp gironí des de la fi de l'imperi romà, al segle V, fins a la conquesta carolíngia del segle IX. A continuació, emprendrem una descripció del procés de creació de parròquies al bisbat de Girona entre els segles X i XI.

1. SOBREQUÉS, S.; RIERA, S.; ROVIRA, M.; ORDEIG, R., *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2003 [CC-5], núm. 12 (833.03.21).

2. MARTÍ, R., *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1997 [CDSG], núm. 235 (1041.05.01).

3. MARTÍ, “L'ensagrerament: l'adveniment...”, p. 156-157; To, “El marc...”, p. 229-230; BOLÓS, J., “Parròquia i organització del territori. Una aproximació cartogràfica”, dins *I Congrés...*, vol. 1, p. 271-278; MARQUÉS, “Creació...”, p. 409-410; *Id.*, “Parròquies...”, p. 1517-1519.

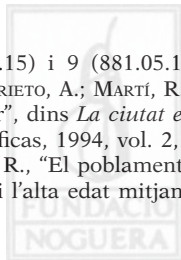
I, pel final, deixem unes qüestions essencials per entendre del tot el lloc que la parròquia havia aconseguit, almenys a les terres de Girona, al final del segle XI, però en les quals els dubtes encara predominen sobre les certeses.

EL POBLAMENT RURAL ABANS DE LES PARRÒQUIES

Entre el 785, en què els gironins van lliurar la seva ciutat a Carlemany, i el 801, en què Lluís el Piadós va conquerir Barcelona, el domini dels francs a les terres del bisbat de Girona es va consolidar definitivament. En vista dels documents conservats, es poden detectar moltes continuïtats en l'estructuració del territori rural des d'almenys els temps visigòtics: es mantien els *territoria* de les *civitates* de Girona i d'Empúries, documentats per primer cop els anys 833 i 881, i s'hi havien afegit els de Besalú i Peralada, esmentats els anys 817 i 879. Al capdavant d'aquests dos darrers territoris, no hi havia ciutats pròpiament dites, sinó uns nuclis de menor entitat: el *castrum Tolone*, situat damunt la vila de Peralada, i el *castrum Bisulduni*, que ja devia existir al segle IX però que no es documenta fins al 957 —potser quan es va fortificar. A partir de mitjan segle, els “territoris” de les terres gironines passen a ser qualificats com a *pagi* i, especialment en documents procedents de la cort carolíngia, com a *comitatus*, fruit d'una reforma política i administrativa dels comtats catalans i del conjunt de l'imperi carolingi.⁴

Al seu interior i, especialment, a les zones de muntanya, eren freqüents les valls com a forma d'organització del territori als segles IX i X: al comtat de Besalú tenim les de Llanars, Beget, Ribelles, Aguja, *Bichilbim* —prop de Sant Aniol d'Aguja—, Albanyà, Bianya, Ridaura, Vallmajor —a Montagut—, Joanetes, Bas, Santa Pau, Mieres, Gelà i *Manivuto* —al nord de Borrassà—; al comtat gironí hi havia les valls de Condreu —o Hostoles—, Cogolls, Llémena, Amer, Anglès, Santa Coloma de Farners, Arbúcies, vallcanera, Llagostera i Aro, Fonts —a Calonge— i Tordera; i als comtats d'Empúries i Peralada trobem les valls de Colera, Freixe, Llançà, Roses i unes quantes més al cap de Creus —*Budiga*, *Fulcimania*, *Frinone*, *Subiradellos*, *Tabellaria*, *Segalaria*

4. CCBG, núm. 1 (817.12.15) i 9 (881.05.17); CC-5, núm. 12 (833.03.21), 52 (879.06.26) i 324 (957.09.14); cf. PRIETO, A.; MARTÍ, R., “Ordenamiento territorial antiguo y medieval del nordeste peninsular”, dins *La ciutat en el món romà*, Tarragona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1994, vol. 2, p. 339-342; MARTÍ, “Territoris...”, p. 43-47; FOLCH, C.; GIBERT, J.; MARTÍ, R., “El poblament rural a la conca alta del riu Fluvià (la Garrotxa): l'antiguitat tardana i l'alta edat mitjana (segles VI-X d.C.)”, dins BARRAQUÉ; SÉNAC, *Habitats...*, p. 15-16.

i *Magrigul*.⁵ A un nivell inferior, hi havia els *castella*, força rars a les terres gironines segurament a causa de la llunyania de la frontera al sud del Llobregat. A part del de Peralada, un dels més destacables era *Castellum Fractum*, a Sant Julià de Ramis, que corresponia a les restes derruïdes d'una fortalesa baiximperial refeta en època visigòtica per controlar, al nord de Girona, la gran via de comunicació que unia la península Ibèrica amb Europa; en coneixem d'altres del segle IX: el *castellum Uellosos*, al damunt de les ruïnes ibèriques d'Ullastret, esmentat el 834 com el de Sant Julià de Ramis, i el de Montaspre a Begur, l'any 889.⁶ Per al segle X, se n'hi afegeixen uns quants més: al comtat de Girona, els d'Argimon, Forcadell —a Blanes— i Montsoriu; als comtats d'Empúries i Peralada n'apareixen al massís del cap de Creus —Miralles, verdera, sa Clusa i sa Pinya Negra— i a les Alberes —Rocabertí—; i al comtat de Besalú, només coneixem el *castello Allone*, situat a Ribelles, i el *Monte Spelio*, a prop de Porqueres.⁷

Vil·les i vilars

A diferència dels *castella*, les *villae* i els *villares* apareixen constantment en la documentació gironina dels segles IX i X, ja que eren la base de l'organització del poblament i del territori rurals de l'interior del bisbat gironí. Només en el comtat de Girona, hem comptat cent quaranta-quatre vil·les i vilars d'abans de l'any 1000 —quaranta-un del segle IX i cent tres del segle X— i en podríem afegir vuitanta més si recorrem a textos dels segles XI i XII.⁸ Segons els textos, eren unes circumscripcions territorials ben delimitades sobre el terreny que servien

5. BOLÓS, J.; HURTADO, V., *Atles del comtat de Girona (785-993)*, Barcelona: Rafael Dalmau editor, 2000, p. 22-32; ÍD., *Atles del comtat de Besalú...*, p. 26-33; ÍD., *Atles dels comtats...*, p. 26-31.

6. CCBG, núm. 2 (834.12.02); ABADAL, R. d', *Els diplomes carolingis a Catalunya*, Barcelona – Ginebra: Institut d'Estudis Catalans – Institució Patxot de Catalunya, 1926-1952 [CC-I], vol. 1, p. 113-115. N'existeix un altre, el *castrum Gorni* del 898, situat al nord de Joanetes, a la vall d'en Bas, que podria estar relacionat amb els castells de les terres osonenques; cf. FOLCH; GIBERT; MARTÍ, "El poblament...", p. 26. Existeixen uns exhaustius estudis, documentals i arqueològics, del *Castellum Fractum* i del *Castellum Velloso*, cf. NOLLA, J. M.; PALAHÍ, LL.; VIVÓ, D., "El *Castellum* de Sant Julià de Ramis i la defensa de la via Augusta a l'antiguitat tardana", dins *Actes del congrés "Els castells medievals a la Mediterrània nord-occidental"*, Arbúcies: Museu Etnològic del Montseny, 2004, p. 119-123; CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J. M.; SAGRERA, J., "El *castellum Uellosos* del puig de Sant Andreu (Ullastret, Baix Empordà). vida i mort d'una fortificació carolíngia", *Estudis del Baix Empordà*, núm. 24, 2005, p. 5-54.

7. Cf. nota núm. 5.

8. ALBERCH; BURCH, *Història...*, p. 698-701; SAURÍ; SOLER, *Història...*, p. 691-695; FIGUERAS; LLINÀS, *Història...*, p. 735-738.

d'unitats bàsiques, d'una banda, per a l'administració de justícia del rei carolingi o dels seus representants i, de l'altra, per a la recaptació de tributs. A l'interior dels seus límits residia un conjunt de persones que posseïen terres, vinyes i altres béns escampats en el terme i que els podien donar, vendre i permutar. Per aquesta raó, no hem d'identificar les vil·les dels segles ix i x amb grans dominis senyorials d'un sol propietari: les vendes i donacions de vil·les senceres —amb cases, horts, terres, conreus, erms, pastures, boscos, garrigues, aigua corrent, molins, recs, etc.— només afecten als drets públics sobre aquests elements.⁹

Així, podem considerar les vil·les dels temps carolingis com a hereves de les nombroses vil·les romanes que, a grans trets, ocupaven el mateix territori conreat en l'antiguitat. En els darrers anys, la multiplicació de recerques arqueològiques sobre les vil·les romanes i la comparació amb la toponímia conservada fins a l'actualitat permet detectar algunes evolucions: l'abandó dels edificis clàssics de les vil·les romanes entre els segles v i vi dona pas a uns nous assentaments petits i dispersos encara mal coneguts, com el de Puig Rom, un poblat fortificat en alçada ocupat durant el segle vii a prop de la Roses romana. L'ocupació musulmana de les terres catalanes durant bona part del segle viii va comportar la instal·lació d'uns punts de suport als exèrcits i als recaptadors d'impostos de l'emirat de Còrdova que han pogut ésser identificats gràcies a les sèries de topònims com "palaus", "guàrdies" i "fars", situats prop de les seus episcopals i ciutats visigòtiques i al llarg dels eixos viaris. Les vil·les, però, van sobreviure: en temps del Baix Imperi no només corresponien a una realitat material, sinó també a una demarcació territorial que servia de base per a l'administració de l'Imperi romà i del regne visigòtic; és en aquest sentit que les vil·les van perdurar fins als temps carolingis.¹⁰ Els vilars, en canvi, corres-

9. A la primera meitat del segle x, hem comptat la presència de trenta-cinc persones a la Bisbal, de disset a Vulpellac i de dotze individus sols i una parella a Castellar de la Selva; cf. MALLORQUÍ, *Les Gavarres...*, p. 56-57. Per a una visió de conjunt, cf. BONNASSIE, *Catalunya...*, vol. 1, p. 188-191; To, Ll., *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles x-xii)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 50-61; MARTÍ, R., "Del *fundus* a la *parrochia*. Transformaciones del poblamiento rural en Cataluña durante la transición medieval", dins Ph. SÉNAC (ed.), *De la Tarraconense a la Marche Supérieure d'al-Andalus (ive-xie siècles): les habitats ruraux*, Toulouse: CNRS – Université de Toulouse-le Mirail, 2006, p. 155-156; SALRACH, J. M., "Campo y ciudad desde la «Cataluña» carolingia: una visión retrospectiva de las transformaciones", dins Ph. SÉNAC (ed.), *Villes et campagnes de Tarraconaise et d'al-Andalus (ive-xie siècles): la transition*, Toulouse: Université de Toulouse-Le Mirail, 2007, p. 143-145.

10. PALOL, *Del romà...*, p. 120; MARTÍ, R., "La defensa del territori durant la transició medieval", dins *Actes...*, p. 95-100; *ib.*, "Del *fundus*...", p. 150-154; FOLCH, C., "Estratègies de conquesta i ocupació islàmica del nord-est de Catalunya", *Quaderns de la Selva*, vol.

pondrien a una primera expansió d'aquest territori inicial, efectuada en època carolíngia: molts dels seus noms, als segles IX i X, recorden encara els seus recents fundadors.¹¹

La clara delimitació territorial en vil·les i vilars es traduïa directament sobre les formes de distribució del poblament en el terreny. De moment, però, ni els textos ni l'arqueologia ajuden gaire a definir-les amb precisió, si bé sembla que als comtats catalans a cada vil·la li corresponia més d'una unitat de poblament.¹² Per un costat, la documentació escrita deixa entreveure uns quants indicis de concentració del poblament. Per exemple, dels camins que unien dues vil·les veïnes, com la *strata* que unia Cruïlles i la Bisbal i el *semitario* de la Bisbal a Vulpellac, se'n dedueix l'existència d'un punt central a cadascuna de les demarcacions.¹³ De forma semblant, les fortificacions, com els *vallos* i la *pariete* esmentades a la Bisbal el 922,¹⁴ només tenen sentit en els punts on l'hàbitat es concentra. I el fet que l'advocació d'una església passi a denominar una vil·la evidencia la identificació del temple com a centre de la demarcació territorial: aquest és el cas de les vil·les de Fontanet i de Salzet que, entre els segles IX i X, van adoptar el nom de l'església que albergaven, Santa Maria —la Bisbal— i Sant Sadurní, respectivament; i també els de Santa Coloma —de Farners— del 886 i la vil·la de Sant Esteve —d'en Bas— del 894, indrets dels quals desconeixem el topònim anterior al religiós.¹⁵

15, 2003, p. 141; CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J. M.; SAGRERA, J., "Les *uillae* de Constantí a Carlemany. Aportacions gironines a la qüestió de l'evolució i la transformació de les vil·les o termes rurals durant l'antiguitat tardana (segles IV-VIII)", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 47, 2006, p. 43; FOLCH; GIBERT; MARTÍ, "El poblament...", p. 21-24; ROIG, J., "Asentamientos rurales de la Alta Edad Media en Catalunya vella (siglos VIII-X)", dins J. A. QUIRÓS (ed.), *The archaeology of early medieval villages in Europe*, Bilbao Euskal Herri - Unibertsitaten Argitalpen Zerbitzau, 2009, p. 232-233.

11. MARTÍ, R., "La integració a l'«alou feudal» de la seu de Girona de les terres beneficiades pel «règim dels hispans». Els casos de Bàscara i d'Ullà (segles IX-XI)", dins PORTELLA, *La formació...*, p. 51; To, "El marc...", p. 213-214; BOLÓS, *El mas...*, p. 105-110.

12. En contrast, a Castella cada vil·la solia correspondre a un sol nucli de poblament agrupat; cf. GARCÍA DE CORTÁZAR, *La sociedad...*, p. 25; PASTOR, E., *Castilla en el tránsito de la Antigüedad al Feudalismo*, Valladolid: Junta de Castilla y León, 1996, p. 300-301; LARREA, J. J., "Cadres de vie en Espagne chrétienne", dins P. BONNASSIE; P. TOUBERT (eds.), *Hommes et sociétés dans l'Europe de l'An Mil*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 2004, p. 151.

13. L'any 891 es documenta la "strata que discurrit de Crucilias per fossas usque ad Sanctam Mariam" i el 922 el "semitario que discurrit per ipsas vineas de Sancta Maria ad Vulpiliacho"; cf. CC-I, vol. 2, núm. 30 (891.07.15); CCBG, núm. 26 (922.05.23).

14. CCBG, núm. 33 (922.01.08).

15. CCBG, núm. 10 (881.08.29); CC-5, núms. 78 (889-891...) i 88 (894.03.25); CDSG, núm. 115 (978.01.23).

Per l'altre costat, també són clars els testimonis d'una notable dispersió del poblament. La proliferació de vil·les i vilars en alguns indrets, com a les valls d'Arbúcies el 923 i de Santa Coloma el 951,¹⁶ no ens permet imaginar-los com a nuclis consistents de població, sinó en tot cas com a petites agrupacions d'habitatges. També existien masos i explotacions aïllades a l'interior de les vil·les i els vilars, com la "domus cum curte et orto et ipso farraginale" que apareix envoltada de terres a Vulpellac el 911, el "manso qui fuit de condam Joanni et de Serena et alio manso que emit de Vuisilo femina" situats a Fitor el 949 i el "maso qui fuit de Teud", de Montnegre, citat l'any 998. Especialment nombrosos eren als comtats de Besalú i Girona, però també a les parts muntanyenques d'Empúries-Peralada: se'n detecten a Arbúcies, Finestres, Montagut, Camprodon i Baussitges.¹⁷ Tal com havien assenyalat fa anys alguns geògrafs, els masos haurien tingut l'origen en una colonització agrària duta a terme per iniciativa pagesa, que hauria de ser la que es produí entre la fi del segle ix i l'inici del x, tal com s'ha constatat a partir de l'anàlisi quantitativa de les referències a *ruptura* i *aprisio*, que assenyalarien les rompudes de terres ermes i de boscos als comtats catalans. Els seus protagonistes van ser, gairebé sempre, grups humans reduïts: petites comunitats eremítiques, grups de pagesos i, el més freqüent, parelles soles.¹⁸

Les referències escrites, tanmateix, són insuficients per tal de mostrar si la tendència era cap a la concentració o, a la inversa, cap a la dispersió de l'hàbitat. Cal recórrer a l'arqueologia, però durant molts anys, l'únic poblat d'aquest període que havia estat excavat de

16. DEC, núms. 118 (923.02.06) i 67 (951.01.31); cf. BOLÓS; HURTADO, *El comtat de Girona...*, p. 48-49; FONT; LLINÀS; MALLORQUÍ, *Santa Coloma...*, p. 36 i p. 42-44. Potser també a Cruïlles, on l'acta de consagració del 1062 dona les afrontacions amb les parròquies veïnes i, a la vegada, cita les vil·les i vilars de la parròquia, tal com era corrent al segle x, cosa que podria assenyalat l'existència d'una dotació anterior; cf. DEC, núm. 211 (1062.11.20).

17. CCBG, núm. 27 (911.06.04); DEC, núms. 118 (923.02.06), 58 (946.12.15), 60 (947.10.15) i 63 (949.01.29); UDINA, A., *La successió testada a la Catalunya altomedieval*, Barcelona: Fundació Noguera, 1984 [STC], núm. 52 (998.12.30); cf. SALRACH, J. M., "Tres mots polèmics: «villa», mas i alou en època carolíngia", dins *El mas...*, p. 23-24.

18. VILA, J., "El mas, una creació pre-pirinenca", dins *id.*, *El món rural a Catalunya*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1973, p. 63-78; SALRACH, J. M., "Mas prefeudal i mas feudal", dins J. BOLÓS; J. J. BUSQUETA (eds.), *Territori i societat a l'edat mitjana*, Lleida: Universitat de Lleida, 1997, p. 28-30; *id.*, "Campo...", p. 145. Per a una visió més global del creixement agrari altmedieval, cf. BONNASSIE, P., "La croissance agricole du Haut Moyen Age dans la Gaule du Midi et le nord-est de la Péninsule Ibérique: chronologie, modalités, limites", *Flaran*, núm. 10, 1984, p. 13-35; SALRACH, J. M., "Défrichement et croissance agricole dans la Septimanie et le Nord-Est de la Péninsule Ibérique", *Flaran*, núm. 10, 1984, p. 133-151; To, *Família...*, p. 76-93.

manera regular era el de Caulès, al municipi de Caldes de Malavella. Als anys setanta Manuel Riu va confirmar que les notícies sobre un indret anomenat *Caldeses* el 914 i qualificat com a *vico* el 1032 corresponien cronològicament a les restes d'una església preromànica, unes sepultures i una torre a l'altra banda d'un poblat format per uns habitatges més tardans, dels segles XII i XIII.¹⁹ Podria ser que a Sidillà, al terme de Foixà, hi hagués un assentament similar, però la manca d'excavacions no permet vincular l'església preromànica de l'indret amb la continuïtat de materials ceràmics des del Baix Imperi fins al segle XIII en què el poblat va quedar colgat per les sorres del Ter.²⁰

Afortunadament, en els darrers quinze anys l'interès dels arqueòlegs per l'antiguitat tardana i per l'alta edat mitjana de les terres gironines s'ha incrementat notablement. A Maçanet de la Selva s'ha constatat la continuïtat de la vil·la romana de l'Hort d'en Bach fins a l'actual Palau de Foixà, edifici aixecat al segle XII. En canvi, l'excavació de l'Aubert, a la vall d'en Bas, ha permès documentar un edifici de nova planta, rectangular i destinat a habitatge, amb murs fets de terra sobre un sòcol de pedra lligada amb fang i probablement coberta de branques i fang, i dos altres edificis similars que, per la ceràmica trobada i una moneda de plata, poden datar dels segles VIII-X. De la mateixa època són el conjunt de vint-i-nou sitges trobades a can Pelet Ferrer, al sud de Llagostera, amb material ceràmic molt simple i una moneda de Lluís el Piadós, i els forats de pal excavats a can Gorgals Vell, a Santa Coloma de Farners, corresponents a tres fons de cabanes i a possibles tancats per als ramats. Finalment, l'anàlisi cartogràfica dels parcel·lars actuals permet relacionar les formes dels camps actuals amb la manera en què van ser posats en conreu per primera vegada; així, mentre les línies ortogonals que predominen en moltes zones de la plana del Ter recorden antigues centuriacions d'època romana, les formes més arrodonides dels camps, com les que es troben entre Flaçà i Sant Joan de Mollet han estat relacionades amb el vilar Moredell esmentat el 926 —format per un mas, vint camps, vinyes i altres habitatges— que hauria nascut a partir d'una clariana desboscada al voltant dels habitatges i fora del territori conreat en temps dels romans.²¹

19. UDINA, F., *El archivo condal de Barcelona en los siglos IX-X*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1951 [ACB], núm. 63 (914.08.11); CDSG, núm. 204 (1032.01.10); cf. RIU, M., "Excavaciones en el poblado de Caulers, municipio de Caldes de Malavella, provincia de Gerona", *Excavaciones arqueológicas en España*, núm. 88, 1975.

20. *Catalunya Romànica*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1989, vol. 8, p. 208-214.

21. LLINÀS, J.; MONTALBÁN, C.; RAMÍREZ, A., "L'Hort d'en Bach (Maçanet de la Selva). Del segle II aC al segle XX", *Quaderns de la Selva*, núm. 10, 1998, p. 35-58; FOLCH, C.; GIBERT, J., "L'Aubert (la Vall d'en Bas, la Garrotxa): un assentament rural de l'alta

En aquest paisatge rural caracteritzat per la presència de vil·les, vilars i masos, fets generalment amb materials senzills, més tàpia i palla que no pas pedra, hi residia una població que, al segle ix, ja era plenament cristiana després d'un llarg i lent procés de difusió del cristianisme al camp. Per resseguir-lo, caldrà fixar la nostra atenció en el paper que han tingut dos elements també presents en el món rural: les esglésies i els cementiris.

La lenta cristianització de la població rural

A diferència del que succeïa en el món pagà, en què els temples es trobaven a l'interior de les ciutats i les tombes als afores, les pràctiques funeràries cristianes es caracteritzaven per l'associació freqüent dels grups de tombes a un temple eclesiàstic. De fet, però, primer van ser les tombes dels primers sants i màrtirs de l'església cristiana, aixecades en les necròpolis extraurbanes de les ciutats romanes, i després van venir els temples cristians: a l'inici uns petits edificis funeraris —*martyrium* o *memoria*— i ja als segles v i vi, unes *basilicae*; és així que es va estendre el costum de ser enterrat “ad sanctos”, vora les tombes i els temples dels sants.²² La ciutat de Girona n'és un bon exemple: la primera basílica de Sant Feliu es degué construir al damunt de la tomba del sant màrtir, dins la necròpolis situada des del segle iv prop de la porta nord de la ciutat romana de *Gerunda*; també s'han localitzat diversos cementiris a prop d'altres esglésies suburbanes, com les de Sant Nicolau i Sant Martí Sacosta.²³ De manera semblant, s'havia aixe-

edat mitjana (segles VIII-X d.C.)”, dins *Desenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Arbúcies: Museu Etnològic del Montseny, 2010, p. 349-354; PALOMO, A.; LLINÀS, J.; AGÜELO, X.; TRESSERRAS, N., “Can Pelet Ferrer (Llagostera, Gironès): un assentament agrícola altmedieval”, dins *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya*, Sant Cugat del Vallès, 2003, p. 463-467; FOLCH, C.; GIBERT, J., “El jaciment d'època medieval i moderna de Can Gorgals vell (Santa Coloma de Farners, la Selva)”, dins *Desenes Jornades...*, p. 393-397; FOLCH, C.; GIBERT, J.; MARTÍ, R., “Asentamientos rurales de la Alta Edad Media en Catalunya vella (siglos VIII-X). Resultados preliminares de un proyecto de investigación”, dins QUIRÓS, *The archaeology...*, p. 291-296; BOLÓS, J., “El naixement d'un vil·lar medieval: Moredell (Gironès) en època carolíngia”, *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 22, 2001, p. 181-190; *id.*, *Els orígens medievals del paisatge català*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, p. 271-273 i p. 306; BOLÓS; HURTADO, *Atles del comtat de Girona...*, p. 46-47.

22. ARIÈS, Ph., *El hombre ante la muerte*, Madrid: Editorial Taurus, 1983, p. 33-59; *Naissance des arts chrétiens*, París: Ministère de la Culture, 1991, p. 88-133; TREFFORT, C., *L'église carolingienne et la mort*, Lyon: Presses Universitaires de Lyon, 1996, p. 133-135; LAUWERS, M., *La mémoire des ancêtres, le souci des morts*, París: Beauchesne Éditeur, 1997, p. 148-151.

23. CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J. M.; SAGRERA, J., *El sector nord de la ciutat de Girona*, Girona: Ajuntament, 2000, p. 17-30; *id.*, *Girona, de Carlemany al feudalisme*

cat una necròpolis important al damunt de l'abandonada ciutat grega d'Empúries, mentre que la població es concentrava al nucli fortificat de Sant Martí; al damunt de la tomba d'un personatge desconegut, es va alçar a la fi del segle iv o a l'inici del v una basílica-*martyrium* que fou reformada al segle vi i que aplegava moltes tombes, algunes de monumentals segons es pot deduir de la presència de sarcòfags de marbre.²⁴ Finalment, a Caldes de Malavella han aparegut cinquanta-sis sepultures d'estructura molt simple on hi havia seixanta-un individus; per les seves formes, les podem situar entre els segles iv-vii, de manera que es prova la pervivència del poblament a l'antiga *Aquae Calidae* gairebé fins a la conquesta carolíngia del territori de Girona.²⁵

Els progressos de l'arqueologia en els darrers anys i la lectura atenta dels documents escrits referents a la Mediterrània occidental han certificat com els cultes pagans van perviure al camp fins al segle v i com, al llarg dels segles v i vi, es van generalitzar els edificis eclesiàstics al món rural, molt sovint a partir de monuments funeraris aixecats per famílies poderoses, propietàries de *villae*, que volien, amb la perpetuació del record del difunt, mantenir la seva posició social. A les terres de Girona, un dels exemples millor estudiats és el de l'antiga església de Santa Cristina d'Aro, que va passar de ser una *cella memoriae*, un monument funerari erigit en record d'un personatge il·lustre, bastida a la darrerria del segle v, a un petit temple preromànic envoltat de tombes ja al viii. N'hi ha d'altres que segueixen una evolució similar, com els de Santa Magdalena a Empúries, de la Torre del Fum del monestir de Sant Feliu de Guíxols i el de Sant Joan de Belcaire, tots aixecats a partir de monuments funeraris singulars i reformats en diverses ocasions des del segle v al x. Menys clars són els casos de les *cellae memoriae* de Santa Maria de Roses, de la qual no coneixem l'evolució fins al monestir aixecat allà mateix al segle x, i de la Neàpolis d'Empúries, que s'hauria mantingut fins a l'inici del segle viii.²⁶

(785-1057), Girona: Ajuntament, 2003, p. 87-98. Sobre el culte a Sant Feliu, cf. AMICH, *Les terres...*, p. 199-221.

24. Tradicionalment, es considerava que la seu episcopal d'Empúries a l'època visigòtica es trobava al nucli de Sant Martí, però les darreres recerques arqueològiques la situarien a ponent de la ciutat romana, a l'entorn dels temples de Santa Margarida; cf. NOLLA, J. M.; CASAS, J., *Ciuitatis Impuritanae Coementeria. Estudi General*, n. 15, 1995, p. 311-314; BOLÓS; HURTADO, *Atlas dels comtats...*, p. 46-47.

25. MERINO, J.; AGUSTÍ, B., "La necròpolis paleocristiana de Sant Esteve (Caldes de Malavella, la Selva)", *Cypsela*, núm. 8, 1990, p. 236; MERINO, J.; NOLLA, J. M.; SANTOS, M., *Aquae Calidae*, Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans, 1994, p. 136.

26. CASAS, J.; CASTANYER, P.; NOLLA, J. M.; TREMOLEDA, J., *El món rural d'època romana a Catalunya*, Girona: Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, 1995, p. 139; PALOL, *Del romà...*, p. 195 i p. 197-203; NOLLA, J. M.; CASAS, J.; SANTAMARIA, P.

Un altre tipus de temple cristià és el de Sant Julià de Ramis, que servia de lloc de culte per a la comunitat que residia a la fortificació baiximperial i visigòtica, coneguda com a *Castellum Fractum* l'any 834, i fins i tot, gràcies a una pica baptismal que s'hi ha conservat i del cementiri que hi havia al seu entorn, es pot deduir que gaudia de funcions parroquials. A Bell-lloc d'Aro, aprofitant unes restes d'un edifici industrial del segle I dC., s'aixecà una església als segles VI-VII enmig d'un cementiri. Les troballes d'una ara visigòtica a Santa Maria dels Turers i d'un frontal de sarcòfag de marbre i una mensa d'altar paleocristiana a Sant Joan Sescloses, sota els temples actuals, fan pensar en una major antiguitat del culte en aquests temples, tot i que no sabem fins a quin punt es podien assemblar als de Sant Julià o Bell-lloc. Finalment, s'han descobert alguns edificis cristians aixecats sobre antics llocs de culte pagans: els casos de Sant Aniol de Finestres i de les esglésies de Mas Castell, a Porqueres, en són uns magnífics exemples.²⁷

L'estudi de les pràctiques funeràries aporta una visió complementària de la cristianització del món rural. Hem vist, fins ara, com moltes vegades les tombes es concentraven al voltant dels temples cristians. Però també es realitzaven enterraments lluny de qualsevol església: la necròpoli de les Goges, situada a Sant Julià de Ramis, reuneix les sepultures de més de dos-cents individus enterrats entre la fi del segle VI i el començament del segle IX, una població que, pel notable desgast físic dels seus esquelets, sembla que s'hauria dedicat de forma rutinària a diverses activitats feixugues, com el conreu agrícola, la ramaderia i tasques domèstiques.²⁸ Aquest conjunt de sepultures constitueix una clara prova de la continuïtat del poblament en aquesta zona entre el final de l'època antiga i l'inici de l'edat mitjana: seria el lloc de sepultura d'unes poblacions rurals disperses en petits nuclis de

(eds.), In suo fundo. *Estudi General*, vol. 25, 2005, p. 252; AICART, F.; NOLLA, J. M.; PALAHÍ, LL., *L'Església Vella de Santa Cristina d'Aro*, Girona: Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona, 2008, p. 77-90, p. 93-105, p. 113-136, p. 153-178 i p. 226-252.

27. BURCH, J.; NOLLA, J. M.; PALAHÍ, LL.; SAGRERA, J.; SUREDA, M.; VIVÓ, D., *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis*, Girona: Ajuntament de Sant Julià de Ramis, 2000, p. 143-146; AICART, NOLLA; PALAHÍ, *L'Església...*, p. 107-111 i p. 179-201; PALAHÍ, LL., "Santa Maria de Bell-lloc (Santa Cristina d'Aro)", dins *Desenes Jornades...*, p. 329-339; AGÜELO, X., "Intervenció arqueològica a l'església de Santa Maria dels Turers (Banyoles, Pla de l'Estany)", dins *Desenes Jornades...*, p. 537-540.

28. AGUSTÍ, B.; BURCH, J.; MERINO, J. (eds.), *Excavacions d'urgència a Sant Julià de Ramis*, Girona: Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, 1995, p. 109-123 i p. 129-135.

poblament, les vil·les i vilars dels segles IX i X.²⁹ A més, les similituds entre les tombes suggereixen una organització bastant igualitària de les comunitats que les van construir, cosa que coincideix amb la situació dels petits propietaris de les vil·les i vilars, sotmesos al pagament de drets i impostos als representants de l'autoritat pública.

Altres necròpolis rurals han estat ben descrites gràcies a l'arqueologia: les de Rost de Pi i els Boïcs, a les parròquies besaluenques d'Argelaguer i Joanetes, estaven formades per unes quantes tombes de lloses.³⁰ Però també existeix una colla de cementiris aïllats coneguts per la memòria oral dels habitants de la zona: només al massís de les Gavarres tenim constància dels que hi havia al coll de la Ganga —la Bisbal—, a prop de can Vergeli —Sant Cebrià dels Alls—, a Banyeres entre can Boïgues i can Follia de Muntanya —Sant Sadurní— i a prop de Sant Cebrià de Lledó la necròpolis dels Jueus.³¹ A manca d'un estudi exhaustiu de cadascun, tenim dos indicis de la seva possible vinculació amb formes d'enterrament anteriors a l'any 1000 similars a les de les necròpolis esmentades més amunt. El primer és la tipologia de la mitja dotzena de tombes identificades a la necròpolis dels Jueus: es tracta de sepultures excavades a la roca i cobertes amb lloses de pedra atribuïbles als segles VIII-X.³² El segon és un testimoni escrit de l'any 1313, Pere de Sala, de Sant Pol de la Bisbal, anys després d'haver estat excomunicat i readmès a la comunitat parroquial, encara afirmava que “elegeret jacere aput collem de Ganga quam in cimiterio ecclesie de Episcopali uel dicte ecclesie Sancti Pauli”, és a dir, preferia ésser enterrat al coll de la Ganga abans que als cementiris parroquials de la Bisbal o Sant Pol. Aquesta notícia seria del tot anecdòtica si no fos que, d'una banda, al coll de la Ganga s'hi troba realment un cementiri sense església i que, de l'altra, la frase pronunciada pel parroquià de

29. Per a d'altres parts de Catalunya, cf. Riu, E., “Temples i espai feudal des de l'arqueologia”, dins *Actuacions en el patrimoni edificat medieval i modern (segles X al XVIII). Quaderns Científics i Tècnics*, núm. 3, 1991, p. 265-273; Vallès, J.; Bosch, J. M., “Hipòtesis sobre l'espai funerari rural del segle quart al segle onze. El Camp de l'Alzina, un exemple de cementiri comunal”, *Olerdulae*, núm. 19, 1994, p. 103-122. Per a una visió més global, cf. Treffort, *L'église...*, p. 168-170.

30. Folch; Gibert; Martí, “El poblament...”, p. 19-20.

31. Cortadellas, X., *El poble dels Centfocs*, Tarragona: Edicions el Mèdol, 1996, p. 76 i 168-172.

32. *Catalunya Romànica*, vol. 8, p. 301-302. Sobre la tipologia de les sepultures, cf. Bosch, J. M.; Vallès, J., “Sepultures tipus cista de lloses i/o tegulae a Catalunya: hipòtesi interpretativa (1)”, dins *II Congreso de Arqueología Medieval Española*, Madrid: 1987, vol. III, p. 327-328; Raynaud, C., “Typologie des sepultures et problèmes de datation. L'apport des fouilles de Lunel-Viel (Hérault)”, dins *Nécropoles languedociennes de l'Antiquité tardive et du Haut Moyen-Âge. Archéologie en Languedoc*, núm. 4, 1987, p. 123-127.

Sant Pol és equiparada, en la visita pastoral del 1313, a l'acusació contra un altre parroquià de Sant Pol que no volia mantenir una llàntia a l'església.³³ Potser es tracta, doncs, d'un testimoni tardà que suggeriria una resistència als canvis en les formes d'enterrament derivats del procés de parroquialització encetat entre els segles x i xi i que només s'hauria consolidat en moments posteriors.³⁴

Les esglésies rurals del segle ix

Les aportacions de l'arqueologia permeten entendre les formes i modalitats del procés de cristianització del món rural del bisbat de Girona, però també ajuden a interpretar millor les notícies sobre esglésies que es troben en la documentació escrita del segle ix. Per referir-se als temples cristians rurals, la paraula *parrochia* encara és excepcional mentre que, al costat del genèric *ecclesia*, s'enregistren tres paraules per designar les esglésies rurals: *domus*, *cella* i *basilica*.

Rere el nom de *domus*, hi podem trobar, per un costat, ermites i esglesioles allunyades de nuclis de població, com la "domum Sancti Nazarii" esmentada el 891 com a afrontació meridional de la vil·la *Palatium Maurore*, a la Bisbal d'Empordà, o les esglesioles dedicades a Sant Climent, Sant Iscle, Sant Pere, Sant Nazari i Sant Segimon que poblaven la vall d'Arbúcies l'any 923.³⁵ Per l'altre, una *domus* podia equivaldre a un petit cenobi subjecte a un monestir més important, més o menys allunyat, o al bisbe i a la seu de Girona. Aquest tipus de temple, tanmateix, sol ser designat més freqüentment com a *cella*. Per exemple, la *cellula* de Sant Climent, que l'any 844 va ser donada amb el terme de Peralta al bisbe i a la catedral de Girona, reunia un reduït grup de monjos que "ibidem Deo famulantes labores manuum exercere videntur".³⁶ El monestir de Sant Medir, al Gironès, tenia unes quantes "cellis sibi subjectis" entre les quals hi havia el 844 la "domus Sancte Marie sita secus fluvium Amera", la "domus ... super fluuium Steriam" i "cellulas duas in pago Impuritanensi sitas, quarum una ap-

33. ADG, visites, vol. P-168, lligall 2.d., f. 11r-v (1313.03.28); cf. MALLORQUÍ, *Les Gavarres...*, p. 60-62.

34. El lent procés d'*inecclesiament*, caracteritzat per l'acostament dels temples, dels cementiris i dels habitatges entre els segles ix i xi, també va generar la resistència de molts que refusaven caure sota el control eclesiàstic; cf. LAUWERS, *Naissance...*, p. 269-274.

35. CC-1, vol. 2, núm. 30 (891.07.15); DEC, núm. 118 (923.02.06); cf. MARQUÈS, J. M., "Esglésies del Baix Empordà", *Estudis del Baix Empordà*, núm. 15, 1996, p. 59. De les esglésies d'Arbúcies, només la de Sant Pere —Desplà— esdevingué una església parroquial en temps posteriors.

36. CCBG, núm. 7 (844.06.11), núm. 11 (886.11.01) i núm. 21 (889.05.29).

pellatur Columbariis sita super fluuium Teceram, altera quippe dicitur Carcer, sita iuxta maris magin littora”; de manera semblant, el cenobi de Sant Pau de Fontclara tenia subjectades, el 889, la *domus Sancte Reparate* —a Begur— i la *domus Sancti Mathei* —de Canet de Verges.³⁷ El mateix passava a les terres dels comtats de Besalú i Empúries: els temples de Sant Pere d’Albanyà i Sant Martí de les Escaules el 844, de Sant Julià i Sant Vicenç del Mont el 866, de Sant Aniol d’Aguja i Sant Llorenç del Mont el 871 corresponen clarament a la categoria dels petits cenobis, si bé el darrer és anomenat *basilica*; mentrestant, les *cellae* de Sant Joan Sescloses, Sant Cebrià de Pineda, Sant Frutós —de Santa Creu— i de Sant Pere de Rodes, disputades entre els monestirs de Sant Policarp de Rasès i Sant Esteve de Banyoles l’any 879, en serien uns altres exemples.³⁸

Finalment, queden les *basilicae*. L’any 887 se’n documenten a tretze indrets situats a l’entorn de la ciutat de Girona: Canet, Cartellà, Sant Gregori, Estanyol, Aiguaviva, Salitja, Vilobí, Riudellots, Cassà de la Selva, Llambilles, Salt, Montfullà i Vilablareix.³⁹ No sabem com eren físicament aquests temples, ni tampoc ens imaginem si s’adequaven al model arquitectònic de les “basíliques” paleocristianes: esglésies de tres naus, amb la central més elevada per tal d’il·luminar l’interior del temple, instal·lades als llocs rurals amb més població o, simplement, qualsevol església més gran que les que tenien una sola nau i un sol absis.⁴⁰ La definició que ens permeten fer els textos és, simplement, que es tracta d’esglésies estretament vinculades amb vil·les altmedievales, tal com s’ha comprovat a Vilablareix —pel topònim, per la torre sepulcral romana a pocs metres i per les restes localitzades de la vil·la romana— i a Montfullà —on s’ha excavat la vil·la romana— i tal com podria ser a Vilobí —pel nom de “*villam Albini*”— i als llocs de Cartellà, Cassà i Llambilles —per l’origen romà dels seus noms.⁴¹ També

37. PRUENCA, E., *Diplomatari de Santa Maria d’Amer*, Barcelona, Fundació Noguera, 1995 [DSMA], núm. 2 (844.04.14); CC-1, vol. 1, p. 113-115 (889.06...).

38. CC-1, p. 6-8 (844.05.11), p. 154-156 (844.05.13), p. 219-221 (866.02.22), p. 176-178 (871.04.11); CC-5, núm. 52 (897.06.26); cf. FOLCH; GIBERT; MARTÍ, “El poblament...”, p. 26; AICART; NOLLA; PALAHÍ, *L’Església...*, p. 107-111.

39. CDSG, núm. 17 (887.11.24). En el document s’esmenten les “decimas de Fornello atque Fornelleto”, la qual cosa permet pensar que encara no hi havia cap temple a Fornells de la Selva.

40. Per exemple, el temple paleocristià de Belcaire d’Empordà; cf. JUNYENT, E., *L’arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1983, p. 229-231.

41. NOLLA, J. M.; CASAS, J., *Carta arqueològica de les comarques de Girona*, Girona: Centre d’Investigacions Arqueològiques de Girona, 1984, p. 196-197; BOLÓS-HURTADO, *Atlas del comtat de Girona...*, p. 35 i 76-77; NOLLA, J. M.; PATIÑO, C.; SAGRERA, J.; VIVÓ, D., *La*

algunes esglésies consagrades al segle x encara eren qualificades com a *basilicae*: és el cas dels temples reedificats de la Bisbal el 904, de Fontcoberta el 922 i de Santa Coloma —de Farners— el 951, aquest darrer després d'un atac dels hongaresos l'any 942.⁴²

Fins aquí hem resumit el que diu la documentació escrita. Ara cal interpretar-ho i, sobretot, relacionar-ho amb les recerques arqueològiques sobre els períodes anteriors a la conquesta carolíngia. És probable que tant les *cellae* com les *domus* aïllades dels nuclis habitats puguin ser fruit de l'ocupació de noves terres per part de petits grups colonitzadors, en aquest cas de monjos.⁴³ En canvi, les *basilicae*, en tant que temples associats a vil·les d'origen romà, serien unes esglésies que podríem anomenar “preparroquials” perquè els clergues que hi servien podien administrar el baptisme a una comunitat de feligresos. Correspondrien, per tant, al model d'església rural visigoda, que no tenia atribuït encara un districte territorial propi encara que estiguessin vinculades a vil·les rurals.⁴⁴

Quantes n'hi havia, de *basilicae* al segle ix? A hores d'ara, no estem en condicions de respondre a aquesta qüestió. Els estudiosos de l'art preromànic català sembla que estan d'acord a atribuir les restes d'aquest estil arquitectònic, no tant al segle ix, en què la majoria dels temples haurien estat construïts “ex luto et lapidibus” —amb tàpia i pedra—, sinó al segle x, en què s'aixecaven nous temples, en substitució dels antics, “ex calce et lapidibus et lignis degolatis” —pedres lligades amb morter de calç i cobertes amb bigues allisades—, tal com es documenta a Sant Miquel de Cuixà el 953.⁴⁵ Per tant, només a través de l'anàlisi arqueològica exhaustiva dels temples anteriors a l'any 1000 es podrà determinar si s'hi troben restes de temples del segle ix. Per exemple, l'absis trapezial i l'arc de ferradura de Sant Climent de Peralta podrien correspondre al temple que s'hi alçava al segle ix, igual com les capçaleres excavades de Sant Esteve de Caulès i de Sant Cebrià

vil·la romana i el jaciment altmedieval de Sant Pere de Montfullà (Bescanó, el Gironès), Girona: Institut del Patrimoni Cultural, 2003; PALAHÍ, LL.; COSTA, A., “La vil·la romana de Vilablareix”, dins *Desenes Jornades...*, p. 219-227. A Maçanet de la Selva, l'església parroquial actual es troba al límit de l'espai que devia ocupar la vil·la romana de l'Hort d'en Bach; cf. LLINÀS; MONTALBÁN; RAMÍREZ, “L'Hort...”.

42. DEC, núm. 29 (904.11.08), 117 (922.08.12) i 67 (951.01.31).

43. BONNASSIE, “La croissance...”, p. 17; SALRACH, “Défrichement...”, p. 140.

44. BATET, “L'església...”, p. 245; VILAGINÉS, *El paisatge...*, p. 107; RIPOLL-VELÁZQUEZ, “Origen...”, p. 145-149; SOTOMAYOR, M., “La penetración de la iglesia en los medios rurales de la España tardorromana y visigoda”, dins *Cristianizzazione...*, vol. 2, p. 652.

45. BARRAL, X., *L'art pre-romànic a Catalunya, segles IX-X*, Barcelona: Edicions 62, 1981, p. 75; JUNYENT, *L'arquitectura...*, p. 212-214.

dels Alls. I si aquests temples situats en mig dels massissos litorals de l'Ardenya i les Gavarres podien haver estat aixecats al segle IX, els de la plana empordanesa, com els de Canapost, Palau-sator, Fontclara, Vulpellac i Sant Julià de Boada, encara podrien ser més antics.⁴⁶ En aquest sentit, alguns autors han relacionat la presència de temples que conserven elements preromànics —absis trapezial i arcs ultrapassats o de ferradura— amb un topònim de l'indret derivat de “guàrdia”, “far” i “palau”, noms vinculats a l'organització política i militar de l'emirat de Còrdova, i han aventurat la hipòtesi que aquests temples podrien haver-se aixecat al segle VIII gràcies a l'entesa i a la col·laboració dels bisbes cristians amb el poder islàmic.⁴⁷

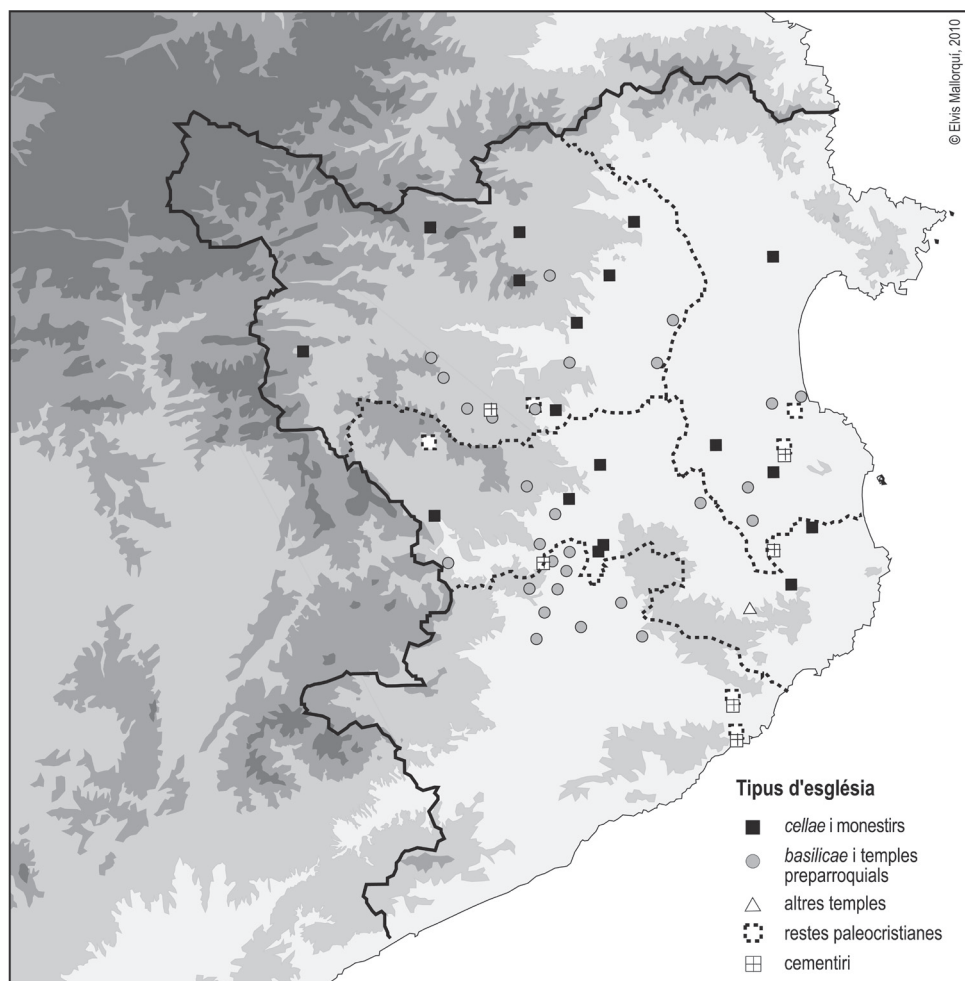
Tot plegat, doncs, ens condueix a imaginar que al segle IX ja existia una molt completa xarxa d'esglésies rurals, sobre les quals es comença a imposar el pagament del delme a la fi del mateix segle (cf. mapa 7). La primera notícia, al bisbat de Girona, és justament la del 887: el bisbe Teuter va donar els delmes i les oblacions de les tretze *basílicas* esmentades —que pagaven, és clar, els feligresos residents en les vil·les i vilars associats— a la canònica de Sant Feliu i Santa Maria de Girona per al seu propi manteniment. La cort carolíngia hauria promogut la reforma organitzativa de les canòniques de les seus episcopals, amb l'adopció de la regla aquisgranesa, i el mitjà per aconseguir-ho era la implantació del delme als comtats catalans, una prestació que, un segle abans, els monarques carolingis ja havien imposat a les parts centrals de l'imperi carolingi.⁴⁸ Així, només a partir d'aquest moment es pot parlar, pròpiament, de “parròquies”, atès que, a part de les funcions que li eren pròpies —baptisme i sepultura, sobretot—, s'imposa progressivament la percepció del delme sobre un territori atribuït als temples rurals. En tenim una confirmació de l'any 889: el bisbe Serf-dedéu, de Girona, va acudir a visitar el monestir de Sant Esteve de Banyoles, l'abat del qual va denunciar que dues esglésies aixecades pels seus predecessors, les de Santa Maria de Porqueres i Sant Mar-

46. *Catalunya Romànica*, vol. 8, p. 232, 239-244, 349-350, 364-365 i 368-370; RIU, “Excavaciones...”; SÁNCHEZ, M., “Intervencions arqueològiques a l'església de Sant Cebrià dels Alls (Cruïlles, Monells i Sant Sadurn de l'Heura)”, dins *Noves Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, L'Escal·la-Empúries, 2008, p. 341-345.

47. Així s'ha assenyalat pels temples de Sant Esteve de Palausardiaca, Santa Eulàlia de Palauborrell, Sant Miquel de Palol Sabaldòria, Santa Maria de Fonteta, Sant Julià de Boada, Sant Joan de Palausaverdera, Sant Esteve de Mar, Santa Maria de Palau, Sant Miquel de Cirera, Sant Feliu de Carbonils, Sant Briç de Tapis i Sant Cugat d'Albons; cf. FOLCH, “Estratègies...”, p. 145-146.

48. PUIGVERT, “La introducció...”, p. 122-123. Sobre la implantació del delme en terres de l'imperi carolingi, cf. DEVROEY, J.-P., “Dime et économie des campagnes à l'époque carolingienne”, dins VIADER, *La dime...*, p. 40-50.

MAPA 7
Les esglésies rurals del bisbat de Girona fins al segle IX

Font: cf. apèndix 1.

tí de Campmajor, i confirmades per diversos preceptes carolingis, els havien estat sostretes. Per això, el bisbe va decretar-ne la restitució al monestir banyolí, tot imposant l'obligació de pagar dos modis de vi i gra anualment a la seu gironina i tot establint que aquelles parròquies

—“predicte parrochie”— paguessin delmes, primícies i altres oblacions eclesiàstiques al monestir.⁴⁹

“APARROCHIAVIT ATQUE CONCESSIT DECIMAS ET PRIMICIAS...”

Una sola frase, que es conserva en l'acta de consagració i dotació de l'església de Santa Maria de la Bisbal, de l'any 904, descriu a la perfecció el que significava crear una parròquia al segle x. “Aparroquiar” era l'acció d'establir el terme subjecte a la prestació del delme en benefici de l'església que es consagrava. En el cas citat, el bisbe Servusdei va acudir a la vil·la Fontanet, al pagus de Girona, “ad consecrandas ecclesias ... edificatas in honore Sanctae Marie virginis et Sancti Michaelis arcangeli et Sancti Johannis babtistae, praecursoris Christi”, cridat per dotze homes —entre ells, un levita i un prevere— que les havien reedificat.⁵⁰ No es tractava pas de tres esglésies diferents sinó, com era corrent, de les advocacions dels tres altars del temple o dels tres titulars de la mateixa església. Tot seguit, els promotors de la consagració van dotar el nou temple amb camps i vinyes escampats pels termes de les vil·les de Fontanet —l'actual la Bisbal—, de Vulpellac i de Canapost —aquestes dues fora de la parròquia bisbalenca—, per tal que ho tinguessin els sacerdots que serviren a l'església sense que “nullus comes, vicecomis, vicarius vel centenarius neque ulla saecularis potestas hoc exinde abstrahere presumat”. Al seu torn, el bisbe gironí va “aparroquiar” i concedir els delmes i les primícies de les vil·les de Fontanet, *Palatium Maurore* i Fonteta i els vilars Abellars, Perduts i Murell, que constituïren el terme parroquial de la Bisbal. De manera semblant, en l'acta de consagració de l'església de Sant Feliu de Fontcoberta, l'any 922, es diu el següent: “ego jamdictus Wigo, episcopus, dono atque aparrochio ad jamdictas basilicas ... ipsam villam Fonte Cuberta ... et villa Savarens et villa Frigroles ... et villa Iserga et villa de Frexened cum illorum termino ... atque concedo omnes decimas et primicias de ipsarum villas ... ad ipsas ecclesias supranominatas”.⁵¹

L'establiment d'un vincle, a través del delme, entre una església i un territori format per vil·les i vilars, les entitats a partir de les quals s'ordenava el poblament rural altmedieval, és un fet d'enorme transcen-

49. CC-5, núm. 68 (889.03.01). Poc després, el 894, s'esmenta la “parrochia Nativale” com afrontació d'un alou situat al vilar Terruç, a Sant Esteve d'en Bas, cf. CC-5, núm. 88 (894.03.25). Tot i que la menció de la parròquia encaixa amb la implantació del delme al bisbat de Girona, existeixen dubtes que es tracti del districte d'una església rural, perquè no en tenim cap més notícia.

50. DEC, núm. 29 (904.11.08); cf. MARQUÈS, “Parròquies...”, p. 1505.

51. DEC, núm. 117 (922.08.12).

dència. Al llarg del segle x, diversos documents permeten constatar com l'acció d'atermenament de l'espai rural per a la percepció dels delmes i d'altres drets eclesiàstics es repetia una i altra vegada fins que al segle xi la parròquia esdevé el marc principal a partir del qual les terres i els homes se situen en l'espai. Al seu centre, l'església parroquial adquireix la fesomia romànica que encara és perceptible en molts indrets; al seu entorn, l'espai de la sagrera és ocupat pel cementiri i per uns petits edificis on, primer, s'emmagatzemaven les collites i, poc després, es convertien en residències. Fins i tot, molts castells dits "feudals" van acabar situant-se a tocar el temple parroquial.

L'establiment de la xarxa parroquial, segles x i xi

Diversos documents permeten comprovar com les noves entitats territorials creades a partir dels temples cristians rurals s'estaven multiplicant a tot arreu. A través de la cronologia de les actes de consagració i dotació d'esglésies, es detecten unes concentracions de documents en uns períodes, del 887 al 913, del 945 al 978 i del 1022 al 1080, que podrien assenyalar els grans impulsos del procés de parroquialització a la Catalunya Vella. També evoluciona la manera de definir el territori de la parròquia: al segle x, la rodalia del terme es podia fixar a partir dels accidents geogràfics, però sembla més estesa l'enumeració de les vil·les i vilars que quedaven integrats en la nova demarcació.⁵² Això és el que es detecta, almenys, amb les disset dotacions gironines del segle x —sense comptar les notícies fragmentàries i els documents falsos o suspectes—: a part dels casos ja esmentats de la Bisbal i Fontcoberta, també recullen la llista de vil·les i vilars que integraven la parròquia les dotacions dels monestirs de Sant Pere de Camprodon el 904, Santa Maria de Finestres el 947, Santa Maria d'Amer el 949 i Sant Esteve de Banyoles el 957 i de les esglésies de Fitor el 949, Santa Coloma de Farners el 951, Sant Joan les Fonts el 959 i Sant Andreu del Coll el 996.⁵³ De les altres, n'hi ha quatre que esmenten les entitats de poblament que integraran el nou terme parroquial i, a la vegada, ressegueixen els accidents geogràfics de la rodalia de la parròquia: es tracta de les esglésies d'Arbúcies el 923, de Sant Martí de Baussitges el 946, de Vallcanera el 969 i de Sant Feliu del Bac el 997.⁵⁴ I, finalment, hi

52. MARTÍ, "Del *fundus*...", p. 159-160; BOLÓS, "Parròquia...", p. 271-278; *ib.*, *Els orígens...*, p. 111-114; MARQUÈS, "Creació...", p. 409-410; *ib.*, "Parròquies...", p. 1511-1512.

53. DEC, núms. 30 (904.11.27), 60 (947.10.15), 63 (949.01.29), 66 (949.11.09), 67 (951.01.31), 73 (957.10.16), 76 (959.01.10) i 111 (996.03.07).

54. DEC, núms. 118 (923.02.06), 58 (946.12.15), 119 (969.02.09) i 113 (997.01.20).

ha tres temples més, el terme dels quals és fixat només a partir de la descripció del seu termenal respectiu: Sant Quirze de Colera el 935, Sant Julià de Ribelles el 947 i Sant Pere d'Albanyà el 957.⁵⁵

El repàs de les actes de consagració i dotació deixa molts buits en el mapa de les parròquies gironines existents al segle x (cf. mapa 8). Però això és fruit de la relativa escassetat d'aquest tipus documental, que es pot completar resseguint un qualificatiu, el d'*appendicium*, que assenyalava l'existència d'un terme ben delimitat, el qual, quan apareix vinculat a un temple eclesiàstic, el podem prendre com a sinònim de parròquia. El consignem, per primera vegada, a Anglès l'any 890 i, ja al segle x, a Calonge els anys 945 i 948, a Aiguaviva el 950 i a Caldes de Malavella el 969.⁵⁶ D'aquesta manera, podem afirmar que als volts de l'any 1000, la parròquia ja havia esdevingut un nou marc de referència espacial i, com veurem més endavant, d'exercici del poder. En pocs anys, es passa de l'expressió "in termino de Buada vel in parrochia Sancti Felicis" que, l'any 994, encara remarcava el pes de la vil·la en l'articulació del territori, a la "parrochia Sancti Felicis de Buata" esmentada l'any 1036.⁵⁷

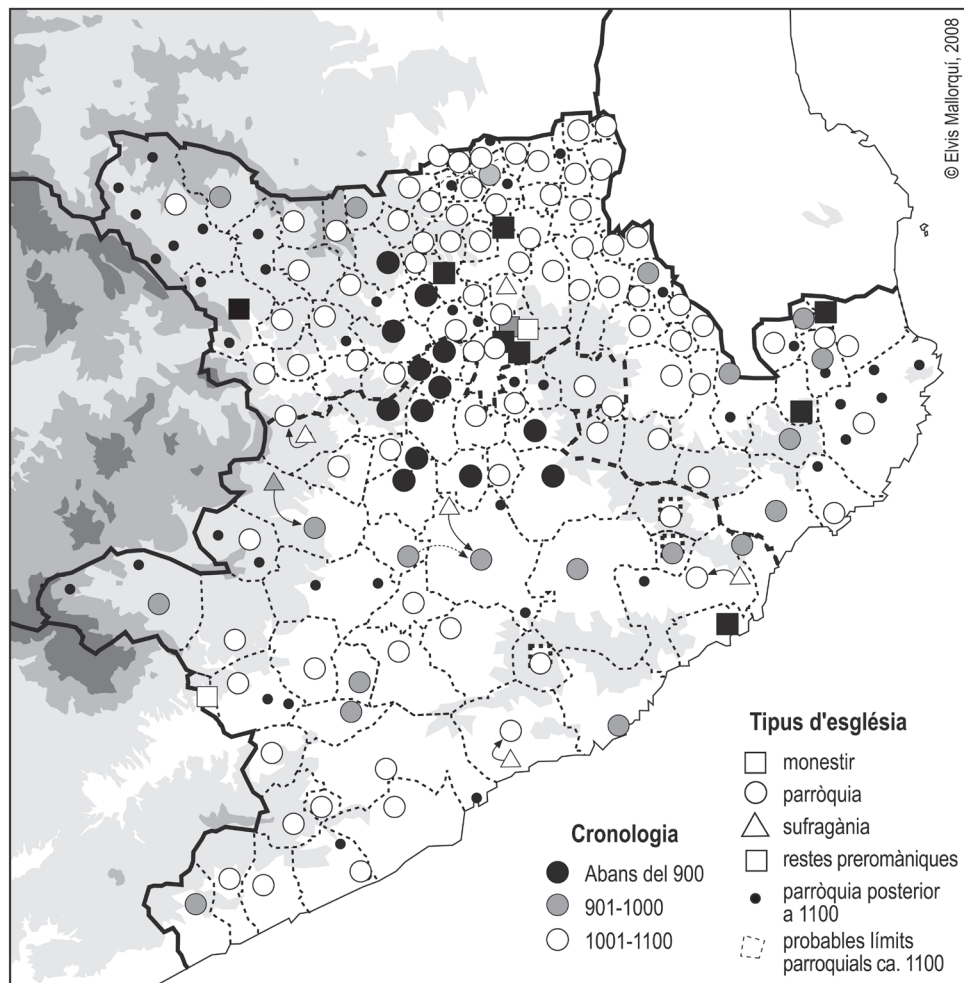
Al segle xi la xarxa parroquial gironina surt a la llum dels documents escrits. És especialment notable l'evolució produïda al comtat de Girona, on es passa de tretze parròquies documentades mitjançant la seva acta de consagració o simples mencions del seu terme o *appendicium*, a cent vint-i-cinc (cf. figura 1). Només en les dècades dels anys 1060 i 1070, el nombre de parròquies documentades es duplica. A la vegada, diverses notícies coincideixen a assenyalar que, a mitjan segle xi, les parròquies ja constituïen una xarxa densa i compacta, sense espais buits, sobre tot el territori. En tenim exemples als quatre ardiaconats gironins: al de la Selva l'any 1041 la localitat de Fornells estava envoltada per les parròquies de Sant Feliu de Girona, Palol, Quart, Llambilles, Campllong, Riudellots, Aiguaviva, Vilablareix i Salt, les mateixes que en l'actualitat; mentrestant, a l'ardiaconat de Besalú, la parròquia de Queixàs limitava el 1046 amb els termes de Pedrinyà i Crespià que encara no eren qualificats de parròquies i amb altres elements del paisatge; a les terres de l'ardiaconat de Girona la parròquia de Cruïlles afrontava el 1062 amb les de la Bisbal, Sant Cebrià dels Alls, Sant Cebrià de Lledó, Sant Sadurní, Monells i Corçà, també com ara;

55. DEC, núms. 51 (935.01.09), 59 (947.02.18) i 74 (957.10.19).

56. DSMA, núm. 4 (890.06.25); CCBG, núms. 45 (945.04.16), 46 (948.04.10) i 47 (950.03.01); DEC, núm. 119 (969.02.09); cf. MARQUÈS, "Parròquies...", p. 1517-1519.

57. CCBG, núms. 67 (994.04.05) i 96 (1036.05.26); cf. MARQUÈS, "Parròquies...", p. 1513.

MAPA 8
El procés de parroquialització als ardiaconats de Girona i la Selva,
segles X-XI

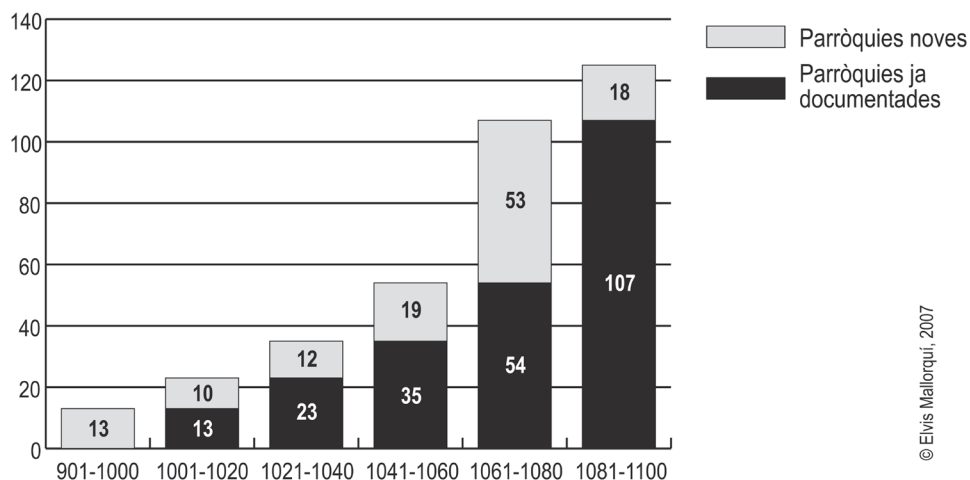

Font: cf. apèndix 1.

i a les terres emporitanes la parròquia de Sant Joan Sescloses, l'any 1064, tenia com a límits l'estany de Castelló i els termes parroquials de Castelló, Vilanova i Pedret.⁵⁸

58. CDSG, núm. 235 (1041.05.01); DEC, núms. 178 (1046.01.22), 211 (1062.11.20) i 219 (1064.09.14).

FIGURA 1
El procés de parroquialització al comtat de Girona, segles x-xi

© Elvis Mallorquí, 2007

Fins a quin punt els límits parroquials estaven marcats sobre el terreny? Sembla probable que quan s'enumeren les vil·les i els vilars que formaven una nova parròquia, el terme resultant era la suma de les terres conreades de cadascuna de les entitats que el constituïen, però els límits quedarien més desdibuixats a les zones de bosc, erms i aiguamolls.⁵⁹ Ara bé, ja al segle x es donen casos de parròquies delimitades per una sèrie d'accidents geogràfics ben clars, senyal que la territorialització de la parròquia ja s'havia iniciat. Al segle xi i, més exactament, a la dècada dels anys 1070, tenim indicis que aquest procés ja s'estava acabant. En primer lloc, tenim almenys un cas que, arran d'una disputa, s'acaben plantant unes fites de pedra per separar dues parròquies: el 1072, davant les pretensions del prevere de l'església de Medinyà i de dos cavallers, els canonges de la seu de Girona van haver de demostrar que posseïen els delmes i les primícies del vil·lar Granollers, a la parròquia de Sant Julià de Ramis; aleshores, tots ells, acompanyats d'alguns veïns de Sant Julià, "piduvando perrexerunt per termines iam dictarum parrochiarum".⁶⁰ En segon lloc, la creació de noves parròquies s'estava limitant: mentre Santa Àgata de Montnegre, que el 1043 figurava dins la parròquia de Sant Sadurní, va esdevenir

59. Per les dificultats de representar gràficament els límits parroquials, cf. HAUTEFUILLE, F., "La cartographie de la paroisse et ses difficultés de réalisation", dins DELAPLACE, *Aux origines...*, p. 25-28.

60. CDSG, núm. 346 (1072.06.14).

una parròquia independent abans del 1064 en què se l'esmenta per primer cop, l'església de Santa Maria d'Aro, consagrada el 1078, ja no es va desvincular de la parròquia matriu, Santa Cristina d'Aro, i va restar com a sufragània durant uns quants segles.⁶¹

L'abast del procés de parroquialització del bisbat de Girona, entre els segles x i xi, queda ben palès en el fet que, almenys en les terres estudiades corresponents al comtat de Girona —o als ardiaconats de Girona i la Selva—, les parròquies documentades abans del 1100 sumen el 75% de totes les que hi hagué fins al segle xiv. Les que no hi són comptades és perquè es trobaven en zones amb pocs textos conservats del segle xi o perquè van ser creades amb posterioritat.

El romànic i l'aparició de les sagreres

L'any 1988 Ramon Martí va plantejar, en el seu estudi sobre l'ensagriment, unes primeres hipòtesis que vinculaven el procés de parroquialització amb la difusió del romànic al bisbat de Girona i arreu de la Catalunya Vella, amb la constitució de les sagreres en l'espai d'asil que voltava els temples i, sobretot, amb el control directe dels excedents pagesos que s'hi reunien mitjançant la construcció de la mateixa residència senyorial al centre de la sagrera. Més tard, ell mateix i d'altres autors han anat completant la seva hipòtesi inicial amb noves idees: la presència de sagrers i sitges a l'entorn immediat dels temples consagrats seria un símptoma que els delmes i les primícies es pagaven i que, en la majoria de casos, ja eren apropiats pels senyors feudals.⁶² Les esglésies, però, continuaven essent els edificis més rellevants perquè eren l'únic indret on es podien reunir tots els feligresos per seguir tots els ritus fonamentals del culte cristià. Sota presidència del rector, s'hi celebrava diàriament el culte a Déu a través de les misses, del rés de les hores dels oficis i de les misses de difunts o votives, s'hi administraven els cinc sagraments que els bisbes havien delegat als clergues amb cura d'ànimes —el baptisme, el matrimoni, l'eucaristia, la penitència i la unció dels malalts—, s'hi predicava la paraula de Déu, s'hi ensenyaven els rudiments de la fe, s'hi fomentaven les bones devocions i, sobretot, s'hi recordava l'obligació de sostenir

61. PM, núm. 9 (1043.12.09); VILLANUEVA, J., *Viage literario a las iglesias de España*, Madrid, Academia de la Historia, 1803-1852 [VL], vol. 12, núm. 28 (1064.02.15); DEC, núm. 235 (1078.12.31).

62. MARTÍ, "L'ensagriment: l'adveniment...", p. 166-179; *id.*, "Del *fundus*...", p. 161; RIU, E., "De la fi de l'imperi al feudalisme. Problemes d'arqueologia i història", dins BARCELÓ; FELIU; FURIÓ; MIQUEL-SOBREQUÉS, *El feudalisme...*, p. 130; SALRACH, "Camp...", p. 145-146. Sobre les sagreres gironines, cf. MALLORQUÍ, "Les celleres...", p. 119-124.

econòmicament l'església. Per tal d'acomplir aquestes missions, calia que el temple fos degudament consagrat amb una cerimònia que, com enregistren les dotalies gironines i catalanes, el transformés en la *domus Dei*, la casa de Déu.⁶³

Aquestes necessitats, lligades a un probable creixement demogràfic de les comunitats rurals, van comportar la substitució de molts temples preromànics del segle x per uns nous edificis. No pas tots, perquè alguns han sobreviscut fins a l'actualitat: l'església de Sant Julià de Boada —o Boadella—, al comtat d'Empúries, n'és un magnífic exemple, igual com les de Sant Martí de Baussitges, Santa Maria de Vilanant o Sant Andreu del Torn.⁶⁴ Es tracta, certament, de parròquies d'extensió reduïda que no haurien necessitat ampliar el temple parroquial perquè la població es degué mantenir estable des del segle xi fins a la fi de l'edat mitjana i, fins i tot, més enllà. En la gran majoria de parròquies, però, els temples preromànics van desaparèixer sota les esglésies romàniques aixecades al seu damunt, si no era que, com a Fitor i Canapost, es desdoblava la nau preromànica amb una al costat de plenament romànica.⁶⁵ En general, al segle xi es va anar generalitzant un model de temple plenament romànic, a partir de formes i elements propis del preromànic català —com l'*opus spicatum*— i d'altres d'importats de fora, que consistia en una sola nau coberta amb volta de canó, un sol absis semicircular, un campanar d'espada i faixes i arcuacions llombardes a l'exterior de la capçalera. Les reformes efectuades en èpoques posteriors, algunes després de les destruccions ocasionades pels terratrèmols dels anys 1427 i 1428 i moltes als segles xvi, xvii i xviii, han esborrat les traces originals de bona part dels temples romànics gironins. Per això, en queden pocs d'edificis que conservin, de manera gairebé intacta, la fesomia de l'edifici original. Un d'ells podria ser l'església de Sant Andreu de Pedrinyà: una nau única que reflecteix la unitat i la cohesió de la comunitat parroquial; poques obertures exteriors que, amb l'ajuda de llànties, candeles i ciris, feien més emotives les cerimònies; i pintures murals, en aquest cas la representació de la

63. CORTS, R.; GALTÉS, J.; MANENT, A. (dirs.), *Diccionari d'Història eclesiàstica de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2000, vol. 3, p. 315; NIETO, J. M.; SANZ, I., *La época medieval: Iglesia y cultura*, Madrid: Ediciones Istmo, 2002, p. 160-161 i p. 172-173. Pel que fa a les característiques i funcions dels temples romànics, cf. BOURIN; DURAND, *Vivre...*, p. 60-62; ZIMMERMANN, M., "Les actes de consécration d'églises. Construction d'un espace et d'un temps chrétiens dans la Catalogne médiévale (ixe-xiie siècle)", dins P. HENRIET (dir.), *À la recherche de légitimités chrétiennes*, París-Madrid: ENS Éditions – Casa de Velázquez, 2003, p. 34-36.

64. BARRAL, *L'art...*, p. 78-84; JUNYENT, *L'arquitectura...*, p. 214-219.

65. *Catalunya Romànica*, vol. 8, p. 356-363 i 370-373.

Maiestas Domini encerclada pels quatre evangelistes, que instruïen els laics en la història sagrada (cf. figura 2). A banda d'aquest senzill temple, representatiu de la majoria de parròquies rurals gironines, també hi havia esglésies més grans, com la de Caldes de Malavella, un edifici de tres naus dels segles XI i XII que havia d'albergar una població més nombrosa.⁶⁶

La construcció dels temples romànics al segle XI al damunt dels edificis preromànics anteriors va anar associada amb la fixació definitiva del cementiri al costat del temple. No era cap novetat, ja que des dels inicis de la implantació del cristianisme al món rural esglésies i sepultures anaven associades. A partir del 900, al nord d'Europa, es va començar a difondre el ritual de la consagració dels cementiris que, a les terres catalanes, arriba a partir de la fi del segle X, tal com es pot resseguir amb la lectura de les actes de consagració i dotació.⁶⁷ Igualment, la presència de sepultures en l'entorn immediat d'esglésies preromàniques del segle X, com Caulès, Canapost, Palau-sator, Fontclara, Vulpellac, Sant Julià de Boada i Sant Climent de Peralta, demostra la generalització del cementiri parroquial.⁶⁸ El cas de Montfullà, excavat darrerament, proporciona dades de gran interès: a prop de l'església de Sant Pere, s'hi ha localitzat un camp de sitges utilitzat com a molt fins al segle XI que va ser amortitzat perquè al seu damunt s'hi va estendre el cementiri parroquial, del qual es conserven sepultures amb perfils antropomorfs.⁶⁹ Gràcies a d'altres documents, coneixem els esforços dels bisbes catalans del segle XI per evitar que la gent fos enterrada als encreuaments de camins o a les portes de casa seva i per amenaçar amb l'excomunió, l'exclusió de la comunitat de fidels, tots aquells que no pagaven els drets de sepultura; fruit d'això, els testaments posteriors al 1120 recullen l'increment de l'ús dels cementiris parroquials a canvi de donacions a l'església.⁷⁰

66. *Catalunya Romànica*, vol. 5, p. 291-293, i vol. 8, p. 256-263.

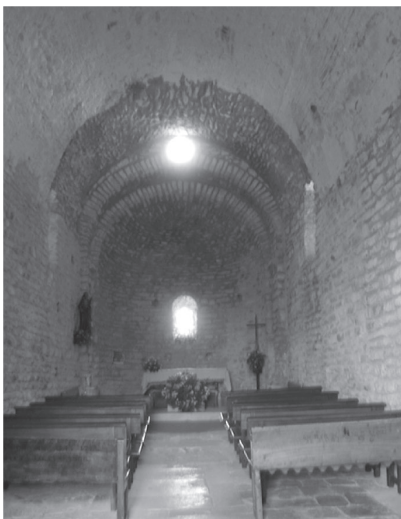
67. FOURNIER, "La mise...", p. 516-517; FARIAS, "La sagrera...", p. 106-107; TREFFORT, *L'église...*, p. 137-148; ZIMMERMANN, "Les actes...", p. 38-40; LAUWERS, *Naissance...*, p. 24-30, p. 115-117 i p. 146-151.

68. RIU, "Excavaciones..."; *Catalunya Romànica*, vol. 8, p. 232, 239-244, 349-350, 364-365 i 370.

69. NOLLA; PATIÑO; SAGRERA; VIVÓ, *La vil·la...*, p. 69-73; SAGRERA, J., "La vil·la romana de Montfullà", dins *Novenes Jornades...*, p. 279-285.

70. RIU, M., "Alguns costums funeraris de l'edat mitjana a Catalunya", dins *Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya. Acta Mediaevalia*, annex 1, 1981-1982, p. 32-34; TO, LL., "L'evolució dels ritus funeraris a través dels testaments", *Lambard*, núm. 3, 1987, p. 82-84; RIU, "Temples...", p. 269-272.

FIGURA 2
L'església romànica de Sant Andreu de Pedrinyà

L'església de Sant Andreu de Pedrinyà és una de les que conserva millor l'estructura romànica original del segle xi, perquè no ha estat alterada ni a l'edat mitjana ni a l'època moderna. A més, el temple conservava unes pintures murals que, als anys trenta del segle xx van ser traslladades al Museu d'Art de Girona. © Elvis Mallorquí, 2006.

La consagració dels temples i dels cementiris parroquials podria estar relacionada amb l'emmagatzemament dels productes de les collites extrets en concepte de delmes, primícies i d'altres drets senyorials, com les tasques i els agrers. Per la solidesa dels seus murs, les esglésies preromàniques i romàniques eren aprofitades com a dipòsit de cereals i altres productes. En tenim una evidència a Sant Sadurní: l'església de Sant Joan de Salelles, que servia de centre d'un petit domini del jutge Sendred que va acabar en mans de l'abadia de Sant Daniel el 1018, ha conservat diverses sitges a l'interior del temple.⁷¹ Un altre cas: el 1064 el levita i jutge Guitard, en el seu testament, va deixar a l'abat de Sant Feliu de Guíxols tretze mancosos vells i 11 de nous de blat que tenia "in cigar de Sancto Amancio et in ecclesia de Fenals", a la vall d'Aro.⁷² Sens dubte, la recerca arqueològica encara ha d'aportar més indicis dels sistemes d'emmagatzematge de cereals i vi a l'entorn de les esglésies gironines del segle xi.⁷³ De moment, només podem constatar que aquestes pràctiques van perdurar en el temps: el 1164 el monestir de Cervià va rebre "archas ·II· et blat que sunt in eadem ecclesia"; i, ja al segle xiv, es tenen notícies que a les esglésies de Cervià, Estanyol i Sils s'hi guardava blat, forment, melca i altres esplets, que es podia netejar —amb la batuda— als cementiris respectius.⁷⁴

Ben aviat la funció de dipòsit va passar al conjunt de petits edificis aixecats en l'espai de trenta passes al voltant de les parets del temple, on també hi havia el cementiri. Es tracta dels "sagrers" i dels "cellers", dues denominacions per uns mateixos edificis referides, la primera, a l'espai sacralitzat que ocupaven i, la segona, a la funció d'emmagatzematge que realitzaven. La consagració de l'església de Santa Eulàlia de Cruïlles, el 1062, ho especifica amb claredat: junt amb el temple, es va consagrar el "cimiterium ad mortuorum corpora sepelienda et ad sacraria", amb tot el cercle inclòs en els "triginta legitimos passus", amb el cementiri i

71. MARQUÈS, J. M., *Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1997 [CDS DG], núm. 6 (1018.03.16). A més de les sitges, a l'església de Sant Joan de Salelles s'hi havia conservat una tremuja que permetia buidar el gra des de l'exterior cap a dins de la nau; cf. CALZADA, J., *Inauguració de les obres de restauració de la capella de Sant Joan de Salelles (Sant Sadurní de l'Heura, Baix Empordà)*, Girona: Diputació de Girona, 1987.

72. BLANCO, J., *El monestir de Sant Feliu de Guíxols (segles x-xi)*, Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament, 1991 [PSFG], núm. 8 (1064.01.27).

73. PUIG, C., "Les campagnes roussillonnaises au Moyen Âge", tesi doctoral inèdita, Toulouse: Université de Toulouse-le Mirail, 2003, cap. 6.

74. To, LL., *El monestir de Santa Maria de Cervià i la pagesia*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1991 [PSMCE], núm. 68 (1164.07.30); ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 2.ª, f. 2v-3r (1320.04.02), i Lletres, vol. U-16, f. 187v (1350.09.06) i vol. U-20, f. 109r-110r (1352.06.08).

“cum omnibus hedificiis sacrariorum que ibi fuerint”.⁷⁵ Les altres actes de consagracions d'esglésies dels segles XI i XII també defineixen l'espai sagrat de trenta passes al voltant del temple que incloïa el cementiri i la sagrera, tant pels temples parroquials —Lloret i Pineda el 1079, Sant Iscle de Vallalta el 1090, Corts el 1102 i Biert el 1116—, com pels sufraganis —Castell d'Aro el 1078 i Franciac el 1079.⁷⁶ També es ressegueix la difusió de les sagreres mitjançant els esments de sagrers en d'altres documents. Se'n troben al voltant d'esglésies parroquials: el 1051 el comte de Barcelona protegia el cementiri i els sagrers situats arran de l'església de Santa Maria de la Bisbal; el 1064 a tocar de l'església de Sant Sadurní hi havia un mas “ad ipsa Guarda... simul cum ipso sacrario et cum curtilio” i un “sacrarium ruscatum quod est ad ipsa barrera Sancti Saturnini de Salzed”; en altres testaments del 1064 apareixen sagrers per emmagatzemar cereals i vi al voltant de les esglésies de Fenals d'Aro, Caça de Pelràs, Canapost i Santa Àgata; el 1076 en trobem a l'església de Sant Martí Sapresa; i el 1078 el cabiscol Joan deixà al seu successor els alous que tenia a Vulpellac “cum ipsis sacrariis que sunt iuxta ecclesiam Sancti Iuliani”, mentre a Canet es va vendre un alou amb casals, arbres i “ipsum sacrarium quod est iuxta ecclesiam Sancti Uincencii”.⁷⁷ També es documenten sagrers entorn de monestirs, com el de Sant Miquel de Cruïlles el 1062 i Sant Feliu de Guíxols el 1064.⁷⁸

Al darrer terç del segle XI, alguns edificis de la sagrera ja s'havien convertit en la residència dels seus propietaris. És el cas de les *mansiones* de Riudellots de la Selva, citades el 1064 amb els “sacraria cum earum omnibus hedificiis que sunt iuxta uel in circuitu ecclesie predicti Sancti Stephani de Riudeluto”, de les “mansiones et domos ... in sacrariis vel cimiterio Sancti Iuliani de Quarcano cum eorum pertinentiis” del mateix any i de la “domum ... que est in cimiterio Sancti Michaelis

75. DEC, núm. 211 (1062.11.20).

76. DEC, núms. 235 (1078.12.31), 237 (1079.01.08), 238 (1079.01.17), 240 (1079.01.30), 259 (1090.10.14) i 321 (1116.02.27); ACG, pergami núm. 134 (1102.08.24).

77. CCBG, núm. 109 (1051.03.10); CDSG, núms. 424 (1051-1093...), 299 (1064.01.29), 363 (1078.12.11) i 359 (1076.01.29); PSFG, núm. 8 (1064.01.27); RIUS, J., “Cartes antigues de Sant Martí Sacosta”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 4, 1928 [CSMS], núm. 15 (1078.10.06); cf. MARTÍ, “L'ensagrerament: utilitats...”, p. 121-141. A la sagrera de Fenals el leuista i jutge Guitard hi guardava l'*annona*, diversos *vascula* i algunes quantitats de vi i a Sant Martí Sapresa es va vendre un sagrer “cum ipsa uexella uel cum ipsa ferramenta uel superposito”.

78. A Sant Miquel de Cruïlles es distingien les *domibus* que eren dins el recinte monàstic —“que intus sunt”— dels sacrariis que eren fora —“que foris sunt”—, mentre a Sant Feliu de Guíxols el leuista Guitard hi tenia uns “sacraria cum uasculis que sunt ... sub prefata ecclesia”; cf. DEC, núm. 211 (1062.11.20); PSFG, núm. 8 (1064.01.27).

de Fuxano” on jeia el clergue Bernat Belel el 1065 quan dictava testament; a més, les sagreres de Sant Pau de Sarrià i Sant Julià de Ramis estaven formades el 1087 per “domos et sacrarios et curtilios”, a prop de l'església de Sant Gregori hi havia el 1094 l’“estaliu dominicum ... cum omnes mansiones et sacrarios” de Berenguer Eldemar, i a la Bisbal el 1112 Eliardis tenia “ipsas meas casas in sacraria Sancta Maria ubi ego habito cum curtilio et parietes et hostia”.⁷⁹

En resum, l'aixecament dels temples romànics, especialment a partir de mitjan segle XI, es va produir al mateix temps que es definia un espai sagrat i d'asil al voltant de l'església, molt sovint una circumferència de trenta passes de radi que albergava el cementiri, on s'agrupaven els enterraments dels feligresos, i la sagrera, on hi havia els sagrers o cellers que, en principi, servien per emmagatzemar les collites dels pagesos del terme parroquial. Segurament, els conjunts de feligresos que acudien a l'església estaven prou cohesionats internament com per col·laborar en els treballs col·lectius de la construcció i per repartir-se l'espai de la sagrera i del cementiri de manera equitativa, tal com es produí a Corts l'any 1103: els “parrochiani Sancti Iuliani de Corzs” van construir un temple nou i li van concedir el cementiri, “in quo cimiterio facit unusquisque ex parrochianis suam perprisionem ad suum sacrarium ibi agendum”.⁸⁰ De totes maneres, els habitants de les paròquies no s'escapaven de la influència dels personatges que exercien el poder polític i militar de l'època, els senyors dels castells, que també foren presents, des del mateix segle XI, a l'interior de les sagreres.

Els castells feudals

Al costat de les esglésies, uns altres edificis sobresortien enmig del paisatge rural del segle XI per la qualitat dels seus materials —la pedra i la calç, sobretot— que els han permès resistir fins als nostres dies: els castells. La relativa manca de fortificacions militars als comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada al segle X, es va corregir finalment al segle següent, amb la difusió d'un model de castell que, per sobre

79. VL, vol. 12, núm. 28 (1064.02.15); CDSG, núm. 303 (1064.03.24), 314 (1065.03.31), 403 (1087.03.01) i 453 (1094.04.06); CCBG, núm. 210 (1112.02.27); cf. també FARIAS, “La sagrera...”, p. 107-112. La funció de residència no exclou altres funcions: la mateixa Eliardis devia conservar en les seves cases els productes que deixa en el seu testament: el pa, “tam de frumento quam de blat”, i el vi, “tam de veteri quam de novo”; a més, ja tenia recipients per guardar-ho —“vexels” i “tinas”—; fins i tot, el “curtilio” que s'hi esmenta podria ser l'estable de les seves vaques i dels seus porcs.

80. CCBG, núm. 187 (1103.04.23); cf. BONNASSIE, “Les «sagreres»...”, p. 75; FARIAS, “La sagrera...”, p. 98.

de la seva funció de defensa del territori, corresponia a la residència d'una nissaga de senyors laics, a la seu d'un fort poder local i al centre de recaptació d'un conjunt de drets que els senyors, mitjançant el seu petit exèrcit de guerrers, imposava als pagesos de la contrada. Aquests castells van ser el fonament de l'estructuració del poder polític del Principat de Catalunya un cop passats els anys de revolta dels nobles en contra de les estructures de poder heretades dels temps carolingis. En efecte, és a través dels pactes, les convinences i els juraments de fidelitat que el comte Ramon Berenguer I va poder consolidar el seu poder damunt dels senyors i dels guerrers que controlaven la major part de les fortificacions arreu dels seus comtats. La seva tasca, però, va quedar en entredit quan els seus fills bessons el van succeir i sobretot quan el comte Ramon Berenguer II Cap d'Estopa va ser assassinat el 1086. Afortunadament per als comtes barcelonins, el seu fill Ramon Berenguer III va aconseguir que es repetissin els homenatges i els juraments de fidelitat amb relació a molts castells que s'havien fet anteriorment al seu avi.⁸¹

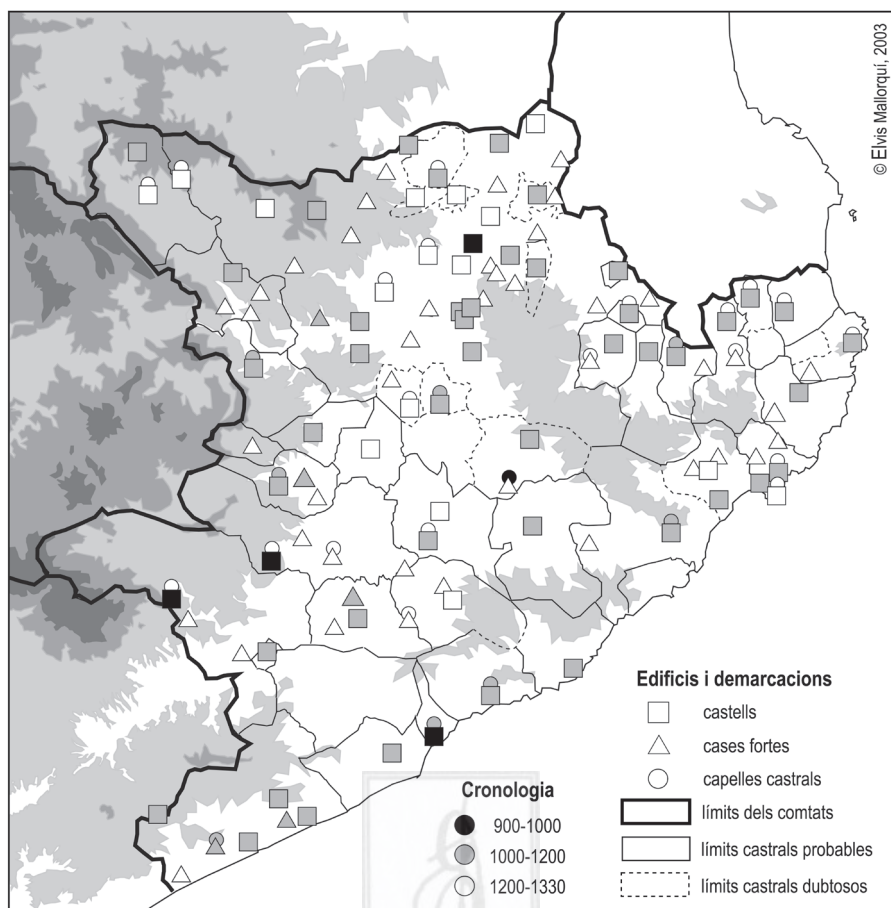
A les terres gironines, trobem castells enmig de les sagreres, com la *domum* que el 1035 tenia Gilabert, el senyor de Cruïlles, al cementiri de l'església de Santa Eulàlia de Cruïlles; d'altres, però, eren ben lluny del temple parroquial, com el "castrum de Laured" on va viure, entre el 1041 i el 1103, la senyora Sicardis, emparentada amb els vescomtes de Girona.⁸² La majoria de fortificacions, però, apareixen en els documents que el comte Ramon Berenguer I va utilitzar per tal de poder conformar el seu poder damunt dels senyors i guerrers que protagonitzaren la revolta feudal. Al llarg del seu govern, entre el 1035 i el 1076, es documenten per primer cop els castells de Farners, Tudela, Lloret, Benedormiens, Fornells, la Bisbal, Sant Sadurní, Malavella, Palafrugell, Colltort, Castellbarri, Cervià, Begur, Pals, Peratallada, Cassà de la Selva, castell Maur i Sant Esteve de Mar, a més dels castells de Sobreportes i Gironella a la ciutat de Girona i les torres de Púbol i Palau-sator. En el darrer quart del segle XI, només tenim constància de dos castells més: els de Juià i de Montpalau. I, ja al segle XII, durant l'etapa de govern del comte Ramon Berenguer III, s'esmenten els castells de Cruïlles, Monells, Brunyola, Torcafelló, Palafolls, Bescanó, Anglès,

81. BONNASSIE, *Catalunya...*, vol. 1, p. 183-190; BISSON, "Feudalism...", p. 173-175; MARTÍ, "La defensa...", p. 107-109.

82. CCBG, núm. 92 (1035.04.07); CDSG, núm. 234 (1041.01.23); ACG, pergami núm. 136 (1103.10.06) i pergami núm. 137 (1104.02.19); cf. PONS GURI, J. M., "Sicardis, senyora de Montseny i de Lloret", *Mediaevalia*, núm. 10, 1992, núms. 3 i 4; MALLORQUÍ, "Homes...", p. 55.

Llagostera, la fortificació dels Cabrera a Girona i les cases fortes de Calella i Constantins. El resultat final de la implantació dels castells a les terres gironines no va ser tan complet com el de les parròquies: dels cinquanta-set castells esmentats fins al primer terç del segle XIV als ardiaconats de Girona i la Selva, només se'n documenten trenta-sis abans de l'any 1100 (cf. mapa 9), una xifra que dista molt de les cent vint-i-cinc parròquies documentades a la mateixa data.

MAPA 9
Castells i cases fortes dels ardiaconats de Girona i la Selva,
segles X-XIV

Font: MALLORQUÍ, "Parròquia...", p. 253-257 i 457-463.

En certs casos, els castells gironins del segle xi ja disposaven d'un terme territorial propi. Els alous situats a les vil·les de Fornells, Fornellets i Puig *Richinario*, que van ser cedits el 1028 al vescomte Bremon d'Osona, limitaven amb les parròquies de Quart, Llambilles, Campllong, Riudellots, Aiguaviva, Vilablareix i Sant Feliu de Girona; vint anys després, l'any 1048, els mateixos alous constituïren "ipsum kastrum de Fornels, cum omni ipso alodio quod in circuito predicti katri habebat".⁸³ Paral·lelament, les mansiones dominicas que el cabiscol Ponç, l'any 1064, tenia a prop de l'església parroquial Sant Sadurní, a les quals s'afegí el 1052 la fortedam del seu nebot Amat vives, foren el nucli inicial del castrum documentat l'any 1102, el terme del qual limitava "in ecclesiam de Matremagna et in castrum de Munellis et in castrum de Crudiliis et in monasterium Sancti Michaelis et in parrochias Sancte Agate et Sancte Palladie et Sancti Cipriani de Alliis et Sancti Cipriani de Letone".⁸⁴ Alguns castells del litoral també tenien un terme atribuït, perquè, com és el cas de Benedormiens —a Castell d'Aro—, havien de defensar la costa —la vall d'Aro, en aquest cas— de tota "paganorum infestatione" i d'altres amenaces procedents de mar enllà; de manera semblant, els castells de Pals, Begur, Sant Esteve i Castell Maur —els dos últims a Palamós— disposaven de termes propis sobre diversos trams de la costa baixempordanesa.⁸⁵

MÉS ENLLÀ DE LES EVIDÈNCIES ESCRITES I MATERIALS

Recapitulant el que diuen els documents escrits, la introducció del delme al bisbat de Girona, a partir de la fi del segle ix, va alterar l'estructuració territorial tradicional amb la substitució de les vil·les i

83. CDSG, núm. 193 (1028.01.24); FELIU, G.; SALRACH, J. M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, Barcelona: Fundació Noguera, 1999 [PACB], núm. 344 (1048.05.03).

84. CCBG, núm. 111 (1052.02.07); CSMS, núm. 7 (1064.02.15); MARQUÈS, J. M., "La senyoria eclesiàstica de Sant Sadurní de l'Heura, fins al 1319", *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, núm. 3, 1984, p. 71-106 [SESS], núm. 9 (1102.03.09).

85. ACG, *Libro de los Privilegios segundo de Sant Feliu de Guíxols*, f. 6 (1041.05.26); PACB, núms. 578 (1062.04.25) i 631 (1065.04.08); ACA, *Monacals d'Hisenda*, vol. 1023, pergamí núm. 53 (1063.05.11); cf. ESTEVA, LL.; PALLÍ, LL., *Els llocs de la Vall d'Aro, Gissalis i el monestir guixolenc, 881-1199*, Sant Feliu de Guíxols: Amics del Museu Municipal, 1995, n. 24; MALLORQUÍ, E., "El castell de Sant Esteve de Mar i el litoral palamosí al segle xi", *Estudis del Baix Empordà*, núm. 27, p. 58-59. La titularitat pública dels castells del litoral gironí, aparentment, semblava garantir la seva funció de defensa del territori davant possibles atacs procedents del mar; cf. BONNASSIE, P., "Le littoral catalan durant le Haut Moyen Âge", dins J.-M. MARTIN (ed.), *Zones côtières littorales dans le monde méditerranéen au Moyen Âge: défense, peuplement, mise en valeur. Castrum 7*, Roma-Madrid: École Française de Rome – Casa de Velázquez, 2001, p. 260-263.

vilars altmedievals per unes noves demarcacions, les parròquies. La seva difusió, produïda durant tot el segle x i bona part de l'xi, hauria originat una xarxa contínua de demarcacions eclesiàstiques, sense espais buits entre elles i amb límits que començaven a estar ben marcats sobre el terreny. Fins i tot, molts castells haurien estat creats a partir de l'estructura parroquial: alguns s'aixecaven a redós del temple, en l'espai de la sagrera, i tenien un terme que es definia a partir de les parròquies veïnes existents. Però els textos escrits no ho diuen tot i deixen oberts alguns interrogants, com el de les formes en què es va produir la multiplicació de les parròquies rurals gironines i el del paper que hi tingueren els senyors laics que, a partir del segle xi, eren els principals posseïdors de delmes parroquials del bisbat de Girona. Caldrà, doncs, presentar algunes hipòtesis que puguin, a partir del que sabem, resoldre aquests interrogants.

Les formes de la parroquialització

L'establiment del marc parroquial, entre els segles x i xi, no va eliminar les traces dels límits de les vil·les i vilars altmedievals. Molts van perviure i van conservar les seves funcions de demarcació territorial a l'interior de la parròquia. Tornant al cas de la Bisbal, la *villa Fontaneto* —o de Santa Maria— és la que va donar origen al nucli actual de la Bisbal, on hi ha l'església parroquial i el castell del bisbe; la *villa Palacio Maurore* sembla que és al puig del Palau situat al segle xv al sud de la Bisbal; la *villa Fonsedictus* correspon al nucli de Fonteta; el *villare Abiliares* ha donat origen al veïnat d'Abellars; el *villare Perductus* s'hauria convertit en el nucli creat al voltant de l'església sufragània —gairebé parroquial— de Sant Pol; i el *villare Murello*, el podem identificar amb el veïnat del Vilar.⁸⁶ Al segle xi, vil·les i vilars estaven formats per grups diversos de masos: al terme de Sant Martí de Llémena, hi havia el 1065 la *villa Nerunos* amb quatre masos, la *villa Albareda* amb dos masos, la *villa de Reixag* amb un mas i una borda, la *villa Longa* amb set masos i una borda, la *villa Pariete Alta* amb un mas, la *villa Boscherons* amb un mas i la *villa Fossa Alba* amb un molí i diversos alous.⁸⁷ Aquesta situació devia ser general a les terres gironines i va perdurar fins al segle xiv en què continuaven existint conjunts de masos agrupats rere uns topònims que coincidien amb els del segle xi. A Cruïlles, els noms de les vil·les i vilars que

86. DEC, núm. 29 (904.11.08); cf. FRIGOLA, J., "La Bisbal i els primers moments de la seva història", *Llibre de la VI Marxa de l'Arboç*, 1984, p. 24-38.

87. VL, vol. 12, núm. 29 (1065.10.10).

conformaven la parròquia des del 1062 pervivien encara l'any 1319: segons el capbreu d'aquest any, hi havia dos masos que es trobaven al lloc de Carreres, vint-i-cinc a Rabioses, dos a Solls, quatre a Valloquera, quatre a Tapioles i sis a Pastells; a més, hi havia masos aïllats anomenats Estanyol, Puig Alt, Tresdós i Darnaculleta.⁸⁸ A Cassà de la Selva, es detecta una situació similar: el lloc de *Perulas* del 887, la *villa Ascleto* del 914, la *villa Leporarios* del 954 i el lloc de *Solgusta* del 1118 van convertir-se en els veïnats de Perles —tretze masos—, Esclet —disset masos—, Llebrers —tretze masos— i Sangosta —onze masos— a l'inici del segle XIV.⁸⁹

Els masos, al segle XI, es multipliquen a tot arreu. Els textos permeten descriure'ls com unes veritables explotacions econòmiques, en les quals l'agricultura, desenvolupada en el conjunt de terres, camps, vinyes, closos i tries que depenien de la casa, es combinava amb una certa activitat ramadera dins d'un sector de l'interior de la parròquia que li era atribuït, amb afrontacions i tot. Alguns testimonis de les Gavarres són ben clars: el 1064 i el 1078 els quatre masos del lloc de Cabruja, a Santa Pellaia, i els dels llocs d'Aspirà, Altinag i Tresculs, a Sant Cebrià dels Alls comptaven amb "omnibus pertinenciis et afrontationibus"; en aquesta darrera parròquia, el 1083, es documenta un "mansum in quo ego —Adalbert Ramon— habito, casas cum curtis, arbor, arboribus, cum terres et uinees que ibidem sunt, et affrontat de parte orientis in rios ·II· qui ibi sa adunent, de meridie in rio Gur de Marca, de occiduo in terra Sancti Felicis de cenobio Gixals uel in uinea de Petro Adebran, de parte uero circi in rio que uenit de Crusanes"; i a Santa Àgata, el 1087, un mas que fou donat a Sant Pere de Galligants limitava amb el camí que sortia de sota l'església, el riu, el mas de Cardonedes, els vinyals de Lorena, la terra de Sant Pere i l'església de Santa Àgata.⁹⁰

88. DEC, núm. 211 (1062.11.20); ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del s. XIV (1319); cf. MALLORQUÍ, "Els veïnats...", p. 365-367. Aquesta situació també es donava al bisbat de Barcelona, tal com s'ha detectat a Vilamajor, cf. AVENTIN, M., *Vilamajor 872-1299*, Sabadell: AUSA, 1990, p. 47-52.

89. CDSG, núms. 17 (887.10.24) i 90 (954.02.21); ACB, núm. 63 (914.08.11); CDSG, núm. 34 (1118.02.18); AHG, Hospici, vol. 166 (1314); ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlles 5, 6, 7, 8, 37, 39 i 40; ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1024 (1314); AHG, Sant Feliu de Guíxols, vol. 7 (1319).

90. VL, vol. 12, núm. 28 (1064.02.15); CDSG, núm. 386 (1083.08.30); CSMS, núm. 15 (1078.10.06); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1024, pergami núm. 8 (1087.02.16); cf. MALLORQUÍ, *Les Gavarres...*, p. 89-90. En contrast, les vil·les i els vilars es mantenen sense fragmentar a les muntanyes del Pirineu, a Astúries i Galícia, cf. PORTELA, E.; PALLARÉS, M. C., "La villa por dentro. Testimonios galaicos de los siglos X y XI", *Studia Historica - Historia Medieval*, núm. 16, 1998, p. 25-30; To, LL., "Habitat dispersé et struc-

Tot i la tendència a la seva fragmentació en masos, les vil·les i els vilars són essencials per entendre els mecanismes que permetien la multiplicació de les parròquies rurals. La construcció d'una església secundària en un dels nuclis menors podia originar una nova parròquia segregada de la parròquia matriu, més antiga, amb un territori més extens i, sovint, situada al centre d'una vall.⁹¹ Encara avui, se'n conserven unes quantes, de capelles i ermites aixecades al segle XI: físicament, eren ben simples perquè consistien tan sols una petita nau rectangular i un absis semicircular (cf. figura 3). Els textos anteriors al 1100 no permeten, però, valorar el grau de dependència envers el temple parroquial, però sí constatar que al seu entorn hi havia alguns sagraments: de la capella de Santa Maria de Montnegre, per exemple, només podem assegurar que depenia del monestir de Cervià el 1071; mentrestant, la de Sant Joan de Salelles, que pertanyia a Sant Daniel des del 1018, va ser restituïda al monestir gironí "cum plurimis sacrariis circumquaque constructis" pels castlans de Sant Sadurní l'any 1094; prop de la capella de Santa Margarida de Vilobí, aquest mateix any, hi havia un "sacrario qui est in sacrera Sancte Margarite", igual com també n'hi havia un altre a la capella de Sant Cristòfor de Raset.⁹²

Algunes d'aquestes capelles rurals, situades al centre d'una vil·la o vilar, van esdevenir les seus de parròquies independents de l'església matriu. Malauradament, però, només disposem d'un sol cas ben datat de la fragmentació d'una parròquia antiga i extensa, la de Caldes de Malavella, hereva de la ciutat romana d'Aquae Calidae. L'església de Vallcanera, fins l'any 969 en què es va consagrar com a parròquia independent, es trobava "in apendicione Sancti Stephani qui situs est in locum que vocant Kallidas"; en canvi, el lloc de Franciac estava situat entre els termes de les parròquies de Riudellots de la Selva i Caldes el 1045 i quan l'any 1079 s'hi va consagrar l'església de Sant Mateu, només va esdevenir una sufragània de la de Caldes.⁹³ En d'altres casos, el procés d'independització de les esglésies secundàries es va quedar a mitges: dels cinc temples sotmesos a Sant Quirze d'Arbúcies el 923,

tures féodales dans l'Espagne du nord au Moyen Âge central", dins B. CURSENTE, (ed.), *L'habitat dispersé dans l'Europe médiévale et moderne*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 1999, p. 122-128; BOLÓS, *Els orígens...*, p. 70 i 250-255.

91. BOLÓS, "Parròquia...", p. 263-266; *id.*, *Els orígens...*, p. 122-124.

92. PSMCE, núm. 23 (1071.05.02); CDSG, núm. 448 (1094.03.04); CDSG, núm. 28 (1094.12.05); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 815, f. 39r (1059-1108.12.12); cf. *Catalunya Romànica*, vol. 5, p. 189, i vol. 8, p. 198-199, 277-279 i 367-368.

93. DEC, núms. 119 (969.02.09) i 240 (1079.01.30); CDSG, núm. 14 (1045.03.31). Tot i que no en tenim cap prova documental, és possible que les esglésies de Sant Andreu Salou, Santa Seclina i Caulès també s'haguessin segregat de Caldes.

FIGURA 3
Les capelles de Santa Maria de Montnegre, Sant Joan de Salelles
i Santa Margarida de Vilobí

Les capelles de Santa Margarida de Vilobí —a dalt a l'esquerra—, Sant Joan de Salelles i Santa Maria de Montnegre —a la dreta—, totes aixecades al segle XI en estil romànic, corresponen a un model de temple secundari perquè no disposava de totes les funcions parroquials. Sobretot pel fet de tenir un cementiri propi, van esdevenir els centres espirituals dels veïnats del seu entorn.

només el de Lliors i Sant Pere Desplà acabaren esdevenint esglésies sufragànies al segle XIV; els temples d'Espiells, Raset i Barrera, depenents de la parròquia de Sant Genís de Cervià el 1121, no se n'independitzaren mai; i les esglésies de Llofriu, Torroella de Mont-ras i Esclanyà, al segle XIV, continuaven essent sufragànies de Sant Martí de Palafrugell.⁹⁴

94. DEC, núm. 118 (923.02.06); PSMCE, núms. 43 (1121.03.13) i 76 (1177.05.13); ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 69r-70r (1329.06.21) i f. 97v-98r (1329.10.28); LVBG, núms. 63, 86 i 236 (1362-1371).

L'apropiació del delme

El segon interrogant té a veure amb el procés que va conduir a l'apropiació del delme pels senyors laics. Sabem que existia des de feia temps en terres franques i que, a Girona, no va ser introduït fins al 887, en què el bisbe va cedir els delmes d'unes quantes esglésies a la canònica de la seu gironina.⁹⁵ Els bisbes, aparentment, van continuar controlant el delme al llarg del segle x, perquè en les actes de consagració del bisbat de Girona conservades sempre s'esmenten els delmes i són ells qui els cedeixen a les noves esglésies creades. Tanmateix, ho feien com a caps de l'església o bé, tal com era corrent des de l'antiguitat tardana, com a agents del poder públic?

A Arbúcies el 923, el bisbe Guiu especifica que ho fa "ex decimis episcopatus mei primitus"; en canvi, en el cas del monestir d'Amer el 949 es recorda que l'obtenció dels drets parroquials sobre les vil·les i vilars del terme es feia "sicut in regalibus preceptis est constitutum".⁹⁶ Aquí hi ha el *quid* de la qüestió: si els monestirs beneficiaris de preceptes i privilegis d'immunitat rebien el delme, podem entendre que l'havien rebut conjuntament amb la resta de drets públics cedits pels monarques carolingis. El cas d'Amer presenta encara més matisos. Els preceptes dels anys 844, 860 i 922 van permetre als abats assegurar els seus béns i drets a les vil·les i cel·les de Sant Andreu del Terri, Colomers i, més tard, Sant Pau de Fontclara, tres de les parròquies que, juntament amb la de Sant Miquel d'Amer, pagaven el delme íntegre a l'abat d'Amer encara al segle xiv.⁹⁷ Els preceptes no esmenten els delmes, però gràcies a la delimitació dels termes de Colomers i Sant Pere de Càrcer, a Torroella, a mitjan segle x sabem que existien i que els obtenia l'abat.⁹⁸ La continuïtat de la possessió dels delmes entre el segle x i el xiv ens ha de fer reflexionar sobre la resta de delmes que no estaven en poder dels monestirs. Si aquests els gaudien a la vega da com a patrons de les parròquies consagrades i com a beneficiaris d'immunitat legitimats per la monarquia, aleshores els senyors laics beneficiaris de privilegis similars haurien pogut fer el mateix: quedar-se els delmes de les seves esglésies a canvi d'assegurar el servei religiós.

95. PUIGVERT, "La introducció...", p. 121-123.

96. DEC, núms. 118 (923.02.06) i 66 (949.11.09).

97. DSMA, núms. 2 (844.05.14), 3 (860.11.19) i 7 (922.06.05); LVBG, núms. 12, 43, 81 i 127 (1362-1371). A més, al segle xiv el monestir d'Amer obtenia parts importants dels delmes de Sant Medir de Cartellà, Ginestar i Sant Esteve de Llémena, un testimoni probable de l'antic domini sobre aquests indrets; cf. LVBG, núms. 22, 27 i 33 (1362-1371).

98. DSMA, núm. 11 (951.06.14); CC-5, núm. 293 (951.04.04).

El problema rau en la manca d'evidències documentals de l'apropiació dels delmes des de la fi del segle ix i al llarg del segle x. O potser no les hem sabut veure o deduir. Entre els anys 892 i 893, el bisbe Servusdei va anul·lar la legislació anterior que concedia exempcions fiscals als hispans de Bàscara, de manera que el bisbe podria fer valer els seus drets en el mateix moment que les terres exemptes canviessin de titular.⁹⁹ Per coincidència cronològica amb la introducció del delme a les terres gironines, podria ser que el bisbe intentés liquidar el règim dels hispans per la via de la imposició del delme? Un altre cas: el 898 un particular anomenat Teodosi va obtenir un precepte en què se li confirmava la possessió de la vall d'en Bas i de la vil·la de Sant Esteve.¹⁰⁰ No s'hi esmenten ni l'església del lloc ni els delmes, però el document podria descriure el moment previ a la creació de la parròquia: un gran propietari controlant tot un terme en el qual, quan li plagués, podria fer venir el bisbe a consagrar l'església i a constituir la parròquia. De fet, aquesta és la situació del lloc veí de les Preses el 926: els almoiners del difunt Elienard donen a una dona, Ricars, l'alou que tenia per aprisió a la mateixa vall d'en Bas, a la vil·la de les Preses, on hi havia l'església de Sant Pere, als llocs del Pujol, l'Avellaneda i la Nespoleda i al vilar de Corbs i al vilar Nou.¹⁰¹ Aquí, l'estructura del domini és calcada de la de les primeres parròquies constituïdes al segle x: un nucli amb l'església i un conjunt d'indrets i vilars depenents. Finalment, a mitjan segle x, en dues actes de consagració gironines hi té un protagonisme destacat un personatge anomenat Ènnec, qualificat el 949 com a vescomte, que es documenta en la dotalia de Fitor aquest any i en la de Santa Coloma de Farners el 951.¹⁰²

Les evidències de l'apropiació d'esglésies i delmes per part dels grans magnats és més clara a la fi del segle x i a l'inici de l'xi, període en què es barregen els antics drets fiscals sobre les vil·les amb les rendes parroquials i en què les esglésies esdevenen els centres articuladors dels dominis senyoriais. Per exemple, el domini episcopal de la Bisbal d'Empordà, constituït des del segle ix per quatre vil·les i dos vilars, era descrit l'any 1002 com l'"ecclesiam Sancte Marie quam dicunt Episcopale cum ipso alaude vel fisco".¹⁰³ Els comtes també dis-

99. MARTÍ, "La integració...", p. 52-53; FOLCH; GIBERT, "El poblament...", p. 246.

100. CC-I, vol. 2, f. 368-370 (898.06.24); cf. FOLCH; GIBERT; MARTÍ, "El poblament...", p. 27-29.

101. CC-5, núm. 200 (926.03.07).

102. DEC, núms. 63 (949.01.29) i 67 (951.01.31).

103. CCBG, núms. 7 (844.06.11), 10 (881.08.29), 11 (886.11.01), 21 (899.05.29), 37 (922.06...) i 70 (1002.12...).

posaven de dominis que incloïen esglésies i els seus drets: el 966 els marmessors del comte Miró van donar al monestir de Ripoll tota la vall de Tossa amb les esglésies de Sant Vicenç i Sant Lionç i els seus delmes i primícies; i el 993 el comte Borrell va donar l'alou de Caldes al monestir de Sant Pere de Galligants amb les esglésies, els delmes i les primícies corresponents.¹⁰⁴ A partir del 1019 la canònica de la seu de Girona va rebre donacions de moltes esglésies i molts delmes a molts racons dels comtats de Girona, Besalú i Empúries; a més, els comtes de Barcelona van comprar l'església gironina de Sant Daniel el 1015 per edificar-hi un monestir femení i la comtessa Ermessenda, entre el 1051 i el 1058, va restituir esglésies i fiscos a la seu gironina.¹⁰⁵ També els vescomtes disposaven lliurement de les esglésies: els de Cabrera van donar l'any 1038 al cenobi de Sant Salvador de Breda l'església parroquial de Santa Maria de la mateixa població, juntament amb les de Gaserans i Tordera. I alguns magnats laics s'havien quedat amb esglésies i rendes parroquials: l'any 1004 el bisbe Ot de Girona va sol·licitar al comte Bernat Tallaferro de Besalú la celebració d'un judici sobre la possessió de les esglésies de Tortellà, Argelaguer i Sadernes, que havien estat apropiades per tres germans que deien que la seva família les havia tingut "durant més de cent anys"; el 1025 Gausbert va evacuar els alous, delmes i primícies de l'església de Sant Sadurní d'Arenys —d'Empordà— que havia posseït durant quinze anys per negligència episcopal, i el 1045 Bernat Guillem de Fonolleres i Guidenela van restituir a la parròquia d'Ultramort l'alou eclesiàstic que posseïen injustament.¹⁰⁶

No és només que comtes, vescomtes i magnats posseïssin els delmes d'algunes esglésies parroquials, sinó que fins i tot en els delmes corresponents a institucions eclesiàstiques hi havia petits cavallers que n'obtenien. El testimoni més eloqüent és el de Sant Julià de Ramis l'any 1072: els canonges de la seu de Girona van haver de demostrar al bisbe que el seu capellà i altres homes en nom de l'església "per .XXX. annos haberent possessas decimas et primicias de ... uillare Granollariis", en contra del que pretenien el prevere de Sant Sadurní de Medinyà i dos cavallers que tenien "decimas iam dicte ecclesiae

104. CC-5, núm. 377 (966.11.20); BARAUT, C., "Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, núm. 2, 1980, p. 7-166 [*DACSU*], núm. 232 (993.09.24).

105. CCBG, núms. 79 (1019.11.20), 85 (1019-1031.09.24) i 120 (1051-1058); CDS DG, núm. 5 (1015.06.18).

106. VL, vol. 13, núm. 23 (1004.02.18); CDS G, núms. 191 (1025.01.29) i 246 (1045.12.20); PONS GURI, J. M., "Dotacions d'esglésies selvatanes del bisbat de Girona al segle XI", dins *id.*, *Recull...*, vol. 2, p. 459-476, núm. 1 (1038.06.04).

Sancti Saturnini per tres equales partes diuisas".¹⁰⁷ I, igual com l'abat de Banyoles temia, l'any 1086, que es construïssin nous castells als voltants de la població,¹⁰⁸ l'existència d'"ecclesias incastellatas" també era percebuda com una font de perills per a les localitats veïnes. Per això, aquests temples, voltats de fortificacions o aixecats com a apèndixs de construccions fortificades, van ser exclosos de la protecció episcopal en diverses assemblees de Pau i Treva del segle XI perquè eren la llar de bandes de lladres i raptors, potser membres de famílies de l'aristocràcia laica, que atemorien i saquejaven les poblacions veïnes.¹⁰⁹

La parròquia i els parroquians

Queda un darrer aspecte dubtós per resoldre: el de l'aparició de la comunitat de feligresos que pagaven els delmes i que assistien a l'església parroquial per tal de rebre-hi els sagraments. Evidentment, de l'existència de baptisteris i cementiris dins o a l'exterior dels temples ja en podem deduir que també hi havia uns fidels que hi acudien regularment per rebre els sagraments administrats pels clergues. Però, per documentar realment els parroquians, cal que analitzem acuradament els textos conservats dels segles X i XI.

En primer lloc, algunes de les actes de consagració i dotació d'esglésies parroquials del bisbat de Girona recullen, entre els que les construeixen i els que les doten, els membres de tota o, més sovint, d'una part de la comunitat de feligresos juntament amb els clergues que els dirigien. Per al segle X, tenim que a la dotalia de la Bisbal hi figuren deu laics i dos clergues, a la de Finestres són vint-i-dos laics i cinc clergues, a Fitor hi havia vint-i-dos laics i quatre clergues, a Baussitges trenta-set laics i tres clergues i a Sant Joan les Fonts quaranta-tres laics i tres clergues.¹¹⁰ Al mateix temps, en d'altres parròquies consagrades al segle X el nombre de fundadors o donadors era molt menor: a Fontcoberta

107. CDSG, núm. 346 (1072.06.14).

108. L'abat del monestir de Sant Esteve de Banyoles va aconseguir que l'arquebisbe de Narbona i els bisbes de Girona, Vic, Carcassona, Magalona i Barcelona procuressin "ut nemo utriusque sexus castellum in praedicto monasterio vel in circuitu unius leguae et modiae confinio faciat, illis exceptis qui iamfacti consistunt, quod Deus avertat"; cf. MARCA, P. de, *Marca Hispanica sive Limes Hispanicus*, París: François Muguet, 1688 [MH], núm. 301 (1086.09.06).

109. Es tracta de les assemblees de Vic l'any 1033, Barcelona, Vic i Girona el 1064; cf. GONZALVO, G., *Les constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994 [CPTC], núms. 3 (1033...), 4 (1064...) i 5 (1064...). També a França les esglésies fortificades van ser excloses de la Pau de Déu; cf. AUBRUN, M., *La paroisse en France des origines au xve siècle*, París: Picard, 1986, p. 99-101 i 155.

110. DEC, núms. 29 (904.11.08), 58 (946.12.15), 60 (947.10.15), 63 (949.01.29) i 76 (959.01.10).

només hi figura un sol prevere, a Arbúcies en són dos, a Ribelles un clergue i dos laics, a Santa Coloma de Farners quatre laics i dos clergues, Sant Feliu del Bac tres laics membres d'una mateixa família i a Sant Andreu del Coll cinc laics, un dels quals s'anomena *dominus*.¹¹¹ La reducció del nombre de persones que participen en la fundació de les noves parròquies, des de la fi del segle x i sobretot des de mitjan segle xi, ha estat interpretada com un índex de la precoç senyorialització de les parròquies gironines: a part del bisbe, en la dotació de Cruïlles del 1062 només s'anomena el clergue Gaufred —probable fill del senyor del lloc—, en les de Castelló d'Empúries i Sant Joan Sescloses del 1064 hi apareixen comtes, magnats i cavallers i en les de Santa Maria d'Aro, Sant Romà i Sant Joan de Lloret i Santa Maria de Pineda hi apareixen els senyors dels respectius llocs.¹¹² Paral·lelament, també es va modificar el rol dels clergues que servien en aquestes parròquies: abans de l'any 1000 tenien un paper capdavanter fonamentat en el seu saber i, en concret, en el domini de l'escriptura; en canvi, al llarg del segle xi, els clergues es van quedar amb un esquifit *fevum presbyterale* concedit pels veritables senyors de les parròquies, els que controlaven el delme, com a retribució mínima per la seva tasca.¹¹³

En segon lloc, a través de la recerca del significat del mot *parrochianus* en els textos dels segles x i xi no hem pogut detectar l'existència d'un clar sentiment de comunitat vinculat a l'església. D'una banda, tenim una referència a un grup de *parrochiani* que coincidia amb tots els feligresos d'una parròquia: es tracta del cas de Sant Julià de Corts on el 1103 els parroquians van col·locar sota la protecció del bisbe i de la seu gironina l'església i els sagrers que havien construït.¹¹⁴ De l'altra, el mateix mot s'aplica de manera força restrictiva als senyors

111. DEC, núms. 117 (922.08.12), 118 (923.02.06), 59 (947.02.18), 67 (951.01.31), 111 (996.03.07) i 113 (997.01.20).

112. DEC, núms. 211 (1062.11.20), 218 (1064.09.09), 219 (1064.09.14), 235 (1078.12.31), 237 (1079.01.08), 238 (1079.01.17) i 239 (1079.01.23).

113. Això és el que s'ha constatat a les parròquies dels Pirineus; cf. BONNASSIE, P.; ILLY, J.-P., "Le clergé paroissial aux ixe-xe siècles dans les Pyrénées orientales et centrales", dins BONNASSIE, *Le clergé...*, p. 159-166. Als bisbats de Girona i Elna, molts clergues rurals dels segles ix i x pertanyien a les famílies benestants de la comunitat rural; cf. To, "El marc...", p. 235-237.

114. CCBG, núm. 187 (1103.04.23). També es dona el cas que el mot "parrochiani" es refereix a grups més indefinits de persones: el 1164 Arnall Guillem va deixar a l'església de "Sancto Martino de Fellinis ·XX· solidos, decem quos parroheciani debent mihi" i el 1205 Guillem Batlle, pagès de Garrigoles, va deixar tres oliveres del seu clos al temple de Sant Vicenç "ita quod parrochiani teneant eas ad utilitatem dicte ecclesie", cf. PSMCE, núm. 68 (1164.07.30); ACG, pergamins del segle xiii, s. n. (1205.08.25); cf. BONNASSIE, "Les «sagreres»...", p. 75; FARIAS, "La sagrera...", p. 98.

que controlaven les rendes de la parròquia: l'any 1072 el prevere de Sant Sadurní de Noya rebia els delmes de la parròquia juntament amb dos "parroechitanis suis", els milites Dalmau Ramon i Guillem Arbert; i l'any 1155 Berenguer d'Aiguaviva i la seva muller Adelaida, en recompensa pels mals causats als dominis del monestir de Santa Maria d'Amer a la sagrera i salvetat de Colomers, es van lliurar al cenobi com a "fideles parroechianos" per tal de ser-hi sepultats el dia de la seva mort.¹¹⁵

CONCLUSIONS

Fins als darrers anys, l'evolució que va conduir de les primeres esglésies rurals del final de l'antiguitat fins a les parròquies "feudals" del segle XI havia estat tractada per diversos historiadors des de diferents punts de vista, sovint antagònics, i sense gaires connexions entre ells. Les recerques més recents coincideixen, almenys per al cas català, a assenyalar la imposició del delme a la fi del segle IX per iniciativa dels governants carolingis, a destacar la complementarietat dels districtes castrals i parroquials a la frontera des del segle X i a subratllar la difusió sistemàtica de les parròquies, les sagreres i les institucions feudals al segle XI. Queda, tanmateix, per aclarir com es van difondre els temples cristians al camp català en els segles VI, VII i VIII, si va ser més a iniciativa dels bisbes o dels patrons laics de les esglésies.¹¹⁶ Suposant que fos aquesta darrera possibilitat la més estesa, seria ben lògic pensar que, des de la fi del segle IX, la imposició del delme hagués acabat en mans dels senyors de les esglésies, per molt que les actes de consagració i dotació ho camuflin dient que era per al manteniment dels clergues de l'església consagrada. Si no hagués estat així, no s'entendria que el delme i les esglésies figuressin com a part integrant, a vegades essencial, dels alous i dominis senyorials de la darrerïa del segle X i la primerïa de l'XI. Ni tampoc s'entendria que, com veurem més endavant, al segle XIV els senyors laics continuessin essent els titulars de més del 60% dels delmes del bisbat, tot i que des de la fi del segle XI i fins al XIII molts laics havien cedit delmes a la seu de Girona i a d'altres institucions eclesiàstiques.

115. CDSG, núm. 346 (1072.06.14); DSMA, núm. 32 (1155.02.13). Amb relació a les salvetats empordaneses, cf. EGEA, A., "Salvetats i «hospitals» a l'Empordà medieval", dins *Miscel·lània en honor de Josep M. Marquès*, Girona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2010, p. 110-118.

116. Riu, "Temples...", p. 266-268. A l'imperi carolingi, la majoria de les esglésies rurals del segle IX ja eren privatitzades; cf. AUBRUN, *La paroisse...*, p. 76-78.

Així podem considerar el segle x com un moment clau, almenys en el bisbat de Girona, per a la senyorialització de la societat a través de la parròquia, que va acabar esdevenint un nou marc de referència i d'exercici del poder. La imposició del delme en els termes parroquials, aleshores, hauria propiciat les primeres ocasions i circumstàncies favorables per a l'increment de la pressió senyorial sobre les comunitats pageses. Però, tant o més que la precocitat de la implantació del delme i de les parròquies del bisbat de Girona, destaca la rapidesa amb què es tanca la xarxa parroquial a la segona meitat del segle xi, cosa que contrasta amb altres regions d'Occident.¹¹⁷ A Girona, unes quantes actes de consagració del segle x ja fixen la rodalia del terme parroquial i al segle xi ja tenim indicis que la xarxa de parròquies està ben definida sobre el terreny. En aquest període, doncs, al bisbat de Girona ja es donen els tres elements bàsics que definien la parròquia medieval: unes esglésies que, tot i haver estat recentment construïdes en estil romànic, solien tenir els seus orígens en temples preromànics del segle x o en d'altres d'anteriors; uns territoris ben marcats sobre el terreny i sobre els quals, des de la fi del segle ix, es recaptaven delmes i primícies, i unes comunitats de parroquians en les quals, ja des del segle x, començaven a sobresortir algunes famílies amb capacitat per reedificar els temples destruïts o construir-ne de nous, potser perquè eren les que s'havien apropiat dels delmes parroquials. Al segle xi, aquestes famílies s'erigiran en els senyors feudals que instal·laran, sovint, el seu castell al costat del temple parroquial sobre el qual havien edificat els fonaments del seu ascens social.

117. Al Quercy, per exemple, tot i que els delmes i les primeres mencions a "parròquies" són dels volts de l'any 1000, no és fins al segle xii que es comencen a multiplicar les delimitacions de termes parroquials; cf. HAUTEFEUILLE, "La délimitation de territoires paroissiaux dans les pays de moyenne Garonne (xe-xve siècles)", *Médiévales*, núm. 49, 2005, p. 81-83. Pel que fa a Galícia i, en concret, al bisbat d'Iria-Santiago, el delme hi apareix als volts del 900 i s'organitza una primera xarxa parroquial al voltant de la ciutat, però la parroquialització de la diòcesi no es realitza fins al segle xii, cf. LÓPEZ ALSINA, F., "Parroquias y diócesis: el obispado de Santiago de Compostela", dins GARCÍA DE CORTÁZAR, J. A. (ed.), *Del Cantábrico al Duero*, Santander: Universidad de Cantabria, 1999, p. 289-291.

LA RECUPERACIÓ DE LA INICIATIVA EPISCOPAL, SEGLES XII-XIII

En el capítol anterior no hem destacat els bisbes gironins pel seu protagonisme en el procés d'implantació del delme i de les parròquies rurals a la diòcesi al llarg dels segles IX, X i XI. Els hem vist, això sí, consagrant les esglésies, establint els respectius termes delmers, imposant el sinodatge —un cens pagat en blat, forment, ordi, vi o sègol— als clergues en reconeixement de la seva autoritat¹ i posseint unes determinades esglésies, tal com ho feien monestirs i magnats laics. Eren, tal com s'ha recollit en les actes de consagració, la figura clau que permetia convertir un edifici en la “casa de Déu”.² I, certament, hi hagué bisbes emprenedors, com Gotmar (936-954) i Arnulf (954-970), que van menar una activa política de consagració de temples, sis cadascun d'ells, si bé en molts casos devien actuar més perquè van ser cridats pels constructors de les esglésies que no pas a iniciativa pròpia. També eren, d'acord amb els acords signats en les assemblees de Pau i Treva del segle XI, els responsables d'implantar una justícia episcopal sobre tots aquells que causessin danys als temples i a les sagreres.³

Els bisbes, com tots els dirigents de l'església catalana altmedieval, estaven vinculats amb els governants del país: molts fills de les famílies comtals de Barcelona, Empúries i Besalú van ocupar els càrrecs episcopals de Girona, Barcelona, Vic, Elna i Urgell i tots ells, en tant que delegats dels monarques carolingis, esdevingueren els màxims

1. En els casos de Santa Maria d'Aro, Pineda, Franciac i Sant Iscle Vallalta, també es paguen diners, conills o cera pel sinodatge; cf. *DEC*, núms. 235 (1078.12.31), 238 (1079.01.17), 240 (1079.01.30) i 259 (1090.10.14); To, “El marc...”, p. 233.

2. ZIMMERMANN, “Les actes...”, p. 36-37.

3. FARÍAS, “La sagrera...”, p. 91-92; *id.*, “La proclamació de la Pau i l'edificació dels cementiris. Sobre la difusió de les sagreres als bisbats de Barcelona i Girona (segles XI-XIII)”, dins FARÍAS; MARTÍ; CATAFAU, *Les sagreres...*, p. 50-57.

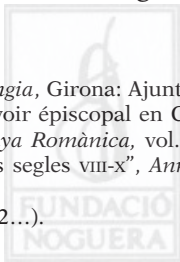
representants de l'ordre públic als comtats catalans des de la fi del segle ix, en què s'intentà recuperar l'antic bisbat d'Empúries, fins a la primera meitat del segle x, període en què el bisbe Pere Roger (1010-1050), germà de la comtessa Ermessenda, promogué la construcció de la catedral romànica i aconsellà sovint els comtes barcelonins.⁴ Els seus successors, Berenguer Guifred (1050-1093), fill dels comtes de Cerdanya, i Bernat Umbert (1094-1111), fill dels senyors de Montseny i de Lloret, continuaren vinculats als grups dominants de la societat dels quals procedien, per molt que durant els seus episcopats es van reunir alguns concilis que significaven l'arribada de la "reforma gregoriana" a Catalunya. Aquest moviment tenia com a finalitat recuperar la supremacia del poder papal davant dels drets dels monarques i prínceps, però els seus efectes no es van començar a sentir fins al segle xii o més tard. A Girona, per exemple, és al segle xiii que els bisbes van configurar una estructura eclesiàstica molt poderosa amb capacitat per intervenir en la vida de totes les persones. No ho van fer sols, sinó que hi van tenir molt a veure les directrius dels caps de l'Església d'Occident, la recuperació paral·lela de la iniciativa política dels comtes-reis catalans i la difusió del notariat públic i dels juristes que van recuperar el dret romà. Tots aquests processos, que tingueren lloc entre els segles xi i xiii, van contribuir a una definició jurídica més clara de la societat medieval.

LES "RESTITUCIONS" D'ESGLÉSIES I DELMES LAICS

L'any 1002 el bisbe Odó de Girona (995-1010) va obtenir del papa Silvestre II (999-1003) el reconeixement de la seva autoritat sobre "omnes ecclesias parochiales vel appendicios... cum decimis et primitiis et oblacionibus et alaude que ad ipsas ecclesias pertinent vel habere videntur" als comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada.⁵ Pel que hem vist, aquesta afirmació corresponia més a una utopia que no pas a la realitat: segurament en el pas del segle x a l'xi la majoria de les esglésies gironines ja havien escapat del control real del bisbe i, amb elles, els seus delmes, primícies, oblacions i altres drets. Potser es tractava simplement d'un desig, però anticipava en més de mig segle els objectius dels reformadors de l'Església catòlica d'Occident, amb

4. ROURA, G., *Girona carolíngia*, Girona: Ajuntament – Diputació de Girona, 1988, p. 54-63; FREEDMAN, P. H., "Le pouvoir épiscopal en Catalogne au xe siècle", dins *Catalunya i França...*, p. 178-180; *Catalunya Romànica*, vol. 5, p. 29-33; ORDEIG, R., "Precisions sobre l'episcopologi de Girona dels segles viii-x", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 45, 2004, p. 471-482.

5. CCBG, núm. 70 (1002.12...).

els papes Gregori VII (1073-1085) i Urbà II (1088-1099) al capdavant: instaurar l'església universal, uniforme en doctrina, llei i culte arreu; estendre la senyoria papal sobre els prínceps governants; controlar la jerarquia eclesiàstica de cada territori intervenint en les eleccions dels bisbes; reformar la vida monàstica i capitular; i dedicar més atenció a les pràctiques religioses dels laics.⁶

L'efecte de la reforma gregoriana a Girona

Les preocupacions dels papes reformadors s'adreçaven més a eliminar les intromissions dels governants laics sobre la jerarquia eclesiàstica que no pas als simples titulars de parròquies. A Catalunya, per exemple, la inestabilitat política posterior a l'assassinat de Ramon Berenguer II el 1082 va fer que els bisbes catalans, amb Berenguer Seniofred de Lluçà al capdavant, posessin l'Església catalana sota el control directe de la Santa Seu, vigilessin de prop els grans monestirs benedictins catalans —fundats per comtes i poderosos locals— i promoguessin les canòniques agustinianes —que reconeixien l'autoritat dels bisbes damunt d'elles.⁷ Aquesta situació, tanmateix, fou temporal: quan el comte Ramon Berenguer III va assolir la majoria d'edat, va recuperar l'autoritat sobre la jerarquia de l'Església catalana. Mentrestant, a un nivell més local els senyors laics continuaven posseint, com abans de les violències del segle XI, moltes esglésies amb els seus delmes i primícies.

A Girona, els concilis celebrats els anys 1068 i 1078 marquen la introducció de les directrius de la reforma gregoriana a la diòcesi: s'hi atacà la simonia, o compra de càrrecs eclesiàstics, i l'apropiació senyorial del delme si deixava sense recursos els preveres i clergues parroquials; s'hi establí que totes les esglésies havien d'obtenir la quarta part dels delmes per tal de destinar-los als preveres i clergues que hi servien, i es recordà que calia pagar-ne tant pels fruits dels camps, vinyes, horts i arbres, com pels animals o per l'ús dels molins, fins i tot els jueus per les terres adquirides a cristians.⁸ De totes maneres, els presents en el concili del 1078 eren conscients del pes dels delmes en mans de laics i, sobretot, de la impossibilitat de fer-hi front: només se'ls va prohibir rebre les ofrenes de les misses i dels altars, les primícies i els drets

6. LAUWERS, "Paroisse...", p. 25; BROWN, *Church...*, p. 5, 19-23 i 28-34.

7. FREEDMAN, P. H., "Archbishop Berenguer Seniofred de Lluçà and the Gregorian reform in Catalonia", *Studi Gregoriani*, vol. 14, 1991, p. 154-159; MORAN, J., *Les Homilies de Tortosa*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1990, p. 15-16.

8. VL, vol. 13, núm. 26 (1068); GONZALVO, G., *Les constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994 [CPTC], núm. 7 (1078); cf. MARQUÈS, J. M., *Concilis provincials Tarraconenses*, Barcelona: Edicions Proa, 1994, p. 83-85 i 87-88; SALRACH, "Disputes...", p. 940.

sobre els enterraments i bateigs, però van poder continuar rebent sense impediment els delmes que, sens dubte, ja posseïen amb anterioritat.

La celebració del concili del 1078 va esperonar, pocs dies després, el bisbe Berenguer de Girona a encetar una intensa campanya de consagracions d'esglésies: en el termini d'un mes, el trobem a Santa Maria d'Aro —sufragània de Santa Cristina d'Aro— el 31 de desembre, a Sant Romà de Lloret el 8 de gener del 1079, a Pineda el 17 de gener, a Sant Joan de Lloret —la capella del castell— el 23 de gener i a Sant Mateu de Franciac —sufragània de Caldes— el 30 de gener.⁹ A excepció de les dues esglésies sufragànies, el bisbe sembla que disposa lliurement, segons recullen el text de les actes, dels delmes, de les primícies i de les oblacions de cada temple parroquial, mentre uns personatges laics —Berenguer Gausfred a Santa Maria d'Aro, Sicardis i els seus fills a Lloret i Arbert a Pineda— dotaven l'església amb l'espai que es destinaria a la sagrera i al cementiri. Podria ser que aquestes dotatives fossin el resultat d'un compromís entre la voluntat del bisbe de controlar les rendes de les parròquies, tal com va ser dictat en els concilis gironins, i la realitat del poder local dels senyors feudals. Però no hi va haver continuïtat: la iniciativa episcopal, als darrers anys del segle XI, va quedar pràcticament aturada.

Les capellanies de la seu gironina

Al segle XII, les coses sembla que comencen a canviar. Els bisbes gironins d'aquest període, tots membres de llinatges nobiliaris de la pròpia diòcesi —com els Peratallada, Llers, Monells i Medinyà—, van col·laborar estretament amb els comtes de Barcelona i amb els canonges i clergues de la seu per tal d'obtenir privilegis i drets per a l'Església gironina.¹⁰ En tenim un testimoni revelador: el 1156 el bisbe gironí va obtenir del comte Ramon Berenguer IV (1131-1162) "omnes ecclesias et earum capellanas quas tu prefate episcopo a nostris militibus iniuste et contra omnem rationem in servitute detineri iustissime con-

9. DEC, núms. 235 (1078.12.31), 237 (1079.01.08), 238 (1079.01.17), 239 (1079.01.23) i 240 (1079.01.30). Una situació similar es produí, dos anys abans, a Barcelona, cf. VILAGINÉS, *El paisatge...*, p. 113.

10. Els bisbes d'aquesta centúria foren Bernat Umbert (1094-1110), Ramon (1112), Berenguer Dalmau (1113-1145), Berenguer de Llers (1145-1158), Guillem de Peratallada (1160-1168), Guillem de Monells (1168-1178), Ramon d'Usall (1179-1196) i Gausfred de Medinyà (1196-1198); cf. *Catalunya Romànica*, vol. 5, p. 30-31 i 57-59; CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J. M.; SAGRERA, J., *Girona comtal i feudal (1000-1190)*, Girona: Ajuntament – Diputació de Girona, 1996, p. 58-59. Per al bisbat de Barcelona i a d'altres indrets, cf. NIETO; SANZ, *La época...*, p. 162-163; VILAGINÉS, *El paisatge...*, p. 113-116.

querebaris ... salvis decimationibus quas milites tenent per me".¹¹ Amb d'altres paraules, el comte va concedir les esglésies i les capellanies, però no els delmes que tenien els seus vassalls, al bisbe, tot i que les havia reclamat de manera injusta. Aquesta notícia introdueix un nou concepte vinculat estretament a la parròquia, el de la capellania, que va associat, és clar, a l'existència d'un *capellanus*.

Tot i que els diccionaris del lèxic medieval solen confondre el *capellanus* —o *plebanus*— d'una parròquia amb els preveres o rectors que s'encarregaven de la cura d'ànimes, el capellà era, aparentment, qui controlava la gestió econòmica de la parròquia i qui nomenava i destituïa els rectors parroquials.¹² En diversos textos gironins, s'observa amb claredat la superioritat dels capellans sobre els altres preveres establerts en esglésies parroquials, potser perquè controlaven els drets i l'economia de la parròquia, tal com s'intuïa el 1072 quan els *capellani* de les esglésies de Sant Julià de Ramis i Sant Sadurn de Medinyà, al costat dels canonges de la seu, el primer, i de dos cavallers, el segon, es disputaven els delmes del vil·lar Granollers.¹³ A partir de la fi del segle XI els testimonis són cada vegada més clars. L'any 1096, Dispòsia, filla de Gilabert de Cruïlles, va efectuar unes deixes en ordi i forment "ad Guillelmi Bernardi presbiter et capellanum... et ad alios clericos eiusdem ecclesie"; el 1098 Bernat Gausfred, senyor de Pals, va deixar "inter ecclesia Sancti Petri et Berengarium capellanum eiusdem ecclesie ·X· oues et ad ebdomadarios prefate ecclesie oues ·III·"; i el 1101 Berenguer Ademar va donar 3 sous de plata "ad capellanum Sancti Saturnini cum suis clericis".¹⁴ La reiterada presència de capellans en la documentació del monestir de Santa Maria de Cervià, entre el 1084 i el 1177, fa pensar que aquest càrrec ja era reconegut a l'interior del priorat.¹⁵ Altres testimonis de mitjan segle XII corroboren la supremacia dels capellans sobre els clergues: a Sant Cristòfor de Fonolles,

11. ACG, Llibre Verd del Capítol, f. 200v (1156.07.14); cf. JIMÉNEZ, M., "Una part de la gestació del poder i el patrimoni. L'adquisició de capellanies a la seu de Girona durant l'època medieval", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 38, 1996-1997, p. 1557.

12. Així ha estat assenyalat al Vallès, cf. VILAGINÉS, *El paisatge...*, p. 129-130. En la documentació gironina apareix ocasionalment un sinònim de capellà, el *plebanum*, que antigament hauria estat el cap de comunitats cristianes importants i que exercia la cura d'ànimes; cf. DU CANGE, Ch., *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis*, Graz: Akademische Druck, 1954, vols. 2-3, p. 121-122, i vols. 6-7, p. 364; NIERMEYER, J. F., *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Leiden: E. J. Brill, 1984, p. 131-132 i p. 804; CORTS; GALTÉS; MANENT, *Diccionari...*

13. CDSG, núm. 346 (1072.06.14).

14. PSMCR, núms. 17 (1096.08.17) i 19 (1101.12.15); PSFG, núm. 12 (1098.10.29).

15. PSMCE, núms. 26 (1084.08.29), 29 (1102.06.29), 41 (1120.02.07) i 76 (1177.05.13).

comtat d'Empúries, Estefania de Fonolleres va cedir el 1122 al bisbe i al *plebanum* de la parròquia el “dominium siue seruitia quod hactenus habui in plebano uel in clericis predictae ecclesie”, de tal manera que els “clerici redant sua iura ecclesie Sancti Christofori ac Gerundensi sedi debitam obedientiam”; el 1130, mentre Bernat Ramon definia “in manus Gaucefredi capellanus” la meitat de l'alou de Sant Julià de Corçà situat a la parròquia de Caça de Pelràs, els preveres i el diaca només van presenciar l'acte en tant que testimonis; el 1146 Berenguer va deixar “ad Sancti Stephani et ad suum plebanum sestarios III de blad et ad Vitalem et Ramundum presbiteros sestarios III de blad et diachalem migeras III”, i el 1162 Berenguer de Rocacorba va definir al bisbe de Girona i a l'ardiaca totes les “donationes et exactiones et apparatus, albergas etiam et acquisitiones quas huiusque quolibet modo faciebamus in ecclesiis Sancte Marie de Granoyariis et Sancte Marie de Rochacurva et capellano earumque clericis”; a més, la presència dels capellans de Sant Sadurní de Vilavenut, Camós i Mata entre els membres de la confraria del Terri, l'any 1204, podria manifestar la seva voluntat de diferenciar-se de la resta de preveres.¹⁶

L'existència del càrrec de *capellanus* a moltes parròquies gironines, des de la segona meitat del segle XI almenys, degué ser aprofitada pels bisbes del segle XII i pels seus representants al bisbat, els ardiaques.¹⁷ En efecte, potser per la seva insistència de bisbes i ardiaques, molts laics van donar, definir o restituir a la seu de Girona nombroses esglésies parroquials, sovint amb els seus delmes, primícies i oblacions: en el Cartoral de Carlemany del bisbe de Girona hi ha quaranta-vuit definicions, la major part de les quals es van produir en les dècades centrals del segle XII (cf. taula 8). Per exemple, el 1116 el bisbe Berenguer va donar a la canònica de la seu de Girona l'“ecclesia Sancti

16. CCBG, núm. 228 (1122.02.20); ACG, pergami núm. 209 (1130.05.01); PSMCE, núm. 65 (1146.06.27); ACG, Llibre Verd del Capítol, f. 193v-194v (1162.09.22); ADG, Monacals, Seu, ardiaconat de Girona, pergami núm. 2 (1204.05.13); MARQUÈS, J., *Canet d'Adri*, Girona: Ajuntament, 1988, núm. 31.

17. Com a d'altres regions d'Occident, el càrrec d'ardiaca, o arxilevita, existia a la seu de Girona des del segle X sense tenir cap territori atribuït, però sí unes funcions que anaven de la visita a les parròquies al control dels preveres rurals; cf. IMBART DE LA TOUR, *Les paroisses...*, p. 96-98 i 134-135; AUBRUN, *La paroisse...*, p. 26 i 48-49; LÓPEZ ALSINA, F., “El encuadramiento eclesiástico como espacio de poder: de la parroquia al obispado”, dins *Los espacios de poder en la España medieval*, Logroño: Instituto de Estudios Riojanos, 2002, p. 437. Al segle XII, els ardiaques gironins comencen a ser designats pels llocs on tenien els seus dominis principals: el 1168 entre els marmessors del bisbe Guillem de Peratallada hi havia Arnau ardiaca de Ravós, Guillem ardiaca de Monells i Arnau ardiaca de Navata, cf. ARNALL, M. J.; PONS GURI, J. M., *L'escritura a les terres gironines: segles IX-XVIII*, Girona: Diputació de Girona, 1993 [ETG], núm. 38 (1168.03.20).

TAULA 8
Donacions de drets parroquials a la seu de Girona i a la canònica de Vilabertran, 1101-1220

<i>Institucions</i>	<i>Cronologia</i>			<i>Total</i>
	<i>1101-1140</i>	<i>1141-1180</i>	<i>1181-1220</i>	
Seu de Girona				
Celrà i Navata (EDPO) S. Climent de Peralta (ECDPO) Les Preses (E)	Borgonyà (ESDP) Ordis (ED) les Planes, les Encies, S. Iscle de Colltort, S. Vicenç de Camós, S. Maria de Finestres, S. Aniol, S. Esteve de Llémena, S. Maria dels Arcs, Falgons, S. Miquel de Campmajor, Porqueres, Serinyà, Fontcoberta, Crespià, Calabuig, Armentera, S. Cristòfor dels Horts, Rocabruna, Beget, S. Llorenç de la Muga, Llers, Segueró, Bordils, Juià, la Pera, Caça de Pelràs, Rocacorba, Granollers de Rocacorba, Cursavell, Llerona, Palera, la Cot, Llanars, S. Eulàlia Sacosta (E)	Vilallonga, Bolós, Capsec, Montagut, Cervià, Fellines i Viladasens (E) S. Maria de Serra (D)		
Total	4	36	8	48
Canònica de Santa Maria de Vilabertran				
Vilademires i S. Maria del Castellar (EDP) S. Cristòfor les Fonts (ED) Vilabertran, S. Feliu de Guàrdia, S. Feliu del Bac, S. Pere dels Vilars, S. Cebrià d'Arnera, S. Cristòfor de Bodinga (E)	Avinyonet (EDPO) Vilatenim (EDP) Figueres (EDO) Molins, Taravaus i Vilarig (D)	Cabanes (E)		
Total	9	6	1	16

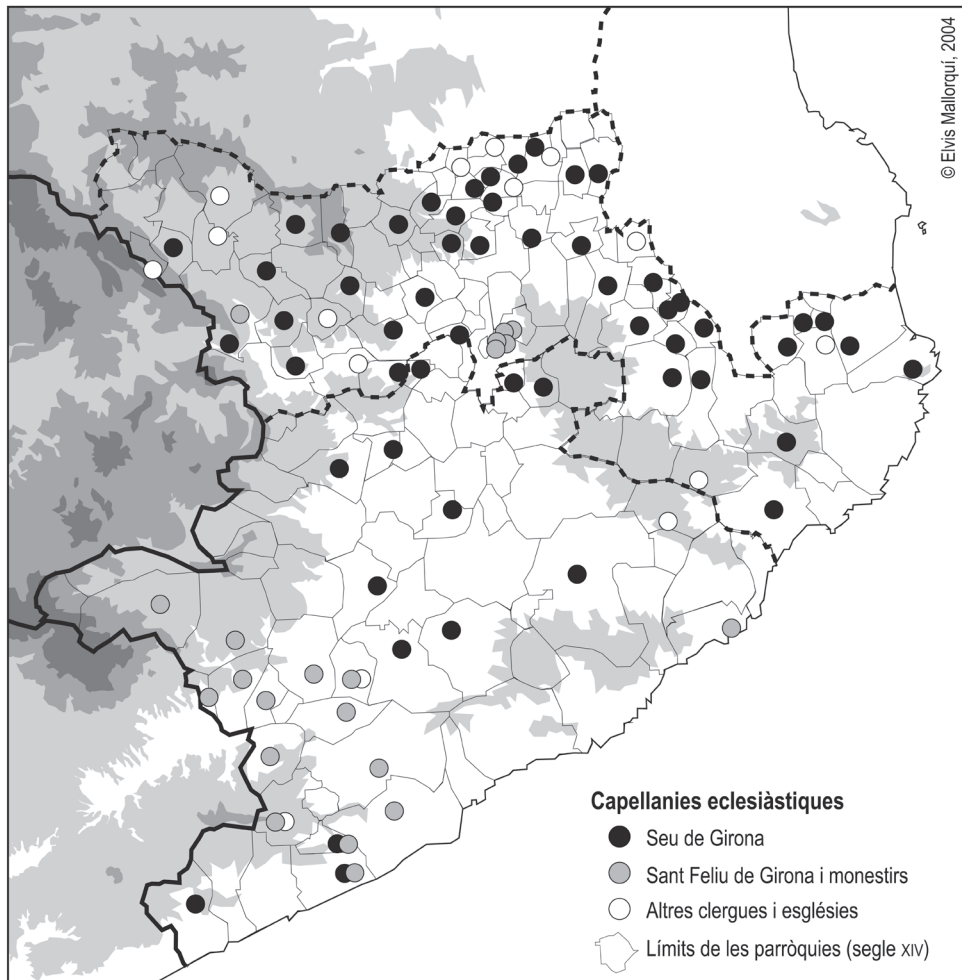
Abreviatures: E: església; C: cementiri; S: sagrera; D: delmes; P: primícies; O: oblacions.
Font: CCBG, ESMV.

Felicis de Celrano cum decimis et primitiis et oblationibus fidelium tam uiuorum quam etiam defunctorum et cum uniuersis alodiis”; l’any 1136 Dalmau de Peratallada va definir a la seu i al bisbe “ipsam ecclesiam Sancti Clementis —de Peralta—... cum uniuersis decimis et primitiis et oblationibus tam uiuorum quam etiam defunctorum ad predictam ecclesiam pertinentibus et cum ipso cimiterio quantum ad honestatis sepulturam necessarium fuerit”; i el 1143 Bernat Joan, la seva muller, la seva cunyada —filles de Guillem Bernat de Cornellà— i el seu feudatari Bernat d’Adri van definir a la seu de Girona i al bisbe l’“ecclesiam Sancti Iohannis de Burgunan ... cum decimis et primitiis suis, tam de agris ac uineis et omni laboratione quam de molendinis, columbariis, ortos, lana, lino, canabo et uniuersis que decimari possunt”.¹⁸

Les esglésies i els drets parroquials que, al llarg del segle XII, van anar a parar a la seu de Girona no van acabar essent gestionades directament pels bisbes. Eren els ardiaques, canonges i clergues de la seu els qui ho feien perquè al seu càrrec s’hi associava el dret de capellania sobre una o diverses parròquies. Per exemple, la capellania de Corçà estava en mans de l’ardiaca de Besalú el 1182 i del canonge gironí Alemany d’Aiguaviva el 1258; el 1164 el canonge Arnau de Darnius era el capellà de Sant Llorenç de Maçanet; el 1183 el cabiscol de la seu, Gaufred de Medinyà, tenia la capellania de Riudellots de la Selva; l’any 1228 l’ardiaca de Besalú, Deodat de Terrades, exercia la capellania de Santa Maria de Vidreres; el 1248 el capellà de Sant Pere de Llorà era el canonge Guillem de Cartellà; finalment, l’any 1256 el bisbe Pere de Castellnou va unir la capellania de Sant Iscle de Centenys amb la sagristia segona de la seu i el 1271 la de Vilamacolum amb l’ofici del ferial de la seu. Aquests capellans eren els encarregats de gestionar l’economia de les parròquies: el 1130 el capellà de Corçà va aconseguir que un laic restituís a l’església “medietatem tocium alodii ecclesie Sancti Iuliani, ... scilicet de censibus atque usaticis et de chestes et de ioues et de tragines atque de omnimodis adempramentis necnon et de baiolia”, mentre els seus successors dels anys 1182 i 1258 van establir cases de la cellera, camps, molins i horts; el 1138 el senyor Ramon Arnau va restituir uns alous a l’església de Sant Sadurní “in manus

18. CCBG, núms. 219 (1116.11.30), 265 (1136.07.24) i 276 (1143.07.04). Amb relació a les formes i als significats de les disputes entre l’església gironina i els laics poderosos del bisbat; cf. SALRACH, “Disputes...”, p. 946-952. A part de les cessions enregistrades al Cartoral de Carlemany, segur que se’n produïren algunes més, com la donació efectuada el 1130 pel comte Ramon Berenguer III a l’obra i a l’altar de Santa Maria de la catedral de Girona de l’església de Sant Feliu de Boada, amb els delmes, primícies i oblacions; cf. MIQUEL, F., *Liber Feudorum Maior*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1945-1947 [LFM], núm. 493 (1130.08.19).

MAPA 10
Capellanies eclesiàstiques als ardiaconats de Girona i la Selva,
1222-1364

Fonts: CCBG; PM; ADG, Mitra, calaix 5, vol. 3 i vol. 24, i calaix 11, vol. 6; ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364); cf. JIMÉNEZ, "Una part...", p. 1565-1568.

Guillemi Bernardi plebani"; l'any 1176 el capellà de Sant Llorenç de Maçanet rebé el reconeixement de ser home propi per part de Guillem de Gaserans; el 1187 el capellà de Sant Isidor de la Pera va vendre unes cases situades a tocar de la paret de l'església; els anys 1219 i

1236 el capellà de Sant Miquel de Palol de Revardit va establir unes cases situades “infra forciam de Palaciolo de Riuouitis” i una peça de terra; i entre el 1267 i el 1292 el capellà de Vidreres va obtenir les confessions de servitud de diversos homes i dones de la localitat.¹⁹

D'aquesta manera, la seu de Girona va acabar controlant, a la segona meitat del segle *xiv*, les capellanies d'unes cent quaranta-quatre parròquies, la majoria de les quals estaven situades a l'ardiaconat de Girona (cf. mapa 10). En total, el percentatge de parròquies gironines controlades per la seu arribava al 34,3%,²⁰ cosa que deixava que els cavallers i els nobles, tal com especificava l'acord del 1156 entre el comte de Barcelona i el bisbe gironí, conservessin els delmes i els drets sobre moltes parròquies que posseïen. També hi havia, però, unes quantes parròquies que pertanyien a institucions monàstiques.

Els monestirs i el delme

Ja al segle *ix* alguns monestirs, com el de Santa Maria d'Amer, havien estat beneficiats amb preceptes dels reis carolingis que els confirmaven drets sobre diferents vil·les. En certa manera, aquests drets haurien perdurat fins als segles *xiii* i *xiv* perquè els monestirs obtenien delmes i controlaven els clergues de les parròquies subordinades a l'autoritat dels abats dels monestirs. Al segle *xi* s'hi van afegir noves donacions que van ser confirmades per butlles dels pontífexs romans. El monestir de Sant Feliu de Guíxols, el 1163, va obtenir del papa Alexandre l'església de Santa Maria de Fenals, els delmes i primícies de la vall d'Aro i de la vil·la de Solius, i el de Sant Salvador de Breda, l'any 1185, va garantir-se la titularitat de les esglésies parroquials de Santa Maria de Breda, Sant Quirze d'Arbúcies, Sant Feliu de Buixalleu, Sant Llorenç de Gaserans, Sant Gabriel de Grions, Sant Andreu de Reminyó, Santa Eulàlia d'Hortsavinyà, Sant Esteve de Maçanes, Sant Esteve de Tordera, Sant Cebrià de Fogars, Santa Maria i Sant Pere de Pineda,

19. ACG, pergami núm. 209 (1130.05.01), pergami núm. 232 (1138.07.07), pergami núm. 438 (1182.10.07) pergami núm. 469 (1187.07.03) i pergamins del segle *xiii*, s. núm. (1219.08.18, 1228.08.232, 1236.03.13, 1248.10.22, 1258.11.11, 1267.06.08, 1281.10.08, 1281.11.02, 1282.07.20 i 1292.02.15); núms. 24 (1164.09.27) i 23 (1176.10.20); CCBG, núm. 349 (1183.09.21); ADG, Dotalties, vol. D-4, f. 280r-v (1256...); ACG, Llibre Verd del Capítol, f. 109r (1271.05.18); cf. GRAHIT, E., “Llibre Vert del Cabildo de Gerona”, *Revista de Gerona*, núm. 4, 1877, p. 118-119, 165-173 i 365-375, núm. 19; MARQUÈS, J., *Maçanet de la Selva*, Maçanet de la Selva: Ajuntament, 1983, núm. 9.

20. Al bisbat de Tours, les parròquies controlades per la seu eren el 40,9% del total, cf. CHEVALIER, B., “Les restitutions d'églises dans le diocèse de Tours du *x*e au *xiii*e siècle”, dins *Études de Civilisation Médiévale (ix-xiii siècles)*, Poitiers, CESC, 1974, p. 131.

Sant Genís de Palafolls i Sant Pere de Martorell.²¹ Finalment, l'any 1224 el bisbe de Vic, actuant d'àrbitre en el plet sobre la dependència de l'església de Tossa entre el bisbe gironí i l'abat de Ripoll, va proposar que "quandocumque abbas in eadem ecclesia instituere voluerit clericum secularem, clericus ibidem ab abbate institutus obedienciam promittat et iuret episcopo Gerundensi".²²

Altres cenobis de menor importància, antiguitat i poder econòmic que els anteriors van obtenir dels bisbes gironins la cessió del control de les esglésies parroquials veïnes. El 1121 el bisbe Berenguer va donar al monestir de Santa Maria de Cervià "ipsam ecclesiam Sancti Genesii de Cerviano cum decimis et primiciis et cum fidelium tam vivorum quam etiam mortuorum oblacionibus" i va encarregar als seus priors que la tinguessin "cantanda, disponenda atque regenda secundum Deum et secundum secta canonum"; vint anys després, el 1141, el mateix bisbe va donar l'"ecclesiam Sancte Eulalie de Crudiliis cum decimis et primiciis suis, alodiis et oblationibus, et cum omnibus iure ecclesie" al restaurat monestir de Santa Maria d'Ullà, amb facultats per governar-la "per proprias personas siue per clericos sibi subditos..."; de totes maneres, el 1144 el bisbe gironí va rectificar perquè va subjectar la capellania de la mateixa església al monestir veí de Sant Miquel de Cruïlles.²³ L'elecció dels rectors d'algunes parròquies podia esdevenir motiu de disputa entre les institucions eclesiàstiques: a Sant Andreu Salou, l'any 1200 es va acordar que la "institutionem capellanorum debere ibi fieri consensu abbatibus Sancti Petri simul et abbatibus Sancti Danielis".²⁴ A la fi del segle XIII, el monestir de Sant Pere de Galligants encara controlava les parròquies de Sant Nicolau, al mateix burg de Sant Pere, i de Santa Eugènia, a l'horta de Girona; i l'abat de Banyoles reclamava, per tal d'escapar a la jurisdicció i als poders episcopals, posseir les esglésies de Miànigues i Guèmol "ex priuilegiis Romanorum pontificum pleno iure" i també feia jurar fidelitat al clergue que servia a Santa Maria dels Turers.²⁵

Amb la reforma gregoriana, però, van ser les canòniques agustinianes les que haurien incidit en la millora de la formació dels clergues

21. *MH*, núm. 440 (1163.06.25); *Catalunya Romànica*, vol. 5, p. 276-277 (1185.05.10).

22. *CRV*, núm. 28 (1224.03.30).

23. *PSMCE*, núm. 43 (1121.03.13); *PSMCR*, núm. 26 (1141.04.25) i 27 (1144.10.26).

24. *CDS DG*, núms. 93 (1200.07.29) i 94 (1200 ca.).

25. *ACA*, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 53, pergami núm. 5 (1255.12.13) i rotlle 28, pergami núm. 4 (1284.06.02); *ADG*, Lletres, vol. U-1, full solt cosit al f. 24v (1295.10.20); CONSTANS, Ll. G., *Diplomatari de Banyoles*, Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1985-1993 [*DB*], núm. 466 (1299.07.15); cf. document 3.

rurals, tal com es dedueix de diversos homiliaris provençals traduïts al català al segle XII. A les terres de Girona, la canònica més important, Santa Maria de Vilabertran, va obtenir drets sobre setze esglésies parroquials (cf. taula 8) i el priorat de Sant Pere Cercada va rebre entre el 1148 i el 1166 les esglésies de Santa Coloma de Farners, l'Esparra i Sauleda, amb les rendes corresponents.²⁶ Tanmateix, la concessió de la *cura animarum* de les parròquies als monestirs va acabar comportant, a nivell de tot l'Occident cristià, més conflictes que no pas solucions, de manera que els papes van començar a preferir que fossin els bisbes qui controlessin els clergues de les parròquies.²⁷

EL CONTEXT SOCIAL I POLÍTIC DELS SEGLES XII I XIII

Les disputes i els acords que es van produir al segle XII entre els senyors laics, la seu de Girona i els monestirs, sota els auspicis dels bisbes de Girona i dels comtes de Barcelona sembla que corresponen a una mena de pacte entre els grups dominants de la societat per repartir-se les rendes procedents de les parròquies rurals. En aquest mateix període, però, es van produir uns canvis essencials en les formes d'organització de la societat rural a la Catalunya Vella que, en bona part, van perviure al llarg del segle XIII i més enllà. Abans de reprendre l'anàlisi del paper dels bisbes al capdavant de la societat gironina, cal resseguir els processos que van fer evolucionar els grups socials del món rural gironí entre els segles XII i XIII.

Els grups socials del camp gironí

El codi dels Usatges de Barcelona, que és a la vegada el fruit dels costums establerts durant els anys de les violències feudals del segle XI i l'instrument que van utilitzar els comtes barcelonins per recuperar el seu poder polític al segle XII,²⁸ pot ser una bona eina per a conèixer els diferents grups socials del món rural català del segle XII. L'usatge 64, per exemple, enumera els col·lectius que podien confiar

26. ADG, Mitra, calaix 5, vol. 24, f. 65r-v (1148.06.20) i f. 66v (1166.11.27); cf. MORAN, *Les Homilies...*, p. 21-22 i 31-36; *id.*, "La prédication ancienne en Catalogne. L'activité canoniale", dins *La Prédication en Pays d'Oc, XIe – début XVe siècle*, Toulouse: Éditions Privat, 1997, p. 17-35.

27. CONSTABLE, G., "Monasteries, Rural Churches and the «Cura Animarum» in the Early Middle Ages", dins *Cristianizzazione...*, vol. 1, p. 349-389; AVRIL, J., "La vie des paroisses d'après quelques lettres du pape Alexandre III", dins P. GUICHARD, *Papauté, monachisme et théories politiques*, Lyon: Presses Universitaires de Lyon, 1994, vol. 1, p. 23-28.

28. BONNASSIE, *Catalunya...*, vol. 2, p. 226-249.

en l'autoritat superior dels prínceps catalans i en les seves facultats de govern: deixant a part les últimes categories derivades de la religió —“peregrini et camina tenentes, amici et inimici, christiani et sarraceni, iudei et heretici”—, la clivella essencial es trobava entre els “homines nobiles” i els “ignobiles”; entre els primers hi trobem “reges et principes, magnates et milites”, entre els segons “rustici et pagenses, mercerii et negociatores”.²⁹

En la seva major part, els Usatges regulen els vincles i els lligams entre els membres del grup superior de la societat, el dels senyors, cosa que permet descobrir la jerarquia que, per sota dels comtes, anava dels vescomtes als cavallers —“a uicecomitibus usque ad inferiores milites”— passant pels comdors i pels vasvassors. Comtes i vescomtes eren els successors dels membres de l'alta aristocràcia del segle x —que havien rebut drets i poders dels monarques carolingis en forma de benefici—, mentre que els rangs inferiors de la noblesa van aparèixer al llarg del segle xi com a fruit de les transformacions socials dels anys 1020-1060. Tot i el seu estatus nobiliari, els cavallers eren més a prop dels pagesos que no pas dels grans nobles: la mort d'un cavaller era castigada amb una multa de 12 unces d'or, just el doble del que costava la mort d'un *rusticus*; en canvi, per un vasvassor es pagaven 60 unces, per un comdor 120 i per un vescomte 240.³⁰ De fet, al segle xii i, sobretot, en els graons inferiors de la noblesa, la mobilitat social encara era factible: tal i com expressen els usatges 8 i 9, si un fill de cavaller no era armat cavaller —“non erit miles factus”— abans dels 30 anys d'edat, era considerat com un *rusticus* a l'hora d'esmenar una mort o una ferida; si un cavaller deixava la cavalleria, perquè no tenia ni cavall ni armes, ni havia obtingut un feu de cavaller, ni anava a les hosts o cavalcades ni acudia als plets i cúries, ja no podria ser jutjat com a cavaller; i encara, el valor del jurament d'un cavaller vell, que no es podia defensar amb les armes, o d'un cavaller pobre, que no es podia preparar per a la guerra, era inferior al dels cavallers de vint a seixanta anys d'edat que sí que es podien defensar sols.³¹

29. BASTARDAS, J., *Usatges de Barcelona*, Barcelona: Fundació Noguera, 1991 [UB], p. 96-99.

30. UB, p. 54-55 i 60-61. Els comdors eren magnats importants que rebien grans conjunts d'honors i dominis directament dels comtes; els vasvassors corresponen als castlans, guardians de fortificacions en nom de vassalls dels comtes; finalment, els *milites* eren homes amb pocs dominis, que disposaven d'equipament militar i cavall i s'havien especialitzat en l'ús de les armes.

31. UB, p. 58-59 i 88-91.

Els pagesos i els altres grups de persones depenents dels nobles també són citats en els Usatges, però amb menor freqüència: segons els usatges 13, 24, 107 i 115, per un pagès ferit o mort es pagava la meitat que per un cavaller i els pagesos tenien menys dies de termini per ser citats en un tribunal, eren multats el doble si venien els béns embargats i eren considerats majors d'edat a quinze anys, mentre que els cavallers només ho eren als vint.³² A més, els pagesos estaven subjectes a un seguit d'exaccions banals i mals usos imposats per la violència dels senyors al segle xi: segons els usatges 109 i 110, els senyors podien rebre una part dels béns dels "exorchis pagensibus", morts sense fills, i dels "cucuciorum", adúlter; i l'usatge 118 impedia al pagès o *rusticus* reclamar al príncep els danys que havia rebut corporalment o materialment i només li permetia acudir a la justícia del seu senyor, el mateix que li prenia béns i li exigia noves prestacions per la força.³³

No tots els sotmesos als nobles i a la senyoria eren de la mateixa condició. Els batlles, els ferrers i els moliners, per exemple, es diferenciaven de la resta de la població rural pel seu estret contacte amb els senyors; a més, els homes propis i solius, titulars de masos i bordes, disposaven de patrimonis suficients per a les seves famílies, per bé que estaven sotmesos a un estricte règim de servitud; i, finalment, a les viles i celleres rurals, trobem els petits pagesos fent més d'artesans que no pas de cultivadors de la terra. Des d'una perspectiva jurídica, els Usatges de Barcelona recullen una distinció dins el grup de la pagesia: els usatges 52 i 53 separaven, segons el valor econòmic atribuït als seus juraments en un judici, els "rustici qui teneant mansum et laborent cum pare bouum" dels "rusticis qui dicuntur bachallarii".³⁴ Aquesta distinció tenia una traducció en la realitat medieval: a mitjan segle xii, els habitants de Caldes i Llagostera van adreçar-se al comte Ramon Berenguer IV perquè més de cent joves, entre els fills dels pagesos i teixidors i altres mestres i "baculares", van fugir cap a d'altres indrets per viure-hi.³⁵

32. UB, p. 60-61, 68-69, 122-123, 128-131.

33. UB, p. 122-125 i 130-133.

34. UB, p. 88-89; To, Ll., "Les jeunes (*iuvenes homines*) dans la société paysanne aux alentours de 1200", dins H. DÉBAX (ed.), *Les sociétés méridionales à l'âge féodal*, Toulouse: Publications du Mirail, 1999, p. 410. El mot "bachallarii", als segles medievals, designava un jove aspirant a cavaller i, per extensió, qualsevol jove; cf. ALCOVER, A. M.; MOLL, F. B., *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca, Editorial Moll, 1926-1962, "batxiller".

35. "Erant inter Kalidas et Lacustariam .C. iuuenes, inter filios rusticorum et testores et alios magistros et baculares qui habebant denarios et annonam" que van fugir "in alios honores nobilium militum ubi melius se habent"; cf. ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer IV, Extraintentari, pergami núm. 2501 (1150 ca.); BISSE, Th. N., *Tormented Voices, 1140-1200*, Cambridge: Harvard University Press, 1998, p. 100.

Els primers reis i el control de la classe dominant

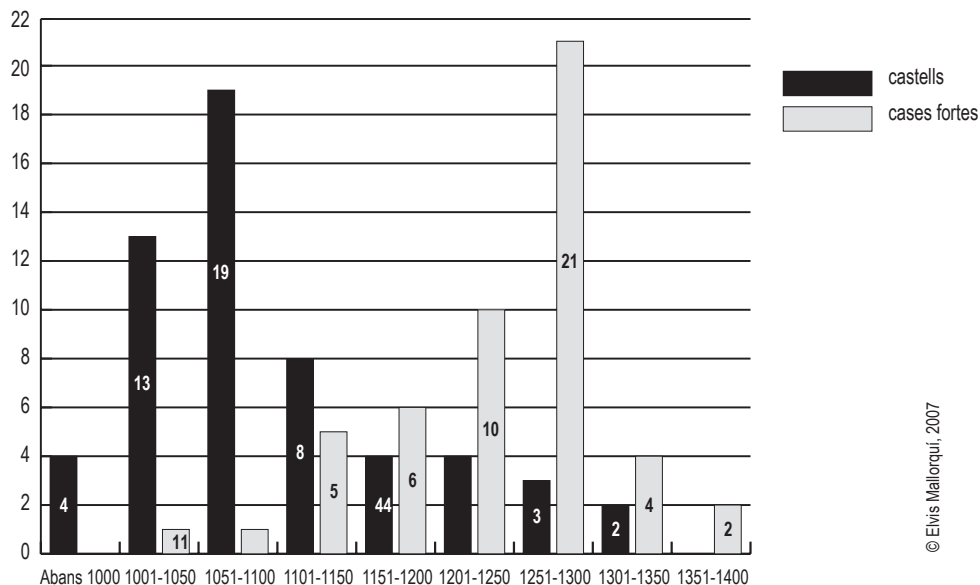
Les queixes dels homes de Caldes i Llagostera es devien a la mala gestió del veguer Arnau de Perella, l'administrador d'aquests dominis en nom del rei, que s'estava convertint en un senyor gràcies al malbaratament dels recursos reials en profit seu i dels seus amics, a l'aprofitament de les seves capacitats judicials per al seu benefici, al trencament de juraments amb els pagesos i a la creació d'una clientela pròpia de servents.³⁶ Precisament van ser cavallers com Arnau de Perella els que van protagonitzar, al llarg del segle XII, una segona fase d'exaccions violentes a la pagesia. Tenim poques dades del procés, però sembla clar que els cavallers haurien aprofitat els desordres interns del regne per exigir encara més als pagesos, tal com va passar en els primers anys del regnat de Jaume I: l'any 1217 el rei va demanar a Ramon de Palau, senyor de Monells, que prengués el cavaller Guillem de Riera i altres malfactors que residien a la casa forta de Riera, a Calonge, per tal d'acabar amb els danys que practicaven en aquell sector.³⁷ Com a resultat d'aquest procés, es van construir moltes cases fortes, o *domus*, on les nissagues de cavallers establien la seva residència i des d'on exercien el seu poder arbitrari sobre els homes i les dones de l'entorn. Per exemple, el 1188 Arnau de Palol, cavaller originari de Palol d'Onyar, defensava els seus drets sobre la "casa et honore de Barbaveteri" a Celrà; l'any 1233 Berenguer de Montagut va recollir en un llevador tots els censos que rebia dels masos i homes de la parròquia de Sant Julià de Ramis pel "kastro ... de Monteacuto", la petita fortalesa on residia.³⁸ La construcció de torres i cases fortes, entre els segles XII i XIII, gairebé va fer doblar el nombre de fortificacions existents en terres del bisbat de Girona (cf. figura 4).

36. BISSON, Th. N., "The crisis of the Catalanian franchises (1150-1200)", dins PORTELLA, *La formació...*, p. 159-163.

37. ACA, Batllia General, vol. 5, f. 28r (1217.08.21).

38. PSMCR, núm. 88 (1188.05.28); ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 26, pergamí núm. 6 (1233.05.30); cf. FARÍAS, V., "Las fortificaciones medievales del Vallès (siglos IX-XIII). Un inventario a partir de las fuentes escritas", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 23-24, 2003-2004, p. 38-41 i 45-49; GRAUPERA, J., "L'organització de l'espai i models de poblament del Baix Maresme durant l'edat mitjana", dins *L'organització de l'espai i models de poblament*, Mataró: Grup d'Història del Casal, 2003, p. 32-36; BOLÓS, *Els orígens...*, p. 131-134. La *domus* d'Olivet, situada al terme de Canovelles, al Vallès, és un magnífic exemple d'aquest tipus de fortaleses, nascudes al segle XII i lloc de residència d'un llinatge de cavallers; cf. PUJADES, J.; SUBIRANES, C., *Des del cim de la torre*, Granollers: Museu de Granollers, 2004.

FIGURA 4
Aparició de castells i cases fortes als ardiaconats de Girona i la Selva,
segles x-xiv

© Elvis Mallorquí, 2007

Ateses les violències protagonitzades pels cavallers, els comtes barcelonins no es van quedar amb els braços plegats. Per començar, Ramon Berenguer IV va fer inventariar tots els seus dominis de la Catalunya Vella per tal d'estabilitzar les finances comtals, cosa que va permetre al seu fill, Alfons I (1162-1196), assumir des del 1173 el manteniment de l'ordre públic, la repressió de la guerra i l'establiment de la pau a través del control de les assemblees de pau i treva en tot el territori català. Les constitucions dictades pel monarca, aconsellats pels grans magnats i barons que l'acompanyaven en les assemblees,³⁹ revelen amb claredat qui eren els causants de les violències: el 1187 es va establir l'excomunió per als *milites* que no volguessin obeir els manaments dels comtes i dels seus veguers ni sotmetre's a la seva justícia; el 1192 es va

39. Al llarg del segle XII els magnats i barons sempre assistien a les assemblees de pau i treva, mentre els cavallers només ho van fer excepcionalment els anys 1118 i 1192 i de manera regular des del 1214; cf. *CPTC*, núms. 9 (1118.04.04), 10 (1131.03.10), 11 (1134.04.15), 14 (1173...), 15 (1173...), 16 (1187.05.19), 17 (1188.08.13), 18 (1192.11...), 20 (1200.06.09) i 23 (1214...); Bisson, Th. N., "Els orígens de les Corts catalanes", dins *ib.*, *L'impuls de Catalunya*, Vic: Eumo Editorial, 1997, p. 146-157.

manar que els magnats i els cavallers no provoquessin incendis ni en temps de pau ni de guerra i que no prenguessin a ningú els bous de llaurar; el 1214 la infracció de la pau i treva per part de “milites... vel eorum filii, vel nobiles vel homines villarum” costava 60 sous, mentre que els pagesos només havien de pagar 20 sous; i el 1225 es va establir que si un cavaller o noble no volgués esmenar uns danys que hagués causat, el veguer hauria de fer enderrocar les seves fortaleses.⁴⁰ També les *ecclesias incastellatas*, excepte aquelles on es refugiessin malfactors, raptors i lladres —potser uns cavallers violents?—, van quedar sotmeses a l'autoritat dels bisbes i dels comtes-reis en les assemblees dels anys 1173 i 1188.⁴¹

Dels temps d'Alfons I, el veguer reial, en tant que encarregat de fer complir les disposicions de les assemblees de pau i treva, va alterar la manera com s'administrava la justícia al damunt dels habitants de les parròquies rurals. Com a responsable del manteniment de la pau pública, controlava els castells mitjançant les convinences i juraments de fidelitat enregistrats en el *Liber Feudorum Maior*.⁴² Ara bé, les dificultats del seu successor, Pere I el Catòlic (1196-1213), enfront de les exigències de la noblesa laica i a causa de la seva política de conquesta a Occitània, van portar a legalitzar el *ius maletractandi* en les Corts de Cervera del 1202. No es tracta, però, de l'acta de naixement de la servitud pagesa, sinó més aviat del pacte arrabassat pels senyors feudals al monarca per frenar les intromissions dels agents reials, batlles i veguers, en les jurisdiccions senyorials. En efecte, el text de l'acord estableix que els pagesos no puguin apel·lar al rei en cas de ser robats o maltractats pels senyors, que, des del segle XI, podien imposar càstigs judicials igual d'arbitraris que les exaccions banals.⁴³

Superades les adversitats de la fi del regnat de Pere I, el jove Jaume I (1213-1276) va recuperar la figura del veguer per fer complir els estatuts de pau i treva, per perseguir els infractors i processar-los,

40. CPTC, núms. 16 (1187.05.19), 18 (1192.11...), 21 (1202.09...), 23 (1214...), 24 (1218.06.23) i 25 (1225.04.28).

41. CPTC, núm. 15 (1173...); cf. FARÍAS, “La sagrera...”, p. 103-105.

42. BISSON, Th. N., “L'essor de la Catalogne: identité, pouvoir et idéologie dans une société du XIIe siècle”, *Annales E.S.C.*, vol. 39, núm. 4, 1984, p. 465-472; SÁNCHEZ, M., *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII- XIV)*, Vic: Eumo Editorial, 1995, p. 32-33; KOSTO, A. J., *Making Agreements in Medieval Catalonia*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001, p. 278-285.

43. FREEDMAN, P. H., *Assaig d'història de la pagesia catalana*, Barcelona: Edicions 62, 1988, p. 108-113; TO, LL., “Drets de justícia i masos: hipòtesi sobre els orígens de la pagesia de remença”, *Revista d'Història Medieval*, núm. 6, 1995, p. 144; BENITO, P., *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona (segles XI-XIII)*, Barcelona: Consell Superior d'Estudis Científics, 2003, p. 501-504.

segons disposicions dels anys 1214 i 1225; poc després, el 1228, el rei regulava les atribucions dels veguers reials en les terres eclesiàstiques: havien de jurar la pau davant del bisbe i del poble de la ciutat, no podien manar cap cavalcada sobre les terres ni els homes d'església o de monestir, no podien associar-se amb lladres i homes culpables ni vendre la justícia ni tampoc albergar-se en masos d'església o de llocs religiosos.⁴⁴ D'aquesta manera, s'entén millor el paper dels veguers a les terres de Girona: el 1225 el bisbe Alemany d'Aiguaviva es queixà al veguer reial de les malifetes efectuades per Bernat, fill de Ramon d'Anglès, al terme de Sant Sadurní; el bisbe Pere de Castellnou obtingué del rei Jaume I, l'any 1257, el permís per tal que els homes dels dominis episcopals de Crespià, Dosquers i Pedrinyà deixessin de pledejar a Besalú i, el 1264, el compromís que els veguers de Girona, Besalú i Camprodon, els jutges i els batlles defensarien i conservarien els drets eclesiàstics; i encara, l'any 1270, el rei Jaume va manar al veguer que tornés les penyores preses a homes d'església en ocasió de la guerra contra el comte de Foix, i el 1273, bisbe i veguer van pactar com perseguir i empresonar lladres i malfactors.⁴⁵

Amb Pere II el Gran (1276-1285), els acords deixaren pas a violentes imposicions per part dels agents reials i a moltes tensions amb el bisbe: entre la fi de l'any 1280 i el 1281 el veguer de Girona, Berenguer de Torroella, va saltar-se la jurisdicció episcopal a molts indrets, per perseguir malfactors, jutjar i empresonar homes del bisbe, tallar arbres, destruir cellers i prendre bestiar.⁴⁶ A més, el veguer va atacar directament els drets i privilegis de l'Església gironina: va impedir als clergues del bisbat redactar instruments, va prendre les *fatigas* als prelats i pabordes de la seu de Girona i va posar bans sobre la compra de la sal al bisbat de Girona i sobre l'obligació dels litigants procedents de llocs de jurisdicció eclesiàstica a acudir a la cúria reial. I encara el veguer va obligar els homes d'església del bisbat de Girona a anar a la vila de Figueres per fer-hi unes "operas serviles", a contribuir en les despeses de les "bastitis constructis in ualle de Ostoles" i, mitjançant un pregó general, a sortir "ad sonum" i anar "in exercitu siue

44. *CPTC*, núms. 23 (1214...) i 25 (1225.04.28); *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y del principado de Cataluña*, Madrid: Real Academia de la Historia, 1896 [CAVC], vol. 1, núm. 17 (1228.12.22).

45. *PM*, núms. 117 (1225.04.16), 226 (1257.04.24), 286 (1270.01.12) i 300 (1273.06.28); *ACG*, pergamins del segle XIII, s. núm. (1264.10.08).

46. Entre el desembre del 1280 i el maig del 1281 el rei Pere II, després de pacificar el regne de València i alguns barons catalans revoltats, era absent de Catalunya per entrevistar-se i negociar amb els reis de França i de Castella; cf. SOLDEVILA, F., *Jaume I. Pere el Gran*, Barcelona: Edicions Vicens-Vives, 1955, p. 93-96.

host" amb les tropes reials fins i tot contra els mateixos senyors.⁴⁷ Ara bé, les necessitats imperioses d'ajuda del monarca just després de la conquesta de Sicília, el va forçar, en les Corts de Barcelona del 1283, a manar als veguers i als seus oficials que no entressin a les ciutats, viles i castells d'altres senyors "pro querimoniis, faticis, pignorationibus sive execucionibus".⁴⁸

La recepció del dret romà i la imposició de la servitud

També va ser durant el regnat d'Alfons I que el dret comú, a través de la universitat de Montpeller, va començar a penetrar al Principat de Catalunya, paral·lelament a la difusió de la institució pública del notariat i al pas dels documents simples als instruments públics.⁴⁹ Al segle XI i encara al XII els clergues eren els qui redactaven els contractes, igual com a partir del 1200, si bé en aquest moment comencen a afegir a la seva condició l'esment que eren escrivans o notaris. Amb les seves signatures tenim les primeres notícies de l'expansió de les notaries al bisbat de Girona: el 1154 el prior de Bellcaire tenia l'escrivania del bisbe gironí; entre el 1172 i el 1207 "Ermengaudus, presbiter et publicus scriptor Gerunde", va redactar moltes escriptures a Girona; els reis Pere I i Jaume I van concedir als monestirs gironins de Besalú, Camprodon, Banyoles i Amer el dret de tenir una scrivania pública a les seves localitats respectives els anys 1203, 1206, 1226 i 1238; i també al segle XIII es difongueren les notaries públiques a les terres del comtat d'Empúries, a partir de les més antigues establertes a Cabanes el 1191, a Peralada el 1193 i a Castelló d'Empúries el 1205 fins a un total de trenta-dues a l'inici del segle XIV.⁵⁰ A la part meridional de l'Empordà, les notaries van aparèixer en un marc cronològic de pocs anys: a

47. Les *bastitis* de la vall d'Hostoles corresponen justament a fortificacions que s'hi havien aixecat; cf. DU CANGE, *Glossarium...*, vol. 1, p. 599. L'octubre del 1281, en ple sínodo general celebrat a la catedral de Girona, Berenguer de Torroella va ser excomunicat pel bisbe "propter multa maleficia et dampna que nobis et hominibus nostris dedit et ecclesie Gerundensis et aliis ecclesiis et clericis et hominibus ecclesiarum locorumque religiosorum nostre dyocesis"; cf. *PM*, núm. 378 (1281.10.16).

48. *CAVC*, vol. 1, núm. 22 (1283.12.26). De fet, els veguers no podien intervenir en delictes contra la pau i treva ocasionats dins els murs i els termes d'un castell, perquè pertanyien al senyor del lloc.

49. PONS GURI, J. M., "El dret comú a Catalunya", dins *id.*, *Recull...*, vol. 4, p. 67-88.

50. ARAGÓ, A. M., "Concessions reials del dret de notaria a parròquies i monestirs catalans", *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, vol. 1, 1978, p. 8-9; PONS GURI, J. M., "De l'escrivent al notari i de la *charta* a l'*instrumentum*. Recepció dels usos notariais itàlics a Catalunya", dins *id.*, *Recull...*, vol. 4, p. 89-108; BENSCH, S. P., "Un notariat baronial: notaris i pràctiques documentals en el comtat d'Empúries al segle XIII", dins *Documentació...*, p. 123-134.

Sant Miquel de Cruïlles, entre el 1204 i el 1232, “Petrus presbiter et publicus scriptor” s’encarregà, seguint la tradició de diversos monjos que el precediren, de redactar almenys tretze escriptures; el seguiren altres preveres que van ser els primers notaris de diverses escrivanies públiques en localitats properes com la Bisbal, Ullastret, Sant Sadurní i Peratallada: “Guillelmus Redorta presbiter et Episcopalis publicus notarius” el 1232, “Guillelmus Laurentius presbiter et scriptor publicus de Oleastro” l’any 1240, “[... de ...ano] presbiter et publicus scriptor Sancti Saturnini” vers el 1246 i “Arnaldus Petri Marie presbiter et notarius Petrasisse” l’any 1277.⁵¹ En aquests anys, també van aparèixer altres notaries a Monells el 1242, a Calonge el 1268, a Palafrugell el 1269, a Rupia i Cruïlles el 1276, a Verges el 1282 i a Sant Feliu de Guíxols el 1293.⁵² Tots els notaris depenien de poders senyorials que gaudien de drets jurisdiccionals sobre un territori determinat: el 1238 el rei Jaume I va concedir al monestir d’Amer l’establiment d’un “publicum tabellionem in ... uilla de Amerio et in tota parrochia Sancti Michaelis de Amerio”; el bisbe controlava les notaries de la Bisbal, d’on rebia, el 1250, “una libra piperis de scribania” i de Rupia, després de la cessió de drets dels comtes d’Empúries el 1269; i els vescomtes de Cabrera, l’any 1313, van establir a Hostalric la seu de la notaria i de la cúria de tot el vescomtat.⁵³

Un dels efectes de la difusió del notariat i dels instruments públics va ser la precisa definició dels drets i les obligacions dels pagesos. Els juristes i notaris del segle XIII van començar a utilitzar la terminologia de l’emfiteusi, una figura jurídica romana, per tal de descriure el sistema predominant de propietat compartida: anomenaven “propietas et utile dominium” els drets hereditaris dels pagesos sobre els seus béns i “jus et directum dominium” els que tenien els senyors sobre les terres dels seus dominis.⁵⁴ Aquests darrers, per tal d’assegurar-se l’estabilitat de la família al mas i la continuïtat de la percepció de les rendes, van promoure unes pràctiques —redempció, mals usos,

51. *PM*, núms. 151 (1232.10.28) i 256 (1246?.10.15); *PSMCR*, p. 99-100 i núms. 58 (1240.12.06) i 121 (1277.09.02). Amb relació al paper dels clergues notaris del bisbat de Barcelona, cf. BAUCCELLS, *Vivir...*, vol. 2, p. 1102-1108.

52. *PSMCR*, núms. 60 (1242.08.30), 99 (1269.01.30), 113 (1276.01.19), 118 (1276.09.15) i 128 (1282.02.16); *CCBG*, núm. 284 (1268.12.26); *ACG*, pergamins del segle XIII, s. núm. (1293.04.13).

53. *DSMA*, núm. 68 (1238.11.18); *CCBG*, núm. 467 (1250 ca.); *CRV*, núm. 64 (1269.05.23); *ASD*, pergami núm. 439 (1313.02.05).

54. A Cruïlles, les primeres referències escrites d’aquests termes corresponen a la dècada de 1290; cf. MALLORQUÍ, “Homes...”, p. 60-61. El vocabulari derivat de l’emfiteusi ha continuat essent utilitzat en les relacions agràries de la regió de Girona fins al segle XIX; cf. CONGOST, R., *Els propietaris i els altres*, Vic: Eumo Editorial, 1990, p. 33-52.

etc.— per vincular els habitants dels masos, els “homes propis” a les seves explotacions: es tracta de la servitud.⁵⁵ Ara bé, les concessions reials de cartes de franqueses a diverses viles al llarg del segle XIII va generar moviments de població originària de llocs de senyoria laica i eclesiàstica, cosa que era contrària als interessos dels senyors respectius. Així, davant l'amenaça de la croada que dirigia el rei de França, el rei Pere II va fer una important concessió als nobles i senyors del país a les Corts de Barcelona del 1283: convertir el costum de pagar la redempció i obtenir la carta d'enfranquiment per sortir del domini d'origen en una norma jurídica. Així es va aprovar una constitució per la qual el rei es comprometia a no acceptar en els seus dominis homes que no haguessin pagat la redempció: “Item quod in terris sive locis ubi hominis redimi consueverint non transferant domicilia sua ad loca nostra nisi se redimerint”. De totes maneres, aquesta concessió, ratificada en corts posteriors i utilitzada per justificar la servitud fins a la fi de l'edat mitjana, assenyalava la feblesa de les elits urbanes i del propi rei per oposar-se de manera seriosa a la força de la servitud en terres de la Catalunya Vella i, potser encara amb més intensitat, al bisbat de Girona, on la condició jurídica de la majoria de pagesos continuava essent la servil.⁵⁶

ELS BISBES AL CAPDAVANT DE LA DIÒCESI

Quid sit parochia. Locus in quo degit populus alicui ecclesiae deputatus certis finibus limitatus, et accepitur hic parochia quatenus spirituale ius ecclesiae se extendit, et in una determinatione plures baptismales esse non possunt.

Aquesta és la primera definició precisa de parròquia, entesa com a marc de vida per als fidels i com a territori delimitat atribuït exclusivament a una església baptismal. La va escriure, a mitjan segle XIII, Enrico da Susa, més conegut com a cardenal *Hostiensis*.⁵⁷ Cent anys

55. FREEDMAN, P. H., *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya Medieval*, Vic: Eumo, 1993, p. 144-155; DONAT, L.; LLUCH, R.; MALLORQUÍ, E.; SOLDEVILA, X.; TO, LL., “Usos i abusos del concepte de mas (el cas de la regió de Girona, segles XII-XIV)”, dins M. T. FERRER; J. MUTGÉ; M. RIU (eds.), *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII)*, Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques, 2001, p. 125-158.

56. CAVC, vol. 1, núm. 22 (1283.12.26); cf. TO, LL., “Els remences i el desenvolupament de les viles catalanes a l'entorn de 1200”, dins L. ASSIER ANDRIEU; R. SALA, *La ciutat i els poders*, Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 2000, p. 148-152; *ib.*, “Servitude et mobilité paysanne: les origines de la «remença» catalane (XIIe-XIIIe siècle)”, *Mélanges de l'École Française de Rome*, vol. 112, núm. 2, 2000, p. 862-865.

57. És l'apartat “De parochiis” del llibre III, cf. HOSTIENSIS, *Aurea summa*, Venècia: apud Iunctas, 1581, p. 188.

abans, Gracià, en el seu *Decretum*, recollí la tradició canònica de l'alta edat mitjana referent, entre d'altres aspectes, a la parròquia, que ja la concebia com un territori depenent de l'església parroquial i com l'espai sobre el qual es recaptava el delme. Altres juristes van aclarir que els parroquians havien de pagar el delme a l'església del lloc on eren establertes les seves terres.⁵⁸ És així que en el pas del segle XII al XIII es va clarificar el significat de "parròquia", així com el de "parroquià" i les seves obligacions de prestar delmes, primícies i altres oblacions, de ser enterrats al cementiri parroquial i de rebre els diferents sagraments eclesiàstics administrats pels clergues parroquials amb cura d'ànimes.

El IV Concili del Laterà, celebrat l'any 1215, va marcar el punt d'inflexió en l'evolució del paper dels bisbes al capdavant de les seves diòcesis. Si del període anterior destacava la seva submissió o imbricació amb els poders feudals laics, al segle XIII van demostrar una capacitat d'iniciativa que els va portar a imposar la percepció del delme a partir de la parròquia, que esdevingué la cèl·lula territorial de base de l'organització de l'Església, i també a controlar de prop els monestirs benedictins i del personal eclesiàstic que servia a les parròquies.⁵⁹ D'entre les disposicions que més afectaven les parròquies rurals, en sobresurten algunes relacionades amb els clergues: els bisbes van rebre l'autoritat per reformar els seus excessos morals i per jutjar-los —cànons 7, 8, 14, 15 i 16—, per escollir els candidats més idonis per guiar i predicar als feligresos —cànons 9, 10 i 27— i per assegurar que tots els clergues ocupessin els seus beneficis, especialment els que tenien cura d'ànimes, i que rebessin una part dels ingressos de les parròquies —cànons 28, 29, 30 i 32—; també es va establir a cada catedral una escola per a l'adequada formació teològica dels clergues —cànon 11—; finalment es va establir que les procuracions per les visites dels bisbes no fossin excessives —cànons 33 i 34— i que no es pagués cap taxa per a l'ordenació dels clergues ni tampoc que aquests exigissin diners per als enterraments, matrimonis i altres sagraments —cànons 63 i 66—. En el concili del 1215 també es va definir en quins casos i de quina manera es podia dictar una ordre d'excomunió —cànons 47

58. *Decretum Graciani*, Venècia: apud Socios Aquile Renouantis, 1605; LAUWERS, "Paroisse...", p. 26-28; ZADORA-RIO, E., "Territoires paroissiaux et construction de l'espace vernaculaire", *Médiévales*, núm. 49, 2005, p. 105; MARTÍ, "Del fundus...", p. 160.

59. MANSI, J. D., *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Venècia: apud Antonium Zatta, 1778, vol. 22, c. 953-1086; FOREVILLE, R., *Lateranense IV*, Vitòria: Editorial Eset, 1972; NIETO; SANZ, *La época...*, p. 146-150, 161 i 172-173; BROWN, *Church...*, p. 86-87; LAUWERS, "Paroisse...", p. 29-30; HAUTEFEUILLE, "La délimitation...", p. 75; MONJAS, *La reforma...*, p. 69.

i 49— i es va determinar que calia guardar el crisma i l'eucaristia a l'interior de les esglésies sota pany i clau i que no es podien guardar béns dels clergues dintre els temples —cànons 19 i 20—, cosa que havia de supervisar el bisbe. Finalment, els laics van ser obligats, sota pena d'excomunió i de no rebre sepultura eclesiàstica si morien, a “confiteri ad minus semel in anno et comunione recipere” —cànon 21—; també se'ls va recomanar que, en cas de malaltia, cridessin un clergue per tal d'assegurar la salvació de llurs ànimes —cànon 22—; a més, es va atribuir un significat religiós al matrimoni i se'l va col·locar sota els auspicis de l'Església —cànons 50, 51 i 52—; també es va imposar la prioritat del pagament del delme abans de qualsevol altre cens o agrer —cànons 53 i 54—, i es van vincular els feligresos a una única parròquia rural, allà on eren sepultats i on pagaven el delme —cànon 56. Amb tota aquesta renovació de la legislació canònica, és pròpiament al segle XIII que es defineixen de forma clara els vincles entre la parròquia i els parroquians, materialitzats amb la prestació del delme, la sepultura al cementiri parroquial i la recepció dels sagraments al temple parroquial. En aquest sentit, les visites pastorals de la primeria del segle XIV ho enregistren de manera ben patent amb expressions com “parrochiani ipsius ecclesie temporibus debitis confitentur et recipiunt Corpus Christi”, que identifiquen els parroquians amb el conjunt dels feligresos laics de la parròquia.⁶⁰

Concilis provincials i sínodes diocesans

Per tal de modificar els costums religiosos dels feligresos de les parròquies rurals, els bisbes tenien dues possibilitats: fer-ho ells mateixos o cercar els millors intermediaris possibles per tal que ho fessin en el seu nom. El primer camí comportava que ells mateixos s'encarreguessin de la predicació directa i de la catequesi dels fidels cristians majoritàriament il·letrats de les parròquies rurals. Els bisbes eren, en efecte, els primers encarregats de la formació religiosa dels laics de la seva diòcesi: igual com el 1215, una constitució del concili provincial de Lleida del 1229 els empenyia a predicar “per suas dioceses ... verbum

60. Aquesta afirmació genèrica sobre els parroquians, la trobem a Campllong i Riudellots de la Selva el 1313, a Monells, Sant Cebrià dels Alls, Cervià i Sant Climent de Peralta en la visita dels anys 1314-1315, a Cruïlles i Sant Cebrià dels Alls en la dels anys 1315-1316 i a Sant Andreu Salou el 1324; cf. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 2.d., f. 20v-21r (1313.04.10) i f. 21v-22v (1313.04.11), i lligall 2.g., f. 2v-3r (1324.05.19); vol. P-1, f. 3r (1314.12.16), f. 5r-v (1314.12.23), f. 7r (1314.12.28) i f. 9r (1315.01.06); vol. P-2, f. 8v-9r (1315.12.17) i f. 12r-v (1315.12.22).

salutis eterne” o encarregar-ho a uns homes idonis.⁶¹ La manera de fer-ho, és clar, era en el transcurs de les visites pastorals a les parròquies: els bisbes pronunciaven sermons, per bé que estaven més preocupats per conèixer de primera mà el grau de compliment dels sacraments eclesiàstics per part dels feligresos i per la correcció en la pràctica de la litúrgia. Tot i el marc legal, no tenim evidències concretes de la tasca pastoral exercida pels catorze bisbes gironins que se succeïren entre el 1199 i el 1348. Potser pesava massa el seu origen social: la majoria eren membres dels llinatges aristocràtics més importants del bisbat i, abans de ser elegits bisbes, havien estat membres del capítol gironí (cf. taula 1).⁶² Aquest costum, però, no es va respectar sempre: Berenguer de Castellbisbal era un frare predicador i va ser promogut a l'episcopat per la iniciativa de Pere d'Albalat, arquebisbe de Tarragona; Bernat de Vilamarí i el seu nebot Guillem van ser nomenats directament pel Papa de Roma. La successió més problemàtica, però, va ser la de Pere de Rocabertí, mort el 1324: tot i que el capítol va triar Gilabert de Cruïlles, el papa Joan XXII va anul·lar la decisió i va designar bisbe l'aragonès Pere d'Urrea; finalment, els dos darrers bisbes del període estudiat, l'esmentat Gilabert i Arnau de Mont-rodon, van ser elegits altre cop pel capítol.⁶³

Els bisbes gironins, en canvi, preferiren més sovint cercar uns intermediaris per influir en les vides dels fidels cristians: els clergues rurals. Aquests s'havien d'encarregar de la celebració de la missa, de l'administració dels sacraments i del manteniment dels estris litúrgics i de la cura pastoral dels seus feligresos, la qual cosa significava que, a més d'obligar-los a pagar el delme i les almoines al temple, els havien de proporcionar uns mínims coneixements de la doctrina cristiana.⁶⁴ Per

61. CSG, p. 62-63; MARQUÈS, *Concilis...*, p. 92-93; RESINES, L., *La catequesis en España*, Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1997, p. 49.

62. En seixanta dels cent quaranta-nou anys que van del 1199 al 1348, governaren bisbes originaris de fora el bisbat: Berenguer de Castellbisbal, Pere de Castellnou, Pere d'Urrea, Gastó de Montcada i Arnau de Mont-rodon; cf. MARQUÈS, “Recensió...”, p. 697. Vegeu unes primeres aproximacions a les biografies dels bisbes Bernat de Vilamarí, Pere d'Urrea, Gastó de Montcada i Arnau de Mont-rodon; cf. MARQUÈS, J. M.; PUIG, J., *Lletres del bisbe de Girona. Segle XIV. Vol. 1 (n. 1-620)*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2007 [LBG], p. 71, 75, 92-95 i 218; PUIG, J. de, “Bernat de Vilamarí, bisbe de Girona (1292-1312), compra unes propietats a Corçà”, dins J. CLARET, coord., *Miscel·lània Ernest Lluch i Martín*, Vilassar de Mar: Fundació Ernest Lluch, 2006, p. 215-222.

63. *Catalunya Romànica*, vol. 5, p. 31; BUENO, *El derecho...*, p. 53-85; MARQUÈS, “Recensió...”, p. 705; NIETO; SANZ, *La época...*, p. 163-165; MONJAS, *La reforma...*, p. 58-61.

64. AUBRUN, *La paroisse...*, p. 139-141; LONGÈRE, J., “La prédication d'après les statuts synodaux du Midi au XIIIe siècle”, dins *La Prédication...*, p. 254-255; NIETO; SANZ, *La época...*, p. 159-161; GENICOT, *Comunidades...*, p. 124-125; BROWN, *Church...*, p. 46-47 i 86-87.

instruir-los adequadament, calia que el bisbe i els clergues es reunissin periòdicament a la catedral, tal com es va establir en el IV Concili del Laterà i en el concili de Lleida presidit pel cardenal de Sabina i legat papal, Joan Halgrin d'Abbeville, l'any 1229 que marca l'inici de la reforma de l'Església a Catalunya. Els sínodes diocesans servien per acomplir diversos objectius: primer de tot, repartir el crisma —els olis consagrats pel bisbe per beneir i per administrar els sagraments— a tots els clergues amb cura d'ànimes de la diòcesi; després, concedir un subsidi caritatiu al nou bisbe; i, finalment, aprovar noves constitucions sinodals que, juntament amb les dels concilis provincials, permeten aproximar-nos al coneixement de la doctrina i la disciplina eclesiàstica, dels rituals litúrgics, dels costums, dels valors morals, de les pràctiques jurídiques i de l'economia dels segles XIII i XIV.⁶⁵

A Girona els sínodes s'havien de celebrar, a la catedral, el dia de Sant Lluc —el 18 d'octubre— fins l'any 1337, però no sembla que sempre es complís la norma de la celebració anual,⁶⁶ per la qual cosa podem prendre l'activitat sinodal dels bisbes gironins com a termòmetre de les seves tendències més o menys allunyades de les directrius del IV Concili del Laterà (cf. taula 1). De Guillem de Cabanelles no s'ha conservat cap constitució, però la seva coincidència cronològica amb el concili de Lleida del 1229 el devia convertir en el primer impulsor dels sínodes a Girona. Berenguer de Castellbisbal hauria continuat la seva tasca, especialment pels seus lligams amb l'arquebisbe Pere d'Albalat i Ramon de Penyafort, integrants tots dos dels temples més reformadors de l'església catalana de la primera meitat del segle XIII. Els dos bisbes següents, Pere de Castellnou i Bernat de Vilert, es dedicaren més a augmentar el patrimoni de l'Església gironina i a defensar-lo en els difícils temps de la invasió francesa del 1285. Bernat de Vilamarí i el seu nebot Guillem també van defensar els drets eclesiàstics, tant en el conflicte amb els comtes d'Empúries com davant el rei d'Aragó en l'acord sobre la lleva del sometent i de les comúnies del 1302;⁶⁷ tanmateix, ambdós bisbes semblen poc compromesos amb la reforma eclesiàstica perquè, d'una banda, van derogar algunes constitucions sinodals i en van rebaixar les penes i, de l'altra, van convocar ben pocs

65. CSG; CCT; cf. MONJAS, "Les visites...", p. 45-46; *id.*, *La reforma...*, p. 83-91; BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 315-338.

66. PONS GURI, "Nomenclátiores...", p. 6. La no-celebració dels sínodes deslliurava els clergues de pagar el cens corresponent al sinodatge, però també els interessava que se celebrassin —sobretot a l'inici d'un nou episcopat— per eliminar les penes imposades per accions incorrectes; cf. MARQUÈS, "Recensió...", p. 699-700.

67. GUILLERÉ, *Girona...*, vol. 1, p. 79-81.

sínodes. Pere de Rocabertí va recuperar aquesta pràctica, però no va tenir gaire continuïtat en els deu anys turbulents que van seguir la seva mort el 1324. Només Arnau de Mont-rodon va aconseguir reordenar amb èxit el funcionament dels sínodes: les setanta-una sinodals del seu episcopat constitueixen un autèntic tractat del dret canònic diocesà, perquè tracta tots els temes anteriors, les renova i les adapta al seu temps sense imposar penes gaire exagerades.⁶⁸

El control de les esglésies i dels delmes en mans de laics

Entre els segles XII i XIII es van produir, al bisbat de Girona, unes transformacions transcendents que van permetre als bisbes controlar de ben a prop les esglésies parroquials i, sobretot, els seus delmes. La primera té a veure amb un mot, “vicaria”, que a la segona meitat del segle XII designava els drets dels senyors laics —potser adquirits violentament— sobre les parròquies. Aquest mot sol aparèixer en definicions de drets parroquials envers els bisbes: el 1151 Guillem Umbert va definir al bisbe totes les vicaries que tenia sobre diverses esglésies; el 1157 Berenguer d'Anglès va renunciar a les exaccions i a les vicaries de les parròquies de les Planes, les Encies, Sant Iscle de Colltort i Sant Vicenç de Camós, i Guillem Ademar amb la seva família van fer el mateix amb les vicaries de les esglésies del terme de Finestres; el 1159 Gaufred de Cistella va definir a la seu de Girona la vicaria sobre l'església de Sant Cristòfor dels Horts; el 1189 ho va fer Arnau de Sales per a totes les esglésies del seu domini; l'any 1195 Pere de Cervera i la seva mare van donar a la seu de Girona els drets que ell obtenia, en virtut de la vicaria, sobre les esglésies de Bolós, Capsec i Montagut; i, finalment, Arnau de Llers, el 1210, va cedir al bisbe totes les “exacciones iniustas uel aliquas malas pressiones, forcias, albergas, questias, uicarias uel instituciones clericorum, caualgatas, hospitatio-nes” que rebia dels homes depenents de l'església de Girona.⁶⁹ Aquests drets podrien haver sobreviscut, en algun cas, fins a la segona meitat del segle XIII: els senyors del castell de Cruïlles, per exemple, obtenien

68. BUENO, *El derecho...*, p. 53-85. Algunes normes sinodals d'Arnau de Mont-rodon contra el concubinatge, amb la consegüent imposició de multes pecuniàries als clergues infractors, han estat relacionades amb la seva voluntat de sufragar el retaule major de la catedral; cf. MARQUÈS, “Recensió...”, p. 698.

69. CCBG, núms. 287 (1151.06.03), 294 (1157.02.28), 296 (1157.09.29), 298 (1159.01.29), 360 (1189.06.04), 368 (1195.09.19) i 397 (1210.02.16). El bisbe Berenguer, després de cedir diversos drets a l'església de Santa Maria d'Ullà, va amenaçar amb l'anatema a “aliquis laicus in prefatis terris aliquam uicariam uel dominationem quolibet modo requisierit”; cf. CCBG, núm. 220 (1117.02.14).

gairebé tots els delmes de la parròquia homònima i, a la vegada, van contribuir a la “decima ecclesiastica” dels anys 1279 i 1280 amb 107 sous i 2 diners “pro sacristia et capellania”, com si fossin uns capellans que controlessin els clergues locals.⁷⁰ Però, en aquests moments, els bisbes gironins ja estaven a punt de controlar els nomenaments dels clergues parroquials i eliminar les interferències que poguessin causar els senyors laics o els abats i priors de monestirs amb privilegis d'exempció, cosa que es documenta a la perfecció amb els registres episcopals a partir de la darrera dècada del segle XIII (cf. el capítol “El clergat parroquial”).

La segona transformació té a veure amb l'actitud dels bisbes envers els delmes parroquials en mans dels senyors laics. Afortunadament, hi ha un munt de notícies, conservades en pergamins originals i en còpies als principals registres de l'arxiu dels bisbes, en què, utilitzant el llenguatge dels vincles feudovassallàtics, els delmes posseïts per senyors laics apareixen com a feus atorgats pel bisbe i, per tant, els possessors de delmes han esdevingut vassalls episcopals. Les més antigues remunten a l'episcopat d'Alemaný d'Aiguaviva (1219-1227). Per exemple, l'any 1219 l'hereu d'Arnau de Llers, Guillem de Cervià, va reconèixer tenir pel bisbe el castell de Juià i els delmes de Rocabrúna, Beget, Segueró, Albanyà, Sant Llorenç de la Muga, Terrades, Cistella, Vilanant, Figueres, Pont de Molins, Biure, Sant Quirze, Olmells, Hortal, Llers i Juià; dos anys després, el cavaller Ramon de Farners va reconèixer al bisbe Alemaný que la capella de Santa Maria de Farners, que ell havia fundat, estava subjecta al “dominio et proprietate plenarie et perfecte Gerundensis ecclesie” juntament amb la “decima totius laborationis mee panis et vini ubicumque fiat”.⁷¹ Per la cronologia, sembla lògic pensar que aquestes pràctiques tenen l'origen en el IV Concili del Laterà, celebrat el 1215, que va iniciar una lluita contra els patrons laics que administraven béns d'esglésies i arribaven a atacar els clergues —cànon 45—; amb relació al control dels delmes, semblen decisius dos cànons del concili —els cànons 44 i 61— que exigien l'aprovació i consentiment dels bisbes per tal que les propietats eclesiàstiques en mans de laics —com els delmes— poguessin ser alienades i per tal que els clergues que havien obtingut esglésies i delmes de part de laics les poguessin gaudir sense problema. De totes maneres, aquesta no és l'única possibilitat: a la segona meitat del segle XII els juristes de la Provença van començar a

70. *PSMCR*, núms. 37 (1195.07.22), 85 (1264.02.02) i 87 (1264 *ca.*); *CCBG*, núms. 493 (1272.09.09) i 509 (1286.11.17); *RDH*, vol. 1, p. 96 (1279-1280); cf. *MAL-LORQUÍ*, “Homes...”, p. 60.

71. *PM*, núm. 104 (1219.08.09); *CRV*, núm. 26 (1221.08.09).

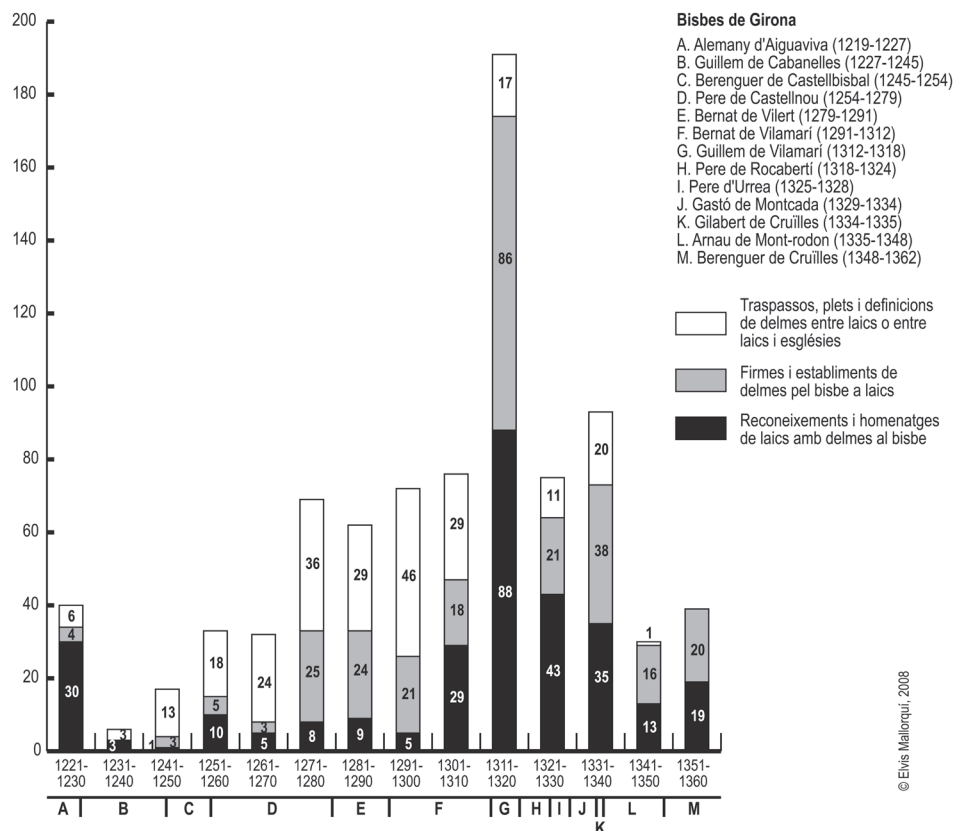
resoldre l'embolic de drets derivat de la reforma gregoriana tot impulsant la definició de la senyoria episcopal sobre els nobles laics de la regió i les seves propietats eclesiàstiques; poc després, els bisbes d'Elna també utilitzaven el llenguatge feudovassallàtic per aclarir els seus drets sobre, entre d'altres coses, els delmes i les esglésies del seu territori.⁷²

En el cas del bisbat de Girona, la difusió d'aquesta mena de reconeixements de la titularitat episcopal de delmes que posseïen senyors laics es deu a un fet puntual: l'acte de submissió del comte Hug IV d'Empúries al bisbe Alemany d'Aiguaviva que va signar el 10 de març del 1226, després d'haver estat excomunicat per diversos delictes i malifetes comeses per ell i pels seus homes a la Bisbal, Bàscara, Ullà, Foixà, Castelló d'Empúries, Verges i Ullastret.⁷³ Els termes de la submissió foren crucials perquè era el comte, en tant que sobirà, qui se sotmetia al bisbe, en tant que representant de l'Església. Segurament hi va tenir molt a veure el temor del comte i d'altres nobles del Llenguadoc a ser atacats per un exèrcit croat dirigit pel rei Lluís VII de França contra els heretges càtars que encara hi resistien. Per això, tant el comte emporità com els senyors occitans van signar uns actes de submissió molt similars entre el març i l'abril del 1226. Al bisbat de Girona, entre el març i el desembre del 1227 en què va morir, el bisbe Alemany d'Aiguaviva va obtenir el reconeixement del seu dret eminent sobre els delmes que posseïen els principals nobles del territori i vassalls dels comtes emporitans: Arnau de Navata, Gilabert de Cruïlles, Ramon de Palou, Pere d'Orriols, el vescomte Dalmau de Rocabertí i Galceran de Mont-roig. El seu successor, el bisbe Guillem de Cabanelles (1227-1245), va continuar la tasca a l'inici del seu episcopat i, potser encara amb més intensitat, després de la conquesta de Mallorca i de la celebració del concili de Lleida: entre el 1228 i el 1230 va signar 26 homenatges (cf. figura 5).

72. MAZEL, F., "Seigneurie épiscopale, aristocratie laïque et structures féodo-vas-saliques en Provence au xiie siècle", dins *Rives nord-méditerranéennes*, 22 juliol 2005, <<http://rives.revues.org/document58.html>>; CATAFAU, A., "Un inventaire des fiefs tenus pour l'évêque d'Elne (fin xiie siècle)", dins DÉBAX, *Les sociétés...*, p. 333-334; *id.*, "Les évêques d'Elne, leurs fiefs et leurs vassaux, xie-xive siècles", dins M. GRAU; O. POISSON (dirs.), *Elne. Ville et territoire*, Elna: Société d'Amis d'Illiberris, 2003, p. 145-147.

73. BENITO, P., "La submissió del comte Hug IV d'Empúries i de la noblesa emporitana a l'Església de Girona (1226-1229): una repercussió de la croada albigesa liderada per Lluís VIII, rei de França, a Catalunya", dins *Església, societat i poder a les terres de parla catalana*, Valls: Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, 2005, p. 139-154.

FIGURA 5
El control dels delmes laics del bisbat de Girona, 1221-1360

Els bisbes de la segona meitat del segle XIII van continuar utilitzant el llenguatge ritual i simbòlic de les prestacions d'homenatge i infeudacions, el que millor entenen els membres de la classe feudal, per tal de poder controlar de més a prop les transmissions dels delmes entre la classe nobiliària i, sobretot, cobrar el lluïsmen pertinent a cada venda, donació o heretament. Per això, disposem de reconeixements similars en què els laics confessaven posseir delmes en feu i en nom del bisbe de Girona. El conjunt d'informació sobre els delmes laics del bisbat de Girona és, doncs, molt rellevant: vuit-cents trenta-cinc documents en total.⁷⁴ Cal dir que, en la seva majoria, només es tracta

74. Bona part dels documents originals es conserven, agrupats per ardiaconats, als calaixos 1, 2, 3 i 4 del patrimoni de la Mitra, però també en tenim còpies en diversos

de petites porcions del delme d'una parròquia, però això no és cap obstacle per considerar important la presència laica entre els titulars de delmes. I, en realitat, aquest aplec de dades ens informa més sobre la política dels diversos bisbes, que no pas sobre els mateixos laics. En efecte, el gràfic mostra com la iniciativa de Guillem de Cabanelles no va tenir continuïtat al llarg dels episcopats de Berenguer de Castellbisbal (1245-1254) i Pere de Castelnou (1254-1279); en canvi, des del 1279, Bernat de Vilert (1279-1291) i els dos bisbes Vilamarí, Bernat (1291-1312) i Guillem (1312-1318), van reactivar el seu interès pels delmes laics, tot posant les bases per a l'obra del seu successor. En efecte, tot i la brevetat del seu episcopat, Pere de Rocabertí (1318-1324) va promoure activament la política de control dels delmadors laics, tant a través dels reconeixements de feus que rebia com de les firmes i llicències que otorgava.⁷⁵

Del gràfic, cal fer constar la diversitat d'evolucions que segueixen cadascun dels tipus documentals considerats. En primer lloc, els reconeixements —o capbreuacions— de laics que tenien delmes efectuats al bisbe, que havien estat predominants en la dècada de 1220, no ho van tornar a ser fins a l'episcopat de Pere de Rocabertí. En segon lloc, les firmes, llicències i establiments de delmes concedits a laics només adquireixen rellevància a les dues dècades finals del segle XIII i la mantenen durant bona part del segle XIV. A més, la documentació recollida pels agents episcopals sobre delmes que eren objecte de compravendes, heretaments, testaments, plets i definicions entre laics és proporcionalment important al llarg de tota la segona meitat del segle XIII; a partir de 1320, però, va perdent pes fins a desaparèixer del tot. I, finalment, el cas dels delmes donats a institucions o beneficis eclesiàstics, els bisbes van idear un sistema per no deixar de perdre ingressos: a part d'un petit cens anual, que recordava la titularitat episcopal sobre els delmes, els clergues beneficiaris dels delmes havien de fer un pagament considerable al bisbe en el moment del seu nomenament (cf. el capítol "Parròquia i comunitat rural").

registres: al del notari Pere de Capmany, encetat el 13 de novembre del 1318, al Cartoral de Rúbriques Vermelles, a dos volums més del fons de la Mitra, un del calaix 5 i l'altre del calaix 11 i a la part final del Cartoral de Carlemany, cf. *PM*, p. 7; *CCBG*, p. 18-20 i 29; *CRV*, p. 40-42; *PPC*, p. 280; cf. MARQUÈS, "Recensió...", p. 701-702.

75. Poc després, el 1328, el rei Alfons III va encarregar la creació d'una comissió per endreçar les rendes de les castlanies de la corona i exigir els lluísmes no pagats corresponents a transaccions dels delmes de les castlanies; cf. SABATÉ, F., "Les castlanies i la comissió reial de 1328", dins SÁNCHEZ, *Estudios...*, p. 206-217.

CONCLUSIONS

Entre el segle XI i el XIII es van produir uns canvis decisius que, si bé no van alterar la natura feudal de l'estructura de la societat rural gironina, sí que van contribuir a clarificar la situació jurídica dels diferents grups socials. En relació amb les parròquies, la legislació canònica dictada en els concilis i els treballs dels juristes que recuperaven el dret romà va permetre establir finalment què eren les cèl·lules territorials de base de l'Església. A Girona, la novetat no era tant aquesta definició, que ja s'havia establert del tot entre els segles X i XI, sinó la definitiva estructuració jeràrquica a l'interior del bisbat. Al cim, el bisbe de Girona governava el bisbat des del seu palau episcopal, situat ben a prop de la catedral. A prop d'ell, els ardiaques de Girona, Besalú, Empúries i la Selva, alguns canonges de la seu de Girona i uns quants monestirs benedictins van adquirir, a partir del segle XI, drets i atribucions sobre les parròquies rurals de la diòcesi, que van continuar essent vàlids fins als segles XIII i XIV. En aquest sentit, les mesures preses en els concilis de Girona dels anys 1068 i 1078, sota presidència de legats papals, pretenien evitar la compravenda de càrrecs eclesiàstics i els nomenaments de clergues sense ordenació episcopal, d'acord amb els principis de la reforma gregoriana. Tanmateix, no va ser fins ben entrat el segle XIII que els bisbes van disposar de mitjans efectius per poder controlar les parròquies, els drets que proporcionaven i els clergues que les dirigien.

El cas dels delmes del bisbat de Girona és il·lustratiu de l'estat de les forces dels grups dominants de la societat amb relació al bisbe. Malgrat el gran nombre de delmes que, per mitjà de donacions, compres o restitucions, havien passat a formar part, entre els segles XII i XIII, del patrimoni d'institucions eclesiàstiques com la seu de Girona i alguns monestirs benedictins, encara a finals del XIII i al XIV la major part dels delmes de les terres del bisbat de Girona romanien en mans de senyors laics. Això significaria que abans que s'iniciessin les donacions d'aquests drets a la seu gironina i als monestirs, la pràctica totalitat dels delmes del bisbat de Girona —exceptuant els d'alguns antics cenobis beneficiaris de preceptes carolingis— hauria estat en mans de senyors laics abans del 1100. Ara bé, aprofitant un moment de feblesa dels comtes d'Empúries, el 1226, els bisbes gironins van aconseguir erigir-se com a senyors eminents dels titulars laics de delmes i exigir-los el pagament de lluïsmes i altres taxes de mutació quan eren traspassats. A Girona, doncs, els bisbes no van acaparar delmes per a ells, sinó que només es van concentrar en quedar-se les taxes de mutació d'aquests drets que continuaven en mans dels laics.

EL POBLAMENT A L'INTERIOR DE LES PARRÒQUIES RURALS, SEGLE XIII I INICI DEL XIV

Mentre, a nivell general, es produïen canvis i evolucions en l'organització de la societat i de l'Església, al llarg dels segles XI, XII i XIII també es modificava l'estructura interna de les parròquies del bisbat de Girona. Gràcies als documents disponibles dels segles XIII i XIV, coneixem els noms dels feligresos d'unes quantes parròquies i el lloc on residien, de tal manera que podem definir amb notable precisió les formes de poblament existents a les terres gironines i resseguir l'empremta que les parròquies hi havien deixat. Per això, tractarem en primer lloc com el marc parroquial va quedar fixat i consolidat a partir del segle XI i com es va configurar una jerarquia d'esglésies —temples parroquials i sufraganis, capelles, ermites— a l'interior de cada terme. En segon lloc, analitzarem la utilitat de la parròquia per tal d'organitzar una població rural que majoritàriament residia en masos aïllats. I, finalment, restarà per veure fins a quin punt la forta centralitat exercida pel nucli de la parròquia, amb l'església, el cementiri i la sagrera, es va traduir en el naixement d'unes primeres formes de poblament concentrat en aquests indrets.

LA XARXA PARROQUIAL DEL BISBAT DE GIRONA, DEL SEGLE XI AL XIV

A la fi del segle XI les parròquies gironines ja eren unes demarcacions territorials delimitades sobre el terreny sobre les quals es recaptaven el delme, la primícia i els altres drets que els feligresos havien de pagar. Eren, certament, les cèl·lules bàsiques per a l'organització local de l'Església, però no va ser fins al segle XIII, amb l'embranchida que va suposar el IV Concili del Laterà del 1215, que els bisbes esdevingueren els veritables caps de llurs respectives diòcesis, capaços de fer arribar les seves directrius a tots els racons del bisbat, i que els rectors es

convertiren en els responsables, als ulls de les autoritats eclesiàstiques, de les comunitats parroquials. Abans d'analitzar els efectes d'aquestes disposicions canòniques sobre la vida dels feligresos, ens centrarem en les transformacions realitzades en la xarxa parroquial del bisbat de Girona entre els segles XII i XIII.

Canvis i permanències

Entre el segle XI i la fi de l'edat mitjana, el nombre de parròquies de les terres gironines es va mantenir força estable. La comparació entre les parròquies documentades abans del 1100 i les que figuren en diferents llistes del segle XIV —la visita pastoral del 1329, el Llibre Verd dels anys 1362-1371, el registre de la dècima eclesiàstica del 1364 i el nomenclàtor d'esglésies del 1368 (cf. taula 5)—¹ posa de relleu l'alta densitat del teixit parroquial aconseguida al segle XI: més de tres quartes parts de les parròquies del bisbat —el 72%— ja consten per escrit abans de l'any 1100, en concret setanta-set de l'ardiaconat de Girona, cinquanta del de la Selva, seixanta-vuit d'Empúries i cent vint-i-dues de Besalú (cf. mapa 11 i apèndix 1). A més, probablement, les diferències entre el segle XI i el XIII es deuen més als buits documentals existents que no pas a un retard real de la parroquialització en alguns sectors.

Que la xarxa es mantingués estable, però, no vol pas dir que no s'hi haguessin produït alteracions.² De fet, ja al segle XI la construcció d'un temple romànic més ampli podia realitzar-se a certa distància de l'església preromànica anterior, que quedava abandonada, cosa que succeí almenys a Santa Cristina d'Aro i Porqueres.³ Amb posterioritat al 1100, els trasllats de les seus de les parròquies no són estranys. El més espectacular devia ser el de Sidillà, a l'ardiaconat d'Empúries: la parròquia de Sant Romà, esmentada el 1095, aixecada en un vilar datat del 983 i al damunt de restes romanes no gaire ben excavades, va desaparèixer al segle XIII sota la sorra del Ter; aleshores, les funcions parroquials van ser traslladades al temple de la comanda hospitalera de Sant Llorenç de les Arenes, que és la que, des d'aleshores, va donar nom a la parròquia.⁴ A partir del segle XIV es produïren altres trasllats dels

1. A part d'aquestes llistes de parròquies, cal esmentar la de les *Rationes Decimarum*, menys completa que les del segle XIV; cf. RDH (1279-1280); BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 103-110.

2. MARQUÈS, "Creació...", p. 405-406.

3. AICART; NOLLA; PALAHÍ, *L'Església...*, p. 77-83 i 193-201.

4. CDSG, núms. 123 (983.06.14) i 459 (1095.03.14). La parròquia de Sant Romà de Sidillà encara és esmentada l'any 1226 i, juntament amb Sant Llorenç de les Arenes, el 1274, però al segle XIV només existia el topònim; cf. CCBG, núm. 404 (1226.06.13);

temples parroquials o de les seves funcions, evidències de l'adaptació de la xarxa eclesiàstica als canvis produïts en el poblament: l'any 1340 el cavaller Guillem de Vilaüt i els parroquians de Castell d'Empordà van demanar construir un nou temple parroquial al voltant del castell perquè l'església vella de Llaneres era lluny del poble i, de vegades, inaccessible per les inundacions; mentrestant, en algunes parròquies dels vessants de les Gavarres, com Fenals, Vall-llobrega i Sant Climent de Peralta, es va abandonar el primitiu temple parroquial, dels segles x i xi i situat a les parts més altes dels respectius termes, i se'l va substituir per un de nou aixecat a la plana, allà on es concentrava la majoria de parroquians.⁵

A part dels trasllats, la xarxa parroquial del bisbat de Girona també es va veure alterada a les viles de senyoria monàstica. Els abats i els monjos de Santa Maria d'Amer, Sant Salvador de Breda i Sant Feliu de Guíxols havien exercit directament les funcions parroquials a les poblacions respectives des de la seva fundació. Al segle XIII, però, apareixen uns temples nous, depenents directament dels cenobis esmentats, que s'encarreguen específicament de la cura d'ànimes: es tracta de les esglésies de Sant Miquel d'Amer, Santa Maria de Breda i Santa Maria de sota el monestir de Sant Feliu de Guíxols.⁶ La mateixa evolució es produeix a Banyoles, no pas sense conflictes: el 1270 l'abat i els monjos de Sant Esteve de Banyoles, d'una banda, i els clergues de l'església de Santa Maria dels Turers, de l'altra, s'enfrontaren per la celebració de la missa matinal, les festes dels sants altars, els sermons, les processons dels diumenges, els convits i aniversaris, l'atenció dels parroquians malalts i, sobretot, les sepultures; al final, acordaren que l'església de Santa Maria esdevingués un temple parroquial amb cementiri propi assegurant, però, la preeminència dels primers en totes les cerimònies religioses de la vila.⁷ A Camprodon hi trobem, si fa no fa, el mateix: la consagració del monestir de Sant Pere, l'any 1168, deixava clar que l'església parroquial de Santa Maria, amb les rendes, hi estava ben

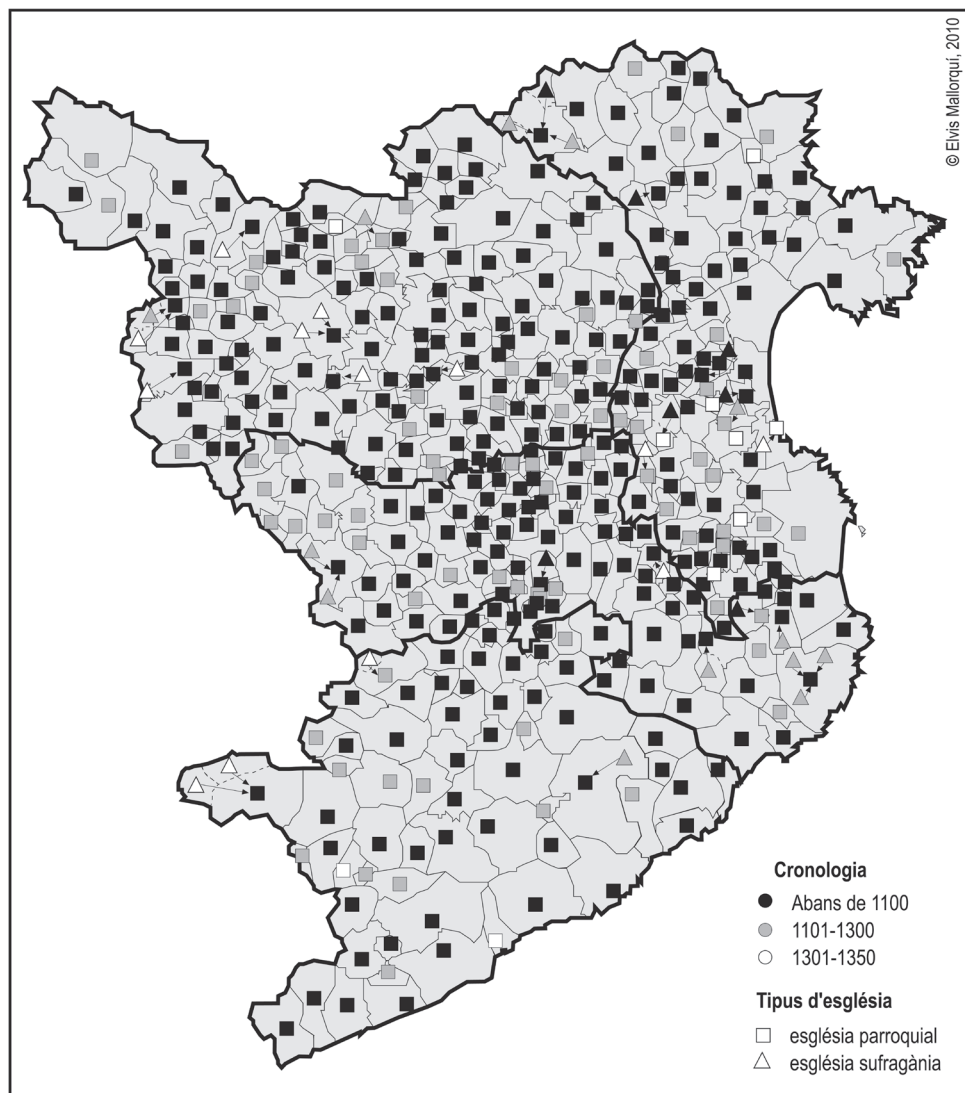
CRV, núm. 76 (1274.04.07); PM, núms. 885 (1323.04.08) i 939 (1327.10.30); cf. *Catalunya Romànica*, vol. 8, p. 208-214.

5. ADG, Lletres, vol. U-7, f. 42v-43r (1340.05.17); cf. MALLORQUÍ, E., *Històries amagades de les Gavarres*, Girona: Consorci de les Gavarres, 2008, p. 17. També a Tossa s'hauria produït el trasllat de la seu de la parròquia, des de l'actual capella de Sant Benet al temple romànic de la Vila Vella, aixecat a finals del segle XII, de quan data la carta de poblament de Tossa; cf. ZUCCHITELLO, M., *Tossa: la formació d'una vila*, Tossa: Ajuntament, 1998, p. 84-87. A aquests casos, hi podríem afegir els de Torrent, Llambilles i Lloret de Mar, si es demostrés que les capelles de Sant Llop i de Sant Cristòfor del Bosc i el temple de Sant Quirze havien estat les primeres seus de les respectives parròquies.

6. MARQUÈS, "Creació...", p. 410.

7. DB, núm. 346 (1270.01.07).

MAPA 11
Les parròquies del bisbat de Girona, segle XIV

subjecta; ja al segle XIV, es va arribar a una precisa concòrdia entre l'abat i els monjos, d'una part, i els rectors i diaques, de l'altra, sobre el repartiment d'alguns drets —les torxes, les mortalles i els enterraments d'albats i pobres—, el cerimonial d'algunes festivitats —el Corpus, la Candelera i Rams— i la compensació donada als clergues de la parròquia

a canvi dels delmes i primícies que es quedava el monestir.⁸ També els monestirs instal·lats en indrets més despoblats originaren alteracions de la trama parroquial: Sant Pere Cercada, una canònica agustiniana instituïda el 1136, esdevingué el 1245 una parròquia independent de la de Sant Iscle de Sauleda.⁹

A part dels trasllats de seus parroquials i les noves parròquies erigides en viles o llocs monàstics, també es van crear noves parròquies al llarg dels segles XIII i XIV. D'una banda, a la ciutat de Girona i al seu entorn immediat van aparèixer les parròquies de Sant Pere de Galligants, Santa Susanna del Mercadal i Sant Martí Sacosta, que coincidien amb els diferents burgs de la ciutat de Girona, i les de Fontajau i Taialà, a les proximitats de la capital, però ja a l'altre marge del riu Ter. La definició territorial d'aquestes noves parròquies, però, no va ser immediata: encara l'any 1332 els rectors de la parròquia de la seu i els de Sant Feliu de Girona van acordar alterar els límits en dos punts molt concrets de la ciutat, les cases situades a tramuntana de la torre Cornèlia i el castell de Cabrera.¹⁰ De l'altra, es van crear unes poques parròquies rurals: només tres, Blanes, Grions i Púbol, als ardiaconats de Girona i la Selva durant la primera meitat del segle XIV, la qual cosa indica les grans dificultats per iniciar un procés de segregació d'una parròquia en aquest moment.¹¹ La parròquia de Santa Maria de Blanes, segregada el 1319 de la de Tordera, només va obtenir un terme molt reduït que quedava compensat pel fort dinamisme comercial de la vila de Blanes arran de les franqueses concedides pels vescomtes de Cabrera el 1260.¹² Encara més complex va ser el procés de separació

8. DEC, núm. 398 (1168.11.13); cf. PASCUAL, J., "Relacions entre el monestir i la parròquia de Camprodon", dins *IV Assemblea d'estudis del seu comtat*, Olot: Amics de Besalú i el seu comtat, 1980, vol. 1, p. 5-7.

9. VL, vol. 14, núm. 18 (1336.03.30); ADG, Mitra, calaix 5, vol. 24, f. 65v-66r (1245.05.02); cf. FONT; LLINÀS; MALLORQUÍ, *Santa Coloma...*, p. 48 i p. 64-65. L'any 1371 la parròquia de Sauleda va desaparèixer definitivament en ser agregada a Sant Pere Cercada.

10. MALLORQUÍ, E., "Conflictos pels drets parroquials de la ciutat de Girona, segles XIII i XIV", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 45, 2004, p. 382-383 i 386-387; CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J. M.; SAGRERA, J., *Girona en el segle XIII (1190-1285)*, Girona: Ajuntament, 2010, p. 132-133. La creació de noves parròquies urbanes entre els segles XII i XIII és general a tot Occident; cf. AUBRUN, *La paroisse...*, p. 109-113.

11. MARQUÈS, "Creació...", p. 410; id., "La parròquia de Púbol", *Estudis del Baix Empordà*, núm. 17, 1998, p. 92. En aquests ardiaconats només queda una possible parròquia medieval per documentar, la de Regencós, i n'hi ha dues més, les de Lloret Salvatge i Sant Amanç, que podrien ser sufragànies d'Amer i Anglès, respectivament, i que apareixen com a parròquies als llibres notariais d'Amer, cf. AHG, Notarial, Amer, vol. 5, f. 17v-18r (1290.05.29), i vol. 14b, f. 174r (1317.11.17).

12. MARQUÈS, J. M.; REIXACH, J., *La parròquia de Santa Maria de Blanes*, Girona: L'Eix Editorial, 1993, p. 10-13; PONS GURI, J. M., "Unes franqueses per a la vila i el port

de la parròquia de Púbol a partir de l'any 1335: des de mitjan segle XIII es documenten conflictes entre els nuclis de Púbol i la Pera o, almenys, entre els seus senyors respectius, els del castell de Cervià, que controlaven Púbol, i la seu de Girona, senyora de la Pera; ja entrat el segle XIV, es van multiplicar les violències fins al punt que, l'any 1326, els "homines de Pubelo, timore hominum de Piru, ducti non audebant nec ausi fuerunt diebus etiam dominicis vel festivis accedere ad eorum maiorem et parrochiam eclesiam de Piru nec ad clericos eiusdem" i, al seu torn, els clergues de la Pera no volien accedir al lloc de Púbol, amb la qual cosa els habitants d'aquest indret estaven "in maximum periculum animarum". La primera solució del conflicte, el 1335, va passar per l'erecció de la parròquia de Púbol, de la qual va ser rector el beneficiat de la capella de Púbol. Ara bé, davant la protesta dels homes de la Pera per la pèrdua d'ingressos de la seva església, l'any següent se'ls va compensar amb l'obligació imposada als habitants de Púbol de continuar pagant una part dels drets rectorals als clergues de la Pera. Així, fins al 1427 en què se n'independitzà definitivament, l'església de Púbol esdevingué una sufragània de la parròquia originària de la Pera, per molt que tingués un territori propi, equivalent als dominis del castell de Púbol i separat del de la Pera pel "torrens vocatus des Pontiy".¹³

La definició dels termes parroquials sobre el terreny

El repàs de les noves parròquies creades entre els segles XII i XIV ens ha servit per constatar, d'una banda, l'elevada densitat de la xarxa parroquial assolida ja al segle XI i, de l'altra, les grans dificultats per a erigir noves parròquies, perquè això exigia, és clar, el fraccionament dels drets atribuïts inicialment a una església.¹⁴ A més, calia traçar uns

de Blanes", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 26, 2005, p. 265-266. La segregació de Blanes és una prefiguració del que seran, a l'època moderna, les noves parròquies creades a la Marina de la Selva i al Maresme, cf. PONS GURI, "Nomenclàtores...", p. 14-17.

13. CRV, núm. 42 (1242.02.10); ADG, Lletres, vol. U-2, f. 10r-v (1326.03.20), f. 47r-v (1326.03.14), f. 48r-v (1326.03.20), f. 86r (1326.05.27), f. 97r-v (1326.06.07) i f. 100v (1326.06.12), i vol. U-2b, f. 18r (1326.10.15), Notaria, vol. G-6, f. 40v-41v (1326.08.07), i Processos medievals, vol. 350, f. 4v-11v (1335.03.10) i vol. 154, f. 1r-2v (1336.11.29); cf. MARQUÈS, "La parròquia...", p. 93-94 i 103-105.

14. Al bisbat de Barcelona, el naixement de les parròquies de Sant Martí de Provençals el 1105 i Sant Genís dels Agudells el 1237 va comportar la partició dels drets que abans rebia la parroquia matriu, Sant Andreu del Palomar; cf. BUSQUETA, J. J., *Una vila del territori de Barcelona: Sant Andreu del Palomar als segles XIII-XIV*, Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1991, p. 57-60 i 105-106.

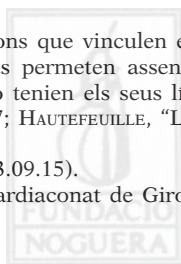
nous límits per a les parròquies creades, cosa que podia ser més senzill si els límits ja havien estat fixats en la dotació dels segles x i xi o en acords posteriors com el de Sant Julià de Ramis i Medinyà l'any 1072. Però per a la majoria de parròquies consagrades, o bé s'enumeraven les vil·les i vilars que les integraven, o bé s'esmentaven les parròquies veïnes amb què afrontaven, cosa que deixa la porta oberta a pensar que les marques físiques sobre el terreny no eren presents a totes les parròquies en aquests segles.¹⁵

Això explica alguns conflictes pels termes parroquials als segles XIII i XIV. El primer se situa l'any 1273 a les terres del Baix Ter: els homes d'Ullà, amb el suport del bisbe de Girona, el seu senyor, denunciaren l'ocupació d'aiguallleixos, arenys i sauledes per part dels homes de Canet de Verges i del seu senyor, el comte d'Empúries, després que una inundació del riu Ter hagués esborrat els límits parroquials; per això, el jutge va elegir "tres agrimensores probos homines anticos et consuetos in dictis locis" per tal que marquessin "cum stachis dictos limites parochiales" i, després, en presència dels agrimensores i del propi jutge, s'hi aixecarien "termini lapidei ... ubi sunt stache pro consignandis et terminandis limitibus dictarum parochiarum".¹⁶ Un segon conflicte es produí aigües amunt del Ter, l'any 1304, entre l'ardiaca de Ravós, Ramon de Vilaric, i dues persones de Celrà, Bernat Moler i Ferrer Albiquer, sobre un "cabiacho resclause monarii de s'Amfós quod est in parrochia de Cilrano" perquè algunes estructures del monar queien dins la parròquia de Sant Julià de Ramis, alou de l'ardiaca de Ravós, arran del fet que "dicta parrochia et eius limites ab ipsam parrochiam uersus dictum flumen —el Ter— procenduntur inclusiue usque ad medium ipsius fluminis".¹⁷ Finalment, l'any 1312 un veí de Llambilles, Bernat Arades, i un altre de Santa Pellaia, Joan Pujol, van actuar d'àrbitres en el plet entre, d'una banda, el sagristà de la seu de Girona i el domer i el diaca de l'església de Llambilles i, de l'altra, Ponç de Santa Cecília i els clergues de Santa Pellaia, pels delmes i primícies d'unes terres situades al límit de les dues parròquies. Els àrbitres, un cop informats a través de testimonis fidedignes i per

15. Enfront d'algunes visions que vinculen els límits parroquials als dels *fundi* d'època romana, recerques recents permeten assenyalar que, en diverses regions, les parròquies del segle XIII encara no tenien els seus límits ben marcats sobre el terreny; cf. BOLÓS, *Els orígens...*, p. 116-117; HAUTEFEUILLE, "La délimitation...", p. 80-81; ZADORA-RIO, "Territoires...", p. 113-114.

16. CCBG, núm. 496 (1273.09.15).

17. ADG, Seu de Girona, ardiaconat de Girona, pergami núm. 35 (1304.09.11); cf. document 8.

escriptures antigues sobre els termes, van decidir col·locar una sèrie de termes de pedra enmig de les terres en qüestió:

unum ... in medio serre podii vocati Podii Aulesen inter tenedonem mansi de Cumbis et tenedonem mansi Franch de Sancta Pelagia, et alium ... in cumba vocata de Serra Mijana in honore mansi Berengarii Dalmacii de Russis de parrochia Sancte Pelagie, et alium ... in medio serre vocate Serre Mediane in tenedone mansi Petri de Russis de parrochie Sancte Pelagie, et alium ... in caput vinee Berengarii Goxat de Lambillis vocate Vinee de Aquauia que est decimale de Lambillis, et alium ... in loco uocato Puig Ariol inter tenedonem Petri Segerii de Lambillis et tenedonem Petri de Franch de Sancta Pelagia, et alium ... in torrente voca[to] de Cabr[a]morta inter tenedonem Guillelmi de Cigiis et tenedone Petri de Caneto, et alium ... in vinea majori dicti Guillelmi de [Cigiis], et alium ... in loco uocato [Breda] inter tenedonem heredis Raimundi de Cote condam et tenedonem dicti Guillelmi de Cigiis.¹⁸

En el primer i en el tercer cas, les necessitats de la recaptació del delme i de les primícies sobre unes terres ubicades en zones posades recentment en conreu, tant als aiguallèixos del Baix Ter com als boscos de les Gavarres, són les que van portar els veïns i els seus senyors a delimitar amb major precisió els termenals de cada parròquia. Això ens fa pensar que, si a la fi del segle XIII i a l'inici del segle XIV les discussions sobre els termes de les parròquies es produïen només en sectors marginals —boscos i aiguamolls—, és perquè els termes de les parròquies de la plana eren coneguts i acceptats per tothom des de feia molt de temps. Ho confirma la naturalitat amb què l'any 1318 Nicolau Ros, de la Bisbal, va capbrevar al senyor de Cruïlles una feixa a Cruïlles que limitava a llevant “ab lo camí que departeix lo terme de Cruyles e de ça Bisbal”.¹⁹

LA PARRÒQUIA, UNA ESTRUCTURA ADAPTADA A LA DISPERSIÓ DE L'HÀBITAT

La capacitat d'adaptació de l'estructura parroquial a les característiques del poblament dispers en masos és un fet que, moltes vegades, s'ha passat per alt. I això que, tant a la Catalunya Vella, com al Pirineu i a les terres del Midi francès és freqüent trobar parròquies “complexes”, que agrupen al seu interior diferents unitats de poblament preexistents —vil·les i vilars— i que poden arribar a organitzar

18. ADG, Seu de Girona, Sagristà major, pergami núm. 72 (1312.10.18); cf. document 11; MALLORQUÍ, *Històries...*, p. 29-32.

19. ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 22v (1318.12.22).

el cobrament del delme a partir dels masos aïllats escampats pel terme.²⁰ Les informacions relatives al bisbat de Girona aporten més elements per considerar fortament rellevant els lligams entre l'estructura parroquial i el poblament dispers.

Veïnats i sufragànies

Hem vist més amunt com les vil·les i vilars altmedievals van sobreviure a l'interior dels termes de les parròquies i es van acabar convertint en veïnats als segles XIII i XIV (cf. el capítol "L'establiment de la xarxa parroquial"). La funció fiscal que tenien els primers també es va mantenir, perquè els veïnats continuaven servint de marc territorial per a la recaptació del delme. Segons el Llibre Verd dels Feus, elaborat entre el 1362 i el 1371, en unes quantes parròquies, generalment extenses, el delme encara es recaptava per "vicinatus", "territoria" o "loci", unes entitats menors de poblament a l'interior de les parròquies. Hem comptat quaranta parròquies en què un o més d'un veïnat no delmaven de la mateixa manera que la resta del terme i divuit parròquies més en què els veïnats eren les entitats principals de recaptació del delme. Vegem-ne alguns casos dels ardiaconats de Girona i la Selva: a Sant Gregori els cinc masos del "vicinatu de Examins" pagaven la meitat del delme al monestir de Sant Pere de Galligants; a Paret Rufí el sagristà major de Sant Feliu de Girona obtenia el delme del "vicinatu de Domeny"; el veïnat de Santa Fe de la Serra, de la parròquia de Vilafreser, s'havia constituït com un "decimali" diferenciat amb límits propis; a Sant Martí Vell el ciutadà gironí Guillem de Queixàs recaptava el delme "in quibusdam mansis que sunt in vicinatu de Paloll" i Pere de Llac es quedava amb la meitat del delme de "toto vicinatu de Castellario et de Lachu"; a Madremanya el beneficiat de l'altar de Sant Benet de la seu de Girona rebia el delme del veïnat de Bevià; a Cruïlles el prior del monestir de Sant Miquel i l'hereu de la "domus de Monte" rebien, respectivament, el delme del "vicinatus de Pastellis" i del "vicinatus de Tapiolis"; a Bell-lloc d'Aro el sagristà de la seu de Girona rebia tot el delme del "vicinatu de Clarano"; a Maçanet de la Selva Guillem d'Estanyol rebia un terç del delme del "vicinatus de Rouirola", format per deu masos, tot i que els seus habitants anessin "propter stagnis impetum... ad ecclesiam de Sils"; a Tordera l'hereu del mas de Palancons obtenia uns 15 sous anuals del delme del "vicinatu

20. LARREA, "Cadres...", p. 160; HAUTEFEUILLE, "La cartographie...", p. 26-27; IOGNA-PRAT, *La Maison...*, p. 249. Sobre la dispersió del poblament a l'oest de França, cf. PICHOT, D., *Le Village éclaté*, Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2002.

de Goyats”; a Fogars, el prior de Roca-rossa recaptava tot el delme del gra i del vi del “vicinatu de Rocha”; a Brunyola l’Almoina del Pa de la seu de Girona es quedava amb el delme del “vicinatu de Ermedanis” i dels set masos que s’hi trobaven; finalment, a Sant Martí Sapresa mentre el paborde de desembre de la seu de Girona recollia el delme dels deu masos que hi havia al “vicinatu uersus Anglesium” i al “vicinatu ecclesie Sancti Martini”, els parcers del delme de Brunyola otenien el delme del “vicinatu de Posis”.²¹

Les demarcacions intraparroquials anomenades “locus” o “territorium” coincideixen del tot amb els veïnats. A Sant Esteve de Guialbes, el prior de Santa Maria de les Olives rebia el delme de certes possessions del “loci de Oliuis”; mentrestant, de “territoria”, en detectem a la ciutat de Girona —Vila-roja i Montilivi—, a Sant Medir de Cartellà —Nespla, Freixanet, Perafità i Frugell— i a Sant Julià de Ramis, on el paborde de maig de la seu de Girona rebia tot el delme “in toto podio Sancti Juliani ... et in territorio uocato de Oliuars et de Vilavaques”, mentre se’l repartia amb la pabordia de Xungla de Sant Feliu de Girona “in territorio de Monteacuto et in territorio de Garriga”.²² Els millors exemples de parròquies dividides en veïnats útils per a la recaptació del delme es troben, tanmateix, als ardiaconats d’Empúries i de Besalú: al primer, tenim la parròquia de Peralada, on coneixem els perceptors del delme i el valor de les seves parts per a cadascun dels veïnats o territoris amb què es dividia el terme, és a dir, Peralada, Costes, Garriga, Vallgornera, Puig Barutell, les Olives, Viladequirc i Morassac; al segon, tenim el cas de Montagut on el delme es cobrava en diferents parts corresponents als llocs d’Angles, la Riera de Palau, Tapioles, els Vilars, Jou, Oliva i Solà.²³

Els veïnats, però, no només servien per al delme. També es dona el cas, molt ocasionalment, de repartiment de la cura d’ànimes d’una parròquia entre diversos domers, cadascun dels quals tenia atribuït un territori o veïnat. Això és el que es dedueix, precisament, del cas de la

21. *LVBG*, núms. 28, 29, 62, 66, 73, 77, 204, 213, 215, 221, 222, 245 i 246 (1362-1371); cf. PONS GURI, “Nomenclátiores...”, p. 17; MALLORQUÍ, “Els veïnats...”, p. 375-376. La forma de recaptació del delme podia evolucionar ràpidament: a Sant Martí Vell, el 1391, els únics veïnats utilitzats per obtenir el delme eren els de Valldemià i Palol, mentre que es prenen altres unitats com el delmer del Llac, el mas Pertús, les valls de Grataconills, Puigalt, Vallmajor i les Rovires i els masos dels Cellers i de la Tallada; cf. AHG, fons patrimonial Veray, vol. 94 (1391.09.20).

22. *LVBG*, núms. 1, 33, 41 i 55 (1362-1371). A Sant Julià de Ramis, el 1317 hi havia tres cases al puig de Sant Julià i dos masos a Vilavaques, cf. ACA, Monacals d’Hisenda, vol. 393, f. 78r-v i f. 79v-80r (1317.08.11), i f. 68r-v, f. 71v-72r i 78v (1317.08.12).

23. *LVBG*, núms. 179 i 342 (1362-1371); cf. MALLORQUÍ, “Fronteres...”.

parròquia besaluena de Montagut, on un domer rebia el delme dels horts de Castellfolliet “racione sue ebdomade” i un altre el rebia d’unes possessions al veïnat d’Oliva perquè ell havia obtingut l’“ebdomada vocata de Oliva”; mentrestant, a Cassà, es documenten l’“ebdomedarius de Scleto et ebdomedarius de Uerneta” i, a Llagostera, els domers de la parròquia rebien el delme del carnatge dels masos de Sant Feliu de Girona, no a parts iguals, sinó “quisque eorum in illis mansis qui sunt infra territorium sue ebdomade”.²⁴

La vitalitat dels veïnats a l’interior de les parròquies era encara més visible quan s’hi trobava una església sufragània o una simple capella. En un recent inventari dels veïnats documentats als ardiaconats de Girona i la Selva, hem trobat que, en l’estat actual de les recerques, prop del 20% dels veïnats tenien un temple al seu centre.²⁵ Els que disposaven d’una església sufragània eren com unes parròquies gairebé independents, perquè tenien un clergue assignat que hi deia missa i els veïns hi podien ser enterrats; en canvi, depenien de l’església parroquial en matèria econòmica, ja que el repartiment de delmes, primícies i oblacions es feia a nivell de tot el terme, i religiosa, ja que no s’hi celebraven les misses principals ni s’hi administrava el baptisme. Per exemple, a Vulpellac, l’absència del domer major el 1306 feia que el menor hagués de celebrar “diebus dominicis et festiuis bis in die, scilicet in ecclesia parochiali et in ecclesia Sancte Susanne de Peralta que est sufragania istius ecclesie, set non habet clericum”; a Sant Pol de la Bisbal, a voltes considerada parròquia independent, el clergue Ramon de Prat tenia la cura d’ànimes, però si se n’absentava l’administraven els clergues de l’església de la Bisbal que també enterraven els hereus i les persones principals dels masos; finalment, els clergues que van servir a Panedes entre el 1305 i el 1342 havien estat presentats pels mateixos feligresos, cosa excepcional al bisbat gironí.²⁶ La visita pastoral a Arbúcies, l’any 1329, aclareix encara més les característiques de les esglésies sufragànies: el substitut del rector d’Arbúcies va declarar que l’església de Lliors n’era sufragània perquè “habet recipere crisma ab eadem” i perquè el seu clergue no havia d’anar al sínode, cosa que tenia una traducció econòmica ja que entre ambdós temples “faciunt unam procuracionem”.²⁷

24. LVBG, núms. 198, 205 i 342 (1362-1371); cf. MALLORQUÍ, “Els veïnats...”, p. 377.

25. MALLORQUÍ, “Els veïnats...”, p. 373-374.

26. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 21v-22r (1306.04.18) i f. 26v-27r (1306.05.09); i Notaria, vol. G-2, f. 21r (1305.03.29), vol. G-3, f. 1v (1320.04.10) i f. 24r (1320.09.11), i vol. G-16, f. 98r-v (1342.08.31).

27. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 97v-98r (1329.10.28). L’esment de la situació jurídica de l’església de Santa Maria de Lliors es deu a l’interdicte posat pel visitador

No tots els temples secundaris establerts a l'interior de les parròquies tenien la consideració de sufraganis. També hi havia capelles o ermites, algunes de les quals podien exercir una certa centralitat a l'interior d'un veïnat, com passa amb la capella de Sant Cristòfor de Raset —a Cervià de Ter—, documentada des del 1177 i probablement apropiada per un llinatge de cavallers, els Raset, que residien en un alberg al costat, per la qual cosa es deia el 1304 que “non habet redditus nec clericos”.²⁸ Al terme de Sant Mateu de Montnegre, el cabiscol de la seu de Girona conservava l'any 1222, en tant que senyor de la parròquia, el jure parrochiali sobre la capella de Santa Maria de Montnegre, propietat del monestir de Cervià, de tal manera que els “clerici Sancti Mathei in ipsa ecclesie Sancte Marie quodam tempore celebrant diuina”.²⁹ En canvi, no tenim cap evidència que se celebrés la missa a les capelles de Sant Joan de Salelles i de Santa Cristina de Corçà: la primera continuava en mans de l'abadessa de Sant Daniel el 1237, com al segle XI, i la segona només la tenim documentada com a beneficiària d'unes deixes de 2 sous efectuades per la senyora Maria de Cruïlles el 1234 i pel cavaller Arnau de Sant Miquel el 1267.³⁰ La fundació, l'any 1253, de la capella de Sant Bartomeu de Torres, a Vilavenut, aporta més precisions sobre les formes de la subjecció envers la parròquia: el clergue de la capella no podia obtenir res dels delmes, primícies i oblacions, només podia rebre els parroquians de Vilavenut el dia de la festa de Sant Bartomeu i no els podia administrar cap sagrament eclesiàstic.³¹

Altres capelles i ermites, igual de depenents de les esglésies parroquials que les anteriors, estaven més desvinculades dels veïnats. La *domum Sancti Nazarii*, esmentada el 891 al sud de la Bisbal, continuava com a ermita els anys 1286 i 1332 en què hi servien els clergues Arnau Niela i Pere Balloví. Una altra ermita amb característiques peculiars és la de Sant Joan de l'Erm, a la parròquia de Juià: el 1276 el bisbe Pere de Castelnou va acceptar Joan de Roques i la seva muller Ermessenda Oliver com a donats, juntament amb Ramon Ferran que

pastoral, en nom de l'arquebisbe de Tarragona, al clergue del lloc que no va voler pagar sol la procuració.

28. *PSMCE*, núm. 76 (1177.05.13); *ADG*, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 2.a., f. 8v-10r (1304.03.10).

29. *PSMCE*, núm. 23 (1071.05.02); *ADG*, Seu de Girona, Cabiscol, pergami n. 1 (1222.10.23); cf. MALLORQUÍ, E., *Paisatge i història de Sant Mateu de Montnegre*, Girona: CCG Edicions, 2003, p. 29-31.

30. *CDS DG*, núms. 28 (1094.12.05) i 167 (1237.11.14); *PSMCR*, núms. 55 (1234.03.31) i 92 (1267.09.11).

31. *CRV*, núm. 51 (1253.07.17).

n'era el principal responsable; i el 1290 el bisbe hagué de manar als donats de Sant Joan que assistissin “ad matricem ecclesiam” en certes festes, tal com li havien demanat el sagristà i el domer de Juià, que hi oferissin una candela i una oblació de pa, que fossin enterrats al cementiri parroquial i que paguessin uns diners anuals al sagristà i als altres clergues a canvi de l'administració dels sagraments eclesiàstics; a canvi, els rectors de la parròquia es comprometien a celebrar els oficis els dies de les festes de Sant Joan a la capella. Un darrer exemple d'ermita rural és el de Santa Maria d'Erols, situada al terme de Llambilles: segons un arbitratge del 1333, es va arribar a l'acord que el sagristà de l'església parroquial rebria la meitat de les “oblacionibus siue oferenes panis, vini et denariorum” i la tercera part de “tota luminaria cere et denariorum”, mentre la resta seria pel donat o la donada que hi residissin; a més, el sagristà es va comprometre a anar a la capella, “cum suis parrochianis”, els dies de les quatre festes de Santa Maria —Nativitat, Anunciació, Purificació, Assumpció— per celebrar-hi la “missam majorem et sollempnem et omne aliud diuinum officium ad ipsam missam pertinens”, a excepció que no hagués de celebrar, en aquests dies, una missa de difunts o unes núpcies al temple parroquial.³²

La migradesa dels recursos econòmics a què tenien dret els temples secundaris va fer que els clergues i donats que hi servien cerquessin noves fonts d'ingressos: ho proven les concessions episcopals de quesitòries —llicències per tal de poder demanar almoïna arreu del bisbat— per sufragar les despeses de construcció i reparació de l'edifici o d'adquisició de béns mobles —llibres, vestits, draps, llums i ornaments— pels altars. De les seixanta-sis quesitòries concedides entre els anys 1325 i 1332 a esglésies del bisbat de Girona, prop d'un terç eren per a capelles i ermites com les anteriors.³³ A poca cosa més tenien dret els clergues que servien en els temples secundaris de les terres gironines, ja que els bisbes de la darrereria del segle XIII i de la primeria del XIV vigilaven estrictament que les prerrogatives de les parròquies no fossin minvades

32. PM, núm. 2 (891.07.15); ADG, Lletres, vol. U-1, f. 7r (1276.09.11) i f. 7r-v (1290.08.23); PSMCR, núm. 136 (1286.07.29); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 56v (1332.10.17); ADG, Monacals, Seu, Sagristà major, pergami núm. 95 (1333.01.13); cf. document 1; MALLORQUÍ, *Històries...*, p. 106-109.

33. ADG, Lletres, vol. U-2, U-2b, U-3, U-4 i U-5 (1325-1332). Els bisbes van concedir, en total, cent dotze quesitòries: quaranta-sis per a hospitals, monestirs, esglésies i capelles de fora del bisbat i seixanta-sis per a persones i esglésies del bisbat, entre els quals comptem conversos del judaisme i captius —divuit—, esglésies parroquials —onze—, la catedral i esglésies de la ciutat de Girona —sis—, monestirs i hospitals del bisbat —onze— i les capelles o ermites —vint.

per cap església sufragània, capella o ermita o pels seus senyors. Un magnífic exemple d'aquesta política episcopal el trobem el 1295 en l'intent del bisbe Bernat de Vilamarí de visitar els temples de Sant Romà de Miànigues i Sant Pere de Guèmol, situats als voltants de Banyoles i sota la dependència del monestir de Sant Esteve. Pel bisbe eren uns temples perfectament parroquials perquè, gràcies als seus termes, eren "limitatas seu distinctas ... a ceteris parrochiis conuicinis" i perquè els clergues administraven, als que hi vivien, "baptismum, penitenciam, uiaticum ac alia oportuna ecclesiastica sacramenta"; per tant, ell tenia tot el dret de visitar-les. En canvi, l'abat de Banyoles, zelós dels seus privilegis, va intentar justificar davant del Papa de Roma que es tractava d'unes simples *capellas* que pertanyien al monestir de Sant Esteve per uns privilegis dels pontífexs romans —unes butlles— molt antics i que no tenien res a veure amb les parròquies.³⁴ Al final, tal i com s'observa en les llistes de parròquies de la fi del segle XIV, Guèmol i Miànigues es convertiren en parròquies independents i sotmeses a l'autoritat episcopal com les veïnes.

Vincles entre masos i parròquia

Igual com els veïnats, també els masos eren utilitzats com a unitat de recaptació dels delmes i les primícies d'algunes parròquies. Els masos eren, segons les informacions procedents dels capbreus senyorials de la primera meitat del segle XIV, unes cases habitades permanentment per una família pagesa, normalment aïllades enmig de les terres de conreu —excepte a les planes inundables de l'Empordà— i situades al centre d'unes petites explotacions agràries.³⁵ A l'interior de les cases, hi regnava una gran modèstia: a través dels escassos inventaris de béns mobles del segle XIII o de l'inici del XIV, només es pot deduir l'existència d'unes àrees de magatzem —*intrata*—, de dormitori —*camera*—, de cuina —*coquina*— i, segurament també dins la casa, d'estable dels animals; mentrestant, les excavacions de masos d'aquesta època només

34. ADG, Lletres, vol. U-1, full solt cosit al f. 24v (1295.10.20); cf. document 3. També els monjos de Sant Quirze de Colera, en la visita pastoral de l'any 1316, van intentar justificar l'estatus no parroquial de la capella de Santa Maria, al costat del monestir, on es feia missa els diumenges i gairebé tots els festius i hi existia un cementiri on eren enterrats els albat i les dones joves que no feien deixes a l'església; cf. ADG, Visites pastorals, vol. P-2, f. 57r-58r (1316.05.02).

35. La bibliografia sobre els masos dels segles XIII i XIV és molt abundant. Entre altres treballs, cf. Bolós, *Els orígens...*, p. 259-262; DONAT; LLUCH; MALLORQUÍ; SOLDEVILA; To, "Usos...", p. 130-136.

permeten detectar la presència de sitges i de febles parets.³⁶ Pel que fa a l'organització de l'explotació agrària, sabem que a l'entorn immediat dels masos hi havia unes parcel·les dedicades a un ús més intensiu de la terra —closos, farraginals i quintanes—, mentre que les terres de cereals i les vinyes eren més lluny, enmig de les peces dels masos veïns; a més, els habitants dels masos disposaven de drets d'ús sobre els boscos, on duïen a pasturar els seus ramats, feien llenya i obtenien altres productes forestals, i sobre l'aigua, tal com es dedueix de la freqüent possessió dels molins hidràulics per petits grups de pagesos de mas.³⁷

Les implicacions del mas, però, no acabaven aquí. La residència en el terme d'un castell comportava unes obligacions dels habitants dels masos envers el senyor jurisdiccional: reparar les parets i fossats del castell, fer guàrdies al castell i seguir-lo quan els convocava a someient amb el corn del castell (cf. el capítol "L'àmbit de la jurisdicció"). A més, des de la segona meitat del segle XIV, en el repartiment de les quantitats a pagar en concepte d'imposicions reials i talles de les universitats locals, segur que es distingia entre els masos i els altres habitatges. I encara, els delmes, les primícies i les oblacions dels fidels que pagaven els habitants dels masos posen de relleu la seva vinculació amb la parròquia. En la major part de les recerques dedicades als masos, però, aquests vincles no solen ser destacats, tot i que eren clarament perceptibles als segles XIII i XIV i que, segurament, provenen de molt abans. Les relacions entre masos i parròquies es manifestaven en quatre àmbits diferenciats: 1) el pes del poblament dels masos en el conjunt de les parròquies, 2) l'organització de l'espai agrari a l'interior de la parròquia, 3) la identificació dels habitants dels masos amb la parròquia i 4) la possessió de cellers a la cellera.

1. En primer lloc, a l'interior de la majoria de parròquies rurals gironines hi havia veritables xarxes de masos disseminats. Ja al segle XII, l'inventari dels dominis del comte Ramon Berenguer IV enregistra cent quinze masos al terme de Caldes, cent seixanta-nou al de

36. PSMCR, núm. 152 (1295.06.02); ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 8, pergami núm. 1 (1327.06.06); ACG, Pabordia de Novembre, lligall s.n., plec núm. 2 (1357.06.03); cf. MALLORQUÍ, *Històries...*, p. 85-94; *id.*, "Masos agraris o ramaders? El cas de Cruïlles i Sant Cebrià dels Alls a la primera meitat del segle XIV", dins BOLÓS; JARNE; VICEDO (eds.), *Família...*, p. 170-171.

37. MALLORQUÍ, "Homes...", p. 76-77; *id.*, "Molins pagesos en temps feudals: els molins dels termes de Sant Sadurní i Cruïlles (Baix Empordà) als segles XIII i XIV", dins *Els usos de l'aigua en la història*, <<http://k.udg.edu/VCHA/wp-content/uploads/2009/07/E.-Mallorquí.pdf>>.

Llagostera i vint-i-quatre a la petita parròquia de Quart, per exemple.³⁸ Del segle XIII tenim un parell de capbreus de Sant Sadurní i Cruïlles, datables de manera aproximada dels anys 1218 i 1264, que recollien, respectivament, quaranta-dos masos i bordes que integraven la senyoria de Ramon Arnau de Sant Sadurní i setanta-cinc masos depenents del senyor del castell de Cruïlles i del monestir de Sant Miquel de Cruïlles.³⁹ És, però, a l'inici del segle XIV que els capbreus senyorials enregistren nombrosos conjunts de masos a tot arreu: a Sant Sadurní, per exemple, comptem cent quatre masos en els capbreus de la paboria de juliol de la seu de Girona del 1316 i de Ramon Arnau de Sant Sadurní del 1336; a Cruïlles els masos arribaven a 81 en el capbreu general del 1319 i en una capbreuació de Sant Daniel l'any 1322; a les Gavarres, hem arribat a comptar vint-i-quatre masos a Sant Mateu de Montnegre, vint-i-un a Santa Pellaia i Santa Àgata i també vint-i-un a Fitor en diversos capbreus; i a Lloret de Mar vuitanta-vuit entre el 1317 i el 1320.⁴⁰ Combinant capbreus i altres documents en pergami de la fi del segle XIII i de l'inici del XIV, les llistes de masos encara es poden allargar: dels vint-i-set masos que figuren en els cinc capbreus coneguts de la població selvatana de Riudellots de la Selva, podem passar a noranta-vuit utilitzant altres documents; mentrestant, a Santa Coloma de Farners el capbreu de Berenguer de Farners del 1339 només recull vint-i-quatre masos, quan sabem que almenys n'hi havia uns cent quinze entre els segles XIII i XIV.⁴¹ Aquesta situació no és pròpia només dels sectors que hem estudiat més a fons dels ardiaconats de Girona i la Selva, sinó que val per a tot el bisbat: el Llibre Verd dels Feus dels anys 1362-1371 recull setanta-tres masos per a Maçanet de Cabrenys i vint-i-tres més per a Tapis, que fan un total de noranta-sis masos, una xifra una mica superior als vuitanta-vuit focs existents al terme de Maçanet el 1378; mentrestant, a Toralles hi havia trenta-un masos, una xifra no gaire allunyada dels trenta-sis que figuraven en el capbreu del 1345.⁴² Aquests documents permeten constatar com, a

38. BISSON, Th. N., *Fiscal Accounts of Catalonia under the early Count-Kings, 1151-1213*, Berkeley: University of California Press, 1984 [FAC], núms. 1g, 1h i 1i (1151.04.02-06).

39. PM, núm. 546 (1218 ca.); PSMCR, núm. 87 (1264 ca.).

40. MALLORQUÍ, "El mas...", p. 51; *ib.*, "Homes..."; *ib.*, *Les Gavarres...*, p. 106-113 i 212-224; *ib.*, "El terme de Lloret de Mar del segle XI al XVIII: una aproximació cartogràfica", dins *Estudis en honor de Josep M. Pons Guri/2. Quaderns de la Selva*, núm. 13, 2001, p. 79-82. Pel que fa a Sant Sadurní, cf. ADG, Mitra, calaix 17, pergami núm. 42 (1316); AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 110 (1336).

41. MALLORQUÍ, E., "Una qüestió de toponímia: el domini senyorial del clergue Guillem Gaufred a Riudellots de la Selva al segle XIII", *Quaderns de la Selva*, núm. 19, 2007, p. 17-24 i 52-57; FONT; LLINÀS; MALLORQUÍ, *Santa Coloma...*, p. 83-84.

42. LVBG, núms. 271, 293 i 294 (1362-1371); REDONDO, *El fogatjament...*, p. 108; HOMS, M. M.; CANAL, J., "Senyors i pagesos del castell de Toralles (Garrotxa)", *Annals de*

la primera meitat del segle XIV i malgrat els progressos del poblament concentrat a l'entorn en celleres i viles a la plana selvatana i encara més a l'empordanesa, la majoria de famílies pageses continuava vivint en masos (cf. mapa 12).

Molt probablement aquests conjunts de masos s'haurien format a partir de les successives divisions hereditàries de les tinences familiars; això, tanmateix, suposava repartir les terres de conreu entre un nombre cada vegada major d'explotacions pageses, si no era que s'ampliava l'àrea conreada. Per provar-ho, hom sol recórrer a la toponímia per assenyalar l'existència de masos d'Amunt i d'Avall o a l'aparició documental de "bordes", "cabanes" i "masoveries" entre els segles XII i XIII;⁴³ en canvi, és més rar trobar testimonis concrets de la divisió de masos, com el de Sant Cebrià dels Alls, a les Gavarres, on es va passar dels dos masos existents a la vil·la de Malvet l'any 1064 a almenys cinc en poc més d'un segle, l'any 1178, dos dels quals pertanyien a uns germans que el 1153 convivia encara en un sol mas situat al vilar de Malvet.⁴⁴ Per aquest motiu, entre els segles XI i XIV, es produïen alteracions freqüents en les xarxes de masos de les parròquies: a Cruïlles el 1319 el nombre de masos deshabitats i abandonats —tant els que van quedar fossilitzats com a topònims com els que es desintegraven i eren absorbits per d'altres masos— arriba al 13,8% —tretze de noranta-quatre— i a Lloret de Mar el 1320 potser per destruccions ocasionals per atacs des del mar, al 22,3% —dinou sobre vuitanta-cinc.⁴⁵ Per fer front a aquestes situacions, calia una dedicació constant i atenta per part dels senyors i dels seus agents si no volien perdre les rendes de masos que havien quedat sense habitants i sense ningú que en treballés les terres. En cas de manca d'hereus, el senyor podia recuperar, mitjançant el "benevís", els drets del tinent del mas i el podia establir de nou: així ho va fer el

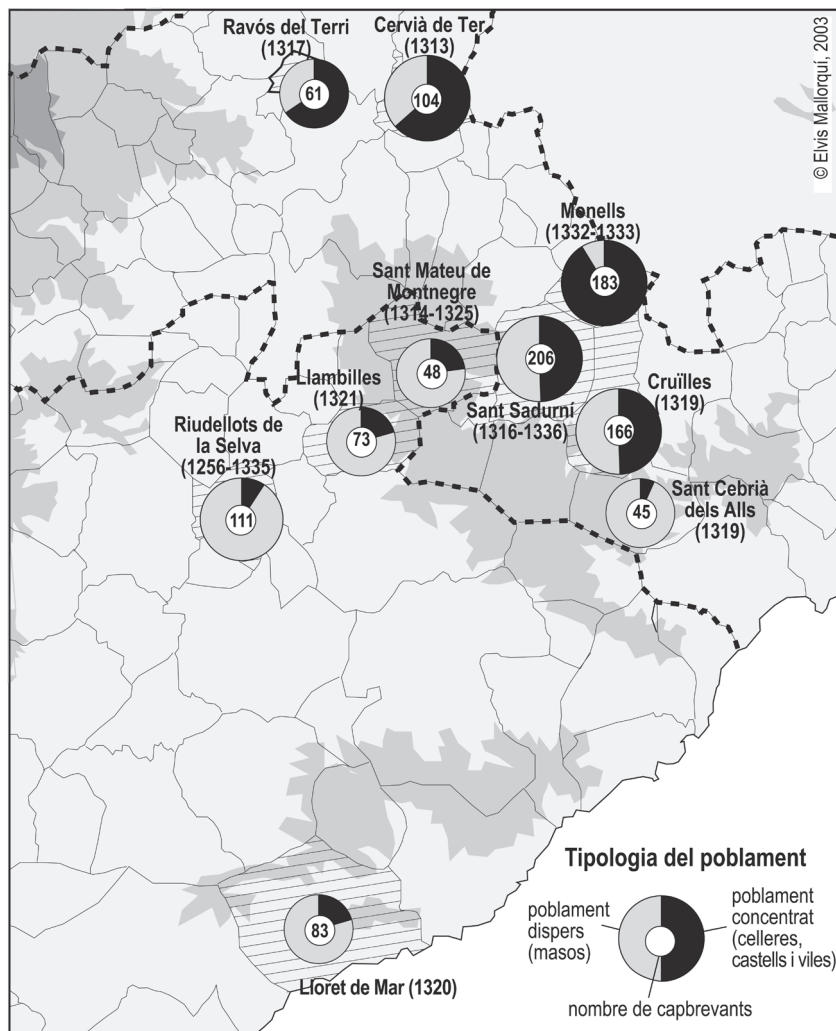
l'Institut d'Estudis Gironins, núm. 41, 2000, p. 66-78. Els focs de Tapis estaven inclosos entre els de Maçanet de Cabrenys perquè no hi ha cap entrada per aquesta parròquia.

43. AVENTÍN, *Vilamajor...*, p. 49-50; BOLÓS, *El mas...*, p. 105-114; *Íd.*, *Els orígens...*, p. 252 i 257; FERNÁNDEZ, J., *Una família catalana medieval*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, p. 156-192; SABATÉ, *El territori...*, p. 64-72.

44. CDSG, núms. 386 (1083.08.30) i 390 (1085.01.04); ACG, pergami núm. 276 (1153.02.05) i pergami núm. 416 (1178.01.10); cf. MALLORQUÍ, *Les Gavarres...*, p. 91. Els masos també es podien multiplicar a partir de la fragmentació de les reserves senyorials de diverses institucions eclesiàstiques; cf. BENITO, *Senyoria...*, p. 222-240.

45. MALLORQUÍ, "Homes...", p. 75-76; *Íd.*, "El terme...", p. 75-76. A Terrassa, entre el 1311 i el 1314 el conjunt de masos del domini reial de Terrassa s'estava desintegrant per les alienacions de terres dels masos, per la deficient gestió del patrimoni reial i per la proximitat als nuclis urbans de Terrassa, Sabadell i Barcelona; cf. FARIAS, V., "El mas en los dominios reales de Terrassa según una encuesta real de los años 1311-1314", dins FERRER; MUTGÉ; RIU, *El mas...*, p. 170-171; BENITO, *Senyoria...*, p. 308-315 i 325-326.

MAPA 12
Poblament concentrat i dispers al bisbat de Girona a l'inici
del segle XIV⁴⁶

46. Les paròquies representades en el mapa són les que els capbreus i la documentació de l'inici del segle XIV proporciona una xifra de població més elevada que la dels fogatges dels anys 1358, 1360 i 1378; cf. MALLORQUÍ, "Les campagnes...", p. 348-349. Les dades són les següents: Cruïlles va passar de les cent seixanta-sis llars el 1319 a una xifra màxima de noranta-set en els fogatges; Sant Sadurní de dos-cents sis focs a setanta-tres; Ravós del Terri de seixanta-un a trenta-vuit, Sant Mateu de Montnegre de quaranta-vuit a trenta; Lloret de Mar de vuitanta-tres a seixanta-set; Riudellots de setanta-dos a seixanta-nou; i Llambilles de setanta-tres a quaranta-tres. Un cas a part és el de Cervià, on la

1291 el prior de Sant Miquel de Cruïlles, que havia recuperat el domini útil del mas Pasqual que li “euenit ad beneisium siue ad escahuta ex defectu personarum et tenetorum”; el mateix succeí el 1302 amb el mas Andreu de la parròquia de Cruïlles.⁴⁷ En cas que els tinents del mas no volguessin residir de manera continuada al mas, el senyor els podia dur a judici i expulsar-los per recuperar-ne el domini útil, tal com va passar el 1295 amb el mas Motgera de Cruïlles i la seva propietària, Elisenda de Malver.⁴⁸

2. Un segon àmbit de relació entre mas i parròquia, el trobem en l'organització de l'espai agrari a l'interior de les parròquies. Els senyors gironins del segle xi, tot i l'augment de la sostracció sobre la pagesia que van generar les seves violències, es van veure “forçats” a adaptar la gestió dels seus dominis i, sobretot, la recaptació de les seves rendes a les explotacions pageses existents, els masos. A partir del segle XIII, els pagesos dels masos van veure com els seus drets hereditaris i indefinits sobre les seves tinences es van començar a definir jurídicament com a “domini útil”, cosa que els permetia, mentre complissin amb les obligacions envers el senyor “directe”, organitzar la producció de la major part de les terres de conreu agrícola, les que formaven part dels seus masos, d'acord amb els seus interessos i necessitats; així, per exemple, molt sovint cedien parcel·les a d'altres pagesos a canvi d'unes “tornes”, unes petites quantitats de diners, que es pagaven “in auxilium censi” als senyors directes de les terres. El fruit d'aquest actiu mercat de la terra, que permetia reestructurar constantment el patrimoni dels masos, és el que es pot constatar en la majoria de capbreus senyorials de la primera meitat del segle XIV. A més, el paisatge agrari resultant d'aquestes pràctiques reflecteix el paper predominant dels masos i dels seus habitants: en un primer temps, cap al segle XI, encara era possible que els masos formessin una entitat territorialment compacta, però a l'inici del segle XIV, el paisatge es dividia en uns petits espais de conreu intensiu a les portes de les cases dels masos —closos i farraginals— i

xifra del 1313 —cent-quatre caps de casa— queda entre les dels fogatges, que fluctuen entre els setanta-un i els cent dinou focs. Finalment, el nombre de focs de Monells el desconeixem perquè comptaven dintre la casa taxada del comte d'Empúries.

47. PSMCR, núm. 143 (1291.01.14); AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 20r-v (1302.08.10). La pràctica del benevís, queda recollida en els Costums de Girona; cf. CG, p. 168-170. Amb el dret d'*excaduta*, els senyors podien recuperar els béns vacants per manca de successió o confiscació i quedar-se'n les rendes, cf. NIERMEYER, *Mediae...* “*excaduta*”.

48. PSMCR, núms. 151 i 152 (1295.06.02). El mas Motgera no va tornar a ser establert, juntament amb la seva batllia, fins l'any 1301; cf. ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 11, pergamí núm. 1 (1301.06.10).

a prop dels cursos d'aigua —horts i illes—, en uns sectors més extensos ocupats pels cereals i la vinya, on cada mas tenia unes quantes parcel·les separades i, finalment, més enllà de l'àrea conreada, en les zones de bosc i pastura on els habitants dels masos tenien drets d'ús i d'aprofitament.⁴⁹

3. Una tercera qüestió té a veure amb la forta identificació entre la família i el mas. La dispersió d'aquestes unitats d'explotació, la seva adequació a les capacitats de treball d'una família i els drets hereditaris dels seus habitants feia que, en els capbreus del començament del segle XIV, el cognom de la família coincidís gairebé sempre amb el nom dels masos. A Sant Cebrià dels Alls, per exemple, dels trenta-tres masos esmentats el 1319, només tres estaven en mans de persones que no duïen el nom del mas. Ara bé, la dispersió dels masos obligava els seus habitants a utilitzar el marc parroquial d'una manera molt més freqüent i habitual que no pas els vilatans o habitants de celleres: a Cruïlles, el 1319, prop del 60% dels habitants dels masos s'identifiquen afegint la referència a la parròquia al darrere del seu nom propi (cf. taula 9). El mateix succeeix a d'altres indrets, com a Ravós del Terri, on els habitants de dinou dels vint-i-un masos que declaren en el capbreu del 1317 incorporen la referència parroquial al seu nom, mentre que només ho fan cinc dels quaranta habitants de la força de Ravós. Mentrestant, a la parròquia de Sant Cebrià dels Alls, tots els propietaris de masos que declaren al capbreu del 1319, vint-i-nou en total, diuen que són “de la parròquia de Sent Cibrià de s'Ays e del terme e juridicció del castell de Cruyles”.⁵⁰

Amb tota seguretat, la menció a la parròquia en el nom dels habitants dels masos era el resultat d'una sèrie de pràctiques i rituals que confirmaven, any rere any, la pertinença de les cases disperses a la parròquia. En primer lloc, tenim el salpàs, documentat a la ciutat de Girona el 1237, a Gualta el 1296 i a Sant Mateu de Montnegre el 1325. Consistia, tal com s'ha descrit per a l'època moderna, en la benedicció amb sal i aigua de totes i cadascuna de les cases de la parròquia a canvi d'un pagament simbòlic al rector parroquial, molt sovint en ous.⁵¹

49. BOLÓS, *El mas...*, p. 126-131; MALLORQUÍ, “El mas...”, p. 59-61; *id.* “Homes...”, p. 58-59; DONAT; LLUCH; MALLORQUÍ; SOLDEVILA; TO, “Usos...”, p. 131-132.

50. ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV (1319); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381 (1317).

51. ADG, Seu de Girona, Claver, pergami núm. 12 (1237.08.31), ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1296.03.15); ADG, Seu de Girona, Cabiscol Major, pergami núm. 4 (1325.03.03); cf. Document 7; MALLORQUÍ, “Conflictes...”, p. 390-391. Per als segles moderns, cf. PUIGVERT, J. M., “Una mirada etnològica des de la història: el ritual del salpàs”, dins *XIX Assemblea intercomarcal d'estudiosos*, Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, 1985, p. 173-180; *id.*, *Església...*, p. 32-34.

TAULA 9
La pertinença a la parròquia dels habitants de Cruïlles, 1319

<i>Formes de poblament</i>	<i>Designació dels habitants</i>								<i>Total</i>
	<i>PC</i>	<i>PSS-CC</i>	<i>C</i>	<i>CC</i>	<i>SM</i>	<i>VSM</i>	<i>SR</i>	<i>Ø</i>	
Poblament concentrat									
- Castell de Cruïlles			7	28				4	39
- Vila de Sant Miquel de Cruïlles					30	1		1	32
- Salvetat de Rabioses	5						6		11
Total	5		7	28	30	1	6	5	82
(%)	6,1		8,5	34,1	36,7	1,2	7,3	6,1	
Poblament dispers en masos									
- Veïnat de Cruïlles	2		1	4				7	14
- Veïnat de Sant Miquel	2				7			2	11
- Veïnat de Salelles	2	6		1	1				10
- Veïnat de Rabioses	20							4	24
- Veïnat de les Goresques	3								3
- Veïnat de Valloquera	4	1							5
- Veïnat de Tapioles	7								7
- Veïnat de Pastells	6								6
- Veïnat de Solls	1								1
Total	47	7	1	5	8			13	81
(%)	58	8,6	1,2	6,2	9,9			16,1	

Abreviatures: PC: de la parròquia de Cruïlles – PSS-CC: de la parròquia de Sant Sadurní i terme del castell de Cruïlles – C: de Cruïlles – CC: del castell de Cruïlles – SM: de Sant Miquel de Cruïlles – VSM: de la vila de Sant Miquel de Cruïlles – SR: de la salvetat de Rabioses (de Rabioses) – Ø: sense especificar. Font: ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle xiv (1319).

En segon lloc, al segle xiv el delme encara es recaptava, sovint, a partir dels masos. En divuit parròquies —quinze de l'ardiaconat de Besalú, dos del d'Empúries i una de la Selva—, que sumen el 4,3% sobre el total del bisbat gironí, els delmadors recollien el delme mas per mas.⁵² És probable que aquesta situació hagués estat corrent amb anterioritat a moltes altres parròquies: de fet, en noranta-cinc parròqui-

52. Es tracta de les parròquies de Riudarenes a l'ardiaconat de la Selva, Capmany i Sant Iscle al d'Empúries i Avellanacorba, Bassegoda, Batet, Castellar, Entreperes, Escaulles, Joanetes, Maçanet de Cabrenys, Tapis, Pujarnol, Sant Cristòfor les Fonts, Sant Pere des Puig, Solamal, Toralles i Vilavenut al de Besalú, cf. *LVBG*, núms. 107, 188, 241, 270, 271, 284, 286, 294, 295, 303, 344, 348, 349, 360, 364, 366, 386 i 396 (1362-1371). També al Quercy el delme es recaptava per masos, cf. HAUTEFEUILLE, "La délimitation...", p. 85.

es més —el 22,6% sobre el conjunt del bisbat— encara alguns masos servien com a unitat de percepció del delme. Per exemple, el 1341 els habitants dels masos Preses, Bertran i Català de Sant Mateu de Montnegre van reconèixer al claver de la seu de Girona i al sagristà de la parròquia que els pagaven el delme i la primícia dels esplets del pa, del vi, de la llana, del lli, del cànem, del carnatge i dels horts, mentre la resta de parroquians ho pagaven al temple parroquial i al cabiscol de la seu. A Caldes i Llagostera, arran de les donacions testamentàries dels drets sobre masos efectuades pels comtes de Barcelona a benefici de diversos monestirs, ens trobem l'any 1362 que els abats de Sant Feliu de Guíxols, Santa Maria de Vilabertran, Sant Salvador de Breda i Santa Maria d'Amer, l'abadessa i la prioressa de Sant Daniel, els priors de Santa Maria de Ridaura i Santa Anna de Barcelona, el paborde de Tordera de Sant Feliu de Girona, l'ardiaca de la Selva, el comanador del Temple d'Aiguaviva, els establerts a l'altar de Sant Pere i Sant Pau de Girona i a l'església de Sant Feliu de Llagostera, un cavaller i un ciutadà de Girona rebien els delmes dels masos dels seus dominis respectius a les dues parròquies.⁵³ En tots aquests casos queda ben clara la vinculació parroquial dels masos que escapaven a la forma general de delmar de les parròquies respectives.

En tercer lloc, la prestació d'altres drets reals corresponents a la parròquia també se solia calcular i repartir per masos, tal com especifiquen els Costums de Girona (cf. el capítol "El clergat parroquial").⁵⁴ A Santa Coloma de Farners tots els masos havien de pagar unes prestacions en espècie per a la capella de Santa Maria de Farners, situada al peu del castell de Farners, tal com figurava en un llevador de censos del 1203, poc després de la seva fundació; mentrestant, a Sant Pol de la Bisbal, l'any 1306, si el clergue s'absentava de la parròquia, els rectors de l'església matriu de la Bisbal s'encarregaven d'exercir la cura d'ànimes a Sant Pol i de "sepelire heredes et principales personas manssorum", és a dir, que es devien quedar amb els drets de sepultura dels titulars dels masos, mentre que els de la resta de parroquians eren per al temple de Sant Pol; a Colomers les masades depenents del monestir d'Amer pagaven unes quantitats d'ordi i forment "ratione comestionis" als clergues de la parròquia, que depenien de l'abat selvatà; i, finalment, la major part de les quantitats en espècie i moneda

53. ADG, Seu de Girona, Claver; pergami núm. 57 (1342.03.29); LVBG, núms. 205 i 207 (1362-1371); cf. document 23.

54. També a Barcelona els drets parroquials es cobraven per masos, com el salpàs i les sepultures que el 1223 es van repartir el rector de Vallvidrera i l'església de Santa Creu d'Olorda, cf. BENITO, *Senyoria...*, p. 371-372.

recaptades entre el 1364 i el 1388 a Sant Martí Vell pel blat de l'oli procedia dels masos i bordes de la parròquia.⁵⁵

4. El darrer vincle existent entre els masos i les parròquies és la possessió, per part dels titulars dels masos, de cellers situats en l'espai sagrat que voltava l'església parroquial. De manera semblant als bisbats d'Elna, Barcelona i Osona, en els cellers de les celleres gironines no és segur que s'hi emmagatzemessin les collites de cereals, però sí el vi que havia estat elaborat en les premses de raïms construïdes pels habitants dels masos; aquests, a més, també col·laboraven per comercialitzar el vi, encara que fos sota la vigilància dels senyors. Així doncs, la cellera era un dels mecanismes a través dels quals els masos s'integraven en un sistema econòmic més complex que depassava de molt el marc parroquial.⁵⁶ Però, d'altra banda, els cellers que cada mas solia tenir al perímetre sagrat de la cellera es van convertir en la residència dels fills segons o d'altres familiars dels masos. Així sembla ser a Vilobí d'Onyar el 1337 i també a Cruïlles i a Santa Maria de Montnegre: la coincidència dels cognoms del 30% dels habitants del castell de Cruïlles, la vila de Sant Miquel i la salvetat de Rabioses amb els cognoms dels habitants dels masos de Cruïlles el 1319 pot ser el fruit d'instal·lar en les celleres i nuclis concentrats una part dels excedents demogràfics dels masos, on podien desenvolupar oficis artesanals o treballar en el comerç; mentrestant, a Santa Maria de Montnegre els anys 1314 i 1356 diversos masos disposaven de cases a la cellera que podien sotsestablir a d'altres persones, sense vincles familiars amb els titulars dels masos.⁵⁷

LA PARRÒQUIA, UNA ESTRUCTURA POC ÚTIL PER A LA CONCENTRACIÓ DEL POBLAMENT?

Tal com han posat de relleu les darreres recerques, els resultats de l'ensagrerament del segle XI van ser més aviat pobres: la majoria de sagreres no van esdevenir res més que minúsculs nuclis formats per les esglésies parroquials, pel cementiri i per un conjunt de sagrers. Va ser,

55. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 26v-27r (1306.05.09); cf. apèndix 5; FONT; LLINÀS; MALLORQUÍ, *Santa Coloma...*, p. 82-85; SOLDEVILA, X., "Els masos del monestir d'Amer al Baix Empordà al començament del segle XIV", dins FERRER; MUTGÉ; RIU, *El mas...*, p. 440.

56. CUVILLIER, J.-P., "Una societat en crisi: la sagrera, la parròquia i el castell de Taradell després de la Pesta Negra (1352-1365)", *Ausa*, núm. 6, 1968-1971, p. 223-241; BUSQUETA, *Una vila...*, p. 78-80; FERNÁNDEZ, *Una família...*, p. 179; CATAFAU, A., "La «cellera» et le mas en Roussillon au Moyen Âge: du refuge à l'encadrement seigneurial", *Journal des Savants*, 1997, p. 343-347; DONAT; LLUCH; MALLORQUÍ; SOLDEVILA; TO, "Usos...", p. 133; PUIG, *Les campagnes...*, cap. 6; BOLÓS, *Els orígens...*, p. 192.

57. MARQUÈS, "Vilobí...", p. 36-37; MALLORQUÍ, "Homes...", p. 73-74; *id.*, *Poblament...*, p. 134-139.

en realitat, al llarg dels segles XII i XIII que les sagreres van convertir-se en la forma de poblament concentrat més corrent en diversos territoris catalans, com el Vallès i el Rosselló.⁵⁸ Al bisbat de Girona es dona la mateixa situació, però en el lent procés de concentració del poblament a l'entorn de les esglésies hi van incidir molts altres factors a part dels derivats de la parroquialització.

L'església parroquial i el cementiri

Per molt que la parròquia fos, sobretot, una demarcació territorial amb uns límits ben definits, tenia un centre perfectament establert: l'església parroquial i, al seu costat, el cementiri. La missa dominical aplegava tots els feligresos a l'interior del temple cada setmana, els quals, a la sortida, ja sigui a les portes o al cementiri, es trobaven per resoldre les qüestions que els afectaven, per intercanviar notícies i productes en uns mercats improvisats o per celebrar les festes populars; de fet, l'església havia estat construïda pel conjunt dels habitants del lloc i solia servir també per a usos militars, de vigilància i protecció. Potser l'aspecte més rellevant que hi tenia lloc era la celebració regular de l'assemblea de veïns per repartir-se les càrregues financeres que els pertocaven, tant amb relació al manteniment del temple com al pagament dels impostos als reis o de les rendes als senyors, i per regular afers comuns, com l'ús dels espais comunitaris o el manteniment dels senyors.⁵⁹ Per exemple, l'any 1151, en l'inventari dels drets del comte Ramon Berenguer IV, les declaracions del que havia de rebre a Caldes de Malavella, Llagostera i Palafrugell es van fer al davant de les portes de les respectives esglésies —“ante hostium ecclesie”— i davant la presència dels prohoms de cada domini comtal, a part dels batlles i encarregats de recollir els drets; i l'any 1333 la “uniuersitas proborum hominem parrochie et ville de Calidis, in cimiterio ecclesie de Calidis more solito congregata”, va nomenar uns procuradors per reclamar els deutes pendents als marmessors d'un ciutadà gironí.⁶⁰

58. SOLER, M., “Feudalisme i nucleació poblacional. Processos de concentració de l'habitat al comtat de Barcelona entre els segles X i XIII”, *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núms. 23-24, 2003-2004, p. 80-81; VILAGINÉS, *El paisatge...*, p. 136-149; CATAFAU, A., “Les «celleres» du Roussillon. Le regroupement villageois dans l'espace consacré autour de l'église et son rôle dans la formation de l'habitat concentré dans l'ancien diocèse d'Elne, xe-xive siècles”, dins SÉNAC, *Histoire...*, p. 180-185; *id.*, *Les celleres...*, p. 93-99.

59. GAUDEMET, “La vie...”, p. 75-78 i p. 82; SALRACH, J. M. (coord.), *Història Agrària dels Països Catalans. Vol. 2. Edat Mitjana*, Barcelona: Fundació Catalana per a la Recerca, 2004, p. 525-526.

60. FAC, núms. 1g, 1h i 1j (1151.04.02-06); AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 7 (1333.07.12).

Aquest punt central de la parròquia que era l'església i el seu cementiri no havia canviat gaire des del segle XI. Als segles XIII i XIV encara es mantenia dempeus, a la majoria de parròquies, el temple romànic aixecat al segle XI. Segurament, de reformes n'hi havia hagut moltes perquè el manteniment del temple era una tasca tan constant que, com veurem més endavant, va exigir la creació d'una institució, l'obreria, dedicada a sufragar-ne les despeses. A Romanyà de la Selva, per exemple, les obres de reforma del temple estaven molt avançades l'any 1364.⁶¹

En els indrets més poblats, però, es va haver d'ampliar l'edifici parroquial per tal d'encabir dins l'església tots els feligresos. A Calonge i a Cassà de la Selva, per exemple, es va substituir el temple aixecat al segle X per un gran temple romànic dels segles XII i XIII, dels quals només han quedat restes del parament, els arcs torals i part de la decoració de la façana sota les reformes d'època moderna.⁶² A Banyoles la importància del temple sufragani de Santa Maria dels Turers, que s'alliberà a la segona meitat del segle XIII del control estricte dels abats de Sant Esteve de Banyoles, va permetre emprendre una important reforma arquitectònica: es va enderrocar l'església vella per aixecar-ne una de nova que albergués la nombrosa població local.⁶³ Aquestes ampliacions dels temples van continuar al segle XIV i, en certa mesura, van permetre la difusió de l'estil gòtic fora de la ciutat de Girona només en unes viles que estaven en plena fase de creixement econòmic, urbanístic i demogràfic, gràcies a la presència d'un mercat setmanal, d'una fira anual, d'una notaria i, és clar, d'un gran temple eclesiàstic. El cas més rellevant és el de Castelló d'Empúries, però a Monells el 1349 els obrers, atès que el temple parroquial era insuficient, van decidir edificar-ne un de nou i sufragar-lo per mitjà d'una confraria.⁶⁴ De totes maneres, les mostres d'art gòtic més freqüents són les escultòriques i pictòriques: es troben retaules i imatges als monestirs de Sant Pere de Rodes, Sant Pere de Besalú i Sant Esteve de Banyoles i al convent del Carme de Peralada, però també als temples parroquials i sufraganis de Navata, Palera, Jonqueres i Sant Gregori, entre d'altres.⁶⁵

61. FREIXAS, P., *L'art gòtic a Girona, segles XIII-XIV*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1983, p. 52.

62. *Catalunya Romànica*, vol. 5, p. 93-94, i vol. 8, p. 186-187.

63. DB, núm. 346 (1270.01.07) i 437 (1294.06.02).

64. ADG, Lletres, vol. U-12, f. 85v-86r (1349.06.20); cf. BLOCH, M., *La historia rural francesa: caracteres originales*, Barcelona: Editorial Crítica, 1978, p. 423; MARQUÈS, J. M., "Confraries medievals del bisbat de Girona", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 34, 1994 p. 355.

65. MOLINA, J., *Fragments del gòtic a Girona*, Girona: Diputació de Girona, 2008, p. 14-15, 44, 47, 56-58.

Una prova tardana de la centralitat exercida per l'església i el cementiri parroquials, la proporciona la convocatòria general dels homes de remença per tal que paguessin les despeses de redempció de la servitud, els anys 1448 i 1449. Si ens fixem en els punts de reunió elegits a cada localitat —el cementiri i l'església parroquial, la plaça del castell, una casa particular o un prat— i en la natura del so que cridava els veïns —les campanes de l'església o el so del corn i del viafors des del castell—, observem que les campanes tenien molta més capacitat de convocatòria que no pas els corns dels castells i que, normalment, les reunions tenien lloc a la plaça de cada localitat, una plaça situada a tocar de l'església i el cementiri.⁶⁶ Tanmateix, això no va ser suficient com per originar sempre i en tot lloc un nucli de població concentrada al seu entorn.

De les sagreres a les celleres i viles

Gràcies a un primer inventari de les sagreres i celleres documentades dels ardiaconats de la Selva i de Girona,⁶⁷ podem presentar unes evidències sobre l'evolució dels nuclis eclesials entre els segles XI i XIV a les terres de Girona. La primera constatació és que el nombre de les sagreres documentades al segle XI o a la primera meitat del XII, en comparació amb el de les parròquies dels mateixos ardiaconats, noranta-sis i seixanta-tres respectivament, és relativament baix: només trenta-sis, la qual cosa significaria que tan sols en un 22,6% de les parròquies s'hauria desenvolupat la sagrera. És probable, però, que la relativa escassetat d'actes de consagració i dotació d'esglésies en aquests territoris i la concentració de les sagreres documentades a les zones més properes a la ciutat de Girona, on s'escampaven els dominis de les institucions eclesiàstiques gironines que proporcionen els documents estudiats, permet imaginar que una anàlisi exhaustiva de la documentació d'altres senyors —com els vescomtes de Cabrera— podria fer sortir a la llum unes quantes sagreres més.

Alts volts del 1300 eren setanta-un els nuclis eclesials existents als ardiaconats de Girona i la Selva, gairebé el doble de les sagreres de dos-cents anys abans. En aquests nuclis, que s'anomenen pràcti-

66. AHCG, Convocatòria general dels homes de remença (1448-1449); cf. HOMS, M. M., *El sindicat remença de l'any 1448*, Girona: Ajuntament, 2005; MALLORQUÍ, "Parròquia...", p. 156-157.

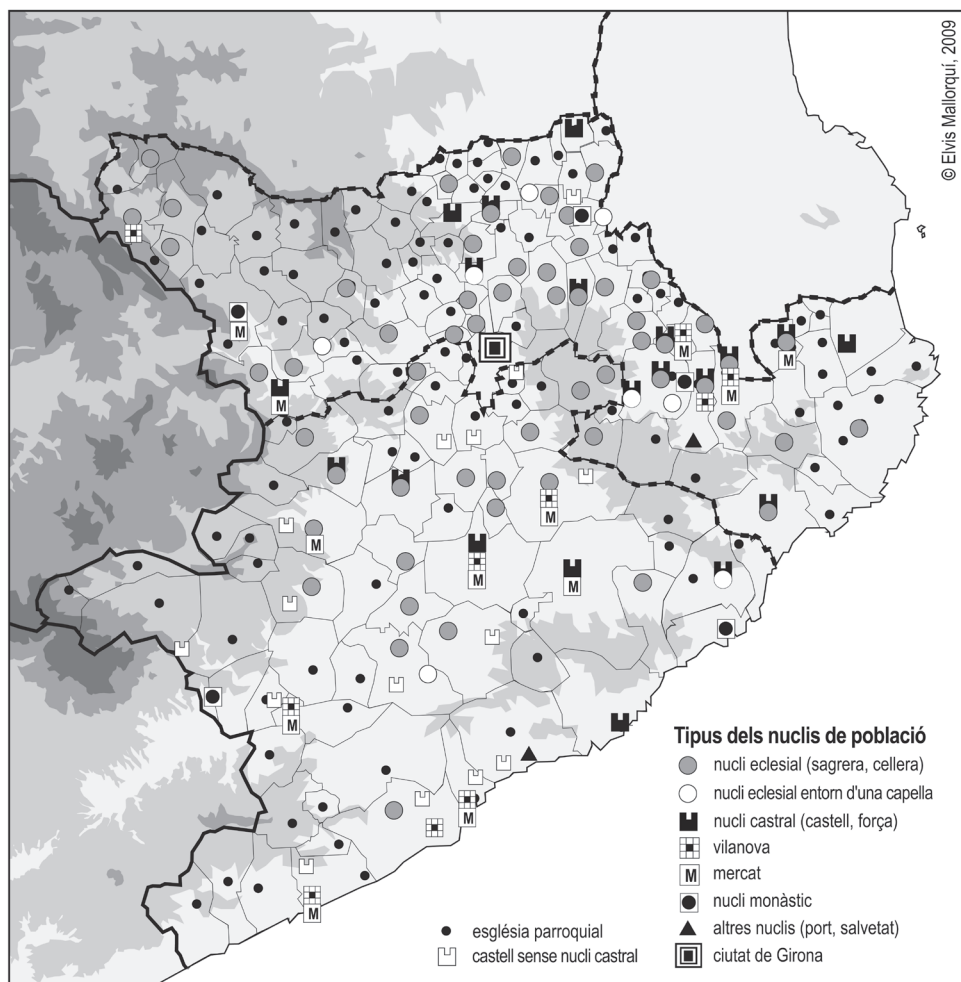
67. MALLORQUÍ, "Les celleres...", p. 135-148. Per al text que segueix, cf. *id.*, p. 125-129. Per a la resta de la Catalunya Vella i el Rosselló, cf. FARIAS, "La sagrera...", p. 115-119; CATAFAU, "Les «celleres»...", p. 174-176; *id.*, *Les celleres...*, p. 56-82.

cament tots “celleres”, hi continuen predominant dues funcions: d’una banda, la de concentrar els productes de les collites en cellers i graners; de l’altra, la d’albergar els fills segons de masos propers en habitatges aixecats damunt dels antics cellers. En cinquanta d’aquests nuclis de poblament concentrat —trenta-tres a l’ardiaconat de Girona i disset al de la Selva— l’únic element que hauria atret els habitatges al seu entorn era l’església. Així, ens trobem que en el 34,3% de les parròquies de l’ardiaconat gironí i en el 26,9% de les parròquies selvatanes es van consolidar, en menor o major grau, uns nuclis eclesials. Majoritàriament, aquests nuclis estaven situats al bell mig de la plana de la Selva, a les ribes i marges del Ter i als sectors de la plana empordanesa pertanyents a l’ardiaconat de Girona (cf. mapa 13). De celleres en zones de muntanya, en trobem ben poques: només a les Gavarres —Fitor, Santa Pellaia, Santa Maria i Sant Mateu de Montnegre— i a la vall d’Hostoles —Colltort, Cogolls, les Planes i Sant Feliu de Pallerols.

Rere les celleres de l’inici del segle XIV s’amagaven diferents situacions. N’hi havia unes quantes que no diferien gaire del que devien ser les sagreres del segle XI: una església, un cementiri i una minúscula agrupació de cases. Campllong i Sant Andreu Salou, per exemple, tenien menys de cinc cases l’any 1314 i de les celleres de Fitor i Santa Pellaia, a les Gavarres, només en coneixem algun element aïllat —les cases de Nadal de Cals a Fitor i el celler del cavaller Guerau de Torrent a Santa Pellaia. Un segon grup de celleres estaria format per les que aplegaven més de deu cases, alguna ferreria i els habitatges dels clergues locals. Les que es trobaven en sectors de muntanya, per les majors dificultats d’accés a l’aigua i de la pràctica de l’agricultura, no van poder mantenir-se després de la greu crisi econòmica i demogràfica que va allargar-se durant els segles XIV i XV: és el que va passar amb les celleres de Santa Maria i Sant Mateu de Montnegre, a les Gavarres, i les de Sant Julià del Llor i Tinyoses, als marges del Ter. En canvi, a la plana selvatana n’hi havia de semblants que, com les de Riudellots de la Selva i Vilobí d’Onyar, van mantenir-se durant els segles XIV i XV i, fins i tot, van experimentar un creixement a l’època moderna. Finalment, existia un grup reduït de celleres que, abans de mitjan segle XIV, ja havien experimentat un creixement significatiu, fins als voltants de les trenta llars, gràcies a la celebració d’un mercat setmanal o l’existència d’una notaria a la població. És el cas de les celleres de Cassà de la Selva, Santa Coloma de Farners i Vidreres.⁶⁸

68. Per a més dades, cf. MALLORQUÍ, E., “Tres celleres selvatanes en ple desenvolupament: Santa Coloma de Farners, Cassà de la Selva i Vidreres a la primera meitat del segle XIV”, dins *Ciutats, viles, sagreres*, Hostalric: Ajuntament, en premsa.

MAPA 13
Els nuclis de població de les terres de Girona, segles XI-XIV

Font: MALLORQUÍ, "Les celleres...", p. 135-148.

Aquest darrer grup de celleres manté unes certes similituds amb uns altres nuclis, vint-i-un en total, que, tot i ser qualificats com a celleres en algun document, deuen el seu creixement a d'altres elements presents a la població: cinc d'aquests nuclis havien estat creats entorn de monestirs, set van créixer com una vilanova al voltant d'un castell o d'un mercat i nou més podrien ser qualificats com a "celleres castrals" per l'associació, a vegades des del mateix segle XI, d'una for-

talesa senyorial, o castell, a l'interior mateix de la sagrera o cellera.⁶⁹ El cas de Monells ho il·lustra a la perfecció: l'any 1102 el senyor del lloc va aconseguir la llicència del comte de Barcelona per traslladar al costat del seu castell el mercat rural que fins aleshores se celebrava al veïnat d'Anyells, al terme de Corçà; això va fer que el nucli del castell, desenvolupat al voltant de la plaça central del mercat i al llarg del carrer de la Vilanova, cresqués molt més durant els segles XII i XIII que no pas la cellera entorn del temple de Sant Genís —a l'altre marge del Rissec.⁷⁰ Igual d'interessant és el cas de la Bisbal, una sagrera ràpidament convertida en “villa et castel” al segle XI que va continuar creixent a redós del castell-palau dels bisbes de Girona fins a reunir un centenar de famílies a l'entorn del 1200 dintre de l'espai emmurallat, on hi havia cases d'institucions eclesiàstiques, cavallers i jueus; a partir del 1232 el nucli va continuar creixent “extra villam apud villam novam”, molt abans que el 1323 el rei Jaume II concedís el privilegi de mercat a la vila.⁷¹

A la segona meitat del segle XIII, Monells no era l'única vila amb mercat de les terres gironines. El 1267, el cavaller Ferrer de Cruïlles va manar als seus marmessors que fessin pregonar als principals mercats de les terres gironines d'aleshores, “in omnibus foris que sunt in villis, scilicet, Gerunde, Balneolis, Bisulduni, Baschere, Petralate, Castilioni, Turrucelle, Petre Incise, Monellis et Calidis”, si algú tenia una injúria contra ell o contra el seu pare, per tal de restituir el que calgués.⁷² L'estructura topogràfica de cadascuna d'aquestes localitats es devia adaptar a les necessitats de les activitats mercantils i de l'establiment de famílies

69. Per a d'altres sectors del bisbat de Girona, s'ha estimat que les celleres es troben en l'origen de tres quartes parts dels setanta-dos nuclis de població de la Garrotxa i que, de manera similar, molts pobles del comtat d'Empúries tenen al centre una església, si bé a la xarxa inicial de sagreres s'han superposat altres fenòmens —castells, fortificacions, viles noves, mercats—, cf. BOLÓS, *Els orígens...*, p. 164 i p. 189; *ib.*, “Aportació al coneixement de la morfogènesi dels pobles del comtat d'Empúries”, dins BOLÓS-VICEDO, *Poblament...*, p. 266-280.

70. ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer III, pergamí núm. 78 (1102.02.08); BCAA, Arxiu, pergamí núm. 1641 (1200 ca.); AHG, Notarial, Monells, vol. 162 (1332-1333) i vol. 161 (1333); MALLORQUÍ, E., “La vila de Monells, del segle IX al XII”, *Estudis del Baix Empordà*, núm. 18, 1999, núms. 1 i 2; *ib.*, *Històries...*, p. 124-126; BOLÓS, *Els orígens...*, p. 242-244.

71. CCBG, núms. 109 (1051.03.10), 152 (1083.10.03) i 374 (1200 ca.); PM, núms. 151 (1232.10.28) i 833 (1323.03.21); cf. MARQUÈS, J. M., “El govern episcopal de La Bisbal”, *Estudis del Baix Empordà*, núm. 14, 1994, p. 141; MERCADER, M. D., *L'aljama jueva de la Bisbal d'Empordà abans de la Pesta Negra*, la Bisbal: Ajuntament, 1999, p. 25-31; FRIGOLA, J., *La Bisbal*, Girona: Diputació de Girona – Caixa de Girona, 2003, p. 13; MALLORQUÍ, *Històries...*, p. 126.

72. PSMCR, núm. 93 (1267.11.14).

d'artesans, igual com passava a d'altres poblacions: la vila d'Amer, per exemple, es va desenvolupar al voltant del monestir de Santa Maria i d'un mercat ja esmentat el 1184; Hostalric, entre el 1242 i el 1243, va rebre del rei Jaume I el privilegi per celebrar un mercat setmanal i dels vescomtes de Cabrera, senyors del castell i de la població, una carta de poblament i d'enfranchiment per a tots els que s'establissin a la vila nova situada al costat del castell; pel que fa a Blanes, el 1260, els vescomtes de Cabrera també van concedir franqueses per als futurs habitants de la vila que es pretenia construir a tocar del port.⁷³ Més tard, altres poblacions també van veure com s'instal·lava un mercat al seu entorn: Calonge el 1279, Anglès el 1294, Llagostera el 1324, Calella el 1327 i Santa Coloma de Farners el 1344, entre d'altres.⁷⁴

Més enllà dels mercats, molts nuclis gironins es van anar desenvolupant al llarg dels segles XII i XIII a partir dels monestirs i de les forteses senyoriales, sovint aixecades a l'interior de la sagrera i al costat de l'església parroquial. La "vila de Sent Miquel de Cruyles" és un bon exemple del primer cas: documentada al segle XI com a sagrera, l'any 1319 reunia cinquanta edificis i hi vivien almenys trenta-dues famílies al costat del recinte monàstic i la "carrera mercadera" que conduïa cap al mercat de Monells, sense cap obra de muralla, fortificació o defensa.⁷⁵ De nuclis desenvolupats al voltant dels castells, en tenim dos exemples prop del de Sant Miquel: a llevant, el "castel de Cruyles", erigit en una sagrera envoltada de parets —o murs— el 1062 a l'interior de la qual, des del 1035 almenys, hi havia la casa —o castell— dels senyors, i desenvolupat fins a reunir els habitatges de trenta-nou famílies el 1319, protegits per una nova muralla antiga i per una "força nova" al sector del Barri, que a l'inici del segle XIV s'estava parcel·lant i edificant;⁷⁶ i a ponent de Sant Miquel de Cruïlles hi havia la vila de Sant Sadurní,

73. DSMA, núm. 40 (1184.01.13); MARTÍNEZ GIRALT, A., "Els orígens del mercat i de la vila nova d'Hostalric (1242-1243)", *Acta Hostalrici*, núm. 1, 2008, núms. 1 (1242.10.18) i 2 (1243.01.02); PONS GURI, "Unes franqueses...", p. 265-266.

74. ACA, Cancelleria, vol. 44, f. 141r (1279.08.08), vol. 194, f. 115r (1294...); cf. PONS GURI, J. M., "El mercat de Calella i la carta de poblament de Calella", dins *ib.*, *Recull...*, vol. 3, p. 145-162, núm. 1 (1327.07.21); GRAU, D., *Llagostera*, Girona: Diputació de Girona, 1987, p. 21; FONT; LLINÀS; MALLORQUÍ, *Santa Coloma...*, p. 119.

75. MALLORQUÍ, "Homes...", p. 51-55. És el mateix cas dels nuclis de Lledó i Ridaura; cf. BOLÓS, *Els orígens...*, p. 197-198.

76. CCBG, núm. 92 (1035.04.07); DEC, núm. 211 (1062.11.20). L'any 1304 s'esmenta un espai no edificat que limitava amb un "pati assignato ad carrerium" i un altre "pati assignato ad plateam", cf. AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 116r (1304.01.29); cf. BADIA, J., *L'arquitectura medieval de l'Empordà. I. Baix Empordà*, Girona: Diputació de Girona, 1977, vol. 1, p. 107-109, 167-168 i 224-225; *Catalunya Romànica*, vol. 8, p. 175-178, 295-299 i 302-304; MALLORQUÍ, "Homes...", p. 54-55.

bastida també en una sagrera del segle xi que albergava el castell dels senyors del lloc i que va créixer fins a arribar a reunir, al començament del segle XIII, almenys seixanta-set individus que pagaven censos “per domos” situades al nucli i, entre els anys 1316 i 1336, unes cent dos famílies repartides en tres sectors ben diferenciats: la sagrera, la vila protegida per murs i per un portal i el barri situat extramurs.⁷⁷ De sagreres convertides en castells o forces, en què el procés d'*incastellament* se superposa a una forma anterior d'ensagrerament, n'hi ha uns quants exemples més: Vilademuls, Llers, el Mallol, Santa Pau, Vulpellac i Llagostera; en canvi, ja no són tants els casos similars als de Cruïlles i Sant Sadurní, en què els nuclis castrals fortificats continuaven creixent fora la muralla fins a formar veritables viles noves: un dels més ben documentats és el de Sant Feliu de Pallerols.⁷⁸

Finalment, a les terres gironines també van erigir-se alguns nuclis promoguts gràcies a cartes de poblament: el poble de Tossa es va fundar el 1187 al voltant del castell del Mont Guardí, gràcies a la iniciativa de l'abat de Ripoll, el senyor del terme de Tossa; igualment, Palamós és una fundació del rei Pere II, l'any 1297, que volia controlar un port al litoral gironí.⁷⁹ Ara bé, en ple segle XIII també van néixer unes altres agrupacions d'habitatges que serien un fruit espontani del creixement agrari i del desenvolupament de l'economia mercantil al llarg de l'edat mitjana: la “salvetat de Rabioses” reunia, el 1319, les cases de deu capbreuants del veïnat de Rabioses, a Cruïlles; mentrestant, a Cassà de la Selva s'originà el veïnat de Ventallol al sector de l'antic veïnat de Sangosta més proper al nucli de l'església parroquial; i a partir del 1262, en què tenim la primera notícia, es va anar constituint el nucli del port de Lloret arran de la platja, lluny de l'església parroquial i del castell fins que el 1320 ja hi vivien disset famílies i que el 1346 ja hi havia trenta-sis caps de casa que vivien al port, bàsicament pescadors i mariners.⁸⁰

77. CCBG, núm. 111 (1052.02.07); VL, vol. 12, núm. 28 (1064.02.15); PM, núm. 546 (1218 ca.); ADG, Mitra, calaix 17, pergamí núm. 42 (1316); AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 110 (1336).

78. MARTÍ, “L'ensagrerament: l'adveniment...”, p. 168-176; CANAL, J.; FOCHS, C., “La sagrera de Sant Feliu de Pallerols”, *Annals 1990-1991*, 1992, p. 50-55; BOLÓS, *Els orígens...*, p. 206, 212, 234-235; LLINÀS, J., “El castell i les muralles de Llagostera”, dins M. ALBÀ; E. MALLORQUÍ (eds.), *Història de Llagostera*, Llagostera: Ajuntament, 2010, p. 165-190. En contrast amb les terres del Llenguadoc, on l'establiment dels nuclis castrals solien comportar l'abandó del nucli creat entorn de l'església parroquial, a Girona només està ben documentat en el cas de Foixà, cf. BOLÓS, *Els orígens...*, p. 277-278.

79. FONT RIUS, J. M., *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Madrid-Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1969 [CPFC], núms. 180 (1187.05.10) i 335 (1279.12.03).

80. MALLORQUÍ, “Homes...”, p. 56; ÍB., “El port de Lloret i els seus habitants (segles XIII i XIV)”, *Quaderns de la Selva*, núm. 15, 2003, p. 55 i p. 59; MUNDET, J., *Toponímia dels veïnats de Cassà. 2. Sangosta*, Cassà de la Selva: Ajuntament, 2009, p. 21-22.

La xarxa de camins

A part de la concentració de la població entorn de les esglésies, l'anàlisi de la xarxa viària pot aportar nous indicis sobre els efectes de la parroquialització.⁸¹ Els principals camins que estructuraven l'interior de les terres gironines des dels segles altmedievals, quan les parròquies adquireixen el seu caràcter territorial, posaven en contacte els mercats existents, que també eren els llocs de cobrament dels drets sobre la circulació de mercaderies —el *teloneum*. L'únic mercat documentat d'abans de l'any 1000 és el que es trobava a la ciutat de Girona, al peu de les escales de la seu, al Mercadell, que més tard es va traslladar a l'Areny, a l'exterior de les muralles romanes. D'entre els camins que hi conduïen, el més important era el camí que anava de Barcelona a la plana del Rosselló i que creuava, de nord a sud, el bisbat de Girona; a partir del segle XI, però, la via s'havia desdoblant al sud de la ciutat entre el camí tradicional, que passava el 1022 per Palau-sacosta i Fornells fins al centre de Caldes, i el que seria conegut més endavant com a "camí barcelonès" o camí ral de Girona a Barcelona, que el 1032 passava més a l'oest, per l'Avellaneda i el Regàs.⁸² Del Pont Major sobre el Ter, al nord de Girona, sortien dues rutes importants, una cap a Banyoles i Besalú documentada el 977 i l'altra cap a Empúries, passant per Celrà, Cruïlles, la Bisbal, Vulpellac i Canapost segons consta en textos dels anys 891, 904 i 994.⁸³ Dos camins més unien Girona amb la ciutat de Vic, capital del comtat i bisbat d'Osona: una resseguia el Ter fins a Anglès i seguia cap a Osor i l'altra passava per Aiguaviva i Sant Martí Sapresa, des d'on s'enfilava cap a Santa Creu d'Horta i Sant Hilari Sacalm. Finalment, una altra ruta anava de Girona fins al port de Sant Feliu de Guíxols passant per la Vall d'Aro i pels llocs de

81. BOLÓS, *Els orígens...*, p. 406-409. De manera semblant, al Languadoc es va reestructurar la xarxa de camins rurals amb els canvis socials i polítics del segle XI; cf. DURAND, A., *Les paysages médiévaux du Languedoc, xe-xiie siècles*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 1998, p. 170-173.

82. CC-1, vol. 1, p. 68-71 (878.09.09); CCBG, núm. 31 (921.02.25); PSMCE, núms. 2 (994.09.07), 5 (996.03.05) i 7 (1007.02.04); CDSG, núm. 205 (1032.12.27); cf. CANAL; CANAL; NOLLA; SAGRERA, *El sector...*, p. 13-16; íd., *Girona...*, p. 404-406; BOLÓS; HURTADO, *Atlas del comtat de Girona...*, p. 44-45; ALBERCH; BURCH, *Història...*, p. 232-233; BORRELL, M.; LLINÀS, J.; FIGUERAS, N.; MALLORQUÍ, E.; MERINO, J., *Deu llegües de pols i roderes*, Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans, 2005, p. 25-28.

83. CC-1, vol. 2, núm. 30 (891.07.15); DEC, núm. 29 (904.11.08); CC-5, núm. 394 (969.01.08); CCBG, núm. 66 (994.01.31); cf. BOLÓS; HURTADO, *Atlas del comtat de Besalú...*, p. 44-45; CANAL; CANAL; NOLLA; SAGRERA, *Girona...*, p. 404-405; CASAS, J.; SANMARTÍ, E., "El camí d'Empúries. Aproximació a la xarxa viària del Baix Empordà", *Informació Arqueològica*, núms. 33-34, 1980, p. 59-63.

Cassà, Llebrers i Llambilles, segons consta en textos del segle x.⁸⁴ A part dels grans eixos viaris que unien Girona amb l'exterior del comtat, ja des dels segles x i xi existia una densa xarxa de camins secundaris que unien la ciutat amb les poblacions de l'entorn immediat —Sant Gregori i Domeny, Canet d'Adri i Cartellà, Sarrià i Fontajau, Vilablareix, Vila-roja, Sant Daniel i Campdorà. Alguns d'aquests camins es van allargar, en segles posteriors, fins a arribar als extrems del comtat: és el cas del “camí públich qui va de Torsa a Gerona”, documentat el 1314, i del “caminum publicum quo itur aput Calidas”, esmentat el 1323.⁸⁵ En aquesta època, l'interès dels ciutadans de Girona va fer que invertissin en algunes milleres en els principals camins: el 1322, per exemple, el mestre d'obres Joan Batlle, natural de Carcassona, va rebre l'encàrrec d'eixamplar el camí de Girona a Sant Feliu de Guíxols —que fins aleshores només permetia el pas de traginers amb mules— per tal que hi poguessin passar carretes; a Riudellots de la Selva, els ciutadans gironins van finançar la construcció d'un pont sobre l'Onyar als volts del 1330 i el 1342 van elevar el camí per estalviar-se els efectes de les inundacions; i l'any 1357, en el camí de Girona a Vic, al seu pas per Santa Eugènia, es va construir el conegut pont del Dimoni sobre el Güell.⁸⁶

A la xarxa bàsica de comunicacions amb centre a la ciutat de Girona, se n'hi van afegir d'altres al voltant dels primers nuclis rurals amb mercat. De fet, ja al segle ix devien existir altres punts del bisbat amb funcions vinculades al tràfic de mercaderies: l'any 860 sembla que es cobrava el *viaticum*, el *portaticum* i el *teloneum* a Anglès, al límit entre els comtats de Girona i el d'Osona; i potser els conflictes dels segles ix i x pel domini episcopal de Bàscara, a la confluència dels comtats d'Empúries, Besalú i Girona, tenien aquest origen.⁸⁷ És possible que

84. CDSG, núms. 90 (954.02.21), 105 (967.01.20) i 146 (996.05.11); AC, núm. 184 (979.02.12); ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 8, pergami núm. 34 (1026.02.05); cf. PLADEVALL, A., “El poblament i la propietat de la terra als antics termes de Sant Hilari Sacalm i de la vall d'Osor (s. x)”, *Quaderns de la Selva*, núm. 6, 1993, p. 66; CANAL; CANAL; NOLLA; SAGRERA, *Girona...*, p. 405; BOLÓS; HURTADO, *Atlas del comtat d'Osona...*, p. 44-45 i 52.

85. ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 39, pergami núm. 8 (1314.10.15); ASD, pergami n. 524, capbreuació núm. 4 (1323.06.22); cf. CANAL; CANAL; NOLLA; SAGRERA, *Girona...*, p. 401-411.

86. JULIOL, G., *Llibre Vermell de la ciutat de Girona (1188-1624)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2001 [LVCG-2], núm. 7 (1322.12.04); AMGi, I.1.2.1, lligall 1, reg. 1, f. 27r (1330 ca.); AHG, Notarial, Girona-6, vol. 13 (1342.05.06); cf. GUILLERÉ, *Girona...*, vol. 1, p. 219, p. 222-223 i p. 229-230; BORRELL; FIGUERAS; LLINÀS; MALLORQUÍ; MERINO, *Deu llegües...*, p. 32-37.

87. DSMA, núm. 3 (860.11.19); cf. MARTÍ, “La integració...”, p. 50-52.

aquesta mateixa funció s'hagués dut a terme a l'indret d'Anyells, a Corçà, a tocar dels límits del comtat de Girona i sobre l'antic camí d'Empúries, indret que va esdevenir el punt d'arribada d'uns camins que, els anys 1061 i 1062, venien de Sant Sadurní i de Sant Miquel de Cruïlles. El trasllat del mercat d'Anyells a Monells, el 1102, va multiplicar la seva atracció sobre els camins de la comarca: l'any 1132 hi havia una "carrera que pergit ad ipsum forum de Monells" que passava per les parts altes de les Gavarres; el 1200 hi anava un altre camí des de Bordils, els anys 1292 i 1294 es documenta un tercer camí que unia Monells amb Girona passant per la vall de Sant Daniel i la muntanya dels Àngels; n'hi havia un quart que venia el 1300 de Monells; i, per acabar, existia la "carraria mercateria ... qua itur uersus Monellos" que venia segurament des de Calonge passant pel coll de la Ganga i creuant el veïnat de Rabioses de Cruïlles.⁸⁸

La xarxa de camins pels ardiaconats de Girona i la Selva es pot completar a través de la representació cartogràfica dels itineraris seguits pels visitadors episcopals de l'inici del segle XIV. Segons la visita del 1329, en què es van visitar pràcticament totes les parròquies dels dos ardiaconats a un ritme mitjà de tres parròquies per dia (cf. mapa 14),⁸⁹ descobrim altres vies de comunicació: un camí entre Arenys i Tordera creuant el massís del Montnegre, un altre entre Blanes i Hostalric pels marges de la Tordera, un tercer d'Hostalric a Arbúcies —que devia continuar en direcció a Vic—, una via que unia Girona i Calonge resseguint la carena de les Gavarres, una altra que anava de Palamós a la Bisbal per Fitor i, finalment, dos camins que anaven de Girona cap a les terres de l'ardiaconat de Besalú, un per la vall del Brugent i l'altre per la del Llémèna.

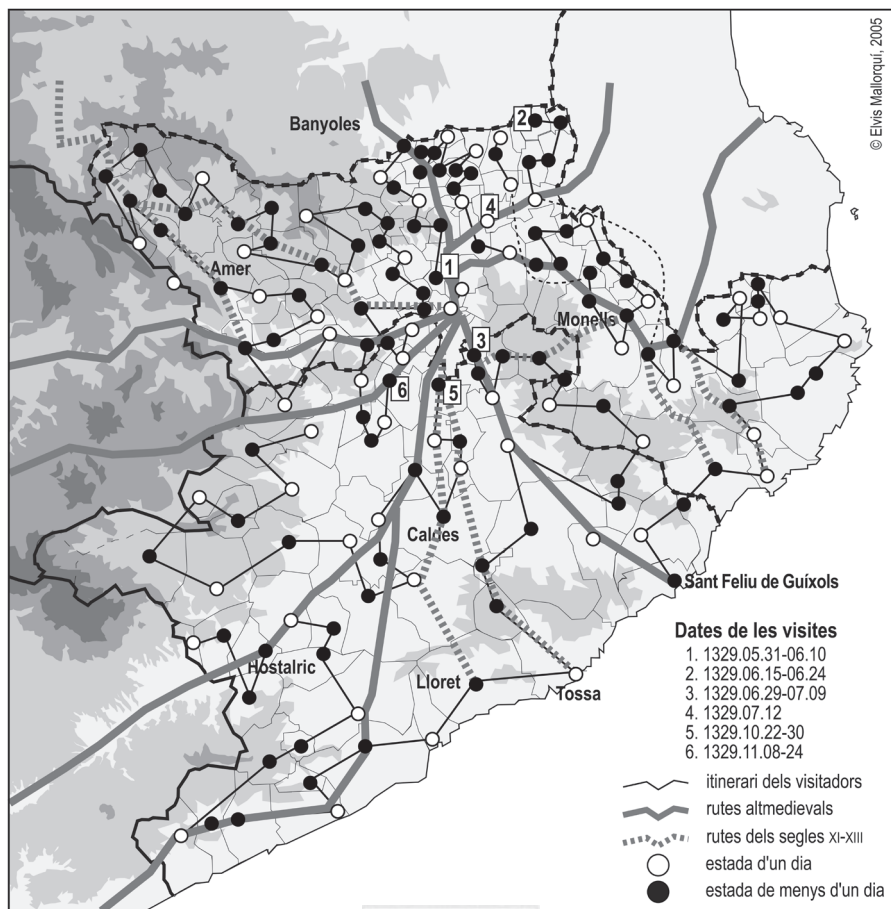
Així doncs, totes les parròquies gironines estaven connectades amb les veïnes mitjançant els camins principals que hem repassat més amunt o d'altres de secundaris. Aquests darrers eren utilitzats pels pagesos per anar als seus camps i vinyes, per dur a pasturar el bestiar o per anar als molins. També s'esmenten els camins "esgleiers" o missaders, els que servien i eren utilitzats pels parroquians per anar cada diumenge a missa: a Riudellots tenim la "strada qui va a la isglésia de Sanct Esteve" documentada el 1067; a Vilobí la "via qui pergit ad ecclesia" del

88. *PM*, núm. 3 (1061.10.10); *DEC*, núm. 211 (1062.11.20); *ACG*, pergamí núm. 220 (1132.12.07); *ACG*, Llibre Gran de la Sagristia Major, f. 92v-93r (1200.02.11); *CDSDG*, núms. 394 (1292.10.28) i 400 (1294.02.08); *PSMCR*, núm. 87 (1264 ca.) i 161 (1300 ca.); *AHG*, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 18r-v (1302.18.05); cf. MALLORQUÍ, *Històries...*, p. 69.

89. Sobre el ritme de visites de parròquies al bisbat de Barcelona, cf. BENITO, *Les parròquies...*, p. 96-99; BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 231-240.

1094; a Maçanet la “via qui pergit ad ecclesiam Sancti Laurentii” del 1174; i a Cassà de la Selva tenim uns camins que unien masos —el mas Calvó, el mas Bru— i veïnats —Vilabella o Esclet— amb l'església parroquial de Sant Martí els anys 1213 i 1314.⁹⁰

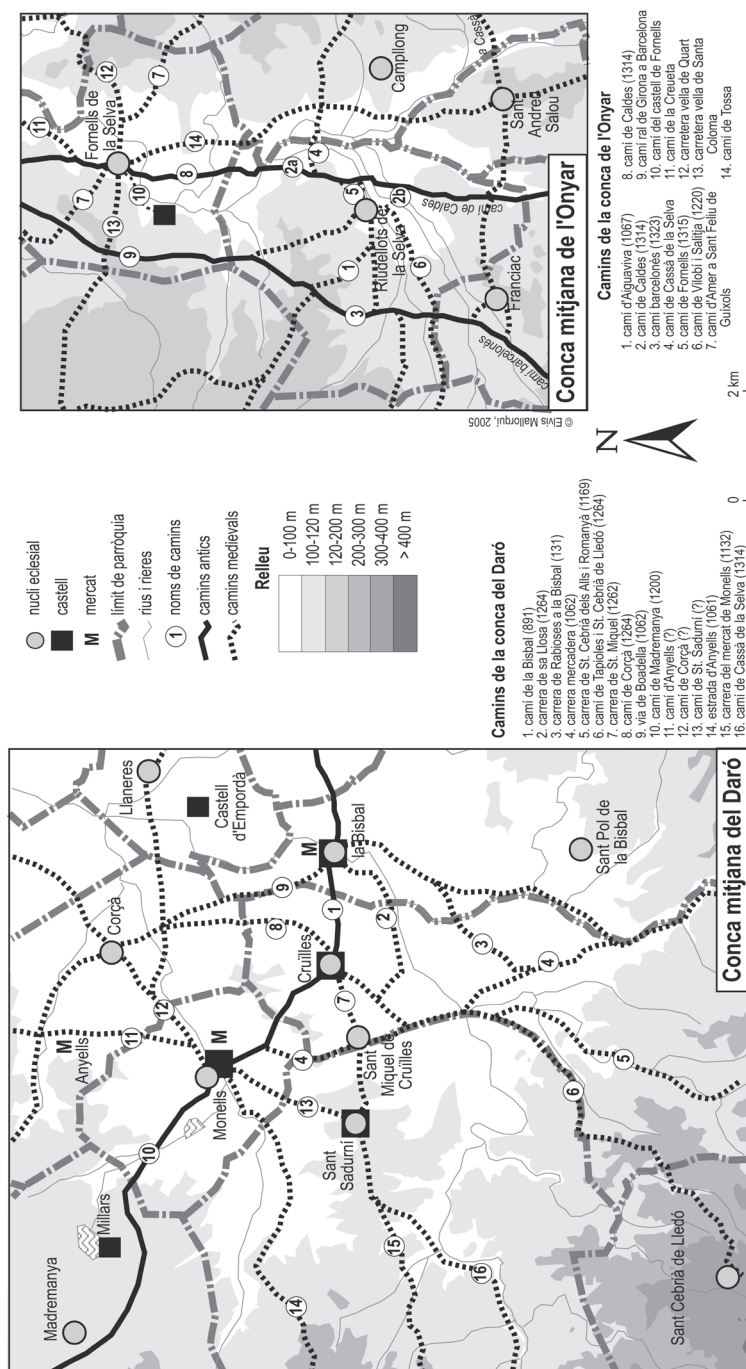
MAPA 14
Els camins dels visitadors episcopals, 1329

Font: ADG, Visites pastorals, vol. P-4 (1329).

90. CDS DG, núm. 16 (1067.01.13); CDS G, núm. 449 (1094.03.04); IAHFF, núm. 24 (1174.06.07); ACG, pergamins del segle XIII, s. núm. (1253.10.04); AHG, Hospici, vol. 166, f. 11r (1314.05.29), f. 14r-15r (1314.06.06) i f. 34r-v (1314.10.18); cf. MARQUÈS, *Maçanet...*, núm. 10.

MAPA 15
Xarxes de camins locals a les conques del riu Daró i del riu Onyar, segle XIV

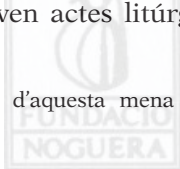

Més que l'inventari de tots els camins missaders gironins dels segles XIII i XIV, el que ens pot servir per descobrir l'efecte de la parroquialització sobre la xarxa de camins en l'àmbit local és una anàlisi comparada de dos territoris diferenciats, un a la plana empordanesa i l'altre a la selvatana (cf. mapa 15).⁹¹ Al primer sector, la densa xarxa de camins té a veure amb la concentració de mercats medievals —Anyells al segle XI, Monells al XII i la Bisbal al XIV— al llarg de l'antic “camí d'Empúries”, sobretot amb l'articulació d'uns quants camins a partir del segle XII que anaven cap a Monells; a més, els nuclis castrals de Cruïlles i Sant Sadurní i la cellera de Corça esdevingueren uns altres petits centres on conflueixen els camins menors que creuaven els respectius termes parroquials. En canvi, a la plana selvatana la densitat de camins és menor i els camins més importants —el “camí barcelonès”— són “extralocals”, allunyats dels nuclis de població; altres camins, com els de Tossa i Caldes, potser s'haurien configurat com a tals després d'enllaçar diversos trams que unien nuclis de població erigits, tots, en sagreres del segle XI. Aquí, doncs, a manca de mercats rurals relativament antics, la xarxa de camins locals es va poder configurar a partir dels pobles eclesials.

CONCLUSIONS

La constitució de la xarxa de parròquies, entre els segles X i XI, no només va homogeneïtzar el territori rural del bisbat de Girona a partir d'unes unitats espacials que no deixaven cap espai buit entre elles, sinó que va tenir moltes més conseqüències sobre el terreny. Per exemple, la identificació de la parròquia amb un temple concret li va conferir una supremacia sobre la resta d'esglésies situades a l'interior del terme. El temple parroquial, aixecat generalment al segle XI amb unes formes clarament romàniques, estava preparat per administrar els sacraments traspassats als clergues parroquials —baptisme, núpcies, eucaristia, penitència i viàtic— i per aixoplugar tota la comunitat de la parròquia —per la qual cosa el temple podia ser d'una sola nau o bé de tres. En canvi, els altres edificis eclesiàstics no tenien totes aquestes funcions: les esglésies sufragànies, tot i tenir atribuït un territori definit dins la parròquia, només van arribar a aplegar al seu entorn les sepultures dels fidels, però mai s'hi batejava ningú; les capelles rurals van esdevenir sovint el centre de petits dominis senyorials, per bé que de tant en tant s'hi celebraven actes litúrgics; i les ermites, on vivien

91. Sobre les possibilitats d'aquesta mena d'estudi, cf. Bolós, *Els orígens...*, p. 406-409.

petits grups o parelles de donats, van generar alguns conflictes amb les parròquies on estaven establertes per tal d'aclarir el repartiment de les almoines que s'hi efectuaven. De fet, a través de les qüestions concedides pels bisbes, se supervisava l'economia de les capelles rurals i les ermites per tal que no esgotessin o minvessin els recursos de les parròquies.

La concentració de funcions religioses a l'església parroquial va atreure al seu entorn els habitatges d'alguns parroquians. L'evolució va ser molt lenta, però al segle XI ja s'ha consolidat el cementiri a redós de l'edifici parroquial i a l'interior del cercle de pau que les assemblees de Pau i Treva van definir com a "sagrera". En aquest espai sagrat, s'hi van construir uns petits edificis, els sagrers o cellers, on els pagesos dipositaven els productes de les collites per, en principi, protegir-les de les violències dels senyors feudals i milícies de cavallers del segle XI. Però, al cap de poc temps, alguns d'aquests edificis van convertir-se en cases i van originar gairebé molts dels nuclis de població concentrada de les terres del bisbat de Girona, les celleres.

Feien falta més condicions per tal que una sagrera del segle XI es consolidés i es convertís en un veritable nucli eclesial. Alguns no apareixen més en la documentació posterior al 1100 i d'altres van arribar al segle XIV com uns minúsculs nuclis de quatre o cinc cases al voltant de l'església i el cementiri. La situació més corrent és la de les celleres amb unes deu cases, tant a la plana com a la muntanya, si bé els seus destins s'oposen a partir de la crisi baixmedieval. Finalment, hi havia unes poques celleres consolidades ja al segle XIV que tenien una estructura similar als nuclis amb un castell senyorial al seu interior, que solien disposar d'una muralla que els encerclava i protegia, i a les viles formades a l'entorn dels mercats rurals.

La parròquia no era només la primera guspira que va originar el poblament concentrat a les àrees rurals, sinó que a la vegada tenia molta relació amb els masos dispersos, la forma de poblament predominant a la majoria de llocs. És probable que aquest vincle hagués nascut en el mateix moment de creació de les parròquies, quan en les actes de consagració i dotació s'atribuïa a una església determinada un conjunt de vil·les i vilars que, amb el temps, es convertirien en veïnats formats per uns grups de masos a l'interior de les parròquies. És al segle XIV, però, que observem tot l'abast de la relació masos-parròquia: en primer lloc, el gran nombre de masos havia fet que la major part de l'espai agrari de la parròquia s'ordenés en funció dels interessos dels habitants dels masos, combinant petits espais d'agricultura intensiva amb àrees de cereals i vinyes compartides per diversos masos; en segon lloc, a la

forta identificació del mas amb la família que hi residia, testimoniada amb la coincidència de noms, s'hi afegia una estreta vinculació del mas amb la parròquia, que es traduïa en els pagaments anuals de delmes i altres drets parroquials que podien, fins i tot, ser específics de cada mas; i, en tercer lloc, els habitants dels masos solien tenir un celler a l'espai de la sagrera, que, si calia, podien cedir-lo als fills segons de les famílies per tal que hi establissin la seva residència.

La parròquia, doncs, va tenir un paper fonamental per a l'ordenació del poblament rural del bisbat de Girona. Tot i que no va ser l'únic factor que incidí en la consolidació dels nuclis concentrats, gairebé sempre es troba una sagrera en el seu origen. I, a manca d'altres formes d'organització, la parròquia va acabar articulant els masos dispersos que hi havia al seu terme. També a través del marc parroquial la població rural i les seves activitats econòmiques es van integrar en circuits econòmics que unien la ciutat de Girona amb les principals viles-mercat de l'interior del bisbat i amb altres ciutats importants de fora de la diòcesi. L'estudi de la xarxa viària medieval als volts de Girona permet observar que, a part dels grans camins que unien la ciutat amb Barcelona, Vic, Perpinyà i amb els nuclis marítims de Sant Feliu de Guíxols, Palamós, Empúries i a part de les vies creades amb relació a diversos mercats rurals, com els d'Anyells i Monells, la majoria de camins locals de les terres selvatanes i baixempordaneses tenen com a punt de partida i d'arribada els nuclis concentrats erigits a partir d'esglésies parroquials.

Segona part

**LA PARRÒQUIA
I LES FORMES DE DOMINACIÓ
SOBRE ELS HOMES I LES DONES**

LES SENYORIES DE LES TERRES DE GIRONA

En uns recents estudis sobre les terres dels comtats de Barcelona i de Girona, Pere Benito i Víctor Farías han analitzat els diversos aspectes de la senyoria de la terra entre els segles XI i XIV, des dels primers contractes altmedievals de complantació de vinyes i de mitgeria fins al naixement de les tinences pageses sotmeses a unes prestacions arbitràries que acabaren originant la servitud pagesa, des de l'ascens d'una elit pagesa que posseïa masos i que, a vegades, podia completar amb batllies, ferreries i molins fins a la difusió de les viles promocionades econòmicament i jurídicament pels senyors mitjançant franquesses, concessions de mercats i fires i establiments de notaries.¹ Tenint molt presents aquestes contribucions i d'altres que, també per a les terres del bisbat barceloní, han relacionat la formació de les comunitats rurals a partir d'institucions com el sometent, el sacramental o les obrieres parroquials, la vinculació dels masos aïllats amb la institució parroquial i les relacions entre les comunitats, les senyories feudals, les ciutats i el rei,² intentarem analitzar unes quantes senyories gironines dels segles XIII i XIV per descobrir els possibles vincles amb les parròquies on estaven establertes. Per fer-ho, l'eina principal són prop d'una trentena de capbreus senyorials de les primeres dècades del segle XIV que fan referència a unes poques parròquies situades a no gaire distància de la ciutat de Girona (cf. taula 6 i mapes 5 i 6).

1. BENITO, *Senyoria...*; FARIAS, V., *El mas i la vila a la Catalunya medieval*, València: Universitat de València, 2009, p. 282-288 i p. 346-348.

2. CUADRADA, C., *El Maresme medieval*, Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 1988, p. 82-95; BUSQUETA, *Una vila...*; ORTÍ, P., "El municipi de Barcelona i les parròquies del seu entorn al segle XIV", *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 31/1, 2001, p. 33-48.

Cada capbreu, recordem-ho, descrivia una senyoria diferent, de manera que el contingut de les declaracions que contenen pot variar molt: els drets derivats de la senyoria directa sobre les explotacions pageses com els masos o les simples parcel·les hi són gairebé omnipresents, igual com les clàusules amb les quals els homes propis reconeixien la seva servitud i les prestacions en treball que efectuaven als senyors; ara bé, només en set dels vint-i-vuit capbreus analitzats es recullen les prestacions corresponents als drets del castell termenat i, a més, el nombre de declarants a cada capbreu varia notablement. Més excepcionalment, els capbreus recullen els drets senyorials sobre una capella rural o, fins i tot, la part dels drets parroquials que rebia el capellà de la parròquia. Altres elements de les senyories medievals no apareixen en els capbreus, com els dels mercats i les notaries, o només hi consten d'esquiltlentes, com els drets dels senyors sobre els espais incults i sobre l'aigua. A la vegada, la informació sobre els anomenats "monopolis feudals" és molt desigual: mentre la ferreria i els pagaments del llòçol solen ser presents en molts capbreus, el forn no hi apareix mai i la majoria dels molins que hi figuren no es corresponen amb la imatge d'un monopoli senyorial.³ Per això, caldrà completar els capbreus amb altres documents que aportin més dades sobre el funcionament del conjunt de la senyoria i sobre les seves possibles relacions amb les parròquies rurals.

EL NOMBRE DE SENYORIES

La primera dada que cal ressaltar de la senyoria a les terres de Girona, especialment les situades més a prop a la capital i lluny de la influència jurisdiccional dels comtes d'Empúries i dels vescomtes de Cabrera, és l'altíssim nombre de senyors que hi havia a l'interior de cadascuna de les parròquies. Al costat de les institucions eclesiàstiques titulars de dominis directes —pabordies i càrrecs de les esglésies i institucions benèfiques de Girona, monestirs, esglésies parroquials i beneficis establerts en tota mena d'altars i temples—, hi havia una gran varietat de senyors laics: des de membres de l'alta aristocràcia catalana, senyors de castells i cavallers, fins a ciutadans, homes de viles i pagesos de mas.⁴ Això coincidia, és clar, amb un alt grau de fragmentació de les senyories existents a l'interior de cada parròquia.

3. Això mateix s'ha assenyalat amb relació als capbreus de la comanda templera del Masdeu, al Rosselló; cf. VERDON, L., *La terre et les hommes en Roussillon aux xiie et xiiie siècles*, Aix-en-Provence: Publications de l'Université de Provence, 2001, p. 79-83.

4. És el mateix que s'ha detectat al Vallès; cf. AVENTIN, M., *La societat rural en temps feudals*, Barcelona: Columna, 1996, p. 82-112.

Moltes petites senyories

Ja fa més de trenta anys, Josep M. Marquès va realitzar una completa descripció del capbreu de Vilobí d'Onyar, de l'any 1338, i en va explorar les seves possibilitats per a la història agrària. Aleshores, ja alertava del fet que, per molt que el senyor que el va fer, el ciutadà gironí Ramon Malars, fos el senyor del castell de Vilobí, el document no recollia tota la població resident al terme. Ho deduïa dels esments a d'altres persones i, sobretot, a vint-i-quatre altres senyors directes que van ser citats en les afrontacions de les terres capbrevades.⁵ La veritat és que ni tenint uns quants capbreus coetanis no n'hi ha prou per tal de conèixer tots els habitants d'una parròquia i les implicacions de la seva dependència envers els senyors directes. El cas de Riudellots de la Selva, població veïna de Vilobí d'Onyar, és un bon exemple de la situació més general de les senyories gironines: els cinc capbreus estudiats, d'entre el 1256 i el 1329, només recullen les declaracions de seixanta-quatre persones, de les quals només vint-i-set declaren ser homes propis d'un o altre dels senyors capbrevadors —l'Almoina del Pa, l'abat de Sant Pere de Galligants, l'altar de Sant Domènec de la seu de Girona i l'abadessa de Sant Daniel—; ara bé, a través d'aquests i d'altres documents, hem pogut documentar vint-i-tres senyories més, almenys noranta-vuit masos i unes set famílies més a la petita cellera de la localitat.⁶ A vegades, es donen situacions excepcionals en les quals, a partir d'un o pocs capbreus, es pot documentar la pràctica totalitat dels caps de casa d'una parròquia. És el que succeeix a Cruïlles, on en un únic capbreu elaborat l'any 1319 a instàncies dels dos principals senyors del terme, el senyor del castell Bernat de Cruïlles i el prior del monestir de Sant Miquel de Cruïlles, es recullen les declaracions de cent seixanta-tres persones.

5. Els senyors directes de Vilobí, al segle XIV, eren sis monestirs, nou institucions eclesiàstiques gironines i dos de locals, dos nobles, tres laics i dos ciutadans de Girona, a part del també ciutadà Bernat Malars, senyor del castell l'any 1338; cf. MARQUÈS, "Vilobí...", p. 38-39. Un cas similar és el de Palafrugell: el 1333 en el capbreu del prior de Santa Anna de Barcelona, el senyor principal del lloc, es documenten disset senyories més; cf. ESPERT, M., "La senyoria del Priorat de Santa Anna de Barcelona a Palafrugell: estudi del capbreu de 1333", tesina de doctorat inèdita, Barcelona: Universitat de Barcelona, 2004. També es pot detectar la multiplicitat de senyories a través de la documentació notarial, tal com s'ha fet a la Vall d'en Bas; cf. BOLÓS, *Els orígens...*, p. 82-83.

6. Les senyories de Riudellots de la Selva, Cruïlles, Fitor, Sant Cebrià dels Alls, Santa Pellaia, Santa Àgata i Sant Mateu de Montnegre, les hem estudiat de manera monogràfica en diversos treballs, cf. MALLORQUÍ, "Homes...", p. 44-45 i 51-52; *id.*, *Les Gavarres...*, p. 106-114; *id.*, *Paisatge...*, p. 46-51; *id.*, "Una qüestió...", p. 15-24 i p. 52-58; *id.*, "Dues comunitats gironines: Cruïlles i Riudellots de la Selva als segles XIII i XIV", dins *Miscel·lània en honor de Josep M. Marquès*, Girona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2010, p. 150-161.

De totes maneres, tant si hi havia molts o no tants senyors a cada parròquia, a tot arreu es donava una superposició de senyories que generava més problemes que no pas n'arreglava. A Cruïlles mateix, el capbreu del 1319 seria el fruit tardà d'una concòrdia de l'any 1264, que ja preveia confeccionar un “caput breue speciale” per determinar quins drets corresponien, sobre cada parcel·la i cada mas, al senyor del castell i al prior del monestir;⁷ a més, hi havia d'altres senyors al terme: els monestirs de Sant Daniel de Girona, Santa Maria d'Ullà i Sant Martí Sacosta, els cavallers Ferrer de Cruïlles i Ramon de Mont i el batlle Ramon sa Figuera. A Riudellots, i a la majoria d'indrets, era comú el cas del mas Morat que, l'any 1320, disposava, per un costat, d'una casa, el clos i una feixa sota domini de l'abadessa de Sant Daniel de Girona i, per l'altre, de set camps, deu feixes, una casa a la cellera i altres petites parcel·les per l'altar de Sant Domènec i pel cabiscol de la seu de Girona, pels monestirs de Sant Pere de Galligants i Sant Martí Sacosta, per l'Hospital Nou, per l'Almoina del Pa de Girona i pels ciutadans Pere Berenguer Estruç i Bernat de Banyoles.⁸ I, fins i tot, es dóna el cas que les rendes d'una mateixa parcel·la de terra quedaven repartides entre senyors directes diferents: els censos i agrers d'una feixa de Celrà, l'any 1337, es repartien entre l'abat de Sant Pere de Galligants, el paborde de Mieres de Sant Feliu de Girona, la candela de l'altar de Sant Martí Sacosta i l'Almoina del Pa de la seu.⁹

El gran nombre de senyories i la seva superposició no només complica la recerca als historiadors, sinó que també afectava la pròpia gestió dels dominis senyorials ja a l'edat mitjana. En tenim alguns exemples prou reveladors. El primer prové de la parròquia de Riudellots de la Selva: l'any 1265 els procuradors dels feus del rei Jaume I i del noble Gastó de Bearn, senyor del castell de Fornells, van denunciar la venda de “septem mansos seu dominium ipsorum in parrochia Sancti Stephani de Riuolutorum in loco uocato Rayl” que havia fet el cavaller Arnau de Vilademany al clergue gironí Guillem Gaufred, el qual, en tant que eclesiàstic, era una “personam prohibitam” per posseir béns en feu de nobles i del rei. Després d'una enquesta a molts testimonis de la parròquia —alguns dels quals manifesten haver-ho après “a patre suo et matre et avia istius testis”—, el jutge reial Bernat de Vic va provar la validesa de la compra del clergue Guillem Gaufred perquè els set

7. *PSMCR*, núm. 85 (1264.02.02); *ADG*, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle xiv (1319).

8. *ASD*, pergamí núm. 524 (1320.08.21).

9. *ACA*, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 10, pergamí núm. 35 (1337.05.03).

masos no es trobaven al lloc de *Rayl*, sinó “in loco uocato Ribolta”.¹⁰ És a dir, la llunyania dels senyors o la migradesa del domini havien generat un alt grau de desconeixement del propi domini senyorial i, en conseqüència, la pèrdua del plet que havien encetat.

Un altre cas, més tardà, ens posa en evidència el poc poder de reacció d'alguns senyors davant les pèrdues demogràfiques derivades de la Pesta Negra del 1348. L'any 1359 el clergue de Sant Pol de la Bisbal va denunciar al bisbe que el prior de Sant Miquel de Cruïlles volia vendre els masos Bofill, Martorell i Foixà del seu domini ja que havien quedat deshabitats; davant del risc que l'església parroquial deixés de rebre'n les prestacions acostumades, s'encetà un plet que conclougué el 1364 amb una sentència que garantia al clergue la continuïtat del cobrament dels censos i drets pertinents a la parròquia.¹¹ No devien haver-hi gaires llocs on el clergue d'una parròquia pogués posar entrebancs i intervenir en la gestió interna d'un domini monàstic. I és que, atès el gran nombre de senyories, la institució parroquial havia esdevingut l'únic element que cohesionava internament una comunitat rural i, fins i tot, els senyors el van prendre com a base territorial per organitzar els seus propis dominis.

L'estructura de la senyoria i la parròquia

A les zones rurals pròximes a la ciutat de Girona els senyors que tenien més d'un castell eren ben pocs. Un d'ells, Ramon de Palau, va disposar en el seu testament del 1234 que els seus marmessors reco-llissin “omnes fructus et expleta et redditus ac proventus tocus mei honoris” d'acord amb els castells que posseïa: el de Monells havia de ser administrat per Arnau de Sant Miquel i Arnau Sord, juntament amb el batlle del lloc; el de Palau-sator per Berenguer d'Aguiló, Ramon de Sant Genís i Ramon Seguer, amb el batlle; el de la Tallada per Pere de Roses i el batlle, i el de Basella per Ramon de Fontcoberta, Guillem Eliards i Berenguer de Vilar i els batlles respectivament. També Gilabert de Cruïlles, ja establert a Peratallada, utilitzava els seus castells per garantir deutes: el 1259 va comprometre's a pagar 1.000 sous anuals al rei a partir de les rendes i drets del “castrum ... de Cruylles cum omnibus terminis et pertinenciis suis”.¹²

10. ADG, Almoïna, Riudellots de la Selva, pergami núm. 69a (1265.12.14).

11. ADG, Lletres, vol. U-33, f. 45v-46v (1359.07.15); ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 16, pergami núm. 9 (1364...).

12. *PSMCR*, núm. 56 (1234.07.27); ACA, Cancelleria, registre 10, f. 145r (1259.07.27).

La gran majoria dels senyors de les àrees rurals de Girona tenien dominis repartits en més d'un lloc i prenen el marc parroquial per estructurar-los en batllies. Els batlles, antigament, havien estat els encarregats d'organitzar el treball i l'explotació dels dominis senyorials mitjançant les prestacions en joves i serveis a què estaven obligats els tinents; de mica en mica, però, van anar transformant-se en recaptadors dels censos i de les parts de collita dels masos i de cadascuna de les parcel·les que havien de rebre els senyors respectivament i, a canvi de la feina, n'obtenien una participació en forma normalment de braçatge.¹³ El priorat de Sant Miquel de Cruïlles, per exemple, només disposava de batlles a les parròquies on tenia més drets: a Cruïlles mateix, el batlle dels veïnats de Pastells i Solls recollia els delmes de la capellania de Santa Eulàlia pel monestir, mentre un altre batlle recaptava les tasques i les primícies de les terres del priorat a la parròquia de Cruïlles i als veïnats de Perduts i de Sant Pol de la Bisbal; a Sant Sadurní, el batlle residia al mas de la Sureda; a Llaneres el batlle era l'habitant del mas Castellar l'any 1208 i el del mas Casabó el 1254; a Fitor hi havia un batlle a l'honor de Quinsana del priorat de Sant Miquel; a Parlavà els batlles eren els habitants del mas de Cros l'any 1242; a Jafre Guillem de Vall era el batlle del prior de Sant Miquel; i a Sant Cebrià dels Alls el batlle del sagristà del monestir era Pere d'Aspirà.¹⁴ Si els dominis d'un senyor eren molt petits, l'àmbit d'actuació dels batlles es podia estendre per diverses parròquies. És el cas del batlle del capítol de la seu que recollia les rendes a les parròquies de Corts, Mata, Borgonyà, Sords i Pujals dels Cavallers; del batlle del priorat de Sant Miquel de Cruïlles a Llaneres que obtenia els drets de les parròquies veïnes de Canapost, Casavells, Corça i Vulpellac; del batlle del monestir de Sant Daniel que actuava a Vilafreser, Pujals dels Cavallers, Santa Llogaia, Felines i Viladasens, i del batlle de l'abat d'Amer que gestionava les seves possessions de Ginestar, Sant Gregori, Cartellà, Canet, Adri, Montbó, la Mota, Sant Medir i Riudellots de la Creu.¹⁵

13. FARIAS, V., "Sobre la reorganización del señorío rural y la figura del *baiulus* en la Catalunya del noreste de los siglos XII y XIII", *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 30/2, 2000, p. 890-894 i p. 902-909; BENITO, *Senyoria...*, p. 270-279.

14. *PSMCR*, núms. 42 (1208.07.28), 44 (1211...), 49 (1227.06.13), 55 (1234.03.31), 60 (1242.08.30), 62 (1243.06.06), 72 (1254.07.19), 75 (1258.12.07), 137 (1287.09.14) i 146 (1293.06.18); *ACA*, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 11, pergamí núm. 1 (1301.06.10); cf. *PSMCR*, p. 81-83.

15. *CCBG*, núm. 381 (1204.01.01); *PSMCR*, núms. 42 (1208.07.28) i 72 (1254.07.19); *CDS DG*, núm. 197 (1246.01.31); *ADG*, Dotalies, vol. D-3, f. 171r-174r (1292.08.12).

Parròquies i batllies, doncs, eren utilitzades pels senyors a l'hora d'organitzar la seva comptabilitat. A Fitor, el batlle dels hospitalers de Sant Joan de les Arenes, Bernat de Puig, va portar l'any 1332 tots els fruits de les collites de blat i raïm que pertocaven al procurador d'aquesta institució eclesiàstica.¹⁶ Més ben documentat és el cas dels dominis de l'Almoïna del Pa de la seu de Girona, els batlles de la qual, abans de la seva reforma del 1347, reunien les rendes en diner i en espècie d'una o més parròquies en graners i cellers —com els de Riudellots de la Selva i Viladasens—, i després ho transportaven a Girona per fer el pa.¹⁷ Aleshores, els pabordes de l'Almoïna anotaven als seus llibres de comptes els ingressos de cadascun dels seus dominis, la majoria dels quals són citats com a parròquies: Llambilles, Campdorà, Celrà, Juià, Madremanya, la Pera, Caça de Pelràs, Foixà, Fonolleres, la Bisbal, Cruïlles, Sant Cebrià dels Aalls, Calonge, Aro, Sant Andreu Salou, Riudellots de la Selva, Franciac, Caldes, Estanyol, Aiguaviva, Vilablareix, Salt, Borraça, Sant Pere Pescador, Palauborrell, Marenyà, Gaüses, Viladasens, Llampàies, Orriols, Terradelles —Sant Andreu del Vilar—, Medinyà, Sant Andreu del Terri, Santa Llogaia, Borgonyà, Vilamarí —i Juïgues—, Vilavenut, Serinyà, Crespià, Espinavessa, Clota, Taialà, Domeny i Sant Gregori. En alguns indrets hi havia més d'un batlle: a Cassà de la Selva hi havia la “bajulia ... d'en Tayada quam tenet Arnaldus Canerii” i la “bajulia mansi Canerii de Perles”; a Brunyola, hi havia el batlle del castell a més de la batllia de Pere Oller a Sant Martí Sapresa, la d'en Palau i la d'Armedans que tenia Joan Vedell; i a Camós eren batlles en Masó i en Ramon Arnau.¹⁸

En resum, a les zones del bisbat de Girona més properes a la capital, la parròquia havia esdevingut un marc territorial que els senyors

16. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 51v (1332.10.10).

17. El 1271 l'Almoïna del Pa tenia una casa amb celler a la cellera de Viladasens, “in qua scilicet domo seu cellario congregentur et conseruentur omnes fructus et prouentus quos dicta helemosiina percipit et in posterum ... est percipienda in ipsa parrochia”, i el 1336 tenia a la cellera de Riudellots de la Selva “juxta ecclesiam quandam domum qua est granarium”; cf. ACG, pergamins del segle XIII, s. núm. (1271.01.27); AHG, Hospici, vol. 4, f. 115r-117r (1336-1337...); ADG, Seu de Girona, Cabiscol, pergami núm. 5 (1336.09.13); cf. document 8. Sobre l'Almoïna del Pa de la seu de Girona, cf. GUILLERÉ, Ch., “Une institution charitable face aux malheurs du temps: la Pia Almoïna de Gérone (1347-1380)”, dins M. RIU (dir.), *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1981-1982, vol. 2, p. 319; LLUCH, R., *Els remences*, Girona: Documenta Universitaria, 2006, p. 30-36.

18. AHG, Hospici, vol. 1, f. 1r-48v (1331-1332), vol. 2, f. 1r-53r (1332-1333), vol. 1889, f. 17r-30v i f. 33r-40v (1333-1334), i vol. 3, f. 1r-45v (1334-1335). La resta de dominis de l'Almoïna eren els masos Barrera de Cartellà i el de Madrenys, la coromina de la Crosa, el benefici de Sant Joan, el lloc d'Agulló i la ciutat de Girona amb els llocs d'Aspirà i la vinya Jofresa o Bascona.

utilitzaven per instituir les batllies i calcular els seus ingressos. A més, els senyors que tenien dominis en una mateixa parròquia podien col·laborar entre ells per resoldre problemes comuns. A Cruïlles, la concòrdia signada el 1264 entre el senyor del castell i el prior del monestir de Sant Miquel va establir diverses formes de col·laboració entre ells i els seus respectius batlles, perquè havien de repartir-se els terços, lluïsmes i foriscapis, signar tots ells en les escriptures de compravenda de masos i de terres, recollir els agrers i el delme conjuntament i, finalment, fer un “caput breve speciale cum die et anno et testibus et cum firmamento et probatione partium”.¹⁹ Tenim dues proves que confirmen que almenys l'últim pacte es va complir: un primer capbreu, datat de poc després del 1264, que recull les declaracions de setanta-set persones, tinents de masos la majoria, que especificaven el que pertocava a cada senyor; i un segon capbreu, del 1319, que conté dos-centes quaranta-set declaracions dels homes dels masos de Cruïlles, dels nuclis del castell, de la vila de Sant Miquel i de la salvetat de Rabioses, de la parròquia de Sant Cebrià dels Alls i dels llocs veïns. Un fet similar succeeix el 1314 a la zona de Cassà de la Selva, Campllong, Riudellots de la Selva i les parròquies més properes: almenys dos dels senyors eclesiàstics que hi tenien dominis, l'Almoina del Pa i el monestir gironí de Sant Pere de Galligants, es van posar d'acord a l'hora de redactar els capbreus respectius. Per les dates, pel formulari emprat i, sobretot, pel fet d'estar en català, no hi ha cap dubte que van aprofitar el mateix notari —el clergue Ramon de Torrent, de Cassà de la Selva— per tal de redactar les declaracions d'uns pagesos que, en bona part dels casos, tenien possessions sota la senyoria d'ambdues institucions.

LA SENYORIA SOBRE LA TERRA I SOBRE ELS HOMES

Sense entretenir-nos en l'origen i les característiques de l'emfiteusi i dels contractes agraris de la zona de Girona,²⁰ intentarem definir les principals característiques de les senyories gironines a partir dels capbreus senyorials del principi del segle XIV. En aquests documents, els pagesos i els vilatans confessen al senyor que mana redactar el capbreu tenir per ell, o sota el seu domini directe, cases, masos, terres i, a vegades, molins i ferreries, la qual cosa es traduïa en el pagament d'una part de la collita si hi havia conreus —els agrers—, d'un cens

19. PSMCR, núms. 85 (1264.02.02) i 87 (1264 ca.); ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV (1319).

20. Per aquesta qüestió al comtat de Barcelona, cf. BENITO, *Senyoria...*, p. 339-363. I per a la historiografia sobre l'emfiteusi, cf. BENITO, *Senyoria...*, p. 91-95, 119-122 i 615-728.

fix en espècie o en diner o bé de les dues coses a la vegada. A més, sol constar sempre que els pagesos havien de pagar unes taxes de mutació —els terços, lluïsmes i foriscapis— al senyor de la terra en cas que aquesta hagués estat venuda, sotsestablerta o traspassada a algú altre. Les formes de possessió de la terra descrites en els capbreus ens presenten, sempre, la simultaneïtat de drets sobre un mateix bé que també recollien els contractes emfitèutics: d'una banda, el pagès treballava les terres i vivia en els masos o en les cases i ho podia vendre, donar i cedir als seus fills i hereus i, de l'altra, el senyor en rebia perpètuament uns censos, agrers i taxes.

Prestacions agràries i censos emfitèutics

Els capbreus de la primeria del segle XIV enregistren una gran varietat de pagaments als senyors directes per les parcel·les de terra, amb la qual cosa podem resseguir pràctiques consuetudinàries en les prestacions agràries i en els censos emfitèutics i descobrir possibles diferències entre territoris, parròquies, llocs i senyories (cf. taula 10). Per una petita part de les terres —que va entre l'11,8% a Sant Mateu de Montnegre i el 36,4% a Fitor—, els pagesos pagaven uns censos fixos en diner o unes quantitats fixes en espècie; en canvi, la gran majoria de les parcel·les —entre el 56,5% de Cruïlles i el 86% de Riudellots de la Selva— pagaven al senyor directe els agrers, o prestacions corresponents a parts de les collites. Només escapaven del pagament dels agrers algunes parcel·les que eren considerades “alous francs” —que només contribuïen al delme— o “alous fiscals” —que havien de satisfer delmes junt amb els terços i els lluïsmes—²¹ i que es trobaven, els segons sobretot, una mica a tot arreu (cf. figura 6).

La tasca era l'agrer més estès: el pagaven entre el 46,2% de les terres de Cassà de la Selva i el 88,5% de les de Santa Pellaia. Com queda especificat a Sant Sadurní el 1347, “tascha soluitur ad decimam mensuram et dictum brasciaticum soluitur in hunc modum uidelicet quod pro ipso brasciatico datur media tascha”; és a dir, la tasca era la desena part de la collita, extreta després del delme, tal com s'especifica als Costums de Girona —potser per això, es considerava que la tasca era l'onzena mesura—, i el braçatge, la prestació que solien rebre els batlles en compensació de la feina de recaptar les rendes dels senyors, era la meitat.²² Amb aquestes equivalències, podem establir una gra-

21. MALLORQUÍ, “Homes...”, p. 68-69.

22. AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 109, f. 57v-58v (1347.11.27); CG, p. 152-153.

TAULA 10
Prestacions agràries i censos de masos, cases i peces de terra

Prestacions	Parroquies estudiades						
	Cruïlles	Sant Sadurní	Fitor	Santa Pellaia	Sant Mateu de Montnegre	Cassà de la Selva	Riudellots de la Selva
Agrers							
?	48	27	15	4	15	120	5
Alou franc	8				1	24	1
Alou fiscal	89	11	16	1	8	19	3
Mitja tasca	9						
Tasca	545	313	74	85	140	263	73
Tasca i braçatge	161	289	2			59	2
Sisè	10	5				2	1
Dues tasques	27	314			1	14	4
Quart	12	4				8	5
Quart i braçatge	1		2			3	2
Meitat	1						1
Censos							
?	1	13	4			5	
En diner	63	114	40	8	15	24	8
En espècie	269	173	3	14	5	57	15
Total	1354	1106	118	96	169	569	100
	83	61	5	1	18	61	13
							1

□ Peces de terra ■ Masos ■ Cases ? : no s'especifica la prestació. Font: MALLORQUÍ, "Parroquia...", p. 657-660.

duació entre els diferents tipus de prestacions agràries: la mitja tasca, present només de forma testimonial a Cruïlles, corresponia a 1/20 o el 5% de la collita; la tasca i mig braçatge, equivalent a 1/8 parts de la collita o al 12,5%; la tasca i el braçatge sencer, que era 1/6,6 parts de la collita o el 15%; el sisè i el quart eren, evidentment, la sisena i la quarta part de la collita, o el 16,6% i el 25%; les dues tasques, mentrestant, equivalien al 20% de la collita; el quart i el braçatge equivalia a 1/3,3 parts de la collita o al 30%; i, finalment, en el capbreu de Cruïlles de 1319 apareix una menció a una terra que pagava la meitat de la collita, just el mateix que s'acordava en els contractes *ad laborationem* ja documentats a la fi del segle XIII i a l'inici del XIV.²³ Comparant les diferents localitats estudiades a partir dels capbreus (cf. figura 7), ens trobem amb una sostracció menor sobre les terres agrícoles del massís de les Gavarres —de les parròquies de Fitor, Santa Pellaia i Sant Mateu de Montnegre—, que, si comptem les terres en alou que no pagaven parts de fruits, se situa una mica per sota del 10% de la collita. En canvi, les terres més productives de les planes superaven sempre la tasca, tant les de la Selva —Cassà i Riudellots de la Selva— com les del Baix Empordà —Cruïlles i Sant Sadurní—, perquè una porció important de terres havia de contribuir amb la tasca i mig o tot el braçatge. El cas més remarcable és el de Sant Sadurní, on les terres gravades amb dues tasques igualen el nombre de les terres que pagaven una sola tasca.²⁴

En segon lloc, les cases dels nuclis concentrats eren posseïdes amb la mateixa fórmula que les parcel·les, però, lògicament, no donaven parts de collita als senyors. Per això, els capbreus consignen tan sols els censos que es pagaven per les cases i albergs que s'havien multiplicat en molts nuclis rurals: de manera semblant al que havia succeït a la ciutat de Girona, a la fi del segle XIII i a la primera meitat del XIV els senyors parcel·laven un sector de terreny proper als nuclis inicials i cedia als tinents els espais per edificar amb les condicions pròpies de

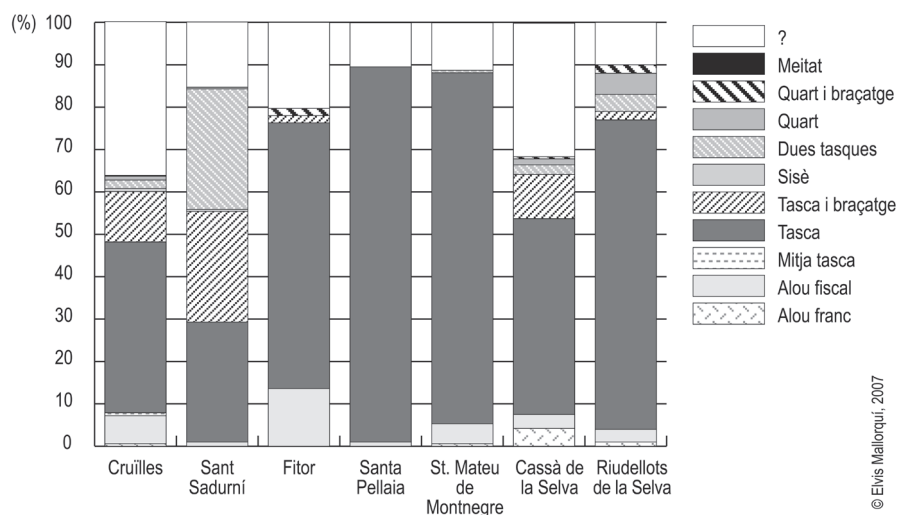
23. A Cruïlles mateix se'n troben entre els anys 1302 i 1304; cf. MALLORQUÍ, "Homes...", p. 63-64; DONAT, L., "Contractes *ad laborationem* i establiments de masos després de la Pesta Negra (1349)", dins CONGOST; TO, *Homes...*, p. 128.

24. Hem calculat la sostracció mitjana per a les set parròquies estudiades sumant el producte de cada peça de terra pel percentatge de la seva sostracció —tasca, sisè, quart, meitat, etc.— i dividint-ho pel nombre total de terres de les parròquies —comptant els alous francs i fiscals, però no les terres que en desconexem el que pagaven. Els resultats són els següents: la percepció mitjana a Fitor era del 8,80%, a Sant Mateu de Montnegre el 9,47%, a Santa Pellaia i Santa Àgata el 9,88%, a Cruïlles el 10,19%, a Cassà de la Selva el 10,29%, a Riudellots de la Selva l'11,36% i, per últim lloc, a Sant Sadurní el 14,49%.

l'emfiteusi.²⁵ El resultat que figura en els capbreus, però, no és gens uniforme: deixant de banda els casos poc significatius de Santa Pellaia i Riudellots, els pagaments en espècie predominen sobre els censos en diner a Cruïlles, Sant Sadurní i a Fitor; en canvi, a Sant Mateu de Montnegre i a Cassà, succeeix el contrari (cf. figura 7). És possible que aquesta situació tan diversificada sigui només el reflex d'unes formes de creixement urbanístic que tingueren lloc en diferents moments i que, després de l'embranchida senyorial del començament, va evolucionar sense la seva presència; així, es podria explicar el fet que, sobretot a Cassà de la Selva, molts habitants del nucli de la cellera visquessin en cases que havien obtingut a través d'un sotsestabliment efectuat per d'altres pagesos o vilatans, la qual cosa ja no va ser recollida en els capbreus senyorials del lloc.

FIGURA 6

Agrers de les peces de terra segons els capbreus gironins, 1314-1363

© Elvis Mallorquí, 2007

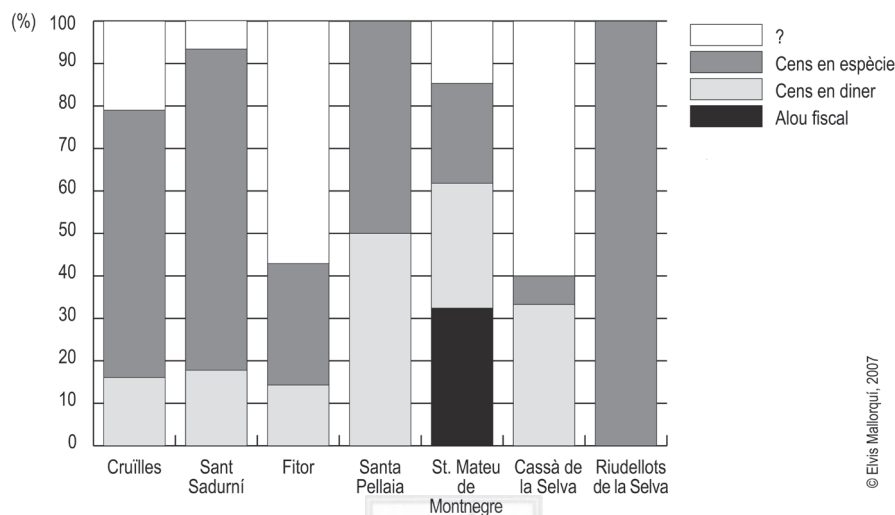
Font: cf. taula 10.

I, en tercer lloc, les prestacions dels masos que figuren en els capbreus evidencien una major complexitat que les parcel·les i les cases de les viles i nuclis concentrats. Els pagesos dels masos havien de pagar

25. Sobre la ciutat de Girona, cf. To, Ll., "La seigneurie dans une ville médiévale: le développement de l'emphytéose à Gérone au XIIIe siècle", dins SÉNAC, *Histoire...*, p. 233-238. Amb relació als nuclis del castell de Cruïlles i al port de Lloret; cf. MALLORQUÍ, "Homes...", p. 54-55 i p. 64-65; *ib.*, "El port...", p. 55-56.

un conjunt molt variat de drets al senyor directe que anaven dels agrers de les terres que voltaven la casa —si bé, a vegades, l'hort, la quintana o el farraginal eren alous dels pagesos— fins a uns censos fixos, en diner i en espècie, corresponents a diversos conceptes relacionats amb la família que residia a la casa (cf. figura 8).²⁶ Amb relació als agrers, la tasca era el pagament més estès, sobretot a les parròquies de la Selva i de les Gavarres; en canvi, a Cruïlles predomina el pagament de la tasca i el braçatge i a Sant Sadurní el de les dues tasques; cal destacar, finalment, l'aparent poca pressió senyorial sobre els masos de Fitor, per bé que els càlculs es basen en menys dades. Pel que fa als censos, els que requeien sobre els masos eren més feixucs que els de les terres de conreu. Els de Cruïlles l'any 1319, per exemple, solien incloure quantitats diverses de cereals, aviram, pernes de porc, moltons i anyells, ous, formatges, vi, palla i llenya que, aparentment, solen ser descrits amb un nom que els engloba, el d'*alberga*, dret que podria correspondre a un antic costum dels senyors i dels seus estadants a alimentar-se en cadascun dels masos del seu domini.²⁷

FIGURA 7
Censos de les cases segons els capbreus gironins, 1314-1363

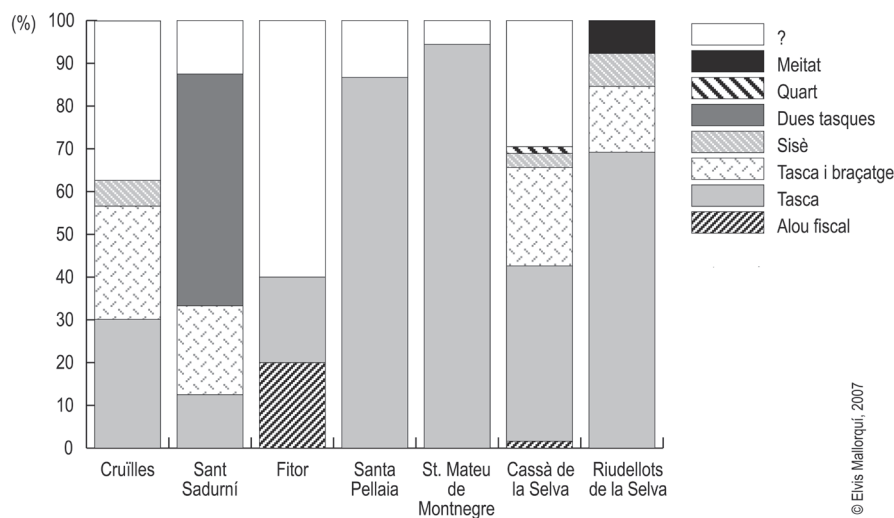
© Elvís Mallorquí, 2007

Font: cf. taula 10.

26. També a Barcelona es diferenciaven els pagaments per la *manedia* del mas —conjunt format per la casa i les terres que la voltaven—, dels que es realitzaven per la *laboratio* —conjunt de les altres parcel·les—; cf. BENITO, *Senyoria...*, p. 216-266.

27. MALLORQUÍ, "Homes...", p. 66-68. A Barcelona, l'*alberga* era al segle XII un dret d'hostatjament reial, però abans de la fi del XIII va esdevenir un conjunt de censos fixos i, finalment, un pagament només en moneda; cf. BENITO, *Senyoria...*, p. 282-287.

FIGURA 8
Agrers dels masos segons els capbreus gironins, 1314-1363

© Elvis Mallorquí, 2007

Font: cf. taula 10.

Tot i la riquesa i varietat de les informacions que contenen els capbreus només consignaven els pagaments fixos o a parts de fruits que rebien els senyors, una part dels que figuraven en les llargues enumeracions de drets senyorials recollides en les vendes i transaccions de masos i senyories. A més, en els capbreus també es concretaven els drets dels senyors sobre les persones i sobre les transaccions de terres dels masos. En efecte, al segle XIII els senyors supervisaven, mitjançant el cobrament dels lluïsmes pertinents, la cessió de terres i cases a famílies que no residien en el mateix mas a través dels sotsestabliments.²⁸ Alguns capbreus de l'inici del segle XIV permeten detectar la pràctica

28. Al comtat de Barcelona, el control senyorial dels lluïsmes sobre les transaccions de terres va ser definitiu a partir de la constitució de Pere I de l'any 1211, la qual, aparentment, sembla basar-se en una "institucione quam olim Gerunde fecimus", és a dir, que el rei havia fet redactar anteriorment a Girona; cf. CAVC, vol. 1, núm. 13 (1211.03.10); BENITO, *Senyoria...*, p. 615-624. De totes maneres, un acord entre el mestre de l'Hospital i els habitants de Sant Celoni, l'any 1203, ja tractava aquestes qüestions, que van quedar resoltes amb una sentència arbitral del 1280; cf. PONS GURI, J. M., "Document sobre la jurisdicció senyorial a Sant Celoni l'any 1203", dins *id.*, *Recull...*, vol. 3, p. 228-236; *id.*, "Sentència arbitral sobre lluïsmes, subestabliments i altres drets emfitèutics", dins *id.*, *Recull...*, vol. 3, p. 237-247. A Girona les pràctiques consuetudinàries amb relació als lluïsmes, terços i forscapis formen part dels Costums de Girona; cf. CG, p. 122-129.

dels sotsestabliments de terres o de cases als nuclis concentrats per part dels pagesos o titulars del domini útil de la terra: a Cassà de la Selva, el 1314, molts pagesos declaren tenir terres per l'Almoïna del Pa sense especificar-ne els agrers que pagaven a la institució, segurament perquè les havien cedit a terceres persones; mentrestant, a Cruïlles, l'any 1319, eren moltes les persones que confessaven pagar una petita quantitat —gallines, capons o diners— per *tornes* i en ajuda del cens que un mas determinat havia de pagar al senyor directe.²⁹ És probable que aquesta forma de sotsestabliment fos una pràctica més estesa als volts de nuclis de població agrupada, perquè eren una manera que permetia acordar els interessos dels vilatans, sempre disposats a adquirir parcel·les per fer-hi un hort o una vinya, amb els dels pagesos dels masos, als quals se'ls oferia una forma de rendibilitzar econòmicament una part de les terres que havien hagut de treballar fins aleshores. També hi havia, però, molts tinents de masos que pagaven tornes a d'altres masos per terres cedides, de manera que la mateixa pràctica del sotsestabliment podia servir per d'altres finalitats que no han estat prou estudiades.

Servitud i prestacions en treball

En contrast amb els habitants de les celleres i viles, les persones dels masos estaven sotmeses a un control més estricte per part dels seus senyors directes, amb el qual pretenien assegurar la continuïtat de l'explotació i, en conseqüència, la de les rendes que n'obtenien regularment.³⁰ Així, els documents dels segles XI i XIII enregistren, amb una precisió creixent, les implicacions de la servitud fins a esdevenir l'element més característic de la condició jurídica de la gran majoria de la població rural gironina de la baixa edat mitjana. Els estudis de Jaume Vicens Vives sobre la distribució dels focs remences abans de les guerres de la fi del segle XV i el contingut de molts articles dels Costums de Girona coincideixen a indicar la gran extensió de la servitud al bisbat de Girona.³¹ Els capbreus de la primeria del segle XIV,

29. MALLORQUÍ, "Homes...", p. 63-64.

30. TO, LL., "Le mas catalan du XIIe siècle: genèse et évolution d'une structure d'encadrement et d'asservissement de la paysannerie", *Cahiers de Civilisation Médiévale*, vol. 36, núm. 2, 1993, p. 174-177.

31. VICENS VIVES, J., *El gran sindicato remensa (1488-1508)*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1954, p. 104-105; *id.*, *Historia de los remensas (en el siglo XV)*, Barcelona: Edicions Vicens-Vives, 1945, p. 18-22; CONGOST, R., "La Catalunya del mas, és a dir, la Catalunya Vella", dins G. BIAGGIOLI; R. CONGOST; G. JOVER (eds.), *L'organització de l'espai agrari*, Girona: CCG Edicions, 2002, p. 20-24; CG, núms. 1, 2, 3, 19, 22, 27, 28, 29, 41.

en canvi, presenten unes informacions molt desiguals sobre els homes propis que han provocat errors d'interpretació en estudis basats en aquesta font: potser el més flagrant, i que més literatura historiogràfica ha generat, és el de la Vall d'Aro, d'on s'afirmava, a partir d'un capbreu de la pabordia d'Aro del 1344, que la societat local estava polaritzada entre una minoria d'homes propis que tenien masos i grans conjunts de terra i una minoria de pagesos lliures amb molt poca terra; com s'ha demostrat, però, els petits pagesos aparentment lliures, en realitat, o bé residien al nucli fortificat de Castell d'Aro o bé eren homes propis d'altres senyors, entre ells el monestir de Sant Feliu de Guíxols.³²

Una lectura massa ràpida de les dades sobre la servitud que figuren en els capbreus pot conduir, doncs, a interpretacions errònies de la realitat social de cada localitat. En efecte, en aquests estudis cal tenir sempre presents dues idees: la primera és que hi havia dos tipus diferents de servitud, la dels homes propis que vivien en masos, que estaven obligats a no abandonar-lo i que estaven sotmesos al pagament de la remença i dels altres mals usos, i la dels homes propis sense mas, que només reconeixien el domini del seu senyor i el pagament d'algun cens i servei;³³ la segona idea és que, mentre no hi hagi cartes de franquesa atorgades als habitants del lloc, hauríem de pensar que els altres declarants dels capbreus que no es declaren com a homes propis eren, tots o la gran majoria, homes propis de senyors diferents dels que van fer redactar els capbreus. És el que ens trobem a Vilobí d'Onyar el 1338: dels noranta-cinc capbrevants, n'hi havia quaranta-un que eren homes propis del senyor del castell per raó d'un mas o d'una borda i tres que eren homes propis sense mas i que només pagaven un cens en capons al senyor del castell; els cinquanta-un declarants restants eren, molt probablement, homes propis dels altres senyors que tenien dominis a Vilobí.³⁴ Això mateix ho detectem en les parròquies que hem estudiat a fons: la majoria dels homes que reconeixen ser homes propis vivien en masos i reconeixien com a drets dels senyors les entrades i eixides en el mas, el pagament dels mals usos i, sobretot, el pagament de la redempció en cas que algú del mas volgués sortir-ne (cf. taula 11). Però també existien persones pròpies sense mas: a Sant Sadurní, d'on disposem dels capbreus dels dos senyors més importants del lloc que controlaven el castell i els seus drets, la pabordia de juny de la seu de Girona i el castlà Ramon Arnau de Sant Sadurní, pràcti-

32. SANZ, "La pabordia...", p. 424-430; To, "La diferenciació...", p. 455-456.

33. Especialment pels vincles entre la servitud i els masos, cf. LLUCH, *Els remences...*, p. 351-388.

34. MARQUÈS, "Vilobí...", p. 41.

cament tots els habitants de la població eren homes propis, la meitat amb masos i l'altra meitat sense. Aquests últims eren els habitants de la vila de Sant Sadurní i no confessaven deure res als seus senyors, a excepció del reconeixement de ser-ne propis.

TAULA 11
Servitud i serveis en treball als capbreus senyorials

<i>Prestacions</i>	<i>Parròquies estudiades</i>						
	<i>Cruïlles</i>	<i>Sant Sadurní</i>	<i>Fitor</i>	<i>Santa Pellaia</i>	<i>Sant Mateu</i>	<i>Cassà de la Selva</i>	<i>Riudellots</i>
<i>Nombre de masos</i>	83	72	5	15	18	61	13
<i>Servitud</i>							
Censos en espècie		3			1	9	1
Entrades i eixides		42			8		11
Jurament i homenatge		4			7		
Mals usos		42		2	7	1	1
Reconeixements de ser home propi	1	102	3	9	14	66	14
Redempcions		42		2	8	1	11
<i>Serveis en treball</i>							
Batudes	46	22		4		6	5
Cavades	2	6					
Eixobertes	3	6					
Jornals	37						
Joves	66	46	1	9		32	11
Manedes				5			6
Menjar al batlle		21	1	9	23	5	
Obres	50	32				6	
Podades	32	3		4	26	6	
Portar tasques		12	5	16	58	3	22
Segades	6	4		4			
Tragines	1	2	1	4		16	1
Veremades		5		3		9	

Font: MALLORQUÍ, "Parròquia...", p. 661-662.

Molt sovint, els homes propis també estaven sotmesos a prestacions en treball als seus senyors, que sí figuren de manera detallada en els capbreus pel seu caràcter regular i fix (cf. taula 11). Es tracta de les feines que els pagesos havien de realitzar en les terres dominicals

—la reserva senyorial— que, segles o dècades enrere, els senyors feien treballar de manera directa sota la supervisió del batlle. Així, hi trobem les “joves” —llaurar un dia els camps del senyor abans de la sembra o al maig per als conreus d’estiu—, les “tragines” o “tirades” —transportar les garbes a l’era pel batre o escampar fems al camp— i les “segades” i “batudes”; amb relació al conreu de la vinya, hi hauria les “cavades”, les “eixobertes”, les “podades” i les “veremades”, a les quals podríem incloure les “manedes” —o jornals al servei del senyor amb una bèstia per al treball de la vinya—; a més, hi havia unes prestacions més genèriques de “jornals” i d’“obres”, del pagament d’un “menjar” al batlle quan anava a recollir els drets i de l’obligació de portar les tasques d’unes terres o vinyes al celler, casa o graner dels senyors dintre la mateixa parròquia. El recompte de les mencions d’aquesta mena de serveis, parròquia per parròquia, ens descobreix com no tots els masos pertanyents a un mateix senyor estaven obligats a les mateixes prestacions: a Cruïlles i a Sant Sadurní, per exemple, bona part dels masos prestaven “joves” i, en menor mesura, “batudes” i “obres” als seus senyors; en canvi, només els pagesos depenents de Sant Miquel de Cruïlles havien de fer “cavades”, “eixobertes” i “veremades” a les vinyes del monestir.³⁵ A Sant Mateu de Montnegre i a Riudellots de la Selva, hi havia més persones que prestaven serveis que no pas masos, però es tractava tan sols de l’obligació de dur les tasques d’una terra o vinya a la casa del senyor i d’oferir un menjar al batlle.

El marc parroquial, en alguns indrets, era important per a la prestació d’aquests serveis en treball: si no es realitzaven a l’interior de la parròquia on residien els tinents, aquests en quedaven exempts. L’any 1282 el prior de Sant Miquel de Cruïlles va reclamar a quatre homes propis seus de la parròquia de Sant Sadurní la prestació setmanal d’*opera* als honors que el monestir tenia a la vila de Sant Miquel, per consolidar les parets del monestir, del cementiri i de les trilles, i al mas Pla de Corçà, aquí “in structura parietum”.³⁶ Al final, però, el prior només va veure reconeguda les prestacions a la vila de Sant Miquel —aixecada al llarg d’un camí que separava les parròquies de Sant Sadurní i de Cruïlles—; les altres no les va obtenir perquè s’havien de realitzar en una parròquia diferent de la dels homes propis.

35. A Vilobí d’Onyar, el 1338, només vint-i-sis dels quaranta-un homes propis que residien en masos havien de prestar joves, tirades, manedes o batudes; cf. MARQUÈS, “Vilobí...”, p. 41-42; MALLORQUÍ, “Homes...”, p. 67-68. Al comtat de Barcelona s’ha comprovat l’estreta relació d’aquestes prestacions amb el treball pagès a la reserva senyorial; cf. BENITO, *Senyoria...*, p. 384-400.

36. PSMCR, núm. 129 (1282.08.19).

També a Sant Sadurní, tenim un cas similar dels volts de 1340 que aclareix encara més les obligacions en treball d'alguns parroquians. Dos pagesos benestants de Sant Sadurní, Ramon de Buïga i Maimó ses Arades, havien adquirit el domini directe d'unes possessions de vinya situades al *Podium de Rota*, al límit dels termes de Sant Sadurní i Sant Mateu de Montnegre, al cavaller Bernat de Mont, el qual l'havia comprat abans a Guillem Gil de Castelló, també cavaller. El domini útil d'aquestes peces pertanyia a uns "emphiteote" de Sant Mateu —Ferrer sa Costa, Berenguer Sabenc i Pere des Clos— i a uns altres de Sant Sadurní —Arnau ses Arades i Guillem Boscà. Els dos titulars del domini directe van encetar un plet amb els emfiteutes per tal d'aclarir si aquests estaven forçats o no a portar les tasques i els censos al lloc on decidissin els primers. Els testimonis recollits presenten un panorama interessant sobre els costums de recollida de les tasques i dels agrers a Sant Sadurní: quatre testimonis del lloc recordaven que, entre trenta i quaranta anys enrere, quan Guillem Gil era el senyor, els tinentes de les vinyes havien de portar les tasques al mas d'en Boscà i, més tard, al d'en Salvador pel *jure servitutis*; després, el dit Guillem Gil les feia dur a Monells; un altre testimoni, originari de Cassà de la Selva, afirmava que l'any anterior era a Banyeres amb el seu animal i que va portar, en concepte de tasca, una somada dels raïms d'una de les vinyes del domini al mas d'en Ramon de Buïga.³⁷

A manca de la sentència final, el més interessant del plet és el conjunt de respostes a una qüestió plantejada als testimonis per la part pledejant sobre si "usus et obseruancia est in diocesis Gerundensis quod emphiteote portant agraria et census ad hospicia et domos dominorum directorum dum sint infra parrochia in qua [sunt] dicti emphiteote et domini directi". En efecte, els vint-i-sis testimonis cridats exposaven, cadascun d'ells, els seus coneixements sobre les pràctiques consuetudinàries a les seves parròquies d'origen i a divuit senyories diferenciades. Només tres testimonis diferents citen emfiteutes d'Orfes, Celrà i Sant Mateu de Montnegre que portaven les tasques a parròquies diferents de les seves, a Pujals, Campdorà i Santa Pellaia, respectivament (cf. taula 12). Així doncs, la parròquia, almenys en aquest aspecte, incidia directament en l'organització d'un domini senyorial en marcar un límit espacial a la pràctica de portar les tasques de les vinyes al celler del senyor.

37. ADG, Processos medievals, vol. 221 (1340 ca.); cf. MALLORQUÍ, "Parròquia...", p. 663-664.

TAULA 12
Domini directe i costums locals al bisbat de Girona, segle XIV

<i>Parròquia i senyor</i>	<i>Drets</i>	<i>Obligacions dels emfiteutes</i>
<i>Sant Sadurní</i>		
Ramon de Pontós cavaller	Tasques de les vinyes	Portar-les al celler de Ramon de Pontós a Banyeres, com a <i>jure servitutis</i>
Bisbe de Girona (domini comprat a Ramon Arnau cavaller de Sant Sadurní)	Tasques i agrers	Portar-los al celler del bisbe a la cellera de Sant Sadurní
	Delme de pa i vi	Portar-lo al celler del bisbe, a canvi d'una fogaça per cada somada del delme
Prior de Sant Miquel de Cruïlles	Tasques i agrers	Portar-los a la casa del prior a Sant Miquel
Santa Maria de Cervià i Sant Joan de Salelles	Tasques	Pagar-les <i>intus vineas</i> (sense portar-les ni al monestir ni al lloc de Sant Joan)
Pere de Font	Tasques i censos	Portar-los al mas i a la tina de Pere de Font com a <i>jure servitutis</i>
Pere Follia	Tasques, agrers i censos	Portar-los a la casa o mas de Pere Follia des del temps de les <i>recognitiones</i> de les possessions
<i>Fitor</i>		
Cambrer de Sant Miquel de Cruïlles	Tasques de les vinyes i censos	Portar-los al celler del cambrer situat al mas Riera de Fitor, tant si són de la parròquia com d' <i>alienis parrochiis</i>
Prior de Sant Miquel de Cruïlles	Tasques	Portar-les al celler del prior situat a Quinzanella
<i>Cornellà i Pujals dels Pagesos</i>		
Castell de Cornellà	Tasques i censos	Portar-los al castell de Cornellà
Jaume de Cornellà	Tasques de les terres de pagesos de Pujals a Orfes	Portar-les a la casa de Jaume de Cornellà a Orfes
<i>Celrà</i>		
Castell de Barbavella (domini adquirit per l'Hospital Nou de Girona)	Tasques i censos	Portar les tasques al castell i pagar els censos <i>ad mansos uel domos suas proprias</i>
Arnau Ferrer de Celrà	Tasques, agrers i censos	Portar-los a la casa d'Arnau Ferrer

<i>Parròquia i senyor</i>	<i>Drets</i>	<i>Obligacions dels emfiteutes</i>
Rectors de l'altar de Sant Jaume de la seu de Girona Casa de Campdorà	Tasques i agrers Tasques del lloc de Ferreres, parròquia de Celrà	Portar-los al castell d'Aguiló com a <i>jure servitutis</i> Portar-les a la casa de Campdorà, a la parròquia de Campdorà
<i>Sant Mateu de Montnegre</i> Ramon d'Escala cavaller	Tasques	Portar-les a la casa de Ramon d'Escala a Montnegre
Ramon Albert ciutadà de Girona	Tasca d'una vinya del mas de Coll	Portar-la a l'alberg de Ramon Alberg a Santa Pellaia
<i>Sant Martí de Castellar</i> Abat de Santa Maria d'Amer	Tasques i censos	Portar-los al mas de Morrefred, on hi ha el celler de l'abat des de fa dotze anys, i abans de la invasió dels francesos, al mas de Lledó on l'abat hi tenia la tina i els <i>vixellos</i>
<i>Sant Daniel de Girona</i> Abadessa de Sant Daniel	Agrers i censos	Portar-los al monestir de Sant Daniel

Font: ADG, Processos medievals, vol. 221 (1340 ca.).

EL CONTROL SENYORIAL DE L'ECONOMIA RURAL

Els senyors feudals no només exercien la seva pressió sobre els homes i dones i sobre les terres, sinó que també van aconseguir imposar la seva autoritat sobre uns quants elements clau de l'economia agrària i ramadera predominant a l'època medieval: la ferreria, el molí, el forn, els espais incults, la notaria i el mercat. Recerques recents han mostrat que les ferreries, els forns i els molins no eren unes infraestructures tan cares i fora de l'abast econòmic dels pagesos que únicament els senyors en podien sufragar la seva instal·lació i que, en conseqüència, podien exigir que cada pagès del districte hi hagués d'acudir forçosament.³⁸ Igualment, amb relació als espais comunals, les notaries i els

38. HINOJOSA, E., *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media*, Madrid: Librería General de Victoriano Suárez, 1905, p. 110-114; MARTÍ, R., "Hacia una arqueología hidráulica: la génesis del molino feudal en Cataluña", dins M. BARCELÓ (coord.), *Arqueología medieval*, Barcelona: Editorial Crítica, 1988, p. 165-194; TRIJUEQUE, P., "Els molins fariners de la batllia de Palamós", *Estudis del Baix Empordà*, núm. 13, p. 99-136; FARIAS, V., "La ferreria i el mas al nord-est català medieval", dins *El mas...*, p. 40-41; ÍD., "Les ferreries al nord-est de la Catalunya Vella (segles XI-XIV). Una

mercats s'ha subratllat la gran complexitat existent en la seva gestió i la seva contribució essencial a l'hora d'estructurar espacialment el món rural.³⁹ En les pàgines que segueixen intentarem descobrir els possibles vincles amb la parròquia rural.

Ferrerries, forns i molins

Les ferreries oferien un servei complementari de l'economia agrícola i ramadera dels masos: els ferrers s'encarregaven de produir i reparar les eines de ferro necessàries per a les activitats dels habitants dels masos, a canvi del pagament de quantitats fixes de blat, forment i vi corresponents al llòcol, que variaven segons la possessió d'animals de llauró i de bast o segons l'extensió del mas. Les primeres ferreries documentades solen pertànyer a senyors feudals que podien invertir en les eines i les instal·lacions de la ferreria, garantir el subministrament en mineral de ferro i en carbó i, sobretot, obligar els habitants dels masos de la seva senyoria d'acudir exclusivament a la ferreria corresponent. L'any 1151 el comte Ramon Berenguer IV en tenia dues al seu domini de Caldes i tres al de Llagostera, però també en devia tenir almenys una a cadascun dels altres dominis seus de Quart, Llofriu i Palafrugell perquè n'obtenia el llòcol.⁴⁰ La documentació dels segles XII i XIII, però, encara és molt dispersa i fragmentària, de manera que pot generar la il·lusió que a cada parròquia hi havia una sola ferreria. A Tordera, per exemple, el 1226 els homes dels masos de Sant Feliu de Girona havien d'acudir a un ferrer, Bernat Ferrer de Lledó, que, com que no rebia tot el blat del llòcol perquè la "fabrica erat a predictis hominibus nimium remota et in eo loco posita ad quem absque graui dispendio et dampno non poterant de facili causa locidandi conuenire",

contribució a l'estudi d'una institució senyorial", dins *L'obtenció del ferro pel procediment directe entre els segles IV i XIX*, Andorra: Ministeri de Cultura, 2001, p. 40-41; BENITO, *Senyoria...*, p. 414-416. Per a una visió més global, cf. PONS GURI, J. M., "Compendi sobre els drets dels castells termenats (segles XIII-XV)", dins *ib.*, *Recull...*, vol. 3, p. 345.

39. VILA, J., "Vida rural i mercats setmanals dels segles X al XII", dins *ib.*, *El món rural a Catalunya*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1973, p. 41-62; FERNÁNDEZ, J., "Aprofitaments comunals, prats i pastures al delta del Llobregat (segles XIV-XV). Conflictes per a la utilització de l'espai a la baixa edat mitjana", *Acta Historica et Archeologica Mediaevalia*, núm. 10, 1989, p. 189-220; FERRER, M. T., "Boscós i deveses a la Corona catalano-aragonesa (s. XIV-XV)", *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 20, 1990, p. 526-529; BUSQUETA, J. J.; VICEDO, E. (eds.), *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1996, p. 11-74; FARIAS, V., "La vila i el mas: economia pagesa i mercat a la Catalunya Vella dels segles XI-XIV", dins E. VICEDO (ed.), *Fires i mercats i món rural*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2004, p. 101-117; *ib.*, *El mas...*, p. 282-288 i 346-348.

40. FAC, núm. 1g, 1h i 1i (1151.04.02-06).

va haver de reubicar l'any 1231 la ferreria al costat del mas de Pere Pereta; quaranta anys després, se n'hi documenta una de nova que servia els masos de Santa Maria de Roca-rossa. Igualment, a Llagostera hi havia alguns masos depenents de Sant Feliu de Girona que, a finals del segle XII, continuaven prestant el llòçol als reis catalans; en canvi, l'any 1278 tres masos el pagaven al monestir de Sant Daniel, que devia haver-hi instal·lat una nova ferreria al lloc.⁴¹

A partir del segle XIV, els capbreus gironins enregistren ferreries al servei exclusiu del senyor del castell. El 1317 Bernat Ferrer tenia al costat del seu mas la “fabricham de districtu” de Ravós del Terri i prestava un cens anual de 2 sous i 8 diners a l'ardiaca de Girona; a més, “tenetur facere et locidare castro de Rogacionibus omnia apparamenta ferrea necessaria ad faciendum laboracionem panis et vini dicti castri et vinee Sancti Juliani”. Això mateix passava amb la ferreria de la parròquia de Vilobí i el llòçol que, el 1287, el senyor del castell de Vilobí va cedir a l'almoïna fundada pel seu pare: en el capbreu del 1338 el ferrer va reconèixer que lloçava les relles i les eixades del senyor del castell, que proporcionava el carbó i el ferro necessari.⁴² Ara bé, no s'hi diu res de les obligacions del ferrer envers els habitants dels masos escampats pel terme.

En canvi, els capbreus que van fer redactar els senyors dels castells de Sant Sadurní, Cruïlles i Lloret recullen, mas per mas, les quantitats pagades pel llòçol. Però no ens trobem res semblant al que hauria d'haver estat un monopoli senyorial. La ferreria de Sant Sadurní, que el 1316 compartien Arnau Ferrer, Ramon de Masó i Pere, el fill d'Arnau de Masó, només devia servir als trenta-dos masos que en van pagar el llòçol, però no als altres setanta-dos que hi havia al terme; de fet, quan el 1333 Arnau Ferrer va sotsestablir la ferreria amb la condició que el Ferrer fes el servei acostumat a “omnibus illis que astricti sunt ipsi fabricare” i que llocés a qualsevol altra persona que hi acudís, “tam juvenes homines quam alii [qui non sunt dicte fabricare astricti]”. A Cruïlles, la

41. FAC, núm. 101 (1185...-1196.04.25); MARQUÈS, J. M., *Diplomatari de Sant Feliu de Girona*, dins <<http://www.arxiuadg.org/index3.htm>>, Girona: Arxiu Diocesà de Girona, 2004 [DSFG], núms. 73 (1226.08.18) i 87 (1231.02.27); CDS DG, núm. 328 (1278.02.27); PONS GURI, J. M., *El cartoral de Santa Maria de Roca Rossa*, Barcelona: Fundació Noguera, 1984 [CSMRR], núm. 118 (1278.10.26). Al bisbat de Barcelona, l'àmbit d'influència de les ferreries podia coincidir amb una parròquia, un terme castral o unitats territorials superiors, cf. BUSQUETA, *Una vila...*, p. 168-169; FARIÀS, “La ferreria...”, p. 30, 35 i 38; *ib.*, “Les ferreries...”, núms. 1, 2, 3 i 9; BENITO, *Senyoria...*, p. 414.

42. CDS DG, núm. 363 (1287.07.10); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381, f. 30r-32r (1317.08.09); cf. MARQUÈS, “Vilobí...”, p. 47. També a la Bisbal hi existia una “fabrica de districtu” l'any 1333, però només en sabem que proporcionava vint-i-cinc mitgeres de forment anual a Ramon Torroella; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 139r (1333.03.22).

ferreria depenia del castell del lloc i el llòcol el pagaven seixanta-nou persones per seixanta-sis masos dels vuitanta-un que existien en tot el terme. I a Lloret, l'any 1320, Bernat Guinart tenia, a part del seu mas, la ferreria del lloc, per la qual obtenia la meitat del llòcol i, com a millora, un cens prestat pels hereus dels masos Pastell i Saragossa; dels seixanta-sis masos que el 1320 estaven habitats, només la meitat —vint-i-nou— prestaven el llòcol a la pabordia de novembre de la seu de Girona.⁴³ És probable que en aquests llocs existissin altres ferreries vinculades a dominis senyorials secundaris, semblants a la que el priorat de Santa Maria de Cervià tenia, el 1314, a la cellera de Santa Maria de Montnegre per tal de servir els homes propis del prior, però no la resta de pagesos de la parròquia que depenien d'altres senyors.⁴⁴ Finalment, a Llambilles, el 1299, feia dos anys que la ferreria d'Amunt de Llambilles s'havia quedat sense ferrer i el cavaller Arnau d'Alou no havia trobat ningú que volgués establir-s'hi; per això es va arribar a l'acord que els habitants de l'alberg del batlle Bernat de Santa Cecília i de setze masos més podrien fer lloçar i reparar les seves eines al "faber inferioris fabrice", situada a la part més plana de la parròquia de Llambilles i pertanyent a una altra senyoria.⁴⁵

En d'altres poblacions trobem ferreries amb un dret de districte només sobre els masos d'un mateix domini senyorial. A Cassà de la Selva, sabem pel capbreu del 1314 que l'Almoïna del Pa de la seu de Girona tenia la "fàbrega de Pugmoler ... la qual és de destret" i que Pere sa Sala tenia "I^a. fàbrega al seu mas ... qui és de destret, ço és a saber, lo mas d'en Guilem de Rexac, e Guilem Benuç, Guilem Artau, Jacme Negre de Cassan, mas Miron de Sangosta, e mas Ferrer, mas Julian, mas Frigola".⁴⁶ En canvi, a Riudellots de la Selva, la ferreria

43. ADG, Almoïna, calaix 17, pergami núm. 42 (1316.02.19); ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, s. f. (1319.02.04); ACG, Pabordia de novembre, capbreu de Lloret, f. 16v-17v (1320.04.21); SAMLM, fons patrimonial Xiberta, vol. 1, núm. 11 (1326.02.109); cf. MALLORQUÍ, "El terme...", p. 75-76; *id.*, "Les campagnes...", p. 353; "Parròquia...", p. 665-668.

44. ADG, Santa Maria de Cervià, capbreu de 1315, f. 47v-48r (1314.09.15); ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergami s. núm. (1356.05.17-18); cf. MALLORQUÍ, *Paisatge...*, p. 220.

45. ADG, Almoïna, Llambilles, pergami núm. 38 (1299.03.30). L'any següent els homes de Llambilles van apel·lar al compromís del 1299 a causa de les tarifes dels serveis oferts pel ferrer; cf. ADG, Almoïna, Llambilles, pergami núm. 39 (1300.03.26). I el 1368 la ferreria d'Avall encara servia els seus propis clients, segons consta en un capbreu del llòcol; cf. ADG, Almoïna, Llambilles, pergami núm. 112 (1367.12.08-1368.01.05); cf. MALLORQUÍ, "Parròquia...", p. 668-669.

46. AHG, Hospici, vol. 166, f. 4r (1314.05.20) i s. f. (1314.12.11). És possible que els senyors del castell de Cassà i d'altres senyors directes del terme tinguessin algunes ferreries pròpies que, de moment, no han estat identificades.

tenia com a districte tota la parròquia: l'any 1165 Pere de Vilademany va concedir al ferrer Guerau "illam frabricham quem habeo infra terminos de Riulutorum" amb la condició que no n'hi hagués cap altra; més tard, el llinatge dels Vilademany va traspasar el domini a Guillem Gaufred, tresorer de la seu, el 1256 i aquest, a la seva mort, el 1292, el va cedir a l'Almoina del Pa de la mateixa seu.⁴⁷ Al final del segle XIII continuava existint una sola ferreria en tot el terme de la parròquia de Riudellots, a la qual acudien tant els que treballaven amb un parell de bous com els que ho feien amb dues parelles: els primers pagaven al ferrer una quartera de blat i els altres el doble, és a dir, una mitgera. Això ho sabem per un plet entre els prohoms de la parròquia i el ferrer, l'any 1298, en què els àrbitres van demanar a cada part que documentessin "per instrumenta et per testes antiquos dignos quod in tota parrochia de Riulutorum non habebat nec habere debebat aliam fabricham seu etiam picadoram et, si inuenerant per dictos testes antiquos, quod dominus dicte fabrice inuenerat quasdam picadores et ipsas fecit fregi et adnichilari". Per això, el 1324, els habitants del mas Rovira de Riudellots van aixecar, en un camp proper al mas però ubicat ja a la parròquia veïna d'Aiguaviva, "quandam domum et fabricam in qua locidabamus rillas nostras et omnium aliorum qui nobiscum locidaru uolebant"; això sí, van haver de jurar al paborde de l'Almoina del Pa, com a senyor de la ferreria de Riudellots, que només la utilitzarien per al seu propi ús i no per al d'altres riudellotencs.⁴⁸

A banda de les ferreries, hi havia una altra infraestructura necessària per a una economia majoritàriament agrària: els forns de pa. En primer lloc, sembla que a les àrees rurals s'obligava els habitants de cada lloc a portar la farina per coure el pa. Així s'observa en les cartes de poblament de Tossa, l'any 1186, i de Palamós, el 1279.⁴⁹ A Monells,

47. El 1165 Pere de Vilademany va establir la ferreria a Guerau, ferrer; els anys 1177 i 1196 el batlle dels Vilademany reconeixia que rebia una esquitllada de blat pel llòcol; el 1234 Pere Ramon de Vilademany va reconèixer tenir infeudat una part del delme i la ferreria de Riudellots pel cabiscol de la seu i el 1256 el seu fill, Arnau, va vendre's tot el domini de la parròquia a Guillem Gaufred, que va dictar testament el 1292; cf. ADG, Almoina, Riudellots de la Selva, pergami núm. 40 (1165.09.20), pergami núm. 150 (1177.04.03), pergami núm. 151 (1196.01.05) i pergami núm. 19 (1234.05.14); Cassà de la Selva, pergami núm. 654 (1256.12.10) i pergami núm. 669 (1256 ca.); i Brunyola, pergami núm. 216 (1292.08.12).

48. ADG, Almoina, Riudellots de la Selva, pergami núm. 84 (1298.10.30) i pergami núm. 106 (1324.08.30).

49. A Tossa, tots els habitants havien de portar "causa coquendi suum panem ad ... clibanum —del monestir de Ripoll—, ad triginta panis" i a Palamós el rei es comprometé a "facere furnum et tenere condirectum ad decochendum ibidem panem et aliam et alia que in furno sunt decoqui usitata", mentre que els habitants del poble hi havien de coure el pa; cf. CPFC, núms. 180 (1187.05.10) i 335 (1279.12.03).

al centre de la vila, hi havia un forn el 1304 en mans del senyor del castell i del seu castlà, que en guardava les claus i, segons una crida del 1375, el comte d'Empúries i senyor del lloc exigia que "nuyl hom no coga pan si no en lo forn de destret".⁵⁰ El cas més revelador és, potser, el de la Pera: l'any 1273 vint-i-cinc homes de la vila i parròquia, en nom seu i en el d'altres prohoms, van cedir al bisbe de Girona el "furnum in ipsa villa de pane ibi ex districtu coquendi, sic quod nos et omnes successores nostri in perpetuum ad dictum furnum et in dicto furno panem nostrum coquemus et coquere teneamur"; anys més tard, el 1332, la titularitat del forn havia passat al cavaller Ponç de Finestres.⁵¹ Amb tota seguretat, en aquest darrer moment el forn de la Pera era d'ús exclusiu pels habitants de la vila, perquè els de Púbol —cinc anys abans de la constitució de la nova parròquia— ja en tenien un altre.⁵² Tenim constància d'altres forns, concentrats en terres baixempordaneses. A Ullà, el bisbe i els homes del lloc van comprar a Bernat de Santa Eugènia, l'any 1245, la "ligna et plenarium lignarium in montaneis et plano de Turrucella de Montegrino ... ad opus furni vestri de Uliano" i el 1321 el rei Jaume II, com a senyor de Torroella, va confirmar la donació.⁵³ A Rupia, l'any 1326, el bisbe va manar al seu majordom Pere des Puig que arrendés el forn a tres compradors que actuaven en nom de la universitat i dels prohoms del lloc; dos anys després, el bisbe va tornar a vendre el forn a un aragonès.⁵⁴ També a la Bisbal hi havia un forn gestionat per Ramon d'Aristagen, on la sarraïna Axona va robar alguns béns, segons consta en l'acusació dictada el 1296 contra el seu amo, el jueu Isaac Profet.⁵⁵ I a Vulpellac, l'any 1332, Ramon Arnau de Sant Sadurní va arrendar al cavaller bisbalenc Arnau de Blanes tot el que rebia a Vulpellac, juntament amb el "furnum de districtu quod habemus in docto loco de Uulpiliacho ut est fieri assuetum".⁵⁶

50. PSMCR, núm. 56 (1234.07.27); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 29r (1332.07.27) i vol. 161 f. 5r-6v (1333.04.07) i f. 18v-19r (1333.05.10); cf. SOLDEVILA, X., *Alimentació i abastament al Baix Empordà medieval (segles XII-XIV)*, la Bisbal d'Empordà: Ajuntament, 2004, p. 58.

51. CRV, núm. 75 (1273.09.11). L'any 1332 un pagès de Sant Martí Vell, Guillem Casadavall des Llac, va prometre a la muller del cavaller Ponç de Finestres "*metra leya complidament al forn de la Pera ·III· dies la setmana, lo diluns el dimecres e-l diuenres*", a canvi de 100 sous i de la meitat del benefici del forn; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, full solt entre els folis 76v i 77r (1332 ca.) i f. 69v-70r (1332.11.13).

52. Pere Tarascó de Millars de Madremanya va comprometre's amb els cavallers Bernardí d'Abellars i Bernat de Planils a portar la llenya necessària pel forn de Púbol durant un any; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 58v (1332.10.24).

53. CRV, núm. 45 (1245.04.19) i 170 (1321.10.01); PM, núm. 863 (1321.10.01).

54. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 61r (1326.04.11) i f. 62r (1326.04.17); ADG, Notaria, vol. G-6, f. 18v (1326.04.17), f. 28r (1326.05.14) i f. 187r-v (1328.05.03).

55. PM, núm. 501 (1296.08.03).

56. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 43r-v (1332.09.14).

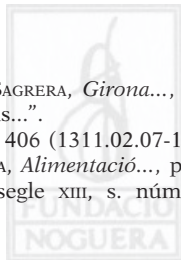
Totes les poblacions on es documenta un forn eren nuclis de poblament concentrat, cosa que feia que es trobessin sota la dependència dels castells termenats i no de la parròquia; en canvi, als llocs on predominava la dispersió dels masos, una infraestructura col·lectiva com aquesta no devia ser necessària perquè cada família, a casa seva, devia disposar d'un petit forn d'ús privat. Aquesta diferenciació també es donava entre els molins rurals: els que es trobaven en zones de poblament agrupat solien estar fortament controlats pels senyors, com passava amb els molins del "regio comitale" que anava de Bescanó al Mercadal de la ciutat de Girona, la majoria dels quals estaven sota domini del bisbe, la seu de Girona i Sant Daniel.⁵⁷ Pel que fa als molins de les àrees rurals, es documenten poques referències al districte del molí senyorial: a Palol de Revardit, vint-i-sis de les quaranta-quatre persones que declaren en el capbreu de 1311 confessen prestar al senyor Bernat de Palol una quantitat fixa d'ordi, "ratione transacionis inter ipsos ac alios homines eiusdem parrochie facit de districtu molendi in molendino ipsius Bernardi et de operis quas tenebantur prestare in resclausa ipsius molendini". A Monells, un pregó del 1347 establia "que nuyt hom no molga dins la parròquia de-l térmen de Monells si no en lo molín del honrat en Ramon de Pontons, ho en lo molín d'en Jacme de Roses, ho en lo molín d'en Pere Molin, ho en lo molín de na Sunyera de Cies"; i a Torroella de Montgrí, el 1372, ningú no podia treure "gran de negun linatge del loch de Torroella per molra a altres molins sinó del dit loch".⁵⁸

En canvi, a les Gavarres i a les parròquies de la plana més propera al massís, es documenten molts petits molins construïts a iniciativa pagesa que pagaven tasca i agrers als senyors del terme: a Sant Sadurní, el 1258, hi havia cinc parçoners al molí de Miradones i sis al de Falgars, ambdós al Daró; també n'hi havia al molí de sa Morera, a la riera de Pastells, al terme de Cruïlles el 1273.⁵⁹ Els capbreus de la primeria del segle XIV recullen un gran nombre d'aquest tipus de molins, especialment als termes de Cruïlles i Sant Sadurní, on se n'han comptat trenta-tres entre el Daró i les rieres de Pastells, Rissac, Cabanyell i la Deixesa, i a la vall de l'Aubí, a les parròquies de Vilatorrada i Vall-llobrega, on n'hi ha onze de documentats; i, en menor

57. CANAL; CANAL; NOLLA; SAGRERA, *Girona...*, p. 281 i 308-310. Per a l'exposició que segueix, cf. MALLORQUÍ, "Molins...".

58. BCAAH, Arxiu, pergamí 406 (1311.02.07-1311.04.16); ADG, Lletres, vol. U-10, f. 181r-v (1347.03.14); cf. SOLDEVILA, *Alimentació...*, p. 56.

59. ACG, pergamins del segle XIII, s. núm. (1258.02.18); PSMCR, núm. 108 (1273.04.08).

mesura a les parròquies de les Gavarres, com Fitor i Sant Cebrià dels Alls, d'on tan sols en coneixem tres i dos respectivament.⁶⁰ De cap d'aquests molins es pot deduir cap mena de vincle amb la parròquia. Per exemple, els habitants de les parròquies més altes de les Gavarres acudien a molins situats en d'altres termes i a la part més baixa del massís: diversos masos de Santa Pellaia tenien dret a utilitzar alguns dies els molins de sa Llobatera, Rupit, es Llossar i Cervera de Sant Sadurní; o bé a la inversa, dues dones de Fonteta —terme de la Bisbal— acudien el 1340 al molí Degotall, a la riera de Cals, al terme de Fitor.⁶¹ L'origen d'aquestes situacions tan diverses sembla provenir de la manera com eren construïts els molins, perquè només calia que un grup de persones es posés d'acord en com contribuir-hi: a Sant Martí Vell, el 1332, Bartomeu i Jaspert de Puigsec van acordar les quantitats d'inversió —dues parts el primer i una el segon— per construir un molí en un camp situat a ses Illes, juntament amb la resclosa i els recs corresponents.⁶²

En resum, sembla que la majoria de les senyories gironines, a causa de la seva fragmentació i, segurament també, de l'important pes del poblament dispers en masos, no van poder articular un territori coherent al seu entorn. Si les ferreries es trobaven normalment en els dominis senyorials més consistents, formats per un grup prou nombrós de masos situats en una mateixa parròquia, els forns de destret senyorial apareixen tan sols en nuclis de poblament concentrat, un senyal inequívoc que poca cosa podien fer els senyors per controlar els petits forns i les eines de ferrer —com les “picadores” de Riudellots de la Selva— que hi devia haver als masos. Amb relació als molins, el protagonisme pagès encara és més evident: la iniciativa de la construcció dels molins, en moltes parts de les terres gironines, corresponia essencialment als pagesos, mentre que els senyors es limitaven a concedir la llicència i a rebre unes prestacions fixes o proporcionals i els lluïsmes sobre les transaccions de drets sobre els molins entre els pagesos.

60. AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 18r-v (1302.08.05?), i Monells, vol. 162, f. 115r (1333.02.06); ACBE, fons patrimonial Torroella de Fitor, pergamí núm. 9b (1352...); MALLORQUÍ, “Homes...”, p. 50-51; *id.*, *Les Gavarres...*, p. 104 i p. 133; *id.*, *Històries...*, p. 142-143; TRIJUEQUE, “Els molins...”, p. 102-103.

61. MALLORQUÍ, *Les Gavarres...*, p. 133-134. També al bisbat de Barcelona, els molins rurals estaven més lligats als senyors territorials que no als titulars de castells termenats; cf. BENITO, *Senyoria...*, p. 280-282.

62. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 23r-v (1332.07.20). El senyor directe de les terres, el clergue beneficiat a l'altar de Santa Maria de Sant Martí Vell, va concedir llicència per les obres i pel pas de l'aigua cap al molí; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 31r-v (1332.08.01).

Els drets d'ús comunals

Al bisbat de Girona, les formes de gestió dels molins eren regulades, igual com l'accés als boscos, a les pastures i als espais incults, a través de l'article 72 dels Usatges de Barcelona, el text del qual és el següent: "Strate et vie publice, aque currentes et fontes uiui, prata et paschue, silue et garrice et roche in hac patria fundate sunt de potestatibus, non ut habeant per alodium uel teneant in dominio, set ut sint omni tempore adempmentum cunctorum illorum populorum, sine ullius contrarietatis obstaculo et sine aliquo constituto seruicio". L'usatge no parla directament de parròquies, sinó que només hi consten les "potestats" i els "pobles". Les primeres, se les sol identificar amb els senyors dels castells que, en el transcurs de la feudalització, haurien privatitzat els antics drets de l'autoritat pública carolíngia, la del rei i dels seus representants als comtats.⁶³ Diversos casos de les terres de Girona confirmen l'apropiació de la gestió de l'incultum per part de molts senyors que feien com els reis catalans, que dictaven prohibicions per "scindere ilices, suberes et alias quaslibet arbores fructiferas" i donaven llicències per accedir lliurement als boscos de les muntanyes.⁶⁴ A Sant Sadurní, Ramon Arnau va promoure, el 1218, la rompuda d'una part dels boscos de la parròquia en benefici seu; el senyor de Cruïlles tenia el 1264 i el 1319, als veïnats més muntanyencs del terme —Pastells, Tapioles i Solls— i a les parròquies de Sant Cebrià dels Alls i de Romanyà, un ramat de porcs que eren guardats i alimentats —amb mitgeres de glans— pels pagesos dels masos d'aquest sector de les Gavarres; de manera semblant, el cavaller Guerau de Torrent, de Santa Pellaia, obtenia el dret de "glanatge" de diversos masos per alimentar els seus porcs i el porquer que els guardava.⁶⁵ A vegades els senyors s'atribuïen drets sobre les pastures que potser no tenien: l'any 1327 el

63. UB, p. 106-107; cf. FARIAS, V., "El medio natural en una sociedad señorializada. Composición, explotación y apropiación del *incultum* en la Catalunya del noreste (siglos X-XIII)", dins J. CLEMENTE RAMOS (ed.), *El medio natural en la España medieval*, Cáceres: Universidad de Extremadura, 2001, p. 280-285.

64. Així es documenta el 1197 a Castellar de la Selva i el 1241 a Llagostera, Caldes i Santa Seclina, cf. DSMA, núm. 53 (1197.02.09); ADG, Almoina, Cassà de la Selva, pergami núm. 648 (1241.02.23); cf. MALLORQUÍ, E.; VARAS, M., "Un privilegi de Jaume I per als habitants de Caldes, Llagostera i Santa Seclina", *Quaderns de la Selva*, núm. 11, 1999, p. 121-123.

65. CRV, núm. 23 (1218.11.05); PSMCR, núm. 87 (1264 ca.); ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV (1319); ADG, Sant Feliu de Guíxols, vol. 7, f. 270v-271v i f. 279v-281v (1315.02.08); cf. FERRER, "Boscos...", p. 526-529; id., "Emprius i béns comunals a l'edat mitjana", dins BUSQUETA; VICEDO, *Béns...*, p. 55-57; MALLORQUÍ, *Les Gavarres...*, p. 103 i 135. La prestació de glans i l'obligació d'alimentar els porcs del castell també es documenta el 1338 a Vilobí d'Onyar; cf. MARQUÈS, "Vilobí...", p. 43.

cavaller Arnau de Reixac va prendre penyores a uns homes de Rupia que havien dut bestiar a pasturar als erms de Casavells, però el bisbe li manà de revocar l'ordre perquè no hi tenia jurisdicció.⁶⁶

A la vegada, els “pobles” exercien, sobre els espais incults, els emprius, uns drets d'ús col·lectius amb els quals extreien els recursos necessaris per completar unes economies familiars massa fonamentades en l'agricultura. L'any 1190 el senyor de Torroella de Montgrí va concedir als habitants d'Ullà “omnia adempramenta que eis necessaria fuerint uel habere uoluerint in montaneis et in planis et in aquis dulcis siue salsis”; els homes de Caldes, Llagostera i Santa Seclina, gràcies al privilegi reial del 1241, van poder “laborare, et uenari uel scindere nemora, ligna et fustos uel glandes colligere et ex eis porcos refficere et ducere eos in montaneis de Tursa et de Calles et de Olivis”; a Cassà de la Selva, Arnau de Vilademany va vendre uns masos del seu domini el 1265 “cum omnibus arrabassatis et laboracionibus quas homines istius honoris quem uobis uendo habent et tenent et fecerunt ad panem uel uinum in boscho et montanea que et qui fuit dicti Arnaldi de Oliuis” i amb el dret dels habitants dels masos de poder “lignare, boschare, carbonare et ramare ad usum proprium in dicto boscho et montanea”; i a Lloret de Mar, l'any 1346, descobrim una desigualtat entre els habitants del port i els de disset masos: els primers només tenien dret a extreure cabirons, pals i brucs per tancar els horts, forcadells per aguantar les vinyes i les trilles, llenya de les artigues i glans dels boscos del terme; en canvi, els segons, qualificats com a *rusticos*, també podien obtenir plançons d'alzines i suros, salzes, verns o àlbers.⁶⁷

Amb algunes excepcions,⁶⁸ els pagesos de cada lloc pagaven unes quantitats als senyors que controlaven els espais comunals a canvi dels drets d'utilitzar-los. Els capbreus del segle XIV recullen sovint unes prestacions “per pasturar e per lenyar”, és a dir, per poder alimentar els ramats amb productes dels boscos i dels incults i extreure'n llenya i altres productes. Els pagesos del veïnat de Montnegre, l'any 1314, pagaven un formatge al monestir de Cervià i un altre al seu batlle “pro pastura si habet bestiarium”; l'any següent, els pagesos de Santa Pellaia, Santa

66. LBG, núm. 74 (1327.03.21).

67. CCBG, núm. 362 (1190.11.19); ADG, Almoina, Cassà de la Selva, pergami núm. 648 (1241.02.23); ACG, pergamins del segle XIII, s. núm. (1265.06.07); PONS, M., *El fons municipal en pergami de l'antiga universitat de Lloret de Mar*, Lloret de Mar: Ajuntament, 2002 [PULM], núm. 1 (1346.03.07); cf. MALLORQUÍ, “El port...”, p. 59-60; *id.*, *Històries...*, p. 132-137.

68. Els habitants dels masos dels veïnats de Serramala i Llebrers, de Cassà, es quedaven amb els productes del bosc “absque aliquo servicio”, cf. ACG, pergamins del segle XIII, s. núm. (1265.06.07).

TAULA 13
Els pagaments pels drets d'ús dels espais comunals, 1314-1356

<i>Parròquies i senyories</i>	<i>Any</i>	<i>Nombre de masos</i>	<i>Glans</i>	<i>Llenya</i>	<i>Pagaments pels drets d'ús</i>			<i>Quest</i>	<i>Cabrit</i>
<i>Cruïlles</i>									
Bernat de Cruïlles i Sant Miquel de Cruïlles	1319	82	12	7	19	1		63	
<i>Sant Sadurní</i>									
Pabordia de juny de la seu de Girona	1316	26						17	
Ramon Arnau de Sant Sadurní, cavaller	1336	23		10	18			27	1
Sant Miquel de Cruïlles	1347	14						5	
Guerau de Torrent, cavaller	1315	2				2			
<i>Fitor</i>									
Sant Miquel de Cruïlles i Ramon de Senesterra, senyor de Palau-sator	1340 <i>ca.</i>	1				2			
<i>Santa Pellaia i Santa Àgata</i>									
Guerau de Torrent, cavaller	1315	13	3				27		
<i>Sant Mateu de Montnegre</i>									
Santa Maria de Cervià	1314	9				16			
Santa Maria de Cervià	1356	7				11			
Guerau de Torrent, cavaller	1315	2				15			

Font: Capbreus (cf. taula 6).

Àgata i Sant Mateu de Montnegre que depenien del cavaller Guerau de Torrent li prestaven també un o dos formatges només si tenien bestiar menut; i el 1319 els homes del senyor de Cruïlles, de les parròquies de Cruïlles, Sant Cebrià dels Alls i Sant Pol de la Bisbal, també pagaven ous i formatges en concepte de pasturatge o quest i alguns feixos de llenya (cf. taula 13).⁶⁹ Més ocasionalment, algunes prestacions ens des-

69. ADG, Santa Maria de Cervià, capbreu de 1315, f. 46r-54r (1314.09.15-1314.09.29); AHG, Sant Feliu de Guíxols, vol. 7, f. 243v-286r (1315.01.29-1315.02.08); ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 13v-73r (1319.02.04-1319.05.19). També a Vilobí es detecta un pagament pel pasturatge en ous i oques l'any 1338; cf. MARQUÈS, "Vilobí...", p. 40.

cobreixen més activitats als boscos: el 1315 diversos habitants de Santa Pellaia pagaven una cistella de cireres al cavaller Guerau de Torrent; dos anys després, el propietari del mas Pujol va reconèixer al paborde de novembre i al castlà de Lloret la “forestariam consuetam ... scilicet de cera et de caça et de pelliibus sicut est fieri consuetum que inquam foresteria durat de festo Omnium Sanctorum usque ad Carnipriuuium”.⁷⁰

Les pràctiques relacionades amb els aprofitaments dels espais incults no tenien com a marc la parròquia ni el conjunt dels parroquians com a protagonistes, sinó la senyoria.⁷¹ El fet que els habitants de dos masos del veïnat de Tapioles, situat a la parròquia de Sant Sadurní i al terme del castell de Cruïlles, paguessin un cens pel “quest d-ous o de formatges” a Bernat de Cruïlles l’any 1319 i un formatge de quest a Ramon Arnau de Sant Sadurní “per pasturay tempore quo bestiarium tenuero” l’any 1336 ho posa ben de manifest: calia assegurar-se el permís dels senyors de cada terme castral per tal d’accedir a les pastures més properes als masos.⁷² Tanmateix, en un cas sí que el dret d’ús sobre els espais incults era vàlid en el marc de les parròquies: l’any 1273 s’enfrontaren les comunitats d’Ullà, de senyoria episcopal, i la parròquia de Sant Mateu de Canet de Verges, sota el domini dels comtes d’Empúries, pels límits de cadascuna de les parròquies i pels aiguallaixos, arenys i sauledes dels marges del Ter; com que els béns i drets en disputa eren “in parrochia de Uliano”, els ullanencs demanaven que “sint in usu et esse debeant dicte uniuersitatis ex iure parrochiali”, la qual cosa va ser confirmada pels jutges del plet; a més, del mateix text es dedueix que aquestes pràctiques d’empriu eren corrents a la

70. AHG, Sant Feliu de Guíxols, vol. 7, f. 246v-248r, f. 252r-253r, f. 256v-257v i f. 259r-260v (1315.01.29), f. 262v-264v, f. 266r-267r i f. 270v-271v (1315.02.08); ACG, Pabordia de novembre, capbreu de Lloret de 1317, f. 14v-15r (1317.06.13). A la darrereria del segle XIV, la precisió dels capbreus s’incrementa, fins al punt que en el del castell de la Roca de Solius, del 1394, els pagesos reconeixien tenir dret a rebre els “iura forasterie in glanatiis, pasturatgiis, lignatigiis et quarteriis aprorum et aliorum animalium silvestrium ... in omnibus montaneis et nemoribus siue boschis ac aliis possessionibus et locis infra terminos et territorium dicti castri”; cf. AHG, Notarial, Vall d’Aro, vol. 274 Capbreu de Solius (1394-1396); AICART, F.; AULADELL, M.; VIVÓ, J., *El Castell de la Roca*, Girona: Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona, 2010, p. 77.

71. En contrast, al delta del Llobregat i a les muntanyes pirinenques, les universitats rurals es van enfortir mitjançant la defensa dels seus drets sobre els espais comunals, cf. FERNÁNDEZ, “Aprofitaments...”, p. 199-202; VILANOVA, M., “Marc parroquial i solidaritats pageses a la vall d’Andorra al segle XIV: una aproximació”, dins BARRULL; BUSQUETA; VICEDO, *Solidaritats...*, p. 275-277; VIADER, *L’Andorre...*, p. 192-194.

72. Es tracta de Jaume Sabater de Tapioles i de Ramon de Tapioles i el seu probable fill Guillem de Tapioles; cf. ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del s. XIV, f. 10v-11r (1319.02.04-05); AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 110, f. 89v-90r (1337.02.19).

plana empordanesa, perquè el jutge es refereix al “iure et usu et obseruancia rierie fluuii Ticeris et etiam Fluuiani et aliarum rieriarum”.⁷³ I, aparentment, el mateix valia per la pesca al mar: l’any 1245 el senyor de Calonge, Gilabert de Cruïlles, va atorgar unes ordinacions als pescadors de xàvega del seu terme per tal d’evitar futures, signe inequívoc dels drets senyorials sobre el mar igual com el dret a rebre delmes dels peixos, ribatges i part dels peixos de tall.⁷⁴

Un segon aspecte a destacar és que aquestes notícies coincideixen a assenyalar el començament d’una tendència a l’increment del pes del mercat en l’economia rural del bisbat de Girona a partir del segle XIII. En efecte, el document de Cassà del 1265 recordava que els productes del bosc, mentre fossin per a l’ús propi dels habitants dels masos de Serramala i Llebrers, no haurien de prestar res al senyor. A Lloret, el 1346, els habitants del port no podien exportar ni per terra ni per mar llenya per vendre, però sí que ho podien fer els *rusticos* dels masos, que devien fer arribar la fusta, la llenya i el carbó dels boscos allà on hi havia la demanda. Altres notícies de la segona meitat del segle XIV testimonien la comercialització de productes forestals: des del 1350 al 1383 el bisbe comprà diverses vegades somades de llenya procedents de Montnegre; el 1353 el carbó de les muntanyes de Tossa i Llagostera era exportat per mar a Barcelona, i el 1371 al mercat de la Bisbal es pagava l’onzè “de calç, de lenya, de carbó que venen, e de mel, de cera, si és que les dites coses cuyleguen dins lo terme o defora”.⁷⁵ La creació d’un dens teixit de mercats rurals certifica el començament d’una estreta relació entre les activitats realitzades als boscos del massís amb el mercat, una relació que a l’època moderna es convertiria en una dependència cada cop més absorbent.

73. CCBG, núm. 496 (1273.09.15).

74. AHG, Notarial, Calonge, vol. 238 (1245.11.13); cf. GARRIDO, A.; PÉREZ, M.; ALEGRET, J. L.; DARNACULLETA, M., *Les ordinacions de la pesquera de Calonge (segles XV-XVII)*, Palamós: Fundació Promediterrània, 2010, p. 90-91 i 113-114. Sobre els drets de ribatge i els peixos de tall, documentats a Lloret, Tossa i Vila-romà, per exemple, cf. LBG, núm. 195 (1344.03.26); LVBG, núms. 85 i 89 (1362-1371); PONS GURI, “Compendi...”: p. 346; ZUCCHITELLO, *Tossa...*, p. 197-200; LLINÀS, J.; MALLORQUÍ, E.; MERINO, J.; MONTALBÁN, C., *El castell de Sant Joan de Lloret*, Lloret: Ajuntament, 2003, p. 45-47 i 51.

75. Sobre Sant Mateu de Montnegre, vegeu: ADG, Notaria, vol. G-31, f. 109r-v (1354.10.11); vol. G-37, f. 107r (1357.11.13); vol. G-40, f. 161v-162r (1361.02.26); vol. G-42, f. 8r-v (1362.03.03); ADG, Dotaries, vol. D-168, f. 89v (1383.06.01); cf. GUILLERÉ, *Girona...*, vol. 1, p. 353; MALLORQUÍ, *Paisatge...*, p. 54 i p. 247-248. Sobre Tossa, vegeu: AHG, Notarial, Sant Feliu de Guíxols, vol. 885 (1353.07.30); cf. ZUCCHITELLO, M., *El comerç marítim de Tossa a través del port barceloní (1357-1553)*, Tossa de Mar: Ajuntament, 1982, p. 78. I sobre la Bisbal cf. ADG, Lletres, vol. U-64, f. 57r-v-58r (1371.10.17).

El mercat i la notaria

La xarxa de mercats setmanals de les zones rurals de Girona havia començat a estructurar-se al segle XI a partir dels que existien a les ciutats de Girona i Besalú i en alguns punts al límit de dos comtats, com Banyoles i Anyells.⁷⁶ Des del segle XII, els comtes de Barcelona i reis d'Aragó van dictar privilegis que permetien la creació de més mercats rurals arreu del bisbat de Girona: a Monells el 1102, a Castelló d'Empúries i Peralada el 1128, a Arenys el 1161, a Sant Celoni el 1181 i a Bàscara el 1187; a més, ja funcionaven els d'Amer el 1184 i el de Torroella de Montgrí el 1187.⁷⁷ Durant el segle XIII se'n van afegir uns quants més: Hostalric el 1242, Peratallada i Caldes el 1267, Palamós el 1279, Anglès el 1294, Sant Feliu de Guíxols i la Bisbal el 1323, Llagostera el 1324 i Calella el 1327, juntament amb les fires de Peratallada el 1301 i d'Olot el 1315; i encara hi va haver alguns mercats, com els de Cassà i Calonge, dels anys 1272 i 1279, que no es van consolidar i van acabar desapareixent.⁷⁸ Cadascun d'aquests mercats tenia un territori d'influència que, amb la seva multiplicació, es va anar reduint: la creació del de Bàscara el 1187 significava que no n'hi hauria cap altre "in toto terrarum spatio de Busuldone usque ad Torrozellam de Montegrino neque a ciuitate Gerunda usque ad Petram Latam"; un segle més tard, la realitat era tota una altra perquè cada mercat exercia una atracció més espontània i menys forçada sobre unes quantes parròquies i, a vegades, sobre tota una comarca: al mercat de la cellera de Cassà, hi acudien per comprar i vendre "gentes de convicinio et locis convicinis dicte cellarie et etiam de Sancta Columba de Farneriis", a l'altra banda de la plana de la Selva; i a la fira ramadera de Monells, que s'hi celebrava a finals d'octubre, atreia persones de tot el Baix Empordà i les Gavarres per tal de vendre-hi o comprar-hi bestiar. Evidentment, entre

76. VILA, "Vida...", p. 45-47 i p. 55.

77. ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer III, pergamí núm. 76 (1102.02.08), pergamí núm. 292 (1128...) i pergamí núm. 295 (1128...); Ramon Berenguer IV, pergamí núm. 343 (1161...), i Alfons I, vol. 2, f. 53 (1181...); DB, núm. 165 (1175.03.13); DSMA, núm. 40 (1184.01.13); CCBG, núm. 355 (1187.04...); cf. MALLORQUÍ, "La vila...", 1.

78. PSMCR, núm. 93 (1267.11.14); CPFC, núm. 335 (1279.12.03); ACA, Cancelleria, vol. 44, f. 141 (1279.08.08), vol. 194, f. 115 (1294...); ANC, fons patrimonial Cruïlles-Peratallada, pergamí núm. 337 (1301.06.25); PM, núm. 883 (1323.03.21); cf. PONS GURI, "El mercat...", núm. 1 (1327.07.21); MARTÍNEZ GIRALT, "Els orígens...", núm. 1 (1242.10.18). Sobre Cassà de la Selva, Olot, Sant Feliu de Guíxols, Llagostera i els mercats baixempordanesos, cf. GRAU, *Llagostera*, p. 21; PUIGVERT, X., *L'època medieval*, Olot: Ajuntament, 1996, p. 42; JIMÉNEZ, À., *Sant Feliu de Guíxols*, Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament, 1997, p. 70; FARIAS, V., "«Gentes de convicinio emebant et vendebant». Sobre la difícil història del mercat de Cassà de la Selva", *Quaderns de la Selva*, núm. 15, 2003, p. 24-25; SOLDEVILA, *Alimentació...*, p. 39-44.

els que anaven a mercats com el de Monells hi havia comerciants de llana i draps, carnisers i prestamistes jueus, però també molts pagesos de masos que acudien al mercat per vendre els seus excedents i també per comprar animals útils per als treballs agraris i per pactar amb comerciants l'engreix de bestiar a les seves cases per partir-se'n els beneficis en el moment de la venda.⁷⁹ Ara bé, no sempre era lliure i voluntària la concurrència dels pagesos al mercat: de vegades, els senyors forçaven els habitants del seu terme a acudir al mercat que havia establert a la seva població: a la Bisbal, el 1323 el bisbe havia promogut un nou mercat pròxim al més antic de Monells i obligava "que tot hom venga al mercat de sa Bisbal, ço és ·I· parsona de cascun alberch e que aport qualsque vendaries per vendra".⁸⁰

Els mercats setmanals, oficialitzats mitjançant una concessió reial, exercien una influència sobre un territori molt més extens que les parròquies, però això no treu que les celleres, per la concentració de cereals i vi, i a les portes de les esglésies i els cementiris, els diumenges abans o després de la missa, eren llocs privilegiats per als intercanvis a petita escala: a Cruïlles, un nucli sense mercat setmanal, el dia amb més actes enregistrats a la notaria local era precisament el diumenge.⁸¹ Als bisbes gironins no els agradaven aquestes concentracions espontànies d'intercanvis: el 1190 es va prohibir que a Ullà se celebrés el "macellum" —el mercat de la carn— els diumenges; en un sínode diocesà dels anys 1340-1343 el bisbe va amenaçar amb l'excomunió tots els fidels que acudissin o celebrassin mercats o fires els diumenges.⁸²

Paral·lelament als mercats, però a una escala menor, les notaries rurals es van consolidar al llarg del segle XIII i també van exercir un poder d'atracció sobre els habitants de la vila on cada notaria estava ubicada i sobre les parròquies més properes, fins al punt que els notaris, tot i la seva dependència envers alguns senyors, van ser inte-

79. La vinculació dels masos amb els mercats data, almenys, dels segles XII i XIII; cf. BENITO, *Senyoria...* p. 265-266; FARIAS, *El mas...*, p. 384-396.

80. AHG, Notarial, la Bisbal, vol. 1634, s. f. (1348.01.25). Una situació similar es documenta a Verges el 1354; ADG, Lletres, vol. U-24, f. 100v-101r (1354.11.04); cf. SOLDEVILA, *Alimentació...*, p. 41.

81. To, Ll.; MALLORQUÍ, E., "Espaces de sociabilité paysanne et marchés en Catalogne: les exemples d'Amer et Monells vers 1300", dins *Écritures de l'espace social*, París: Publications de la Sorbonne, p. 531.

82. CCBG, núm. 362 (1190.11.19); CSG, p. 140. A Anglaterra els llocs amb mercats setmanals pressionaven als monarques per tal que eliminessin amb els mercats informals que es realitzaven els diumenges a les portes de les esglésies; cf. BRITNELL, R. H., "The Proliferation of Markets in England, 1200-1349", *Economic History Review*, núm. 34, 1981, p. 212-213.

grats ràpidament en el teixit social de les viles on residien.⁸³ El cas ja estudiat de Monells ho demostra a bastament: els dissabtes, els dies amb mercat, els llocs de procedència dels assistents a la notaria els anys 1332 i 1333 eren tant del massís de les Gavarres com de la plana baixempordanesa; en canvi, durant la resta de dies de la setmana la notaria de Monells atreia només els monellencs i els habitants de les parròquies veïnes i del sector més proper de les Gavarres —Sant Cebrià de Lledó, Madremanya, Sant Martí Vell i la Pera—; mentrestant, els notaris establerts a les celleres de Vidreres i Cassà de la Selva, que en ambdós casos eren clergues de les parròquies respectives, solien redactar escriptures els mateixos diumenges, cosa que els va suposar que fossin sancionats pels visitadors els anys 1320 i 1329.⁸⁴

EL VALOR ECONÒMIC DELS DRETS SENYORIALS

Estudiant la relació entre la parròquia i la senyoria a l'inici del segle XIV, hem pogut detectar als racons més propers a la ciutat de Girona una clara adequació de les batllies, peces clau en l'organització de la senyoria, al marc territorial que oferia la parròquia. L'extrema fragmentació de les senyories i la juxtaposició de les unes sobre les altres feien que ni els pagesos ni els senyors les poguessin prendre com a unitats independents; en canvi, els límits parroquials, que en algun cas coincidien amb el districte de les ferreries rurals, assenyalaven una àrea a l'exterior de la qual els senyors no podien forçar els seus homes a realitzar serveis en treball o a portar les tasques de les terres. Per a d'altres aspectes de les senyories medievals, les parròquies no comptaven gens. Les desigualtats del contingut dels capbreus estudiats impedeixen que es pugui aclarir del tot si el predomini d'uns tipus concrets de prestacions agràries, de censos emfitèutics o de serveis en treball es deu més a l'existència de costums locals de cada parròquia o bé a les característiques i natura de cada senyoria. En canvi, entre les atribucions dels senyors titulars de castells termenats, hi havia els drets sobre unes quantes ferreries, sobre la majoria dels forns i sobre uns pocs molins hidràulics; igualment, aquests senyors eren els que gestionaven els espais comunals de bosc i de pastura i que rebien dels pagesos uns petits censos a canvi de poder-los utilitzar per al seu pro-

83. Així s'ha destacat en altres regions mediterrànies, com el Laci, la Toscana i el Llenguadoc; cf. TOUBERT, *Les structures...*, p. 3-133; BOURIN, *Villages...*, p. 34-41; REDON, O., "Le notaire au village. Enquête en pays siennois dans la deuxième moitié du XIIIe siècle et au début du XIVe siècle", dins *Campagnes médiévales*, París: Publications de la Sorbonne, 1995, p. 679.

84. To; MALLORQUÍ, "Espaces...", p. 531-533; MALLORQUÍ, "Tres celleres...".

pi ús. I encara, als nuclis més importants, els senyors castrals també controlaven la notaria local i el mercat setmanal, l'àmbit d'influència dels quals superava de molt el terme parroquial.⁸⁵

El més difícil, però, és quantificar el pes econòmic dels drets procedents de la senyoria i comparar-los amb els que s'obtenien a través de la parròquia (cf. el capítol "La parròquia, una senyoria més"). A banda dels censos fixos en diner o en espècie, desconexem el valor de les prestacions en treball efectuades pels pagesos, desconexem les variacions de les collites del segle XIV —una part de les quals anava a mans dels senyors a través de la tasca i d'altres agrers— i, fora d'unes poques excepcions, desconexem els ingressos ocasionals derivats de les taxes de mutació —terços, lluïsmes i foriscapis—, de les redempcions de servitud i de la resta de mals usos. De dades, tanmateix, n'hi ha d'escampades en diferents fonts documentals. Són les que ens serviran per realitzar una primera aproximació a les xifres dels drets senyorials d'alguns indrets gironins.

En primer lloc, els llibres notariais recullen els contractes d'arrendament de tots o de part dels drets senyorials d'un lloc a canvi d'una quantitat monetària global que l'arrendatari pagava i que, durant l'any següent, recuperava fent-se càrrec ell mateix de la senyoria. Es tracta, és cert, de xifres aproximades perquè a l'arrendatari li interessava obtenir un benefici per damunt del preu pagat. De Monells, l'any 1304, disposem de quantitats corresponents al valor anual de tots els drets del castell i al valor de les lleudes dels productes del camp, de les hortalisses, de la carnisseria i de la peixateria del mercat, unes xifres que, tot i la distància cronològica, són molt superiors al valor del delme i dels beneficis dels clergues parroquials (cf. taula 14). Cal recordar, això no obstant, que el terme parroquial de Monells era molt reduït —el delme no podia ser molt elevat— i que, pel fet que hi havia un mercat i molts artesans a la vila, es tractava d'un nucli molt poblat, amb prop de dues-centes llars als anys 1332-1333, que feien créixer notablement els ingressos del senyor del lloc.⁸⁶

85. Hem deixat sense estudiar la relació amb la parròquia, segurament poca, de diversos drets vinculats als castells termenats: la prohibició de vendre vi durant uns dies, la instal·lació de tavernes i carnisseries, els drets de pas del bestiar, els peatges, el blat d'acapte, les toltes, les qüestions, les forcies, les cenes, les albergues, els maridatges, etc.; cf. PONS GURI, "Compendi...", p. 346.

86. L'any 1304, per l'arrendament d'un any de les rendes del castell de Monells es van pagar 2.650 sous; per l'arrendament durant quatre mesos de la "leude dez camp" del mercat de Monells es van pagar 300 sous, pel de les "ortalize fori de Monellis" 155 sous i per la "leude mazelli et piscaterie" 220 sous; i, tot i que en desconexem el motiu de la recaptació, també disposem del valor de la "collecta castrí" de Monells corresponents

TAULA 14
Els ingressos senyorials a Monells, Brunyola i Camós, 1304-1382

Lloc	Any	Senyoria			Parròquia		
		Drets sobre els homes i les terres	Mercat	Cúria	Col·lecta	Delmes	Beneficis eclesiàstics
Monells	1304	132,5	33,75		108		
	1306						32,5
	1362					> 32,5	
	1364						> 20
Camós	1347-1348	50					
	1348-1349	21					
	1349-1350	21					
	1350-1351	21					
	1351-1352	24,5					
	1352-1353	24,5					
	1354-1355	30					
	1362					> 78*	
	1364						41,25
	1376-1377	42					
	1377-1378	42					
	1378-1379	42					
1381-1382	33,5						
Brunyola i Sant Dalmai	1350-1351	70,27					
	1362					> 80*	
	1364						46,62
	1376-1377	254,6					
	1381-1382	246,8		66,21			
Estanyol	1362					> 50	
	1364						33
	1376-1377	61,94					
	1381-1382	38,37					

Totes les quantitats estan expressades en lliures. * De Camós desconexem el valor global del delme de les parròquies de Santa Maria i Sant Vicenç de Camós a la vegada, la parròquia de Sant Martí Sapresa estava inclosa dins el terme de Brunyola.

Fonts: AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 13v-14r (1304.06.02), f. 19r (1304.07.06) i f. 26r (1304.09.10); ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 24r-v (1306.04.20); AHG, Hospici, vol. 17 (1350-1351), vol. 23 (1376-1377) i vol. 265 (1381-1382); *LVBG*; ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364); LLUCH, "Remença...", p. 177-179.

a tres mesos del 1304, 27 lliures, que podrien equivaldre a la xifra de 108 lliures. Sobre Monells al segle XIV, cf. MALLORQUÍ, *Històries...*, p. 124-128.

A part dels llibres notariais, els manuals de comptes dels pabordes de l'Almoïna del Pa de la seu de Girona reunien unes dades essencials per a l'estudi dels ingressos procedents de la senyoria, perquè s'hi anotaven les quantitats recaptades de manera fixa i ocasional en concepte de censos, foriscapis, mals usos, redempcions, fermes d'espoli, morts i lluïsmes.⁸⁷ A més, a partir de la reestructuració interna de la institució l'any 1347, comptem amb una xifra global de l'arrendament dels seus drets a cada parròquia o terme, sense que desapareguin les entrades ocasionals anteriors, perquè aquests ingressos els compartien l'Almoïna i els arrendadors respectius. D'aquesta manera, podem establir algunes comparacions entre tres indrets diferenciats: el terme de Brunyola —que aplegava la parròquia homònima i les de Sant Dalmai i Sant Martí Sapresa—, el lloc de Camós —amb les parròquies de Sant Vicenç i Santa Maria— i la parròquia d'Estanyol.⁸⁸ Comparant la xifra més elevada dels drets senyorials amb la suma del valor dels delmes i dels beneficis eclesiàstics dels anys 1362 i 1364, ens trobem que, mentre a Brunyola els drets de la senyoria del castell i de la cúria superaven de molt els de la parròquia, a Camós i Estanyol, on l'Almoïna només disposava de dominis en terres i masos, ens trobem amb la situació contrària. Es tracta, doncs, d'un fet rellevant: si bé la parròquia no generava tants ingressos com un castell termenat, sí que aportava als senyors —laics i eclesiàstics— molt més que no pas la majoria de senyories territorials, que eren les més nombroses a les terres centrals del bisbat de Girona.

87. Rosa Lluch, a qui agraïm les dades referents a Brunyola i Camós de la taula 14, és qui més ha estudiat els manuals de comptes de l'Almoïna gironina i ha alertat de les dificultats de realitzar anàlisis quantitatives de les dades que contenen, cf. LLUCH, *Els remences...*; íd., "Remença i mals usos: el cas de Camós (1331-1399)", dins CONGOST; TO, *Homes...*, p. 151-184; íd., "La renta de la tierra de una parroquia gerundense (siglos xiv y xv)", *Edad Media: revista de historia*, núm. 11, 2010, p. 235-262.

88. El castell de Brunyola —que incloïa les parròquies de Brunyola, Sant Martí Sapresa i Sant Dalmai— era la senyoria més important i compacta de l'Almoïna del Pa, constituïda pel domini directe de setanta masos i i pels drets de la jurisdicció sobre els cent quaranta focs existents en aquells termes entre el 1336 i el 1342; cf. TEIXIDOR, R., *Brunyola*, Santa Coloma de Farners: Edicions la Trona, 2006, p. 179 i 190-191. Segons els fogatges, la població del terme de Brunyola fluctua entre els vuitanta-quatre del 1358, els cent vint-i-cinc del 1365 i els setanta-sis del 1378; a Camós, en canvi, l'Almoïna només tenia vint-i-sis masos, una xifra que no arriba a la meitat del conjunt de focs de les parròquies de Sant Vicenç i Santa Maria de Camós: seixanta-dos el 1358, setanta-vuit el 1365 i cinquanta-vuit el 1378; i el domini de l'almoïna a la parròquia d'Estanyol només aplegava una petita part de les prop de quaranta llars del terme —entre trenta-cinc del 1358 i quaranta-dos del 1365—; cf. PONS GURI, "Un fogatjament...", p. 375-377; IGLÉSIES, "El fogaje...", p. 94-99; REDONDO, *El fogatjament...*, p. 51, 55, 82, 166 i 188; LLUCH, *Els remences...*, p. 39-40.

CONCLUSIONS

Al bisbat de Girona existia una gran diversitat de senyories. Els capbreus senyorials de la primeria del segle xiv enregistren unes prestacions anuals en forma d'una part proporcional de la collita o d'uns censos fixos en diners o en espècie que rebien els senyors pel seu domini directe sobre peces de terra, cases i masos. Els capbreus també detallen totes les prestacions en treball que realitzaven els pagesos, sobretot els que vivien en masos, als seus senyors, però, en contrast, tan sols esmenten de passada altres drets la percepció dels quals no era regular: d'una banda, les taxes de mutació —terços i lluïsmes— que el senyor obtenia quan una terra o un mas del seu domini eren donats, venuts, sotsestablerts o traspassats; i, de l'altra, els pagaments vinculats a la servitud dels homes propis —redempcions, intèsties, eixòrquies, cugúcies i altres mals usos.

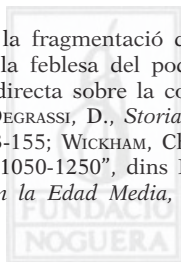
La senyoria, però, també incloïa altres elements que no solen quedar reflectits, almenys de manera directa, en els capbreus. Es tracta, en primer lloc, dels tradicionalment considerats com a monopolis senyorials sobre les ferreries, els forns i els molins: la comparació entre les dades de les capbreuacions i de la documentació notarial, sobretot, ens dibuixa una realitat molt més matisada de l'àmbit territorial o districte corresponent a cadascuna d'aquestes infraestructures essencials per a l'economia rural. En segon lloc, per mitjà d'uns reduïts censos en ous, formatges, llenya i palla que figuren en alguns capbreus, descobrim com els senyors dels castells regulaven l'accés dels pagesos i dels seus ramats als espais incults del seu terme per tal de dur-hi a pasturar el seu bestiar o per tal de recollir fusta, llenya i altres productes essencials per complementar la seva dieta i els seus ingressos. I, en tercer lloc, algunes senyories importants controlaven, gràcies a l'obtenció de privilegis reials, una notaria i/o un mercat setmanal, unes activitats que, a part dels ingressos que procuraven al senyor, permetien exercir un control encara més consistent sobre la població rural.

Les senyories gironines més nombroses eren les que disposaven del domini sobre un conjunt més o menys gran de parcel·les de terra i sobre alguns masos dispersos. Així, en un mateix terme parroquial, se superposaven les senyories d'altars i beneficis establerts en esglésies parroquials o de la ciutat de Girona —la seu i Sant Feliu, sobretot—, de monestirs benedictins i institucions de beneficència eclesiàstica —almoines i hospitals—, de llinatges de cavallers i ciutadans de Girona i, fins i tot, de pagesos benestants que haurien estat capaços d'adquirir el domini directe d'algunes terres. En canvi, l'alta fragmentació de

les senyories comportava una major feblesa de la majoria de senyors davant d'altres poders que intervenien a la societat rural.⁸⁹

Davant de tot aquest conjunt tan divers de senyories, la parròquia es constituí com un marc territorial estable que ofería diverses possibilitats d'organització als senyors. Aquests, per exemple, podien organitzar la gestió dels seus dominis tenint en compte les divisions parroquials: així trobem uns quants batlles encarregats de recollir els drets d'un mateix senyor a l'interior de la mateixa parròquia on vivien i també altres batlles establerts al centre d'un territori format per tres o quatre parròquies perquè els drets a recaptar estaven més dispersos. A més, els senyors seguien, probablement, els costums de cada parròquia o lloc a l'hora d'exigir uns agrers o uns censos més o menys elevats, potser de manera semblant al que es detecta amb relació a algunes prestacions en treball que, com l'obligació de dur les tasques al celler senyorial, només es podien exercir a l'interior de la parròquia on residien els tinents pagesos. En definitiva, els límits de les parròquies eren altament rellevants per a uns quants aspectes de l'organització interna de les senyories rurals de les terres gironines.

89. De manera semblant, la fragmentació dels dominis senyorials va impedir l'incastellamento al Friuli italià i la feblesa del poder senyorial a certes localitats de la Toscana va incidir de manera directa sobre la constitució de les comunitats rurals, cf. CAMMAROSANO, P.; DE VITT, F.; DEGRASSI, D., *Storia della società friulana. Il Medioevo*, Udine: Casamassima, 1988, p. 103-155; WICKHAM, Ch., "Comunidades rurales y señorío débil: el caso del norte de Italia, 1050-1250", dins I. ÁLVAREZ BORGE (coord.), *Comunidades locales y poderes feudales en la Edad Media*, Logroño: Universidad de la Rioja, 2001, p. 397-415.

LA PARRÒQUIA, UNA SENYORIA MÉS

L'any 1318 Arnau Bofill, de la parròquia de la Bisbal, va declarar que tenia un camp al Vilar, "la meitat del qual camp és en lo terme de Cruyles e l'altra meitat en lo terme de ça Bisbal, la qual meitat del terme de Cruyles tinch per lo noble senyor en Bernat de Cruyles e don-li-n delma".¹ Aquest cas il·lustra de manera ben gràfica la utilitat de la demarcació parroquial: ubicar persones i terres per tal d'aclarir a quina parròquia calia pagar els drets parroquials corresponents. Des de les actes de consagració del segle x, se solen esmentar tres tipus de prestacions derivades de les parròquies: els delmes, les primícies i les oblacions dels fidels. Les dues primeres, segons el concili de Girona del 1068, corresponien a una part "ex omnibus rebus que possidentur, tam de operibus manuum quam ex agricultura seu de molendinis, sive de ortis seu et ex omnibus animalibus".² Les oblacions eren les donacions pietoses efectuades pels parroquians a canvi de la recepció d'alguns sacraments —baptismes, casaments i enterraments— i de la benedicció de les cases —salpàs—, o bé, per la il·luminació de l'església i per la celebració de misses per les ànimes dels difunts.³ Al segle xiv, totes aquestes prestacions continuaven vigents i, gràcies als textos conservats, ens adonem tant de la seva diversitat com de l'enorme complexitat que portava la seva recaptació.

1. ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle xiv, f. 21v-22r (1318.12.20).

2. CPTC, núm. 7 (1068); MARQUÈS, *Concilis...*, p. 84; BUENO, *El derecho...*, p. 341.

3. To, "L'evolució...", p. 87-91; VILAGINÉS, *El paisatge...*, p. 124.

ELS DELMES GIRONINS A PARTIR DEL LLIBRE VERD DELS FEUS

En els capbreus senyorials, els més utilitzats per descriure la senyoria sobre les terres i les persones als segles XIII i XIV, gairebé mai hi apareix el delme. Potser per això alguns historiadors no l'han considerat com una renda senyorial més en contra de les evidències procedents d'una lectura atenta de la documentació medieval i de recents contribucions historiogràfiques. De les mil peces capbreuades el 1319 a Cruïlles, per exemple, només s'esmenta el delme en vint-i-sis casos que eren o bé "alous fiscals" que no pagaven tasca, però sí delmes i lluïsmes, o bé "alous francs" que només pagaven delme.⁴ De manera semblant, aportacions historiogràfiques recents han permès resituar el lloc del delme en el centre de l'estructura feudal de diversos territoris de la Corona d'Aragó: igual com havia passat amb les conquestes de Tortosa i Lleida a mitjan segle XII, l'ocupació de Mallorca, València i Menorca al llarg del segle XIII va comportar una ràpida difusió de les parròquies rurals i la implantació del delme sobre els productes de l'agricultura, l'oli, el vi, el peix, el bestiar, la cacera, els molins, els forns i d'altres activitats.⁵ Paral·lelament, a les terres de la Catalunya Vella s'ha destacat el pes del delme: al bisbat d'Elna, un inventari de la fi del segle XII posa de relleu com els bisbes havien infeudat, entre altres béns i drets, molts delmes de parròquies rurals; i al bisbat de Barcelona, una enquesta del 1328 revela que el delme constituïa la renda essencial de les castlanies depenents dels monarques catalans.⁶

Per a la diòcesi de Girona, ja hem analitzat els documents amb els quals els bisbes van aconseguir entre el segle XIII i el primer quart del segle XIV esdevenir els senyors eminents dels delmadors gironins. La seva tasca, però, no es va aturar aquí, sinó que va continuar al llarg

4. MALLORQUÍ, "Homes...", p. 60.

5. BURNS, R. I., "The parish as a frontier institution in thirteenth-century Valencia", *Speculum*, vol. 37, 1962, p. 249-250; *id.*, "A mediaeval income tax: the tithe in the thirteenth century kingdom of Valencia", *Speculum*, núm. 41, 1966, p. 440-451; SASTRE, F., "El pariatge de Menorca de 1301", *Mayurqa*, núm. 20, 1981-1984, p. 141-154; LÓPEZ BONET, J. F., "Dominis seculars, patrimoni eclesiàstic i rendes decimals a la Mallorca cristiana", *Mayurqa*, núm. 22, 1989, p. 354 i p. 360; SASTRE, J., "L'organització de Menorca de 1301", *Mayurqa*, núm. 24, 1997-1998, p. 43-52; BARTON, Th. W., "Constructing a diocese in a post-conquest landscape: a comparative approach to the lay possession of tithes", *Journal of Medieval History*, núm. 35, 2009, p. 10-31. Com que aquestes conquestes van ser promogudes com a Croades, els reis es van apropiar d'una part important de cada delme, si bé molts els van infeudar a nobles i cavallers.

6. CATAFAU, "Un inventaire..."; *id.*, "Les évêques...", p. 142-149; SABATÉ, "Les castlanies...", p. 177-179 i 191-194; BENITO, *Senyoria...*, p. 364-368.

del segle XIV amb l'elaboració d'un llibre únic pel seu contingut i utilíssim per aproximar-se de manera global al coneixement del paper del delme en la societat gironina medieval. Es tracta del Llibre Verd dels Feus conservat a l'ADG, un conjunt de quatre-centes dues declaracions sobre la forma com es distribuïa el delme a totes i cadascuna de les parròquies del bisbat de Girona, ordenades per ardiaconats i recopilades per Guillem Bernat de Perles.⁷ L'any 1362 el bisbe Berenguer de Cruilles va nomenar aquest clergue de la seu de Girona, originari del mas Perles de Vilafreser, majordom episcopal i capellà de Sant Daniel de Girona, com a procurador “ad ... petendum et levandum omnia jura decimarum et aliorum feudorum dignitati episcopali infra diocesis Gerundensis pertinencium ac etiam ad requirendum tenetores et possidentes dicta feuda ut ipsa feuda et decimas deberent dicto domino episcopo recognoscere et capudbreviare”; a més, el bisbe va manar als clergues del bisbat que, si eren requerits per Guillem Bernat, l'informessin “super negociis tangentibus ipsa feuda”. L'any següent, el nou bisbe Ènnec de Vallterra el va confirmar en el càrrec i li va conferir plens poders per actuar en nom d'ell a l'hora de rebre reconeixements de tenir delmes en feu, percebre'n els llüïsmes corresponents i, fins i tot, emparar-los, cosa que va fer almenys fins al 1373, tal com ha quedat enregistrat en dos capbreus de delmes amortitzats iniciats en aquests anys. Durant aquests anys, Guillem Bernat de Perles va acudir a totes les parròquies del bisbat per preguntar als clergues, batlles i llevadors quin era el valor dels delmes, qui n'eren els posseïdors, si eren clergues o laics i si hi havia feus pertinents a la dignitat episcopal —“si infra ipsas parrochias erant alia feuda honorabilia dicte dignitati episcopali pertinencia”—; a més, va utilitzar un munt de documents relatius als delmes conservats a l'arxiu episcopal, tal com es pot comprovar amb les citacions d'escriptures antigues —moltes copiades al Protocol de Pere Capmany— en el mateix text de les declaracions del Llibre Verd. És gràcies a cinc referències a documents datats entre el març i el setembre del 1372, escrites per la mateixa mà però no amb la mateixa tinta que el text de les declaracions, que podem assenyalar l'estiu del 1371 com a moment en què es va acabar l'escriptura del manuscrit original del Llibre Verd. Aquestes notícies coincideixen amb l'esment, en el primer foli del manuscrit, que va ser el nou bisbe Jaume de Trilla, a partir del 1369, qui va ordenar la redacció definitiva del volum: “ad memoriam huiusmodi in futurum de predictis habendam fecit et

7. Tot l'apartat que segueix es basa en l'estudi del Llibre Verd dels Feus que acompanya la seva edició, cf. *LVBG*.

ordinavit librum istum per capitula et per parrochias et loca clare et distincte, ut sequitur”.⁸

La percepció del delme al segle XIV

Les quatre-centes dues declaracions recollides en el Llibre Verd sobre com es recaptava el delme no concorden exactament amb les quatre-centes dinou parròquies que s’hi documenten. En realitat, la parròquia era la unitat principal en tres-cents cinquanta casos, cosa que significava que, de tota la producció agropecuària de cada terme se’n feia una pila comuna a partir de la qual els delmadors n’obtenien la seva part. En la resta, trobem quatre grups de tres i quatre parròquies que delmaven juntament, vuit grups de dos parròquies que delmaven conjuntament i set possibles parròquies que eren considerades com a sufragànies a l’hora de recaptar el delme. També hi havia trenta-cinc parròquies més en què el delme es recaptava a partir d’unitats menors, com els veïnats i els masos existents a l’interiors dels seus termes.⁹

El text de les declaracions sol començar amb el nom dels informants. N’hi havia entre un i quatre per parròquia. En total, n’hem comptat cinc-cents catorze, prop del 19% dels quals eren laics que, pel fet de ser batlles, arrendataris dels delmes o notaris, coneixien prou bé com es repartia el delme de diferents parròquies. La gran majoria dels informants —prop del 64%— eren rectors de les parròquies, cosa que sembla lògica arran de la constitució sinodal del 1256 que els obligava a preguntar “diligenter quis percipit decimam parrochiarum suarum, et pro ipsa decima teneatur, et quot domini sint in ea”; a més, el registre de visites del 1329 confirma que els bisbes, a través dels seus visitadors, aprofitaven aquesta ocasió per preguntar als clergues qui eren els delmadors laics i els seus batlles naturals, quina part del delme

8. *LVBG*, núm. 1 (1362-1371); *ADG*, Lletres, vol. U-43, f. 164r (1362.02.09), i *Notularum*, vol. G-45, f. 51v-52r (1363.06.20). La utilització d’un paper homogeni —amb la mateixa filigrana—, l’ordenació en plec homogeni, la preparació dels folis —amb el dibuix de la caixa d’escriptura i el número de foli—, l’escassetat de ratllats i esmenes, la confecció paral·lela de la “*Tabula parrochiarum*” indiquen que la redacció definitiva del Llibre Verd va ser una tasca ben pensada i perfectament executada. Tanmateix, va quedar incompleta: entre les quatre-centes dues parròquies, es documenten, amb l’anotació “*vide*” al marge, vint-i-dos aspectes dubtosos i existeixen cent vint-i-nou espais en blanc corresponents, en general, als noms d’alguns perceptors de delmes.

9. En dues-centes quinze parròquies hi havia terres que delmaven de manera diferenciada a la del conjunt de la parròquia; n’hi havia noranta-set en què eren masos els que s’escapaven del règim general del terme i quaranta més en què eren veïnats sencers els que no seguien la forma de delmar de la parròquia; finalment, en cinc parròquies era la cellera la que variava la manera de prestar el delme.

rebien, quin valor econòmic tenia i si utilitzaven el delme per garantir dots.¹⁰ Després dels seus noms, els informants comencen detallant els delmes menors, els que només afecten una petita part de la parròquia —unes terres, uns masos, uns veïnats— o que corresponen a un sol dels productes delmats. Amb la frase “De tota vero alia decima...”, o d’altres de similars, s’inicia la descripció de com es repartia el delme major i, dels delmes en mans de laics, se n’enregistra el valor anual. Finalment, al final de la major part de les declaracions s’enumeren tots els productes subjectes a la prestació del delme, tal com es fa a Sant Cebrià dels Alls: “Prestatur autem decima in dicta parrochia de omni grano, racemis, lino, canabo, lana, carnatico et de ortalicia et etiam de olivis”.¹¹

La major part dels productes subjectes al delme, segons el Llibre Verd, eren agraris, cereals sobretot i, tal com queda recollit als Costums de Girona, la quota a pagar corresponia a la desena mesura.¹² Dels cereals, però, només en coneixem la varietat a partir dels censos fixos pagats abans de repartir el delme: així descobrim que es produïa forment, ordi, civada, espelta, mill i sègol; en setze parròquies es documenta el delme del “gruanum” o gruan, un cereal del qual s’obtenia una farina per fer sèmola.¹³ La referència genèrica als “expletis pani et vini” apareix a gairebé totes les parròquies de les quals coneixem els productes delmats gràcies a la clàusula final de cada declaració; l’única excepció, per al delme dels raïms, es troba a les parròquies d’alta muntanya de la vall de Camprodon —Setcases, Tegurà, Vilallonga de Ter i Llanars—, on no es conreaven o no se’n produïen prou com per ser delmats. Altres conreus arboris i arbustius, com les oliveres i, més ocasionalment, els pins pinyoners i els avellaners, apareixen només allà on les produccions devien ser rellevants.

10. ADG, Visites pastorals, vol. P-4 (1329); CSG, p. 112 i p. 121; BUENO, *El derecho...*, p. 347; MONJAS, *La reforma...*, p. 125-133.

11. LVBG, núm. 91 (1362-1371). Abans del segle XIV, les notícies sobre els productes que delmaven eren molt escadusseres: el 1095 els senyors del castell i el monestir de Cervià rebien delmes de carn, de l’hort, de les terres de cereals i de les vinyes; i el 1143 a Borgonyà es pagaven delmes “tam de agris ac vineis et omni laboratione quam de molendinis, columbariis, ortos, lana, lino, canabo et universis que decimari possunt”; cf. PSMCE, núm. 28 (1095.03.30); CCBG, núm. 276 (1143.07.04). Amb relació al bisbat de Barcelona, cf. BENITO, *Senyoria...*, p. 367 i 374-377.

12. CG, p. 152-153; PONS GURI, *Les col·leccions...*, p. 28, 92-93, 206, 245 i 325.

13. A través dels llibres notariaus, s’ha pogut documentar una gran varietat de cereals —forment, civada, ordi, sègol, mill, espelta, mestall—, hortalisses —cebes, alls, espinacs, cols— i llegums —faves, cigrons, lleties i llobins— que es produïen als camps del Gironès i del Baix Ter; cf. GUILLERÉ, *Girona...*, vol. 1, p. 358-371; SOLDEVILA, *Alimentació...*, p. 27-28 i p. 87-88.

Dues altres produccions agràries, tradicionalment vinculades a una artesanía rural del teixit i de la cistelleria, s'estenien arreu del bisbat: es tracta del lli i del cànem, rarament exempts de pagar delme. Mentrestant, la roja, el roldor i el safrà, produïts essencialment al centre de la plana de l'Alt Empordà, tenien una clara vinculació amb la manufactura urbana i amb el comerç a llarga distància. En canvi, les hortalisses que es produïen als horts de les cases de pagès i de l'entorn de celleres i viles servien com a fonament per a la subsistència de la població pagesa; potser per això, en moltes parròquies gironines les hortalisses eren exemptes de pagar delme. D'entre les hortalisses documentades en el Llibre Verd, les cols són les que apareixen amb major freqüència; al seu darrere també s'esmenten les cebes, els naps, els raves, les faves, les escalunyes, els alls, els porros i els llegums.

Al costat de l'agricultura, la ramaderia també era essencial en el conjunt de l'economia rural medieval. A través dels delmes esmentats en el Llibre Verd, sabem que el delme de la carn, o "carnaticho", era una sostracció feta sobre els ramats de cada casa, segurament un animal de cada deu —potser entre els nascuts el darrer any— a excepció dels llocs on la prestació s'havia convertit en una quantitat en moneda per cada animal, com a Rocabruna, on es pagava un diner i mig per cada vedell.¹⁴ Al costat del delme de la carn, també es percebia aquesta prestació sobre altres productes ramaders: ous, formatges i llana. És possible que les prestacions d'un ou per mas i d'un formatge per mas, documentades a Sant Gregori i Lladó, respectivament, fossin més generals, si bé l'activitat formatgera es concentrava a l'ardiaconat de Besalú; igualment, l'única notícia sobre la forma de delmar de la llana establia que cada mas pagava un velló de llana, és a dir, el conjunt de la llana tosa d'un xai: els clergues parroquials de Sant Joan ses Croses "percipiunt decimam lane per totam parrochiam, scilicet de quilibet manso .I. velor lane".¹⁵ El delme de la llana no es pagava a unes quantes parròquies de la plana selvatana —potser perquè aquí s'hi produïa essencialment carn per al consum de la ciutat de Girona—, i a molts sectors del litoral, on hivernaven els ramats transhumants que viatjaven cap a l'alta mun-

14. *LVBG*, núm. 263 (1362-1371). A Santa Àgata de Montnegre, el 1332, un parroquià va haver de pagar al clergue de la parròquia 20 sous "ratione cuiusdam porcelli decime" i 50 sous més per les despeses del plet; mentrestant, a Sant Pere Pescador només es pagava carnatge dels anyells i a Vilademuls qui tenia polls n'havia de pagar un pel delme; cf. *AHG*, Notarial, Monells, col. 162, f. 75v (1332.11.27); *LVBG*, núm. 155 i 401 (1362-1371).

15. *LVBG*, núms. 28, 160 i 325 (1362-1371).

tanya a l'estiu. En contrapartida, els elevats delmes de les parròquies de Setcases, Tegurà, Vilallonga de Ter, Llanars i Molló, juntament amb el desenvolupament drapaire i mercantil de la vila de Camprodon des del segle XIII, poden assenyalar que era en aquests indrets on es percebia el delme dels ramats transhumants just en el moment de la tosa de la llana, al començament d'estiu, abans que els animals pugessin a les pastures de la muntanya.¹⁶

Del mar, les úniques produccions que el Llibre Verd esmenta com a subjectes al delme eren els peixos i el corall. Aquest darrer producte només es documenta al cap de Begur i al cap de Creus, als termes de les parròquies de Begur, Palafrugell, Cadaqués i la Selva de Mar. En canvi, el delme dels peixos s'esmenta a gairebé totes les parròquies del litoral, amb algunes excepcions, i també a Castelló d'Empúries, l'únic estany interior que produïa prou pesca com per delmar. Tal com es desprèn de les declaracions de Begur i Esclanyà, els senyors que obtenien el delme dels peixos el cobraven just en el moment que les barques arribaven a les platges dels seus termes; en canvi, a Vila-romà els pescadors del terme havien de pagar mig diner per cada sou obtingut mitjançant la pesca i els forasters un diner sencer i, en concret, els que pescaven al mar de la Fosca, a Palamós, havien de prestar un quarter per cada peix de tall i 2 sous per barca que pesqués tan sols un dia a l'any.¹⁷ El més rellevant dels delmes del mar és la seva estreta vinculació amb els castells termenats del litoral, fruit potser d'una tardana ocupació d'aquest sector exposat als perills del mar i d'una concessió dels drets per part dels comtes de Barcelona i d'Empúries a monestirs i grans senyors que els haurien mantingut des del segle XI fins al XIV.¹⁸

A banda de l'agricultura, la ramaderia i la pesca, el delme també devia gravar, forçosament, els beneficis generats pel comerç, l'artesania, els salaris i els préstecs. Es tracta dels "delmes personals" que van causar, a d'altres regions europees i especialment a les ciutats, plets entre els rectors parroquials i els seus feligresos.¹⁹ El Llibre Verd, però, només esmenta la percepció del delme dels beneficis dels molins —"lucro molendinorum"— a Roses i Argelaguer i del delme de les

16. LVBG, núms. 257, 258, 259, 260 i 262 (1362-1371); cf. GUILLERÉ, *Girona...*, vol. 1, p. 371-380.

17. LVBG, núms. 85 i 89 (1362-1371).

18. BONNASSIE, "Le littoral...", p. 260-263. També al bisbat d'Elna els delmes del mar pertanyien als senyors jurisdiccionals, cf. CATAFAU, "Les évêques...", p. 145.

19. LITTLE, A. G., "Personal tithes", *English Historical Review*, vol. 60, núm. 236, 1945, p. 67-68 i 75-83; CONSTABLE, G., "Resistance to Tithes in the Middle Ages", *Journal of Ecclesiastical History*, vol. 13, núm. 1, 1962, p. 177-178.

olles de terra a Masarac i Vilarnadal.²⁰ Potser pel fet que eren delmes escadussers, poc fiables i de difícil recaptació i quantificació, als bisbes gironins no els devia interessar gaire enregistrar qui els posseïa i qui, per tant, li hauria hagut de pagar els llusmes corresponents. A més, el fet que els delmes de la ciutat de Girona i els de bona part de les principals viles amb mercat de la diòcesi fossin en mans de clergues o institucions eclesiàstiques fa que encara tinguem menys dades d'aquests delmes que segur que existien: els molins reials del monar del Mercadal, per exemple, l'any 1209 pagaven el delme al sagristà segon de la seu de Girona.²¹

Delmes majors i delmes menors

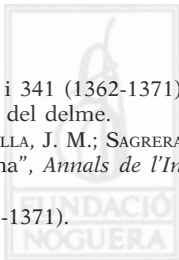
En moltes declaracions recollides en el Llibre Verd, se sol assenyalar la diferenciació entre uns delmes menors i el delme major, que se solia recaptar de manera conjunta i que després es repartia entre els parcers del delme. Un bon exemple és el de Vilobí d'Onyar: després d'esmentar els delmes que cobraven l'ardiaca de la Selva, la sagristana del monestir de Sant Daniel de Girona i el sagristà i domer de l'església de Vilobí i que afectaven, respectivament, les coromines del castell de Vilobí i d'en Pere Serradavall, els masos i les terres d'en Serradavall, d'en Comaneta i d'en Pere Serra i els polls dels habitants de la cellera de Vilobí, es diu el següent: "de tota vero alia decima dicte parrochie et decimalis eiusdem, scilicet expletorum panis et vini et omnium aliorum de quibus decima est ibi prestari assueta, fiunt ·xxxii· partes equales, et vocatur decima major".²² Això indica que el delme principal era recaptat de manera unitària per un sol batlle o per un grup de batlles; a més, el senyor del castell de Vilobí i el paborde de l'Almoina rebien, cadascun d'ells, 4 i 5 mitgeres de forment segons la mesura de Girona com a cens extret de la pila comuna del delme major i els esmentats sagristà i domer de l'església de Vilobí obtenien la "sextam partem tocius decime majoris subscripte, scilicet de comuni acervo antequam dividatur, et ista ·vi· pars vocatur Siston".

El nom de "decima major", que es repeteix en quaranta paròquies d'arreu del bisbat, fa referència a la part més quantiosa del

20. *LVBG*, núms. 165, 182 i 341 (1362-1371). De cada fornada, calia pagar una olla de terra als senyors obtentors del delme.

21. CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J. M.; SAGRERA, J., "Història urbana de Girona. El Monar Reial del Mercadal a Girona", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 35, 1995, p. 58-60.

22. *LVBG*, núm. 249 (1362-1371).

delme, la que generava més ingressos i la que afectava a més terres de la parròquia en qüestió. En general, coincidia amb el delme que gravava els dos principals productes, els cereals i la vinya, però en moltes parròquies s'hi incorporaven les altres produccions. En canvi, els delmes menors afectaven tan sols unes terres, masos o sectors de la parròquia o algun producte en concret: a Paret Rufí, es distingia el delme major, la “decima tocus grani grossi”, del delme dels “expleto-rum minutorum et racemorum ac tocus lini, canapi, lane, carnatici et ortalicie”; a Peralada, el “delmaton” o delme menor corresponia al delme d'unes quantes possessions disperses pel terme parroquial; a més, hi havia disset parròquies, majoritàriament de l'ardiaconat de Besalú, on totes les porcions del delme eren menors i es recaptaven a partir dels masos existents als termes respectivament.²³ Al costat de les vuit-centes seixanta-vuit porcions de delmes majors sobre tot el bisbat de Girona, hem arribat a comptar fins a vuit-centes trenta-dues porcions de delmes menors, que corresponien majoritàriament a delmes de sectors de les parròquies —des d'una parcel·la o d'un sol mas a tot un veïnat—, sense oblidar que una part important eren delmes de productes secundaris: la carn, la llana, el “gruany”, el cànem, el lli, les hortalisses, etc.

Entre delmes majors i menors, cal fer una menció especial al dels novals per les particularitats pròpies que presenten. De les trenta-quatre parròquies en què se'ls menciona, només en dues, les parròquies empordaneses de Far i Vila-sacra, se'ls identifica als delmes recaptats sobre les terres que feia poc que eren conreades; a més, a Palol de Vila-robau el rector parroquial i l'abat de Sant Miquel de Fluvià van acordar repartir-se el delme d'unes terres, algunes de les quals feia almenys quaranta anys que eren conreades.²⁴ La situació geogràfica dels novals esmentats no sembla atzarosa: es troben al llarg del curs dels rius Ter, Manol i Muga, prop de les desembocadures del Ter, el Fluvià i el Daró, en sectors de plana entre el Gironès i el Pla de l'Estany i, més rarament, en espais de muntanya. Els novals indiquen els llocs

23. *LVBG*, núms. 29, 107, 179, 188, 241, 270, 271, 284, 286, 294, 295, 303, 344, 348, 349, 360, 364, 366, 386 i 396 (1362-1371). A tot arreu existien els delmes menors: al bisbat de Barcelona s'anomenaven de “les menuderies”, al bisbat castellà de Zamora les “minucias” i al comtat d'Artois els delmes menuts gravaven el bestiar, els arbres i els fruits, els llegums, les plantes farratgeres, el lli, el cànem i la llana; cf. MARTÍN, J. L., “Diezmos eclesiásticos: notas sobre la economía de la sede zamorana (siglos XII-XIII)”, dins *Actas de las I Jornadas de Metodología Aplicada de las Ciencias Históricas*, Santiago de Compostel·la: Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Santiago, 1975, vol. 2, p. 72; SABATÉ, “Les castlanies...”, p. 192; DELMAIRE, B., “Note sur la dîme des jardins, «mes» et courtils dans la France du Nord au Moyen Âge”, dins *Campagnes médiévales*, París: Publications de la Sorbonne, 1995, p. 233-235.

24. *LVBG*, núms. 142, 149 i 150 (1362-1371).

on s'hauria implantat més tardanament l'agricultura: els aiguamolls propers als rius i a les planes del litoral, cosa que coincideix amb les notícies sobre l'establiment de conreus en estanys de les planes selvatana i empordanesa des del segle XIII.²⁵ De totes maneres, la menció de novals a les parròquies de Requesens i Sant Silvestre, a l'Albera, podria assenyalar l'existència de plantacions de vinya en antics espais de bosc, sobre les quals es va començar a exigir el delme, tal com s'ha pogut documentar a Camprodon, als límits entre Santa Pellaia i Llambilles i entre Fitor i Sant Climent de Peralta.²⁶ L'any 1362, catorze anys després de l'inici de les mortalitats, aquestes parcel·les de conreus en espais tan marginals potser havien estat abandonades i deixaven de produir delmes. Per això, ja no se'n devia parlar més.

El valor dels delmes

Amb tota seguretat, la distinció entre delmes majors i delmes menors tenia una equivalència econòmica ben clara. Gràcies al Llibre Verd, que recull el valor anual —normalment en lliures— dels delmes que eren posseïts per laics, podem intentar quantificar els valors dels uns i dels altres. Comencem pels menors: tan sols disposem d'indicacions monetàries del seu valor per a noranta porcions de les vuit-centes trenta-dues que hem documentat, el 10,8%; tanmateix, les dades corroboren completament el que ja assenyala el nom: més de la meitat dels delmes menors proporcionaven unes rendes inferiors a les 5 lliures anuals i gairebé el 90% estaven per sota de les 10 lliures anuals.²⁷ També són escasses les dades quantitatives del valor del delme dels novals: a Borgonyà els novals —deu peces de terra— proporcionaven 1 lliura anualment, que equivalia al 4,8% del valor del delme del conjunt de la

25. D'estanys i aiguamolls que es començaven a conrear, se'n documenten a Riudarenes, Paret Rufi, Llorà, Camós, Vilajoan, Bordils, Sant Joan de Mollet, Sant Jordi Desvalls, Ullà, Canet de Verges i Pals, cf. *CCBG*, núms. 475 (1257.05.08) i 496 (1273.09.15); *ACG*, pergamins del segle XIII, s. núm. (1259.02.04, 1262.11.19, 1270.08.11 i 1280.10.12); *ADG*, Notaria, vol. G-3, f. 155r-v (1322.08.09), i vol. G-12, f. 3v-4r (1336.12.07); i *Lletres*, vol. U-11, f. 136v (1348.01.09). En el Llibre Verd, a més, ja no es consideren novals les terres conreades en antics estanys situats a Sils, Maçanet de la Selva, Vilacolum, Gaüses, Castelló d'Empúries, Sant Joan ses Croes i Palau-saverdera, cf. *LVBG*, núms. 129, 152, 158, 160, 164, 213 i 215 (1362-1371).

26. *LVBG*, núms. 170 i 186 (1362-1371); *ADG*, Notaria, vol. G-1, f. 7r (1294.09.16), i Seu de Girona, Sagristà major, pergami núm. 72 (1312.10.18); cf. Document 11; MARQUÈS, J. M., "Algunes dades sobre la parròquia de Fitor", dins *Santa Coloma de Fitor, 948-1998*, Palamós: Associació d'Amics de Fitor, 1998, p. 7-9; MALLORQUÍ, *Històries...*, p. 29-32.

27. Només en un cas, el delme dels peixos del mar i de l'estany de Castelló, s'arriba a les 100 lliures anuals, cf. *LVBG*, núm. 158 (1362-1371).

parròquia; a Empúries i Cinclaus els novals i els delmes dels beneficis dels clergues que els obtenien generaven 5 lliures de renda anual, un 5,9% de les més de 85 lliures anuals del delme parroquial; a Valveralla els novals produïen 2,5 lliures, un 7,7% del delme de la parròquia; i a Verges el delme dels novals corresponia al 5,8% del valor del delme de tota la parròquia, 138 lliures.²⁸

Més corrent era la valoració econòmica de les porcions dels delmes majors, però només les dels laics que les obtenien. Ara bé, com que les parts dels delmadors laics i eclesiàstics se solen expressar en fraccions, la dada del valor dels delmes en mans de laics pot ser suficient per calcular el valor dels delmes majors o principals d'una part important de les parròquies gironines, en concret dos-centes vuitanta de les quatre-centes dinou del bisbat, és a dir, el 66,83% del total. Això proporciona una base prou sòlida i consistent per a calcular, per exemple, la suma del valor dels delmes per ardiaconats i, així, adonar-nos de les diferències existents entre ells (cf. taula 15). El delme de les seixanta-una parròquies de l'ardiaconat de Girona sumen 2.437,15 lliures, xifra que dona una mitjana del valor anual del delme per parròquia de 39,95 lliures, la mitjana més baixa dels quatre ardiaconats gironins, potser per la manca de dades de la ciutat de Girona. A Besalú, la Selva i Empúries el valor mitjà del delme major per parròquia era de 46,41 lliures, 53,99 lliures i 65,17 lliures, respectivament, i la mitjana de totes les parròquies de què coneixem el valor del delme és de 50,98 lliures anuals.

TAULA 15

El valor dels delmes majors del bisbat de Girona, 1362-1371

<i>Parròquies</i>	<i>Ardiaconats</i>				<i>Total</i>
	<i>Girona</i>	<i>Empúries</i>	<i>La Selva</i>	<i>Besalú</i>	
Nombre de parròquies:	100	101	67	151	419
sense dades	39	30	22	48	139
amb dades	61	71	45	103	280
Valor total delme major	2.437,15 ll.	4.627,10 ll.	2.429,75 ll.	4.780,20 ll.	14.274,20 ll.
Valor mitjà per parròquia	39,95 ll.	65,17 ll.	53,99 ll.	46,41 ll.	50,98 ll.
Extrapolació del valor total del delme major	3.995,33 ll.	6.582,21 ll.	3.617,63 ll.	7.007,87 ll.	21.360,32 ll.

Abreviacions: ll.= lliura.

28. *LVBG*, núms. 50, 118, 122 i 124 (1362-1371).

Si extrapoléssim el valor mitjà del delme a la totalitat de parròquies dels quatre ardiaconats gironins, obtindríem unes xifres considerables: 3.995,33 lliures per l'ardiaconat de Girona, 6.582,21 lliures pel d'Empúries, 3.617,63 lliures pel de la Selva i 7.007,87 lliures pel de Besalú. En total, als volts del 1370 el delme del bisbat de Girona hauria pogut proporcionar 21.360,32 lliures anuals que, amb la primícia, equivalent a la meitat del delme, podrien pujar fins a les 32.040,48 lliures anuals. Aquesta xifra seria la mínima, perquè encara caldria afegir-hi la majoria dels delmes menors i els delmes dels novals dels quals desconeixem el valor econòmic.²⁹

TAULA 16

Tipologia de les parròquies segons el valor del delme, 1362-1371

<i>Valor del delme</i>	<i>Nombre de parròquies</i>				<i>Total</i>
	<i>Girona</i>	<i>Empúries</i>	<i>La Selva</i>	<i>Besalú</i>	
?	39	30**	22	48	141
< 10 ll.	1		2	6	9
10-25 ll.	17	11*	7	25	61
25-50 ll.	22*	22**	11°	29°	92
50-100 ll.	13**	20°	11**	26*	77
> 100 ll.	5	11	9*	11°	39
Total	100	101	67	151	419

Abreviacions: ?: sense menció del valor de la parròquia – ll.: lliures – *: valor del delme compartit per dues parròquies a la vegada – °: valor del delme compartit per més de dues parròquies a la vegada.

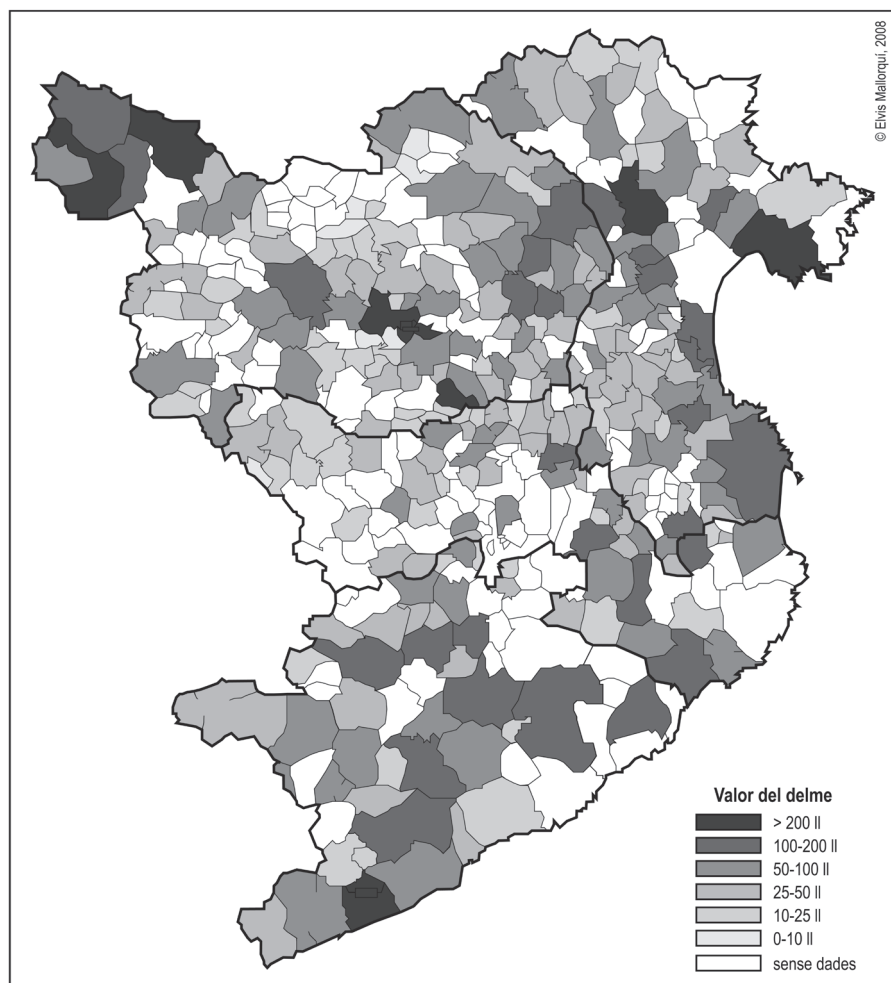
Diversos factors influïen en les diferències del valor dels delmes per ardiaconats: el nombre de població resident, l'extensió del terme parroquial, les condicions geogràfiques i també les activitats econòmiques que s'hi donaven (cf. taula 16 i mapa 16). A l'ardiaconat de la Selva, per exemple, hi ha una proporció més elevada de parròquies que superaven les 50 lliures anuals pel delme, fruit del predomini de l'agricultura i la major extensió de les parròquies. A la inversa, a l'ardiaconat de Girona, d'on manca la xifra del delme per a la ciutat de Girona, les parròquies tenien termes més reduïts i, en conseqüència,

29. Amb relació a aquestes xifres, els ingressos de l'Almoina del Pa els anys 1375-1376 voltaven les 1.000 lliures anuals i els del municipi de Girona els anys 1376-1377 sumaven poc més de 10.000 lliures anuals; cf. GUILLERÉ, Ch., "Criteris medievals per a l'estudi comarcal: el cas de la Selva a través de les enquestes episcopals", *Quaderns de la Selva*, núm. 2, 1990, p. 90; *id.*, *Girona...*, vol. 1, p. 346-347.

el 40% de les parròquies disposava de delmes entre les 10 i les 50 lliures. Pel que fa al valor dels delmes de la vall de Camprodon, dels més elevats de la diòcesi, cal explicar-los pel fort pes que hi devia tenir la ramaderia ovina transhumant. També eren quantiosos els delmes dels principals nuclis de població del bisbat de Girona per als quals tenim la valoració: la vila de Besalú proporcionava 250 lliures, la de Banyoles 200 lliures i, sobretot, la de Peralada, que amb les 619 lliures rebudes anualment pel delme, evidencia la forta càrrega econòmica que podia arribar a suposar aquesta renda.

MAPA 16

Geografia del valor dels delmes majors de les parròquies gironines, 1362-1371

Cal tenir en compte que les valoracions del delme van ser realitzades catorze anys després de la Pesta Negra. En donen testimoni vuit anotacions escrites al Llibre Verd que recorden el *bono tempore* anterior a les mortaldats, *ante mortalitates*. Aquestes expressions coincideixen amb quantificacions de l'abast de les pèrdues econòmiques derivades de la davallada de la població i de la reducció de la producció agrícola i ramadera: a Beget, Sant Llorenç de la Muga i Santa Margarida de Bianya el valor del delme havia disminuït a la meitat i a Sils, Vidreres i Tapis, la reducció encara havia estat major.³⁰ Sorprenentment, el delme dels peixos que el comte d'Empúries obtenia del sector de mar entre Castelló i Cadaqués i també de l'estany de Castelló d'Empúries, havia passat de 80 lliures abans de les mortaldats a 100 lliures després, potser perquè s'hauria acabat la sobreexplotació dels recursos pesquers.³¹

El repartiment del delme

Partint dels primers treballs de Christian Guilleré sobre la distribució espacial dels titulars dels delmes gironins dels ardiaconats de la Selva i de Girona,³² l'estudi complet del Llibre Verd permet un aprofundiment d'aquesta qüestió per al conjunt de la diòcesi a partir de la classificació dels delmadors o obtentors de delmes en quatre grans grups. El primer correspon a les persones i institucions eclesiàstiques "extraparroquials", amb seu o residència fora de la parròquia d'on obtenen el delme i, sovint, sense relació directa amb la institució parroquial: d'una banda, els càrrecs i institucions eclesiàstiques establertes a la ciutat de Girona —bisbe, canonges, pabordes, ardiaques i clergues de la seu de Girona, hospitals, almoines, etc.— i, de l'altra, abadies i priorats benedictins, canòniques agustinianes, cases de templers i hospitalers. El segon grup és el dels clergues vinculats directament amb les parròquies d'on es cobrava el delme, distingint els clergues que servien personalment en el temple i els capellans que, tot i la seva vinculació amb la parròquia, solien ser clergues de la seu. En tercer lloc, hem agrupat els grans senyors de les terres de Girona, que fonamentaven el seu poder en la possessió d'un o de més d'un castell feudal, i que estaven encapçalats pels reis d'Aragó, pels comtes d'Empúries i pels vescomtes de Cabrera, Rocabertí i Bas. Finalment, el quart grup correspon a la resta de laics, entre els quals destaquen els cavallers i petits nobles rurals per sobre

30. LVBG, núms. 213, 216, 264, 293, 300 i 350 (1362-1371).

31. LVBG, núm. 158 (1362-1371).

32. GUILLERÉ, "Criteris...", p. 88-89 i 92; *id.*, *Girona...*, vol. 1, p. 346-347.

dels ciutadans de Girona, dels habitants de la ciutat de Girona o viles rellevants i de simples pagesos de mas o artesans.

Després de relacionar els valors dels delmes majors que coneixem amb els grups de delmadors que els rebien, classificats per ardiaconats (cf. taula 17), la primera impressió és que als ardiaconats de Girona i la Selva, els més propers a la capital, predominaven els titulars eclesiàstics del delme en nombre, mentre que a les parts més allunyades ho feien els senyors laics. Més de la meitat de l'import total anava a mans de cavallers, ciutadans i altres laics: la proporció era més elevada als ardiaconats de Besalú i d'Empúries, on voltava el 60%, mentre a la Selva la proporció de diners obtinguts pels cavallers i altres laics, el 34%, s'igualava amb el de les persones i institucions eclesiàstiques de fora de la parròquia, grup que als ardiaconats d'Empúries i Besalú només es quedava amb el 22% dels delmes i al de Girona el 18%. Remarquem una forta coincidència entre els quatre ardiaconats amb relació a la part dels delmes que romania en mans dels clergues parroquials, al voltant del 10%, si bé les porcions eren les que menys ingressos proporcionaven. Finalment, pels delmes en mans de grans nobles i senyors de castells, en nombre eren relativament pocs, però la renda que generaven era la més alta a cada ardiaconat.

El repartiment dels delmes majors, en nombre de porcions, contrasta fortament amb el dels delmes menors, que majoritàriament —prop de la meitat, el 46%— quedaven en mans dels rectors, sagristans, domers, diaques i clergues beneficiats de les mateixes parròquies rurals. Potser per compensar la presència marginal dels clergues entre els principals delmadors de la diòcesi, rebien majoritàriament els delmes menors de les parròquies: els de la llana, la carn, el cànem, el lli, el “gruany”, els polls, les hortalisses, els pinyons i els formatges. De manera semblant, el delme dels novals acabava majoritàriament en mans dels clergues parroquials: deixant de banda el complex cas de Pals, on es feien divuit parts dels delmes dels novals de pa i sis de les del vi abans de repartir-les entre cinc i tres delmadors, respectivament,³³ en vint-i-vuit de les trenta-quatre parròquies d'on coneixem qui obtenia els novals eren els titulars de la cura d'ànimes qui ho feien. També és notable la participació dels capellans, en vint-i-dues de les mateixes trenta-quatre parròquies, com a obtentors de porcions dels delmes dels novals: potser es tracta d'un recordatori de la seva antiga preeminència sobre els rectors i curats de les parròquies a qui, en virtut del dret de patronat, escollien per realitzar els serveis religiosos. Va ser precisament

33. *LVBG*, núm. 84 (1362-1371).

TAULA 17
Porcions dels delmes majors i menors, 1362-1371

<i>Perceptors del delme</i>		<i>Ardiaconats</i>				<i>Total</i>
		<i>Girona</i>	<i>Empúries</i>	<i>La Selva</i>	<i>Besalú</i>	
1. Porcions dels delmes menors						
▪ Persones i institucions eclesiàstiques extraparroquials		45	42	48	70	205
▪ Clergues parroquials		99	92	47	145	383
▪ Senyors de castells		2	13	4		19
▪ Cavallers, ciutadans i altres laics		47	48	32	77	204
▪ Altres		3	2	4	12	21
Total		196	197	135	304	832
2. Porcions i valors dels delmes majors						
▪ Persones i institucions eclesiàstiques extraparroquials	Porcions	63	53	55	80	251
	Valor absolut	443,25	1.053,75	825,75	1.093,10	3.415,85
	Valor mitjà	7,04	19,88	15,01	13,66	13,61
▪ Clergues parroquials	Porcions	45	47	28	50	170
	Valor absolut	309,40	527,10	247,00	357,60	1.441,10
	Valor mitjà	6,88	11,21	8,82	7,15	8,48
▪ Senyors de castells	Porcions	18	9	11	15	53
	Valor absolut	681,00	340,00	522,50	295,00	1.838,50
	Valor mitjà	37,83	37,78	47,50	19,67	34,69
▪ Cavallers, ciutadans i altres laics	Porcions	58	115	48	173	394
	Valor absolut	1.003,50	2.706,25	834,50	3.034,50	7.578,75
	Valor mitjà	17,30	23,53	17,39	17,54	19,24
Total	Porcions	184	224	142	318	868
	Valor absolut	2.437,15	4.627,10	2.429,75	4.780,20	14.274,20
	Valor mitjà	13,25	20,66	17,11	15,03	16,44

entre capellans i clergues que es van produir conflictes amb relació als novals: a Llorà, Pals, Bordils i Camós, entre el 1259 i el 1280, els capellans van aconseguir quedar-se una part dels delmes dels novals; el 1348 el rector de Paret Rufí va obtenir, en perjudici del capellà, els delmes dels novals de la devesa de la parròquia; i entre el 1362 i el 1371 el capellà de Llorà pretenia quedar-se el delme dels novals de les terres sota domini directe de l'Hospital Nou, els clergues curats de Sant Gregori reclamaven els novals per a ells mateixos, a Palol de Vila-robau el rector de la parròquia i l'abat de Sant Miquel de Fluvià

havien pactat com repartir-se'ls i a Vilarig hauria passat el mateix entre el rector i el capellà.³⁴

Els bisbes de Girona, senyors dels delmes

L'anàlisi exhaustiva del Llibre Verd dels Feus permet assenyalar que els bisbes gironins gairebé no en rebien, de delmes. Quines motivacions tenien, aleshores, els tres bisbes, Gilabert de Cruïlles, Ènnec de Vallterra i Jaume de Trilla, que van confiar en Guillem Bernat de Perles per tal de realitzar l'inventari i confeccionar el volum? Tot i que no s'esmenta en cap punt del volum, els bisbes pretenien controlar les transaccions dels delmes laics i cobrar-ne els lluïsmes corresponents. Al llarg del segle XIII van aconseguir imposar la seva senyoria eminent sobre els titulars dels delmes laics mitjançant el llenguatge formal dels vincles feudovassallàtics: els senyors reconeixien tenir en feu els seus delmes sota domini del bisbe i li'n prestaven homenatge; aquest, en contrapartida, firmava i establia delmes als senyors i als seus successors, previ pagament de les corresponents taxes de mutació, i també feia el mateix amb les batllies del delme que eren perpètuas o "naturals".

En el Llibre Verd, però, la paraula "laudemium" només apareix en una anotació marginal de la declaració de la Garriga amb la qual es pretenia remarcar què calia fer quan hi havia senyors mitjans entre el titular del delme i el bisbe de Girona: en aquesta parròquia Francesc de Fortià tenia una tercera part del delme major en feu "pro monasterio de Vilanera et dictum monasterium pro domino episcopo et ecclesia Gerundensi", de manera que "dictum monasterium est dominus medius tocus dicte decime et dominus episcopus dominus major"; això significava que, quan el delme canviava de titular, els lluïsmes i foriscapis s'havien de partir, per meitats, entre el senyor mitjà i el senyor major.³⁵ Aquesta situació devia ser força més general, tal com es desprèn de molts documents episcopals que recullen tota mena de transaccions de delmes i, lògicament, les prestacions de terços, lluïsmes i foriscapis que permetien als bisbes ingressar quantitats que anaven, al segle XIV, des de les quatre a les cent cinquanta lliures, unes xifres que suposaven entre el 8% i el 36% del preu de la transacció i que solien superar les rendes anuals obtingudes de les parts dels delmes. Ara bé, segons la declaració del vicari general de

34. ACG, pergamins del segle XIII, s. núm. (1259.02.04, 1262.11.19, 1270.08.11 i 1280.10.12); ADG, Lletres, vol. U-11, f. 136v (1348.01.09); LVBG, núms. 26, 28, 142 i 317 (1362-1371).

35. LVBG, núm. 125 (1362-1371).

la diòcesi de Girona el 1369, era costum arreu del bisbat que, per les coses immobles que es tenien en feu i que eren traspassades, es pagava al senyor directe, sobre cent sous, vint-i-cinc sous pel mig terç i cinc sous més pel mig lluïisme, la qual cosa equivalia al 30% del preu de la venda o del traspàs.³⁶

Per a l'economia dels bisbes, l'obtenció de les taxes de mutació dels delmes devia ser tan essencial que per compensar la pèrdua d'aquests drets quan un laic donava una part del delme a una església o a un altar, el bisbe demanava uns censos anuals als clergues beneficiaris de les donacions "in recompensacionem foriscapiorum, terciorum vel laudismiorum" o bé un pagament "in novitate clerici", és a dir, a l'entrada d'un nou clergue en el càrrec que obtenia el delme.³⁷ En el text del Llibre Verd, només en una ocasió s'explicita clarament aquesta finalitat: na Blanca de Maura obtenia un terç del delme major de la parròquia de Foixà, valorat en 15 lliures barceloneses anuals, però mentre s'elaborava el Llibre Verd el va vendre al prior de la capella de Foixà, el qual havia de fer "de censu in recompensacione foriscapiorum domino episcopo quolibet anno in festo Natalis Domini ·LV· solidos".³⁸ Ara bé, entre els censos que rebia el bisbe dels diferents delmes, se n'esmenten cinquanta-tres que eren en recompensa dels lluïsmes i onze més com a novetat dels clergues, prova que aquestes pràctiques eren generals a tot el bisbat. El valor d'aquests censos no era gens menyspreable: suposaven entre el 10 i el 25% de la renda anual de la part del delme, cosa que s'aproxima notablement al que el bisbe n'hagués obtingut pel lluïisme si haguessin continuat en mans de laics.³⁹

El Llibre Verd, doncs, no tenia com a finalitat enregistrar els lluïsmes que havia de percebre el bisbe ni tampoc recollir els censos i prestacions que obtenia dels clergues que obtenien antics delmes laics. El volum, en tot cas, havia de ser l'eina amb què els bisbes i els seus agents podrien demanar lluïsmes i, amb les anotacions del valor anual, calcular-ne ràpidament l'import. Per això, el que sí que dibuixa prou bé el Llibre Verd és la piràmide de dependències de la noblesa laica envers el bisbe i amb relació a uns feus molt específics, els delmes. Amb la seva representació gràfica (cf. figura 9), podem comprovar com la gran majoria de delmes que eren tinguts en feu, entre el 88 i

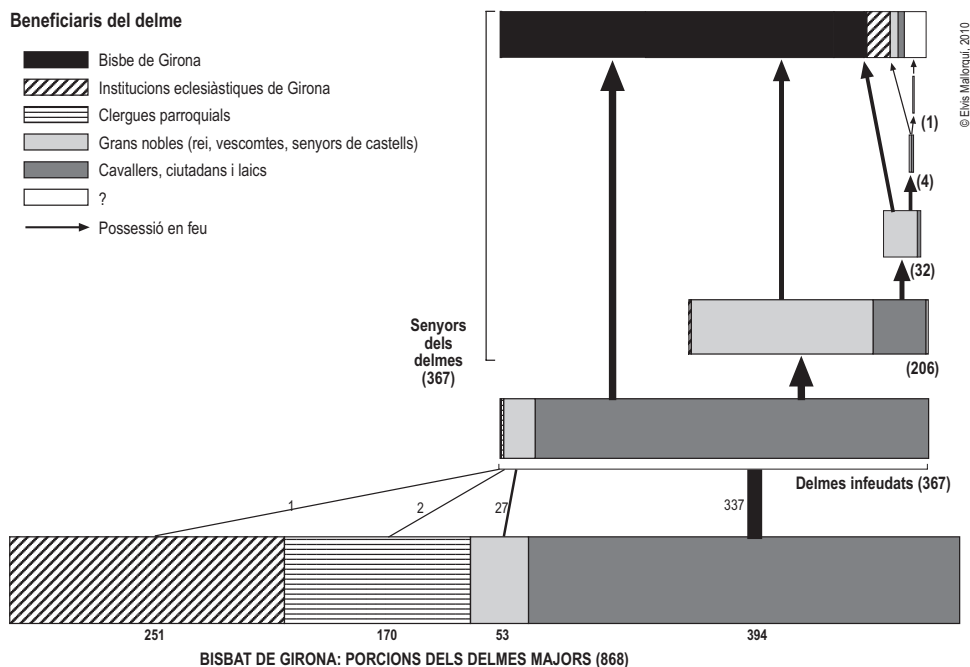
36. ADG, Lletres, vol. U-52, f. 126v (1369.04.25).

37. PM, núm. 81 (1279.01.23).

38. LVBG, núm. 102 (1362-1371).

39. Per aquest motiu el bisbe Ènnec de Vallterra, l'any 1366, va encetar un altre registre per aplegar-hi els reconeixements de diversos clergues que li pagaven censos en recompensa dels lluïsmes, cf. ADG, Mitra, calaix 12, vol. 13 (1366-1369), 39 f.

FIGURA 9
L'estructura feudal del bisbat de Girona a partir del delme,
1362-1371

el 95% segons els ardiaconats, estaven en mans dels cavallers i dels altres laics. Una part important, al voltant de la meitat, dels delmes dels cavallers eren feus dels senyors dels castells, nobles, vescomtes i comtes.⁴⁰ Tanmateix, era el bisbe qui, directament o mitjançant senyors que feien d'intermediaris, acabava essent senyor de pràcticament tots els delmes infeudats existents a la diòcesi gironina, entre el 84 i el 97% segons els quatre ardiaconats. Aquests vincles, doncs, implicaven estretament el bisbe de Girona amb la feudalitat laica del bisbat i, en conseqüència, l'erigien com el principal poder en aquestes terres: com a cap de l'església tenia autoritat sobre tots els eclesiàstics i monestirs i,

40. Així, la situació del delme al bisbat de Girona no és tan diferent de la dels bisbats de Barcelona i Osona, on el delme era una renda dels castells feudals i estava infeudada als castlans que en tenien cura; a més, el 1328 el rei Alfons III va encarregar una enquesta sobre la seva situació per tal de recuperar els lluísmes sobre les transaccions dels drets i delmes que se li havien escapat per la mala gestió dels castlans, cf. SABATÉ, "Les castlanies...", p. 191-194 i 206-217.

com a senyor eminent dels delmes laics, podia imposar la seva senyoria sobre els senyors dels castells i els cavallers del bisbat.⁴¹

Un reflex de l'evolució del delme als segles XIII i XIV

Per la manera com va ser confeccionat, el Llibre Verd conté un enorme conjunt d'informacions sobre la titularitat dels delmes del bisbat de Girona abans del 1362. A través de la representació gràfica de la cronologia dels dos-cents cinquanta-vuit documents citats al llarg de les pàgines del manuscrit (cf. figura 10), descobrim com més de la meitat, cent trenta-quatre, corresponen al primer quart del segle XIV i, en concret, als episcopats de Guillem de Vilamarí (1312-1318) i Pere de Rocabertí (1318-1324), els bisbes que emprengueren decididament l'ordenació dels arxius episcopals i, al mateix temps, realitzaren el pas definitiu que portà els bisbes gironins a controlar tots els delmadors laics del bisbat de Girona (cf. figura 5). La majoria d'aquests documents eren reconeixements fets per senyors laics que tenien delmes en feu, però els bisbes i els seus agents també van recórrer a una altra font d'informació sobre els delmes: els rectors parroquials. Una constitució sinodal del 1335 obligava els clergues a comunicar al bisbe "omnes venditiones, permutationes, obligationes et alias quascumque alienationes actenus de decimis infra suam parrochiam".⁴² Això no era cap novetat: els visitadors episcopals del 1329 preguntaven als clergues i als testimonis laics de les parròquies gironines qui eren els delmadors laics i els seus batlles naturals, quina part del delme rebien, quin valor econòmic tenia i si utilitzaven el delme per garantir dots.⁴³

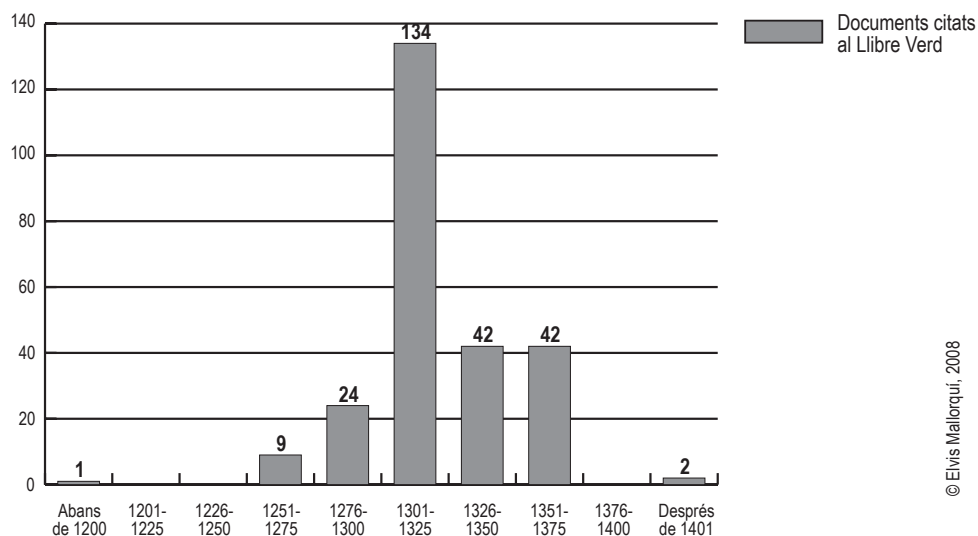
La supervisió sobre el delme encarregada pels bisbes de la primeria del segle XIV tenia una intenció ben clara: conèixer els delmadors laics i detectar traspassos o cessions dels delmes que no haguessin satisfet el pagament del lluïisme corresponent al bisbe. A través dels pergamins conservats en els arxius de moltes institucions eclesiàstiques que van obtenir delmes per donacions o compres als antics senyors laics, es detecta l'elevada freqüència d'ocasions en què calia pagar els lluïsmes

41. GUILLERÉ, Ch., "Ville et féodalité dans la Catalogne du Bas Moyen Age", dins PORTELLA, *La formació...*, p. 449.

42. CSG, p. 112 i 121; BUENO, *El derecho...*, p. 347.

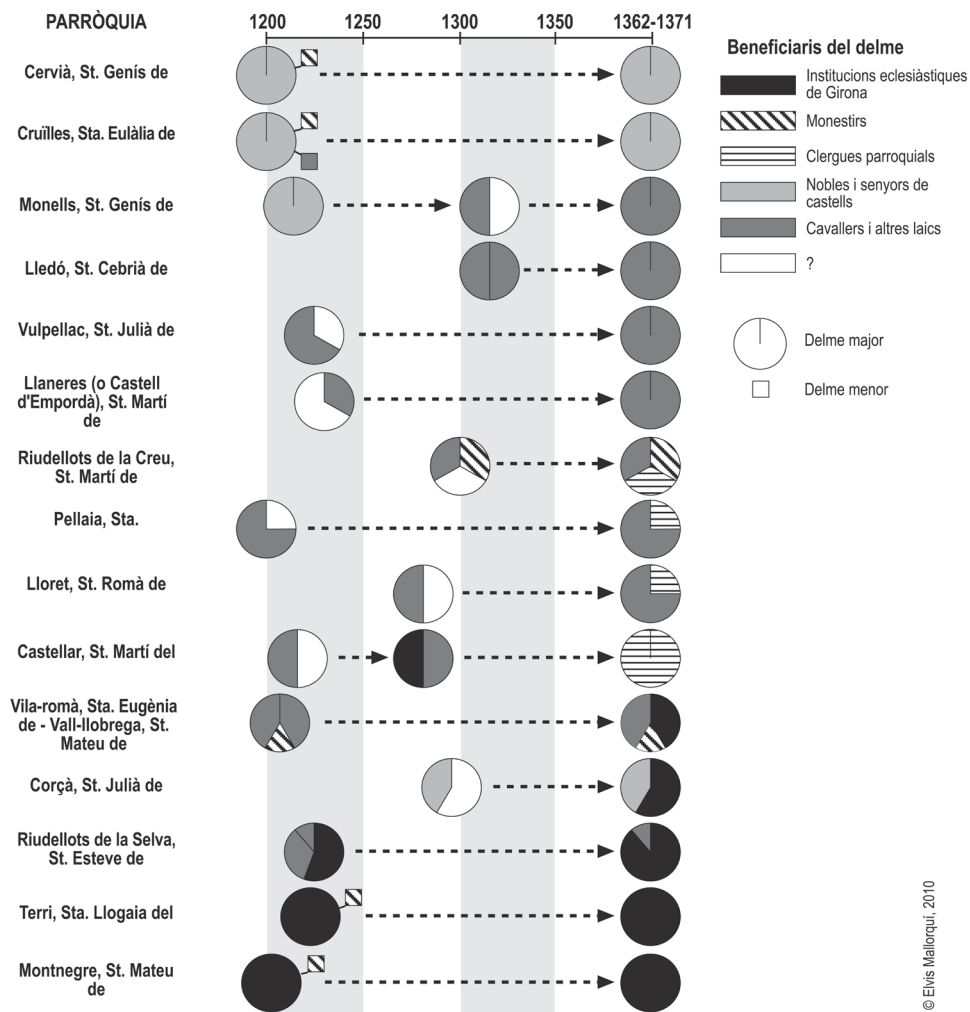
43. ADG, Visites pastorals, vol. P-4 (1329). Disposem de notícies més precises: el 1326 els clergues de Cantallops informaven al bisbe del valor de la part de delme comprada per Pere Clarà; i el 1347 el bisbe va manar a tots els rectors de la diòcesi informar-lo sobre els canvis de titular dels delmes; cf. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 40r (1326.03.11), i vol. U-11, f. 29v (1347.06.02).

FIGURA 10
Cronologia dels documents citats al Llibre Verd, 1362-1371

dels delmes. De Riudellots de la Selva, per exemple, s'han conservat disset actes —vendes, donacions, definicions i arrendaments— vinculats amb la part del delme que el 1236 tenia Pere Ramon de Vilademany i que, després de passar per les mans del ciutadà gironí Ramon Andreu i el cavaller Bernat de Balenyà, van ser reunides altre cop pels pabor-des de l'Almoina l'any 1292; igualment, a les parròquies de Vila-romà i Vall-llobrega el capellà, l'abat de Sant Feliu de Guíxols, obtenia un sisè del delme, mentre dos cavallers —de les cases d'Aguilar i Vila-romà—es repartien la resta fins que els Alemany, senyors de Vila-romà, van cedir la seva part al bisbe. Com en aquests casos, molts altres delmes eclesiàstics recollits en el Llibre Verd del 1362 havien estat anteriorment en mans de laics. Una primera recerca sobre algunes de la trentena de parròquies seleccionades ens fa adonar que el pes dels delmes en mans de laics, als volts del 1200, era encara més important que l'any 1362 (cf. figura 11).

FIGURA 11
L'evolució dels titulars dels delmes gironins, segles XIII-XIV

© Elvis Mallorquí. 2010

LES PRIMÍCIES

La relativa poca participació del clergat parroquial en el repartiment del delme, a excepció dels novals, estava compensada per les primícies. Aquesta prestació parroquial que, etimològicament, corresponia als primers fruits de l'agricultura i la ramaderia era un dret més antic que el delme, tal com ho recullen diversos cànons dels concilis

visigòtics, i ben arrelat a les terres catalanes, tal com proven les actes de consagració de les esglésies gironines del segle x.⁴⁴ Al segle xi, les primícies es pagaven en concepte dels serveis oferts pels sacerdots, ja que els jueus, que pagaven delmes per terres comprades a cristians, no havien de pagar ni primícies ni oblacions; potser per això els assistents al concili de Girona del 1078 van prohibir als laics la possibilitat de rebre les ofrenes de les misses i dels altars, les primícies i els drets sobre els enterraments i bateigs, mentre els permetien continuar rebent els delmes.⁴⁵ La legalitat, però, no coincideix del tot amb la realitat: des del segle x fins al xii són molts els laics que posseïen delmes i primícies de parròquies gironines i que, com passava a d'altres regions de l'Occident cristià, exercien el patronatge i gestionaven directament aquestes esglésies, mentre que compensaven mínimament els clergues per la seva feina pastoral. A partir del segle xii, en algunes parròquies controlades per monestirs eren els monjos, i no els rectors, qui es quedaven les primícies: l'any 1144 el prior de Sant Miquel de Cruïlles rebia totes les primícies de la parròquia de Cruïlles en tant que capellà; i el 1177 l'abat de Sant Miquel de Fluvià rebia els delmes i les primícies amb els quals havia de servir la doma de Santa Coloma de Matella.⁴⁶ Aquestes situacions confirmen que la percepció de les primícies anava lligada al dret de patronat exercit per monestirs i capellans —molts d'ells clergues de la seu gironina— sobre les parròquies que controlaven.

Partint d'aquests precedents, les notícies que conté el Llibre Verd dels Feus sobre les primícies confirmen, en bona part, la seva apropiació per monestirs i càrrecs religiosos de la seu que disposaven del dret de capellania. De les trenta-vuit parròquies on s'esmenten les primícies, en dos terços els capellans obtenien tota la primícia, una part o la primícia d'uns sectors a l'interior de la parròquia.⁴⁷ Al costat dels capellans, però, també els clergues parroquials amb cura d'ànimes —rectors, sagristans i domers— rebien les primícies, totalment o en part, de dues terceres parts de les trenta-vuit parròquies en qüestió; i els diaques, almenys en

44. PUIGVERT, "La introducció...", p. 117; DEC, núms. 29 (904.11.08), 30 (904.11.27), 51 (935.01.09), 58 (946.12.15), 59 (947.02.18), 60 (947.10.15), 63 (949.01.29), 66 (949.11.09), 67 (951.01.31), 73 (957.10.16), 74 (957.10.19), 76 (959.01.10), 85 (965.07.17), 111 (996.03.07), 113 (997.01.20), 117 (922.08.12), 118 (923.02.06) i 119 (969.02.09).

45. VL, vol. 13, núm. 26 (1068); CPTC, núm. 7 (1078); cf. MARQUÈS, *Concilis...*, p. 84-85; SALRACH, "Disputes...", p. 940.

46. PSMCR, núm. 27 (1144.10.26); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1023, pergami núm. 27 (1177.06.23).

47. Aquesta apropiació podia ser d'origen recent: per exemple, el capellà de Gualta, l'any 1296, va començar a reclamar un terç de les primícies al domer, que fins llavors les havia obtingut totes; cf. ACG, pergamins del segle XIII, s. núm. (1296.03.15).

cinc parròquies, n'obtenien una petita part. Aquest fet és significatiu perquè les primícies no tenien tan poc valor com el delme dels novals, sinó que, si llegim amb atenció les notícies que s'hi refereixen, podem descobrir que eren la manera a través de la qual molts clergues de les parròquies gironines participaven en el delme.⁴⁸

Algunes declaracions del Llibre Verd recullen com la primícia es recaptava en el mateix moment que el delme i, tal com va quedar especificat en els Costums de Girona, just després del delme i de la tasca i abans del braçatge.⁴⁹ Per això, igual que es parla de “delmers”, també existien, encara que de manera més excepcional, els “primiciers”, és a dir, sectors d'una parròquia on la primícia es recaptava d'una manera determinada o anava a parar a diferents mans: a Darnius, el sagristà, el domer i el claver rebien la meitat del delme dels porros i de les cols cadascú “in suo primiciario”.⁵⁰ Mentrestant, a Pals els batlles de diversos delmadors rebien una mitgera d'ordi del delme i de la primícia per convocar els “levatores seu congregatores dictarum decime et primicie quando vadunt ad dividendum expleta in areis rusticorum”.⁵¹ És a partir d'aquestes notícies, per aquestes i d'altres parròquies, que s'especifica que la primícia corresponia a la meitat del delme (cf. figura 12). Per exemple, de Cervià es diu que el delme de tots els productes “consuevit congregari simul cum primicia et tunc dividitur sic videlicet quod dictus nobilis Franciscus de Cerviano recipit ex dictis decima et primicia medietatem et predicti prior et clerici curati recipiunt alteram medietatem ipsarum decime et primicie”. Semblaria, doncs, que a Cervià el senyor laic es queda amb una part de les primícies, però només és una aparença formal. Si ens fixem en el cas de Santa Pellaia, ho entendrem millor: el sagristà i el diaca “recipiunt medietatem ex ipsis decima et primicia sive totam primiciam et quartam partem dicte decime quod idem est”, mentre un ciutadà de Girona “recipit alteram medietatem dictarum decime et primicie sive tres partes ipsius decime

48. Un exemple del valor que donaven els clergues parroquials a les primícies és la disputa, l'any 1321, entre el domer i el diaca de Domeny pel delme i per la primícia d'una feixa de terra que el diaca tenia en alou franc; cf. ADG, Notaria, vol. G-3, f. 44v-47r (1321.01.20); document 15.

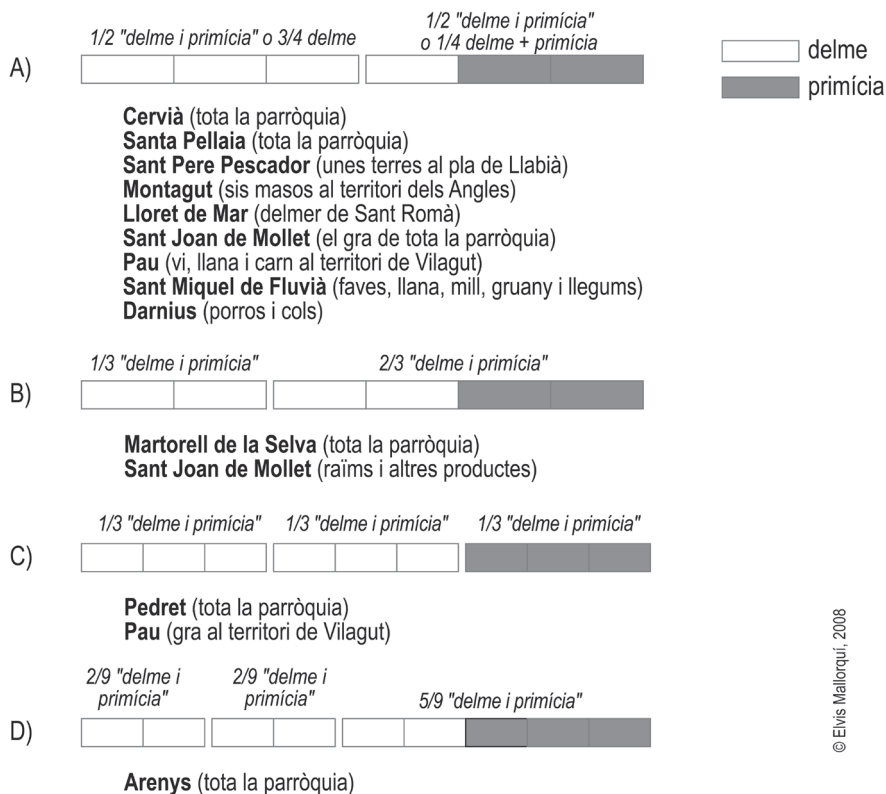
49. *LVBG*, núms. 42, 141, 214 i 297 (1362-1371); *CG*, p. 152-153. La recaptació conjunta del delme i la primícia es mantingué arreu al llarg de l'època moderna; cf. GÍFRE, P., “Servituds i prestacions pageses a l'època moderna. L'exemple del domini de l'Almoïna del pa de la seu de Girona (1486-1776)”, *Recerques*, núm. 30, 1994, p. 24.

50. *LVBG*, núm. 301 (1362-1371). L'any 1312 els delmadors de Llambilles i els de Santa Pellaia afirmaven que les terres que es disputaven pertanyien al seu “decimale et primicia”; cf. ADG, Seu de Girona, Sagristà major, pergami núm. 72 (1312.10.18); document 12.

51. *LVBG*, núm. 82 (1362-1371).

factis inde ·IIIor· equis partibus". És a dir, la suma d'una quarta part del delme amb la primícia equivalia a les tres quartes parts restants del delme, sense la primícia. A Sant Joan de Mollet, mentre el delme i la primícia del gra es repartien segons aquest model, en el cas dels raïms i dels altres productes les proporcions eren una mica diferents: Ramon Madir, ciutadà de Girona, rebia la tercera part de la suma de delme i primícia i els clergues es quedaven amb les dues parts restants, una de les quals corresponia exclusivament a la primícia. Per acabar-ho d'adobar, a Pedret, Pau i Arenys hi ha altres models de repartiment del delme i la primícia, però sempre deixen clar que aquesta segona renda era exactament la meitat que la primera.

FIGURA 12
Proporcions entre delme i primícia al bisbat de Girona

Aquestes pràctiques locals eren vàlides arreu del bisbat: un dels costums gironins establia que el delme era la desena mesura i la primícia “est medietas decime, et sic est xv mensura”.⁵² Cal advertir, però, que l’equivalència que figura als costums no és del tot correcta: si el delme era la desena mesura —el 10% de la collita— i si la primícia es pagava cada quinzena mesura, això significa que equivaldria al 6,67% de la collita i no al 5% que correspondria a la meitat exacta del delme. Aquesta segona equivalència de la primícia, que seria una de cada vint mesures, es detecta l’any 1117 a Ullà i també al bisbat de Barcelona.⁵³ Així, no sembla gaire forassenyat pensar que, amb el delme i la primícia junts, de cada collita el 15% anava a parar a mans dels clergues parroquials i dels diversos senyors delmers, laics i eclesiàstics, que es repartien el delme.⁵⁴ Ara bé, en la prestació del delme i la primícia, existien moltes particularitats locals i exempcions parcials per a alguns productes: a Lloret “non prestatur primicia nisi tamen de ·xxx^a· mensuris tamen una”; a Roses no es pagava ni delme ni primícia de les olives al territori de la Garriga; i a Sant Mateu de Montnegre els clergues parroquials obtenien el terç del delme de llana, carn i hortalisses perquè no s’hi estava obligat a pagar primícia ni de la llana ni del carnatge.⁵⁵

La importància real de les primícies rau en el fet que, amb permís dels capellans i eclesiàstics amb dret de patronat sobre les parròquies rurals, anaven a parar a les mans dels clergues parroquials. Per exemple, el sagristà de Santa Eulàlia de Noves —o Garriguella— obtenia un terç del delme dels esplets “ultra primiciam”, és a dir, que si sumem la primícia a la porció del delme, ens trobem que ingressava més del 55% del producte recollit conjuntament a través del delme i la primícia.⁵⁶ En l’àmbit de tot el bisbat, si prenem les xifres conegudes del valor anual dels delmes, hi afegim l’estimació del que valien les primícies i

52. CG, p. 152-153.

53. CCBG, núm. 220 (1117.02.14); cf. VILAGINÉS, *El paisatge...*, p. 123-124; BENITO, *Senyoria...*, p. 370; BAUCCELLS, *Vivir...*, vol. 3, p. 1350. A Tortosa i Mallorca, en canvi, la primícia corresponia a 1/40 part dels fruits; cf. VIRGILI, A., “El delme i la primícia al bisbat de Tortosa”, dins *I Congrés...*, vol. 1, p. 427; LÓPEZ BONET, “Dominis...”, p. 354 i p. 360.

54. Al Llibre Verd no hi apareix mai l’equivalència general del delme; en canvi, sí que hi surten unes poques excepcions: a Arenys es pagava pel gra, pels raïms, pel lli, pel cànem i pel carnatge “de ·x· mensuris ·I^a· inter decimam et primiciam” i pels pinyons “de ·xxx^a· mensuris ·I^a· tamen”; i a Castelló d’Empúries “prestatur decima et primicia sic, scilicet de ·x· mensuris unam inter decimam et primiciam”; cf. LVBG, núms. 158 i 228 (1362-1371).

55. LVBG, núms. 165, 196 i 219 (1362-1371).

56. LVBG, núm. 157 (1362-1371). A la Catalunya de l’època moderna els rectors i domers continuaven rebent majoritàriament les primícies, si bé la institució que tenia els drets de capellania també se’n quedava; cf. GIFRE, “Servituds...”, p. 25.

suposem que majoritàriament anaven a mans dels clergues parroquials i només una petita part als clergues de la seu gironina i els monestirs (cf. taula 18), ens trobem que els rectors de les parròquies gairebé igualaven —amb un 31,73%— els ingressos que obtenien els cavallers en concepte del delme —el 35,40%— i superaven el que n'extreien les institucions eclesiàstiques extraparroquials —un 24,29%— i els grans senyors feudals —un 8,58%.⁵⁷ Aquestes xifres permeten plantejar la hipòtesi que el bon coneixement del repartiment del delme que els clergues parroquials demostren no provenia tant dels manaments episcopals, sinó de la seva participació directa en aquesta operació que els permetia cobrar les primícies. Així doncs, el negoci dels delmes al bisbat de Girona no només interessava als senyors laics i a les institucions eclesiàstiques que els obtenien, sinó també als bisbes pels lluïsmes que se'n derivaven i als clergues parroquials per les primícies que es cobraven a la vegada.

TAULA 18
Ingressos per delmes i primícies segons els grups socials, 1362-1371

<i>Perceptors</i>	<i>Valor documentat del delme</i>		<i>Valor estimat de la primícia</i>		<i>Total</i>	
A. Persones i institucions eclesiàstiques extraparroquials	3.415,85	23,93%	1.784,27	25%*	5.200,13	24,29%
B. Clergues parroquials	1.441,10	10,10%	5.352,83	75%*	6.793,93	31,73%
C. Senyors de castells	1.838,50	12,88%			1.838,50	8,58%
D. Cavallers, ciutadans i altres laics	7.578,75	53,09%			7.578,75	35,40%
Total	14.274,20	100%	7.137,10	100%	21.411,30	100%

* Percentatge hipotètic.

LES OBLACIONS DELS FIDELS

En origen, les ofrenes dels fidels eren donatius voluntaris a les esglésies, però, de mica en mica, van quedar vinculades a cadascun dels

57. Al bisbat de Segòvia als segles moderns, els rectors obtenien el 33% del delme, el bisbe i els clergues de la seu un altre 33% i el terç restant es repartia entre el rei, la mesa episcopal i la fàbrica de la parròquia; cf. GARCÍA SANZ, Á., "Los diezmos del Obispado de Segovia del siglo xv al xix: problemas de método, modos de percepción y regímenes sucesivos de explotación", dins *Actas de las I Jornadas de Metodología Aplicada de las Ciencias Históricas*, Santiago de Compostel·la: Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Santiago, 1975, vol. 3, p. 148.

sagraments administrats pels clergues parroquials.⁵⁸ A diferència del delme i, en menor mesura, la primícia, rarament es precisa el contingut de les “oblaciones fidelium” en les actes de consagració d'esglésies parroquials gironines. De mica en mica, a partir del segle XI es van definint millor les oblacions: a les esglésies de Cruïlles i Cervià, dels anys 1062 i 1121, n'obtenien dels “fidelium vivorum hominum quam etiam mortuorum”; el 1144 la capellania de Santa Eulàlia de Cruïlles rebia “omnibus oblationibus ac laminationibus tam viuorum quam deffunctorum” i l'any 1237 el sagristà segon de la seu de la catedral va concedir al claver “omnes exitus et oblaciones nupciarum et deffunciones priuatas et medietatem salis pacii” de l'església de Girona; encara més, l'any 1270 els clergues de Sant Sadurní i els monjos de Sant Miquel de Cruïlles es disputaven les almoines efectuades els dies “dominicis et festiuis, et oblaciones ac alia seruicia... et lexias quorundam parrochianorum... sepulturas eligencium in cimiterio Sancti Michaelis”; i a Gualta, el 1296, el domer i el capellà de la parroquial es repartien les deixes dels difunts, la lluminària, les oblacions de la vigília i del dia de Santa Maria d'Agost i el salpàs.⁵⁹ Així doncs, les oblacions dels fidels incloïen les quantitats pagades per enterrar els difunts, pels casaments, per la il·luminació dels temples amb ciris i llànties, per les almoines els dies de celebració litúrgica i pel salpàs.

Per al segle XIV les informacions existents sobre algunes determinades parròquies recullen la gran diversitat dels drets que corresponien a les oblacions dels fidels.⁶⁰ Dues insòlites capbrevacions dels clergues de la parròquia de Sant Mateu de Montnegre, efectuades l'any 1314 al monestir de Cervià i el 1325 al cabiscol de la seu de Girona, capellà de la parròquia, i un reconeixement de tres pagesos del terme depenents del claver de la seu de Girona, datat del 1341, permeten conèixer totes les prestacions depenents de la institució parroquial: d'una banda, els delmes i les primícies, que es repartien els clergues parroquials, el claver i el cabiscol de la seu; de l'altra, els censos per la lluminària, les oblacions de les festes de Nadal, Pasqua i Pentecosta, el salpàs, les

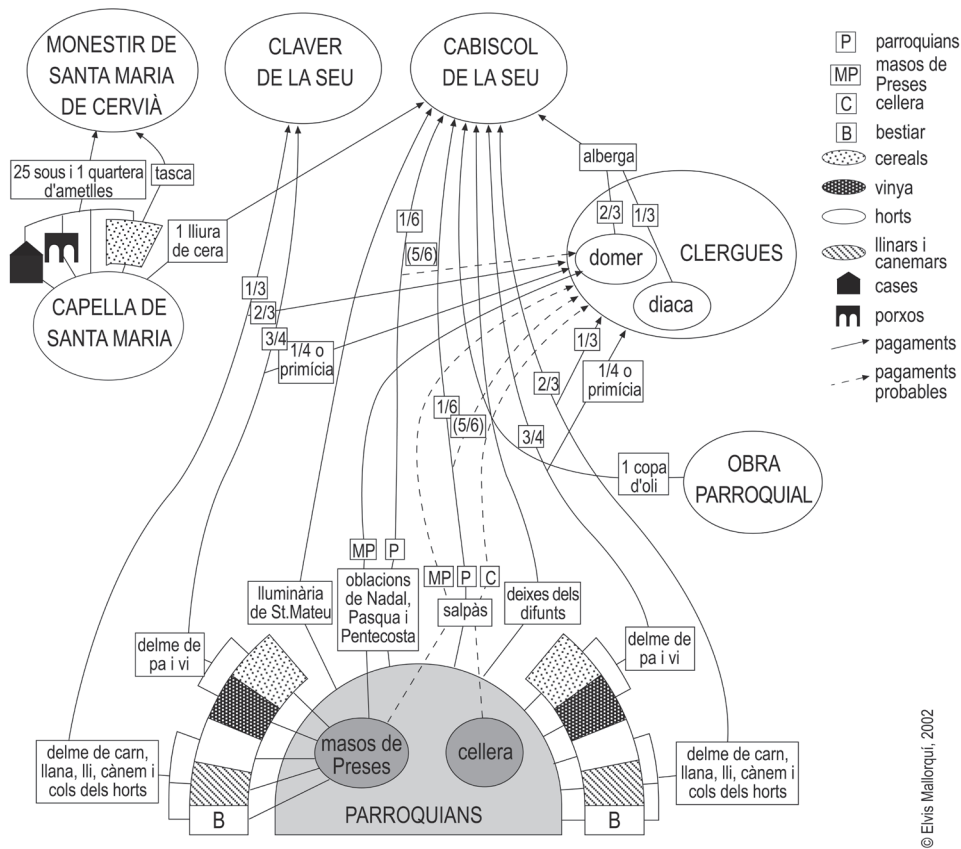
58. IMBART DE LA TOUR, *Les paroisses...*, p. 69-70 i 153-156; AUBRUN, *La paroisse...*, p. 44 i 130-131; CHIFFOLEAU, J., “Sur l'économie paroissiale en Provence et Comtat Venaissin du XIIIe au XVe siècle”, dins *La paroisse...*, p. 85-87.

59. DEC, núm. 211 (1062.11.20); PSMCE, núm. 43 (1121.03.13); PSMCR, núms. 27 (1144.04.26) i 101 (1270.01.13); ADG, Seu de Girona, Claver, pergami núm. 12 (1237.08.31); ACG, pergamins del segle XIII, s. núm. (1296.03.15); cf. MALLORQUÍ, “Conflictes...”, núm. 1.

60. Al bisbat de Barcelona els drets dels rectors incloïen oblacions, lluminàries, conreus, matrimonis, enterraments, talles, censos, salpàs i ofrenes en capelles i altars; cf. BAUCCELLS, *Vivir...*, vol. 2, p. 1350-1359.

deixes pels difunts i un cens a l'obreria parroquial (cf. figura 13). Tots els parroquians hi estaven obligats, si bé existien diferències entre els habitants de la cellera de Sant Mateu, les famílies de tres masos del veïnat de Preses i la resta de feligresos perquè els pagaven al cabiscol, al claver o als clergues parroquials. A més, a l'interior de la parròquia existia la capella de Santa Maria de Montnegre que, tot i estar situada al centre del domini senyorial del monestir de Santa Maria de Cervià, havia de pagar censos al cabiscol de la seu.

FIGURA 13
Els drets parroquials a Sant Mateu de Montnegre, 1314-1341

© Elvis Mallorquí, 2002

Fonts: ADG, Santa Maria de Cervià, capbreu de 1315, f. 53v (1314.09.29), Cabiscol, pergamí n. 4 (1325.03.04), i Claver, pergamí núm. 57 (1341.03.29); cf. documents 12, 16 i 23.

La segregació parcial de la parròquia de Púbol envers la de la Pera, l'any 1335, va motivar les queixes dels parroquians i dels clergues d'aquest últim lloc que es van veure perjudicats per la reducció dels seus ingressos; per això, els pubolencs van haver de continuar pagant diverses prestacions parroquials a la Pera fins ben entrat el segle xv. Entre aquestes hi havia: el blat de l'oli, els diners del rotlle, del ciri pasqual i de les candeles, la cera de les vigílies de l'altar major i de les festes anuals, les ofrenes de les parteres, dels bateigs i dels matrimonis, els ciris dels difunts, les ofrenes de pa, vi i llums, el salpàs, els drets pel toc de campanes, les primícies i l'ajuda al pagament de les visites pastorals.⁶¹ Un cas similar és el de la parròquia de Blanes, segregada el 1319 de la de Tordera: el primer rector de Blanes, Berenguer Tosell, que fins aleshores estava a la parròquia mare, s'havia de sostindre amb les primícies i amb els drets dels enterraments i dels matrimonis; poc després, el 1323, s'hi va crear el càrrec de claver, dotat amb una quantitat fixa pagada per la universitat de Blanes i amb un terç de les almoines recollides en els enterraments.⁶² A Arbúcies, entre el 1323 i el 1338 el rector de la parròquia va obtenir, per l'administració dels sagraments i per la celebració de sufragis i absoltes pels difunts, la primícia i una retribució o "conducta" consistent en mitja quartera de gra, designada com el "bladum vigiliarum"; el 1339 s'esmenta que el rector havia obtingut 42 quarteres, que podrien equivaldre a la prestació de les vuitanta-quatre famílies que hi devia haver a la parròquia.⁶³ Finalment, el plet del 1335 entre el sagristà i els obrers de l'església de Sant Cebrià dels Alls posa de relleu la natura precisa d'un es obligacions o ofrenes que es realitzaven a l'altar de Santa Maria de la mateixa parròquia en les quatre festivitats de Maria al llarg de l'any. Els acords finals són molt aclaridors: 1) de les obligacions donades pels fidels "tam in pane quam in denariis quam etiam in aliis ... ad osculum manus presbiteris in ipso altari missam celebranti", dues parts eren pel sagristà i la tercera part pels obrers per tal de

61. ADG, Processos, vol. 154, f. 1r-2v (1336.11.29) i vol. 350, f. 12r-19r (1427...); cf. MARQUÈS, "La parròquia...", p. 93-94. El rotlle era, probablement, un estri "in quo poni torticia et cerea deputata et deputati ad elevationem corporis Christi dum misse in altari maiori Beate Marie ipsius ecclesie —d'Agullana— celebrantur"; cf. ADG, Lletres, vol. U-19, f. 112r-v (1352.01.10).

62. MARQUÈS-REIXACH, *La parròquia...*, p. 10-12. El 1394 es va crear a Blanes el càrrec de sagristà, que obtingué com a benefici 18 lliures anuals de la caixa dels béns comuns de la vila; a més, recollia els ciris dels assistents als enterraments i aplegava les ofrenes fetes en els baptismes.

63. MARQUÈS, J. M., *Arbúcies cristiana*, Girona: L'Eix Editorial, 1994, p. 23.

convertir-la “in utilitatem et ornamentum eiusdem altaris”; 2) en cas que la festa de la Purificació caigués en diumenge, les oblacions serien pel sagristà, i 3) com que en aquestes festes el sagristà ja celebrava la missa a l’altar de Santa Maria, quedava exempt de fer-ho a l’altar major de Sant Cebrià.⁶⁴

En resum, rere el nom d’oblacions dels fidels s’amagava una gran varietat de prestacions molt diverses: pagaments en espècie —pa, vi— o diners en recompensa de les tasques pastorals i la celebració de misses pels difunts, com el “bladum vigiliarum”, les ofrenes de les parteres i les almoines en batejos, matrimonis i enterraments; censos per a la il·luminació del temple —les llànties, les candeles, el ciri pasqual— i per al seu manteniment, com el blat de l’oli que rebia l’obraeria parroquial; ofrenes i donatius efectuats per les festes principals de l’any; el salpàs i altres drets secundaris, com els diners del rotlle, els donatius pel toc de campanes i les ajudes per sufragar les despeses de les visites pastorals. Per analitzar de manera més aprofundida aquest conjunt tan divers de prestacions que eren les “oblaciones fidelium”, partirem d’una distinció ja documentada a la baixa edat mitjana. A causa de molts plets originats a partir de la Pesta Negra del 1348 sobre la percepció dels drets parroquials, molts juristes gironins van seguir la màxima “personae respondeant personis et res rebus” per diferenciar els serveis que es prestaven a les esglésies i als clergues parroquials per raó de les persones, dels que eren pagats per raó de les terres. Així ho recullen, almenys, diversos articles dels Costums de Girona.⁶⁵

Les prestacions per les persones

Entre els “servitia quae fiunt propriis personis clericorum”, que prestaven tant els habitants dels masos com els homes joves de les celleres i viles, hi havia les *comestiones*, les *oblaciones* i les *defunctiones*. Aquestes prestacions derivaven, en part, de l’administració dels sagraments per part dels clergues parroquials que, per molt que les constitucions sinodals del segle XIII els prohibien exigir almoines a

64. ADG, Notaria, vol. G-9, f. 144r-v (1335.09.04); cf. document 20. Un conflicte similar sobre les lluminàries de l’altar de Sant Llorenç va tenir lloc, el 1355, a la parròquia de Sant Pere de Riu o de Pineda; cf. ADG, Lletres, vol. U-26, f. 46v-47v (1355.08.27).

65. CG, p. 48-54. Amb anterioritat a la Pesta Negra ja es documenta un conflicte similar: el 1343 els homes de Fonteta es queixaven que els clergues de la parròquia de la Bisbal no feien totes les celebracions al temple sufragani al·legant que hi havia masos abandonats que no pagaven els drets parroquials; cf. ADG, Lletres, vol. U-6, f. 112r (1343.09.02).

canvi de les tasques pastorals, les devien considerar fonamentals per a la seva economia.⁶⁶

El dret sobre els difunts rep el nom de *mortalicium* a les parròquies de Santa Eugènia i Salt l'any 1305: a la primera era el domer qui el rebia tot, mentre que a Salt el "*mortalicium diuiditur in frabricam et ebdomedariis ecclesie*".⁶⁷ No sabem, però, si aquesta prestació corresponia a les deixes que els testadors efectuaven als clergues i a les esglésies o bé a un pagament consuetudinari a canvi de donar sepultura cristiana als difunts de la parròquia. Ambdues opcions eren possibles: l'any 1315 els clergues de Peralada "*nolunt facere sepulturam alicuius defuncti donec habeant fideiussorem pro solutione sepulture*", és a dir que no s'encarregaven de fer cap servei funerari si no tenien qui l'havia de pagar; l'any següent s'explica que els albat i dones joves que morien sense fer deixes a l'església de Sant Quirze de Colera eren enterrats al cementiri de la capella de Santa Maria fins que el prior del monestir va decidir que els enterressin juntament amb la resta de parroquians al cementiri del monestir de Sant Quirze.⁶⁸ És possible que aquest tipus de prestacions originessin uns ingressos notables: el 1352 el bisbe de Girona va signar un rebut de 1.851 sous al seu majordom, que recollia les deixes dels difunts de la Bisbal, Palafrugell, Cruïlles i Calonge.⁶⁹ No és estrany, doncs, que es produïssin conflictes a l'entorn del dret sobre els enterraments: mentre a la ciutat de Girona la lluita es donava entre institucions eclesiàstiques —la parròquia de Sant Feliu contra els frares carmelitans el 1305 i contra la seu de Girona els anys 1331 i 1332—,⁷⁰ a les parròquies rurals qui se solia enfrontar era el rector

66. MARQUÈS, *Concilis...*, p. 88; BUENO, *El derecho...*, p. 347. L'església predicava que els sagraments s'havien d'administrar gratuïtament, però arreu era costum donar una quantitat als clergues oficients; cf. CHIFFOLEAU, "Sur l'économie...", p. 102-105; GERMAIN, R., "Revenus et actions pastorales des prêtres paroissiaux", dins *Le clerc séculier au Moyen Âge*, París: Publications de la Sorbonne, 1993, p. 103; BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 728-734 i p. 782-785.

67. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 1.b., f. 3v (1305.11.21) i f. 4r (1305.11.22).

68. ADG, Visites pastorals, vol. P-1, f. 94v-95r (1315.02.10), i vol. P-2, f. 57r-58r (1305.05.02).

69. ADG, Notaria, vol. G-24, f. 115v (1352.05.08).

70. ADG, Processos, vol. 11 (1305.05.04) i vol. 118 (1331.02.04-1331.06.08); ADG, Seu de Girona, Claver, pergami núm. 48 (1332.07.06); cf. MALLORQUÍ, "Conflictes...", p. 384-386. A Girona, l'any 1328, els rectors de les parròquies de la ciutat van pactar amb els dominics que aquests respectarien la quarta part dels enterraments que pertocava a la parròquia originària dels difunts; de fet, dos anys abans, els domers de Cassà van reclamar als framenors de Girona el pagament del quart degut per la sepultura de

amb els seus feligresos. A Arbúcies, el 1322, un parroquià discutia al seu rector la “*possessione juris percipiendi despuylam et terciam partem bonorum mobilium juuenum hominum parrochie de Arbuciis decendencium*”.⁷¹

L'exigència de les *comestiones*, unes prestacions en forment al rector, també va ser objecte de polèmica a diverses parròquies giro-nines. Als volts del 1300 els parroquians de Borgonyà van protestar contra el seu nou rector, Pere Arnau, perquè ja no volia percebre els “mengars seu comestiones” dels masos i dels seus tinents de la manera com s'havia fet fins aleshores, “*in puluentis, videlicet comedendo ibi absque perceptione et prestacione ordeï et frumenti*”, sinó que exigia una quartera de forment i una d'ordi als masos i mitja de cada a les bordes; mentrestant, un parroquià de Santa Maria de la Cot va ser excomunicat el 1338 per no pagar delmes ni el blat de les vigílies al seu rector; i altre cop a Borgonyà, el 1360 el rector, que havia insultat els feligresos i havia jurat indecorosament per Déu i per la Verge Maria, els va haver d'absoldre per no pagar-li el blat de les *comestiones*.⁷² Podria ser que les *comestiones* només es rebessin a l'entrada en el càrrec d'un nou rector: l'any 1346 Berenguer Julià va prometre fer el servei de Pere Maçana, sagristà de Santa Pellaia, a canvi de 40 sous i tots els *esdeuenimenta*, a excepció de tots els “*expletis panis et vini et comestionibus seu frumento quod pro ipsis comestionibus datur per parrochie*” que se'ls reservava el segon.⁷³ Però també existien els menjars per les festes —vigílies— i pels matrimonis: el 1308 el diaca de Quart rebia la meitat —l'altra devia ser pel domer— “*de omnibus comestionibus tam racione vigiliarum quam racione nupciarum*”, la tercera part —les altres dues eren pel domer— d’“*omnium oblacionum*”

Guillem Esquerrer, senyor del castell de Cassà, al convent franciscà; cf. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 168v-169r (1326.08.02), i Notaria, vol. G-6, f. 200r-204r (1328.03.26).

71. ADG, Processos, vol. 54, f. 7r (1322...). De manera semblant, al bisbat de Barcelona el rector de Sant Andreu del Palomar reclamava el llit —l'escon i els draps— dels bracers difunts, dels pobres, viatgers, abandonats i fills segons dels pagesos i dels pagesos llauradors si morien intestats o eixorcs, a més dels béns mobles i la roba dels forans i pobres morts a la parròquia, cf. BUSQUETA, *Una vila...*, p. 110. Potser el rebuig al pagament d'aquests drets provenia del fet que es tractava d'un segon pagament exigít per la mort d'un pagès, després del que hauria pagat abans al senyor, cf. SWANSON, R. N., “Le clergé rural anglais au Bas Moyen Âge (vers 1300-vers 1530)”, dins BONNASSIE, *Le clergé...*, p. 83-86.

72. ADG, Processos, vol. 7, f. 1r-2v (1300 ca.); Lletres, vol. U-6, f. 44v-45r (1338.03.10) i vol. U-37, f. 189r (1360.03.26). Potser l'exigència d'un cistell de raïm per part del domer de Sant Andreu del Coll als seus parroquians podria relacionar-se amb aquest dret de *comestiones*; cf. ADG, Processos medievals, vol. 207 (1338).

73. ADG, Notaria, vol. G-18, f. 83r-v (1346.01.07).

i d'“omnium missarum... que veniunt racione deffunctionum”, i unes lexias consuetudinàries per treure la creu en processó; i a Peralada, el 1315, els rectors volien obtenir “pro comestionibus nupciarum ... tantum ab uno pauper quantum ab uno diuice uel quasi et etiam recipiunt nimis tam a pauper quam a diuice ut eis videtur” i, a més, volien cobrar abans de celebrar les misses, cosa que indignava els feligresos.⁷⁴

El conjunt de tasques preparatòries per a les misses i oficis també tenia una compensació econòmica, consuetudinària, per al clergue que les prestava: es tracta dels “drets d'estola”. A Quart el 1308 el domer rebia el *meritum consuetum* per encendre les llànties, mentre que el diaca obtenia 12 diners pel llum de la festa de Santa Margarita, dues oblacions pel llor, una *denariatam* per la candela beneïda el dia de la Candelera i la palma i el *meritum* pel servei de neteja de l'església; a Llagostera, l'any 1317, el claver rebia ofrenes per batejar els infants, uns diners o una gallina per dur la creu als enterraments, unes petites quantitats d'oli, vi i diners per preparar l'església els dissabtes i les vigílies de les festes, totes les ofrenes que procedien de sis masos i dues cases per qualsevol motiu, les primícies, vigílies i el delme de la carn de quatre masos, el vi i tot allò que s'ofereix pel vi a l'església i una part dels convits als casaments, i a Paret-Rufí, el 1321, el domer rebia les ofrenes corresponents a l'enterrament dels albats i a la celebració de les misses, mentre el diaca en rebia per la celebració d'una missa d'aniversari i per ajudar el domer en les tasques de la missa.⁷⁵

De Llagostera tenim unes indicacions precioses sobre el salpàs: el claver ajudava el domer a repartir-lo els diumenges al matí i els dies acostumats per l'església, als volts de Pasqua. El salpàs era una pràctica ritual que servia per purificar simbòlicament, mitjançant una barreja de sal i aigua, cadascuna de les cases de la parròquia; en compensació, els clergues medievals—igual com els moderns—rebieu unes quantitats d'ous

74. ADG, Cúria, Testaments i Causes Pies, pergamí núm. 35 (1308.04.22), i Visites pastorals, vol. P-1, f. 94v-95r (1315.02.10).

75. ADG, Cúria, Testaments i Causes Pies, pergamí núm. 35 (1308.04.22); AMLL, Col·lecció Ajuntament de Llagostera, s. núm. (1317.10.13); ADG, Notaria, vol. G-3, f. 44v-47r (1321.01.20); cf. Document núms. 10 i 15. Altres disputes entre els clergues d'una mateixa església, com les de Montagut el 1327, Vila-romà el 1361, Banyoles i la Garriga el 1367; cf. ADG, Notaria, vol. G-6, f. 139v (1327.10.02), vol. G-41, f. 88v-90v (1361.07.15), vol. G-49, f. 87r-88r (1367.05.10) i vol. G-45, f. 57r-58r (s. d.). A més, sabem que la creu també es podia treure en processó en cas de tempesta: a Sant Jordi Desvalls, l'any 1329, els parroquians van queixar-se dels clergues perquè “quando yminent tempestates aeris non exeunt cruce[m] de ecclesia nisi pigre”; cf. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 1r (1329.04.09). En les visites pastorals del bisbat de Barcelona es consignava el valor monetari dels serveis dels clergues, com enterrar els albats i pobres forasters, celebrar els oficis de difunts o el matrimoni o tocar les campanes, cf. BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 59.

de cada casa que variaven segons si era mas o no.⁷⁶ Així és, el 1359 els curats de Santa Maria dels Turers de Banyoles reclamaven dotze ous d'una casa de jueus de la vila i, l'any següent, el sagristà d'Ultramort reivindicava el seu dret a rebre seixanta ous pel salpàs repartit durant la setmana de Pasqua.⁷⁷

Per acabar, els testaments enregistrats a les notaries rurals solien incloure unes deixes que anaven a parar a mans dels clergues parroquials. En principi, però, aquests petits donatius no són producte de cap obligació establerta a cada parròquia, sinó que serien fruit d'una decisió lliure i personal. Dels vint testaments de persones residents a Monells conservats dels anys 1332 i 1333, tots van efectuar deixes a l'església de Sant Genís i als seus clergues per un valor mitjà de prop de 4 sous; els rotlles i les llànties de l'església solien rebre, cadascun, uns 4 diners de mitjana de cada testador; els dos altars de la capella del castell de Monells —dedicats a Sant Jaume i Santa Maria— solien obtenir, de mitjana, uns 6 diners a cada testament; i en una ocasió s'enregistren una deixa d'un diner per cada clergue de la capella del castell, una altra de 3 diners pel rotlle de la capella, 6 diners pel campaner de Sant Genís i 2 sous pel sagristà de la parròquia.⁷⁸ Amb relació a aquestes deixes dels parroquians, el 1353 els parroquians de Sant Cebrià dels Alls es van queixar del rector de Cruïlles que els volia fer pagar dues vegades les deixes per “torts” oblidats, és a dir, per compensar les injúries comeses pel testador.⁷⁹

Les prestacions per les terres

Entre els serveis reals, els que “dantur ratione possessionum” i que “non pereunt cum personis mansorum, immo semper durant cum suis mansis et honoribus”, hi trobem el “bladum olei”, els “denarios cerei

76. A Barcelona, la primera notícia referent al salpàs o “salis aspergionem” data del 1026; cf. BENITO, *Senyoria...*, p. 372-373. Per al segle XIV i l'època moderna, cf. BAUCCELLS, *Vivir...*, vol. 2, p. 1358; PUIGVERT, “Una mirada...”; íd., *Església...*, p. 32-34.

77. ADG, Lletres, vol. U-33, f. 66r-v (1359.07.06) i vol. U-37, f. 101r (1360.03.30); cf. SOLDEVILA, *Alimentació...*, p. 135.

78. De deixes a l'església i als clergues de Monells, n'hi ha dues de 2 sous, nou de 3 sous, quatre de 4 sous, quatre de 5 sous i una de 8 sous; cadascun dels rotlles i de les llànties de l'església de Monells van rebre 2 diners en dues ocasions, 3 diners en una, 4 diners en onze, 6 diners en tres i, en una ocasió, un testador va deixar 3 diners a cada rotlle i 4 diners a cada llàntia; finalment, els dos altars de la capella del castell de Monells van obtenir, cadascun, 3 diners en un cas, 4 diners en un altre, 6 diners en dotze casos, 9 diners en un, 12 diners en tres i 5 sous per comprar un drap per l'altar de Santa Maria; cf. MALLORQUÍ, “Parròquia...”, p. 585-587.

79. ADG, Lletres, vol. U-21, f. 253r-v (1353.05.10).

paschalis”, el “lumen vigiliale” i, potser, el “bladum monachiae quod datur monacho seu clavigero”. Tots aquests drets van anar convertint-se en pagaments fixos a partir del segle XIV, tal com es demostra amb el cas del mas Coscó de Ruplà, que era rònec el 1370: el bisbe va reduir a Bernat Coscó la remença a 12 sous, els drets del sagristà i el llum de les vigílies a 12 diners, el blat de l’oli a 12 diners i els drets del ferrer a 13 diners; a l’època moderna, cada casa sabia exactament el que havia de pagar: a Ravós del Terri, l’any 1520, els habitants del mas Puig pagaven als clergues de l’església parroquial la primícia, un cens de quatre gallines, 11 diners “pro luminaria”, 6 diners “pro tortias”, 2 quarterons de forment per l’“opus” de l’església, 2 diners a la “candela” i 1 diner pel “cereo paschali”.⁸⁰

D’entre els diversos drets reals, el més important era segurament el “blat d’oli”, que corresponia a un cens en cereals —ordi, sobretot— que, després de ser venuts o intercanviats, havien de permetre pagar la il·luminació dels temples: així s’especifica el 1357 a Vila-romà i a Fellines entre el 1362-1371.⁸¹ A Sant Sadurní, el 1332, Berenguer de Casadamont d’Estrabau va concedir el seu mas “ad laboracionem” a dos homes que l’haurien de conrear i, entre d’altres obligacions, haurien de pagar el “bladum olei et locidum”; l’any següent, Bernat Ferrer de Monells, en nom de l’església parroquial, va rebre de Guillem Metge 3 mitgeres i mitja d’ordi “ratione bladi olei”; a Fellines, l’any 1362, el donzell Pere de Galliners pagava, per la part que rebia del delme, a l’obra de l’església parroquial “unam quarteriam ordey que uocatur blat d’oli”.⁸² I a Sant Martí Vell, el 1364, cada casa pagava a l’obreria parroquial una quantitat fixa pel blat de l’oli: els masos pagaven una mitgera de blat i les bordes una quartera, mentre que els homes joves solien pagar unes quantitats fixes de diners, per bé que alguns pagaven en blat o ordi (cf. taula 19). De totes maneres, per diverses notícies sabem que es tractava d’un pagament que generava un cert rebuig entre els parroquians: l’any 1326, a Begudà, a l’ardiaconat de Besalú, els clergues havien de reclamar el blat de l’oli als que no en pagaven gens o part; el 1329, a Ullastret, les llànties no cremaven durant dos o tres mesos “propter tardacionem solucionis olei quod debet soluere

80. CG, p. 48-53; ADG, Notaria, vol. G-53, f. 67v-69v (1370.11.09); ADG, Seu de Girona, ardiaca de Girona, pergami núm. 150 (1520.02.29). Al bisbat de Barcelona, es documenten prestacions similars —el “bladum de oleo”, el “bladum de lumine” i el “frumentum de vigilia”— que, des del segle XIII, se solien repartir per masos, cf. BENITO, *Senyoria...*, p. 372-373.

81. ADG, Lletres, vol. U-31, f. 123r-v (1357.05.23-25); LVBG, núm. 60 (1362-1371).

82. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 48r (1332.10.05) i f. 55v-56r (1332.10.12), i vol. 142, f. 1v-2r (1333.10.14); LVBG, núm. 60 (1362-1371).

baiulus dicti loci”, el qual estava excomunicat; i, a Sant Feliu de Boada, els “operarii dicte ecclesie et alii parrochiani minuerunt quasi in tercia parte mensuram bladi olei ita quod bladium olei non potest sufficere ad honera supportanda ad que obligatum fuerat dictum opus”, és a dir, que no hi havia prou ingressos com per il·luminar l'església.⁸³

TAULA 19
El blat de l'oli de l'obra de Sant Martí Vell, 1364-1388

<i>Concepte de pagament</i>	<i>Quantitat</i>	<i>Total</i>
Masos i bordes		
- 1 alberg	1 ½ m. de blat	1 ½ m. de blat
- 3 masos, 1 borda	1 m. i ½ q. de blat (msr. Monells)	5 m. de blat
- 24 masos, 1 masada	1 m. de blat (msr. Monells)	25 m. de blat
- 16 bordes	1 q. de blat (msr. Monells)	8 m. de blat
Homes i dones joves		
- 2 homes joves	6 d.b.	12 d.b.
- 2 homes joves	4 d.b.	8 d.b.
- 13 homes joves, 3 dones joves	3 d.b.	48 d.b.
- 2 homes joves	1 q. de blat (msr. Monells)	1 m. de blat
- 5 homes joves, 1 dona jove	½ q. de blat (msr. Monells)	1 ½ m. de blat
- 2 homes joves	3 q. d'ordi (msr. Monells)	1 ½ m. d'ordi
Terres		
- Peça de terra i vinya a Balaria	6 d.b.	6 d.b.
- Quadre de terra a Monar	Tasca	Tasca
- Feixa de terra a Puig de Bornà	2 d.b.	2 d.b.
- Saió de terra a Puig Coniller	Tasca i 1 q. de blat (msr. Monells)	Tasca i 1 q. de blat
Total	74 d.b., 42 ¼ m. de blat, 1 ½ m. d'ordi i 2 tasques	

Abreviacions: d.b.: diners barcelonesos; m.: mitgera; msr.: mesura; q.: quartera.
Font: apèndix 5.

Ara bé, malgrat la diversitat del conjunt de drets derivats de la parròquia, pràcticament no tenim dades del seu valor econòmic. Només tenim, per ara, una sola excepció: la parròquia de Cruïlles. Aquí,

83. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 20r-v (1326.10.16); ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 18r-v (1329...) i f. 67r-v (1329.06.18); cf. SOLDEVILA, *Alimentació...*, p. 99.

a part d'uns delmes que rebia el prior del monestir de Sant Miquel —al veïnat de Pastells, a la coromina de la Porta Nova i a la reserva del monestir—, dels de l'hereu de la casa de Mont —al veïnat de Tapioles—, dels d'Arnau de Blanes —al puig de Lladrers— i dels de Pere Romaguera de la Bisbal —del camp de Croses—, era el senyor del castell del lloc, Gilabert de Cruïlles, qui rebia, entre els anys 1362 i 1371, el delme de la parròquia de Cruïlles, valorat en unes 100 lliures barceloneses anuals. I, gràcies a dos documents procedents de la notaria de la població, podem calcular el valor anual d'alguns ingressos dels clergues de la parròquia: el 1303 Guerau Bonanat va pagar 50 sous al prior de Sant Miquel, capellà de la parròquia, per la “luminariam denariorum et ceree que ... veniant et dentur altari Sancti Bartholomei de Crudiliis” durant dos anys; i l'any següent, el 1304, els procuradors del monestir van reconèixer que devien 28 sous al mateix clergue, Guerau Bonanat, per la “curam animarum celebrata ... in [ecclesia] Sancte Eulalie de Crudiliis de Carnipriuio .XLe. proximo transacto ... usque ad Carnipriuium .XLe. proxime uenturum”.⁸⁴ Aquestes xifres, comparades amb el valor del delme de la parròquia, són ben indicatives de la migradesa de les oblacions dels fidels.

CONCLUSIONS

L'enorme volum de documentació escrita sobre els delmes, en especial dels segles XIII i XIV és un bon indicador de la veritable importància d'aquesta renda associada a la parròquia des del segle X. Segons els canons dels concilis altmedievals i les primeres actes de consagració, els delmes estaven destinats, almenys en part, al manteniment del clergat parroquial, però a la fi de l'edat mitjana havia esdevingut un dels pilars bàsics, o potser el pilar bàsic, en singular, de l'economia de la catedral de Girona, dels principals monestirs del bisbat, de tots els grans senyors feudals de la diòcesi i d'una bona colla de llinatges de cavallers. Aquesta afirmació és fruit de la lectura i de l'anàlisi exhaustiva del Llibre Verd dels anys 1362-1371, en el qual els bisbes de Girona van fer-hi enregistrar com es repartia el delme a cadascuna de les parròquies del bisbat. En realitat, l'objectiu perseguit pels bisbes era més precís: conèixer el nom de tots els perceptors laics dels delmes del bisbat i, sobretot, conèixer el valor anual d'aquestes rendes. Aquestes informacions havien de servir al bisbe, en tant que cap de la jerarquia eclesiàstica i titular, en teoria, de tots els delmes

84. AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 67v (1303.04.25) i f. 105v (1304.01.10); cf. documents 5 i 6; LVBG, núm. 77 (1362-1371).

de la diòcesi, per tal d'exigir als delmadors laics el reconeixement de tenir en feu seu aquesta prestació eclesiàstica i, sobretot, el pagament de lluïsmes i foriscapis en el moment de la venda, donació o obligació del delme. Així, el bisbe també participava, de manera més indirecta, en els ingressos que aportava aquesta renda al conjunt dels grups dirigents de les terres gironines.

La situació dels delmes gironins a la segona meitat del segle *xiv* és el punt d'arribada d'una llarguíssima evolució que comença en el mateix moment de creació de les parròquies, entre els segles *x* i *xi* en què s'estableix el territori subjecte a la prestació del delme. Tot i el seu origen eclesiàstic i les disposicions preses en els concilis gironins dels anys 1068 i 1078, molts delmes ja estaven en mans de laics i els bisbes podien fer ben poca cosa per evitar-ho. De fet, a les terres de Girona les esglésies van esdevenir unes peces clau dels dominis senyorials en el pas del segle *x* a l'*xi*: ho confirma l'existència, al seu interior, de sitges i, a l'espai que les envoltava, de sagrers i, fins i tot, de la mateixa residència dels senyors. I gràcies als delmes, els grans senyors laics haurien pogut aixecar les seves fortaleses i els seus castells i consolidar-se al capdamunt de la societat rural gironina. No només això, aquests mateixos senyors feudals haurien donat una part dels seus delmes i d'altres drets eclesiàstics a la seu de Girona i a diverses institucions eclesiàstiques, que haurien pogut bastir nous temples —la mateixa catedral de Girona, per exemple— o ampliar els existents amb nous altars i capelles. I probablement també, tot i que no en tenim evidències documentals, els grans nobles haurien cedit en feu alguns delmes —els de parròquies petites, sobretot— a famílies de cavallers, que haurien pogut construir les seves cases fortificades en el transcurs dels segles *xii* i *xiii*. D'aquesta manera, la situació descrita en el Llibre Verd, en què la major part dels delmes del bisbat de Girona quedaven en mans dels grans nobles feudals, dels principals establiments eclesiàstics i de molts llinatges de cavallers, seria el resultat d'una llarga evolució, iniciada ben bé al segle *xi*, en la titularitat dels delmes parroquials. Entre els segles *xiii* i *xiv*, però, es produí una novetat: els bisbes, per mitjà dels reconeixements de delmes, haurien aconseguit convertir-se en els caps de la jerarquia feudal de les terres gironines, un fet excepcional que només es pot explicar per l'estreta aliança dels bisbes amb els monarques catalans que també es manifestava en la col·laboració militar entre els bisbes i els veguers de Girona.

Queda pendent una altra qüestió: si el delme no es quedava a les mateixes parròquies que el pagaven, què quedava per als clergues i rectors. A través del Llibre Verd obtenim algunes pistes: la majoria dels delmes menors, que procedien d'unes poques parcel·les, d'uns masos

o, fins i tot, d'un sector de la parròquia, o bé corresponien a productes secundaris que no eren ni els cereals ni el vi, anaven a mans del clergat de les parròquies; el mateix succeïa amb el delme dels novals, de les noves terres posades en conreu. Però és sobretot a través de les primícies que els rectors participaven en el delme, fora d'unes poques parròquies de titularitat monàstica on les rebien alguns monestirs i capellans a canvi de garantir-hi els serveis religiosos. En la majoria de parròquies, la primícia equivalia al valor de mig delme i, tot i recaptar-se conjuntament amb el delme, anava destinada, de manera exclusiva, al clergat parroquial. Fins i tot es podria plantejar, a tall d'hipòtesi, que les primícies s'haguessin convertit, al segle XIV, en la recompensa amb què els bisbes pagaven als clergues parroquials la seva feina com a vigilants del repartiment del delme i, sobretot, dels canvis de titulars per poder, així, cobrar els lluïsmes corresponents. A més, els rectors i clergues de les parròquies rebien un conjunt molt diversificat de drets que es pagaven pels serveis que oferien als temples: es tracta de les oblacions dels fidels vius i dels difunts, dels pagaments per la il·luminació de l'església i per l'administració dels sagraments i de les almoines recollides per les cerimònies litúrgiques. Tot i que el seu valor econòmic no era comparable al valor dels delmes o de les primícies, aquests drets sí que tenien un paper important a l'hora de cohesionar internament la comunitat parroquial. Els primers articles dels Costums de Girona, dedicats a aquestes pràctiques consuetudinàries, posen de relleu la seva importància, just en un moment en què la crisi demogràfica que succeí la Pesta Negra del 1348 havia alterat profundament els fonaments econòmics de l'edifici de la societat feudal. Els juristes gironins, per resoldre molts plets generats per l'abandó de moltes cases i explotacions, van diferenciar les prestacions parroquials que es devien per les persones —les *comestiones*, *oblaciones* i *defunctiones*—, que es podien deixar de pagar si no havia quedat ningú, i les que s'havien de pagar per les possessions —el “*bladum olei*”, sobretot—, que es continuaven pagant perquè anaven lligades a la terra i als seus propietaris. És a través d'aquests últims pagaments, que eren recollits i, amb tota seguretat, administrats per l'obreria, que redescobrim els estrets vincles dels masos i dels seus habitants amb la parròquia rural.

L'ÀMBIT DE LA JURISDICCIO

A diferència de la fragmentació dels drets propis de les senyories i de l'organització de la percepció del delme i dels altres drets eclesiàstics a través de les parròquies, l'administració de la justícia i l'organització de la defensa al bisbat de Girona romanien, en principi, sota la potestat dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó i dels veguers, els seus principals agents. Tot i que el mot "jurisdicció" sol referir-se, de manera més específica, a l'exercici de la justícia, també incloïa l'organització de la defensa militar, tant en l'àmbit de tot el bisbat com a escala més local. Les parròquies, en principi, no eren les unitats jurisdiccionals de base ni per a la justícia ni per a l'exèrcit. Era el castell termenat que servia per a aquestes dues finalitats, tal com quedà recollit en els Costums de Girona. Però això no ha de ser un impediment per preguntar-se quin paper hi tenia la parròquia o si realment n'hi tenia cap.

CASTELLS I PARRÒQUIES AL BISBAT DE GIRONA

*De consuetudine observata et obtenta in diocesi Gerundensi iura castrī terminati quae sunt imprescriptibilia ... sunt quattuor; videlicet: sonum cornu, guayta, bada et opus foraneum fortitudinis castrorum. Veruntamen si aedificia se contingunt parietibus foraneae, dominus castrī habet providere magistris in logerio et cibo tantum quamdiu opus duraverit in ipsa parte ubi ipsa aedificia fortitudini foraneae sunt contigua. Et homines termini ipsius castrī cuiuscumque sint domini tenentur eorum sumptibus facere totum aliud opus. Et ita fuit iudicatum de castro de Sancto Acisclo et de castro de Loreto et de pluribus aliis.*¹

1. CG, p. 158-159.

Aquest fragment dels Costums de Girona, que forma part del capítol 2 de la compilació de Tomàs Mieres, fa referència a uns plets sobre els castells de Sant Iscle —de Vidreres— i Lloret de Mar. El primer no ha estat encara estudiat, a diferència del segon que, gràcies a Josep M. Pons Guri, ha servit com a exemple del que significaven els castells termenats gironins i, per extensió, catalans a la segona meitat del segle XIV. Abans d'entrar-hi de ple, cal recordar breument la història de Lloret de Mar: durant bona part del segle XI Sicardis —filla dels vescomtes gironins— va ser la senyora del castell i, amb els seus fills, va fer consagrar l'església parroquial de Sant Romà i la capella del castell de Sant Joan l'any 1079; després de la seva mort el 1103 i la del seu fill Bernat Umbert, bisbe de Girona, el 1110, la meitat de la senyoria del castell va passar a la canònica de la seu de Girona, mentre els Palafolls disposaren de l'altra meitat fins al 1218 en què, després de molts plets, la cediren a la seu gironina; al llarg dels segles XIII i XIV, doncs, la seu de Girona i, en concret, els paborde de novembre disposaven de la senyoria del castell juntament amb una família de castlans, els Lloret, que s'encarregaven directament de la fortalesa i, en certa manera, van acceptar la creació del nucli del port de Lloret, a la platja, a partir del 1262, en una parròquia que, fins aleshores, únicament estava formada per masos aïllats establerts a les parts més planes del terme.²

Una visió des de dins: el plet del castell de Lloret

La història del plet del castell de Lloret, iniciat el 1374 i resolt el 1378,³ posa en evidència el conflicte entre els homes depenents del castell i els seus senyors a l'hora d'imposar-los unes càrregues que, si bé ja havien existit anteriorment, feia temps que no es cobraven. El conflicte es va gestar l'any 1372, en què Guillem Ramon de Lloret, castlà i feudatari de la pabordia de novembre de la seu de Girona, va vendre els drets de la castllania del castell de Lloret al seu senyor. Aleshores, feia més de vint anys que la fortalesa havia estat destruïda per una flota de genovesos i, com que ni Simó de Lloret ni el seu fill Guillem Ramon hi vivien, no el degueren fer reparar. El paborde de novembre, Bernat Oliva, després de reunir —amb la compra de la castllania— les dues meitats del domini del castell el 1372, va fer capbrevar els seus

2. MALLORQUÍ, "El terme...", p. 75-77; "El port...", p. 51-56; LLINÀS-MALLORQUÍ-MERINO-MONTALBÁN, *El castell...*, p. 39-49.

3. *PULM*, núm. 5 (1378.06.11); cf. PONS GURI, J. M., "La sentència sobre el castell de Lloret", dins *id.*, *Recull...*, vol. 3, p. 170-182.

vassalls per conèixer amb detall els seus drets,⁴ amb la qual cosa es degué adonar que bona part dels habitants del lloc li devien la prestació d'obres als valls i als murs del castell. Així, quan el 1374 el rei Pere III va demanar que es fortifiquessin totes les poblacions catalanes arran de l'entrada al Principat de les tropes de Jaume II de Mallorca, el paborde va trobar l'ocasió perfecta per exigir-la als lloretencs.

La sentència final del plet condemnava els habitants de Lloret "ad operandum et operas faciendum et prestandum in dicto castro et eius forcia et ad gaytandum ibi tempore guerre et ad fossata ibi facienda, aptanda et scuranda". Més que la resolució final, ens interessa l'argumentació de cadascuna de les parts enfrontades. D'una banda, Nicolau de Vall, procurador del paborde, per provar que el castell de Lloret era termenat,⁵ va afirmar: 1) que el paborde de novembre havia estat considerat tradicionalment com a senyor del castell de Lloret i dels seus termes i pertinences; 2) que el castell de Lloret, amb les seves possessions, drets i dominis directes, pertanyia des d'antic i per costum al paborde de novembre, que n'era el senyor directe i alodial; 3) que els pabordes solien exercir, per mitjà d'agents, la jurisdicció civil als termes del castell; 4) que al terme del castell hi solia haver una fortalesa; 5) que aquesta fortificació va ser enderrocada pels genovesos vint anys enrere; 6) que el castell de Lloret havia de ser reparat i reconstruït; 7) que el castell era castell des de feia, com a mínim, seixanta anys, segons recordaven els habitants del lloc; 8) que, segons tots els presents, es tractava d'un castell termenat; 9) que els seus termes eren el castell de Tossa a llevant, el mar a migdia, el terme de Blanes i el vescomtat de Cabrera —Tordera— a ponent, i Montbarbat, una part del vescomtat de Cabrera —Vidreres— i del terme de Gastó de Montcada —Caulès i Caldes— a tramuntana; 10) que trenta-dos homes tenien la seva llar al terme del castell; 11) que no hi havia cap lloc al terme on aquests homes, amb les seves famílies, poguessin protegir-se en temps de guerra; 12) que convenia que es reparés el castell, mitjançant les obres dels homes de Lloret, per tal que s'hi refugiessin en cas de perill; 13) que en temps de guerra els homes s'hi resguardaven amb els seus béns, animals i famílies; 14) que els senyors del castell, els pabordes, hi havien tingut un castlà, "videlicet en Lloret et suos predecessores"; 15) que també hi tenien la ferreria de destret, imposaven bans, multes

4. ACG, Pabordia de novembre, vol 8.e.22 Capbreu de Lloret (1373). Es conserva un capbreu més antic en què només es descriu la meitat del domini del castell, la part de la pabordia de novembre; cf. ACG, Pabordia de novembre, capbreu de Lloret (1317-1320).

5. PONS GURI, "La sentència...", p. 177-178. Sobre les obligacions i els drets dels castells termenats, cf. PONS GURI, "Compendi..."

i talles, exercien la jurisdicció civil, reclamaven una peça del peix de tall i una part dels animals espenyats, es reservaven el vi vell en certs temps de l'any, feien sonar el corn i sol·licitaven bades i guaites, i 16) que tots aquests drets eren propis dels castells termenats.

D'altra banda, els procuradors dels habitants de Lloret, Arnau de Pla i Bernat Domènec, van intentar defensar-se de les demandes senyoriales. Entre els arguments utilitzats, van dir que "ipsi ignorant castrum de Loreto seu forcia esse castrum terminatum et quod habeat iura castri terminati".⁶ Segons ells, els termes de Lloret —el castell de Tossa, el mar, el terme de Blanes, el vescomtat de Cabrera i la parròquia de Caulès— eren tan sols els de la parròquia de Lloret "pro iure primitiarum et aliorum iurium clericorum curatorum de Loreto" i no corresponien als del castell, que feia temps que havia deixat de ser termenat. Pel que fa a la prestació de les obres al castell, els procuradors dels habitants de Lloret afirmaven que, entre els "rustici —els pagesos dels masos— et homines iuvenes sive homines vocati homines de mar" —els pobladors del port—, n'hi havia hagut alguns d'obligats a fer obres i jornals, però que des de feia molts anys —entre vint-i-cinc i cent, segons la memòria dels testimonis— n'havien quedat lliures, tal com sabien Guillem Ramon de Lloret i el paborde de novembre. Reconeixien que alguns homes havien fet obres a la fortalesa de Lloret "in eorum libertate" i que havien rebut aliments dels senyors del castell a canvi de les obres. Sobre l'obligació de recollir-se al castell en temps de guerra, els procuradors van dir que n'eren lliures, igual com de la ferreria de destret, del privilegi del vi vell i de la peça del peix de tall, drets mai exigits a Lloret. A més, Guillem Ramon de Lloret, amb l'acord del paborde, havia enfranquit sis homes —dels masos Domènec, Creixell, Guinart, Blandric, Daví i Pera— de fer obres a la força.

En dues afirmacions genèriques sobre el conjunt del bisbat de Girona, els procuradors dels habitants de Lloret sintetitzen prou bé les dues maneres d'organitzar el territori i, a la vegada, la societat en aquestes terres. D'una banda, les parròquies: "omnes parrochie diocesis Gerundensis sunt distincte et separate una ab alia et habent certas limitationes et terminos usquequo proceduntur". De l'altra, els castells termenats: "in diocese Gerundense sunt diversa fortalicia que vocatur castra sive castells, tamen cessant esse —però ja no són— castra terminata et habere privilegia castri terminati".⁷ De la posició defensada pels habitants de Lloret es desprèn que les parròquies gaudien d'un

6. PONS GURI, "La sentència...", p. 179-180.

7. PONS GURI, "La sentència...", p. 179.

mateix estatus arreu del bisbat i, en canvi, que no tots els castells gironins eren termenats ni havien de rebre els mateixos drets. Pel fet d'haver estat expressades en un judici, aquestes frases no han de coincidir pas amb la realitat del segle XIV, però, en canvi, el sol fet que algú les arribés a pronunciar ens planteja dos grans interrogants: 1) la coexistència de parròquia i castell termenat, era pròpia només de Lloret o, en cas contrari, es donava amb més freqüència?, i 2) les dues institucions eren compatibles o bé, com a Lloret, una pesava més que l'altra? Per respondre a aquestes qüestions, cal eixamplar el marc d'anàlisi i prendre en consideració casos similars al de Lloret.

Una visió des de fora: les comunitats gironines en els fogatges

Espigolant els pergamins i llibres dels segles XIII i del XIV trobem diversos exemples de la coexistència a Girona de parròquies i castells termenats. En uns quants casos, els termes de castells coincideixen amb els de les parròquies, o bé perquè els primers resseguien els límits preexistents de les segones o a la inversa: quan el 1324 es va separar el castell de Llagostera dels dominis encara reials de Caldes i Santa Seclina, els "termini Calidarum et Locustarie" es dividien "prout utriusque loci parrochie dividuntur";⁸ en canvi, la parròquia de Púbol, segregada el 1335 de la Pera, va obtenir com a terme el "territorium de Pubelo" depenent del castell del lloc.⁹ El que és més significatiu, però, és que els termes dels castells no es van definir precisament sobre el terreny fins aquest moment tan tardà i sempre a causa o bé de conflictes entre diversos senyors, o bé d'alienacions de la jurisdicció reial a favor de nobles, cavallers, ciutadans i institucions eclesiàstiques. En el cas de Solius, els límits del terme castral, que coincidien amb els de la parròquia, van ser fixats per escrit el 1302 per tal d'assegurar que els senyors del castell de la Roca de Solius, el sagristà major de la seu de Girona, podien exigir als habitants del terme l'eixida amb armes al so del castell, entre d'altres drets.¹⁰ Més corrents, però, són les fixacions

8. ACA, Cancelleria, registre 225, f. 226-228 (1324.03.27). Encara avui, existeix una falca molt pronunciada que entra al terme de Llagostera que està ocupada pels masos Companyó, Adroher i Cabanyils, pertanyents els anys 1271 i 1310 a la parròquia de Santa Seclina, actualment part del municipi de Caldes; cf. ALBÀ, M.; TORRES, LL., *El termenal de Llagostera*, Llagostera: Ajuntament, 2001, p. 25-29 i 71-73.

9. La divisió parroquial es va fer, doncs, a partir del castell, de manera "quod torrens vocatus des Pontiy dividat istam ecclesiam parrochiale de Pubelo et aliam ecclesiam predictam de Piru"; cf. ADG, Processos, vol. 350, f. 4v-11v (1335.03.10); cf. MARQUÈS, "La parròquia...", p. 105.

10. ALCART; AULADELL; VIVÓ, *El Castell...*, p. 70-71.

del termenal en el moment en què els compradors o beneficiaris de drets reials entraven en possessió de les seves respectives jurisdiccions: quan el 1324 l'antiga possessió comtal i reial de Llagostera va passar a mans dels Montcada, es van fixar les fites amb Solius, Tossa, Romanya i Cassà de la Selva; el 1326 es van establir els "mulliones, fitas vel fixurias lapideas et bitumine seu calce constructas" que delimitaven els límits de la vila de Banyoles, sobre la qual tenia jurisdicció l'abat del monestir de Sant Esteve; i a Sant Feliu de Guíxols, que va esdevenir braç de la ciutat de Girona i patrimoni reial el 1354, es va delimitar el terme l'any següent.¹¹

A les terres gironines, però, la superposició exacta entre parròquies i castells no es dona amb gaire freqüència. En canvi, a un castell li sol correspondre més d'una parròquia: l'any 1269 trenta-un veïns van jurar que la parròquia de Parlavà pertanyia, igual com la d'Ultramort, al castell de Rupjà, que acabava de ser comprat pel bisbe Pere de Castellnou; el 1326 la "villa Calidarum et villis seu locis de Franciacho de Sancta Seglina et de Cauleriis ... sunt infra terminos dicti castri —el de Malavella— et sunt etiam de pertinentiis bajulie de villa Calidarum cum terminis et pertinentiis".¹² Al vescomtat de Cabrera, la batllia de n'Orri, que tenia seu al castell de Montsoriu, incloïa les parròquies d'Arbúcies, Sant Pere des Pla, Lliors, Cerdans, Sant Pere Cercada, Sant Miquel de Cladells, Sant Feliu de Buixalleu, Riells, Viabrea, Gualba, Breda, Gaserans, Grions i Hostalric.¹³ Mentrestant, l'absència de castells a les parts altes del massís de les Gavarres va fer que les parròquies fossin incorporades als termes dels castells de la plana propera: Sant Cebrià dels Alls pertanyia a Cruïlles, Sant Cebrià de Lledó i Santa Pellaia —tot i la discontinuïtat territorial— a Monells, Sant Pol de la Bisbal a la Bisbal i, finalment, Fitor i Sant Climent de Peralta a Palau-sator.¹⁴

Alguna vegada tenim la certesa que els termes de la parròquia no coincidien sobre el terreny amb els del castell. El de Cruïlles, l'any

11. ACA, Cancelleria, vol. 225, f. 226-228 (1324.03.27); DB, núm. 583 (1326.05.08); AMSFG, Llibre Vermell, f. 1v (1354.06.10); ACG, Sant Feliu de Guíxols, Liber Privilegi-
orum Maior, f. 77 i 79 (1355.01.16); cf. ESTEVA, LL.; PALLÍ, LL., *El termenal de Sant Feliu de Guíxols (1354-1980)*, Sant Feliu de Guíxols: Amics del Museu Municipal, 1990; ALBA; TORRES, *El termenal...*, p. 30-39 i 51-69.

12. CRV, núms. 64 (1269.05.23) i 66 (1269.07.14); ACA, Cancelleria, vol. 228, f. 49v-52v (1326.03.08).

13. La validesa del marc castral al vescomtat de Cabrera es mantingué fins l'època moderna, cf. PLADEVALL, A., "La batllia d'Orri i d'Arbúcies", *Monografies del Montseny*, núm. 9, 1994, p. 125-135; PONS GURI, J. M., "Les jurisdiccions dels vescomtats de Cabrera i de Bas, l'any 1527", *Revista de Dret Històric Català*, núm. 1, 2001, p. 155-224.

14. MALLORQUÍ, *Les Gavarres...*, p. 108-113.

1319, incloïa la parròquia homònima i la de Sant Cebrià dels Alls, però també els veïnats de Salelles i de Valloquera pertanyents a la parròquia de Sant Sadurní, una terra situada a la parròquia de Monells i un conjunt de masos i possessions de la parròquia de Romanyà.¹⁵ Aquesta situació, cinquanta anys enrere, ja havia ocasionat conflictes entre els principals senyors dels llocs veïns tot anticipant-se, en alguns aspectes, al ja conegut plet de Lloret. El 1268 el prior de Sant Miquel de Cruïlles discutia a la senyora del castell de Sant Sadurní, Ermessenda d'Anglès, i als seus castlans la legalitat d'uns bans, talles i obres que els pagesos —“rustici”— del monestir pagaven al castell, perquè segons el prior no eren consuetudinàries —almenys en els darrers quaranta anys—, sinó que havien estat imposades violentament mig any enrere.¹⁶ Un dels punts de la discussió era el motiu pel qual sis pagesos del monestir pagaven una quantitat de civada, palla i ous i prestaven una jova: per la senyora del castell, aquests censos es pagaven “pro castlania”, perquè els “homines et rustici sunt infra terminos dicti castri” i perquè “dictum castrum habet terminios”; en contraposició, el prior deia que el cens es pagava “pro garda” perquè aquelles persones només vivien a la parròquia de Sant Sadurní, perquè no creia que el castell tingués termes. I encara hi havia una qüestió més: dos pagesos de Sant Miquel de Cruïlles, segons els senyors del castell, “habent domos in castro Sancti Saturnini ubi custodiant et saluant se et sua”; el prior, en canvi, va negar que es protegissin —en cas de perill— o guardessin el bestiar a Sant Sadurní.

La superposició entre castells termenats i parròquies podia arribar a ser, doncs, complexa i conflictiva. Per fer-nos una idea global del pes de cadascun dels dos tipus de demarcacions territorials en el conjunt del bisbat, ens cal recórrer als fogatges de la segona meitat del segle XIV. Eren el mecanisme a través del qual es distribuïen els donatius acordats en les Corts pel rei amb els representants dels braços reial, eclesiàstic i nobiliari: a cada comunitat urbana i rural, li corresponia pagar una quantitat de diners que variava segons el nombre de focs que figura en els fogatges i que, posteriorment, es repartia entre els seus membres a través d'un impost, la talla, que els gravava segons la seva riquesa.¹⁷ Més enllà de les informacions fiscals i demogràfiques que contenen, els fogatges presenten un conjunt de “comunitats” del bisbat subjectes al pagament acordat a les Corts, perquè diferencien, segurament a

15. MALLORQUÍ, “Homes...”, p. 59.

16. PSMCR, núm. 95 (1268.04.30).

17. ORTÍ, P., “Una primera aproximació als fogatges catalans de la dècada de 1360”, *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 29, 1999, p. 749; REDONDO, *El fogatjament...*, p. 5-8.

partir de l'organització jurisdiccional del territori, entre “ciutats”, “viles”, “castells”, “parròquies” i “llocs”. D'aquesta manera, podem avaluar globalment la presència de cadascuna d'aquestes entitats en el si del territori del bisbat de Girona (cf. taula 20).

TAULA 20
Les comunitats dels ardiaconats de Girona i la Selva segons
els fogatges, 1358-1378

<i>Tipus de comunitat</i>	<i>Fogatges</i>			<i>Total</i>
	<i>1358</i>	<i>1360</i>	<i>1378</i>	
Ciutat	1	1	1	1
Vila	1	2	1	2 + (1)
Vall	1	2	2	2
Castell	4	10	13	11 + (2)
Castell i parròquia	1	6	2	14
Parròquia	79	85	60	90 + (4)
Lloc	11	1	15	7+ (16)
Indefinit (-)	11	17	47	
Total	109	124	141	127 + (23)

() Casos dubtosos. Fonts: 1358: PONS GURI, “Un fogatjament...”; 1360: IGLÉSIES, “El fogaje...”; 1378: REDONDO, *El fogatjament...*

En el conjunt de la diòcesi, hi havia una ciutat, Girona, i diverses viles, entre les quals destacaven Besalú, Camprodon i Figueres. Als ardiaconats de Girona i la Selva, de viles només hi consten Amer i Pals, tot i que Sant Feliu de Guíxols també encaixaria en aquesta definició. També hi havia dues valls, encara que tenien unes característiques ben diferenciades: la vall d'Hostoles reunia set parròquies i estava sota el domini dels senyors del castell del mateix nom; la vall de Sant Daniel, a les portes de Girona, coincidia amb el territori depenent del monestir homònim tant pel que fa a la parròquia com per la senyoria. El 18% dels nuclis repartits als ardiaconats de Girona i la Selva eren castells termenats, per bé que la meitat podien ser designats com a “castell i parròquia” fins i tot en un mateix fogatge. Mentrestant, el 15% de nuclis eren qualificats com a “llocs”: en la majoria de casos es tractava de veïnats i petits grups d'habitatges dins d'un terme més ampli, però el mot podia servir per designar castells o parròquies. Precisament les “parròquies” són les unitats fiscals de les comarques de Girona més representades en els fogatges, amb una proporció que arriba a prop dels dos terços. Cal assenyalar, tanmateix, que existien uns territoris a l'interior del bisbat que contribuïen en bloc al pagament del fogatge: es

tracta de les “cases taxades” del comte d'Empúries i dels vescomtes de Rocabertí i Cabrera.¹⁸ Aquests territoris, que als ardiaconats de Girona i la Selva ocupaven el lloc de Monells i la meitat sud-occidental de les terres selvatanes, estaven organitzats igualment en castells termenats i parròquies, tal com es comprova en el fogatge de 1360 en què els llocs del vescomtat de Cabrera, quan va ser confiscat pel rei Pere III, van contribuir amb la resta de focs reials.¹⁹

En la representació gràfica de les unitats fiscals dels fogatges sobre el territori dels ardiaconats de Girona i la Selva (cf. mapa 17), observem com les parròquies s'estenen per tot arreu, però sobretot a l'entorn immediat de la ciutat de Girona. Aquesta àrea coincideix, a grans trets, amb els territoris sotmesos jurisdiccionalment al veguer reial de Girona i, en certs aspectes, a la pròpia ciutat gironina: el 1390, per exemple, les “universitates parrochiarum vicarie et baiulie Gerunde”, vint-i-cinc en total, havien de contribuir en les obres dels murs de la ciutat de Girona (cf. mapa 19).²⁰ Mentrestant, de castells termenats només en trobem als extrems més allunyats de l'antic comtat de Girona —Lloret, Tossa, Rocacorba, Finestres, Farners, Brunyola— o bé en terres de senyors laics importants, com els Cruïlles —castells de Cruïlles, Peratallada, Begur—, els Cartellà —castells d'Hostoles i Cartellà— i els Montcada —castells de Caldes, Llagostera, Cassà i, durant un temps, Vilobí.

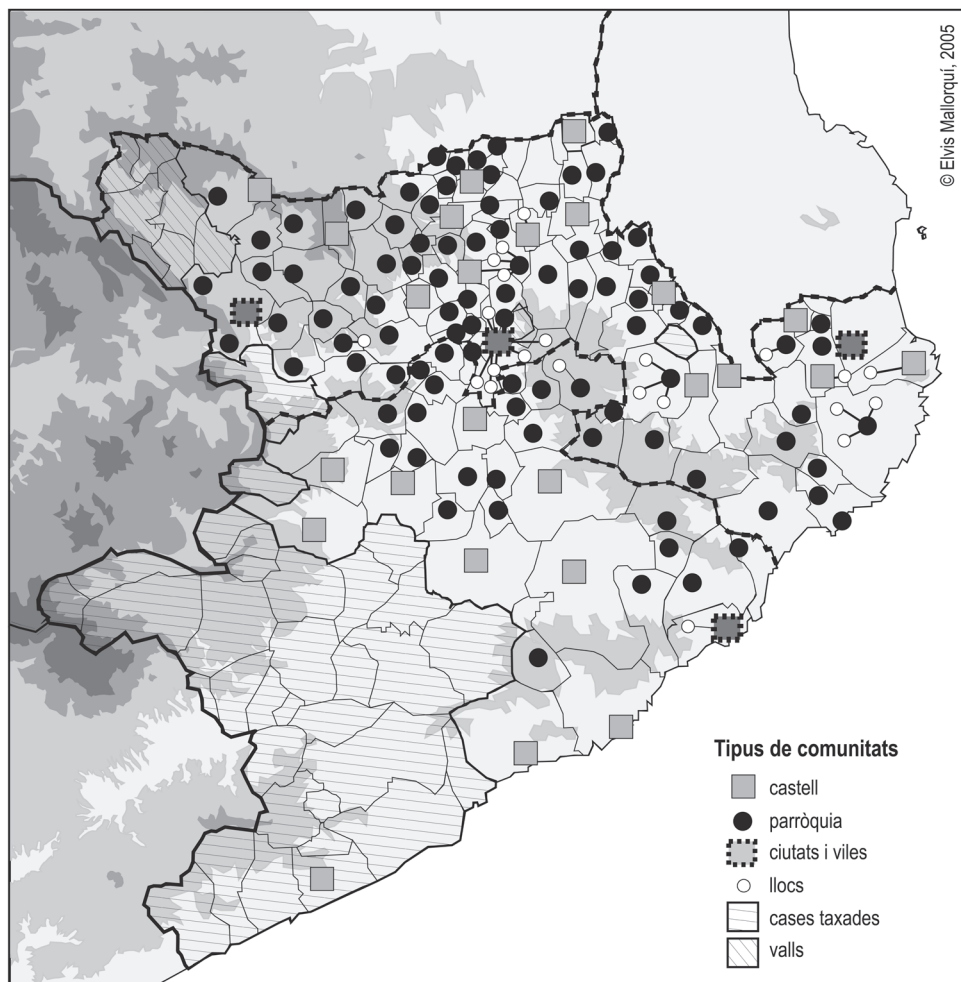
En resum, no és fins a la segona meitat del XIII i, sobretot, al segle XIV que el castell termenat es consolida com a demarcació territorial. Com hem vist en el plet de Lloret, un castell termenat comportava un llarg seguit d'obligacions per als habitants del seu terme: realitzar obres i guaites, refugiar-se a la fortificació en cas de conflicte, sortir armat quan sonava el corn del castell, etc. No ha d'estranyar, doncs, que els lloretencs no acceptessin de bon grat les càrregues derivades del castell i que defensessin que en el seu terme només existia la parròquia. Igual com els habitants de Bordils, els quals, per tal d'escapar a la jurisdicció baronial dels senyors de Cervià, també van reivindicar que la parròquia depenia del rei tot dient que “el lloc de Bordils no

18. ORTÍ, “Una primera...”, p. 753.

19. IGLÉSIES, “El fogaje...”. Sobre l'organització interna del vescomtat de Cabrera, transformat en comtat d'Osona entre els anys 1356 i 1364, cf. PLADEVALL, “La batllia...”; SABATÉ, *El territori...*, p. 81 i 476-477.

20. Les parròquies eren les de Cartellà, Canet, Llorà, Sant Martí de Llémna, Ginestar, Celrà, Juià, Madremanya, Mollet, Flaçà, Sant Medir, Montbó, Adri, Llambilles, Campllong, Sant Andreu Salou, Riudellots de la Selva, Fornells de la Selva, Aiguaviva, Sant Julià de Ramis, Vilafreser, Viladasens, Fallines, Llampaes i Sant Andreu del Terri; cf. LVCG-2, núm. 56 (1390.01.24); cf. SABATÉ, *El territori...*, p. 78-79.

MAPA 17
Les comunitats subjectes als fogatges als ardiaconats de Girona
i la Selva, 1358-1378

Font: MALLORQUÍ, "Parròquia...", p. 178-181.

és de castell".²¹ Aquestes reivindicacions són, creiem, uns excel·lents indicadors de la fortalesa que tenia la institució parroquial a les terres

21. SABATÉ, *El territori...*, p. 93-94.

de Girona: ningú no la posava en dubte, ni tan sols els pagesos que havien de pagar molts drets als clergues i als senyors de la parròquia. La preponderància de la parròquia, especialment als sectors dels ardiaconats de Girona i la Selva més propers a la capital, degué tenir unes conseqüències decisives en les dues atribucions principals de la jurisdicció: l'administració de la justícia i l'organització de l'exèrcit.

L'ADMINISTRACIÓ DE JUSTÍCIA

Buscant similituds amb les ciutats italianes, s'ha cregut que la ciutat de Barcelona exercia diversos drets jurisdiccionals sobre un ampli espai territorial —de Montgat a Castelldefels, passant per Collserola— i la jurisdicció plena sobre l'“hort i vinyet” —les parròquies més properes a la ciutat. En veritat, a la ciutat de Barcelona era el rei qui exercia la jurisdicció civil i la criminal a través dels seus agents, el batlle i el veguer, que també feien complir les ordinacions del govern municipal instaurat el 1283; a les parròquies de l'hort i vinyet i del terme ampli, el veguer reial exercia la jurisdicció criminal, mentre que la civil anava a càrrec dels senyors de cada lloc.²² La situació a Girona devia ser força similar a la de Barcelona. Quan els anys 1190 i 1194 el rei Alfons I va enfranquir els habitants de la ciutat de la intestia i de l'eixorquia, es va definir l'espai on eren vàlides aquestes exempcions —de la font de Pedret a la torre Gironella i a la cadireta superior—, un espai molt més reduït que la parròquia de Sant Feliu.²³ Anys més tard, entre el 1283 i el 1284 es va organitzar el govern municipal a través dels “paciarii, iurati et consules”, que podien recollir col·lectes i talles, comprovar-ne els comptes i dictar bans sobre la ciutat.²⁴ Els jurats gironins, en canvi, no tenien cap atribució judicial ni sobre la pròpia ciutat ni, molt menys encara, sobre el territori circumdant. Era al veguer, al batlle i a la resta d'oficials reials a qui pertocava la defensa de les llibertats de la ciutat: el 1286 el rei permeté al veguer jutjar a Girona “omnis homo extraneus, cuiuscumque iurisdiccioni sit, qui debebit aliquid alicui de Gerunda vel delinquerit in vicaria Gerunde vel robaverit aliquos homines de Gerunde”. En efecte, el 1300 el rei Jaume II va unir la ciutat

22. Aquest tòpic ha estat utilitzat de manera totalment acrítica per molts autors, fins i tot quan la realitat que es llegeix en els documents era ben diferent; cf. ORTÍ, “El municipi...”, p. 35-46.

23. GUILLERÉ, Ch., *Llibre Verd de la ciutat de Girona (1144-1553)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2000 [LVCG-1], núm. 2 (1190.04...); LVCG-2, núm. 2 (1194.10...). El 1194 els habitants de l'alou de Sant Pere de Galligants van ser exclosos de la franquesa i van haver de continuar pagant l'eixorquia al monestir fins al segle XIV.

24. CAVC, vol. 1, núm. 22 (1283.12.26); LVCG-1, núm. 8 (1284.01.25).

de Girona al comtat de Barcelona, va prometre que no vendria ni la ciutat ni les jurisdiccions de la vegueria gironina i va confirmar "quod vicarius Gerunde ... exerceat iurisdictiones in ipsa vicaria".²⁵

En contrast amb les ciutats de Barcelona i de Girona, la situació jurisdiccional de moltes àrees rurals del bisbat gironí arribava a elevats graus de complexitat. L'historiador Josep M. Pons Guri, ja fa temps, parlava de les "jurisdiccions compartides" quan, en un mateix territori, un senyor laic i un senyor eclesiàstic es repartien les atribucions judicials seguint normalment les distincions tradicionals entre jurisdicció civil i criminal, alta i baixa justícia i mer i mixt imperi.²⁶

L'exercici de la justícia criminal al tombant dels segles XIII i XIV

Qualsevol que vulgui emprendre l'anàlisi de la situació jurisdiccional d'un territori determinat ha de fixar, d'antuvi, un marc cronològic ben definit per tal d'analitzar la correlació de forces existent aleshores entre els principals poders polítics del moment. En el nostre cas, hem pres els anys del regnat del rei Jaume II (1291-1327) que presenten, almenys a les terres gironines, una relativa estabilitat política basada en l'estreta aliança amb els bisbes de Girona per lluitar en contra dels comtes d'Empúries. A més, l'any 1301 la teoria de la supremacia del poder reial sobre la resta dels senyors laics es dugué a la pràctica amb la primera definició territorial de les vegueries.²⁷

Al bisbat de Girona, el veguer de Girona i el sotsveguer de Besalú eren, en principi, els encarregats d'exercir la jurisdicció criminal a qualsevol indret. Als sectors dels ardiaconats de Girona i la Selva, la tasca dels veguers tenia el suport dels batlles de la ciutat de Girona i de les poblacions reials de Caldes i Palamós. A la batllia de Palamós,

25. LVCG-1, núm. 10 (1286.03.19) i núm. 17 (1300.04.14); cf. LALINDE, J., *La jurisdicción real inferior en Cataluña*, Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat, 1966, p. 93-99; GUILLERÉ, *Girona...*, vol. 1, p. 130-138. D'acord amb aquests pactes, el 1301 el rei va vendre les rendes de Quart, Palau i Montalt, però en va exceptuar els drets jurisdiccional, el mer i mixt imperi, l'host i la cavalcada, les redempcions i la cena; cf. FERNÁNDEZ, *Una familia...*, p. 94.

26. PONS GURI, J. M., "Jurisdiccions compartides a la Catalunya baix-medieval", dins *id.*, *Recull...*, vol. 3, p. 117-143; ZUCCHITELLO, M., "Jurisdiccions compartides. Els exemples de Tossa i Lloret de Mar", dins *Estudis en honor de Josep M. Pons Guri-2. Quaderns de la Selva*, núm. 13, 2001, p. 109-140. Per a una visió més global, cf. FERRER, M. T., "El patrimoni reial i la recuperació dels senyorijs jurisdiccional en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV", *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 7, 1970-1971, p. 359-361; CUADRADA, C., "Sobre el mer i mixt imperi als senyorijs feudals de la Catalunya Vella (segle XIV)", *Mayurqa*, núm. 22, 1989, p. 201-202.

27. SABATÉ, *El territori...*, p. 172-173.

instituída el 1279 pel rei Pere II, el batlle exercia la jurisdicció civil i criminal sobre els habitants de la vila i dels llocs veïns de Calonge, Vila-romà i Vall-llobrega; més tard, el 1298, el rei Jaume II amplià el territori de la batllia a les parròquies de Fitor i Fenals, però els prohoms i la universitat de Girona, el 1305, li suplicaren que retornés aquests llocs a la jurisdicció i districte de la vegueria de Girona.²⁸ L'altre batlle, el de Caldes de Malavella, exercia la jurisdicció civil i criminal i el mer i mixt imperi en el territori que tenia establert —el castell de Malavella, la vila de Caldes i els llocs de Franciac, Santa Seclina i Caulès—, en els castells de Tossa i Lloret i, segurament també, en els de Cassà i Llagostera, que pertanyien al rei si bé els havia arrendat a diversos senyors de la contrada. El batlle reial de Caldes, però, desaparegué el 1326 quan el seu domini, igual com el de Cassà el mateix any i el de Llagostera, dos anys abans, van ser cedits a Ot de Montcada per compensar el dot de la darrera muller del rei Jaume II i germana d'Ot, Elisenda de Montcada.²⁹

En realitat, però, els veguers tenien molts obstacles per desenvolupar la tasca que els havia encomanat el monarca. El primer era la cessió de drets jurisdiccionals a establiments monàstics i als bisbes de Girona, estrets aliats del rei a les terres gironines. L'any 1297, per exemple, l'abat de Sant Esteve de Banyoles va obtenir la jurisdicció civil i el mer i mixt imperi sobre els vilatans i els pagesos del terme, la qual cosa li permetia tenir jutge, batlle i saig, cúria i llibre de cúria i presó per clergues, monjos i laics —els darrers s'havien de cedir al veguer de Besalú— i les facultats de pregonar, dictar sentències, rebre apel·lacions, donar tutors i curadors als pubills i dones i supervisar dels pesos i mesures del mercat.³⁰ Els únics drets que es va reservar el monarca eren l'obligació de seguir-lo a ell i als veguers en cas de convocatòria del *Princeps namque*, de persecució dels banyolins que infringien les constitucions de pau i treva, de procés contra homes

28. CPFC, núm. 335 (1279.12.03); CAMÓS, LL.; MARQUÈS, J. M., "Documents en pergami de l'Arxiu Municipal de Palamós", *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, núm. 6, 1987 [PAMP], núm. 1 (1279.11.09) i 4 (1298.06.18); LVCG-I, núm. 20 (1305.07.27); SABATÉ, *El territori...*, p. 200. Cal assenyalar que el 1277 el veguer de Girona va vendre al bisbe el castell de Vila-romà, tal com ho va demanar el cavaller Pere Alemany en el seu testament; cf. CRV, núm. 77 (1277.02.07).

29. ACA, Cancelleria, vol. 225, f. 227r-228v (1324.03.29), i vol. 228, f. 49v-51r (1326.03.07) i f. 51v-52v (1326.03.08); cf. SALES, "Crèdit...", p. 25-27.

30. DB, núm. 458 (1297.05.21). El pacte era vàlid encara el 1324, quan el sotsveguer de Besalú va convocar el sometent de la vegueria i va entrar armat a Banyoles per endur-se uns criminals que l'abat de Sant Esteve tenia empresonats; el plet es va resoldre dos anys més tard a favor del monestir i en contra del sotsveguer; cf. DB, núms. 578 (1324.10.27) i 587 (1326.01.31).

del monestir en causes civils i criminals, de captura de malfactors i de pregó del veguer de Girona. Cinc anys després, també es van redefinir els drets dels reis i dels bisbes en dues poblacions de senyoria episcopal, la Bisbal i Bàscara: el 1302 el rei Jaume II va concedir al bisbe la jurisdicció màxima criminal que els oficials de Besalú tenien a la vila de Bàscara i als seus termes i el mer imperi que els oficials de Girona havien obtingut “iniuste” —injustament— al castell i vila de la Bisbal.³¹ Així, el bisbe i els seus oficials podrien imposar penes i castigar qualsevol delinqüent fins i tot pels crims més greus —secrest, incendi, agressió en camí i homicidi— i imposar-los les penes més dures —pena de mort, exili o mutilació de membres—, amb una sola limitació: “quod extra muros dictorum locorum de Baschera et de Episcopali nulla per vos vel officiales vestros fiat executio penae quae ultimum publicum inferat, neque furcae aut alia signa poenae mortem imponentis extra muros locorum predictorum erigantur per vos vel officiales vestros.”

El segon gran obstacle que hagueren d'afrontar els veguers per a administrar la justícia eren els senyors laics. Els principals nobles del bisbat, els comtes d'Empúries i els vescomtes de Cabrera, units temporalment a finals del segle XIII, exercien amb total llibertat la seva jurisdicció sobre els seus dominis. Malgrat els pactes signats entre els comtes emporitans, d'una banda, i els bisbes gironins i els reis d'Aragó, de l'altra, per repartir-se i respectar les jurisdiccions episcopals del castell de Rupià i de les parròquies d'Ultramort i Parlavà, les comtals de Fonolleres, Serra de Daró, Canet de Verges i Sant Iscle i les reials de Torroella i Rocamaura,³² a la fi del dos-cents esclatà un conflicte armat entre els comtes d'Empúries i els reis d'Aragó, aliats amb els bisbes gironins. Les jurisdiccions hi tingueren un paper rellevant: el 1301, mentre Jaume II implantava les vegueries al Principat, el comte Ponç Hug va erigir, a les portes de la Bisbal, el castell d'Empordà i li va concedir la jurisdicció civil i criminal sobre el seu terme, que ocupava les parròquies de Llaneres i Vulpellac.³³ Mentrestant, el vescomte Bernat de Cabrera, l'any 1311, exercia les facultats del mer i mixt imperi als seus dominis del castell de Montpalau i de la parròquia de Pineda:

31. *PM*, núm. 524 (1297.09.27); *CRV*, núm. 103 (1302.11.16); *ADG*, Lletres, vol. U-1, f. 36r-v (1297.11.01-02); cf. RIERA, A., “La justícia senyorial eclesiàstica (segles X al XIV). El cas de Bàscara”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 38, 1996-1997, p. 1569-1580.

32. *CRV*, núm. 64 (1269.05.23); *PM*, núm. 404 (1285.06.18).

33. PONS GURI, J. M.; RODRÍGUEZ, J., *Inventari dels pergamins de l'Arxiu Històric Municipal de Calella*, Barcelona: Fundació Noguera, 1990 [*IAHMCL*], núm. 105 (1301.05.01).

jutjava els crims de lesa majestat, moneda falsa, adulteris, homicidis, parricidis, robatoris de diner públic, redacció de falsos testaments i violències amb armes.³⁴ Altres senyors, però, també disputaven l'exercici de la justícia als veguers i s'aprofitaven de les negligències dels oficials reials. És el cas de Bernat de Cruïlles que l'any 1305 havia intentat apropiar-se del mer i mixt imperi de les viles i dels termes de Peratallada i Cruïlles, d'on només exercia la jurisdicció civil; de totes maneres, entre el 1318 i el 1331, el mateix senyor va obtenir drets jurisdiccionalment a Sant Cebrià dels Alls i Sant Climent de Peralta i sobre el lloc de Santa Susanna de Peralta.³⁵

En resum, als primers anys del segle XIV els veguers reials de Girona, tot i comptar amb l'ajuda dels batlles de Girona, Palamós i Caldes, tan sols exercien les seves capacitats judicials a les terres dels ardiaconats de Girona i de la Selva més properes a la capital, les mateixes que estaven organitzades de manera gairebé exclusiva per parròquies i que no comptaven amb els castells termenats. En realitat, els veguers es trobaven al centre d'un triangle de forces oposades: el rei, sempre necessitat de diners per sufragar les seves polítiques d'expansió pel Mediterrani; els nobles feudals, que molt sovint eren arrendataris dels drets reials però que pressionaven per quedar-se'ls definitivament; i els representants de la ciutat de Girona, els quals eren completament contraris a l'expansió de les baronies feudals laiques i partidaris de la recuperació dels drets alienats per part dels monarques. Aquests, per exemple, van intentar evitar que Guillem Esquerrer, noble al servei del rei, prengué possessió del castell de Monells el 1308 i van intentar redimir en nom del rei la jurisdicció del mateix Esquerrer a Cassà de la Selva el 1316.³⁶ Les pressions dels ciutadans de Girona es feren més fortes després de la cessió reial dels dominis de Caldes, Cassà de la Selva i Llagostera als Montcada, entre el 1324 i el 1326, arribant fins al punt de pressionar el veguer de Girona per tal que atacés la població de Cassà i en foragités els representants dels Montcada.³⁷

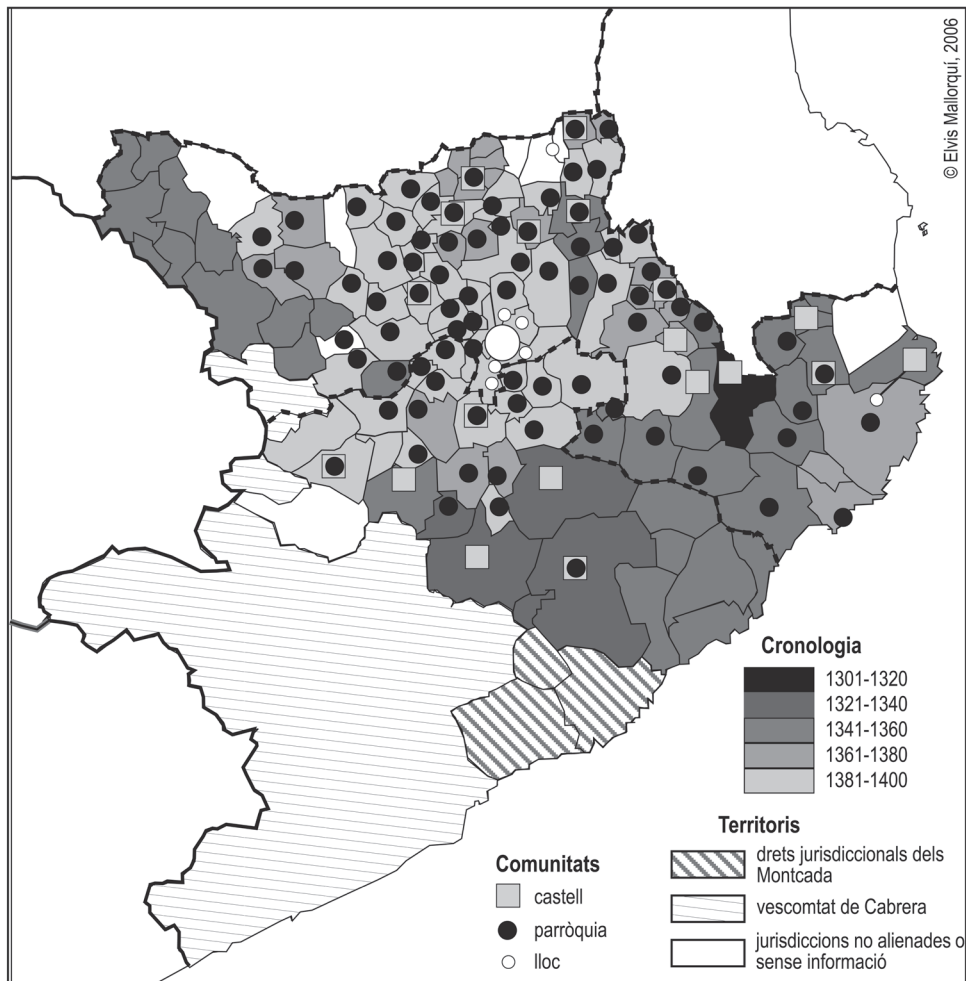
34. AHFF, fons Notarial, pergamí núm. 213 (1311.06.15); cf. PONS GURI, "Jurisdiccions...", núm. 3.

35. *LVCg-I*, núms. 44 (1318.09.30), 53 (1321.08.17) i 109 (1331.09.18). El mateix es detecta al castell de Cornellà de Terri; cf. ARNALL, M. J., *Lletres reials a la ciutat de Girona (1293-1515)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2000 [*LRCG*], núms. 11 i 12 (1317.02.28).

36. ACA, Cancelleria, registre 142, f. 89r-v (1308.07.03); *LVCg-I*, núm. 36 (1316.03.24).

37. *LVCg-I*, núms. 77 (1327.12.16) i 79 (1328.01.22); ADG, *Lletres*, vol. U-2, f. 106v (1324...); cf. SABATÉ, *El territori...*, p. 172-180 i 203; SALES, LL., "El setge i l'ocupació del castell de Cassà de la Selva (1329): un conflicte jurisdiccional entre senyories provocat per les alienacions del patrimoni reial", *Quaderns de la Selva*, vol. 22, 2010, p. 71-75. La cessió de la batllia de Caldes als Montcada va generar un seguit de conflictes

MAPA 18
L'alienació de les jurisdiccions reials als ardiaconats de Girona
i la Selva, segle XIV

Fonts: FERRER, "El patrimoni..."; LLINÀS; MALLORQUÍ, *Història...*, p. 142; SALES, "Crèdit..."

amb les institucions eclesiàstiques que posseïen els castells de Tossa —el monestir de Ripoll— i Lloret de Mar —la pabordia de novembre de la seu de Girona—, que no es resolgueren fins al 1348 i el 1357, respectivament; cf. ADM, *Apuntamientos de Moncada*, vol. 1, f. 539r-v (1348.03.12); *PULM*, núm. 2 (1357.12.13); cf. PONS GURI, "Jurisdiccions..."; ZUCCHITELLO, "Jurisdiccions...", p. 128-135.

La parròquia, en aquests primers anys del segle XIV, no era gens rellevant per a l'exercici de la justícia criminal. En situacions excepcionals, però, ho podia arribar a ser: quan el 1326 els Montcada van obtenir la jurisdicció de Cassà de la Selva, la senyoria del castell va continuar en mans dels descendents de Guillem Esquerrer perquè, a banda de certs problemes successoris, restava pendent de pagar un deute contret pel rei Jaume II uns quants anys abans. Així, almenys fins al 1329 el batlle dels Montcada era qui administrava la justícia i, si havia d'empresonar algú, el conduïa al castell de Llagostera.³⁸ Aquesta situació excepcional prefigurava el que passaria a la segona meitat del segle XIV. Mentre les concessions més antigues de jurisdiccions havien pres com a base els castells termenats —la Bisbal, Caldes, Llagostera, Cassà de la Selva, Cornellà, etc.— o territoris més extensos —les valls d'Hostoles, d'Amer i d'Aro, la baronia dels Cruïlles-Peratallada, etc.—, les urgents necessitats de numerari van dur els reis Pere III el Cerimoniós i Joan I a alienar, especialment entre els anys 1360 i 1390, la jurisdicció criminal i altres drets reials a la pràctica totalitat del territori on actuaven els veguers gironins.³⁹ En aquest moment i a la part central dels ardiaconats de Girona i la Selva, les cessions dels drets jurisdiccionals van prendre les parròquies com a base territorial (cf. mapa 18).

Entre la jurisdicció civil i una "justícia de la terra"

L'anàlisi de la situació de la justícia criminal a les terres gironines posa en evidència una clara diferenciació entre les zones controlades per senyors laics a través dels castells i les parròquies més properes a la ciutat de Girona on el veguer i els batlles reials eren els encarregats d'administrar justícia. Amb relació a la jurisdicció civil, la distinció d'aquests dos sectors segurament també seria vàlida, sobretot pel fet que allà on hi havia un castell termenat, hi existia també una cúria senyorial formada pel batlle, pel jutge, pels saigs i pel notari del lloc. Els primers llibres de cúria conservats, del 1328 a Cassà de la Selva i del 1333 a Monells, recullen la intervenció dels batlles en casos de deutes i d'empares judicials i la seva capacitat per empresonar persones, subhastar béns, dictar pregonos i ordenances en conflictes entre veïns i rebre els juraments de fidelitat dels nous habitants a les viles.⁴⁰ Per al

38. SALES, "El setge...", p. 63-66.

39. FERRER, "El patrimoni...", p. 427-429 i 471-484.

40. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 4 (1328-1332), i Monells, vol. 142 (1333.09.17-1334.01.28). Sobre les possibilitats d'aquesta font per a l'estudi del crèdit i de l'endeutament pagès, cf. SALES, "Crèdit..."

període anterior a la dècada del 1320 i, encara més, per al segle XIII, només disposem d'unes poques dades disperses sobre les cúries dels castells termenats de Sant Sadurní, Cruïlles i la Bisbal.

La carta de justícies de Sant Sadurní, de l'any 1296, presenta un inventari dels drets senyorials en matèria de jurisdicció civil. El paborde d'Aro i els castllans del lloc podien imposar multes en moneda i penes corporals —passar un dia a la presó del castell, vestit a l'hivern i nu a l'estiu— als habitants dels termes del castell de Sant Sadurní per diversos delictes: l'entrada i els danys de persones i bestiar en vinyes, trilles i horts, el robatori de fruites i d'altres béns, la tala d'arbres, la recollida d'herba, la captura de coloms, el no-seguiment de la convocatòria del sometent per perseguir malfactors, el desembeinament d'espases i les baralles i alteració de l'ordre públic.⁴¹ Mentrestant, els senyors del castell de Cruïlles i els priors del monestir de Sant Miquel podien “ponere bannum” a delictes similars als anteriors i compartien un “judex communis” que dictava sentències en els casos d'empara i plets de béns de masos disputats entre ambdós senyors.⁴² El jutge i el batlle solien ser membres fixos de la cúria del castell de Cruïlles, que podia supervisar els comptes de les deixes testamentàries, subhastar terres per pagar deutes i nomenar tutors per a menors d'edat.⁴³ Finalment, el batlle de la Bisbal, en nom de la cúria, imposava multes als qui ajudaven delinqüents, robaven animals, objectes i documents d'altri, envaïen propietats alienes i agredien persones amb armes i baralles; també castigaven els jueus de la població que utilitzaven mesures il·legals en els intercanvis, concedien préstecs “ultra statutum domini regis de ratione .C. pro .xx.” i mantenien relacions carnals amb cristians.⁴⁴

41. PM, núm. 486 (1296.01.08); cf. MARQUÈS, “La senyoria...”, núm. 17.

42. PSMCR, núm. 85 (1264.02.02).

43. AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 21v (1302...), f. 22r (1302.08.20), f. 25r (1302...), f. 49r-v (1302.12.25), f. 56r (1303.01.30), f. 70r (1303.05.23) i f. 86v (1303.09.12); ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 10, pergami núm. 7 (1327.05.14), rotlle 8, pergami núm. 1 (1327.06.06), i rotlle 11, pergami núm. 16 (1328.04.28); cf. MALLORQUÍ, “Homes...”, p. 76-77. En el capbreu de Cruïlles del 1319 es troba un camp adquirit “per compra que-n fiu d-en Guillem de Sure o de la cort de Cruyles” i una persona que actuava com a “tudor dat e assignat per la cort de Cruyles als fills que foren d-en Perich Reig e als béns d'aquells” i com a “curador donat per la cort de Cruyles als béns d-en Ramon Çabater absent de la terra”; cf. ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 4v-5r i f. 31r-v (1319.02.05) i f. 71r-v (1319.02.12). La cúria de Cruïlles, a més, tenia un corredor o nunci, encarregat de la “preconiam sive cridam et curroteriam”; cf. AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 45r (1302...); ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 55v (1319.02.06).

44. PM, núms. 524 (1272.02.19-1287.08.01), 485 (1287.02.08-1296.02.26) i 501 (1296.08.03). A part del batlle, a la Bisbal també hi havia un majordom episcopal i un jutge amb capacitat per actuar també als dominis episcopals de Rupia i Sant Sadurní;

Què passava, mentrestant, a les poblacions que no formaven part del terme de cap castell? Sense una anàlisi exhaustiva dels registres de les notaries de la ciutat de Girona i dels de la cúria del veguer i del batlle de la ciutat, no podem fer res més que plantejar la hipòtesi que, com al comtat de Barcelona, el pacte entre senyories eclesiàstiques i senyors dels castells, segons el qual els monestirs i les esglésies podrien exercir la justícia damunt dels seus homes propis, també hauria estat vàlid a les terres de Girona.⁴⁵ En tenim algunes mostres: el 1194 Elisenda de Vilademany i l'abat del monestir de Sant Miquel de Cuixà es van repartir les "iustitiis et exorchiis et homicidiis" del mas Prats de Riudellots de la Selva; el 1201 el paborde de Sant Martí Sacosta va portar a judici la vídua d'Arnau de Quart per abandonar el mas on vivien també a Riudellots, i el 1295 el prior de Sant Miquel de Cruïlles va nomenar un jutge que hagué de dictar sentència en el plet amb Elisenda de Malver, hereva del mas Motgera de Cruïlles, que l'havia abandonat per viure a la Bisbal.⁴⁶ Encara un exemple més de les facultats dels senyors de la terra sobre els seus homes: l'any 1251 el paborde de maig de la seu de Girona va posar un ban que afectava els habitants "in uilla de Oliuars et uillari de Uillauacarum", dins la parròquia de Sant Julià de Ramis, per tal de limitar i, si era possible, evitar entre el maig i la festa de Sant Miquel l'entrada de persones i bestiar en camps, vinyes i horts a través de la imposició de multes que variaven si s'havia fet de dia o de nit i si el bestiar era gros o menut.⁴⁷

Semblaria, doncs, que mentre es definien les atribucions judicials dels senyors dels castells, els senyors eclesiàstics haurien aconseguit privatitzar l'exercici dels drets de justícia sobre els seus homes propis. Una constitució de les Corts de Girona del 1321 concedia als senyors directes tots els drets de justícia sobre els seus "rustici, borderii et juuenes homines", que no podien apel·lar a cap tribunal reial, eclesiàstic o urbà.⁴⁸ Mentrestant, els Costums de Girona recullen que els senyors dels castells podien empresonar els seus homes propis i tenir-los "sub

cf. *PM*, n. 524 (1296.02.06) i núm. 501 (1296.08.03); *ADG*, Notaria, vol. G-3, f. 135v-136v (1322.05.25).

45. BENITO, *Senyoria...*, p. 483-487 i 501-504. Aquest pacte s'hauria materialitzat legalment amb la constitució de les Corts de Cervera del 1202 que negava als pagesos la possibilitat d'apel·lar als tribunals reials i garantia als senyors la independència de la seva jurisdicció arbitrària; d'aquest règim, però, se n'escapaven els tinentes de les senyories eclesiàstiques i dels feudataris dels comtes-reis; cf. *CAVC*, vol. 1, núm. 11; *CPTC*, núm. 21 (1202.09...).

46. *CDS DG*, núm. 83 (1194.03.07); *ADG*, Almoina, Riudellots de la Selva, pergami n. 42 (1201.04.17); *PSMCR*, núms. 151 i 152 (1295.06.02).

47. *ACG*, pergamins del segle XIII, s. núm. (1251.06.20).

48. *CAVC*, vol. 1, núm. 31 (1321.08.16); cf. CUADRADA, "Sobre el mer...", p. 206.

tina vel tavega vel in ferris vel in biga”, però no els homes dels feus reials i dels llocs religiosos; ara bé, allà on un senyor de castell tenia jurisdicció, no es podia apel·lar a cap altre senyor superior, encara que es tractés d'un habitant d'un lloc de domini eclesiàstic que apel·lés al bisbe.⁴⁹ Aquest costum, doncs, deixava oberta la porta al fet que, a les zones organitzades només a través de les parròquies i sense la presència de castells termenats, els homes i les dones poguessin apel·lar a instàncies superiors com el veguer i, com assenyala el text esmentat, el propi bisbe.

La parròquia, doncs, no va ser el marc d'exercici de la justícia civil per part dels senyors dels castells o dels beneficiaris de les concessions jurisdiccionals efectuades pels reis. Eren els castells termenats les unitats bàsiques a partir de les quals s'administrava la justícia civil, igual com la criminal. Però a les terres del bisbat més properes a la ciutat de Girona, on predominava l'estructura parroquial i no existien castells termenats, podem parlar que s'hi aplicava la “justícia de la terra”, és a dir, la justícia civil exercida pels mateixos senyors directes, molts d'ells eclesiàstics, en contra dels quals els pagesos, en cas de desacord amb les sentències dictades, tenien dret a apel·lar directament al veguer o al bisbe.

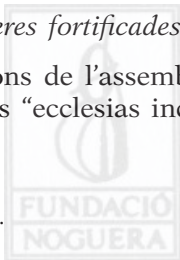
LA DEFENSA DEL TERRITORI

Per molt que ens imaginem fàcilment que la guerra, especialment a l'època medieval, era l'activitat pròpia de reis, nobles, cavallers i guerrers professionals, la realitat dels segles XIII i XIV ho desmenteix radicalment. D'una banda, la pervivència en aquest període d'esglésies encastellades que ja existien al segle XI contradiu la “lògica” feudal que atribueix al castell i als seus senyors el monopoli de la força i de les armes. De l'altra, els membres de les comunitats rurals gironines participaven activament en els exèrcits, en l'organització de la defensa i en el manteniment de l'ordre en el territori. A més, la parròquia també té, en aquests aspectes, un paper que podia arribar a ser, en alguns casos, rellevant.

Esglésies encastellades i celleres fortificades

Una de les constitucions de l'assemblea de Pau i Treva de Fondarella, del 1173, situava les “ecclesias incastellatas” sota la protecció

49. CG, p. 82-83 i 138-139.

dels bisbes i dels comtes reis d'Aragó, totes excepte aquelles on es refugiessin malfactors, raptors i lladres. Es va posar fi, doncs, a una situació anòmla que s'arrossegava des del segle xi mitjançant el pacte entre el bisbe, que recuperava la seva autoritat sobre unes esglésies que havien escapat del seu control directe, i els comtes de Barcelona i reis d'Aragó, que s'asseguraven la seva jurisdicció sobre els castells i fortaleseces eclesials.⁵⁰ Al segle XIII, aquesta problemàtica reapareix en el context de l'augment de tensions entre els comtes d'Empúries i els bisbes gironins, aliats amb els monarques catalans, fins que poc abans del 1300 va esclatar obertament el conflicte.⁵¹

L'església de Vulpellac és un dels primers exemples de les conseqüències del conflicte: l'any 1269 el bisbe gironí va autoritzar el cavaller Ramon de Sant Julià a "facere fortiam ... in parrochia Sancti Iuliano de Vulpeyaco, in loco in quo iam incepistis facere dictam forciam" i a "incastellare ecclesiam de Vulpeyaco et facere ibi fortiam tam supra ecclesiam quam in clochario sive campanili eiusdem ecclesiae".⁵² En aquest cas, el bisbe no actuava tant com a cap de l'Església i responsable de tots els temples del bisbat, sinó com a senyor jurisdiccional del lloc veí de la Bisbal: Ramon de Sant Julià va comprometre's a no perjudicar ni atacar el castell veí de la Bisbal, a permetre el pas dels bisbalencs que perseguïen enemics seus i a prestar fidelitat i homenatge al bisbe per l'obra efectuada a l'església. En canvi, en les terres dels comtes d'Empúries i d'altres nobles el poder dels bisbes arribava sempre tard, quan els temples ja havien estat fortificats: el 1272 el comte Hug d'Empúries es comprometé a no utilitzar el temple encastellat de Sant Iscle d'Empordà en contra dels dominis eclesiàstics; l'any 1299 el bisbe va escriure al cavaller Dalmau de Creixell que no fortifiqués l'església de Vilaür; l'any següent, el bisbe va trobar encastellada l'església de Montagut i va prohibir, sota amenaça d'excomunió, que els homes de Castellfollit, Begudà, Sant Joan les Fonts i el Castellar hi contribuïssin; a més, va manar a la senyora Ermessenda de Pontós i al seu fill Bernat que enderroquessin les fortificacions de l'església de Sant Andreu de Banyeres; i el 1301 el bisbe va fer arribar als clergues de Sant Climent Sescebes i de Capmany una carta amb una sentència

50. *CPTC*, núm. 15 (1173...); cf. FARIAS, "La sagrera...", p. 103-105. Altres assemblees de la fi del segle XII, com les de Perpinyà del mateix any 1173 i de Girona del 1188, reiteren la jurisdicció comtal sobre les esglésies fortificades; cf. *CPTC*, núms. 14 (1173...) i 17 (1188.08.13).

51. SOLER-SAURÍ, *Història...*, p. 223-226.

52. *CRV*, núm. 65 (1269.05.28).

d'excomunió per tots aquells homes del comtat d'Empúries que contribuïssin a l'encastellament dels dos temples parroquials esmentats.⁵³

Molt probablement, les fortificacions consistien en el sobrealçament de l'absis i de la resta de parets de l'edifici, on es col·locaven espitlleres i matacans que s'han conservat fins a l'actualitat en els temples de Sant Iscle d'Empordà, Vilatür i Capmany.⁵⁴ Tanmateix, no existeix encara cap inventari de les esglésies fortificades a les terres gironines⁵⁵ que permeti relacionar-les amb conflictes militars dels segles XIII i XIV. Ni tampoc s'ha estudiat prou la topografia urbana dels nuclis eclesials com per detectar-hi possibles elements de fortificació. La documentació escrita permet assenyalar-ne alguns casos: l'any 1242 Hug de Cervià, senyor de Púbol, va definir al bisbe les malifetes comeses a les viles i parròquies de la Pera i Caça de Pelràs i va permetre que els homes de la Pera poguessin tancar la vila de la Pera; mentrestant, el 1245 el senyor del castell de Cervià, Ermengol de Cervià —que també era el cabiscol de la seu gironina—, va concedir que els futurs habitants del mas Baus només haguessin de prestar al castell el mateix que els altres homes propis de l'església gironina, és a dir, una guaita i una obra a la cellera de Cervià, a part de censos i agrers; l'any 1297 el comte d'Empúries va apel·lar a l'arquebisbe de Tarragona en contra de la decisió del bisbe de Girona de fortificar el lloc de Corça, que havia adquirit a través d'una complexa compra tres anys abans; i l'any 1337 s'esmenten els fossats i les muralles de la cellera de Vilobí d'Onyar.⁵⁶ Per sort, recentment s'ha identificat un pany de la muralla de la cellera medieval de Corça i s'ha trobat un mur amb tres espitlleres a tocar d'un dels portals d'entrada a la cellera fortificada de Flaça.⁵⁷

53. CRV, núm. 71 (1272.03.16); ADG, Lletres, vol. U-1, f. 40r (1299.05.08), 50r (1300.07.12), 56r (1300.08.20) i 57r (1301.01.09).

54. *Catalunya Romànica*, vol. 8, p. 314, i vol. 9, p. 439-440 i 931-932. Els temples de Vulpellac, la Pera, Sant Climent Sescebes i Montagut van ser reformats a l'època moderna i no han conservat elements dels segles XIII i XIV.

55. Al Rosselló s'ha estudiat el repartiment geogràfic i les característiques arquitectòniques de quaranta-tres edificis religiosos fortificats i s'ha esbossat una cronologia de la seva difusió, iniciada al segle XII, però intensificada entre els segles XIII i XIV, després de l'establiment de la frontera definitiva amb el regne francès a les Corberes l'any 1258; cf. LECLERC, S., "Les églises fortifiées en Roussillon", dins *Études Roussillonnaises offertes à Pierre Ponsich*, Perpinyà: Le Publicateur, 1987, p. 223-233. També es documenten esglésies fortificades en terres llenguadocianes; cf. BAUDREU, D., "Le Bas-Razès aux XI-XIIIe siècles, formes castrals et ecclésiales de l'habitat groupé", dins SÉNAC, *Histoire...*, p. 203-204.

56. CRV, núm. 42 (1242.02.10); ACG, pergamins del segle XIII, s. núm. (1245.10.14); PM, núm. 518 (1297.09.16); cf. MARQUES, "Vilobí...", p. 42-43; PUIG, "Bernat...", p. 218-219.

57. PUNSETI, D.; CABRA, J., "Estudi dels paraments de la muralla de Corça. Immobile del carrer Sant Sebastià, s/núm. (Corça, Baix Empordà)", dins *Desenes Jornades...*, p. 529-

Els castells i les prestacions militars

En l'estat actual de les recerques, la fortificació d'esglésies i celleres sembla tenir un paper secundari enfront de la rellevància dels castells, sempre protegits amb murs, torres i fossats, en l'organització de la defensa militar als segles XIII i XIV. En aquest moment, no només els senyors, els cavallers i els guerrers es movien dintre dels castells, sinó que molts pagesos hi acudien per realitzar tasques de manteniment dels murs i dels fossats, o bé per fer les guaites o serveis de vigilància, tal com consta en els Costums de Girona.⁵⁸ Aquestes pràctiques consuetudinàries, fixades per escrit en algunes sentències judicials de finals del segle XIV, com la de Lloret del 1378, eren molt més antigues: l'any 1277 el castlà Bernat de Lloret i vuit homes, en nom seu i d'altres, van acordar que els homes propis dels masos rebrien un berenar diari quan fessin obres al fossar, en d'altres parts del mur i a l'interior del castell.⁵⁹ Tant a la muralla com a dins del castell, els pagesos havien de treballar amb calç sota la direcció d'uns mestres que rebien un menjar sencer i amb la col·laboració d'uns obrers que rebien un *loguerium* per la feina; a més, si calia portar la calç de Girona o d'altres llocs, amb bèsties pròpies, el castlà havia de proporcionar civada als animals i menjar als traginers. Al cap de quaranta anys, segons el capbreu dels anys 1317-1320, els homes dels masos de Lloret i de Caulès encara prestaven les obres "in muro exteriori et in uallo dicti castris... ad serviendum magistris tamen qui ibi operentur" a canvi de la *merendam* del senyor del castell (cf. taula 21). La prestació sembla exclusiva dels masos: ni els sis homes de les bordes ni els divuit habitants del port de Lloret havien de satisfer aquest servei al castell. Pel que fa a la guaita, la situació encara era més extrema: només tres homes de la parròquia hi estaven obligats.

Un altre cas ben documentat és el de Ravós del Terri. Segons el capbreu del 1317, el batlle de l'ardiaca, Berenguer Batlle, havia de "mandare et compellere traginas et batudas et juuas et omnes alias operas que pro archidiaconatu fiunt", de manera que controlava que els homes propis, borders i homes joves de Ravós efectuassin les "operas ad murum forcie exterioris" i les guaites i les bades en temps de guerra, segons el seu estatus personal (cf. taula 21). Cal dir, però, que no les realitzaven de la mateixa manera: els homes joves de Ravós "non ha-

532; FRIGOLA, J., "Intervenció arqueològica al carrer de la Cellera, 17 (Flaçà, Gironès)", dins *Desenes Jornades...*, p. 421-423.

58. CG, p. 158-161; cf. PONS GURI, "Compendi...", p. 342-344.

59. ACG, pergamins del segle XIII, s. núm. (1277.01.02).

TAULA 21
Les prestacions militars dels homes dels castells de Ravós i Lloret,
1317-1320

<i>Habitants</i>	<i>Obres</i>		<i>Guaites</i>		<i>Comunies</i>	
RAVÓS DEL TERRI						
Masos de la parròquia						
- Batlle	1					
- homes propis de l'ardiaca	3		3			
Bordes de la parròquia						
- homes propis de l'ardiaca	3		3			
Força o cellera de Ravós						
- homes joves	13		13			
Total	20		19			
LLORET DE MAR						
Masos de la parròquia						
- homes propis de la pabordia	6			6	6	
- homes propis de la pabordia i del castlà	15	5	3	17	15	5
- (homes propis del castlà)	1	1		2	1*	1
Bordes de la parròquia						
- homes propis de la pabordia		4		4	4	
- homes propis de la pabordia i del castlà		2		2	1	1
Port de Lloret						
- homes propis de la pabordia		2		2	1	1
- homes propis de la pabordia i del castlà		10		10	9	1
- homes propis de la pabordia i Maimó Flaquer		1		1	1	
- (no especificat)		5		5	2	3
Total	22	30	3	49	40	12

■ Sí □ No. * Bernat Botet "*ignorat si tenetur ire cum armis in exercitu domini episcopi propter guerram sicut alii uel non*". Font: ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381 (1317); ACG, Pabordia de novembre, capbreu de Lloret (1317-1320).

bentes mansos neque bornas concedunt quod faciunt ... medias guytas et medias badas ad forciam castrī exteriorē reparandam et tenendam condirectam medias operas", a canvi d'un desdejuni —"projunis"—; els rustici o propietaris de masos, en canvi, havien de tenir "condirectum murum et valla forcie exterioris dicti castrī" i també prestar bades i

guaites al castell quan fos necessari i el senyor ho requerís, a canvi, això sí, de rebre menjar “a la brada que moratur in turri castrì de Rogacionibus”.⁶⁰

Aquestes pràctiques existien, segur, en d'altres castells termenats, però els capbreus no les recullen de manera tan precisa com a Lloret i Ravós.⁶¹ De fet, a vegades surten a la llum alguns conflictes originats quan els homes que havien de prestar les obres i les guaites no eren propis del senyor del castell, sinó d'altres senyories. El prior de Sant Miquel de Cruïlles, per exemple, hagué de defensar sovint els seus homes de les exigències tant dels senyors de Sant Sadurní com dels de Cruïlles: l'any 1268, mentre el castlà del castell de Sant Sadurní reclamava que “usus, obseruancia et consuetudo est et fuit ... quod domini dicti castrì imposerunt et imponunt banna, tallias et operas rusticis et hominibus monasterii de Crudiliis habitantibus in parrochia Sancti Saturnini”, el prior l'acusava d'haver imposat per la força, mig any abans, obres, guaites, talles, bans i pagaments de civada “pro garda” als homes i rustici del monestir; atès que alguns vivien al castell de Sant Sadurní i d'altres només hi tenien cases on ni hi residien ni hi tenien bestiar;⁶² molt més tard, el 1355, el prior de Sant Miquel de Cruïlles va recórrer al bisbe gironí per queixar-se del fet que Gilabert i Constança, senyors de Cruïlles, van obligar els homes de Sant Miquel a treballar a la força de Cruïlles i a portar-hi 500 somades de pedres i 10 mitgeres de calç.⁶³ Amb relació a aquests plets, els juristes acabaren resolent sempre a favor dels senyors dels castells i en contra dels homes d'església i dels aloers, que, juntament amb la resta d'homes del terme, van ser forçats a treballar a les muralles, valls, avantmuralles, barbicanes, “arqueries”

60. ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381, f. 65v-67r (1317.08.10?).

61. A Cruïlles, l'any 1319, només un home prestava una “obra a obs del vall” al senyor del castell; a Cassà de la Selva, només una família prestava “gueytes” al monestir de Sant Feliu de Guíxols, senyor de la “fortitudine de Vilabela”, mentre diversos homes propis confessaven prestar obres per reparar-ne els valls; cf. ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 32r-v (1319.02.16); AHG, Sant Feliu de Guíxols, vol. 7, f. 98v-99r (1319.11.15). A Vilobí d'Onyar, l'any 1337, alguns homes propis pagaven uns diners per la bada i la guaita, efectuaven jornals per escurar els fossats o refer les fortificacions i permetien al senyor tallar arbres per fer bigues pel castell; cf. MARQUÈS, “Vilobí...”, p. 42-43. És possible que a la segona meitat del segle XIV les obligacions relacionades amb la defensa del castell termenat s'especifiquessin millor: alguns homes propis que la sagristia segona de la seu de Girona tenia a Solius confessaven prestar guaites en temps de guerra i obres “in barreriis seu barbachanis et aliis fortaliciis” del castell de la Roca de Solius i fer reparar les barreres, barbicanes, portes i tancaments en fusta, ferro i pedres del castell; cf. AHG, Notarial, Vall d'Aro, vol. 274 Capbreu de Solius (1394-1396); cf. AICART; AULADELL; VIVÓ, *El Castell...*, p. 76-77.

62. PSMCR, núm. 95 (1268.04.30).

63. ADG, Lletres, vol. U-25, f. 230v-231r (1355.03.27) i f. 281r (1355.04.20).

—potser espitlleres— i en la torre mestra del castell —però no en les altres cases de l'interior de la fortalesa— i a fer la guaita i els serveis de vigilància; a més, es va negar als habitants dels masos la possibilitat de defensar-se en les seves cases —potser amb torre— i, és clar, d'eximir-se d'aquestes prestacions militars.⁶⁴

Les obres i les guaites no eren els únics serveis militars exigits pels senyors dels castells. Els homes de la senyoria havien de sortir “ad sonum et cornu castrī”, és a dir, a la crida efectuada des del castell pel senyor o pels seus agents, tant en cas de guerra com per perseguir delinqüents, però sempre dintre del districte del castell. Es tracta d'un dret dels senyors dels castells que, si bé els Costums de Girona diuen que no podien processar els seus homes, sí que els podien castigar amb un ban o multa en el cas que desobeïssin la crida del sometent.⁶⁵ Per exemple, l'any 1264 el senyor de Cruïlles reclamava “ponere bannum” als homes del prior de Sant Miquel de Cruïlles perquè “debebant exire ad sonum et cornu castrī de Crudiliis dum tamen non esset tempore guerre”; l'any 1269 trenta-un homes de Parlavà van reconèixer que havien d’“exire ad sonum et cornu predicti castrī”; a Sant Sadurní, el paborde de juny i el castlà van establir el 1296 “quod omnis homo qui sit de termino castrī nostri de Sancti Saturnini exeat et teneatur exire ad sonum dicti castrī statim quando sonum de viafora mittetur in dicta villa seu parrochia Sancti Saturnini et cornu cornabitur dicti castrī, et ille qui contrafecerit solvat nobis pro banno vel baiulis nostris incontinenti decem solidos sine omni remedio”; l'any 1307 l'ardiac de Ravós va intentar limitar els drets que tenia Ramon de Galliners, cavaller i senyor de la força de Santa Llogaia del Terri, sobre els homes del lloc que eren de senyoria de l'ardiac i, així, va aconseguir que, tot i prestar els serveis de bada, guaita i obres, no haguessin de sortir en host, exèrcit o cavalcada fora de la parròquia; i a Palol de Revardit, els homes del cavaller Bernat de Palol li van reconèixer el 1311 el dret de “facere pacem et guerram de ipsis hominibus et quod ipsi homines tenentur facere badas et gueytas et exire ad sonum et alia seruicia facere necessaria tempore guerre”.⁶⁶

64. CG, p. 160-161 i 164-165.

65. CG, p. 158-161 i 164-165. Els únics que se n'escapaven eren els pagesos que rebien l'encàrrec de tocar el corn del castell, com Pere de Serrabadal de la vall d'Amer el 1332 i altres famílies de la vall de Bas, Sant Joan les Fonts i Tortellà; cf. *ETG*, núm. 90 (1332.10.05); SOLER, S., “Notes sobre el dret de cornar a Tortellà (terme del castell de Sales), s. XIV-XVII”, dins *Amics de Besalú. IX Assemblea d'estudis del seu comtat*, Besalú: Amics de Besalú i el seu Comtat, 2003, p. 138-141.

66. *PSMCR*, núm. 85 (1264.02.02); *CRV*, núm. 66 (1269.07.14); *PM*, núm. 486 (1296.01.08); *ADG*, Seu de Girona, Ardiaconat de Girona, pergamí núm. 36 (1307.08.02);

La participació dels pagesos en el sometent feia necessari que cada família tingués a casa unes quantes armes, cosa que queda provada amb el fet que a la *intrata* del mas Albà de Lloret de Mar, el 1357, hi hagués “duas balistas et ·II· rochs quarum balistarum est modici valoris, quarum una dicitur esse Guillelmi Fortis; item unam lanceam; item unum paues qui dicitur fuit Andree; item ·I· jubetum grossum”.⁶⁷ Així, la participació de tota la comunitat en el sometent, a les ordres del senyor del castell, devia ser un efectiu mitjà d'autodefensa. Potser per això, alguns habitants de masos i veïnats allunyats dels nuclis fortificats van sol·licitar una mena de col·laboració militar als senyors dels castells i als seus agents: els anys 1262 i 1270 cinc homes de Sant Pol de la Bisbal i un de Vulpellac, d'acord amb el seu senyor directe dels masos —el prior de Sant Miquel de Cruïlles—, van prometre al bisbe de Girona, com a senyor de la Bisbal, que sempre estarien “parati armorum”, sortirien “ad sonum et cornu castris et hominum de Episcopali et ad adiuuam et defensionem eorum et omnium terminorum eiusdem castris” i pagarien una lliura de cera de cens i reconeixement, a canvi de rebre la protecció i l'ajuda dels batlles i homes de la Bisbal en cas que els primers els cridessin.⁶⁸

Els sometents organitzats des dels castells degueren tenir un paper destacat en el llarg conflicte entre els comtes emporitans, d'una banda, i els reis d'Aragó i bisbes de Girona, de l'altra, i també en d'altres conflictes de menor abast territorial.⁶⁹ Però aquesta forma de sometent no era l'únic agrupament militar existent: segons el text dels Costums de Girona, “omnes homines civitatis et vicariae Gerundae, cuiuscumque sint domini, de consuetudine tenentur ire ad exercitus, hostes et cavalcas et ad sonum emissum de *viafors* et pacis et treugae et usatici *Princeps namque*”.⁷⁰ És a dir, a part dels senyors del castell, que podien mobilitzar els seus homes però només dintre del districte dels seus castells, el veguer de Girona, en nom del rei, podia alçar sometent per perseguir els foragitats de pau i treva i també amb finalitats pre-

BCAH, Arxiu, pergami núm. 480 (1311.02.07-1311.04.16); cf. MARQUÈS, “La senyoria...”, núm. 17; MALLORQUÍ, “Parròquia...”, p. 856-857.

67. ACG, Pabordia de novembre, lligall s. núm., plec núm. 2 (1357.06.03).

68. PSMCR, núms. 79 (1262.08.25) i 102 (1270.06.24); cf. MALLORQUÍ, “Els àmbits...”, p. 196. De manera similar, l'ardiaca major va autoritzar cinc homes propis i sòlids seus, de la parròquia de Santa Llogaia del Terri, a anar a l'exèrcit contra els genovesos tal com “alii homines qui sunt ecclesiarum degentes infra terminos seu iurisdictionem militum”; cf. ADG, Seu de Girona, ardiaconat de Girona, pergami núm. 58 (1332.09.11).

69. Altre cop, la situació excepcional de Cassà de la Selva entre el 1326 i el 1329 féu que els senyors de l'indret, els Montcada, no poguessin exercir la jurisdicció des del castell, en mans dels hereus de Guillem Esquerrer; cf. SALES, “El setge...”, p. 64-65.

70. CG, p. 176-177.

ventives o defensives.⁷¹ I el mateix rei, en virtut de l'usatge 68 conegut com *Princeps namque*, podia alçar el sometent general, que aplegava tots els homes d'entre vint i cinquanta-cinc anys —exceptuant-ne els pobres, els batlles, els jutges, els oficials i els advocats— per defensar el país, cosa que va succeir l'any 1285 arran de la croada del rei de França contra Pere II el Gran.⁷²

Les comunies del bisbe de Girona

A diferència dels castells, no documentem prestacions d'obres a les fortificacions de les esglésies ni tampoc serveis de guaita des dels campanars ni, encara menys, rectors de parròquies al capdavant dels sometents locals. Però, mentre al bisbat de Barcelona, entre els segles XIII i XIV, es van crear els sacramentals del Baix Llobregat i del Vallès, unes milícies formades pels homes de vila i pels pagesos depenents de l'església, del rei o dels ciutadans de Barcelona i organitzades a partir de les parròquies,⁷³ a les terres gironines es desenvolupava un contingent militar format exclusivament per homes depenents d'esglésies: les "comunies" del bisbe de Girona.⁷⁴

71. LALINDE, *La jurisdicción...*, p. 110-116. Al segle XIII l'host més popular es va convocar moltes vegades, però l'exèrcit feudal de castlans i cavallers, en franca decadència, encara actuà en diversos conflictes; cf. SABATÉ, "Les castlanies...", p. 184-185.

72. "Princeps namque si quolibet casu obsessus fuerit, uel ipse idem suos inimicos obsessos tenerit, uel audierit quemlibet regem uel principem contra se uenire ad debellandum, et terram suam ad succurrendum sibi monuerit tam per litteras quam per nuncios, uel per consuetudines, quibus solet amoneri terra, uidelicet per fars, omnes homines, tam milites quam pedites, qui habeant etatem et posse pugnandi, statim ut hec audierint uel uiderint, quam citius quod poterint ei succurrant. Et si quis eis fallerit de iuuamine quod in hoc facere poterit, perdere debet cuncta que per illum habere in perpetuum; et qui honorem per eum non tenuerit emendet ei fallimentum et deshonorem quem ei fecerit cum auere et sacramento, manibus propriis jurando quoniam nemo debet fallere ad principem ad tantum opus uel necessitatem"; cf. UB, p. 102-103; PERES, J., *El sometent a través de la història*, Barcelona: Joaquim Horta ed., 1924, p. 5, 10 i 28-34.

73. El sacramental del Baix Llobregat es va constituir el 1258 i el del Vallès el 1315; cf. PERES, *El sometent...*, p. 27, 37-42; MADURELL, J. M., "Els sacramentals del Vallès, Maresma i Llobregat. (Contribució a la seva història)", dins *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Barcelona: 1962, vol. 3, p. 183-192; CUADRADA, "El sacramental i les franqueses del Vallès i del Maresme a l'Edat Mitjana", dins *XXXIII Asamblea intercomarcal d'estudiosos*, Granollers: Museu de Granollers, 1988, p. 203-217; id., "Els greuges del sacramental a les Corts Catalanes (s. XIV-XV)", dins *Les Corts a Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1991, p. 208-216; FERRER, "El sacramental: una milícia camperola dirigida per Barcelona", *Barcelona. Quaderns d'història*, núm. 1, 1995, p. 61-70.

74. Potser a causa de l'existència de les comunies, el sacramental es va implantar a Girona a partir del 1430 i sense participació de l'església; cf. LVCG-2, núm. 97 (1430.10.31); cf. CUADRADA, "Els greuges...", p. 214; FERRER, "El sacramental...", p. 70; CG, p. 176-177.

Ja al segle XI es tenen notícies, al sud de França i en el context de la implantació de la Pau de Déu, d'exèrcits formats per pagesos i dirigits pels bisbes per tal de garantir la protecció dels dominis eclesiàstics i episcopals, si bé, ben aviat, serien derrotats pels exèrcits feudals, formats per veritables professionals de la guerra.⁷⁵ Mentrestant, la inexistència d'un poder públic fort a Catalunya va fer que els bisbes promoguessin la institució de la Pau i Treva de Déu per tal de limitar les violències i posar els infractors de les constitucions sota la jurisdicció episcopal; al segle XII, la iniciativa episcopal es va consolidar amb el suport rebut dels comtes de Barcelona i dels seus representants als territoris, els veguers. Aquests, d'acord amb la jurisdicció dels bisbes, perseguien els infractors, els imposaven multes pecuniàries —de 30 a 60 sous— o d'excomunió, que es repartien entre ambdós poders. Les insuficiències del poder episcopal, doncs, eren suplides pel suport dels veguers, els quals, al seu torn, havien de jurar el seu càrrec davant dels bisbes, els havien de cedir una part de les multes imposades i els havien de deixar participar en els judicis als infractors.⁷⁶ Segurament és en aquestes pràctiques on cal cercar l'origen de les comunies del bisbe de Girona, un exèrcit que podria haver pres el nom d'un dels Usatges de Barcelona i que podria tenir molt a veure amb l'obligació dels homes d'església de seguir el bisbe quan aquest els convoqués, tal i com s'expressa en una constitució del parlament eclesiàstic de Tarragona.⁷⁷

A banda dels seus nebulosos orígens, diverses notícies del primer terç del segle XIV permeten dibuixar prou bé les característiques d'aquest contingent militar. La primera, situada en el context del conflicte entre el bisbe de Girona i el rei d'Aragó, d'una banda, i el comte d'Empúries, de l'altra, és un procés de l'any 1301 iniciat amb la demanda dels procuradors dels homes d'església del comtat d'Empúries i del vescomtat de Cabrera —aleshores units pel matrimoni de Ponç Hug i Marquesa— en contra de l'ordre dictada pel bisbe de Girona

75. AUBRUN, *La paroisse...*, p. 102.

76. LALINDE, *La jurisdicción...*, p. 69-70.

77. Es tracta de l'Usatge 70: "Comunie et conueniencie quas inuicem milites et pedites fecerint in caualcatas uel in uenationes ire uolentes, firmiter teneantur ab eis qui eas audierint et auctorizauerint, et qui eas audierint et tacuerint et non contradixerint, ut ita habeant produm et dampnum quemadmodum inter illos fuerit conuentatum"; cf. UB, p. 104-105. El text de la constitució del 1235 diu així: "Homines vero ecclesiarum et locorum religiosorum ad mandatum sui episcopi ad pacem et treugam deffendendam exire ire teneantur secundum quod ipse episcopo videbitur expedire, habito respectu ad negotii qualitatem, salva iurisdictione Terraconensis ecclesie"; cf. CAVC, núm. 18 (1235.02.07).

“de sequendo comunias cum armis et victualibus trium mensium”.⁷⁸ Deien que només el comte d'Empúries —i vescomte de Cabrera—, com a titular del mer imperi i la jurisdicció civil i criminal en els seus dominis, podia exigir als seus súbdits el servei d'host i cavalcada; a més, es deia que l’“exercitus comuniarum” s’havia pregonat i reunit per atacar el castell de Verges, una possessió dels comtes emporitans, amb la qual cosa els homes d’església del comtat i del vescomtat haurien d’enfrontar-se al seu senyor, al qual devien fidelitat i homenatge. Davant la resposta del bisbe de Girona, que considerava que no hi podia haver excepcions i que calia defensar els ministres i els homes d’església de tota opressió, els procuradors van apel·lar a la seu de l’arquebisbe de Tarragona. Desconeixem la resolució final del plet, per bé que degué tenir alguna cosa a veure amb els termes de l’acord del 1302 entre el rei Jaume II i el bisbe Bernat de Vilert per tal d’organitzar la persecució dels foragitats de pau i treva: en cas que els malfactors no restituïssin els danys ni obeïssin les disposicions del veguer gironí, aquest podia demanar a l’“episcopum seu eius officialem ut convocet comunias”. El veguer, doncs, podia demanar al bisbe que, en un termini de quinze dies i sota pena d’excomunió i multa de 20 sous, els “homines comuniarum” estiguessin llestos per afegir-se a l’“exercitus locorum domini regis” i seguir-los on calgués —mai fora del bisbat de Girona— fins que obtinguessin la llicència per retornar a les seves llars.⁷⁹

L’acord del 1302 continuava vigent vint anys després. En efecte, l’import de les multes imposades als absents de la comunia es repartia per meitats entre el rei i el bisbe, tal com reconegué Pere de Cardonets, porter de l’infant Alfons, amb relació a les sancions imposades a uns homes del vescomtat de Bas els anys 1327 i 1328. La direcció de l’exèrcit dels homes d’església continuava en mans dels oficials reials, però el bisbe encara era qui els convocava: el 1327 el veguer de Girona va manar els homes de Corçà que anessin contra el castell de Foixà, però el bisbe no li ho permeté “si dons les comúnies no eren appellades per vós senyer e per l’esglea”.⁸⁰ Aquest i d’altres excessos comesos pel veguer de Girona i els seus agents, com emetre el “sonum de viafors”

78. ADG, Processos medievals, vol. núm. 10, f. 49r-51r (1301.09.09).

79. CRV, núm. 102 (1302.11.15); cf. GUILLERÉ, “Ville...”, p. 455; íd., *Girona...*, p. 83-84. La quantitat de 20 sous per multa coincideix amb la que era imposada als absents dels sacramentals del Llobregat i del Vallès; cf. FERRER, “El sacramental...”, p. 62-63.

80. ADG, Lletres, vol. U-2b, f. 107v-108r (1327.04.15) i f. 125r (1327); vol. U-3, f. 52v-53r (1328.01.17), f. 156v (1328.08.27), f. 164v (1328.09.23) i f. 177v (1328.11.08). L’import de les multes era pel veguer als llocs de jurisdicció reial, pel bisbe als dominis de la mesa episcopal i es dividia per meitats en terres d’esglésies, barons, cavallers, ciutadans i altres persones.

sense motiu seriós i la imposició de penes injustes i indegudes, van portar el rei Alfons III, l'any 1332, a regular les circumstàncies en què els "homines ecclesie Gerundensis dicti monasteriorum religiosorum clericorum et personarum ecclesiasticarum diocesis Gerundensis" havien de sortir al so de viafors: 1) si el so era emès sense causa justa, no es podia demanar cap multa als que no havien sortit; 2) els homes d'església només havien de sortir a perseguir malfactors en cas de crim flagrant i en cas de dubte, dins els límits de la jurisdicció reial i sota pena màxima de 10 sous si no ho feien, i 3) com que "vicarie diocesis Gerundensis multum late existunt", es permeté que els que vivien més enllà de dues llegües del lloc on el so de viafors fos emès només haguessin de sortir si els perseguits passaven per les seves poblacions.⁸¹

Afortunadament, disposem de dos aplecs documentals que es refereixen als integrants de les comunies i a la seva vinculació amb la parròquia. Es tracta, d'una banda, del capbreu de Lloret dels anys 1317-1320 en el qual els homes propis del paborde de novembre i del seu castlà reconeixen estar obligats a "ire cum armis sicut alii homines termini castri de Loreto propter guerram domini episcopi Gerundensi uel dicti prepositi ... cum aliis hominibus ecclesie ... cum comuniis ecclesie Gerundensi ... quocumque loco ipse dominus episcopus ipsos habeat necessarios" (cf. taula 21). Dels quaranta-cinc homes propis depenents de la pabordia de novembre, tant si eren homes dels masos i de les bordes com pobladors del port de Lloret, només vuit se n'escapaven, un dels quals "quia est faber". Fins i tot, en els casos en què una dona era el cap de la família, eren els fills els que anaven a l'exèrcit. De l'altra, els registres de la cort episcopal de Girona recullen el nom de dues-centes una persones excomunicades perquè no havien acudit a les "comunie seu exercitus comuniarum ... uocate" l'any 1325 contra Guillem Batlle, senyor de la torre de Montpaó —a la comarca de la Segarra—, que havia estat "a pace et treuga legitime

81. *PM*, núms. 971 (1331.10.25) i 974 (1332.03.09). Els abusos d'agents reials que forçaven homes d'església a seguir les tropes reials van continuar en dates posteriors: el 1340 el veguer de Girona i el batlle reial de Figueres van obligar molts homes d'església a seguir l'host i cavalcada en contra del comte de Pallars; i el 1359 el batlle reial de Palamós va imposar penyores a homes de Vila-romà i Vall-llobrega perquè no havien acudit a un viafors; cf. *ADG*, Lletres, vol. U-7, f. 44r-v (1340.05.17) i vol. U-34, f. 112v-113r (1359.02.13); *LRCG*, núm. 122 (1340.06.16); *ADG*, Notaria, vol. G-15, f. 111v (1341.06.14); *PM*, núm. 1095 (1341.11.10-13). Encara el 1367 es va convocar la comunia per atacar el castell d'Argimon, en mans del vescomte Bernat IV de Cabrera, i sembla que el 1383 es va reunir la darrera comunia; cf. MARQUÈS, J. M., "Argimon: indret, castell i santuari", *Quaderns de la Selva*, núm. 5, 1992, p. 35-36.

tunc eiectum".⁸² La gran majoria van ser absolts en els anys següents després de satisfer unes multes —normalment 20 sous per persona—⁸³ o de demostrar que n'eren exempts. En efecte, hom podia escapar-se de l'exèrcit episcopal per motius d'edat —els menors de catorze anys i els majors de setanta—, d'ofici —els ferrers, els moliners i els notaris, sobretot—, de salut i d'estatus personal —ser home franc, pobre de solemnitat, solter o home propi de cavaller o d'un monestir exempt— (cf. taula 22).

Reunint les informacions dels dos plecs documentals analitzats, podem concloure que els integrants de l'exèrcit episcopal eren homes propis depenents d'institucions eclesiàstiques que tant podien residir en masos i bordes com en nuclis concentrats. Ara bé, no pas a tot arreu del bisbat: les zones de procedència dels excomunicats corresponen, paradoxalment, a territoris de jurisdicció senyorial —com el comtat d'Empúries, el vescomtat de Cabrera, Bas i Rocabertí o el castell de Farners (cf. mapa 19). Com s'explica això? La resposta no és gens clara, però pot tenir a veure amb el fet que els habitants de les parròquies de la rodalia de Girona ja participaven activament en la defensa de la ciutat, tal com es dedueix de la contribució amb obres a la muralla de Girona l'any 1390,⁸⁴ i potser també integrant l'exèrcit de la ciutat.⁸⁵ Segurament, les capacitats d'aquesta força militar no eren suficients per defensar eficaçment els interessos del rei i de les ciutats reials, per la qual cosa els jurats gironins veien amb bons ulls la continuïtat de les comunies que permetien aplegar els homes d'església de la resta del bisbat.⁸⁶

82. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 10v (1326.03.22); cf. document 17a. La identificació de Guillem Batlle com a senyor de la torre de Montpaó es dona a: ADG, Lletres, vol. U-3, f. 156v (1328.08.27), vol. U-4, f. 143r (1330.12.12), vol. U-5, f. 8r-v (1332.11.09); i ADG, Notaria, vol. G-11, f. 75r-v (1336...). La torre estava situada al sud-est de Cervera; cf. *Els castells catalans*, Barcelona: Rafael Dalmau editor, vol. 6, p. 715-717; *Catalunya romànica...*, vol. 24, p. 450-451.

83. ADG, Lletres, vol. U-2b, f. 107v-108r (1327.04.15); vol. U-3, f. 52v-53r (1328.01.17), f. 153v (1328.07.28), f. 156v (1328.08.27), f. 165r (1328.09.26) i f. 179r (1328.11.12). A Pere de Vilagats de Puigpardines, després de pagar 50 sous, n'hi hagueren de retornar 30; cf. ADG, Lletres, vol. U-3, f. 156v (1328.08.27).

84. LVCG-2, núm. 56 (1390.01.24); SABATÉ, *El territori...*, p. 78-79.

85. De la milícia urbana de Girona en tenim notícia l'any 1318, quan el rei Jaume II va demanar als gironins que el seguissin en una expedició militar de dos mesos; cf. LRCG, núm. 14 (1318.09.08).

86. GUILLERÉ, "Ville...", p. 455-456; *id.*, *Girona...*, vol. 1, p. 83-85.

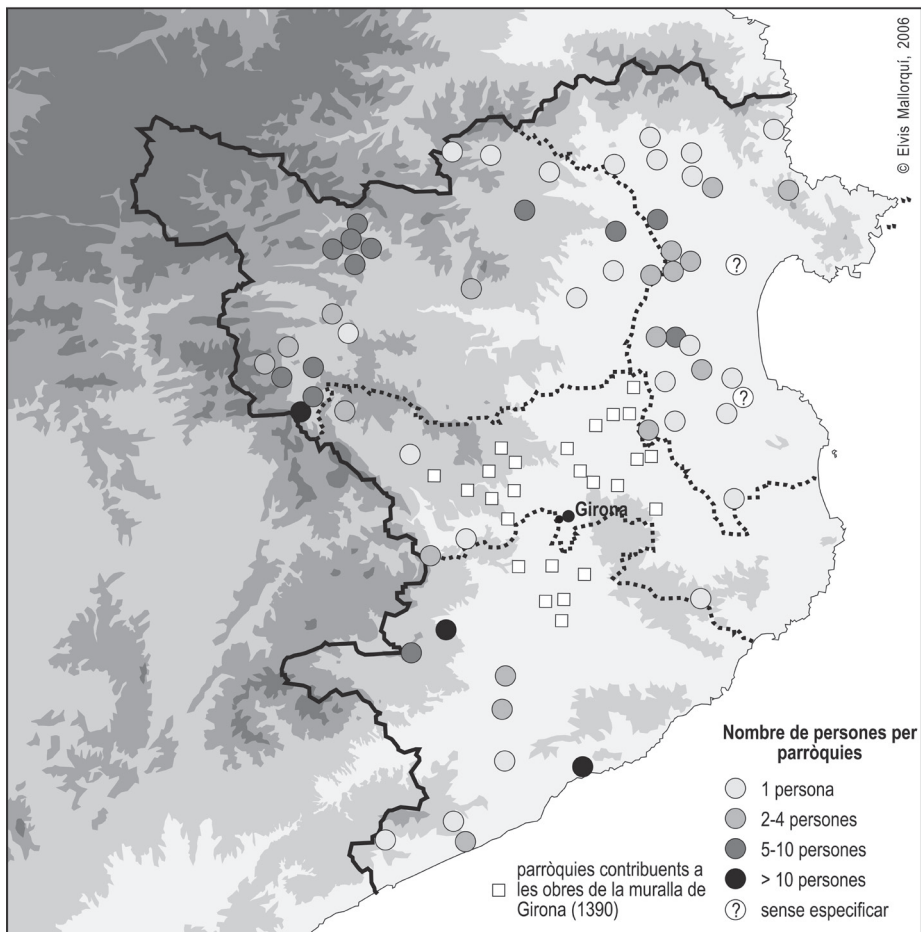
TAULA 22
Els motius d'exempció de la comunia contra Guillem Batlle,
1326-1336

<i>Motius</i>	<i>Nombre de casos</i>		<i>Total</i>	<i>%</i>
Estatus personal			27	13,43
- home franc i/o redimit	5			
- homes propis de monestir	1	(10)		
- home propi de cavaller	2			
- no tenir mas	1			
- solters sense heretament	1			
- pobre de solemnitat	7			
Edat			17	8,46
- menors de catorze anys	2			
- majors de setanta anys	13	(2)		
Ofici			28	13,93
- ferrer	5			
- forner		(2)		
- moliner	15			
- notari	3			
- barber		(1)		
- nuncis		(2)		
Malaltia			23	11,44
- indeterminada	17			
- febres quartanes	2			
- coixos	1			
- <i>per aspectum corporis</i>	1			
- bogeria	1			
- <i>in genitalibus fractis</i>	1			
Altres			9	4,48
- absència de la diòcesi	1			
- absència del domicili	2			
- donar testimoni en un plet	4			
- tenir en comanda un castell	1			
- acudir a la comunia a Girona	1			
Sense motiu especificat	97		97	48,26
Total	184	17	201	100

(): casos dubtosos.

Font: MALLORQUÍ, "Parròquia...", p. 792-795.

MAPA 19
La procedència dels integrants de les comunies del bisbe de Girona,
1326-1336

Font: LVC-2, núm. 56 (1390.01.24); MALLORQUÍ, "Parròquia...", p. 792-795.

Existeix una segona explicació possible: el veguer de Girona, com a responsable de garantir l'ordre en les parròquies de la rodalia que depenien de la jurisdicció reial, no necessitava la llicència del bisbe per convocar a l'exèrcit els homes d'església d'aquests llocs. En canvi, als llocs de jurisdicció senyorial, l'única via que tenia el veguer per aconseguir més efectius per al seu exèrcit era a través del bisbe i dels seus agents a les parròquies, els rectors, els quals publicaven les crides a l'exèrcit del veguer, assenyalaven quines persones se n'havien

absentat i els excomunicaven fins que no hagués estat satisfeta la multa corresponent de 20 sous. En efecte, després de la convocatòria a la comunia contra Guillem Batlle, el 1325, molts clergues parroquials van rebre l'encàrrec d'investigar la validesa de les excuses aportades pels absents de la comunia, de recollir les multes imposades i d'absoldre els que havien estat excomunicats i oportunament exemptats;⁸⁷ a Sant Jordi Desvalls, l'any 1329, el clergue sabia perfectament que hi havia molts excomunicats "propter comunias", igual com a Sant Iscle de Colltort, el domer explicava el cas de dos parroquians que van morir mentre eren excomunicats "ex eo quia non juerant ad comunias", dels béns dels quals va prendre la quantitat exigida com a penyora;⁸⁸ i, en el sínode diocesà de 1335, el bisbe Arnau de Mont-rodon va manar als clergues amb cura d'ànimes que recordés als "parrochianos suos qui in excomunionem per annum vel ultra, ratione comuniarum vel alia quevis causa persisterint", que s'havien de fer absoldre.⁸⁹ Cal dir, tanmateix, que no sempre els clergues es comportaven tal com esperava el bisbe: el 1326 l'oficial del bisbe imposà 150 sous de multa al sagristà d'Espornellà —potser per un afer vinculat a les comunies— i l'any següent el bisbe manà als clergues de la vall de Bas que li donessin les penyores rebudes dels parroquians multats abans d'absoldre'ls.⁹⁰

CONCLUSIONS

Als segles XIII i XIV, els senyors dels castells termenats, els seus castlans i els seus batlles eren, en tant que caps de la cúria formada per jutges ordinaris i notaris, els principals encarregats d'exercir la

87. ADG, Notaria, vol. G-7, f. 38v-39r (1330.04.19), i Lletres, vol. U-4, f. 197r (1331.09.20). En alguns casos, no eren els mateixos clergues de les parròquies, sinó altres religiosos, com els capellans de Sant Miquel de Fluvià i de Sant Quirze de Colera, el prior de Sant Pere Cercada i clergues de parròquies veïnes —Caldes, Arenys, Valveralla, Masarac, Vilamalla, Cabanes i Sant Climent Sescebes— a les dels acusats —Maçanet de la Selva, Sant Iscle de Vallalta i Sant Pere de Riu, Ventalló, Vilarnadal, Sant Feliu de Cadins i Vilartolí, respectivament—; cf. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 66r (1326.04.22), vol. U-2b, f. 39v-40r (1326.11.14), f. 83v (1327.02.13) i f. 85r (1327.02.18), vol. U-3, f. 57v (1328.01.27) i f. 179r (1328.11.12); cf. document 17b. Només en un cas, el de Bernat de Rovira d'Anglès, el bisbe va encarregar la investigació a un jurista de Girona; cf. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 172v (1326.08.07) i vol. U-3 (1327.10.07).

88. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 1r (1329.04.29) i p. 114v (1329.11.15).

89. Tomàs Noguer i Josep M. Pons Guri van transcriure *comunium* en lloc de les *comuniarum* a què es refereixen interpretacions més recents; cf. CSG, p. 120; BUENO, *El derecho...*, p. 93; MARQUÈS, "Recensió...", p. 699.

90. ADG, Notaria, vol. G-6, f. 81r (1326.12.09) i f. 104r (1327.04.17), i Lletres, vol. U-2b, f. 105v (1327.04.15). Només en el primer cas, la relació amb la qüestió de les comunies no és clara.

justícia en els afers civils que solien enfrontar els membres de la mateixa comunitat local entre ells. A la vegada, organitzaven el sometent local, és a dir, la milícia formada per tots els caps de casa del lloc que havien de sortir armats quan el corn del castell els cridava per perseguir lladres o malfactors o per qualsevol altre motiu. Aquestes formes organitzatives, però, només es donaven en els territoris estructurats a partir dels castells termenats que, als ardiaconats de Girona i la Selva, no eren majoritaris. Als sectors on només existia la parròquia com a base de l'ordenació territorial i social, situats a la zona circumdant a la ciutat de Girona i caracteritzats pel predomini de petites senyories eclesiàstiques superposades entre elles, la justícia era administrada o bé pels propis senyors directes dels homes propis o bé pel veguer i pels altres oficials reials, que també s'encarregaven de l'enquadrament militar dels habitants d'aquests territoris.

A diferència de la justícia civil, els veguers de Girona es reservaven, en nom dels reis d'Aragó, l'exercici de la jurisdicció criminal i el manteniment de la Pau i Treva a tots els racons de la vegueria definida el 1301. En realitat, el veguer exercia sense oposició aquestes atribucions només a l'àrea central del bisbat i de la vegueria, a l'entorn de la ciutat de Girona, un territori estructurat a partir de les parròquies perquè els castells termenats havien anat perdent la definició territorial heretada del segle xi. En canvi, als sectors del comtat d'Empúries i del vescomtat de Cabrera, al nord-est i al sud del bisbat, respectivament, l'autoritat dels veguers era pràcticament inexistent si no hagués estat per les comunies, un exèrcit format pels homes d'església i que, a sol·licitud del veguer, el bisbe podia convocar a través de la xarxa de rectors parroquials. A més, a mesura que avançava el segle xiv, i sobretot a partir de mitjan segle, les vendes de la jurisdicció reial a moltes parròquies gironines haurien acabat amb totes les atribucions dels veguers i dels altres oficials reials, però les degueren mantenir perquè molts compradors dels drets judicials van ser ciutadans de Girona o la pròpia ciutat gironina. Així, es pogué mitigar la influència dels senyors feudals a la rodalia de la capital del bisbat i, sobretot, es pogueren posar les bases per a la recuperació de les jurisdiccions reials a l'extrema fi del segle xiv mitjançant les llučions.

Tercera part

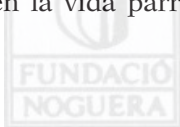
LA SOCIETAT RURAL
A TRAVÉS DE LA PARRÒQUIA

EL CLERGAT PARROQUIAL

La parròquia, a més de ser un territori vinculat a una església i un conjunt de vincles materials amb forma de delmes, primícies i oblacions que havien de satisfer els que hi residien, era una comunitat de fidels dirigida per un o més d'un clergue. A partir del segle XIII l'increment de la capacitat dels bisbes per controlar els rectors de les parròquies rurals coincideix amb un increment paral·lel de la informació que s'hi refereix, majoritàriament conservada en els mateixos arxius diocesans: els pergamins de la Mitra, els cartorals de Carlemany i de Rúbriques Vermelles i, ja en el segle XIV, els registres de visita pastoral, lletres i notaria (cf. taules 2, 3 i 4). Tot aquest conjunt documental permet entendre els procediments i intencions que movien els bisbes, els ardiaques i els capellans a intervenir en les parròquies rurals, però també permet conèixer els càrrecs religiosos existents a cadascuna de les parròquies del bisbat i també les persones que els ocupaven.

CONTROLS EXTERNS SOBRE ELS CLERGUES PARROQUIALS

Per damunt de les parròquies, les cèl·lules fonamentals a partir de les quals s'organitzava el territori de la diòcesi, existia una sòlida estructuració jeràrquica. Al cim, el bisbe de Girona governava el bisbat des del seu palau episcopal, situat ben a prop de la catedral. A prop d'ell, els ardiaques de Girona, Besalú, Empúries i la Selva, alguns canonges de la seu de Girona i uns quants monestirs benedictins van adquirir, a partir del segle XI, drets i atribucions sobre les parròquies rurals de la diòcesi, que continuaven exercint als segles XIII i XIV. Aquestes interferències externes en la vida parroquial, cal tenir-les presents des de l'inici.

Bisbes i ardiaques

Al llarg del dos-cents, els bisbes gironins es van envoltar d'una administració cada vegada més eficient, la *curia* episcopal, formada per juristes i notaris. Des del 1295, Ponç Albert exercia el càrrec d'oficial —jutge— de la cort del bisbe a Girona i, com a tal, encarregava còpies de testaments i perseguia malfactors que atacaven béns i persones de llocs de jurisdicció episcopal; després de la seva mort el 1326, el va succeir Roderic Sabata, canonge valencià, i es va crear un segon lloc d'oficial amb seu a Castelló d'Empúries, amb Berenguer Ballester al davant.¹ La notaria episcopal va ser organitzada per Guillem de Socarrats a la darrera dècada del segle XIII i, entre el 1313 i el 1332, Pere Capmany va consolidar la notaria de l'oficial o del vicari general, càrrec creat el 1326 i ocupat per Gispert Fulcarà, sagristà segon de la seu.²

Juntament amb els bisbes i els membres de la seva cúria, els ardiaques, degans i arxipreveres tenien competència per fer complir el celibat als rectors, per mantenir amb correcció els ornaments i per autoritzar, en nom del bisbe, els clergues a servir en esglésies de patronatge laic.³ El seu àmbit d'actuació corresponia a l'ardiaconat que s'havia començat a definir a la segona meitat del segle XII (cf. Introducció).⁴ Ara bé, la documentació conservada presenta els ardiaques del segle XIII com a membres del seguici episcopal —testimonis, marmessors— o bé com a senyors directes de terres i drets.⁵ Les úniques traces de la seva activitat com a administradors dels seus ardiaconats procedeix de les *Rationes decimarum* dels anys 1279 i 1280: aquest darrer any els ardiaques de Besalú i de la Selva van pagar la seva contribució a la dècima eclesiàstica “pro archidiaconatu et capellaniis suis”, de manera semblant al que havien fet alguns canonges de la seu de Girona i de Sant Feliu de Girona que eren titulars d'algunes capellanies.⁶ En aquest sentit, doncs, les atribucions pastorals dels ardiaques s'haurien anat

1. *DSFG*, núm. 384 (1293.10.30); *ADG*, Lletres, vol. U-1, f. 29v (1296.05.31) i f. 32v (1296.06.24), i vol. U-2, f. 12r-v (1326.10.07), f. 15r-v (1326.02.15) i f. 72v-73r (1326.05.07).

2. *ADG*, Lletres, vol. U-1, f. 1v-2r (1326.01.23); cf. MARQUÈS, “Recensió...”, p. 694-695; *PPC*, p. 269-276.

3. *CSG*, p. 65-68 i 73-74; PONS GURI, “Nomenclátore...”, p. 10-11; MARQUÈS, *Concilis...*, p. 94-100.

4. *ETG*, núm. 38 (1168.03.20); *PM*, núm. 55 (1173.08.11); *ACG*, pergami núm. 547 (1198.07.18); *ADG*, Mitra, calaix 11, vol. 6b, f. 17r (1200.08.01).

5. Els pergamins dels fons dels quatre ardiaques només fan referència als respectius patrimonis territorials i drets senyorials, mentre que els calaixos 1, 2, 3 i 4 del fons de la Mitra només apleguen els documents referents als delmes dels quatre ardiaconats gironins (cf. taula 3).

6. *RDH*, vol. 1 p. 95-97.

reduint al llarg del segle XIII fins a convertir-se en un càrrec honorífic de les catedrals.

Les intervencions de bisbes i ardiaques en les parròquies rurals es realitzaven bàsicament en dues circumstàncies molt concretes: els sínodes diocesans i les visites pastorals. Els sínodes que anualment se celebraven a la catedral eren un dels millors instruments que tenien els bisbes per incidir en la vida de clergues i parroquians, perquè, primer de tot, tots els abats, priors, pabordes i almenys un clergue amb cura d'ànimes de cada parròquia havien d'assistir personalment al sínode diocesà o demanar llicència al bisbe per enviar-hi un substitut. A continuació, tots els rectors parroquials estaven obligats a tenir "in suis ecclesiis omnes et singulas constitutiones sinodales nostras et predecesores nostrorum".⁷ I, a més, els assistents al sínode havien de prestar el dret de "sinodaticum" com a signe de submissió a l'autoritat episcopal i a canvi de la recepció del crisma, els olis sagrats. Es tractava d'un cens en espècie fixat, des del segle X, en les dotaties i consistent en quantitats diverses de blat, forment, ordi, vi i sègol, o també en lliures de cera.⁸ Al segle XIV els bisbes continuaven cobrant lliures de cera en el moment de celebració del sínode, però els responsables d'efectuar els pagaments ja no eren sempre els clergues parroquials, sinó que també eren delmadors laics, perquè el sinodatge s'extreia de la pila conjunta del delme major abans que els obtentors dels delmes la partissin en les seves parts respectives. En principi, era el bisbe qui solia obtenir els censos pel sinodatge o pel crisma, però una constitució sinodal del 1335 deixava la porta oberta perquè es paguessin "sinodatica vel cathedratica ... nobis vel alicui archidiacono".⁹ I així era, segons el Llibre Verd dels anys 1362-1371, a Calabuig, Cantallops i Capmany el capellà local obtenia aquest dret i, a Santa Coloma de Farners, ho feia el prior de Sant Pere Cercada, el qual, potser com a record dels antics drets del priorat sobre la parròquia, obtenia "pro sinodo" 6 quarteres d'ordi, 6 de mill, 3 de forment i 3 de sègol del delme.¹⁰

A banda dels sínodes, les visites pastorals eren l'ocasió ideal per tal que el bisbe comprovés *in situ* l'aplicació pràctica de la normativa referent a la celebració del culte i a la moralitat de clergues i laics i, en cas d'abusos, mancances o desviacions, pogués corregir-ho imposant multes i penes d'excomunió. A l'inici del segle XIV, però, els

7. CSG, p. 117-149; BUENO, *El derecho...*, p. 190-191 i 270.

8. IMBART DE LA TOUR, *Les paroisses...*, p. 158-159; PONS GURI, "Nomenclátore...", p. 6; To, "El marc...", p. 233; BUENO, *El derecho...*, p. 337-338; BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 358.

9. CSG, p. 123.

10. LVBG, núms. 135, 187, 188 i 243 (1362-1371).

bisbes gironins generalment preferien deixar aquesta tasca en mans de delegats seus, els quals podien tenir més interès a obtenir guanys econòmics que no pas a reformar els costums dels clergues i laics de les parròquies.¹¹ No disposem de descripcions del cerimonial de la visita, des de l'arribada del visitador, que celebrava o feia celebrar la missa i predicava, fins a l'administració de la confirmació i la tonsura, amb una excepció: el 1295 l'abat de Sant Esteve de Banyoles va acusar el bisbe d'atacar la immunitat monàstica sobre les esglésies parroquials de Miànigues i Guèmol perquè, mitjançant unes lletres, havia manat als rectors que “ipsi congregarent siue uocarent populum dictarum capellarum ad dictas capellas” i que, el dia de la visita, “pararent uobis —al bisbe— et familie uestre refectionem siue procuratorem”.¹² I és que la visita era l'ocasió d'exigir el cobrament del dret de “procuratio”, en concepte d'allotjament i de manutenció del bisbe i del seu sèquit en el transcurs de la visita: el cas de Verges, on el 1326 cinc parroquians van prestar al sagristà i al domer pa, vi i oli per a la procuració de visita del bisbe, confirma que, efectivament, es tractava d'un dret vinculat a l'hostatjament del visitador.¹³ El més freqüent, però, era que es pagués en moneda: per les lletres del bisbe reclamant les procuracions que li pertocaven per la visita efectuada el mateix any 1326 —de la qual no hem conservat les actes—, sabem que, mentre el monestir de Sant Miquel de Cruïlles pagava 120 sous, les parròquies en pagaven entre 30 i 50.¹⁴ Aquestes quantitats pecuniàries anaven a càrrec dels clergues i de la comunitat de feligresos, tal com es dedueix de la visita pastoral dels anys 1305-1306: en parròquies petites com Sant Martí de Llaneres o Sant Pol de la Bisbal, les “expense procuracionis domini episcopi” eren

11. MARQUÈS, “Recensió...”, p. 694-697. L'any 1329 Guillem de Saló, clergue de Parlavà, va rebre la facultat de visitar i la “potestatem inquirendi contra quoscumque clericos seu personas ecclesiasticas uobis denunciantes aut quos alias interllexeritis de carnis incontinença aut aliis criminibus seu excessibus diffamatos”, cf. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 129r (1329.10.14). En contrast, els bisbes de Barcelona solien aprofitar els seus viatges per visitar les parròquies per on passaven, cf. BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 221-226 i 260-265.

12. ADG, Lletres, vol. U-1, f. 24v (1295.10.20); cf. document 3; MONJAS, “Les visites...”, p. 56-58; BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 186-191 i 193-218.

13. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 94r (1326.06.04); cf. BUENO, *El derecho...*, p. 339-340; MARQUÈS, “Recensió...”, p. 703; MONJAS, “Les visites...”, p. 58-59; BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 178-179 i 235-246. Pel que fa a la situació en terres franceses, cf. AUBRUN, *La paroisse...*, p. 119-120 i 131-132.

14. En concret, la parròquia de Caulès va pagar 36 sous; la de Sant Esteve de Guialbes, 40 sous; la de Fitor, 42 sous, Fontanilles, 51 sous; i Gualta, 52 sous; cf. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 41v-42r (1326.03.13), f. 53v-54r (1326.03.25), f. 31r (1326.03.26), f. 62r (1326.04.17), f. 83v (1326.05.21), f. 84v (1326.05.24), f. 92r (1326.05.30), f. 96r (1326.06.06) i f. 107r (1326.06.19); ADG, Notaria, vol. G-6, f. 30v (1326.05.29) i f. 39v (1326.08.02).

repartides a parts iguals entre els domers i l'*opus ecclesie*; en canvi, en parròquies més grans, com Santa Eugènia, Monells o Sant Sadurní, el capellà pagava un quart, l'obra un altre quart i la resta els domers.¹⁵ Especialment conflictiva va ser la percepció de les procuracions de la visita efectuada el 1328 per Guillem Venrell en nom de l'arquebisbe de Tarragona: a Llaneres, després de la visita, les llànties van deixar de cremar perquè l'església "fuerit depredada... propter uisitacionem archiepiscopi"; a Franciac el clergue curat havia pagat 40 sous per la procuració de la visita de l'arquebisbe i no va voler pagar la següent visita, aquesta en nom del bisbe gironí, l'any 1329; i a Arbúcies, el visitador de l'arquebisbe va posar un interdicte contra el clergue de l'església sufragània de Lliors perquè no volia pagar-li la procuració.¹⁶

Capellans i institucions eclesiàstiques gironines

A part de les seves atribucions genèriques sobre el conjunt de les parròquies del bisbat, tant els bisbes com els ardiaques solien posseir la capellania d'unes parròquies concretes. També molts abats, priors, pabordes i clergues de la seu de Girona, administradors d'almoines i hospitals eren capellans d'altres parròquies de la diòcesi. Els capellans del segle XIV continuaven intervenint en la gestió del patrimoni de l'església parroquial, normalment sense residir-hi personalment; per això, el 1335 se'ls va manar que no s'excedissin a l'hora d'organitzar les festes dels sants patrons de cada església i que no hi convidessin tants clergues perquè gravava massa l'economia parroquial.¹⁷

D'una banda, els capellans s'havien quedat amb una part —o potser tot— del patrimoni territorial que era assignat al temple en el moment de la seva consagració: el 1317 la capellania de l'església de Ravós, annexada poc abans a la dignitat de l'ardiac de Girona i concedida a un familiar de l'ardiac que era canonge, comprenia una coromina, un mas amb els drets de servitud sobre la família que hi residia, cinc camps, quatre feixes o peces de terra i nou cases, cortals o casals situats a l'interior de la força de Ravós, juntament amb les tasques, els delmes i els censos corresponents; l'any 1326 la capellania de Sant Feliu de Boada, que pertanyia a l'obra de la seu de Girona,

15. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 1.b., f. 3v (1305.11.21) i lligall 2.c., f. 21v-26v (1306.04.18-1306.05.09).

16. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 18v (1329.05.22), f. 93r-v (1329.10.24), f. 97v-98r (1329.10.28) i f. 118v-119r (1329.11.18).

17. CSG, p. 140-141. Cal advertir que, segons el Llibre Verd, alguns capellans eren curats de manera que exercien la cura d'ànimes a les parròquies respectives, com passava a Albanyà i Tortellà, cf. LVBG, núms. 299 i 340 (1362-1371).

incloïa el domini directe sobre vuit cases i albergs, un celler, tres masos i moltes terres que pagaven censos, tasques, delmes i primícies.¹⁸

D'altra banda, molts delmes parroquials anaven a parar a mans dels capellans i de les institucions i persones eclesiàstiques que detenien els drets de capellania d'una o diverses parròquies. El bisbe de Girona, per exemple, era el capellà de les parròquies de Paret Rufí, la Pera i Púbol i en rebia els delmes; el mateix Guillem Bernat de Perles, autor del Llibre Verd, procurador episcopal i beneficiat a la seu de Girona, era el capellà del monestir i de la parròquia de Sant Daniel de Girona; altres canonges i clergues de la seu també eren titulars de capellanies rurals, com les d'Ultramort, Vilamacolum i Riumors; i molts responsables d'institucions monàstiques gironines, com els abats de Sant Feliu de Guíxols, Sant Pere de Galligants, Sant Pere de Besalú i Santa Maria de Vilabertran, els priors de Santa Anna de Barcelona, Santa Maria de Besalú, Manlleu i Santa Maria de Lladó, el piater de Vilabertran i l'obrer de Sant Pere de Besalú eren capellans de les parròquies de Vila-romà i Vall-llobrega, Palafrugell, Avellanacorba, Vilademires, Garrigoles, Besalú —amb Capellada i Fares—, Sant Privat, Borrassà, Cabanes i Batet.¹⁹ Tots aquests casos, però, només eren una petita part de la realitat: l'any 1364 els canonges i els clergues de la seu de Girona disposaven de les capellanies de cent quaranta-quatre parròquies i exercien "la mera col·lació per observansa antiga" en noranta-tres, segons consta en l'acta d'unió d'aquestes capellanies a les rendes del capítol l'any 1372.²⁰

En general, els monestirs obtenien els delmes de les parròquies on estaven fundats (cf. mapa 20). És el que passa amb els monestirs de Sant Feliu de Guíxols, Breda, Sant Pere Cercada, Amer, Roses, Sant Pere de Rodes, Sant Quirze de Colera, Banyoles, Santa Maria i Sant Pere de Besalú, Ridaura i Camprodon. No és cap casualitat: en un principi, els monjos haurien pagat uns clergues per servir a les esglésies parroquials que depenien d'ells o bé hi haurien acabat servint ells mateixos com a clergues, administrant tots els sagraments eclesiàstics i quedant-se totes les rendes parroquials.²¹ D'altres cenobis es quedaven amb delmes de

18. ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381, f. 63r-65v (1317.08.08-10); cf. ROURA, G., "Capbreu de la capellania de Sant Feliu de Buada (any 1326)", *Estudis del Baix Empordà*, núm. 14, 1995, p. 122-126. A l'arxiu de la catedral es conserven, inèdits, els capbreus de les capellanies de Maçanet de Cabrenys, del 1271, i de Riudellots de la Creu, del 1297; cf. ACG, pergamins del segle XIII, s. núm. (1271.05.25 i 1297.02.03).

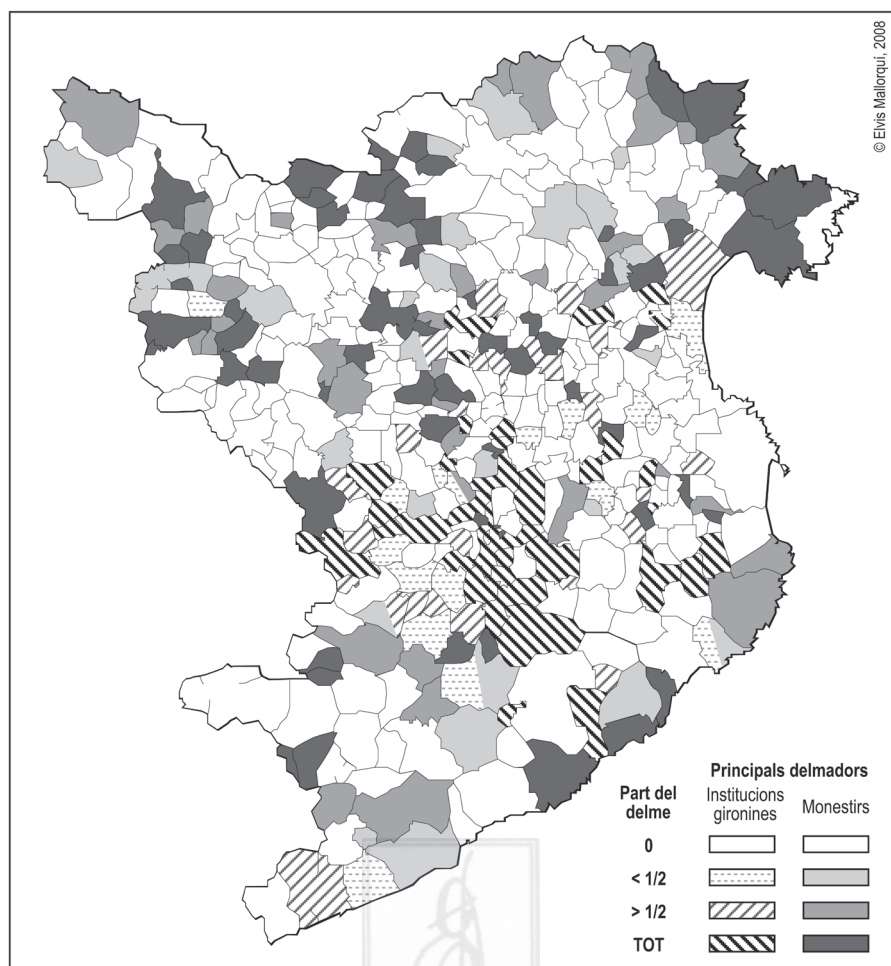
19. *LVBG*, núms. 1, 3, 29, 70, 86, 89, 104, 130, 153, 157, 181, 270, 307, 322, 336, 337 i 366 (1362-1371).

20. JIMÉNEZ, "Una part...", p. 1564.

21. CONSTABLE, *Monastic tithes*, Cambridge: Cambridge University Press, 1964, p. 61-62.

parròquies més allunyades: Sant Pere de Galligants i Sant Daniel de Girona obtenien els de Franciac i Sant Andreu Salou, Santa Maria d'Arles, al Vallespir, rebia delmes de parròquies de l'Alta Garrotxa, Sant Joan de les Abadesses recollia delmes d'altres parròquies garrotxines i Santa Maria de Ripoll posseïa el delme del terme de Tossa de Mar.

MAPA 20
Geografia dels delmadors eclesiàstics: monestirs i institucions gironines

Font: LVBG (1362-1371).

La situació a l'entorn proper de la ciutat de Girona, a les parròquies situades a menys de vint kilòmetres de distància, és prou diferent. En aquest territori és on s'estenien els dominis territorials i els masos depenents de moltes institucions eclesiàstiques de la ciutat, com les pabordies de la seu de Girona, l'abadia de Sant Feliu de Girona, l'Almoina del Pa de la seu de Girona, l'Hospital Nou —o de Santa Caterina—i, a una escala menor, el Ferial de la seu de Girona o els diversos beneficis eclesiàstics establerts als altars de la catedral. La constitució d'aquestes senyories a partir de les donacions de nobles, ciutadans i pagesos, va ser paral·lela a l'adquisició dels delmes per part d'aquestes mateixes institucions eclesiàstiques a l'entorn urbà gironí.²²

La possessió de terres i masos i l'obtenció dels delmes per part de capellans i monestirs solia anar acompanyada d'una altra facultat: la col·lació, el dret de nomenar els clergues que havien de servir en un benefici eclesiàstic determinat. En efecte, segons un acord entre el bisbe Guillem de Vilamarí i el capítol de la seu de Girona, de l'any 1313, els membres del capítol podien nomenar els beneficis sense cura d'ànimes de col·lació episcopal i de renda superior als 150 sous i els de col·lació canonical i de renda superior a 100 sous. Per aquest motiu, es va encarregar a Hug de Cruïlles, abat de Sant Feliu de Girona, a Arnau de Mont-rodon, canonge, i a Guillem Tarascó, prevere de capítol, que determinessin els beneficis del bisbat que complien aquelles condicions; es tractava de cinquanta-sis capellanies de col·lació episcopal i menys de 150 sous de renda anual i de tres més de nomenament a càrrec dels ardiaques de Ravós i de Besalú i menys de 100 sous anuals. De totes maneres, l'arquebisbe de Tarragona va anul·lar aquest acord perquè “eandem concessionem de iure non valere, ipsamque in quantum de facto processit”.²³

A banda de les parròquies controlades per capellans de la seu gironina, cent quaranta-quatre segons el registre de la dècima del 1364,²⁴ hi havia moltes més parròquies sense capellà que potser havien estat sota el patronatge de senyors feudals laics, els quals encara al segle XIII

22. GUILLERÉ, “Une institution...”, vol. 2, p. 325-331; *id.*, “Ville...”, p. 462 i 464; SANZ, “La pabordia...”, p. 420-421; CASTELLS, N., PUIGDEVALL, N., REIXACH, F., *L'Hospital de Santa Caterina*, Girona: Diputació de Girona, 1989, p. 33-35; MARQUÈS, J. M., “El temple de Sant Feliu de Girona al segle XIV”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 42, 2001, p. 131-150; GIRONELLA, A., “L'Hospital de Santa Caterina de Girona”, treball de recerca inèdit, Girona: Universitat de Girona, 2002, p. 49-53; *DSFG*; LLUCH, *Els remences*, p. 30-37.

23. *CRV*, núms. 115 (1313.05.01), 124 (1314.04.02), 128 (1315.04.12) i 130 (1315.08.06).

24. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364), cf. MALLORQUÍ, “Parròquia...”, p. 381.

podien nomenar els clergues: una constitució del concili de Lleida del 1229 establia que el bisbe o l'ardiaca del lloc havien d'autoritzar els clergues a servir a les esglésies en què “patronus laicus representare contempnit episcopo ad curam animarum”.²⁵ Així, els bisbes de Girona, al mateix temps que, des del 1226, van imposar la seva autoritat sobre els delmadors laics per mitjà de reconeixements i infeudacions dels delmes, també s'haurien esforçat per intervenir en la designació dels clergues que havien d'encarregar-se d'una parròquia. D'aquesta tasca, però, no és fins a la fi del segle XIII que la podem detectar en els primers registres episcopals, que recullen molts exemples en què els bisbes nomenaven clergues amb cura d'ànimes o, millor dit, confirmaven els clergues presentats pels canonges i preveres del capítol de la seu de Girona i als abats i priors de monestirs que gaudien de la capellania (cf. taula 23).²⁶

TAULA 23
Presentacions i nomenaments de clergues de parròquies gironines,
1295-1334

<i>Parròquia</i>	<i>Data</i>	<i>Clergue</i>	<i>Presentació i nomenament</i>
CLERGUES AMB CURA D'ÀNIMES			
-Bisbal, la	1331.08.05	Bernat Aulomar, domer	P Pere de Capmany, capellà
-Campllong	1328.05.31	Arnau de Ribera, domer i sagristà	P Cabiscol de la seu
	1333.05.25	Jaume Sinol, domer	P Cabiscol de la seu
-Cassà de la Selva	1320.04.10	Pere Sabater, claver	P Paborde de Cassà de la seu
-Castellar de la Selva	1305.02.28	Jaume de Vilar, domer	P Prior de Sant Pere Cercada
-Cervià	1324.05.08	Guillem Mallol, domer	N Prior de Santa Maria de Cervià
-Cruïlles	1304.10.12	Pere de Pedró, domer i sagristà	N Prior de Sant Miquel de Cruïlles
	1327.09.12	Joan de Bruguera, rector	N Prior de Sant Miquel de Cruïlles
-Llambilles	1327.12.19	Guillem Ferrer, domer	P Sagristà major de la seu
-Montnegre, Sant Mateu de	1328.01.29	Joan Morell, domer	P Cabiscol de la seu
	1330.03.02	Guerau Teixidor, domer	P Cabiscol de la seu
-Palol de Revardit	1328.07.26	Bernat Renart, diaca	N Joan Guitart, capellà
-Peralta, Sant Climent de	1327.12.19	Jaume de Coma, domer	P Paborde de setembre de la seu
	1329.11.28	Guillem de Gurri, domer	P Paborde de Cassà de la seu

25. CSG, p. 73-74; MARQUÈS, *Concilis...*, p. 100.

26. GUILLERÉ, “Les visites...”, p. 145-146.

<i>Parròquia</i>	<i>Data</i>	<i>Clergue</i>	<i>Presentació i nomenament</i>
-Riudellots de la Creu	1306.07.08	Berenguer Ferrer, domer	N Berenguer de Reixac, capellà
	1328.08.29	Bonanat d'Estrada, domer	P Bernat de Cornellà, canonge i capellà
-Romanyà de la Selva	1328.03.14	Pere Escaler, domer	N Abat de Sant Feliu de Girona
	1328.11.12	Arnau Pere Ramon, domer	N Abat de Sant Feliu de Girona
-Sant Andreu del Terri	1306.07.09	Berenguer de Mitjà, domer	N Abat de Santa Maria d'Amer
	1307.07.19	Cervià, curat	N Abat de Santa Maria d'Amer
-Sant Andreu Salou	1328.04.22	Bernat de Puig, domer	P Abat de Sant Pere de Galligants
	1330.09.10	Guillem de Torre, domer	P Abat de Sant Pere de Galligants
-Sant Julià de Ramis	1321.05.21	Guillem Ferrer, curat	N Prior de Sant Vicenç de Roca
-Sant Pol de la Bisbal	1334.03.04	Francesc Miassèn, rector	P Capellà de la Bisbal
CLERGUES AMB BENEFICIS SENSE CURA D'ÀNIMES			
-Cervià	1296.11.26	Valerià Batlle, beneficiat	P Bernat Batlle (laic)
	1324.05.08	Ramon de Torrent, beneficiat	N Prior de Santa Maria de Cervià
-Maçanet de la Selva	1305.09.06	Guillem Cabot, beneficiat de la torre de Cartellà	P Bernat de Cartellà, senyor
-Monells	1297.09.05	Berenguer de Comes, beneficiat al castell de Monells	P Sibil·la, comtessa d'Empúries i senyora de Monells
	1326.04.10	Ramon Simó, beneficiat a l'altar de Sant Jaume de la capella del castell	P Marquesa de Santa Pau, senyora
	1328.07.21	Guillem Isarn beneficiat a l'altar de Santa Maria del castell	P Ramona, vídua de Ramon de Pontós, cavaller
	1332.07.28	Guillem Ponç beneficiat a l'altar de Sant Jaume de la capella del castell	N Simó de Vallgornera, senyor del castell de Monells
-Peralta, Sant Climent de	1320.05.16	Guillem d'Om, beneficiat a la capella de Sant Pere de Peralta	P Hereva de Dalmau de Sant Iscle, cavaller
-Sant Pol de la Bisbal	1323.09.18	Ramon de Prat, beneficiat	P Propietària del mas Prat
-Sant Sadurní	1307.09.19	Arnau Sadurní, beneficiat	P Ramon Arnau de Sant Sadurní, senyor del castell
-Vidreres	1295.07.08	Ferrer de Prat, beneficiat	P Domer de Vidreres
	1307.07.06	Berenguer de Deveses, beneficiat a l'altar de Sant Miquel	P Propietari del mas Oliver
	1327.04.22	Pere Ferrer, domer	N Abat de Sant Feliu de Girona

Abreviacions: N: nomenament; P: presentació. Font: MALLORQUÍ, "Parròquia...", p. 400-409.

Que a partir del 1300 no hi hagués cap laic que pogués escollir els clergues amb cura d'ànimes de les parròquies no significa que, amb anterioritat, això no hagués succeït.²⁷ Tanmateix, del bisbat de Girona només disposem d'uns pocs testimonis. El primer prové del text d'una visita pastoral a Cassà de la Selva l'any 1320: el batlle de la població, Guillem de Vilallonga, i un parroquià, Pere Dorca, recordaven que, trenta anys enrere, el paborde de Cassà de la seu de Girona, Bernat Guillem, "contulit tunc beneficium sacristie Bernardi de Canerio ... ad preces et instanciam proborum hominum de Caciano", aparentment sense supervisió ni llicència episcopal; a la seva mort, el nou paborde Dalmau de Pujals va voler imposar el seu candidat, Francesc Porcell, sense fer cas als *proceres* de la parròquia que havien pensat en una altra persona i que, "intendentes ... habere jus in collacione dicti beneficii", van deixar el benefici de la sagristia "in suspenso et sine gubernatore certo et ecclesia etiam seruicio diuino in multis aliis patitur defectum et esse defraudatur".²⁸ Un cas similar és el de l'església de Panedes, sufragània de Llagostera: entre el 1305 i el 1342, els clergues Pere Sabater, Pere Cortada, Bernat Morell i Bonanat de Vilallonga, van ser confirmats pels bisbes gironins després d'haver estat presentats pels feligresos del veïnat de Panedes.²⁹

En tots dos casos, estem davant d'uns fets excepcionals: el primer descriu un costum que, per última vegada, es va dur a la pràctica a la darrereria del segle XIII; el segon afecta a un temple secundari, no parroquial. De totes maneres, els bisbes no van eliminar completament el dret de patronatge dels laics, sinó que el van limitar als beneficis eclesiàstics vinculats a la celebració de misses i d'aniversaris en altars i capelles, sense cap responsabilitat sobre la cura d'ànimes. En aquests càrrecs, instituïts en capelles i en altars d'esglésies parroquials a partir del segle XII, els fundadors solien especificar sempre qui tenia el dret de patronatge.³⁰ Per exemple, l'any 1201 a Corçà Guillem Adalbert va establir un prevere a l'altar de Santa Maria al temple parroquial, per

27. De fet, era una pràctica habitual al regne carolingi i a les terres de Castella, Navarra i els Pirineus, cf. AUBRUN, *La paroisse...*, p. 42; REYNOLDS, S. K., *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900-1300*, Oxford: Clarendon Press, 1997, p. 93-95; MARTÍNEZ SOPENA, *La Tierra...*, p. 298-299; *id.*, "Las solidaridades...", p. 103-105; LARREA, J. J., *La Navarre du ixe au xie siècle. Peuplement et société*, Brussel·les: De Boeck Université, 1998, p. 580-581; VIADER, R., "L'irrationnelle possession des églises d'Andorre (xie-xiie siècles)", dins SÉNAC, *Histoire...*, p. 119-133; BROWN, *Church...*, p. 97-98.

28. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 2.f., f. 10v-18r (1320.04.13).

29. ADG, Notaria, vol. G-2, f. 21r (1305.03.29), vol. G-3, f. 1v (1320.04.10) i f. 24r (1320.09.11), i vol. G-16, f. 98r-v (1342.08.31).

30. MARQUÈS, "Fundaciones...".

tal que hi fes una missa diària i els altres oficis divins per la seva ànima i la dels seus parents, i va deixar clar que “neque episcopus neque ardiaconus neque capellanus uel sacrista uel alia qualibet persona habeat jus uel licenciam assignandi uel constituendi presbiterum prephato altari cum illis redditibus et in illis redditibus qui a me uel a meis”; igualment, a Monells, en el seu testament de l’any 1234, Ramon de Palau va instituir un prevere i un diaca a la capella de Sant Jaume de Monells que havia de ser presentat i aprovisionat pel “capellanus Sancti Jacobi” de tal manera que “ueniant ad unum refectorium et ·I· dormitorium et uiuant pariter de comuni”.³¹ Aquests drets perviuen encara al segle XIV: en les lletres episcopals els bisbes confirmaven les presentacions efectuades pels senyors de castells per als beneficis establerts en les seves capelles —Monells, Peralta, Sant Sadurní— o per altres laics, propietaris de masos fins i tot, per als càrrecs creats en altars secundaris dels temples parroquials —Sant Pol de la Bisbal, Vidreres. Fins i tot, en algun cas força excepcional, es pot observar com la comunitat de veïns podia arribar a exercir aquestes tasques: a Pineda, l’any 1332, la universitat i el rector del lloc van presentar al bisbe un clergue per ocupar un benefici a l’església del lloc.³²

ELS CÀRRECS RELIGIOSOS A LES PARRÒQUIES GIRONINES

Amb la supervisió de bisbes, ardiaques i capellans, els que havien de fer funcionar efectivament la parròquia eren els clergues que rebien la responsabilitat pastoral sobre una comunitat de fidels, la “cura animarum”. El reduït nombre d’actes de consagració del bisbat de Girona dificulta l’estudi del seu paper al capdavant de les comunitats rurals dels segles IX, X i XI i, en realitat, no és fins a la fi del segle XII que, gràcies a la menció del lloc on servien al darrere del seu nom, podem vincular els clergues rurals amb una parròquia determinada.³³

31. ACG, pergami núm. 564 (1201.02.16); *PSMCR*, núm. 56 (1234.07.27).

32. ADG, Lletres, vol. U-5, f 55v (1332.09.14). Un cas similar el trobem a Vilarig, on els anys 1324 i 1327 el cavaller Guillem de Vilarig va presentar un clergue al benefici de Sant Nicolau, amb el consentiment dels feligresos; cf. ADG, Notaria, vol. G-4, f. 111r (1324.04.25) i vol. G-6, f. 104r (1327.04.17).

33. Amb relació a les tasques específiques dels sacerdots, sabem que el 1049 el clergue d’Ollers havia de dir el “sacrum Dei ministerium” a l’esglesia d’Espasèn i que el 1053 els dos sagristans de la seu de Girona es van repartir la cura de les llànties d’oli, els ciris pasquals, l’encens, la cobertura del temple, els ornaments de la catedral per les festes, la neteja dels altars i del baptisteri i la reparació del campanar; cf. CDSG, n. 256 (1049.03.31) i 269 (1053.05.11). El primer clergue rural del qual sabem la parròquia on servia fou “Bernardus presbiter de Chaciano”; cf. *PM*, núm. 68 (1199.10.05); *PSMCR*, núm. 39 (1203.12.05).

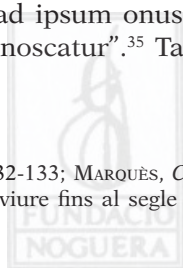
Des d'aleshores i, sobretot, a partir del tombant del segle XIV, la documentació referent al clergat de les parròquies rurals es multiplica espectacularment: disposicions dels concilis provincials i dels sínodes diocesans, actes de visita pastoral, nomenaments de clergues i llicències per absentar-se, processos protagonitzats per clergues i llibres de comptes de les dècimes dels anys 1279-1280 i 1364. D'aquesta manera, podem presentar un balanç prou complet del paper dels rectors al si de les parròquies rurals.

Noms i càrrecs

A banda dels capellans, els textos del segle XIII recullen molts títols i càrrecs amb els quals es distingia els preveres parroquials. Cal, doncs, començar per aclarir-ne el significat. En les constitucions sinodals i les visites pastorals apareixen diversos qualificatius per referir-se als càrrecs parroquials. Per un costat, tenim noms genèrics referits a la formació dels clergues: el *clericus* tant pot ser un simple tonsurat com un que hagi rebut els ordes sagrats; el *diachonus* correspon al clergue que ha entrat en els ordes majors i ha obtingut el diaconat, i el *presbiter* el que ha assolit l'orde sagrat més elevat —per sota del de bisbe—, el presbiterat. Per l'altre, uns noms més específics permeten distingir els capacitats per exercir la *cura animarum*, és a dir, vetllar pel bé espiritual dels feligresos d'una parròquia administrant-los els sagraments, i els que no: entre els primers, hi havia el *rector*, sacerdot titular d'una parròquia; el *sacrista*, que s'encarregava també del govern de la sagristia, on es guardaven els ornaments sagrats i els vestits sacerdotals, i d'endreçar l'església, i l'*ebdomedarius*, un prevere que es repartia amb un altre, per setmanes —*ebdomade*—, la celebració dels oficis divins i l'administració dels sagraments als feligresos.³⁴ Tot i que en el concili de Lleida del 1229 es va intentar fer que només un d'ells, a cada església, s'encarregués de la cura i rebés les ofrenes de les confessions, al segle XIV, a moltes parròquies gironines hi havia dos o tres domers, tal com es dedueix d'unes constitucions d'Arnau de Mont-rodon adreçades als clergues amb cura d'ànimes per tal que s'encarreguessin de l'ofici la setmana que els pertocava i que no s'absentessin “in septimana sua, idest eo tempore quo ad ipsum onus exercicii cure animarum in sua parrochia competere dinoscatur”.³⁵ També hi havia els vicaris que

34. CSG, p. 122 i 130.

35. CSG, p. 72-73, 120 i 132-133; MARQUÈS, *Concilis...*, p. 99-100. El sistema dels domers o curats setmaners va perviure fins al segle XVIII, cf. PUIGVERT, *Una parròquia...*, p. 67-94.

regien, com a substituïts d'altres, una parròquia de la qual no eren el titular. I, per acabar, entre els clergues sense cura d'ànimes hi havia el *diachonus*, el *clavarius* —encarregat de guardar les claus de l'església i controlar-ne l'economia— i alguns preveres que disposaven de beneficis simples vinculats a algun altar del temple parroquial o a alguna capella del terme; la seva única funció era la celebració de misses i oficis pels difunts, cosa que no els portava cap mena de responsabilitat pastoral.³⁶

La lectura de les constitucions sinodals permet constatar un relatiu desinterès dels bisbes envers els clergues beneficiats en comparació amb els “sacerdotes et clerici curam animarum habentes” que, segons una sinodal del bisbe Berenguer de Castellbisbal, de mitjan segle XIII, tenien uns quants camps d'actuació.³⁷ En primer lloc, la custòdia de l'església: el cos de Crist i el crisma s'havien de guardar a l'altar i sota clau, la pica baptismal havia d'estar coberta i situada prop de l'altar, les cortines i altres draps i els vestits sacerdotals s'havien de cuidar, les parets i el sòl del temple havien d'estar nets —no s'hi podia guardar res, excepte en temps de guerra— i els llibres s'havien de guardar en un lloc especial. En segon lloc, els clergues havien de cuidar el seu aspecte físic per tal que tothom els distingís perfectament: l'hàbit llarg i d'un sol color, amb un “supertunicale” rodó i clos de llana o lli, la tonsura ben rodona i una corona gran i ampla; a més, havien de celebrar els oficis divins a les hores i temps correctes, fent especial atenció al que deien, a com ho deien i a no encavalcar-se amb els altres clergues; i també havien de mantenir un correcte estil de vida, el del celibat, que comportava que evitessin les “mulieres iuenculas seu suspectas” a casa seva i, sobretot, el concubinatge que els podria comportar la pèrdua del benefici.³⁸ El text de la constitució, però, insisteix en dos aspectes essencials de l'actuació dels rectors parroquials: d'una banda, la *predicatio* als feligresos, amb la qual es pretenia que promoguessin obres de pietat, no caiguessin en pecat, no tardessin a confessar-se i que la penitència fos sincera; i de l'altra, l'*administratio* dels cinc sagraments

36. Com que cap d'aquests noms designa els que han rebut els ordes menors —l'ostiat, el lectorat, l'exorcistat i l'acolitat—, semblaria que les persones que estaven al capdavant de les parròquies ja havien entrat en els ordes majors: el sotsdiaconat, el diaconat i el presbiterat; cf. ALCOVER-MOLL, *Diccionari...*; CORTS; GALTÉS; MANENT, *Diccionari...*; MARQUÉS, “Fundaciones...”; ID., “Ensenyament al bisbat de Girona fins a la Il·lustració”, *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 12, 1993, p. 273-301; To, “L'evolució...”, p. 91-94. Per al bisbat de Barcelona, cf. BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 887-889 i 907-914, i vol. 2, p. 1144-1179.

37. CSG, p. 102-106; BUENO, *El derecho...*, p. 63-65.

38. NIETO-SANZ, *La época...*, p. 173-175; BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 444-445, i vol. 2 p. 1041-1049.

corresponents als curats —el baptisme, la penitència, la comunió, el matrimoni i l'extremunció.³⁹ El tercer àmbit d'actuació dels clergues parroquials era el dels “subditos sibi comissos”, és a dir, els feligresos laics de la seva parròquia: amb l'arma de l'excomunió, els rectors no podien permetre que ningú fos “in publica fornicatione” sense haver-se casat, que el marit i la muller no visquessin sota el mateix sostre ni que algú prestés amb usura o l'encobris amb compravendes simulades de blat.

Nombre i distribució geogràfica

No a totes les parròquies de les terres gironines hi havia els mateixos càrrecs ni el mateix nombre de clergues. Comparant les actes de visita practicades en diferents anys, podem efectuar un primer recompte dels clergues que servien a cada parròquia (cf. mapa 21 i taula 24). A Cervià, per exemple, el 1304 hi havia un sagristà i un domer amb cura d'ànimes, un clergue obtentor del benefici instituït per Arnau de Llers i dos sacerdots al monestir.⁴⁰ A Sant Sadurní i Monells, uns mateixos preveres ocupaven més d'un càrrec a la vegada: l'any 1306 el prevere Guillem de Vilademarc tenia un benefici establert pels senyors del castell de Sant Sadurní i un altre pel clergue Berenguer, i a Monells, mentre el domer major i sagristà, Ramon Vermell, ocupava el càrrec de dia-ca, el domer menor, Ramon Miró, tenia el benefici de la capella del castell, ambdós amb la llicència episcopal que els permetia compatibilitzar les tasques dels dos càrrecs i obtenir-ne les rendes respectives.⁴¹

TAULA 24

El nombre de clergues a les parròquies gironines, 1304-1364

<i>Parròquia</i>	<i>Visites pastorals (1304-1329)</i>		<i>Dècima eclesiàstica (1364)</i>	
Castellar	1 R	1	1 C	1
Caulès	1 R	1	1 C	1
Lloret	1 S	1	1 R	1
Mota, la	1 R	1	1 C	1
Sant Andreu del Terri	1 C	1	1 C	1
Santa Àgata	1 R	1	1 C	1

39. Els altres dos sagraments, la confirmació i l'ordenació, eren administrats exclusivament pel bisbe; cf. BUENO, *El derecho...*, p. 195-258.

40. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 2.a., f. 8v-10r (1304.03.10).

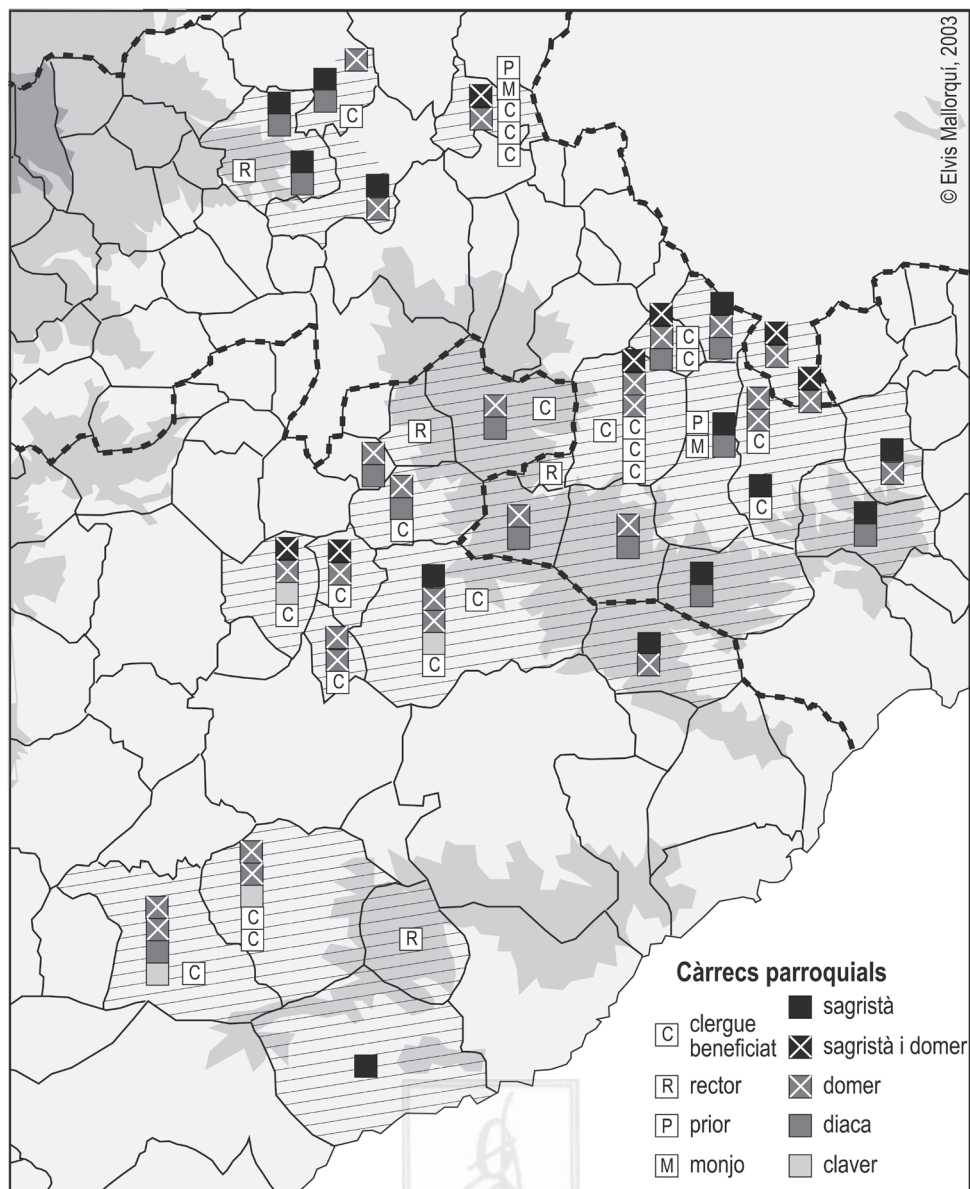
41. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 24r-v (1306.04.20) i f. 25r-v (1306.04.24).

<i>Parròquia</i>	<i>Visites pastorals (1304-1329)</i>	<i>Dècima eclesiàstica (1364)</i>
Santa Llogaia del Terri	1 D	1 C, 1 D
Cruïlles	1 S, 1 DC	1 C
Quart	1 D, 1 DC	1 C
Bisbal, Sant Pol de la	1 S, 1 B	1 C, 1 B
Fitor	1 S, 1 DC	1 S, 1 DC
Palol de Revardit	1 S, 1 DC	1 C, 1 DC
Ravós	1 S, 1 DC	1 C, 1 DC
Riudellots de la Creu	1 S, 1 DC	1 C, 1 DC
Romanyà	1 S, 1 D	1 C, 1 D
Sant Cebrià de Lledó	1 D, 1 DC	1 S, 1 DC
Sant Cebrià dels Alls	1 S, 1 DC	1 S, 1 DC
Santa Pellaia	1 D, 1 DC	1 C, 1 DC
Llaneres	1 S-D, 1 D	1 S, 1 D
Vulpellac	1 S-D, 1 D	1 S, 1 D
Peralta, Sant Climent de	1 S, 1 D	1 S, 1 D, 1 B
Sant Julià de Ramis	1 S, 1 D	1 S, 1 D, 1 B
Llambilles	1 D, 1 DC, 1 B	1 C, 1 DC
Montnegre	1 D, 1 DC, 1 B	1 C, 1 DC
Corçà	1 S, 1 D, 1 DC	1 S, 1 D, 1 DC
Sant Andreu Salou	2 D, 1 B	1 C, 1 D, 1 B
Campllong	1 S-D, 1 D, 1 B	1 C, 1 D, 1 CL, 1 B
Bisbal, la	2 D, 1 B	1 CP, 3 D, 1 CL, 4 B
Riudellots de la Selva	1 S-D, 1 D, 1 CL, 1 B	1 S, 1 D, 1 CL, 1 B
Cervià, Sant Genís de	1 S-D, 1 D, 3 B	1 S, 1 D, 2 B
Maçanet, Sant Llorenç de	2 D, 1 CL, 2 B	1 C, 1 D, 1 CL, 1 DC, 2 B
Vidreres	2 D, 1 DC, 1 CL, 1 B	1 C, 1 D, 1 CL, 3 B
Monells, Sant Genís de	1 S-D, 1 D, 1 CP, 1 DC, 2 B	1 C, 1 D, 1 DC, 1 B
Cassà de la Selva, Sant Martí de	1 S, 2 D, 1 CL, 2 B	1 C, 1 D-S, 1 D, 1 CL, 1 B
Sant Sadurní	1 S-D, 2 D, 3 B, 1 CP	1 S, 2 D, 1 CL, 2 B

Abreviacions: B: beneficiat; C: clergue; CL: claver; CP: capellà; D: domer; DC: diaca; R: rector; S: sagristà.

Fonts: Visites pastorals (cf. taula 4); ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364).

MAPA 21
Els clergues parroquials segons les visites pastorals, 1304-1329

Font: Visites pastorals (cf. taula 4).

Sovint, en les visites no apareixen els clergues que servien beneficis establerts, per la qual cosa cal contrastar les dades de les visites amb altres fonts documentals. Gràcies als llibres notariais, per exemple, sabem que a Cruïlles entre els anys 1302 i 1304 hi havia dos clergues a l'església parroquial de Santa Eulàlia i dos més al monestir de Sant Miquel, on vivien vuit monjos i el prior; mentrestant a Monells, entre el 1332 i el 1333, hi havia un domer i un sagristà i dos preveres beneficiats (cf. apèndix 4). Els capbreus senyorials, per la seva banda, recullen els noms dels clergues de Sant Mateu de Montnegre i Cervià l'any 1314, de Sant Sadurní el 1316 i de Ravós del Terri i Sant Julià de Ramis el 1317.⁴² I, tot i la distància cronològica, el registre de la *decima* de 1364 recull unes xifres que confirmen el nombre de clergues per parròquia que assenyalen a través de les primeres visites pastorals del segle XIV. Però és sobretot gràcies a la comparació de les visites pastorals amb els registres coetanis de lletres i de notaria de la cúria episcopal que podem confirmar els càrrecs per parròquia citats anteriorment, especialment els que tenien cura d'ànimes.

El nombre de clergues per parròquia coincidia, lògicament, amb la distinció entre parròquies petites, mitjanes i grans segons la quantitat ingressada en concepte del delme. Entre la trentena de parròquies estudiades, les que només tenien un sol rector es troben a les parts de muntanya —Sant Pol de la Bisbal, Santa Àgata, el Castellar, la Mota i Caulès—, en zones d'alta densitat de parròquies —Santa Llogaia i Sant Andreu del Terri— o en punts mal comunicats amb Girona —Lloret. De parròquies amb dos clergues, amb combinacions diverses de domers, sagristans i diaques, en trobem tant a la plana selvatana —Campllong, Sant Andreu Salou, Llambilles i Quart— i a l'empordanesa —Llaneres i Vulpellac—, com a les valls del Terri i del Revardit —Palol, Ravós, Riudellots de la Creu i Sant Julià de Ramis— i a les Gavarres —Sant Mateu de Montnegre, Santa Pellaia, Sant Cebrià de Lledó, Sant Cebrià dels Alls, Fitor i Sant Climent de Peralta. Finalment, les parròquies amb tres clergues o més —Maçanet, Vidreres, Riudellots, Cassà de la Selva, Sant Sadurní, Monells i Corçà— i les que en tenen dos però conviuen amb una institució eclesiàstica important a la parròquia —un monestir benedictí a Cervià i Cruïlles i el palau del bisbe a la Bisbal— són, a la vegada, les més poblades —amb més ànimes per custodiar— i les més riques —amb major producció agrícola i ramadera. La presència del

42. ADG, Santa Maria de Cervià, capbreu de 1315, f. 27r-v (1314.02.15) i f. 53r-v (1314.09.29), Seu de Girona, Cabiscol, pergami núm. 4 (1325.03.04), i Mitra, calaix 17, pergami núm. 42 (1316.01.27 i 1316.01.28); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381, f. 52r-v (1317.08.10) i vol. 393, f. 79v (1317.08.11).

càrrec de claver, només en quatre parròquies selvatanes de la trentena que hem estudiat —Vidrerres, Maçanet, Cassà i Riudellots de la Selva—, sembla que és un bon índex de la notorietat de la parròquia.

Repartiment de les tasques rectorals

El major o menor nombre de clergues residents en una parròquia incidia directament en el repartiment de les tasques entre ells. En les parròquies amb un únic clergue, aquest ho havia de fer tot; a les altres, les particularitats locals són la norma. L'acta de la visita de Salt l'any 1305 especifica que els dos domers "debent esse presbiteri et quilibet eorum habet curam animarum in sua ebdomada et resident ac tenentur residere in ecclesiis"; a Cervià, el sagristà i el domer es repartien la cura d'ànimes l'any 1304, mentre que el clergue del benefici instituït per Arnau de Llers celebrava missa tres dies al monestir i els dos altres clergues del cenobi havien de fer les misses, els oficis divins de dia i nit i donar almoines tres mesos als pobres de Crist.⁴³ El creixement de la població o la divisió de parròquies podia comportar la creació de nous càrrecs a la parròquia: l'any 1265 l'"ebdomedarius de novo creatus" a Santa Maria dels Turers, a Banyoles, havia d'encarregar-se del *diachonatus* i de la *sacristia* i de suplir les absències del primer domer; la fundació de la parròquia de Blanes, el 1323, va fer néixer el càrrec de claver, al qual es van atribuir les feines de tocar les campanes, escombrar l'església, encendre les llànties, obrir i tancar les portes, portar els pal·lis els dies de festa, acompanyar amb un llum el rector quan visitava els malalts, fer les hòsties, dir els evangelis i passions i, fins i tot, ensenyar els minyons de la població.⁴⁴ En algunes parròquies especialment extenses els domers es repartien els feligresos segons els veïnats existents: el Llibre Verd esmenta l'"ebdomedarius de Scleto et ebdomedarius de Verneta" a Cassà de la Selva, mentre a Llagostera els domers rebien el delme del carnatge d'uns masos "quisque eorum in illis mansis qui sunt infra territorium sue ebdomade" i a Montagut un domer rebia el delme dels horts de Castellfolliet "ratione sue ebdomade" i un altre el delme d'unes terres del veïnat d'Oliva perquè ell obtenia l'"ebdomada vocata de Oliva".⁴⁵

Sovint es produïen conflictes entre els preveres d'una mateixa parròquia per les tasques que cadascun havia de fer i, en el fons, pels

43. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 2.a., f. 8v-10r (1304.03.10) i lligall 1.b., f. 4r (1305.11.22).

44. DB, núm. 326 (1265.02.21); cf. MARQUÈS; REIXACH, *La parròquia...*, p. 11-13.

45. LVBG, núms. 198, 205 i 342 (1362-1371); cf. MALLORQUÍ, "Els veïnats...", p. 377.

ingressos que n'havien d'obtenir. A Besalú, l'any 1269, el prior de Santa Maria va dictar unes ordinacions sobre la celebració del culte a Sant Vicenç de Besalú i sobre el repartiment de tasques entre el domer i el diaca; a Vulpellac, el 1306, l'absència del domer major feia que el menor hagués de celebrar "diebus dominicis et festiuis bis in die, scilicet in ecclesia parrochiali et in ecclesia Sancte Susanne de Peralta que est sufragania istius ecclesie, set non habet clericum"; a Sant Pol de la Bisbal, el mateix any, el clergue Ramon de Prat tenia la cura d'ànimes, però si s'absentava els clergues de l'església de la Bisbal se n'encarregaven i també enterraven els hereus i les persones principals dels masos; a Maçanet de la Selva el 1326 i a Vidreres el 1327, els domers i els clavers van aclarir a qui pertocava realitzar els tocs de campanes; i a Fornells de la Selva, l'any 1329, els clergues s'oblidaven del correcte servei de l'ofici diví perquè "unus dicit horas suas solus et per se et alter similiter solus et per se".⁴⁶

En tres casos, l'acord final enregistra minuciosament el gran nombre de tasques concretes que havien de fer els clergues (cf. apèndix 3). A Quart, l'any 1308, un clergue de Cassà i dos de Riudellots de la Selva hagueren de posar pau entre el domer i el diaca. Pels acords presos, coneixem algunes pràctiques consuetudinàries pròpies de la parròquia —les deixes per les processons del diaca amb la creu, la lectura de l'Evangeli de Sant Joan a càrrec del diaca o el pagament de diners al diaca per anar al crisma— i n'esmenta d'altres de comunes als llocs veïns —el cant de les matines al cor o l'inici de la missa major dels "diebus ferialibus" a l'"hora solis orientis sicut et alii ebdomedarii convuicinii faciunt". L'altre cas se situa a la parròquia de Paret Rufí, molt a prop de la ciutat de Girona: l'any 1321 el canonge gironí Berenguer de Vilert va dictar la sentència de la causa entre el domer i el diaca sobre algunes qüestions concretes: 1) la titularitat del delme i la primícia que pagava una feixa de terra que el diaca tenia en alou franc; 2) l'obtenció de deixes i almoines per misses; 3) l'obtenció de les oblacions per l'enterrament dels albats; 4) la celebració de les misses per l'ànima de n'Amigaç de Calonge; 5) els tocs de campanes de dia,

46. MARQUÈS, J. M., "Pergamins de Santa Maria de Besalú a l'Arxii Diocesà de Girona", *Annals 1990-1991*, 1992, p. 239-310 [*PSMB*], núm. 206 (1269.05.27); ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 21v-22r (1306.04.18) i f. 26v-27r (1306.05.09); i vol. P-4, f. 90v-91r (1329.10.22); ADG, Lletres, vol. U-3, f. 27r (1327.12.18) i f. 57v-59r (1326.04.04). De la segona meitat del segle XIV, de conflictes entre clergues d'una mateixa parròquia en tenim a Colomers i Sant Pere Pescador el 1352, a Vila-romà el 1361, a la Garriga el 1364, a Banyoles el 1367 i a Sant Medir el 1368; cf. ADG, Processos, vol. 270 i vol. 272 (1352...); Notaria, vol. G-41, f. 88v-90v (1361.07.15), vol. G-45, f. 57r-58r (1364...), vol. G-49, f. 87r-88r (1367.05.10), i vol. G-50, f. 75r-77r (1368.09.06).

nit i per tempesta, i 6) el repartiment dels esplets d'una terra amb la qual se sufragava un aniversari de quatre preveres instituït per na Bernarda de Domeny.

El tercer conflicte que estudiem es va produir en una parròquia més gran, la de Llagostera, on servien quatre domers i un claver. L'any 1317, el domer i sagristà Arnau Benet, els domers Berenguer de Santa Coloma, Jaume Vidal i Arnau de Boada van acordar refer una antiga escriptura que s'havia perdut durant la guerra dels francesos, l'any 1285, en la qual es descrivien les tasques específiques del claver del lloc: batejar infants, enterrar els albat, portar la creu als enterraments i el ciri a les processons, llegir lectures de l'evangeli en algunes misses de l'any, fer les hòsties, preparar els estris, els vestits i els materials de la missa i dels oficis, netejar l'església, encendre les llànties, tocar les campanes des de matines fins al capvespre, portar el crisma, repartir el salpàs i, si calia, suplir les absències dels domers. Així doncs, el claver de Llagostera complia les funcions dels diaques de parròquies més petites.

Patrimoni i rendes

Per tal de deslliurar-se de les tasques de producció d'aliments i exercir totes les funcions inherents al seu càrrec, els rectors de les parròquies rebien una gran varietat de drets de part dels parroquians. Primer de tot, disposaven del patrimoni immobiliari associat al càrrec rectoral, format en molts casos per una casa —la rectoria—, un hort i unes poques terres que, no pas sempre, figuren en els capbreus senyorials (cf. taula 25). Podria tractar-se del que quedava de la dotació de l'església després de les apropiacions senyorials: a Sant Sadurní, per exemple, el castlà Ramon Arnau va restituir, l'any 1138, a l'església del lloc “pecie terre ·II· et fexa ·I·”; a Cruïlles, entre el 1264 i el 1319, les propietats de l'església de Santa Eulàlia es reduïen a la tasca de vuit peces de terra;⁴⁷ a Cervià hem trobat el clergue parroquial, Pere de Fellines, amb un patrimoni més extens, segurament perquè pertanyia a l'almoïna dels pobres que ell mateix gestionava. Les minses dades dels capbreus contrasten força amb les dels testaments dels propis clergues parroquials: aquests documents els presenten com uns personatges que

47. ACG, pergamí núm. 232 (1138.07.07); PSMCR, núm. 87 (1264 ca.); ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 3v, f. 32v-33r, f. 40v-41r, f. 44v-45r, f. 63v-64r i f. 68r-69r (1319.02.04-06). És possible que les terres de Santa Eulàlia fossin més, perquè les esmentades figuren en els capbreus perquè pagaven terços i lluïmes al senyor de Cruïlles.

podien disposar fàcilment de grans quantitats de diners per poder fer deixes pietoses per misses, almoines, esglésies i clergues i per poder donar als seus familiars i amics.

TAULA 25
El patrimoni dels clergues parroquials, 1253-1333

<i>Parròquia</i>	<i>Clergues</i>	<i>Patrimoni</i>
TESTAMENTS		
Mercadal, Santa Susanna del	Pere Duran, clergue	1253. Deixes pietoses (317 s.), als familiars (hort d'Algivira, vinya d'Aspirà, cases al Mercadal, vinyes i bosc a Tril·les parròquia de Sant Gregori, celler de Segalars, alous erms i conreats a Sant Gregori, vaixel·la, llit de draps i aparell i 550 s.), a altres persones (590 s.), al bisbe i l'abat de Sant Feliu de Girona (80 s.). Llibres.
Usall, Sant Cristòfor d'	Arnau de Casadevall de Cutzac, clergue	1291. Deixes pietoses (197 s. i 1 flaçada de 5 s.) i a d'altres persones (3 copes d'oli per una llàntia, ovelles d'Usall, 4 escriptoris, 1 banc, 1 tina, 1 escon) i a clergues (vestit blanc amb pells de conills, túnica blanca). Hereus dels seus béns (pobres de Crist).
Fitor, Santa Coloma de	Berenguer de Comes, clergue	1304. Deixes pietoses (352,5 s.), a familiars (212,5 s., 22 mitgeres d'ordi, 1 mitgera de forment i 1 hort a Monells), a d'altres persones (30 s.) i al bisbe (3 s.). Hereus dels seus béns (pobres de Crist).
Púbol, Sant Pere de	Pere Ramada, clergue	1333. Deixes pietoses (281,5 s. i 1 auri amfosi), a familiars (92 s. i el vi que és al celler), a d'altres persones (200 s., tinard, vaixel·la, pedra d'oli) i al senyor (150 s.). Deutes per pagar (550 s.). Llibres (1 breuiari). Hereu dels béns mobles i immobles (Guillem Rasador de Púbol).
CAPBREUS		
Palol de Revardit, Sant Miquel de	Joan Llorenç	1311. Cases dins el castell; hort
Cervià, Sant Genís de	Pere de Fellines clergue (Almoina de Cervià)	1314. Vessana de terra al Palau dit Agullonet; camp anomenat Clot; dues parcel·lades de terra a Godafrè; mig camp de s'Englada; feixa a Raset; hort al barri del monestir; casa i pati a tocar les cases de l'Almoina.

<i>Parròquia</i>	<i>Clergues</i>	<i>Patrimoni</i>
Montnegre, Sant Mateu de	Joan Boscà, clergue	1314. Cases, terres i horts a la cellera de Santa Maria; un hort a la Font; un camp prop del <i>camino generalí</i>
Ramis, Sant Julià de	Pere de Bancells, diaca	1325. Casa a tocar l'església parroquial
	Arnau de Serres, domer	1317. Cases de la doma prop de l'església; dos horts
Ravós del Terri, Sant Cugat de	Bernat de Brugueres, domer	1317. Hort prop de les seves cases dins la força de Ravós; camp al pla de Ravós
Sant Sadurní	Guillem Hualger, domer	1316. Hort a l'horta de la pabordia; alberg al barri del castell de St. Sadurní
	Ramon de Serra, domer	1316. Alberg al barri del castell de St. Sadurní; hort entre el Pedró i el Padrell; hort a l'horta de la pabordia;
	Pere Joer, sagristà	1316. Alberg a la vila de St. Sadurní
	Pere Cauha, clergue	1316. Feixa de terra a la coromina de la pabordia

Fonts: testaments 1253: ADG, Sant Feliu de Girona, pergami s. n. (*DSFG*, n. 162); 1291: Arxiu Parroquial d'Usall, pergami s. n. (*DB*, n. 422); 1304: AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 16r-v; 1333: AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 142r-143r. Capbreus 1311: BCAH, Arxiu, pergami núm. 406; 1314: ADG, Monacals, Santa Maria de Cervià, capbreu de 1315, f. 274r-v i f. 53r-v; 1316: ADG, Mitra, calaix 17, pergami núm. 42; 1317: ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381, f. 52r-v i f. 65v, i vol. 393, f. 79v; 1325: ADG, Seu de Girona, Cabiscol, pergami núm. 4.

En segon lloc, a través de la descripció de les tasques pastorals exercides pels clergues a les parròquies rurals, descobrim un munt de prestacions econòmiques, de valor molt escàs segurament, que anaven a parar a mans dels clergues parroquials: ofrenes per portar la creu i enterrar els difunts, per batejar, per celebrar casaments, per netejar el temple, per encendre les candeles, llànties i llums, per tocar les campanes, per anar al sínodo a buscar el crisma i per repartir el salpàs (cf. apèndix 3). A la vegada, la lectura dels testaments de feligresos de parròquies rurals permet consignar les deixes testamentàries d'uns pocs diners als *pulsatori cimbaltorum* d'algunes esglésies.⁴⁸ Es tracta, però, d'unes retribucions que, a més de ser de percepció no regular, són molt difícilment quantificables.

La tercera font d'ingressos dels clergues parroquials eren els delmes i les primícies que hi anaven associades. Amb el Llibre Verd dels anys 1362-1371 sabem que tres-cents vint-i-nou clergues dels ardiaconats de

48. Se'n troben als testaments de Pere Berenguer de Sant Sadurní i del clergue Pere Ramada de Púbol, els anys 1332 i 1333; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 10r-v (1332.06.21) i f. 142r-143r (1333.03.10). Per a França, cf. AUBRUN, *La paroisse...*, p. 130-131.

Girona i de la Selva obtingueren parts de delmes majors, delmes menors i delmes dels novals (cf. taula 26 i mapa 22). D'aquests tres-cents vint-i-nou, els rectors, curats, domers i sagristans, tots ells amb cura d'ànimes, en sumaven el 55%; la resta eren, o bé capellans —25%—, o bé diaques i clergues beneficiats —19%. Tanmateix, tots junts només aconseguien obtenir al voltant d'un 10% dels delmes gironins i, a més, molts capellans que en rebien eren clergues de la seu de Girona o dirigents de monestirs i altres institucions eclesiàstiques. Només en les parròquies més petites, els clergues locals obtenien una part important dels delmes: en dinou parròquies, se'l quedaven tot,⁴⁹ potser perquè es tractava de parròquies creades tardanament, a partir del segle XII en què el teixit parroquial ja estava consolidat i que els bisbes de Girona, aprofitant les directrius marcades per la reforma gregoriana, ja no van permetre que els delmes d'aquestes noves parròquies acabessin en mans de senyors laics. Ara bé, els rectors parroquials eren els principals receptors dels delmes menors, dels delmes dels novals i, sobretot, de les primícies, rendes que els proporcionaven el fonament més sòlid dels seus ingressos econòmics.

TAULA 26
La participació dels clergues parroquials en els delmes
dels ardiaconats de Girona i la Selva, 1362-1371

Tipus de participació		Clergues							Total (%)	
		A	B	C	D	E	F	G		
Participació en els delmes majors										
1.	Part del delme	24	26	3	7	13		6	79	24,01
2.	Delme d'un sector de la parròquia	2	5	1	1			1	10	3,04
3.	Benefici del clergue	27	17	2	10	3		1	60	18,24
4.	Masos o terres	12	17	5	10	7	1	11	63	19,15
5.	Alou de l'església		1		4	3			8	2,43
Obtenció de delmes menors										
1.	Carnatge	3	11	3	11	6		1	35	10,64
2.	Llana	2	7	1	6	3			19	5,78
3.	Cànem i lli	1	2	1	4	3			11	3,34

49. Es tracta de les parròquies de Rocacorba, Canet de Verges, Ermedàs, Canyà, Sant Tomàs de Fluvià, Cadaqués, Vallmala, Esprac, Sant Martí del Castellar, Santa Eugènia de l'Horta de Girona, la Cot, Escales, Palera, Sant Quintí de Bas, la Miana, el Mor, el Freixe, Orsinyà i Sant Marçal de Quarentella, cf. *LVBG*, núms. 25, 116, 139, 143, 144, 166, 171, 175, 197, 256, 269, 277, 338, 361, 371, 372, 375, 380 i 400 (1362-1371).

Tipus de participació	Clergues							Total (%)
	A	B	C	D	E	F	G	
4. "Gruany"				2	2			4 1,22
5. Polls	1		1	1				3 0,91
6. Hortalisses		2	1	1	1			5 1,52
7. Pinyons	1	1						2 0,61
8. Formatges		1						1 0,3
9. Novals	5	6	3	7	2		1	24 7,29
Censos sobre els delmes								
1. Sobre el delme major	3							3 0,91
2. Sobre el carnatge	1							1 0,3
3. Sobre el delme d'oli, roldor i peixos		1						1 0,3
Total (%)	82 24,92	97 29,48	21 6,38	64 19,45	43 13,07	1 0,3	21 6,38	329 100

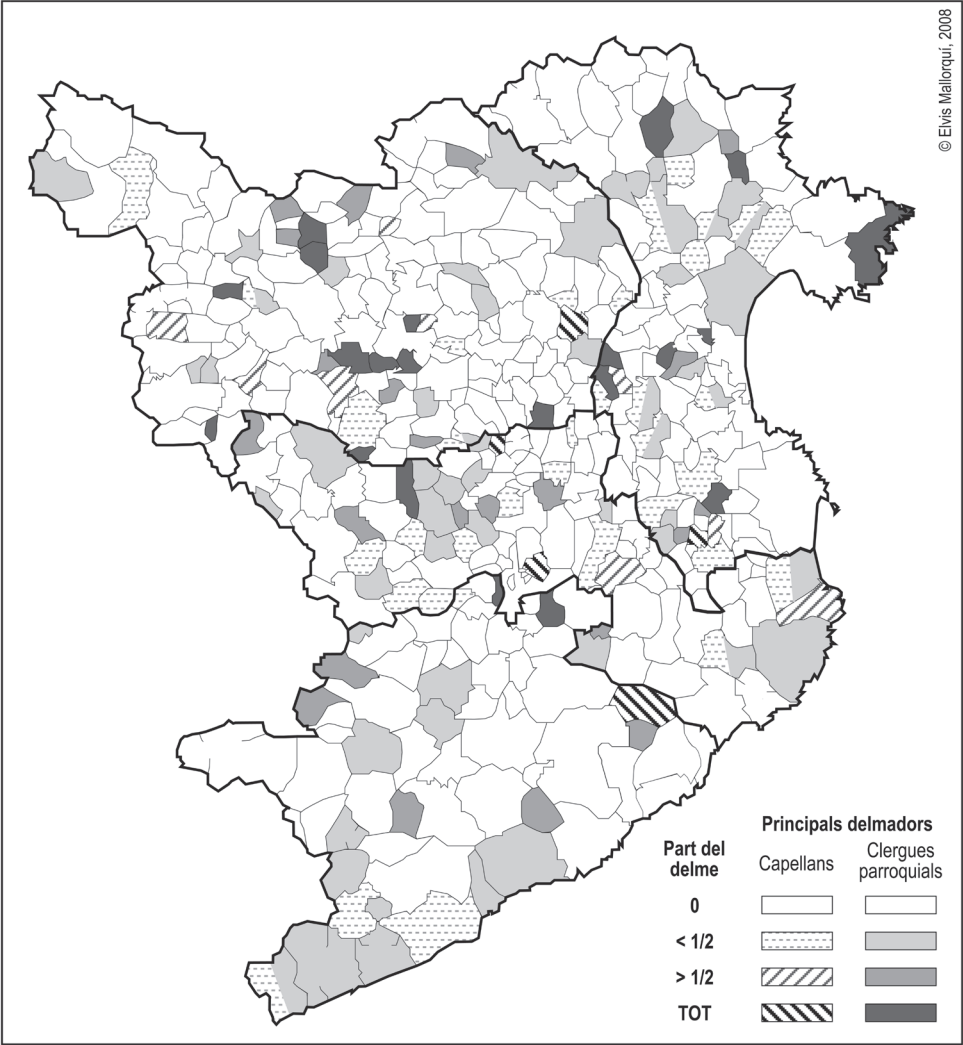
A: capellà; B: rector i curats; C: domer; D: sagristà; E: diaca; F: claver; G: beneficiats.
Font: *LVBG* (1362-1371).

La natura de les rendes dels beneficis dels rectors de les parròquies era, doncs, molt complexa i diversificada i seria impossible quantificar-la si no existissin algunes estimacions del seu valor global. Per al segle XIII, només disposem dels comptes de la "decima ecclesiastica" establerta en el segon concili de Lió, l'any 1274, que totes les institucions i tots els càrrecs eclesiàstics havien de pagar en sis anys per finançar les croades.⁵⁰ El registre hauria d'aportar un índex indirecte del valor de tots els beneficis eclesiàstics, perquè la contribució consistia en el 10% del seu valor total. N'hem conservat les quantitats satisfetes als dos darrers anys del sexenni, els anys 1279 i 1280, de manera que sumant les dues xifres i multiplicant-les per tres hauríem d'obtenir el total aproximat del que cada institució va pagar (cf. taula 27). Les dades, però, no són gaire lògiques: per un costat, hi ha una gran disparitat entre les parròquies que paguen "pro ecclesia" i les que ho fan "pro fabrica"; per l'altre, sorprèn molt el fet que parròquies petites com Sant Pol de la Bisbal o Llaneres paguin més que parròquies molt més poblades com Monells i Sant Sadurní.

50. *RDH*, vol. 1, p. VIII-IX.

MAPA 22
Geografia dels delmadors eclesiàstics: capellans i clergues parroquials

Font: *LVBG* (1362-1371).

TAULA 27
Les rendes dels beneficis parroquials, 1279-1364

<i>Parròquia</i>	<i>Dècima (1279-1280)</i>	<i>Visites (1304-1320)</i>	<i>Dècima (1364)</i>
PARRÒQUIES DE VALOR INFERIOR A 10 LL.			
Sant Andreu del Terri	<i>fabrica</i> [10 s. 8 d.]		Clergue (Ø) [?]
Santa Àgata	<i>fabrica</i> [1 ll. 10 s.]		Clergue (Ø) [?]
Cruïlles	<i>ecclesia</i> [7 ll. 19 s. 7 d.]		Clergue curat <i>ultra victum debet soluere prior pro eo</i> (8 s.), diaca (Ø) [> 4 ll.]
Quart	<i>fabrica</i> [1 ll. 7 s. 9 d.]		Clergue (Ø [154 s.]) [7 ll. 14 s.]
Castellar	<i>fabrica</i> [1 ll. 8 s. 5 d.]		Clergue (16 s. [8 ll.]) [8 ll.]
Caulès	<i>fabrica</i> [6 s. 9 d.]		Clergue (16 s.) [8 ll.]
PARRÒQUIES DE VALOR D'ENTRE 10 I 20 LL.			
Montnegre	<i>ecclesia</i> [7 ll. 11 s. 9 d.]		Clergue (16 s.), diaca (Ø [64 s.]) [11 ll. 4 s.]
Bisbal, Sant Pol de la	<i>ecclesia</i> [10 ll. 10 s.]	Clergue (200 s.) [10 ll.]	Clergue (24 s.), beneficiat (Ø) [> 12 ll.]
Santa Pellaia	<i>ecclesia</i> [9 ll. 5 s.]		Clergue (25 s.), diaca (Ø) [> 12 ll. 10 s.]
Mota, la	<i>ecclesia, opera</i> dels anys anteriors [8 ll. 3 s. 9 d.]		Clergue (26 s.) [13 ll.]
Llambilles	<i>ecclesia</i> [6 ll. 10 s. 3 d.]		Clergue (16 s.), diaca (Ø [6 ll.]) [14 ll.]
Sant Cebrià de Lledó	<i>ecclesia</i> [7 ll. 17 s. 9 d.]		Sagristà (18 s.), diaca (Ø [100 s.]) [14 ll.]
Sant Cebrià dels Alls	<i>ecclesia</i> [6 ll. 19 s.]		Sagristà (16 s.), diaca (16 s. [8 ll.]) [16 ll.]
Llaneres, Sant Martí de	<i>ecclesia</i> [13 ll. 17 s. 3 d.]	Dos domers (200 s.; 200 s.), capellà (120 s.) [26 ll.]	Sagristà (16 s.), domer (16 s.) [16 ll.]

<i>Parròquia</i>	<i>Dècima (1279-1280)</i>	<i>Visites (1304-1320)</i>	<i>Dècima (1364)</i>
Vulpellac, Sant Julià de	<i>fabrica</i> [1 ll. 14 s. 8 d.]	Sagristà i domer major (250 s.), domer menor (200 s.), capellà (200 s.) [32 ll. 10 s.]	Sagristà (16 s.), domer (16 s.) [16 ll.]
Santa Llogaia del Terri	<i>fabrica</i> [1 ll. 3 s. 9 d.]		Clergue (16 s.), domer (16 s.) [16 ll.]
Peralta, Sant Climent de	<i>ecclesia</i> [9 ll.]		Sagristà (16 s.), domer (16 s.), beneficiat (Ø) [> 16 ll.]
Palol de Revardit	<i>ecclesia</i> [8 ll. 17 s. 6 d.]		Clergue (17 s.), diaca (17 s.) [17 ll.]
Riudellots de la Creu	<i>fabrica</i> [16 s.]		Clergue (18 s.), diaca (16 s.) [17 ll.]
Romanyà	<i>ecclesia</i> [7 ll. 15 s.]		Clergue (18 s.), domer (16 s.) [17 ll.]
Ravós	<i>ecclesia</i> [8 ll. 9 s. 6 d.]		Clergue (20 s.), diaca (16 s.) [18 ll.]
Fitor	<i>ecclesia; fabrica</i> [4 ll. 9 s.]		Sagristà (20 s. 8 d.), diaca (16 s.) [18 ll. 6 s. 4 d.]
Sant Julià de Ramis	<i>ecclesia</i> [9 ll. 4 s. 6 d.]		Sagristà (24 s.), domer (13 s. [130 s.]), beneficiat (Ø) [> 18 ll. 10 s.]
PARRÒQUIES DE VALOR ENTRE 20 I 40 LL.			
Monells, Sant Genís de	<i>ecclesia</i> [6 ll. 6 s.]	Sagristà i domer (300 s.), domer (300 s.), capellà (100 s.), diaca (80 s.), dos beneficiats (250 s.; 80 s.) [55 ll. 10 s.]	Clergue (17 s.), domer (18 s.), diaca (Ø), beneficiat (5 s. [50 s.]) [> 20 ll.]
Sant Andreu Salou	<i>fabrica, ecclesia</i> [2 ll. 8 s.]		Clergue (16 s.), domer (16 s.), beneficiat (9 s. [90 s.]) [20 ll. 10 s.]

<i>Parròquia</i>	<i>Dècima (1279-1280)</i>	<i>Visites (1304-1320)</i>	<i>Dècima (1364)</i>
Lloret	<i>ecclesia</i> [11 ll. 3 s.]		Rector (50 s.) [25 ll.]
Campllong	<i>ecclesia</i> [8 ll. 8 s. 9 d.]		Clergue (23 s.), domer (21 s.), claver (Ø), beneficiat (6 s. [60 s.] [> 25 ll.]
Corçà	<i>ecclesia</i> [16 ll. 5 s.]		Sagristà (40 s.), domer (24 s.), diaca (16 s.) [40 ll.]
PARRÒQUIES DE VALOR SUPERIOR A 40 LL.			
Riudellots de la Selva	<i>ecclesia</i> [21 ll. 14 s.]		Sagristà (36 s.), domer (30 s.), claver (16 s.), beneficiat (Ø) [> 41 ll.]
Maçanet, Sant Llorenç de	<i>ecclesia</i> [15 ll. 15 s. 9 d.]		Clergue (30 s.), domer (25 s.), claver (18 s.), diaca (16 s.), dos beneficiats (Ø; Ø) [> 44 ll. 10 s.]
Cervià, Sant Genís de	<i>fabrica</i> , rector de l'almoïna [17 ll. 15 s.]	Domer (270 s.), sagristà (200 s.) [23 ll. 10 s.]	Sagristà (20 s.), domer (16 s.), dos beneficiats (20 s. [10 ll.]; 34 s.) [45 ll.]
Cassà de la Selva, Sant Martí de	<i>ecclesia</i> [26 ll. 2 s. 4 d.]	Dos domers, beneficiat (80 o 100 s.) [4-5 ll.]	Clergue (23 s.), domer i sagristà (24 s.), domer (23 s.), claver (18 s.), benefi- ciat (Ø [30 s.]) [45 ll. 10 s.]
Sant Sadurní	<i>ecclesia</i> [6 ll. 16 s. 9 d.]	Tres domers (300 s.; 200 s.; 200 s.), tres beneficiats (30 s. —i 600 s. propis—; 150 s.; 60 s.), capellà (200 s.) [57 ll.]	Sagristà (25 s.), dos domers (22 s.; 21 s.), claver (Ø [100 s.]), dos beneficiats (Ø [10 ll.]; Ø) [> 49 ll.]
Vidreres	<i>ecclesia</i> [10 ll. 15 s. 4 d.]		Clergue (40 s.), domer (40 s.), claver (20 s.), tres benefi- ciats (18 s. [9 ll.]; Ø; Ø) [> 59 ll.]

<i>Parròquia</i>	<i>Dècima (1279-1280)</i>	<i>Visites (1304-1320)</i>	<i>Dècima (1364)</i>
Bisbal, la	<i>ecclesia</i> [51 ll. 8 s. 3 d.]		Capellà (43 s. 6 d.), tres domers (31 s.; 31 s.; 31 s.), claver (Ø [100 s.]), quatre beneficiats (Ø; Ø; Ø; 16 s. [8 ll.]) [> 81 ll. 5 s.]

Abreviacions: Ø sense dades; []: estimacions per al conjunt de la parròquia; d.: diners; ll.: lliures; s.: sous.

Fonts: 1279-1280 (*RDH*); 1304-1320 (ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 2.a, f. 8v-10r; lligall 1.c., f. 21v-27r; i lligall 2.f., f. 10v-18r); 1364 (ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802).

En canvi, sí que són més coherents les informacions extretes d'unes poques visites pastorals de l'inici del segle XIV i les de la dècima de 1364. Les visites pastorals a les parròquies de Cervià el 1304, Llaneres, Monells, Sant Pol de la Bisbal, Sant Sadurn i Vulpellac el 1306 i a Cassà de la Selva el 1320 consignen el valor dels beneficis eclesiàstics que s'hi trobaven: els domers i els sagristans obtenien rendes que sumaven entre 200 i 300 sous l'any —o 10 i 15 lliures anuals—, força més que diaques, capellans i clergues beneficiats —entre els 80 sous de Monells i Cassà i els 200 de Sant Sadurní. El registre de la dècima concedida pel papa al rei d'Aragó pels anys 1363 i 1364 aporta una visió més global. Els càlculs realitzats es basen en el fet que no hi havia clergues que paguessin menys de 16 sous per la dècima, xifra que equival al 10% de les 8 lliures —o 160 sous— de renda anual que era el límit per sota del qual hom estava exempt de contribuir en aquest impost eclesiàstic. En efecte, el rector de Ginestar, el benefici del qual havia estat “computato ad VII libras”, no pagava res perquè “non ualet VIII libras nec habet aliud”.⁵¹ En les

51. ADG, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802, f. 20r (1364). També estaven exempts de pagar la dècima, per privilegi papal, els oficis eclesiàstics en mans de cardenals, que no eren pocs: el 1361 s'eximiren les sagristies major i menor de Girona, els ardiaconats de Ravós i Empúries, l'abadia de Sant Feliu de Girona, el priorat de Cervià, la infermeria de Ripoll, les capellanies de Ravós, Albons, Darnius, Navata, Palol de Revardit, Palau-saverdera, Arenys de Munt, Sant Vicenç de Camós, Armentera, Verges i Sant Esteve de Bas, la pabordia de juny de la seu, algunes canongies, beneficis i porcions canòniques de Girona; cf. ADG, Lletres, vol. U-41, f. 62r-v (1361.08.19). En terres franceses, les diferències de rendes entre clergues anaven de les 2-4 lliures per a les parròquies pobres de la muntanya i 35-40 lliures per a les parròquies riques de la plana, cf. GERMAIN, “Revenus...”, p. 102.

trenta-dues parròquies estudiades, la mitjana del valor de les rendes dels clergues sense cura d'ànimes era inferior a les 8 lliures anuals: 6 lliures i 18 sous els diaques, 6 lliures i 3 sous els beneficiats en altars i capelles i 7 lliures i 13 sous els clavers. En canvi, les xifres dels preveres amb cura d'ànimes superaven aquest llindar econòmic de poc en les parròquies d'un sol rector —8 lliures, 14 sous i 9 diners de mitjana— i, a les parròquies de més d'un rector, arribaven fins a les 12 lliures anuals.

ELS CLERGUES AL CAPDAVANT DE LES PARRÒQUIES

Per les responsabilitats pastorals i el nivell de vida que hi anaven associats, el càrrec de rector parroquial era desitjat per molts i, a la vegada, els poderosos de la parròquia i els poders exteriors —el bisbe, sobretot— el volien tenir sota el seu control. El rector solia ser membre de les famílies benestants de la mateixa parròquia on servia o de les veïnes i, abans del segle XIV, solia residir al lloc on tenia el benefici i se n'absentava relativament poc; amb el poder conferit pel bisbe i l'autoritat moral aconseguida pel fet de saber llegir i escriure, el clergue vetllava pel manteniment dels bons costums de la comunitat i procurava donar, amb els seus sermons i amb l'exemple de la seva vida, un missatge moral i religiós als feligresos.⁵² En bona mesura, aquest missatge era dictat pels bisbes a través de les nombrosíssimes constitucions sinodals dels segles XIII i XIV. Per tot plegat, cal analitzar les notícies gironines sobre l'origen social i geogràfic del clergat gironí, així com sobre la seva formació religiosa, el seu nivell de vida i el control a què estava sotmès per part dels bisbes.

Condició i formació

Al bisbat de Barcelona, en les visites efectuades a l'inici del segle XIV, el bisbe Ponç de Gualba solia concedir els ordes sacerdotals menors, la tonsura sobretot, a tots els infants que assistien a les classes dels rectors, sempre que no fossin il·legítims ni fills de sacerdots, amb la qual cosa podien optar a un benefici eclesiàstic, a una escrivania o al servei domèstic d'un rector.⁵³ Cap de les visites gironines fa referència a aquesta pràctica, però també devia ser força general, atès el

52. LE ROY LADURIE, E., *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*, París: Gallimard, 1982, p. 513-517; BOURIN; DURAND, *Vivre...*, p. 93-95; AUBRUN, *La paroisse...*, p. 54-55 i 133-134; PALAZZO, *Liturgie...*, p. 31-35.

53. BENITO, *Les parròquies...*, p. 130-132; BAUCCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 187-188. Per a moltes diòcesis franceses, cf. AUBRUN, *La paroisse...*, p. 161-162.

gran nombre de tonsurats que es desprèn d'algunes ordenances reials: el 1322 el rei Jaume II va compel·lir els "habitatores dicte civitatis —Girona— tonsurati, in aliis maioribus ordinibus non constituti" a contribuir al subsidi per l'expedició a Sardenya i a les talles i despeses comunes de la ciutat; i el seu fill Alfons III, el 1330, va permetre que poguessin ser elegits com a jurats les persones que "eorum iuventutis tempore tonsuram habuerunt".⁵⁴ De fet, els registres de lletres de l'arxiu episcopal contenen un gran nombre de testimonials de tonsura, és a dir, de llicències que permetien a clergues gironins exercir en d'altres bisbats i als forasters exercir a les terres gironines; també hi ha dimissòries o permisos per tal que un bisbe no gironí tonsurés escolars i clergues gironins (cf. figura 14). Normalment es tracta de notícies molt concises, però tenim algun cas més detallat: el 1333 Guillem de Freixeneda, escolar de Vilanant, va rebre la tonsura després de testificar que tenia estudis suficients per rebre el primer orde sacerdotal i que era nat de matrimoni legítim; l'any següent, el bisbe va dispensar Guillem Joan, escolar, per rebre la tonsura tot i ser fill de solter i soltera.⁵⁵ Cal assenyalar que els fills d'homes propis no podien ser tonsurats ni entrar en ordes sagrats si, prèviament, no s'havien redimit del seu senyor.⁵⁶

La tonsura, doncs, era la primera condició per entrar en el sacerdoci, però no l'única. Els clergues forans de la diòcesi havien de presentar credencials del bisbe del lloc d'on provenien i, segons unes constitucions de Berenguer de Castellbisbal i de Pere de Rocabertí, se'ls impedia ser rebuts sense coneixement del bisbe, a excepció que fossin de bona fama i costums o formessin part del seguici de personatges importants. Igualment, el fet de ser fill de clergue era, des de la reforma gregoriana del segle XI, un impediment per rebre els ordes sagrats: el 1078 es va prohibir als fills de preveres, diaques i sotsdiaques que heretessin la dignitat del seu pare i que fossin promoguts als ordes superiors; ja entrat el segle XIV, el sínodo del 1335 va impedir que aquests fills i filles servissin als oficis divins, cosa que es donava en certs casos segons la visita del 1329: a Ginestar el clergue Ramon Sala "celebrat multociens cum dicto filio suo qui est quasi sex annis"; i a Borgonyà el rector Pere Arnau tenia un fill que ja era tonsurat amb el qual celebrava la missa a l'església "quia non habet alium scolarem ... qui iuuat eum in missa et aliis horis celebrandis".⁵⁷

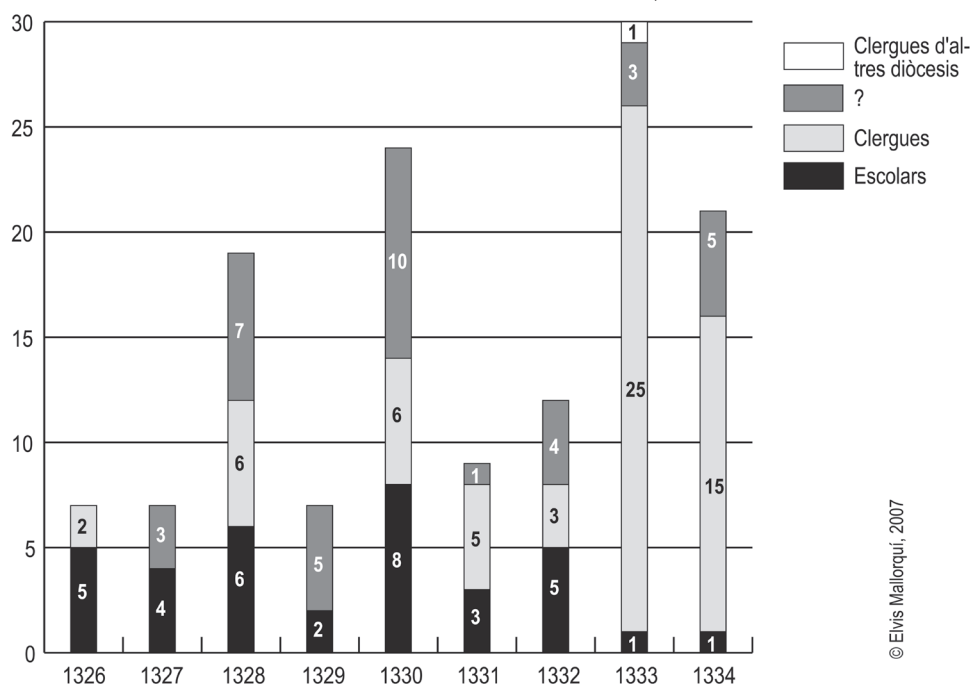
54. *LRCG*, núm. 23 (1322.05.12) i núm. 39 (1330.02.23).

55. *ADG*, Lletres, vol. U-5, f. 108br (1333.08.20) i f. 140v-141v (1334.02.14).

56. *LLUCH*, *Els remences...*, p. 271-272.

57. *CPTC*, núm. 7 (1078); *CSG*, p. 109, 116-117 i 128; *ADG*, Visites pastorals, vol. P-4, f. 53v-54v (1329.06.02) i f. 118v-119r (1329.11.18); cf. *MARQUÈS*, *Concilis*, p. 84-88; *BUENO*, *El derecho...*, p. 270-271 i p. 286.

FIGURA 14
Els tonsurats de la diòcesi de Girona, 1326-1334

Font: ADG, Lletres (cf. taula 2).

També calia tenir assegurada una certa estabilitat econòmica que permetés estudiar i esperar l'obtenció d'un càrrec amb benefici propi. En tenim alguna dada aïllada del segle XII: el 1151 Pere Adalbert i la seva muller van donar 80 sous i dues feixes de terra a Santa Maria de Cervià per tal que el seu fill Guillem, clergue, fos mantingut pel monestir.⁵⁸ És al segle següent, però, que això esdevingué norma: una constitució del concili de Lleida del 1229 prohibia que ningú fos promogut “in subdiaconatum, diaconatum vel presbiteratum nisi habeat sufficiens ecclesiasticum beneficium vel saltem sufficiens patrimonium”.⁵⁹ A partir d'aleshores els testaments de pagesos de mas proporcionen notícies més explícites: el 1241 Ramon Artau, pagès de Salt, va deixar 30 sous al seu fill Pere, clergue, i va disposar que “habeat uitam et uictum in ipso manso —el mas Artau— usque ad ·X· annos, et si

58. *PSMCE*, núm. 66 (1151.01.07).

59. *CSG*, p. 71; MARQUÈS, *Concilis...*, p. 98.

forte Deus dederit aliud beneficium unde possit uiuere, tenetores dicti mansi non teneantur dare deinde aliud nisi ·XX· solidos”; i l’any 1332 Ramon Nadal de Madremanya va disposar en el seu testament “quod provideatur Petro filio meo in uictu et uestitu et in libris et in salario negocciorum sufficienter quousque fuerint in etate ·XXV· annorum et quod adistat officium clericale” i que, a més, rebés 200 sous en concepte de llegítima paterna.⁶⁰ Una altra opció era cercar el suport d’un senyor o cavaller que els mantingués mentre anessin obtenint els diversos ordes eclesiàstics: el 1332 el cavaller Ramon de Pontós va presentar al bisbe l’acòlit Francesc Alagot de Monells “in subdiachonatus, diachonatus atque presbiteratus ordinibus statutis temporibus promouendum” i el 1333 el castlà de Sant Sadurní, Ramon Arnau, va fer el mateix amb Simó fill d’Aldric de Guàrdies de la parròquia de Sant Cebrià de Lledó, clergue tonsurat.⁶¹

Un cop superats aquests condicionants, calia seguir una instrucció religiosa abans de poder ser nomenat clergue: en el concili de Lleida del 1229 es va amenaçar amb l’apropiació de les rendes dels seus beneficis els rectors i altres clergues de les esglésies parroquials “qui latinis verbis loqui nesciunt” i que excusessin la seva ignorància “ex deffectu magistrorum”, si no era que es posaven a estudiar en una de les escoles de gramàtica que s’havien d’instituir als bisbats i ardiaconats.⁶² A la catedral de Girona, situada sota l’actual torre Cornèlia, a l’extrem nord-occidental del claustre, hi havia una escola que devia funcionar des del segle XI, quan apareix el càrrec de cabiscol o “caput scholae” de la seu; s’hi estudiava gramàtica i cant amb un “magister scholarum cantus” i un “magister grammaticae”.⁶³ A l’església de Sant Feliu de Girona hi havia una altra escola: l’any 1320 el bisbe va permetre a Jaume de Viladevall ensenyar-hi gramàtica i lògica durant un any, tot i l’informe desfavorable del guardià dels framenors i de l’ardiac Arnau de Soler.⁶⁴ D’escoles, però, n’hi devia haver a diverses viles gironines i també a moltes parròquies rurals, ja que una constitució sinodal

60. DSFG, núm. 126 (1240.08.11); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 82r-84r (1332.12.11).

61. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 42r (1332.08.22), i vol. 161, f. 25v (1333.05.21).

62. CSG, p. 63-64; BUENO, *El derecho...*, p. 240-241; BATLLE, LL., “La escuela de la Catedral”, dins *id.*, *La cultura a Girona de l’edat mitjana al Renaixement*, Girona: Diputació de Girona, 1979, p. 283; MARQUÈS, *Concilis...*, p. 93-94. Sobre la formació dels clergues a les diòcesis de França, cf. AUBRUN, *La paroisse...*, p. 116-117 i p. 162-163.

63. ADG, Notaria, vol. G-3, f. 171v-173v (1332.09.29); cf. BATLLE, “La escuela...”, núms. 1 i 2; PERARNAU, J., “El testament de Guillem Marrull, parent de Nicolau Eimeric”, *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 1, 1982, p. 263-268.

64. ADG, Notaria, vol. G-3, f. 31v (1320.10.22).

del 1335 obligava tots els rectors a “instruere et informare novitios presbiteros in sua ecclesia beneficia obtinentes”, tot ensenyant-los les fórmules de la consagració i les oracions del baptisme i dels altres sacraments tal com ells les havien après.⁶⁵ En tenim algunes proves: l'any 1253 el capellà de l'església de Vilavenut s'anomenava “magister Ugo”; el 1335 Berenguer de Casalells, diaca de Paret Rufí, va anar a estudiar gramàtica i cant a Aiguaviva, probablement amb Bernat de Requesens, beneficiat de la capella de Vilademany que, dos anys abans, havia aprofundit en diverses matèries escolàstiques; i el 1354 el claver de Blanes va atacar Dalmau de Crosa, de Cassà de la Selva, que havia obert una escola a la vila quan el primer i els seus predecessors eren els únics amb dret episcopal per oferir una escola de salms, gramàtica i altres disciplines als escolars de Blanes.⁶⁶

A aquestes escoles és on acudien els clergues gironins que, tot i disposar ja de beneficis eclesiàstics, havien d'estudiar per tal de rebre els ordes majors del diaconat i del presbiterat. Aquest era el cas del sagristà de Sant Julià de Ramis i el diaca de Palol de Revardit que, el 1315 i el 1329 respectivament, s'absentaven de les seves parròquies perquè encara estaven estudiant: el primer havia de ser promogut el dia de Pasqua “ad presbiteratus ordinem ... et tunc incontinenti intendit facere et faciet residenciam in ipsa ecclesie personalem”, mentre que el segon cedia les seves rendes a l'obra de la seu de Girona “usque dictus diaconus fuerit ad sacros ordines promotus”.⁶⁷ En canvi, a Blanes el 1329 el tonsurat Guillem de Closes “tenet diaconatum dicte ecclesie et debet esse presbiter racione dicte diaconatus et non uult promoueri nec facit continuam residenciam, ita quod per se nec per alium non fit aliquid seruicium in dicto diaconatu et in officio presbiteratus”; per això, el visitador li va retenir els fruits del benefici mentre no hi hagués un prevere substituït que “usque fuerit promotus faciat totum seruicium”.⁶⁸ Aquesta darrera situació no era gaire corrent: entre els anys 1322 i 1335, els diaques de Llofriu, Monells i Sant Feliu de Pallerols,

65. CSG, p. 124; MARQUÈS, “Ensenyament...”, p. 274-275; BUENO, *El derecho...*, p. 241-242 i p. 271; SOTO, J. M., “Disposiciones sobre la cultura del clero parroquial en la literatura destinada a la cura de almas (siglos XIII-XIV)”, *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 23, 1993, p. 296-298. Sobre la presència d'escoles a les zones rurals del bisbat de Barcelona, cf. PERARNAU, J., “L'«*Ordinacio studii Barchinone et rectoris eiusdem*» del bisbe Ponç de Gualba (8 novembre 1309)”, *Revista Catalana de Teologia*, núm. 2/1, 1977, p. 166-169; BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 446-450.

66. CRV, núm. 51 (1253.07.17); ADG, Lletres, vol. U-5, f. 104v-105r (1333.07.30), i vol. U-25, f. 120v-121r (1354.11.18); ADG, Notaria, vol. G-10, f. 80v (1335.10.06).

67. ADG, Visites pastorals, vol. P-1, f. 111r-v (1315.01.22) i vol. P-4, f. 52v (1329.05.31).

68. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 82r-v (1329.07.04).

els domers de la Bisbal i Peratallada, i els clergues beneficiats de Cassà de la Selva, de la capella de la torre de Peralta, de Santa Coloma de Farners i del castell de Peratallada, entre d'altres, buscaven un substitut que suplís la seva absència durant un o dos anys mentre estudiaven gramàtica.⁶⁹ Després dels estudis, calia aprovar els exàmens per accedir als ordes majors, que només podia concedir el bisbe de Girona. Així, el cabiscol va enviar-li l'any 1325 els clergues que havien superat les proves per obtenir el sotsdiaconat —Bernat Claver de la Bisbal—, el diaconat —Pere d'Hospital beneficiat de Sant Pere de Galligants, Pere de Millars de Sant Dalmai i Guillem Bernat de Sant Gregori, entre altres— i el presbiterat —Pere d'Esprac.⁷⁰ D'aquesta manera, podem resseguir el ràpid ascens d'alguns clergues: per exemple, Bernat Claver, domer de la Bisbal, després d'obtenir el sotsdiaconat el 1325, va continuar estudiant durant tres anys més fins que el 1330 va renunciar a la doma; des d'aleshores i fins al 1335, el trobem documentat a la seu de Girona, on ocupava el benefici de coc —cuiner— de la seu.⁷¹

El clergat i la cultura escrita

Aparentment, el nivell cultural del clergat gironí era força bo.⁷² En aquest grup existia, certament, una diglòssia entre la llengua que parlaven, el català, i la que utilitzaven per llegir i escriure, el llatí. Naturalment, el llatí era la llengua de l'Església: pràcticament tota la missa, a excepció del sermó, s'hi havia de fer. I també era la llengua de pràcticament tots els àmbits de la cultura, a excepció de la literatura cortesana en occità. El català, en canvi, era la llengua d'ús quotidià del conjunt de la societat, però s'escrivia molt poques vegades. Analitzant els destinataris de les cartes redactades per l'escrivania del

69. ADG, Notaria, vol. G-3, f. 157r-v (1322.08.16), vol. G-4, f. 70r (1323.10.30) i f. 145r (1324.09.22); vol. G-6, f. 100v (1327.03.26); ADG, Lletres, vol. U-2, f. 86r-v (1326.05.27), f. 170v (1326.08.05), f. 187v (1326.09.12) i f. 15r-v (1326.10.09), vol. U-4, f. 169v-170r (1331.06.29) i vol. U-5, f. 6r (1332.10.16) i f. 110v-111r (1333.08.25).

70. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 35r-v (1326.03.06-07); cf. CSG, p. 108; BUENO, *El derecho...*, p. 241.

71. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 35v (1325.03.06), f. 7v-8r (1326.02.01), f. 187v (1326.09.12), f. 14r (1326.10.09) i f. 14v (1326.10.16), vol. U-4, f. 124r (1330.11.02) i f. 197v (1331.09.24); ADG, Notaria, vol. G-6, f. 59r (1326.10.09) i vol. G-10, f. 91v (1335.11.15).

72. A Galícia, Astúries i Castella, a la fi de l'edat mitjana, molts clergues encara no coneixien el llatí i el parlaven de manera defectuosa, cosa que preocupava les autoritats eclesiàstiques; cf. Ríos, M. L.; Díez, C., "La vie du clergé rural dans le nord de l'Espagne médiévale d'après les actes sinodaux", dins BONNASSIE, *Le clergé...*, p. 173; MARTÍNEZ DOMÍNGUEZ, J. A., *Los clérigos en la Edad Media*, La Corunya: Editorial Toxosautos, 2003, p. 187-188; ARRANZ, A., "La cultura en el bajo clero: una primera aproximación", *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 21, 1991, p. 591-604.

bisbe, s'observa que les úniques que són en català són les adreçades als batlles episcopals i als nobles de les terres gironines; en canvi, tots els clergues, també els parroquials, que reben encàrrecs del bisbe sabien llegir perfectament el llatí (cf. taula 28). A més, molts clergues posseïen llibres que, a l'hora de la seva mort, donaven als temples parroquials: l'any 1227 el canonge de la seu Pere de Pineda va deixar en violari al seu germà Berenguer i després a l'església de Caldes un "librum ... novum in quo continetur officarium et missale"; un altre canonge, Pere de Prat, va donar el 1247 el "breuiarium maius quod emi a Petro Iohanne clerico, et maneat semper in coro dicte ecclesie —Santa Seclina— catenis firmatum et numquam exeat de dicta ecclesia"; i el 1253 Pere Duran, clergue del Mercadal, va cedir al seu cosí Dalmau "omnes libros meos, quos habeat et teneat dum uixerit"; per al segle XIV, sabem que el rector de Lliurona, el domer de Camós i el rector de Sant Martí del Castellar posseïen llibres religiosos com breviaris, hores, diürnals, psalteris, doctrinals i sermoners.⁷³

TAULA 28
La llengua de les lletres episcopals i reials, 1293-1330

Remitent	Anys		Destinataris												Total	
			A		B		C		D		E		F			
Bisbes de Girona	1296-1301	35		21		5		11		27		2		101		
	1326	130	3	15	19	15		21	32	168	1	5	1	354	56	
Reis d'Aragó	1293-1330	1				16		31						48		
Total		166	3	36	19	36		63	32	195	1	7	1	503	56	

□ Llatí ■ Català

A. Jerarquia eclesiàstica. B. Nobles i cavallers. C. Ciutadans. D. Veguers, batlles i oficials. E. Clergat rural. F. Parroquians.

Fonts: 1296-1301: ADG, Lletres, vol. U-1; LBG — 1326: ADG, Lletres, vol. U-2; LBG — 1293-1330: LRCG, vol. 1.

El domini de la llengua escrita per part dels clergues va ser aprofitat pels senyors feudals, laics i eclesiàstics, a l'hora de crear notaries en les localitats més poblades i importants. De fet, l'increment dels fons en pergami al llarg del segle XIII es deu a l'aparició de preveres

73. CRV, núm. 31 (1227.05.16); DSFG, núm. 153 (1247.10.18) i 187 (1253.05.26). Tanmateix, la majoria de notícies sobre biblioteques de clergues procedeixen del món urbà, cf. BATLLE, LL., "Notícies de llibres d'antics inventaris de clerecia parroquial del bisbat de Girona", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 19, 1968-1969, p. 234-235; IGLESÍAS, J. A., "La cultura dels clergues a la Catalunya baix-medieval a través de les biblioteques", dins *I Congrés...*, vol. 1, p. 93-103.

redactors d'instruments notariais arreu. Aquest fet incomodava els reis d'Aragó que temien que, en cas de frau, poguessin evitar la justícia reial perquè eren persones de jurisdicció eclesiàstica. Per això, Pere II, Jaume II i Alfons III van prohibir la presència de clergues a l'escribania de la vegueria i de la batllia de Girona i van intentar controlar les escribanies de domini eclesiàstic i els clergues redactors d'instruments, mentre el bisbe Arnau de Mont-rodon, els anys 1337 i 1338, va prohibir-los que rebessin "inmoderatum salarium sive pretium pro instrumentis, actis sive aliis scripturis".⁷⁴ De totes maneres, en aquesta època ningú va posar en qüestió la validesa dels testaments redactats pels clergues parroquials, sobretot si, tal com figura als Costums de Girona, hi havia cinc testimonis i el sacerdot deixava clar, per escrit, que rebia els dons del testador en nom del benefici i no en el seu propi.⁷⁵ A més, els preveres-notaris veien reforçada encara més la seva activitat si el bisbe els concedia la llicència: és el cas del domer de Santa Maria de Granollers, Ramon de Baieria, que rebé el poder per redactar testaments i cartes nupcials el 1296; i també el dels domers de Cassà de la Selva que, segons un text del 1335, enregistraven els testaments dels seus parroquians en un llibre específic.⁷⁶

Nivell de vida

A diferència d'altres regions, el nivell de vida dels clergues rurals catalans és una qüestió que amb prou feines s'ha estudiat.⁷⁷ Fins ara només disposem d'unes poques notícies referides a clergues baixempordanesos que participaven activament en el comerç de productes agrícoles i de bestiar a la comarca: a casa seva tenien tines, àmfores,

74. *LRCG*, núm. 19 (1321.08.21); cf. *CSG*, p. 132; FERRER, M. T., "Notariat laic contra notariat eclesiàstic. Un episodi de la pugna entre ambdós a Girona (1374-1380)", *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, núm. 5, 1977, p. 20; GINEBRA, R., "Les escribanies eclesiàstiques a Catalunya", dins *Actes del II Congrés d'Història del notariat català*, Barcelona: Fundació Noguera, 2000, p. 89-99.

75. PONS GURI, J. M., "El testamento parroquial gerundense en el siglo XIV", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, núm. 16, 1963, p. 185-192; GINEBRA, "Les escribanies...", p. 99-100; *CG*, p. 108-109. Amb relació al bisbat de Barcelona, cf. BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 765-770.

76. *ADG*, Notaria, vol. G-1, f. 21v (1296.02.24), i vol. G-9, f. 119v-120r (1335.02.07). Vegeu també el llibre de testaments de la parròquia de Riudellots de finals del segle XIV, cf. *ADG*, Parròquia de Sant Andreu Salou, Testaments, vol. 1 (1387-1399).

77. A Anglaterra la majoria de clergues rurals, amb uns ingressos anuals d'entre 5 i 20 lliures, podien gaudir d'una relativa bona alimentació i habitar en cases ben construïdes, en pedra, i prou confortables; cf. DYER, Ch., *Niveles de vida en la Baja Edad Media*, Barcelona: Editorial Crítica, 1991, p. 52, p. 79-80 i p. 142; SWANSON, "Le clergé...", p. 74-81.

bótes per emmagatzemar cereals i vi i solien distribuir el seu bestiar en unes quantes cases pageses mitjançant contractes de comanda.⁷⁸ L'anàlisi exhaustiva dels registres de Cruïlles i de Monells permet fer-se una idea del ventall d'ocupacions que duïen a la notaria molts clergues parroquials. Actuaven, per exemple, com a testimonis d'actes entre particulars, compraven i venien terres i rendes, prestaven a pagesos de les seves parròquies o de les veïnes i cedien, en tant que propietaris, el seu bestiar a cases pageses per tal que fos engreixat (cf. apèndix 4). La diversitat i el valor monetari de les operacions en què participaven els clergues, sobretot els de Monells, indiquen que pertanyien a les capes superiors de la societat rural gironina i que eren uns personatges rellevants en el si de cada comunitat rural.⁷⁹ Aquesta preeminència també es manifestava en una forta capacitat de seducció sobre les dones de la parròquia: de Pere de Felines, clergue establert al monestir de Cervià, es deia el 1304 que "procreauerit prolem ex Dulcia Joffra, et ex Guillelma de ..., et ex quadam muliere quam tenet Gerunde que est soror ... Carbacerii de Gerunda" i que "habuit duos infantes ex Guillelma Banyes filia Bernardi Banyes"; mentrestant, Bernat Tallada clergue tonsurat de Celrà, l'any 1329, "habet uxorem in uilla Castilionis, et esponsauit Arnaldinam mulierem in dicta uilla de Çelrano et procreauit ex ea unum filium, et hoc non obstante tenet publice pro concubina aliam mulierem uocatam na Saurine Coguya"; i, si hem de fer cas de la declaració d'un cavaller de la parròquia, el domer de les Planes, Pere de Fàbrica, l'any 1329, va ser acusat de tenir fills de "na Toschana sa Boxeda ... comatre sua", de "n·Epegot filia d'en Piyat", parenta de l'anterior, de "na Maria d·Estodolet", de "na Uila" i de "na Ruireta" i d'haver tingut relacions amb "multis aliis mulieribus".⁸⁰ Finalment, a l'hora de la mort, els rectors pretenien deixar constància de la seva importància social imitant bisbes, ardiaques, canonges i clergues del capítol de la seu de Girona, que inscrivien en les làpides dels seus sepulcres les deixes per instituir preveres, misses, aniversaris, almoines o ciris.⁸¹ En efecte, el 1312 el rector de Romanyà, Ponç de

78. PSMCR, núm. 123 (1279.11.02); AHG, Notarial, Palau-sator, vol. 94 (1344.02.16); cf. SOLDEVILA, *Alimentació...*, p. 79, 90 i 106-108.

79. És així també al Pirineu i a les terres de Castella, cf. LE ROY LADURIE, *Montaillou...*, p. 513-517; MARTÍNEZ SOPENA, *La Tierra...*, p. 482-486.

80. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 2.a., f. 8v-10r (1304.03.10); i vol. P-4, f. 57v-58r (1329.06.05) i f. 111r-112r (1329.11.14).

81. NONÓ, B., "Aquí es redacten i s'esculpeixen inscripcions", Girona: Universitat de Girona, 2003, núms. 20 (1273), 21 (1310), 24 (1316), 26 (1320), 69 (1321), 72 (1326), 94 (1328), 95 (1331), 96 (1333), 97 (1334), 99 (1337), 100 (1341), 101 (1348), 102 (1348) i 103 (1348).

Pla, va instituir tres ciris per tal que cremessin en l'elevació del Cos de Crist; a Sant Mateu de Montnegre, el 1336, el clergue Guerau Teixidor va instituir a l'altar de Santa Creu un aniversari que s'havia sufragat amb una renda anual de 5 sous d'un mas d'Aiguaviva (cf. figura 15).⁸²

Ara bé, és difícil assegurar que aquest nivell de vida fos vàlid per a tots els rectors parroquials del bisbat. N'hi havia alguns que tenien moltes dificultats per assegurar-se les rendes que els pertocaven a causa de la seva gran diversitat. A més, la intromissió d'una institució eclesiàstica, com el priorat de Sant Miquel de Cruïlles a les parròquies de Sant Sadurní i Cruïlles, podia amenaçar les rendes dels clergues que hi servien. L'any 1270 el capellà i els domers de Sant Sadurní van reclamar al prior i als monjos del monestir les deixes que alguns parroquians seus feien els diumenges i festius, les oblacions i les donacions dels que volien ser enterrats al cementiri de Sant Miquel; el bisbe, segurament seguint la constitució núm. 32 del concili de Lleida, que disposava que els delmes i els drets de sepultura havien de correspondre a les esglésies parroquials, va sentenciar a favor de la parròquia, en el sentit que els feligresos de Sant Sadurní només podrien anar a missa al monestir un o dos dies la setmana o els dies de les festes dels altars, i que si volien ser enterrats al monestir, haurien de satisfer la quarta part de les deixes a l'església parroquial.⁸³ Mentrestant, a la parròquia veïna de Santa Eulàlia de Cruïlles, sotmesa al patronatge del prior de Sant Miquel, els clergues patien sovint l'endeutament crònic del monestir: el 1302 el prior va empenyorar els 200 sous que rebia anualment de la batllia de Parlavà al clergue Ramon Torró fins que s'haguessin pagat els 3.300 sous que li devia; el 1303 els procuradors del monestir van arrendar a l'altre prevere, Guerau Bonanat, les deixes per la llum i els ciris de l'altar de Sant Bartomeu per 50 sous i li van signar el 1304 un debitori de 28 sous per la cura d'ànimes d'un any; i encara van haver de concedir un altre debitori de 38 sous per pagar l'alimentació dels dos clergues de la parròquia, Guerau Bonanat i Pere de Pedró, perquè no se'ls havia alimentat al monestir com era costum.⁸⁴

Aquests no són els únics casos d'oposició dels clergues parroquials als seus teòrics superiors, els capellans. Entre el 1228 i el 1229, el

82. *Catalunya Romànica*, vol. 8, p. 310-311.

83. *PSMCR*, núm. 101 (1270.01.13); cf. *CSG*, p. 81; *MARQUÈS, Concilis...*, p. 105.

84. *AHG*, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 17r (1302.07.30), f. 67v (1303.04.25), f. 105v (1304.01.10) i f. 119v (1304.02.22); cf. documents 4, 5, 6 i 7. Tot i els problemes, Guerau Bonanat va instituir un aniversari al monestir de Sant Miquel de Cruïlles, els administradors del qual encara compraven rendes el 1333, cf. *AHG*, Notarial, Monells, vol. 162, f. 125v (1333.02.24).

FIGURA 15

Les làpides dels clergues de Sant Mateu de Montnegre, 1336-1338

Làpides dels sepulcres de Guerau Teixidor i de Joan Albert, clergues de la parròquia de Sant Mateu de Montnegre, dels anys 1336 i 1338 respectivament.

© Elvis Mallorquí, 2006.

clergue de Vidreres va aconseguir que el capellà Deodat de Terrades li reconegués els drets que tenia el primer sobre un farraginal o hortal situat davant l'església de Santa Maria on el segon havia establert algunes cases; des d'aleshores, les cases situades al voltant de l'església pertanyien als clergues de la parròquia i només pagaven un cens al capellà, mentre que alguns camps pagaven la tasca als domers i els terços i lluïsmes al capellà.⁸⁵ De manera semblant, el domer de la parròquia de Corçà, l'any 1248, va discutir el domini exercit pel canonge Alemany d'Aiguaviva sobre una vinya situada al puig Rodó; el 1297 a Sant Feliu de Pallerols, el diaca i el capellà també van oposar-se pels drets de la parròquia; a Monells, el 1317, el sagristà Ramon Vermell i el domer Ramon Miró van arribar a l'acord final sobre els diners i la cera per la lluminària de l'altar de Santa Maria; i a la Bisbal, el 1341, el capellà i el beneficiat de la capella de Santa Anna del castell es disputaven els diners oferts pel llum a la capella.⁸⁶ I, per acabar, els clergues també s'havien de barallar amb els seus feligresos que incomplien el pagament d'alguns drets: a Llaneres, l'any 1329, les "lampade uacant quia parrochiani ducunt causam per quodam manso quod pertinet ecclesie" i a Santa Àgata Ramon Sagrera devia a Pere d'Hospital clergue 70 sous, 50 dels quals eren "ratione expenssarum quas tu fecisti in quadam caussa que inter me et te ducta fuit ratione decime carnagii" i els altres 20 "ratione cuiusdam porcelli decime que tibi fuit adiudicatus"; en algun cas, fins i tot, el conflicte va acabar amb violència, com a Sant Andreu Salou on el domer es va enfrontar a un parroquià seu "et fuit fama quod dictum cimiterium fuit sanguine pollutum".⁸⁷

Procedència social i familiar

A partir de la comparació entre registres notariais, visites pastorals i capbreus, podem conèixer, en uns pocs casos la vinculació familiar dels clergues. Potser el millor exemple és el del mas Boïga —o Buïgues— de Banyeres, parròquia de Sant Sadurní, perquè des de la segona meitat del segle XIII hi havia clergues en la família: Bernat de Boïga va deixar el 1285 una vinya al seu germà Ramon, clergue a la capella de Santa Maria del Mar de Torroella, i aquest darrer el 1294 va retornar una vinya i un bosc al seu nebot Pere de Boïga; a

85. ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1228.08.23, 1229.09.24, 1237.03.04, 1243.02.15 i 1265.10.15); cf. MALLORQUÍ, "Tres celleres...".

86. ACG, pergamins del segle XIII, s. núms. (1248.02.19) i (1297); AHG, Notarial, Monells, vol. 234, f. 21r-v (1317.01.26); ADG, Notaria, vol. G-14, f. 126r-v (1341.07.28).

87. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 18v (1329.05.22) i f. 92v (1329.10.23); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 75v (1332.11.27).

més, Ramon de Boïga de Torroella obtenia el 1306 el benefici —de 150 sous anuals— instituït a l'altar de Santa Maria de l'església de Sant Sadurní pel clergue Berenguer —d'Estrabau.⁸⁸ Aquest benefici devia ser de patronatge de la família: segons les visites pastorals del 1314 i del 1329, l'obtenia Arnau de Boïga, rector de la capella de Sant Andreu de Banyeres.⁸⁹ A través dels capbreus, en què actuà de testimoni entre el 1316 i el 1347, podem constatar que disposava d'un patrimoni complet: unes cases i un celler a la vila de Sant Sadurní, una vinya i bosc a Romagosa, una altra vinya al puig Cremat, una trilla prop del mas Frigola i una era i un quadre de terra a la coromina dels Forns, prop la vila.⁹⁰ La seva benestança econòmica també procedia del comerç de bestiar i de les operacions de préstec: el 1316 va rebre 50 sous d'un deute, encobert sota el contracte de comanda, de Pere sa Sureda de Sant Sadurní; l'any 1316 va prestar en comanda 100 sous a Antoni Sabater i la seva muller Bonanata de la Bisbal; el 1326 va pagar la procuració de la visita episcopal efectuada a les parròquies de Sant Mateu i Santa Àgata de Montnegre, segurament per avançar els diners als clergues de cada lloc; el gener del 1333 va cedir en comanda a Pere Maimó de Valloqueres, de Cruilles, "quatuordecim oues et decem agnos et unam porcellam pili albi"; i el maig del mateix any va fer el mateix amb "undecim oues et sex mutones et duos agnos et tres porchos".⁹¹ Aquest nivell de vida li permetia actuar sovint com a testimoni de molts contractes signats a la notaria de Monells, sense deixar de col·laborar amb la seva família, sobretot en els moments de trasbals que seguien la mort del cap de casa: el 1333 el clergue Arnau va cedir el ramat d'onze ovelles, sis moltons, dos anyells i tres porcs a la vídua del seu germà Ramon sa Boïga de Banyeres, que els tindria a l'alberg del mas, després d'haver-los comprat ell mateix per 60 sous; i

88. ACBE, fons patrimonial Teixidor; patrimoni Boïgues, pergami 10 (1285.01.21) i pergami 16 (1294.01.29); ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 25r-v (1306.04.24).

89. ADG, Visites pastorals, vol. P-1, f. 3v (1314.12.17) i vol. P-4, f. 61r-v (1329.06.08). Com a rector de la capella de Banyeres, Arnau de Buïga, figura com a testimoni dels pactes nupcials entre Alamanda de Banyeres i Guillem ses Mates de Banyeres i de l'establiment d'un celler al lloc de Banyeres a Guillem sa Bruguera el juny i el desembre del 1332; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 12v-13r (1332.06.23) i f. 84v (1332.12.19).

90. ADG, Mitra, calaix 17, pergami núm. 42 (1316.01.15-1316.03.05); AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 110, f. 20v-21v i f. 23r-25r (1336.08.21), f. 25v-26r i f. 27r-28v (1336.08.22), f. 34v-36r i f. 39v-40r (1336.08.23), f. 45r-v (1336.08.27), f. 61v-63r i f. 75r-76v (1336.08.30), f. 71v (1336.09.02) i f. 85v-86r (1336.09.09), i vol. 109, f. 13v (1347.07.26) i 50v-53r (1347.10.26).

91. AHG, Notarial, Monells, vol. 234, f. 15r (1316.12.20) i f. 35v (1317.04.17), i vol. 162, f. 93v (1333.01.02) i vol. 161, f. 16v (1333.05.08); ADG, Lletres, vol. U-2, f. 84v (1326.05.24).

el 1336 el propi Arnau va declarar, com a tutor de “Petri pupilli filii et heredis Berengarii ça Buyga condam fratris mei de Sancto Saturnino”, en el capbreu de Ramon Arnau de Sant Sadurní l’any 1336.⁹²

A les parròquies de Santa Pellaia i de Sant Cebrià de Lledó trobem casos comparables. Bonanat sa Cabruja de Santa Pellaia és esmentat el 1315 com a testimoni en les capbrevacions de deu veïns al cavaller Guerau de Torrent; el 1328, després d’aconseguir el diaconat de la parròquia veïna de Sant Cebrià de Lledó, va demanar una llicència de dos anys al bisbe i va portar Guillem Bernat de Gàrrep —de Sant Gregori— com a substitut; poc després del seu retorn a la parròquia, el 1333, va rebre en préstec 100 sous del seu germà Joan sa Cabruja, propietari del mas Cabruja de Santa Pellaia, per pagar un deute a Mosse s’Escola jueu de Girona. Aquest préstec, més enllà de l’evident amor fraternal, pot traduir l’interès mutu de controlar un càrrec parroquial a benefici del seu propi llinatge. Potser és això el que explica la mala fama que el 1329 tenia Bonanat sa Cabruja entre els parroquians de Sant Cebrià de Lledó: el van acusar d’absentisme, perquè no sabien si tenia llicència del bisbe, i d’haver tingut una filla d’una dona anomenada Elisenda.⁹³

Una situació similar es donava a la parròquia veïna de Santa Pellaia: el diaca Guillem Juliol, el mateix any 1329, va ser acusat per Guillem de Lledó i Berenguer de Siquart de *vagabundus* i de tenir descendència d’una dona anomenada Francisca de Puigdecals, tot i que no la tenia a casa; l’altre clergue de la parròquia, el domer, va rectificar aquestes acusacions dient que el diaca havia obtingut llicència del bisbe després de conviure amb una dona, però va confirmar les seves absències i la incorrecta celebració de l’ofici diví. Què significaven aquestes acusacions? Uns documents anteriors ens en donen una pista: el 1314 Joan Juliol, Pere d’Església, Ramon Bonadona i Vidal de Puig van acusar, davant del visitador episcopal, Arnau de Canet i Guillem de Vallossera de comprar sacs d’avellanes a 20 sous cadascun i de vendre’ls després a 30 sous. Els noms dels testimonis citats en el registre de visites —els tres primers dels quals es repeteixen en la visita del 1315— podrien

92. AHG, Notarial, Monells, vol. 234, f. 12v (1316.12.02) i f. 36v (1317.04.23), vol. 242, f. 28r (1324.04.02), f. 34r (1324.04.16), i vol. 161, f. 16v (1333.05.08); i Sant Sadurní, vol. 110, f. 28v-29r (1336.08.22).

93. AHG, monestir de Sant Feliu de Guíxols, vol 7, f. 269v-270r; f. 273r-v, f. 276v-277v, f. 278v-279v, f. 279v-281v, f. 281v-282r, f. 282r-v, f. 282v-283r, f. 283r-v i f. 284v (1315.02.08); ADG, Lletres, vol. U-3, f. 69v (1328.02.08), Notaria, vol. G-6, f. 158r (1328.02.08), i Visites pastorals, vol. P-4, f. 78r-v (1329.07.01); AHG, Notarial, Monells, vol. 161, f. 28r (1333.06.12).

correspondre als membres d'un dels bàndols existents a Santa Pellaia, el qual sembla que és el predominant atès que va poder controlar poc després la mateixa institució parroquial per mitjà del clergue Guillem Juliol, germà de Joan Juliol. Els acusats del 1314, en canvi, haurien cercat l'ajuda d'un altre grup: els matrimonis de les filles de Pere sa Cabruja amb un Canet i un Vallosera segellaven les aliances que els Cabruja anaven teixint per tal d'oposar-se al llinatge predominant.⁹⁴

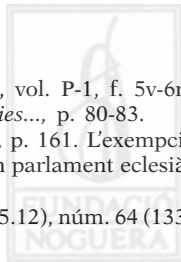
Control episcopal sobre els clergues

Des del moment en què una persona era tonsurada, deixava de pertànyer a la jurisdicció ordinària —del rei, del veguer i dels senyors de castells termenats—, deixava de contribuir a les quèsties i passava a dependre exclusivament de la justícia dictada pel bisbe.⁹⁵ Així, els delictes comesos per clergues van originar incomputables conflictes entre els oficials reials i els bisbes. Els reis d'Aragó van intentar minimitzar els privilegis dels clergues tonsurats que no havien adquirit els ordes majors, molts dels quals s'havien casat i havien format famílies: el 1322 Jaume II va manar que contribuïssin al pagament del subsidi de la ciutat de Girona per a l'expedició de Sardenya i també a les altres talles i despeses comunes de la ciutat; el 1333 Alfons III els va barrar les portes als oficis de la notaria de la vegueria de la ciutat; i el 1336 el rei Pere III va sol·licitar al bisbe Arnau de Mont-rodon que no demanés la pena de sacrilegi quan un laic feria un clergue casat i que no excomunicués el veguer o el batlle reial si arrestaven clergues armats.⁹⁶ Malgrat tot, el bisbe Arnau va utilitzar, igual com els seus predecessors, l'excomunió contra els oficials reials per defensar, quan calia, els clergues que havien caigut en mans d'ells per delictes civils, tal com es pot comprovar en els registres episcopals (cf. taules 29 i 30). Un 7% dels excomunicats eren veguers, batlles o saigs que havien agredit o empresonat clergues o havien desobeït els manaments episcopals.

94. ADG, Visites pastorals, vol. P-1, f. 5v-6r (1314.12.25) i vol. P-4, f. 77v-78r (1329.06.30); cf. MALLORQUÍ, *Històries...*, p. 80-83.

95. NIETO-SANZ, *La época...*, p. 161. L'exempció dels clergues a l'hora de pagar la quèstia fou establerta el 1235 en un parlament eclesiàstic a Tarragona; cf. *CPTC*, núm. 27 (1235.02.07).

96. *LRCG*, núm. 23 (1322.05.12), núm. 64 (1333.07.16), núms. 79 i 80 (1336.06.19).

TAULA 29
Els motius d'excomunió al bisbat de Girona, 1294-1340

<i>Motius</i>	<i>A</i> <i>(1294-1301)</i>		<i>B</i> <i>(1304-1325)</i>		<i>C</i> <i>(1326-1334)</i>		<i>D</i> <i>(1334-1340)</i>		<i>Total</i>	
EXCOMUNIONS DE CLERGUES										
- Absència					2		1		3	0
- Administració de monestirs					4	1			4	1
- Agressió a clergues					2				2	0
- Concessió de beneficis eclesiàstics	2	1	2		3				7	1
- Concubinatge, joc i armes					3		3		6	0
- Croada contra Pere II	3								3	0
- Deutes			2		8	1	1		11	1
- Impagament de drets eclesiàstics*	1		9		9	2			19	2
- Incompliment d'ordres del bisbe					4	2	3		7	2
- Incompliment de clausura			1	2	5		1		7	2
- Ordenació sense llicència					1				1	0
- Robatori de béns eclesiàstics	1				1				2	0
EXCOMUNIONS DE LAICS										
- Absència de les comunies					84	2		1	84	3
- Acolliment d'excomunicats								1	0	1
- Administració de l'obreria					7	2			7	2
- Agressió a clergues	16	2	1		11				28	2
- Atac contra béns eclesiàstics	53	9	1		4	3	4	2	62	14
- Comerç amb infidels					1				1	0
- Concessió de beneficis eclesiàstics					1	1			1	1
- Deutes					39		12	1	51	1
- Encastellar l'església	1								1	0
- Impagament del bovatge i drets senyorials	18	1			1	4			19	5
- Impagament de drets parroquials			1		4	1	24		29	1
- Incompliment d'ordres del bisbe					5		3		8	0
- Incompliment de deixes testamentàries					8	2	1		9	2
- Interrupció dels oficis religiosos, joc	1				1				2	0
- Invasió de la jurisdicció episcopal	2	3	2	1	3				7	4
- Unions matrimonials il·legals					9				9	0
- No reconeixement de delmes					4		2		6	0
EXCOMUNIONS DE CLERGUES I LAICS										
- Sense motiu especificat	4	1	2	2	16	2	8		30	5
Total	102	17	21	5	240	23	63	5	426	50

□ Individus solts. ■ Grups indefinits. * Drets eclesiàstics (procuracions, subsidi, dècima, auri).

Fons: A (1294-1301): ADG, Lletres, vol. U-1, i Notaria, vol. G-1; B (1304-1325): PM; PPC; ADG, Notaria, vol. G-2; C (1326-1334): ADG, Lletres, inventari exhaustiu; D (1334-1340): ADG, Lletres, repertori selectiu, i Notaria, repertori selectiu.

TAULA 30
Els excomunicats del bisbat de Girona per grups socials, 1294-1340

<i>Grups socials</i>	<i>A</i> (1294-1301)		<i>B</i> (1304-1325)		<i>C</i> (1326-1334)		<i>D</i> (1334-1340)		<i>TOTAL</i>	
Abats, canonges, ardiaques, monjos, etc.	6	1	8	1	32	4	3		49	6
Clergues	3		8		24	4	7		42	4
Nobles	24	1	2		5				31	1
Cavallers i ciutadans	24		1		19		3		47	0
Oficials reials i senyoriais	3		1		18	1	9	1	31	2
Laics	42	1	1		142	10	41	3	226	14
?		14		4		4		1	0	23
Total	102	17	21	5	240	23	63	5	426	50

□ Individus solts □ Grups indefinits.

Fonts: A (1294-1301): ADG, Lletres, vol. U-1, i Notaria, vol. G-1 — B (1304-1325): PM; PPC; ADG, Notaria, vol. G-2 — C (1326-1334): ADG, Lletres, inventari exhaustiu — D (1334-1340): ADG, Lletres, repertori selectiu, i Notaria, repertori selectiu.

Que el bisbe defensés els clergues no significa pas que oblidés la seva obligació de controlar l'acció pastoral i la conducta dels clergues, que havia de concordar amb el model de virtuts cristianes difoses en molts textos des del segle XIII. En certa manera, el bisbe pretenia convertir els rectors parroquials en uns instruments al seu servei per tal de dirigir les poblacions rurals segons els seus interessos. Això ja succeïa el 1326 a Sant Vicenç de Camós quan els clergues van rebre l'encàrrec de l'oficial episcopal Roderic Sabata d'obligar uns parroquians a pagar talles; l'any següent, els de Vila-romà i Vall-llobrega van haver de notificar a uns homes que no eren propis del bisbe que havien de pagar les tasques de les terres sota senyoria episcopal; i el 1360, davant la querella de l'abat de Santa Maria de Roses contra cinquanta veïns de Roses i Castelló que no pagaven delmes ni tasques, el bisbe va ordenar als clergues de Roses que els cités a comparèixer davant la cúria episcopal.⁹⁷ Però cal deixar clar que, al primer terç del segle XIV, els bisbes no controlaven tan estrictament com volien el clergat de la seva diòcesi i que, per posar-los sota la seva obediència, havien de recórrer a l'excomunió.

L'estudi sobre els casos d'excomunió al bisbat de Girona permet plantejar millor les circumstàncies i els implicats en fets que obliga-

⁹⁷ ADG, Lletres, vol. U-2, f. 37r (1326.11.26), vol. U-3, f. 15r (1327.09.25), i vol. U-38, f. 116v-117r (1360.10.01).

ven el bisbe a intervenir com a jutge o cap de la clerecia del bisbat (cf. taules 27 i 28). En primer lloc, qualsevol eclesiàstic tenia la potestat d'excomunicar: el 1326 el capellà de Serinyà tenia per excomunicat el clergue de Vilafreser i el seu procurador, que afirmaven haver obtingut el benefici per col·lació papal; i el 1328 es va donar la situació que un beneficiat, el cambrer i l'obrer del monestir de Sant Pere de Besalú es tenien mútuament per excomunicats.⁹⁸ Per ser definitiva, una sentència d'excomunió havia de passar per la cúria episcopal, atès que era el bisbe i els seus oficials els únics que podien ratificar les excomunionis o dictar les sentències d'absolució.⁹⁹

En segon lloc, el repàs de les lletres episcopals ens descobreix quins eren els motius més freqüents d'excomunió dels clergues. Les condemnes per no pagar el subsidi i la dècima al rei o les procuracions i censos als bisbes —26,4% dels clergues excomunicats— o per deutes —15,3%— superaven de molt els casos d'obtenció de l'orde sacerdotal i la concessió de beneficis eclesiàstics sense llicència del bisbe —només un 12,5%— (cf. taula 29). Cal dir, això no obstant, que els bisbes, segons una constitució sinodal redactada entre el 1337 i el 1338 per Arnau de Mont-rodon, es reservaven uns quants tipus de delictes per tal de jutjar-los ells mateixos en lloc dels rectors i curats de les parròquies: els homicidis, els sacrilegis, els enterraments d'excomunicats, la utilització del cementiri en temps prohibits, l'incendi d'esglésies, la falsificació d'escriptures públiques, els falsos testimonis, la lectura de l'evangeli per clergues que no havien obtingut el diaconat, el servei religiós sense llicència episcopal, l'explotació dels fills, la violació de monges o dones verges, la sodomia, la bestialitat, l'incest, la celebració de matrimonis clandestins i els sortilegis.¹⁰⁰

Abans d'arribar a l'extrem de l'excomunió, el bisbe exercia una altra mena de control per corregir les deficiències morals i culturals del clergat: els sínodes diocesans i les visites pastorals.¹⁰¹ Tots els clergues amb cura d'ànimes havien d'assistir regularment als sínodes, on eren instruïts pel bisbe amb noves directrius com les que els impediéssin sortir de la seva parròquia sense llicència del bisbe, arrendar els fruits

98. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 98v-99r (1326.06.10), i vol. U-3, f. 112r (1328.04.28).

99. ADG, Notaria, vol. G-1, f. 73r (1297.12.24); Santa Maria de Besalú, pergami núm. 335 (1313.05.27); Processos medievals, vol. 29 (1319...); i Lletres, vol. U-2, f. 95r (1326.06.04) i f. 172r-v (1326.08.07), i vol. U-4, f. 64v (1329.11.04).

100. CSG, p. 134-135.

101. AUBRUN, *La paroisse...*, p. 119-122; BENITO, *Les parròquies...*, p. 164-187; IGLESIAS, "La cultura...", p. 97; RYCKEBUSCH, "Le contrôle du clergé rural dans le Sud-Ouest de la France au Bas Moyen Âge", dins BONNASSIE, *Le clergé...*, p. 205-206; BROWN, *Church...*, p. 95-96.

dels seus beneficis a laics, fer de jutges o àrbitres en plets o absoldre ningú per delictes d'estricta competència episcopal —els casos d'excomunió, sobretot—; també van rebre l'encàrrec d'encendre la “luminaria tam cere quam olei” a tots els altars, supervisar l'obreria parroquial, redactar una “matricula” amb els noms dels parroquians que rebien la confessió cada any i concedir permisos per demanar almoina a la parròquia. Ara bé, la llei no sempre es complia: potser per la pressió dels representants de les comunitats rurals i dels senyors laics titulars de delmes i capellanies, el bisbe va haver de recordar reiteradament l'obligació dels clergues d'oobeir els preceptes episcopals.¹⁰²

La visita pastoral era, segurament, molt més efectiva a l'hora de controlar l'acció dels rectors de les parròquies, sobretot si era realitzada pel propi bisbe. En efecte, el sol fet de conèixer personalment els clergues, de parlar-hi, de veure'ls actuar en privat i públicament en les misses ja ajudava el visitador a fer-se'n una idea de les seves capacitats. A més, una part de les preguntes que adreçava a un grup de feligresos es referien directament a la vida i costums dels clergues de la mateixa parròquia i al grau de satisfacció amb les tasques pastorals que els eren encarregades quan rebien els seus beneficis. Acabada la visita, el bisbe o el visitador redactaven els decrets o resolucions sobre els fets denunciats en el transcurs de la visita, molt sovint penes pecuniàries i obligacions de presentar-se al palau episcopal, davant l'oficial, per respondre de les acusacions rebudes.¹⁰³

La lectura de la primera acta de visita conservada, la de Sords de l'any 1295, confirma la vigilància estricta a què eren sotmesos els clergues en el moment de la visita: allí s'hi deia que el clergue Berenguer havia conegut carnalment una parroquiana i n'havia tingut quatre fills, el menor dels quals ja tenia dotze anys; a més, sembla que “prouidit dicte mulieri in uictu, non tamen [in uestitu nec conductu domorum nec] de bonis ecclesiasticis”; i el clergue Pere de Vilarrasa, tres anys enrere, havia estat insultat i agredit per un parroquià; el domer Guillem Garlí feia dos anys que era absent de la parròquia.¹⁰⁴ A partir de les visites pastorals efectuades a les trenta-dues parròquies que hem estudiat a fons (cf. taula 31), descobrim com els casos denunciats amb més freqüència eren els que tractaven sobre la conducta moral dels clergues.¹⁰⁵ El concubinatge dels clergues, amb fills i filles molt sovint,

102. CSG, p. 132 i 117-149; BUENO, *El derecho...*, p. 190, 191 i 270.

103. MONJAS, “Les visites...”, p. 49.

104. ADG, *Visites pastorals*, vol. P-168, lligall 2.a., f. 1r-2v (1295...); cf. document 2.

105. En els concilis del 1068 i del 1078, igual com en el de Lleida del 1229, s'amenaçà tots els preveres i diaques que vivien amb dones amb la pèrdua dels seus

s'estenia a tot arreu: n'hi havia a una tercera part de les parròquies del bisbat segons la visita del 1314;¹⁰⁶ i, segons la del 1329, a més de la meitat de les trenta-dues parròquies estudiades hi havia clergues concubinaris o amb incontinença sexual i el 45% dels clergues denunciats abans del 1330 —seixanta-un sobre cent trenta-vuit— vivien amb dones i fills o havien tingut relacions sexuals amb dones. Potser per això es va especificar amb detall que els dos clergues de Sant Julià de Ramis, tot i que no tenien els ordes sacerdotals i anaven a Girona a estudiar entre setmana, “viuunt continenter et caste”.¹⁰⁷

TAULA 31
Els incompliments de les obligacions dels clergues parroquials,
1304-1329

<i>Incompliment dels clergues</i>	<i>Visites pastorals</i>									<i>Total</i>
	<i>1304</i>	<i>1306</i>	<i>1313</i>	<i>1314-</i>	<i>1315-</i>	<i>1318</i>	<i>1320</i>	<i>1324</i>	<i>1329</i>	
				<i>1315</i>	<i>1316</i>					
Concubinatge		1		3		2			7	13
Concubinatge amb fills	4	6		2	5	2	4	2	13	38
Incontinença	1	1		2	2				4	10
Malversació de béns eclesiàstics	2		2				2	1	4	11
Incompliment dels serveis	2	8	1	8			2	1	10	32
Incompliment dels tocs de campana				2					1	3
Absència de la parròquia		2	3	3			2	1	10	21
Falsificació d'instruments							1		1	2
Usura	1				1					2
Joc									2	2
Violència i ús d'armes									4	4
Total	10	18	6	20	8	4	11	5	56	138

Font: Visites pastorals (cf. taula 4).

El bisbe sabia prou bé que aquestes acusacions eren, moltes vegades, simples murmuracions dels parroquians: a Vulpellac el 1315 els feligresos reconeixien que el clergue i la seva companya “propter senectutem utriusque non credunt ... carnaliter jungantur”; altres

beneficis eclesiàstics, cf. VL, vol. 13 núm. 26; CSG, p. 65-66; CPTC, núm. 7 (1078); MARQUÈS, *Concilis...*, p. 84, 87 i 94-95.

106. GUILLERÉ, “Les visites...”, p. 146.

107. ADG, Visites pastorals, vol. P-1, f. 11r-v (1315.01.22).

vegades, la dona només estava amb el clergue en els períodes de més feina, com la Quaresma a Santa Àgata o la collita a Sant Andreu Salou.¹⁰⁸ Tanmateix, la intenció dels bisbes a llarg termini era corregir aquesta forma de relacions conjugals del clergat parroquial imposant forts càstigs però també concedint premis. A Vidreres, el 1329, el bisbe va obligar el clergue Berenguer Rafard a pagar 100 sous de multa i a vendre la casa que tenia al costat de la dona amb qui va pecar, i encara després el va empresonar; en canvi, el sagristà de Sant Julià de Ramis va ser dispensat del concubinatge després de cinc anys de no tenir relacions amb la dona i d'haver-la tret de casa.¹⁰⁹

La política de premis i sancions responia a la preocupació dels bisbes per les possibles conseqüències econòmiques de la vida en comú d'un clergue amb una dona, i a vegades amb fills, sobre les rendes dels beneficis eclesiàstics. Una sinodal d'Arnau de Mont-rodon, d'entre els anys 1337 i 1338, prohibia "quod clerici non emant domos mulierculis cum quibus carnaliter comiscuntur",¹¹⁰ no fos cas que es posés en perill la contribució dels clergues a les càrregues imposades pels bisbes i pels papes. La preocupació no era sense fonament: el 7,9% de les denúncies de clergues —onze sobre cent trenta-vuit— eren per malversació dels béns dels beneficis eclesiàstics. Per exemple, el 1304 el domer de Cervià va casar la seva filla amb 500 sous i el 1306 el domer de Llaneres va casar dues filles i un fill; a Sant Sadurní, el 1314, es deia que el domer, tot i no tenir una dona a casa seva, "prouidet sibi pro maiori parte in suis nessessariis"; l'any 1329, a Monells, una dona no volia viure amb el seu marit perquè el sagristà "tenet eam ad expensas suas" i molt sovint se la veia "comedere in domo dicti sacriste"; i a Fitor el diaca tenia la seva "filiam in domo sua que procurat eum in necessitatibus suis".¹¹¹

Vinculats també amb la moralitat, hi havia altres delictes comesos pels clergues que perseguien els bisbes: portar armes, jugar "ad taxillos, ... ad ludum de tindaurell vocatum et ad ludum de palet et de bitles", no vestir els hàbits clericals o no arreglar-se bé la tonsura.¹¹² Alguns clergues gironins van ser acusats d'aquests fets: el diaca de

108. ADG, Visites pastorals, vol. P-1, f. 88v (1315.11.23); vol. P-4, f. 77r-v (1329.06.30) i f. 92v (1329.10.23).

109. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 94r-95v (1329.10.23) i f. 57r-v (1329.06.05).

110. CSG, p. 133; To, "L'evolució...", p. 146-148.

111. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 2.a., f. 8v-10r (1304.03.10) i lligall 1.c., f. 22v-23r (1306.04.19); vol. P-1, f. 3r-v (1314.12.17); vol. P-4, f. 60v-61r (1329.06.08) i f. 70r-v (1329.06.21). Per al bisbat de Barcelona, cf. BENITO, "Le clergé...".

112. VL, vol. 13 núm. 26; CSG, p. 67-68, 102-103, 111, i 126-128; MARQUÈS, *Concilis...*, p. 84 i 88; BUENO, *El derecho...*, p. 288-289.

Corçà portava armes de nit el 1314 i el domer de Llambilles, junt amb dues persones més, l'any 1329, "ludebant juxta ecclesiam ad taxillos siue ad talos, ... et nolebant dimittere ludum, ... ymo uociferabant et rixabantur", en el mateix moment que un framenor havia de dir el sermó; a Cassà i Vidreres, on els clergues gestionaven una notaria, van ser acusats de falsificar instruments públics; i encara hi havia els que practicaven una mena de préstec usurari, com Guerau Hospitaler de Cervià el 1304 i Guerau de Cruïlles que, el 1315, "mutuat bladum prout magis ualebit bladum imfra minum".¹¹³

Els incompliments de les seves obligacions al capdavant de la parròquia, com no administrar correctament els sagraments eclesiàstics, no tocar bé les campanes i no residir regularment a la parròquia, també eren perseguits pels bisbes: sumen el 40% de les denúncies a clergues en els llocs estudiats. Especialment greu era la mort de parroquians malalts sense poder-se confessar ni rebre el cos de Crist perquè el clergue se'n va despreocupar, la qual cosa va succeir a Vulpellac el 1306, a Sant Cebrià dels Alls l'any 1314, i a Sant Jordi Desvalls i Fornells de la Selva el 1329.¹¹⁴ En canvi, menys transcendents eren els oblits d'altres tasques, com portar i encendre el ciri pasqual, no administrar vi a les persones que rebien el cos de Crist o no encendre les llànties i les candeles que, per disposicions testamentàries, havien de cremar.¹¹⁵

El toc de les campanes, que marcava la mesura del temps de cada dia, era objecte d'una atenció estricta dels parroquians: el 1314 el sagristà de Fitor "non pulsat campanam competenti hora ad matutinos", a Llaneres "non pulssatur ad vespéros ut deberet" i a Sant Jordi Desvalls el sagristà no volia tocar la campana per la festa del patró local; a Monells el 1329 el diaca "tarde trayt campanam siue cimbalum" de manera que "ipsi clerici non possunt dicere matutines spaciose nec puntanti quia gentes uolunt audire missas ... et ire ad operas suas"; al Castellar i a Sant Mateu de Montnegre, el 1329, calia reparar els campanars perquè "campanile minatur ruinam et cimbala non possunt pulsari sine magno periculo", i a Fornells el mateix any

113. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 2.a., f. 8v-10r (1304.03.10) i lligall 2.g., f. 10v-18r (1320.04.13), vol. P-1, f. 2v-3r (1314.12.14), vol. P-2, f. 8v-9r (1315.12.17), i vol. P-4, f. 75v-76v (1329.06.29) i f. 94r-95v (1329.10.23).

114. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 21v-22r (1306.04.18), vol. P-1, f. 5r-v (1314.12.23); vol. P-4, f. 1r (1329.04.29) i f. 90v-91r (1329.10.22).

115. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 1r (1329.04.09), f. 18v (1329.05.22), f. 56v-57r (1329.06.04) i f. 91rv (1329.10.22). Amb relació al bisbat de Barcelona, cf. BAUCCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 1063-1074; BOURIN-DURAND, *Vivre...*, p. 60-61.

el sagristà “tenetur pulsare campanas sicut in conuiciniis ecclesiis pulsatur, et ipse in solis ortu trahit ipsas campanas ita quod dicti parrochiani non posunt surgere mane, nec ipsi clerici dicunt matutinas horas debitis”.¹¹⁶ I els feligresos també protestaven per la manca de vestits sacerdotals a Palol de Revardit el 1315 i pel robatori d'objectes litúrgics, com un “calix argenteus” de l'església de Riudellots de la Selva el 1313 “propter culpam sacriste et ebdomedarii ipsius ecclesie, nam cum in uicinis ecclesiis quibusdam fuisset factum similiter furtum”.¹¹⁷

De totes maneres, la qüestió que més atenció exigia als bisbes i a la seva cúria era l'absentisme dels clergues, que podia generar un mal servei per als feligresos que pagaven cristianament les oblacions i els drets rectorals: a Vulpellac el 1306 el domer major no havia deixat, durant dos anys, cap substitut a l'església, cosa que feia que el domer menor “male suplet vices eius, non tenet scolarem idoneum et celebrat diebus dominicis et festivis bis in die”; a Sant Cebrià dels Alls el 1314 un escolaris feia el servei del diaca absent; i el domer de Santa Pellaia, davant l'absència del diaca, “non potest ita bene facere officium diuinum sicut si dictus diaconus esset presens”.¹¹⁸ Per això, diverses constitucions sinodals pretenien acabar amb aquestes situacions: el 1256 es va establir “quod clericus habens beneficium requirens residentiam, non seruiat pro alio clerico in eadem ecclesiam”; l'any 1335 els rectors havien d'obligar els obtentors de beneficis en altars i capelles de la parròquia a residir-hi si així ho exigia el propi benefici; entre el 1337 i el 1338 es va amenaçar amb una pena de 20 sous els clergues que servien una cura d'ànimes en nom d'un altre sense llicència episcopal, es va ordenar que els clergues beneficiats tinguessin en condicions les cases dels seus beneficis i hi visquessin i també es va prohibir que els domers s'absentessin en les setmanes en què es feien càrrec de la cura d'ànimes sense deixar-hi un substitut idoni.¹¹⁹ Aquestes normes s'aplicaven efectivament: el 1329 el bisbe es va emparar dels fruits de dos domers de Cassà de la Selva perquè “sunt absentes et non faciunt nec uolunt facere continuam residentiam”;¹²⁰ i entre el 1326 i el 1340 es van excomunicar tres clergues per culpa de la seva absència, reiterada

116. ADG, Visites pastorals, vol. P-1, f. 4r (1314.12.20), f. 7r-v (1314.12.29) i f. 88v (1315.11.22); vol. P-4, f. 60v-61r (1329.06.08), f. 76v-77r (1329.06.30) i f. 90v-91r (1329.10.22). Per al bisbat de Barcelona, cf. BAUCCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 483-490.

117. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 2.d., f. 21v-22v (1313.04.11) i P-1, f. 12v (1315.01.27).

118. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 21v-22r (1306.04.18); vol. P-1, f. 5r-v (1314.12.23); vol. P-4, f. 77v-78r (1329.06.30).

119. CSG, p. 110, 120, 127, 129 i 132-133; BUENO, *El derecho...*, p. 267-269.

120. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 79v-80r (1329.07.02).

i sense permís (cf. taula 29). De totes maneres, les visites pastorals recullen un percentatge molt més alt de clergues absents en les parròquies gironines. En la visita del 1314, hi havia aproximadament un 10,4% de les parròquies del bisbat on mancaven clergues; en canvi, en la del 1329 mancaven els rectors en nou parròquies de les trenta-dues estudiades —el 28,1%— (cf. taula 31), una xifra que ja s'acostava més a la del 1401 —el 28,6%.¹²¹

El creuament de les informacions sobre els clergues parroquials que procedeixen de les visites pastorals i dels registres de lletres i de notaria de la cúria diocesana permet aprofundir en els nivells i les causes de l'absentisme al bisbat de Girona. Del total de clergues que sabem que van servir a una o altra de les trenta-dues parròquies estudiades amb més detall, el 19,2% —trenta-nou sobre dues-centes tres— es va absentar durant un període determinat amb la corresponent llicència episcopal. A més, hi havia vint-i-nou clergues que eren “conducticios” o “deseruients in ecclesia” al lloc dels clergues absents, com Berenguer de Pujol de Lloret de Mar. Malauradament, només en un cas sabem les condicions amb què els substituïts realitzaven la tasca i les retribucions que n'obtenien: el 1346 Berenguer Julià, prevere del bisbat de Girona, va prometre a Pere Maçana, sagristà de Santa Pellaia, que faria en el seu nom “seruicium et officium ac residenciam personalem in ecclesia et parrochia ipsius”, que hi exerciria bé la cura d'ànimes entre el mes de gener i la festa de Sant Joan i que s'encarregaria dels llums i de la cera per la il·luminació del temple; a canvi, rebria un pagament de 40 sous juntament amb “omnia esdeuenimenta que pouenire possint sibi racione dicti sui beneficii” a excepció dels esplets de pa i vi i els menjars o el forment que es dona pels menjars; a més, el dit Pere Maçana es faria càrrec d’“omnia onera que pro decimis, talliis quibuscumque et visitacionibus dominorum archiepiscopi uel episcopi que fient in uel pro dicta ecclesia”.¹²² En comparació amb el valor del benefici del sagristà de Santa Pellaia l'any 1364, uns 250 sous de renda anual (cf. taula 27), el salari del vicari només representava el 16% del total, és a dir, una xifra irrisòria.

Pel que fa a les causes de les absències de clergues (cf. taula 32), una part considerable es deu a la necessitat de completar els estudis per tal poder obtenir el permís episcopal definitiu per regir una parròquia o un benefici, com passava el 1320 amb el diaca de Ravós, que vivia a

121. GUILLERÉ, “Les visites...”, p. 148-149. A França, l'absentisme dels clergues i la presència dels vicaris era més general i primerenca que a Girona; cf. AUBRUN, *La paroisse...*, p. 118-119.

122. ADG, Notaria, vol. G-18, f. 83r-v (1346.01.07).

Girona, i el de Llambilles, que només era a la parròquia els diumenges i festius, i el 1329 amb el diaca de Palol.¹²³ A més, moltes altres circumstàncies feien marxar els clergues de les parròquies durant uns períodes més o menys llargs: malalties, el servei a d'altres beneficis com a substituïts, la poca renda del benefici, l'empresonament per delictes comesos pel clergue titular, la realització d'altres oficis i el temor a ocupar el càrrec per amenaces rebudes. Aquesta darrera situació evidencia els conflictes existents al si de la parròquia: el diaca de Sant Mateu de Montnegre el 1324 havia estat amenaçat pel cavaller Ramon d'Escales; el rector de Lloret el 1329 havia marxat "causa infirmitatis" tot i que, segons l'opinió de bona part dels feligresos, també era "ualde rixosus"; i a Cassà de la Selva, els anys 1329 i 1334, faltaven dos domers de la parròquia "propter reguardium", és a dir, per por.¹²⁴

TAULA 32

Els motius dels nomenaments i de les absències dels clergues gironins, 1294-1340

<i>Motius</i>	<i>Núm. de casos</i>	<i>%</i>
NOMENAMENTS DE CLERGUES		
- Mort de l'antecessor	16	13,1
- Renúncia al benefici	29	23,8
- Permuta amb el clergue anterior	22	18
- ?	55	45
Total	122	100
ABSÈNCIES DE CLERGUES		
- Estudis	12	30,8
- Malaltia	1	2,6
- Renda insuficient del benefici	2	5,1
- Obtenció del presbiterat	1	2,6
- Servir altres beneficis	2	5,1
- Empresonament	2	5,1
- <i>Reguardium</i> (por) i amenaces	4	10,3
- Altres oficis (escuders)	2	5,1
- ?	13	33,3
Total	39	100

123. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 2.f., f. 8v-9r (1320.04.12), i vol. P-4, f. 52v (1329.05.31) i f. 56v-57r (1329.06.04).

124. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 2.g., f. 32v (1324.07.12); vol. P-4, f. 81v-82r (1329.07.04) i f. 199v (1329.12.19); ADG, Lletres, vol. U-5, f. 167r (1334.07.06); cf. MALLORQUÍ, "Parròquia...", p. 400-409. Sobre "reguardium", cf. ALCOVER-MOLL, *Diccionari...*

TAULA 33
La durada dels càrrecs eclesiàstics de les parròquies gironines,
1295-1348

<i>Parròquia</i>	<i>Càrrecs</i>	<i>Període</i>	<i>Anys</i>	<i>Clergues</i>	<i>Mitjana</i>
Castellar	1	1304-1329	25	4	6,25
Caulès	1	1324-1330	6	3	2
Lloret	1	1313-1334	21	3	7
Mota, la	1	1315-1342	27	1	27
Sant Andreu del Terri	1	1306-1325	23	5	4,6
Santa Àgata	1	1315-1330	15	1	15
Bisbal, Sant Pol de la	2	1306-1337	31	4	15,5
Cruïlles	2	1302-1329	27	5	10,8
Fitor	2	1307-1330	23	4	11,5
Llambilles	2	1299-1334	35	8	8,75
Quart	2	1299-1348	49	6	16,33
Ravós del Terri	2	1322-1329	7	3	4,67
Riudellots de la Creu	2	1306-1329	23	4	11,5
Sant Cebrià de Lledó	2	1314-1329	15	4	7,5
Sant Julià de Ramis	2	1315-1329	14	5	5,6
Santa Llogaia del Terri	2	1315-1329	14	3	9,33
Santa Pellaia	2	1314-1334	20	4	10
Campllong	3	1313-1333	20	9	6,67
Corçà	3	1297-1336	39	7	16,71
Montnegre, Sant Mateu de	3	1295-1329	34	7	14,57
Palol de Revardit	3	1298-1332	34	6	17
Romanyà de la Selva	3	1297-1336	39	6	19,5
Sant Andreu Salou	3	1299-1329	30	5	18
Sant Cebrià dels Alls	3	1296-1335	39	6	19,5
Peralta, Sant Climent de	4	1299-1331	32	9	14,22
Riudellots de la Selva	4	1313-1333	20	6	13,33
Bisbal, la	5	1296-1334	38	15	12,67
Cervià	5	1296-1333	37	11	16,81
Maçanet de la Selva	5	1313-1338	25	9	13,89
Monells	5	1297-1343	46	14	16,42
Cassà de la Selva	6	1320-1338	18	10	10,8
Sant Sadurní	6	1306-1331	25	4	12,5
Vidreres	6	1295-1338	43	12	21,5
Mitjana global					12,65

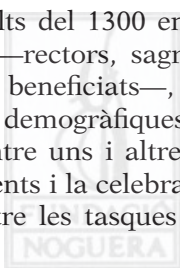
Mitjana = (anys × càrrecs) / clergues. Font: MALLORQUÍ, "Parròquia...", p. 400-409.

El nombre d'anys que els clergues servien a les parròquies és molt variable. Detectem, tanmateix, una variació entre les parròquies petites, d'un o dos clergues, els quals hi residien una mitjana de 10,2 anys, i les més grans, de cinc o sis preveres, que hi servien durant prop de quinze anys (cf. taula 33). També sembla que existeix una actitud diferent entre, d'una banda, els clergues beneficiats i, en certa mesura també els diaques, i, de l'altra, els domers i sagristans. Els primers solen passar molts anys a una mateixa parròquia i estan estretament vinculats als feligresos; en canvi, els domers i sagristans, sotmesos a un major control episcopal i, en alguns casos, enfrontats amb els nobles locals o amb grups o faccions de parroquians, tenien una major tendència a abandonar la parròquia, tal com hem vist abans, o per permutar-la amb un altre clergue. En efecte, bona part dels canvis de clergue en les parròquies estudiades es deuen a permutes dels beneficis entre clergues o bé a renúncies als beneficis que, en molts casos, eren el pas previ a una permuta; la mort dels clergues antecessors només es consigna en una quarta part dels canvis de titular d'un benefici, si no comptem els que en desconeixem el motiu (cf. taula 32).

CONCLUSIONS

A partir del IV Concili del Laterà, en què es van establir els sínodes diocesans i les visites pastorals com a principals mecanismes per supervisar les parròquies i els clergues que hi servien, els bisbes de Girona degueren començar a capitalitzar la tasca realitzada amb anterioritat per ardiaques i capellans al capdavant de prop de la meitat de les parròquies del bisbat que estaven sota el seu control i van poder centrar els seus esforços en les que encara quedaven en mans de senyors laics. Així, a la vegada que imposaven la seva senyoria sobre els titulars laics dels delmes, els bisbes gironins també haurien intervingut en els nomenaments dels clergues d'aquestes parròquies. Els primers testimonis escrits són dels darrers anys del segle XIII i del primer terç del segle XIV, que és de quan daten els registres més antics de la cúria episcopal, i permeten conèixer amb molt detall el paper dels clergues al capdavant de les parròquies del bisbat.

En efecte, des dels volts del 1300 ens trobem amb clergues que exercien la cura d'ànimes —rectors, sagristans i domers— i d'altres que no —diaques, clavers i beneficiats—, segons les possibilitats econòmiques i les necessitats demogràfiques de cada parròquia. El repartiment de les tasques entre uns i altres no era senzill: en general, l'administració dels sacraments i la celebració de les misses i dels oficis requeria en els curats, mentre les tasques preparatòries per al culte i

el toc de campanes era cosa dels diaques i clavers; però les feines compartides entre uns i altres eren moltes i no sempre s'acceptaven de bon grat, tal i com proven les llargues i precises resolucions dels arbitratges dictats en els conflictes entre els clergues d'una mateixa parròquia. Moltes vegades, rere cada conflicte hi havia motius econòmics: les estimacions del valor dels beneficis dels clergues parroquials efectuades en algunes visites pastorals i, sobretot, les contribucions enregistrades en els llibres de pagament de la dècima eclesiàstica dels anys 1279-1280 i del 1364 posen de manifest una sensible diferenciació entre els rectors i domers amb cura d'ànimes, els quals, de mitjana, obtenien entre 8 i 12 lliures de renda anual, i els diaques, clavers i beneficiats que es quedaven molt sovint per sota de les 8 lliures, el límit marcat pel Papa a l'hora de poder ser eximit del pagament de la dècima eclesiàstica. Potser era aquesta diferenciació econòmica la que generava la lluita dels clergues menors per tal de procurar obtenir més rendes acaparant l'exercici de més tasques, perquè generaven deixes i donatius dels feligresos que completaven els seus ingressos procedents dels delmes —menors i dels novals, generalment—, de les primícies i d'un patrimoni immobiliari, petit normalment, format per la rectoria, un hort i algunes terres properes.

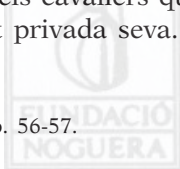
Per tal de poder accedir a aquests càrrecs, existia un procés de selecció que començava des del moment en què una persona entrava a l'orde sacerdotal després d'obtenir la tonsura. L'estudi i la formació intel·lectual dels candidats a clergue, bàsicament en cant i gramàtica, els permetia superar les proves per accedir al sotsdiaconat, al diaconat i al presbiterat, sempre que, prèviament, ja disposessin d'un benefici. Amb aquests casos, es comprova que els bisbes no tenien al segle XIV un poder absolut sobre els clergues de les parròquies de la seva diòcesi: en molts d'ells, el bisbe es limitava a acceptar el candidat proposat per l'ardiaca, pel capellà, per l'abat o pel prior que havia conservat aquesta facultat. A través de les constitucions sinodals i de les visites pastorals, els bisbes i els seus agents procuraven que els rectors parroquials s'encarreguessin de l'església i del seu patrimoni, que cuidessin el seu aspecte físic i moral —el celibat— i que es dediquessin a la predicació, a l'administració dels sagraments als fidels i a vetllar per la moralitat dels laics de les seva parròquia. Ara bé, mitjançant la comparació dels registres episcopals amb llibres notariais i capbreus senyorials, descobrim que alguns clergues es dedicaven a tants negocis com els laics, que mantenien estrets vincles econòmics amb les seves famílies d'origen, que vivien amb dona i fills, que eren capaços de seduir unes quantes dones i que tenien un desig de deixar un record de la seva existència

després de morir amb les làpides que feien esculpir o de les misses i aniversaris que instituïen.

Per aquest motiu, els bisbes i la seva cort de Girona van dedicar molts esforços a regular i reformar, si es donava el cas, el comportament dels clergues parroquials. Dues armes van ser especialment efectives: l'amenaça de l'excomunió i la imposició de multes pecuniàries després de les visites pastorals. Així és, molts clergues van ser excomunicats per intentar accedir a l'orde sacerdotal i a beneficis eclesiàstics sense la corresponent llicència episcopal, i d'altres per no pagar el subsidi, la dècima, les procuracions de visita o altres censos i prestacions al bisbe o bé per deutes. I a través dels decrets i les multes en diner imposades en el transcurs de les visites a les parròquies, els bisbes incidiren directament en la conducta moral dels clergues parroquials, lluitant sempre contra el concubinatge que podia posar en perill els recursos dels beneficis rectorals i contra l'incompliment de les obligacions pastorals dels rectors, especialment la mala administració dels sagraments, la incorrecció dels tocs de campanes i les absències injustificades de la parròquia.

En resum, la figura del rector parroquial gironí a l'inici del segle xiv sembla que es troba en un estadi inicial de la conversió del clergue rural, capdavanter de les comunitats rurals prefeudals del segle x, en l'agent episcopal imprescindible per la difusió de la ideologia catòlica oficial que la reforma tridentina del segle xvi va voler imposar a les masses del camp.¹²⁵ Tanmateix, cal deixar clar que existien moltes diferències entre els rectors rurals, encarregats de la cura d'ànimes i amb uns ingressos que els garantien un bon nivell de vida, i els clergues sense cura d'ànimes que tenien molts més problemes per viure dignament. Potser aquest fet és el que explica que alguns diaques o beneficiats preferissin servir en la mateixa parròquia on havien nascut —o en alguna de veïna— i així, conservar els vincles amb la llar dels familiars —que els podia ser d'utilitat si els recursos del benefici eren escassos— i, fins i tot, participar en les rivalitats internes de la parròquia; en canvi, els rectors i els domers amb cura d'ànimes podien desvincular-se més fàcilment dels interessos i preocupacions dels seus parroquians i actuar més com a transmissors de les directrius dictades pel bisbe i la cúria episcopal, la qual cosa, tanmateix, podia girar-se en contra seva i acabar amb un enfrontament, en algun cas violent, amb els propis feligresos o els cavallers que volien convertir el temple parroquial en una propietat privada seva.

125. PUIGVERT, *Església...*, p. 56-57.

ELS LAICS I LA PARRÒQUIA: NOBLES I PAGESOS

La tasca dels clergues al capdavant de les parròquies rurals havia de servir per a tots els feligresos sense exclusions, per a tots els habitants en els termes de les esglésies que ells gestionaven. Així ho remarcaven les constitucions sinodals i la legislació eclesiàstica dels segles XIII i XIV, però en la realitat d'aquesta època hi havia unes clares distincions socials que s'havien gestat segles enrere i que, probablement, tenien molt a veure amb les condicions en què van néixer les mateixes parròquies. Efectivament, a les parròquies rurals del bisbat de Girona hi residien nobles, cavallers, homes propis amb masos i sense masos, homes francs que vivien en viles, pobres de solemnitat, etc. L'objectiu de les pàgines que segueixen és analitzar els vincles de cadascun d'aquests grups amb la institució parroquial.

ELS NOBLES, ENTRE L'ALLUNYAMENT I L'APROFITAMENT DE LA PARRÒQUIA

A l'interior del grup de la noblesa laica, la distinció entre els grans magnats i els cavallers, ja perceptible als segles XI i XII, es va accentuar entre els segles XIII i XIV. Les cinc taules que Gilabert de Cruïlles tenia l'any 1395 al menjador del castell de Peratallada, la més gran per a ell, una per als hostes i visitants, una pels servents i dues més, són un índex de la fastuositat de les festes que hi devien tenir lloc, situació que contrasta amb la migradesa de recursos de molts cavallers gironins a la mateixa època que no podien pagar la investidura dels seus fills, que passaven a ser donzells.¹ Un dels índexs més fiables per a distingir

1. BOFARULL, F., *Gilaberto de Cruïlles*, Barcelona: Tipografia La Academia, 1886, p. 47-56; *Els castells...*, p. 729-731; SOBREQÜÉS, S., "La nobleza catalana en el siglo XIV", *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 7, 1970-1971, p. 513-517 i p. 527-530; SOLDEVILA, *Alimentació...*, p. 154.

els grans nobles dels petits cavallers és el tractament que rebien uns i altres en les escriptures redactades pels notaris. Mentre els comtes, vescomtes i senyors de castells eren qualificats com a “nobiles”, els cavallers i donzells rebien el tractament de “venerabiles” igual com els abats i priors de monestirs i també els canonges, ardiaques i sagristans de la seu de Girona; això sí, el bisbe es distingia d'un i altre grup pel seu tractament de “reverendus dominus”.² D'aquests grups, el que ens interessa aquí és definir les seves implicacions amb les parròquies rurals, que anaven des de la possessió de delmes i d'esglésies fins a la construcció de capelles privades i a la pressió per controlar els clergues amb cura d'ànimes.³

Els grans senyors i la fundació de les capelles castrals

A la darrerria del segle XIII i al segle XIV, els principals magnats laics de les terres gironines continuaven pertanyent, com en èpoques precedents, als llinatges comtals i vescomtals. El 1322, després de la derrota del comte d'Empúries pels exèrcits dels reis d'Aragó i del bisbe de Girona, es va extingir la primera casa comtal emporitana, a la qual va succeir l'infant Pere, fill del rei Jaume II, i els seus descendents. D'entre les famílies amb el títol vescomtal, la de Bas s'havia unit a la

2. Entre els grans senyors hi trobem els Montcada, els senyors de Cruïlles i Santa Pau, els comtes d'Empúries i els vescomtes de Cabrera, cf. ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 8, pergami núm. 31 (1314.05.28); ADG, Lletres, vol. U-2, f. 19r (1326.06.14); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 30v (1332.07.30) i f. 65r-66r (1332.11.03). Entre els cavallers, trobem Ramon de Pontós, Bernat de Sant Miquel, Berenguer de Reixac, Ramon de Pontós, Ramon d'Escala, Arnau de Blanes, Bernat de Mont i Guillem Alió, cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 161, f. 5r-6v (1333.04.07), f. 25r-v (1333.05.25), f. 32r (1333.06.26); i vol. 162, f. 21r (1332.04.23), f. 80r (1332.12.08), f. 94r-v (1333.01.05) i f. 90v-91r (1332.12.28). Pel que fa als eclesiàstics “venerables” trobem als ardiaques de Girona i la Selva, a l'abat de Sant Pere de Rodes, al sagristà segon de la seu de Girona, al paborde de Breda i als priors de Roca-rossa i Cruïlles; cf. ADG, Visites pastorals, vol. P-1, f. 11r-v (1315.01.22), i Lletres, vol. U-2, f. 48r-v (1326.03.22) i f. 63v (1326.04.19); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381, f. 63r (1317.08.07); AHG, Notarial, Monells, vol. 161, f. 22r-v (1333.05.15). Per a d'altres regions europees, cf. MULLETT, M., *La cultura popular en la Baja Edad Media*, Barcelona: Editorial Crítica, 1990, p. 43-45.

3. Gràcies als treballs de Josep Pella i Forgas, Joaquim Botet i Sisó, Francesc Monsalvatje i Pelai Negre, entre altres, s'han pogut compilar les dades de molts llinatges nobiliaris gironins, cf. *Els castells...*, vols. 1 i 2. En canvi, no se n'ha arribat a estudiar cap en el seu context històric, polític i social, com sí que s'ha fet pels Montcada; cf. SOBREQÜÉS, “La noblesa...”, p. 350-351; SHIDELER, J. C., *A Medieval Catalan Noble Family: the Montcadas, 1000-1230*, Los Angeles: University of California Los Angeles, 1983. El que sí que s'ha recollit és la documentació familiar d'algun llinatge de cavallers, com els Farners de Santa Coloma o els Caramany de Corçà; cf. GÍFRE, P.; SOLER, S., *Patrimoni i arxiu*, la Bisbal d'Empordà: Ajuntament, 1996 [FPCC]; *ib.*, *Els Farners: vassalls de senyors i senyors de pagesos*, Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans, 1996 [FPF].

dels comtes d'Empúries i, des del 1331, a la dels vescomtes de Cabrera. Aquests, entre els segles XIII i XIV, van acabar controlant un espai que anava de la costa de la Selva i del Maresme fins a l'interior d'Osona, a cavall dels bisbats de Girona i Barcelona; els seus centres foren el castell de Montsoriu i la vila d'Hostalric i, ja al XIV, la de Blanes. Els vescomtes de Rocabertí, establerts sòlidament a la vila de Peralada, van incrementar la seva importància als volts del 1300, sobretot després de la derrota dels seus enemics tradicionals, els comtes emporitans. Finalment, un gran noble barceloní, Ot de Montcada, va obtenir del rei Jaume II, en compensació del seu matrimoni amb Elisenda de Montcada, els castells de Caldes, Llagostera i Cassà de la Selva, cosa que el convertí en un poderós senyor establert a poca distància de la capital diocesana.⁴

En un nivell inferior trobem alguns llinatges senyorials que eren descendents d'alguns senyors de castells esmentats ja al segle XI (cf. mapa 9). Per a les terres més properes a la ciutat de Girona, destaquen els senyors de Monells que, al segle XIII, adquiriren el vescomtat de Bas per via matrimonial i, amb un altre casament, es van unir als comtes d'Empúries. Els seus veïns, els senyors de Cruïlles, s'uniren amb els Peratallada per originar una de les famílies més influents de la diòcesi, que controlava tot el sector oriental de les Gavarres fins al mar i que va donar dos bisbes al segle XIV, Gilabert de Cruïlles (1334-1335) i Berenguer de Cruïlles (1348-1362). A les terres selvatanes, els Vilademany havien arribat a controlar, com a feudataris de senyors més poderosos, uns quants castells —Vilademany, Solterra, Cornellà, Farners i Cassà de la Selva— a mitjan segle XIII, però no els van mantenir tots fins al XIV.⁵

El cas dels senyors de Cervià, que controlaven les poblacions properes de Bordils i Púbol, és indicatiu de les relacions que havien mantingut amb les parròquies rurals des del segle XI: mentre l'any 1024 Sunyer Llobet efectuà uns donatius per a les obres de les esglésies de Cervià i Sant Mateu de Montnegre, la fundació del monestir de Santa Maria de Cervià degué acaparar, a partir del 1053, tota la generositat dels senyors cervianencs.⁶ Aquest cenobi va esdevenir la necròpolis del llinatge fundador, cosa que també va passar amb els de

4. SOBREQÜÉS, S., *Els barons de Catalunya*, Barcelona: Ediciones Vicens-Vives, 1957, p. 7-14, 35-38, 68-85, 90-91, 105-112 i 132-138; *id.*, "La nobleza...", p. 517-518; SALES, "El castell...", p. 63-69.

5. BOFARULL, *Gilaberto...*, p. 6-46; SOBREQÜÉS, *Els barons...*, p. 32-35 i 90-91; MALLORQUÍ, "La vila...", p. 41-43; PSMCR; *id.*, "El castell...", p. 49-56; FONT; LLINÀS; MALLORQUÍ, *Santa Coloma...*, p. 60-63.

6. STC, núm. 134 (1024.11.09); MH, núm. 238 (1053).

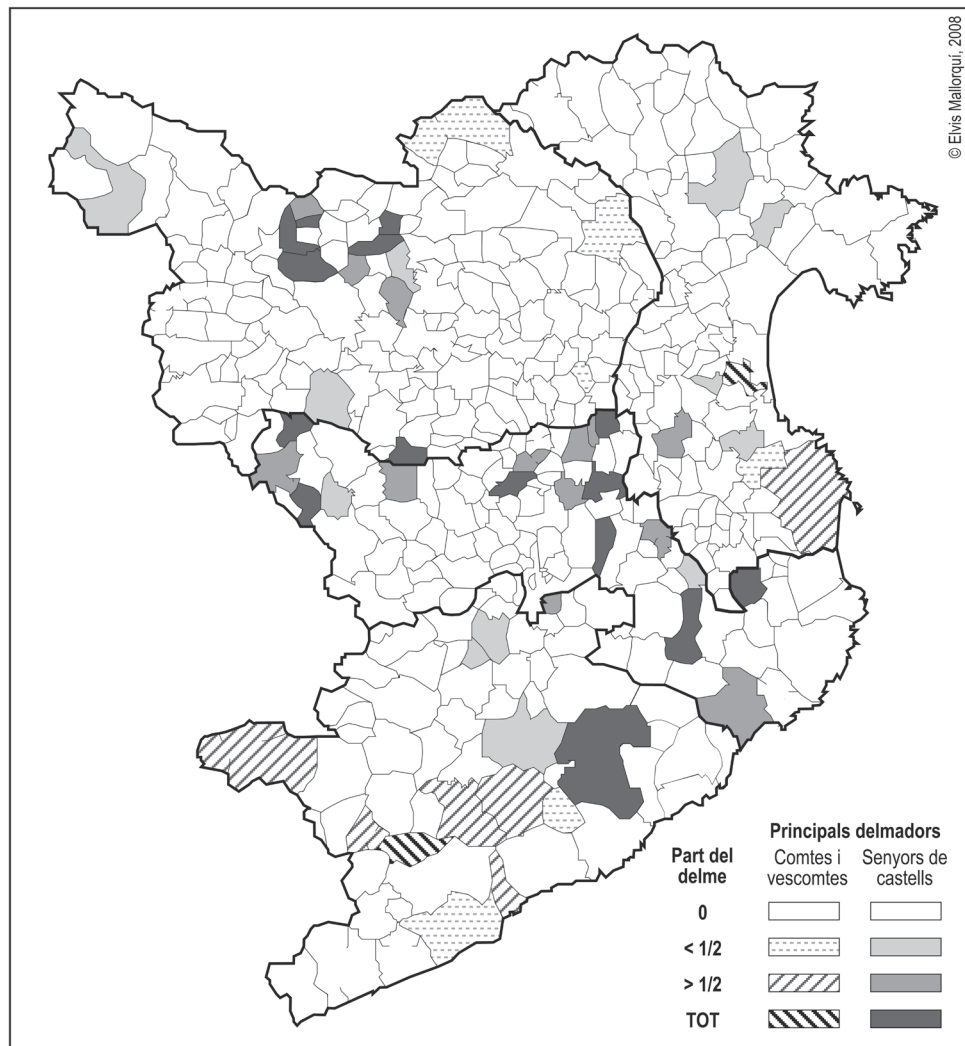
Sant Salvador de Breda, Sant Miquel de Cruïlles i Sant Pere Cercada, patrocinats pels vescomtes de Cabrera, pels Cruïlles i pels Vilademany, respectivament. Tots ells esperaven convertir les donacions materials en beneficis espirituals de les pregàries dels monjos per les ànimes dels seus avantpassats difunts.⁷

De totes maneres, el fet que molts castells feudals, com els de Cruïlles, Sant Sadurní, Medinyà, Llagostera i Brunyola, entre altres, fossin erigits al costat de temples parroquials preexistents és un testimoni físic del control exercit pels primers propietaris de les fortaleeses sobre els drets de les esglésies veïnes, un control que pervivia encara als segles XIII i XIV amb la possessió d'uns quants delmes parroquials (cf. mapa 23). Sorprenentment, els descendents de comtes, vescomtes i senyors de castells gairebé només obtenien els delmes de les parròquies on radicaven els seus drets patrimonials i els que havien adquirit per matrimoni, perquè n'havien infeudat molts altres a cavallers vassalls seus. Gràcies al Llibre Verd dels anys 1362-1371, podem localitzar els grans llinatges del bisbat: a l'ardiaconat de la Selva, només destaquen els vescomtes de Cabrera i els Montcada; al de Girona, en canvi, trobem les famílies dels senyors d'Hostoles, Cervià, Medinyà, Orriols, Cruïlles, Juià, Granollers de Rocacorba, Palol de Revardit i Calonge; a Besalú, sobresurten els vescomtes de Rocabertí per damunt de llinatges com els Sales, Bestracà, Falgons, Bassegoda, la Roca, Sant Aniol; i a Empúries, els de Ventalló, Albons, Pau, Vilagut i Vilopriu, sempre a redós dels comtes d'Empúries.

És possible que la progressiva intromissió dels bisbes, del capítol de la catedral de Girona i d'alguns monestirs en la gestió de les parròquies, amb relació tant al control dels clergues que hi servien com a la supervisió, a través d'homenatges i juraments de fidelitat, del repartiment dels delmes, acabés provocant un progressiu allunyament dels senyors envers les seves parròquies. Gràcies al seu poder i riquesa, s'haurien escapolit de l'enquadrament religiós que l'església secular imposava. La fundació de capelles als seus castells, cosa que els permetia disposar de manera privada dels serveis religiosos que els eren necessaris, ho certifica. En el seu testament del 1234 el senyor de Monells, Ramon de Palau, volia ser enterrat a la capella del castell, on s'havia d'aixecar un "altare beate Marie ita quod ecclesia ampliatur a parte meridiana ad opus ipsius altaris", i va manar instituir un prevere i un diaca que

7. PONS GURI, "Dotalies...", núm. 1 (1038.06.04); PSMCR, p. 34-35; FONT; LLINÀS; MALLORQUÍ, *Història...*, p. 63-68. Per a una visió més general, cf. TREFFORT, *L'église...*, p. 94-98; LAUWERS, *La mémoire...*, p. 191-194 i 291-299.

MAPA 23
Geografia dels delmadors laics: comtes, vescomtes i senyors de castells

Font: *LVBG* (1362-1371).

viurien d'un conjunt de rendes cedit pel senyor; de manera semblant, el 1238 els senyors de Cartellà van fundar un benefici a l'altar de Santa Maria de la capella del seu castell, amb el qual el prevere que l'ocupés oferís "pro nobis et pro omnibus fidelibus defunctis sacrificium Deo",

celebrés “nocturnum pariter et diurnum officium semper in dicta ecclesia” i fes “ardere die et nocte omni tempore unam lampadam ante altare Beate Marie quod est in dicta capella”.⁸

La presència de capelles al costat dels castells gironins és un bon indicador de la voluntat de distinció social dels senyors amb relació a la resta de membres de les parròquies rurals. De moment, amb la documentació estudiada només hem localitzat capelles a prop d'un terç dels castells de les terres gironines, potser els que continuaven habitats als segles XIII i XIV (cf. mapa 9). Que no anessin a l'església parroquial, però, no vol pas dir que descuidessin la seva fe i la seva devoció. Guerau de Cervià i Francesc de Rocabrúna, per exemple, tenien uns frares franciscans com a confessors, administradors de les seves rendes i marmessors.⁹ A més, també tenien a prop els preveres beneficiats en les mateixes capelles castrals, presentats pels senyors i confirmats en el càrrec pels bisbes, que també podien suggerir noms de clergues per ocupar una vacant: el 1343 el bisbe va recomanar a Francesc de Cervià el clergue Ponç de Finestres, fill d'un cavaller, per ocupar el lloc de clergue al castell de Púbol.¹⁰ Això sí, qui donava possessió del benefici i li lliurava les claus era el rector de la parròquia local: l'any 1332, el clergue Guillem Ponç va arribar a Monells amb la carta en què el bisbe li conferia el benefici establert a l'altar de la capella de Sant Jaume del castell; tot seguit, el domer li'n donà possessió i “in signum possessionis eiusdem tradidit sibi claves capelle Sancti Jacobi memorato”.¹¹

A més de garantir amb rendes el culte en una capella, els senyors necessitaven una llicència episcopal que especificqués que només tenien dret d'acudir-hi els habitants de la casa o castell i els seus servents i que els drets parroquials no quedaven afectats. Per al bisbat de Girona, entre els anys 1326 i 1350, hem comptat trenta-dues llicències concedides majoritàriament —el 75%— a nobles i cavallers o, més exactament, a mullers, vídues i filles de nobles i cavallers (cf. taula 34).¹² Aquests permisos, per molt que s'associï els nobles a una cultura més profana —la de l'amor cortès dels trobadors i de les novel·les

8. PSMCR, núm. 56 (1234.07.27); CCBG, núm. 461 (1238.06.14).

9. ADG, Notaria, vol. G-10, f. 5r-6r (1335.03.06); PM, núm. 1051 (1337.12.18). Sobre la vida litúrgica a les capelles privades d'Anglaterra, cf. BROWN, *Church...*, p. 102-103.

10. ADG, Lletres, vol. U-7, f. 102r (1343.01...).

11. ADG, Lletres, vol. U-5, f. 14r-v (1332.07.28); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 30rv (1332.07.29); cf. MALLORQUÍ, “Parròquia...”, p. 400-409.

12. Al bisbat de Barcelona s'han enregistrat cinquanta-sis llicències concedides a l'inici del segle XIV, cf. BAUCCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 535-557. Per a d'altres regions europees, cf. GENICOT, *Comunidades...*, p. 137-139; BROWN, *Church...*, p. 101-102.

cavalleresques—, proven que la religió tenia un important paper en la seva vida: construïen capelles privades a les seves residències, dotaven beneficis eclesiàstics, instituïen misses i aniversaris pels difunts, designaven els clergues, etc.¹³ De fet, tant els bisbes com els principals càrrecs de les diferents institucions eclesiàstiques de la diòcesi procedien sempre de l'estrat nobiliari del propi bisbat. El cas dels fills del matrimoni entre Gilabert de Cruïlles i Guillema de Peratallada és ben explícit: una de les cinc filles va convertir-se en monja de Sant Joan de Sexena i tres dels cinc fills —Jofre, Gilabert i Hug— van ser clergues, un dels quals esdevingué canonge i bisbe de Girona i un altre abat de Sant Feliu de Girona.¹⁴

TAULA 34

Llicències episcopals per no assistir a la missa al temple parroquial, 1326-1350

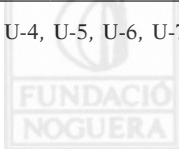
<i>Beneficiaris</i>	<i>Data</i>	<i>Llicència episcopal</i>
Beatriu de Cervià	1326.02.03	Celebrar missa al castell de Cervià durant un any.
Beatriu de Cervià	1327.01.20	Celebrar missa al castell de Cervià.
Gispert, abat de Breda	1327.02.06	Viure fora del monestir i celebrar missa en altar portàtil, per malaltia.
Beatriu de Cervià	1328.01.30	Celebrar missa al castell de Cervià i no anar a la parroquial.
Tiburgeta de Cabrera	1328.04.15	Celebrar missa en altar portàtil a casa.
Ponç de Rocabertí i muller	1331.06.27	Celebrar missa a casa seva.
Sibil·la, muller de Berenguer de Saulerola, cavaller	1332.11.12	Celebrar missa a la força de Saulerola, terme de Santa Pau.
Galceran de Vilarig, cavaller	1333.05.06	Celebrar missa al castell de Quermençó mentre hi visqui.
Ramon, abat de Camprodon	1333.07.26	Viure fora del monestir i celebrar missa en altar portàtil a Pujalar, per conflictes amb els monjos.
Pere Rossell, laic de Girona	1335.03.01	Retirar-se, elegir confessor, celebrar missa a casa seva i portar vestit d'ermità.
Berenguer, abat de Besalú	1340.01.12	Celebrar missa en altar portàtil a casa seva.

13. BARBERO, A., *L'aristocrazia nella società francese del Medioevo*, Bolonya: Capelli editore, 1987, p. 166-214; MULLETT, *La cultura...*, p. 42; BOURIN, *Villages...*, vol. 1, p. 289-298; Íd., "De la communauté paroissiale à l'universitas castri", dins *La paroisse...*, p. 209-211.

14. ANC, fons patrimonial Cruïlles-Peratallada, pergami núm. 911 (1295.02.11); AHG, fons patrimonial Veray, pergami núm. 12 (1295.02.11).

<i>Beneficiaris</i>	<i>Data</i>	<i>Llicència episcopal</i>
Ferrer de Canet, cavaller	1340.02.01	Celebrar missa a la capella del seu castell de Canet.
Elisenda, vescomtessa de Rocabertí	1340.02.07	Celebrar missa als castells de Sant Llorenç de la Muga i Cabanes.
Muller de Bernat Rovira	1343.08.09	Celebrar missa en altar portàtil, per malaltia.
Garsenda, muller de Ramon Arnau de Sant Sadurní, cavaller	1343.11.19	Celebrar missa en altar portàtil.
Maria de Canet, vescomtessa	1344.02.07	Celebrar missa en altar portàtil.
Clergues de Sant Martí Sapresa i Sant Amanç	1344.08.25	Celebrar missa en altar portàtil per la ruïna de l'església de Sant Amanç on hi ha l'altar.
Guillem de Biure, cavaller	1345.01.05	Celebrar missa en altar portàtil a la casa de Biure, a Queixàs.
Berenguera, vídua de Ramon de Catllar	1345.07.19	Celebrar missa en altar portàtil a la seva força, a Santa Margarida de Bianya.
Pere de Bach, cavaller	1345.08.08	Celebrar missa en altar portàtil al castell de la Roca de Palencà.
Timbors de Cabrera	1345.10.22	Celebrar missa en altar portàtil al seu castell de Sant Iscle de Vallalta.
Joan, comte d'Empúries i muller	1346.01.12	Celebrar missa en altar portàtil.
Bernat de Vilamarí, cavaller	1346.05.09	Celebrar missa en altar portàtil.
Guillem de Biure, cavaller	1346.06.16	Celebrar missa en altar portàtil a la força de Biure, a Queixàs.
Alamanda, vídua de Simó de Vallgornera	1346.10.25	Celebrar missa en altar portàtil al castell d'Anglès per dificultat d'anar fins la Cellera.
Bernat de Vilademany, cavaller, i Blanca, filla de Simó de Vallgornera	1347.01.17	Celebrar matrimoni al castell d'Anglès.
Ramon d'Empúries, monjo de Colera	1347.05.04	Celebrar missa en altar portàtil.
Guillem de Biure	1347.05.17	Celebrar missa en altar portàtil al castell de Biure, a Queixàs.
Timbors de Cabrera, vescomtessa	1348.08.26	Celebrar missa en altar portàtil.
Garsenda, vídua de Ramon Arnau, cavaller	1349.03.16	Celebrar missa en altar portàtil a Sant Sadurní.
Arnau de Biure, cavaller	1349.12.09	Celebrar missa a la casa de Biure, a Dosquers.
Rector de Corsavell	1350.05.12	Celebrar missa en altar portàtil amb tots els parroquians al puig de Bauçols per ser alliberats de la pedregada.

Font: ADG, Lletres, vols. U-2, U-3, U-4, U-5, U-6, U-7, U-8, U-9, U-10, U-11, U-12, U-13, U-14, U-15 i U-16 (1326-1350).

Els cavallers i la lluita pel control de les parròquies rurals

L'anàlisi individualitzada dels grans nobles del bisbat de Girona, no la podem repetir pels cavallers, a causa del seu gran nombre. A la primera del segle xv, segons els comentaris realitzats per un cavaller gironí, Asbert sa Trilla, i segons els recomptes de vots del braç militar a les Corts del 1411, s'estima que hi havia prop d'un miler de cases nobiliàries a Catalunya, la majoria de les quals eren de cavallers.¹⁵ Per al segle xiv, de moment, l'únic recompte general de nissagues de cavallers ens el proporciona el Llibre Verd dels anys 1362-1371, que recull vuitanta-cinc cognoms de famílies de cavallers que obtenien delmes de moltes parròquies gironines i cinquanta-vuit cases fortes, torres o forces que els servien de residències (cf. mapes 9 i 24).¹⁶ Especialment als ardiaconats de Girona, Empúries i Besalú, la presència de cavallers com a titulars de delmes es dona a una gran majoria de parròquies; i, fins i tot, obtenien el delme major de manera íntegra a onze parròquies gironines, set emporitanes i quinze de besaluenques, això sí, sempre com a feu de senyors dels castells i de membres de l'alta aristocràcia gironina.¹⁷

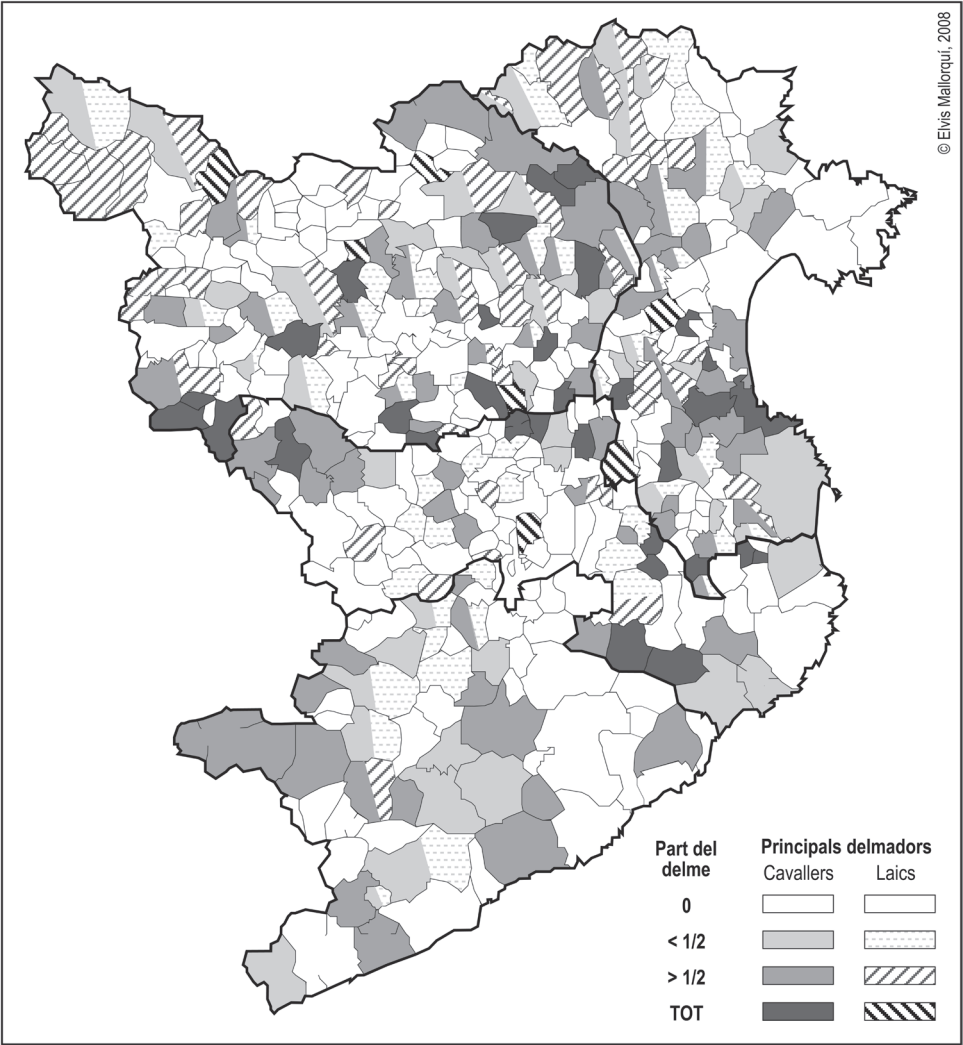
Un exemple de la complexitat del repartiment dels delmes laics el trobem a la vall d'Hostoles, a l'extrem nord-occidental de l'ardiaconat de Girona. El senyor dels castells d'Hostoles i Puig-alder, Guillem Galzeran de Rocabertí, obtenia els delmes de les parròquies de Colltort, les Encies i Sant Feliu de Pallerols. Dels vuit llinatges de cavallers que residien en una casa forta ubicada a la vall, n'hi havia quatre que obtenien delmes: els de la casa de Vall, de les Encies, es quedaven amb part del delme de les Encies i del de Sant Feliu de Pallerols; els de la casa de Planes, de les Planes, obtenien delmes a Cogolls i Sant Pere Sacosta; els de la casa de Sant Romà, de Cogolls, participaven del delme de les Planes i, finalment, els de la casa de Port, de Colltort, recollien el delme de Pineda i exercien el càrrec de batlle del delme major de la mateixa parròquia de Colltort (cf. mapa 25). És significatiu el fet que els cavallers de la vall obtenien delmes de parròquies on no residien.

15. SOBREQUÉS, "La nobleza...", p. 518-521. Al Périgord hi havia més de 600 llinatges de petits *milites* feudataris dels vescomtes de Limoges, els comtes del Périgord i d'altres senyors; en total, es compten entre un i tres cavallers per parròquia rural; cf. FOURNIOUX, B., "Les chevaliers périgordins et leur assise territoriale aux XIIIe-XIVe siècles", *Archéologie Médiévale*, núm. 18, 1988, p. 255-272.

16. *LVBG*, p. 499, 551, 557 i 576.

17. *LVBG*, núms. 18, 53, 54, 60, 71, 75, 80, 82, 91, 92, 96, 118, 120, 123, 126, 134, 152, 302, 303, 314, 317, 323, 340, 343, 359, 360, 362, 377, 386, 391, 398 i 401 (1362-1371).

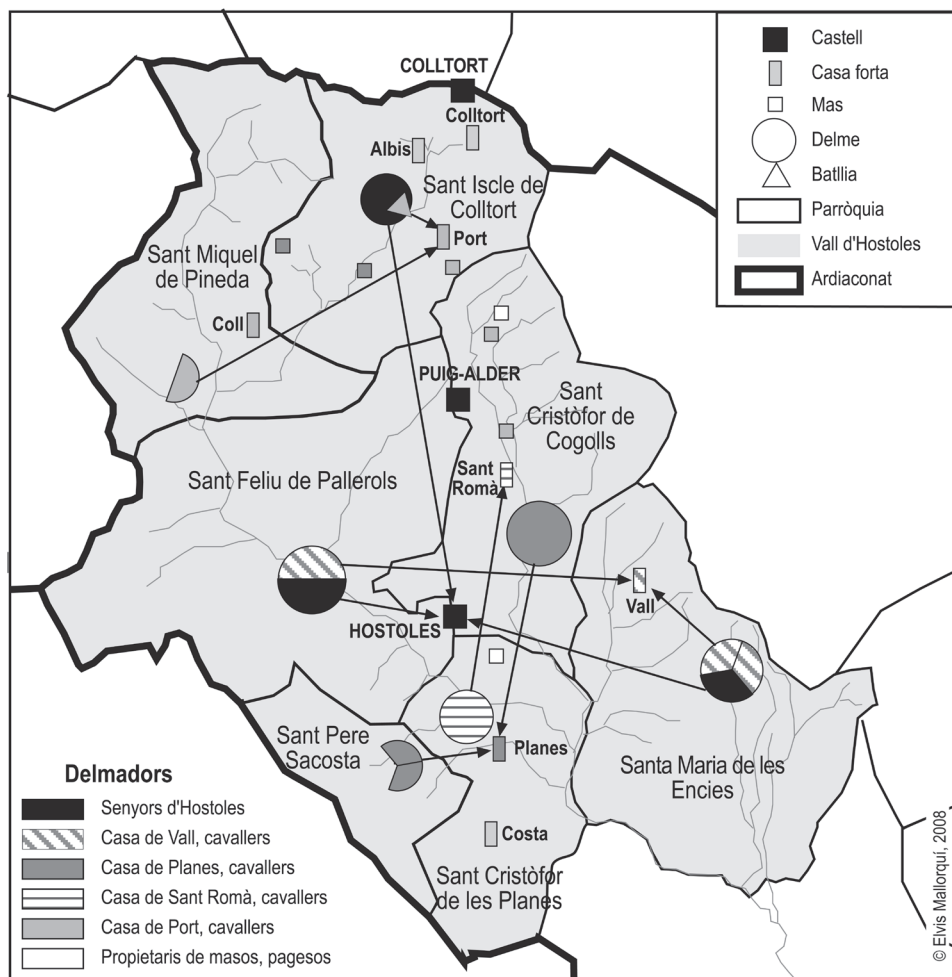
MAPA 24
Geografia dels delmadors laics: cavallers i altres laics

Font: *LVBG* (1362-1371).

MAPA 25
Els delmadors laics de la Vall d'Hostoles

Font: CANAL, J.; FOCHS, C., *La vall d'Hostoles en temps dels remences*, Sant Feliu de Pallerols: Esbart de la Vall d'Hostoles, 1999; *LVBG* (1362-1371).

No tots els cavallers gironins del segle XIV eren iguals. N'hi havia que, pel fet de residir en un castell com a castlans, tenien un nivell de vida que s'acostava al dels nobles i titulars de castells que hem presentat en apartats anteriors. És el cas dels castlans de Sant Sadurní i de Lloret, que tenien un tracte molt proper —i, sovint, conflictiu— amb els seus senyors, que eren pabordes de la seu de Girona; i el

dels Farners de Santa Coloma, castlans del castell de Farners des del segle XII que tenien com a senyors els Vilademany, els Savassona i els vescomtes de Cardona.¹⁸ Un segon grup, potser el més nombrós, era el dels cavallers que residien en cases fortes aixecades enmig de senyories directes integrades per conjunts de masos i terres. Un bon exemple és el de la “turris de Mazaneto” aixecada el 1201 per Arnau Guillem de Cartellà, amb “muros, parietum et fossata et ceteras munitiones”, de la qual depenia un domini consistent, l'any 1270, en drets pagats pels habitants de trenta-nou masos, quatre bordes i tres homes de les parròquies de Maçanet i de Vidreres.¹⁹ El darrer grup dels cavallers gironins el formaven els que residien a l'interior d'una vila, és a dir, d'un centre de població concentrada que exercia una certa capitalitat sobre unes quantes parròquies rurals de l'entorn gràcies al mercat setmanal, a les fires anuals, a petites comunitats jueves, a la presència d'artesans i mercaders i, sobretot, al fet de ser la seu d'un poder senyorial sòlid. En els primers anys del segle XIV, en documentem almenys dos a la Bisbal, Guillem de Blanes i Bernat de Llabià, que devien ser vassalls del bisbe, i set llinatges diferents a Monells, els de Bernat d'Abellars, el castlà Simó Gallart, Ramon de Mont, Guillem de Planils, Ramon de Pontós, Guillem de Soler i Guillem de Sant Iscle.²⁰

A part dels delmes i dominis directes, molts cavallers completaven els seus ingressos amb el servei a senyors més importants, tant en qüestions administratives²¹ com amb la participació a la

18. SESS; FPF, p. 17-20; LLINÀS; MALLORQUÍ; MERINO; MONTALBÁN, *El castell...*, p. 45-48; FONT; LLINÀS; MALLORQUÍ, *Santa Coloma...*, p. 57-60.

19. BCHA, Arxiu, pergami núm. 5649 (1201.07.07), pergami núm. 12182 (1270.02.26) i pergami núm. 12107 (1270 ca.). Altres cavallers d'aquest grup podrien ser Ramon de Gironella, que entre el 1261 i 1262 va construir una força amb torres, valls i barbacanes al mas Bofill de Vilarnau, de Caldes de Malavella, o Guerau de Torrent que des del 1291 tenia un domini format per 14 masos, 289 terres i 3 cases entre Santa Pellaia i Sant Mateu de Montnegre, o els Menola, vassalls dels castlans de Montpalau; cf. CDS DG, núms. 266 (1261.08.30) i 270 (1262.08.21); *Catàleg de pergamins del fons de l'Ajuntament de Girona (1144-1862)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2005 [PAG], núms. 84 i 85 (1291.08.01); MALLORQUÍ, *Les Gavarres...*, p. 107-109; PLADEVALL, A., “La domus de Menola, a Pineda de Mar”, dins *Estudis en honor de Josep M. Pons Guri* 2. *Quaderns de la Selva*, núm. 13, 2001, p. 58-60.

20. CCBG, núms. 544 i 545 (1313.07.06); MALLORQUÍ, *Històries...*, p. 117-118. Sobre la presència de cavallers a la ciutat de Girona i a les viles de Peralada i Castelló, cf. SOBREQÜÉS, “La noblesa...”, p. 518; FARIAS, *El mas...*, p. 324-325. Pel que fa als cavallers que residien en *castra* del Llenguadoc i en viles de la Tierra de Campos castellana, cf. BOURIN, *Villages...*, vol. 1, p. 264-267, i vol. 2, p. 188-194; MARTÍNEZ SOPENA, *La Tierra...*, p. 501-504.

21. El 1339 Ramon de Sant Miquel, cavaller de Corçà, era el procurador del comtat d'Empúries i regia la vegueria del comtat; cf. PM, núm. 1083 (1339.11.12).

guerra.²² Això els permetia figurar, tal com palesen els preus pagats com a dots i lligítimes als termes de Cruïlles i Sant Sadurní (cf. taula 35), a la part superior de la piràmide social dels segles XIII i XIV, per sota dels senyors dels castells —com els Cruïlles— però clarament per sobre dels pagesos més rics i benestants i dels vilatans. Tanmateix, els cavallers estaven passant per un delicat moment a causa de l'increment de les seves despeses mentre els seus ingressos romanien estables o baixaven, cosa que els generava dificultats per mantenir l'estatus de cavaller. Des de l'assemblea de pau i treva de Tarragona, l'any 1234, no podia ser cavaller ningú més que els fills de cavaller; cent anys més tard, a Monells, tots els cavallers que hi vivien es designaven ells mateixos com a “fills de cavaller”, senyal que no haurien pogut satisfer el preu de la investidura com a cavallers. I això que gaudien d'uns quants privilegis —participar en les corts, no ser empresonats ni embargats per deutes, no pagar peatges, lleudes i mesuratges, no ser jutjats per ningú més que el rei—²³ i, a sobre, eren benvolguts a les viles: el 1346 seixanta-tres veïns de Ruplà van oferir uns quants avantatges fiscals —exempció de talles, quèsties, obres als murs i valls i guaites— a Jordà d'Abellars, fill del difunt cavaller Arnau d'Abellars per tal que es traslladés a viure a Ruplà “attenens que població de grans ennoblaexen los lochs, viles e castells e que franquees e immunitats conduen los grans a poblar-se an-aquels lochs en los quals poden aconseguir e haver franquees e immunitats”.²⁴

22. En la invasió francesa del 1285 degueren morir els cavallers gironins Berenguer d'Abellars, Bernat de Lloret i Guillem de Palol de Sant Sadurní, perquè van deixar vídues i fills orfes; cf. *PM*, núms. 405 (1285.07.07) i 449 (1292.01.19); *ADG*, Mitra, calaix 5, vol. 24, f. 97r-v (1286.06.16).

23. *CAVC*, núm. 19 (1235.03.17), 22 (1283.12.26) i 27 (1307.05.03); *CG*, p. 63-64 i 70-71. Entre els laics gironins assistents a les corts del 1307, hi trobem els senyors Guerau i Bernat de Cabrera i Bernat de Cruïlles i els cavallers Ponç de Santa Pau, Dalmau de Palol, Guillem Galceran de Cartellà, Riembau de Far, Huguet de Cervià i Bernat Senesterra. Per a una visió global, cf. FLORI, J., *Caballeros y caballería en la Edad Media*, Barcelona: Ediciones Paidós Ibérica, 2001, p. 87.

24. *AHG*, Notarial, Ruplà, vol. 473, f. 152r-157v (1346.02...).

TAULA 35

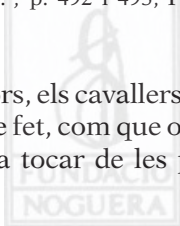
El valor dels dots i les lligítimes dels llinatges senyorials, 1232-1312

<i>Data</i>	<i>Contraents</i>	<i>Concepte</i>	<i>Documents</i>
SENYORS			
<i>Llinatge dels Cruïlles</i>			
1284	Berenguer de Cruïlles, fill de Gilabert de Cruïlles	Llegítima	500,00 ll.b.
1301	Hug de Cruïlles, germà de Bernat de Cruïlles	Llegítima	200,00 ll.b.
<i>Llinatge dels Vilademany</i>			
1284	Pere Simó de Vilar i Agnès de Grions (filla d'Arnau de Vilademany)	Dot	550,00 ll.m.
CAVALLERS			
<i>Llinatge dels Farners</i>			
1232	Guillem de Farners i Guillema de Castellvell	Donació per núpcies	1.000 m. d'or
1280	Simó de Castellet i Alamanda de Farners	Dot	150,00 ll.b.
1280	Guillem de Farners i Esclarmonda de Castellet	Dot	275,00 ll.b.
1312	Ponç de Castellet i Sibil·la de Farners	Dot	175,00 ll.b.
<i>Llinatge dels Terrades (Casavells)</i>			
1252	Berenguer de Terrades i Elisenda de Serra	Dot	65,00 ll.m.
<i>Llinatge dels Castanyet</i>			
1278	Guillem de Mansolí i Sança (o Saura) de Castanyet	Dot	53,50 ll.b.
<i>Llinatge dels Vilaüt (Monells)</i>			
1295	Guillem de Vilaüt, donzell, i Brunissenda de Pontós	Dot	150,00 ll.b.
<i>Llinatge dels Sant Iscle</i>			
1299	Guillem de Sant Iscle, cavaller, i Saura de Millars	Dot	150,00 ll.b.
<i>Llinatge dels Abellars (Pedrinyà)</i>			
1300	Bernat d'Abellars, fill de cavaller, i Eibelina de Vilanova	Dot	300,00 ll.b.

Abreviatures: ll.b.: lliures barceloneses; ll.m.: lliures melgoreses; m.: morabatins.

Font: FPF; MALLORQUÍ, "Parròquia...", p. 492 i 493; FONT; LLINÀS; MALLORQUÍ, *Santa Coloma...*, p. 105 i 106.

A semblança dels senyors, els cavallers també van intentar controlar algunes parròquies rurals. De fet, com que obtenien molts delmes, havien establert la seva casa forta a tocar de les parets del temple parroquial

o havien fortificat la mateixa església.²⁵ Però van topar amb els bisbes que, des del segle XIII, estaven posant en ordre les seves respectives diòcesis, amb una dedicació especial per supervisar el repartiment dels delmes —i obtenir quan calgués les taxes de mutació— i per controlar els clergues que ocupaven els càrrecs parroquials. La majoria de cavallers rurals no van arribar a tenir capella particular, de manera que era dins l'església on havien de demostrar la seva superioritat damunt dels pagesos i vilatans. Per això, durant la missa, seien en cadires mentre la resta de feligresos o estaven drets o s'asseien al terra.²⁶ I, també per això, després de la seva mort podien ser enterrats, prèvia llicència episcopal, a l'interior dels temples parroquials (cf. taula 36).²⁷ La justificació d'aquesta posició preeminent, remarcada encara en algunes làpides, es devia a les importants donacions que havien fet a l'hora de fundar beneficis presbiterals i aniversaris en un dels altars dels temples parroquials, a l'hora de construir algun altar més dintre la mateixa església o a l'hora d'aixecar nous edificis religiosos, tant capelles rurals que esdevingueren seus de confraries religioses com capelles al costat dels seus castells i cases fortes.²⁸

Cal fer notar, tanmateix, una evolució en les pràctiques religioses dels cavallers: dels set cavallers que dictaren ser enterrats en monestirs dels ardiaconats de Girona i la Selva, sis ho van fer entre els anys 1204 i 1286; en canvi, al segle XIV els cavallers preferien els temples parroquials per a ser-hi sepultats. És possible que, des del segle XII i fins bona part del XIII, els cavallers s'enterressin sovint en cenobis fundats i patrocinats pels seus senyors, de manera que després de la seva

25. Entre el 1274 i el 1280 Arnau de Camós residia al puig de l'Església de Santa Maria de Camós, mentre Ramon de Sant Julià va fortificar el temple de Vulpellac el 1269 i Dalmau de Creixell el de Vilaür el 1299; cf. *CRV*, núm. 172 (1269.05.28); ADG, Almoïna, Camós, pergami núm. 53 (1274.03...), pergami núm. 56 (1278.03.18), pergami núm. 67 (1279.08.05) i pergami núm. 68 (1280.05.23); ADG, Lletres, vol. U-1, f. 40r (1299).

26. L'any 1346 els clergues de Corça van manar a Bernat Sord, cavaller, que traïés una cadira que tenia a l'església, però ell al·legava que era de Ramon de Sant Miquel, també cavaller, i va aconseguir continuar-la usant; cf. ADG, Lletres, vol. U-10, f. 44v-45r (1346.05.19).

27. El bisbe Arnau de Mont-rodon va establir que "nullus sepeliatur in ecclesia sine nostra et successorum nostrorum licencia speciali", cf. *CSG*, p. 127.

28. Una làpida gòtica, conservada a l'església de Santa Maria de Fenals d'Aro, recorda com Guerau de Llabià, muller del cavaller bisbalenc Bernat de Llabià, va ser enterrada el 1338 al monestir de Sant Feliu de Guíxols i va donar al diaca de Santa Maria de Fenals i a les monges de Santa Maria del Mar de Calonge totes les rendes de la parròquia d'Aro per tal que el diaca es fes sacerdot i fes celebrar dues misses setmanals a Fenals per l'ànima de la donant i els seus; cf. BADIA, *L'arquitectura...*, vol. 1, p. 142-144. A Anglaterra s'han detectat pràctiques similars per part la *gentry* o baixa noblesa rural, cf. BROWN, *Church...*, p. 92-93, 108-111 i 132-135.

mort continuaven “al seu servei”. Per exemple, al segle XII els Cartellà de Maçanet van efectuar donacions al monestir cistercenc de Valldemaria, i els Farners, amb d'altres cavallers, contribuïren al progrés de la canònica de Sant Pere Cercada fundada pels Vilademany.²⁹ Al segle XIII, però, la situació canvia: els Cartellà van aixecar el 1219 una capella, dedicada a Sant Jaume, al costat de la seva “turri de Macianeto”, mentre els Farners promovien el culte a l'ermita de la Mare de Déu de Farners, creada el 1200, i instal·laven la capella del Sant Esperit al costat de la seva casa forta d'Alou el 1221.³⁰ Altres cavallers hagueren d'esperar molts més anys per tenir una capella privada, com Arnau de Canet que aixecà la capella de Santa Florentina poc abans del 1350, o simplement traslladaren les tombes dels seus antecessors cap a temples parroquials, cosa que va fer Pere d'Oix el 1345 portant el sepulcre des del monestir de Sant Esteve de Banyoles fins al cementiri d'Oix.³¹

TAULA 36
Pràctiques religioses dels cavallers gironins, 1204-1362

<i>Temples</i>	<i>Ardiaconats de Girona i la Selva</i>	<i>Ardiaconats d'Empúries i Besalú</i>
<i>A) Llocs d'enterrament de cavallers gironins, 1204-1362</i>		
Monestirs	7 tombes	1 tomba
Convents urbans	2 tombes	1 permís
Esglésies parroquials	6 permisos, 3 tombes, 1 làpida	7 permisos, 1 tomba, 1 làpida
Capelles castrals		1 permís, 1 làpida
<i>B) Fundacions d'altars, beneficis i capelles per part de cavallers gironins, 1294-1349</i>		
Monestirs	2 beneficis	5 beneficis
Esglésies parroquials	12 beneficis, 1 altar, 1 capella	22 beneficis, 1 altar, 1 capella, 1 aniversari
Capelles rurals	1 benefici	2 capelles, 1 benefici
Capelles castrals	3 beneficis, 2 capelles	3 capelles, 1 benefici

Font: MALLORQUÍ, “Paròquia...”, p. 475-477.

29. BCAH, Arxiu, pergami núm. 9071 (1146.08.01), pergami núm. 9068 (1151.08.04), pergami núm. 9069 (1171.06.12); FONT; LLINÀS; MALLORQUÍ, *Història...*, p. 66.

30. DEC, núm. 431 (1200.04.23); BCAH, Arxiu, pergami núm. 12062 (1219.03.28); CRV, núm. 25 (1221.08.08). En el cas de la Mare de Déu de Farners, el cavaller Ramon de Farners va col·locar-la sota la protecció de l'església i del bisbe de Girona, cosa que comportava que era el bisbe qui nomenava els clergues que hi servien; cf. FONT; LLINÀS; MALLORQUÍ, *Història...*, p. 76-78.

31. ADG, Lletres, vol. U-8, f. 177v-178r (1345.01.05), i vol. U-15, f. 217r (1350).

La vinculació de molts cavallers amb les esglésies parroquials no només existia amb relació a les sepultures, sinó que també afectava els clergues que servien a les esglésies parroquials: els cavallers Dalmau de Palol i Guillem de Canelles van procurar que alguns dels seus fills entressin al sacerdoci cedint-los, fins i tot, algunes parts de delmes; en canvi, els cavallers Pere de Cornellà i Ramon Xatmar van patrocinar clergues amb qui no tenien cap parentiu fins a la seva ordenació.³² Aquestes “inversions” interessades dels cavallers, en espera d’obtenir compensacions dels clergues a qui haurien ajudat, xocaven frontalment amb la política episcopal de controlar les parròquies, les seves rendes i els rectors. En el sínode de 1337-1338, el bisbe Arnau de Mont-rodon es queixava que els rectors de les esglésies acceptaven els enterraments a l’interior del temple “propter metum dominorum locorum seu aliorum petentium”.³³ La por dels rectors no era sense fonament: l’any 1313, el sagristà i domer de Campllong no residia a la parròquia “propter bricham quam habuit cum Petro Berengarii Strusii”, un ciutadà gironí que hi havia constituït, com si fos un cavaller, un petit domini; el 1324 el diaca de Sant Mateu de Montnegre havia marxat “eo quia Raymundus de Scalde miles minatur eidem propter suspicionem quam habet ut dicitur quod idem turbaret hospicium eiusdem Raimundi et inde est fama”; l’any 1329 la vídua del cavaller Guillem de Foixà tenia a Sant Cebrià dels Alls una “domum pertinentem ad jus et beneficium dicte sacristie”, però el sagristà no la podia recuperar; el mateix any el cavaller Jaume de Palau, en qualitat de testimoni citat pel visitador episcopal, va acusar el domer de les Planes d’Hostoles de tenir públicament una “toferarie” on molts homes vils i lladres acudien per jugar i d’haver tingut fills de més de nou dones diferents, emparentades totes entre elles; finalment, el 1344 un escuder i els dos fills del cavaller Ramon Arnau de Sant Sadurní van manar al domer de Vulpellac que marxés de la parròquia i li van prendre uns béns.³⁴

No és estrany, doncs, que aquestes agressions a clergues haguessin comportat l’excomunió a alguns cavallers de les comarques gironines (cf. taules 29 i 30). A més, encara hi havia un altre motiu de conflicte: els terços i lluïsmes que els bisbes exigien als titulars laics dels delmes

32. ADG, Lletres, vol. U-3, f. 135v-136r (1328.05.25) i vol. U-6, f. 190v (1338.03.02), i Notaria, vol. G-18, f. 150r (1346.08.18); *PM*, núm. 1042 (1337.05.17).

33. CSG, p. 127.

34. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 2.d., f. 20v-21r (1313.04.10), i lligall 2.g., f. 32v (1324.07.12); vol. P-4, f. 78v-79r (1329.07.01) i f. 111r-112r (1329.11.14); i Lletres, vol. U-8, f. 53r-v (1344.06..) i f. 101r-v i f. 103v-104v (1344.08.09). En el cas de les Planes, el visitador episcopal no es va esverar gens i es va limitar, simplement, a citar el clergue a comparèixer al palau episcopal.

que eren venuts o traspassats devien ser una suma considerable, de manera que els cavallers devien pressionar fortament els clergues locals per tal que no expliquessin al bisbe qui rebia el delme a cada lloc o si hi havia hagut canvis de titular. Entre els delmadors excomunicats, tenim els cavallers Guillem de Canelles i Bernat Guillem de Foixà, que no volien reconèixer els delmes que tenien els anys 1326 i 1328, el cavaller Dalmau Xatmar, que no volia pactar el terç del delme de Cornellà el 1344, i el senyor Francesc de Cervià que no volia prestar homenatge pels delmes que tenia pel bisbe el 1350.³⁵

L'ascens dels ciutadans arriba al camp

La condició nobiliària aconseguida pels cavallers gironins al segle XIII estava sotmesa, com a la resta d'Europa occidental, a una extrema fragilitat. A banda del sotrac que per alguns llinatges de cavallers gironins va suposar la invasió francesa del 1285 als darrers anys del segle es notava un cert endeutament crònic. Els Cartellà de Maçanet, per exemple, havien intentat obtenir el 1277 la tasca d'uns closos i terres que, segons una sentència, havien estat sempre alous francs dels pagesos, el 1288 van ser avalats per Ramon de Marata per comprar uns masos a Vallmanya i el 1291 van pagar a terminis uns draps comprats a un comerciant de Sant Feliu de Guíxols; també el 1291 Pelegrina de Torrent venia un mas de Santa Pellaia a un clergue gironí; i el 1313 el cavaller Bernat de Torcafelló havia estat "in excomunicacionem bene per ·Ve· annos continue et non curat quod faciat se absolui cum sit excommunicatus per debita que ut credit non potest bene soluere".³⁶

En canvi, alguns ciutadans de Girona es trobaven en disposició de segellar, per mitjà dels pactes matrimonials amb les famílies de cavallers, el seu ascens social cap a la noblesa.³⁷ El cas paradigmàtic és el dels Bell-lloc, uns mercaders que des de la fi del segle XIII comencen a comprar dominis útils a pagesos de les parròquies de les ribes del

35. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 45r (1326.03.20), vol. U-8, f. 25v (1344.04.30), i vol. U-16, f. 42v-43r (1350.04.28); LBG, núm. 111 (1328.04.27).

36. BCAAH, Arxiu, pergami núm. 12037 (1277.09.24), pergami núm. 12136 (1288.01.22) i pergami núm. 12050 (1291.12.15); PAG, núm. 85 (1291.08.01); ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 2.d, f. 14v-16r (1313.03.11). Sobre la situació econòmica dels cavallers a Anglaterra i Castella al llarg del segle XIII, cf. Coss, P. R., "Sir Geoffrey de Langley and the crisis of the knightly class in thirteenth-century", *Past and Present*, núm. 68, 1975, p. 3-37; *ib.*, *The origins of the English Gentry*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, p. 95; MARTÍNEZ SOPENA, *La Tierra...*, p. 501-504.

37. Per a Barcelona i la resta de Catalunya, cf. SOBREQÜÉS, "La nobleza...", p. 514-518; BENSCH, S. P., *Barcelona and its rulers, 1096-1291*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, p. 347-393.

Ter —Constantins, Sant Julià del Llor, les Serres, Sant Climent d'Amer i Anglès— i drets del domini directe; però també altres ciutadans ho van aconseguir: el 1287 els Sitjar van adquirir la meitat de la “força de Cijario”, al pla de Salt, amb els masos, bordes, masoveries i terres que l'envoltaven, situades als termes de Salt, Vilablareix, Montfullà, Aiguaviva i Fornells de la Selva; el 1303 els Mascardell van adquirir un domini similar al marge esquerre del Ter; entre el 1308 i el 1349 Eimeric de la Via va esdevenir el veritable senyor del castell de Bescanó.³⁸

És probable que la religiositat dels ciutadans de Girona no sobrepassés els límits de la pròpia ciutat,³⁹ però des de la primeria del segle XIII els registres episcopals permeten descobrir la presència de ciutadans en unes poques parròquies rurals. Alguns presentaven clergues per a beneficis establerts en esglésies parroquials com les d'Ullastret i de Vallcanera; d'altres construïen capelles rurals, com la de Santa Maria l'Anunciada de Natxaret a Constantins aixecada per Bernat de Tornavells el 1342.⁴⁰ D'altres procuraven demostrar públicament el seu poder i prestigi distingint-se de la resta de parroquians: l'any 1332, per exemple, el ciutadà Jaume Calvet, que era feligrès de Sant Feliu de Girona, aconseguí el permís del bisbe per oir missa a Fornells sempre que residís al mas que tenia a prop de l'església de Sant Cugat; i l'any 1348 Andreu de Banyoles, ciutadà de Girona, va ser enterrat dintre el temple parroquial de Riudellots de la Selva perquè, “propter multitudinem cadaverum”, no hi havia prou espai al cementiri per a la seva tomba.⁴¹

Els ciutadans, però, degueren preferir una altra manera d'incidir damunt les parròquies rurals: l'adquisició de delmes. El Llibre Verd dels anys 1362-1371 enregistra com molts delmes de parròquies situades a menys de vint kilòmetres de distància de Girona havien anat a parar a mans de ciutadans gironins (cf. mapa 24). A part de la parròquia de Santa Eulàlia Sacosta i Campdorà, a les portes de la ciutat, on uns

38. Per als Bell-lloc, cf. FERNÁNDEZ, *Una família...*, p. 215-246 i 266-267. Per als altres ciutadans gironins, cf. BCAAH, Arxiu, pergami núm. 12122 (1287.06.07); PAG, núm. 131 (1303.11.22); GIRONÈS, X., *Els pergamins del Mas Ferrer de Bescanó*, Bescanó: Ajuntament, 2005 [FPMFB], núms. 12 (1308.10.06), 24 (1329.01.05), 25 (1331.01.12), 27 (1337.07.07), 34 i 35 (1340.09.01) i 41 (1349.02.04).

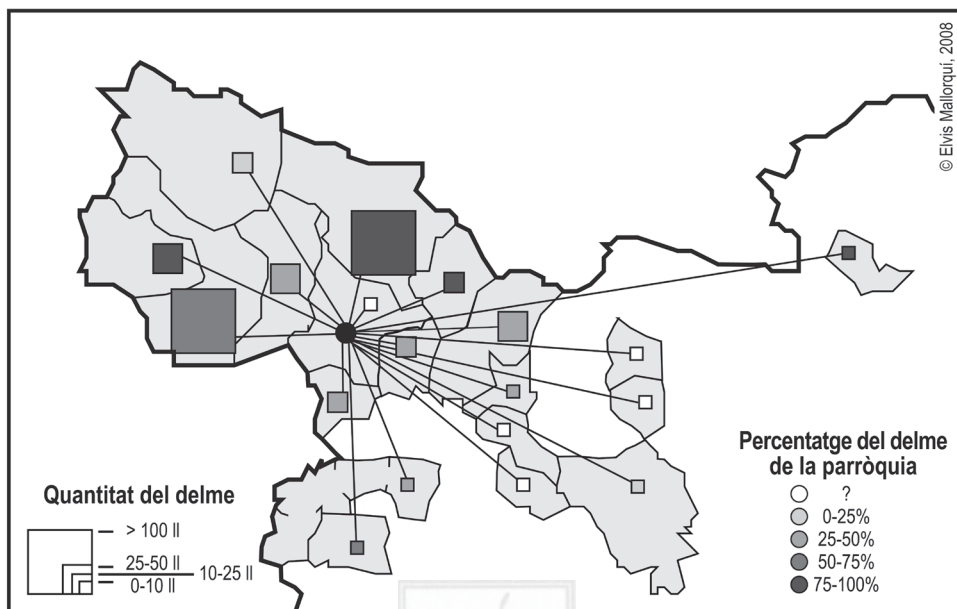
39. Per al cas de Barcelona, s'ha demostrat que les deixes pietoses dels ciutadans anaven de manera gairebé exclusiva per a les esglésies i convents urbans; cf. BORAU, C., *Els promotors de capelles i retaules a la Barcelona del segle XIV*, Barcelona: Fundació Noguera, 2003, p. 460-462.

40. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 192v (1326.09.19), i vol. U-4, f. 166v (1331.06.20); Notaria, vol. G-14, 93v-94r (1342.08.03); i Dotalies, vol. D-160, f. 7v (1348.12.05).

41. ADG, Lletres, vol. U-5, f. 58v (1332.10.19), i vol. U-13, f. 14r (1348.08.09).

ciutadans rebien tot el delme major, molts altres habitants de la ciutat havien adquirit petites porcions dels delmes majors de les parròquies de Vilanna, Bescanó, Llorà, Paret Rufí, Riudellots de la Creu, Cornellà i Sords, Bordils, Sant Joan de Mollet, la Pera i Púbol, Madremanya i Sant Sadurní, a l'ardiaconat de Girona, i d'Aiguaviva, Estanyol, Sant Dalmai, Vilobí i Santa Coloma de Farners, al de la Selva. Aquesta situació, però, no és exclusiva de la ciutat de Girona, sinó que també s'observa, a una escala menor, al voltant d'altres viles de certa rellevància econòmica, com Peralada, Castelló d'Empúries, Besalú, Banyoles i Camprodon. Aquest darrer cas és realment remarcable: gairebé trenta camprodonins disposaven de drets sobre els delmes de dinou parròquies més o menys properes, senyal inequívoc de la prosperitat generada pel comerç i la indústria de la llana al segle XIV a la vila de Camprodon (cf. mapa 26).

MAPA 26
Els delmes en mans d'habitants de Camprodon

Font: *LVBG* (1362-1371).

A partir de la segona meitat del segle XIV, els ciutadans de Girona encara tingueren una nova oportunitat de fer-se presents en les parròquies rurals de l'entorn urbà. Les necessitats de numerari de la

TAULA 37

Els compradors de les jurisdiccions reials de la vegueria de Girona,
segle XIV

<i>Compradors</i>		<i>Llocs alienats</i>	<i>Total</i>
Nobles i cavallers	Francesc de Cervià, Ramon Xatmar, Constança de Perellós (infanta Violant), Bernat de Llémena, vescomte de Rocabertí, Pere Galceran de Cartellà, Huguet de Santa Pau, Bernat Montpalau, Guillem Galceran de Rocabertí, Bernat de Sant Martí, els Montcada, Gilabert de Cruïlles, Pallarès, Senesterra, Joan d'Empúries, Jaspert de Campllong	Cervià, Cornellà, Ginestar, Llambilles, Llorà, Sant Medir, Sant Martí de Llémena, Cartellà, Flaçà, Viladasens, Fellines, Santa Maria de Camós, Sant Vicenç de Camós, Biert, Canet, Montbó, Montcal, Granollers de Rocacorba, Sobre-roca, Vall d'Hostoles, Vilobí, Cassà de la Selva, Caldes, Llagostera, Solius, Romanyà, Bell-lloc, Fenals, Calonge, Palamós, Cruïlles, Santa Pellaia, Sant Cebrià dels Alls, Sant Cebrià de Lledó, Santa Àgata, Torrent, Begur, Esclanyà, Regencós, Fitor, Peratal·lada, Sant Climent de Peralta, Vulpellac, Palau-sator, Monells, Púbol, la Pera, Cassà de Pelràs, Pedrinyà	49
Església	Monestir d'Amer, monestir de Sant Feliu de Guíxols, monestir de Santa Anna de Barcelona, bisbe de Girona, Almoina	Vall d'Amer, Santa Cristina d'Aro, Palafrugell, Sant Sadurní, la Bisbal, Brunyola, Sant Martí Sapresa, Sant Dalmai	8
Ciutat de Girona	- Jurats de la universitat de la ciutat de Girona	Púbol, Orriols, Corçà, Sant Esteve de Llémena, Aiguaviva, Bescanó, Bordils, Campllong, Juià, Llampuries, Madremanya, Medinyà, Riudellots de la Selva, Sant Andreu Salou	14
	- Ciutadans de Girona a títol particular: Hospital, Benet, Santdionís, de la Via, Santcliment, Bell-lloc, Sunyer, Estruç, Escala, Julià, Vila, Bisbal, Avellaneda, Margarit, Santceloni	Castellar, Sant Mateu de Montnegre, Bordils, Constantins, Montfollà, Quart, Sant Gregori, Sant Martí Vell, Vilanna, Fornells, Palau i Montilivi, Salt, Campdorà, Celrà, Sant Julià de Ramis, Vilar de Sant Andreu, Ravós, Sant Andreu del Terri, Palol de Revardit, Riudellots de la Creu, la Mota, Taialà, Paret Rufí, Montagut, Salitja	25

Font: FERRER, "El patrimoni...", p. 471-484.

monarquia catalana, a causa de les guerres a Sardenya i amb Castella, la van portar a alienar els drets de la jurisdicció reial a gairebé un centenar de localitats de la vegueria de Girona: si bé és cert que la meitat de les alienacions van ser adquirides per nobles i cavallers de les terres del bisbat, cal no oblidar que prop del 40% de jurisdiccions

va acabar, o bé a mans de ciutadans de Girona a títol particular, o bé a mans dels jurats de la ciutat de Girona, que no volien veure com nous senyors feudals posaven entrebancs a les activitats mercantils i financeres que convertien Girona en una important capital al nord-est de Catalunya (cf. taula 37).

ELS PARROQUIANS I EL SEU ENQUADRAMENT RELIGIÓS A TRAVÉS DE LA PARRÒQUIA

Mentre senyors, cavallers i uns quants eclesiàstics que controlaven les parròquies gaudien de rendes, càrrecs i un elevat estatus social, la resta de la població rural estava sotmesa al seu *dominium* i tenia ben poques possibilitats d'escapar-ne. Això sí, a partir del segle XIII, la progressiva aplicació de les directrius del IV Concili del Laterà va uniformitzar tota la població rural a través de la parròquia, tal com es desprèn de l'anotació escrita, per part dels notaris, de la referència a la parròquia de procedència al darrere del nom de les persones. A partir dels fons monàstics de Sant Daniel de Girona, Santa Maria d'Amer i Sant Miquel de Cruïlles, hem trobat persones que no eren ni nobles ni clergues que, el 1218 a Cruïlles i el 1234 a Amer, encara no utilitzaven la referència a la parròquia darrere el seu nom; en aquests mateixos anys, en documentem d'altres que afegien al seu nom la seva localitat de procedència —Canet, Fontclara, Celrà— sense especificar que eren parròquies; és sobretot a la dècada de 1240 que es multipliquen les persones que especifiquen amb claredat quina és la seva parròquia d'origen o de residència —Sant Gregori, Canet, Tordera, Madremanya, les Planes, Sant Sadurní i Cruïlles.⁴² Aquesta cronologia, la del segon quart del segle XIII, podria ser que no fos casual: es tracta dels mateixos anys en què s'implantaven a Girona les disposicions lateranenses per mitjà del concili de Lleida del 1229 i dels sínodes diocesans. Aquest seria el moment, doncs, en què finalitzaria el procés de parroquialització iniciat als segles X i XI: les esglésies parroquials no només disposaven d'un territori ben definit i d'uns drets associats, sinó que a partir del segle XIII esdevingueren el centre de les vides dels parroquians, almenys segons la legislació eclesiàstica. Ara bé, els parroquians no eren, de cap

42. PSMCR, núms. 45 (1218.08.21), 73 (1256.02.29) i 75 (1258.12.07); CDS DG, núms. 129 (1220.09.24), 134 (1225.04.29), 177 (1240.05.15), 203 (1247.08.12) i 211 (1249.01.24); DSMA, núms. 72 (1221.02.13), 75 (1224.11.29), 86, 87 i 88 (1234.03.13), 96 (1235.09.08) i 116 (1250.05.05). Les referències gironines coincideixen en el temps amb d'altres del bisbat de Barcelona, cf. BUSQUETA, J. J., "Comunitat rural i marc parroquial al pla de Barcelona: aspectes de l'organització veïnal de Sant Andreu de Palomar a la Baixa Edat Mitjana", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 9, 1988, p. 365-366; *ib.*, *Una vila...*, p. 67-68.

manera, un grup homogeni: entre els pagesos sotmesos a servitud, n'hi havia alguns que dirigien la comunitat rural i actuaven com a agents dels senyors, mentre d'altres havien de completar els seus ingressos treballant com a jornalers agrícoles, artesans, mossos i criats.⁴³

Els grups socials a l'interior de les parròquies rurals

Quatre grans grups de persones convivia a les parròquies del bisbat de Girona: pagesos dels masos, homes joves dels nuclis concentrats, homes francs i lliures i pobres. Els dos primers grups eren tots homes propis i sòlids d'un senyor determinat, si bé pagaven quantitats diferents a la parròquia pel blat de l'oli, per exemple, i els segons no afegien la referència a la parròquia darrere dels seus noms (cf. taules 9 i 19). Aquesta distinció a l'interior de la societat rural va resultar crucial a partir de la Pesta Negra de 1348: els *rusticos*, homes propis i sòlids sotmesos als mals usos i a la remença i obligats a cedir el seu mas a un únic hereu, havien de pagar al temple parroquial tant els drets reals —blat de l'oli, lluminària i llòçol— que requeien sobre els seus masos i bordes com també els drets personals —oblacions, defuncions i àpats— mentre algú hi visqués; en canvi, els *iuvenes homines*, fills d'homes propis sense dret sobre cap mas, només havien de satisfer a les parròquies els drets sobre les persones, si no era que havien adquirit res de masos rònecs.⁴⁴

La diferenciació entre “pagesos” i “homes joves” està perfectament estipulada en el capbreu de l'ardiac de Ravós, de l'any 1317, gràcies a unes anotacions escrites al marge de cada declaració (cf. taula 38).⁴⁵ Aquest mètode permetia als ardiaques de Ravós distingir ràpidament els seus dependents segons la categoria jurídica i saber quines eren les seves obligacions acostumades: els “juuenes homines de Rogacionibus

43. DUBY, G., *Economía rural y vida campesina en el Occidente medieval*, Madrid: Ediciones Altaya, 1999, p. 366-371; RÖSENER, W., *Los campesinos en la Edad Media*, Barcelona: Editorial Crítica, 1990, p. 222-224; DYER, *Niveles...*, p. 39-41.

44. PONS GURI, *Les col·leccions...*, p. 23-26; CG, p. 48-61, 92-95, 110-113, 118-121 i 134-135. A l'època moderna, els llevadors de les obreries parroquials encara distingien les contribucions a la parròquia dels pagesos i dels menestrals, cf. PUIGVERT, *Església...*, p. 127 i 128.

45. Molt probablement, es tracta d'anotacions afegides amb posterioritat a la redacció del capbreu, potser als volts del 1366 en què el nou ardiaca va exigir asserviments als seus homes propis, cf. ADG, Seu de Girona, ardiaconat de Girona, pergamins núms. 90a, 90b, 90c i 90d (1366.04.14) i pergamins núms. 90e, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117 i 118 (1366.07.30). Potser l'autor de les anotacions havia llegit les primeres versions dels Costums de Girona per definir els habitants de Ravós.

non habentes mansos neque bornas” prestaven a l’ardiac a una jova a l’hora de sembrar l’ordi si tenien bous o una carregada de fems al cortal si no en tenien i la meitat de les prestacions de guaita, bada i obres a la força del castell que els “rustici domini archidiaconi parrochie de Rogacionibus habentes mansos integros”. Les obligacions d’aquests darrers eren més completes: una femada, tres joves, batudes, tirades de garbes, tragues a Girona, bades, guaites i obres al castell, a part dels censos i drets pel mas i les seves terres.⁴⁶ El fonament de la distinció entre uns i altres era, precisament, la possessió o no d’un mas.⁴⁷ Tots els tinents de masos de Ravós eren “rustici” de l’ardiac a, a excepció d’Arnau des Vilar que depenia de Guillem de Déu; mentrestant, tots els habitants de la força de Ravós eren “juuenes homines” o “juuenes mulieres”, menys dos clergues, el batlle de Ravós i l’habitant de la borda Cebrià, instal·lada dins el nucli fortificat. En canvi, a la parròquia veïna de Santa Llogaia del Terri l’ardiac de Ravós només tenia drets sobre sis persones de les vint-i-una que apareixen en el capbreu com a habitants d’aquesta parròquia; a la resta, qualificats de “terri tenentes”, tan sols els exigia censos i agrers sobre les terres que estaven sota la seva senyoria directa.⁴⁸

Diversos documents i estudis de les comarques de Girona permeten generalitzar la divisió social existent a Ravós. A Borgonyà, a l’entorn del 1300, el domer reclamava, per raó dels “mengars” que calia pagar “in nouitate ipsius clerici”, una quartera de forment i una altra d’ordi als tinents dels masos i només mitja de cada cereal als borders.⁴⁹ Al nucli fortificat de Castell d’Aro, el 1344, s’esmenten dos homes joves entre els trenta-quatre capbreuants que hi residien, molts dels quals eren designats simplement com a homes propis; mentrestant, a la res-

46. ACA, Monacals d’Hisenda, vol. 381, f. 65v-66r (1317.08.10).

47. Tot i que existien els “borderii”, titulars d’una borda, els considerem, pel seu reduït nombre, dintre del grup dels pagesos de mas. La borda era, a Tordera el 1231, un mas d’extensió més reduïda “non habens possessionem ad unum bouem” o “minimas habens possessiones”, mentre el 1265, a Riudellots de la Selva, podia ser un petit mas depenent d’un mas més gran i potser amb la casa separada de l’explotació, cf. DSFG, núm. 87 (1231.02.27); MALLORQUÍ, “Una qüestió...”, p. 32-33.

48. A Riudellots de la Selva, les “personis campaneris” eren les que només tenien terres per l’altar de Sant Domènec de la seu de Girona, cf. AHG, Notarial, Girona-4, vol. 36, f. 13r (1315.06.09).

49. El domer reclamava “quod tenetores mansorum tenebantur ei racione mengars ad ·I· quarteriam frumenti et ad ·I^a· quarteriam ordeï et tenetores bordarum ad mediam quarteriam frumenti et mediam quarteriam ordeï”; al seu torn, els parroquians replicaren “quod tenetores mansorum soluerent ei ·Ia· quarteriam frumenti et borderii mediam”; cf. ADG, Processos medievals, vol. 7, full solt 1r (1300 ca.).

ta del terme de la parròquia de Santa Cristina d'Aro es documenten vint-i-quatre homes propis depenents de la pabordia de juliol de la seu de Girona i trenta-dues persones més que, segurament, eren pròpies d'altres senyors amb drets al terme.⁵⁰ A Sant Martí Vell els habitants dels masos contribuïen a l'obra de la parròquia més que no pas els habitants de les bordes i que els homes joves que vivien a la cellera, tal com consta en el capbreu del blat de l'oli dels anys 1364-1388 (cf. apèndix 5).

TAULA 38
Els estatus personals dels habitants de Ravós i Santa Llogaia del Terri, 1317

<i>Estatus</i>	<i>Ravós del Terri</i>				<i>Santa Llogaia del Terri</i>			
	<i>Masos</i>	<i>Bordes</i>	<i>Cases de la força</i>	<i>?</i>	<i>Total</i>	<i>Masos</i>	<i>?</i>	<i>Total</i>
- Rusticus	18			1	19	6		6
- Juuenis homo / juuenis mulier			30	2	32		1	1
- Borderius		2			2			
- Terri tenens							13	13
- Homo proprius	1		1		2			
- Clergues			2		2			
- Sense qualificatiu			1	2	3		1	1
Total	19	2	34	5	60	6	15	21

Font: ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381 (1317).

En totes aquestes poblacions, els habitants dels masos tenien una capacitat econòmica més gran que no pas la resta de la població rural. La comparació de les quantitats pagades com a dot i llegítima per gent de masos i gent de les celleres i viles no deixa lloc al dubte: hi havia diferències notables a l'interior del mateix grup de tinents de mas, però, en conjunt, les sumes pagades eren sempre més elevades que les dels vilatans, dedicats més a l'artesania i el comerç que no a l'agricultura, a excepció dels homes joves de petites celleres com les de Constantins i

50. La comparació de les dades del capbreu del 1344 de la Pabordia de Juliol de la seu de Girona amb les del capbreu del monestir de Sant Feliu de Guíxols del 1367-1368 permet constatar que, en lloc d'una acusada polarització social, els *rustici* eren el component fonamental de la classe pagesa rural del segle XIV, cf. SANZ, "La pabordia...", p. 424-430; To, "La diferenciació...", p. 455-456.

Tinyoses, que treballaven de jornalers en els masos veïns. En els casos de Cruïlles i Sant Sadurní (cf. taula 39), la quantitat mitjana que els pagesos pagaven als seus fills i filles pels dots i les lleghítimes a què tenien dret en deixar la casa pairal era d'uns 716,8 sous, mentre que els vilatans no donaven més de 218,8 sous. La raó d'aquesta diferència d'arrel econòmica està, altre cop, en la possessió d'un mas o no i, a la vegada, en l'ocupació preferentment agrària dels pagesos dels masos. En contrast, els habitants de les celleres i viles només disposaven d'unes poques parcel·les de vinya i hort, obtingudes per compra o per sotsestabliment, amb les quals obtenien un complement a l'ofici que realitzaven en la seva pròpia casa o en un obrador proper: a Cruïlles i Monells, per exemple, hi trobem ferrers, teixidors, forners, cistellers, pedrers, mercaders, pellissers, filadors, barbers, flequers, mestres, moners, ollers, sabaters, sastres, etc.⁵¹ A vegades, havien de completar els seus ingressos treballant de jornalers per als habitants dels masos, especialment en els moments de més feina al camp: la sembra, la sega i la verema;⁵² o transportant productes per via marítima o terrestre: a Lloret el conflicte entre disset "rustici" dels masos de la parròquia i trenta-sis habitants del nucli mariner del port, l'any 1346, tenia com a rerefons el control de la comercialització dels productes forestals per mar; i a Llagostera molts habitants feien de traginers entre Girona i Sant Feliu de Guíxols.⁵³

51. MALLORQUÍ, "Homes...", p. 55-56; íd., "La vila...", p. 49. Per a d'altres parts de Catalunya, cf. BOLÓS, *El mas...*, p. 148-153; AVENTÍN, *La societat...*, p. 126-128; To, "La diferenciació...", p. 444-446.

52. La manca de braços que va seguir a la Pesta Negra de 1348 va permetre als "manuals e specialment bracers" dels dominis episcopals demanar als contractants "loguers he salaris de lus jornals en la meytat ho més que no solen ne deuen"; per això, el bisbe va fixar a 2 sous el jornal d'un home per la sega i a 16 diners el d'una dona que segava, lligava o espigolava; cf. ADG, Lletres, vol. U-16, f. 144v-145r (1350.05.25); SAURÍ-SOLER, *Història...*, p. 709. També coneixem l'existència de jornalers i d'esclaus agrícoles a les terres de Tinyoses i Constantins a mitjan segle XIV; cf. FERNÁNDEZ, *Una família...*, p. 192 i 258.

53. PULM, núm. 1 (1346.03.07); cf. MALLORQUÍ, "El port...", p. 59-60; SOLDEVILA, X., "Llagostera sota els primers Montcada. Organització social i política a mitjan segle XIV", dins ALBA-MALLORQUÍ, *Història...*, p. 206-207.

TAULA 39
Els estrats socials de Cruïlles i Sant Sadurní, 1276-1333

<i>Data</i>	<i>Contraents</i>	<i>Concepte</i>	<i>Valor</i>
PAGESOS DE MAS			
<i>Parròquia de Cruïlles</i>			
1276	Pere Mercader (Cruïlles) i Gueraua Sabet de Sure (Cruïlles)	Dot	15,00 ll.
1302	Pere Català de Pantaleu (Sant Feliu de Boada) i Ermessenda Vinyes de Sant Miquel (Cruïlles)	Dot	50,00 ll.
1302	Guillem Joan d'Anyells (Corçà) i Ermessenda Ullastre (Cruïlles)	Dot	35,00 ll.
1302	Simó de Sorerols (Girona) i Guillema de Maçanet (Cruïlles)	Dot	20,00 ll.
1302	Jaume Mateu (Valldavià) i Ermessenda Tria (Cruïlles)	Dot	30,00 ll.
1302	Pere Ullastre (Cruïlles) i Agnès Escler de Guàrdia (Rupià)	Dot	40,00 ll.
1303	Berenguer Bofill (Vulpellac) i Dolça Andreu (Cruïlles)	Dot	17,50 ll.
1303	Guillem Recolta (Cruïlles) i Maria Pont de Salelles (Cruïlles)	Dot	17,50 ll.
1303	Pere Puig (Cruïlles) i Elisenda Roca (Vulpellac)	Dot	21,00 ll.
1303	Bernat Massot (Cruïlles) i Peregrina Canyà (Vulpellac)	Dot	40,00 ll.
1304	Vidal Carbó (Cruïlles) i Ermessenda Roig (Fitor)	Dot	52,50 ll.
1304	Guillem Roig (Fitor) i Agnès Carbó (Cruïlles)	Dot	35,00 ll.
1304	Guillem Motgera (Cruïlles) i Berenguera Serra (Cruïlles)	Dot	30,00 ll.
1333	Pere sa Pujada (Sant Mateu de Montnegre) i Venguda Maçot de Salelles (Cruïlles)	Dot	50,00 ll.
<i>Parròquia de Sant Sadurní</i>			
1332	Guillem ses Mates de Banyeres (Sant Sadurní) i Alamanda de Banyeres (Sant Sadurní)	Dot	70,00 ll.
1332	Bernat de Bruguera (Sant Sadurní) i Margarida Campmajor (Sant Sadurní)	Dot	37,50 ll.
1332	Nicolau Bosèn (Sant Mateu de Montnegre) i Guillema ses Mates de Banyeres (Sant Sadurní)	Dot	50,00 ll.
1333	Arnau de Bruguera (Sant Sadurní) i Ferrera .(...)	Dot	20,00 ll.
1333	Ramon Castelló (Sant Cebrià de Lledó) i Brunissenda de Vilademarc (Sant Sadurní)	Dot	50,00 ll.

<i>Data</i>	<i>Contraents</i>	<i>Concepte</i>	<i>Valor</i>
<i>Parròquia de Santa Coloma de Farners</i>			
1308	Pere Olivera (Santa Coloma de Farners) i Elisenda Net (Santa Coloma de Farners)	Dot	30,00 ll.
1327	Pere de Canavia (Castanyet) i Elisenda de Ventós (Santa Coloma de Farners)	Dot	17,00 ll.
1335	Pere Mata (Castanyet) i la filla de Pere Massaneda (Santa Coloma de Farners)	Dot	40,00 ll.
1349	Guillem Vives del mas Cubies i Alamanda Callicó (Santa Coloma de Farners)	Dot	20,00 ll.
VILATANS			
<i>Parròquia de Cruïlles</i>			
1284	Pere Mestre de Rabioses (Cruïlles) i Adelaida Vidal de Sant Miquel (Cruïlles)	Dot	7,50 ll.
1302	Marquesa Ramon de Sant Miquel (Cruïlles)	Llegítima	7,50 ll.
1302	Bernat Selvà (Cruïlles) i Guillema Sabet (Cruïlles)	Dot	6,00 ll.
1303	Bernat Genover (Cruïlles)	Llegítima	5,00 ll.
1303	Jaume Filaner (Cruïlles) i Benvenguda Aguiló (Cruïlles)	Dot	20,00 ll.
1303	Pere Molins (Cruïlles) i Guillem de Brugueres (Sant Cebrià dels Alls)	Dot	17,50 ll.
<i>Parròquia de Sant Sadurní</i>			
1332	Pere Sagraera (Sant Sadurní)	Llegítima	5,00 ll.

Fonts: *FPCP*, *PSMCR*; AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1 (1302-1304), i Monells, vol. 162 (1332-1333); MALLORQUÍ, "Parròquia...", p. 492-493; FONT; LLINÀS; MALLORQUÍ, *Història...*, p. 110-111.

A banda dels homes propis dels masos i dels homes joves dels nuclis concentrats, a partir de mitjan segle XII es va començar a gestar un nou grup social format pels habitants de viles i ciutats beneficiades amb cartes de franqueses concedides pel rei o per diversos senyors feudals. Eren homes i dones francs dels mals usos i d'algunes càrregues feudals més, però les seves obligacions variaven d'un lloc a l'altre.⁵⁴ La promoció de la ciutat de Girona i dels nuclis reials de Caldes, Llagostera, Torroella de Montgrí i Palamós va empènyer altres

54. Amb relació a les cartes de franquesa de les terres dels ardiaconats de Girona i la Selva, cf. MALLORQUÍ, E.; VARAS, M., "El privilegi del rei Jaume I (1241). Contingut, context i permanència", dins ALBÀ-MALLORQUÍ, *Història...*, p. 160-163.

senyors jurisdiccional a concedir prestacions similars a les principals poblacions dels seus dominis. A la fi del segle XII els abats de Ripoll i Sant Feliu de Guíxols van enfranquir els habitants de Tossa i Sant Feliu, respectivament, dels mals usos i d'altres obligacions banals; però va ser, sobretot, a partir de la segona meitat del segle XIII que el progrés econòmic de les viles beneficiàries de franqueses va estimular les noves concessions. Per exemple, l'abat i els monjos del monestir de Banyoles, "cognoscentes etiam quod major pars villarum et hominum domini regis, qui et que sunt in episcopatu Gerundensi, sunt facte et facti immunes et liberi", van concedir el 1263 unes llibertats als habitants de la vila de Banyoles; igualment, la fundació de la Ral el 1248 atreia tants habitants de la vila de Camprodon que l'abat de Sant Pere de la població va haver de concedir una generosa carta de franquesa; a prop d'allí, l'abat del monestir de Sant Joan de les Abadesses intentava conservar la densa xarxa de masos habitats i, alhora, promoure el desenvolupament de la vila de Sant Joan, però perseguia els homes que anaven a llocs i poblacions fora del domini de l'abat i, en especial, els que s'establien en viles reials.⁵⁵

No tots els senyors, però, gaudien de drets jurisdiccional. Per això, molts senyors directes procuraren evitar que els seus homes propis s'enfranquessin després de residir, durant un any i un dia, dins una ciutat o vila enfranquida sense que el senyor els ho hagués requerit.⁵⁶ Per aquesta raó, per exemple, s'arribà a l'acord el 1218 que l'abat de Ripoll, senyor d'Olot, no acceptaria cap habitant de les parròquies sotmeses al vescomte de Bas sense cap carta d'enfranquiment i pagant una prestació monetària a canvi de la fidelitat i obediència al seu senyor; el 1249 es va pactar el mateix entre el bisbe de Girona, senyor de la vila de Bàscara, i el senyor del castell de Vilademuls; i l'any 1255 Barcelona i el seu fill, habitants de Girona però nascuts al mas Guarner de la parròquia de Sant Andreu Salou, van ser obligats a reconèixer que continuaven essent propis i sòlids de les Candeles de la seu de Girona i a renunciar al privilegi reial de franqueses de la ciutat de Girona.⁵⁷

El darrer grup social a tenir en compte és el dels pobres, exclosos i desvalguts que rarament apareixen en la documentació gironina.⁵⁸

55. HINOJOSA, *El régimen...*, p. 330-333; To, "Servitude...", p. 853-855.

56. CG, p. 80-81.

57. ACG, pergamins del segle XIII, s. núm. (1255.08.19); cf. To, "Servitude...", p. 857-860.

58. En canvi, a la parròquia barcelonina de Sant Andreu del Palomar, el 1297, per sota dels pagesos llauradors i dels bracers o jornalers, hi havia un tercer grup format per pobres, vagabunds, infants abandonats, viatgers i peregrins, cf. BUSQUETA, "Comunitat...", p. 366-373; *id.*, *Una vila...*, p. 108-110.

Conjuntures desfavorables com la que va succeir la invasió francesa del 1285 degueren portar algunes persones a la pobresa: l'any següent Ferrer Barceló de Cruïlles va deixar a la seva muller un camp amb la condició “quod dicta uxori mea nutriat et procuret infantes meos de bonis meis ac eis prouideat, dando etiam ei licentiam et plenariam potestatem quod, necessitate famis uel nuditatis sue uel dictorum infantum meorum, possit uendere et alienare de predictis bonis meis ad cognicionem duorum proborum hominum dicte parrochie”; i el 1289 Ferrer Vilardell d'Amer i la seva muller van dotar l'almoïna dels pobres del monestir d'Amer amb dos camps a Salt, tot reservant-se “quod si nos ambo uel alter nostrorum ueniremus ad tantam paupertatem quod non possemus uiuere nec sustentari de aliis nostris bonis, quod possemus uendere propter famem in hoc casu predictos campos cum fructibus eorundem”.⁵⁹ Igualment, la carestia provocada per unes males pluges l'any 1333, “lo mal any primer”, hauria empobrit moltes persones de la zona de Torroella de Montgrí. Aquestes situacions, juntament amb l'augment demogràfic de la població rural, la fragmentació de les tinences i l'alt nivell d'endeutament envers creditors de les viles, de les ciutats i jueus —per pagar dots, lligítimes i deixes testamentàries—, acabaven accentuant les diferències socials al camp i perpetuant un sector social pobre.⁶⁰ De moment, no podem quantificar quin percentatge de la població rural gironina estava per sota del llindar de la pobresa, però sí que disposem de dos indicis indirectes: en la comunia convocada el 1325 contra Guillem Batlle van ser declarats exempts els “pobres de solemnitat” —set persones— i els malalts —vint-i-tres persones—, que sumen al 15,42% del total (cf. taula 22); l'altre indicatiu és el nombre mitjà de racions de pa, unes dues mil cinc-cents, distribuïdes per l'Almoïna del Pa de la seu de Girona els anys 1347 i 1348: es tracta d'uns dos mil cinc-cents pans diaris.⁶¹ Aquesta xifra, però, inclou tant els pobres de la ciutat com els de la ruralia més propera que hi acudien fàcilment.

La formació religiosa dels laics

Independentment dels grups existents en el si de la població rural, la jerarquia eclesiàstica transmetia i imposava —o almenys ho va intentar— unes pràctiques morals i religioses que pretenien modificar els costums dels laics. La predicació era la principal eina per a la ca-

59. PSMCR, núm. 135 (1286.03.04); DSMA, núm. 180 (1289.12.13).

60. GUILLERÉ, *Girona...*, vol. 1, p. 404-409; SOLDEVILA, *Alimentació...*, p. 73-74.

61. GUILLERÉ, “Une institution...”, p. 331-333.

tequesi dels feligresos majoritàriament il·letrats de les parròquies rurals. No tenim constància de la tasca pastoral exercida pels bisbes gironins, però sí que coneixem les instruccions dictades a mitjan segle XIII per tal que els rectors poguessin “instruere populum sibi commissum in predicationibus” i amonestar els seus feligresos per tal que “exerceant se secundum Apostolum ad opera pietatis, et peccata caveant et vitent quantum humana fragilitas nosce sint”.⁶² Els temes més tractats en els sermons dels clergues parroquials, sempre pronunciats en la llengua del poble, eren els articles de fe i els dogmes continguts en les sagrades escriptures, juntament amb els advertiments de les obligacions de celebrar els sagraments i respectar els manaments de l'església per no caure en el pecat i garantir la salvació de les seves ànimes; més ocasionalment, es recordava el contingut de les constitucions sinodals, les croades, els miracles, la lluita contra la blasfèmia i contra el comerç amb infidels.⁶³

Des del II Concili de Lió del 1274 es van difondre alguns opuscles destinats a la formació de la població il·letrada, com el “catecisme de Tomàs” amb sermons de Tomàs d'Aquino pronunciats l'any anterior, la *Somme le roi* de Llorenç d'Orleans dels volts del 1280 o la *Summa septem sacramentorum* de Pere d'Albalat.⁶⁴ Contenien explicacions sobre els manaments, els articles de fe, els pecats, les virtuts, els dons de l'Esperit Sant i les principals oracions dels cristians que els preveres havien d'ensenyar als seus feligresos. Aquesta mena d'eines divulgatives van arribar també al bisbat de Girona quan, ja entrat el segle XIV, el bisbe Arnau de Mont-rodon va decidir incloure en una sinodal els deu manaments, les dues maneres de recordar els articles de fe, els set sagraments de l'església, els set dons de l'esperit sant, els set vicis i pecats capitals i les set obres de misericòrdia, tot per tal que arribessin als laics de cadascuna de les parròquies gironines.⁶⁵ A banda dels rectors, però, també els laics hi van posar de la seva part: alguns d'ells, desitjosos d'accedir a unes formes d'espiritualitat més profundes, van escriure textos en llengua vulgar, com la *Doctrina pueril* de Ramon

62. CSG, p. 102-106; BUENO, *El derecho...*, p. 63-65.

63. BAUCCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 476-483; LAUWERS, *La mémoire...*, p. 393-395.

64. RESINES, *La catequesis...*, p. 17-20 i 155-156; SANTANACH, J., “La Doctrina Pueril de Ramon Llull i la catequesi medieval”, dins <<http://www.bib.ub.es/www7/llull/7cateques.htm>>, Barcelona: Biblioteca de la Universitat de Barcelona, 2001; NIETO; SANZ, *La época...*, p. 149-150 i 189-191; BROWN, *Church...*, p. 147-149; BAUCCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 450-453. D'abans del 1274, destaquen els sermons de Sant Bonaventura pronunciats els anys 1259 i 1264; cf. PAUL, J., “La prédication de Saint Bonaventure dans le Midi”, dins *La Prédication...*, p. 127-157.

65. CSG, p. 102-106 i 144-147; BUENO, *El derecho...*, p. 63-65 i 326-327.

Llull del 1279, que adaptaven els conceptes teològics i pastorals per a la resta de laics.⁶⁶

TAULA 40
Els qüestors del bisbat de Girona, 1320-1360

<i>Beneficiaris de qüestions</i>	<i>Períodes</i>				<i>Total</i>
	<i>1320-1330</i>	<i>1331-1340</i>	<i>1341-1350</i>	<i>1351-1360</i>	
<i>Institucions eclesiàstiques de fora del bisbat de Girona</i>					
- Altres bisbats catalans	19	3	1	4	27
- Altres països	27	1	2	3	33
<i>Institucions eclesiàstiques del bisbat de Girona</i>					
-Capelles	21	1		5	27
-Esglésies parroquials	8	2	2	7	19
-Monestirs	7		3	7	17
-Catedral i Sant Feliu de Girona	7		2	3	12
-Hospitals	4	2	1	4	11
<i>Altres</i>					
-Obres (ponts, muralles)			2	2	4
-Persones (conversos, captius, etc.)	18	3	17	13	51
Total	111	12	30	48	201

Font: ADG, Lletres i Notaria (cf. taula 2). La diferència de quesitòries entre la primera dècada estudiada i les altres es deu a l'ús, per al període 1320-1330, del repertori exhaustiu de lletres, mentre que per als altres els índexs són selectius.

Sense arribar a la profunditat dels raonaments de Ramon Llull, la majoria de la població rural degué escoltar alguna d'aquestes idees en algun sermó pronunciat per frares franciscans o dominics en el transcurs d'alguna festivitat important: a Llambilles, el dia de Pentecosta del 1329 "post comestionem quidam frater minor uolebat sermocinari in ecclesia predicta", però li ho van impedir els crits d'uns parroquians que jugaven a fora l'església; el mateix any el diaca de Maçanes es queixava que per Quaresma ja no venien "minores nec predicatoros nec alios religiosos", per culpa del domer que no els donava aliment ni els

66. SOLER, A., "Espiritualitat i cultura: els laics i l'accés al saber al final del segle XIII", *Studia Lulliana*, núm. 38, 1998, p. 14-19; RESINES, *La catequesis...*, p. 79-82; SANTANACH, "La Doctrina..."

hostatjava.⁶⁷ Hi havia, tanmateix, un altre col·lectiu que circulava per tot el bisbat demanant almoines per a les institucions religioses que representaven, adreçant-se als feligresos i mostrant-los cartells, pintures i, fins i tot, relíquies. Es tracta dels quèstors, que coneixem gràcies a les dues-centes una llicències, o quesitòries, concedides pels bisbes entre el 1320 i el 1360 (cf. taula 40). Deixant de banda les llicències per a la construcció de ponts i muralles i per a l'ajuda de jueus convertits al cristianisme i d'antics captius rescatats de terres sarraïnes —el 27,4%—, una bona part —el 29,8%— anava a esglésies i hospitals d'altres bisbats catalans i de fora del país i la resta —el 42,8%— era per a institucions eclesiàstiques del propi bisbat. És així que es degueren sufragar part de les ampliacions gòtiques de la catedral i de Sant Feliu de Girona, els nous altars erigits en temples parroquials i monàstics, l'ornamentació de moltes capelles i ermites rurals i la construcció i manteniment d'hospitals.⁶⁸

Tot i la seva importància, la predicació no era l'única forma de transmetre les normes i els valors cristians a les poblacions rurals il·letrades: el cant dels fidels, la devoció per les relíquies, la pietat manifestada en llànties i espelmes, el recurs als versos catequètics per memoritzar els sagraments, les processons, l'escenificació de parts del evangelis i, finalment, les representacions escultòriques i pictòriques conservades a l'interior dels temples romànics.⁶⁹ Amb tota seguretat, totes les parròquies rurals tenien pintures als seus murs romànics que, en un moment o altre, es devien utilitzar com a recurs catequètic per “transmetre” el missatge religiós i moral que volia divulgar la jerarquia eclesiàstica. Actualment, però, les pintures murals o bé s'han perdut o bé només es conserven de forma fragmentària. Un exemple magnífic per entendre l'abast del programa iconogràfic que contenia al seu interior és el de l'església empordanesa de Sant Tomàs de Fluvià, on les pintures de la qual presenten tot el cicle cristològic: a l'absis, el Crist en Majestat envoltat dels quatre evangelistes, Sant Miquel, Sant Gabriel i dos querubins; a la volta els ancians de l'Apocalipsi, l'entrada de Jesús a Jerusalem, el Sant Sopar, l'empresonament de Jesús, la crucifixió i les tres Maries al sepulcre. El temple de Sant Andreu de

67. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 75v-76v (1329.06.29) i f. 87r-88v (1329.07.08). També a Barcelona era corrent que els frares menors i els predicadors acudissin a les parròquies rurals per dir sermons i per confessar; cf. BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 469-474.

68. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 92r (1327.03.19), i vol. U-11, f. 67r (1347.08.31); i Notaria, vol. G-13, f. 66v-67r (1338.08.13); cf. CSG, p. 125, 130, 137, 140 i 143; BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 474 i 937-941.

69. RESINES, *La catequesis...*, p. 24-27.

Pedrinyà conserva una estructura pictòrica similar, amb altres escenes de la vida de Jesús: l'anunciació, la visitació de Maria a Isabel, la nativitat i l'anunciació als pastors. Finalment, les esglésies de Canapost, Fontclara i Sant Julià de Boada recullen, per damunt de tot, la figura del Crist en Majestat encerclat pels apòstols i altres figures.⁷⁰

El compliment dels sagraments eclesiàstics

Més enllà dels preceptes de la fe catòlica que s'exigien als laics, la religió cristiana fomentava, a través d'una sèrie de ritus i accions simbòliques, la cohesió entre els membres de la comunitat per tal de limitar una violència que hauria pogut posar en qüestió la seva pròpia supervivència. En aquest sentit, la cerimònia de la missa era una pregària contínua de pau entre Déu i els homes sense pecat i, sobretot, entre els propis homes, mentre d'altres pràctiques religioses demanaven periòdicament la reunió, la col·laboració i l'ajuda mútua entre els feligresos; a la vegada, l'ambient de misteri generat en les celebracions litúrgiques mitjançant la llum dels finestrals, les llànties i les espelmes i l'ús de la llengua llatina, devia afavorir un cert ordre a l'interior del temple. De totes maneres, no sempre devia ser així perquè, al segle XIII, la jerarquia eclesiàstica va dictar noves mesures per eradicar el comportament poc formal i irreverent dels fidels a la missa: s'asseien a terra, xerraven i fins i tot es barallaven. Potser l'únic moment en què el respecte era sempre present era l'elevació de l'hòstia, presentada als ulls de les classes populars com a símbol de la presència real de Crist.⁷¹

Per al bisbat de Girona, tenim poques notícies sobre el seguiment de la litúrgia per part dels laics. Entre les disposicions sinodals, Pere de Castellnou reclamava el 1267 que no es realitzessin balls alegres ni es cantessin cançons obscenes i deshonestes a les esglésies i als cementiris, atès que eren llocs d'oració; als anys 1337-1338 Arnau de Mont-rodon obligava els rectors a advertir els seus parroquians —especialment els que no eren cavallers, oficials dels reis o agents dels senyors— que no podien portar armes a l'església i els anys 1340-1343 pretenia que els fidels de les parròquies, sota pena d'excomunió, “ne in diem dominicis vel festivis mercatum, firas vel nundinas teneant vel faciant”.⁷² Les vi-

70. *Catalunya Romànica*, vol. 8, p. 234-239, 242-243, 256-262 i 362-363; vol. 9, p. 856-863; i vol. 25, p. 147-153.

71. MULLETT, *La cultura...*, p. 51-57 i 63-64; RESINES, *La catequesis...*, p. 24; NIETO; SANZ, *La época...*, p. 203-204; PALAZZO, *Liturgie...*, p. 11-15; BROWN, *Church...*, p. 103-105; BAUCCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 832-842.

72. CSG, p. 111-112, 127, 129 i 140; BUENO, *El derecho...*, p. 325.

sites pastorals confirmen aquests incompliments: l'any 1320 la gent de la parròquia de Sils guardava el gra de les seves collites a l'interior del temple, “de quo tota uniuersitas multum grauatur, quod est inhonestas magna ecclesie memorate et dampnum ac incomodum eiusdem et pannorum et uestimentorum ecclesie supradicte”; a més, els dies de les festes anyals, les “pixtrices veniunt cum pane ad ecclesiam et perturbant totum officium et comouent multas bucas in ecclesia”; l'any 1329, a Llambilles, els testimonis i els clergues van denunciar un altre clergue i dues persones més perquè “ludebant iuxta ecclesiam ad taxillos siue ad talos” i, amb els seus crits i baralles —“uociferabant et rixabantur”—, van impedir que un framenor pogués fer el sermó als parroquians; el mateix any, a Vidreres, el bisbe ordenà al clergue i notari Berenguer Rafard que “in diebus dominicis et festiuis ante eleuatione Corpore Christi in misa magori non recipiat aliqua instrumenta ab hominibus dicti loci nisi forte esset testamenta uel alium periculorum imineret, ad hoc ut parrochiani possint ... interesse dicte misse”.⁷³

L'assistència a la missa, el descans dominical, el dejuni i l'abstinença eren, juntament amb els coneixement dels rudiments de la fe i la pregària, algunes de les pràctiques que permetien als laics assegurar-se en vida la salvació de les seves ànimes sense entrar en els ordes sacerdotals ni canviar de forma de vida. El que era encara més fonamental era la recepció dels sagraments: el baptisme, la confirmació, el matrimoni, la penitència, l'eucaristia i la sepultura cristiana en un cementiri. A través de les visites pastorals del primer terç del segle XIV, es pot avaluar el grau de compliment dels sagraments eclesiàstics i de les normes morals per part dels feligresos de cada parròquia del bisbat de Girona, si bé existeix una gran desigualtat d'informacions. Del baptisme, per exemple, sabem que s'administrava de manera exclusiva en temples parroquials: el 1295 a l'església de Sords hi havia unes fonts baptismals; els “populatores” de Santa Susanna de Peralta, l'any 1306, “batizantur in ecclesia parrochialis” de Vulpellac; a Torroella de Montgrí, el 1343, les “fontes baptismales non sunt sufficientes nec integre”.⁷⁴ A banda dels casos de bateig de persones adultes —sarraïns—, la majoria dels batejats eren infants portats a la pica baptismal pels seus padrins: a Cornellà el 1329 es recordava una dona que “eleuauit ... de sacro fonte” el seu fillol; tanmateix, molts infants morien poc després del bateig, mentre duïen encara el vestit blanc que els

73. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 2.f., f. 2v-3r (1320.04.02) i vol. P-4, f. 75v-76v (1329.06.29) i p. 94r-95v (1329.10.25).

74. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 2.a., f. 1r-2v (1295...) i lligall 1.c., f. 21v-22r (1306.04.18), i vol. P-7, f. 84v-85v (1343.05.25); cf. document 2.

donava el nom d'albats.⁷⁵ Encara més desconegut és el sagrament de la confirmació, l'acte d'imposar el senyal de la creu al front dels fidels amb l'oli del crisma que conferia la fortalesa de la fe a qui el rebia. A Girona no hem detectat cap referència a la confirmació, potser pel fet que, almenys en els registres de visita pastoral més complets —els dels anys 1314-1315, 1315-1316 i 1329—, el visitador no era el bisbe, l'únic que podia administrar aquest sagrament.⁷⁶

Pel que fa a la comunió i a la confessió, el seu compliment devia ser força general tal com es desprèn de les frases “parrochiani veniunt bene ad confessiones et recipiunt Corpus Christi diebus et temporibus consuetis” i ningú “obierit sine baptismo et confessione” en deu de les trenta-dues parròquies més estudiades.⁷⁷ Igualment, la norma sembla confirmar-se per l'escassetat de casos d'incompliment: el 1329 a Vulpellac, davant la sospita d'un clergue novell que “aliqui sunt in dicta parrochia de quibus non est memoria quod uenerint ad confessionem”, el visitador va ordenar al rector que obligués els “parrochianos saltem semel in anno venire ad confessionem”; mentrestant, a Sant Pere de Pineda un home havia estat difamat del crim d'heretgia i de no voler “uenire ad ecclesiam nec recipere Corpus Christi”.⁷⁸ Els confessors devien ser els mateixos rectors de les parròquies rurals, tal com figura en una constitució sinodal dels anys 1340-1343 que els manava que “debent scire conscientias singulorum” i que cada any “scribant seu scribi faciant in matricula nomina singulorum parrochianorum suorum qui ad sacramentum confessionis accesserint illo anno”.⁷⁹ En tenim

75. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 55r-v (1329.06.03). Les notícies de bateig d'esclaus sarraïns provenen de Cruïlles el 1302 i de Monells el 1333, cf. AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 45v (1302.12.30), i Monells, vol. 162, f. 111r-v (1333.01.08) i f. 146r-v (1333.04.01-03). Els drets derivats dels enterraments dels albats s'enregistren a Llagostera el 1317 i a Paret Rufí el 1321, cf. apèndix 3. Per a una visió més global sobre el baptisme, cf. TREFFORT, *L'église...*, p. 35-43; PALAZZO, *Liturgie...*, p. 42-43; NIETO; SANZ, *La época...*, p. 191; BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 612-621, 624-643.

76. Al bisbat de Barcelona, es documenta la confirmació a quaranta parròquies visitades l'any 1303 i en set més els anys 1304-1308, cf. BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 186-191 i p. 647-663.

77. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 2.d., f. 11r-v (1313.03.28), f. 20v-21r (1313.04.10) i f. 21v-22r (1313.04.11), i lligall 2.g., f. 2v-3r (1324.05.19); vol. P-1, f. 3r (1314.12.16), 5r-v (1314.12.23), f. 7r (1314.12.28) i f. 9r (1315.01.06); vol. P-2, f. 8v-9r (1315.12.17) i f. 12r-v (1315.12.22); i vol. P-4, f. 52r-v (1329.05.31).

78. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 18v-19r (1329.05.22) i f. 83r (1329.07.05).

79. CSG, p. 138-139. Sobre la confessió i la comunió a les parròquies del bisbat de Barcelona, cf. BENITO, *Les parròquies...*, p. 217-218 i p. 229-230; BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 561-587. No va ser fins al XVIII que els sacerdots van anotar en els llibres de compliment pasqual —o “statu animarum”—, qui es confessava per Pasqua, cf. DELU-MEAU, J., *La confesión y el perdón*, Madrid: Alianza Editorial, 1992, p. 76; PUIGVERT, “Una mirada...”; íd., *Església...*, p. 32-34.

una prova documental: el 1304 Berenguer Bonfill d'Anyells, de Corçà, es va reservar 50 sous per a la seva ànima que havien de ser donats “ad cognicionem Guillelmi clerici de Quarciano confessoris mei”.⁸⁰ De totes maneres, els frares que acudien a les parròquies per dir sermons, tal com hem vist més amunt a Llambilles i Maçanes, també devien escoltar confessions dels fidels.

Amb relació al matrimoni, la lectura de les visites pastorals confirma que els bisbes i els visitadors gironins perseguien els matrimonis clandestins celebrats a les cases particulars sense passar per l'església i també la bigàmia, el concubinatge i la separació dels casats. Només en la visita del 1314, però en el conjunt de tot el bisbat de Girona, es compten trenta-set parelles casades que no vivien juntes i setanta-dues parelles convivint fora del matrimoni o, segurament, que s'havien casat sense la supervisió eclesiàstica.⁸¹ En les parròquies que hem estudiat de manera més aprofundida (cf. taula 41), el 65% dels pecats consignats corresponen a aquestes infraccions dels laics contra la moral sexual que l'Església maldava per imposar: adulteris o relacions fora del matrimoni, concubinatges estables —molts amb fills pel mig—, parelles casades que no volien conviure juntes, un matrimoni entre consanguinis i prostitució. Davant d'aquests casos, l'excomunió era una arma utilitzada sovint: el 1329 Guillem Llobet de Maçanet de la Selva va ser excomunicat “ex eo quia non uult celebrare matrimonium cum quadam mulierem uxore sue”.⁸² De totes maneres, tenim dos petits testimonis de l'èxit de les intencions episcopals de controlar els matrimonis de les classes populars: el primer és un full solt conservat en un registre de la notaria d'Amer de la primeria del segle XIV que recull dos testimonis que expliquen els vincles de parentiu entre dos nuvis que s'anaven a casar, una mostra de la vigilància exercida per la comunitat parroquial i pel seu clergue per donar validesa als matrimonis entre veïns; Ramona de Torrent, vídua d'Arnau Pagès de Sant Cebrià dels Alls, el 1332, va prometre donar a la seva filla Gueraua 200 sous “sub tali tamen pacto et condicione si tu duxeris virum publice in facie ecclesie”; en canvi, no donaria els diners “si virum non duxeris in facie ecclesie”.⁸³

80. AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 25v (1304.09.06).

81. GUILLERÉ, “Les visites...”, p. 155.

82. ADG, Visites pastorals, vol. P-4., 95v-96r (1329.10.26).

83. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 10v (1332.06.17); cf. To, “Cicles...”, p. 69-71.

TAULA 41
La moralitat dels laics segons les visites pastorals, 1304-1329

Pecats dels laics	Visites pastorals									Total
	1304	1306	1313	1314- 1315	1315- 1316	1318	1320	1324	1329	
Concubinatge	1	2	1	5		1	2	1	7	20
Adulteri	2	1				1			4	8
Matrimonis il·legals o no-convivència dels cònjuges				2	3		2		2	9
Incest o afinitat dels cònjuges		1								1
Prostitució	1									1
Usura	1	1		4	1				5	12
Joc									2	2
Blasfèmia		2					1			3
Incompliment de llànties, deixes i obligacions			2						3	5
Total	5	7	3	11	4	2	5	1	23	61

Font: Visites pastorals (cf. taula 4).

El darrer sagrament, que consistia en la unció del malalt o del moribund amb els olis sagrats, sembla que havia caigut en un cert desús des de l'època carolíngia, sense arribar a desaparèixer del tot: una sinodal gironina de l'any 1335 prohibia als rectors administrar l'"extremam unctionem" als excomunicats.⁸⁴ En lloc seu, els preveres de les parròquies administraven la comunió als moribunds, el viàtic, amb unes formes molt ritualitzades: el sacerdot, vestit amb una sobretúnica i l'estola, acompanyat d'uns escolans que portaven un llum i una campaneta —per advertir els fidels i fer-los agenollar—, anava a visitar el malalt a casa seva tot cantant psalms penitencials i lletanies, el confessava i li administrava l'eucaristia que havia portat en un calze sagrat.⁸⁵ Després de la mort, calia que el cos del difunt fos enterrat cristianament: el

84. CSG, p. 124. Pel que fa a Barcelona, cf. BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 756-765. I amb relació a França, cf. AUBRUN, *La paroisse...*, p. 146-147; AVRIL, J., "Mort et sépulture dans les statuts synodaux du Midi de la France", dins *La Mort et l'au-delà en France méridionale, xiiè-xve siècle*, Toulouse: Éditions Privat, 1998, p. 347 i 350; TREFFORT, *L'église...*, p. 48-52.

85. Aquest ritual està descrit en una sinodal barcelonina del 1241, però també sembla que se seguia en les llars catòliques de Montailou; cf. LE ROY LADURIE, *Montailou...*, p. 501-502; BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 741-756. Vegeu també: AVRIL, "Mort...", p. 345-346; NIETO; SANZ, *La época...*, p. 192; TREFFORT, *L'église...*, p. 52-56.

cadàver es rentava, era col·locat dins una mortalla i es traslladava a l'església o al cementiri després de cantar una vigília i de celebrar una missa de difunts. Tots aquests actes eren de gran importància per als feligresos o, si més no, això és el que s'evidencia quan la descurança dels clergues deixava que algun parroquià malalt morís sense haver rebut el cos de Crist. Aleshores, es produïen forts escàndols entre la comunitat que podien arribar a oïdes dels visitadors; per exemple, a Vulpellac, el 1306, una "muliere decessit Corpore Christo non recepto"; a Sant Cebrià dels Alls, l'any 1314, una altra dona va morir "intestata et sine comunione et confessione culpa clerici qui vocatus noluit accedere ad eam uespero quo fuit vocatus ante occasum solis"; a Sant Jordi Desvalls, el 1329, una tercera dona "mortua fuit excommunicata sine absolutione" tot i tenir una "literam absolucionis"; i el mateix any a Fornells de la Selva Nadal Rossell, atès que el seu fill "infirmabatur ad mortem", havia requerit al domer Bernat de Comes "cum magna instancia ut iret ad comunicandum et confitendum dictum filium suum, et dictus Bernardus dixit quod non erat septimana sua et quod iret ad epdomedarium qui erat multum a remotis extra parrochiam, et ita dictus Bernardus noluit ire et per totam illem diem dictus filius suus non potuit comunicare"; finalment, a Torroella, l'any 1343, hi havia uns quaranta pagesos a la muntanya del lloc que havien de portar els cossos dels difunts "sine cruce et clericis" a un lloc prop de la vila, tot i pagar els mateixos drets parroquials que els altres feligresos.⁸⁶

L'elecció del lloc de sepultura la feia el mateix difunt i ho disposava en el seu testament: a diferència de la ciutat, on els convents de framenors i predicadors competien amb les esglésies parroquials per atreure sepultures i donatius, al camp pràcticament tots els testadors elegien el cementiri de la seva església parroquial.⁸⁷ Existeix, és clar, algun cas de refús: l'any 1313 Pere de Sala va contestar al rector de Sant Pol de la Bisbal que "elegeret jacere aput Collem de Ganga quam in cimiterio ecclesie de Episcopali uel dicte ecclesie Sancti Pauli", és a dir, que refusava ser enterrat en qualsevol cementiri parroquial.⁸⁸ Però la lectura dels testaments conservats a la notaria de Monells ens confirma amb claredat la forta vinculació dels fidels amb la seva parròquia: dinou dels vint-i-un testadors residents a la localitat elegien, lliurement,

86. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 21v-22r (1306.04.18), vol. P-1, f. 5r-v (1314.12.23); vol. P-4, f. 1r (1329.04.29) i f. 90v-91r (1329.10.22), i vol. P-7, f. 84v-85v (1343.05.25).

87. AUBRUN, *La paroisse...*, p. 147-148; NIETO; SANZ, *La época...*, p. 195; BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 770-774 i p. 778-780; MALLORQUÍ, "Conflictes..."

88. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 2.d., f. 11r-v (1313.03.28).

ésser enterrats al cementiri parroquial, mentre els dos restants van triar el cementiri de les parròquies veïnes on havien nascut (cf. taula 42).

A banda de l'enterrament, els donatius per a la salvació de les ànimes dels difunts eren una qüestió essencial, tal com es posa de manifest en els testaments redactats davant de notari. A Monells vint testadors van donar entre 2 i 8 sous als clergues i a l'església de Sant Genís de Monells; gairebé tots van deixar uns quants diners a cada rotlle i llàntia del temple i als dos altars de la capella del castell de Monells. Els donatius més quantiosos anaven destinats a les misses per les ànimes dels difunts —uns 20 sous de mitjana— i a l'almoïna als pobres —uns 23 sous amb alguns parroquians que van nomenar hereus els pobres—; igualment, els parroquians efectuaven altres deixes, de menor quantitat, a la confraria de Sant Projecte i a l'obra parroquial, al campaner de la parròquia, als aniversaris del temple i a l'altar de Santa Maria de l'església de Monells. A través d'aquesta mostra de testaments, es pot comprovar com la devoció religiosa dels monellencs s'adreçava prioritàriament a la seva pròpia parròquia.

Excomunicats, pecadors i heretges

L'incompliment reiterat dels sagraments podia comportar l'excomunió, que impedia entrar a l'església, assistir a la missa per rebre l'eucaristia i, en cas de morir sense ser absolt, ser enterrat al cementiri parroquial, tal com es va establir en una constitució sinodal del 1335.⁸⁹ Les visites pastorals de la primeria del segle XIV confirmen aquestes situacions: després d'haver rebut dues sentències d'excomunió, el vidrerenc Pere de Toses, l'any 1329, va emmalaltir i finalment va voler que el domer "audiret eum in confessione" per tal que l'absolgués abans de la mort; a Torroella de Montgrí, el 1343, "plures layci excommunicati dum officium sit in dicta ecclesia stant in januis dicte ecclesie et posunt uideri ab ipsis clericis qui officium celebrant".⁹⁰ De totes maneres, en els registres de visita estudiats hi consten alguns excomunicats de llarga durada: a Cervià el 1304 Bernat Batlle i la seva família estaven excomunicats des de feia quinze anys; a Sant Pol de la Bisbal els anys 1313 i 1314 hi havia un parroquià, Pere de Sala, que no havia assistit a l'església ni s'havia confessat en els darrers cinc anys; a Llambilles el 1320 Joan Arades complia sis anys d'excomunió "quia ipse percussit Bernardum clericum dicte ecclesie"; a Maçanet de la Selva el 1329 Gui-

89. CSG, p. 124.

90. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 94r-95v (1329.10.25), i vol. P-7, f. 84v-85v (1343.05.25).

TAULA 42
Les esglésies parroquials en els testaments de la notaria de Monells, 1304-1333

Testador	Data	Donatius a l'església de Monells								
		Sepultura	Clergues i església	Rol·les i llantries	Capella del castell	Misses	Almoina	Obra parroquial	Confraria	Altres
Fitor										
-Berenguer de Comes, clergue de l'església de Santa Coloma de Fitor	1304	SGM	7 s.	6 d.	5 s. i 6 d.		Hereus	50 s.		(3). Campaner (6 d.), aniversaris (200 s.)
Madremanya										
-Pelegrina, filla de Bernat Nadal de Millars	1333	SEM							3 s.	(3)
Monells										
-Guillem d'Anglada	1304	SGM	4 s.	4 d.(1)	6 d.(2)	15 s.	10 s.			(3)
-Pelegrina, vídua d'Arnau Isarn	1304	SGM	8 s.	6 d.(1)	12 d.(2)	50 s.	30 s.	7,5 s.		Campaner (6 d.)
-Catalana, vídua de Gaufred de Mas	1304	SGM	5 s.	4 d.	6 d.(2)		Hereus	4 s.		Altar de Santa Maria (30 s.)
-Guillema, muller de Vidal Canorat	1304	SGM	2 s.		4 d.(2)	15 s.	12 s.			(3)
-Guillema, vídua de Berenguer Ferrer	1316	SGM	3 s.	2 d.(1)	6 d.(2)	10 s.	5 s.			
-Berenguer d'Amer	1317	SGM	5 s.	4 d.(1)	12 d.(2)	20 s.	20 s.			
-Guillem Marquès	1317	SGM	5 s.	6 d.(1)	12 d.(2)	50 s.	100 s.			Aniversaris (camp)
							30 s.			

<i>Testador</i>	<i>Data</i>	<i>Sepultura</i>	<i>Clergues i església</i>	<i>Rotlles i llànties</i>	<i>Capella del castell</i>	<i>Misses</i>	<i>Almoina</i>	<i>Obra parroquial</i>	<i>Confraria</i>	<i>Altres</i>
-Pere Pasqual de la Bisbal, habitant al castell de Monells	1317	SGM	3 s.	4 d. ⁽¹⁾		10 s.	20 s.			(3)
-Gaubós, muller de Ramon d'Om de Cies	1317	SGM	4 s.	2 d. ⁽¹⁾	9 d. ⁽²⁾	20 s.	20 s.			
-Guillema, muller de Pere Cerdà	1324	SGM	3 s.	4 d. ⁽¹⁾	6 d. ⁽²⁾	30 s.	30 s.			(3)
-Guillema, muller de Vidal Canorat	1324	SGM	2 s.	4 d. ⁽¹⁾	3 d. ⁽²⁾	10 s.	10 s.			
... de Vilar	1324	SS	3 s.	3 d. i 4 d. ⁽¹⁾	6 d. ⁽²⁾ i 3 d.					(3)
-Ermessenda, vídua de Jaume Segrera	1330	SGM	3 s.	3 d. ⁽¹⁾	6 d. ⁽²⁾	25 s.	... s.			
-Ramona, vídua de Ramon de Mas	1332	SGM	4 s.	4 d. ⁽¹⁾	6 d. ⁽²⁾	20 s.	20 s.		5 s.	
-Miracle, muller de Pere de Pont	1332	SGM	3 s.	4 d. ⁽¹⁾	6 d. ⁽²⁾	15 s.	15 s.		5 s.	
-Pere Caçà	1332	SGM	4 s.	4 d. ⁽¹⁾	6 d. ⁽²⁾	20 s.	20 s.		5 s.	
-Bonanata, muller de Pere Lluçà	1332	SGM	3 s.		6 d. ⁽²⁾	5 s.				
-Guillema, vídua d'Arnau de Vèguer	1332	SGM	3 s.	4 d. ⁽¹⁾	6 d. ⁽²⁾	15 s.	20 s.		15 s.	
Pere Bofill	1333	SGM	3 s.	4 d. ⁽¹⁾	6 d. ⁽²⁾	20 s.	15 s.			

Notes: 1. a cada rotlle i llàntia. 2. a cada altar de la capella. 3. Donacions a altres esglésies parroquials. Abreviacions: SGM: cementiri de Sant Genís de Monells. SS: cementiri de Sant Sadurní. SEM: cementiri de Sant Esteve de Madremanya. Font: cf. Mallorca, "Parròquia...", p. 585-587.

llem Llobet havia estat excomunicat per no voler celebrar el matrimoni eclesiàstic amb la seva muller; el mateix any, el saig Maimó Goday de Vulpellac portava vuit anys excomunicat i a Sant Jordi Desvalls “quasi omnes parrochiani sunt excommunicati tam pro communies quam pro obligacione creditorum”.⁹¹ A través dels llibres de la cúria episcopal, en canvi, sabem que entre el 1294 i el 1340 es van excomunicar dos-cents vint-i-sis individus i catorze grups indefinits de persones laiques, majoritàriament feligresos de les parròquies rurals (cf. taula 30). Els motius d'excomunió més repetits són l'absència injustificada de la comúnia convocada pel bisbe i pel veguer en contra de Guillem Batlle el 1325, l'impagament d'alguns drets senyorials com les tasques i de drets parroquials, els deutes, les agressions a clergues, l'incompliment de deixes testamentàries, la mala administració de l'obreria parroquial i la celebració de matrimonis clandestins, entre d'altres (cf. taules 22 i 29).

L'excomunió devia ser una arma prou dissuasòria per a la majoria de feligresos de les àrees rurals; així s'explica el contrast entre les relativament poques persones excomunicades en les visites pastorals i l'alt nombre de laics que cometien pecats públicament i infringien les normes publicades en els concilis i sínodes diocesans. Certament, hi havia parròquies on ningú vivia en pecat, però també d'altres on ningú se n'escapava.⁹² La variabilitat de la font documental seria fruit de la combinació entre la capacitat d'investigació i l'interès del visitador episcopal, el paper del clergue parroquial com a vigilant dels seus feligresos i la complicitat o malfiança entre els veïns a l'hora d'amagar o denunciar els casos de pecat públic.

Si intentem establir una classificació dels pecats que es documenten a les parròquies estudiades del bisbat de Girona, els més omnipresents són els relacionats amb la vida conjugal i el matrimoni, com hem vist més amunt. A continuació, el segon grup de pecats comesos pels laics és el que formen la blasfèmia, el joc i la usura, que sumen una quarta part del total denunciat en les visites pastorals. La blasfèmia apareix

91. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 1.a., f. 8v-10r (1304.03.10), lligall 2.d., f. 11r-v (1313.03.28), i lligall 2.f., f. 8v-9r (1320.04.12); vol. P-1, f. 3v (1314.12.19), i vol. P-4, f. 1r (1329.04.09), f. 18v-19r (1329.05.22) i f. 95v-96r (1329.10.26).

92. Per exemple, el 1313 a Campllong i a Riudellots de la Selva no hi havia “nullus in ipsa parrochia clericus uel laicus qui teneat concubinam nec de aliquo peccato sit diffamatus” i el 1324 a Sant Andreu Salou els testimonis preguntats “si est in dicta parrochia aliquis qui in publico peccato existat, dixerunt quod non quod ipsi sciant”; en canvi, el 1304 a Cervià es van denunciar casos d'adulteri, concubinatge, prostitució i usura, i el 1306 a Vulpellac vivien concubinaris, usurers i blasfems; cf. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 1.a., f. 8v-10r (1304.03.10), lligall 1.c., f. 21v-22r (1306.04.18), lligall 2.d., f. 20v-21r (1313.04.10) i f. 21v-22r (1313.04.11) i lligall 2.g., f. 2v-3r (1324.05.19).

de manera excepcional: el 1306 a Llaneres i Vulpellac “multi alii sunt difamati ... de blasfemando Deum”; pel que fa al joc, es cometien alguns fraus: a Vulpellac i a Sant Sadurní, els anys 1306 i 1315, hi havia els “onzeners”, que canviaven “undecim pro duodecim in ludo”.⁹³ Finalment, la usura era força més corrent: només en la visita del 1314 es documenten trenta-cinc usurers al conjunt del bisbat de Girona; segurament aquestes persones, majoritàriament pertanyents als pagesos de mas, s’haurien vist beneficiades per les oportunitats de negoci que l’increment de la comercialització dels productes agraris havia generat: Guerau Hospitaler de Cervià, l’any 1304, “recipit usuras mutuando super [certis] fructibus earum non computatis in sortem, et alia recipiendo inhonesta lucra”; a Santa Pellaia, el 1314, Arnau de Canet i Guillem de Vallossera van ser acusats de comprar “auellanas infra annum et dant in sacco ·xx^{ti}· solidos et vinditur quando recipiunt ·xxx· solidos uel circa”; Ermessenda de Puig de Cruïlles, el 1329, la qual “mutuat blatum et denarios ad usuram faciendo contractus illicitos et in fraude usurarum”, i el 1337 l’ardiaca de Ravós va manar a uns quants homes del seu domini, de les parròquies de Ravós i de Sant Julià de Ramis, que no realitzessin més préstecs amb usura.⁹⁴ En canvi, els registres episcopals recullen alguns casos més d’impagament dels drets parroquials que van arribar a la cúria del bisbe: el 1298 el sagristà de Castelló reclamava el delme dels farratges i d’altres productes al paborde de Castelló de la seu de Girona; l’any 1326 els clergues de Begudà recordaven que calia pagar el blat de l’oli; i el 1333 els delmadors de Vilafreser van portar a judici alguns parroquians que no pagaven el delme.⁹⁵ Després dels avisos corresponents i de la sentència judicial, els incomplidors que mantenien la seva actitud podien ser castigats amb l’excomunió o, fins i tot, el braç secular —veguers, batlles, saigs— els obligava a complir les seves obligacions: tres veïns de Cadaqués van ser excomunicats el

93. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 21v-22r (1306.04.18) i f. 22v-23r (1306.04.19), i vol. P-2, f. 8r-v (1315.12.16); cf. BENITO, *Les parròquies...*, p. 216-217; BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 2, p. 1614-1625.

94. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 1.a., f. 8v-10r (1304.03.10), vol. P-1, f. 5v-6r (1314.12.25), i vol. P-4, f. 65v (1329.06.16); ADG, Notaria, vol. G-12, f. 70v-71r (1337.03.31); cf. GUILLERÉ, “Les visites...”, p. 155.

95. ADG, Lletres, vol. U-1, f. 37r (1298.03.11), vol. U-2, f. 20r-v (1326.10.16), vol. U-5, f. 63v (1333.02.20). Tenim testimonis similars de la segona meitat del segle XIV: a Beuda el 1350 i a Vila-romà el 1357 no es pagava el blat de l’oli; a Borgonyà el 1360 no es pagava el blat de les comestions al rector; a Bordils el 1361 es defraudaven delmes, i a Vilert el sagristà va denunciar els parroquians que no pagaven l’oli per cinc llànties; cf. ADG, Lletres, vol. U-16, f. 176r (1350.08.13), vol. U-31, f. 123r-v (1357.05.23-25), vol. U-37, f. 189r (1360.03.26), i vol. U-41, f. 22r (1361.06.12); Notaria, vol. G-50, f. 198v-199r (1370.03.06).

1337 per no pagar el delme d'una terra al rector; l'any següent un veí de la Cot, a la vall del Bac, va seguir la mateixa sort per no pagar el delme ni el blat de vigílies, i el 1339 el mateix veguer de Girona va haver de perseguir Miró de Garriga, de Sant Julià de Ramis, que havia estat excomunicat.⁹⁶ Tanmateix, els parroquians eren absolts pel bisbe tan bon punt complien amb el seu deure cristià.⁹⁷

El reiterat esment de l'impagament de delmes com a causa de denúncia i, fins i tot, d'excomunió devia portar, el 1334, l'arquebisbe de Tarragona a manar a tots els rectors que recordessin als feligresos que calia pagar fidelment delmes i primícies.⁹⁸ El resultat, però, fou, possiblement, contraproductiu: en una constitució sinodal del 1335 el bisbe Arnau de Mont-rodon va demanar als rectors que li expliquessin si, "instigante diabolo, contigerit clericos per laicos vel etiam per alios clericos occidi, mutilari, vulnerari vel manus in eos miti violentias".⁹⁹ Les violències contra clergues podien anar des d'una simple injúria, com la que va rebre el sagristà de Sant Joan les Closes d'un moner de Castelló el 1326, fins a l'assassinat, com el dels rectors de Sarrià el 1295 i Corçà el 1297, passant, és clar, per les amenaces, com les que va rebre el rector de Sant Climent de Peralta el 1327 de dos parroquians de Vulpellac, i per les agressions físiques, com les de dos parroquians de Llambilles al seu rector l'any 1329.¹⁰⁰

A diferència de les qüestions de moralitat, en les visites pastorals no apareixen gairebé mai les desviacions de l'ortodòxia catòlica. És cert que, entre els rituals catòlics, n'hi havia alguns que tenien com a objectiu el control de la naturalesa: els anys 1317 i 1321 el claver de Llagostera i el domer i el diaca de Paret-Rufí havien de tocar les campanes quan hi havia tempesta i trons; els parroquians de Sant Jordi Desvalls, el 1329, es queixaven perquè els clergues "quando yminent

96. ADG, Lletres, vol. U-6, f. 25r-v (1337.03.07) i f. 44v-45r (1338.03.10), i vol. U-7, f. 9v (1339.09.18). Aquestes formes de resistència al pagament del delme responien normalment a circumstàncies particulars i mai es convertien en atacs oberts contra l'església i els delmadors, cf. BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 2, p. 1347-1350; TANNER, N.; WATSON, S., "Least of the laity: the minimum requirements for a medieval Christian", *Journal of Medieval History*, vol. 32, núm. 4, 2006, p. 415.

97. Dos parroquians de Sant Gregori, que no havien pagat delmes d'uns horts, van ser absolts el 1350 i dos més del mateix lloc, que no havien pagat el cens de la vigília al seu domer, van ser absolts l'any següent; cf. ADG, Notaria, vol. G-23, f. 183r-v (1350.12.11) i vol. G-24, f. 10r-11v (1351.02.08).

98. ADG, Notaria, vol. G-65, f. 12v-13v (1335.06.03).

99. CSG, p. 121.

100. ADG, Lletres, vol. U-1, f. 21r (1295.05.14), vol. U-2, f. 8v-9r (1326.10.03) i f. 94r-v (1327.03.30), i vol. U-4, f. 62r (1329.10.14); i Notaria, vol. G-1, f. 57v (1297.05.22).

tempestates aeriis non exeunt crucem [de] ecclesia nisi pigre".¹⁰¹ En canvi, existien altres pràctiques perseguïdes, com les que realitzaven endevinadors, sortilegs i conjuradors per conèixer el futur i realitzar conjuris o encantaments. En les visites de la primera meitat del segle XIV, n'apareixen uns quants: Ermessenda de Frigola de Biert i una altra de Maçanet de la Selva feien d'endevinaadores els anys 1313 i 1315, mentre entre els anys 1329 i 1343 el clergue Berenguer Almar de Palafrugell, la muller de Guillem Rosselló de Sant Andreu del Terri, na Jordina de Sant Cebrià de Lledó i na Molines de Rabioses, de la parròquia de Cruïlles, feien conjuracions i sortilegis; a més, a Campllong "nullus est in ipsa parrochia diuinator seu diuinatrice, veruntamen quod Bernardus Gonech parrochianus ipsius ecclesie fuit ad quandam diuinatricem secundum quod ipse idem publice referebat et illa diuinatrix est in quodam loco uocato za Uola diocesis Vicensis".¹⁰²

Aquests delictes, malgrat l'obligació dels visitadors de preguntar si es donaven a cada parròquia segons el qüestionari de la visita del 1329 i la capacitat de jutjar els "sortilegia facientes" d'acord amb una constitució sinodal dels anys 1337-1338,¹⁰³ atreïen poc l'interès dels bisbes i dels inquisidors, que dedicaven més esforços a la persecució dels heretges. L'heretgia, en el fons, era una creació de l'ortodòxia catòlica: l'expansió de la burocràcia episcopal i papal sembla haver requerit l'existència d'uns heretges per tal de legitimar el seu poder; especialment si era contestat.¹⁰⁴ Al bisbat de Girona, a l'inici del segle XIV, els principals heretges eren els beguins, un col·lectiu nascut al segle XII al nord d'Europa que defensava la vida comuna, la pregària per les ànimes dels difunts i la lectura de les escriptures, sense fer cap mena de vot.¹⁰⁵ A la fi del segle XIII a la Corona d'Aragó els beguins

101. AMLL, Col·lecció Ajuntament de Llagostera, s. núm. (1317.10.13); ADG, Notaria, vol. G-3, f. 44v-47r (1321.01.20); ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 1r (1329.04.09); cf. document 15.

102. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall II.d., f. 14v-16r (1313.03.11) i f. 20v-21r (1313.04.10), vol. P-1, f. 17r (1315.03.18), vol. P-4, f. 69v (1329.06.21), vol. P-5, f. 27r (1331.03.04), vol. P-7, f. 23v (1341.07.21) i f. 83v (1343.05.24); PERARNAU, J., "Activitats i fórmules supersticioses de guarició a Catalunya en la primera meitat del segle XIV", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 1, 1982, p. 47-78. Pel que fa al bisbat de Barcelona i a les valls d'Andorra, cf. VELA, "Visites...", p. 62; BAUCCELLS, *Vivir...*, vol. 2, p. 1636-1667.

103. CSG, p. 135; ADG, Visites pastorals, vol. P-4, s. f. (1329); MONJAS, *La reforma...*, p. 125-128.

104. CARO BAROJA, J., *Las brujas y su mundo*, Madrid: Editorial Alianza, 1993, p. 110-119; BROWN, *Church...*, p. 156-160; PUIG, J., "Documents relatius a la Inquisició del «Registrum Litterarum» de l'Arxiu Diocesà de Girona", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, n. 17, 1998, p. 381-462.

105. LITTLE, L. K., *Pobreza voluntaria y economía de beneficio en la Europa medieval*, Madrid: Taurus, 1980, p. 164-171; NIETO; SANZ, *La época...*, p. 203-204; LAUWERS, *La mémoire...*, p. 431-434 i 456-458.

s'identificaven molt sovint com a integrants del terç ordre dels franciscans i estaven estretament vinculats amb els de Provença i Llenguadoc, on vivia un dels seus ideòlegs, Pere Joan d'Oliu.¹⁰⁶ Entre el 1312 i el 1317, però, l'arquebisbe de Tarragona va dictar algunes prohibicions que tenien com a finalitat fer desaparèixer els beguins o integrar-los en algun ordre religiós ben acceptat: els prohibí llegir, instruir, comentar i interpretar matèries —articles de fe, sagraments de l'església, plenitud del poder del Papa, etc.— fins llavors reservades als clergues i teòlegs, dur hàbit religiós, viure en comunitat, demanar almoina i tenir o llegir qualsevol llibre de teologia en vulgar.¹⁰⁷

Els beguins, a les terres de Girona, formaven un moviment essencialment urbà: el cas més conegut és el de Pere Duran de Baldac, condemnat a morir cremat el 1321 per l'inquisidor Arnau de Burget;¹⁰⁸ el mateix any, un canonge regular de Sant Martí Sacosta, Dalmau de Lapart, sabia “manifestas hereses” i afirmava “quod Christus homo in carne et ossibus non erat in gloria celesti” i “quod homine mortuo anima nichil sit”,¹⁰⁹ i el 1325 el notari Guillem des Quer va ser acusat d'haver rebut cartes de membres de grups beguins i terciaris franciscans, una de les quals es referia a una “domina de ciuitate Gerunde que uocatur na Duranda uxor condam Durandi de Baldach que fuit hereticus combustus Gerunde” i a un home, Bernat Murea, “qui dicebat esse de tercia regula beati Francisci”.¹¹⁰ Els vincles d'aquest grup establert a Girona amb el món rural són difícils d'establir, però segurament existien: l'any 1320, tot i que els seus veïns el consideraven “fatuus”, poc assenyat, Arnau Darder de Tossa “dicebat et gentes publice informabat quod in hostia consecrata non continetur uerum corpus Christi” i portava “habitum biguinorum uel consimilem et barbam longam”; el 1326 el clergeu de

106. Pere Joan era autor d'un text, la *Postilla super Apocalipsim*, que era llegit sovint per les comunitats de beguins, i també era conegut per considerar el matrimoni com un “meretricium occultatum” o un “bordel privat”; cf. PERARNAU, J., “Noves dades sobre beguins de Girona”, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, núm. 25/1, 1979-1980, p. 237-238; DUVERNOY, J., “La prédication dissidente”, dins *La prédication...*, p. 120-121; SOLER, “Espiritualitat...”, p. 6-10.

107. SOLER, “Espiritualitat...”, p. 3-11; NIETO; SANZ, “La época...”, p. 204-205; BAUCCELLS, *Vivir...*, vol. 1, p. 491-494 i vol. 2, p. 1679-1689.

108. Pou, J., *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, Alacant: Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1996, p. 194-196; PERARNAU, “Noves dades...”, p. 240-242.

109. La condemna va consistir en la prohibició de sortir del monestir en dos anys i en l'obligació d'observar el silenci, de practicar l'abstinència de menjar i de llegir els psalms en la celebració de la missa; cf. ADG, *Processos medievals*, vol. 47, f. 1r-6v (1321...).

110. ADG, *Processos medievals*, vol. 83, f. 7r (1325 ca.); ADG, *Notaria*, vol. G-5, f. 1r-2r (1325.06.05) i f. 3r-v (1325.05.14).

Santa Margarida de Bianya va ser traslladat a Girona per haver pronunciat una “enormia contra fidem catholicam”, i el 1335 l'inquisidor Arnau de Burget va prohibir a Ferrer Morell de Llambilles portar l'hàbit o el mantell dels franciscans, segurament perquè no n'era.¹¹¹ Potser el cas més valuós, i complex, és el de Castelló Amargant, habitant de la Bisbal, que havia vist cremar tres beguins a Cabestany, al bisbat d'Elna, i havia dormit a Girona amb dos homes més “in domo paupertatis duabus noctibus in festiuitatibus Natalis proxime nunc transactis”; diverses dones, a més, l'acusaren d'haver blasfemat contra Déu a casa de Pere de Lapard a la Bisbal, d'haver-se pronunciat a favor de diversos beguins condemnats injustament pel Papa, entre ells fra Pere Joan, a qui admirava profundament i amb qui compartia les seves creences sobre la proximitat de l'apocalipsi; el mateix Castelló era conscient de la relliscositat del terreny que trepitjava: digué, fins i tot, “que [si] el uolia dir ço que sabia que no seria a fer deman a uespre lo foc”.¹¹² La clemència que va demanar al bisbe i la seva disposició a complir amb els càstigs imposats degueren influir en la suavitat de la sentència: el 1320 fou condemnat a canviar el seu hàbit llarg, a no viure amb cap família ni pronunciar més “uerba temeraria”, a estar un any sencer davant la porta de l'església de la Bisbal i a oferir a un sacerdot que va agredir les “disciplinas siue virgas” amb què el va atacar.¹¹³

Les confraries rurals

Més enllà dels casos d'incompliment de les normes cristianes detectats en les visites pastorals, existien molts feligresos de les parròquies rurals que manifestaven, especialment en els seus testaments,

111. ADG, Processos medievals, vol. 27, f. 1r-v (1320.01.08); ADG, Lletres, vol. U-2, f. 32v-33r (1326.11.05), i vol. U-6, f. 15v (1335.10.05); cf. PUIG, “Documents...”, núm. 1.

112. ADG, Processos medievals, vol. 27, f. 3r-8r (1320.01.15-1320.03.04). Les frases atribuïdes a Castelló Amargant són ben expressives: “Déus vuyla que el no sia fiyl de la gran bagassa”, “quod matrimonium esse lupanar occultum” i “plus placet Deo unam helemosinam amore eius accipere quam si multe helemosine amore ipsius largirentur”. De fra Pere Joan deia que era un home sant i bo, que realitzà dos o tres miracles en vida i que havia escrit uns textos que foren enviats a Grècia i a terra de sarraïns perquè no fossin cremats; sobre la seva condemna a la foguera, deia que “dominus papa faciebat et procedebat in hoc negocio sicut Pilatus processerat in facto Christi, qui Pilatus tradidit Christum judeis ut secundum legem suam ipsum condemnarent”. Castelló s'havia impregnat del missatge apocalíptic d'aquest frare: “Antechristus erat in breui uenturus et cicius quam homo crederet”, “infra ·xv· annos proxime uenturos erunt tante tribulationes quales non fuerunt ab inicio mundi, et que quarum “tot hom se perdria e quod totus mundus ueniret infra dictum tempus ad unam legem”, “infra dictum tempus mulieres comederent filios suos”.

113. ADG, Processos medievals, vol. 28, f. 1r-v (1320.03.25).

una devoció religiosa particular canalitzada a través d'una confraria. Com a tot arreu, les confraries gironines del segle XIV tenien com a finalitat principal l'organització del culte als difunts a través de misses d'aniversari.¹¹⁴ Gràcies als seus capítols fundacionals i a la institució de beneficis eclesiàstics a les seves seus, sabem que les confraries gironines solien fixar un territori —d'una o més parròquies— al voltant de la seva seu per tal de definir qui en podia ser membre i qui no. Els confreres, un cop fet el jurament i inscrits al llibre de la confraria, adquirien les obligacions de visitar els confreres malalts, oferir misses i pregàries pels confreres difunts, pagar la contribució anual a la confraria i efectuar deixes en el moment de testar. També era obligada l'assistència a l'aplec de la confraria, un dia l'any en què assistien a una missa dita pel prevere beneficiat de la confraria, elegien els pabordes que l'administrarien durant l'any següent i dinaven tots plegats. De totes maneres, una confraria també es podia constituir per edificar una església o pagar uns deutes, tal com succeí a Monells el 1349: els obrers, atès que el temple parroquial era insuficient, van decidir edificar-ne un de nou i sufragar-lo per mitjà d'una confraria.¹¹⁵

Aquestes afirmacions valen només per al segle XIV. Per al període anterior, gairebé només tenim dades sobre les confraries a partir de donacions testamentàries.¹¹⁶ A partir de l'any 1000 trobem confraries establertes en monestirs per sufragar la il·luminació amb candeles i llànties —Banyoles, Lladó, Cervià i Cadins—, en santuaris —Argimon, el Collell i Sant Corneli de Bas— i, finalment, en simples esglésies parroquials —Sant Medir, Estanyol, Oix i Vilamarí— (cf. mapa 27). El fet que la majoria de les deixes testamentàries siguin de 5, 10 o 20 sous podria indicar que les mateixes confraries haurien fixat les

114. BACH, A., "Confraries medievals", dins *I Congrès...*, vol. 1, p. 215-231; MARQUÈS, "Confraries...", p. 341-346. Per a una visió més general sobre les confraries, cf. TOUR, *Les paroisses...*, p. 163-164; AUBRUN, *La paroisse...*, p. 150-152; GENICOT, *Las comunidades...*, p. 134-136; DYER, *Niveles...*, p. 312; BROWN, *Church...*, p. 98-102; LAUWERS, *La mémoire...*, p. 355-374.

115. ADG, Lletres, vol. U-12, f. 85v-86r (1349.06.20); cf. BLOCH, *La historia...*, p. 423; MARQUÈS, "Confraries...", p. 355.

116. Les més antigues són les *fraternae* de Sant Sadurn i Sant Pere de Llorà, de la fi del segle X, cf. CDSG, núm. 123 (983.06.14); DCV, núm. 524 (986.10.12); cf. BONNASSIE, *Catalunya...*, vol. 1, p. 265 i vol. 2, p. 110. D'actes de fundació de confraries, al bisbat de Girona, només coneixem la de Sant Andreu del Torn, de mitjan segle XIII, cf. DB, núm. 287 (1250 ca.). Per a d'altres territoris catalans, cf. BOIX, J., "La «Confraternitat de Nostre Senyora d'Ivorra»: estudio de una cofradía de comienzos del siglo XI en el obispado de Urgel", dins RIU, *La pobreza...*, vol. 2, p. 13; ALTURO, J. *L'arxiu antic de Santa Anna*, Barcelona: Fundació Noguera, 1985 [AASA], vol. 1, p. 173-174 i núm. 305 (1156.06.09); BOLÓS, J., "Solidaritats pageses i territori: la confraria de Lillet de l'any 1100", dins BARRULL; BUSQUETA; VICEDO, *Solidaritats...*, p. 159-160; VILAGINÉS, *El paisatge...*, p. 133-136.

quantitats que pertocava pagar als membres que dictaven testament.¹¹⁷ Així s'entendria que Maria de Cruïlles, el 1234, deixés a la confraria de Sant Feliu de Cadins "id que continetur in capitebreui dicte comfratrie", que el seu nét Gilabert de Cruïlles donés a diverses confraries unes quantitats "sicut in cartellis earum reperietur" i que el cavaller Berenguer de Castell estipulés "quod confratres facient secundum quod in confratrie ordinacionibus est scriptum et continetur".¹¹⁸ Les deixes testamentàries també consignen altres pràctiques que tenien lloc a la mort d'un confrare, com l'encàrrec de ciris, el pagament dels deutes als confreres i el convit funerari.¹¹⁹

Els casos de les confraries de Cervià i del Terri, que apareixen en uns quants testaments dels segles XII i XIII, permeten descobrir una nova particularitat: el fet que semblen restringides a les capes altes de la societat —clergues, nobles i cavallers. La del monestir de Cervià, esmentada per primer cop el 1164, permetia als seus membres —els senyors de Cervià, cavallers, vilatans o pagesos— participar activament en les pregàries dels monjos o, almenys, rebre'n els "spiritualis beneficiis" com a "socios spirituales et confreres".¹²⁰ En contrast, la "confratriam de Esterria" reunia un grup de clergues de la vall del Terri, segons queda clar en la institució d'un benefici a l'església de la canònica agustiniana de Sant Vicenç de Roca el 1204, signada per Joan, capellà de Vilavenut, i pels seus confreres Joan de Corts —prior de la confraria—, Ramon d'Agemel, Guillem de Costaràbida, Bernat, capellà de Camós, Bernat, capellà de Mata, Joan, clergue de Borgonyà, Ramon Guerau, prevere, i Pere Sunyer de Vilafreser. Segons l'acta, el prevere beneficiat havia de vestir amb l'hàbit regular i, a canvi de les rendes, rebre allí "uictum et uestitum sicut unus aliorum fratrum eius-

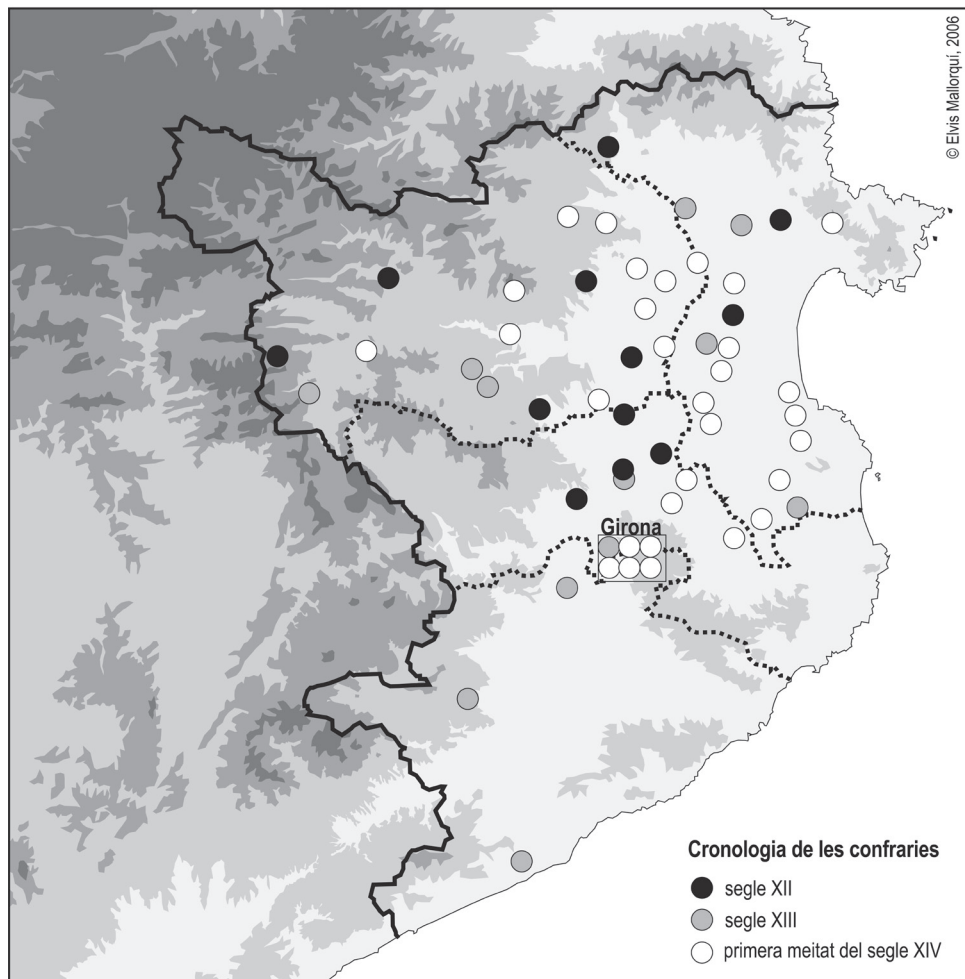
117. Només en casos excepcionals hem detectat pagaments de 50 o 100 sous a les confraries del Terri, Sant Medir, la Selva i Sant Corneli de Bas, cf. ACG, pergamins del segle XIII, s. núm. (1234.12.13); CDS DG, núm. 189 (1243.12.12); DSMA, núm. 195 (1296.09.23).

118. PSMCR, núm. 55 (1234.03.31); DSMA, núm. 195 (1296.09.23); AHG, fons patrimonial Veray, pergami núm. 12 (1295.02.11).

119. L'any 1234 Ermessenda de Sobrànigues va manar als marmessors que "unum cereum ... ardeat in diebus sabatis ad missas Sancte Marie sicut consuetum est in confratria"; el 1270 Pere Alemany de Vila-romà va donar a la "confratrie de Maritimo ·X· solidos, et quod soluatur illud qui dicte confratrie debeo"; i el clergue Pere de Collell de Ruplà, l'any 1279, va manar "quod omnibus confratribus —de Sant Andreu de l'Estany, a Ullastret— qui fuerint ad meam sepulturam detur prandium de pane et de uino et de quaseo"; cf. ACG, pergamins del segle XIII, s. núm. (1234.12.13); PSMCR, núms. 104 (1270.09.13) i 123 (1279.11.02).

120. PSMCE, núms. 68 (1164.07.30), 97 (1198.05.15) i p. 176; ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergami núms. 757 (1208.04.18), 1944 (1207.04.13) i 770 (1211.02.28).

MAPA 27
Les confraries del bisbat de Girona, segles XII, XIII i primera meitat del XIV

Font: ADG, Notaria, vol. G-1, G-2, G-3, G-4, G-5, G-6, G-8, G-9, G-10, G-11, G-12, G-15, G-16, G-17, G-18, G-20; MARQUÈS, "Confraries...", p. 335-375.

dem ecclesie" i celebrar-hi "diuina assidue pro anima mea et omnium deffunctorum christianorum".¹²¹ Des d'aleshores, diversos membres de la

121. ADG, Seu de Girona, ardiaconat de Girona, pergami núm. 2 (1204.05.13).

petita noblesa gironina van efectuar donatius a la confraria, establerta a partir del 1219 en el monestir de Sant Vicenç de Roca.¹²²

A partir del segle xiv, les confraries s'obren a tots els fidels, es "democratitzen" definitivament i s'estenen a una bona part de les parròquies gironines.¹²³ Així es constata amb l'anàlisi de la representació cartogràfica de les diferents confraries conegudes, que també permet assenyalar l'expansió de les confraries fora del sector comprès entre la ciutat de Girona i les viles de Figueres, Besalú i Torroella de Montgrí i, en especial, cap a les terres selvatanes on pràcticament no n'hi havia hagut abans. Un exemple representatiu del nou model de confraria que es difongué en el tres-cents, estretament vinculat amb la parròquia, és el de la "comfratria Sancti Proiecti ecclesie de Monellis" —o Sant Brauget—, que coneixem fonamentalment gràcies als testaments consignats pel notari de Monells els anys 1332 i 1333. Es tractava, en primer lloc, d'una institució amb seu a l'interior del temple parroquial de Monells, exactament a l'"altaris Sancti Proiecti quod est situm in ecclesia Sancti Genesii de Monellis". En segon lloc, aplegava un col·lectiu que incloïa molts habitants de Monells i de llocs veïns com Madremanya o, fins i tot, la Bisbal que, a l'hora de dictar testament, deixaven unes quantitats fixes de 5 sous a la confraria. Finalment, la confraria de Monells devia disposar d'uns capítols fundacionals que incloïen l'obligació d'assistir a l'aplec anual —per absentar-se del qual calia una dispensa específica— i d'un patrimoni en terres —com els horts situats al lloc anomenat "Campo de Sancto Proiet", sota el domini directe de l'altar de la confraria i del sagristà de Monells.¹²⁴ Aquestes característiques es retroben en algunes confraries antigues refundades a partir del 1300, com les de Santa Maria de les Olives, de Cervià o del Terri.¹²⁵

En resum, les confraries gironines, especialment les del segle xiv, reforçaven algunes pràctiques ja presents en les parròquies rurals gironines: l'establiment d'un moment de reunió recurrent en el qual la missa i l'eucaristia hi tenen un paper essencial; l'assegurança d'un en-

122. ACG, pergamí núm. 479 (1189.04.20); ACG, pergamins del segle xiii, s. núm. (1219.01.12) i s. núm. (1234.12.13); ADG, Seu de Girona, ardiaconat de Girona, pergamí núm. 7 (1240.03.16).

123. BROWN, *Church...*, p. 122-123 i 126-129; LAUWERS, *La mémoire...*, p. 467-468.

124. AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 23r (1304.08.01) i vol. 162, f. 22v-23r (1332.07.16 i 1332.07.17), f. 27r (1332.07.20), f. 46v (1332.10.03), f. 57r (1332.10.19) i f. 124r-v (1333.02.22); ADG, Lletres, vol. U-17, f. 121r (1350.12.19).

125. ADG, Dotalies, vol. D-5, f. 122r i f. 124r-126v (1316) i vol. D-8, f. 58r-65r (1380 i 1489); Lletres, vol. U-14, f. 33v (1354.10.31) i vol. U-24, f. 141v (1354.10.31); Notularum, vol. G-26, f. 198v-199r (1351.12.22) i vol. G-43, f. 79r-80r (1362.11.29).

terrament digne als confreres que morien i d'unes pregàries regulars per garantir-los la salvació, i la decisió voluntària de formar part de la confraria, cosa que enfortia la identificació dels feligresos amb la parròquia on vivien. Ara bé, no sabem fins a quin punt eren visibles, en el si de les confraries, els senyals de diferenciació social que sí que es detecten amb relació a l'assistència envers els més desfavorits de la societat medieval: els pobres i els malalts.

L'assistència als pobres i als malalts

Si ja a l'inici de l'edat mitjana l'Església s'encarregava de redistribuir als pobres, als malalts, a les vídues, als orfes i als nens abandonats les donacions pietoses, a partir del segle XIII la vocació assistencial de l'Església es va incrementar amb la difusió de la idea que els pobres, que tenien la salvació assegurada per la seva condició, es van convertir en els intermediaris entre Déu i els rics, és a dir, que servien als rics per guanyar-se el cel tot practicant l'almoina. Així van néixer unes quantes iniciatives de caritat i d'assistència que proporcionaven menjar, vestit i atenció mèdica als pobres: les almoines i els hospitals.¹²⁶

Aquestes institucions eclesiàstiques de beneficència, nascudes en un context de desenvolupament econòmic i monetització de l'economia rural que feia més fràgil l'existència d'una part creixent de la població, van desenvolupar-se especialment en les ciutats i a l'entorn de monestirs (cf. mapa 28). En el cas de Girona, l'any 1228 Bernat de Sobrànigues va fundar una almoina que repartia 100 sous en pa el dia de Tots Sants i 200 sous el Divendres Sant, mentre Arnau d'Escala en va fundar una segona que repartia una mitgera de pa diària als pobres entre Quaresma i Pentecosta; el 1245 el canonge de Vilafreser va fundar l'almoina del vestuari que repartia camises i calces als pobres per Pasqua i túniques per Tots Sants.¹²⁷ A més, a Sant Pere de Galligants i a Sant Feliu de Girona existien iniciatives similars per donar vestits,

126. Per a una visió de conjunt a nivell d'Occident, cf. IMBART DE LA TOUR, *Les paroisses...*, p. 161-162; AUBRUN, *La paroisse...*, p. 51-52; NIERMEYER, *Mediae...*, p. 662-663; DYER, *Niveles...*, p. 297-300; NIETO; SANZ, *La época...*, p. 200-202; To, "L'evolució...", p. 88; BORRELL, M., *Pobresa i marginació a la Catalunya il·lustrada*, Cabrera de Mar: Galerada, 2002, p. 67-69.

127. GUILLERÉ, Ch., "Assistance et charité à Gérone au début du XIV siècle", dins RIU, *La pobreza...*, vol. 1, p. 193-195; id., "Une institution..."; CASTELLS; PUIGDEVALL; REIXACH, *L'Hospital...*, p. 11-12; BRODMAN, J. W., *Charity and Welfare*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998, p. 12-19; LLUCH, *Els remences...*, p. 30-37. Per a una visió global sobre Occident, cf. MOLLAT, M., *Pobres, humildes y miserables en la Edad Media: estudio social*, México: Fondo de Cultura Económica, 1988, p. 107-173; RIU, *La pobreza...*

aliments i diners als “pauperes Ihesu Christi qui uadunt mendicando de nocte et die per portas et puellas uirgines pauperes maritandas”.¹²⁸ Igualment, en d’altres monestirs existien almoines administrades per un clergue de la comunitat tot seguint les disposicions establertes pel fundador en el seu testament. A Amer, l’any 1240 va ser creat el càrrec d’almoier, que va rebre el delme dels novals de la vall d’Amer i la possessió d’una trilla i dos camps per alimentar els pobres que demanessin pa al monestir.¹²⁹ A Sant Feliu de Guíxols, l’any 1320 el monestir distribuïa pa i vi als pobres gràcies a les donacions que rebia l’almoina del celler i l’almoina del pa.¹³⁰ Mentrestant, a Santa Maria de Cervià el clergue Arnau va instituir-ne una abans del 1279 en què ja existia un “rectore helemosine”; un seu successor, el clergue Pere de Fellines, va ser acusat entre el 1304 i el 1314 de no complir l’encàrrec de donar, des de la Purificació de Santa Maria fins a Pentecosta, una quartera de blat als pobres.¹³¹

En aquesta mateixa època, es va començar a establir una xarxa “difusa” de caritat i assistència pública, basada en almoines de pa cuit i roba repartides en esglésies parroquials i en alguns hospitals, que va perviure fins a la segona meitat del segle XVIII.¹³² De totes maneres, a les mateixes cases pageses ja es produïa una primera atenció dels vells i malalts més desvalguts: a la vegada que, especialment al segle XIII, s’anava imposant el sistema d’heretament a un sol fill —el primogènit—, els pactes nupcials dels hereus dels masos amb les seves mullers solien incloure l’acord pel qual els pares de l’hereu continuarien vivint en el mateix mas fins a la seva mort. En certs casos, s’hi estipula que, en cas de conflicte, els hereus de la casa haurien de pagar als seus progenitors unes quantitats anuals d’aliment —ordi, forment, vi, oli i cansalada—, vestits, calçats i diners mentre visquessin.¹³³

128. *DSFG*, núm. 153 (1247.10.18) i 345 (1288.01.24).

129. *DSMA*, núm. 103 (1240.05.01) i 180 (1289.12.23).

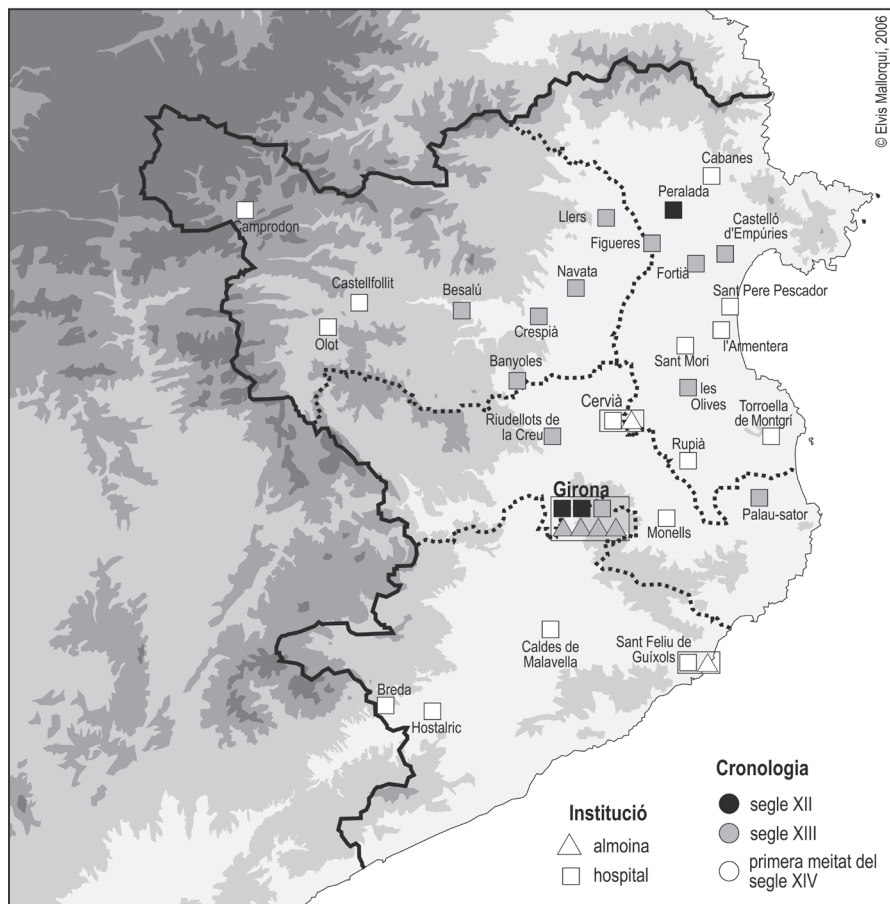
130. SOLDEVILA, *Alimentació...*, p. 157.

131. *RDH*, vol. 1, p. 72 i 100. ADG, *Visites pastorals*, vol. P-168, lligall 2.a., f. 8v-10r (1304.03.10) i vol. P-1, f. 7r (1314.12.28).

132. PUIGVERT, *Església...*, p. 189-190; BORRELL, *Pobresa...*, p. 80-97. Per a Anglaterra i el nord de França, cf. DYER, *Niveles...*, p. 133-134; DELMAIRE, B., “Comptes d’églises, comptes des pauvres, comptes de communauté dans le nord de la France (XIIIe-XVIIe siècle)”, dins A. FOLLAIN, (ed.), *L’argent des villages du XIIIe au XVIIIe siècles*, Rennes: Association d’Histoire des Sociétés Rurales, 2000, p. 70-72.

133. En trobem un exemple amb el mas Puig de Monells l’any 1333, cf. AHG, *Notarial, Monells*, vol. 162, f. 119v (1333.02.10). Hi ha casos més excepcionals: al mas de na Prada de Cruïlles, l’any 1325, a part de la titular de l’explotació, Guillem de Prada, hi vivia una “vetula” que ja no abandonava la casa per anar a treballar al camp; el 1333 Dolça Pagesa de Caça de Pelràs va donar tots els seus béns a una parella ca-

MAPA 28
Almoines i hospitals del bisbat de Girona, segles XII, XIII i primera meitat del XIV

Font: ADG, Notaria, vol. G-1, G-2, G-3, G-4, G-5, G-6, G-8, G-9, G-10, G-11, G-12, G-15, G-16, G-17, G-18, G-20; MARQUÈS, "Els hospitals...", p. 19-36.

sada de Mollet, sense tenir-hi cap parentiu aparent, amb la condició que la proveïssin en menjar, beguda, vestit i calçat mentre visqués; el 1354 Guillemma Llobet de Bordils, tutora de Bartomeua, filla del difunt Berenguer Saló, va reconèixer que l'havia alimentat, calçat i vestit durant dos anys i quatre mesos, fins que la noia va morir, cf. ADG, Processos medievals, vol. 75, f. 6r (1325.11...); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 118v-119r (1333.02.15); ADG, Seu de Girona, Sagristà major, pergami núm. 122 (1354.11.25); cf. SOLDEVILA, *Alimentació...*, p. 144-145. Per a Anglaterra, cf. SMITH, R. M., "The manorial court and the elderly tenant in Late Medieval England", dins M. PELLING; R. M. SMITH, *Life, Death, and Elderly*, Londres: Routledge, 1991, p. 48-51.

La família troncal, doncs, era el primer sistema d'atenció a les persones més desvalgudes, però no devia ser suficient per atendre tot-hom. Per això es detecten moltes deixes als pobres en els testaments gironins del segle XIII que hem estudiat: a Llagostera uns vestits per a "pauperibus presbiteris" el 1214; una almoina de 100 sous per als pobres del Mercadal de Girona el 1253; una altra per vestir pobres vergonyants a Ruplà el 1279; una més per repartir pa a Bordils el primer diumenge després de Pasqua a Bordils el 1298; i una darrera per donar una mitgera d'ordi a la porta de l'església l'endemà de Tots Sants a Madremanya el 1332.¹³⁴ Les parròquies també administraven els diners obtinguts a través de les deixes testamentàries "pro elemosina Christi pauperibus eroganda": entre els anys 1332 i 1333 gairebé tots els testadors de Monells van donar entre 10 i 90 sous per als pobres de la parròquia i alguns d'ells, clergues i vídues, els podien nomenar hereus i tot.¹³⁵ De fet, una constitució sinodal de mitjan segle XIV confirma la validesa del control parroquial sobre els beneficiaris de les almoines, perquè impedia que "nullus assurgat ad petendas elemosinas a Christi fidelibus pro pauperibus verecundis nisi prius a rectore et a probis parrochianis ipsius ecclesie fuerit specialiter deputatus".¹³⁶

A part de les almoines, els hospitals medievals també oferien asil als pobres, malalts, vells i infants abandonats. Se'n solien encarregar uns donats laics que els dedicaven la seva vida en espera de la salvació de llurs ànimes.¹³⁷ A la ciutat de Girona, als segles XIII i XIV n'hi havia tres en funcionament: l'hospital de la Seu o dels Capellans, situat al burg de Sant Pere de Galligants; la casa de leprosos de Pedret i l'Hospital Nou, o de Santa Caterina, creat el 1212 al burg del Mercadal.¹³⁸ Els

134. ACG, pergamins del segle XIII, s. núm. (1214.09.29), s. núm. (1279.11.02) i s. núm. (1298.05.05); *DSFG*, núm. 187 (1253.05.26); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 82r-84r (1332.12.11); cf. SOLDEVILA, *Alimentació...*, p. 63.

135. AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 16r-v (1304.06.20) i f. 17r (1304.06.26); vol. 242, f. 29v-30r (1324.04.04); vol. 162, f. 10r-v (1332.06.21), f. 22v (1332.07.16), f. 22v-23r (1332.07.17), f. 27r (1332.07.20), f. 57r (1332.10.19), full solt entre els f. 84 i 85 (1332.12.14), f. 91r-v (1332.12.24), f. 124r-v (1333.02.22) i f. 142r-143r (1333.03.10), i vol. 161, f. 16r (1333.05.07).

136. CSG, p. 139.

137. Per a una visió global dels hospitals medievals, cf. MOLLAT, *Pobres...*, p. 133-140; MIRAMON, Ch., *Les "donnés" au Moyen Âge. Une forme de vie religieuse laïque, v. 1180 - v. 1500*, París: les Éditions du Cerf, 1999, p. 337-343. Pel que fa als bisbats de Girona i Barcelona, cf. MARQUÈS, J. M., *Ermites i santuaris de la diòcesi de Girona*, Girona: Diputació de Girona, 2000, p. 31; BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 2, p. 1477-1588.

138. ACA, Monacals, Molins i monars de Girona, nota 40 (1189); AHG, Hospital de Santa Caterina, pergami núms. 19 (1212.03.21) i 67 (1252.05.11); ADG, Lletres, vol. U-1, f. 7v-8r (1291.05.02); cf. GUILLERÉ, "Assistance...", p. 196-197; BRODMAN, *Charity...*, p. 38; GIRONELLA, *L'Hospital...*, p. 25-26 i 85-92; CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J. M.; SAGRERA,

preveres que hi servien estaven estretament controlats pels rectors de l'església parroquial de Sant Feliu de Girona: el rector de la capella de l'Hospital Nou, fundada el 1225, havia de ser presentat pel rector de Sant Feliu i no podia administrar la cura d'ànimes als "parrochianos matricis ecclesie et aliarum convicinarum ecclesiarum" ni tampoc rebre'n les oblacions, les sepultures o els altres sagraments eclesiàstics, ja que els únics que podien ser enterrats al cementiri de l'hospital i proporcionar donatius al rector de l'hospital eren els "pauperes, infirmi ibidem convenientes et fratres eiusdem hospitalis sive conversi" i els "transeuntes".¹³⁹

Evidentment, els hospitals de la ciutat de Girona responien a les necessitats de grans centres urbans amb un elevat nombre de pobres i malalts a qui assistir i, en conseqüència, tenen pocs elements en comú amb els hospitals de les àrees rurals. De fet, s'ha pensat sovint que l'hospital era, amb el mercat, la notaria, l'aglomeració de la població i les activitats artesanals, un dels indicadors que permeten distingir una vila de la resta de nuclis rurals i que li atorguen una certa capitalitat sobre el territori de l'entorn.¹⁴⁰ Però d'hospitals n'hi havia tant a viles com a petits nuclis rurals: poc després de les primeres mencions de l'hospital de pobres i leprosos de la vila de Peralada, entre els anys 1176 i 1195, tenim notícia de l'hospital de les Olives, un nucli secundari, el 1205.¹⁴¹ A partir d'aleshores i al llarg del segle XIII s'han pogut documentar els hospitals de les viles de Castelló d'Empúries, Besalú, Figueres, Llers, Navata i Banyoles, i dels de nuclis menors com Cabanes, Crespià, Fortià i Sant Mori.¹⁴² La representació cartogràfica d'aquests hospitals (cf. mapa 28) posa en evidència que gairebé no existien hospitals als ardiaconats de Girona i de la Selva, potser per la proximitat de la ciutat gironina.¹⁴³ En canvi, a la primera meitat del segle XIV la

J., *La ciutat de Girona en la 1ª meitat del segle XIV*, Girona: Ajuntament, 1998, p. 36; id., *El sector...*, p. 72-75, 99-102 i 106.

139. PM, núm. 120 (1225.08.21); cf. CANAL; CANAL; NOLLA; SAGRERA, *El sector...*, p. 99; GIRONELLA, *L'Hospital...*, núm. 2.

140. FARIAS, *El mas...*, p. 226-231.

141. MARQUÈS, J. M., *Esriptures de Santa Maria de Vilabertran (968-1300)*. Figueres: Institut d'Estudis Empordanesos, 1995 [ESMV], núms. 600 (1176.05.12) i 682 (1195.01.13); ACG, pergamins del segle XIII, s. núm. (1205.08.25).

142. MARQUÈS, J. M., "Els hospitals de la diòcesi de Girona", dins J. REVENTÓS; J. M. MARQUÈS, *Els hospitals de les comarques de Girona*, Barcelona: Editorial Hacer, 2001, p. 23-31; EGEA, A., "Llers. Els homes i els fets", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 14, 1979-1980, p. 284-286.

143. Les úniques excepcions són l'"hospitale ad hospitandum et recipiendum et pascendum et uestiendum pauperes" que el senyor de Monells, Ramon de Palau, havia manat construir als seus marmessors l'any 1234 i que, probablement, s'establí a Palau-

xarxa d'hospitals del bisbat de Girona es va densificar a la vegada que el control del bisbe es feia evident sobre els conversos dels hospitals de Figueres, Olot i l'Armentera i sobre els recaptadors d'almoines per als hospitals de Castelló, Castellfollit, Olot i Garriguella.¹⁴⁴ També n'hi havia a Torroella de Montgrí i Rupià i a diversos indrets dels ardiacocats de Girona i la Selva: als monestirs de Santa Maria de Cervià i Sant Feliu de Guíxols i a les viles d'Hostalric, Monells i Caldes, on uns metges tenien cura dels malalts que prenien els banys.¹⁴⁵

L'OBRRERIA I LA PARTICIPACIÓ DELS LAICS EN LA GESTIÓ DE LA PARRÒQUIA

L'església parroquial era la casa de Déu i l'edifici millor construït, més sòlid, més gran i més bell de tot el terme, el més adient per a la celebració del culte cristià. També era, a la vegada, la casa del poble, on es reunia la comunitat en assemblea, on es guardava l'excedent de les collites i on, si calia, es refugiaven en cas de guerra. Igual com els seus avantpassats que havien aixecat el temple, els parroquians dels segles XIII i XIV contribuïen materialment a la seva conservació perquè els senyors laics i eclesiàstics que s'havien apropiat de les rendes de les parròquies no hi eren sempre presents. Si bé ja existia al segle X, és al XIII que es va difondre arreu d'Europa la "fabrica" o "opus ecclesie", una institució formada per representants dels fidels i per clergues de la parròquia que s'encarregaven de l'adquisició dels objectes litúrgics i dels vestits sacerdotals i del manteniment en bon estat de l'edifici parroquial, dels teulats i dels campanars.¹⁴⁶ Ara bé, per molt que la

sator, i l'hospital de la capella de Santa Magdalena de Riudellots de la Creu citat l'any 1299; cf. *PSMCR*, núm. 56 (1234.07.07); *ADG*, Notaria, vol. G-1, f. 102r (1299.05.09); *SOLDEVILA, Alimentació...*, p. 156-157.

144. *CRV*, núm. 118 (1313.07.01) i 120 (1313.09.21); *PM*, núm. 899 (1323.07.05); *ADG*, Lletres, vol. U-2, f. 138v-139r (1326.03.07), f. 152r-v (1326.08.05) i f. 155v (1326.09.20); i vol. U-5, f. 10v-11r (1332.11.20).

145. *ADG*, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 1.a., f. 8v-10r (1304.03.10); *AMSFG*, pergamí núm. 18 (1305.04.29); *ADG*, Lletres, vol. U-2, f. 61v (1326.04.16), f. 148r-v (1326.05.28) i f. 189r (1326.09.15), vol. U-3, f. 130v (1328.05.08), vol. U-4, f. 106r (1330.07.06) i vol. U-10, f. 121v (1346.10.17); *ADG*, Notaria, vol. G-6, full solt després del f. 57 (1326 ca.); *PM*, núms. 1051 (1337.12.18) i 1094 (1341.10.11); cf. *BORRELL, M., Caritat, beneficència, solidaritat: l'hospital de Sant Feliu de Guíxols (del s. XIV al s. XX)*, Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament, 2005, p. 15; *SOLDEVILA, Alimentació...*, p. 157; *MARQUÈS, J., "Monells", Revista de Gerona*, núm. 52, 1970, p. 11-12, i núm. 53, 1970, p. 11-12.

146. Per a una visió global de les obreries a Occident, cf. *BLOCH, La historia...*, p. 422-423; *BOURIN-DURAND, Vivre...*, p. 62-63, i 1993, p. 42-44; *AUBRUN, La paroisse...*, p. 149-150; *GENICOT, Comunidades...*, p. 133-134; *RUIZ DE LA PEÑA, J. I., "Las solidaridades vecinales en la Corona de Castilla (siglos XII-XV)", dins Cofradías, gremios y solidaridades en la Europa Medieval*, Pamplona: Gobierno de Navarra, 1993, p. 56-59; *REYNOLDS, Kingdoms...*; *BROWN, Church...*, p. 90-91. Sobre l'aparició dels mots "fabrica ecclesie", "opus

parròquia enquadrés i igualés tots els habitants del món rural, les diferències existents entre els feligresos de les parròquies rurals s'evidenciaven encara més en la gestió econòmica i en l'administració de les rendes i recursos de la parròquia a través de l'obreria parroquial.

El manteniment de l'església i la difusió de les oberies

Al bisbat de Girona, el mot “opus”, més corrent que el de “fabrica”, designa des del segle XI la construcció mateixa del temple. En els testaments de moltes persones sovintegen els donatius “ad opera” d'una o diverses esglésies, especialment a les de la ciutat de Girona i als monestirs fundats per llinatges nobiliaris.¹⁴⁷ També s'efectuaren donacions per a obres d'esglésies parroquials des del segle XI, cosa que devia coincidir amb la construcció de molts temples romànics: el 1024 Sunyer Llobet va donar diners “ad opera Sancti Genesii —de Cervià— et ad ipsa opera Sancti Matei de Montenigro similiter” i també “ad ipso clochario de Sancti Felicis de Celrano, ad ipsos magistros”; el 1060 Ponç va deixar un mancús “ad ipsa opera Sancti Andree” —potser Sant Andreu Salou—, i el 1067 Bonfill Donuç va deixar mig muig de blat “ad operam etiam Sancti Vincencii de Rupiano”.¹⁴⁸ Al segle XII aquest tipus de deixes es mantenen de manera testimonial —només n'hem consignat a Canet i Cervià—,¹⁴⁹ potser perquè la majoria de temples ja haurien estat construïts amb anterioritat. Al segle XIII, en canvi, els donatius a l'obra deixen pas a les deixes de diners per adquirir llibres, objectes litúrgics i ornaments per al culte en les esglésies parroquials: pal·lis, draps de lli per cobrir l'altar, calzes d'argent, etc.¹⁵⁰

ecclesie” i “operarios”, cf. DU CANGE, *Glossarium...*, vol. 2-3, p. 586, i vol. 6-7, p. 47-48 i 59; NIERMEYER, *Mediae...*, p. 402, 739 i 742.

147. Les primeres notícies sobre les obres de la seu, Sant Feliu i el Sant Sepulcre de Girona remunten al segle XII, cf. *PSMCR*, núm. 19 (1101.12.15); *PSMCE*, núms. 29 (1102.06.29), 65 (1146.06.27) i 68 (1164.07.30); *AMSU*, pergamí núm. 3 (1143.08.06); *ADG*, *Dotalies*, vol. D-2, f. 212v (1159.03.27); *ACG*, pergamí núm. 479 (1189.04.20); *CDS DG*, núm. 135 (1225.12.25); NONÓ, B., *Mil anys d'història escrita*, Maçanet de la Selva: Taller d'Història de Maçanet de la Selva, 2001; MARQUÈS, “El temple...”, p. 131-150. Pel que fa a les obres dels monestirs de Santa Maria de Cervià, Sant Pere de Galligants i Sant Miquel de Fluvià, cf. *PSMCE*, núms. 12 (1059.06.14) i 29 (1102.06.29); *PSFG*, núm. 13 (1132.05.12).

148. *STC*, núm. 134 (1024.11.09); *CDSG*, núm. 283 (1060.07.26); *PSFG*, núm. 9 (1067.11.27); cf. To, “L'evolució...”, p. 89.

149. *ACG*, pergamí núm. 216 (1132.03.10); *PSMCE*, núms. 68 (1164.07.30) i 76 (1177.05.13); MARQUÈS, *Canet...*, núm. 10.

150. Aquests objectes es troben en donatius a les esglésies de Brunyola, Sant Dalmai, Paret Rufi, Vilanna, les Planes, Gualta i Belcaire i a la capella de Santa Maria de Montnegre, cf. *CDS DG*, núm. 189 (1243.12.12); *DSFG*, núms. 153 (1247.10.18), 345

Al segle XIII, però, l'“opus” adquireix, especialment amb relació a les grans esglésies, als monestirs i a la catedral de Girona, un nou significat, el de la institució eclesiàstica dotada de recursos econòmics propis que, en origen, devien procedir de les donacions i deixes per la construcció i millora dels temples. L'“opus ecclesie Sancte Marie Gerundensis” va contribuir amb les sumes de 67 sous i 65 sous 3 diners a la dècima apostòlica dels anys 1279 i 1280; a més, tenia capacitat d'actuació pròpia per rebre part dels drets d'un clergue mort intestat i els fruits del benefici del diaca de Palol d'Onyar mentre aquest no fos “ad sacros ordines promotus”,¹⁵¹ mentrestant, als monestirs de Santa Maria de Cervià, Santa Maria de Ripoll, Sant Pere de Besalú, Sant Pere de Galligants i de Sant Pere de Rodes, hi havia el càrrec d'obrer.¹⁵²

També a les parròquies rurals, l'obra —o obreria— s'hi va anar difonent des de la segona meitat del segle XIII. La primera font d'informació correspon al registre de la *decima ecclesiastica* dels anys 1279-1280 perquè recull, al costat dels pagaments corresponents a la desena part de les rendes dels beneficis eclesiàstics, unes quantitats molt inferiors pagades “pro fabrica”: mentre el 1279 l'“ecclesia Sancti Mathei de Montenigro” pagava 25 sous i 10 diners, la “fabrica” de la parròquia veïna del Castellar només havia de pagar 3 sous i 6 diners; a més, l'any 1279 les esglésies de Montbó, la Mota i Sils van pagar per partida doble: d'una banda, per l'església —quantitats entre 32 i 23 sous— i de l'altra, “pro opere preteriti anni” o “pro fabrica duorum annorum elapsorum”—quantitats entre 18 diners i 18 sous.¹⁵³ Desconeixem, tanmateix, la lògica a què obeïen aquestes diferències en la contribució de parròquies i obreries a la dècima eclesiàstica. Una primera hipòtesi és que l'obra fos una institució temporal, que es creava només quan calia efectuar despeses importants per reparar una part del temple o ampliar-lo,¹⁵⁴ i que, aleshores, les quantitats enregistrades els anys 1279 i 1280 indicarien tan sols els temples on, en aquells anys, s'estava treballant. Ara bé, les variacions que s'observen en el nombre de parròquies “en obres” entre els dos anys del registre de la dècima

(1288.01.24) i 412 (1292.03.21); ACG, pergamins del segle XIII, s. núm. (1262.01.27); AHG, Hospital de Santa Caterina, pergami núm. 158 (1285.08.08).

151. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 52v (1329.05.31); ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802, f. 6v (1364); CRV, núm. 53 (1255.09.25); RDH, vol. 1, p. 67 i 95.

152. PSMCE, núm. 88 (1188.05.28); ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle, 27, pergamins, núms. 12 (1289.11.21) i 14 (1339.01.13), i rotlle 28, pergamins núms. 5 (1307.02.01) i 23 (1322.04.01); RDH, vol. 1, p. 64, 66, 84-85 i 87.

153. RDH, vol. 1, p. 70-75 i 98-103.

154. Algunes donacions es feien per quan s'hi fessin obres, com la del sagristà Ramon de Sant Martí que el 1293 va deixar 200 sous al tresorer de la seu de Girona “quousque operetur in ecclesia” de Sant Feliu de Girona, cf. DSFG, núm. 431 (1293.10.30).

converteixen aquesta hipòtesi en poc versemblant: a l'ardiaconat de Girona en trobem trenta-tres el 1279 i quaranta-un el 1280 —36,2% i 45%—, mentre que a la Selva només són catorze el 1279 i dotze el 1280 —22,6% i 19,3%— (cf. mapa 29). Existeix una altra explicació possible: el registre conservat només correspon als dos últims anys del sexenni en què es va pagar la dècima, per la qual cosa és possible que les obres que no apareixen documentades ni el 1279 ni el 1280 ja haurien pagat per la dècima en els quatre anys anteriors.

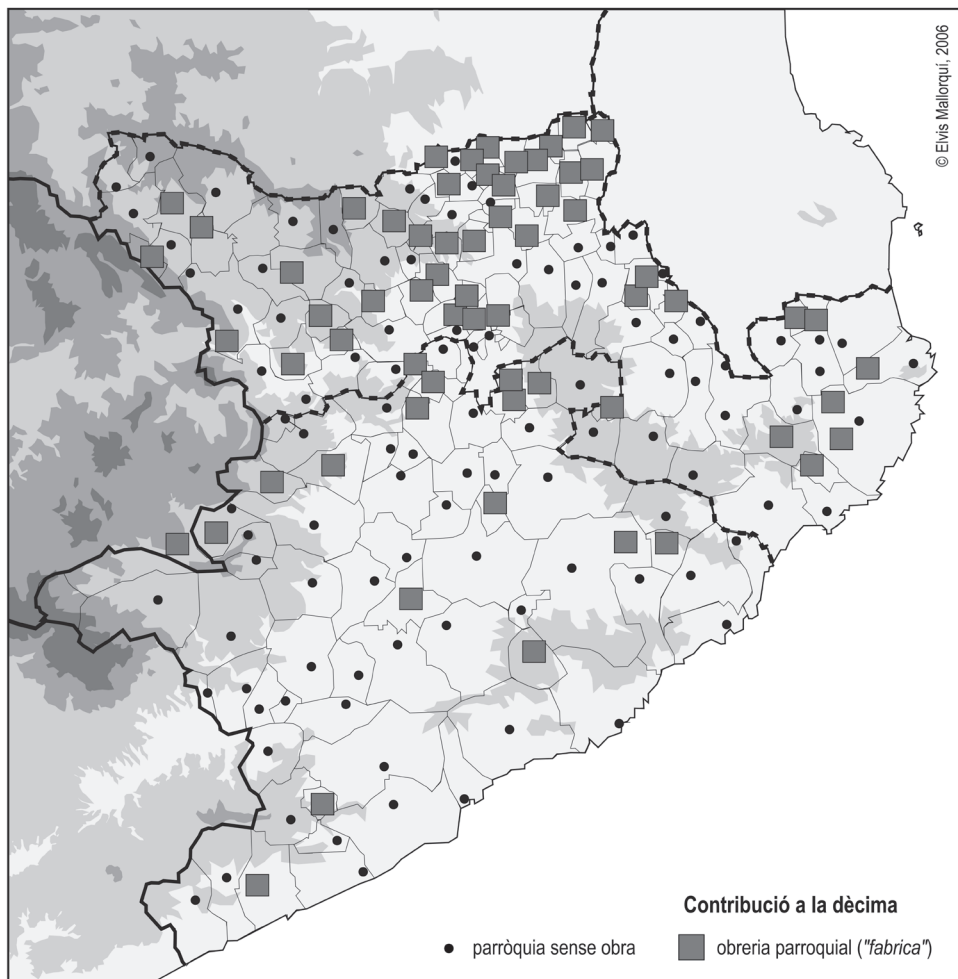
L'existència d'obrerries a la majoria de temples parroquials es confirma en els primers registres de visites pastorals del segle XIV, si bé no per a totes les parròquies. Els visitadors, en efecte, sempre preguntaven si el temple es trobava en bones condicions i si disposava de tots els estris necessaris —“pannis, libris, vestimentis sacerdotalibus ac aliis ecclesiasticis ornamentis”— per al culte;¹⁵⁵ en les seves respostes, tant clergues com parroquians compartien la preocupació per l'estat dels béns i edificis de l'església, entre d'altres aspectes relatius al correcte funcionament de la parròquia (cf. taula 43). Pel que fa als edificis, era la teulada —“cobertura, testudo, tectum”— l'element més fràgil del temple, almenys en els casos de Llaneres, Vulpellac, Maçanet de la Selva, Sant Pol de la Bisbal, Sant Sadurní i Palol de Revardit entre els anys 1306 i 1316; igualment, calia que el campanar estigués en bones condicions per tal que els clergues poguessin tocar les campanes, cosa que no passava ni a Llaneres, ni al Castellar, ni a Sant Mateu de Montnegre ni a Sarrià el 1329; i també calia refer el “tectum uolte altaris beati Jacobi” a Sant Pol de la Bisbal el 1313, la “clausura cimiterii” de Campllong el mateix any, les portes —“janue”— de Sant Martí de la Mota el 1316 i les teulades de Terradelles i Begur el 1329.¹⁵⁶ L'atenció dels parroquians també es dirigia als elements mobles del temple: a Vulpellac les “cortine et alia ornamenta ecclesie corruptuntur ex humiditate ecclesie”, a Riudellots de la Selva hi faltava un “calix argenteus” i a Palol de Revardit els vestits sacerdotals; pel que fa als llibres —antifonaris, psalteris, oficialis, consuetes, legendari escolar, epistolaris, evangeliaris, ordinaris— s'ha assenyalat que, el 1314, en faltaven al 18% de les parròquies; el 1329, en canvi, només en faltaven a dotze de les cent cinquanta-nou parròquies dels ardiaconats de Girona i la Selva, un 7,5% de les parròquies.¹⁵⁷

155. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, s. f. (1329); MONJAS, *La reforma...*, p. 125-128.

156. Amb relació a l'estat dels edificis parroquials —església, campanar i rectoria— al bisbat de Barcelona, cf. BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 2, p. 1367-1398.

157. GUILLERÉ, “Les visites...”, p. 152. Al bisbat de Barcelona, faltaven llibres al 37% de les parròquies, cf. BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 2, p. 1196-1218. Sobre els vestits sacerdotals, els ornaments, els vasos sagrats i el mobiliari litúrgic que eren necessaris per al culte a les parròquies; cf. BAUCELLS, *Vivir...*, vol. 2, p. 1235-1252 i p. 1274-1293.

MAPA 29
Les obrieres parroquials en el registre de la *decima ecclesiastica*,
1279-1280

Font: RDH, vol. 1, p. 64-75 i 84-104.

TAULA 43
L'estat dels temples parroquials segons les visites pastorals,
1304-1329

<i>Necessitats dels temples</i>	<i>Visites pastorals</i>							<i>Total</i>
	<i>1304</i>	<i>1306</i>	<i>1313</i>	<i>1314- 1315</i>	<i>1315- 1316</i>	<i>1320</i>	<i>1329</i>	
REPARACIONS								
-Teulada	1	4	2	2	3		2	14
-Campanar		1					3	4
-Tancament del cementiri			1					1
-Portes de l'església					1			1
MANCANCES								
-Llibres	1	1	1	5	3	2	12	25
-Draps d'altar	1		1	1			2	5
-Cortines		1		1			1	3
-Ornaments		1	1				3	5
-Vestits sacerdotals	1		1	1				3
-Estris litúrgics			1				4	5
TOTAL	4	8	8	10	7	2	27	66

Font: Visites pastorals (cf. taula 4).

Ateses aquestes mancances, els bisbes o els seus visitadors solien ordenar les reparacions i les adquisicions que fossin oportunes. A Caulès el clergue havia pres tot sol la iniciativa d'absentar-se de la parròquia “pro emendo unum librum ad opus dicte ecclesie”; en canvi, a Sant Julià de Ramis el visitador va haver d'obligar els “operarios et alios parrochianos per censuram ecclesiasticam ad habendum predictum psalterium et antifonarium”, a Ullastret els obrers van ser obligats a solucionar la manca de llibres, la mala ornamentació, la mala ubicació de les campanes i les llànties que no cremaven, al Castellar els parroquians van rebre el manament “ut reperent et reficiant dictum campanile taliter quod predicta cimbala possint trahi et pulsari”, i a Santa Maria de Camós el visitador va manar als parroquians que eren presents “ut fecerent talliam” per comprar llibres i ornaments.¹⁵⁸ En cas d'incompliment, els parroquians podien ser excomunicats: a Molló, el 1327, se'ls va concedir una pròrroga d'un any per adquirir un

158. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 18r-v (1329.05.21), f. 53r (1329.06.01), f. 57r-v (1329.06.05), f. 76v (1329.06.30) i f. 81r (1329.07.03).

breviari amb cant per 23 lliures; l'any següent els prohoms d'Ullastret van demanar, per pobresa i esterilitat de la collita, que no els obliguessin a adquirir aleshores alguns llibres ni els excomuniessin; el 1329, davant el deplorable estat de l'església de Terradelles, el visitador episcopal va obligar "per censuram ecclesiasticam" que els habitants de Sant Andreu del Vilar contribuïssin amb la resta de parroquians a reparar-la i a comprar llibres, draps i calzes; finalment, els dinou habitants del veïnat de Millars, de la parròquia de Madremanya, van ser excomunicats l'any 1337 per no voler contribuir econòmicament a la reparació del temple parroquial.¹⁵⁹

És possible que aquestes mancances siguin degudes a la poca estructuració interna de les obrieres parroquials. Per molt que, el 1315, a Mieres l'"opus ecclesie regitur bene per illos quibus comititur gubernacione ipsius operis",¹⁶⁰ el cas més general devia ser el contrari. A la vila de la Bisbal l'any 1326 no hi havia ningú "qui-s entremeta dels feyts comuns de la sglea del dit loch ne de leuar e prestar los drets de la obra d'aquella, ans per contrast los dits drets se perden per ço cor no és qui-ls deman"; per aquest motiu, el bisbe de Girona, senyor del lloc, va manar al batlle Guillem sa Frigola que amb quatre prohoms de la Bisbal "n-elegiscats ·x· e aquesl ·x· elegesquen-ne dos que sien lex o d'altres qui sien bons e sufficiens" i els forcés "que prenen aquel càrrech e aquel offici ab algun dels clergues de la sglea ésser hy volen e açó-s faça encontinent com peril sia en la triga".¹⁶¹ De manera semblant, l'any 1342 la universitat de la vila de Caldes, reunida al cementiri, va nomenar dos procuradors laics i el sagristà de la parròquia per recollir i administrar les rendes de la sagristia, l'obreria i les llànties de l'església de Sant Esteve i Santa Maria i de les capelles de Sant Grau i Sant Maurici, amb capacitat per exigir les quantitats degudes a tothom i amb l'obligació de passar comptes al final.¹⁶²

Aquestes regulacions, realitzades en dues viles importants, coincidien amb la voluntat del bisbe Arnau de Mont-rodon. L'any 1339, a través d'una constitució sinodal, va establir la forma d'elegir els obrers, que, sota la supervisió d'un clergue, havien de portar els comptes de l'economia de la parròquia i assegurar el bon estat del temple, dels llibres i dels ornaments litúrgics necessaris per al culte. El text és ben explícit:

159. ADG, Lletres, vol. U-3, f. 8r (1327.09.25) i f. 173v (1328.10.27), Visites pastorals, vol. P-4, f. 62v (1329.06.10), i Notaria, vol. G-12, f. 73v-74r (1337.04.04).

160. ADG, Visites pastorals, vol. P-1, f. 55v-56r (1315.08.24).

161. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 191v (1326.09.19); cf. document 18.

162. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 24, f. 99r-v (1342.01.25).

Item cum, propter defectum operariorum sive procuratorum operis ecclesiarum parrochialium nostre diocesis, ipse ecclesie in refectionibus, libris et aliis necessariis frequenter dampna et dispendia patiantur, ideo statuimus quod, in singulis parrochiis nostre diocesis, singulis annis eligantur per uniuersitatem uniuscuiusque parrochie duo operarii ex parrochianis ipsius ecclesie quibus adiungatur unus ex clericis ecclesie ipsius parrochie, qui se intromittant de negotiis ipsius ecclesie et cuncta necessaria ipsi ecclesie, tam in reparationibus, quam in libris, ornamentis, et aliis necessariis ipse ecclesie, provideant et audiant rationes seu computa operariorum anni preteriti, habeantur potestatem faciendi eis finem generalem si apparuerit eis bonum computum reddidisse, super quibus eorum conscientias intendimus onerare.¹⁶³

Es tracta, més que de la institucionalització d'unes pràctiques de gestió de les parròquies per part dels feligresos laics, que ja existien amb anterioritat, de la reacció del cap de l'església davant de les mancances detectades en les obreries i en l'estat exterior i interior dels temples cristians. Tanmateix, els problemes no es resolgueren immediatament. En una nova sinodal del 1340 el bisbe Arnau obligava tots els clergues de la diòcesi a comprar un exemplar de les constitucions sinodals "ad expensas operis ecclesiarum"; el 1343 encara mancaven obrers a Corçà, on dos laics i un clergue beneficiat van ser nomenats pel bisbe per administrar l'obra de l'església de Corçà i les deixes pietoses dels feligresos; el 1350 a Solius els parroquians no volien elegir obrers; el 1351 els obrers de Sant Andreu Salou van pagar 143 sous per un breuari; quatre anys després el bisbe va manar que els obrers elegits de Sant Julià de Ramis realitzessin bé la seva feina i el 1368 els de Sant Cebrià de Lledó van encarregar un legendari santoral a un canonge de Sant Martí Sacosta.¹⁶⁴

Tot i els problemes, les obreries s'havien generalitzat a pràcticament totes les parròquies gironines. Segons el registre de la *decima ecclesiastica* del 1364, comptem vuitanta obreries a l'ardiaconat de Girona —al 82,5% de les parròquies— i cinquanta-set a l'ardiaconat de la Selva —al 93,4% de les parròquies— (cf. mapa 30). Es tractava, doncs, d'una institució ben consolidada que contribuïa a la dècima amb unes quantitats molt inferiors a la majoria de beneficis eclesiàstics en mans de clergues. En algunes parròquies, l'obra havia estat apropiada per

163. CSG, p. 138.

164. ADG, Lletres, vol. U-6, f. 142v-143r (1343.04.28), vol. U-16, f. 33v-34r (1350.04.08), i vol. U-27, f. 15v (1355.09.29), i Notaria, vol. G-26, f. 9v (1351.05.06), i vol. G-51, f. 34r (1368.10.29); cf. CSG, p. 142.

clergues establerts en beneficis ben magres de recursos econòmics: a les parròquies de Granollers de Rocacorba, Sant Climent d'Amer, Sant Aniol, Sarrià, Peratallada, Sant Miquel de Cladells, Reminyó i Torredra, un clergue pagava la dècima pel seu benefici i, a la vegada, per l'obra.¹⁶⁵ La variabilitat de les contribucions de les obreries parroquials a la dècima del 1364 està directament relacionada amb la importància del temple parroquial: les tres obreries que paguen més de 10 sous el 1364, Caldes de Malavella, Llagostera i Madremanya, corresponen a alguns dels llocs més poblats; a l'altre extrem, les obreries de Torrent, Boadella, Salt, Sant Medir i Palol d'Onyar, estaven exemptes del pagament, per la menudesa del valor de les seves rendes. Cal assenyalar també el predomini, en terres de l'ardiaconat de Girona, dels pagaments inferiors a 2 sous, a la vegada que a la plana de la Selva la majoria de contribucions arribaven als 5 sous; es tracta d'un testimoni més de les diferències entre el gran nombre de parròquies petites a l'ardiaconat gironí i la major extensió i menor quantitat de parròquies selvatanes.

Els recursos econòmics de les obreries

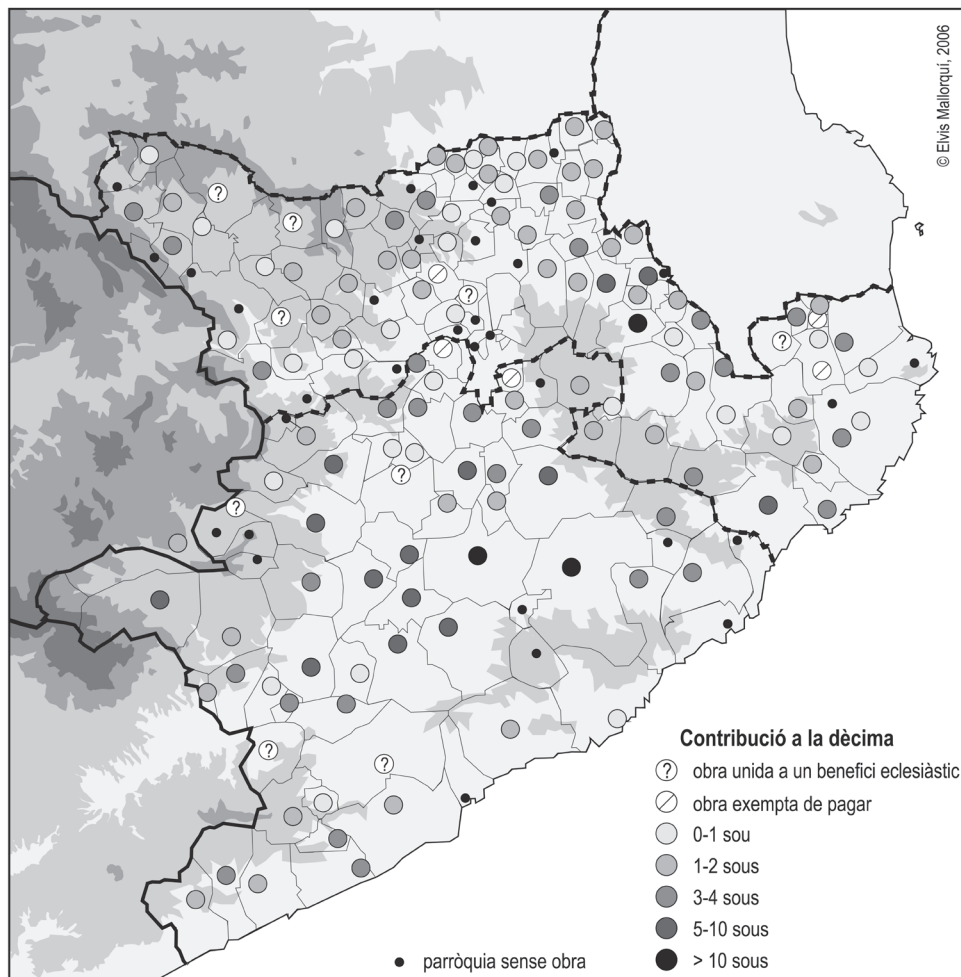
A les contribucions de les obreries en les dècimes eclesiàstiques i les despeses de manteniment de les esglésies i d'adquisició de llibres i ornaments, cal afegir-hi altres obligacions. Els obrers, per exemple, pagaven una part de les procuracions derivades de les visites pastorals efectuades pels bisbes o pels seus agents, tal com va quedar enregistrat el 1306.¹⁶⁶ També havien de satisfer uns quants censos en espècie —copes d'oli, candeles— o diners per anar “ad crismam”, és a dir, a buscar el crisma en el sínode diocesà.¹⁶⁷ En un cas, a Sant Climent d'Amer, el visitador del 1329 va requerir els parroquians, a canvi d'obtenir “totum jus sacristie” —per algun motiu que desconeixem—, per tal que “faciant totum seruicium pertinens ad sacristiam, scilicet

165. El clergue de Cladells, per exemple, “jurauit ad Sancta Dei Euuangelia quod istius anno fructus beneficii cum fabrica non ualuunt .viii. libras”; cf. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802, f. 19v-20v, f. 22r, f. 27r, f. 32v-33v (1364...).

166. En parròquies petites —Llaneres i Sant Pol de la Bisbal— qui pagava les procuracions eren els obrers i els domers, mentre en parròquies més poblades —Monells i Sant Sadurní— també hi participaven els capellans, cf. ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 22v-26v (1306.04.19-1306.05.09).

167. Els diners per anar al sínode els rebia el diaca de Quart el 1308, mentre que les copies d'oli es documenten a Ravós del Terri el 1317 i a Sant Mateu de Montnegre el 1325; també a Ravós el domer rebia una lliura de candeles; cf. ADG, Cúria, Testaments i Causes Pies, pergami núm. 35 (1308.04.22); ADG, Seu de Girona, ardiaconat de Girona, pergami núm. 48 (1317.09.15), i Cabiscol, pergami núm. 4 (1325.03.03); documents núms. 10 i 16.

MAPA 30
Les obres parroquials en el registre de la *decima ecclesiastica*,
1364

Font: ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364); cf. apèndix 2.

pulsare campanas et lampadas attendere et abtare et oleum ponere et ecclesiam mundare et pannos lauare et ostias facere et uinum habere ad misas et ad crismam miterere et decima soluere”.¹⁶⁸ Més cap a la fi

168. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 108v-109r (1329.11.13).

del segle XIV, eren els encarregats de contractar pintors i artesans per elaborar molts retaules gòtics de temples parroquials, d'estimar el valor dels beneficis eclesiàstics de la parròquia per comunicar-ho als visitadors episcopals i també d'administrar temporalment capelles, esglésies i beneficis vacants.¹⁶⁹ Per tot plegat, calia que els obrers disposessin d'un finançament econòmic suficient que procedia de quatre fonts diferents: la gestió del patrimoni en terres de l'església o de l'obreria, la participació en els delmes i en les oblacions parroquials, l'obtenció de donatius dels feligresos i la percepció gairebé íntegra d'alguns drets que gravaven tots els parroquians.

Del patrimoni territorial de l'obreria, sabem que el capellà de Ravós rebia alguns censos "de redditibus dicte opere", entre els quals hi havia la lliura i mitja de cera que procedia d'un camp establert el 1317 pels obrers de Ravós; igualment, a Riudellots de la Selva, l'any 1341 el sagristà i un parroquià, com a "operarii, procuratores et amministratoros operis seu fabriche dicte ecclesie", van reduir els agrers que prestava un camp situat prop del riu Onyar a un cens de 3 sous i 6 diners anuals.¹⁷⁰ Els obrers tenien facultat per comprar, vendre o establir terres sempre, però amb la corresponent llicència episcopal: el 1329 el clergue de Santa Àgata de Montnegre i els obrers van ser denunciats perquè "dederunt in amphiteosim [Petro Sagrera] quoddam patium terre quod est de cimiterio consacrato" sense el permís del bisbe.¹⁷¹

Pel que fa al delme, les obrieres parroquials gironines només en rebien parts menors i de poc valor, tant de productes concrets com l'oli —Granollers de Rocacorba, Llançà, el Sallent i el Torn— o el gruan —Crespià i Fontcoberta— com de petits conjunts de parcel·les o masos de titularitat de l'església, de la capellania, de l'obra o d'altres —Borgonyà, Llampalles, Saus, Caldes, Pinqueró, Queixàs, Montagut, Porqueres i Pujarnol— o, fins i tot, dels beneficis dels molins —Argelaguer.¹⁷² En d'altres parròquies, les obrieres cobraven uns censos fixos,

169. FPCC, p. 69 (1388); GUILLERÉ, "Les visites...", p. 144-145; PUJOL, M., *Pintors i retaules dels segles XIV i XV a l'Empordà*, Figueres: Institut d'Estudis Empordanesos, 2004, p. 23-25 i 66. L'administració de beneficis eclesiàstics pels obrers es detecta, entre d'altres indrets, el 1357 a la capella de Santa Margarida d'Anglès i entre el 1405 i 1407 a la sagristia de Sant Mateu de Montnegre, cf. ADG, Lletres, vol. U-32, f. 201r (1357.12.14), vol. U-105, f. 65v (1405.07.09), vol. U-106, f. 20r-v (1406.03.30) i vol. U-107, f. 79r (1407.09.03).

170. ADG, Seu de Girona, ardiaconat de Girona, pergami núm. 48 (1317.09.15); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381, f. 56r (1317); ACSCF, fons Rovirola-Batlle, caps 1, pergami núm. 6 (1341.03.05); cf. document 22.

171. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 77r-v (1329.06.30).

172. LVBG, núms. 24, 50, 58, 132, 169, 207, 291, 323, 329, 341, 366, 370, 373, 385, 386 i 391 (1362-1371). En el cas de Borgonyà, els obrers cobraven el delme i la

normalment en espècie, que s'extreien "super tota ista decima majori antequam diuidatur", és a dir, de la pila del delme major abans que se'n fessin les parts. Els pagaments en ordi eren majoritaris: l'obreria de Fellines n'obtenia una quartera, les de Ruplà i Vilafant una mitgera, la de Viladasens tres quarteres, les de Cartellà, Santa Llogaia d'Alguema i Cantallops dos mitgeres, les de la Garriga i Verges tres mitgeres i les de Borrassà, Vilamalla i Vilatenim quatre mitgeres; també es pagaven censos en blat i diners a Santa Cecília de Càrcer, en oli a Garrigàs i en civada i espelta a Salitja.¹⁷³ A part del delme, els obrers rebien part de les oblacions: l'any 1335 el sagristà de Sant Cebrià dels Alls va acordar amb els dos obrers de la parròquia que la tercera part de les ofrenes en pa o en diners a l'altar de Santa Maria en les quatre festivitats marianes de l'any "conuertatur et conuerti habeat in utilitatem et ornamentum eiusdem altaris per dictos operarios".¹⁷⁴

Com en segles anteriors, als segles XIII i XIV van continuar les deixes pietoses de petites quantitats de diners a les obrerries parroquials efectuades pels feligresos en el moment de redactar testament. Així ho prova l'anàlisi dels testaments enregistrats a la notaria de Monells (cf. taula 42). El més rellevant, però, és la certesa que els obrers garantien que les donacions testamentàries no quedessin en paper mullat: el 1291 el clergue Arnau de Casadevall, de la parròquia d'Usall, va deixar unes rendes per tal que Bernat Vilana i els seus familiars mantinguessin encesa una llàntia al temple, però si aquests "essent negligentes in predicto servicio faciendo, volo et mando quod operarii ecclesie predictae, qui pro tempore fuerint, habeant potestatem recipiendi predictum oleum et faciant bene et complete servicium antedictum"; el 1332 Ramon Nadal de Madremanya va disposar que, en cas que el seu hereu ho incomplís, els obrers de la parròquia s'encarreguessin de les deixes al temple parroquial per les tortes de cera i per les almoines de Tots Sants, Pasqua i Sant Miquel; el 1350 els obrers de Monells van reclamar judicialment al marmessor del falconer del comte d'Empúries l'entrega d'un anell d'or i safir llegat a la parròquia.¹⁷⁵

primícia del mas Cornellà o Freixenedell almenys des del 1329, cf. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 53v-54v (1329.06.02). La situació de les terres gironines contrasta fortament amb la d'Andorra, on el delme restà controlat, en bona mesura, pels feligresos, cf. VIADER, *L'Andorre...*, p. 324-327.

173. *LVBG*, núms. 10, 32, 59, 60, 100, 123, 124, 146, 148, 187, 250, 306, 307 i 313 (1362-1371).

174. ADG, Notularum, vol. G-9, f. 144r-v (1335.09.04); cf. document 20.

175. *DB*, núm. 422 (1291.01.14); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 82r-84r (1332.12.11); ADG, Lletres, vol. U-17, f. 13v (1350.10.05).

Finalment, els obrers recaptaven alguns pagaments específics de tots els parroquians. Tal com recordava un dels Costums de Girona, els homes dels masos “tenentur integriter deliberare operariis ipsius ecclesie” tot el “bladum olei” i els altres serveis reals a què estaven sotmesos i, precisament, s’anomenava “blat d’oli” el cens d’ordi que rebia, entre el 1362 i el 1371, l’obreria de Fellines de part d’un dels delmadors de la parròquia.¹⁷⁶ En origen, devia tractar-se d’un cens per tal de garantir la il·luminació del temple a base de llànties d’oli,¹⁷⁷ però en molts casos la prestació en oli s’havia convertit en un cens en cereals destinat a pagar l’oli: el 1332 Berenguer de Casadamont d’Estrabau, de Sant Sadurní, va establir el seu mas Casadamont, per sis anys, a dos homes del veïnat de Risseu que havien de pagar tots els censos i només la meitat del “bladum olei” i del llòçol.¹⁷⁸ El cas més clar, però, és el “caputbreve bladi olei operis ecclesie Sancti Martini Veteris”, redactat entre els anys 1364 i 1388, que documenta a la perfecció com els obrers rebien més de quaranta-dues mitgeres de blat i 74 diners anuals de trenta-cinc habitants en masos i bordes —un d’ells era cavaller— i de trenta-tres homes i dones que devien residir a la cellera —dos dels quals s’havien apropiat de masos abandonats després de la Pesta Negra— (cf. apèndix 5).¹⁷⁹ Aquest capbreu, igual com els costums compilats per Tomàs Mieres que es refereixen al blat de l’oli i a d’altres drets parroquials, devia ser fruit de la terrible conjuntura socioeconòmica que va seguir a la Pesta Negra del 1348, que va deixar molts masos i moltes explotacions sense tinents i sense conrear. L’any 1356 els obrers de la parròquia de Fornells es van queixar al bisbe que trenta persones, en nom seu o com a propietaris, hereus o tutors de masos que havien quedat abandonats, contradecien a l’“ecclesie de Fornellis et eius fabriche operi in diuersis peccunie bonorum quanti<ta>tibus tam pro blado olei, cereo paschale et aliis”.¹⁸⁰ I a Borrassà, l’any 1370, ningú no pagava el blat d’oli ni els altres serveis reals pel mas Miquel, abandonat i repartit entre vuit tinents diferents; després d’un plet i d’una enquesta menada per tres parroquians, es va decidir que l’encarregat de pagar el quartó d’oli a

176. *LVBG*, núm. 60 (1362-1371); *CG*, p. 50-51.

177. El 1291 els obrers d’Usall tenien “potestatem recipiendi predictum oleum —i fer— bene et complete servicium antedicto” i el 1363 l’obreria d’Albons conservava una carbassa plena d’oli en una pica de pedra de l’interior de l’església; cf. *DB*, núm. 422 (1291.01.04); *ADG*, Visites pastorals, vol. 11 (1363.05.19); cf. SOLDEVILA, *Alimentació...*, p. 99.

178. *AHG*, Notarial, Monells, vol. 162, f. 48r (1332.10.05).

179. Al segle *xvi* s’enregistren encara pagaments similars a l’obra de Ravós; cf. *ADG*, Seu de Girona, ardiaconat de Girona, pergami núm. 150 (1520.02.29); GUILLERÉ, “Les visites...”, p. 153; PUIGVERT, *Església...*, p. 125-126.

180. *ADG*, Lletres, vol. U-27, f. 152r-153r (1356.01.14).

l'obreria havia de ser Nicolau Bernat perquè tenia l'extensió més gran del mas i, a més, el seu "carcabocium".¹⁸¹

L'obreria, sota el control de la pagesia de mas

El valor de les rendes de les obrerries no eren insignificants. Tornant al cas de Sant Martí Vell, si sumem les quantitats monetàries amb el valor de les quaranta-dues mitgeres de blat —al preu d'11 sous 6 diners cadascuna el 1364—, tenim que l'obra de Sant Martí Vell disposava anualment de 24 lliures, 11 sous i 6 diners com a mínim, ja que segurament tenia altres fonts d'ingressos.¹⁸² No ha d'estranyar, doncs, que el bisbe Arnau de Mont-rodon, amb la seva constitució sinodal del 1339, obligués els obrers de cada parròquia i un dels clergues a supervisar les "rationes seu computa operatorium anni preteriti".¹⁸³ I, malgrat aquesta disposició, es van produir uns quants conflictes a l'entorn de la gestió de les obrerries gironines.

Deixant de banda les parròquies gironines on no hi havia laics a les obrerries, perquè les seves rendes havien estat associades a un benefici dels clergues de les parròquies, segons consta en els comptes de la dècima de 1364,¹⁸⁴ existien conflictes entre els clergues i els obrers laics per la gestió econòmica de les obrerries. És el cas de Maià on el 1316 els obrers van posar el "bladum operis in quadam scrinea que est in eadem ecclesia cuius scrinee clauem dicti operarii tenebant", però el clergue, després d'oferir-los 100 sous pel blat, va acabar obrint la caixa amb una "alia clau falsa" i no els va voler pagar la quantitat acordada.¹⁸⁵ En la visita pastoral del 1329 s'enregistren problemes a Ullastret i a Paret Rufí, on les llànties havien de cremar "propter tardacionem olei" a càrrec del batlle del primer indret i del fet que els obrers del segon no volien posar-hi l'oli; a Bordils els obrers no volien compartir els ingressos del blat de l'oli amb els clergues, de manera que "bona dicti operis consumuntur et deuastantur in uano"; i a Sant Feliu de Boada els clergues es queixaven que els obrers i altres par-

181. ADG, Notaria, vol. G-50, f. 202v-203r (1370.03.31); cf. document 25. El mas Miquel podria haver tingut un molí annex d'on vindria el mot *carcabocium* —carcavà.

182. Pel preu de la mitgera del blat, cf. GUILLERÉ, *Girona...*, vol. 1, p. 302.

183. CSG, p. 138. Al nord de França es té coneixement de comptes d'obrerries o fàbriques parroquials des de la fi del segle XII; el registre més antic, però, és del 1309; cf. DELMAIRE, "Comptes...", p. 70-72.

184. Als ardiaconats de Girona i la Selva, això es dona a les parròquies de Sarrià, Sant Climent d'Amer, Sant Aniol —de Finestres—, Granollers de Rocacorba, Reminyó, Sant Miquel de Cladells, Peratallada, Vilobí i Tordera; cf. apèndix 2.

185. ADG, Visites pastorals, vol. P-2, f. 74r-77r (1316.09.25).

roquians “minuerunt quasi in tertia parte mensuram bladi olei” de manera que ja no es podien sufragar totes les despeses del temple.¹⁸⁶ Més conflictes: a Arbúcies el paborde de Breda —com a capellà de la parròquia— i el rector van excomunicar l’any 1328 set parroquians que havien administrat malament les rendes de l’església d’Arbúcies; a Palol d’Onyar, el 1333, ni l’obra ni els parroquians havien pagat la seva part en les despeses de la visita pastoral; i el 1344 a Vallcanera el rector va donar l’ordre a tres parroquians de donar comptes de l’obra parroquial.¹⁸⁷

En tots els casos precedents, la informació conservada no permet anar més enllà de la constatació de l’oposició entre clergues i obrers laics. En contrast, el cas de Sant Sadurní aporta unes dades més precises. Els quatre testimonis laics de la visita del 1329, Pere Dalmau, Pere Llaurador, Bernat sa Vall, Sadurní Lloret —habitants de la vila de Sant Sadurní—¹⁸⁸ van declarar que els “operarii dicte ecclesie nolunt reddere computum de blado olei iuuenis hominibus qui consueuerunt esse operarii nec clericis”, a la vegada que dos clergues de la parròquia, el sagristà Pere Jover i el domer Guillem Conill, afirmaven que els “operarii et pagesii nolunt soluere bladum olei nec uolunt admitere clericos ad dictum opus”.¹⁸⁹ Sembla, doncs, que l’obra parroquial estava dominada i controlada pels “pagesii” dels masos que ocupaven el càrrec d’obrer i no volien pagar ni retre comptes del blat de l’oli; i, en efecte, els dos obrers —Ramon d’Estrabau i Guillem Sureda— que el 1332 van vendre per un any “totum bladum ecclesie” eren habitants de masos de la parròquia, igual com l’arrendatari d’aquest any —Bernat Mas de Banyeres—. ¹⁹⁰ En canvi, ni els “iuuenes homines” —homes propis sense mas— que havien ocupat l’obreria amb anterioritat ni els clergues hi eren admesos. De fet, la divisió social existent al si de la comunitat afectava també la cohesió interna del petit grup de clergues de Sant Sadurní: el sagristà i el domer contraris als pagesos dels masos van

186. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 18r-v (1329.05.21), f. 58v-59r (1329.06.06), f. 67r-v (1329.06.18) i f. 124r-v (1329.11.21).

187. ADG, Lletres, vol. U-3, f. 64r-65r (1328.01.31), vol. U-5, f. 118r (1333.09.27), i vol. U-8, f. 3v (1344.04.08); cf. MARQUÈS, *Arbúcies...*, p. 28.

188. Segons el capbreu del 1336, Pere Dalmau i els infants del difunt Bernat de Vall tenien albergs a la vila de Sant Sadurní i Pere Llaurador hi tenia unes cases; no s’esmenta cap habitatge de Sadurní Lloret, però el probable pare d’aquest, Berenguer Lloret, havia declarat tenir el 1316 unes cases al barri del castell de Sant Sadurní; cf. ADG, Mitra, calaix 17, pergami núm. 42 (1316.01.28); ADG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 110, f. 32r-33r (1336.08.22), f. 50v-51v (1336.08.28), f. 85r-v (1336.09.10) i f. 104r-105r (1337.01.24).

189. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 61r-v (1329.06.08); cf. document 19.

190. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 28v (1332.07.26).

ser acusats de tenir concubines i fills pels dos altres clergues, Arnau Boïga i Guillem Hualger, el primer dels quals era originari d'un mas de la parròquia.¹⁹¹

La conflictivitat social detectada en el si de l'obreria de Sant Sadurní podia existir en d'altres indrets. A Ullastret el 1326 es va produir una "controuersia inter pagesios ex una parte et juuenes homines ipsius loci ... ex alia super iuribus per eos ecclesie eiusdem loci prestandos esse".¹⁹² Aquí, potser, els pagesos dels masos també controlaven l'obra parroquial en contra dels interessos dels vilatans. En dues parròquies més, les de Ravós del Terri i de Fornells de la Selva, podem confirmar el predomini dels habitants dels masos en el si de l'obreria (cf. taula 44). A Ravós, els obrers esmentats l'any 1317, Joan de Casesdemont i Guillem Ros, i els seus antecessors en el càrrec, Guillem d'Hortes i Bernat Pagès, eren "rustici" i propietaris útils de masos segons el capbreu del mateix any.¹⁹³ A Fornells, els sis laics que el 1329 responien al visitador episcopal, entre ells el batlle —Tomàs Balrat— i els tres obrers —Vidal de Comes, Nicolau Estrader i Jaume Ferrer—, residien probablement en masos.¹⁹⁴

TAULA 44

Procedència social dels obrers i testimonis en les visites pastorals, 1304-1329

<i>Parròquia</i>	<i>Masos</i>	<i>Viles i celleres</i>	<i>Altres</i>	<i>Desconeguda</i>	<i>Total</i>
OBRERS					
Fornells de la Selva, Sant Cugat de	3				3
Ravós del Terri, Sant Cugat de	4				4
Sant Sadurní	2				2
Total	9				9
	(100%)				

191. D'Arnau de Boïga, cf. notes 89, 90, 91 i 92 del capítol 7. Guillem Hualger residia al barri de Sant Sadurní; cf. ADG, Mitra, calaix 17, pergami núm. 42/30 (1316.01.27); i AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 110, f. 64r-v (1336.08.30).

192. Malauradament, desconeixem els motius concrets del conflicte; cf. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 109v (1326.07.16).

193. ADG, Seu de Girona, ardiaconat de Girona, pergami núm. 48 (1317.09.15); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381, f. 15v-16v (1309.08.08), f. 32r-34r, f. 60r i f. 62r (1317.08.08).

194. ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 90v-91r (1329.10.22). Altres documents confirmen l'existència dels masos Vidal de Comes, Estrader de Vilaruric i Ferrer a l'inici del segle XIV; cf. MARQUÈS, J. M., *Masos de Fornells*, Fornells de la Selva: Ajuntament, 1999, p. 227-235.

<i>Parròquia</i>	<i>Masos</i>	<i>Viles i celleres</i>	<i>Altres</i>	<i>Desconeguda</i>	<i>Total</i>
TESTIMONIS					
Alls, Sant Cebrià dels	9			2	11
Campllong, Sant Quirze de	6		1	4	11
Cervià, Sant Genís de	4	4		4	12
Cruïlles, Santa Eulàlia de	5	5			10
Fitor, Santa Coloma de	5				5
Fornells de la Selva, Sant Cugat de	3				3
Llambilles, Sant Cristòfor de	4	2		1	7
Lloret, Sant Romà de	8	1		1	10
Monells, Sant Genís de	4	12	2	3	21
Montnegre, Sant Mateu de	3				3
Ramis, Sant Julià de	4	1			5
Ravós del Terri, Sant Cugat de	7				7
Salou, Sant Andreu	2		4		6
Sant Sadurní	4	10		1	15
Santa Àgata	3		2		5
Santa Pellaia	7				7
Terri, Sant Andreu del	2			3	5
Terri, Santa Llogaia del	3		6		9
Total	83 (54,6%)	35 (23%)	15 (9,8%)	19 (12,5%)	152

Font: Visites pastorals (cf. taula 4).

Si eixamplem la comparació dels noms dels parroquians citats als registres de visita entre els anys 1304 i 1329 i les declaracions dels capbreus de les poblacions millor documentades podem distingir dos grups de parròquies: d'una banda, a les menys poblades, on tampoc existien nuclis rellevants de població concentrada, tots els testimonis interrogats a les visites eren habitants dels masos; de l'altra, a les parròquies més poblades i amb nuclis de població en ràpid procés de creixement, es documenta una major presència dels vilatans. D'aquesta manera, podem entendre el rerefons social dels conflictes existents en algunes parròquies gironines: els pagesos de mas controlaven l'obreria parroquial —el blat de l'oli i els altres recursos— en contra dels interessos dels homes joves que vivien en nuclis concentrats i que els podien denunciar als clergues i als visitadors episcopals.¹⁹⁵ El cas de Sant Sadurní no seria tan excepcional a les terres gironines.

195. A l'època moderna pervivia el predomini dels homes de mas en les obrieres parroquials, si bé s'havia regulat de manera equitativa la participació de pagesos i menestrals a la institució, cf. BLOCH, *La historia...*, p. 423; PUIGVERT, *Església...*, p. 111-167; *id.*, "Parròquia i societat...".

CONCLUSIONS

Des de la celebració del IV Concili del Laterà, l'any 1215, els dirigents de l'Església es van començar a preocupar seriosament per l'adoctrinament dels laics en la fe cristiana, mentre molts dels seus intel·lectuals més reconeguts van escriure textos catequètics i van pronunciar sermons famosos amb aquest mateix objectiu. En l'àmbit local, les celebracions litúrgiques, la predicació de rectors, bisbes i frares, el cant, les mostres de pietat, les processons, la devoció per les relíquies, les escenificacions teatrals i les pintures murals dels temples contribuïen a enfortir els principis de la fe cristiana entre els laics. Calia, a més, que els feligresos exterioritzessin públicament la seva fe mitjançant la recepció dels sagraments eclesiàstics: el baptisme, la confirmació, la confessió i la comunió, el matrimoni i l'extremunció. La documentació medieval no es refereix de manera equitativa a cada sagrament, però sabem que tots s'administraven als segles XIII i XIV i que la majoria de la població rural, amb comptades excepcions, els rebia de manera adequada. A més, hi havia feligresos que participaven de manera més activa en la vida religiosa local, ja sigui a través d'una confraria, ja sigui a través dels donatius efectuats en testament als clergues, als altars, a misses, als pobres, a l'obreria. També n'hi havia d'altres que, al contrari, eren amenaçats o castigats amb l'excomunió per agredir clergues, per casar-se clandestinament, per no pagar els drets parroquials, per no complir amb les deixes testamentàries dels seus familiars difunts, per practicar la usura. Molt sovint, amb l'advertència que aquestes accions eren pecaminoses i conduïen a la condemna eterna de les ànimes, els visitadors en tenien prou per reformar les actituds dels laics de les parròquies rurals, de manera que no van haver de recórrer, com sí que va passar a la ciutat de Girona, a les fogueres on van cremar alguns beguins sota ordres dels inquisidors.

L'aparent uniformitat que l'Església imposava als feligresos laics, que a partir del segle XIII ja eren designats col·lectivament amb el nom de "parroquians", xoca frontalment amb la divisió de la societat rural en diferents grups que mantenien unes relacions ben diferenciades amb la institució de la parròquia. En un extrem hi havia els poderosos, els senyors i els cavallers, els quals havien controlat tradicionalment, des del segle XI com a mínim, els delmes i els clergues que servien en les parròquies rurals. Al segle XIV nobles i cavallers mantenien, en una proporció elevada, la possessió dels delmes parroquials, si bé havien de reconèixer que els tenien en feu pels bisbes i, en cas de traspàs hereditari, donació o venda, havien de pagar els lluïsmes corresponents. En canvi, a mesura que els bisbes exercien un control més

estricta sobre la formació i el nomenament dels clergues parroquials, els nobles i cavallers van començar a desvincular-se de les parròquies i a distanciar-se dels feligresos: en la mesura de les seves possibilitats econòmiques, preferien ser enterrats en monestirs als quals havien efectuat importants donacions i també celebrar la missa en capelles construïdes als seus castells i cases fortes. Molts cavallers, però, no van aconseguir arribar a aquest nivell i van intentar utilitzar la parròquia rural per a fer visibles les distàncies amb els pagesos: s'asseien en cadires i no al terra, demanaven ser enterrats en tombes a l'interior de les esglésies i no al cementiri, etc. Aquestes actituds, però, van generar uns quants conflictes entre ells i els rectors parroquials que, d'acord amb les directrius episcopals, s'oposaven a les seves voluntats.

A l'altre extrem, hi havia un altre grup de persones que també s'aprofitava dels recursos de les parròquies, si bé a una escala molt diferent: es tracta dels pobres i malalts que, en principi, eren atesos per les pròpies famílies del camp fins que les crisis de subsistència derivades del creixement demogràfic dels segles XIII i XIV van empobrir una part important de la població rural. És quan es difonen, a les ciutats, els hospitals i les almoines que concedien pa i vestits a un gran nombre de pobres. Tanmateix, a les parròquies rurals també existien petites almoines que, alguns dies a l'any, concedien als pobres petits donatius procedents de les donacions pietoses de molts parroquians desitjosos d'aconseguir la salvació eterna per a llurs ànimes.

Entre ambdós extrems, entre els senyors i els pobres, hi havia la majoria de la població rural que contribuïa al sosteniment econòmic de les parròquies —i de la senyoria— a través del pagament dels delmes, les primícies i les altres oblacions i que, a canvi, podia aspirar a participar activament en la seva gestió. No era un grup homogeni: hi havia, en primer lloc, una distinció fonamental entre els homes i dones francs per residir en ciutats i viles que havien obtingut franqueses i els que continuaven sotmesos a servitud; i, en segon lloc, aquest darrer grup es dividia entre els *rustici*, homes propis amb un mas o borda, i els *iuvenes homines*, homes propis sense mas que residien normalment en celleres i nuclis sense franqueses. Les diferències entre aquests dos darrers grups s'evidenciaven a l'interior de la parròquia, especialment en l'obreria, la institució que s'encarregava del manteniment de l'edifici parroquial i de l'adquisició dels objectes litúrgics i dels vestits sacerdotals. Abans que el bisbe Arnau de Mont-rodon en regulés les funcions, la forma d'elecció dels obrers i la supervisió dels comptes l'any 1339, les obrieres ja existien en moltes parròquies gironines. En les visites pastorals del primer terç del segle XIV, molts laics es preocupaven per l'estat de l'església parroquial i per la manca de llibres i estris litúrgics

i s'encarregaven de pagar les procuracions de visita i de vetllar pel compliment de les deixes testamentàries als altars de les esglésies. Els obrers, doncs, havien d'administrar uns recursos molt variats: petites participacions en els delmes i les oblacions al temple, petits conjunts de terres i camps en propietat de l'obreria i, sobretot, uns pagaments anuals de tots els parroquians, entre els quals destaca el *bladum olei*. En conseqüència, podien sorgir alguns conflictes en la gestió de l'obreria: en algunes parròquies era controlada per clergues que tenien beneficis insuficients; en d'altres, eren grups de parroquians que no acceptaven la intromissió dels clergues i que gestionaven la institució en profit seu. És aleshores que sorgeixen enfrontaments entre "rustici" i "iuvenes homines" pel control de l'obreria.

En definitiva, la societat rural de la diòcesi de Girona, al segle XIV, estava plenament cristianitzada, però això no constituïa cap bloc homogeni en creences, pensaments i actituds, que potser era l'ideal que pretenia imposar la jerarquia eclesiàstica de l'època. La presència d'homes francs, homes propis amb mas, homes joves sense mas i pobres, a l'interior de les parròquies, juntament amb l'existència de nobles i cavallers que s'aprofitaven dels recursos de les parròquies, posa en evidència la veritable complexitat de la societat rural medieval, que molts historiadors havien reduït a la dialèctica, amb permís del clergat, entre senyors i pagesos.

PARRÒQUIA I COMUNITAT RURAL

En paraules de Robert Fossier, a partir de l'any 1000 s'inicia una etapa en la història de les societats europees caracteritzada per l'*encellulement*, o enquadrament, de les poblacions rurals. Diversos processos simultanis i interdependents, amb múltiples variants locals, van difondre arreu del continent unes estructures similars d'organització de la societat: les cases on vivien famílies nuclears, les parròquies al voltant d'un temple, les senyories caracteritzades pel castell i les comunitats rurals capaces de gestionar autònomament els seus recursos.¹ En la present recerca sobre el bisbat de Girona, hem destacat el pes important del poblament dispers en masos, originats pel fraccionament de les vil·les i vilars altmedievals, fins al punt que tant la parròquia com la senyoria s'hi hagueren d'adaptar: tant per al delme com per a les rendes senyorials es prenen els masos com a unitats bàsiques per a la seva recaptació. Ara bé, mentre l'enquadrament parroquial, generalitzat entre els segles x i xi, es va mantenir molt estable fins al segle xiv, la majoria de les senyories gironines que no disposaven de drets jurisdiccionals sobre un territori es van fragmentar fins a constituir dominis massa petits com per poder ordenar el territori i la societat al seu entorn. Queda pendent una qüestió: l'estudi de la formació de les institucions comunitàries gironines, les *universitates*, i el seu paper en la recaptació i el pagament d'impostos, la regulació col·lectiva de la producció i l'organització de la defensa, tasques que per molts historiadors no tenen res a veure amb la parròquia.²

1. FOSSIER, *La infancia...*, vol. 1, p. 191-433.

2. MORSEL, "Les logiques...". Per a una visió global sobre el naixement de les comunitats rurals a l'Occident europeu, cf. FOSSIER, R., "Les communautés villageoises en France du Nord au Moyen Âge", dins *Les communautés villageoises en Europe Oc-*

Tanmateix, en dues àrees ben properes al bisbat de Girona i a la Catalunya Vella on s'han estudiat a fons les formes i els processos vinculats al naixement de les comunitats rurals, s'ha considerat que la parròquia va tenir-hi un procés no sempre decisiu, però sí important. D'una banda, al litoral del Llenguadoc, els senyors van aconseguir concentrar el poblament rural al voltant dels seus *castra*, en els quals, a partir del segle XII, es van consolidar els grups de "probi homines castri" que aconsellaven els senyors i els seus batlles en matèria judicial o que feien d'àrbitres entre els veïns; al segle XIII, la pressió i la negociació dels prohoms van aconseguir franqueses o costums que permetien la constitució de la comunitat com a *universitas*, és a dir, en la institució basada en l'assemblea dels caps de casa del poble que elegien uns representants permanents —cònsols, síndics— per a administrar els afers de la comunitat delegats pels senyors; més cap al segle XIV, l'assemblea general va quedar reduïda a la reunió d'uns quants prohoms, membres de la minoria dirigent i benestant de la comunitat, que també va controlar l'obreria parroquial, les confraries i les institucions de beneficència local, fins al punt de nomenar els mateixos obrers.³

D'altra banda, a les valls d'Andorra, les comunitats dels segles XI i XII formaven part de l'exèrcit i dels tribunals de justícia, gestionaven les pastures i els espais comunals i controlaven les parròquies, els seus clergues i els seus delmes; a més, l'any 1162, van escollir uns representants per prestar homenatge i jurar fidelitat en nom de tots els habitants de la vall. Ara bé, des de la fi del segle XIII, l'evolució econòmica, la presència dels notaris, la senyorialització i la modificació del règim de successió van donar pas a un govern de notables que volia dirigir les comunitats des de dins i aprofitar-se, en benefici propi, de l'explotació de les muntanyes i emprius.⁴

L'objectiu del present capítol és analitzar els processos de formació de les comunitats rurals del bisbat de Girona, les seves funcions, la

cidentale du Moyen Âge aux Temps Modernes. Flaran, núm. 4, 1984, p. 29-53; GARCÍA DE CORTÁZAR, J. Á., "Les communautés villageoises du Nord de la Péninsule Ibérique au Moyen Âge", dins *Les communautés...*, p. 55-77; OURLIAC, P., "Les communautés villageoises dans le Midi de la France au Moyen Âge", dins *Les communautés...*, p. 79-115; GENICOT, *Comunidades...*, p. 107-117; BOURIN, M., "Historiographie des communautés de la France méridionale", dins *La formation des communautés d'habitants au Moyen Âge*, <<http://lamop-univ-paris1.fr/W3/xanten/xantenBourin.htm>>.

3. BOURIN, *Villages...*, vol. 1, p. 287-289, 301-304 i 311-326, i vol. 2, p. 145-154, 166-174, 173-179 i 285-320; *id.*, "Les solidarités villageoises et l'écrit: La formalisation des années 1150-1250. L'exemple languedocien", dins *Cofradías...*, p. 31-32, 40-42 i 45-49; *id.*, "De la communauté...", p. 199-201 i 206.

4. VIADER, *L'Andorre...*, p. 285-327, 337-347 i 387-392; VILANOVA, "Marc...", p. 272-277.

seva organització interna i les lluites en què es van veure implicades, per tal d'esclarir-hi quina va ser l'aportació de la parròquia. Caldrà veure, doncs, si la solidesa de la implantació eclesial característica de les terres de Girona, que va contribuir notablement, amb els castells i les altres formes de senyoria, a la intensificació de la pressió senyorial sobre els homes i la producció, també va facilitar el desenvolupament de formes de col·laboració, de pràctiques assembleàries i d'institucions de govern local presents en moltes altres regions europees.

EL NAIXEMENT DE LES UNIVERSITATS RURALS

Si limitéssim l'enquesta sobre les comunitats rurals de les terres gironines a les que reben el nom d'*universitas*, ens hauríem de centrar només als segles XIII i XIV, perquè és en aquest moment que el mot comença a designar una comunitat amb representants permanents i amb personalitat jurídica pròpia. Amb anterioritat a aquesta data i des del segle X es detecten "comunitats vives i operants, amb consciència de la seva personalitat col·lectiva, reconeguda pel poder públic i manifestada palesament de cara enfora".⁵ Aquestes comunitats estaven encapçalades per una elit, els "boni homines", que resolien afers sorgits entre els habitants de cada lloc i que col·laboraven amb comtes i altres representants de l'autoritat en l'administració de justícia; però també tots els membres de la comunitat podien actuar conjuntament en defensa dels seus interessos o en contra de les imposicions de censos, tributs i serveis per part dels més poderosos. Dos àmbits d'actuació semblen específics de les comunitats d'habitants de les vil·les altmedievals: per un costat, l'ús de boscos i espais incults sota la forma d'empriu i a canvi del "pascuarium" que pagaven als representants del rei carolingi; per l'altre, la construcció i la dotació en béns i rendes de les esglésies parroquials.⁶ La solidesa dels vincles veïnals de les comunitats del segle X es va veure molt afectada al segle següent, quan l'aristocràcia va eliminar les franqueses i llibertats de la pagesia i va sotmetre el conjunt de la població rural al ban senyorial. La resistèn-

5. FONT RIUS, J. M., "Génesis y manifestaciones iniciales del régimen municipal en Catalunya", dins *id.*, *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1985, p. 584; *id.*, "La comunitat local o veïnal", dins *Sympòsium Internacional sobre els Orígens de Catalunya (segles VIII-XI)/I. Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. 23, 1991, p. 569-570.

6. BONNASSIE, *Catalunya...*, vol. 1, p. 268-272; BONNASSIE, P.; GUICHARD, P., "Les communautés rurales en Catalogne et dans le Pays Valencien (IXe-milieu XVe siècle)", dins *Les communautés...*, p. 79-85; TO, "El marc...", p. 218-229 i 237-239; *id.*, *Família...*, p. 54-61 i 67-72; SALRACH, "Solidaritats...", p. 43-51.

cia a aquesta imposició violenta va començar, sense gaire èxit, en el mateix segle XI a través de la Pau i Treva de Déu que només quan el comte de Barcelona va posar-la sota el seu control, ja al segle XII, va servir de fre real al poder i a la violència de la noblesa. Mentrestant, s'aprofundia la submissió personal de la majoria de la població rural, la que residia en masos.⁷

A partir de la fi del segle XII, van néixer les primeres formes de govern municipal a les ciutats i viles reials catalanes, que corresponen a associacions de defensa mútua —en forma de *coniuratio*, *confratria* o *consulatus*— davant del poder reial o senyorial, que actuaven o bé conjuntament a través d'una assemblea general de veïns o bé a través de la delegació de tasques concretes i puntuals a uns representants o síndics. En un segon moment, a mitjan segle XIII i gràcies a l'interès del rei Jaume I de cercar interlocutors locals per tal de consolidar el seu poder, a les ciutats es va definir una estructura de govern a càrrec d'un reduït nombre de magistrats —cònsols, paers o jurats— que seguia les indicacions d'un grup més gran de consellers i, de vegades, de l'assemblea general de veïns o prohoms del lloc. A partir del segle XIV, es va substituir definitivament l'assemblea general per un consell ampli constituït gairebé exclusivament per l'elit de la població i, sobretot, pels cònsols que havien consolidat el seu poder executiu i que s'havien convertit en uns càrrecs permanents; de totes maneres, fins i tot a les ciutats catalanes més grans, els governs municipals no es van desempal·legar mai de l'autoritat reial o senyorial que els va ajudar a néixer: els batlles i els veguers representaven el rei o el senyor jurisdiccional i presidien les assemblees veïnals i les eleccions de representants de la comunitat.⁸ Aquesta és l'evolució que segueix la ciutat de Girona.⁹

Universitats de castells i viles

Al darrere de la ciutat de Girona, només en unes poques viles del bisbat va néixer una forma de govern municipal al llarg del segle XIII. La presència de la cúria senyorial que administrava justícia per a tots els habitants del terme d'un castell és un dels factors que més incidí en l'aparició d'uns prohoms que actuaven com a consellers dels batlles i dels altres agents de la senyoria —jutges i notaris— i que acabaren

7. BONNASSIE, *Catalunya...*, vol. 2, p. 41-72, 105-117 i 249-267; BONNASSIE-GUICHARD, "Les communautés...", p. 85-93; AVENTÍN, *La societat...*, p. 461-474; SALRACH, "Solidaritats...", p. 57-58.

8. FONT RIUS, "Génesis...", p. 585-591.

9. GUILLERÉ, *Girona...*, vol. 1, p. 147-167.

esdevenint els representants de la comunitat que es reunia, primer, per designar síndics o procuradors per a afers puntuals i, més endavant, jurats o cònsols amb tasques més permanents. Però sempre calia que el senyor de la vila concedís als veïns la possibilitat de reunir-se, elegir representants i participar al seu costat en els assumptes col·lectius.¹⁰

Gràcies a recerques recents, basades en el buidatge dels registres de les notaries gironines i de la cancelleria reial, podem començar a dibuixar un mapa de les primeres universitats del bisbat de Girona, en concret dels ardiaconats de Girona, la Selva i el sector del Baix Ter pertanyent a l'ardiaconat d'Empúries (cf. taula 45 i mapa 31). En aquesta part del bisbat, la vila reial de Torroella de Montgrí i la vila monàstica de Banyoles obtingueren uns governs locals des de ben aviat: la població de Torroella ja va obtenir el 1237 unes primeres franqueses, que van ser confirmades el 1265 amb el jurament de vuit persones “per nos et per totam universitatem populi Turricelle cuius locum habemus”; en passar a formar part del domini reial, el 1272, la universitat es va organitzar internament de manera més eficient, per la qual cosa des de la primeria del segle XIV es documenten dos cònsols i deu consellers que es preocupen pel manteniment de l'obra del temple parroquial, del pont del Ter i de l'hospital de la vila, per la defensa dels privilegis de la vila davant dels jutges de Girona i per la representació de la vila a les corts catalanes; de totes maneres, els batlles reials continuaven prenent les decisions importants sobre l'organització de la defensa, el control dels pesos i de les mesures del mercat i l'aprovisionament en cereals de la vila de Torroella, per bé que sovint actuaven a instància i precs dels prohoms i consellers del lloc.¹¹ Mentrestant, a Banyoles, la concessió del rei Jaume I, l'any 1226, a l'abat del monestir del control sobre la justícia, el mercat i la notaria de la vila va revoltar els habitants del lloc fins al punt que van ser excomunicats; l'any 1236 els banyolins es van unir, per *sacramentum*, formant una confraria o conjuració i intentant nomenar el seu propi batlle; finalment, l'abat cedí l'any 1263 algunes llibertats i exempcions de servitud als banyolins per tal de poder competir amb el desenvolupament econòmic de les viles i llocs reials enfranquits i, quaranta anys després, el 1303, va arribar a un acord amb tres síndics o procuradors de la “universitatis hominum ville de Balneolis” per tal de crear els càrrecs de “juratos et consiliarios pro tractandis et ordinandis negociis comunibus ipsius ville”; des d'aleshores, quatre jurats i deu consellers eren elegits per

10. PONS GURI, “Compendi...”, p. 346-350; FONT RIUS, “La comunitat...”, p. 522-534.

11. CPFC, núms. 271 (1237.09.12) i 314 (1265.11.08); cf. SOLDEVILA, “Una vila...”, p. 93-99.

la comunitat en unes assemblees generals convocades i presidides per l'abat o pel seu lloctinent, es podien reunir a l'església de Santa Maria dels Turers, disposaven d'un segell propi amb la imatge de Sant Esteve i tenien poder per imposar talles al conjunt de la població, però l'abat conservava els drets sobre la justícia i l'economia de la vila.¹²

TAULA 45
Cronologia de les universitats gironines, 1250-1350

<i>Universitats</i>	<i>Girona</i>		<i>Ardiaconats</i>		<i>Selva</i>		<i>Empúries*</i>		<i>Total</i>
UNIVERSITATS DE PARRÒQUIA									
-Procuradors especials (Corçà, Fonolleres, Llaneres, Parlavà, la Pera, Regencós, Riudellots de la Selva, Sant Feliu de Boada, Sant Iscle, Ultramort, Vilatorrada, Vulpellac)	1	4		1	1	5		12	
-Sense especificar (la Garriga, Parlavà, Pineda, Sant Miquel d'Amer, Canet de Verges, Sils)		1		2	2	1		6	
UNIVERSITATS DE CASTELLS									
-Procuradors especials (Bellcaire, Brunyola, Cruïlles, Esclanyà, Llagostera, Palau-sator, Pals, Peratalhada, Ruplà, la Tallada, Ullastret, Verges)		5		2		5		12	
-Sense especificar (Albons, Bellcaire, Foixà, Lloret)	1		1			2		4	
-Altres (Sant Sadurní)		1						1	
UNIVERSITATS DE VILES									
-Procuradors especials (Caldes, Palamós, Ullà)		1		1	1			3	
-Representants electes (la Bisbal, Sant Feliu de Guíxols, Torroella de Montgrí)		1		1		1		3	
-Sense especificar (Amer, Blanes)		1		1				2	
-Altres (Santa Coloma de Farners, Monells)		1		1					
Total	2	15	1	9	4	14		45	

□ 1250-1300 ■ 1301-1350

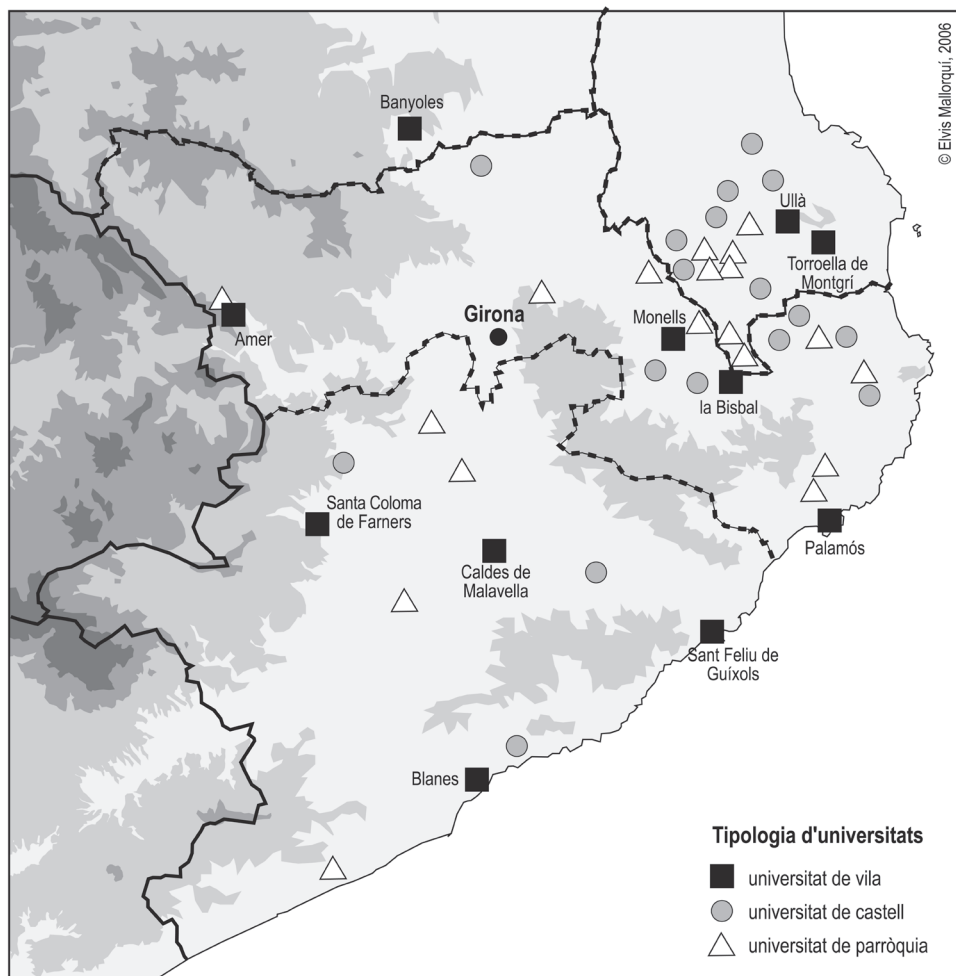
* Del comtat d'Empúries només hem estudiat el sector meridional (Baix Ter).

Font: MALLORQUÍ, "Parròquia...", p. 846-853.

12. DB, núms. 233 i 234 (1226.04.14), 235 (1226.08.18), 323 (1263.09.30), 483 (1303.04.20) i 583 (1326.05.08); cf. FONT RIUS, J. M., "Un problème de rapports: gouvernements urbains en France et en Catalogne (xiie et xiiie siècles)", dins *ib.*, *Estudis...*, p. 608-609; FARIAS, V., "Les franqueses d'una vila monàstica. El cas de Banyoles", dins *La Carta Municipal de Banyoles, 1303*, Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2003, p. 7-9; TURULL, M.; BUENO, M., "El contingut jurídic i institucional del laude arbitral de 1303", dins *La Carta...*, p. 11-15.

MAPA 31

Les universitats rurals del bisbat de Girona, segles XIII i XIV

Font: MALLORQUÍ, "Parròquia...", p. 846-853.

A semblança de Torroella i Banyoles, les viles empordaneses de Peralada, Castelló d'Empúries i Figueres van obtenir, els anys 1246, 1249 i 1323, respectivament, uns privilegis que els permetien organitzar una primera forma de govern municipal estable a l'inici del segle XIV. A part d'aquests casos, però, són ben poques les poblacions de les terres selvatanes, gironines i baixempordaneses que van desenvolupar-se fins a aquest estadi abans del 1350, per molt que hi existís una notaria

estable i que els senyors dels llocs haguessin concedit diverses franqueses i llibertats als habitants.¹³

La presència de la notaria sembla que és una condició prèvia per a la constitució de les universitats, tal com es pot comprovar a les terres baixempordaneses: mentre els primers notaris de la Bisbal, Ullastret, Monells, Sant Sadurní, Rupià, Cruïlles i Peratallada apareixen entre els anys 1232 i 1277,¹⁴ les universitats d'aquests llocs van apareixent entre la fi del segle XIII i el primer quart del XIV. A la Bisbal, l'any 1297, el batlle es va queixar, en nom del bisbe i de la universitat, de les infraccions del veguer de Girona a la jurisdicció episcopal; el 1302 els representants de la universitat de Cruïlles van arrendar, juntament amb el senyor i el batlle, el redelme de pa i vi del castell; a Monells, el 1304, quaranta-nou persones van acordar que, en cas que algú del lloc fos ferit mentre realitzés alguna tasca "per lo cuminal vel per uniuerstitatem hominum ville de Monellis", la comunitat pagaria les despeses del metge; el 1320 un home de Peratallada portava al bisbe el pagament d'una multa imposada a tota la comunitat de veïns; l'any 1322 la universitat del castell d'Ullastret va arribar a un acord de pau amb la de la Bisbal i d'altres de veïnes; el 1326 uns síndics o procuradors actuaven en nom de la comunitat de Rupià per arrendar el forn durant un any o per pagar deutes, i el 1341 la universitat de Sant Sadurní va prometre donar al bisbe el redelme dels fruits del terme.¹⁵

De manera similar a la notaria, les poblacions que van obtenir franqueses dels seus senyors tenien l'oportunitat, no només de desenvolupar-se urbanísticament i demogràficament, sinó també de potenciar les institucions de govern local. La carta de poblament i franqueses de Palamós, l'any 1279, atorgava al batlle l'autoritat per governar la vila en nom del rei, per jutjar-hi i per controlar el forn, el comerç de la sal, el mercat, la fira i la vida local, però per mantenir els carrers calia el "consensu et deliberatione quinque vel sex proborum hominum dicte

13. CPFC, núm. 316 (1267.06.21); COBOS, A., *Llibre de Privilegis de la vila de Figueres (1267-1585)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2004 [LPP], núms. 4 i 5 (1295.01.13) i 9 (1323.12.16); FARIAS, *El mas...*, p. 369. Un indicador del baix nivell de desenvolupament de les universitats del sud del bisbat de Girona és el reduït nombre d'arxius municipals gironins que conserven privilegis i concessions dels segles XIII i XIV: Banyoles, Blanes, Palamós, Sant Feliu de Guíxols i Torroella de Montgrí.

14. Cf. notes 51 i 52 del capítol 2. Per al Llenguadoc, cf. BOURIN, "Les solidarités...", p. 36-41.

15. PM, núm. 524 (1297.09.27); AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 44v (1302.12.21), i Monells, vol. 241, f. 3r-v (1304.03.08); ADG, Notaria, G-3, f. 32v-33r (1320.11.07), vol. G-6, f. 18v (1326.04.17) i vol. G-15, f. 61r-v (1341.02.19); PM, núm. 1083 (1322.02.17 i 1339.11.12); cf. MALLORQUÍ, "Parròquia...", p. 855; *ib.*, *Històries...*, p. 127-128.

ville". Aquesta és la primera notícia d'uns representants de la comunitat de Palamós, just en el moment de la seva fundació, però no és fins al 1341 que s'havia constituït la universitat local amb uns síndics i procuradors permanents al capdavant.¹⁶ Mentrestant, els habitants de Caldes i Llagostera, que entre el 1185 i el 1196 ja havien aconseguit fixar per escrit uns antics usatges amb el que rebien els comtes, van obtenir del rei Jaume I una carta de franqueses l'any 1241 en la qual es regulaven molts aspectes econòmics i jurídics que els afectaven.¹⁷ La universitat, però, no s'esmenta ni a Caldes ni a Llagostera; no va ser fins al segle XIV que en tenim les primeres notícies: el 1321 la universitat dels homes de Llagostera va comunicar al rei Jaume II que alguns veïns del lloc es negaven a pagar cenes, quèsties, remences i altres drets a Guerau de Rocabertí, senyor del lloc en nom del rei; el 1333 la universitat dels prohoms de la parròquia i vila de Caldes va nomenar uns procuradors per exigir els deutes pendents d'un ciutadà gironí i, uns anys després, el 1344, van obtenir la confirmació del senyor del lloc, Pere de Montcada, de les franqueses i privilegis anteriors.¹⁸

Algunes poblacions de senyoria laica també van rebre franqueses entre els segles XIII i XIV. Per exemple, l'any 1312 Cruïlles i Peratallada van obtenir del rei Jaume II la confirmació d'uns privilegis concedits anteriorment pels senyors locals, que consistien en la fixació de diverses prestacions senyorials—toltes, quèsties, acaptes, fòrcies, remences, eixorquies, intesties—i, per a Peratallada, la regulació del desenvolupament urbanístic i econòmic de la vila; també Pals havia obtingut un privilegi del rei Jaume II i poc després, el 1321, els síndics i procuradors de la universitat van acordar pagar 500 sous anuals a canvi d'enrunar un molí i la resclosa i de no pagar les tasques de les terres que s'hi conrearan; després de l'acord, l'assemblea de la universitat es va reunir a la plaça del castell amb el so del corn per designar nous procuradors i síndics per acudir al bisbe i entregar-li els diners.¹⁹

16. CPFC, núm. 335 (1279.12.03); SAMP, pergamí núm. 9 (1341.09.25).

17. FAC, núm. 101 (1185-1196); ADG, Almoina, Cassà de la Selva, pergamí núm. 648 (1241.02.23); cf. MALLORQUÍ-VARAS, "Un privilegi...", p. 117-118 i 121-123; *ib.*, "El privilegi...", p. 155-159.

18. ACA, Cancelleria, vol. 246 (1321.06.05); AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 7 (1333.07.12), i vol. 26, f. 90r (1344.05.10); cf. SALES, "Crèdit...", p. 55-56; SOLDEVILA, "Llagostera...", p. 201.

19. ACA, Cancelleria, vol. 198, f. 314r (1301.05.26), vol. 344, f. 100r (1309.10.12) i vol. 209, f. 168v-169v (1312.05.15); CRV, núms. 171 (1321.10.06), 173 (1321.10.23), 174 (1321.11.09), 175 (1321.11.11) i 176 (1321.11.12); cf. FARIAS, V., "Franqueses i altres cartes atorgades pel rei Jaume II a les viles de Pals i Peratallada (Baix Empordà)", dins J. M. DELGADO; J. IBÁÑEZ; J. PICH; Ll. RIUDOR, (eds.), *Antoni Saumell i Soler*, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2007, p. 285-296.

En cap d'aquests casos, com tampoc als de Blanes, Calella i Tossa, les franqueses instituïen cap forma de govern de la comunitat rural. En canvi, en algunes poblacions eclesiàstiques, els habitants s'enfrontaren durant anys i dècades als seus senyors: l'abat d'Amer, per exemple, no va concedir franqueses a la universitat de la vila fins al 1336 en què una sentència arbitral l'hi va obligar; mentrestant, a Sant Feliu de Guíxols, les cartes dels anys 1181 i 1287 no van portar cap govern municipal consistent, però la universitat de la vila, des del 1258, i els jurats que la representaven, des del 1310, van oposar-se sovint a la voluntat de l'abat de Sant Feliu.²⁰ Un cas especial el constitueixen les poblacions sotmeses directament al poder dels bisbes de Girona, que no van ser beneficiades amb cap privilegi: la presència de la notaria i de la cúria senyorial, a partir del segle XIV, va accelerar la consolidació de la universitat de la Bisbal, que l'any 1321 nomenava uns síndics per oposar-se al notari bisbalenc per les taxes de confecció de les escriptures, que el 1323 va obtenir la concessió d'un mercat setmanal, que el 1326 ja repartia unes quantes càrregues imposades pel bisbe mitjançant unes talles i que el 1328, amb permís del bisbe Gastó de Montcada, el senyor de la localitat, ja es va configurar amb l'estructura de consell municipal i síndics o procuradors permanents.²¹ Mentrestant, els habitants d'Ullà negociaven directament amb el comte d'Empúries les joves i serveis que li prestaven i defensaven amb èxit els seus drets de pastures als arenys del Ter davant les pretensions de la població veïna de Canet els anys 1271 i 1273; ja en el segle XIV la universitat local va comprar el redelme al bisbe de Girona i el 1328 imposava una talla per pagar al procurador de la comtessa d'Empúries per crims comesos contra homes de Belcaire.²²

Finalment, hi ha unes poblacions amb castell termenat que no disposaven ni de notaria permanent ni de franqueses o privilegis, però en les quals, a partir del segle XIV, ja hi ha documentada una universitat. A la plana del Baix Empordà hi havia les d'Albons, Belcaire, Foixà, Palau-sator, la Tallada i Verges en terres del comtat emporità, i

20. *CPFC*, núms. 163 (1181.06.01), 351 (1287.08.01) i 387 (1336.01.06); *AMSFG*, pergamí núm. 8 (1258.10.05); cf. JIMÉNEZ, *Sant Feliu...*, p. 62 i 73.

21. *ADG*, Notaria, vol. G-3, quadern després del f. 153 (1321.04.09); *PM*, núm. 883 (1323.03.21); *ADG*, Lletres, vol. U-2, f. 191v-192r (1326.09.19), vol. U-4, f. 95r-v (1330.05.26), i vol. U-11, f. 145r-v (1348.01...); *LBG*, núms. 51 (1326.07.15) i 185 (1344.02.13); cf. FRIGOLA, *La Bisbal...*, p. 16-17, i taula 49. De manera semblant, la vila episcopal de Bàscara ja disposava el 1344 de síndics amb poder per imposar talles; cf. *ADG*, Lletres, vol. U-7, f. 150v (1344.03.18).

22. *CCBG*, núms. 492 (1271.10.07) i 496 (1273.09.15); *PM*, núm. 322 (1276.10.19); *LBG*, núms. 119 (1328.09.13) i 120 (1328.09.15).

Esclanyà i Palau-sator a la part gironina. Mentrestant, a la Selva només hem documentat dos casos: a Lloret, l'any 1277, un grup d'homes depenents del castell va pactar amb el castlà la forma de realitzar les obres al castell i, a Brunyola, el 1350, el senyor del castell, el paborde de l'Almoïna, va aclarir amb els homes de la universitat els deutes d'una talla feta dotze anys enrere.²³ De totes maneres, això es deu al fet que en el present estudi hem deixat de banda els fons relatius al vescomtat de Cabrera, que és on es trobaven d'altres universitats de castells que, al seu torn, es dividien en universitats menors a cada parròquia del terme castral.²⁴

Universitats de parròquies

A les viles i castells on, entre la segona meitat del segle XIII i la primera del XIV, van aparèixer les primeres universitats rurals, també hi havia, és clar, lògicament parròquies que, sense cap mena de dubte, també degueren incidir en la seva aparició. La parròquia, en efecte, havia generat uns estrets vincles de solidaritat entre els veïns des del mateix moment de la construcció del temple i, sobretot, gràcies al seu continu manteniment i als vincles d'ajuda mútua que es manifestaven a través de les confraries o les almoïnes.²⁵ Per això, no ha d'estranyar l'estreta imbricació de les universitats de les viles amb la institució parroquial: per exemple, després que el 1270 els prohoms i al poble de la vila de Banyoles enderroquessin l'església de Santa Maria dels Turers per fer-ne una "*aliam rehedificandi novam, ampliozem, alciozem et longiozem facere*", l'any 1293 els obrers de la parròquia van demanar la contribució de la universitat de la vila de Banyoles per pagar les obres i el mestre de cases.²⁶

De manera semblant, els hospitals de les viles de Peralada, Castelló d'Empúries, Torroella de Montgrí i Sant Feliu de Guíxols estaven controlats pels cònsols i jurats de les universitats respectives: a Peralada, el 1300 el comanador de la casa de malalts de Sant Llätzer va presentar el clergue pel benefici de l'hospital, però quatre anys després ja ho van fer els cònsols de Peralada; a Castelló, els cònsols de la vila dirigien l'hospital i controlaven els clergues que hi servien; a Torroella de Mont-

23. ACG, pergamins del segle XIII, s. núm. (1277.01.02); ADG, Almoïna, Brunyola, pergami núm. 78 (1350.03.20).

24. PLADEVALL, A., *El Comtat d'Osona a mig segle XIV*, Barcelona: Els Comtes de la Vall de Marlès, 1972, p. 28; SABATÉ, *El territori...*, p. 81.

25. FONT RIUS, "Génesis...", p. 580-583; *ib.*, "La comunitat...", p. 498-505.

26. DB, núms. 346 (1270.01.07) i 427 (1293.02.22).

grí els prohoms de la universitat local regien l'hospital; i, finalment, la universitat de Sant Feliu de Guíxols, a la fi del segle XIV, era qui pagava l'hospitaler.²⁷ Igualment, l'obreria parroquial també estava sota control de la universitat: diversos prohoms de Torroella de Montgrí, en nom de la resta de membres de la comunitat, van nomenar els obrers els anys 1304, 1305 i 1313 i encara aquest últim any els obrers eren al mateix temps cònsols i procuradors de la vila; a la Bisbal, el 1326 quatre prohoms havien de triar, amb el batlle episcopal, deu persones que, al seu torn, elegissin els dos obrers encarregats de compartir amb el clergue de la parròquia la gestió econòmica de la parròquia; a Caldes de Malavella, el 1342, la universitat, reunida al cementiri, va nomenar dos procuradors laics i el sagristà de la parròquia per recollir i administrar no només l'obreria, sinó també les rendes de la sagristia i les llànties de l'església de Sant Esteve i Santa Maria i de les capelles de Sant Grau i Sant Maurici; i a Amer el 1343 la universitat de la parròquia de Sant Miquel, convocada a toc de campana i a so de viafors, es va reunir per escoltar la lectura d'una butlla papal que els obligava a prestar obediència a l'abat d'Amer.²⁸

Certament, les reunions dels membres de les parròquies, de tots o d'una part —els homes d'una determinada senyoria—, se celebraven normalment a l'església parroquial o al seu cementiri, els únics llocs capaços d'albergar-los a tots per tractar qualsevol qüestió que els afectés. No és estrany, doncs, que en aquests punts centrals de les parròquies apareguin les universitats dels llocs que no eren ni viles ni castells. Al bisbat de Girona en tenim uns quants exemples dels segles XIII i XIV: a la Pera, l'any 1297, els habitants de la cellera van ser convocats al davant del temple per les campanes i pel pregoner; a Lloret de Mar, el 1391, la universitat dels homes del port, del terme i de la parròquia es van reunir al cementiri de l'església de Lloret després que sonessin les campanes i el corn del castell "prout in similibus est assuetum dicta universitate in unum conuocata et congreguari".²⁹ Un cop havia

27. ADG, Notaria, vol. G-1, f. 114v (1300.04.13), i vol. G-2, f. 3r (1304.10.31); ADG, Lletres, vol. U-2, f. 26v (1326.10.23). Sobre Torroella de Montgrí i Sant Feliu de Guíxols, cf. SOLDEVILA, *Alimentació...*, p. 156-157; BORRELL, *Caritat...*, p. 15. A d'altres llocs de Catalunya, també s'ha detectat la col·laboració de la parròquia i la universitat a l'hora de gestionar els hospitals; cf. SALRACH, "Solidaritats...", p. 67-68.

28. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 191v (1326.09.19); AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 24, f. 99r-v (1342.01.25); ADG, Notaria, vol. G-17, f. 77v-78r (1343.12.02); cf. document 18.

29. ACG, pergamins del segle XIII, s. núm. (1297.07.29); PULM, núm. 8 (1391.11.24); cf. SABATÉ, *El territori...*, p. 78. Cal recordar que els homes de remença de les parròquies i llocs del bisbat de Girona, l'any 1448, es reuniren majoritàriament als cementiris o a prop dels temples parroquials; cf. AHCG, Convocatòria general dels homes de remença (1448-1449); cf. HOMS, *El sindicat...*; MALLORQUÍ, "Parròquia...", p. 156-157.

aparegut la universitat en una parròquia, també es barrejaven els afers d'una i altra institució: el 1328 la universitat de la Garriga volia dotar un benefici amb les rendes de la confraria de Sant Joan, de la mateixa població; a Pineda, l'any 1332, la universitat i el rector del lloc van presentar al bisbe un clergue per ocupar un benefici a l'església del lloc; l'any 1333 els "proceres Sancti Cipriani de Letone" van comprar una campana per a la parròquia, sense dir enlloc que ho fessin com a representants de la comunitat; i el 1350 els procuradors de la universitat de Darnius, l'any 1350, van rebre 100 sous dels marmessors del sagristà de Vilafreser per tal de comprar un calze de plata per a l'església de Darnius.³⁰ I, si calia, la universitat podia implicar-se a fons en la defensa dels drets de les parròquies rurals: és el cas de la Pera, on l'any 1336 un síndic de la universitat i el sagristà van presentar una causa contra la segregació de la parròquia de Púbol.³¹

Aquesta confusió entre universitat i parròquia a la primeria del segle XIV no ajuda a explicar les fases successives del procés de constitució d'universitats en les parròquies rurals del bisbat de Girona. Però és molt probable que aquest procés tingui com a protagonistes els grups de prohoms de les parròquies que continuaven pervivint durant els segles XII i XIII. Eren, aparentment, uns membres de la comunitat que, per la seva experiència, eren cridats per supervisar les pràctiques d'establiment de masos i terres, la gestió dels béns de vídues i orfes, la construcció de noves infraestructures en les senyories rurals i la resolució de conflictes per mitjà d'arbitratges. En tenim uns quants exemples: el 1069 els bons homes de Cervià van delimitar els límits de les àrees d'influència del senyor del castell i del prior del monestir sobre un bosc del terme; el 1159 el cavaller Arnau de Cartellà volia establir a Oliver les terres d'un mas que "ad probum homines pertinent et pertinere debent", és a dir, que les havien confiscat o les feien treballar ells; a Tordera, l'any 1231, s'havia de construir una nova ferreria "ad cognitionem Petri de Prato —el paborde de Sant Feliu de Girona— et trium proborum hominum quos ipse eligat"; i el 1286 Ferrer Barceló de Cruïlles va deixar el mas Domènec de Carreres a la seva muller i, només en cas de "necessitate famis uel nuditatis" d'ella i dels seus fills, li va permetre vendre terres del mas "ad cognitionem duorum proborum hominum dicte parrochie".³² A Riudellots de la Selva l'any

30. ADG, Lletres, vol. U-3, f. 120v-121r (1328.04.22), i vol. U-5, f. 55v (1332.09.14). AHG, Notarial, Monells, vol. 161, f. 40r (1333.07.24); ADG, Notaria, vol. G-3, f. 172r (1350.11.12).

31. ADG, Processos, vol. 154, f. 1r-2v (1336.11.29); cf. capítol 3.

32. PSMCE, núm. 19 (1069.06.23); DSFG, núm. 87 (1131.02.27); BCAH, Arxiu, pergamí núm. 10119 (1159.12.24); PSMCR, núm. 135 (1286.03.04).

1298 es documenten a la vegada dos prohoms, Guillem Dorca i Arnau Guerau, que van dictar un compromís entre el paborde de l'Almoïna, els "proceres parrochie" —el conjunt de feligresos— i el ferrer del lloc sobre les condicions d'ús de la ferreria establerta dins la cellera.³³

Els successors dels prohoms de les parròquies són, des de la fi del segle XIII, els procuradors i síndics que comencen a actuar en nom de la universitat, o assemblea de veïns, d'aquestes mateixes parròquies. Ara bé, fora de la delegació de poders per a unes funcions molt concretes, no coneixem res més dels representants de les "universitats de parròquia".³⁴ A la Pera, el 1297, els habitants de la cellera elegien uns procuradors per defensar-se en un judici a la cort reial de Girona; l'any 1320, dues persones de Regencós, en nom de la universitat, havien pagat al bisbe les multes per la invasió del lloc d'Ullà; l'any 1344 els procuradors de les universitats d'Ultramort i Sant Feliu de Boada podien imposar talles al conjunt dels veïns, possiblement per construir recs i motes i drenar terres inundades; l'any següent, trenta-set veïns de Parlavà van elegir dos procuradors per fer front al sagristà del lloc en un plet; i el 1347 els procuradors de les universitats de Parlavà i Ultramort havien de pagar un censal al cavaller Jordà d'Abellars.³⁵

Funcions de les universitats

Malgrat que existien les universitats gironines consolidades amb càrrecs representatius permanents al primer quart del segle XIV —Torroella de Montgrí, Banyoles, Peralada, Castelló d'Empúries, Figueres, Sant Feliu de Guíxols—, eren ben poques, com també era reduït el nombre total d'universitats als ardiaconats de Girona i la Selva: només n'hem comptat vint-i-set mentre que, segons la visita del 1329, hi havia cent cinquanta-nou parròquies, és a dir, només en un 17% de les parròquies hi havia una universitat documentada abans del 1350. A més, tant les universitats de castells com les de parròquies romanien encara en un estadi incipient del seu desenvolupament, el de la reunió de l'assemblea de veïns per nomenar uns procuradors que actuessin puntualment en nom de la comunitat. A banda de la seva imbricació amb la parròquia, els seus àmbits preferents d'actuació eren, teòrica-

33. ADG, Almoïna, Riudellots de la Selva, pergamí núm. 84 (1298.10.30).

34. Les universitats de parròquies gironines s'assemblen als "concejos de collación" de la Tierra de Campos, que s'encarregaven del repartiment d'impostos i de ratificar acords per tota la comunitat; cf. MARTÍNEZ SOPENA, *La Tierra...*, p. 512-514.

35. ACG, pergamins del segle XIII, s. núm. (1297.07.29); ADG, Notaria, vol. G-3, f. 32v-33r (1320.11.07).

ment, la gestió dels espais comunals, l'organització i la participació en la defensa del territori i, sobretot, la fiscalitat.

Molts historiadors han destacat l'activa intervenció de les comunitats rurals en la gestió dels boscos, les pastures i els aiguamolls no aptes per al conreu agrícola, tant per regular-ne l'ús entre els veïns com, sobretot, per defensar els seus drets d'ús davant dels poders senyorials exteriors o de les comunitats veïnes.³⁶ Amb relació al bisbat de Girona, però, el pes dels senyors i dels seus agents en aquest àmbit no sembla que deixi gaire espai a les comunitats: els senyors dels castells termenats exigien el pagament d'uns censos fixos a canvi de permetre l'accés als espais incults, però també escoltaven les demandes dels habitants de cada lloc i dictaven sentències en cas de conflicte. El 1273 els senyors d'Ullà i Canet de Verges, el bisbe de Girona i el comte d'Empúries, respectivament, van delimitar els termes parroquials per aclarir quina de les dues comunitats tenia dret a utilitzar els aigualleixos, els arenys i les sauledes dels marges del riu Ter, que, a causa d'una inundació, s'haurien mogut de lloc. L'any 1251 el paborde de maig de la seu de Girona va posar uns bans o multes "*cum consilio et uoluntate proborum hominum ... in uilla de Oliuars et uillari de Uillauacarum*", al terme de Sant Julià de Ramis, per tal de sancionar els propietaris d'animals —bous, ases, porcs i ovelles— que els deixessin entrar en camps i vinyes d'altres durant els mesos de maig, juny, juliol i setembre. Mentrestant, a Sant Sadurní, l'any 1296, el paborde d'Aro i els castlans del lloc van fixar, "*ad instanciam preces et requisicionem proborum hominum ville et parrochie antedictae et etiam cum consilio eorumdem*", diverses penes i obligacions a tots els habitants del lloc en cas que entressin, ells o el seu bestiar, en camps, vinyes i horts d'altres persones i també en cas que collissin herba en llocs on hi hagués esplets i hi fessin alguna destrossa. I el 1346 a Lloret de Mar senyors del castell van dictaminar que els boscos del lloc pertanyien als habitants de disset masos i podien comerciar amb els productes forestals, mentre que els habitants del port només van conservar els seus drets d'obtenir llenya i fusta dels boscos però només per al seu propi ús.³⁷

36. FONT RIUS, "Génesis...", p. 581-582, *id.*, "Algunes consideracions sobre la historiografia i la problemàtica dels béns comunals", dins BUSQUETA-VICEDO, *Béns...*, p. 24-26; FERNÁNDEZ, "Aprofitaments...", p. 199-202; *id.*, "Béns comunals a l'edat mitjana. Un estat de la qüestió", dins BUSQUETA-VICEDO, *Béns...*; FERRER, "Emprius..."; SALRACH, "Solidaritats...", p. 68-71.

37. CCBG, núm. 496 (1273.09.15); ACG, pergamins del segle XIII, s. núm. (1251.06.20); SESS, núm. 17 (1296.01.08); PULM, núm. 1 (1346.03.07); cf. MALLORQUÍ, "Parròquia...", p. 854-855.

Sembla clar que les comunitats rurals gironines eren del tot incapaces per regular pel seu compte els drets d'ús dels boscos o l'accés dels ramats a les terres de conreu després de la collita. En canvi, amb relació als molins i a l'aigua s'ha detectat la intervenció d'uns prohoms i d'uns mestres de riera que feien complir els costums existents a cada lloc: el 1319 a Cassà de la Selva s'especifica que, abans de construir un nou molí, calia que els “proborum hominum” del terme del castell supervisessin els acords entre el promotor de l'obra i els propietaris de les terres per on passaven els recs, de manera que s'apliqués correctament el costum que ja seguien altres molins del veïnat —“juxta morem consuetum aliorum molendinorum de conuicinio nostro”—; mentrestant, a Sant Sadurní el ciutadà gironí Vidal de Queixàs va dictar l'any 1336 un arbitratge entre els parçoners de dos molins veïns del Rissac després consultar dos “magistri rierie” del lloc.³⁸

Igual com la defensa dels drets d'ús sobre els espais incults, la participació de les comunitats vilatanes en l'exèrcit i en la defensa del territori també ha estat considerada com un factor de cohesió de la pròpia comunitat.³⁹ A les terres de Girona, hem vist com l'organització militar de la població a través dels sometents locals estava supeditada a la iniciativa dels senyors dels castells o dels seus feudataris. En casos puntuals, la participació dels habitants de les comunitats en les obres de fortificació i reparació de les muralles i fossats, en els serveis de vigilància del territori i en el mateix exèrcit local o sometent també obeïa als seus propis interessos de defensar-se de qualsevol amenaça exterior: així, els habitants de la vila de Sant Feliu de Guíxols, després d'obtenir una carta de franqueses de l'abat del lloc l'any 1181, van jurar ser-li fidels i bons defensors i estar “parati in armis, in operibus forcie et ville, in hostis et in cavalcatis et in missionis guardiarium”.⁴⁰ De manera semblant, les universitats podien organitzar exèrcits propis o refer les muralles de les seves viles: en una carta del 1322 Ferrer de Lillet, batlle general de Catalunya, informava que l’“exercitu homines

38. ADG, Cort del bisbe, Testaments i causes pies, pergami núm. 54 (1319.09.16); ACBE, fons patrimonial Vancells Fina, pergami s. núm. (1336.04.10); cf. MALLORQUÍ, “Molins...”. A la plana de Vic els habitants de les sagreres, al segle XIII, nomenaven representants en casos de conflictes per l'ús de l'aigua per tal de millorar l'aprofitament de l'energia hidràulica de la comarca; cf. CUVILLIER, J.-P., “Les communautés rurales de la plaine de Vich aux XIIIe-XIVe siècles”, *Mélanges de la Casa de Velázquez*, núm. 4, 1968, p. 73-103.

39. Per exemple, en el cas dels sacramentals del Vallès i del Baix Llobregat; cf. MADURELL, “Els sacramentals...”; CUADRADA, “El sacramental...”; *id.*, “Els greuges...”; FERRER, “El sacramental...”.

40. CPFC, núm. 163 (1181.06.01).

Locustarie", invocant la carta de franqueses de Jaume I del 1241, havia atacat els de Tossa segurament per defensar la continuïtat de l'explo-tació dels boscos tossencs a càrrec de Pere de Fonolleres, procurador de la universitat dels homes de Llagostera; mentrestant, els prohoms de Caldes, el 1342, van manllevar 50 sous per arreglar un tram de la muralla de la vila.⁴¹

Ara bé, a mesura que transcorria el segle XIV, la implicació dels monarques catalans en diverses guerres afectava directament les poblacions rurals gironines, entre d'altres: els nuclis episcopals de la Bisbal, Ullà i Rupià hagueren de contribuir amb quinze, quinze i deu soldats respectivament a les guerres dels reis, a més de construir muralles —les de la Bisbal el 1364— i pagar-ne les despeses a través d'impostos indirectes durant una colla d'anys.⁴² No és estrany que algunes universitats rurals s'oposessin a aquestes prestacions militars: els anys 1341 i 1351 els síndics de la vila reial de Palamós defensaven el seu privilegi del 1279 que els eximia de combatre pel rei fora del bisbat de Girona, o d'anar "in host vel exercitus nec in cavalcada extra episcopatum Gerunde per mare neque per terram".⁴³

Finalment, cal detectar si les necessitats organitzatives de les comunitats per tal de poder recaptar i pagar els impostos van tenir a veure o no amb el desenvolupament de les universitats rurals. A les ciutats i principals viles catalanes, la consolidació de les institucions municipals urbanes al segle XIV va anar acompanyada de l'establiment, a part de les talles o col·lectes que ja s'empraven per repartir entre els veïns les sumes dels subsidis o ajudes recaptats conjuntament amb la quèstia, de tres fonts regulars de finançament propi: les impositcions —impostos indirectes que gravaven diversos productes de consum i que solien ser arrendats per curts períodes de temps—, els impostos sobre la renda —redelmes i onzens— i el recurs al crèdit i als préstecs, ja fos per mitjà dels jueus o a través de censals.⁴⁴ Amb relació a les universitats rurals del bisbat de Girona, disposem d'algunes notícies que permeten apuntar unes primeres hipòtesis. Al llarg de la primera

41. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 23, f. 50v (1342.11.25); cf. SALES, "Crèdit...", p. 55; SOLDEVILA, "Llagostera...", p. 202.

42. MARQUÈS, "El govern...", p. 146-147.

43. CPFC, núm. 335 (1279.12.03); SAMP, pergami núm. 9 (1341.09.25) i pergami s. núm. (1351.07.16).

44. FONT RIUS, J. M., "La administración financiera en los municipios catalanes medievales", dins *id.*, *Estudis...*, p. 613-614 i 616-628; ORTÍ, P., *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*, Barcelona: Consell Superior d'Estudis Científics, 2000, p. 584-600; MORELLÓ, J., "Els impostos sobre la renda a Catalunya: redelmes, onzens i similars", *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 27/2, 1997, p. 903-968.

meitat del segle *xiv* algunes universitats de viles i castells van haver de fer front a pagaments de quantitats importants: el 1304 la universitat de Torroella de Montgrí va pagar 500 sous, o 25 lliures, per reparar el pont sobre el Ter; el mateix any, els homes del castell de Monells hagueren de pagar 25 lliures corresponents a tres mesos d'una col·lecta sobre tot el bisbat de Girona; l'any 1321 la universitat de Pals també va pagar 500 sous al bisbe a canvi d'enrunar un molí i la resclosa i de no pagar les tasques de les terres que s'hi conrearan; a la Bisbal, els habitants del lloc solien concedir donatius als seus senyors els bisbes, a l'inici de llurs episcopats, entre els quals n'hi ha un de 4.000 sous l'any 1326.⁴⁵

Per a la recaptació d'aquestes quantitats, els habitants de les comunitats rurals van trobar en les talles un bon sistema de repartiment del total a pagar, tant que el mot "talla" també designava el propi pagament o imposició. Un dels primers testimonis apareix en la carta municipal concedida l'any 1303 per l'abat de Banyoles als habitants de la vila, els quals, prèvia assemblea general convocada pel propi abat o el seu lloctinent, podien acordar la imposició de "tallia vel comune" per a qualsevol afer; després, l'assemblea elegia unes persones que taxaven o tallaven la quantitat a repartir entre el conjunt de vilatans i unes altres encarregades de recaptar els diners assignats a cadascú.⁴⁶ A partir de 1320, les referències a les talles comencen a sovintejar en diversos indrets de les terres gironines: a la Bisbal, el 1326 el bisbe Pere d'Urrea va manar a la universitat que fes talla per pagar 300 sous als marmessors del bisbe anterior, Pere de Rocabertí, i al batlle que forcés tothom a contribuir-hi; l'any 1345, a instància d'uns prohoms de Caldes, el procurador de Pere de Montcada i el jutge demanaren al batlle que fes vendre a través del corredor públic totes les coses que havien estat empenyorades a Pere Eruç, Guillem Roig, Pere Malavella, Bartomeu Revellí, Bernat Cendra, Guillem Eixandri, tots de Caldes i Pere Mataró, de Franciac, per raó de la talla que concediren a Pere de Montcada; i encara a Brunyola, l'any 1350, el paborde de l'Almoïna i els homes de la universitat van enfrontar-se per una talla feta dotze anys enrere.⁴⁷

45. AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 13r (1304.05.30); CRV, núm. 176 (1321.11.12); cf. MARQUÈS, "El govern...", p. 141.

46. DB, núm. 483 (1303.04.20); cf. FARIAS, "Les franqueses...", p. 7-9; TURULL-BUENO, "El contingut...", p. 11-15.

47. LBG, núm. 51 (1326.07.15); ADG, Lletres, vol. U-2, f. 192r (1326.09.19); AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 575, f. 208r (1345.09.19), i vol. 28, f. 128r (1346.08.28); ADG, Almoïna, Brunyola, pergami núm. 78 (1350.03.20); cf. SALES, "El castell...", p. 75.

Les contribucions dels veïns a les talles locals solien ser proporcionals a les riqueses de cada llar, tal com es dedueix de les distincions entre “maioribus”, “mediocribus” i “minoribus” detectada a Torroella de Montgrí l'any 1265.⁴⁸ De totes maneres, en alguna ocasió descobrim que aquesta diferenciació es corresponia amb els dos grans grups del món rural, els pagesos dels masos i els homes joves: l'any 1317, tot i que Arnau de Vilar de Ravós del Terri tenia un mas, com que no era home propi de l'ardiaca, “contribuit in tallis et comunibus parrochie de Rogacionibus sicut unus borderius siue iuuenis homo”.⁴⁹ A més, alguns batlles pretenien escapolir-se de les contribucions a les talles: a Sant Sadurní, l'any 1327, els dos procuradors dels homes propis de Ramon de Pontós, senyor de la força de Banyeres, van acusar el batlle Guillem de Mates de no voler contribuir en la talla acordada entre tots ells per sufragar les despeses de les obres al portal de la cellera de Banyeres; el batlle, tot i ser un home propi més, tenir un mas, haver participat en les obres del portal i refugiar-s'hi en cas de guerra, no volia pagar els 5 sous en què havia estat taxat perquè creia que era un privilegi inherent a la seva funció i al seu càrrec.⁵⁰ Igualment, els cavallers, els ciutadans de Girona i els notaris pretenien eximir-se de les talles locals, la qual cosa els valgué algun enfrontament amb la comunitat.⁵¹ Així pren més valor la generosa oferta realitzada per seixanta-tres veïns de Rupia a un cavaller, Jordà d'Abellars, per tal que s'instal·lés a la localitat i no hagués de contribuir ni en les talles, ni en les qüestions, ni en les obres als murs i valls i les guaites.⁵²

La cronologia del desenvolupament de l'administració financera de les universitats rurals de les terres gironines, encara basada exclusivament en els repartiments a través de les talles, contrasta amb la de les viles reials que, a partir del 1320, ja disposaven d'un segon pilar de les finances municipals: el recurs a les imposicions i a la fisca-

48. *CPFC*, núm. 314 (1265.11.08). Al Lluenguadoc es detecten diferenciacions similars, cf. BOURIN-DURAND, *Vivre...*, p. 195-197; BOURIN, “Historiographie...”.

49. ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381, f. 37r (1317.07.21).

50. ACBE, fons patrimonial Teixidor, patrimoni Boïgues, plec 2, pergamí núm. 22 (1327.05.07); cf. MALLORQUÍ, “Parròquia...”, p. 858-860.

51. A Torroella de Montgrí, l'any 1314, un oficial reial va segrestar les rendes i els béns d'un petit noble que no volia contribuir al subsidi corresponent a les noces d'una filla del rei Jaume II amb el duc d'Àustria; a la Bisbal, el 1330, el bisbe va manar a un jurista que resolgués la causa de la universitat contra els notaris del lloc sobre si havien de contribuir a les talles; i a Celrà, el 1391, els síndics de la universitat van acordar amb un ciutadà de Girona, Bernat de Lloberes, que aquest col·laboraria en les talles del poble; cf. ADG, Lletres, vol. U-4, f. 95r-v (1330.05.26); ADG, Cúria del bisbe, Testaments i Causes Pies, pergamí núm. 152 (1391.07.10).

52. AHG, Notarial, Rupia, vol. 473, f. 152r-157v (1346.02...).

litat indirecta per tal de sufragar els donatius als monarques catalans, embrancats en guerres a Sardenya i en un constant augment de les despeses.⁵³ És el cas de Torroella de Montgrí que, per tal de pagar als monarques els subsidis acordats en les corts i per tal de garantir el seu abastiment en gra, va intentar obtenir uns ingressos ordinaris a partir de l'arrendament dels bans de la vila i de les impositcions sobre el blat, el vi i la carn.⁵⁴ Aquesta facultat, però, no es va generalitzar a totes les universitats de parròquies i castells al segle XIV, tot i que les necessitats financeres de la monarquia, primer, van obligar els habitants d'altres viles i llocs reials a pagar donatius i quèsties —Pals, Sant Feliu de Guíxols, Fornells, Quart i Palau-sacosta—⁵⁵ i, després, van estendre arreu del país els impostos a partir del fogatge de les Corts del 1359. A cada localitat hi havia uns síndics encarregats d'efectuar les pagues corresponents a cada subsidi acordat a Corts i de recaptar les quantitats atribuïdes a cada vila, castell, parròquia o lloc segons el seu nombre de focs;⁵⁶ per fer-ho, solien recórrer a les talles: a Rupià, Parlavà i Ultramort, el bisbe va donar llicència per constituir dos síndics a cada poble amb poders per imposar talles; i a Quart, l'any 1360, els setanta-tres focs del lloc havien de pagar 50 sous, però el bisbe va demanar que es rebaixés la talla perquè dotze focs eren d'església.⁵⁷ De vegades, tanmateix, per pagar les quantitats repartides a través dels fogatges, les universitats també podien recórrer als ingressos procedents d'imposicions indirectes, o bé a l'endeutament a través de censals i violaris, que es va generalitzar a la segona meitat del segle XIV.⁵⁸ No és, doncs, fins a la segona meitat del segle XIV que, amb les

53. SÁNCHEZ, *El naixement...*, p. 77-78 i 102-103; SÁNCHEZ, M.; ORTÍ, P., "La Corona en la gènesis del sistema fiscal municipal en Catalunya (1300-1360)", dins M. SÁNCHEZ; A. FURIÓ (eds.), *Col·loqui Corona, municipis i fiscalitat a la baixa Edat Mitjana*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995, p. 236-246.

54. SOLDEVILA, X., "Una vila...", p. 96-99.

55. SÁNCHEZ-ORTÍ, "La Corona...", p. 271-275.

56. Gràcies a un fragment d'un llibre de rebudes del fogatge concedit al rei pels estaments eclesiàstics l'any 1358, sabem que existien síndics a les parròquies de Celrà, Llampaias, Viladasens, Flaçà, Juià, Mollet, Felines, Vilafreser, Sant Martí Vell, Pedrinyà, Sant Martí de la Mota, Campllong, Madremanya, Caça de Pelràs i, encara que sembli fals, també al Vilar de Sant Andreu de la parròquia de Terradelles; cf. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 2603, lligall núm. 2, f. 2r-18v (1358).

57. ADG, Lletres, vol. U-34, f. 115r (1359.02.14), i vol. U-37, f. 73r (1360.04.18); cf. PONS GURI, "Un fogatjament...", p. 410-424; ORTÍ, "Una primera aproximació...", p. 753; *id.*, *Renda...*, p. 600-609.

58. ORTÍ, "Una primera aproximació...", p. 750-751. Amb anterioritat, només de manera puntual les universitats rurals accedeixen a aquesta forma de finançament: l'any 1336, la universitat de la Pera, per tal de fer front a la segregació de Púbol, havia elegit uns síndics amb facultat, entre altres, per rebre unes quantitats de diners dels habitants

necessitats de recollida dels diners per pagar les quantitats imposades a cada comunitat a través del fogatge, van néixer universitats a totes i cadascuna de les parròquies que fins llavors encara no en tenien. És per això que el 1390, quan s'obliga els habitants de la batllia de Girona a contribuir en les obres dels murs de la ciutat de Girona, ja s'especifica que es tracta de les vint-i-cinc "universitates parrochiarum vicarie et baiulie Gerunde" situades en l'entorn immediat de la capital (cf. mapa 19).

LES COMUNITATS RURALS EN CONFLICTE

De vegades, la violència, les lluites i els conflictes incidien en la conformació de les comunitats rurals perquè, als segles medievals, els pagesos i els vilatans no podien rebel·lar-se obertament contra els senyors feudals, que controlaven la força militar, sinó només practicar una resistència activa i permanent basada sovint en la negociació. Per a aconseguir èxits, com la concessió d'una carta de franqueses o l'alliberament d'alguna càrrega servil, calia una unitat entre els membres de la comunitat que no sempre era possible. Les institucions comunals, en realitat, no aconseguiren eliminar les lluites a l'interior de les comunitats rurals per controlar el magre poder local.⁵⁹ A continuació, analitzarem els conflictes que van viure algunes de les comunitats gironines que hem estudiat més a fons; l'objectiu és descobrir-hi la participació dels diversos actors de la societat rural —nobles, clergues i laics— i entendre el paper, a vegades contradictori, que cadascun d'ells tingué en la constitució de les institucions comunitàries locals.

Les comunitats de cara a l'exterior

Les freqüents lluites entre senyors afectaven, de manera ben directa, les comunitats establertes en els seus dominis. Normalment no romanien passives, sinó que hi prenién part al costat del seu senyor. És el que va passar, per exemple, en un conflicte local, situat als llocs veïns de la Pera i Púbol, entre la segona meitat del segle XIII i el primer terç del segle XIV. La lluita entre el senyor d'un castell amb el de la parròquia on estava establert pel control d'un mateix espai territorial

dels llocs i per pagar pensions de crèdits a cristians i jueus sobre el redelme de la Pera; cf. ADG, Processos, vol. 154, f. 1r-2v (1336.11.29).

59. PASTOR, R., *Resistencia y luchas campesinas en la época del crecimiento y consolidación de la formación feudal*, Madrid: Siglo XXI, 1993, p. 245-250; BOURIN-DURAND, *Vivre...*, p. 217-219; BOURIN, *Villages...*, p. 321-330; MARTÍNEZ SOPENA, *La Tierra...*, p. 551-566; PASTOR, *Castilla...*, p. 300-305.

va acabar creant dues comunitats rurals diferenciades i enfrontades, una a la cellera que voltava el temple de Sant Isidor de la Pera i l'altra al voltant del castell de Púbol. El conflicte l'encetà el senyor de Púbol, Hug de Cervià, abans del 1242, atacant els habitants de la Pera i impedit-los accedir a les pastures del terme del seu castell, fins que el bisbe el va obligar a renunciar a les seves pretensions i a permetre que els habitants de la Pera poguessin tancar —amb murs i fortificacions— la cellera. Al cap d'uns anys, però, la pressió senyorial sobre la Pera reaparegué: el 1297 els habitants de la cellera de la Pera es van reunir en assemblea general per designar procuradors i respondre judicialment a la cúria reial de Girona davant de les qüestions presentades pel noble Bernat Amat de Cardona. L'any 1326 el conflicte s'havia agreujat perillosament, atiat tant pel bisbe com pel noble Guerau de Cervià, fins al punt que els homes de Púbol no anaven a l'església parroquial de la Pera per por dels habitants de la cellera i els clergues de la Pera no s'atrevien a anar a Púbol. Així s'arribà al 1335 en què el bisbe Gilabert de Cruilles va erigir la parròquia de Púbol; aleshores, la universitat de la cellera de la Pera va protestar enèrgicament per la pèrdua d'ingressos de la seva església i va aconseguir que Púbol es quedés com a sufragània i que els seus feligresos continuessin pagant part dels drets rectorals a la Pera.⁶⁰

Un segon conflicte, d'abast més general, també es va allargar durant unes quantes dècades entre la fi del segle XIII i l'inici del XIV. És el que enfrontava els comtes d'Empúries, d'una banda, i els bisbes de Girona i els reis d'Aragó, de l'altra, a les terres meridionals del comtat —i ardiaconat d'Empúries— i als llocs veïns de l'ardiaconat de Girona que avui formen part del Baix Empordà. El conflicte va afectar un elevat nombre de parròquies i llocs que quedaven en l'espai delimitat per tres viles principals: Torroella de Montgrí, vila reial des del 1272, la Bisbal, de senyoria episcopal, i Monells, vila dels comtes d'Empúries en terres de l'antic comtat de Girona. L'enfrontament s'aguditzà a l'última dècada del segle XIII perquè el comte d'Empúries havia fortificat l'església de Sant Iscle i havia aixecat castells a Belcaire i a Castell d'Empordà, a la parròquia de Llaneres i prop de la Bisbal; el bisbe hi reaccionà intentant fortificar els llocs de Corçà, Ultramort, Casavells

60. CRV, núm. 42 (1242.02.07); ACG, pergamins del segle XIII, s. núm. (1297.07.29); ADG, Lletres, vol. U-2, f. 10r-v (1326.03.20), f. 47r-v (1326.03.14), f. 48r-v (1326.03.20), f. 86r (1326.05.27), f. 97r-v (1326.06.07) i f. 100v (1326.06.12), i vol. U-2b, f. 18r (1326.10.15); ADG, Notaria, vol. G-6, f. 40v-41v (1326.08.07); ADG, Processos medievals, vol. 154, f. 1r-2v (1336.11.29) i vol. 350, f. 4v-11v (1335.03.10); cf. MARQUÈS, "La parròquia...", p. 93-94 i 103.

i Serra de Daró, però el comte d'Empúries passà de les amenaces als atacs directes a clergues i drets eclesiàstics, als robatoris de bestiar, a les invasions i saquejos d'aquestes poblacions i, fins i tot, al desviament de l'aigua del Ter per inundar els conreus d'Ullà i perjudicar la vila de Torroella. L'any 1306 el rei Jaume II dugué els seus exèrcits a l'Empordà i va sotmetre el comte Ponç Hug II, tot i que abans de la seva mort, el 1313, va intentar revoltar-se un altre cop. En aquest context de violència, les comunitats depenents d'uns i altres senyors s'hi van veure immerses del tot: és el cas de la vila de Monells, els habitants de la qual l'any 1299 van insultar i ferir homes de Corçà i l'any 1304 van associar-se per tal de pagar les despeses del metge en cas que algun d'ells fos ferit. En els anys següents, Monells va rebre directament les conseqüències de la guerra i de l'ocupació per part de les forces reials i episcopals: la senyoria comtal del castell va ser cedida pels oficials del rei a d'altres senyors, com Guillem Esquerrer el 1308; la vila va ser atacada el 1311 i el mercat va ser bandejat el 1313 perquè el batlle de Monells no va cedir al veguer reial un home de Foixà que hi havia comès crims. De manera similar, la vila de la Bisbal també es va veure afectada, entre els anys 1299 i 1306, per l'amenaça que suposava la construcció pel comte d'Empúries d'una fortalesa a Castell d'Empordà.⁶¹

Ara bé, la fi de la guerra entre els senyors no acabà amb les enemistats locals que havia generat: l'any 1319 prop de quaranta veïns de la Bisbal van delegar poders a dos clergues de Girona per tal que seguissin uns processos contra ells a la cúria reial i a la del bisbe per uns assassinats comesos a la Bisbal per homes d'Ullastret i de Vulpellac; i no va ser fins al 1322 que les universitats de la Bisbal i Corçà, d'una banda, i les d'Ullastret, Vulpellac, Sant Iscle i Fonolles, de l'altra, pogueren arribar a un acord de pau per evitar nous enfrontaments entre els seus habitants.⁶² L'any següent el rei va concedir un privilegi al bisbe per tal que pogués celebrar mercat a la Bisbal els divendres, la qual cosa perjudicava directament el mercat més antic de Monells, que se celebrava el dia següent, el dissabte; a més, el bisbe obligava

61. ACA, Cancelleria, vol. 114, f. 21v-22r (1299), vol. 203, f. 204v-205r (1306), vol. 200, f. 144r i f. 226r (1308), vol. 210, f. 93v (1311), i vol. 308, f. 85r (1313); AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 3r-v (1304.03.08); cf. PELLA, J., *Historia del Ampurdán*, Barcelona: Impremta de Lluís Tasso, 1883, p. 514-517; MARQUÈS, "Monells", p. 13-14; *Els castells...*, vol. 2, p. 640-648 i 675-681; SAURÍ-SOLER, *Història...*, p. 223-226; PUIG, "Bernat...", p. 215-222; MALLORQUÍ, *Històries...*, p. 125-128.

62. PM, núms. 781 (1319.04.24) i 1083 (1322.02.17 i 1339.11.12). La concòrdia del 1322 va ser ratificada l'any 1339 per les universitats de la Bisbal i d'Ullastret, amb els batlles respectius.

els habitants de la Bisbal a acudir-hi sota pena de ban i els multava si acudien a Monells.⁶³ Davant d'aquestes accions, no és estrany que els senyors de Monells protestessin immediatament després de l'erecció del mercat i que habitants dels llocs veïns ataquessin el mercat de la Bisbal o els que s'hi adreçaven: el 1328 uns homes de Cruïlles van fer danys a la vila de la Bisbal; el 1344 uns homes de Corçà van ser atacats per gent de Monells mentre anaven a la Bisbal; l'any 1350 dos homes de la Bisbal, que eren confreres de Sant Projecte de Monells, no pogueren complir el vot d'assistir a l'aplec anual, i el 1359 un altre cop la gent de Monells atacà un bisbalenc que hi havia anat.⁶⁴ Aquestes picabaralles contínues entre poblacions veïnes sembla que van enfortir el sentiment comunitari dels seus habitants, enfrontats sempre a la gent dels llocs propers.

Lluites a l'interior de la comunitat

En comparació amb les rivalitats entre pobles veïns, l'estudi dels conflictes produïts a l'interior de les comunitats rurals gironines presenta una complexitat molt major perquè els protagonistes, clergues, senyors i cavallers i la resta de la població rural, podien desenvolupar papers molt diferents a cada parròquia. A més, a molts indrets de les terres gironines existia una divisió entre els habitants dels masos i els dels nuclis concentrats que, en certs moments, esclatà en conflicte obert i que, segons els indrets, pogué evolucionar de maneres contraposades. I, finalment, molt sovint les lluites produïdes a l'interior d'una comunitat eren, en realitat, la suma de diversos conflictes superposats.

El progressiu control que els bisbes de Girona, al llarg del segle XIII, van aconseguir imposar sobre el clergat rural, especialment sobre els que obtenien beneficis amb cura d'ànimes, degué alterar notablement la vida quotidiana de les comunitats rurals. Els bisbes pretenien convertir els rectors parroquials en uns instruments essencials per controlar les poblacions del camp i, sobretot, per garantir el cobrament de les rendes eclesiàstiques; tanmateix, no tots els clergues semblaven disposats a seguir les indicacions dels bisbes: alguns vivien amb concubines posant en perill l'economia dels seus beneficis, d'altres incomplien els serveis religiosos a què estaven obligats i uns quants

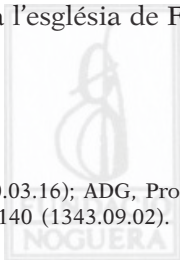
63. *PM*, núm. 883 (1323.03.21); *ADG*, Notaria, vol. G-6, f. 56v-57r (1326.09.17); cf. MARQUÈS, "El govern...", p. 145.

64. *ADG*, Notaria, vol. G-4, f. 26r-v (1323.04.28), i *Lletres*, vol. U-3, f. 53v-54r (1328.01.25), vol. U-7, f. 121r (1344.02.05), vol. U-17, f. 121r (1350.12.19) i vol. U-34, f. 41v (1359.04.13); cf. MARQUÈS, "El govern...", p. 145-147; SAURÍ-SOLER, *Història...*, p. 268-273.

s'absentaven massa sovint o durant períodes massa llargs de les seves parròquies. En alguns casos, els motius d'aquests incompliments tenien molt a veure amb la pressió que rebien de part de senyors i cavallers, o bé, de la resta de feligresos del lloc.

En efecte, a mesura que els bisbes dels segles XIII i XIV anaren imposant la seva autoritat sobre els rectors parroquials, els senyors dels castells s'aparten de la pràctica comunitària de la religió i es reclouen, amb llicència episcopal, en les capelles que fan construir en els seus castells i palaus; en contrast, molts cavallers no van poder construir cap capella i procuraren diferenciar-se dels seus veïns pagesos fent-se enterrar no en el cementiri, sinó a l'interior del temple parroquial, a canvi d'importants quantitats per fundar beneficis i aniversaris en els altars de l'església. La voluntat dels cavallers, però, no sempre es complí pacíficament, sinó que alguns van utilitzar l'amenaça i l'agressió als clergues parroquials, els quals els podien excomunicar i portar al tribunal del bisbe. A la vegada, els clergues rurals gironins s'hagueren d'enfrontar de manera continuada als feligresos de les seves parròquies per tal de conduir-los espiritualment segons els manaments episcopals dictats en els sínodes diocesans; és probable, tanmateix, que les qüestions de moralitat i de pràctica religiosa, que oposaven clergues i parroquians i que servien d'excusa per denunciar-se mútuament en ocasió de les visites pastorals, tinguessin un rerefons econòmic important: el pagament dels drets rectorals per part dels feligresos. Efectivament, alguns clergues van rebre l'agressió violenta de parroquians seus que havien estat excomunicats prèviament, però també tenim notícia de l'actuació conjunta de tots els laics d'una parròquia en contra d'un clergue que els exigia, injustament segons ells, una nova prestació. Per exemple, a Figueres, el 1250, l'abat de Vilabertran i la universitat dels parroquians es posaren d'acord sobre les lluminàries i les oblacions als clergues del lloc; a Borgonyà, als volts del 1300, el domer volia imposar un pagament fix per raó del blat dels menjars; a Siurana, el 1313, els parroquians van designar quatre procuradors i síndics per oposar-se als clergues que els exigien àpats després de celebrar matrimonis; i el 1343 certs homes de Fonteta, un nucli secundari del terme de la Bisbal, es van queixar al bisbe que els clergues de la Bisbal no feien totes les celebracions a l'església de Fonteta al·legant que hi havia masos abandonats.⁶⁵

65. *ESMV*, núm. 829 (1250.03.16); *ADG*, Processos, vol. 7, f. 1r (1300 ca.) i vol. 26, f. 1r (1313.04.11); *LBG*, núm. 140 (1343.09.02).

No tots els conflictes a l'interior de les parròquies rurals, però, tenien els clergues com a protagonistes. Als segles XIII i XIV les tradicionals lluites entre senyors i pagesos per l'obtenció de drets i rendes s'havien anat transformant en unes llargues negociacions que podien acabar amb la concessió pels primers de privilegis i franqueses a favor dels segons; els senyors laics i eclesiàstics, imitant el camí emprès pels reis, havien començat a enfranquir algunes de les seves poblacions més importants per tal d'afavorir-ne el desenvolupament econòmic i comercial que, de manera indirecta, també els beneficiava. Malgrat tot, la concessió de franqueses només va afectar alguns nuclis gironins i la majoria de la població rural, sobretot la que residia en masos aïllats, va continuar sotmesa als senyors feudals a través d'una estreta dependència personal que els havia de garantir el cobrament de totes les rendes que els pertocaven. La redacció de capbreus senyorials, la confiscació de masos als tinents que abandonaven l'explotació, la prestació de juraments de fidelitat i d'homenatge, etc., eren pràctiques que recordaven repetidament la submissió dels pagesos als seus senyors.

Això no obstant, la complexa estructura senyorial de les terres gironines, amb la presència de moltes senyories, la majoria petites, a l'interior d'una mateixa parròquia feia que pogués existir una gran diversitat de situacions conflictives. Un dels casos més evidents és el de la parròquia de Sant Sadurní, on la placidesa de les relacions socials internes que sembla transmetre la carta de justícies del 1296, concedida als habitants del lloc pels dos senyors del castell, el paborde de juliol i el castlà Ramon Arnau, amb els clergues com a testimonis, contrasta enormement amb la situació al cap d'uns anys, amb conflictes superposats a diversos nivells: entre els dos senyors del lloc, entre els pagesos i els vilatans i, encara, entre els senyors i els seus tinents. En efecte, el castlà del lloc, Ramon Arnau de Sant Sadurní, va rebel·lar-se l'any 1318 contra la seu de Girona, de qui depenia teòricament el castell, prenent la iniciativa a l'hora d'exigir "tallias seu collectas et servicia sibi convencionaliter expresse inhibita" als homes propis de la seu de Girona, de dirigir aquests homes contra altres homes d'església, d'obligar-los a portar "signum suum ... in scutis", de dictar pregons ell sol en contra del costum que tenien de fer-ho plegats i d'obligar-los a obeir el seu batlle en lloc del de la seu de Girona; però la temptativa li va sortir malament, perquè, el 1319, el bisbe s'hi va interposar, va cedir a la seu uns quants beneficis a canvi de la propietat del castell de Sant Sadurní i va obligar Ramon Arnau a convertir-se en el seu vassall i a prestar-li homenatge. Mentrestant, de la lectura de la visita pastoral del 1329 es desprèn un fort enfrontament entre els habitants dels masos i els homes joves de la vila pel control de l'obreria de la parròquia, que

els primers no volien cedir als segons ni tampoc que els clergues en supervisessin els comptes del blat de l'oli. A més, també s'enfrontaren alguns homes propis amb els seus senyors, sobretot si aquests eren uns altres pagesos que havien adquirit drets senyorials: als volts del 1340 Ramon de Boïga i Maimó ses Arades, que havien adquirit el domini d'un es vinyes al cavaller Bernat de Mont, exigien als pagesos portar les tasques del raïm al celler que tenien a la parròquia de Sant Sadurní. Finalment, existien conflictes a l'interior del mateix grup de pagesos dels masos: el 1327 Guillem Mates havia intentat escapar de la contribució en una talla acordada per tots els homes depenents de Ramon de Pontós, senyor de la força de Banyeres, excusant-se amb el fet de ser el batlle de l'esmentat senyor; i el 1336 els tres parçoners del molí de Perafigueres, Guillem Bancells, Pere Fornells i Arnau Sureda, van conduir el veguer i el jutge ordinari de Girona al seu molí per tal que veiessin *in situ* el problema causat perquè els parçoners del molí del Güell havien aixecat massa la resclosa de manera que l'aigua tornava a entrar al molí de Perafigueres i no podia funcionar correctament.⁶⁶

Un cas similar de divisió del conjunt de feligresos d'una parròquia el trobem, l'any 1346, a Lloret de Mar. L'oposició entre els habitants dels masos i els pobladors del port de mar, nucli que va créixer ràpidament entre la fi del segle XIII i la dècada de 1340, es manifestava en la lluita per controlar la comercialització dels productes dels boscos del terme; a més, l'any 1347, els prohoms de Lloret van demanar el trasllat de l'església parroquial, situada a l'interior del terme, al nucli del port creat a la platja de Lloret, però no s'aconseguí perquè no tothom hi estava d'acord. Ara bé, quan l'any 1372 el paborde de novembre de la seu de Girona va comprar al castlà els seus drets sobre el terme, tots els lloretencs es van unir en contra seva: en efecte, davant la redacció d'un nou capbreu general el 1373 i, sobretot, davant l'exigència de prestar les obres necessàries per tal de reparar el castell de Lloret, destruït vint anys enrere, els habitants de Lloret van haver-se de defensar en un llarg procés que, si bé acabà amb la victòria dels senyors, va potenciar el desenvolupament de la pròpia universitat local, la qual, l'any 1391, es reuní en assemblea per tal de designar uns síndics que poguessin endeutar-se en nom de la comunitat.⁶⁷

66. SESS, núm. 17 (1296.01.08) i p. 80-81; PM, núm. 756 (1318.05.14); CRV, núm. 144, 145, 146, 147, 148 i 149 (1319.08.18); ACBE, fons patrimonial Teixidor, patrimoni Boïgues, plec 2, pergami núm. 22 (1327.05.07); ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 61r-v (1329.06.08); ACBE, fons patrimonial Vancells-Fina, pergami s. núm. (1336.04.10); cf. document 19; MALLORQUÍ, "Parròquia...", p. 663-664 i 858-860; *ib.*, "Molins...".

67. PULM, núms. 1 (1346.03.07), 3 (1372.03.02), 5 (1378.06.11) i 8 (1391.11.24); ADG, Lletres, vol. U-11, f. 66v (1347.08.30) i f. 143r-v (1348.01.19); cf. PONS GURI, "La

A la Bisbal, en canvi, sembla que es va produir una evolució inversa a la de Lloret: entre la fi del segle XIII i la primera meitat del XIV, la fortalesa del domini episcopal sobre el conjunt de la població i del terme de la Bisbal es materialitzava en el sòlid poder del batlle, en mans de la família Frigola, en l'actuació dels membres de la cúria del castell —jutges i notaris, sobretot— a l'hora d'administrar la justícia civil i els drets de la jurisdicció —impostos, talles, fogatges, viafors, reclutament d'homes per a l'exèrcit reial, baralles entre veïns, empresonaments, etc.— i en la promoció econòmica de la vila, del seu mercat i de la seva fira. A més, la lluita entre els bisbes de Girona i els comtes d'Empúries havia enfortit la consciència comunitària dels bisbalencs fins al punt que la universitat local s'havia començat a estructurar, sempre sota la dependència i l'observació dels agents episcopals presents a la vila. Ara bé, l'evolució seguida durant la baixa edat mitjana va posar de manifest el continu desacord entre els vilatans i els pagesos dels masos del terme de la Bisbal, fins al punt que al segle XVI nasqueren dues universitats diferenciades, la dels vilatans i la dels pagesos, que no es refiaven l'una de l'altra i, més tard encara, al segle XVIII, el nucli de Fonteta aconseguí segregar-se del terme de la Bisbal.⁶⁸

A d'altres poblacions properes no es detecta aquesta conflictivitat interna a la comunitat rural. A Monells, per exemple, el terme del seu castell era d'extensió molt reduïda, amb la qual cosa els pagesos dels masos només eren una petita minoria en comparació amb els habitants de la vila; a més, els continus atacs de les poblacions veïnes sota domini reial i episcopal va enfortir la solidaritat comunitària com posa de manifest l'acord d'ajuda mútua, en cas que algú fos ferit, signat per prop de cinquanta habitants de Monells l'any 1304: els testimonis de l'escriptura són dos clergues de la parròquia, Ramon Vermell i Ramon Miró, i un dels cavallers del lloc, Arnau de Millars. Anys després, a la dècada de 1330 no tenim notícia d'enfrontaments interns, tot i l'existència d'una elit local formada per unes vuit famílies de cavallers que, per l'absència del senyor, l'infant Pere comte de Ribagorça i d'Empúries, controlaven el castell i les seves rendes; aleshores, les úniques actuacions dels prohoms de Monells eren per col·laborar amb el batlle o amb el senyor del lloc en la cúria judicial del lloc.⁶⁹

sentència..."; MALLORQUÍ, "El port...", p. 56-60; LLINÀS; MALLORQUÍ; MERINO; MONTALBÁN, *El castell...*, p. 49-51.

68. MARQUÈS, "El govern...", p. 142-145 i 148; FRIGOLA, *La Bisbal...*, p. 24-25.

69. Dels cent vuitanta-tres grups familiars de Monells, els anys 1332-1333, només setze —el 8,74%— vivien en masos; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 3r-v (1304.08.08), i vol. 162, f. 31v-32r (1332.08.05) i f. 116v-117r (1333.01.22); cf. MALLORQUÍ, "Parròquia...", p. 855; *id.*, *Històries...*, p. 121-130.

En diverses parròquies de les Gavarres trobem una situació diametralment oposada a la de Monells, perquè gairebé tota la població residia en masos i les celleres eren minúscules. Això, però, no eliminava la possibilitat de topades entre grups i bàndols diferenciats a l'interior de les parròquies: a Santa Pellaia i a Sant Cebrià de Lledó, es produïren lluites internes per controlar el càrrec de diaca de cada parròquia, lluites que deixaren un rastre d'acusacions mútues en els registres de visita pastoral de la primeria del segle XIV.⁷⁰ A la plana de la Selva, la majoria de parròquies també estaven constituïdes fonamentalment per masos; els seus habitants, com és el cas de Riudellots de la Selva, solien fer front comú a les exigències dels clergues i, sobretot, a les mancances dels seus serveis pastorals, però l'existència de moltes senyories reduïdes a la parròquia havien convertit els batlles senyorials del lloc en els principals dirigents de la comunitat: l'any 1326 Pere Ros, probable batlle de l'altar de Sant Domènec de la seu de Girona a la parròquia, actuà com a procurador dels homes del lloc en un plet contra el claver de la parròquia.⁷¹

Per concloure, el procés endegat pel bisbe l'any 1325 contra el clergue Berenguer de Puig-alt, beneficiat de Rupia que, uns anys enrere, havia estat rector a Cruïlles, posa en evidència l'existència d'uns quants conflictes que implicaven el conjunt dels habitants d'aquesta última localitat. En un principi, el clergue fou acusat d'especular amb el preu del blat: cada any pel juny en comprava una gran quantitat i el venia molt més car al final de l'any, quan hi havia més necessitat, fins al punt que "exhauriuit facultates multorum hominum de Crudiliis". Aquests, lògicament, es van començar a reunir per queixar-se del rector, però aquest, tement que el volguessin fer fora de la parròquia, "false composuit quasdam litteras sub nomine baiuli et omnium procerium de Crudiliis" i les va enviar a la senyora Constança, muller de Gilabert de Cruïlles, que residia al palau de Peratallada. Així va aconseguir que la senyora el confirmés en el càrrec de rector de la parròquia i, tot seguit, un diumenge a la sortida de la missa, "ante janua[m] ecclesie de Crudiliis, legit et publicauit literam dicte domine hominibus loci de Crudiliis ibi congregatis". La reacció dels prohoms de Cruïlles va ser

70. ADG, Visites pastorals, vol. P-1, f. 5v-6r (1314.12.25), i vol. P-4, f. 77v-78r (1329.06.30) i f. 78r-v (1329.07.01).

71. ADG, Lletres, vol. U-2b, f. 33v (1326.11.05). L'any 1315 Bernat Ros era el batlle de l'altar de Sant Domènec; cf. AHG, Notarial, Girona-4, vol. 36, f. 12r-v (1315.06.07). El predomini social dels batlles a Riudellots de la Selva es va mantenir durant uns quants segles, com és visible encara amb les torres dels masos Ros, Grau i la torre Ponsa; cf. MALLORQUÍ, E., "El Sobirà de Santa Creu d'Horta (Osor): del mas medieval a la masia moderna", *Quaderns de la Selva*, núm. 17, 2005, p. 88.

immediata: l'endemà volien anar a Peratallada a demanar explicacions a la seva senyora, però el rector els va sentir i els amenaçà. I, tot seguit, Berenguer de Puig-alt va córrer cap a la Bisbal i Corçà a buscar alguns amics i familiars, que eren "inimicos capitales hominum de Crudiliis", per tal d'impedir als homes de Cruïlles que passessin pel terme de la Bisbal. L'exaltació dels fascinerosos de la Bisbal els va portar, però, a preparar i realitzar una "corregudam contra locum et homines de Crudiliis", és a dir, a entrar i envair el terme de Cruïlles, tot matant un home i capturant bous i altres animals per valor de 700 sous. Això va fer que el sometent de Cruïlles fos cridat per perseguir els malfactors que es dirigien cap a la Bisbal, on els homes del lloc, avisats pel clergue Berenguer de Puig-alt, els van protegir. En el plet contra el clergue, es van afegir altres incidents, com l'agressió que ell va realitzar durant el mercat de la Bisbal a un home de Cruïlles i l'acusació de concubinatge del rector amb una dona de Sant Miquel de Cruïlles, de la qual havia tingut un fill i l'havia batejat a l'església de Cruïlles. En resum, a través de les qüestions plantejades als testimonis del procés, ens assabentem de la greu enemistat entre el rector i els seus parroquians, que es va veure afavorida per l'absència dels senyors del lloc, que residien a Peratallada, i que va ser agreujada amb l'odi ja existent entre els homes de Cruïlles i els de la Bisbal.⁷²

CONCLUSIONS

De l'estudi de la formació de les universitats rurals del bisbat de Girona, es desprèn una primera constatació: el seu relatiu poc nombre es deu al fet que aquestes institucions, a excepció de les de la ciutat de Girona i d'unes poques viles de la diòcesi, no deixaven rastre escrit de les seves actuacions al llarg del segle XIII i de la primera meitat del XIV. Només espigolant en els registres notariais es poden trobar notícies referents a les universitats més petites. Per això és urgent continuar la tasca de confecció d'un recull exhaustiu de les actuacions col·lectives, per localitats, per tal de definir millor el grau del seu desenvolupament institucional, és a dir, si s'hi celebraven assemblees de tots els caps de casa, si podien elegir síndics o representants per a tasques puntuals, si tenien capacitat per nomenar jurats amb caràcter permanent per desenvolupar unes competències concretes, etc. Faltaria, doncs, completar

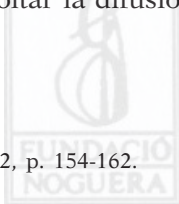
72. ADG, *Processos medievals*, vol. 75, f. 2r-12r (1325.11...). El conflicte entre Cruïlles i la Bisbal va continuar en els anys següents: el 1328 uns homes de Cruïlles van atacar el mercat de la Bisbal; cf. ADG, *Lletres*, vol. U-3, f. 53v-54r (1328.01.25); MARQUÈS, "El govern...", p. 147.

les recerques realitzades amb l'anàlisi acurada dels fons documentals dels comtes d'Empúries i dels vescomtes de Cabrera i, sobretot, dels fons notariais dels arxius gironins, tal com ha fet Xavier Soldevila per al territori del Baix Ter entorn de Torroella de Montgrí.

Tenint en compte aquests condicionants previs, tot sembla indicar que el naixement de les universitats rurals al bisbat de Girona es va produir amb un relatiu retard en comparació amb les terres llenguadocianes, on als volts del 1300 ja hi havia prop de cinquanta viles i nuclis, majoritàriament a la plana i amb estreta relació amb la xarxa comercial, amb cònsols o síndics generals, mentre a la resta de poblacions l'assemblea de veïns podia designar síndics per a tasques concretes.⁷³ En aquest mateix moment, les universitats dels ardiaconats de Girona, la Selva i del sector del Baix Ter eren molt menys nombroses —només set— i no n'hi havia cap amb institucions permanents, ja fossin cònsols o jurats i un consell més reduït que l'assemblea. Ara bé, al llarg de la primera meitat del segle XIV l'evolució va ser força ràpida i va permetre arribar a les quaranta-una universitats amb representants capacitats, sobretot, per recaptar els impostos directes i repartir-los entre els veïns a través de talles. Aquests representants, però, gairebé no intervenien de manera autònoma en altres tasques atribuïdes sovint a les universitats rurals, com la gestió dels espais incults i les pràctiques ramaderes en terrenys agraris, la participació en la defensa de la població i la defensa de les franqueses concedides a la població.

Evidentment, el ritme de desenvolupament de les universitats diferia notablement segons la categoria de cada localitat. Abans de mig segle XIV, només les universitats de viles reials, episcopals i monàstiques amb mercat setmanal, van disposar de jurats i d'un consell permanent que actuaven en nom de tots els veïns. En terres dels ardiaconats de Girona i la Selva, a part de la ciutat de Girona, només hi trobem els casos de la Bisbal i Sant Feliu de Guíxols, i potser també els d'Amer i Palamós; de la resta del bisbat, hi podem comptar els llocs de Banyoles, Bàscara, Castelló d'Empúries, Figueres, Peralada, Torroella de Montgrí i, segurament també, Besalú i Olot. En la resta d'universitats, les úniques actuacions conjuntes dels habitants eren per delegar, puntualment, tasques concretes a uns procuradors o síndics. Amb les dades analitzades, podem aventurar unes primeres hipòtesis per explicar les circumstàncies que van envoltar la difusió de les universitats rurals de les terres de Girona.

73. BOURIN, *Villages...*, vol. 2, p. 154-162.

En primer lloc, no sembla que les ciutats de senyoria reial intervinguessin directament en la creació d'institucions comunals en el territori de la seva influència immediata. Tant a Girona com a Barcelona, el pes de l'administració reial es va mantenir sòlid fins a la dècada de 1280; després, les concessions reials als municipis, per tal de cercar aliances davant la Croada contra el rei Pere II, van consolidar les institucions de govern local a la vegada que s'anava definint un grup social de prohoms i ciutadans amb voluntat per exercir el poder, que s'ampliaven les competències de poder dels municipis, que es construïa un sistema fiscal propi i que les ciutats s'inserien en l'entramat polític del Principat. A partir del segon terç del segle XIV, i amb l'alienació dels drets jurisdiccionals exercits pel rei i pels seus agents en terres de Girona, el govern de la ciutat gironina i els seus grups dirigents van intentar salvaguardar tot allò que es pogués mitjançant la compra de jurisdiccions i l'organització directa de la defensa de la ciutat i de les parròquies veïnes.⁷⁴

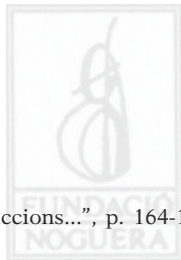
En segon lloc, la presència d'un poder senyorial fort en una població accelerava la cohesió del conjunt d'habitants del lloc, que rebien franquesses i privilegis diversos, incloent-hi el dret d'elegir síndics o jurats permanents per a gestionar els assumptes col·lectius.⁷⁵ Ara bé, a la majoria de llocs del bisbat de Girona, la fragmentació dels dominis senyorials, el poblament dispers en masos i la servitud personal dels tinents va dificultar la cohesió de tots els pagesos d'un terme parroquial o castral, simplement pel fet que tenien menys necessitat de reunir-se i actuar conjuntament. Només les situacions greus, com la segregació d'un sector de la parròquia, l'exigència de censos no acostumats pel rector o l'atac violent d'un senyor feudal, podien moure els interessos dels membres de la comunitat en una mateixa direcció. Però hi havia moltes altres reunions que només aplegaven uns petits grups de la parròquia per resoldre els problemes que els afectaven personalment: a Sant Sadurní, per exemple, els homes depenents de Ramon de Pontós van obligar el batlle a pagar les talles; i a Sant Julià de Ramis, els homes dels vilars d'Olivars i Vilavaques van sol·licitar uns bans al seu senyor.

A la majoria de parròquies, castells i llocs, doncs, no hi havia massa necessitat de les institucions comunitàries locals: el funcionament autònom de l'obreria parroquial i les reunions dels homes propis

74. GUILLERÉ, *Girona...*, vol. 1, p. 237-265; ORTÍ, *Renda...*, p. 632-645. La situació catalana contrasta vivament amb la de les regions italianes, on les ciutats van desenvolupar uns governs força més complexos que van ser imitats per les comunitats rurals des del 1100; cf. WICKHAM, *Comunità...*, p. 220-221.

75. BOURIN, *Villages...*, vol. 2, p. 162-165.

d'una senyoria determinada eliminaven ocasions en les quals, en d'altres regions, hauria actuat la universitat o els seus representants. Ara bé, segons les circumstàncies concretes de cada població i de cada moment històric es podia accelerar la formació de les universitats rurals. Per posar un cas, l'alta concentració d'universitats al sector del Baix Ter —entre Torroella de Montgrí i la Bisbal—, documentades des de la fi del segle XIII, pot ser fruit no només de l'anàlisi exhaustiva dels registres notariais de la zona, sinó també una conseqüència dels conflictes que van sacsejar les comunitats d'aquest territori a causa de la guerra oberta entre els comtes d'Empúries i els reis d'Aragó. Igualment, la instauració a partir de les Corts de 1359 d'un impost directe sobre totes les llars del Principat de Catalunya, que s'havia de recaptar per mitjà d'un fogatge general, va exigir que cada comunitat —ciutat, vila, castell, parròquia o lloc— nomenés uns síndics encarregats de repartir la suma atribuïda al conjunt dels habitants i de pagar-la al col·lector del fogatge. En aquest moment, la necessitat va provocar que es creessin institucions comunitàries allà on encara no n'hi havia i es consolidessin les que ja existien amb anterioritat. D'aquesta manera, l'estructura parroquial, que era la forma d'enquadrament social més estesa a la diòcesi de Girona, va servir de punt de suport per al naixement de moltes universitats rurals perquè, sovint, era l'única institució que permetia aplegar tots els habitants d'una comunitat. Cal dir, però, que en moltes parròquies i castells, el desenvolupament de les institucions comunitàries no evolucionà gaire més enllà: l'any 1527 a les terres gironines del vescomtat de Cabrera només existien jurats i consells a la vila de Blanes, mentre que als termes de Palafolls, Montpalau, la batllia de n'Orri, Anglès, Riudarenes, Vidreres, Maçanet de la Selva i Tordera es mantenia l'organització assembleària més primitiva.⁷⁶

76. PONS GURI, "Les jurisdiccions...", p. 164-168.

CONCLUSIONS GENERALS

La parròquia rural, tot i haver estat objecte d'estudis des del segle XIX, és una institució que ha passat força desapercibuda en bona part dels treballs sobre la societat medieval de les regions mediterrànies d'Europa. El motiu és que normalment s'ha col·locat el castell al centre de les relacions entre els grups socials presents en el camp, sobretot a partir del segle XI i de la feudalització del conjunt de la societat europea.¹ A la Catalunya Vella, o més exactament a les terres de Girona, l'*incastellamento* hi era present, però no era la forma predominant d'organització del poblament i de la societat. En canvi, era al voltant de la parròquia que s'articulaven tant el territori com la societat rurals del bisbat de Girona i, en especial, de la seva meitat meridional —els ardiaconats de Girona i la Selva— que constitueix el marc d'anàlisi elegit.

Altres factors van acabar de delimitar el terme i el territori d'estudi. En primer lloc, diversos historiadors que han treballat la documentació gironina dels segles X, XI, XII i XIII, han assenyalat algunes particularitats que es desmarquen de l'evolució d'altres parts de la Catalunya Vella. En concret, el predomini d'alous senyorials al segle X, la difusió de les parròquies abans de l'any 1000 i el retard en la implantació dels castells amb relació a les zones de la frontera no encaixen del tot amb el model d'evolució presentat per Pierre Bonnassie en la seva tesi doctoral, elaborada a partir d'exemples pirinencs i barcelonins sobretot.² En segon lloc, en uns quants articles sobre diferents comarques catalanes s'ha destacat el paper de la parròquia a l'hora de la

1. TOUBERT, *Les structures...*; BONNASSIE, *Catalunya...*

2. TO, "El marc..."; MARTÍ, "L'alou..."; BATET, "L'església..."; OLIVER, "Senyors...".

configuració de la societat rural: d'una banda, perquè la parròquia es va establir territorialment entre els segles x i xi i, de l'altra, perquè a redós del temple parroquial van néixer els primers nuclis de població concentrada —les sagreres o celleres—; a més, els drets parroquials i el delme eren unes importants fonts d'ingressos per a la noblesa laica i per a les institucions eclesiàstiques dels segles xi i xii.³ Finalment, la publicació de treballs sobre les parròquies catalanes d'època moderna, que demostraven l'abast de la participació laica en el seu funcionament intern,⁴ feia realment necessària una recerca sobre la fase medieval de les parròquies de Catalunya.

FONTS DOCUMENTALS

L'elecció d'estudiar les parròquies rurals del bisbat de Girona ha anat acompanyada de la voluntat de romandre obert a totes les fonts d'informació possibles que s'hi refereixin i no únicament a les actes de consagració i dotació d'esglésies, majoritàriament dels segles x, xi i de la primeria del xii, que enregistren el naixement i la constitució de les parròquies gironines, i les visites pastorals que, a partir del 1300, presenten les parròquies com unes institucions vives, formades pel clergue i la comunitat de feligresos i perfectament integrades en l'estructura de la diòcesi.⁵

Per sí soles, aquestes fonts no permeten valorar adequadament la importància de la parròquia, entendre'n la seva funció en la societat rural i copsar-ne la complexitat existent. Per això, també he acudit a fonts documentals que no es refereixen de manera preferent a la parròquia, però que proporcionen moltes dades que, relacionades entre elles, completen la imatge global de les parròquies gironines. Per exemple, els pergamins del segle xi permeten constatar que la parròquia va substituir la vil·la com a marc territorial bàsic arreu del bisbat a l'hora de localitzar terres, camps, cases i drets. Els del segle xii, entre els quals destaquen les donacions i vendes de drets eclesiàstics a favor de la catedral de Girona i de monestirs benedictins, permeten entendre que el control laic de les parròquies i dels seus drets havia estat gairebé absolut al segle xi. Les escriptures relacionades amb els delmes que es conserven en pergamí, en cartorals i en registres de la cúria diocesana als fons de l'Arxiu Diocesà de Girona, són el testimoni

3. MARTÍ, "L'ensagrerament..."; FARIAS, "La sagrera..."; BONNASSIE, "Les sagreres..."; CATAFAU, *Les celleres...*; FARIAS; MARTÍ; CATAFAU, *Les sagreres...*

4. PUIGVERT, *Una parròquia...*; *id.*, *Església...*

5. DEC; PUIGVERT; MONJAS; PEREA; SOLA, *Les visites...*

de l'enorme tasca desenvolupada pels bisbes dels segles XIII i XIV per tal de convertir-se en senyors eminents de tots els delmadors laics del bisbat.⁶ Amb relació a aquestes escriptures, el Llibre Verd dels Feus de l'any 1362, el colofó final de la política episcopal de control dels delmes, també serveix per comprendre que l'apropiació feudal de les esglésies gironines i dels seus drets encara era molt important en aquest moment. Els notaris del segle XIII van començar a anotar la parròquia on residien les persones que intervenien en els contractes, la qual cosa indica que la comunitat parroquial es començava a consolidar. Els capbreus senyorials d'inicis del segle XIV recullen els noms de tots o bona part dels feligresos d'una parròquia determinada i, de vegades, permeten saber si vivien en masos o en cases dels nuclis de població concentrada. Els registres redactats a la cúria diocesana documenten com els bisbes intervenien en la vida interna d'una parròquia: nomenaven els clergues parroquials, els convocaven als sínodes per instruir-los, els vigilaven a través de les visites pastorals, els corregien amb multes i sancions si calia, els ordenaven que controlessin els seus feligresos, etc. Finalment, els registres de les notaries de nuclis rurals aporten moltes dades, per al primer terç del segle XIV, sobre les activitats privades de parroquians i de clergues, especialment les compravendes de terres, bestiar i drets, i els préstecs i deutoris.

Tots aquests tipus documentals m'han permès observar la parròquia des de perspectives molt diferents i això és essencial per entendre que, en els segles medievals, era la suma d'unes quantes realitats superposades. En efecte, la parròquia era (1) la cèl·lula territorial base de tots els ardiaconats del bisbat, (2) un dels elements estructuradors del poblament rural del bisbat, sobretot a través dels nuclis eclesials que va originar i dels camins locals que els unien amb els masos del terme, (3) una institució que reunia el conjunt de drets i prestacions que els fidels pagaven als clergues, als capellans, als senyors laics i eclesiàstics i als bisbes, (4) el mecanisme a través del qual els rectors transmetien els valors i ideals de la jerarquia eclesiàstica cap a la resta de la població rural, (5) un important marc de sociabilitat per a cada comunitat rural perquè la dispersió predominant de l'hàbitat feia que les comunitats tinguessin poques ocasions d'actuar conjuntament; i (6) un dels principals escenaris de les aliances i de les lluites entre els diversos actors del món rural: senyors, clergues, pagesos de mas i vilatans.

6. PM; CCBG; CRV; PPC; LVBG.

LA PARRÒQUIA EN EL TERRITORI RURAL DE GIRONA

Entre els segles x i xi, la parròquia va esdevenir la cèl·lula territorial bàsica del bisbat de Girona. Abans, existien diversos tipus d'esglésies rurals al segle ix: temples erigits al damunt de mausoleus funeraris d'època tardoromana, petites cel·les monàstiques que formaven part del patrimoni de la catedral o de grans cenobis benedictins afavorits pels reis carolingis, ermites aïllades que són citades com a afrontacions de vil·les i *basílicas* establertes al centre d'unes vil·les o vilars. A partir de la fi del segle ix, aquest darrer tipus d'església esdevé el centre de percepció d'una nova prestació eclesiàstica, el delme, imposada sobre la producció agrícola i ramadera d'un conjunt de vil·les i vilars. La delimitació dels territoris parroquials és perfectament visible en les actes de consagració i dotació posteriors al 900 que fixaven sobre el terreny els límits de cada nova parròquia.

La constitució de la xarxa de parròquies es va realitzar entre els segles x i xi, tal com es comprova a partir de les primeres mencions documentals de cadascuna de les parròquies gironines. No totes les parròquies, però, van acabar essent iguals: les més extenses, amb territoris formats per l'agregació de diferents vil·les i vilars, sembla que són també les més antigues; en canvi, les que coincidien amb una sola vil·la carolíngia serien les més recents. Ara bé, la solidesa de la parròquia com a marc territorial del món rural es posa de manifest amb la gran estabilitat del nombre de parròquies entre el segle xi i el xiv: el 75% de les esmentades en les llistes del segle xiv apareix abans del 1100; entre el 25% restant hi ha les parròquies que són esmentades més tard per manca de documents i les que van ser creades de bell nou a la ciutat de Girona, als seus entorns i en d'altres punts del bisbat.

L'interior dels termes parroquials estaven estructurats a partir de l'església, un edifici adequat per a l'administració dels sagraments als feligresos i per a la celebració de la missa dominical i d'altres celebracions litúrgiques. Aquestes funcions li conferien una supremacia sobre la resta de temples —capelles, ermites i esglésies sufragànies— que hi pogués haver en el terme. Com es pot comprovar en el cas de Cruïlles,⁷ des del segle xi es documenten sagrers en els cercles de pau i d'asil al voltant del temple parroquial de Santa Eulàlia, del priorat benedictí de Sant Miquel i de la capella rural de Sant Joan de Salelles. No totes aquestes sagreres, però, van originar nuclis de població concentrada i permanent: al voltant de la capella de Salelles només s'hi van aixecar

7. MALLORQUÍ, "Homes..."; *ib.*, "Dues comunitats...".

dues cases més. Ara bé, a la plana la majoria dels nuclis eclesials es van consolidar i van acabar essent designats pels textos dels segles XIII i XIV com a celleres. Algunes situades a prop de camins o d'institucions monàstiques —Sant Miquel de Cruïlles—, van créixer ràpidament entre els segles XIII i XIV fins a esdevenir viles. A més, sobretot a l'Empordà, els senyors van establir la seva residència a l'interior de les celleres i les van convertir en nuclis castrals o castells —castell de Cruïlles.

El creixement dels nuclis eclesials, però, gairebé no va alterar la forma de poblament predominant arreu del bisbat de Girona, els masos dispersos i aïllats a l'interior del terme parroquial. En realitat, les celleres van néixer perquè els pagesos dels masos donaven als seus fills segons, no hereus, els cellers que tenien a la sagrera per tal que hi establissin la seva residència. Molt probablement, la vinculació entre masos i parròquies remunta als temps dels seus orígens perquè tant els uns com les altres eren els successors de les vil·les i dels vilars altmedievals: a moltes parts del bisbat hi havia veïnats que agrupaven uns quants masos a l'interior de la parròquia; els seus noms coincidien amb els de les unitats de poblament altmedievals, però mentre no es realitzin més estudis arqueològics, no en sabrem ni la seva constitució originària, al segle X, ni les fases de la seva disgregació posterior en masos.⁸

La importància de la parròquia en l'estructuració tant del territori com del poblament al bisbat de Girona no ha de fer oblidar que existien altres elements vertebradors del món rural.⁹ D'una banda, la creació d'un mercat setmanal en un lloc determinat conferia un gran poder d'atracció sobre la població rural dels voltants. De l'altra, els castells, sobretot els que s'instal·laven en el cor de les celleres, van originar molts nuclis castrals, fortificats tots ells, que estaven en ple creixement als volts del 1300. A més, els castells van esdevenir noves demarcacions territorials superposades a les parròquies, sense arribar mai a formar una xarxa tan completa i definida com la parroquial; de fet, no va ser fins al segle XIV que els castells termenats van ser presos com a marcs locals d'organització de la defensa militar i d'exercici de la justícia, sobretot un cop el rei la cedia a un senyor feudal. Ara, tot i la literatura jurídica que van generar els castells termenats —als Costums de Girona, sobretot—, a les terres gironines els castells només van arribar a articular efectivament els sectors més allunyats de la capital —la vall d'Hostoles, el litoral i el vescomtat de Cabrera.

8. MALLORQUÍ, "Els veïnats...".

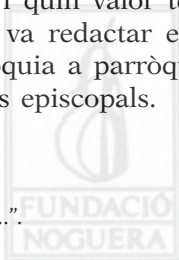
9. FARIAS, *El mas...*

LA PARRÒQUIA I LA SENYORIA

A part de ser una unitat d'estructuració del territori rural, la parròquia estava relacionada directament amb l'organització feudal de la societat i s'integrava a la perfecció en l'entramat de la renda senyorial. Sobretot a través del delme, la principal prestació dels parroquians a la seva església, consistent, en principi, en la desena part de tots els productes obtinguts a través de les activitats dels pagesos i vilatans. La poca documentació dels segles x, xi i xii que s'hi refereix ha fet pensar que eren poc importants, però tant els indicis d'aquest període com les evidències dels segles xiii i xiv fan pensar que els delmes havien estat i eren l'element fonamental de l'economia de bona part dels senyors, laics i eclesiàstics, de les terres gironines. D'una banda, les actes de consagració dels segles x i xi ja establien la percepció del delme des de la mateixa creació de la parròquia. De l'altra, les donacions d'esglésies, drets eclesiàstics i delmes per part de laics a institucions eclesiàstiques al segle xii, els reconeixements i les definicions de delmes per part dels senyors laics al segle xiii i el Llibre Verd dels Feus del bisbe de Girona del 1362 coincideixen a destacar que la majoria de delmes parroquials estava en mans dels senyors laics. Per això, podem pensar que va ser gràcies als delmes que els senyors feudals del segle xi van poder aixecar els castells i erigir-se en els principals dominadors de la societat medieval.

A partir del segle xii, es detecta una lenta tendència al traspàs de delmes i drets eclesiàstics de senyors laics a la catedral i algunes institucions monàstiques. La lentitud del procés va portar els bisbes del segle xiii a imposar la seva autoritat eminent sobre tots els titulars laics de delmes: els exigien la prestació d'homenatge i jurament de fidelitat igual com si es tractés d'un feu qualsevol i, així, els podien reclamar el pagament de terços i lluïsmes en cas de venda, donació o heretament.¹⁰ Aquesta voluntat dels bisbes no va donar fruits immediatament: primer calgué recollir els pergamins en els arxius de la Mitra i ordenar-los en diversos registres, tal com es va fer en temps del bisbe Pere de Rocabertí, entre el 1318 i el 1324; després els bisbes van utilitzar les visites pastorals per demanar als clergues parroquials com es repartia el delme a cada parròquia i quin valor tenia cada part; i, finalment, entre el 1362 i el 1371 es va redactar el Llibre Verd després d'una enquesta més precisa parròquia a parròquia i recollint les dades que es conservaven en els llibres episcopals.

10. BENITO, "La submissió..."

No tots els drets eclesiàstics anaven a mans dels senyors. Una part dels delmes menors —de petites parcel·les o d'uns pocs masos, o bé de productes secundaris que no eren ni els cereals ni el vi— i els delmes dels novals —allà on s'havien adequat per al conreu nous espais guanyats, en general, als aiguamolls—, juntament amb les primícies, es quedaven en mans dels rectors i diaques de les parròquies. Aquests també obtenien en exclusiva altres drets parroquials: es tractava de les oblacions dels fidels vius i dels difunts, dels pagaments per la il·luminació de l'església i per l'administració dels sagraments i de les almoines recollides per les cerimònies litúrgiques. La problemàtica generada a partir de les crisis demogràfiques del segle XIV va fer que els juristes baixmedievals distingissin, dintre de les oblacions, les que es devien per les persones —les *comestiones* o menjars, les *oblaciones* o donatius pels sagraments, les *defunctiones* pels enterraments dels parroquians, els drets d'estola i el salpàs—, i les que es pagaven pels masos i les terres —el blat de l'oli, el ciri pasqual, el llum de les vigílies i el blat de la mongia.

LA PARRÒQUIA I LA SOCIETAT RURAL

La parròquia, a més de ser una entitat territorial i un conjunt de drets i prestacions, també era un col·lectiu humà. La parròquia era el punt de confluència de tres grups socials diferenciats: els clergues, els senyors i els pagesos. Això fa que calgui substituir els esquemes simples que oposaven els parroquians al seu rector o els pagesos al seu senyor per un model de comunitat rural més complex.

Els clergues

Els clergues de les parròquies rurals es trobaven a mig camí entre la comunitat i el bisbe. El poder del bisbe havia canviat profundament entre el segle X i el XIV: havia passat de ser un càrrec cobejat pels comtes i pels magnats més poderosos a ser el veritable cap espiritual del bisbat. Van ser sobretot les directrius marcades pels cànons del IV Concili del Laterà del 1215, pels concilis provincials de la Província Tarraconense des del 1229 i pels diversos sínodes diocesans de Girona les que van establir les formes de control dels bisbes sobre les parròquies de la seva diòcesi i sobre els rectors que hi servien.¹¹ A través de les actes conservades en els registres episcopals de l'inici del segle XIV, es pot conèixer com s'entrava en l'ofici sacerdotal: la primera

11. CSG; BUENO, *El derecho...*; MONJAS, *La reforma...*

condició era la tonsura; després, els candidats havien de cursar cant i gramàtica a l'escola i formar-se en l'estudi de les escriptures per tal d'adquirir els ordes del sotsdiaconat, del diaconat i del presbiterat; i, finalment, podien aspirar a obtenir un benefici eclesiàstic. Tot i això, molts clergues no seguien aquest camí: a vegades, amb l'ajuda d'un senyor o cavaller els clergues accedien ràpidament a un càrrec i, després, el bisbe els obligava a completar els seus estudis a Girona tot absentant-se del servei a la seva parròquia. Però, en definitiva, tots els clergues i, sobretot, els que tenien cura d'ànimes havien de tenir cura de l'església i dels seus béns, cuidar el seu aspecte personal, respectar el celibat, predicar i administrar els sagraments i vetllar per la moralitat dels seus feligresos. I, en cas que desobeïssin aquests preceptes, podien ser multats econòmicament en ocasió de les visites pastorals o castigats amb l'excomunió i la confiscació dels seus beneficis i ingressos.

El nombre de clergues variava segons l'extensió i la riquesa de les parròquies: algunes de petites només tenien un rector; a les parròquies de bona part de les Gavarres i de les planes de la Selva i de l'Empordà convivia un sagristà amb un diaca, i a les parròquies més poblades hi havia almenys dos domers que compartien la cura d'ànimes, algun claver i diversos clergues amb beneficis simples en altars del temple parroquial. Lògicament, el valor econòmic dels ingressos dels clergues diferia en funció de la parròquia on residien i del càrrec que exercien: mentre rectors i domers obtenien entre 8 i 12 lliures de renda anual, molts diaques, clavers i beneficiats es quedaven molt sovint per sota de les 8 lliures, el límit que els eximia del pagament de la dècima eclesiàstica.¹² Això pot explicar que alguns diaques i beneficiats servissin a la parròquia on havien nascut, conservant els vincles amb els seus familiars i participant en les lluites de bàndols a l'interior de la parròquia; mentrestant els rectors i els domers, més independents econòmicament, es distingien dels seus parroquians i actuaven com a transmissors de les directrius dictades pel bisbe i la cúria episcopal.

Els senyors

Segurament, els senyors feudals dels segles XI i XII controlaven de manera molt directa els clergues que servien en les parròquies que tenien sota el seu domini. Però, a mesura que els bisbes van consolidar el seu poder sobre les esglésies, els clergues i els delmes del bisbat,

12. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364); cf. apèndix 2.

essencialment al llarg del segle XIII, els senyors van deixar d'incidir en la vida i en la conducta moral del conjunt dels parroquians. De fet, molts van intentar escapar del control que començava a exercir el bisbe i la cúria diocesana: molts senyors van construir capelles a l'interior dels castells per no haver d'acudir al temple parroquial, barrejar-se amb la resta de feligresos ni confessar-se davant el rector de la parròquia. No tots els senyors, però, ho van aconseguir: mentre els grans nobles de les terres de Girona, com els vescomtes de Cabrera i els senyors de Cruïlles i Cervià, van construir i dotar monestirs benedictins al segle XI prop de les seves residències, la majoria dels cavallers no van poder bastir capelles a les seves cases fortes i hagueren d'utilitzar el temple parroquial per distingir-se dels altres feligresos —instal·lant-hi les seves tombes, per exemple—, tot i que sovint s'havien d'enfrontar amb els clergues parroquials per aquest motiu.

Aquesta diferenciació entre la noblesa reproduïa la que ja existia amb relació a la possessió dels delmes per part de laics: els grans nobles i els senyors dels castells controlaven els delmes de les parròquies més extenses i riques, mentre que els cavallers només obtenien en feu alguns delmes de parròquies menys poblades. Però també existia una distinció entre les característiques dels drets que exercien uns i altres. D'una banda, els cavallers i petits senyors s'havien de conformar amb exercir el seu domini sobre un conjunt més o menys extens de terres i masos, sobre els quals obtenien parts proporcionals a la collita, censos fixos en diner o espècie i taxes de mutació en cas de traspàs del mas o del camp. A més, solien obtenir els pagaments vinculats a la servitud dels homes propis, com la redempció i altres mals usos. I, finalment, també solien controlar algunes infraestructures essencials per a l'economia rural, com les ferreries, els forns i els molins. D'altra banda, pel fet de controlar un o més castells termenats, els grans senyors i nobles disposaven de dominis més extensos que no pas els cavallers, però també obtenien altres tipus de drets: vigilaven l'accés dels pagesos als espais incults de cada terme —boscós, les pastures o els aiguamolls—; controlaven els mercats i les notaries; obtenien prestacions militars dels pagesos —obres, jornals, guaites i serveis militars—, i encara disposaven de drets de justícia sobre els que residien al terme del castell.

Al segle XIII i a la primeria del segle XIV els reis catalans encara exercien algunes prerrogatives que els eren pròpies i que els situaven al capdamunt de tots els senyors laics: a través dels veguers i batlles, dirigien l'exèrcit reial del bisbat, perseguien els infractors de la Pau i Treva i administraven la justícia criminal al territori de Girona. A més,

els monarques van consolidar i ampliar la seva presència efectiva al bisbat de Girona amb el control de Torroella de Montgrí, Palamós i Pals, sobretot davant del poderós comte d'Empúries. Però, a mesura que avançava el segle XIV i, sobretot, arran de les guerres del regnat de Pere III el Cerimoniós, els monarques van anar venent els seus drets jurisdiccionals als grans senyors de les terres de Girona que van esdevenir més poderosos que en el període precedent.

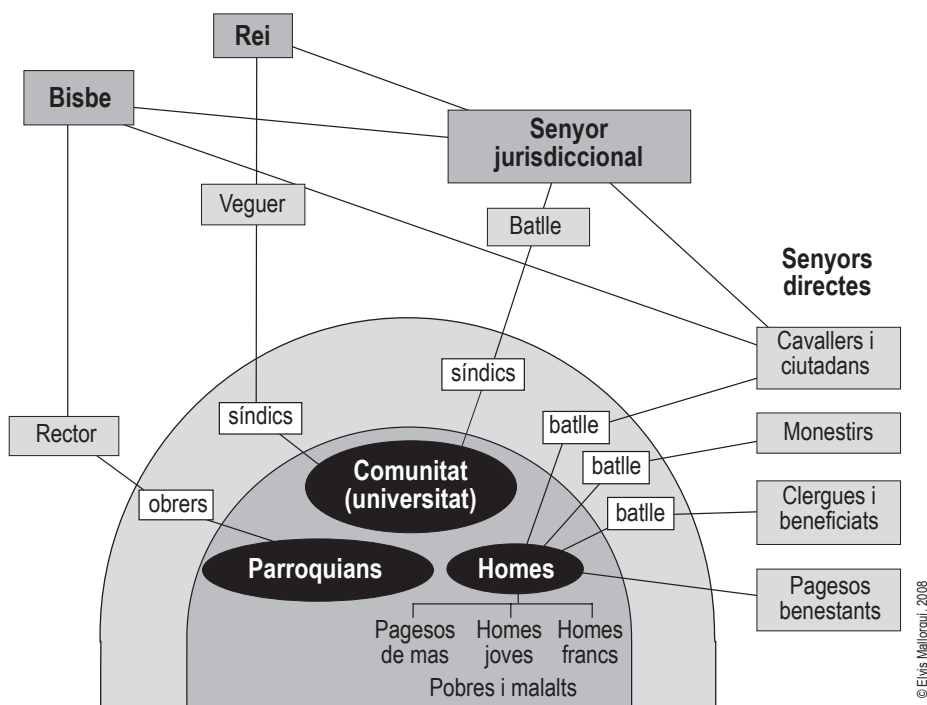
Els pagesos i les comunitats rurals

Després de l'estudi de clergues i senyors, les parròquies medievals constitueixen un magnífic observatori del funcionament intern de les comunitats rurals gironines. Les fonts de natura eclesiàstica les presenten com unes comunitats religioses formades pels fidels i pel rector que estaven ben integrades dins l'estructura de l'església medieval. El IV Concili del Laterà, l'any 1215, va definir per a tots els parroquians un model de vida cristiana que es va anar imposant al llarg de tot el segle XIII: els sermons dels rectors, bisbes i frares, el cant, els ciris, les llànties, les processons, la devoció per les relíquies, les pintures murals dels temples i, sobretot, la missa i les cerimònies litúrgiques, tot anava dirigit a adoctrinar els laics en els principis de la fe cristiana. Però no n'hi havia prou: calia que cada parroquià exterioritzés públicament la seva fe en cadascun dels actes principals de les vides dels parroquians —baptisme, confirmació, matrimoni i extremunció— i a través de la confessió i comunió, pel que fa a la confessió i a la comunió, almenys un cop cada any. De totes maneres, moltes persones incomplien les obligacions cristianes i eren excomunicades pels rectors per agredir-los físicament, per casar-se clandestinament, per no complir amb les seves obligacions i per cometre pecats d'incontinència, adulteri, usura, joc, i blasfèmia, entre altres.

El marc parroquial oferia als feligresos un cert marge d'actuació col·lectiva. L'obreria era una institució que s'encarregava del manteniment de l'edifici parroquial i de l'adquisició dels objectes litúrgics i dels vestits sacerdotals i, per fer-ho, els obrers, elegits pels feligresos amb la supervisió dels rectors, administraven uns quants recursos econòmics: petites participacions en els delmes i les oblacions al temple, propietat de terres i camps i censos anuals pagats per tots els parroquians, com el blat de l'oli. A més, les confraries garantien als seus membres un tractament igualitari a l'hora de la mort, és a dir, un enterrament digne i les pregàries necessàries per a la seva salvació. Però a les parròquies rurals hi havia gent que no hi podia participar directament perquè eren pobres i estaven malalts; aquests havien de dirigir-se a la ciutat

de Girona o als nuclis més poblats per tal de rebre aliment i vestit a través d'almoines o ser assistits en els hospitals.¹³

FIGURA 16
La comunitat rural

© Elvis Mallorquí, 2008

Aquesta imatge igualitària de la comunitat parroquial xoca amb la que procedeix dels capbreus senyorials, que permeten diferenciar els habitants de les parròquies segons el nivell de riquesa —o la grandària de les seves explotacions— i segons l'estatus jurídic —o grau de dependència envers els senyors. La primera distinció era entre els homes i dones sotmesos a servitud i els que n'eren, totalment o parcialment, francs i lliures gràcies a concessions reials, monàstiques o senyorials. Als ardiaconats de Girona i la Selva, els homes lliures es concentraven a la ciutat de Girona i en unes poques viles. Mentrestant, els serfs, que eren majoria al bisbat, estaven dividits internament entre els “rustici”,

13. GUILLERÉ, “Assistance...”; íd., “Une institution...”; íd., *Girona...*

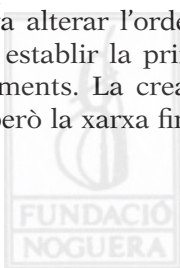
homes propis amb un mas o borda, i els “iuvenes homines”, homes propis sense mas que residien en celleres i viles i que es dedicaven a l’artesanía o al comerç. Sovint els pagesos de mas i els homes joves estaven vinculats familiarment, però les seves diferències els podien enfrontar, per exemple, pel control de l’obreria parroquial.

Els textos escrits des de la fi del segle XIII enregistren una nova institució en el món rural: la universitat, l’assemblea de veïns d’un terme parroquial o castral. Normalment a través d’uns síndics o representants, la universitat gestionava els espais incults, controlava les pràctiques de la ramaderia en terrenys agraris, repartia els impostos directes entre els veïns per mitjà de talles, defensava les franqueses concedides a la població i, a vegades, dirigia l’obreria parroquial, les confraries i les almoines locals. Però això, aquestes competències, a mitjan segle XIV, només les havien assumit les universitats d’unes poques viles més poblades i dinàmiques. A més, en aquest moment també es detecten com algunes persones sobresortien de la resta de membres de la comunitat rural, perquè exercien funcions en nom del conjunt de la comunitat —és el cas dels síndics i dels obrers parroquials—, o bé exercien càrrecs dintre de l’administració senyorial —és el cas dels batlles senyorials que pretenien accedir als grups privilegiats de la societat—. Tots ells, però, continuaven formant part de la comunitat rural.

CONCLUSIONS

Chris Wickham, en el seu treball sobre les comunitats rurals de la Toscana, deia que, abans de proposar teories sobre el desenvolupament de les comunitats, calia estudiar bé, en cada cas, quins factors havien estat els més decisius: la senyoria, la parròquia, els drets i usos comunals sobre la terra, el pes de la ciutat, les transformacions en la propietat de la terra.¹⁴ Amb la present recerca espero haver contribuït a remarcar el paper de la parròquia a l’hora de crear i organitzar les comunitats del bisbat de Girona (cf. figura 17). El punt de partida són els temples cristians que, fins al segle IX, s’havien instal·lat enmig d’un territori organitzat a través de vil·les i vilars rurals. Els segles X i XI coincideixen amb la parroquialització definitiva del bisbat de Girona. La implantació del delme va alterar l’ordenació territorial preexistent de vil·les i vilars perquè va establir la primacia del nucli amb l’església sobre la resta d’assentaments. La creació de les parròquies es va allargar durant dos segles, però la xarxa final no va deixar espais buits.

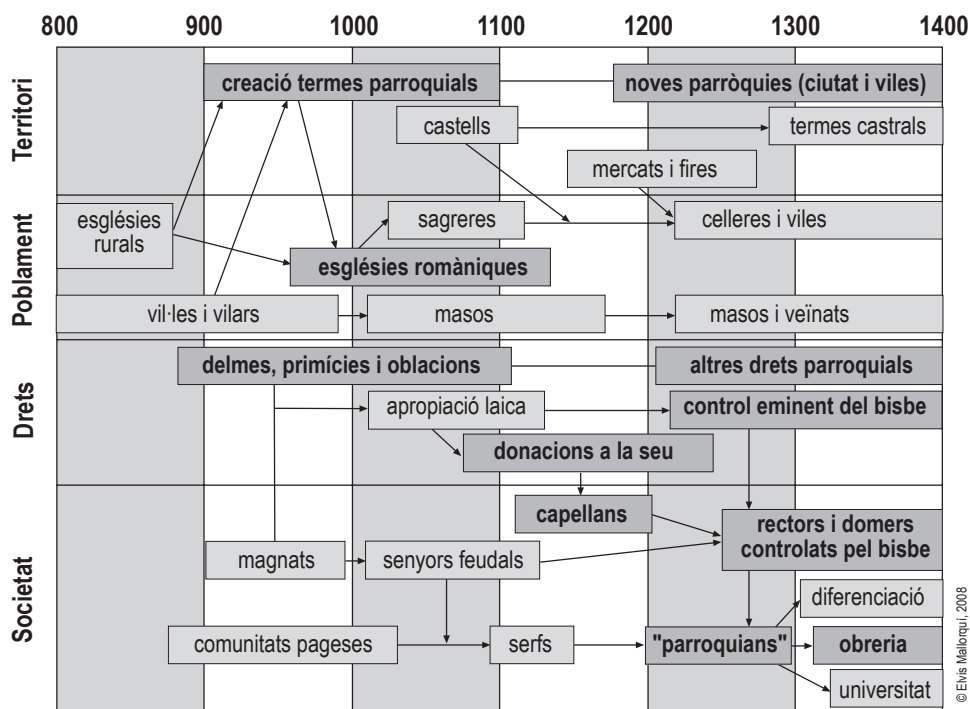
14. WICKHAM, *Comunitat...*

A més, al llarg del segle x s'observa com el protagonisme de clergues i comunitats rurals en les primeres actes de consagració deixa pas al paper que hi tenien personatges més poderosos que actuaven sols. Al segle xi el pes d'aquests magnats es fa més evident: molts d'ells aixequen fortaleses en el cercle de pau que voltava el temple i s'aproprien definitivament dels drets eclesiàstics, dels delmes sobretot. Així, a les terres de Girona la feudalització de la societat hauria començat per la parròquia.

FIGURA 17

Evolució cronològica de les parròquies i de les comunitats rurals

A partir del segle XII s'inicien una sèrie de tendències que s'allarguen fins al segle XIV. En primer lloc, la seu de Girona i alguns establiments monàstics importants van aconseguir que molts nobles els donessin o els restituïssin tots o, més sovint, part dels drets sobre diverses esglésies del bisbat de Girona. Aquests drets eclesiàstics van passar a ser gestionats pels capellans, que també supervisaven el servei religiós efectuat pels clergues que residien efectivament en les parròquies rurals. Al segle XIII es va produir una segona etapa en el procés

de retorn dels drets sobre les esglésies a la titularitat episcopal: els bisbes de Girona van convertir-se en senyors eminents dels delmes dels bisbats i, sense posar-ne en dubte la propietat laica, van aconseguir que els senyors feudals els prestessin homenatge pels delmes. A la vegada, els bisbes van consolidar el seu control sobre els rectors de les parròquies: reservant als capellans i als senyors de les parròquies el dret de presentació, el bisbe es reservava la facultat de nomenar i destituir-los tots els clergues. En segon lloc, mentre els delmes eren el fonament més sòlid de l'economia dels senyors, la senyoria sobre terres i homes s'hauria adequat a les unitats de poblament de l'interior de les parròquies, els masos, i hauria desenvolupat un estricte control sobre els seus habitants a través de la servitud. Potser per això l'*incastellament*, el procés de concentració de l'hàbitat entorn de les fortaleses senyorials i la transformació del paisatge rural que els voltava no va tenir un paper gaire rellevant a les terres de Girona, a excepció dels extrems dels ardiaconats de Girona i la Selva, el litoral i les terres del vescomtat de Cabrera.

En el segle XIV, les comunitats del camp gironí apareixen com una realitat complexa: mentre les visites pastorals les presenten com un conjunt de fidels sotmesos a les directrius morals dels bisbes, els capbreus i la documentació notarial permeten perfilar amb prou precisió la diferenciació interna existent. No es tracta, com s'havia defensat fa uns anys, d'una oposició entre una minoria de remences benestants i una majoria de pagesos lliures i pobres, sinó d'una distinció entre els habitants dels masos i els dels nuclis de poblament concentrat, normalment tots sotmesos a diferents graus de servitud. Enmig d'aquesta complexitat, s'evidencien algunes formes de gestió col·lectiva: els obrers de les parròquies, elegits per la resta de feligresos i supervisats pel rector, s'encarregaven del manteniment del temple parroquial; i la universitat, l'assemblea del conjunt de caps de casa d'un territori, d'acord amb la voluntat dels senyors, assumia una sèrie de competències vinculades amb la gestió dels espais incults i dels boscos, amb l'organització de la defensa i, sobretot, amb la recaptació dels impostos. De fet, les universitats no es van generalitzar del tot fins a mitjan segle XIV, quan les Corts van establir el pagament d'impostos directes sobre tota la població del Principat de Catalunya que s'havien de recaptar a través dels fogatges. En aquest moment, i a una bona part del bisbat de Girona, la parròquia era l'única institució que permetia distingir des de l'exterior —en aquest cas, des de l'administració reial— les comunitats rurals.

Així doncs, el mapa de les comunitats gironines segons els fogatges dels anys 1358-1378 és la constatació directa que la parròquia va esdevenir la forma organitzativa predominant en el territori rural

del bisbat de Girona, per damunt dels castells termenats que només articulaven els sectors més allunyats de la ciutat de Girona. Al centre del bisbat, al voltant de la ciutat de Girona, la parròquia era la institució que més renda proporcionava als senyors i, a més, els oferia un marc territorial estable per a l'organització dels dominis d'institucions eclesiàstiques, de cavallers, ciutadans i fins i tot pagesos benestants. A més, la parròquia havia esdevingut l'estructura fonamental a partir de la qual s'havien organitzat internament les comunitats retratades en els fogatges perquè no existia cap altra institució que pogués exercir aquest paper.

FONTS I BIBLIOGRAFIA

FONTS DOCUMENTALS PUBLICADES

- ABADAL, Ramon d', *Els diplomes carolingis a Catalunya*, Barcelona – Ginebra: Institut d'Estudis Catalans – Institució Patxot de Catalunya, 1926-1952, 2 vols. (Catalunya Carolíngia; 1) [CC-1]
- ALTURO, Jesús, *L'arxiu antic de Santa Anna*, Barcelona: Fundació Noguera, 1985, 3 vols. [AASA]
- ARNALL, M. Josepa, *Lletres reials a la ciutat de Girona (1293-1515)*, Barcelona: Fundació Noguera – Ajuntament de Girona, 2000, 2 vols. [LRCG]
- ARNALL, M. Josepa; PONS GURI, Josep M., *L'escriptura a les terres gironines: segles IX-XVIII*, Girona: Diputació de Girona, 1993, 2 vols. [ETG]
- BARAUT, Cebrià, "Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell", *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 2, 1980, p. 7-166. [DACSU]
- BASTARDAS, Joan, *Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII*, Barcelona: Fundació Noguera, 1991 (ed. orig.: 1984). [UB]
- BISSON, Thomas N., *Fiscal Accounts of Catalonia under the early Count-Kings, 1151-1213*, Berkeley: University of California Press, 1984, 2 vols. [FAC]
- BLANCO, Joan, *El monestir de Sant Feliu de Guíxols (segles X-XI). La formació del domini*, Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament, 1991. [PSFG]
- CAMÓS, Lluís; MARQUÈS, Josep M., "Documents en pergamí de l'Arxiu Municipal de Palamós", *Estudis sobre temes del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], núm. 6, 1987, p. 119-135. [PAMP]
- CASTELLS, Narcís; COLOMER, M. Assumpció, *Els pergamins de l'arxiu del Marquès de Camps*, Salt: Ajuntament, 1999. [FPMC]

- Catàleg de pergamins del fons de l'Ajuntament de Girona (1144-1862)*. Arxiu Municipal de Girona, Barcelona: Fundació Noguera – Ajuntament de Girona, 2005, 3 vols. [PAG]
- COBOS, Antoni, *Llibre de Privilegis de la vila de Figueres (1267-1585)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2004. [LPF]
- CONSTANS, Lluís G., *Diplomatari de Banyoles*, Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1985-1993, 6 vols. [DB]
- Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y del principado de Cataluña*, Madrid: Real Academia de la Historia, 1896, vol. 1 (*Cortes de Cataluña*). [CAVC]
- Decretum Graciani emendatum et notationibus dilucidatum*, Venècia: apud Socios Aquile Renouantis, 1605.
- FELIU, Gaspar; SALRACH, Josep M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, Barcelona: Fundació Noguera, 1999, 3 vols. [PACB]
- FERNÀNDEZ, Josep; FERNÀNDEZ, Joan, *Inventari dels pergamins del fons Mercader - Bell-lloc de l'Arxiu Històric Municipal de Cornellà de Llobregat (s. XI-XVIII)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, 2 vols. [FPMB]
- FONT RIUS, Josep M., *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Madrid-Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1969, 2 vols. [CPFC]
- FOREVILLE, Raimunda, *Lateranense IV*, Vitòria: Editorial Eset, 1972 (*Historia de los Concilios Ecuménicos*; 6/2).
- GIFRE, Pere; SOLER, Santi, *Els Farners: vassalls de senyors i senyors de pagesos. Catàleg documental de l'Arxiu Farners*, Santa Coloma de Farners: Consell Comarcal de la Selva – Centre d'Estudis Selvatans, 1996. [FPF]
- GIFRE, Pere; SOLER, Santi, *Patrimoni i arxiu. Inventari del fons patrimonial Caramany de Corçà (segles XIII-XX)*, la Bisbal d'Empordà: Ajuntament, 1996. [FPCC]
- GIRONÈS, Xavier, *Els pergamins del Mas Ferrer de Bescanó*, Bescanó: Ajuntament, 2005. [FPMFB]
- GONZALVO, Gener, *Les constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya – Departament de Justícia, 1994. [CPTC]
- GRAHIT, Emili, "Llibre Vert del Cabildo de Gerona", *Revista de Gerona* [Girona], núm. 4, 1877, p. 118-119, 165-173 i 365-375.
- GUILLERÉ, Christian, *Llibre Verd de la ciutat de Girona (1144-1553)*, Barcelona: Fundació Noguera – Ajuntament de Girona, 2000. [LVCG-1]

- HOMS, M. Mercè, *El sindicat remença de l'any 1448*, Girona: Ajuntament, 2005.
- HOSTIENSIS, Enrico da Susa cardenal, *Aurea Summa*, Venècia: apud Antonium Zatta, 1778.
- IGLÉSIES, Josep, "El fogaje de 1365-1370. Contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV", *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona* [Barcelona], vol. 34, 1962, p. 249-356.
- JULIOL, Griselda, *Llibre Vermell de la ciutat de Girona (1188-1624)*, Barcelona: Fundació Noguera – Ajuntament de Girona, 2001. [LVCG-2]
- JUNYENT, Eduard, *Diplomatari de la Catedral de Vic. Segles IX-X*, Vic: Patronat d'Estudis Ausonencs, 1980-1987, 4 vols. [DCV]
- MALLORQUÍ, Elvis, *El monestir de Sant Miquel de Cruïlles a l'edat mitjana. Estudi i edició dels documents (1035-1300)*, la Bisbal d'Empordà: Ajuntament, 2000. [PSMCR]
- *El Llibre Verd del bisbe de Girona (1362-1371). El delme i l'estructura feudal de la diòcesi de Girona al segle XIV*, Girona: Diputació de Girona, 2011. [LVBG]
- MANSI, Joannes Dominicus, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Venècia: apud Antonium Zatta, 1778.
- MARCA, Pere de, *Marca Hispanica sive Limes Hispanicus*, París: François Muguet, 1688. [MH]
- MARQUÈS, Josep M., *Pergamins de la Mitra (899-1687). Arxiu Diocesà de Girona*, Girona, Institut d'Estudis Gironins, 1984. [PM]
- "La senyoria eclesiàstica de Sant Sadurní de l'Heura, fins al 1319", *Estudis sobre temes del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], núm. 3, 1984, p. 71-106. [SESS]
- "Pergamins de Santa Maria de Besalú a l'Arxiu Diocesà de Girona", *Annals 1990-1991. Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 1992, p. 239-310. [PSMB]
- *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1993, 2 vols. [CCBG]
- *Concilis provincials Tarraconenses* (introducció i traducció de Josep M. Marquès), Barcelona: Edicions Proa – Facultat de Teologia de Catalunya, 1994.
- *Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1997. [CDSDG]
- *Diplomatari de Sant Feliu de Girona*, dins <<http://www.arxiuadg.org/index3.htm>>, Girona: Arxiu Diocesà de Girona, 2004. [DSFG]

- MARQUÈS, Josep M., *Escriptures de Santa Maria de Vilabertran (968-1300)*. Figueres: Institut d'Estudis Empordanesos, 1995. [ESMV]
- MARQUÈS, Josep M.; PUIG, Jaume de, *Lletres del bisbe de Girona. Segle XIV. Vol. 1 (n. 1-620)*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans – Facultat de Teologia de Catalunya – Ajuntament de Girona, 2007. [LBG]
- MARQUÈS, Josep M.; PUIG, Jaume de; SERRAT, Albert, *El Cartoral de Rúbriques Vermelles de Pere de Rocabertí, bisbe de Girona (1318-1324)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2009. [CRV]
- “Regest del protocol del notari de la cúria diocesana de Girona Pere Capmany (anys 1313-1367)”, *Arxiu de Textos Catalans Antics* [Barcelona], vol. 28, 2009, p. 265-453. [PPC]
- MARTÍ, Ramon, *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1997. [CDSG]
- MIERES, Tomàs, *Costums de Girona* (edició crítica i traducció d'Antoni Cobos), Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2001. [CG]
- MIQUEL, Francesc, *Liber Feudorum Maior. Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1945-1947, 2 vols. [LFM]
- NOGUER, Tomàs; PONS GURI, Josep M., “Constitucions sinodals de Girona de la primera compilació”, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* [Girona], núm. 18, 1966-1967, p. 49-212. (També dins Josep M. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 2, p. 81-222). [CSG]
- NONÓ, Brígida, *Mil anys d'història escrita*, Maçanet de la Selva: Taller d'Història de Maçanet de la Selva, 2001.
- “*Aquí es redacten i s'esculpeixen inscripcions*”. *Aproximació al corpus epigràfic de la ciutat de Girona*, Girona: Universitat de Girona – Institut del Patrimoni Cultural, 2003.
- ORDEIG, Ramon, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, Vic, Fundació Gallifa – edició pròpia, 1993-2002, 6 vols. [DEC]
- PÉREZ, Xavier, *Diplomatari de la Cartoixa de Montalegre (segles X-XII)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1998. [DCM]
- PONS, Margot, *El fons municipal en pergamí de l'antiga universitat de Lloret de Mar*, Lloret de Mar: Ajuntament, 2002. [PULM]
- PONS GURI, Josep M., “Un fogatjament desconegut de l'any 1358”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* [Barcelona], núm. 30, 1963-1964, p. 323-496. (També dins Íd., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 1, p. 255-449.)

- PONS GURI, Josep M., “Nomenclátore de la diócesis gerundense en el siglo XIV”, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* [Girona], núm. 17, 1964-1965, p. 5-78. (També, en català, dins ÍD., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 2, p. 9-79.)
- “Constitucions conciliars Tarraconenses (1229 a 1330)”, *Analecta Sacra Tarraconensia* [Barcelona], núm. 47, 1974, p. 65-128, i núm. 48, 1975, p. 241-363. (També dins Josep M. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 2, p. 223-387.) [CCT]
 - “El mercat de Calella i la carta de poblament de Calella”, *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. 51, 1981, p. 613-618. (També dins ÍD., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, vol. 3, p. 145-162.)
 - “La sentència sobre el castell de Lloret”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], núm. 26, 1982-1983, p. 87-110. (També dins ÍD., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 3, p. 163-182.)
 - *El cartoral de Santa Maria de Roca Rossa*, Barcelona: Fundació Noguera, 1984. [CSMRR]
 - *Inventari de l'Arxiu Històric “Fidel Fita” d'Arenys de Mar*, Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1984. [IAHFF]
 - *Les col·leccions de costums de Girona*, Barcelona: Fundació Noguera, 1988.
 - “Taxacions dels salaris de notaris i escrivans en jurisdiccions baronals de les terres gironines (Palafrugell, Bàscara, Caldes de Malavella, Llagostera, Cassà de la Selva i vescomtat de Cabrera)”, dins ÍD., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 1, p. 95-157.
 - “Dotalies d'esglésies selvatanes del bisbat de Girona al segle XI”, dins ÍD., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 2, p. 459-476.
 - “Document sobre la jurisdicció senyorial a Sant Celoni l'any 1203”, dins ÍD., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 3, p. 228-236.
 - “Sentència arbitral sobre lluïsmes, subestabliments i altres drets emfitèutics a Sant Celoni”, dins ÍD., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera 1989, vol. 3, p. 237-247.

- PONS GURI, Josep M., "Les jurisdiccions dels vescomtats de Cabrera i de Bas, l'any 1527", *Revista de Dret Històric Català* [Barcelona], núm. 1, 2001, p. 155-224.
- PONS GURI, Josep M.; RODRÍGUEZ, Jesús, *Inventari dels pergamins de l'Arxiu Històric Municipal de Calella*, Barcelona: Fundació Noguera, 1990. [IAHMC]
- PRUENCA, Esteve, *Diplomatari de Santa Maria d'Amer* (edició a cura de Josep M. Marquès), Barcelona, Fundació Noguera, 1995. [DSMA]
- PUIG, Jaume de, "Documents relatius a la Inquisició del «*Registrum Litterarum*» de l'Arxiu Diocesà de Girona", *Arxiu de Textos Catalans Antics* [Barcelona], núm. 17, 1998, p. 381-462.
- REDONDO, Esther, *El fogatjament general de Catalunya de 1378*, Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques, 2002.
- RIUS, Josep, "Cartes antigues de Sant Martí Sacosta", *Analecta Sacra Tarraconensia* [Barcelona], núm. 4, 1928, p. 343-395. [CSMS]
- *Rationes Decimarum Hispaniae (1279-1280)*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1946, 2 vols. [RDH]
- SEVILLANO, FRANCISCO, *Inventario de los pergaminos medievales de los monasterios gerundenses*, Madrid, Dirección General de Archivos y Bibliotecas, 1953. [PMMG]
- SOBREQUÉS, Santiago; RIERA, Sebastià; ROVIRA, Manuel; ORDEIG, Ramon, *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2003, 2 vols. (Catalunya Carolíngia; 5), [CC-5]
- TO, Lluís, *El monestir de Santa Maria de Cervià i la pagesia. Una anàlisi local del canvi feudal*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1991. [PSMCE]
- UDINA, Antoni, *La successió testada a la Catalunya altomedieval*, Barcelona: Fundació Noguera, 1984. [STC]
- UDINA, Frederic, *El archivo condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1951. [ACB]
- VILLANUEVA, Jaime, *Viage literario a las iglesias de España*, Madrid, Academia de la Historia, 1803-1852. [VL]

SIGLES UTILITZADES

AASA	ALTURO, J., <i>L'arxiu antic de Santa Anna</i> .
ACB	UDINA, F., <i>El archivo condal de Barcelona en los siglos IX-X</i> .
CAVC	<i>Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y del principado de Cataluña</i> .
CC-1	ABADAL, R. d', <i>Els diplomes carolingis a Catalunya</i> .
CC-5	SOBREQUÉS, S.; RIERA, S.; ROVIRA, M.; ORDEIG, R., <i>Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada</i> .
CCBG	MARQUÈS, J. M., <i>Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)</i> .
CCT	PONS GURI, J. M., "Constitucions conciliars Tarraconenses (1229 a 1330)".
CDS DG	MARQUÈS, J. M., <i>Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300)</i> .
CDS G	MARTÍ, R., <i>Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)</i> .
CG	MIERES, T., <i>Costums de Girona</i> .
CPFC	FONT RIUS, J. M., <i>Cartas de población y franquicia de Cataluña</i> .
CPTC	GONZALVO, G., <i>Les constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)</i> .
CRV	MARQUÈS, J. M.; PUIG, J. de; SERRAT, A., <i>El Cartoral de Rúbriques Vermelles de Pere de Rocabertí, bisbe de Girona (1318-1324)</i> .
CSG	NOGUER, T.; PONS GURI, J. M., "Constitucions sinodals de Girona de la primera compilació".
CSMRR	PONS GURI, J. M., <i>El cartoral de Santa Maria de Roca Rossa</i> .
CSMS	RIUS, J., "Cartes antigues de Sant Martí Sacosta".
DACSU	BARAUT, C., "Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell".
DB	CONSTANS, LL. G., <i>Diplomatari de Banyoles</i> .
DCM	PÉREZ, X., <i>Diplomatari de la Cartoixa de Montalegre (segles X-XII)</i> .
DCV	JUNYENT, E., <i>Diplomatari de la Catedral de Vic. Segles IX-X</i> .
DEC	ORDEIG, R., <i>Les dotaties de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)</i> .
DSFG	MARQUÈS, J. M., <i>Diplomatari de Sant Feliu de Girona</i> .
DSMA	PRUENCA, E., <i>Diplomatari de Santa Maria d'Amer</i> .
ESMV	MARQUÈS, J. M., <i>Escriptures de Santa Maria de Vilabertran (968-1300)</i> .

- ETG ARNALL, M. J.; PONS GURI, J. M., *L'escriptura a les terres gironines: segles IX-XVIII*.
- FAC BISSON, Th. N., *Fiscal Accounts of Catalonia under the early Count-Kings, 1151-1213*.
- FPCC GIFRE, P.; SOLER, S., *Patrimoni i arxiu. Inventari del fons patrimonial Caramany de Corçà (segles XIII-XX)*.
- FPF GIFRE, P.; SOLER, S., *Els Farners: vassalls de senyors i senyors de pagesos. Catàleg documental de l'Arxiu Farners*.
- FPMB FERNÁNDEZ, J.; FERNÁNDEZ, J., *Inventari dels pergamins del fons Mercader - Bell-lloc de l'Arxiu Històric Municipal de Cornellà de Llobregat (s. XI-XVIII)*.
- FPMC CASTELLS, N.; COLOMER, M. A., *Els pergamins de l'arxiu del Marquès de Camps*.
- FPMFB GIRONÈS, X., *Els pergamins del Mas Ferrer de Bescanó*.
- IAHFF PONS GURI, J. M., *Inventari de l'Arxiu Històric "Fidel Fita" d'Arenys de Mar*.
- IAHMC PONS GURI, J. M.; RODRÍGUEZ, J., *Inventari dels pergamins de l'Arxiu Històric Municipal de Calella*.
- LBG MARQUÈS, J. M.; PUIG, J. de, *Lletres del bisbe de Girona. Segle XIV. Vol. 1*.
- LFM MIQUEL, F., *Liber Feudorum Maior*.
- LPF COBOS, A., *Llibre de Privilegis de la vila de Figueres (1267-1585)*.
- LRCG ARNALL, M. J., *Lletres reials a la ciutat de Girona (1293-1515)*.
- LVBG MALLORQUÍ, E., *El Llibre Verd del bisbe de Girona (1362-1371)*.
- LVCG-1 GUILLERÉ, Ch., *Llibre Verd de la ciutat de Girona (1144-1553)*.
- LVCG-2 JULIOL, G., *Llibre Vermell de la ciutat de Girona (1188-1624)*.
- MH MARCA, P. de, *Marca Hispanica sive Limes Hispanicus*.
- PACB FELIU, G.; SALRACH, J. M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*.
- PAG *Catàleg de pergamins del fons de l'Ajuntament de Girona (1144-1862)*.
- PAMP CAMÓS, Ll.; MARQUÈS, J. M., "Documents en pergami de l'Arxiu Municipal de Palamós".
- PM MARQUÈS, J. M., *Pergamins de la Mitra (899-1687). Arxiu Diocesà de Girona*.
- PMMG SEVILLANO, F., *Inventario de los pergaminos medievales de los monasterios gerundenses*.

- PPC MARQUÈS, J. M.; PUIG, J. de; SERRAT, A., "Regest del protocol del notari de la cúria diocesana de Girona Pere Capmany (anys 1313-1367)".
- PSFG BLANCO, J., *El monestir de Sant Feliu de Guíxols (segles X-XI). La formació del domini*.
- PSMB MARQUÈS, J. M., "Pergamins de Santa Maria de Besalú a l'Arxiu Diocesà de Girona".
- PSMCE TO, LL., *El monestir de Santa Maria de Cervià i la pagesia*.
- PSMCR MALLORQUÍ, E., *El monestir de Sant Miquel de Cruïlles a l'edat mitjana*.
- PULM PONS, M., *El fons municipal en pergamí de l'antiga universitat de Lloret de Mar*.
- RDH RIUS, J., *Rationes Decimarum Hispaniae (1279-1280)*.
- SESS MARQUÈS, J. M., "La senyoria eclesiàstica de Sant Sadurní de l'Heura, fins al 1319".
- STC UDINA, A., *La successió testada a la Catalunya altomedieval*.
- UB BASTARDAS, J., *Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII*.
- VL VILLANUEVA, J., *Viage literario a las iglesias de España*.

BIBLIOGRAFIA

- Actes del congrés "Els castells medievals a la Mediterrània nord-occidental", celebrat a Arbúcies, els dies 5, 6 i 7 de març de 2003*, Arbúcies: Museu Etnològic del Montseny, 2004.
- AGÜELO, Xavier, "Intervenció arqueològica a l'església de Santa Maria dels Turers (Banyoles, Pla de l'Estany)", dins *Desenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Arbúcies: Museu Etnològic del Montseny, 2000, p. 537-540.
- AGUSTÍ, Bibiana; BURCH, Josep; MERINO, Jordi (ed.), *Excavacions d'urgència a Sant Julià de Ramis. Anys 1991-1993*, Girona: Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, 1995.
- AICART, Francesc; AULADELL, Marc; VIVÓ, Jordi, *El Castell de la Roca. Les empremtes d'una fortalesa fantasma a Solius (Santa Cristina d'Aro, Baix Empordà)*, Girona: Ajuntament de Santa Cristina d'Aro – Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona, 2010.
- AICART, Francesc; NOLLA, Josep M.; PALAHÍ, Lluís, *L'Església Vella de Santa Cristina d'Aro. Del monument tardoantic a l'església medieval*, Girona: Ajuntament de Santa Cristina d'Aro – Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona, 2008.

- ALBÀ, Marta; MALLORQUÍ, Elvis (coords.), *Història de Llagostera. Les claus del passat*, Llagostera: Ajuntament, 2010.
- ALBÀ, Marta; TORRES, Lluís, *El termenal de Llagostera*, Llagostera: Ajuntament, 2001.
- ALBERCH, Xavier; BURCH, Josep (coord.), *Història del Gironès*, Girona: Diputació de Girona – Consell Comarcal del Gironès, 2002.
- ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de B., *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca, Editorial Moll, 1926-1962, 10 vols.
- AMICH, Narcís M., *Les terres del nord-est de Catalunya en les fonts escrites d'època tardoantiga (segles IV-VII). Les seus episcopals de Girona i Empúries i el culte a Sant Feliu de Girona a l'Antiguitat tardana*, Girona: Institut d'Estudis Gironins, 2006.
- ANORO, Francesc; COSTA, Lluís; FIGUERAS, Narcís; LLINÀS, Joan, *Veïnats, camins i cases de pagès. Aproximació històrica als termes de Sils i Vallcanera*, Sils: Ajuntament, 1993.
- ARAGÓ, Antoni M., "Concessions reials del dret de notaria a parròquies i monestirs catalans", *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos* [Barcelona], vol. 1, 1978, p. 1-14.
- ARIÈS, Philippe, *El hombre ante la muerte*, Madrid: Editorial Taurus, 1983 (ed. orig.: *L'homme devant la mort*, París: Éditions du Seuil, 1977).
- ARRANZ, Ana, "La cultura en el bajo clero: una primera aproximación", *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], núm. 21, 1991, p. 591-604.
- AUBRUN, Michel, *La paroisse en France des origines au xve siècle*, París: Picard, 1986.
- AVENTÍN, Mercè, *Vilamajor 872-1299. De la fi del sistema antic a la consolidació del feudalisme*, Sabadell: AUSA, 1990.
- *La societat rural en temps feudals: Vallès Oriental, segles XIII-XVI*, Barcelona: Columna, 1996.
- AVRIL, Joseph, "Mort et sépulture dans les statuts synodaux du Midi de la France", dins *La Mort et l'au-delà en France méridionale, XIe-XVe siècle*, Toulouse: Éditions Privat – Centre d'Études Historiques de Fanjeaux, 1998, p. 343-364 (Cahiers de Fanjeaux; 33).
- "La vie des paroisses d'après quelques lettres du pape Alexandre III", dins Pascal GUICHARD (ed.), *Papauté, monachisme et théories politiques: le pouvoir et l'institution ecclésiale, les églises locales. Études d'histoire médiévale offertes à Marcel Pacaut*, Lyon: Presses Universitaires de Lyon, 1994, vol. 1, p. 19-28.
- BACH, Antoni, "Confraries medievals", dins *I Congrés d'Història de l'Església Catalana des dels orígens fins ara (Solsona, 20-23 setembre 1993)*, Solsona: 1993, vol. 1, p. 215-231.

- BADIA, Joan, *L'arquitectura medieval de l'Empordà. I. Baix Empordà*, Girona: Diputació de Girona, 1977, 2 vols.
- BARBERO, Alessandro, *L'aristocrazia nella società francese del Medioevo. Analisi delle fonti letterarie (secoli X-XIII)*, Bolonya: Capelli editore, 1987.
- BARCELÓ, Miquel; FELIU, Gaspar; FURIÓ, Antoni; MIQUEL, M.; SOBREQUÉS, Jaume, (eds.), *El feudalisme comptat i debatut: formació i expansió del feudalisme català*, València: Universitat de València, 2003.
- BARRAL, Xavier, *L'art pre-romànic a Catalunya, segles IX-X*, Barcelona: Edicions 62, 1981.
- BARRAQUÉ, Jean-Pierre; SÉNAC, Philippe (dirs.), *Habitats et peuplement dans les Pyrénées au Moyen Âge et à l'époque moderne. Travaux du groupe Resoyr III*, Toulouse: CNRS-Université de Toulouse-Le Mirail, 2009.
- BARRULL, Jaume; BUSQUETA, Joan J.; VICEDO, Enric (eds.), *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme. Segones Jornades sobre Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1998.
- BARTON, Thomas W., "Constructing a diocese in a post-conquest landscape: a comparative approach to the lay possession of tithes", *Journal of Medieval History* [New York], núm. 35, 2009, p. 1-33.
- BATET, Carolina, "L'església i les esglésies en els inicis del domini comtal a la marca de Barcelona", dins *I Congrés d'Història de l'Església Catalana des dels orígens fins ara (Solsona, 20-23 setembre 1993)*, Solsona: 1993, vol. 1, p. 243-257.
- BATLLE, Lluís, "Notícies de llibres d'antics inventaris de clerecia parroquial del bisbat de Girona", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], núm. 19, 1968-1969, p. 231-246.
- "La escuela de la Catedral", dins Íb., *La cultura a Girona de l'edat mitjana al Renaixement*, Girona: Diputació de Girona, 1979, p. 281-309.
- BAUCELLS, Josep, *Vivir en la Edad Media: Barcelona y su entorno en los siglos XIII y XIV (1200-1344)*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2004-2007, 4 vols.
- BAUDREU, Dominique, "Le Bas-Razès aux XIe-XIe siècles, formes castrales et ecclésiiales de l'habitat groupé", dins Philippe SÉNAC (ed.), *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Âge*, Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 1995, p. 187-228.
- BAYER, Robert, *Tortellà*, Tortellà: Ajuntament, 1991.

- BENITO, Pere, *Les parròquies del Maresme a la Baixa Edat Mitjana (1305-1447). Una aproximació des de les visites pastorals*, Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 1992.
- “*Hoc est breve... L'emergència del costum i els orígens de la pràctica de capbreu (segles XI-XIII)*”, dins Manuel SÁNCHEZ (comp.), *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1993, p. 3-27.
 - “Le clergé paroissial du Maresme (évêché de Barcelone) d'après les visites pastorales (1305-1447): recherches sur le thème du concubinage”, dins Pierre BONNASSIE (ed.), *Le clergé rural dans l'Europe médiévale et moderne*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 1995, p. 187-203 (Flaran; 13).
 - *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona (segles XI-XIII)*, Barcelona: Consell Superior d'Estudis Científics, 2003.
 - “La submissió del comte Hug IV d'Empúries i de la noblesa emporitana a l'Església de Girona (1226-1229): una repercussió de la croada albigena liderada per Lluís VIII, rei de França, a Catalunya”, dins *Església, societat i poder a les terres de parla catalana. Actes del IV Congrés de la CCEPC (Vic, 20 i 21 de febrer del 2004)*, Valls: Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana – Cossetània Edicions, 2005, p. 139-154.
- BENSCH, Stephen P., *Barcelona and its rulers, 1096-1291*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995 (versió catalana: *Barcelona i els seus dirigents, 1096-1291*, Barcelona: Editorial Proa – Seminari d'Història de Barcelona, 2000).
- “Un notariat baronial: notaris i pràctiques documentals en el comtat d'Empúries al segle XIII”, dins *Documentació notarial i arxius. Els fons notariaus com a eina per a la recerca històrica*, Girona: Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, 2007, p. 123-134.
- BISSON, Thomas N., “L'essor de la Catalogne: identité, pouvoir et idéologie dans une société du XIIe siècle”, *Annales E.S.C.* [París], vol. 39, núm. 4, 1984, p. 454-479. (També dins Íd., *L'impuls de Catalunya. L'època dels primers comtes-reis (1140-1225)*, Vic: Eumo Editorial, 1997, p. 15-44.)
- “The crisis of the Catalanian franchises (1150-1200)”, dins Jaume PORTELLA (ed.), *La formació i expansió del feudalisme català. Actes del Col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona (Girona, 8-11 gener 1985). Homenatge a Santiago Sobrequés i Vidal. Estudi General* [Girona], núms. 5-6, 1985-1986, p. 153-172. (També íd.,

- L'impuls de Catalunya. L'època dels primers comtes-reis (1140-1225)*, Vic: Eumo Editorial, 1997, p. 75-100.)
- BISSON, Thomas, N., "Els orígens de les Corts catalanes", dins íd., *L'impuls de Catalunya. L'època dels primers comtes-reis (1140-1225)*, Vic: Eumo Editorial, 1997, p. 141-157.
- *Tormented Voices. Power, Crisis, and Humanity in Rural Catalonia, 1140-1200*, Cambridge: Harvard University Press, 1998.
- BLOCH, Marc, *La historia rural francesa: caracteres originales*, Barcelona: Editorial Crítica, 1978 (ed. orig.: *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, París: Librairie Armand Colin, 1931; ed. revisada i ampliada, 1952).
- BOFARULL, Francesc de, *Gilaberto de Cruïlles*, Barcelona: Tipografia La Academia, 1886.
- BOIX, Jorge, "La «Confraternitat de Nostra Senyora d'Ivorra»: estudio de una cofradía de comienzos del siglo XI en el obispado de Urgel", dins Manuel RIU (dir.), *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1981-1982, vol. 2, p. 13-42.
- BOLÓS, Jordi, "Els masos del terme de Montagut l'any 965", *Revista Catalana de Geografia* [Barcelona], núm. 4, 1978, p. 655-667.
- "Hàbitat i societat a la parròquia de Sant Esteve d'en Bas a l'edat mitjana. Representació cartogràfica", dins *Amics de Besalú. VII Assemblea d'estudis del seu comtat*, Olot: Amics de Besalú, 1991, vol. 2, p. 65-88.
- "Parròquia i organització del territori. Una aproximació cartogràfica", dins *I Congrés d'Història de l'Església Catalana des dels orígens fins ara (Solsona, 20-23 setembre 1993)*, Solsona: 1993, vol. 1, p. 259-284.
- *El mas, el pagès i el senyor. Paisatge i societat en una parròquia de la Garrotxa a l'edat mitjana*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1995.
- "Solidaritats pageses i territori: la confraria de Lillet de l'any 1100", dins Jaume BARRULL; Joan J. BUSQUETA; Enric VICEDO (eds.), *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1998, p. 157-167.
- "El naixement d'un vil·lar medieval: Moredell (Gironès) en època carolíngia", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Barcelona], núm. 22, 2001, p. 181-190.
- BOLÓS, Jordi, *Els orígens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.

- BOLÓS, Jordi, "Aportació al coneixement de la morfogènesi dels pobles del comtat d'Empúries", dins Jordi BOLÓS; Enric VICEDO (eds.): *Poblament, territori i història rural*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2009, p. 261-284.
- BOLÓS, Jordi; HURTADO, Víctor, *Atles del comtat de Besalú (785-988)*, Barcelona: Rafael Dalmau editor, 1998.
- *Atles dels comtats d'Empúries i Peralada (780-991)*, Barcelona: Rafael Dalmau editor, 1999.
- *Atles del comtat de Girona (785-993)*, Barcelona: Rafael Dalmau editor, 2000.
- BOLÓS, Jordi; JARNE, Antonieta; VICEDO, Enric (eds.), *Família pagesa i economia rural. VII Congrés sobre sistemes agraris, organització social i poder local*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2010.
- BOLÓS, Jordi; VICEDO, Enric (eds.), *Poblament, territori i història rural. VI Congrés sobre sistemes agraris, organització social i poder local*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2009.
- BONNASSIE, Pierre, *Catalunya, mil anys enrera. Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle x al final del segle xi*, Barcelona: Edicions 62, 1979-1981, 2 vols. (ed. orig.: *La Catalogne du milieu du xe siècle à la fin du xie siècle: croissance économique et mutations d'une société*, Toulouse: Association des Publications de l'Université de Toulouse-le Mirail, 1975-1976, 2 vols.).
- "La croissance agricole du Haut Moyen Age dans la Gaule du Midi et le nord-est de la Péninsule Ibérique: chronologie, modalités, limites", *Flaran* [Auch], núm. 10, 1984, p. 13-35.
- "Les «sagreres» catalanes: la concentration de l'habitat dans le «cercle de paix» des églises", dins *L'environnement des églises et la topographie religieuse des campagnes médiévales*, París: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1994, p. 68-79.
- (ed.), *Le clergé rural dans l'Europe médiévale et moderne (Actes des XIIIe journées internationales d'histoire de l'abbaye de Flaran, 6-8 septembre 1991)*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 1995 (Flaran, 13).
- "Le littoral catalan durant le Haut Moyen Âge", dins Jean-Marie MARTIN (ed.), *Castrum 7. Zones côtières littorales dans le monde méditerranéen au Moyen Âge: défense, peuplement, mise en valeur. Actes du colloque international organisé par l'École Française de Rome et la Casa de Velázquez, en collaboration avec le Collège de France et le Centre interuniversitaire d'histoire et d'archéologie médiévales (UMR 5648 – Université Lyon II – C.N.R.S. – E.H.E.S.S)*

- Rome, 23-26 octobre 1996*, Roma-Madrid: École Française de Rome – Casa de Velázquez, 2001, p. 251-271.
- BONNASSIE, Pierre; GUICHARD, Pierre, “Les communautés rurales en Catalogne et dans le Pays Valencien (ixe-milieu xive siècle)”, dins *Les communautés villageoises en Europe occidentale du Moyen Âge aux Temps Modernes. Flaran* [Auch], núm. 4, 1984, p. 79-115.
- BONNASSIE, Pierre; ILLY, Jean-Pascal, “Le clergé paroissial aux ixe-xe siècles dans les Pyrénées orientales et centrales”, dins Pierre BONNASSIE (ed.), *Le clergé rural dans l'Europe médiévale et moderne*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 1995, p. 153-166.
- BORAU, Cristina, *Els promotors de capelles i retaules a la Barcelona del segle XIV*, Barcelona: Fundació Noguera, 2003.
- BORRELL, Miquel, *Pobresa i marginació a la Catalunya il·lustrada. Dides, expòsits i hospicians*, Cabrera de Mar: Galerada – Centre d'Estudis Selvatans, 2002.
- *Caritat, beneficència, solidaritat: l'hospital de Sant Feliu de Guíxols (del s. XIV al s. XX)*, Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament, 2005.
- BORRELL, Miquel; FIGUERAS, Narcís; LLINÀS, Joan; MALLORQUÍ, Elvis; MERINO, Jordi, *Deu llegües de pols i roderes. El camí ral de Girona al Tordera*, Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans, 2005.
- BOSCH, Carles; EGEA, Antoni, *Mil anys de domini episcopal a Bàscara (817-1845)*, Bàscara: Ajuntament, 2002.
- *L'antic municipi de Calabuig*, Bàscara: Ajuntament, 2007.
- *L'antic municipi d'Orriols*, Bàscara: Ajuntament, 2007.
- BOSCH, Josep M.; VALLÈS, Jordi, “Sepultures tipus cista de lloses i/o tegulae a Catalunya: hipòtesi interpretativa (1)”, dins *II Congreso de Arqueología Medieval Española*, Madrid: 1987, vol. III, p. 327-328.
- BOURIN, Monique, *Villages médiévaux en Bas-Languedoc. Génèse d'une sociabilité (xe-xive siècles)*, París: L'Harmattan, 1987, 2 vols.
- “De la communauté paroissiale à l'universitas castri”, dins *La paroisse en Languedoc (xiiie-xive siècles)*, Toulouse: Éditions Privat – Centre d'Études Historiques de Fanjeaux, 1990, p. 199-214 (Cahiers de Fanjeaux; 25).
- “Les solidarités villageoises et l'écrit: La formalisation des années 1150-1250. L'exemple languedocien”, dins *Cofradías, gremios y solidaridades en la Europa medieval*, Pamplona: Gobierno de Navarra-Departamento de Educación y Cultura, 1993, p. 31-49.
- “Historiographie des communautés de la France méridionale”, dins *La formation des communautés d'habitants au Moyen Âge. Perspectives historiographiques (Xanten, 19-22 juin 2003)*, <<http://lamop-univ-paris1.fr/W3/xanten/xantenBourin.htm>>.

- BOURIN, Monique; DURAND, Robert, *Vivre au village au Moyen-Âge. Les solidarités paysannes du 11e au 13e siècle*, Paris: Messidor – Temps Actuels, 1984 (reedició publicada a: Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2000).
- BRITNELL, R. H., “The Proliferation of Markets in England, 1200-1349”, *Economic History Review* [Herts], núm. 34, 1981, p. 209-221.
- BRODMAN, James W., *Charity and Welfare. Hospitals and the Poor in Medieval Catalonia*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998.
- BROWN, Andrew, *Church and Society in England, 1000-1500*, Houndmills: Palgrave Macmillan, 2003.
- BUENO, Santiago, *El derecho canónico catalán en la baja Edad Media: la diócesis de Gerona en los siglos XIII y XIV*, Barcelona: Edicions de la Facultat de Teologia de Catalunya, 2000.
- BURCH, Josep; NOLLA, Josep M.; PALAHÍ, Lluís; SAGRERA, Jordi; SUREDA, Marc; VIVÓ, David, *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis. 1. El sector de l'antiga església parroquial*, Girona: Ajuntament de Sant Julià de Ramis, 2000.
- BURGUEÑO, Jesús; LASSO DE LA VEGA, Ferran, *Història del mapa municipal de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya – Direcció General d'Administració Local, 2002.
- BURNS, Robert I., “The parish as a frontier institution in thirteenth-century Valencia”, *Speculum* [Cambridge, Massachussets], vol. 37, núm. 2, 1962, p. 244-251.
- “A mediaeval income tax: the tithe in the thirteenth century kingdom of Valencia”, *Speculum* [Cambridge, Massachussets], núm. 41, 1966, p. 438-452.
- BUSQUETA, Joan J., “Comunitat rural i marc parroquial al pla de Barcelona: aspectes de l'organització veïnal de Sant Andreu de Palomar a la Baixa Edat Mitjana”, *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Barcelona], núm. 9, 1988, p. 361-389.
- *Una vila del territori de Barcelona: Sant Andreu del Palomar als segles XIII-XIV*, Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1991.
- BUSQUETA, Joan J.; VICEDO, Enric (eds.), *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1996.
- CALZADA, Josep, *Sant Gregori: fulls d'història de la parròquia i el poble*, Sant Gregori: Ajuntament, 1986.

- CALZADA, Josep, *Inauguració de les obres de restauració de la capella de Sant Joan de Salelles (Sant Sadurní de l'Heura, Baix Empordà)*, Girona: Diputació de Girona – Generalitat de Catalunya, 1987.
- CAMMAROSANO, Paolo; DE VITT, F.; DEGRASSI, D., *Storia della società friulana. Il Medioevo*, Udine: Casamassima, 1988.
- CANAL, Josep; CANAL, Eduard; NOLLA, Josep M.; SAGRERA, Jordi, “Història urbana de Girona. El Monar Reial del Mercadal a Girona”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 35, 1995, p. 55-67.
- *Girona comtal i feudal (1000-1190)*, Girona: Ajuntament – Diputació de Girona, 1996.
 - *La ciutat de Girona en la 1ª meitat del segle XIV*, Girona: Ajuntament, 1998.
 - *El sector nord de la ciutat de Girona. De l'inici al segle XIV*, Girona: Ajuntament, 2000.
 - *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval*, Girona: Ajuntament, 2003.
 - “El castellum Uellosos del puig de Sant Andreu (Ullastret, Baix Empordà). Vida i mort d'una fortificació carolíngia”, *Estudis del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], núm. 24, 2005, p. 5-54.
 - “Les uillae de Constantí a Carlemany. Aportacions gironines a la qüestió de l'evolució i la transformació de les vil·les o termes rurals durant l'antiguitat tardana (segles IV-VIII)”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], núm. 47, 2006, p. 15-48.
 - *Girona en el segle XIII (1190-1285). Cartografia i descripció de la ciutat medieval*, Girona: Ajuntament, 2010.
- CANAL, Josep; FOCHS, Carles, “La sagrera de Sant Feliu de Pallerols”, *Annals 1990-1991* [Olot], 1992, p. 19-91.
- *La vall d'Hostoles en temps dels remences. Exposició amb motiu del 500è aniversari de la mort de Francesc de Verntallat, 1499-1999*, Sant Feliu de Pallerols: Esbart de la Vall d'Hostoles, 1999.
- CARO BAROJA, Julio, *Las brujas y su mundo. Un estudio antropológico de la sociedad en una época oscura*, Madrid: Editorial Alianza – Ediciones del Prado, 1993 (ed. orig.: Madrid: Revista de Occidente, 1961).
- CASAS, Josep; CASTANYER, Pere; NOLLA, Josep M.; TREMOLEDA, Joaquim, *El món rural d'època romana a Catalunya (L'exemple del Nord-Est)*, Girona: Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, 1995.
- CASAS, Josep; SANMARTÍ, Enric, “El camí d'Empúries. Aproximació a la xarxa viària del Baix Empordà”, *Informació Arqueològica* [Girona], núms. 33-34, 1980, p. 59-63.
- CASTELLS, Narcís; PUIGDEVALL, Narcís; REIXACH, Francesc, *L'Hospital de Santa Caterina*, Girona: Diputació de Girona, 1989.

- CATAFAU, Aymat, "Les «celleres» du Roussillon. Le regroupement villa-geoïses dans l'espace consacré autour de l'église et son rôle dans la formation de l'habitat concentré dans l'ancien diocèse d'Elne, xe-xive siècles", dins Philippe SÉNAC (ed.): *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Âge*, Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 1995, p. 163-185.
- "La «cellera» et le mas en Roussillon au Moyen Âge: du refuge à l'encadrement seigneurial", *Journal des Savants* [París], 1997, p. 333-361.
- *Les celleres et la naissance du village en Roussillon (xe-xve siècles)*, Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 1998.
- "Un inventaire des fiefs tenus pour l'évêque d'Elne (fin xiie siècle)", dins Hélène DÉBAX (dir.), *Les sociétés méridionales à l'âge féodal. Hommage à Pierre Bonnassie*, Toulouse-Le Mirail: Presses du Mirail, 1999, p. 331-337.
- "Les évêques d'Elne, leurs fiefs et leurs vassaux, xie-xive siècles", dins Marie GRAU; Olivier POISSON (dirs.): *Elne. Ville et territoire. L'historien et l'archéologue dans sa cité. Hommage à Roger Grau*, Elna: Société d'Amis d'Illiberris, 2003, p. 141-150.
- Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any mil. (Col·loqui internacional Hug Capet 987-1987: La France de l'an mil)*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1991.
- Catalunya Romànica*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, vol. 4 (*La Garrotxa*), 1990; vol. 5 (*El Gironès, la Selva i el Pla de l'Estanty*), 1991; vol. 8 (*L'Empordà-I*), 1989; vol. 9 (*L'Empordà-II*), 1990; vol. 20 (*El Barcelonès, el Baix Llobregat i el Maresme*), 1992; vol. 24 (*El Segrià, les Garrigues, el Pla d'Urgell, la Segarra i l'Urgell*), 1997; i vol. 25 (*El Vallespir, el Capcir, el Donasà, la Fenolleda, el Perapertusès*), 1996.
- CHAUME, Maurice, "Le mode de constitution et de délimitation des paroisses rurales aux temps mérovingiens et carolingiens", *Revue Mabillon* [Ligugé], vol. 27, núm. 106, 1937, p. 61-73.
- CHEVALIER, Bernard, "Les restitutions d'églises dans le diocèse de Tours du xe au xiie siècle", dins *Études de Civilisation Médiévale (ixe-xiie siècles). Mélanges offerts à Edmond-René Labande*, Poitiers, Centre d'Études Supérieures de Civilisation Médiévale, 1974.
- CHIFFOLEAU, Jacques, "Sur l'économie paroissiale en Provence et Comtat Venaissin du xiiie au xve siècle", dins *La paroisse en Languedoc (xiiie-xive siècles)*, Toulouse: Éditions Privat – Centre d'Études Historiques de Fanjeaux, 1990, p. 85-110 (Cahiers de Fanjeaux; 25).

- CONGOST, Rosa, *Els propietaris i els altres. La regió de Girona, 1768-1862*, Vic: Eumo Editorial, 1990.
- “La Catalunya del mas, és a dir, la Catalunya Vella”, dins Giuliana BIAGGIOLI; Rosa CONGOST; Gabriel JOVER (eds.), *L'organització de l'espai agrari: masos, possessions, poderi*, Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2002, p. 19-36.
- CONGOST, Rosa; To, Lluís (dirs.), *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, 1999.
- CONSTABLE, Giles, “Resistance to Tithes in the Middle Ages”, *Journal of Ecclesiastical History* [Cambridge], vol. 13, núm. 1, 1962, p. 172-185.
- *Monastic tithes. From their origins to the twelfth century*, Cambridge: Cambridge University Press, 1964.
- “Monasteries, Rural Churches and the «Cura Animarum» in the Early Middle Ages”, dins *Cristianizzazione ed organizzazione ecclesiastica delle campagne nell'alto medioevo: espansione e resistenze*, Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1982, vol. 1, p. 349-389.
- CORTADELLAS, Xavier, *El poble dels Centfocs. Llegendes de les Gavarres*, Tarragona: Edicions el Mèdol, 1996.
- CORTS, Ramon; GALTÉS, Joan; MANENT, Albert (dirs.), *Diccionari d'Història eclesiàstica de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya – Editorial Claret, 2000, 3 vols.
- COSS, Peter R., “Sir Geoffrey de Langley and the crisis of the knightly class in thirteenth-century”, *Past and Present* [Oxford], núm. 68, 1975, p. 3-37.
- *The origins of the English Gentry*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- COULET, Noël, *Les visites pastorales*, Turnhout: Brépols, 1977.
- Cristianizzazione ed organizzazione ecclesiastica delle campagne nell'alto medioevo: espansione e resistenze. XXVIII Settimana di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo (Spoleto, 10-16 aprile 1980)*, Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1982, 2 vols.
- CUADRADA, Coral, *El Maresme medieval: les jurisdiccions baronals de Mataró i Sant Vicenç de Vilassar. Hàbitat, economia i societat, segles X-XIV*, Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana – Barcelona: Rafael Dalmau ed., 1988.

- CUADRADA, Coral, "El sacramental i les franqueses del Vallès i del Maresme a l'Edat Mitjana", dins *XXXIII Assemblea intercomarcal d'estudiosos (Granollers, 17-18 d'octubre de 1987)*, Granollers: Museu de Granollers – Centre d'Estudis de l'Associació Cultural, 1988, p. 203-217.
- "Sobre el mer i mixt imperi als senyorijs feudals de la Catalunya Vella (segle XIV)", *Mayurqa* [Palma de Mallorca], núm. 22, 1989, p. 199-211.
- "Els greuges del sacramental a les Corts Catalanes (s. XIV-XV)", dins *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional (Barcelona, 1988)*, Barcelona: Generalitat de Catalunya – Departament de Cultura, 1991, p. 208-216.
- CURSENTE, Benoît, "Les *abbadies* ou abbayes laïques: dîme et société dans les pays de l'Adour (XIe-XVIe siècles)", *Annales du Midi* [Toulouse], vol. 116, 2004, p. 285-305.
- CUVILLIER, Jean-Pierre, "Les communautés rurales de la plaine de Vich aux XIIIe-XIVe siècles", *Mélanges de la Casa de Velázquez* [Madrid], núm. 4, 1968, p. 73-103.
- "Una societat en crisi: la sagrera, la parròquia i el castell de Taradell després de la Pesta Negra (1352-1365)", *Ausa* [Vic], núm. 6, 1968-1971, p. 223-241.
- DELAPLACE, Christine, "La mise en place de l'infrastructure ecclésiastique rurale en Gaule à la fin de l'Antiquité (IVe-VIe siècles après J.-C.)", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuixà* [Codalet], vol. 30, 1999, p. 153-170.
- "Les origines des églises rurales (Ve-VIe siècles). À propos d'une formule de Grégoire de Tours", *Histoire et Sociétés Rurales* [Caen], vol. 18, 2002, p. 11-40.
- (dir.) *Aux origines de la paroisse rurale en Gaule méridionale, IVe-IXe siècles*, París: Éditions Errance, 2005.
- DELMAIRE, Bernard, "Note sur la dîme des jardins, «mes» et courtils dans la France du Nord au Moyen Âge", dins *Campagnes médiévales. Études offertes à Robert Fossier*, París: Publications de la Sorbonne, 1995, p. 231-246.
- "Comptes d'églises, comptes des pauvres, comptes de communauté dans le nord de la France (XIIIe-XVIe siècle)", dins Antoine FOLLAIN (ed.), *L'argent des villages du XIIIe au XVIIIe siècles. Actes du colloque d'Angers (30-31 octobre 1998)*, Rennes: Association d'Histoire des Sociétés Rurales, 2000, p. 69-96.
- DELUMEAU, Jean, *La confesión y el perdón. Las dificultades de la confesión: siglos XIII a XVIII*, Madrid: Alianza Editorial, 1992 (ed. original:

L'aveu et le pardon. Les difficultés de la confession: XIII-XVIII siècle, París: Fayard, 1990).

DEVROEY, Jean-Pierre, "Dîme et économie des campagnes à l'époque carolingienne", dins Roland VIADER (ed.), *La dîme dans l'Europe médiévale et moderne*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 2010, p. 37-62 (Flaran; 30).

Documentació notarial i arxius. Els fons notarials com a eina per a la recerca històrica. Jornades celebrades els dies 5 i 6 d'octubre de 2006 a l'Arxiu Històric de Girona, Girona: Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, 2007.

DONAT, Lúdia, "Contractes *ad laborationem* i establiments de masos després de la Pesta Negra (1349)", dins Rosa CONGOST; Lluís To (dir.), *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, 1999, p. 125-149.

DONAT, Lúdia; LLUCH, Rosa; MALLORQUÍ, Elvis; SOLDEVILA, Xavier; To, Lluís, "Usos i abusos del concepte de mas (el cas de la regió de Girona, segles XII-XIV)", dins M. Teresa FERRER; Josefin MUTGÉ; Manuel RIU (eds.), *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII)*, Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques, 2001, p. 125-158.

DUBY, Georges, *Economía rural y vida campesina en el Occidente medieval*, Madrid: Ediciones Altaya, 1999 (ed. orig.: *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*, París: Éditions Montaigne, 1962).

DU CANGE, Charles du Fresne, *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis*, Graz: Akademische Druck – U. Verlagsanstalt, 1954, 10 vols.

DURAND, Aline, *Les paysages médiévaux du Languedoc, Xe-XIIIe siècles*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 1998.

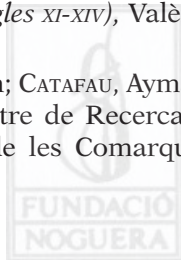
DUVERNOY, Jean, "La prédication dissidente", dins *La prédication en Pays d'Oc (XIIIe – début XVe siècle)*, Toulouse: Éditions Privat – Centre d'Études Historiques de Fanjeaux, 1997, p. 111-124 (Cahiers de Fanjeaux; 32).

DYER, Christopher, *Niveles de vida en la Baja Edad Media. Cambios sociales en Inglaterra c. 1200-1520*, Barcelona: Editorial Crítica, 1991 (ed. orig.: *Standards of living in the later Middle Ages: social changes in England c. 1200-1520*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989).

EGEA, Antoni, "Llers. Els homes i els fets", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* [Figueres], núm. 14, 1979-1980, p. 263-338.

- EGEA, Antoni, *Aspectes històrics de Siurana d'Empordà (939-1803)*, Siurana: Col·legi Públic "El Serrat", 1995.
- "Salvetats i «hospitals» a l'Empordà medieval", dins *Miscel·lània en honor de Josep M. Marquès*, Girona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Diputació de Girona, 2010, p. 109-118.
- El mas medieval a Catalunya. Actes del col·loqui de tardor (Banyoles, 12 i 13 de desembre de 1998). Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles* [Banyoles], núm. 19, 1998.
- El nostre poble de pagès*, Maçanet de la Selva: Taller d'Història de Maçanet de la Selva, 1988.
- Els castells catalans* (obra dirigida per Pere Català i Roca), Barcelona: Rafael Dalmau editor, 1990-1993, vols. 1, 2 i 3.
- ESPERT, Mercè, "La senyoria del Priorat de Santa Anna de Barcelona a Palafrugell: estudi del capbreu de 1333", tesina de doctorat inèdita, Barcelona: Universitat de Barcelona, 2004.
- ESTEVA, Lluís; PALLÍ, Lluís, *El termenal de Sant Feliu de Guíxols (1354-1980)*, Sant Feliu de Guíxols: Amics del Museu Municipal – Institut d'Estudis del Baix Empordà, 1990.
- *Els llocs de la Vall d'Aro, Gissalis i el monestir guixolenc, 881-1199*, Sant Feliu de Guíxols: Amics del Museu Municipal, 1995.
- FARÍAS, Víctor, "La sagrera catalana (c. 1025-c. 1200): características y desarrollo de un tipo de asentamiento eclesial", *Studia Historica – Historia Medieval* [Salamanca], núm. 11, 1993, p. 81-121.
- "La ferreria i el mas al nord-est català medieval", dins *El mas medieval a Catalunya. Actes del col·loqui de tardor (Banyoles, 12 i 13 de desembre de 1998). Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles* [Banyoles], núm. 19, 1998, p. 29-44.
- "Sobre la reorganización del señorío rural y la figura del *baiulus* en la Catalunya del noreste de los siglos XII y XIII", *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], núm. 30/2, 2000, p. 887-916.
- "Les ferreries al nord-est de la Catalunya Vella (segles XI-XIV). Una contribució a l'estudi d'una institució senyorial", dins *L'obtenció del ferro pel procediment directe entre els segles IV i XIX. Actes del 6è curs d'arqueologia d'Andorra (Andorra la Vella, 2-5 d'octubre del 2000)*, Andorra: Ministeri de Cultura – Àrea de Recerca Històrica, 2001, p. 35-62.
- "El medio natural en una sociedad señorializada. Composición, explotación y apropiación del *incultum* en la Catalunya del noreste (siglos X-XIII)", dins Julián CLEMENTE RAMOS (ed.), *El medio natural en la España medieval. Actas del I Congreso sobre ecohistoria e his-*

- toria medieval* (Cáceres, 29 noviembre-1 diciembre 2000), Cáceres: Universidad de Extremadura, 2001, p. 277-299.
- FARÍAS, Víctor; “El mas en los dominios reales de Terrassa según una encuesta real de los años 1311-1314”, dins M. Teresa FERRER; Josefina MUTGÉ; Manuel RIU (eds.), *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII)*, Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques, 2001, p. 159-188.
- “«Gentes de convicinio emebant et vendebant». Sobre la difícil història del mercat de Cassà de la Selva”, *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], núm. 15, 2003, p. 21-32.
 - “Les franqueses d'una vila monàstica. El cas de Banyoles”, dins *La Carta Municipal de Banyoles, 1303. Edició commemorativa del 700 aniversari. Banyoles, 2003*, Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2003, p. 7-9.
 - “Las fortificaciones medievales del Vallès (siglos IX-XIII). Un inventario a partir de las fuentes escritas”, *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Barcelona], núms. 23-24, 2003-2004, p. 23-49.
 - “La vila i el mas: economia pagesa i mercat a la Catalunya Vella dels segles XI-XIV”, dins Enric VICEDO (ed.), *Fires, mercats i món rural. Quartes Jornades sobre Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2004, p. 101-117.
 - “La proclamació de la Pau i l'edificació dels cementiris. Sobre la difusió de les sagreres als bisbats de Barcelona i Girona (segles XI-XIII)”, dins Víctor FARÍAS; Ramon MARTÍ; Aymat CATAFAU, *Les sagreres a la Catalunya medieval*, Girona: Centre de Recerca d'Història Rural – Associació d'Història Rural de les Comarques de Girona – Documenta Universitaria, 2007, p. 13-84.
 - “Franqueses i altres cartes atorgades pel rei Jaume II a les viles de Pals i Peratallada (Baix Empordà)”, dins Josep M. DELGADO; Jordi IBÁÑEZ; Josep PICH; Lluís RIUDOR (eds.), *Antoni Saumell i Soler. Miscel·lània in memoriam*, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2007, p. 285-296.
 - *El mas i la vila a la Catalunya medieval. Els fonaments d'una societat senyorialitzada (segles XI-XIV)*, València: Universitat de València, 2009.
- FARÍAS, Víctor; MARTÍ, Ramon; CATAFAU, Aymat, *Les sagreres a la Catalunya medieval*, Girona: Centre de Recerca d'Història Rural – Associació d'Història Rural de les Comarques de Girona – Documenta Universitaria, 2007.

- FERNÀNDEZ, Josep, "Aprofitaments comunals, prats i pastures al delta del Llobregat (segles XIV-XV). Conflictes per a la utilització de l'espai a la baixa edat mitjana", *Acta Historica et Archeologica Mediaevalia* [Barcelona], núm. 10, 1989, p. 189-220.
- *Una família catalana medieval. Els Bell-lloc de Girona, 1267-1533*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Ajuntament de Girona, 1995.
- "Béns comunals a l'edat mitjana. Un estat de la qüestió", dins Joan J. BUSQUETA; Enric VICEDO (eds.), *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1996, p. 67-74.
- FERRER, M. Teresa, "El patrimoni reial i la recuperació dels senyorius jurisdiccionalen en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV", *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], núm. 7, 1970-1971, p. 351-491.
- "Notariat laic contra notariat eclesiàstic. Un episodi de la pugna entre ambdós a Girona (1374-1380)", *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos* [Barcelona], núm. 5, 1977, p. 19-34.
- "Boscós i deveses a la Corona catalano-aragonesa (s. XIV-XV)", *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], núm. 20, 1990, p. 526-529.
- "El sacramental: una milícia camperola dirigida per Barcelona", *Barcelona. Quaderns d'història* [Barcelona], núm. 1, 1995, p. 61-70.
- "Emprius i béns comunals a l'edat mitjana", dins Joan J. BUSQUETA; Enric VICEDO (eds.), *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1996, p. 33-65.
- FERRER, M. Teresa; MUTGÉ, Josefina; RIU, Manuel (eds.), *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII). Aspectes arqueològics, històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics. Actes del Col·loqui (Barcelona, 3-5 de novembre de 1999)*, Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques, 2001.
- FIGUERAS, Narcís; LLINÀS, Joan (coords.), *Història de la Selva*, Girona: Diputació de Girona – Consell Comarcal de la Selva, 2011.
- FLORI, Jean, *Caballeros y caballería en la Edad Media*, Barcelona: Ediciones Paidós Ibérica, 2001 (ed. orig.: *Chevaliers et chevalerie au Moyen Âge*, París: Hachette, 1998).
- FOLCH, Cristian, "Estratègies de conquesta i ocupació islàmica del nord-est de Catalunya", *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], vol. 15, 2003, p. 139-154.

- FOLCH, Cristian; GIBERT, Jordi, “L'Aubert (la Vall d'en Bas, la Garrotxa): un assentament rural de l'alta edat mitjana (segles VIII-X d.C.)”, dins *Desenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Arbúcies: Museu Etnològic del Montseny, 2010, p. 349-354.
- “El jaciment d'època medieval i moderna de Can Gorgals Vell (Santa Coloma de Farners, la Selva)”, dins *Desenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Arbúcies: Museu Etnològic del Montseny, 2010, p. 393-397.
- FOLCH, Cristian; GIBERT, Jordi; MARTÍ, Ramon, “El poblament rural a la conca alta del riu Fluvià (la Garrotxa): l'antiguitat tardana i l'alta edat mitjana (segles VI-X d.C.)”, dins Jean-Pierre BARRAQUÉ; Philippe SÉNAC (dirs.), *Habitats et peuplement dans les Pyrénées au Moyen Âge et à l'époque moderne. Travaux du groupe Resoppyr III*, Toulouse: CNRS – Université de Toulouse-Le Mirail, 2009, p. 13-36.
- “Asentamientos rurales de la Alta Edad Media en Catalunya Vella (siglos VIII-X). Resultados preliminares de un proyecto de investigación”, dins Juan Antonio QUIRÓS, ed., *The archaeology of early medieval villages in Europe*, Bilbao: Euskal Herriak – Unibertsitaten Argitalpen Zerbitzau, 2009, p. 289-301.
- FONT, Pere; LLINÀS, Joan; MALLORQUÍ, Elvis, *Santa Coloma de Farners. De la prehistòria al segle XV*, Santa Coloma de Farners: Ajuntament – Edicions la Trona, 2010.
- FONT RIUS, Josep M., “Génesis y manifestaciones iniciales del régimen municipal en Catalunya”, dins *id.*, *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1985, p. 577-597. (Publicat originalment a: *Miscellanea Barchinonensia* [Barcelona], núm. 16, 1967, p. 67-91).
- “Un problème de rapports: gouvernements urbaines en France et en Catalogne (XIIe et XIIIe siècles)”, dins *id.*, *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1985, p. 599-610.
- “La administración financiera en los municipios catalanes medievales”, dins *id.*, *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1985, p. 611-637.
- “La comunitat local o veïnal”, dins *Sympòsium Internacional sobre els Orígens de Catalunya (segles VIII-XI)/1. Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* [Barcelona], núm. 23, 1991, p. 491-576.
- “Algunes consideracions sobre la historiografia i la problemàtica dels béns comunals”, dins Joan J. BUSQUETA; Enric VICEDO (eds.),

- Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1996, p. 11-30.
- FOSSIER, Robert, *La infancia de Europa: siglos X-XII. Aspectos económicos y sociales*, Barcelona: Editorial Labor, 1984, 2 vols. (ed. orig.: *Enfance de l'Europe: Xe-XIe siècles. Aspects économiques et sociaux*, París: Presses Universitaires de France, 1982, 2 vols.).
- “Les communautés villageoises en France du Nord au Moyen Âge” dins *Les communautés villageoises en Europe Occidentale du Moyen Âge aux Temps Modernes*, Flaran [Auch], núm. 4, 1984, p. 29-53.
- FOURNIER, Gabriel, “La mise en place du cadre paroissial et l'évolution du peuplement”, dins *Cristianizzazione ed organizzazione ecclesiastica delle campagne nell'alto medioevo: espansione e resistenze*, Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1982, vol. 1, p. 495-534.
- FOURNIOUX, Bernard, “Les chevaliers périgordins et leur assise territoriale aux XIIIe-XIVe siècles”, *Archéologie Médiévale* [Caen], núm. 18, 1988, p. 255-272.
- FREEDMAN, Paul H., *Assaig d'història de la pagesia catalana*, Barcelona: Edicions 62, 1988.
- “Le pouvoir épiscopal en Catalogne au Xe siècle”, dins *Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any mil (Col·loqui internacional Hug Capet 987-1987: La France de l'an mil)*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1991, p. 174-180.
- “Archbishop Berenguer Seniofred de Lluçà and the Gregorian reform in Catalonia”, *Studi Gregoriani* [Roma], vol. 14, 1991, p. 153-159.
- *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya Medieval*, Vic: Eumo, 1993.
- FREIXAS, Pere, *L'art gòtic a Girona. Segles XIII-XIV*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans – Institut d'Estudis Gironins, 1983.
- FRIGOLA, Jordi, “La Bisbal i els primers moments de la seva història”, *Llibre de la VI Marxa de l'Arboç* [la Bisbal d'Empordà], 1984, p. 24-38.
- *La Bisbal*, Girona: Diputació de Girona – Caixa de Girona, 2003 (Quaderns de la Revista de Girona; 109).
- FRIGOLA, Josep, “Intervenció arqueològica al carrer de la Cellera, 17 (Flaçà, Gironès)”, dins *Desenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Arbúcies: Museu Etnològic del Montseny, 2010, p. 421-423.

- GARCÍA DE CORTÁZAR, José Ángel, "Les communautés villageoises du Nord de la Péninsule Ibérique au Moyen Âge", dins *Les communautés villageoises en Europe Occidentale du Moyen Âge aux Temps Modernes*, Flaran [Auch], núm. 4, 1984, p. 55-77.
- *La sociedad rural en la España medieval*, Madrid: Siglo XXI, 1988.
- GARCÍA SANZ, Ángel, "Los diezmos del Obispado de Segovia del siglo xv al xix: problemas de método, modos de percepción y regímenes sucesivos de explotación", dins *Actas de las I Jornadas de Metodología Aplicada de las Ciencias Históricas*, Santiago de Compostela: Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Santiago, 1975, vol. 3, p. 143-152.
- GARRIDO, Alfons; PÉREZ, Montse; ALEGRET, Joan Lluís; DARNACULLETA, Montserrat: *Les ordinacions de la pesquera de Calonge (segles xv-xvii)*, Palamós: Fundació Promediterrània per a la conservació, l'estudi i la difusió del patrimoni marítim, 2010.
- GARSABALL, Jordi, "Sobre la pretesa data de dotació de la Seu d'Urgell. Apunts per a una nova datació", dins *I Congrés d'Història de l'Església Catalana des dels orígens fins ara (Solsona, 20-23 setembre 1993)*, Solsona, 1993, vol. 1, p. 55-62.
- GAUDEMET, Jean, "La vie paroissiale en Occident au Moyen Âge et dans les temps modernes", *Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions* [París], vol. 43, 1984, p. 65-86.
- GENICOT, Léopold, *Comunidades rurales en el Occidente medieval*, Barcelona: Crítica, 1993 (ed. orig.: *Rural communities in the medieval West*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1990).
- GERMAIN, René, "Revenus et actions pastorales des prêtres paroissiaux", dins *Le clerc séculier au Moyen Âge. XXIIe Congrès de la S.H.M.E.S (Amiens, juin 1991)*, París: Publications de la Sorbonne, 1993, p. 101-119.
- GIFRE, Pere, "Servituds i prestacions pageses a l'època moderna. L'exemple del domini de l'Almoina del pa de la seu de Girona (1486-1776)", *Recerques* [Barcelona], núm. 30, 1994, p. 7-26.
- GIFRE, Pere; MATAS, Josep; SOLER, Santi, *Els arxius patrimonials*, Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2002.
- GINEBRA, Rafel, "Les escrivanies eclesiàstiques a Catalunya", dins *Actes del II Congrés d'Història del notariat català* (a cura de Juan José López Burniol i Josep Maria Sans i Travé), Barcelona: Fundació Noguera, 2000, p. 89-160.
- GIRONELLA, Anna, "L'Hospital de Santa Caterina de Girona: un model de racionalització de la caritat (de mitjan segle xiv al segle xv)", treball de recerca inèdit, Girona: Universitat de Girona, 2002.

- GRAU, Dolors, *Llagostera*, Girona: Diputació de Girona – Caixa d'Estalvis Provincial, 1987.
- GRAUPERA, Joaquim, "L'organització de l'espai i models de poblament del Baix Maresme durant l'edat mitjana", dins *L'organització de l'espai i models de poblament. II Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme*, Mataró: Grup d'Història del Casal, 2003, p. 23-40.
- GUERREAU, Alain, *El feudalismo. Un horizonte teórico*, Barcelona: Editorial Crítica, 1984 (ed. orig.: *Le féodalisme. Un horizon théorique*, París: Sycomore, 1980).
- "Quelques caractères spécifiques de l'espace féodal européen", dins Neithard BULST; Robert DESCIMON; Alain GUERREAU (eds.), *L'état ou le roi. Les fondements de la modernité monarchique en France (XIVe-XVIIe siècle)*, París: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1996, p. 85-101.
 - *L'avenir d'un passé incertain. Quelle histoire du Moyen Âge au XXIe siècle?*, París: Éditions du Seuil, 2001.
- GUILLERÉ, Christian, "Assistance et charité à Gérone au début du XIVe siècle", dins Manuel RIU (dir.), *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1980, vol. 1, p. 191-204.
- "Les visites pastorales en Tarraconaise à la fin du Moyen Age (XIVe-XVe s.). L'exemple du diocèse de Gérone", *Mélanges de la Casa de Velázquez* [Madrid], núm. 19, 1983, p. 125-167.
 - "Une institution charitable face aux malheurs du temps: la Pia Almoina de Gérone (1347-1380)", dins Manuel RIU (dir.), *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1981-1982, vol. 2, p. 313-345.
 - "Ville et féodalité dans la Catalogne du Bas Moyen Age", dins Jaume PORTELLA (ed.), *La formació i expansió del feudalisme català. Actes del Col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona (Girona, 8-11 gener 1985). Homenatge a Santiago Sobrequés i Vidal. Estudi General* [Girona], núms. 5-6, 1985-1986, p. 447-466.
 - "Criteris medievals per a l'estudi comarcal: el cas de la Selva a través de les enquestes episcopals", *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], núm. 2, 1990, p. 85-101.
 - *Girona al segle XIV*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Ajuntament de Girona, 1993-1994, 2 vols.
- HAUTEFEUILLE, Florent, "La délimitation des territoires paroissiaux dans les pays de moyenne Garonne (X^e-XVe siècles)", *Médiévales* [Vincennes], núm. 49, 2005, p. 73-88.

- HAUTEFEUILLE, Florent, "La cartographie de la paroisse et ses difficultés de réalisation", dins Christine DELAPLACE (dir.): *Aux origines de la paroisse rurale en Gaule méridionale, IVème-IXème siècles*, París: Éditions Errance, 2005, p. 24-32.
- HINOJOSA, Eduardo de, *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media*, Madrid: Librería General de Victoriano Suárez, 1905.
- HOMS, M. Mercè; CANAL, Josep, "Senyors i pagesos del castell de Toralles (Garrotxa)", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], núm. 41, 2000, p. 51-122.
- I Congrès d'Història de l'Església Catalana des dels orígens fins ara*, Solsona, 1993.
- IGLESIAS, J. Antoni, "La cultura dels clergues a la Catalunya baix-medieval a través de les biblioteques", dins *I Congrès d'Història de l'Església Catalana des dels orígens fins ara (Solsona, 20-23 setembre 1993)*, Solsona: 1993, vol. 1, p. 93-103.
- IMBART DE LA TOUR, Pierre, *Les paroisses rurales du 4e au 11e siècle. Les origines religieuses de la France*, París: Picard, 1979 (reimpressió de l'edició original, 1900).
- IOGNA-PRAT, Dominique, *La Maison Dieu. Une histoire monumentale de l'Église au Moyen Âge*, París: Éditions du Seuil, 2006.
- JIMÉNEZ, Àngel, *Sant Feliu de Guíxols. Una lectura històrica*, Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament, 1997.
- JIMÉNEZ, Montserrat, "Una part de la gestació del poder i el patrimoni. L'adquisició de capellanies a la seu de Girona durant l'època medieval", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], núm. 38, 1996-1997, p. 1555-1568.
- JUNYENT, Eduard, *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983.
- KOSTO, Adam J., *Making Agreements in Medieval Catalonia. Power, Order, and the Written World, 1000-1200*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- LALINDE, Jesús, *La jurisdicción real inferior en Cataluña ("Corts, veguers, batlles")*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona – Museu d'Història de la Ciutat, 1966.
- La paroisse en Languedoc (XIIIe-XIVe siècles)*, Toulouse: Éditions Privat – Centre d'Études Historiques de Fanjeaux, 1990 (Cahiers de Fanjeaux; 25).
- LARREA, Juan José, *La Navarre du IVe au XIIe siècle. Peuplement et société*, Brussel·les: De Boeck Université, 1998.

- LARREA, Juan José, "Cadres de vie en Espagne chrétienne", dins Pierre BONNASSIE; Pierre TOUBERT (ed.), *Hommes et sociétés dans l'Europe de l'An Mil*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 2004, p. 137-162.
- LAUWERS, Michel, *La mémoire des ancêtres, le souci des morts. Morts, rites et société au Moyen Âge (diocèse de Liège, XIIe-XIIIe siècles)*, Paris: Beauchesne Éditeur, 1997.
- *Naissance du cimetière. Lieux sacrés et terre des morts dans l'Occident médiéval*, Paris: Aubier, 2005.
- "Paroisse, paroissiens et territoire. Remarques sur *parochia* dans les textes latins du Moyen Âge", *Médiévales* [Vincennes], núm. 49, 2005, p. 11-32.
- LE BRAS, Gabriel, *Études de sociologie religieuse*, Paris: Presses Universitaires de France, 1955, 2 volums.
- LECLERC, Sabine, "Les églises fortifiées en Roussillon", dins *Études Roussillonnaises offertes à Pierre Ponsich*, Perpinyà: Le Publicateur, 1987, p. 223-233.
- L'Église au village. Lieux, formes et enjeux des pratiques religieuses*, Toulouse: Éditions Privat, 2005 (Cahiers de Fanjeaux; 40).
- L'encadrement religieux des fidèles au Moyen-Âge et jusqu'au Concile de Trente. Actes du 109e congrès national des sociétés savantes, Dijon 1984*, Paris: Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, 1985.
- LE ROY LADURIE, Emmanuel, *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*, Paris: Gallimard, 1982 (ed. orig., 1975; traducció castellana: *Montaillou, aldea occitana de 1294 a 1324*, Madrid: Taurus, 1981).
- Les communautés villageoises en Europe Occidentale du Moyen Âge aux Temps Moderns*, Flaran [Auch], núm. 4, 1984.
- LITTLE, A. G., "Personal tithes", *English Historical Review* [Oxford], vol. 60, núm. 236, 1945, p. 67-88.
- LITTLE, Lester K., *Pobreza voluntaria y economía de beneficio en la Europa medieval*, Madrid: Taurus, 1980 (ed. orig.: *Religious poverty and the profit economy in medieval Europe*, Londres: Paul Elek, 1978).
- LLINÀS, Joan, "El castell i les muralles de Llagostera", dins Marta ALBÀ; Elvis MALLORQUÍ (eds.), *Història de Llagostera. Les claus del passat*, Llagostera: Ajuntament, 2010, p. 165-190.
- LLINÀS, Joan; MALLORQUÍ, Elvis; MERINO, Jordi; MONTALBÁN, Carme, *El castell de Sant Joan de Lloret*, Lloret: Ajuntament, 2003.
- LLINÀS, Joan; MONTALBÁN, Carme; RAMÍREZ, Alonso, "L'Hort d'en Bach (Maçanet de la Selva). Del segle II aC al segle XX", *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], núm. 10, 1998, p. 35-58.

- LLUCH, Rosa, "Remença i mals usos: el cas de Camós (1331-1399)", dins Rosa CONGOST; Lluís To (dirs.), *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, 1999, p. 151-184.
- *Els remences. La senyoria de l'Almoina de Girona als segles XIV i XV*, Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines – Documenta Universitaria, 2006.
- "La renta de la tierra de una parroquia gerundense (siglos XIV y XV)", *Edad Media: revista de historia* [Valladolid], núm. 11, 2010, p. 235-262.
- LONGÈRE, Jean, "La prédication d'après les statuts synodaux du Midi au XIIIe siècle", dins *La Prédication en Pays d'Oc, XIIIe-début XVe siècle*, Toulouse: Éditions Privat – Centre d'Études Historiques de Fanjeaux, 1997, p. 251-274 (Cahiers de Fanjeaux; 32).
- LÓPEZ ALSINA, Fernando, "Parroquias y diócesis: el obispado de Santiago de Compostela", dins José Ángel GARCÍA DE CORTÁZAR (ed.), *Del Cantábrico al Duero. Trece estudios sobre organización social del espacio en los siglos VIII a XIII*, Santander: Universidad de Cantabria – Parlamento de Cantabria, 1999, p. 263-312.
- "El encuadramiento eclesiástico como espacio de poder: de la parroquia al obispado", dins *Los espacios de poder en la España medieval. XII Semana de estudios medievales (Nájera, 30 julio-3 agosto 2001)*, Logroño: Instituto de Estudios Riojanos, 2002, p. 425-457.
- LÓPEZ BONET, José F., "Dominis seculars, patrimoni eclesiàstic i rendes decimals a la Mallorca cristiana", *Mayurca* [Palma de Mallorca], núm. 22, 1989, p. 353-365.
- LÓPEZ QUIROGA, Jorge, "Los orígenes de la parroquia rural en el occidente de Hispania (siglos IV-IX) (Provincias de Gallaecia y Lusitania)", dins Christine DELAPLACE (dir.), *Aux origines de la paroisse rurale en Gaule méridionale, IVe-IXe siècles*, Paris: Éditions Errance, 2005, p. 193-228.
- MADURELL, Josep M., "Els sacramentals del Vallès, Maresma i Llobregat. (Contribució a la seva història)", dins *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Barcelona: 1962, vol. 3, p. 183-192.
- MALLORQUÍ, Elvis, "El mas com a unitat d'explotació agrària. Repàs dels seus orígens", dins *El mas medieval a Catalunya. Actes del col·loqui de tardor (Banyoles, 12 i 13 de desembre de 1998)*. *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles* [Banyoles], núm. 19, 1998, p. 45-64.

- MALLORQUÍ, Elvis, "Els àmbits de la solidaritat pagesa en una comunitat rural de la Catalunya Vella (Cruïlles, s. XIII i inicis del XIV)", dins Jaume BARRULL; Joan J. BUSQUETA; Enric VICEDO (eds.), *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme. Segones Jornades sobre Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1998, p. 185-203.
- "Homes, viles i masos (Cruïlles, 1319)", dins Rosa CONGOST; Lluís To (dir.), *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, 1999, p. 43-89.
 - "La vila de Monells, del segle IX al XII", *Estudis del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], núm. 18, 1999, p. 35-54.
 - *Les Gavarres a l'edat mitjana. Poblament i societat d'un massís del nord-est català*, Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2000.
 - "El terme de Lloret de Mar del segle XI al XVIII: una aproximació cartogràfica", dins *Estudis en honor de Josep M. Pons Guri/2. Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], núm. 13, 2001, p. 67-82.
 - "Les campagnes de Gérone (Catalogne) au travers des *capbreus* de la première moitié du XIVe siècle", dins Ghislain BRUNEL; Olivier GUYOTJEANNIN; Jean-Marc MORICEAU (eds.), *Terriers et plans-terriers du XIIIe au XVIIIe siècle. Actes du colloque de Paris (23-25 septembre 1998)*, Rennes – París: Association d'Histoire des Sociétés Rurales – École Nationale des Chartes, 2002, p. 343-360.
 - *Paisatge i història de Sant Mateu de Montnegre. Els noms de lloc d'una parròquia de les Gavarres*, Girona: CCG Edicions – Ajuntament de Quart, 2003.
 - "El port de Lloret i els seus habitants (segles XIII i XIV)", *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], núm. 15, 2003, p. 49-65.
 - "Conflictes pels drets parroquials de la ciutat de Girona, segles XIII i XIV", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], núm. 45, 2004, p. 379-401.
 - "El Sobirà de Santa Creu d'Horta (Osor): del mas medieval a la masia moderna", *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], núm. 17, 2005, p. 81-103.
 - "Parròquia i societat rural al bisbat de Girona, segles XIII i XIV", tesi doctoral inèdita, Girona, Universitat de Girona, 2007 (consultable a <www.tdx.cesca.es i www.tesisenxarxa.net/TDx-0619107-123843/>).

- MALLORQUÍ, Elvis, "Fonts per a una història global del món rural: pergamins, capbreus, registres episcopals i llibres notariais", dins *Documentació notarial i arxius. Els fons notariais com a eina per a la recerca històrica*, Girona: Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, 2007, p. 159-170.
- "Una qüestió de toponímia: el domini senyorial del clergue Guillem Gaufred a Riudellots de la Selva al segle XIII", *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], núm. 19, 2007, p. 7-59.
 - "El castell de Sant Esteve de Mar i el litoral palamosí al segle XI", *Estudis del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], núm. 27, 2008, p. 25-66.
 - *Històries amagades de les Gavarres*, Girona: Consorci de les Gavarres, 2008.
 - "Parròquia i feudalització a la Catalunya Vella. Reflexions a partir del cas del comtat de Girona, segles IX-XI", dins Jean-Pierre BARRAQUÉ; Philippe SÉNAC (dir.), *Habitats et peuplement dans les Pyrénées au Moyen Âge et à l'époque moderne. Travaux du groupe Resoppyr III*, Toulouse: CNRS – Université de Toulouse-Le Mirail, 2009, p. 49-64.
 - "Els veïnats: orígens i evolució d'una demarcació territorial a l'interior de les parròquies del bisbat de Girona, segles X-XIV", dins Jordi BOLÓS; Enric VICEDO (eds.), *Poblament, territori i història rural. VI Congrés sobre Sistemes agraris, organització social i poder local*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2009, p. 361-396.
 - "Les celleres medievals de les terres de Girona", *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], núm. 21, 2009, p. 117-148.
 - "Masos agraris o ramaders? El cas de Cruïlles i Sant Cebrià dels Alls a la primera meitat del segle XIV", dins Jordi BOLÓS; Antonieta JARNE; Enric VICEDO (eds.), *Família pagesa i economia rural*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2010, p. 169-199.
 - "Dues comunitats gironines: Cruïlles i Riudellots de la Selva als segles XIII i XIV", dins *Miscel·lània en honor de Josep M. Marquès*, Girona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Diputació de Girona, 2010, p. 150-161.
 - "Fronteres a l'escala local: el mapa de parròquies del bisbat de Girona del segle XIV", dins *Congrés El fet fronterer. Fronteres, relacions, intercanvis. Visions de les fronteres des de l'Empordà (Figueres, 6, 7 i 8 de novembre de 2009)*.
 - "Tres celleres selvatanes en ple desenvolupament: Santa Coloma de Farners, Cassà de la Selva i Vidreres a la primera meitat del segle XIV", dins *Ciutats, viles, sagreres. Els nuclis urbans a la Baixa*

Edat Mitjana (s. XIII-XV). Actes del II Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (Hostalric, 18-19 de novembre de 2010), Hostalric: Ajuntament, 2011, en premsa.

- MALLORQUÍ, Elvis, "Molins pagesos en temps feudals: els molins dels termes de Sant Sadurní i Cruïlles (Baix Empordà) als segles XIII i XIV", dins *Els usos de l'aigua en la història. De l'antiguitat als nostres dies. V Congrés d'Història Agrària dels Països Catalans. Homenatge al doctor Emili Giralt i Raventós (1927-2008) (Barcelona, 15-17 desembre 2010)*, dins <<http://k.udg.edu/VCHA/wp-content/uploads/2009/07/E.-Mallorquí.pdf>>.
- MALLORQUÍ, Elvis; VARAS, Montse, "Un privilegi de Jaume I per als habitants de Caldes, Llagostera i Santa Seclina", *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], núm. 11, 1999, p. 109-124.
- "El privilegi del rei Jaume I (1241). Contingut, context i permanència", dins Marta ALBÀ; Elvis MALLORQUÍ (coords.), *Història de Llagostera. Les claus del passat*, Llagostera: Ajuntament, 2010, p. 147-164.
- MARQUÈS, Jaume, "Monells", *Revista de Girona* [Girona], núm. 52, 1970, p. 11-12, i núm. 53, 1970, p. 13-14.
- *Maçanet de la Selva*, Maçanet de la Selva: Ajuntament, 1983.
- *Canet d'Adri. Història dels pobles del municipi*, Girona: Ajuntament de Canet d'Adri; Diputació de Girona; Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1988.
- MARQUÈS, Josep M., *L'Església a Vilobí d'Onyar*, Vilobí d'Onyar, 1978.
- "Avinyonet de Puigventós, poble, parròquia i castell", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* [Figueres], vol. 13, 1978, p. 11-66.
- "Vilobí d'Onyar a través del capbreu d'en Ramon Malars", *Estudis d'Història Agrària* [Barcelona], núm. 5, 1984, p. 27-52.
- "Fundaciones de beneficios en el obispado de Gerona, s. XII-XVIII", *Anthologica Annua* [Roma], núm. 36, 1989, p. 493-507.
- "Argimon: indret, castell i santuari", *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], núm. 5, 1992, p. 31-42.
- "Ensenyament al bisbat de Girona fins a la Il·lustració", *Arxiu de Textos Catalans Antics* [Barcelona], núm. 12, 1993, p. 273-301.
- *Arbúcies cristiana*, Girona: L'Eix Editorial, 1994 (Sant Feliu; 17),
- "Confraries medievals del bisbat de Girona", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], núm. 34, 1994, p. 335-375.
- "El govern episcopal de La Bisbal", *Estudis del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], núm. 14, 1994, p. 137-149.

- MARQUÈS, Josep M., "Creació i extinció de parròquies al bisbat de Girona", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], núm. 35, 1995, p. 405-446.
- "Esglésies del Baix Empordà", *Estudis del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], núm. 15, 1996, p. 35-67.
 - "Parròquies i divisió administrativa del territori, fins al s. xi", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], núm. 38, 1996-1997, p. 1501-1520.
 - "La parròquia de Púbol", *Estudis del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], núm. 17, 1998, p. 91-106.
 - "Algunes dades sobre la parròquia de Fitor", dins *Santa Coloma de Fitor, 948-1998*, Palamós: Associació d'Amics de Fitor, 1998, p. 7-9.
 - *Masos de Fornells*, Fornells de la Selva: Ajuntament, 1999.
 - *Ermites i santuaris de la diòcesi de Girona*, Girona: Diputació de Girona, 2000.
 - "Recensió. Al marge del dret canònic diocesà de Girona durant la baixa edat mitjana", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], núm. 42, 2001, p. 691-706.
 - "Els hospitals de la diòcesi de Girona", dins Jacint REVENTÓS; Josep M. MARQUÈS, *Els hospitals de les comarques de Girona*, Barcelona: Editorial Hacer, 2001, p. 19-36.
 - "El temple de Sant Feliu de Girona al segle xiv", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], núm. 42, 2001, p. 131-150.
 - *Una història de la diòcesi de Girona (ca. 300-2000)*, Barcelona: Bisbat de Girona – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007.
- MARQUÈS, Josep M.; REIXACH, Jaume, *La parròquia de Santa Maria de Blanes*, Girona: L'Eix Editorial, 1993 (Sant Feliu; 16).
- MARTÍ, Ramon, "La integració a l'«alou feudal» de la seu de Girona de les terres beneficiades pel «règim dels hispans». Els casos de Bàscara i d'Ullà (segles IX-XI)", dins Jaume PORTELLA (ed.), *La formació i expansió del feudalisme català. Actes del Col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona (Girona, 8-11 gener 1985). Homenatge a Santiago Sobrequés i Vidal. Estudi General* [Girona], núm. 5-6, 1985-1986, p. 49-62.
- "L'ensagrerament: l'adveniment de les sagreres feudals", *Faventia* [Barcelona], núm. 10, 1988, p. 153-182.
 - "Hacia una arqueología hidráulica: la génesis del molino feudal en Cataluña", dins Miquel BARCELÓ (ed.), *Arqueología medieval. En las afueras del "medievalismo"*, Barcelona: Editorial Crítica, 1988, p. 165-194.

- MARTÍ, Ramon, "Territoris en transició als Pirineus medievals (segles v-x)", dins *La vida medieval als dos vessants del Pirineu. Actes del 3r curs d'arqueologia d'Andorra 1991*, Andorra: Govern Andorrà, 1995, p. 37-83.
- "L'alou a la documentació catalana d'època comtal: solució d'un problema historiogràfic genèric", dins *La vida medieval als dos vessants del Pirineu. Comunitats pageses. Estructures d'hàbitat. Cultura material. El registre de dades arqueològic (Actes del 4t curs d'arqueologia d'Andorra 1994)*, Andorra, Govern d'Andorra – Ministeri de Cultura, 1997, p. 28-60.
 - "La defensa del territori durant la transició medieval", dins *Actes del congrés "Els castells medievals a la Mediterrània nord-occidental", celebrat a Arbúcies, els dies 5, 6 i 7 de març de 2003*, Arbúcies: Museu Etnològic del Montseny, 2004, p. 89-114.
 - "L'ensagrerament: utilitats d'un concepte", dins Víctor FARÍAS; Ramon MARTÍ; Aymat CATAFAU, *Les sagres a la Catalunya medieval*, Girona: Centre de Recerca d'Història Rural – Associació d'Història Rural de les Comarques de Girona – Documenta Universitaria, 2007, p. 81-204.
 - "Del *fundus* a la *parrochia*. Transformaciones del poblamiento rural en Cataluña durante la transición medieval", dins Philippe SÉNAC (ed.), *De la Tarraconense à la Marche Supérieure d'al-Andalus (ive-xie siècles): les habitats ruraux*, Toulouse: CNRS – Université de Toulouse-le Mirail, 2006, p. 146-161.
- MARTÍN, José Luis, "Diezmos eclesiásticos: notas sobre la economía de la sede zamorana (siglos XII-XIII)", dins *Actas de las I Jornadas de Metodología Aplicada de las Ciencias Históricas*, Santiago de Compostela: Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Santiago, 1975, vol. 2, p. 69-78.
- MARTÍNEZ DOMÍNGUEZ, José Antonio, *Los clérigos en la Edad Media*, La Corunya: Editorial Toxosautos, 2003.
- MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els orígens del mercat i de la vila nova d'Hostalric (1242-1243)", *Acta Hostalrici* [Hostalric], núm. 1, 2008, p. 5-19.
- MARTÍNEZ SOPENA, Pascual, *La Tierra de Campos occidental. Poblamiento, poder y comunidad del siglo X al XIII*, Valladolid: Institución Cultural Simancas, 1985.
- "Las solidaridades campesinas en la Tierra de Campos durante la edad media", dins Jaume BARRULL; Joan J. BUSQUETA; Enric VICEDO (eds.), *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme. Segones Jornades sobre Sistemes agraris, organització social i poder*

- local als Països Catalans*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1998, p. 93-114.
- MAZEL, Florian, "Seigneurie épiscopale, aristocratie laïque et structures féodo-vassaliques en Provence au XIIe siècle", dins *Rives nord-méditerranéennes. Aspects du pouvoir seigneurial de la Catalogne à l'Italie (IXe - XIVe siècles)* [en línia], 22 juliol 2005. [URL: <<http://rives.revues.org/document58.html>>, consultat el 27.02.2009].
- MENANT, François, *Campagnes lombardes du Moyen Âge. L'économie et la société rurales dans la région de Bergame, de Crémone et de Brescia du Xe au XIIIe siècle*, Roma: École Française de Rome, 1993.
- MERCADER, M. Dolors, *L'aljama jueva de la Bisbal d'Empordà abans de la Pesta Negra. Els "Libri Iudeorum" del segle XIV*, la Bisbal: Ajuntament, 1999.
- MERINO, Jordi; AGUSTÍ, Bibiana, "La necròpolis paleocristiana de Sant Esteve (Caldes de Malavella, la Selva)", *Cypsela* [Girona], núm. 8, 1990, p. 219-238.
- MERINO, Jordi; NOLLA, Josep M.; SANTOS, Marta: *Aquae Calidae. Presència romana a la Selva*, Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans – Consell Comarcal de la Selva, 1994.
- MESTRE, Jesús; HURTADO, Víctor, *Atlas d'Història de Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, 1995.
- MIRAMON, Charles de, *Les "donnés" au Moyen Âge. Une forme de vie religieuse laïque, v. 1180 - v. 1500*, París: les Éditions du Cerf, 1999.
- MOLINA, Joan, *Fragments del gòtic a Girona*, Girona: Diputació de Girona – Fundació Caixa Girona, 2008 (Quaderns de la Revista de Girona; 140).
- MOLLAT, Michel, *Pobres, humildes y miserables en la Edad Media: estudio social*, México: Fondo de Cultura Económica, 1988 (ed. orig.: *Les pauvres au Moyen Âge*, Brussel·les: Complexe, 1984).
- MONJAS, Lluís, "Les visites pastorals: de l'època medieval a la vigília del Concili de Trento", dins Joaquim M. PUIGVERT; Lluís MONJAS; Eugeni PEREA; Xavier SOLÀ, *Les visites pastorals dels orígens medievals a l'època contemporània*, Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2003, p. 45-73.
- *Les comunitats parroquials del Baix Llobregat a finals de l'edat mitjana, a través de les visites pastorals del patriarca Saperà, 1414-1425*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat, 2005.
- *La reforma eclesiàstica i religiosa de la província eclesiàstica Tarragonense al llarg de la baixa edat mitjana a través dels qüestionaris de visita pastoral*, Barcelona: Fundació Noguera, 2008.

- MORAN, Josep, *Les Homilies de Tortosa*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.
- “La prédication ancienne en Catalogne. L'activité canoniale”, dins *La Prédication en Pays d'Oc, xiie - début xve siècle*, Toulouse: Éditions Privat – Centre d'Études Historiques de Fanjeaux, 1997, p. 17-35 (Cahiers de Fanjeaux; 32).
- MORELLÓ, Jordi, “Els impostos sobre la renda a Catalunya: redelmes, onzens i similars”, *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], núm. 27/2, 1997, p. 903-968.
- MORSEL, Joseph, “Les logiques communautaires entre logiques spatiales et logiques catégorielles (xiie-xve siècles)”, *Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre* [Auxerre], fora de sèrie núm. 2, 2008 [URL: <<http://cem.revues.org/index10082.html>>].
- MULLETT, Michael, *La cultura popular en la Baja Edad Media*, Barcelona: Editorial Crítica, 1990.
- MUNDET, Joaquim, *Toponímia dels veïnats de Cassà. 2. Sangosta*, Cassà de la Selva: Ajuntament, 2009.
- Naissance des arts chrétiens. Atlas des monuments paléochrétiens de la France*, París: Ministère de la Culture - Imprimerie Nationale, 1991.
- NEGRE, Pelai, “La diócesis de Girona: su importancia histórica”, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* [Girona], núm. 12, 1958, p. 359-362.
- NIERMEYER, J. F.: *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Leiden: E. J. Brill, 1984.
- NIETO, José Manuel; SANZ, Iluminado, *La época medieval: Iglesia y cultura*, Madrid: Ediciones Istmo, 2002.
- NOLLA, Josep M.; CASAS, Josep, *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al N.E. de Catalunya*, Girona: Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, 1984.
- *Ciuitatis Impuritanae Coementeria. Les necròpolis tardanes de la Neàpolis. Estudi General* [Girona], núm. 15, 1995.
- NOLLA, Josep M.; CASAS, Josep; SANTAMARIA, Paula (eds.), *In suo fundo. La necròpoli oriental de la vil·la romana del Collet de Sant Antoni (Calonge, Baix Empordà) i els cementiris rurals de les antigues ciuitates d'Emporiae, Gerunda i Aquae Calidae. Estudi General* [Girona], vol. 25, 2005.
- NOLLA, Josep M.; PALAHÍ, Lluís; VIVÓ, David, “El Castellum de Sant Julià de Ramis i la defensa de la via Augusta a l'antiguitat tardana”, dins *Actes del congrés “Els castells medievals a la Mediterrània nord-occidental”, celebrat a Arbúcies, els dies 5, 6 i 7 de març de 2003*, Arbúcies: Museu Etnològic del Montseny, 2004, p. 117-130.

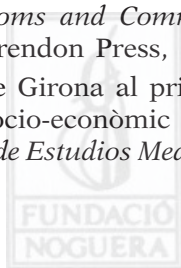
- NOLLA, Josep M.; PATIÑO, Carles; SAGRERA, Jordi; VIVÓ, David, *La vil·la romana i el jaciment altmedieval de Sant Pere de Montfullà (Bescanó, el Gironès)*, Girona: Institut del Patrimoni Cultural – Universitat de Girona, 2003.
- Novenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona (L'Escala-Empúries, 6 i 7 de juny de 2008)*, L'Escala-Empúries, 2008.
- OLIVER, Jaume, “Senyors capturats? El delme a la documentació de Pallars i Ribagorça anterior al s. XII”, dins Philippe SÉNAC (ed.), *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Age*, Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, p. 135-161.
- ORDEIG, Ramon, “Precisions sobre l'episcopologi de Girona dels segles VIII-X”, dins *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], núm. 45, 2004, p. 471-482.
- ORTÍ, Pere, “Una primera aproximació als fogatges catalans de la dècada de 1360”, *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], núm. 29, 1999, p. 747-773.
- *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*, Barcelona: Consell Superior d'Estudis Científics, 2000.
- “El municipi de Barcelona i les parròquies del seu entorn al segle XIV”, *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], núm. 31/1, 2001, p. 33-48.
- OURLIAC, Paul, “Les communautés villageoises dans le Midi de la France au Moyen Âge”, dins *Les communautés villageoises en Europe Occidentale du Moyen Âge aux Temps Modernes. Flaran* [Auch], núm. 4, 1984, p. 79-115.
- PAGÈS, Joan, *Les Preses i el monestir de Sant Benet de Bages*, Girona: Diputació de Girona – Ajuntament de les Preses, 1984, 2 vols.
- PALAHÍ, Lluís, “Santa Maria de Bell-lloc (Santa Cristina d'Aro)”, dins *Desenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Arbúcies: Museu Etnològic del Montseny, 2000, p. 329-339.
- PALAHÍ, Lluís; COSTA, Anna, “La vil·la romana de Vilablareix”, dins *Desenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Arbúcies: Museu Etnològic del Montseny, 2000, p. 219-227.
- PALAZZO, Éric, *Liturgie et société au Moyen Âge*, París: Aubier, 2000.
- PALOL, Pere de (dir.), *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1999.
- PALOMO, A.; LLINÀS, Joan; AGÜELO, X.; TRESSERRAS, N., “Can Pelet Ferrer (Llagostera, Gironès): un assentament agrícola altmedieval”, dins *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya*, Sant Cugat del Vallès, 2003, p. 463-467.

- PASCUAL, Julià, "Relacions entre el monestir i la parròquia de Camprodon", dins *IV Assemblea d'estudis del seu comtat. Actes i comunicacions*, Olot: Amics de Besalú i el seu comtat, 1980, vol. 1, p. 5-9.
- PASTOR, Enrique, *Castilla en el tránsito de la Antigüedad al Feudalismo. Poblamiento, poder político y estructura social. Del Arlanza al Duero (siglos VII-XI)*, Valladolid: Junta de Castilla y León, 1996.
- PASTOR, Reyna, *Resistencias y luchas campesinas en la época del crecimiento y consolidación de la formación feudal. Castilla y León, siglos X-XIII*, Madrid: Siglo XXI, 1993 (ed. orig. 1980).
- "Perspectivas para el estudio de las solidaridades campesinas. Edad media", dins Jaume BARRULL; Joan J. BUSQUETA; Enric VICEDO (eds.), *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1998, p. 21-40.
- PAUL, Jacques, "La prédication de Saint Bonaventure dans le Midi", dins *La Prédication en Pays d'Oc, XIe - début XVe siècle*, Toulouse: Éditions Privat – Centre d'Études Historiques de Fanjeaux, 1997, p. 127-157 (Cahiers de Fanjeaux; 32).
- PELLA, Josep, *Historia del Ampurdán. Estudio de la civilización en las comarcas del noreste de Cataluña*, Barcelona: Impremta de Lluís Tasso, 1883.
- PERARNAU, Josep, "L'«*Ordinacio studii Barchinone et rectoris eiusdem*» del bisbe Ponç de Gualba (8 novembre 1309)", *Revista Catalana de Teologia* [Barcelona], núm. 2/1, 1977, p. 151-188.
- "Noves dades sobre beguins de Girona", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* [Girona], núm. 25/1, 1979-1980, p. 237-248.
- "Activitats i fórmules supersticioses de guarició a Catalunya en la primera meitat del segle XIV", *Arxiu de Textos Catalans Antics* [Barcelona], núm. 1, 1982, p. 47-78.
- "El testament de Guillem Marrull, parent de Nicolau Eimeric", *Arxiu de Textos Catalans Antics* [Barcelona], núm. 1, 1982, p. 263-268.
- PERES, Jaume, *El sometent a través de la història*, Barcelona: Joaquim Horta ed., 1924.
- PERGOLA, Philippe (ed.), *Alle origini della parrocchia rurale (IV-VIII sec.)*, Ciutat del Vaticà: Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, 1999.
- PICHOT, Daniel, *Le Village éclaté. Habitat et société dans les campagnes de l'Ouest au Moyen Âge*, Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2002.
- PLADEVALL, Antoni, *El Comtat d'Osona a mig segle XIV. Origen i extensió del comtat d'Osona creat pel rei Pere III a favor de Bernat de Cabrera l'1 de març de 1356*, Barcelona: Els Comtes de la Vall de Marlès, 1972.

- PLADEVALL, Antoni, "El poblament i la propietat de la terra als antics termes de Sant Hilari Sacalm i de la vall d'Osor (s. x)", *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], núm. 6, 1993, p. 49-78.
- "La batllia d'Orri i d'Arbúcies", *Monografies del Montseny* [Viladrau], núm. 9, 1994, p. 125-135.
- "La *domus* de Menola, a Pineda de Mar", dins *Estudis en honor de Josep M. Pons Guri*/2. *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], núm. 13, 2001, p. 57-66.
- PONS GURI, Josep M., "El testamento parroquial gerundense en el siglo XIV", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* [Girona], núm. 16, 1963, p. 185-199 (També dins Íd., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 1, p. 21-32).
- "Jurisdiccions compartides a la Catalunya baix-medieval", dins Íd., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 3, p. 117-143.
- "Compendi sobre els drets dels castells termenats (segles XIII-XV)", dins Íd., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 3, p. 339-352.
- "Sicardis, senyora de Montseny i de Lloret", *Mediaevalia* [Barcelona], núm. 10, 1992, p. 351-361.
- "El dret comú a Catalunya", dins Íd., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 4, p. 67-88.
- "De l'escrivent al notari i de la *charta* a l'*instrumentum*. Recepció dels usos notariais itàlics a Catalunya", dins Íd., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 4, p. 89-108.
- "Unes franqueses per a la vila i el port de Blanes", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Barcelona], núm. 26, 2005, p. 263-270.
- PONS GURI, Josep M.; RODRÍGUEZ, Jesús, *Els noms de lloc a l'alt Maresme dels segles IX-XII. Antics termes de Montpalau, Palafolls i Tordera, Arenys de Mar*: Llibreria El Set-Ciències, 2000.
- PONTAL, Odette, *Les statuts synodaux*, Turnhout: Brépols, 1975.
- PORTELA, Ermelindo; PALLARÉS, M. Carmen, "La villa por dentro. Testimonios galaicos de los siglos X y XI", *Studia Historica – Historia Medieval* [Salamanca], núm. 16, 1998, p. 13-43.
- PORTELLA, Jaume (ed.), *La formació i expansió del feudalisme català. Actes del Col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona* (Girona,

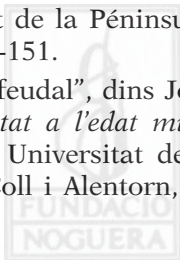
- 8-11 gener 1985). *Homenatge a Santiago Sobrequés i Vidal. Estudi General* [Girona], núms. 5-6, 1985-1986.
- POU, Josep, *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, Alacant: Instituto de Cultura Juan Gil-Albert – Diputación Provincial de Alicante, 1996 (ed. orig.: Vic: Seràfica, 1930).
- PRADALIÉ, Gérard, “Les sauvetés castrales”, dins *Cadres de vie et société dans le Midi médiéval. Hommage à Charles Higounet. Annales du Midi* [Toulouse], núm. 102, 1990, p. 29-34.
- PRADES, Isidre, “Els terratrèmols de la sèrie olotina i el cas de la vila d’Amer”, *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], núm. 2, 1990, p. 103-112.
- PRIETO, Alberto; MARTÍ, Ramon, “Ordenamiento territorial antiguo y medieval del nordeste peninsular”, dins *La ciutat en el món romà. Actes del XIV Congrés Internacional d’Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 setembre 1993)*, Tarragona: Comitè Organitzador del XVI Congrés Internacional d’Arqueologia Clàssica – Consejo Superior de Investigaciones Científicas – Institut d’Estudis Catalans, 1994, vol. 2, p. 339-342.
- PUCHADES, Josep M.; REIXACH, Modest, “Bisbat de Vic. Mapa de termes parroquials”, dins *Bisbat de Vic. Aspectes geogràfics, històrics, demogràfics, pastorals*, Granollers: Bisbat de Vic, Editorial Montblanc, 1969.
- PUIG, Carole, “Les campagnes roussillonaises au Moyen Âge: dynamiques agricoles et paysagères entre le XIIe et la première moitié du XIVe siècle”, tesi doctoral inèdita, Toulouse: Université de Toulouse-le Mirail, 2003.
- PUIG, Immaculada, “Les visites pastorals a la diòcesi de Girona. Segle XV”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins* [Girona], núm. 28, 1985-1986, p. 211-241.
- *Una visita pastoral al Baix Empordà als anys 1420-1423*, Barcelona: Fundació Noguera, 2006.
- PUIG, Jaume de, “Bernat de Vilamarí, bisbe de Girona (1292-1312), compra unes propietats a Corçà”, dins Jaume CLARET (coord.), *Miscel·lània Ernest Lluch i Martí*, Vilassar de Mar: Fundació Ernest Lluch, 2006, p. 215-222.
- PUIGVERT, Joaquim M.: “Una mirada etnològica des de la història: el ritual del salpàs”, dins *XIX Assemblea intercomarcal d’estudiosos (Sitges, 27-28 octubre 1984)*, Sitges: Grup d’Estudis Sitgetans, 1985, p. 173-180.
- *Una parròquia catalana del segle XVIII a través de la seva consuetud (Riudellots de la Selva)*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1986.

- PUIGVERT, Joaquim M., *Església, territori i sociabilitat (s. XVII-XIX)*, Vic: Eumo Editorial, 2000.
- “Parròquia i societat rural: 15 anys d’investigacions”, *Revista de Girona* [Girona], núm. 202, 2000, p. 67-71.
- PUIGVERT, Joaquim M.; MONJAS, Lluís; PEREA, Eugeni; SOLÀ, Xavier, *Les visites pastorals dels orígens medievals a l’època contemporània*, Girona: CCG Edicions – Associació d’Història Rural de les Comarques Gironines, 2003.
- PUIGVERT, Xavier, “La introducció del delme a la Marca d’Hispania”, *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Barcelona], núm. 13, 1992, p. 117-125.
- *L’època medieval*, Olot: Ajuntament – Diputació de Girona, 1996.
- PUJADES, Josep; SUBIRANES, Carme, *Des del cim de la torre. La domus d’Olivet*, Granollers: Museu de Granollers, 2004.
- PUJOL, Miquel, *Pintors i retaules dels segles XIV i XV a l’Empordà*, Figueres: Institut d’Estudis Empordanesos, 2004.
- PUNSETI, Daniel; CABRA, Judith, “Estudi dels paraments de la muralla de Corçà. Immoble del carrer Sant Sebastià, s/núm. (Corçà, Baix Empordà)”, dins *Desenes Jornades d’Arqueologia de les Comarques de Girona*, Arbúcies: Museu Etnològic del Montseny, 2000, p. 529-532.
- QUIRÓS, Juan Antonio (ed.), *The archaeology of early medieval villages in Europe*, Bilbao: Euskal Herri - Unibertsitaten Argitalpen Zerbitzan, 2009.
- RAYNAUD, Claude, “Typologie des sépultures et problèmes de datation. L’apport des fouilles de Lunel-Viel (Hérault)”, dins *Nécropoles languedociennes de l’Antiquité tardive et du Haut Moyen-Âge. Archéologie en Languedoc* [Sète], núm. 4, 1987, p. 121-132.
- REDON, Odile, “Le notaire au village. Enquête en pays siennois dans la deuxième moitié du XIIIe siècle et au début du XIVe siècle”, dins *Campagnes médiévales. Études offertes à Robert Fossier*, París: Publications de la Sorbonne, 1995, p. 667-680.
- RESINES, Luis, *La catequesis en España. Historia y textos*, Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1997.
- REYNOLDS, Susan K., *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900-1300*, Oxford: Clarendon Press, 1997 (ed. orig. 1984).
- RIERA, Antoni, “El bisbat de Girona al primer terç del segle XV. Aproximació al context socio-econòmic de la sèria sísmica olotina (1427-1428)”, *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], núm. 22, 1992, p. 161-202.

- RIERA, Albert, "La justícia senyorial eclesiàstica (segles x al xiv). El cas de Bàscara", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], núm. 38, 1996-1997, p. 1569-1580.
- RÍOS, M. Luz; Díez, Carmen, "La vie du clergé rural dans le nord de l'Espagne médiévale d'après les actes sinodaux", dins Pierre BONNASSIE (ed.), *Le clergé rural dans l'Europe médiévale et moderne*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 1995, p. 167-186.
- RIPOLL, Gisela; VELÁZQUEZ, Isabel, "Origen y desarrollo de las *parrochiae* en la Hispania de la antigüedad tardía", dins Philippe PERGOLA (ed.), *Alle origini della parrocchia rurale (iv-viii sec.)*, Ciutat del Vaticà: Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, 1999, p. 101-165.
- RIU, Eduard, "Temples i espai feudal des de l'arqueologia", dins *Actuacions en el patrimoni edificat medieval i modern (segles x al xviii). Simposi (Barcelona, 5-7 octubre 1989). Quaderns Científics i Tècnics* [Bellaterra], núm. 3, 1991, p. 265-273.
- "De la fi de l'imperi al feudalisme. Problemes d'arqueologia i història", dins Miquel BARCELÓ; Gaspar FELIU; Antoni FURIÓ; M. MIQUEL; Jaume SOBREQÜÉS (eds.), *El feudalisme comptat i debatut: formació i expansió del feudalisme català*, València: Universitat de València, 2003, p. 119-132.
- RIU, Manuel, "Excavaciones en el poblado de Caulers, municipio de Caldes de Malavella, provincia de Gerona", *Excavaciones arqueológicas en España* [Madrid], núm. 88, 1975.
- "Alguns costums funeraris de l'edat mitjana a Catalunya", dins *Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya. Acta Mediaevalia. Annex 1*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1981-1982, p. 27-57.
- "El paper dels *castra* en la redistribució de l'hàbitat al comtat d'Osona", *Ausa* [Vic], vol. x, núms. 102-104, 1982, p. 401-409.
- (dir.) *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval. Volumen misceláneo de estudios y documentos*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1980-1982, 2 vols.
- ROIG, Jordi, "Asentamientos rurales y poblados tardoantiguos y altomedievales en Cataluña (siglos vi-x)", dins Juan Antonio QUIRÓS (ed.), *The archaeology of early medieval villages in Europe*, Bilbao: Euskal Herriak - Unibertsitaten Argitalpen Zerbitzau, 2009, p. 207-251.
- RÖSENER, Werner, *Los campesinos en la Edad Media*, Barcelona: Editorial Crítica, 1990. (ed. orig.: *Bauern im Mittelalter*, Munich: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1985).
- ROURA, Gabriel, *Girona carolíngia. Comtes, vescomtes i bisbes (del 785 a l'any 1000)*, Girona: Diputació de Girona - Ajuntament de Girona, 1988.

- ROURA, Gabriel, "Capbreu de la capellania de Sant Feliu de Buada (any 1326)", *Estudis del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], núm. 14, 1995, p. 121-126.
- RUÍZ DE LA PEÑA, José Ignacio, "Las solidaridades vecinales en la Corona de Castilla (Siglos XII-XV)", dins *Cofradías, gremios y solidaridades en la Europa Medieval (Actas de la XIX Semana de Estudios Medievales de Estella, 20-24 de julio de 1992)*, Pamplona: Gobierno de Navarra, 1993, p. 51-73.
- RYCKEBUSCH, Fabrice, "Le contrôle du clergé rural dans le Sud-Ouest de la France au Bas Moyen Âge", dins Pierre BONNASSIE (ed.), *Le clergé rural dans l'Europe médiévale et moderne*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 1995, p. 205-227.
- SABATÉ, Flocel, "Les castlanies i la comissió reial de 1328", dins Manuel SÁNCHEZ (comp.), *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1993, p. 177-241.
- *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'edat mitjana*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1997.
- SAGRERA, Jordi, "La vil·la romana de Montfullà", dins *Novenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona (l'Escala-Empúries, 6 i 7 de juny de 2008)*, L'Escala-Empúries, 2008, p. 279-285.
- SALES, Lluís, "Crèdit i morositat a la Catalunya del segle XIV. El cas de la vila de Caldes de Malavella", treball de recerca de doctorat inèdit, Girona: Universitat de Girona, 2008.
- "El setge i l'ocupació del castell de Cassà de la Selva (1329): un conflicte jurisdiccional entre senyories provocat per les alienacions del patrimoni reial", *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], vol. 22, 2010, p. 55-77.
- SALICRÚ, Roser, "Les primeres visites pastorals a les parròquies del castell de Mataró: Mataró i Llavaneres (1305-1310)", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Barcelona], núms. 11-12, 1990-1991, p. 325-344.
- SALRACH, Josep M., "Défrichement et croissance agricole dans la Septimanie et le Nord-Est de la Péninsule Ibérique", *Flaran* [Auch], núm. 10, 1984, p. 133-151.
- "Mas prefeudal i mas feudal", dins Jordi BOLÓS; Joan J. BUSQUETA (eds.), *Territori i societat a l'edat mitjana. Història, arqueologia, documentació*, Lleida: Universitat de Lleida – Institut d'Estudis Humanístics Miquel Coll i Alentorn, 1997, p. 13-40.

- SALRACH, Josep M., "Tres mots polèmics: «villa», mas i alou en època carolíngia", dins *El mas medieval a Catalunya. Actes del col·loqui de tardor (Banyoles, 12 i 13 de desembre de 1998). Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles* [Banyoles], núm. 19, 1998, p. 9-28.
- "Solidaritat i sociabilitat pageses en els orígens de la vila (segles X-XIV)", dins Jaume BARRULL; Joan J. BUSQUETA; Enric VICEDO (eds.), *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1998, p. 43-71.
- "Disputes i compromisos entre l'Església de Girona i la noblesa: notes d'unes difícils relacions (segles XI i XII)", *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], núm. 29, 1999, p. 927-957.
- (coord.) *Història Agrària dels Països Catalans. Vol. 2. Edat Mitjana*, Barcelona: Fundació Catalana per a la Recerca, 2004.
- "Campo y ciudad desde la «Cataluña» carolingia: una visión retrospectiva de las transformaciones", dins Philippe SÉNAC (ed.), *Villes et campagnes de Tarraconaise et d'Al-Andalus (vie-xie siècles): la transition*, Toulouse: Université de Toulouse-Le Mirail, 2007, p. 139-155.
- SÁNCHEZ, Manuel (comp.), *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1993.
- *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (se-gles XII-XIV)*, Vic: Eumo Editorial – Universitat de Girona, 1995.
- SÁNCHEZ, Manuel; ORTÍ, Pere, "La Corona en la gènesis del sistema fiscal municipal en Catalunya (1300-1360)", dins: Manuel SÁNCHEZ; Antoni FURIÓ (eds.), *Col·loqui Corona, municipis i fiscalitat a la baixa Edat Mitjana. Actes*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995, p. 233-278.
- SÁNCHEZ, Marina, "Intervencions arqueològiques a l'església de Sant Cebrià dels Alls (Cruïlles, Monells i Sant Sadurní de l'Heura)", dins *Novenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona (l'Escala-Empúries, 6 i 7 de juny de 2008)*, L'Escala-Empúries, 2008, p. 341-345.
- SANTANACH, Joan, "La Doctrina Pueril de Ramon Llull i la catequesi medieval", dins <<http://www.bib.ub.es/www7/llull/7cateques.htm>>, Barcelona: Biblioteca de la Universitat de Barcelona, 2001.
- SANZ, Antoni Ll., "La pabordia d'Aro de la Catedral, 1180-1343", dins Jaume PORTELLA (ed.), *La formació i expansió del feudalisme català. Actes del Col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona*

- (Girona, 8-11 gener 1985). *Homenatge a Santiago Sobrequés i Vidal. Estudi General* [Girona], núms. 5-6, 1985-1986, p. 419-436.
- SASTRE, Florenci, "El pariatge de Menorca de 1301", *Mayurqa* [Palma de Mallorca], núm. 20, 1981-1984, p. 141-154.
- SASTRE, Jaume, "L'organització de Menorca de 1301", *Mayurqa* [Palma de Mallorca], núm. 24, 1997-1998, p. 43-52.
- SAURÍ, CONXA; SOLER, Santi (coord.), *Història del Baix Empordà*, Girona: Diputació de Girona – Consell Comarcal del Gironès, 2006.
- SAXER, Victor, "Les paroisses rurales de France avant le ixe siècle: peuplement, évangélisation, organisation", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuixà* [Codalet], vol. 30, 1999, p. 5-47.
- SÉNAC, Philippe (ed.), *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Âge*, Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 1995.
- SHIDELER, John C.: *A Medieval Catalan Noble Family: the Montcadas, 1000-1230*, Los Angeles – University of California Los Angeles, 1983 (versió catalana: *Els Montcada: una família de nobles catalans a l'edat mitjana (1000-1230)*, Barcelona: Edicions 62, 1987).
- SMITH, Richard M.: "The manorial court and the elderly tenant in Late Medieval England", dins Margaret PELLING; Richard M. SMITH, *Life, Death, and Elderly. Historical perspectives*, Londres-Nova York: Routledge, 1991, p. 39-61.
- SOBREQUÉS, Santiago: "La nobleza catalana en el siglo xiv", *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], núm. 7, 1970-1971, p. 513-531.
- *Els barons de Catalunya*, Barcelona: Ediciones Vicens-Vives, 1989, 4ª edició (ed. orig. 1957) (Col·lecció Història de Catalunya – Biografies Catalanes; 3).
- SOLDEVILA, Ferran, *Jaume I. Pere el Gran*, Barcelona: Ediciones Vicens-Vives, 1986, 4a edició (ed. orig. 1955) (Col·lecció Història de Catalunya – Biografies Catalanes; 5).
- SOLDEVILA, Xavier, "Els capbreus de Fontanilles (1323-1334). Hipòtesis sobre la pagesia catalana medieval", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], núm. 35, 1995, p. 123-156.
- "Els masos del monestir d'Amer al Baix Empordà al començament del segle xiv", dins M. Teresa FERRER; Josefina MUTGÉ; Manuel RIU (eds.), *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles ix-xviii)*, Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques, 2001, p. 429-440.
- "Una vila empordanesa a l'edat mitjana. Torroella de Montgrí, segles xii-xiv", *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], núm. 15, 2003, p. 89-103.

- SOLDEVILA, Xavier, *Alimentació i abastament al Baix Empordà medieval (segles XII-XIV)*, la Bisbal d'Empordà: Ajuntament, 2004.
- “Llagostera sota els primers Montcada. Organització social i política a mitjan segle XIV”, dins Marta ALBÀ; Elvis MALLORQUÍ (coords.), *Història de Llagostera. Les claus del passat*, Llagostera: Ajuntament, 2010, p. 191-217.
- SOLER, Albert, “Espiritualitat i cultura: els laics i l'accés al saber al final del segle XIII”, *Studia Lulliana* [Palma de Mallorca], núm. 38, 1998, p. 3-26.
- SOLER, Maria, “Feudalisme i nucleació poblacional. Processos de concentració de l'hàbitat al comtat de Barcelona entre els segles X i XIII”, *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Barcelona], núms. 23-24, 2003-2004, p. 69-101.
- SOLER, Santi, “Notes sobre el dret de cornar a Tortellà (terme del castell de Sales), s. XIV-XVII”, dins *Amics de Besalú. IX Assemblea d'estudis del seu comtat*, Besalú: Amics de Besalú i el seu Comtat, 2003, p. 137-155.
- SOTO, José M., “Disposiciones sobre la cultura del clero parroquial en la literatura destinada a la cura de almas (siglos XIII-XIV)”, *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], núm. 23, 1993, p. 257-356.
- SOTOMAYOR, Manuel, “La penetración de la Iglesia en los medios rurales de la España tardorromana y visigoda”, dins *Cristianizzazione ed organizzazione ecclesiastica delle campagne nell'alto medioevo: espansione e resistenze*, Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1982, vol. 2, p. 639-670.
- SWANSON, Robert N., “Le clergé rural anglais au Bas Moyen Âge (vers 1300 - vers 1530)”, dins Pierre BONNASSIE (ed.), *Le clergé rural dans l'Europe médiévale et moderne*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 1995, p. 61-100.
- TANNER, Norman; WATSON, Sethina, “Least of the laity: the minimum requirements for a medieval Christian”, *Journal of Medieval History* [Cambridge, Massachusetts], vol. 32, núm. 4, 2006, p. 395-423.
- TEIXIDOR, Ricard, *Brunyola. De castell a poble i de baronia a municipi*, Santa Coloma de Farners: Edicions la Trona – Ajuntament de Brunyola, 2006.
- TERUEL, Manuel, *Vocabulario básico de la historia de la Iglesia*, Barcelona: Editorial Crítica, 1993.
- To, Lluís, “L'evolució dels ritus funeraris a través dels testaments”, *Lambard* [Barcelona], núm. 3, 1987, p. 75-96.
- “El marc de les comunitats pageses: *villa* i parròquia en les diòcesis de Girona i Elna (final del segle IX-principi de l'XI)”, dins

Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any mil (Col·loqui internacional Hug Capet 987-1987: La France de l'an mil), Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1991, p. 212-239.

- To, Lluís, "Le mas catalan du ^{xii}e siècle: genèse et évolution d'une structure d'encadrement et d'asservissement de la paysannerie", *Cahiers de Civilisation Médiévale* [Poitiers], vol. 36, núm. 2, 1993, p. 151-177.
- "La seigneurie dans une ville médiévale: le développement de l'emphytéose à Gérone au ^{xii}e siècle", dins Philippe SÉNAC (ed.), *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Age*, Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 1995, p. 229-251.
- "Drets de justícia i masos: hipòtesi sobre els orígens de la pagesia de remença", *Revista d'Història Medieval* [València], núm. 6, 1995, p. 139-149.
- *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles x-xii)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.
- "Les jeunes (*iuvenes homines*) dans la société paysanne aux alentours de 1200", dins Hélène DÉBAX (dir.), *Les sociétés méridionales à l'âge féodal. Hommage à Pierre Bonnassie*, Toulouse: Publications de Mirail, 1999, p. 407-412.
- "Habitat dispersé et structures féodales dans l'Espagne du nord au Moyen Âge central", dins Benoît CURSENTE (ed.), *L'habitat dispersé dans l'Europe médiévale et moderne*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 1999, p. 121-144 (Flaran; 18).
- "Els remences i el desenvolupament de les viles catalanes a l'entorn de 1200", dins Louis ASSIER ANDRIEU; Raymond SALA, (dirs.), *La ciutat i els poders. Actes del Col·loqui del 8è Centenari de la Carta de Perpinyà (23-25 d'octubre 1997)*, Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 2000, p. 131-156.
- "Servitude et mobilité paysanne: les origines de la "remença" catalane (^{xii}e-^{xiii}e siècle)", *Mélanges de l'École Française de Rome* [Roma], vol. 112, núm. 2, 2000, p. 827-865.
- "La diferenciació pagesa a la diòcesi de Girona (segle ^{xiv}): una nota metodològica", dins Miquel BARCELÓ; Gaspar FELIU; Antoni FURIÓ; M. MIQUEL; Jaume SOBREQUÉS (eds.), *El feudalisme comptat i debatut: formació i expansió del feudalisme català*, València: Universitat de València, 2003, p. 441-463.
- "Cicles de vida i matrimoni a la Catalunya medieval. L'exemple de la notaria d'Amer vers 1300", dins Jordi BOLÓS; Antonieta JARNE; Enric VICEDO (eds.), *Família pagesa i economia rural*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2010, p. 47-72.

- TO, Lluís; MALLORQUÍ, Elvis, "Espaces de sociabilité paysanne et marchés en Catalogne: les exemples d'Amer et Monells vers 1300", dins *Écritures de l'espace social. Mélanges d'histoire médiévale offerts à Monique Bourin*, París: Publications de la Sorbonne, p. 519-537.
- TOUBERT, Pierre, *Les structures du Latium médiéval. Le Latium méridional et la Sabine du IXe siècle à la fin du XIIIe siècle*, Roma: École Française de Rome, 1973.
- TREFFORT, Cécile, *L'église carolingienne et la mort. Christianisme, rites funéraires et pratiques commémoratives*, Lyon: Presses Universitaires de Lyon, 1996.
- TRIUEQUE, Pere: "Els molins fariners de la batllia de Palamós", *Estudis del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], núm. 13, p. 99-136.
- *El termenal de Palamós*, Palamós: 1999.
- TURULL, Max; BUENO, Marta, "El contingut jurídic i institucional del laude arbitral de 1303", dins *La Carta Municipal de Banyoles, 1303. Edició commemorativa del 700 aniversari. Banyoles, 2003*, Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2003, p. 11-15.
- ULLMANN, Walter, *Principios de gobierno y política en la Edad Media*, Madrid: Alianza Editorial, 1985 (ed. orig.: *Principles of Government and Politics in the Middle Ages*, Londres: Methuen & Co. Ltd., 1961).
- VALLÈS, Jordi; BOSCH, Josep M.: "Hipòtesis sobre l'espai funerari rural del segle quart al segle onze. El Camp de l'Alzina, un exemple de cementiri comunal", *Olerdulae* [Vilafranca del Penedès], núm. 19, 1994, p. 103-122.
- VELA, Susanna, "Visites pastorals a la diòcesi d'Urgell. L'exemple de les valls d'Andorra (1312-1314)", *Annals de l'Institut d'Estudis Andorrans* [Barcelona], 1990, p. 59-103.
- VERDON, Laure, *La terre et les hommes en Roussillon aux XIIe et XIIIe siècles. Structures seigneuriales, rente et société d'après les sources templières*, Aix-en-Provence: Publications de l'Université de Provence, 2001.
- VICENS VIVES, Jaume, *El gran sindicato remensa (1488-1508)*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1954.
- *Historia de los remensas (en el siglo XV)*, Barcelona: Edicions Vicens-Vives, 1978 (ed. orig. 1945).
- VIADER, Roland, "L'irrationnelle possession des églises d'Andorre (XIe-XIIIe siècles)", dins Philippe SÉNAC (ed.), *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Age*, Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 1995, p. 119-133.

- VIADER, Roland, *L'Andorre du IXe au XIVe siècle. Montagne, féodalité et communautés*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 2003.
- (ed.) *La dîme dans l'Europe médiévale et moderne*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 2010 (Flaran; 30).
- VILÀ, Joan, "Vida rural i mercats setmanals dels segles X al XII", dins Íd., *El món rural a Catalunya*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1973, p. 41-62.
- "El mas, una creació pre-pirinenca", dins Íd., *El món rural a Catalunya*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1973, p. 63-78.
- VILAGINÉS, Jaume, "El fenomen parroquial en la societat del Vallès oriental a l'alta edat mitjana (segles XI i XII)", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Barcelona], núm. 9, 1988, p. 125-142.
- *El paisatge, la societat i l'alimentació al Vallès Oriental (segles X-XII)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.
- VILANOVA, Montserrat, "Marc parroquial i solidaritats pageses a la vall d'Andorra al segle XIV: una aproximació", dins Jaume BARRULL; Joan J. BUSQUETA; Enric VICEDO (eds.), *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1998, p. 263-280.
- VIRGILI, Antoni, "El delme i la primícia al bisbat de Tortosa", dins *I Congrés d'Història de l'Església Catalana des dels orígens fins ara (Solsona, 20-23 setembre 1993)*, Solsona: 1993, vol. 1, p. 423-431.
- WICKHAM, Chris, *Comunità e clientele nella Toscana del XII secolo. Le origini del comune rurale nella Piana di Lucca*, Roma: Viella, 1995.
- "Comunidades rurales y señorío débil: el caso del norte de Italia, 1050-1250", dins Ignacio ÁLVAREZ BORGE (coord.), *Comunidades locales y poderes feudales en la Edad Media*, Logronyo: Universidad de la Rioja, 2001, p. 397-415.
- ZADORA-RIO, Élisabeth, "The making of churchyards and parish territories in the Early-Medieval Landscape of France and England in the 7th-12th Centuries: A Reconsideration", *Medieval Archaeology* [Londres], vol. 47, 2003, p. 17-18.
- "L'historiographie des paroisses rurales à l'épreuve de l'archéologie", dins Christine DELAPLACE (dir.): *Aux origines de la paroisse rurale en Gaule méridionale, IVe-IXe siècles*, Paris: Éditions Errance, 2005, p. 15-23.
- "Territoires paroissiaux et construction de l'espace vernaculaire", *Médiévales* [Vincennes], núm. 49, 2005, p. 105-120.
- ZIMMERMANN, Michel, "Les actes de consécration d'églises. Construction d'un espace et d'un temps chrétiens dans la Catalogne médiévale

(IXe-XIIe siècle)”, dins Patrick HENRIET (dir.): *À la recherche de légitimités chrétiennes. Représentations de l'espace et du temps dans l'Espagne médiévale (IXe-XIIIe siècle)*, París-Madrid: ENS Éditions – Casa de Velázquez, 2003, p. 29-52.

ZUCCHITELLO, Mario: *El comerç marítim de Tossa a través del port barceloní (1357-1553)*, Tossa de Mar: Ajuntament, 1982.

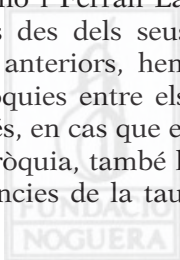
- *Tossa: la formació d'una vila. El comte, l'abat i els tossencs (segles IX-XII)*, Tossa: Ajuntament, 1998.
- “Jurisdiccions compartides. Els exemples de Tossa i Lloret de Mar”, dins *Estudis en honor de Josep M. Pons Guri-2. Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], núm. 13, 2001, p. 109-140.

APÈNDIXS

1. LES PARRÒQUIES DEL BISBAT DE GIRONA, SEGLES X-XIV

El nombre d'esglésies del bisbat de Girona que, entre els segles x i xiv, van ser seus de parròquia arriba a 439: 110 es troben a l'ardiaconat de Girona, 69 al de la Selva, 105 al d'Empúries i 155 al de Besalú. Algunes, però, no ho van ser durant tot el període estudiat o bé, essent esglésies sufragànies, en alguns moments puntuals figuren com a parroquials. En les taules següents, recollim totes aquestes esglésies segons l'ardiaconat a què pertanyien, precedides del número que les identifica en el mapa corresponent i seguides de la seva condició al segle xiv. En l'apartat de referències, expliquem els canvis d'estatus de l'església al llarg de la seva història i resumim algunes dates importants: l'any de l'acta de consagració del temple si és que s'ha conservat, l'any de la seva primera menció amb el qualificatiu de "parrochia" i els anys de les llistes de parròquies gironines dels segles xiii i xiv en què figuren. Aquestes llistes són: els registres de la dècima eclesiàstica dels anys 1279-1280 i 1364, el Llibre Verd dels Feus confeccionat entre el 1362 i el 1371 i el nomenclàtor del 1368 amb les esglésies amb cura d'ànimes que havien de ser representades en els sínodes. També hem recollit els anys en què cada parròquia va ser visitada abans del 1330.

Per a la confecció dels mapes de cada ardiaconat, ens hem basat en l'estudi de Jesús Burgueño i Ferran Lasso de la Vega de l'evolució de les divisions municipals des dels seus inicis, al segle xix, fins a l'actualitat. Per a períodes anteriors, hem tingut presents els canvis experimentats per les parròquies entre els segles xiv i xx enregistrats per Josep M. Marquès. A més, en cas que existeixi alguna representació gràfica dels límits de la parròquia, també l'hem tinguda en compte i la citem en l'apartat de referències de la taula de l'ardiaconat respectiu.

Abreviatures: EP: església parroquial; ES: església sufragània; ACD: acta de consagració i dotació de l'església; ?: primera menció de l'església en un context equivalent al de la parròquia, sense que aquesta sigui mencionada específicament; -data-: esment d'una església documentada amb anterioritat a la parròquia.

Fonts: Visites pastorals (cf. taula 3); *RDH*; *LVBG*; *ACA*, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364); cf. PONS GURI, "Nomenclàtors..."; MARQUÈS, "Creació..."; *id.*, *Una historia...*; BURGUEÑO-LASSO DE LA VEGA, *Història...*; BOLÓS, "Parròquia..."; *id.*, *Els orígens...*; BOLÓS-HURTADO, *Atles del comtat de Besalú...*; *id.*, *Atles del comtat de Girona...*; *id.*, *Atles dels comtats...*; MESTRE-HURTADO, *Atles...* p. 64-65 i 134-135.

Ardiaconat de Girona

Núm.	Esglésies	Referències
1	Adri, St. Llorenç d'	EP Notícies (1078, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329). Bibliografia: MARQUÈS, <i>Canet...</i> , p. 17.
2	Alls, St. Cebrià dels	EP Notícies (1062, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1315, 1329). Bibliografia: MALLORQUÍ, <i>Les Gavarres...</i> , p. 221.
3	Amer, St. Climent d'	EP Antigament anomenada St. Climent de <i>Securum</i> . Notícies (1066, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1306, 1315, 1316, 1329).
4	Amer, St. Miquel d'	EP Antigament, les funcions parroquials requien sobre el monestir de Sta. Maria d'Amer, que havia estat una <i>cella</i> al segle ix. Notícies (1184, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329). Enrunada pel terratrèmol del 1427 i traslladada al monestir de Sta. Maria d'Amer.
5	Anglès, Sta. Maria d' (la Cellerera)	EP Antiga <i>ecclesia</i> del segle ix, depenent del monestir de St. Medir, traslladat més tard a Amer, que ja disposava d' <i>appenditiis</i> . Notícies (1066, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1306, 1315, 1316, 1329).
6	Begur, St. Pere de	EP Notícies (1199, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1329). Bibliografia: MALLORQUÍ, <i>El castell...</i> , p. 28.
7	Bescanó, St. Llorenç de	EP Notícies (1080, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1320, 1321, 1329).
8	Biert, St. Martí de	EP ACD (995-1010, 1116). Notícies (995-1010, 1066, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316). Bibliografia: MARQUÈS, <i>Canet...</i> , p. 17.
9	Bisbal, St. Pol de la	ES Depenia de la Bisbal tot i que en algunes visites pastorals apareix com a parròquia independent. Notícies (1264..., 1279-1280, 1364, 1368). Visites pastorals (1306, 1313, 1314, 1315, 1329).

<i>Núm.</i>	<i>Esglésies</i>	<i>Referències</i>
10	Bisbal, Sta. Maria de la	EP ACD (904). Notícies (904, 1019, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1329).
11	Boada, St. Feliu de	EP Notícies (994, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1329).
12	Boadella, St. Julià de	EP També anomenada de Boada. Restes preromàniques a la nau, volta, arcs i absis. Notícies (1058, 1279, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1329).
13	Bordils, St. Esteve de	EP Notícies (1074, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1305, 1314, 1315, 1329).
14	Borgonyà, St. Joan de	EP Notícies (1143, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1321, 1329).
15	Caça de Pelràs, St. Martí de	EP Notícies (1064, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1315, 1329).
16	Calonge, St. Martí de	EP Notícies (945?, 1019, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1315, 1329).
17	Camós, St. Vicenç de	EP Notícies (1042, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1329).
18	Camós, Sta. Maria de	EP Notícies (1097, 1279-1280, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1321, 1329).
19	Campdorà, St. Jaume de	ES Des del 1078 sufragània de Sta. Eulàlia Sacosta. Notícies (1066).
20	Canapost, St. Esteve de	ES Restes preromàniques a la nau, l'absis i als murs. Des del 1279 sufragània de St. Esteve de Peratallada. Notícies (1019?, 1064).
21	Canet, St. Vicenç de	EP Notícies (887?, 1060, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329). Bibliografia: MARQUÈS, <i>Canet...</i> , p. 17.
22	Càrcer, Sta. Cecília de	EP També coneguda com Sta. Cecília de les Serres. Notícies (1019, 1279-1280, 1362, 1364). Visites pastorals (1316, 1329).
23	Cartellà, St. Feliu de	EP Notícies (887?, 1089, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1315, 1329).
24	Celrà, St. Feliu de	EP Notícies (1064, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
25	Cervià, St. Genís de	EP Notícies (1055, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1304, 1314, 1329).
26	Cogolls, St. Cristòfol de	EP Notícies (1091, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329). Bibliografia: CANAL-FOCHS, <i>La vall...</i> , p. 38-39.
27	Colltort, St. Iscle de	EP Notícies (1157, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329). Bibliografia: CANAL-FOCHS, <i>La vall...</i> , p. 38-39.
28	Constantins, St. Vicenç de	EP Notícies (1122, 1280, 1362, 1364). Visites pastorals (1315, 1316, 1320, 1329).

<i>Núm.</i>	<i>Esglésies</i>	<i>Referències</i>
29	Corçà, St. Julià de	EP Notícies (1062, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1318, 1314, 1315, 1329).
30	Cornellà, St. Pere de	EP Notícies (1064, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1321, 1329).
31	Corts, St. Julià de	EP Notícies (1064, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1321, 1329).
32	Cruïlles, Sta. Eulàlia de	EP En algun cas anomenada St. Bartomeu pel nom d'un altar. ACD (1062). Notícies (1039, 1062, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1315, 1329). Bibliografia: MALLORQUÍ, "Homes...", p. 83-89.
33	Encies, Sta. Maria de les	EP Notícies (1157, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329). Bibliografia: CANAL-FOCHS, <i>La vall...</i> , p. 38-39.
34	Esclanyà, St. Esteve d'	ES Possibles restes preromàniques. Depenia de Palafrugell, tot i que en alguns documents figura com a parroquial. Notícies (1182, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1329). Bibliografia: MALLORQUÍ, <i>El castell...</i> , p. 28.
35	Fellines, St. Martí de (Felines)	EP Notícies (1044, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1315, 1329).
36	Fitor, Sta. Coloma de	EP Possibles restes preromàniques. ACD (948). Notícies (948, 1072, 1234, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1315, 1329). Bibliografia: MALLORQUÍ, <i>Les Gavarres...</i> , p. 223.
37	Flaçà, St. Cebrià de	EP Notícies (1074, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1305, 1314, 1315, 1329).
38	Fontajau, St. Ponç de	EP Notícies (1231, 1279-1280, 1362, 1368).
39	Fontclara, St. Pau (o Pol) de	EP Antic monestir del segle IX. Notícies (-889-, 1195, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1329).
40	Galligants, St. Pere de	EP Monestir fundat al segle X que exercia les funcions parroquials sobre el burg de St. Pere de Galligants de la ciutat de Girona. Notícies (1134?, 1279-1280, 1362). Bibliografia: CANAL; CANAL; NOLLA; SAGRERA, <i>Girona en el segle XIII...</i> , p. 132.
41	Ginestar, Sta. Maria de	EP Notícies (1184, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329).
42	Girona, St. Feliu de	EP Antiga seu episcopal de Girona, convertida en abadia canonical i parròquia. Notícies (-817-, 1028, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Bibliografia: CANAL; CANAL; NOLLA; SAGRERA, <i>Girona en el segle XIII...</i> , p. 133.

Núm.	Esglésies	Referències
43	Girona, Sta. Maria de	EP Seu episcopal de Girona des del segle IX. A partir del segle XIII disposa de drets parroquials sobre una part de la ciutat de Girona. Notícies (1238, 1362). Bibliografia: CANAL; CANAL; NOLLA; SAGRERA, <i>Girona en el segle XIII...</i> , p. 132.
44	Granollers de Rocacorba, Sta. Maria de	EP Notícies (1065, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329).
45	Guialbes, St. Esteve de	EP Notícies (1064, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, , 1329).
46	Juià, St. Pere de	EP Notícies (1087, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1304, 1314, 1315, 1329).
47	Llampaies, St. Martí de	EP Notícies (1052-1093, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
48	Lledó, St. Cebrià de	EP Notícies (1062, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1315, 1329).
49	Llémena, St. Esteve de	EP Notícies (1157, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329).
50	Llémena, St. Martí de	EP Notícies (1065, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329).
51	Llofriu, St. Fructuós de	ES Depenia de Palafrugell tot i que a vegades figura com a parròquia. Notícies (1121, 1280, 1362, 1364). Visites pastorals (1314).
52	Llor, St. Julià del	EP Notícies (1066, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1321, 1329).
53	Llorà, St. Pere de	EP Notícies (1065, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329).
54	Lloret Salvatge, St. Julià de	ES Notícies (1290).
55	Madremanya, St. Esteve de	EP Notícies (1064, 1279-1280, 1364, 1368). Visites pastorals (1329).
56	Mata, St. Andreu de	EP Notícies (1019, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1324, 1329).
57	Medinyà, St. Sadurní de	EP Notícies (1072, 1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1313, 1314, 1316, 1329).
58	Mercadal de Girona, Sta. Sussanna del	EP Notícies (1081?, 1233, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1305, 1313, 1318, 1324, 1329). Bibliografia: CANAL; CANAL; NOLLA; SAGRERA, <i>Girona en el segle XIII...</i> , p. 132-133.
59	Mollet, St. Joan de	EP Notícies (1074, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1305, 1314, 1315, 1329).
60	Monells, St. Genís de	EP Notícies (1019?, 1062, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1306, 1314, 1315, 1329).

Núm.	Esglésies	Referències
61	Montbó, St. Joan de	EP Notícies (1094, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1329). Vinculada a Montcal el 1364. Bibliografia: MARQUÈS, <i>Canet...</i> , p. 17.
62	Montcal, Sta. Cecília de	EP Notícies (1092, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Bibliografia: MARQUÈS, <i>Canet...</i> , p. 17.
63	Montnegre, Sta. Àgata	EP A vegades inclosa a l'ardiaconat de la Selva i d'altres al de Girona. Notícies (1019?, 1064, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1316, 1329). Enrunada entre el 1407 i el 1432 i agregada a Sta. Pellaia el 1527. Bibliografia: MALLORQUÍ, <i>Les Gavarres...</i> , p. 217.
64	Mota, St. Martí de la	EP Notícies (1052-1058, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1316, 1321, 1329).
65	Orriols, St. Genís d'	EP Notícies (1098, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Bibliografia: BOSCH-EGEA, <i>L'antic municipi d'Orriols</i> .
66	Palafrugell, St. Martí de	EP Notícies (1019?, 1052-1058, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314).
67	Palau-sator, St. Pere de	EP Notícies (994?, 1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1329).
68	Pallerols, St. Feliu de	EP Notícies (1184, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329). Bibliografia: CANAL; FOCHS, <i>La vall...</i> , p. 38-39.
69	Palol de Revardit, St. Miquel de	EP Notícies (1075, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1316, 1329).
70	Pals, St. Pere de	EP Notícies (1051-1058, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1329).
71	Paret Rufí, St. Feliu de (Domeny)	EP Notícies (1051-1058, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1329).
72	Pedrinyà, St. Andreu de	EP Notícies (1064, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1315, 1329). Agregada a la Pera el 1600.
73	Pera, St. Isidor de la	EP Notícies (-841-, 982?, 1045, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1318, 1314, 1315, 1329).
74	Peralta, St. Climent de	EP Antiga <i>cella</i> del segle IX, subjecta a la seu de Girona, amb restes preromàniques. Notícies (-844-, 1136, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1329). Traslladada al segle XV a St. Pere de Peralta.
75	Peratallada, St. Esteve de	EP El 1279 hauria substituït la de Canapost. Notícies (1279-1280, 1362, 1364, 1368).
76	Pineda, St. Miquel de	EP Notícies (1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329). Bibliografia: CANAL-FOCHS, <i>La vall...</i> , p. 38-39.

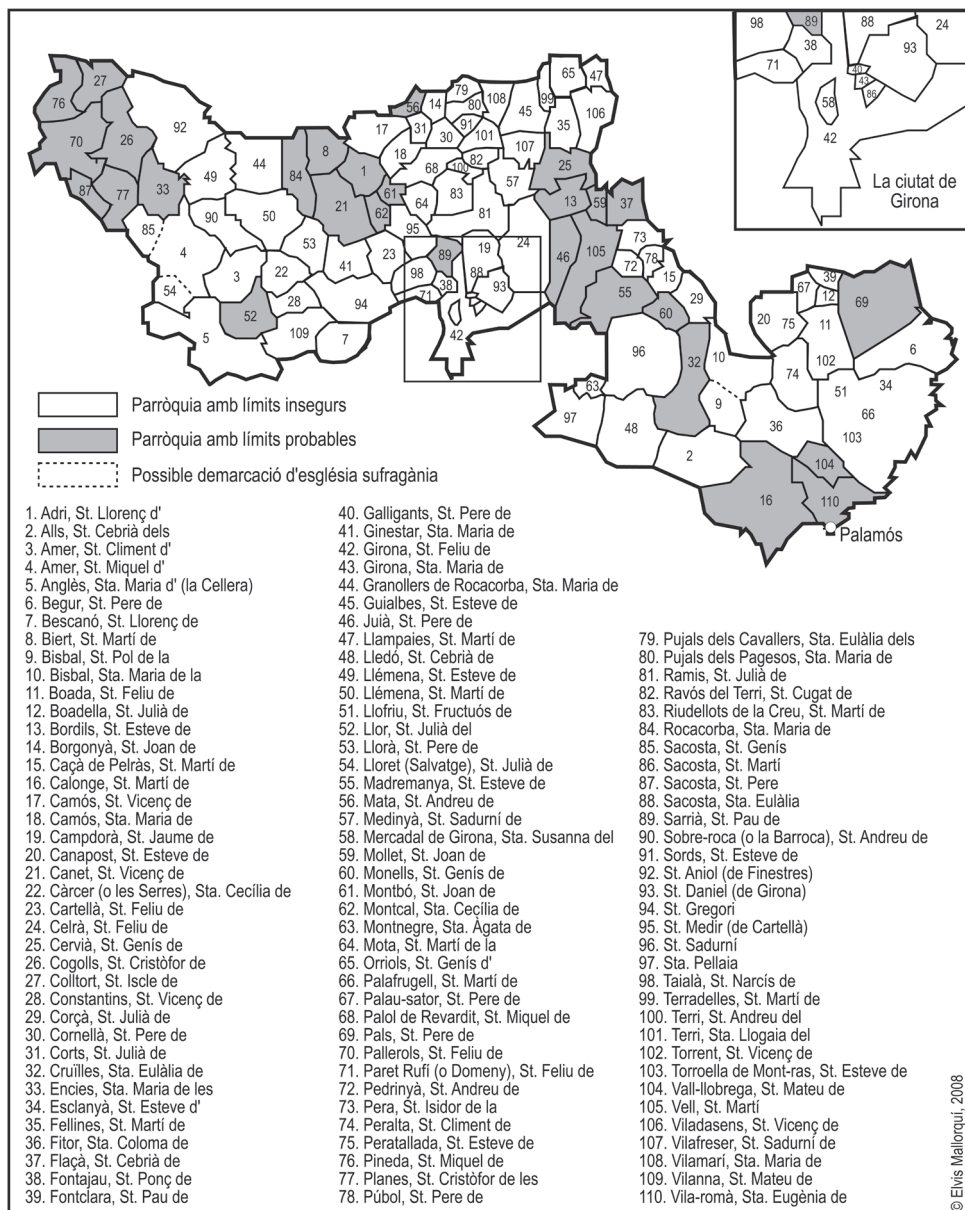
<i>Núm.</i>	<i>Esglésies</i>	<i>Referències</i>
77	Planes, St. Cristòfor de les	EP Notícies (1175, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1306, 1315, 1316, 1329). Bibliografia: CANAL; FOCHS, <i>La vall...</i> , p. 38-39.
78	Púbol, St. Pere de	ES Antiga capella del castell de Púbol, esdevinguda parroquial el 1335 però romangué com a sufragània de la Pera. Notícies (1052-1058, 1362, 1364, 1368)
79	Pujals dels Cavallers, Sta. Eulàlia dels	EP Notícies (1075, 1279, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1321, 1329).
80	Pujals dels Pagesos, Sta. Maria de	EP Antiga sufragània de Sta. Eulàlia de Pujals dels Cavallers. Notícies (1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1316, 1321, 1329).
81	Ramis, St. Julià de	EP Notícies (1072, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1316, 1329).
82	Ravós del Terri, St. Cugat de	EP Notícies (1096, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1329).
83	Riudellots de la Creu, St. Martí	EP Notícies (1052-1058, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1316, 1329).
84	Rocacorba, Sta. Maria de	EP Notícies (1065, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329). Bibliografia: MARQUES, <i>Canet...</i> , p. 17.
85	Sacosta, St. Genís	ES Església sufragània de St. Miquel d'Amer, que pot aparèixer com a parròquia. Notícies (1188). El 1410 es va unir definitivament a Amer.
86	Sacosta, St. Pere	EP Notícies (1280, 1320, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1329). Bibliografia: CANAL; FOCHS, <i>La vall...</i> , p. 38-39.
87	Sacosta, St. Martí	EP Monestir benedictí convertit en priorat agustinià, exercia funcions parroquials sobre el burg de Sant Martí de la ciutat de Girona. Notícies (-898-, 1362, 1368). Visites pastorals (1324). Bibliografia: CANAL; CANAL; NOLLA; SAGRERA, <i>Girona en el segle XIII...</i> , p. 133.
88	Sacosta, Sta. Eulàlia	EP Notícies (1078, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
89	Sarrià, St. Pau de	EP Notícies (1083, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329).
90	Sobre-roca, St. Andreu de	EP També anomenada St. Andreu de la Barroca. Notícies (1197, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329).
91	Sords, St. Esteve de	EP Notícies (986?, 1075, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1295, 1315, 1316, 1321, 1329).

Núm.	Esglésies	Referències
92	St. Aniol (de Finestres)	EP Antic santuari de culte pagà, sobre el qual s'aixecà una església cristiana als segles viii-ix, remodelada al segle xi. Notícies (979?, 1157, 1279, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329).
93	St. Daniel (de Girona)	EP Monestir fundat el 1018 i que exercia les funcions parroquials sobre la vall de St. Daniel. Notícies (1362).
94	St. Gregori	EP <i>Basílica</i> al segle ix. ACD (995-1010). Notícies (-887-, 995-1010, 1038, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1320, 1315, 1316, 1329). Bibliografia: CALZADA, <i>Sant Gregori...</i> : apèndix.
95	St. Medir (de Cartellà)	EP Antic monestir del segle ix, que va ser traslladat a Sta. Maria d'Amer al segle ix. Notícies (-844-, 1153, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1329).
96	St. Sadurní	EP Antigament coneguda com St. Sadurní de Salzet. Notícies (1043, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1306, 1314, 1315, 1329).
97	Sta. Pellaia	EP Notícies (1062, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1315, 1329). Bibliografia: MALLORQUÍ, <i>Les Gavarres...</i> , p. 217; <i>id.</i> , <i>Històries...</i> , p. 29.
98	Taialà, St. Narcís de	EP Notícies (1231, 1279-1280, 1364, 1362, 1368). Visites pastorals (1316, 1329).
99	Terradelles, St. Martí de	EP Notícies (1243, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329).
100	Terri, St. Andreu del	EP Antiga <i>cella</i> o <i>domus</i> del segle ix depenent del monestir de Sta. Maria d'Amer. Notícies (-844-, 1188, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329).
101	Terri, Sta. Llogaia del	EP Notícies (1246, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1321, 1329).
102	Torrent, St. Vicenç de	ES Sufragània de St. Feliu de Boada abans del 1362. Notícies (1279, 1362, 1364, 1368).
103	Torroella de Mont-ras, St. Esteve de	ES Depenia de Palafrugell, tot i que sembla que és parròquia el 1279 i el 1364. Notícies (1196, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1329).
104	Vall-llobrega, St. Mateu de	EP Notícies (1272, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1314, 1315, 1329). Agregada a Sta. Maria de Palamós el 1584 i traslladada a un nou temple el 1669. Bibliografia: TRIJUEQUE, <i>El termenal...</i>

<i>Núm.</i>	<i>Esglésies</i>	<i>Referències</i>
105	Vell, St. Martí	EP Notícies (1047, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1329).
106	Viladasens, St. Vicenç de	EP Notícies (1044, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329).
107	Vilafreser, St. Sadurní de	EP Notícies (1052-1058, 1098, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1313, 1314, 1316, 1329).
108	Vilamarí, Sta. Maria de	EP Notícies (1094, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1321, 1329).
109	Vilanna, St. Mateu de	EP Notícies (1094, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1306, 1315, 1316, 1320, 1321, 1329).
110	Vila-romà, Sta. Eugènia de	EP Notícies (1063?, 1191, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Coneguda com St. Joan de Palamós des del 1588. Bibliografia: TRIJUEQUE, <i>El termenal...</i>

MAPA 32 Les parròquies de l'ardiaconat de Girona

Ardiaconat de la Selva

Núm.	Esglésies	Referències
1	Aiguaviva, St. Joan d'	EP <i>Basilica</i> al segle IX. Notícies (-887-, 949?, 1028, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1313, 1320, 1321, 1324, 1329).
2	Arbúcies, St. Quirze d'	EP ACD (923). Notícies (923, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1320, 1324, 1329).
3	Arenys, St. Martí d'	EP Notícies (991?, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1313, 1324, 1329). Bibliografia: PONS GURI; RODRÍGUEZ, <i>Els noms...</i> , p. 207-218.
4	Aro, Sta. Cristina d'	EP Antiga <i>cella memoriae</i> del segle V, esdevinguda una església enmig d'un cementiri al VII-VIII i traslladada al lloc actual, a uns 500 m, al segle X. Notícies (1041, 1063, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1324, 1329). Bibliografia: ESTEVA; PALLI, <i>Els llocs...</i>
5	Bell-lloc, Sta. Maria de Filafams o de	EP Possibles restes preromàniques. Antigament sota l'advocació de St. Esteve el 939. Notícies (939?, 1064, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1324, 1329). Unida el 1591 a Sta. Cristina d'Aro i segregada el 1787. Bibliografia: ESTEVA; PALLI, <i>Els llocs...</i>
6	Blanes, Sta. Maria de	EP Segregada el 1319 de Tordera. Notícies (1362, 1364). Visites pastorals (1329). Bibliografia: PONS GURI; RODRÍGUEZ, <i>Els noms...</i> , p. 207-218.
7	Breda, Sta. Maria de	EP Des del segle XI, les funcions parroquials s'administraven des del monestir de St. Salvador de Breda, fundat el 1038. Notícies (1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329).
8	Brunyola, St. Fructuós de	EP Notícies (1080, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1320, 1324, 1329). Bibliografia: TEIXIDOR, <i>Brunyola...</i> , p. 257-259.
9	Buixalleu, St. Feliu de	EP Notícies (1068 ca., 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1320, 1329).
10	Caldes de Malavella, St. Esteve de	EP Notícies (969?, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1324, 1329).
11	Campllong, St. Quirze de	EP Notícies (1028, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1313, 1329).
12	Cassà, St. Martí de	EP <i>Basilica</i> al segle IX. Notícies (-887-, 1069, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1320, 1324, 1329).
13	Castanyet, St. Andreu de	EP Sufragània de Sta. Coloma de Farners el 951, esdevinguda parroquial el 1111. Notícies (951, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1320, 1324, 1329). Bibliografia: FONT; LLINÀS; MALLORQUÍ, <i>Història...</i>

<i>Núm.</i>	<i>Esglésies</i>	<i>Referències</i>
14	Castellar, St. Martí de	EP Notícies (1132, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
15	Caulès, St. Esteve de	EP Restes preromàniques a l'absis. Notícies (1079, 1279, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1324, 1329). Unida a Vidreres el 1448.
16	Cercada, St. Pere	EP Priorat agustinianà, esdevingut parròquia el 1245. ACD (1245). Notícies (1079, 1245, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1320, 1324). Bibliografia: FONT; LLINÀS; MALLORQUÍ, <i>Història...</i>
17	Cladells, St. Miquel de	EP Notícies (1232, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1320, 1324, 1329). Bibliografia: FONT; LLINÀS; MALLORQUÍ, <i>Història...</i>
18	Esparra, St. Martí de l'	EP Notícies (1202, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1324, 1329).
19	Estanyol, St. Andreu d'	EP <i>Basilica</i> al segle IX. Notícies (-887-, 1080, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1320, 1324, 1329).
20	Farners, Sta. Coloma de	EP <i>Basilica</i> probablement ja existent al segle IX, destruïda el 942 pels hongaresos. ACD (951). Notícies (951, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1324, 1329). Bibliografia: FONT; LLINÀS; MALLORQUÍ, <i>Història...</i>
21	Fenals, Sta. Maria de	EP Notícies (968?, 1064, 1280, 1362, 1368). Visites pastorals (1324, 1329). Traslladada al lloc actual el 1443, unida a Castell d'Aro el 1602 i segregada el 1833. Bibliografia: ESTEVA; PALLI, <i>Els llocs....</i>
22	Fogars, St. Cebrià de	EP Notícies (974?, 1194, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1324, 1329).
23	Fornells, St. Cugat de	EP Notícies (-887-, 1032, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1320, 1324, 1329).
24	Franciac, St. Mateu de	EP Sufragània de Caldes de Malavella el 1079, parròquia a partir del segle XIII. ACD (1079). Notícies (1079, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1329).
25	Gaserans, St. Llorenç de	EP ACD (1086). Notícies (1086, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1313, 1320, 1329).
26	Grions, St. Gabriel de	EP Segregada d'Hostalric el 1340. Notícies (1279, 1362, 1364, 1368).
27	Guíxols, Sta. Maria de sota el monestir de St. Feliu de	EP Inicialment, el monestir, reconstruït al segle X sobre un monument funerari enmig d'un cementiri dels segles V-VI exercia les funcions parroquials. Notícies (1362, 1368). Visites pastorals (1329). Bibliografia: ESTEVA; PALLI, <i>El termenal...</i>

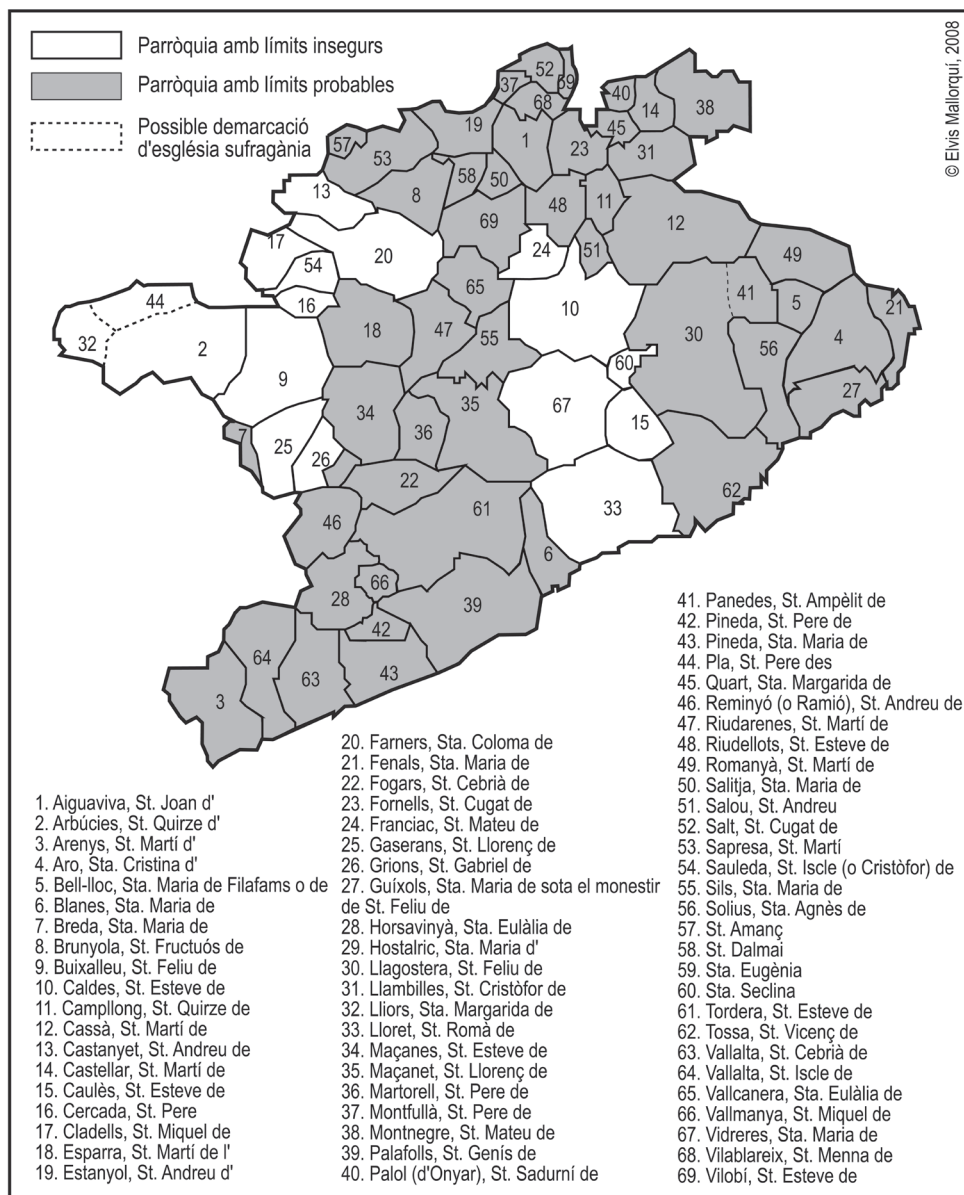
Núm.	Esglésies	Referències
28	Hortsavinyà, Sta. Eulàlia de	EP Notícies (1080-1081, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1320, 1324, 1329). Incorpora St. Miquel de Vallmanya el 1423. Bibliografia: PONS GURI-RODRÍGUEZ, <i>Els noms...</i> , p. 207-218.
29	Hostalric, Sta. Maria d'	EP Notícies (1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1320, 1324, 1329).
30	Llagostera, St. Feliu de	EP Notícies (955?, 1066, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1324, 1329). Bibliografia: ALBÀ-TORRES, <i>El termenal...</i>
31	Llambilles, St. Cristòfor de	EP <i>Basilica</i> al segle IX. Notícies (-887-, 1028, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1320, 1329). Bibliografia: MALLORQUÍ, <i>Històries...</i> , p. 29.
32	Lliors, Sta. Margarida de	ES Església sufragània depenent d'Arbúcies. Notícies (1329, 1362).
33	Lloret, St. Romà de	EP ACD (1079). Notícies (1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1313, 1320, 1329). Traslladada de l'interior al centre de la vila el 1522.
34	Maçanes, St. Esteve de	EP Restes romàniques. Notícies (1093, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1324, 1329).
35	Maçanet, St. Llorenç de	EP Restes romàniques. Notícies (1079, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1313, 1324, 1329). Bibliografia: <i>El nostre poble...</i> , p. 98-99.
36	Martorell, St. Pere de	EP Notícies (985-993?, 1246, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1320, 1324, 1329). Bibliografia: <i>El nostre poble...</i> , p. 98-99.
37	Montfullà, St. Pere de	EP <i>Basilica</i> al segle IX. Notícies (-887-, 1067, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1316, 1329).
38	Montnegre, St. Mateu de	EP Notícies (1024, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1324, 1329). Bibliografia: MALLORQUÍ, <i>Les Gavarres...</i> , p. 214.
39	Palafolls, St. Genís de	EP Antigament anomenada St. Genís de Vilelles. Notícies (1079, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1324, 1329). Bibliografia: PONS GURI; RODRÍGUEZ, <i>Els noms...</i> , p. 207-218.
40	Palol (d'Onyar), St. Sadurní de	EP Notícies (1041, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1316, 1329).
41	Panedes, St. Ampèlit de	ES Església sufragània depenent de Llagostera, que el 1364 és tractada com a parròquia independent. Notícies (1279, 1305, 1364, 1368).

Núm.	Esglésies	Referències
42	Pineda, St. Pere de	EP Associada a Sta. Maria de Pineda abans del segle XIV. Notícies (1140-1150?, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1324, 1329). Bibliografia: PONS GURI-RODRÍGUEZ, <i>Els noms...</i> , p. 207-218.
43	Pineda, Sta. Maria de	EP Associada a St. Pere de Pineda abans del segle XIV. ACD (1079). Notícies (1079, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1329). Bibliografia: PONS GURI-RODRÍGUEZ, <i>Els noms...</i> , p. 207-218.
44	Pla, St. Pere des	ES Església sufragània depenent d'Arbúcies. Notícies (1329, 1362).
45	Quart, Sta. Margarida de	EP Notícies (1028, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1316, 1329).
46	Reminyó, St. Andreu de (Ramíó)	EP Notícies (1038, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1324, 1329). Bibliografia: PONS GURI; RODRÍGUEZ, <i>Els noms...</i> , p. 207-218.
47	Riudarenes, St. Martí de	EP Notícies (1225, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1324, 1329).
48	Riudellots, St. Esteve de	EP <i>Basilica</i> al segle IX. Notícies (-887-, 1028, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1313, 1320, 1329). Bibliografia: MALLORQUÍ, "Una qüestió...", p. 59.
49	Romanyà, St. Martí de	EP Restes preromàniques. Notícies (1057, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1324, 1329). Bibliografia: ESTEVA; PALLÍ, <i>Els llocs...</i>
50	Salitja, Sta. Maria de	EP <i>Basilica</i> al segle IX. Notícies (-887-, 1075, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1320, 1324, 1329). Bibliografia: TEIXIDOR, <i>Brunyola...</i> , p. 257-259.
51	Salou, St. Andreu	EP Notícies (1200, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1324, 1329).
52	Salt, St. Cugat de	EP <i>Basilica</i> al segle IX. Notícies (-887-, 1041, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1305, 1321, 1324, 1329).
53	Sapresa, St. Martí	EP Sufragània de St. Amanç el 1019, esdevinguda parroquial el segle XIV. Notícies (1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1306, 1321, 1324, 1329). Bibliografia: TEIXIDOR, <i>Brunyola...</i> , p. 257-259.
54	Sauleda, St. Iscle (o St. Cristòfor) de	EP Notícies (1089, 1279-1280, 1362, 1368). Visites pastorals (1329). Unida a St. Pere Cercada el 1371. Bibliografia: FONT; LLINÀS; MALLORQUÍ, <i>Història...</i>
55	Sils, Sta. Maria de	EP Notícies (1087, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1320, 1324, 1329). Bibliografia: ANORO; COSTA; FIGUERAS; LLINÀS, <i>Veïnats...</i> , p. 60 i apèndix.

Núm.	Esglésies	Referències
56	Solius, Sta. Agnès de	EP Notícies (1103, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1324, 1329). Bibliografia: ESTEVA; PALLÍ, <i>Els llocs...</i>
57	St. Amanç	ES Unida a St. Martí Sapresa al segle XIV. Notícies (1019, 1317, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1306, 1321). Enrunada pel terratrèmol de 1427. Bibliografia: TEIXIDOR, <i>Brunyola...</i> , p. 257-259.
58	St. Dalmai	EP Antigament anomenada de Tornavells. Notícies (1080, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1320, 1324, 1329). Bibliografia: TEIXIDOR, <i>Brunyola...</i> , p. 257-259.
59	Sta. Eugènia (de sobre l'Horta de Girona)	EP També anomenada Sta. Eugènia de Ter. Notícies (-988-, 1056, 1279, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1305, 1313).
60	Sta. Seclina	EP Potser antiga sufragània de Caldes de Malavella, després parròquia. Notícies (1241, 1279-1280, 1362, 1368). Visites pastorals (1324, 1329).
61	Tordera, St. Esteve de	EP Notícies (1038, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1324, 1329). Bibliografia: PONS GURI; RODRÍGUEZ, <i>Els noms...</i> , p. 207-218.
62	Tossa, St. Vicenç de	EP Notícies (966?, 1079, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1324, 1329).
63	Vallalta, St. Cebrià de	EP Notícies (1068 ca., 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1324, 1329). Bibliografia: PONS GURI; RODRÍGUEZ, <i>Els noms...</i> , p. 207-218.
64	Vallalta, St. Iscle de	EP ACD (1090). Notícies (1040, 1090, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1313, 1324, 1329). Bibliografia: PONS GURI; RODRÍGUEZ, <i>Els noms...</i> , p. 207-218.
65	Vallcanera, Sta. Eulàlia de	EP Segregada de Caldes de Malavella el 968. ACD (968). Notícies (968, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1320, 1324, 1329). Bibliografia: ANORO; COSTA; FIGUERAS; LLINÀS, <i>Veïnats...</i> , p. 60 i apèndix.
66	Vallmanya, St. Miquel de	EP Notícies (1091, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1324, 1329). Unida a Hortsavinyà el 1423. Bibliografia: PONS GURI; RODRÍGUEZ, <i>Els noms...</i> , p. 207-218.
67	Vidreres, Sta. Maria de	EP Notícies (1079, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1324, 1329).
68	Vilablareix, St. Menna de	EP <i>Basilica</i> al segle IX, a tocar de la vil·la romana i la torre sepulcral encara visible. Notícies (-887-, 1028, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1313, 1320, 1321, 1324, 1329).
69	Vilobí, St. Esteve de	EP <i>Basilica</i> al segle IX. Notícies (-887-, 1064, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites pastorals (1306, 1320, 1324, 1329).

MAPA 33

Les parròquies de l'ardiaconat de la Selva

Ardiaconat d'Empúries

<i>Núm.</i>	<i>Esglésies</i>	<i>Referències</i>
1	Agullana, Sta. Maria d'	EP Notícies (983, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
2	Albons, St. Cugat d'	EP Possibles restes preromàniques. Notícies (983, 1362, 1368). Visites pastorals (1314)
3	Arenes, St. Llorenç de les	EP Depenia de Sidillà, però el 1313 esdevingué parroquial. Notícies (1065, 1313, 1362, 1368).
4	Arenys (d'Empordà), St. Sadurní d'	EP Notícies (1019, 1362, 1368). Visites pastorals (1313, 1315, 1329).
5	Armentera, St. Martí d'	EP Notícies (974, 1362, 1368). Visites pastorals (1321, 1329).
6	Baussitges, St. Martí de	EP ACD (940). Restes preromàniques a la nau, l'absis i la volta. Notícies (1148, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329). Unida al Freixe el 1148 i a Espolla el 1438.
7	Bedenga (o Bellcaire d'Empordà), St. Joan de	EP Antiga <i>cella memoriae</i> del segle v, esdevinguda una església enmig d'un cementiri al VII-VIII i un temple preromànic al segle x. Notícies (1002, 1362, 1368). Visites pastorals (1314, 1321, 1329).
8	Cabanes, St. Vicenç de	EP Notícies (1069, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
9	Cadaqués, Sta. Maria de	EP Notícies (1251, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329).
10	Calabuig, St. Feliu de	EP Notícies (1115, 1362, 1368). Visites pastorals (1329). Bibliografia: BOSCH; EGEA, <i>L'antic municipi de Calabuig</i> .
11	Calçada, St. Pau de la	EP Notícies (990, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Unida a Figueres el 1577.
12	Camallera, St. Bartomeu de	ES Església parroquial, també qualificada com a sufragània de Gaüses els anys 1321 i 1329. Notícies (1368). Visites pastorals (1314, 1321, 1329).
13	Canet (de Verges), St. Mateu de	EP Antiga <i>cella</i> del segle ix depenent de St. Pau de Fontclara. Notícies (-889-, 1362, 1368). Visites pastorals (1304, 1314, 1329).
14	Cantallops, St. Esteve de	EP Notícies (1100, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329).
15	Canyà, St. Martí de	ES Unida a Torroella de Fluvià el 1326, però figura com a parroquial el 1368. Notícies (974, 1362, 1368).
16	Capmany, Sta. Àgata de	EP Notícies (1062, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1324, 1329).
17	Casavells, St. Genís de	EP Notícies (1071, 1362, 1368). Visites pastorals (1313, 1314, 1329).
18	Castelló (d'Empúries), Sta. Maria de	EP ACD (1064). Notícies (957?, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1324, 1329).

<i>Núm.</i>	<i>Esglésies</i>	<i>Referències</i>
19	Cebollera (o Sescebes), St. Climent de	EP Notícies (974, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1324, 1329).
20	Cinclaus (Sta. Reparada de)	ES Restes romanes a l'interior del temple, potser d'un temple paleocristià o d'un de preromànic. Depenia de Sant Martí d'Empúries al segle xiv. Notícies (1362).
21	Colera, St. Miquel (o Sta. Maria) de	EP Depenia de Sant Quirze de Colera el 1215, però figura com a parroquial el 1368. Notícies (1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329).
22	Colera, St. Quirze de	EP També esmentada com a Sta. Maria prop del monestir de St. Quirze de Colera. ACD (935). Restes preromàniques a l'absis del monestir. Notícies (1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329).
23	Colomers, Sta. Maria de	EP Antiga <i>cella</i> del segle ix depenent del monestir de St. Medir, traslladat després a Amer. Notícies (-844-, 951, 1362, 1368). Visites pastorals (1314, 1329).
24	Croses (o Sescloses), St. Joan ses	EP Antiga <i>cella</i> del segle ix, depenent de St. Esteve de Banyoles i després de St. Policarp de Rasès. Possibles restes preromàniques. ACD (1064). Notícies (-879-, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329). Unida a Castelló el 1586.
25	Delfià, St. Julià (o St. Romà) de	EP Notícies (1043, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1324, 1329). Unida a Garriguella entre el 1575 i el 1600.
26	Desvalls, St. Jordi	EP Notícies (1066, 1362, 1368). Visites pastorals (1329).
27	Empúries, St. Martí d'	EP Antiga <i>basilica</i> esmentada al segle ix. Notícies (-842-, 1362, 1368). Visites pastorals (1314, 1321, 1329).
28	Ermedàs, Sta. Maria d'	EP Possibles restes preromàniques. Notícies (1042, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
29	Espolla, St. Jaume d'	EP Notícies (1088, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1324, 1329).
30	Esprac, St. Genís d'	EP Possibles restes preromàniques. Notícies (1125, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329). Unida a Espolla el 1432.
31	Estrada, Sta. Maria de l'	ES Església parroquial, però també esmentada com a sufragània d'Agullana el 1315 i el 1362. Notícies (1201, 1362, 1368). Visites pastorals (1315). Unida a Agullana el 1432.
32	Far (d'Empordà), St. Martí de	EP Notícies (936?, 1362, 1368). Visites pastorals (1313, 1329).
33	Fluvià, St. Miquel de	EP Abadia que també exercia com a parroquial. Notícies (1011, 1362, 1368). Visites pastorals (1315).

<i>Núm.</i>	<i>Esglésies</i>	<i>Referències</i>
34	Foixà, St. Joan de	EP Notícies (1058, 1362, 1368). Visites pastorals (1314, 1329).
35	Fonolleres, St. Cristòfor de	EP Restes preromàniques a l'absis. Notícies (1095, 1362, 1368). Visites pastorals (1306, 1314, 1329).
36	Fontanilles, St. Martí de	EP ACD (965). Notícies (1362, 1368). Visites pastorals (1304, 1306, 1314, 1329).
37	Fortià, St. Julià de	EP Notícies (1093, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329).
38	Freixe, St. Miquel del	EP Possibles restes preromàniques. Depenia de Baussitges el 1148, parroquial a mitjan segle xiv. Notícies (1362, 1368). Visites pastorals (1321).
39	Garriga, St. Feliu de la	EP Antiga <i>ecclesia</i> del segle ix depenent del monestir de St. Policarp de Rasès. Notícies (-889-, 1362, 1368). Visites pastorals (1304, 1315, 1316, 1321, 1329).
40	Garrigàs, St. Miquel de	EP Notícies (1102, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
41	Garrigoles, St. Sadurní de	EP Notícies (1143, 1362, 1368). Visites pastorals (1314, 1329).
42	Gaüses, Sta. Maria de	EP Notícies (1229, 1362, 1368). Visites pastorals (1321, 1329).
43	Gualta, Sta. Maria de	EP Notícies (1047, 1362, 1368). Visites pastorals (1314, 1329).
44	Guàrdia, St. Feliu de	EP Notícies (1051, 1362, 1368). Unida a Vilamacolum al segle xv.
45	Jafre, St. Martí de	EP Notícies (983, 1362, 1368). Visites pastorals (1304, 1306, 1313, 1314, 1329).
46	Llabià, St. Romà de	EP Notícies (1058, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
47	Llançà, St. Vicenç de	EP Notícies (974, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329).
48	Llaneres (o Castell d'Empordà), St. Martí de	EP Notícies (1101, 1362, 1368). Visites pastorals (1306, 1314, 1329).
49	Marenyà, St. Esteve de	EP Notícies (1228, 1362, 1368). Visites pastorals (1314, 1329).
50	Masarac, St. Martí de	EP Restes preromàniques a la nau i l'absis. Notícies (1071, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316).
51	Mata de la Selva, St. Esteve de	EP Possibles restes preromàniques. Notícies (1080, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329).
52	Matajudaica, St. Joan de	EP Notícies (899?, 1362, 1368). Visites pastorals (1314, 1329).
53	Matella, Sta. Coloma de	EP Notícies (1123, 1362, 1368). Unida a Serra de Daró el 1367.

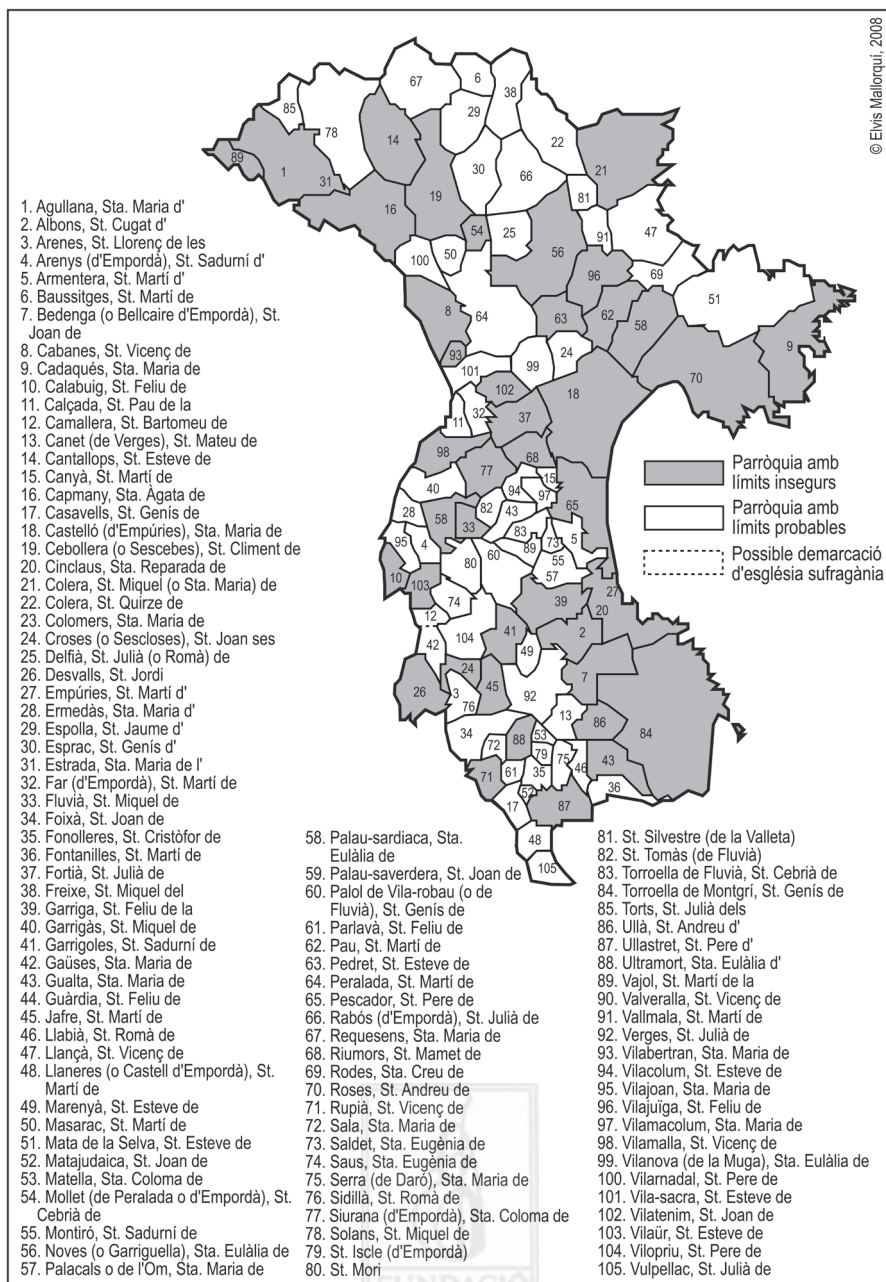
<i>Núm.</i>	<i>Esglésies</i>	<i>Referències</i>
54	Mollet (de Peralada o d'Empordà), St. Cebrià de	EP Notícies (1076, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1324, 1329).
55	Montiró, St. Sadurní de	ES Depenia de Palacals –o l'Om– el 1362, però figura com a parroquial el 1368. Notícies (1259, 1362, 1368). Visites pastorals (1321).
56	Noves (o Garriguella), Sta. Eulàlia de	EP Notícies (1069, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1324, 1329).
57	Palacals o de l'Om, Sta. Maria de	EP Notícies (1107, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1321, 1329). Unida a Montiró el 1565.
58	Palau-sardiaca, Sta. Eulàlia de	EP Possibles restes preromàniques. Notícies (915, 1362, 1368). Visites pastorals (1321, 1329).
59	Palau-saverdera, St. Joan de	EP Possibles restes preromàniques. Notícies (1070, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329).
60	Palol de Vila-robau (o de Fluvià), St. Genís de	EP Restes preromàniques a la nau i l'absis. Notícies (1053, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329). Unida a Sant Miquel de Fluvià el 1602.
61	Parlavà, St. Feliu de	EP Notícies (1019, 1362, 1368). Visites pastorals (1306, 1314, 1329).
62	Pau, St. Martí de	EP Notícies (1098, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329, 1350?).
63	Pedret, St. Esteve de	EP Notícies (974, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1324, 1329).
64	Peralada, St. Martí de	EP Notícies (1002, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
65	Pescador, St. Pere	EP Notícies (913, 1362, 1368). Visites pastorals (1304, 1315, 1321, 1329).
66	Rabós (d'Empordà), St. Julià de	EP Notícies (1069, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1324, 1329).
67	Requesens, Sta. Maria de	EP Notícies (1261, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329). Unida a Cantallops el 1447.
68	Riumors, St. Mamet de	EP ACD (1150). Notícies (983, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321).
69	Rodes, Sta. Creu de	EP Restes preromàniques. Notícies (966, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329).
70	Roses, St. Andreu de	EP ACD (1053). Notícies (944, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329).
71	Rupià, St. Vicenç de	EP Notícies (1065, 1362, 1368). Visites pastorals (1314, 1318, 1329).
72	Sala, Sta. Maria de	EP Notícies (1296, 1362, 1368). Visites pastorals (1318, 1329).
73	Saldet, Sta. Eugènia de	ES Depenia de l'Armentera el 1362, però figura com a parroquial el 1368. Notícies (1094, 1362, 1368). Visites pastorals (1329).

<i>Núm.</i>	<i>Esglésies</i>	<i>Referències</i>
74	Saus, Sta. Eugènia de	EP Notícies (1316, 1362, 1368). Visites pastorals (1321, 1329).
75	Serra (de Daró), Sta. Maria de	EP Notícies (997, 1362, 1368). Visites pastorals (1306, 1315).
76	Sidillà, St. Romà de	- Restes preromàniques a la nau i l'absis del segle x. Notícies (1065, 1313). El 1313 el culte ja s'havia traslladat a St. Llorenç de les Arenes.
77	Siurana (d'Empordà), Sta. Coloma de	EP Notícies (1077, 1362, 1368). Visites pastorals (1314, 1321, 1329). Bibliografia: EGEA, <i>Aspectes...</i> , p. 22 i 32-33.
78	Solans, St. Miquel de	EP Notícies (983, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Traslladada a la Jonquera el 1528.
79	St. Iscle (d'Empordà)	EP ACD (1125). Notícies (989, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
80	St. Mori	ES Depenia de Saus, però figura com a església parroquial el 1368. Notícies (1066, 1362, 1368). Visites pastorals (1321, 1329).
81	St. Silvestre (de la Valleta)	EP Restes preromàniques a l'absis i als murs. Notícies (877, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329). Sufragània de Garrigue-lla el 1602.
82	St. Tomàs (de Fluvià)	EP Priorat que també exercia com a església parroquial. ACD (1094-1111). Notícies (1098, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321). Unida a Vila-robau el 1582.
83	Torroella de Fluvià, St. Ce- brià de	EP Notícies (1170, 1362, 1368). Visites pastorals (1313, 1315, 1329).
84	Torroella de Montgrí, St. Ge- nís de	EP Notícies (1168, 1362, 1368). Visites pastorals (1306, 1314, 1329).
85	Torts, St. Julià dels	ES Possibles restes preromàniques. Església parroquial, però també esmentada com a sufragània d'Agullana el 1315 i el 1368. No- tícies (1087, 1362, 1368). Visites pastorals (1315). Unida a Agullana el 1365; després a la Jonquera.
86	Ullà, St. Andreu d'	EP Notícies (1182, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316).
87	Ullastret, St. Pere d'	EP Notícies (899, 1362, 1368). Visites pastorals (1306, 1314, 1329).
88	Ultramort, Sta. Eulàlia d'	EP ACD (-816-?). Notícies (816-817, 1045, 1362, 1368). Visites pastorals (1306, 1314, 1318, 1329).
89	Vajol, St. Martí de la	ES Església parroquial, però també esmenta- da com a sufragània d'Agullana el 1315 i el 1362. Notícies (1266, 1362, 1368). Visites pastorals (1315).

<i>Núm.</i>	<i>Esglésies</i>	<i>Referències</i>
90	Valveralla, St. Vicenç de	EP Notícies (1318, 1362, 1368). Visites pastorals (1321, 1329).
91	Vallmala, St. Martí de	EP Restes preromàniques a la nau i a l'absis. ACD (1018). Notícies (1018, 1362). Visites pastorals (1321). Unida a Colera el 1435.
92	Verges, St. Julià de	EP Notícies (1078, 1362, 1368). Visites pastorals (1304, 1315, 1329).
93	Vilabertran, Sta. Maria de	EP Abadia que també exercia com a església parroquial. ACD (1100). Notícies (968, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316).
94	Vilacolum, St. Esteve de	EP Notícies (997, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329).
95	Vilajoan, Sta. Maria de	EP Possibles restes preromàniques. Notícies (1096, 1362, 1368). Visites pastorals (1313, 1315, 1329). Unida a Ermedàs el 1600.
96	Vilajuïga, St. Feliu de	EP Restes preromàniques a la volta i l'aparell. Notícies (1080, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1324, 1329).
97	Vilamacolum, Sta. Maria de	EP Possibles restes preromàniques. Notícies (913, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321).
98	Vilamalla, St. Vicenç de	EP Notícies (1058, 1362, 1368). Visites pastorals (1313, 1315, 1329).
99	Vilanova (de la Muga), Sta. Eulàlia de	EP Notícies (1019, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1324, 1329).
100	Vilarnadal, St. Pere de	ES Depenia de Masarac el 1362. Notícies (1093, 1362). Unida a Borrassà el 1612.
101	Vila-sacra, St. Esteve de	EP Notícies (983, 1362, 1368). Visites pastorals (1315).
102	Vilatenim, St. Joan de	EP ACD (1064). Notícies (1013, 1362, 1368). Visites pastorals (1313, 1324, 1329).
103	Vilaür, St. Esteve de	EP Notícies (1237, 1362, 1368). Visites pastorals (1321, 1329).
104	Vilopriu, St. Pere de	EP Notícies (1078, 1362, 1368). Visites pastorals (1314, 1329).
105	Vulpellac, St. Julià de	EP Notícies (904, 1362, 1368). Visites pastorals (1306, 1314, 1329).

MAPA 34

Les parròquies de l'ardiaconat d'Empúries

Ardiaconat de Besalú

<i>Núm.</i>	<i>Esglésies</i>		<i>Referències</i>
1	Aguja, St. Aniol d'	EP	Antic cenobi del segle ix, que al final del segle x esdevingué possessió de la seu de Girona. Notícies (-871-, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Unida a Sadernes el 1592.
2	Albanyà, St. Pere d'	EP	Antic monestir del segle ix, primer independent i des del 869 <i>cella</i> depenent de Sta. Maria d'Arles. Possibles restes preromàniques. ACD (957). Notícies (-844-, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
3	Alguema, Sta. Llogaia d'	EP	Notícies (1105, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
4	Arcs de Santa Pau, Sta. Maria dels	EP	Notícies (1098, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
5	Argelaguer, Sta. Maria d'	EP	Notícies (1004, 1362, 1368). Visites pastorals (1303, 1329).
6	Aulina, St. Ponç d'	ES	Antiga església parroquial, depenia de St. Salvador de Bianya el 1362 però fou església parroquial el 1368. Notícies (1279, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Unida com a sufragània a St. Salvador de Bianya el 1420 i el 1568.
7	Avellanacorba (o de la Torre), St. Miquel de	EP	Notícies (988, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Unida a Porreres, St. Feliu del Bac i Sta. Maria de la Cot el 1568.
8	Avinyó (o Avinyonet de Puigventós), St. Esteve d'	EP	Notícies (983, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1324, 1329).
9	Bac, St. Feliu del	EP	ACD (997). Notícies (946, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Sufragània de Porreres el 1511 i el 1568.
10	Balbs, St. Joan dels	EP	Notícies (977, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Sufragània de la Pinya el 1568 i unida a la Pinya el 1609.
11	Banyoles (o dels Turers), Sta. Maria de	EP	Inicialment, les funcions parroquials s'exerrien des del cenobi de St. Esteve de Banyoles. Probable temple d'època visigòtica, igual com l'ara amb inscripcions que s'hi han trobat, envoltada de tombes. Notícies (1017, 1362, 1368). Visites pastorals (1329).
12	Bàscara, St. Iscle de	EP	Notícies (1138, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Bibliografia: BOSCH; EGEA, <i>Mil anys...</i> , p. 18.
13	Bassegoda, St. Miquel de	EP	Notícies (1280, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Unida a Lliurona el 1551.
14	Batet, Sta. Maria de	EP	Notícies (977, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).

Núm.	Esglésies	Referències
15	Beget, St. Cristòfor de	EP Notícies (979, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
16	Begudà, Sta. Eulàlia de	EP ACD (1118). Notícies (1034, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
17	Besalú, St. Vicenç de	EP Notícies (977, 1362, 1368). Visites pastorals (1329).
18	Bestracà, St. Andreu de	EP Possibles restes preromàniques. Notícies (893, 979, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Unida a Sant Miquel de Pera el 1593.
19	Beuda, St. Feliu de	EP Notícies (1003, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1303, 1329).
20	Bianya, St. Salvador de	EP ACD (1170). Notícies (1090, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Bibliografia: <i>Catalunya Romànica</i> , vol. 4., p. 58.
21	Bianya, Sta. Margarida de	EP Notícies (954, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
22	Biure, St. Esteve de	EP Notícies (1070, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
23	Bolós, Sta. Maria de	EP ACD (1050). Notícies (1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
24	Borrassà, St. Andreu de	EP Antiga església esmentada al segle ix, equivalent potser a una <i>basilica</i> . Possibles restes preromàniques. Notícies (-817-, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1324, 1329).
25	Briolf, St. Esteve de	EP Notícies (1229, 1362, 1368). Visites pastorals (1329).
26	Cabanelles, Sta. Coloma de	EP Notícies (1017, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329).
27	Cabiçó (o de Sales de Llierca), St. Martí de	EP Notícies (1085, 1362, 1368). Visites pastorals (1329).
28	Calbs (o Cals), St. Maurici de	EP Antiga sufragània de Porqueres el 1182, se'n segregà al segle xiv. Notícies (1362, 1368). Visites pastorals (1321, 1329). Unida a Pu-jarnol el 1608.
29	Campmajor, St. Martí de	EP A la fi del segle ix és una <i>ecclesia</i> qualificada com a parròquia. Notícies (-889-, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329). Unida a Sant Miquel de Campmajor el 1607.
30	Campmajor, St. Miquel de	EP Notícies (1144, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329).
31	Camprodon, Sta. Maria de	EP Notícies (1017, 1362, 1368). Visites pastorals (1316, 1329). Bibliografia: PUCHADES; REIXACH, <i>Bisbat...</i>
32	Canelles, St. Esteve de	EP Possibles restes preromàniques. ACD (1094-1111). Notícies (855, 1362). Visites pastorals (1315, 1316).

<i>Núm.</i>	<i>Esglésies</i>	<i>Referències</i>
33	Capellada (o Juvinyà), St. Martí de	EP Inicialment a Juvinyà, fou traslladada a Capellada, prop de Besalú el 1104. Notícies (977, 1104, 1362, 1368). Visites pastorals (1316, 1329).
34	Capsec, St. Martí de	EP Notícies (1033, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
35	Carbonils, St. Feliu de	EP Restes preromàniques a l'absis. Notícies (1079, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Sufragània de Pincaró el 1396 i dels Horts el 1566.
36	Casamor, St. Tiburci (o St. Romà) de	EP Antiga <i>cella</i> del segle ix, depenent de Sta. Maria d'Arles. Notícies (-869-, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Unida a Vilademires el 1481.
37	Castellar (de la Muntanya), Sta. Maria	EP Notícies (1079, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
38	Castellfolliot (de la Roca), St. Salvador de	ES Capella del castell de Castellfolliot, erigida el 1347 com a sufragània de Montagut. Notícies (1255, 1347, 1368). S'independitzà definitivament el 1608.
39	Centenys, St. Iscle de	EP Notícies (1243, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329).
40	Cirera, St. Miquel de	EP Antiga <i>cella</i> del segle ix, depenent de Sta. Maria d'Arles; més tard, sufragània d'Albanyà el 1329 i, finalment, església parroquial. Notícies (-869-, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
41	Cistella, Sta. Maria de	EP Notícies (974, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329).
42	Coll, St. Andreu del	EP Possible església anterior a la del 998, que al segle xiv depenia del priorat de Ridaura el 1368. ACD (996). Notícies (936, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Unida a Ridaura el 1565.
43	Corçavell (o Cursavell), St. Martí de	EP Notícies (1019, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Unida a Lliurona el 1507.
44	Cot, St. Miquel de la	EP Notícies (1009, 1362, 1368). Visites pastorals (1306, 1315, 1329). Bibliografia: <i>Catalunya Romànica</i> , vol. 4, p. 60.
45	Cot (o Llongarriu), Sta. Maria de la	EP Notícies (1175, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Sufragània de Porreres el 1568 i el 1714.
46	Creixenturri (o Greixenturri), St. Cristòfor de	EP Notícies (952, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Unida a Camprodon el 1597. Bibliografia: PUCHADES; REIXACH, <i>Bisbat...</i>
47	Crespia, Sta. Eulàlia de	EP Notícies (1151, 1362, 1368). Visites pastorals (1324, 1329).
48	Darnius, Sta. Maria de	EP Notícies (983, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1321, 1329).

<i>Núm.</i>	<i>Esglésies</i>	<i>Referències</i>
49	Dosquers, St. Martí de	EP Notícies (949, 1362, 1368). Visites pastorals (1303, 1329).
50	Entreperes, Sta. Maria d'	EP Notícies (1096, 1362, 1368). Visites pastorals (1329). Unida a Sadernes el 1476.
51	Escales, Sta. Maria d'	EP Notícies (1092, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Unida a Oix el 1436.
52	Escaules, St. Martí de les	EP Antic monestir del segle ix, depenent de la seu de Girona. Notícies (-844-, 1002, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329).
53	Espinavessa, St. Llorenç d'	EP Notícies (1079, 1362, 1368). Visites pastorals (1303, 1315, 1316, 1324, 1329).
54	Esponellà, Sta. Maria d'	EP Notícies (921, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329).
55	Estela, Sta. Maria d'	EP ACD (957). Notícies (1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
56	Falgons, St. Vicenç de	EP Notícies (1097, 1362, 1368). Visites pastorals (1321, 1329).
57	Fares, Sta. Maria de	ES Antiga església parroquial, esdevingué sufragània de Capellada el 1335. Notícies (969, 1362, 1368).
58	Figueres, St. Pere de	EP Notícies (1020, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1324, 1329).
59	Finestres, monestir de Sta. Maria de	EP Priorat citat el 1368, que també feia de parròquia. ACD (947). Notícies (947, 1362, 1368). Visites pastorals (1315).
60	Fontcoberta, St. Feliu de	EP ACD (922). Notícies (922, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1324, 1329).
61	Fontfreda, St. Miquel de	EP Notícies (1073, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Sufragània de Carbonils el 1444.
62	Fonts, St. Cristòfor les	EP Notícies (1028, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
63	Fonts, St. Joan les	EP Notícies (958, 1362, 1368). Visites pastorals (1316, 1329).
64	Freixe, Sta. Maria del	EP Església parroquial, esmentada el 1315 com a sufragània de Mieres. Notícies (1000, 1362, 1368). Visites pastorals (1315). Unida a Mieres el 1569.
65	Galliners, St. Julià de	EP Restes preromàniques a la capçalera i al transsepte. Notícies (1134, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
66	Gitarriu, St. Andreu de	EP Notícies (1221, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Unida a Sadernes el 1490.
67	Guèmol, St. Pere de	EP Notícies (957, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1321, 1329). Unida a Miànegues el 1608.
68	Hortmoier, St. Miquel d'	EP Notícies (979, 1362, 1368). Visites pastorals (1329). Unida a Oix el 1585.

<i>Núm.</i>	<i>Esglésies</i>	<i>Referències</i>
69	Horts, St. Cristòfor dels	EP Notícies (957, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
70	Joanetes, St. Romà de	EP Notícies (1150, 1362, 1368). Visites pastorals (1306, 1315, 1329).
71	Jou, St. Eudald de	ES Antiga església parroquial, esdevinguda sufragània els anys 1362 i 1368. Notícies (1326, 1362, 1368). Unida a Montagut el 1592.
72	Lladó, St. Feliu de	EP Notícies (1074, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329).
73	Llanars, St. Esteve de	EP ACD (1168). Notícies (978, 1168, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Bibliografia: PUCHADES; REIXACH, <i>Bisbat...</i>
74	Llers, St. Julià de	EP Notícies (983, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1321, 1329).
75	Lligordà, St. Pere de	EP Notícies (1079, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329).
76	Lliurona, St. Andreu de	EP Notícies (1019, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
77	Maçanet (de Cabrenys), St. Martí de	EP Notícies (990, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
78	Maià (de Montcal), St. Vicenç de	EP Notícies (978, 1362, 1368). Visites pastorals (1303, 1315, 1316, 1329).
79	Merlant, St. Quirze de	EP Notícies (1096, 1362, 1368). Visites pastorals (1321, 1329). Unida a Porqueres el 1532.
80	Miana (o Minyana), St. Miquel de	ES Sufragània de St. Julià del Mont el 1288, després església parroquial. Notícies (1288, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329).
81	Miànegues, St. Romà de	EP Notícies (957, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Unida a Calbs a la darrerria del segle xiv i a Guèmol el 1508.
82	Mieres, St. Pere de	EP Notícies (-844-, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329).
83	Moians (o Meians), St. Miquel de	EP Notícies (977, 1362, 1368). Visites pastorals (1329). Unida a Oix el 1415.
84	Molló, Sta. Cecília de	EP Notícies (936, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Bibliografia: PUCHADES; REIXACH, <i>Bisbat...</i>
85	Monars, St. Feliu de	EP Notícies (1064, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Unida a Hortmoier el 1357, però encara consta com a independent el 1362.
86	Mont, St. Julià del	EP Antic cenobi del segle ix, que esdevingué possessió del monestir de Banyoles. Notícies (-866-, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329). Traslladat a la Miana entre el 1362 i el 1399.

Núm.	Esglésies		Referències
87	Mont (o de Sous), St. Llorenç del	EP	Antiga <i>basilica</i> del segle ix, primer depenent de St. Aniol d'Aguja, després esdevinguda abadia i que també feia de parròquia. Notícies (-871-, 1362, 1368).
88	Montagut, St. Pere de	EP	Notícies (916, 1362, 1368). Visites pastorals (1329). Bibliografia: Bolós, "Els masos...", p. 666-667.
89	Montellà (o Monteia), St. Miquel de	EP	Notícies (1221, 1362, 1368). Visites pastorals (1329). Unida a Tortellà més tard. Bibliografia: BAYER, <i>Tortellà</i> .
90	Mor, St. Silvestre del	EP	Notícies (977, 1362, 1368). Visites pastorals (1329).
91	Muga, St. Llorenç de la	EP	Possibles restes preromàniques. Notícies (972, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
92	Navata, St. Pere de	EP	Notícies (1019, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329).
93	Oix, St. Llorenç d'	EP	Notícies (937, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
94	Oliveda, St. Andreu d'	EP	Possibles restes preromàniques. Notícies (951, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Unida als Horts el 1566.
95	Olot, St. Esteve d'	EP	ACD (1116). Notícies (977, 1116, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
96	Ollers, St. Martí d'	EP	Notícies (1049, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
97	Ordis, St. Julià d'	EP	Notícies (1019, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1324, 1329).
98	Orfes, Sta. Maria d'	EP	Notícies (1146, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
99	Orsinyà (o Aussinyà), St. Frutuós d'	EP	Notícies (977, 1362, 1368). Visites pastorals (1329). Sufragània de Sta. Maria de Besalú el 1586 i de St. Silvestre des Mor el 1622.
100	Palera, Sta. Maria de	EP	Notícies (1085, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329). Unida a Lligordà el 1598.
101	Palol Sabaldòria, St. Miquel de	EP	Restes preromàniques a la nau. Notícies (1167, 1362). Unida a Santa Llogaia d'Alguema entre el 1353 i el 1381. Visites pastorals (1315).
102	Parets (d'Empordà), Sta. Llogaia de	EP	Notícies (958, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
103	Pera, St. Miquel de la	EP	Notícies (1228, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Unida a Oix el 1593.
104	Pincaró, St. Bartomeu de	EP	Sufragània d'Albanyà el 1329, després parroquial. Notícies (1272, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Unida a Sant Llorenç de la Muga el 1605.

<i>Núm.</i>	<i>Esglésies</i>		<i>Referències</i>
105	Pinya, Sta. Maria de la	EP	ACD (1023). Notícies (1011, 1023, 1362, 1368). Visites pastorals (1306, 1315, 1329).
106	Pontós, St. Martí de	EP	Notícies (1124, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
107	Porqueres, Sta. Maria de	EP	Antiga basílica funerària de tres naus del final del segle v, modificada fins al segle viii i sobre un cementiri. A la fi del segle ix és una <i>ecclesia</i> qualificada com a parròquia. Al segle xii es va construir l'actual temple a poca distància. ACD (1182). Notícies (-889-, 1182, 1362, 1368). Visites pastorals (1329).
108	Porreres (o de la Vall del Bac), St. Andreu de	EP	Notícies (946, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
109	Preses, St. Pere de les	EP	ACD (1119). Notícies (922, 1119, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Bibliografia: PAGÈS, <i>Les Preses...</i> , vol. 1, p. 29.
110	Principi, St. Vicenç de	ES	Antiga església parroquial, unida a Bassegoda el 1326. Notícies (1228, 1362, 1368). Visites pastorals (1315). Unida a Oix el 1614.
111	Puig (o de Bianya), St. Pere des	EP	ACD (965). Notícies (965, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
112	Puigmal, Sta. Cecília (o Llúcia) de	ES	Depenia de St. Salvador de Bianya el 1362, però el 1368 apareixen per separat Sta. Llúcia i Sta. Cecília de Puigmal. Notícies (1362, 1368). Des de l'època moderna, és sufragània de St. Joan de les Abadesses, al bisbat de Vic. Bibliografia: SANTANACH; COSTA, <i>Santa Llúcia</i> .
113	Puigpardines, Sta. Maria de	EP	Notícies (1060, 1362). Visites pastorals (1315, 1329).
114	Pujarnol, St. Cebrià de	EP	Notícies (1248, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329).
115	Queixàs (o Olmeda), St. Martí de	EP	ACD (1046). Notícies (1046, 1070, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329).
116	Ribelles, St. Julià de	EP	ACD (947). Notícies (947, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Unida a Oix el 1614.
117	Ridaura, Sta. Maria de	EP	Antiga <i>cella</i> monàstica, convertida en monestir i més tard en parròquia. ACD (1100). Notícies (911-936, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
118	Riu, St. Feliu de	EP	Notícies (1279, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Unida a Sadernes el 1588.
119	Rocabruna, St. Feliu de	EP	Notícies (1097, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
120	Romanyà (d'Empordà), St. Medir de	EP	Notícies (899?, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
121	Sadernes, Sta. Cecília de	EP	Notícies (977, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).

Núm.	Esglésies	Referències
122	Salarsa, St. Valentí de	ES Església sufragània de Beget des de la seva consagració. ACD (1168). Notícies (1368).
123	Sallent, St. Vicenç de	EP Notícies (866, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329). Bibliografia: BOLÓS, <i>El mas...</i> , p. 81 i 100.
124	Segueró, Sta. Maria de	EP Notícies (1001, 1362, 1368). Visites pastorals (1303, 1315, 1316, 1329).
125	Serinyà, St. Andreu de	EP Possibles restes preromàniques. Notícies (1033, 1362, 1368). Visites pastorals (1303, 1329).
126	Serra (o Serres), St. Martí de la	EP Notícies (899, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
127	Setcases, St. Miquel de	EP Notícies (1118, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Bibliografia: PUCHADES; REIXACH, <i>Bisbat...</i>
128	Socarrats, St. Andreu de	EP Notícies (1000, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Unida a St. Joan les Fonts el 1582.
129	Solamal (o de Bianya), St. Martí de	EP Sufragània del Puig el 979, després església parroquial. Notícies (979, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Unida al Puig els anys 1568 i 1582.
130	St. Antoní (de Collfred)	ES Església parroquial depenent de Ridaura el 1368. Notícies (1362, 1368). Visites pastorals (1315). Després, sufragània de Riudaura.
131	St. Marçal (de Quarentella)	EP Notícies (1096, 1362, 1368). Visites pastorals (1329). Unida a Vilademuls el 1455.
132	St. Privat (de Bas)	EP Notícies (1017, 1362, 1368). Visites pastorals (1315).
133	St. Quintí (de Bas)	EP Notícies (978, 1362, 1368). Visites pastorals (1329). Unida a Joanetes el 1436 i a St. Esteve de Bas el 1776.
134	Talaixà, St. Martí de	EP Notícies (872, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Unida a Oix el 1614.
135	Tàpies (o Tapis), St. Briç (o Bres) de	EP Possibles restes preromàniques. Notícies (953, 1362, 1368). Visites pastorals (1315). Unida a Maçanet de Cabrenys el 1514.
136	Taravaus, St. Martí de	EP ACD (1321). Notícies (1123, 1321, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1324, 1329).
137	Terrades, Sta. Cecília de	EP Notícies (983, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329).
138	Toralles, St. Martí de	EP Notícies (1209, 1362, 1368). Visites pastorals (1315). Unida al Castellar el 1594.
139	Torn, St. Andreu del	EP Restes preromàniques a l'absis. Notícies (977, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329).
140	Tornarissa (o del Clot), St. Martí de	EP Notícies (1253, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).

<i>Núm.</i>	<i>Esglésies</i>	<i>Referències</i>
141	Tortellà, Sta. Maria de	EP Notícies (998, 1362, 1368). Visites pastorals (1329). Bibliografia: BAYER, <i>Tortellà</i> .
142	Tregurà, St. Julià de	EP Notícies (978, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Bibliografia: PUCHADES; REIXACH, <i>Bisbat...</i>
143	Ull (o de Bas), Sant Esteve d'	EP ACD (1119). Notícies (894, 1119, 1362, 1368). Visites pastorals (1306, 1315, 1329). Bibliografia: BOLÓS, "Hàbitat...", p. 73-75.
144	Usall, St. Cristòfor d'	EP Notícies (1086, 1362, 1368). Visites pastorals (1304, 1329).
145	Ventajol, St. Feliu de	EP Notícies (978, 1362, 1368). Visites pastorals (1329). Unida al Torn el 1589.
146	Vilademí, St. Esteve de	EP Notícies (1017, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329).
147	Vilademires, St. Mateu de	EP Notícies (1050, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316).
148	Vilademuls, St. Joan de	EP Notícies (1053, 1362, 1368). Visites pastorals (1321, 1329).
149	Vilafant, St. Cebrià de	EP Notícies (1075, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1324, 1329).
150	Vilallonga (de Ter), St. Martí	EP Notícies (1183, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Bibliografia: PUCHADES; REIXACH, <i>Bisbat...</i>
151	Vilanant, Sta. Maria de	EP Restes preromàniques a les naus, la volta i l'absis. Notícies (1018, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329).
152	Vilar d'Olibans (o dels Vilars), St. Pere del	EP Possibles restes preromàniques. Notícies (951, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1329). Unida a Fontfreda el 1432 i a Maçanet de Cabrenys el 1580.
153	Vilarig, St. Martí de	EP Notícies (1092, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329).
154	Vilavenut, St. Sadurní de	EP Notícies (1072, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1321, 1329).
155	Vilert, Sta. Maria de	EP Notícies (-844-, 1362, 1368). Visites pastorals (1315, 1316, 1329).

MAPA 35

Les parròquies de l'ardiaconat de Besalú

2. EL REGISTRE DE LA DÈCIMA ECLESIASTICA DE 1364

A l'Arxiu de la Corona d'Aragó, enmig dels volums del Mestre Racional, n'hi ha uns quants que contenen la contribució dels eclesiàstics gironins a diverses dècimes eclesiàstiques concedides pels papes als monarques catalanoaragonesos al segle XIV. El registre més complet és el de 1364, del qual, a continuació, n'ofereixo les dades ordenades en tres taules diferents. La primera conté les quantitats pagades per cada clergue que tenia un benefici, amb cura d'ànimes o sense, a cadascuna de les parròquies dels ardiaconats de Girona i la Selva; a més, com que d'algunes declaracions es dedueix que l'import que pagava cada clergue corresponia al 10% del valor del seu benefici, podem arribar a calcular —a vegades assenyalant el mínim— el valor de la retribució anual dels beneficis de cada parròquia. Cal tenir en compte, tanmateix, que els beneficis que no arribaven a les 8 lliures anuals estaven exempts de pagar. La segona taula recull els pagaments que efectuava cada obreria parroquial a la dècima, que són d'imports molt menors als dels clergues; cal assenyalar, tanmateix, que no s'hi esmenten les obrieres d'algunes parròquies —setze de l'ardiaconat de Girona i sis de la Selva— sense que en puguem esbrinar els motius i que, ocasionalment, alguns clergues declaren conjuntament el seu benefici i la fàbrica o obreria —amb la qual completaven, segurament, les minses rendes que els proporcionava el seu càrrec. Finalment, en la tercera taula hi recollim els titulars de les capellanies de prop de la meitat de les parròquies del bisbat de Girona, la major part dels quals eren canonges i clergues de la catedral de Girona.

La contribució dels beneficis eclesiàstics a la dècima de 1364

Núm.	Parròquia	Clergues (quantitat pagada)	Valor
ARDIACONAT DE GIRONA			
1	Sacosta, St. Pere	Clergue (Ø)	?
2	St. Andreu del Terri	Clergue (Ø)	?
3	St. Medir	Sagristà (Ø), domer (Ø) –menys de 100 s. i sense altres beneficis–	?
4	Terradelles	Clergue (Ø), diaca (Ø)	?
5	Sacosta, Sta. Eulàlia	Clergue (6 s.)	3 ll.
6	Cruïlles	Clergue curat <i>ultra victum debet soluere prior pro eo</i> (8 s.), diaca (Ø)	> 4 ll.
7	Esclanyà	Clergue (11 s. 6 d. [5 ll.]), diaca (Ø)	> 5 ll.
8	Càrcer, Sta. Cecília de	Clergue (12 s. [6 ll.])	6 ll.

Núm.	Parròquia	Clergues (quantitat pagada)	Valor
9	Llampaies	Sagristà (Ø [130 s.])	6 ll. 10 s.
10	Ginestar	Clergue (Ø [7 ll.])	7 ll.
11	Fellines	Clergue (Ø [7 ll.]), domer (Ø)	> 7 ll.
12	Colltort, St. Iscle de	Clergue (16 s.)	8 ll.
13	Mata	Clergue (16 s.)	8 ll.
14	Pedrinyà	Clergue (16 s.)	8 ll.
15	Púbol	Clergue (16 s.)	8 ll.
16	Biert	Clergue (16 s.), domer o diaca (Ø)	> 8 ll.
17	Orriols	Clergue (16 s.), diaca (Ø)	> 8 ll.
18	Pujals dels Cavaillers	Clergue (16 s.), diaca (Ø)	> 8 ll.
19	Sobre-roca	Clergue (16 s.), beneficiat de Sta. Maria (Ø)	> 8 ll.
20	Vall-llobrega	Clergue (16 s.), diaca (Ø)	> 8 ll.
21	Encies, les	Clergue (16,5 s.), diaca (Ø)	> 8 ll. 5 s.
22	Sarrià	Clergue amb fàbrica (17 s.)	8 ll. 10 s.
23	Taialà	Clergue (17 s.)	8 ll. 10 s.
24	Sords	Clergue (18 s.)	9 ll.
25	Llémena, St. Martí de	Clergue (18 s.), beneficiat (Ø)	> 9 ll.
26	St. Climent d'Amer	Clergue amb fàbrica (19 s.)	9 ll. 10 s.
27	Caçà de Pelràs	Clergue (19 s. 6 d.)	9 ll. 15 s.
28	Borgonyà	Clergue (20 s.)	10 ll.
29	Fontclara	Clergue (20 s.)	10 ll.
30	Llor, St. Julià del	Clergue (20 s.)	10 ll.
31	Torrent	Clergue (20 s.), beneficiat (Ø)	> 10 ll.
32	Bisbal, St. Pol de la	Clergue (24 s.), beneficiat (Ø)	> 12 ll.
33	Boadella	Clergue (20 s.), diaca (5 s. [50 s.])	12 ll. 10 s.
34	Camós, Sta. Maria de	Clergue (25 s.)	12 ll. 10 s.
35	Pineda, St. Miquel de	Clergue (25 s.)	12 ll. 10 s.
36	Pujals dels Pagesos	Clergue (25 s.), diaca (Ø)	> 12 ll. 10 s.
37	Sta. Pellaia	Clergue (25 s.), diaca (Ø)	> 12 ll. 10 s.
38	Corts	Clergue (26 s.)	13 ll.
39	Mota, la	Clergue (26 s.)	13 ll.
40	Llémena, St. Esteve de	Clergue (18 s.), diaca (Ø [4,5 ll.])	13 ll. 10 s.
41	St. Cebrià de Lledó	Sagristà (18 s.), diaca (Ø [100 s.])	14 ll.
42	Vilanna	Clergue (28 s.)	14 ll.
43	St. Cebrià dels Alls	Sagristà (16 s.), diaca (16 s. [8 ll.])	16 ll.
44	St. Esteve de Guialbes	Sagristà (16 s.), domer (16 s.)	16 ll.

<i>Núm.</i>	<i>Parròquia</i>	<i>Clergues (quantitat pagada)</i>	<i>Valor</i>
45	Sta. Llogaia del Terri	Clergue (16 s.), domer (16 s.)	16 ll.
46	Vilamarí	Clergue (16 s.), domer (6 s. [60 s.]), beneficiat (10 s. [100 s.])	16 ll.
47	Peralta, St. Climent de	Sagristà (16 s.), domer (16 s.), beneficiat de la capella de St. Pere (Ø)	> 16 ll.
48	St. Aniol (de Fines-tres)	Clergue amb fàbrica (20 s.), diaca (Ø [125 s.])	16 ll. 5 s.
49	Montcalb	Clergue (33 s.)	16 ll. 10 s.
50	Bescanó	Clergue (18 s.), diaca (16 s.)	17 ll.
51	Constantins	Clergue (20 s.), diaca (Ø [7 ll.])	17 ll.
52	Palol de Revardit	Clergue (17 s.), diaca (17 s.)	17 ll.
53	Riudellots de la Creu	Clergue (18 s.), diaca (16 s.)	17 ll.
54	Adri	Clergue (18 s. 4 d.), diaca (16 s.)	17 ll. 6 s. 4 d.
55	Mollet	Sagristà (20 s.), diaca (16 s.)	18 ll.
56	Ravós	Clergue (20 s.), diaca (16 s.)	18 ll.
57	Rocacorba	Clergue (20 s.), dos beneficiats (16 s.; Ø)	> 18 ll.
58	Fitor	Sagristà (20 s. 8 d.), diaca (16 s.)	18 ll. 6 s. 4 d.
59	St. Julià de Ramis	Sagristà (24 s.), domer (13 s. [130 s.]), beneficiat de la capella del castell de Montagut (Ø)	> 18 ll. 10 s.
60	Palau-sator	Sagristà (20 s. 6 d.), domer (16 s.), tres beneficiats (Ø; Ø; Ø)	> 18 ll. 5 s.
61	Paret Rufí	Clergue (21 s.), diaca (17 s.)	19 ll.
62	Flaçà	Sagristà (23 s.), diaca (16 s.)	19 ll. 10 s.
63	Granollers	Clergue amb fàbrica (23 s.), domer (16 s.)	19 ll. 10 s.
64	Juià	Sagristà (22 s.), domer (18 s.), beneficiat (Ø), beneficiat de Sant Joan de l'Erm (Ø)	> 20 ll.
65	Mercadal, (Sta. Susanna del)	Clergue (40 s.), beneficiat (Ø)	> 20 ll.
66	Monells	Clergue (17 s.), domer (18 s.), diaca (Ø), beneficiat del castell (5 s. [50 s.])	> 20 ll.
67	Vilafreser	Sagristà (25 s.), domer (16 s.)	20 ll. 5 s.
68	Llorà	Sagristà (25 s.), domer (18 s.)	21 ll. 5 s.
69	Medinyà	Sagristà (19 s.), domer (16 s.), beneficiat (Ø [100 s.])	22 ll. 10 s.
70	St. Gregori	Clergue (25 s.), domer (20 s.)	22 ll. 10 s.
71	Pallerols, St. Feliu de	Clergue (45 s.), diaca (Ø)	> 22 ll. 10 s.
72	Pera, la	Sagristà (21 s.), domer (16 s. 6 d.), beneficiat (16 s. [80 s.])	22 ll. 15 s.
73	Boada, St. Feliu de	Sagristà (24 s.), domer (24 s.), diaca (2 s.)	25 ll.
74	Torroella de Mont-ras	Clergue (18 s.), diaca o sagristà (16 s.), beneficiat (14 s. [8 ll.])	25 ll.

Núm.	Parròquia	Clergues (quantitat pagada)	Valor
75	Viladasens	Clergue (18 s.), dos domers (16 s.; 16 s.)	25 ll.
76	Planes, St. Cristòfor de les	Clergues (25 s.), diaca (Ø [5 ll.]), beneficiat (16 s.)	25 ll. 10 s.
77	Cogolls	Clergue (19 s.), diaca (Ø), beneficiat del castell de Puig-alder (16 s. [8 ll.]), beneficiat del castell d'Hostoles (16 s. [8 ll.])	> 25 ll. 10 s.
78	Vila-romà	Sagristà (30 s.), domer (16 s.), beneficiat de la capella del castell (6 s. [60 s.])	26 ll.
79	St. Martí Vell	Clergue sagristà (24 s.), domer (18 s.), diaca (Ø [100 s.]), beneficiat (Ø)	> 26 ll.
80	Begur	Sagristà (30 s.), diaca (Ø [136 s.]), beneficiat de la capella del castell (10 s. [100 s.])	26 ll. 16 s.
81	Canet	Sagristà (26 s.), domer (20 s.), beneficiat (18 s. [9 ll.])	32 ll.
82	Pals	Sagristà (30 s.), domer (25 s.), beneficiat (10 s.)	32 ll. 10 s.
83	Cartellà	Sagristà (24,5 s.), domer (20 s.), beneficiat de la capella del castell de Cartellà (20 s. [10 ll.])	32 ll. 5 s.
84	Madremanya	Sagristà (25 s.), domer (22 s.), diaca (19 s.), beneficiat (Ø)	> 33 ll.
85	Bordils	Sagristà (22 s.), domer (20 s.), diaca (16 s.), beneficiat (12 s. [6 ll.])	35 ll.
86	Camós, St. Vicenç de	Clergue (20 s.), domer (19 s. 6 d.), diaca (16 s.), beneficiat (Ø [11 ll.])	38 ll. 15 s.
87	Corçà	Sagristà (40 s.), domer (24 s.), diaca (16 s.)	40 ll.
88	Cornellà	Clergue (16 s.), domer (16 s.), dos beneficiats (10 s. [100 s.]; 8 s. [80 s.]), beneficiat de l'altar de Sant Antoni (16 s. [8 ll.]), beneficiat de l'altar de Sant Genís (14 s. [70 s.]), beneficiat de Sant Miquel (8 s. [80 s.])	40 ll. 10 s.
89	Cervià	Sagristà (20 s.), domer (16 s.), dos beneficiats (20 s. [10 ll.]; 34 s.)	45 ll.
90	Anglès	Sagristà (45 s.), domer (25 s.), diaca (Ø), tres beneficiats a la capella del castell (16 s. [8 ll.], Ø, 10 s. [5 ll.])	48 ll.
91	Calonge, St. Martí de	Sagristà (34 s.), tres domers (20 s.; 20 s.; 22 s.), beneficiat (Ø), claver (Ø)	> 48 ll.
92	St. Sadurní	Sagristà (25 s.), dos domers (22 s.; 21 s.), claver (Ø [100 s.]), dos beneficiats (Ø [10 ll.]; Ø)	> 49 ll.
93	Peratallada	Sagristia amb fàbrica (25 s. 4 d.), domer (20 s.), diaca (Ø), beneficiat del castell (22 s.), beneficiat de Sta. Maria (24 s.), dos beneficiats (8 s. [80 s.]; 20 s.)	> 50 ll. 13 s. 4 d.

<i>Núm.</i>	<i>Parròquia</i>	<i>Clergues (quantitat pagada)</i>	<i>Valor</i>
94	Palafrugell	Sagristà (32 s.), tres domers (22 s.; 18 s.; 18 s.), beneficiat de St. Miquel (Ø); beneficiat (9 s. [90 s.]), diaca (Ø); església sufragània de Llofriu (16 s. [8 ll.])	> 57 ll. 10 s.
95	Bisbal, la	Capellà (43 s. 6 d.), tres domers (31 s.; 31 s.; 31 s.), claver (Ø [100 s.]), quatre beneficiats (Ø; Ø; Ø; 16 s. [8 ll.])	> 81 ll. 5 s.
96	Celrà	Sagristà (50 s.), tres domers (30 s.; 30 s.; 30 s.), beneficiat (7 s. [70 s.]), beneficiat de l'altar de Sta. Maria (Ø), beneficiat del Cos de Crist (9 s. [90 s.]), claver (16 s. [8 ll.])	> 86 ll.
ARDIACONAT DE LA SELVA			
1	Palol d'Onyar	Clergue (Ø)	?
2	Sta. Àgata	Clergue (Ø)	?
3	Llors	Clergue (23 s. [60 s.]), beneficiat de la capella de Montsoriu (Ø)	> 3 ll.
4	Arbúcies	Clergue (100 s.), beneficiat (Ø)	> 5 ll.
5	Bell-lloc	Clergue (Ø [7 ll.])	7 ll.
6	Quart	Clergue (Ø [154 s.])	7 ll. 14 s.
7	Castellar	Clergue (16 s. [8 ll.])	8 ll.
8	Caulès	Clergue (16 s.)	8 ll.
9	Cladells	Clergue amb fàbrica (18 s. 8 d. [8 ll.])	8 ll.
10	Grons	Clergue (16 s.)	8 ll.
11	Montfullà	Clergue (16 s.)	8 ll.
12	Panedes	Clergue (16 s.)	8 ll.
13	Sta. Eugènia	Clergue (18 s.)	9 ll.
14	Vallmanya	Clergue (19 s.)	9 ll. 10 s.
15	Castanyet	Clergue (20 s.)	10 ll.
16	Franciac	Clergue (20 s.)	10 ll.
17	Hortsavinyà	Clergue (23 s.)	11 ll. 10 s.
18	Montnegre	Clergue (16 s.), diaca (Ø [64 s.])	11 ll. 4 s.
19	Reminyó	Clergue amb fàbrica (26 s.)	13 ll.
20	Tossa	Clergue (26 s.)	13 ll.
21	Pineda, St. Pere de	Clergue (27 s.), diaca (Ø)	> 13 ll. 10 s.
22	Solius	Clergue (18 s.), diaca (Ø [99 s.])	14 ll. (- 1 s.)
23	Llambilles	Clergue (16 s.), diaca (Ø [6 ll.])	14 ll.
24	St. Dalmai	Clergue (22 s. 3 d.), diaca (8 s. [70 s.])	14 ll. 12 s. 6 d.
25	Gaserans	Clergue (30 s.)	15 ll.
26	St. Martí Sapresa i St. Amanç	Clergue (30 s.)	15 ll.
27	Martorell	Clergue (30 s.), diaca (Ø)	> 15 ll.
28	Breda, Sta. Maria de	Clergue porcioner del monestir (26 s. 7 d.)	16 ll. 10 s.

<i>Núm.</i>	<i>Parròquia</i>	<i>Clergues (quantitat pagada)</i>	<i>Valor</i>
29	Brunyola	Sagristà (18 s.), domer (16 s.)	17 ll.
30	Romanyà	Clergue (18 s.), domer (16 s.)	17 ll.
31	Vilablareix	Sagristà (17 s.), domer (17 s.)	17 ll.
32	Fogars	Rector (35 s.)	17 ll. 10 s.
33	Sils	Clergue (20 s.), diaca (16 s.)	18 ll.
34	St. Andreu Salou	Clergue (16 s.), domer (16 s.), beneficiat (9 s. [90 s.])	20 ll. 10 s.
35	Blanes	Clergue (25 s.), diaca (16 s.), clergue de la capella del castell (Ø [< 20 ll.])	> 20 ll. 10 s.
36	Salt	Sagristà (18 s.), domer (18 s.), beneficiat (6 s. [60 s.])	21 ll.
37	Vallcanera	Clergue (28 s.), diaca (16 s.), beneficiat (Ø)	> 22 ll.
38	Vallalta, St. Cebrià de	Clergue (30 s.), diaca (16 s.)	23 ll.
39	Esparra, l'	Clergue (22 s.), diaca (16 s.), beneficiat de la capella del castell d'Argimon (Ø [100 s.])	24 ll.
40	Maçanes	Clergue (30 s.), diaca (18 s.)	24 ll.
41	Pineda, Sta. Maria de	Clergue (32 s.), claver (16 s.), diaca (Ø), dos beneficiats (Ø; Ø)	> 24 ll.
42	Lloret	Rector (50 s.)	25 ll.
43	Campllong	Clergue (23 s.), domer (21 s.), claver (Ø), beneficiat de Sant Bartomeu (6 s. [60 s.])	> 25 ll.
44	Fornells	Sagristà (20 s.), domer (16 s.), beneficiat de la capella del castell (16 s. [8 ll.])	26 ll.
45	Arenys, St. Martí d'	Clergue (40 s.), diaca (Ø [7 ll.])	27 ll.
46	Vallalta, St. Iscle de	Clergue (40 s.), diaca (17 s.)	28 ll. 10 s.
47	Hostalric	Clergue (32 s.), diaca (16 s.), beneficiat de la casa de Grions (Ø), tres beneficiats (Ø; Ø; Ø [7 ll.])	> 31 ll.
48	Salitja	Clergue (16 s.), diaca (16 s.), beneficiat (Ø [16 ll.])	32 ll.
49	Estanyol	Clergue sagristà (16 s.), domer (16 s.), beneficiat (Ø [15 ll.])	33 ll.
50	Riudarenes	Clergue (23 s.), domer (23 s.), claver (Ø [7 ll.]), beneficiat de la capella de Montcorb (8 s. [80 s.])	34 ll.
51	Buixalleu	Rector (72 s.)	36 ll.
52	Sta. Coloma de Farners	Clergue (20 s.), domer (20 s.), claver (Ø [100 s.]), beneficiat de Sta. Maria (10 s. 6 d. [108 s.]), beneficiat a la capella de Sta. Esperança (8 s. [80 s.]), dos beneficiats a la capella del castell de Farners (Ø; 6 s. 6 d. [65 s.])	37 ll. 13 s.
53	Riudellots de la Selva	Sagristà (36 s.), domer (30 s.), claver (16 s.), beneficiat (Ø)	> 41 ll.

Núm.	Parròquia	Clergues (quantitat pagada)	Valor
54	Palafolls	Clergue (35 s.), domer (35 s.), claver (16 s.), beneficiat de la capella del castell (Ø)	> 43 ll.
55	Maçanet, St. Llorenç de	Clergue (30 s.), domer (25 s.), claver (18 s.), diaca (16 s.), beneficiat (Ø), beneficiat de la capella de la torre de Cartellà (Ø)	> 44 ll. 10 s.
56	Cassà de la Selva	Clergue (23 s.), domer i sagristà (24 s.), domer (23 s.), claver (18 s.), beneficiat de Sta. Margarita (Ø [30 s.])	45 ll. 10 s.
57	Vilobí	Sagristà (30 s.), domer (23 s.), claver (20 s.), sagristà amb la fàbrica (4 s.), beneficiat de Sta. Maria (24 s.), beneficiat de Sta. Margarida (11 s. [110 s.])	56 ll.
58	Tordera	Clergue (35 s.), domer (35 s.), claver (26 s.), diaca amb fàbrica i sagristia (19 s.)	57 ll. 10 s.
59	Vidreres	Clergue (40 s.), domer (40 s.), claver (20 s.), beneficiat de Sant Pau (18 s. [9 ll.]), beneficiat de Sant Miquel (Ø), beneficiat de la capella de St. Iscle (Ø)	> 59 ll.
60	Aro	Sagristà (30 s.), dos domers (22 s.; 20 s.), claver (Ø), beneficiat (16 s. [8 ll.]), beneficiat a la capella del castell (20 s. [10 ll.]), diaca (Ø [103 s.])	> 59 ll. 3 s.
61	Caldes	Clergue (36 s.), sagristà (18 d.), dos domers (26 s.; 26 s.), claver (16 s.)	61 ll.
62	Aiguaviva	Sagristà (30 s.), domer (25 s.), dos beneficiats (Ø [5 ll.]; Ø [12 ll.]), beneficiat de l'altar de St. Salvador (22 s. [20 ll.]), beneficiat de la capella de Sta. Maria de Vilademany (10 s. [100 s.]), beneficiat de la capella de St. Jaume (8 s. [80 s.])	73 ll. 10 s.
63	Llagostera	Sagristà (30 s.), tres domers (30 s.; 30 s.; 30 s.), claver (18 s.), dos beneficiats (16 s. [8 ll.]; 6 s. [60 s.]), beneficiat de la capella de St. Llorenç (10 s. [5 ll.])	85 ll.

Ø: clergue exempt de pagar la dècima – []: estimació del valor del benefici que figura al registre.

Font: ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364).

La contribució de les obreries parroquials a la dècima de 1364

Núm.	Parròquia	Subjecte de la dècima	Quantitat
ARDIACONAT DE GIRONA			
1	Boadella	Fàbrica	Ø
2	St. Medir	Fàbrica	Ø
3	Torrent	Fàbrica	Ø

<i>Núm.</i>	<i>Parròquia</i>	<i>Subjecte de la dècima</i>	<i>Quantitat</i>
4	Rocacorba	Fàbrica	4 d.
5	Llor, St. Julià del	Fàbrica	6 d.
6	Sobre-roca	Fàbrica	6 d.
7	Vilamarí	Fàbrica	6 d.
8	Bisbal, St. Pol de la	Fàbrica	8 d.
9	Palol de Revardit	Fàbrica	9 d.
10	Boada, St. Feliu de	Fàbrica	12 d.
11	Colltort, St. Iscle de	Fàbrica	12 d.
12	Encies, les	Fàbrica	12 d.
13	Esclanyà	Fàbrica	12 d.
14	Fitor	Fàbrica	12 d.
15	Llémena, St. Esteve de	Fàbrica	12 d.
16	Monells	Fàbrica	12 d.
17	Mota, la	Fàbrica	12 d.
18	Palafrugell	Fàbrica	12 d.
19	Pujals dels Cavallers	Fàbrica	12 d.
20	St. Gregori	Fàbrica	12 d.
21	Sta. Llogaia del Terri	Fàbrica	12 d.
22	Taialà	Fàbrica	12 d.
23	Vilanna	Fàbrica	12 d.
24	Biert	Fàbrica	14 d.
25	Borgonyà	Fàbrica	14 d.
26	Cruilles	Fàbrica	14 d.
27	Mata	Fàbrica	14 d.
28	Orriols	Fàbrica	14 d.
29	Vall-llobrega	Fàbrica	16 d.
30	Constantins	Fàbrica	18 d.
31	Llampaies	Fàbrica	18 d.
32	Llorà	Fàbrica	18 d.
33	Mollet	Fàbrica	18 d.
34	Montcalb	Fàbrica amb la fàbrica de Montbó que hi posa la quarta part	18 d.
35	St. Cebrià de Lledó	Fàbrica	18 d.
36	Viladasens	Fàbrica	18 d.
37	Caçà de Pelràs	Fàbrica	20 d.
38	Flaçà	Fàbrica	20 d.
39	Sords	Fàbrica	21 d.
40	St. Andreu del Terri	Fàbrica	22 d.
41	Canet	Fàbrica	24 d.
42	Càncer, Sta. Cecília de	Fàbrica	24 d.
43	Cartellà	Fàbrica	24 d.
44	Celrà	Fàbrica	24 d.

<i>Núm.</i>	<i>Parròquia</i>	<i>Subjecte de la dècima</i>	<i>Quantitat</i>
45	Cervià	Fàbrica	24 d.
46	Cogolls	Fàbrica	24 d.
47	Fellines	Fàbrica	24 d.
48	Fontclara	Fàbrica	24 d.
49	Juià	Fàbrica	24 d.
50	Llémena, St. Martí de	Fàbrica	24 d.
51	Medinyà	Fàbrica	24 d.
52	Pedrinyà	Fàbrica	24 d.
53	Peralta, St. Climent de	Fàbrica	24 d.
54	Pujals dels Pagesos	Fàbrica	24 d.
55	St. Esteve de Guialbes	Fàbrica	24 d.
56	Sta. Pellaia	Fàbrica	24 d.
57	Adri	Fàbrica	28 d.
58	St. Cebrià dels Alls	Fàbrica	28 d.
59	Bisbal, la	Fàbrica	30 d.
60	Bordils	Fàbrica	30 d.
61	Pallerols, St. Feliu de	Fàbrica	30 d.
62	Corçà	Fàbrica	36 d.
63	Pals	Fàbrica	36 d.
64	Planes, St. Cristòfor de les	Fàbrica	44 d.
65	Camós, St. Vicenç de	Fàbrica	48 d.
66	St. Sadurní	Fàbrica	48 d.
67	Vilafreser	Fàbrica	48 d.
68	Torroella de Mont-ras	Fàbrica	54 d.
69	Anglès	Fàbrica	60 d.
70	Palau-sator	Fàbrica	60 d.
71	Vila-romà	Fàbrica	60 d.
72	St. Martí Vell	Fàbrica	62 d.
73	Pera, la	Fàbrica	66 d.
74	Calonge, St. Martí de	Fàbrica	96 d.
75	Madremanya	Fàbrica	132 d.
76	Sarrià	Clergue amb fàbrica	17 s.
77	St. Climent d'Amer	Clergue amb fàbrica	19 s.
78	St. Aniol (de Finestres)	Clergue amb fàbrica	20 s.
79	Granollers	Clergue amb fàbrica	23 s.
80	Peratallada	Sagristia amb fàbrica	25 s. 4 d.
ARDIACONAT DE LA SELVA			
1	Palol d'Onyar	Fàbrica	Ø
2	Salt	Fàbrica	Ø
3	Salitja	Fàbrica	4 d.
4	Castanyet	Fàbrica	8 d.
5	Sta. Àgata	Fàbrica	8 d.

<i>Núm.</i>	<i>Parròquia</i>	<i>Subjecte de la dècima</i>	<i>Quantitat</i>
6	Vilablareix	Fàbrica	10 d.
7	Grions	Fàbrica	12 d.
8	Martorell	Fàbrica	12 d.
9	St. Dalmai	Fàbrica	12 d.
10	Tossa	Fàbrica	12 d.
11	Vallmanya	Fàbrica	12 d.
12	Franciac	Fàbrica	14 d.
13	Quart	Fàbrica	15 d.
14	Lliors	Fàbrica	18 d.
15	Lloret	Fàbrica	18 d.
16	St. Martí Sapresa i St. Amanç	Fàbrica	18 d.
17	St. Andreu Salou	Fàbrica	21 d.
18	Arenys, St. Martí d'	Fàbrica	24 d.
19	Breda, Sta. Maria de	Fàbrica	24 d.
20	Buixalleu	Fàbrica	24 d.
21	Hortsavinyà	Fàbrica	24 d.
22	Montnegre	Fàbrica	24 d.
23	Palafolls	Fàbrica	24 d.
24	Vallalta, St. Cebrià de	Fàbrica	24 d.
25	Montfullà	Fàbrica	28 d.
26	Solius	Fàbrica	28 d.
27	Campllong	Fàbrica	30 d.
28	Gaserans	Fàbrica	30 d.
29	Llambilles	Fàbrica	30 d.
30	Cladells	Clergue amb fàbrica (18 s. 8 d.)*	32 d.
31	Estanyol	Fàbrica	35 d.
32	Aiguaviva	Fàbrica	36 d.
33	Vallalta, St. Iscle de	Fàbrica	36 d.
34	Fogars	Fàbrica	40 d.
35	Romanyà	Fàbrica	42 d.
36	Hostalric	Fàbrica	48 d.
37	Vilobí	Sagristà amb la fàbrica	48 d.
38	Esparra, l'	Fàbrica	60 d.
39	Fornells	Fàbrica	60 d.
40	Pineda, St. Pere de	Fàbrica	60 d.
41	Pineda, Sta. Maria de	Fàbrica	60 d.
42	Riudellots de la Selva	Fàbrica	68 d.
43	Brunyola	Fàbrica	76 d.
44	Aro	Fàbrica i fàbrica de Sta. Maria d'Aro sufragània	60 d. i 18 d.
45	Arbúcies	Fàbrica	96 d.

<i>Núm.</i>	<i>Parròquia</i>	<i>Subjecte de la dècima</i>	<i>Quantitat</i>
46	Cassà de la Selva	Fàbrica	96 d.
47	Maçanet, St. Llorenç de	Fàbrica	96 d.
48	Vidreres	Fàbrica	96 d.
49	Maçanes	Fàbrica	120 d.
50	Riudarenes	Fàbrica	120 d.
51	Sils	Fàbrica	120 d.
52	Sta. Coloma de Farners	Fàbrica	120 d.
53	Vallcanera	Fàbrica	120 d.
54	Llagostera	Fàbrica	180 d.
55	Tordera	Diaconia amb fàbrica i sagristia	19 s.
56	Caldes	Fàbrica	246 d.
57	Reminyó	Clergue amb fàbrica	26 s.

Ø: obreria exempta de pagar la dècima; * La contribució del clergue i la fàbrica de Sant Miquel de Cladells a la dècima és de 18 s. 8 d, la qual cosa implica que si el còmput del valor del benefici del clergue és de 8 ll. i, segons el percentatge de la dècima, el clergue hauria de pagar 16 s., la diferència amb la xifra global —2 s. 8 d. o 32 d.— ha de correspondre a la quantitat de l'obreria.

Font: ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364).

Les capellanies dels ardiaconats de Girona i la Selva segons la dècima de 1364

<i>Titulars</i>	<i>Capellanies</i>
SEU DE GIRONA	
Bisbe de Girona	Paret Rufí (8 s.), Corçà (37 s.), la Pera (20 s.), Rupió (20 s.)
Cabiscol major	Terradelles (12 s.)
Sagristà segon	Verges (60 s.), Armentera (30 s.)
Ardiaca major	Ravós (15 s.), Albons (40 s.), Darnius (31 s.), Navata (25 s.), Palol de Revardit (20 s.), St. Sadurní (16 s.)
Ardiaca de Besalú	Bordils (60 s.), Maçanet de Cabrenys (55 s.), la Mota (2 s.), Terrades (60 s.), Beget (60 s.), Orfes (20 s.), St. Climent Sescebes (8 s.), Solans (7 s.), Vilaric (15 s.), Bolós (12 s.), Jafre (13 s.), Monells (6 s.), Galliners (10 s.), St. Cristòfor de les Planes (7 s.), Lliurona (13 s.)
Ardiaca de la Selva	Sta. Maria i St. Pere de Pineda (22 s.), Riudellots de la Creu (13 s.), Ollers (17 s.), Ullastret (36 s.), Far (16 s.), Vila-sacra (24 s.), Vilopriu (17 s.), Setcases (82 s. 6 d.), Castellar de la Selva (1 s. 6 d.)
Paborde de desembre	Agullana (40 s.), St. Llorenç de la Muga (30 s.), Serinyà (43 s.), Calonge (18 s.), Pelacals (25 s.), Maçanet de la Selva (40 s.), St. Esteve de Bas (40 s.)
Paborde de gener	Cursavell (13 s.), St. Feliu de la Garriga (24 s.), Surano (43 s.), Freixenet (10 s.)
Paborde de juliol	Bescanó-Ultramort-Bàscara-Dosquers-Crespia-Montfullà (45 s.), Vilacolum (2 s. 6 d.)

<i>Titulars</i>	<i>Capellanies</i>
Tresorer de la seu	Maià (20 s.), Sords (3 s. 6 d.), St. Iscle d'Empordà (14 s.)
Canonges i preveres de capítol	Adri-Cartellà (30 s.), Fitor (15 s.), Segueró (15 s. 6 d.), Viladasens (15 s. 6 d.), Cornellà (15 s.), Calabuig (8 s.), Tarabaus (9 s.), Begur (40 s.), Pedret (34 s.), Medinyà (10 s.), Queixàs (8 s.), Santa Pau (30 s.), Vidreres (17 s.), St. Pere des Puig (20 s.), Llagostera (50 s.), St. Martí Vell-Madremanya (100 s.), Palol d'Onyar (27 s.), St. Martí d'Arenys (12 s.), St. Vicenç de Camós (15 s.), Peralada (220 s.), (St. Julià del) Llor (20 s.), Argelaguer (15 s.), Caça de Pelràs (2 s. 6 d.), <i>Aguamillo</i> (6 s.), Fellines (13 s.), Vilamarí (13 s.), Riudarenes (10 s.), Lligordà (17 s.), St. Climent d'Amer (10 s. 6 d.), Peratallada (6 s. 6 d.), St. Gregori (20 s.), Llorà (15 s.), Vilamalla (19 s. 2 d.), Pals (30 s.), Caldes (12 s.), Vilanant (33 s.), Beuda (31 s.), Fontcoberta (20 s.), Falgons (1 s.)
Beneficiats de la seu	Empúries (34 s.), St. Jordi Desvalls (30 s.), Sta. Maria de Castellar (8 s.), Hortes (10 s.), Requesens (9 s.), Espinavessa (12 s.), Capmany (10 s.), Sobre-roca (8 s.), Toralles (12 s.), Granollers (6 s. 6 d.), Rocacorba (2 s.), St. Dalmai (2 d.), Pujarnol (6 s. 6 d.), Vilajoan (3 s.), <i>sinodo</i> de Franciac (22 s.), Brunyola (2 d. malla), Palau-sator (16 s.), Sta. Maria de la Tallada —a Verges— (...), St. Julià de Boadella (18 d.), Rabós (6 s.), la Pera (1 s.), Valveralla (6 s.), la Bisbal (20 s.), St. Esteve de Llèmena (8 s. 6 d.)
Obra de la seu	delme de St. Feliu de Boada (100 s.)
Ferial de la seu	delme de Fornells (120 s.)
SANT FELIU DE GIRONA	
Abat de Sant Feliu	Ordis (130 s.)
Capellà	St. Feliu de Girona (30 s.)
Paborde de setembre	Palafolls (60 s.)
Altres clergues	Hospital Nou (<i>victum</i>)
MONESTIRS	
St. Pere de Galligants	St. Nicolau (5 s.)
St. Daniel de Girona	St. Daniel (17 s.)
St. Martí Sacosta	St. Martí Sacosta (6 d.)
Sta. Maria d'Amer	St. Miquel d'Amer (42 s.)
St. Feliu de Guíxols	St. Feliu de Guíxols (30 s.)
Sense especificar	Borgonyà (18 s. 6 d.), Begudà (36 s.), St. Esteve de Guialbes (10 s.), Vilanna (10 s.), Saus (18 s.), Sallent (8 s.), Marenyà (10 s.), Vilaür (8 s. 4 d.), Vilafant (15 s.), les Encies (3 s.), Rocabrúna (10 s.), Sta. Llogaia del Terri (10 s.), Biure (2 s.), Pujals dels Pagesos (3 s.), St. Julià del Mont (18 d.), Vilavenut (10 s.), St. Aniol (12 s. 6 d.), Torroella de Fluvià (11 s.), Talaixà (4 s.), Martorell (2 d.), Gualta (7 s.), Vilanova (60 s.), St. Cebrià dels Alls (3 s.), Flaça (20 s.), Noves-Garriguella (35 s.), Fonelleres (80 s.), Llanars (80 s.), Cistella (24 s.), la Pinya (16 s.), Llers (55 s.), Llaneres (10 s.), St. Joan Sescrores (8 s.), Vilallonga (43 s.), Porqueres (35 s.), Molló (26 s.), Montagut (68 s.), Pau

<i>Titulars</i>	<i>Capellanies</i>
	(35 s.), Esponellà (4 s.), St. Pere Pescador (60 s.), Torroella de Montgrí (42 s.), Romanyà de la Selva (30 s.), Mieres (44 s.), Miànigues (6 s.), St. Cristòfor les Fonts (35 s.), Hortsavinyà (9 s.), Esponellà (15 s.), Canyà (16 s.), Vilademill (8 d.), Dalfià (9 s.), Gaüses (13 s.), Pontós (11 s.), St. Pere Sacosta (5 s.), Vilajuïga (10 s.), Vilademuls (7 s.), Sta. Cecília de Càrcer (2 s.), St. Feliu de Boada (50 s.)

Font: ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364).

3. EL REPARTIMENT DE LES TASQUES DELS CLERGUES PARROQUIALS DE QUART, LLAGOSTERA I PARET RUFI, 1308-1321

Pocs són els textos medievals que descriuen les obligacions concretes i específiques de cadascun dels clergues d’una parròquia. En la taula següent en comparem tres de diferents classificant les tasques que havien de fer els clergues que regien les parròquies de Quart, Llagostera i Paret Rufí. El primer recull la disputa entre el domer i el diaca de la parròquia de Santa Margarida de Quart, que es va resoldre l’any 1308 amb un arbitratge en què es van fixar, almenys, les obligacions d’un dels dos, el diaca. El segon text va ser redactat el 1317 a causa de la pèrdua d’un document més antic en el transcurs de la invasió francesa del 1285; s’hi especifiquen les tasques pròpies del claver de la parròquia de Llagostera. L’últim document és la sentència arbitral dictada l’any 1321 per un canonge de la seu gironina en el plet que enfrontava el domer i el diaca de Paret Rufí per diversos motius que s’hi especifiquen: el delme i la primícia d’unes terres del diaca, els enterraments dels albats, la celebració de les misses i els tocs de campanes.

<i>Tasques</i>	<i>Quart (1308)</i>	<i>Llagostera (1317)</i>	<i>Paret Rufí (1321)</i>
ADMINISTRACIÓ DELS SAGRAMENTS			
1. Bateig		Claver: bateja tots els nens, excepte els nascuts entre Pasqua i Pentecosta (ofrenes).	
2. Sepultura	Diaca: porta la creu dins i fora de l’església (ofrenes). Domer i diaca (obligacions per les misses <i>ratione defunctorum</i>).	Claver: porta la creu i segueix el domer arreu i al cementiri a l’anada i tornada (2 d., blat o 1 gallina) Claver: enterra els albats (ofrenes).	Domer: enterra els albats i ha de portar la creu (rep les ofrenes corresponents).
3. Matrimonis	Domer i diaca (<i>co-mestiones</i> per vetlles i núpcies).		

<i>Tasques</i>	<i>Quart (1308)</i>	<i>Llagostera (1317)</i>	<i>Paret Rufi (1321)</i>
MISSES I OFICIS			
4. M. de difunts i aniversaris	Diaca: missa d'aniversari per Bernat de Quart i porta candelles, hòsties i el vi.		Diaca: celebra tres misses per setmana durant l'Advent i la Quaresma per l'ànima d'en Amigaç, amb l'ajuda del domer. Diaca: celebra la missa d'aniversari per l'ànima de Bernarda de Domeny (rep 8 d. del domer).
5. M. de festius i diumenges	Domer: celebra les misses de diumenges, Nadal, St. Esteve, Circumcisió, Aparició, Sta. Margarida i altars de l'església, quatre festes de Sta. Maria i dels <i>signorum maiorum ad Deum pertinentibus</i>, la <i>feria secunda</i> després de Pasqua i de Pentecosta; el diaca hi llegeix l'Evangeli Domer: celebra la missa de Divendres Sant; el diaca diu "<i>flectamus genua</i>" Domer: celebra la missa de Dissabte Sant; el diaca beneix el ciri pasqual i diu "<i>Ite missa est</i>".	Claver: llegeix la 9^a lectura de la missa dels diumenges i festius i ajuda el prevere que celebra la missa matutina d'aquests dies. Claver: llegeix "<i>Cum venis Lazari</i>" a la missa matutina de Nadal i Pasqua, dia de Cendra i l'endemà de Tots Sants. Claver: llegeix l'evangeli "<i>In principio erat verbum</i>" de la missa major de diumenge des de Pasqua a St. Miquel. Claver: llegeix la passió "<i>Et flectamus genua</i>" el dia de Divendres Sant. Claver: llegeix l'evangeli el dia de la vetlla de Pasqua. Sagristà: llegeix la passió del Ram.	Domer: celebra les misses a l'església, ajudat pel diaca (que rep 1/3 de les oblacions i deixes fetes encara que fossin per sota de 5 s.).
6. M. de <i>diebus ferialibus</i>	Domer: celebra la missa major a l' <i>hora solis orientis</i> com els domers veïns.	Domers: llegeixen la passió el Dimarts i Dimecres de Setmana Santa. Domers: celebren la missa major dels festius amb ajuda del claver. Claver: llegeix l'evangeli de la missa major Domers: celebren la missa major dels dies ferials amb ajuda del claver i del diaca a l'altar.	

<i>Tasques</i>	<i>Quart (1308)</i>	<i>Llagostera (1317)</i>	<i>Paret Rufi (1321)</i>
7. Oficis divins	Domer i diaca: celebren els oficis <i>in coro</i> de l'església i que <i>surgant ad matutinos</i> .		
8. Altres	Diaca: llegeix l'evangelí de St. Joan per costum de la parròquia.	Claver: porta el ciri a la processó.	
TASQUES PREPARATÒRIES PER AL CULTE			
9. Vi, aigua i hòsties	Diaca: porta el vi i l'aigua (ho paga l'obra parroquial) Domer i diaca: fan les hòsties plegats (les paga el domer).	Sagristà i claver: fan les sagrades formes quan sigui necessari. Claver: cada dia ha de portar vi i aigua (el vi el paga l'obra).	
10. Encens, brases i vestits		Claver: prepara les brases, l'encens i la capa per a les misses. Claver: prepara les brases per les vespres, segones vespres i laudes, i només als laudes dels diumenges. Claver: desplega els vestits del domer que celebra la missa major i els plega amb el domer.	
11. Cura de l'església	Domer i diaca: preparen junts l'església Diaca: neteja el temple (<i>meritum</i> de les oblacions comunes).	Sagristà i claver: preparen l'església i l'altar; despleguen, pleguen i estenen els vels de l'església. Claver: neteja l'església i les parets en les festivitats; els dissabtes després de vespres neteja els paviments dels altars i examina les creus.	
12. Llor i palma	Diaca: porta el llor i la palma (el domer li dóna dues oblacions).		
13. Llums i candeles	Diaca: porta la candelera per la candelera (li dóna el domer) Domer: prepara el llum per la festa de	Claver: cada dia encén les llànties (mitja copa d'oli que paga el sagristà o 12 d. de les almoines).	Diaca: s'encarrega de portar les candeles a les misses per l'ànima d'en Amigaç de Calonge.

Tasques	Quart (1308)	Llagostera (1317)	Paret Rufí (1321)
	Sta. Margarida (el domer li dóna 12 d. i un llum) Domer: encén totes les llànties (rep el <i>meritum consuetum</i>).		
TOCS DE CAMPANES			
14. Diaris	Diaca: ha de tocar les campanes a totes les hores acostumades.	Claver: toca a matines, vespres i laudes, a missa major i a tempesta a l'estiu, tant a la Quaresma com durant tot l'any. Claver: toca la campanada matinal abans que els clergues vagin a matines des de St. Miquel a Quaresma excepte els festius.	Diaca: toca les campanes cada dia a les laudes i a totes hores del dia, en cas de trons i tempestes de dia, al vespre per saludar la Verge Maria i lligar i relligar les cordes. Domer: com que té les claus, ha de tocar les campanes de nit fins al matí i les laudes i en cas de tempestes i trons de nit.
15. Festius	Domer i diaca: cadascú toca una campana a totes les hores de les 5 festes principals.		
16. Altres tocs	Claver: fa els primers tocs de campanes per qualsevol difunt.		
ALTRES			
17. Clau de l'església	Diaca: té la clau dia i nit.		Domer: té la clau de l'església.
18. Sínode	Domer: hi va cada any; el diaca l'acompanya i rep 4 d. de l'obra parroquial pel <i>crisma</i> .	Claver: porta el crisma el Dijous Sant de Pasqua (12 d. pagats per l'obra).	
19. Salpàs		Domer: reparteix el salpàs el matí dels diumenges i dies acostumats per l'església, amb ajuda del claver.	
20. Absències		Claver: ocupa el lloc dels quatre domers si han d'anar a Girona, estan malalts o de viatge durant un mes si cal (part de les ofrenes	Domer: en cas d'absència del diaca, ha de tocar les campanes a totes les hores i lligar i relligar les cordes.

<i>Tasques</i>	<i>Quart (1308)</i>	<i>Llagostera (1317)</i>	<i>Paret Rufi (1321)</i>
		donades a la missa per al domer, deixes dels feligresos difunts i dels convits dels casaments).	

Font: ADG, Cúria, Testaments i Causes Pies, pergamí núm. 35 (1308.04.22); AMLL, Col·lecció Ajuntament de Llagostera, s. núm. (1317.10.13); ADG, Notaria, vol. G-3, f. 44v-47r (1321.01.20); cf. documents 10 i 15; MALLORQUÍ, "Parròquia...", p. 390-393.

4. LES ACTIVITATS DELS CLERGUES DE CRUÏLLES I MONELLS, 1302-1333

Els registres més antics de les notaries de Cruïlles i de Monells contenen un munt de notícies sobre les diverses activitats en què participaven els clergues d'ambdues parròquies, activitats que no solen tenir res a veure amb les tasques pròpies dels seus beneficis eclesiàstics: la cura d'ànimes, els serveis i oficis religiosos, l'administració d'almoines, etc.

<i>Clergues</i>	<i>Activitats en què participaven</i>
CRUÏLLES (1302-1304)	
Ramon Torró, clergue de Cruïlles (...1302...)	
Ha de rebre: 200 mitgeres de forment (1302.05.16?), 600 s. (1302.07.29) i 250 s. (1302.08?13) a càrrec del prior de Sant Miquel; 200 s. (1302.07.30) a càrrec del sagristà i l'infermer de Sant Miquel de Cruïlles	
Guerau Bonanat, clergue de Santa Eulàlia de Cruïlles —i germà del monestir de Sant Miquel de Cruïlles— (...1302-1304...)	
Arrendament: lluminària i ciris de l'altar de St. Bartomeu per 50 s. (1303.04.25)	
Fidejussor: dot (1302.11.04)	
Ha de rebre: 28 s. a càrrec del prior de Sant Miquel (1304.01.10)	
Préstecs: 52 s. (1303.05.02), 76 s. (1303.05.02)	
Provisió a càrrec del monestir de Sant Miquel (1304.02.22)	
Bernat de Viladavall, clergue del monestir de Sant Miquel de Cruïlles (...1302-1304...)	
Fidejussor: dot (1302.11.04).	
Préstec: 600 s. (1302.11.04).	
Testimoni (1302.05.16?, 1302.07.29, 1302.08?.13, 1303.04.01, 1303.04.25, 1303.06.14, 1303.06.23, 1303.10.24, 1304.01.11).	
Berenguer Berard, clergue del monestir de Sant Miquel de Cruïlles (...1303...)	
Testimoni (1303.04.01, 1303.04.25, 1303.10.24).	
Venda: feixa de terra per 100 s. (1303.05.25), feixa de terra per 100 s. (1303.09.20)	
Pere de Pedró, clergue de Santa Eulàlia de Cruïlles (...1304...)	
Provisió a càrrec del monestir de Sant Miquel (1304.02.22)	

<i>Clergues</i>	<i>Activitats en què participaven</i>
MONELLS (1332-1333)	
Arnau Cassà, clergue de Monells, establert en el benefici instituït per Ermessenda de Pontós a l'església de Monells (...1316-1317...)	
Testimoni (1316.10.25 ab., 1317.01.26, 1317.02.12, 1317.03.07)	
Altres: nomena procuradors per rebre les rendes del benefici establert per Ermessenda de Pontós (1317.03.07); rep la promesa de Guillem des Pedró sagristà de la Pera que, en cas que no es realitzés la permuta de beneficis entre aquest i Pere Ferrer clergue de Porto-Pi, li restituïria totes les despeses i missions fetes (1317.02.19)	
Ramon de Bellvilar, clergue i capellà de la capella del castell de Monells (...1316-1317...)	
Procurador d'Arnau Cassà per rebre les rendes del benefici establert per Ermessenda de Pontós (1317.03.07)	
Testimoni (1317.03.01)	
Signatura, en tant que senyor, per l'hipoteca d'uns béns (1316.11.18).	
Altres: Ramon Vermell, clergue de Monells, vol permutar, per la seva indecència a l'hora d'exercir la cura d'ànimes com a domer i sagristà de Monells, aquest benefici amb el de la capella del castell de Monells (1317.05.01)	
Ramon Vermell, clergue de Monells, ...1316-1317...	
Deute: 77 s. per raó d'un lloguer (1317.01.26); 200 s. per injúries (1317.04.04)	
Establiment: hort a l'horta de Ponç de Vallfruguera que va ser donat per Pere de Gualta a la seva vídua (1316.03.01)	
Testimoni (1316.11.25, 1316.12.02)	
Altres: reconeix que els domers havien rebut les lluminàries, la cera i els diners, donats a l'altar de Santa Maria, a canvi d'una lliura de cera candelada al sagristà de Monells per la festa de l'Assumpció (1317.01.26); decideix permutar el benefici de la doma i sagristia de Monells, amb cura d'ànimes, amb el de Ramon de Bellvilar, clergue de la capella del castell, i nomena procurador per acudir al bisbe i renunciar en nom seu (1317.05.01)	
Berenguer Martí, clergue i diaca de l'església de Monells (...1316-1317...)	
Testimoni (1316.11.25, 1317.02.07, 1317.04.22)	
Altres: nomena procurador seu el seu germà Salvador Martí de Monells per renunciar, a la cúria romana, al seu benefici a l'església de Monells i acceptar-ne qualsevol amb cura d'ànimes o sense (1317.07.20)	
Ramon Miró, clergue i domer de St. Genís de Monells (...1316-1333...)	
Deute: 113 s. (1316.12.02), 117 s. (1324.02.16), 40 s. (1324.02.17), 90 s. (1332.05.28)	
Fill il·legítim: <i>Raimundus spurius filius Raimundi Mironi de Monellis clericus</i> signa com a testimoni (1316.10.27)	
Procurador de Ramon Vermell, clergue de Monells per acudir al bisbe de Girona i renunciar a la cura d'ànimes i a la doma i sagristia de Sant Genís de Monells (1317.05.01)	
Sotsestabliment: trilla (1332.05.29)	
Testimoni (1316.10.29, 1316.11.16, 1317.01.09, 1317.01.22, 1317.01.26, 1317.02.12, 1317.03.05, 1317.04.22, 1330.03.23, 1332.11.10, 1332.11.26, 1333.01.11)	
Altres: rep el reconeixement de Ramon Vermell, clergue, que els domers havien rebut les lluminàries, la cera i els diners de l'altar de Santa Maria a canvi d'una lliura de cera (1317.01.26); Absol, juntament amb altres persones de Monells, el noble Ramon d'Empúries dels deutes per raó del pa, vi, carn i lloguer d'animals, després d'haver	

<i>Clergues</i>	<i>Activitats en què participaven</i>
	rebut 48 sous i 8 diners (1324.02.28); promet donar els raïms al sagristà a canvi del menjar o 6 d. per dia (1332.08.06), rep el beneficiat de la capella de St. Jaume (1333.07.29), consell al sagristà en una venda (1333.03.09), asserviment d'un home com a rector de l'altar de Sta. Maria de Monells (1333.05.26)
Guillem Isarn, clergue, obtentor del benefici establert per Ermessenda de Pontós a l'altar de Sta. Maria de l'església de St. Genís de Monells (...1324-1333...)	
	Comanda: 1 vaca i 2 vedelles (1333.01.09), 1 vaca i 2 vedells (1333.01.09) Compra: unes terres sota el domini de la pabordia de maig de la seu i de l'almoïna per 600 s. (1330.08.07 abans) Préstec: 50 s. (1324.03.12), 29 s. (1324.03.26), 23 ll. i 9 s. (1332.05...), 23 ll. i 9 s. (1332.07.12), 40 s. (1332.11.12), 60 s. (1332.11.17), 20 s. (1333.02.20) Testimoni (1324.02.26, 1324.03.26, 1324.04.09, 1324.04.25, 1330.08.07, 1332.07.16, 1332.10.24, 1332.11.10, 1333.01.26, 1333.03.09, 1333.04.17) Altres: aprovació d'un establiment (1332.07.12)
Berenguer de Parets, clergue i sagristà de St. Genís de Monells (...1332-1333...)	
	Àpoca: 200 s. (1333.04.06) Arrendament: sòtol dins la vila de Monells per tenir una taula (1333.05.27) Compra: tina per 70 s. (1333.08.08) Ha de rebre: 450 s. a càrrec dels possessors del molí (1333.04.06) Préstec: 200 s. (1333.04.06) Venda: hort per ... (1332.10.03), cens de 9 mitgeres d'ordi al molí de Fontanella (1333.03.09) Altres: promesa de donar menjar o 6 d. per dia al domer (1332.08.06), redempció d'una dona per no haver trobat l'hereu del senyor (1332.11.26), promesa de garantir una venda (1333.03.13)
Guillem Ponç, clergue establert al benefici de l'altar de St. Jaume de la capella del castell de Monells (...1332-1333...)	
	Altres: presentació de la carta del nomenament (1332.07.29); Guillem de Palamós de Monells li signa el complement que li fa per raó de l'empara dels raïms de la vinya seva (1333.09.22)

5. EL CAPBREU DEL BLAT DE L'OLI DE L'OBRA DE SANT MARTÍ VELL, 1364-1380

De la parròquia de Sant Martí Vell es conserva un capbreu de l'obreria parroquial que recull quaranta-vuit declaracions dels anys 1364-1368 i, a continuació, vint-i-tres més del 1380 en concepte del "bladum olei". En la taula següent resumim les informacions que hi figuren, distingint les declaracions del 1380, en cursiva, de les anteriors. En alguns casos les hem pogut relacionar amb les dels primers anys. A més de consignar el pagament, també separem els habitants de masos i bordes —trenta-cinc persones— dels homes i dones joves que probablement residien a la cellera de Sant Martí Vell —vint-i-set homes, dos homes més que tenien masos, potser perquè els havien incorporat després dels daltabaixos demogràfics posteriors al 1348, i quatre dones.

Núm.	Nom	Habitatge	Quantitats pagades
MASOS I BORDES			
1	Pere de Llac	Mas d'en Llac	1 mitgera de blat, m. Monells
69	Pere de Llac	Mas Feliu	1 mitgera de blat, m. Monells
		Borda de Casadevall de Llac	1 quartera de blat, m. Monells
3	Berenguer Marcó	Mas Marcó	1 mitgera de blat, m. Monells
4	Pere Pere	Mas Pere	1 mitgera de blat, m. Monells
5	Bernat Berenguer	Mas sa Serra	1 mitgera de blat, m. Monells
56	Bernat Llorenç		
6	Bernat de Geronella	Mas Geronella	1 mitgera de blat, m. Monells
7	Francesc de Valldemià	Mas Valldemià	1 mitgera de blat, m. Monells
		Borda Martí	1 quartera de blat, m. Monells
9	Bernat Tallada	Borda Aliarts	1 quartera de blat, m. Monells
10	Arnau Pasqual àlies	Borda Pasqual de	1 quartera de blat, m. Monells
70	Jordi	Palol	
	Berenguer Torra		
13	Arnau Jordi	Mas d'en Jordi	1 mitgera de blat, m. Monells
		Borda des Güell	1 quartera de blat, m. Monells
17	Ramon de Torre de	Mas de Torre	1 mitgera de blat, m. Monells
70	Palol		
	Berenguer Torra		
18	Bernat Roca de Vilossa	Mas d'en Roca	1 mitgera de blat, m. Monells
22	Pere de Casadavall de Ginestet	Mas de Casadavall	1 mitgera de blat, m. Monells
27	Margarita, filla i hereva de Guillem Jofre difunt de Gal·liça	Mas Jofre	1 mitgera de blat, m. Monells
32	Guillem Ginesta, pare i administrador de la seva filla Brunissenda	Mas de Puig-sec	1 mitgera de blat, m. Monells
57	Francesc Banyes, clergue obtentor del benefici instituit per ... de Ginestet donzell		
35	Jaume Pasqual de (Palol)	Borda Pasqual	1 quartera de blat, m. Monells
36	Guillem de Matamala	Borda Ferrera	1 quartera de blat, m. Monells
37	Andreu Batlle de Ginestet	Mas d'en Roca de Ginestet	1 mitgera de blat, m. Monells
38	Guillem Banyes	Mas Banyes	1 mitgera i ½ quartera de blat, m. Monells
39	Ponç Blanc	Borda d'en Marimon Sala	1 quartera de blat, m. Monells
42	Ramon Esteve	Borda d'en Domènec	1 quartera de blat, m. Monells
56	Bernat Llorenç	de Ginestet	
44	Guillem de Vilar	Borda des Vilar	1 quartera de blat, m. Monells

Núm.	Nom	Habitatge	Quantitats pagades
46	Francesc de Casada-mont de Llac	Mas de Casadamont Borda des Portell	1 mitgera de blat, m. Monells 1 quartera de blat, m. Monells
49	Bartomeu Genesta	Mas de Vallmanya	1 quartera de blat, m. Monells
50	Arnau Pasqual	Borda Matfresa	1 quartera de blat, m. Monells
56	Bernat Llorenç	Borda d'en Carbonell	1 quartera de blat, m. Monells
59	Berenguer de Noves, senyor (útil) del mas Noves	Mas d'en Noves	1 mitgera de blat, m. Monells
60	Alamanda, filla i hereva de Guillem de Vilossa difunt	Mas Vilossa	1 mitgera i ½ quartera de blat, m. Monells
61	Cristina de Vilar, senyora útil del mas Vilar	Borda Vilara	1 mitgera i ½ quartera de blat, m. Monells
62	Bernat Mir, senyor útil del mas Mir	Mas Mir	1 mitgera de blat, m. Monells
63	Vicença de Pertús, senyora útil del mas de Pertús	Mas Pertús	1 mitgera de blat, m. Monells
64	Guillem Batlle	Mas Batlle	1 mitgera de blat, m. Monells
65	Guillem Martí, senyor útil del mas Martí	Mas Martí Borda Barc...	1 mitgera i ½ quartera de blat, m. Monells 1 quartera de blat, m. Monells
67	Berenguer de Terrades, donzell domiciliat al lloc de Ginestet	Alberg de Ginestet Masada Bat... Mas...	3 quarteres de blat 1 mitgera de blat 1 mitgera de blat
68	Arnau Dalmau de Vilossa	Mas d'en Dalmau Mas Gorin Borda Feliua	1 mitgera de blat, m. Monells 1 mitgera de blat, m. Monells 1 quartera de blat, m. Monells
71	Jaume Sastre	Mas Riera Borda Salvador	1 mitgera de blat, m. Monells 1 quartera de blat, m. Monells
HOMES I DONES JOVES			
2	Bernat Martí de Ginestet	Home jove	1 quartera de blat, m. Monells
8	Ferrer Salvador	Home jove	½ quartera de blat, m. Girona
11	Pere Ramon	Home Jove	3 d. barc.
12	Berenguer Jofre	Home Jove	3 d. barc.
14	Pere Ponç	Home jove Mas de Serra	1 quartera de blat, m. Monells 1 mitgera de blat, m. Monells
15	Bernat des Castellar	Home jove	½ quartera de blat, m. Girona
16	Ramon Vidal	Home Jove	3 d. barc.
19	Berenguer Brauget	Home jove	3 d. barc.
20	Guillem Verger	Home jove	3 d. barc.
21	Pere Abril	Home jove	3 d. barc.
23	Bernat Ralló	Home jove	4 d. barc.
24	Cília, filla de Bernat Teixidor, difunt, i vídua de Pere Xiberta	Dona jova	½ quartera de blat, m. Monells

<i>Núm.</i>	<i>Nom</i>	<i>Habitatge</i>	<i>Quantitats pagades</i>
25	Berenguera, vídua de Bartomeu Rupidell	Dona jova	3 d. barc.
26	Berenguera, muller de Joan Sabater	Dona jova	3 d. barc.
28	Ramon Esteve, menor de dies	Home jove	6 d. barc.
29	Guillem de Mallorques	Home jove	3 d. barc.
30	Guillema, filla de Guillem de Busquets difunt	Dona jova	3 d. barc.
31	Guillem Berenguer menor de dies	Home jove	4 d. barc.
33	Pere Resclosa àlies Tallada de (...)	Home jove	6 d. barc.
34	Berenguer de Puig-sec	Home jove	3 d. barc.
40	Bartomeu Vilar vanoer	Home jove	3 d. barc.
41	Francesc Resclosa	Home jove	3 d. barc.
43	Berenguer de Busquets	Home jove	3 d. barc.
45	Guillem Mir	Home jove	3 d. barc.
47	Bernat Rocó	Home jove	½ quartera de blat, m. Monells
48	Bernat Cortada	Home jove	3 d. barc.
52	<i>Francesc Teixidor</i>	<i>Home jove</i>	<i>½ quartera de blat, m. Monells</i>
53	<i>Jaume Sastre</i>	<i>Home jove</i>	<i>3 quarteres d'ordi, m. Monells</i>
55	<i>Ramon Vaquerí</i>	<i>Home jove</i>	<i>½ quartera (de blat), m. Monells</i>
58	<i>Guillem Berenguer, major de dies</i>	<i>Home jove</i>	<i>1 quartera de blat, m. Monells</i>
71	<i>Jaume Sastre</i>	<i>Mas Sastre, com a home jove</i>	<i>3 quarteres d'ordi, m. Monells</i>
TERRES			
51	<i>Bernat Gaufred, fill de Francesc Gaufred difunt</i>	<i>Peça de terra i vinya (2 vessanes) a Balària; home jove</i>	<i>6 d. barc.</i>
54	<i>Ramon Esteve, major de dies</i>	<i>Quadre de terra (1 vessana) a Monar</i>	<i>Tasca</i>
66	<i>Margarita, muller de Pere Martí</i>	<i>Feixa de terra a Puig de Bornà</i>	<i>2 d. barc.</i>
56	<i>Bernat Llorenç</i>	<i>Saió de terra (2 saions) a Puig Coniller</i>	<i>Tasca i ½ quartera de blat, m. Monells</i>

Font: AHG, Notarial, Resta del districte de la Bisbal, vol. 9, f. 1r-32v.

DOCUMENTS

1

1290, agost, 23

Còpia d'ordinació episcopal de 23 d'agost de 1290, per la qual el bisbe, practica la visita pastoral a Celrà, resol la controvèrsia entre Ferrer de Vall, sagristà, i Ramon de Galià, domer de Juià i Ramon Ferran, donat de Sant Joan de l'Erm, i mana que els donats de l'ermita assisteixin a missa en certes festes a la parròquia, de la qual precisa altres drets.

Original: ADG, Lletres, vol. U-1, f. 7r-v.

[Translatum]

Cum esset controuersia diucius agitata inter clericos Sancti Petri de Juylano, ex una parte, et donatum capelle Sancti Johannis de Heremo in dicta parrochia constitute, racione juris parrochialis quod dicti clerici dicebant se habere debere tam in dicta capella quam in donato et familia loci predicti, tandem cum dictus Bernardus, Dei gratia episcopus Gerundensis, esset in parrochia Sancti Felicis de Cilrano causa uisitacionis faciende et sui debiti officii exequendi, Ferrarius de Valle, sacrista, et Raymundus Galia, ebdomedarius ecclesie Sancti Petri de Juylano, presente Raymundo Ferrandi, donato dicte capelle, eandem questionem exposuerunt coram domino episcopo supradicto. Qui iamdictus dominus episcopus, longo tractatu habito inter eos, de uoluntate eorundem, fecit ordinacionem perpetuam in hunc modum, dicens et ordinans quod donatum Sancti Johannis de Heremo qui nunc est uel qui pro tempore fuerit ueniat in quinque festiuitatibus anni, scilicet in festo Paschatis, Pentechostes, Sancti Petri de junio et Omnium Sanctorum ac Natiuitatis Domini ad matricem ecclesiam Sancti Petri

de Juyano et ibi audiat missam et offerat unam candelam et unam oblacionem panis quarum quolibet ualeat ·I· denarium.

Item ordinauit predictus dominus episcopus quod donati et donate predictae capelle spelianur in cimiterio Sancti Petri de Juyano nisi dominus episcopus Gerundensis concesserit dicte capelle cimiterium in loco predicto et eundem ibidem duxit consecrandum et, tunc temporis, sepeliantur dicti donati et donate in predicto cimiterio sine impedimento clericorum qui pro tempore fuerint in dicta ecclesia de Juyano.

Veruntamen dixit et ordinauit iam dictus dominus episcopus quod predicti donati et donate faciant lexiam clericis ecclesie de Juyano prout moris [...] est in dicta ecclesia et parrochia de Juyano.

Item uoluit et ordinauit predictus dominus episcopus quod dictus donatus qui nunc est et pro tempore fuerint donet quolibet anno sacriste predictae ecclesie de Juyano in festo Natalis Domini ·X· denarios et ebdomedarium ·vi· denarios et clauigerio ·III^{or}· et dictus sacrista et alii clerici ministrent sacramenta ecclesiastica dicto donato et familie eiusdem ut in dicta ecclesia est fieri consuetum.

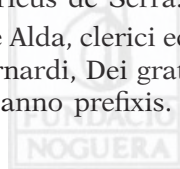
Item uoluit et mandauit et etiam ordinauit predictus dominus episcopus quod in festo Beati Johannis Euangeliste et beati Johannis Baptiste dicti clerici veniant ad ecclesiam Sancti Johannis de Heremo et ibi celebrent diuinum officium et dictus donatus donet cuilibet clericorum predictae ecclesie Sancti Petri in quolibet de predictis festis ·XII· denarios et quod dicti clerici nichil in candelis et aliis oblacionibus et obuencionibus que obuerint et ad dictum locum aportabuntur causa deuocionis a fidelibus christianis recipiant, sed totum sit ad seruicium et utilitatem ecclesie seu capelle Sancti Johannis predicti.

Item dixit et ordinauit quod si dictus donatus uel aliqui qui pro tempore fuerint uoluerint ibidem missas facere celebrari quod hoc faciant fieri a clericis predictae ecclesie de Juyano, dum tamen ipsi hoc benigne facere uoluerint, et pro labore satis[fiat] predictis clericis a donato superius memorato.

Actum est hoc ·X· kalendas septembris, anno Domini ·M^o·CC^o·XC^o·.

Signum predictorum clericorum qui hoc firmamus. Signum Raimundi Ferrandi, donati predictae capelle, qui hoc firmo pariter atque laudo. Testes huius rei sunt venerabile Arnaldus de Juuiniano, archidiaconi de Rogacionibus, et Raimundus de Stagno, capellanus domini episcopi, et Guillelmus, clericus de Serra.

Signum mei Mathei de Alda, clerici ecclesie Gerundensis et notarii reuerendi patris domini Bernardi, Dei gratia Gerundensis episcopi, qui hoc scripsi et clausi die et anno prefixis.

1295...

Fragment de la visita pastoral a l'església parroquial de Sords, de la qual es conserven algunes declaracions dels parroquians.

Original: ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 2.a., f. 1r-2v.

[...] sunt fontes babtis[males] in ecclesia. Item dixit quod est fama publica in [...] quod [ipse] Berengarius carnaliter cog[nouit] Guillel-mam, mulierem parrochianam ecclesie de Surdis, et credit quod est fama quod procreauerit ex ea [-III^{or.}] filios, quorum minor habet plus quam ·XII· annos. Postmodum interrogatus, dixit quod ipse Berengarius carnaliter cognouit dictam mulierem et credit quod ex ea procreauit dictos ·III^{or.} filios. Item dixit quod est fama quod prouidit dicte mu-lieri in uictu. Item, [postmodum interrogatus], dixit quod prouidit ei in uictu, non tamen [in uestitu nec conductu domorum nec] de bonis ecclesiasticis, set de patrimonio. Item dixit quod Raymundus de Gal-linariis est diffamatus quod carnaliter cognouit Raymundam Pericham eiusdem parrochie. Item dixit quod Castilio Ortalani, parrochianus, est publice infamatus quod [in ecclesia de Surdis percussit et ...] publice Petrum de Villarasa presbiterum ecclesie de Surdis. Item dixit quod dictus Castilio per ipsum Berengarium fuit publice denunciatus <et> excommunicatus quia percuserrat dictum Petrum presbiterum. Item dixit quod predictus Castilio tres anni sunt elapsi fuit publice denunciatus <et> excommunicatus ex causa predicta. Super pluribus aliis uisitacionis officium tangentibus interrogatus dixit se nichil scire.

Berengarius de Ilia, Berengarius de Cresollo et Bernardus de Po-diata, parrochiani, sub fide et legalitate sua interrogati, dixerunt quod Guillelmus Garli, ebdomedarius dicte ecclesie, non fecit residenciam in [ipsa] ecclesia duo anni sunt elapsi. Super pluribus aliis uisitacionis officium tangentibus interrogati dixerunt se nichil scire.

Postmodum, eadem die prefatus episcopus ad se [uoca]uit pre-dictum Berengarium, clericum, et interrogatus per dictum episcopum si postquam prouidit dicte [Guillelme] mulieri in uictu, non tamen in uestitu nec in conductu domorum ut superius dixit, celebrauit missam uel alias administrauit in suo officio sicut [...] et dixit quod non. Item, interrogatus, dixit quod postquam prouidit in uictu dicte mulieri in infirmitate constitutus fuit absolutus generaliter ab omnibus sententiis excommunicacionis suspensionis et interdicti.

Eadem die dominus episcopus uocauit ad se Castilionem Ortolani, parrochianum, et interrogatus sub fide et legalitate sua, dixit quod est fama [in parrochia de Surdis] quod ipse per uim [intus] in ecclesia

de Surdis [per uestes] traxit per uim Petrum de Villarasa presbiterum uolens ipsum inde abstrahere uiolenter. Postmodum, interrogatus de ueritate, dixit quod est uerum quod ipse per uim intus in ecclesia de Surdis per uestes traxit per uim Petrum de Villa predictum uolens ipsum inde abstrahere uiolenter. Item dixit quod ·VIII· anni sunt elapsi quod predicta comisit et quod de predictis non fuit absolutus.

Cetrum recept[um] predictis predictorum cum idem dominus episcopus propter occupatorum negotiorum iminencium ulterius [in premissis] procedere non posset ipsa die supersedere disposuit in eisdem tamen cum expedire uiderit processurus.

3

1295, octubre, 20

Lletra del bisbe Bernat de Vilamarí al papa Bonifaci VIII. En la visita a les esglésies de Miànegues i Guèmol, en data de 26 de setembre de 1296, l'abat Arnau de Banyoles apel·là a la seu apostòlica que la visita pastoral era contrària als privilegis papals del monestir. Atès que el bisbe predecessor les visità i són completament parroquials, el bisbe no accedeix a l'apel·lació.

Original: ADG, Lletres, vol. U-1, full solt cosit al f. 24v.

[Forma apostolorum abbatis de Balneolis]

Sanctissimo in Christo Patri ac Domino domino Bonifacio, diuina prouidencia sacrosancte Romane Ecclesiae summo pontifici, Bernardus, miseracione diuina Gerundensis episcopulis pedum oscula beatorum. Cum ex officii nostri debito ad ecclesias de Milleanicis et de Agamillo in nostra sitas diocesis accessissemus in eisdem uisitacionis officium impensuri, venerabilis frater Arnaldus, Dei gratia abbas monasterii Sancti Stephani de Balneolis dicte nostre diocesis, nobis in ecclesia de Agamillo predicta ipsum officium exercentibus quandam scripturam quam appellacionem asseruit obtulit sub hac forma:

Cum appellacionis remedium grauatis contra iusticiam et qui grauari se timent probabiliter sit concessum, idcirco nos frater Arnallus, abbas, et conuentus monasterii Sancti Stephani de Balneolis, sencientes nos et nostrum monasterium et capellas nostras de Milleanicis et de Agamillo et eorum rectores contra iusticiam grauatos et probabiliter timentes nos et dictum monasterium contra iusticiam in futurum grauari a uobis reuerendo patre in Christo domino Bernardo, Dei gratia episcopo Gerundensi, a uobis et uestra audientia et processu facto et faciendo, ad sedem

apostolicam in hiis scripsit appellamus et instanter apostolos pecimus nobis dari et eosdem petentes iterum ac pluries instanter nobis tradi, ponimus nos et nostrum monasterium et clericos siue rectores dictarum capellarum nostrarum, scilicet Sancti Romani de Milleanicis et Sancti Petri de Agamillo, et ipsas capellas et omnia bona dicti monasterii et ipsorum clericorum siue rectorum et capellarum sub proteccionem et defensione sedis eiusdem causas grauaminum nobis et dicto monasterio et prefatis clericis siue rectoribus dictarum capellarum illatas inferius exprimentes.

Primo grauastis contra iusticiam nos et dictum monasterium ac prefatos rectores dictarum capellarum vos reuerende patre, quia cum predictum monasterium et abbates et conuentus qui pro tempore fuerunt in eo possederint et nos nunc possideamus ex priuilegiis Romanorum pontificum pleno iure predictas capellas et earum rectores, vos per uestras litteras significaueritis predictis rectoribus ·viI· kalendas octobris, anno infrascripto, quod uos sequenti proxime die uisitareis predictas capellas et in eis uisitacionis officium exerceretis cum in eisdem uisitare non debeatis nec uisitacionis officium exercere.

Item mandastis eisdem rectoribus per easdem litteras contra iusticiam quod ipsi congregarent siue uocarent populum dictarum capellarum ad dictas capellas quod facere non debent.

Item mandastis per easdem litteras dictis rectoribus contra iusticiam quod [in] ipsa die qua facturos uos predicta dicebatis pararent uobis et familie uestre refectionem siue procuratorem quod facere non debent cum in dictis capellis ut dictum est uisitare minime debeatis.

Item cum nos per venerabilem fratrem nostrum Petrum de Martinis, monachum et sacristam nostri monasterii, supplicauerimus uobis et rogauerimus uos quod a predictis que in periudicium nostrum et dicti monasterii ac rectorum predictorum facere uolebatis cessare dignaremur uel saltem supersedere ad tempus ut nos interim faceremus uos ceretos de iure nostro et dicti monasterii, respondistis et comunicatus fuistis quod sequenti mane essetis in dicta capella Sancti Romani de Milleanicis et uisitacionis officium exerceretis ibidem.

Item quia post hec uenistis personaliter ad capellas predictas facturus et completurus predicta.

Facta fuit hec appellacio ·vIo· kalendas octobris, anno Domini ·M^o·CC^o·XC^o· quinto, et etiam presentata per dictum dominum abbatem dicto domino episcopo in ecclesia Sancti Petri de Agamillo, presentibus testibus.

Nos autem, [ueritate comparta considerantes dictas ecclesias suis certis terminis siue locis limitatas seu distinctas esse a ceteris parrochiis conuicinis ac infra dictos terminos habitantes recipere et easdem clericos earum in ipsis ministrare baptismum, penitentiam, uaticum ac alia

oportuna ecclesiastica sacramenta ipsasque ecclesias in diocesis nostra sitas et nostrum proximum predecessorem in eis libere uisitare, cum ex hiis constet, prefatas ecclesias non esse capellas sed parrochiales ac nobis de jure comuni subiectas, nosque in possessione quieta de easdem libere uisitandi ex quo nobis ibidem uisitantibus est de jure debita procuracio consequenter et nulla nobis priuilegia super hiis Romanorum pontificium in contrarium sicut ostensa appellacionem premissa et causas immouerimus occasiones in ea contentas reputauimus friuolas et inanes, propter que ac ne uisitacionis officium frustratorem deluditur dicte appellacioni non duximus defferendum].^a

Immo ea non obstante jure nostro uisitando dictas ecclesias usum, quia uero dictus abbas instanter a nobis apostolos postulauit, nos non defferendo appellacioni iamdicte set dumtaxat ad testimonium perhibendum cur eam non admisimus seu ei non detulimus in hac parte has nostras litteras sigilli nostri munimine roboratis securitati uestre direximus presentandas.

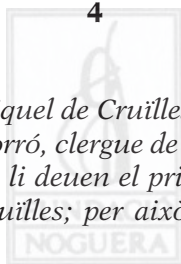
Datum in^b [monasterio Sancte Marie de Ulmo], Gerundensis diocesis,^c [·XIII· kalendas nouembris], anno Domini ·M^o·CC^o·XC^o· quinto.

Misse fuerunt dicto abbati presentes littere per Petrum Buade, clericum nuncium juratum domini episcopi, qui [nuncius] ut retulit easdem litteras dicto abbati recipienti tradidit die anno predictis, scilicet ·XIII· kalendas nouembris.

a. *segueix ratllat*: appellacionem premissam et causas ymo uerius occasiones in ea contentas reputantes friuolas et inanes, cum ecclesie memorate nobis et ecclesie Gerundensis ut in nostra predicta site diocesis sint subiecte ac noster proximus predecessor libere uisitauerit in eisdem sicque parrochiales eo quod suis terminis siue locis certis sint limitate ac distincte ab aliis parrochiis conuicinis ac infra ipsos terminos habitantes recipiant et eisdem clerici earum administrent in ipsis [baptismum, penitenciam, uiaticum et alia] oportuna ecclesiastica sacramenta, propter que nos considerantes super hiis nostram et dicte Gerundensis ecclesie intencionem de jure comuni fundatam et eandem etiam ecclesiam esse in possessione quieta uisitandi ecclesias supradictas, appellacioni prefate non duximus defferendum. b *segueix ratllat*: dicta ecclesia de Agamillo. c *segueix ratllat*: ·vii^o· kalendas octobris.

1302, juliol, 30

Gallard, sagristà de Sant Miquel de Cruïlles, i ..., infermer del monestir, institueixen Ramon Torró, clergue de Cruïlles, en el deute de 3.300 sous barcelonesos que li deuen el prior i els monjos del monestir de Sant Miquel de Cruïlles; per això, li obliguen 200 sous, que

rebrà a Sant Feliu de Parlavà de la batllia de Dalmau de Cros, fins que recuperi els 3.300 sous barcelonesos.

Original: AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 17r-v.

Frater Gaylardus, sacrista monasterii Sancti Michaelis de Crudiliis [et ...], infirmarius dicti loci, simul, instituimus [...] tibi [Petro] Torroni, clerico de Crudiliis, in toto illo debito [trium milium ·CCC·] solidorum barchinonensium de terno, quod tibi debent [cum instrumento] frater Poncius, prior [....] tunc camerarius dicti loci, frater Ferrarius de Crudiliis, frater Dalmacius de Monte, frater Bernardus de Miliariis, frater Jacobus [...], monachi dicti monasterii, et pro quibus tibi obligauerunt ·CC· solidos [...] per te et quos uolueris habendos et recipiendos in solutionem dicti debiti de redditibus quos recipiuntur in parrochia Sancti Felicis de Palarafano vel alibi, sicut est de bajulia Dalmacii de Croso, ita quod de [...] habeas et teneas et recipias ut continetur in instrumento debitorio [...] tribus milibus ·CCC· solidis et [...] predictis ·CC· solidis [...] ·MMM·CCC· solidis et in omnibus aliis in [...] debitorium [...] et nominatis, promittimus etc. Et si per [...] etc. Renunciando [...] in integrum ...] euiccione etc. Et hoc juramus.

Testes Raimundus Pages et Bernardus de [...] de Petracissa, ·III· kalendas augusti.

5

1303, abril, 25

Pere Martí i Pere Seguer, monjos i procuradors del monestir de Sant Miquel de Cruïlles, d'acord amb la resta de la comunitat, venen a Guerau Bonanat, clergue de Cruïlles, tota la lluminària dels diners i de la cera que siguin donades a l'altar de Sant Bartomeu de Cruïlles, pel preu de 50 sous.

Original: AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 67v.

Frater Petrus Marti et frater Petrus Seguer, [monachi], procuratores monasterii Sancti Michaelis de Crudiliis, gratis et ex certa sciencia, de hac die qua istud instrumentum scribitur ad duos annos proxime venturos, vendimus tibi Geraldo Bonanat, clerico de Crudiliis, totam luminariam denariorum et ceree que interim veniant et dentur altari Sancti Bartholomei de Crudiliis, que omnia prior dicti loci recipere debet, et propter hoc accipimus ·L· solidos barchinonenses de terno quos a te confiteor habuisse et recepisse et eos de assensu et voluntati fratris Ferrarii de Crudiliis, fratris Dalmacii de Monte, fratris Bernar-

di de Miliariis, fratris Jacobis Cassabo, camerarii, fratris Bernardi de Brugeria, infirmarii, in utilitatem et necessitatem dicti monasterii conuertisse, renunciando etc. Si quid uero etc. Et sic promittimus etc. Et pro euiccione obligando nomine quo supra de voluntate predictorum bona dicti monasterii habita et habenda.

Testes Berengarius Berart et Bernardus de Villadaual, clerici Sancti Michaelis predicti, ·viI· kalendas madii.

6

1304, gener, 10

Pere Seguer, procurador substitut de Pere de Costa, procurador d'Arnau de Vilamur, prior de Sant Miquel de Cruïlles, reconeix a Gue-rau Bonanat, clergue de Cruïlles, que li deu 28 sous per la cura d'ànimes celebrada a l'església de Santa Eulàlia de Cruïlles de les Carnestoltes passades fins a les Carnestoltes properes.

Original: AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 105v.

Frater Petrus Seguer, procurator^a substitutus a^b magistro Petro [de Costa], clerico [not. Garn.], procuratoris fratris Arnaldi de Vilamuro, prioris Sancti Michaelis de Crudiliis, nomine quo supra, confiteor debere tibi Geraldo Bonanati, clerico de Crudiliis, ·XXVIII· solidos barchinonenses de terno, quos promeuisti in curam animarum celebrata per te in [ecclesia] Sancte Eulalie de Crudiliis de Carnipriuio ·XL^c· proximo transacto usque hodie et quam debes procurare usque ad Carnipriuuium ·XL^c· proxime uenturum, sine promissionem factam per me nomine quos upra et per dictum magistrum [Petri], renunciando etc. soluere in proxime uenturo Carnipriuio ·XL^c· et nisi tibi obligo nomine quo supra^c bona dicti monasterii et specialiter illa que pertinent et euenient deinde ecclesie supradicte in hoc tamen non intelliguntur ipsa que tibi debent in monasterio predicto ratione victus tui.

Testes Guillelmus Rubei et Spurius de Quorciano de Episcopalis, ·III°· idus januarii.

a. *segueix ratllat*: fratris Arnaldi de Vilamuro. b. *segueix ratllat*: fratre.
c. *segueix ratllat*: quicquid deinde ... in ecclesia.

7

1304, febrer, 22

Pere Seguer, monjo de Sant Miquel de Cruïlles i procurador substitut de Pere de Costa, procurador del prior Arnau de Vilamur, reconeix a Guillem Roig de Cruïlles que li deu 38 sous que han estat gastats per les provisions de Guerau Bonanat i Pere de Pedró, clergues de Santa Eulàlia de Cruïlles, i promet pagar-los la propera festa de Sant Feliu d'agost, amb la garantia de les primícies, les vetlles i les canòniques de la batllia.

Original: AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 119v.

[...] frater Petrus Segerii, monachus monasterii Sancti Michaelis de Crudiliis, procurator [...] fratris Petri de Costa, procuratore instituto a fratre Arnaldo de Vilamur, priori Sancti Michaelis de Crudiliis, confiteor et recognosco ne mutuo recepisse a te Guillelmi Rubei de Crudiliis ·XXXVIII· solidos barchinonenses de terno quos [...] ad opus prouisionis Geraldii Bonanat et Petro de Petrono, clericis Sancte Eulalie de Crudiliis, ex eo quia in dicto monasterio nolunt eis dare prouisionem ut consuetum est, renunciando etc., soluere in proxime venturo festo Sancti Felicis augusti proxime venturi, pro quibus ·XXXVIII· solidos nomine quo supra obligo et trado tibi in presenti omnes primicias et frumentum vigiliarum et canonicarum tuarum bajuliarum, quas recipias et congreges tantum et tandiu quousque [...] debito tibi fuerit plenarie satisfactum, in quibus non tangamus nec tangi facimus etc., nunc promito etc. Et si per predictis feceritis etc. Et generaliter obligo bona dicti monasterii nomine quo supra.

Testes Petrus de [Triliis] et Petrus Romancii de Episcopalis, ·IX· kalendas marcii.

8

1304, setembre, 11

Sentència arbitral de Ramon Calvet, jurista de Girona, i Guillem Ramon de Flaçà en causa entre Ramon de Vilarig, ardiaca de Ravós, i Bernat Moler i Ferrer Albiguer de Celrà sobre un cabiac del molí de Samfós situat al mig del Ter, que determina que el terme parroquial entre Celrà i Sant Julià de Ramis arriba al mig del riu Ter.

Original: ADG, Seu de Girona, Ardiaconat de Girona, pergami núm. 35.

Nouerint uniuersi quod, cum venerabilis Raimundus de Villaricho, archidiaconus Gerundensis, ex una parte, et Bernardus Moler et Ferrarius Alberguer de Cilrano, ex altera, compromisissent tanquam in arbitratore in Raimundum Calueti, jurisperitum Gerunde, et Guillelmum Raimundi de Flociano, capellanum ecclesie Sancti Felicis Gerunde, super quodam cabiacho resclause monarii de s'Amfós quod est in parrochia de Cilarno, quod cabiachum est in dresseria rupis que mouetur, promiserunt dicte partes sibi adinuicem et dictis arbitratoribus, sub pena centum solidos barchinonenses, stare dicto laudo seu compositioni quam super predictis predicti arbitratore de jure uel per compositionem ducerent promulgandam, volentes quod possent cognoscere juris ordine seruato uel non seruato et utraque pars proposuit intencionem seu petitionem suam per modum articulorum, quarum tenores infra sequuntur.

Ponit Bernardus Moler et Ferrarius Alberger, eo modo quo melius eorum, intencio iuari possit quod monarium de s'Amfós pertinet ad sequinum Sen Daniol. Item ponunt et probare intendunt quod predicti Ferrarius et Bernardus possident molendinum Stremer qui est in monario de s'Amfós pro dicto sequino. Item ponunt et probare intendunt quod predicti Ferrarius et Bernardus et eorum antecessores tenuerunt et possiderunt et nunc possident predictum molendinum in pace et fine omni prestacione ac contradiccione a .XL. annis citra et a tanto tempore quod memoria hominum in contrarium non existit. Item ponunt et probare intendunt quod de premissis est publica fama et comunis credencia in parrochia de Cilrano.

Tenor uero petitionis dicti archidiaconi est qui sequitur. Intendit probare Raimundus de Villa[richo, archidiaconus de Roga]cionibus, nomine suo et ipsius archidiaconatus, quod ripparia fluminis Ticeris quatenus est infra et intra parrochiam Sancti Juliani de Ramis et infra eius limites et [quatenus] termini [dicti] archidiaconatus procenduntur est alodium ipsius archidiaconatus et ecclesie Gerundensem. Item quod dicta parrochia et eius limites ab ipsam parrochiam uersus dictum flumen procenduntur inclusiue usque ad medium ipsius fluminis. Item quod dictus archidiaconatus tenet et deffendit rippariam supradictam per liberum et franchum alodium sicut predecessores sui ipsam tenebant habuerunt et deffenderunt pro .XL. et .L. annos et per tantum spacium temporis quod eius contrai memoria hominum non existit. Item quod usus et obseruancia est tam in dicta ripparia quam aliis maioris partis diocesis Gerundensis quod quicumque construere uult aut construxit molendinum siue molendina in aliqua parte sue ripparia in qua molendina siue molendinum huiusmodi iminent facienda componit seu componere consuevit cum illo de cuius dominio aut proprietate aliquid recipit adempriuum siue racione resclause aut cabiach uel

alterius necessitatis molendini constructi aut etiam construendi. Item quod dictus usus et obseruancia durauit et fuit in dictis rippariis ita quod contrarium attemptans prohibetur et prohiberi consueuit ·XXX· et ·XL· anni sunt elapsi et tantum temporis quod in contrarium memoria hominum non existit. Item intendit probare dictus archidiaconus quod termini dicti archidiachonatus sunt ac etiam procenduntur a parte orientis loco quod riuus aque Sterrie flumini aque Ticeris unicentur usque ad locum qui dicitur Font Calent uersus occidentem. Item quod tenetores seu constructores molendinorum qui infra dictos terminos construuntur aut fuerunt constructa composuerunt seu tenentur componere pro predictis cum dicto archidiacono aut predecessoribus suis. Item quod illi qui contendebant componere proo predictis cum dicto archidiacono uel predecessoribus suis prohibebantur in tenedone ipsius archidiaconatus aliquid operari siue aliquid recipere ademprium. Item quod de predictis est fama et comunis uox et credencia consonans ueritati in omnibus et singulis locis quibus sunt molendina in aliquibus rippariis. Item quod resclausa molendinorum siue monarii de s'Amfós que de nouo construitur seu nititur construi est infra parrochiam et limites predictos et in dicta ripparia seu tenedone dicti archidiaconi et eius archidiaconatus seu magna eius parte. Item quod, temporibus quibus dicta resclausa fuit fieri attemptata fuit fracta, diruta atque destructa ex parte dicti archidiaconi, quia in suum perjudicium fiebat et quia inde secum non conueniebatur seu etiam componebatur iuxta usum ripparie et obseruancia supradictos, unde cum non sit jus tenetoribus dictorum molendinorum habere in dicto loco dictam resclausam quatenus in tenedone dicti archidiaconi procenditur, petit idem archidiaconus nomine quo supra dictam resclausam de dicto loco penitus remoueri et pronunciari predictos tenetores non habere jus ibi resclausam faciendi nec tenendi et quod caueant de non tenendo et faciendo ibi resclausam in futurum.

Quibus petitionibus prepositis et remissionibus subsecutis et testibus hinc inde productis publicatis et diligenter examinatis et instrumentis in jure productis et tempore in compromisso contento a partibus et ab ipsis arbitratoribus prorogato usque ad tempus presentis sentencie prolate Dalmacius de Podialibus, procurator institutus in presenti negocio a venerabili predicto archidiacono, ex una parte, et dicti Bernardus Moler et Ferrarius Alberger, ex altera, pecierunt cum magna instancia super predictis sentenciam ferri qui arbitratore dicto procuratore et Bernardo et Ferrario memoratis in presencia dictorum arbitrorum constitutis processerunt ad ferendam sentenciam in premissis, uidelicet in hunc modum. Unde nos Raimundus Calueti et Guillelmus Raimundi, arbitri et arbitratore predicti, visa petitione

proposita per venerabilem Raimundum de Villaricho, archidiaconum de Rogacionibus, contra Bernardum Molerii et Ferrarium Albergerii de Cilrano et remissione ei per aduersam partem facta, visis etiam et consideratis excepcionibus et rationibus hinc inde propositis et testibus et instrumentis in iure productis diligenter examinatis, habito prudentum consilio et deliberacione super predictis habita, pronunciamus, sub pena in compromisso apponita, quod tenetores molendinorum monarii de s'Amfós possint habere et tenere resclausam et cabiachum in rippa Ticeris uersus Sanctum Julianum a quadam Ruppe Magna, que est iuxta pedem montis de Sancto Juliano inferius uersus dictum monarium de s'Amfós, absque contradimento dicti archidiaconi et suorum successorum; a dicta uero Ruppe superius uersus molendina de Cabra non possint tenetores dictorum molendinorum habere uel tenere resclosam siue cabiachum uersus Sanctum Julianum de Ramis que protendatur siue figatur in rippa Ticeris uel prope ipsam rippam que est uel erit uersus Sanctum Julianum in tantum quod propter ipsam resclosam siue cabiachum eueniat uel euenire possit aliquid dampnum ipsi rippe sine uoluntate dicti archidiaconi et successorum eius. Et in predictis in quantum faciunt pro predictis Bernardus Molerii et Ferrarii Albergerii, presentibus, absoluimus eos et in eis condempnamus dictum archidiaconum, absentem, et eius procuratorem Dalmacium de Podialibus, presentem. In quantum uero faciunt pro ipso archidiacono et contra dicto Bernardum Molerii et Ferrarium Albergerii, condempnamus dictos Bernardus Molerii et Ferrarium Albergerii, presentes, et ea adjudicamus dicto archidiacono, absenti, et dicto Dalmacio eius procuratori presenti.

Lata fuit hec sententia ·III°· idus septembris, anno Domini imillesimo ·CCC^o· quarto, presentibus partibus predictis et Dalmacio de Podialibus, procuratore predicto, Johanne Petro, Bernardi de Schala, Berengario de Guornallo, jurisperito Gerunde, et Geraldo Ferrarii de Nesplenerio, habitator Gerunde, et Petro de Villarubea, habitatore Gerunde, et pluribus aliis. Ego Raimundus de Uilaricho, archidiaconus Gerundensis predictus, saluo jure archidiaconatus, subscribo. Sig+num mei Raimundi Calueti, predicti, que subscribo. Ego Guillelmus Raimundi de Flaciano, predictus, subscribo.

Eg+o Petrus Burgesii, scriptor Gerunde, hanc sententiam scripsi mandato arbitratorum predictorum.

1306, abril, 24

Visita pastoral del bisbe Bernat de Vilamarí a l'església de Sant Sadurní.

Original: ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 25r-v.

[De Sancto Saturnino]

In nomine Domini qui uisitauit et fecit redempcionem plebis sue reuerendus pater in Christo dominus Bernardus, Dei gratia Gerundensis episcopus, ·VIII°. idus madii, anno Domini millesimo ·CCC^o·VI°. ad ecclesiam Sancti Saturnini, accessit ibidem uisitacionis officium inpenssurus et [].^a

Bernardus des Uilar, Petrus Guinsana, Petrus Guillelmi, Bernardus Guillelmi, Berengarius Uitalis, Maymonus de Torrens, sub fide et legalitate sua interrogati, dixerunt quod in ecclesia sunt tres ebdomedarii in suis ebdomadis habentes curam animarum. Et redditus ebdomedarii maioris ualent ·CCC· solidos et cuiuslibet aliorum ·CC· solidos. Item dixerunt quod dominus castri stabiliuerit in ipsa ecclesia unum beneficium presbiterale quod tenet Guillelmus de Uiladamarc et ualent eius redditus ·XXX· solidos set sunt ibi assignati ·DC· solidos quos ipse tenet, qui etiam tenet quoddam beneficium in eadem ecclesia stabilitum per Berengarium, condam clericum ipsius ecclesie, et [dicitur] quod ualent redditus ·CL· solidos, quod beneficium de uoluntate testatoris tenet et tenere potest Raimundus de Boiga de Turricella de uita sua. Item dixerunt quod in ipsa ecclesia beneficium monacchi siue [scobalerii] et ualent redditus ·LX· solidos. Item dixerunt quod capellanus de Episcopali tenet capelaniam ipsius ecclesie et ualent eius redditus ·CC· solidos. Item dixerunt quod Guillelmus Hualgerii, ebdomedarius, est difamatus quod procreauerit [prolem] ex Alicssende de Uiladamarc. Credunt tamen quod crimen non durat nec durauit a tempore quo dominus episcopus ipsam ecclesiam ultimo uisitauit. Item dixerunt quod Raimundus, clericus ebdomedarius, est difamatus quod procreauerit prolem ex Maria Almara et ipse tenet unum ex ipsis filiis secum; predictam autem mulier non habuit infantes ·XII· anni sunt completi et, ex eo quod non habuit infantes et prius consueuit habere dixerunt quod [dubitare uirum] duret crimen aut non. Item interrogati si est fama quod ipsum crimen non duret, dixerunt quod non est fama qui duret, quam ipsa frequenter uenit ad ipsum et intrat domum. Item dixerunt quod monacchi monasterii de Crudiliis et clerici sunt difamati de incontinenia. Item dixerunt quod Bernardus de Maya dimisit certos redditus pro una candela portanda et ardenda ad corpus Christum dum portatur per clericos infra parrochiam predictae ecclesie et ipsa

candela non portatur, quam monachus predictus dicunt se non teneri ad portandam eandem nisi inde sibi constituatur salarium condecenter.

Expensesse procuracionis domini episcopi exsoluuntur pro dimidia parte per .III. ebdomedarios supradictos equaliter et residua medietas soluuntur per capellania et opus ecclesie equaliter.

a. *espai en blanc.*

10

1308, abril, 22

Arbitratge de Bernat de Camós, sagristà de Cassà de la Selva, i Bernat Benuç i Bartomeu Canut, clergues de Riudellots de la Selva, en el plet entre Bernat de Lladrés, domer de Quart, i Guillem de Ruira, diaconil del mateix lloc, sobre les obligacions del mateix diaconil.

Original: ADG, Cort del bisbe, Testaments i Causes Pies, pergamí núm. 35.

Hoc est translatum fideliter sumptum Gerunde, die vicesima mensis marcii, anno a Natiuitate Domini millesimo quadringentesimo sexto, auctoritate et decreto venerabilis Guillelmi Ycardi, [decretorum] doctoris, iudicis ordinarii Gerunde, in hiis interuenientibus, a quodam instrumento publico tenoris sequentis.

Nouerint uniuersi quod mota fuit questio, ex una parte inter Bernardum de Ladrés, clericum et ebdomedarium ecclesie Sancte Margerite de Quarto, et Guillelmum de *Ruyra*, clericum et diachonum eiusdem ecclesie, ex altera, super plures questiones et demandas qui unus petebat et mouebat contra alium. Tandem ambo predicti clerici promiserunt se stare dite et pronunciacioni facte inter ipsos per Bernardum de Canerio, clericum et sacristam ecclesie de Caciano, et per Bernardum Benucii et Bartholomeum Carnuti, clericos ecclesie de Riuolutorum de Silua, et sub pena et virtute sacramenti ab utraque parte facti per predictum Bernardi de *Ladrés* et per predictum Guillelmum Guillelmum de *Ruyra* tactisque sacrosanctis quatuor Euuangeliiis corporaliter per ipsos. Tandem predicti arbitri seu amiables compositores inter predictos, visis et auditis rationibus utriusque partis, sub pena et virtute dicti sacramenti, dixerunt et pronunciarunt in hunc modum, quod dictus Guillelmus de *Ruyra* et suos successores teneant clauem dicte de Quarto ecclesie die noctuque et quod pulsent et teneantur pulsare cimbala in omnibus horis debitis et consuetis, exceptis quinque festiuitatibus principalibus si sint ibi duo cimbala in dicta ecclesia, dictus Bernardus de *Ladrés* et suos successores teneantur pulsare in predictis .Ve. festiuitatibus unum cimbalum et dictus Guillelmus alium in omnibus horis dictarum .V. festiuitatum.

Item dixerunt quod dictus Bernardus de Latrariis et suos successores teneantur accendere omnes lampadas dicte ecclesie et habeant et recipiant inde [meritum] consuetum.

Item dixerunt quod diachonus purget et mundificet dictam ecclesiam et teneatur defferre laurum et palmam et dictus ebdomedarius det et teneatur dare dicto diachono duas oblaciones de pulcrioribus de comuni et, si dictus diachonus non vult facere dictum seruicium purgandi dictam ecclesiam, dictus ebdomedarius teneatur facere et habeat inde illud idem meritum de oblacionibus de comuni.

Item dixerunt quod dictus diachonus vadat quolibet anno ad crismam et habeat idem ab opere dicte ecclesie quatuor denarios ut est actenus fieri consuetum.

Item dixerunt quod dictus diachonus defferat crucem dicte ecclesie in omnibus locis necessariis intus et extra tamen habeat et recipiat lexias ratione dicte crucis prout est fieri consuetum.

Item dixerunt quod diachonus debet sequi et ire comitatum cum dicto ebdomedario.

Item dixerunt quod dictus ebdomedarius et dictus diachonus insimul faciant hostias sine missione dicti diachoni et etiam simul preparent ecclesiam.

Item dixerunt quod dictus diachonus defferat vinum et aquam ad opus dicte ecclesie tamen sine omni missione sua et suorum successorum.

Item dixerunt quod dictus diachonus pronunciet Euuangelium, videlicet in omnibus diebus dominicis et in Natiuitate festo Nathalis Domini et in festo Sancti Stephani et Circumcisionis, Aparicionis et Dedicacionis dicte ecclesie et in quatuor festiuitatibus beate Marie et in festiuitatibus altarium dicte ecclesie et in omnibus festiuitatibus signorum maiorum ad Deum pertinentibus et in feria secunda post festum Pasche et in feria ·II^a· post Pente<costes> illud idem, et etiam quod dictus diachonus pronunciet Euuangelia Sancti Johannis ut moris est dicte ecclesie.

Item dixerunt quod dictus ebdomedarius et dictus diachonus dicant et celebrent diuina officia intus dictam ecclesiam, scilicet in coro et etiam surgant ad matutinos tali hora sicut in aliis conuiciniis, et quod dictus ebdomedarius possit se induere in diebus ferialibus ad missam maiorem, videlicet in hora solis orientis sicut et alii ebdomedarii conuicinii faciunt.

Item dixerunt quod dictus diachonus habeat et recipiat terciam partem in dictam ecclesiam omnium oblacionum.

Item dixerunt quod dictus diachonus habeat et recipiat terciam partem omnium missarum in dicta ecclesia que veniunt ratione defuncionum.

Item dixerunt quod dictus diachonus recipiat medietatem de omnibus comestionibus tam ratione vigiliarum quam ratione nupciarum.

Item dixerunt quod in die Sancte Margarite dictus ebdomedarius teneatur dare dicto diachono quolibet festo dicte Sancte Margarite ·XII· denarios de terno et unum lumen de pulcrioribus, scilicet de illis qui fiunt ibi de consuetudine tantum.

Item dixerunt quod dictus ebdomedarius teneatur dare dicto diachono in quolibet festo Sancte Marie candelarie unam denariatam candeled benedicte tantum.

Item dixerunt quod ebdomedarius non teneatur iuuare dictum diachonem in missis celebrandis, videlicet in illis quibus dictus diachonus tenetur celebrare pro anima Bernardi de Quarto condam, neque teneatur ei dare candelas neque hostias nec vinum ad predictas missas celebrandas dicti presbiteratus dicti Bernardi de Quarto condam, set dictus ebdomedarius teneatur iuuare in missis celebrandis dicto diachono, videlicet in illis in quibus ratione defuncionum tenentur celebrare et [si] teneatur ei dare hostias vinum et candelas tantum in predictis.

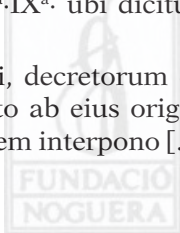
Item dixerunt quod dictus diachonus teneatur dicere et pronunciare in die veneris Sancta Passinem Domini nostri Ihesu Christi et dicere “Flectanus genua” et in sabbato sancto teneatur dictus diachonus benedicere cereum paschale et dicere “Ite missa est” quando pronunciabit Euuangelium.

Acta fuit hec dita seu pronunciacio apud ecclesiam Sancte Marie de Villademagno, ·XIII°· kalendas madii, anno Domini millesimo ·CCC^o· octauo.

Testes huius dite fuerunt Petrus de Fabrica et Guillelmus de Ponte et Guillelmus Dorcha de Riuolutorum de Silua et Berengarius Guinardi et Bernardus de Podiolo de Quarto et dicti arbitri et utraque pars dicta ditam approbavit.

Sig+num Bartholomei Carnuti, presbiteri et ebdomedarii ecclesie de Riuolutorum de Silua, qui hanc dicam scripsi et cum literis rasis et emendatis in linea ·XXX^a·IX^a· ubi dicitur “decimo” et in eadem ubi dictiur “octauo”.

Ego Guillelmus Ycardi, decretorum doctor, iudex ordinarius Gerunde, huic translato sumpto ab eius originali et cum eodem ueridice comprobato meam actoritatem interpono [...] et decretum propria manu hoc me subscribens.

Eg+o Franciscus Vitalis, notarius publicus substitutus auctoritate regia a Jacobo de Campolongo, publico ciuitatis baiulie et vicarie Gerunde suarumque pertinenciarum notario, hoc translatum a suo originali sumptum et cum eodem de verbo ad verbum fideliter comprobatum scribi feci et clausi.

11

1312, octubre, 18

Arbitratge de Bernat Arades de Llambilles i Joan Pujol de Santa Pellaia sobre els límits dels respectius termes delmers de les dues parròquies a puig Aulesèn i Serramitjana.

Original: ADG, Seu de Girona, Sagristà major, pergamí núm. 72.

Nouerint uniuersi quod, [... cont]rouersia et questione [inter] uenerabilem [Bernardum de ... de Lam]billis, ex una parte, et Poncium de Sancta Ccecilia et clericos ecclesie Sancta Pelagie, ex [altera, ... super ...] et clerici dicte ecclesie de Lambillis quibus residue due partes primicie pertinent parrochie de Lambillis [...ebant] quedam loca terras et possessiones existentes ultra infrascriptas limitaciones uersus Sanctam Pelagiam fore de parrochia et decimale et primiciale de Lambillis dictique Pontio de Sancta Cecilia et clerici ecclesie Sancte Pelagie quibus prout est diuidi consuetum eos pertinent decima et primicia parrochie Sancte Pelagie in contrarium asserentes ac etiam dicentes et asserentes non solum dicta loca terras et possessiones [...] quedam loca terras et possessiones existentes ultra limitaciones infrascriptas uersus Lambillas fore de parrochia et decimale et primiciale Sancte Pelagie. Tandem super hiis per dictas partes, sub pena centum solidos barchinonenses a parte pauci adinuicem [stipul... et tornatis] inde pignoribus in posse arbitrorum subscriptorum, fuit compromissum in Bernardum Aradis de Lambillis et Johannem Juliolli de Sancta Pelagia tanquam [...] arbitros arbitratores siue amicabili compositores ab ipsis partibus electos qui, sub dicta pena [...] deinde et limitare seu etiam terminare usque ad que loca, parrochia, primiciale et decimale de Lambillis uersus Sanctam Pelagiam et parrochia et primiciale et decimale Sancte Pelagie uersus Lambillas se extendant.

Quiquidem nos Bernardus Aradis et Johannes Juliolli, arbitri predicti, ad instanciam partium jamdictarum, recognoscimus partibus supradictis et etiam quibuslibet aliis quorum intersit uel interesse possit, cum testimonio huius publici instrumenti vicem episcopale gerentis et ubique perpetuo valituri, quod nos, informati super hiis legitime tam

per deponiciones quam [...] testium fidedignorum super hiis per nos receptorum et quod scripturas terminos et instrumenta antiqua quam per plura alia legitima documenta quod [...] que fuit dies martis que intitulabatur ·XVI°· kalendas nouembris, anni presentis, limitamus et terminamus dicta loca prefixis terminis lapideis, quorum terminorum unum prefiximus et posuimus in medio serre podii vocati podii Aulesen inter tenedonem mansi de Cumbis et teneone mansi Franch de Sancta Pelagia; et alium in conspectu predicti in cumba vocata de Serra Mijana in honore mansi Berengarii Dalmacii de Russis de parrochia Sancte Pelagie; et alium in conspectu super proxime dicti in medio serre vocate serre Mediane in tenedone mansi Petri de Russis de parrochie Sancte Pelagie; et alium in conspectu supra proxime dicti in caput vinee Berengarii Goxat de Lambillis vocate vinee de Aquauia que est decimale de Lambillis; et alium in conspectu supra proxime dicti in loco uocato Puig Ariol inter tenedonem Petri Segerii de Lambillis et tenedone Petri de Francho de Sancta Pelagia; et alium in conspectu supra proxime dicti in torrente voca[to] de Cabr[a]morta inter tenedonem Guillelmi de Cigiis et tenedone Petri de Caneto; et alium in conspectu supra proxime dicti in vinea majori dicti Guillelmi de [Cigiis]; et alium in conspectu supra proxime dicti in loco uocato [Breda] inter tenedonem heredis Raimundi de Cote condam et tenedonem dicti Guillelmi de Cigiis.

Dicentes etiam [...], sub dicta pena nos dicti arbitri quod dicte partes [...] uersus aliam uel sui abinde ad exigendum uel recipiendum decimam uel primiciam ultra dictos terminos [...] nullatenus se extendant cum secundum rei ueritatem dicte parrochie scilicet [...] ultra terminos supradictos, iniungentes nichilominus nos, arbitri supradicti, sub pena [...] recognitionem ac presens instrumentum et contenta in eo per se et suos successores in decimis et primiciis supradictis laudent approbent penitus atque firment.

Actum est hoc ·XV· kalendas nouembris, anno Domini ·M^o·CCC^o· duodecimo.

Sig+num Berengarii de Palacio, sacriste ecclesie Gerundensis. Sig+num Jacobi de Valle, ebdomedarii. Sig+num Petri de Sancta Pace, diachoni ecclesie de Lambillis. Sig+num [... de ...], clerici ecclesie Gerundensis, procuratoris dicti Poncii de Sancta Cilia et aministratoris bonorum ac negociorum gestoris eius, [...] instrumento] inde confectus per manum Jacobi Tresfort, notarii Gerunde, ·V· nonas octobris, anno Domini ·M^o·CCC^o· nono [...]. Sig+num Berengarii de Villario, ebdomedarii ecclesie Sancte Pelagie, predicta omnia et singula laudante [...] hec firmamus. Testes huius rei sunt Nicholaus de Ruppe et Berengarius de Oliuela, clericus [...] de Balneolis, clericus.

Eg+o Raymundus Viaderii, notarius publicus substitutus auctoritate regia a Raimundo Simonis de Toylano, publico Gerunde notario, hec scribi feci et clausi, cum suprascripto in ·II^a· linea ubi dicitur [... et in ... “... vocato Loreda inter” et in linea testium ubi dicitur “Johannes”].

12

1314, setembre, 29

Joan Boscà, clergue de Sant Mateu de Montnegre, reconeix tenir pel monestir de Santa Maria de Cervià, en violari, la capella de Santa Maria de Montnegre amb totes les seves pertinences, les cases, terres i horts que hi ha a la cellera de Santa Maria i una terra i un camp situats al lloc anomenat Font, i reconeix pagar diversos censos al monestir i al cabiscol de la seu de Girona.

Original: ADG, Santa Maria de Cervià, capbreu de 1315, f. 53r-v.

Resum: ADG, Santa Maria de Cervià, resum del capbreu de 1315, f. 107-108.

Johannes Boscani, clericus Sancti Mathei de Monte Nigro, iuravit et, interrogatus, dixit quod tenet pro monasterio de Ceruiano ad suum violarium capellam Beate Marie de Monte Nigro cum omnibus suis pertinenciis, cum terris et ortis dicte capelle ac domos que omnia habet in parrochia Sancti Mathei in cellaria dicte capelle siue iuxta cellariam, videlicet quosdam porticos que tenentur cum dicta capella a meridie et ab occidente. Item altera domus que est in dicta cellaria et affrontat ab oriente in cortale Petri de Ulmo et ab occidente in casale Marie Goscone. Item tenet pro eodem ·Ia· terram in loco qui dicitur Fontem, sicut affrontat ab oriente in fonte et ab occidente in trilia mansi de Costa, et non prestat aliquid, set facit pro predicto annuatim duos denarios manso de Costa et ·XII· denarios manso d'en Sabet. Item tenet ·I· campum ibidem, qui affrontat ab oriente in camino generali et ab occidente in honore Petri de Ulmo, et prestat dicto monasterio ·Ia· tascam. Item dixit quod omnia predicta preter dictam tascam sunt proprie appropriate capelle predictae quia dicta capella est dicti monasterii et, ideo, dixit quod pro predictis omnibus facit dicto monasterio annuatim ·XXV· solidos et unam quarteriam de amenles. Item quod facit pro eadem capella precentori Sancte Marie sedis Gerunde annuatim ·I^a· libram cere et quod debet facere ardi in dicta capella semper de die et de nocte ·Ia· lampadem et celebrare ibidem in ebdomada duos dies.

Hec dixit etc. quarto kalendas octobris, anno quo supra.

Testes Petrus de Fabrella de Monte Nigro et Guillelmus de sa Buyga de Bayeres.

13

1314, desembre, 17

Visita pastoral de Guerau Calvet, prior del monestir de Santa Maria de Roca-rossa, a l'església i parròquia de Sant Sadurní.

Original: ADG, Visites pastorals, vol. P-1, f. 3r-v.

[Visitacio ecclesie et parrochie Sancti Saturnini]

·XVI· kalendas januarii anno predicto, Geraldus Calueti, visitator predictus accessit ad ecclesiam et parrochiam Sancti Saturnini causa visitacionis officium exercendi et, conuocatis personis inferius nominatis inquisiuit super statu ecclesie et parrochie antedictis ac vita et conuersacione clericorum et aliorum ibidem ministrancium.

Petrus de na Paya, Maymonus Parerii, Raymundus Satornini, interrogati, dixerunt quod a festo Pasche usque ad festum Penthecostes consuevit celebrari missa matutinalis in predicta ecclesia in diebus dominicis et festiuis, sed a tribus annis citra uel circa cessauit predicta missa celebrari. Item dixerunt quod Raymundus de Serra, ebdomedarius dicte ecclesie, tenet publice Mariam Almara, sed tamen non tenet eam in domo, sed intrat et exit in hospicio eiusdem clerici frequenter et ipse etiam prouidet sibi pro maiori parte in suis nessessariis.

Item dixerunt quod Arnaldus Buyga, clericus stabilitus in dicta ecclesia, cognoscit carnaliter quandam mulierem nomine Florensam, uxorem d'en Bort cap de linagge. Item dixerunt quod na Serra mutuatur bladum ad usuras. Super aliis etc.

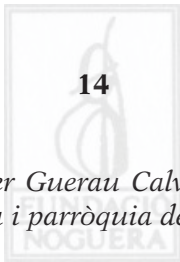
Item Berengarius de Torrente, interrogati, dixit super concubinato Arnaldi de Buyges, clerici, de fama idem quod proximi testes. Super aliis etc.

Raymundus de Serra, Guillelmus Hualguer, clerici dicte ecclesie, interrogati super omnibus articulis, dixerunt omnia esse in bono statu.

14

1315, desembre, 16

Visita pastoral realitzada per Guerau Calvet, prior de Santa Maria de Roca-rossa, a l'església i parròquia de Sant Sadurní.

Original: ADG, Visites pastorals, vol. P-2, f. 8r-v.

[·II^a. visitacio ecclesie et parrochie Sancti Saturnini]

·XVII· kalendas januarii anno predicto, Geraldus Calueti, prior monasterii Sancte Marie de Rupe Ruffa, visitator predictus, accessit ad ecclesiam et parrochiam Sancti Saturnini causa visitacionis officium exercendi. Et conuocatis personis inferius nominatis, inquisiuit super statu ecclesie et parrochie antedictis ac vita et conuersacione clericorum et aliorum ibidem ministrancium.

Arnaldus Ferrarii, interrogatus, dixit quod Petrus Juuerii, sacrista dicte ecclesie, tenet publice quandam mulierem in concubinam nomine Ermessendem, de qua habet prolem et diu est quod tenuit eam. Super aliis etc.

Item Bernardus Guillelmi et Petrus Nouelli, interrogati, dixerunt de incontinenia sacriste predicti idem quod primus testis secundum famam. Super omnibus aliis etc.

Petrus Jouerii sacrista, Guillelmus Hualgerii et Raymundus de Serra, ebdomedarii ipsius ecclesie, interrogati, dixerunt quod ecclesia indiget reparacione quo ad tectum. Super aliis etc.

Item Arnaldus Ferrarii, interrogatus, dixit de incontinenia sacriste predicti idem quod predicti testes; addito quod dicta mulier est modo pregnans. Item dixit quod Ferrarius Miçer mutuat ·XI· pro ·XII· in ludo. Super aliis etc.

15

1321, gener, 20

Arbitratge de Berenguer de Vilert, canonge de la seu i ardiaca de Vallespir a Elna, en causa entre Berenguer de Guardiola, domer de Paret Rufí i Bernat de Coromina, diaca de la mateixa església, sobre delme i primícia, albats i celebració de misses.

Original: ADG, Notaria, vol. G-3, f. 44v-47r.

[Domeny, sentència arbitral]

Nouerint uniuersi quod cumq uestio uerteretur inter Berengarium de Guardiola ebdomedarium et sacristam ecclesie Sancti Felicis de Pariete Ruffino ex una parte, et Bernardum de Condamina diachonum ipsius ecclesie ex altera super eo uidelicet quia dictus ebdomedarius dicebat se jus habere recipiendi decimam et primiciam in quadam fexia terre quam dictus diachonus ad se pro francho alodio pertinere

dicebat sic in aliis terris recipit dictus ebdomedarius in parrochia supradicta, dicto diachono contrarium asserente et dicente quod ipse et predecessores sui habuerunt / f. 45r / et possederunt pro francho alodio ipsam feixiam terre ita quod nullus recepit nec recipit ibi decimam uel primiciam nisi tantum ipse diachonus et predecessores sui a tanto tempore citra quod in contrarium memoria non existit.

Et super eo etiam quod dictus ebdomedarius dicebat quod dictus diachonus de oblacionibus datis uel dimisis pro missis celebrandis in ecclesia supradicta citra quantitatem ·V· solidos non debebat aliquid habere uel percipere diachonus supradictus, eodem diachono contrarium asserente ac dicente se debere percipere de omnibus lexiis quantumcumque paucis factis uel dimissis pro missis celebrandis terciam partem.

Ac etiam super eo quia dictus ebdomedarius dicebat quod dictus diachonus de albatis decedentibus in loco de Domeyn ipsius parrochie non debebat aliquid recipere et quod debebat portare crucem ad ipsos albatos et alia facere que in talibus sunt per diachonum fieri consueta, dicto diachono contrarium asserente et dicente quod ex eo quia in illis albatis plusquam in aliis laborabat in ipsis debebat terciam partem recipere sicut in omnibus aliis ipsius parrochie recipit et recipere consuevit.

Verteretur etiam questio inter ebdomedarium et diachonum supradictos super missis per ipsum diachonum celebrandis ter in ebdomada in aduentum domini et in Cadragesima pro anima videlicet cuiusdam uocati Namigaç de Colonico condam racione lexie quam dictus Namigaç dimisit ipsi diachono pro dicto seruicio faciendo, dicente dicto diachono quod dictus ebdomedarius debebat eum iurare ad ipsas missas celebrandas et sibi necessaria ministrare, prefato ebdomedario contrarium asserente et dicente quod dictus Namigaç non potuit ipsum uel beneficium suum ad hac aliquatenus obligare.

Ac super eo etiam quia dictus ebdomedarius dicebat se teneri pulsare cimbalum in prima pulsacione matutinorum tantum et non ultra, et quod diachonus tenebatur cimbala pulsare in secunda pulsacione matutionum et in laudibus et ad omnes / f. 45v / alias horas diei et noctis et triam post completorium pulsare cimbalum ad oracionem salutacionis beate Marie Virginis et etiam ad tronitrua et tempestates que de nocte occurrunt et etiam cordas ipsorum cibalorum ligare et religare quocienscumque sit necessario faciendum; dicto diachono contrarium asserente ac dicente quod ipse tenebatur pulsare cimbalum in laudibus qualibet die et continuare ipsam pulsacionem omnibus horis diei donec pulsatum foret ad vespereos et quod in aliis nullatenus tenebatur et specialiter ad pulsandum de nocte ad tonitrua cum ebdomedarius supradictus clauas teneat ecclesie supradicte.

Ac super eo etiam quia dictus diachonus dicebat se debere recipere terciam partem de bonis cuiusdam pecie terre alodialis quam quondam mulier condam uocata Bernarda de Domeyn dimisit ecclesie supradicte pro anniuersario .IIII^{or}. presbiterorum anno quolibet pro eius anima faciendo, dicto ebdomedario contrarium asserente ac dicente quod ipse et predecessores sui in ipsa ebdomada tenuerunt et excoluerunt dictam peciam terre et fecerunt seruicium pro eadem nec diachonus uel eius predecessores aliquid habuerunt de anniuersario supradicto uel de fructibus dicte terre.

Tandem ebdomedarius et diachonus sepedicti, volentes super predictis omnibus et singulis ad pacem et concordiam peruenire [die et anno subscriptis], in presencia mei notarii et testium infrascriptorum, compromiserunt per se et successores suos in venerabilem virum Bernardum de Vilacerto canonicum Gerundensis et archidiaconum Vallespirii in ecclesia Elnensis, dantes eidem plenam et liberam potestatem cognoscendi et pronunciandi super predictis omnibus et ea determinandi breuiter simpliciter et de plano et sine strepitu iudicii et figura in scriptis uel sine scriptis, die feriata uel non feriata, prout discrecioni sue melius uidebitur faciendum, promittentes ipse partes per se et successores suos stare paarere et obedire dicto pronunciacioni et determinacioni quam dictus venerabilis / f. 46r / Bernardus de Vilacerto fecerit in predictis, et quod semper ratum et firmum habebunt per se et successores suos quicquid per ipsum determinatum fuerit in predictis et quod non contrauenient aliqua racione, et hec iurarunt quilibet predictorum ad sancta Dei Eguangelia corporaliter tacta.

Quiquidem venerabilis Bernardus de Vilacerto, visis et auditis petitionibus, racionibus et deffensionibus utriusque partis, visa insuper inquisicione uisitacionis facte in dicta ecclesia de Pariete Rufino per reuerendum dominum Petrum Dei gratia episcopum Gerundensium, habitoque diligenti tractatu de compositione inter partes pro bono pacis et concordie amicabilem componendo, presentibus mei notario et testibus subscriptis, arbitrando pronunciauit et dictas questiones determinauit ut sequitur.

In prima questione condempnauit dictum ebdomedarium, ita quod nichil recipiat in decima uel primicia illius fexie terre quam dictus diachonus pro francho alodio semper habuit et possedit.

In secunda questione condempnauit dictum ebdomedarium ita quod semper habeat dare dicto diachono terciam partem de omnibus oblacionibus et lexiis factis uel dimissis pro missis celebrandis in ecclesia supradicta, et predicta adjudicauit diachono supradicto.

In tertia uero questione condempnauit diachonum supradictum ita quod nichil recipiat de albatis loci de Domeyn, et nichilominus teneatur idem diachonus protare crucem ad ipsos albatos et facere seruicium consuetum pro ipsis albatis et hec adjudicauit ebdomedario supradicto.

Super quarta uero questione condempnauit dictum ebdomedarium ita quod debeat semper iuuare ipsum diachonum ad celebrandum missas ter in ebdomada in Quadragesima et in Aduentum Domini, excepto quod non teneatur dictus ebdomedarius dare candelas ad dictas missas diachono supradicto, et hec adjudicauit eidem diachono.

Super quinta etiam questionem condempnauit dictum diachonum ita quod teneatur semper pulsare cimbalum / f. 46v / in laudibus et deinde ad omnes alias horas diei et etiam ad tempestates et conitrua que de die occurrunt et etiam pulsare qualibet die dum tamen sit presens in parrochia cimbalum in crepusculo ad salutacionem beate Virginis Gloriose, et ipso diachono existente extra parrochiam teneatur pulsare cimbalum ad dictam salutacionem ebdomedarius supradictus et etiam ad tonitrua de die si absens fuerit a parrochia diachonus supradictus teneatur etiam ligare et religare dictus diachonus cordas ipsorum cimbolorum quocienscumque occurrerit necessario faciendum, et hec adjudicauit ebdomedario supradicto. Dictus uero ebdomedarius cum teneat claues de nocte ispius ecclesie teneatur pulsare cimbalum ad matutinum usque ad laudes et etiam ad tempestates et tonitrua que de nocte occurrunt.

Super sexta uero questione condempnauit ebdomedarium supradictum ita quod habeat semper dare dicto diachono octo denarios barchinonenses pro anniuersario faciendo et quod dictus diachonus teneatur celebrare quolibet anno unam missam pro anima institutionis anniuersarium supradictum, et in tercio anno duas missas. Item pronunciauit et dixit dictus venerabilis Bernardus de Vilacerto ex potestate sibi concessa a partibus supradictis quod hec omnia et singula inter ebdomedarium et diachonum supradictos et eorum successores in dictis beneficiis per modum predictum perpetue obseruentur.

Lata fuit hec arbitracio composicio pronunciacio siue dita per venerabilem Bernardum de Vilacerto predictum, presentibus dictis ebdomedario et diachono et eam sponte et expresse approbantibus emollegantibus et ratificantibus per se et successores suos in dictis beneficiis ac jurantibus etiam ad sancta Dei Euan- / f. 47r / gelia contra predicta nunquam uenire, imo ea semper obseruare .XIII°. kalendas februarii, anno predicto, in presencia reuerendi patris domini Petri Dei gratia Gerundensis episcopi auctoritatem suam ad predicta presntantis, et presentibus testibus venerabilibus Guillelmo de Corneliano et Simone de Sexano canonicis ecclesie Gerundensis.

Item dicta die dicti sacrista et diachonus compromiserunt super omnibus questionibus et demandis quas habeant inter se ratione ecclesie supradicte uel habere poterint in futurum in illum quem dominus episcopus Gerudnensis eis uoluerit nominare, seu etiam assignare, et hoc facient quocienscumque et quandocumque occurrerit faciendum, et hec iurarunt attendere et complere. Testes que supra proximi.

16

1325, març, 3 (1324)

Pere de Terrades, clergue i domer de Sant Mateu de Montnegre, i Pere de Bancells, clergue i diaca de la mateixa església, reconeixen tot el que el cabiscol de la seu de Girona sol rebre de la parròquia de Sant Mateu de Montnegre, en concepte d'oblacions, lluminàries, salpàs, albergues, delmes i primícies, deixes dels difunts i festivitats i també de la capella de Santa Maria de Montnegre.

Original: ADG, Seu de Girona, Cabiscol Major, pergami núm. 4.

Nouerint uniuersi quod Petrus de Terradis, clericus et ebdomedarius ecclesie Sancti Mathei de Motenigro, et Petrus de Bancellis, clericus et diachonus eiusdem ecclesie, recepto iuramento super sancta ·IIIIor· Dei Euuangelia corporaliter tacta ab eisdem, dixerunt et confessi fuerunt de omnibus que venerabilis precentor ecclesie sedis Gerunde recipit et recipere debet et recipere consueuit in dicta ecclesia dicti Sancti Mathei quam in parrochiam eiusdem.

Primo dictus venerabilis precentor et sui successores in eadem ecclesia recipiunt et recipere consueuerunt, uidelicet in festo Natalis Domini et in festo Pasche et in festo Penthecoste, sextam partem omnium oblationum que eueniunt in predicta ecclesia, exceptis tamen tribus mansis qui uocantur de Presis. Et dictus ebdomedarius et sui successores recipiunt et recipere consueuerunt in dicta ecclesia omnes oblationes inde prouenientes dictorum trium mansorum de Presis.

Item dixerunt quod dictus dominus precentor et sui successores recipiunt et recipere consueuerunt et debent in vigilia Beati Mathei, uidelicet a solis ocase usque ad auroram, omnes denarios qui, ratione luminarie, in dicta ecclesia inde proueniunt predictum tempus.

Item dixerunt quod inde dominus precentor recipit et recipere debet et consueuit in salpassio tocius parrochie predicta sextam partem, excepta cellaria dicti Sancti Mathei et etiam exceptis dictis tribus mansis de Presis.

Item dixerunt quod dictus dominus precentor recipit et recipere debet et consuevit ab opere seu fabriche siue sacristie eiusdem ecclesie annuatim in festo Circumcisionis Domini unam copam oley ad rectam mensuram Gerunde.

Item dixerunt quod idem venerabilis precentor recipit et recipere debet et consuevit quolibet anno in capellam Sancte Marie de Monte Nigro in festo Natiuitatis Beate Marie unam libram cere.

Item dixerunt quod dictus dominus precentor recipit et recipere debet et consuevit ab ebdomedario et diachono eiusdem ecclesie dicti Sancti Mathei annuatim in festo Sancti Vincentii tresdecim solidos et quatuor denarios barchinonenses monete de terno pro alberga et dictus ebdomedarius predictae ecclesie soluit et soluere tenetur duas partes predictorum denariorum et dictus diachonus terciam partem.

Item dixerunt quod dominus precentor recipit et recipere debet et consuevit de tota decima predictae parrochie, videlicet de carnalagio, de lana, lino, canabo et etiam de caulibus ortorum, duas partes predictae decime et clerici dicte ecclesie recipiunt terciam partem predictae decime, exceptis tamen dictis tribus mansis de Presis in quibus dictus dominus precentor in decima dictorum mansorum nichil accipit nec accipere consuevit.

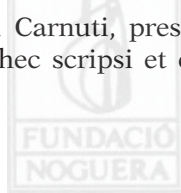
Item dixerunt quod tota decima predictae parrochia panis et vini diuiditur sic quo dictus dominus precentor recipit tres mensuras et clerici predictae ecclesie recipiunt quartam mensuram pro primiciam.

Item dixerunt quod dictus dominus precentor recipit et recipere debet, uidelicet in lexiis deffunctorum de illis personis qui condunt et ordinant testamenta, pro qualibet persona defuncta octo denarios monete de terno et de illis personis qui decedunt sine testamentis dictus dominus precentor inde recipit suam terciam partem.

Preterea dictus Petrus de Terradis et dictus Petrus de Bancellis fuerunt protestati quod ipsi quo ad presens nesciunt quod aliqua alia dominus precentor nec sui successores recipiant alia uel recipere debeant nisi prout superius est expressum.

Quod fuit actum et a predictis clericis superius scriptis et nominatis firmatum concessum et juratum .IIII°. nonas marcii, anno Domini .M^o.CCC^o. vicessimo quarto, testibus presentibus Raymundo de Scala, Michaelae de Fonte, Petro Ollerii eiusdem parrochie.

Sig+num Bartholomei Carnuti, presbiteri et sacriste ecclesie de Riulutorum de Silua, qui hec scripsi et clausi.

A) 1326, març, 22

Pere d'Urrea, bisbe de Girona, comunica a Pere de Savarrés, capellà del monestir de Sant Miquel de Fluvià, que no ha de tenir per excomunicat Ponç Ferrer, absent de la comunia de Guillem Batlle perquè és l'únic ferrer de fàbrega de destret.

Original: ADG, Lletres, vol. U-2, f. 48v-49r.

Petrus etc. dilecto in Christo Petro de Sauarresio, capellano monasterii Sancti Michaelis de Fluuiano, uel eius locum tenenti. Salutem in Domino. Vobis, per presentes, dicimus et mandamus quot Poncium Ferrarii, parrochianum vestrum, [lacorem] presentium pro excomunicato nullatenus habeatis, ex eo quia no fuit ad comunias seu exercitus comuniarum que contra Guillelmi Baiuli a pace et treuga legitime tunc eiectum fuerunt anno preterito [con]uocate. Cum tunc fuisset ut pro certo didiscimus declaratum quod omnes fabri qui fabricam de districtu habent et tenentur regere, tempore conuocacionis ipsarum comuniarum, essent exempti et liberati ab huius seruitute sicque admitatis eum ad diuina officia libere sint proprius.

Datum [].^a

a. *espai en blanc.*

B) 1326, abril, 22

Pere d'Urrea, bisbe de Girona, mana al clergue de Caldes, Pere Canut, que s'informi i prengui una resolució sobre el cas de Francesc de Bossegany, Bernat de Puig i Berenguer de s'Arabau, tots de la parròquia de Maçanet de la Selva, que al·leguen haver estat malalts l'any anterior en ocasió de la comunia contra Guillem Batlle.

Original: ADG, Lletres, vol. U-2, f. 66r.

Petrus etc. discreto et dilecto in Christo Petro Canuti, clerico ecclesie de Calidis. Salutem in Domino. Ex parte Francisci de Bosseguays, Bernardi de Podio et Berengarii ç'Arabau, parrochie de Macianeto, fuit expositum coram nobis quod, cum anno proxime lapsso comunie diocesis Gerundensis fuissent contra Guillelmi Baiuli a pace et treuga tunc [eiectum] per ecclesiam conuocate ipse [grau]i infirmitate corporali detenti, non potuerunt exsequi exercitus comuniarum pro excecucione faciende contra Guillelmum Baiuli supradictum. Propter quod clerici ecclesie de Macianeto habebt et mitant eos ut excomunicatos in ecclesia supradicta. Quapropter ad instanciam ipsorum uobis tramitimus per presentis quatinus inquiratis in dicta parrochia de Macianeto an pre-

dicti et eorum quilibet essent tunc prout asserunt inpedimento legitimo propediti taliter quod non possent sequi exercitus supradictos receptis inde testibus fidedignis et si inueneritis ita esse declaretis eosdem pro predictis nullam excomunicacionis sententiam incurrisse, mandantes auctoritate nostra clericis ecclesie supradicte quod eosdem admitant libere ad diuinum officium sicut prius.

Datum in predicto loco de Calidis, ·X· kalendas madii, anno predicto.

C) 1326, setembre, 12

Pere d'Urrea, bisbe de Girona, mana als clergues de Sant Cebrià dels Alls que admetin als oficis divins Berenguer Teixidor, que no estava obligat a anar a la comunia contra Guillem Batlle perquè és tres quarts home propi de cavaller i un quart home d'església.

Original: ADG, Lletres, vol. U-2, f. 187v-188r.

Petrus etc. Dilectis in Christo clericis ecclesie Sancti Cipriani de Alleis. Salutem in Domino. Cum Berengarius Textoris, [parrochianus uester], ad sequendum comunias que anno preterito contra Guillelmum Baiuli a pace et treuga tunc eiectum fuerunt per ecclesiam conuocate astrictus non esset, cum sit homo quantum ad tres partes de dominio militum et de ecclesia non nisi ad quartam partem, ideo uobis dicimus et mandamus quatinus ipsum Berengarius Textoris, ex eo quia ad dictas comunias non fuit, pro excomunicato minime habeatis. Imo ipsum ad diuina decetero admitatis libere sicut prius redd.

Datum Gerunde sub nostro sigillo maiori, ·IIe· idus septembris, anno predicto.

[Habuiimus ·XVIII· denarios].

18

1326, setembre, 19

Pere d'Urrea, bisbe de Girona, mana al seu batlle de la Bisbal, Guillem sa Frigola, que li mana que elegeixi deu homes que en designin dos per fer d'obers, atès que no hi ha cap procurador dels béns de l'església de la Bisbal.

Original: ADG, Lletres, vol. U-2, f. 191v.

De nós en Pere etc. a l'amat en Guillem ça Frigola, batle nostre de la Bisbal. Hauem entès que en la uilla de la Bisbal no ha nuyl hom

asenyaladament qui·s entremeta dels feyts comuns de la sglea del dit loch ne de leuar e prestar los drets de la obra d-aquella, ans per contrast los dits drets se perden per ço cor no és qui·ls deman. Un, com nós no uullyam que la dita esglea sia defraudada en sos drets per aquesta manera, diem-uos e-us manam que, ab aquests IIII prooms ensems de la Bisbal qui aquesta letra us presentaran, n-elegiscats X e aquels X elegesquen-ne dos [que] sien lex o d-altres qui sien bons et sufficiens a açó e quan sien elegits uós, per autoritat nostra, forçats-los que prenen aquel càrrech e aquel offici ab alcun dels clergues de la esglea ésser hy uolen e açó·s faça encontinent com peril sia en la triga.

Dada sotz segel menor etc.

[Nichil].

19

1329, juny, 8

Visita pastoral realitzada per Ramon Albert, sagristà de Llers, a l'església i parròquia de Sant Sadurní.

Original: ADG, Visites pastorals, vol. P-4, f. 61r-v.

[De Sancto Saturnino]

Eodem die dictus uisitator accessit ad ecclesiam Sancti Saturnini causa uisitacionis officium exercendi.

Et Petrus Dalmacii et Petrus Laboratoris et Bernardus sa Ual et Saturninus Loreti, jurati et interrogati, dixerunt se aliquid nescire fore corrigendum in dicta parrochia, excepto quod operarii dicte ecclesie nolunt reddere computum de blado olei juuenis hominibus qui consueuerunt esse operarii nec clericis. Dixerunt etiam quod Raimundus de Pontonibus habet terciam partem decime dicte parrochie et Guillelmus Mata est baiulus naturalis in dicta parte.

Petrus Jouerii, sacrista predice ecclesie, iuratus et interrogatus, dixit aliquid se nescire fore corrigendum in dicta parrochia, excepto quod operarii et pagesii nolunt soluere bladum olei nec uolunt admitere clericos ad dictum opus.

Guillelmus Conilii, ebdomedarius dicte ecclesie, juratus et interrogatus, dixit ut supra proximus testis.

Arnaldus Buiga, clericus stabilitus in dicta ecclesia, juratus et interrogatus, dixit se aliquid nescire fore corrigendum in dicta parrochia, excepto quod Petrus Jouerii, sacrista, habet prolem ex quadam muliere

uocata prout credit Ermesendis. Et Guillelmus Conilii habet prolem ex quadam muliere uocata n'Estruga, tamen non tenent eas in domo propria, sed quilibet mulier habet suam domum, nescit tamen si fuit cum eis dispensatum nec si fuit eis pena inposita, tamen bene scit quod de predictis fuerunt acusati.

Guillelmus Hualgerii, epdomedarius dicte ecclesie, juratus et interrogatus, dixit se aliquid nescire fore corrigendum in dicta parrochia, excepto quod Petrus Iouerii, sacrista, tenet in domo propria quandam mulierem uocatam Ermesendem et habet ex ea tres filios. Item dixit quod Guillelmus Conilii, ebdomedarius, tenet in domo propria quandam mulierem uocatam Astrugam et habet ex ea unum filium. Et de predictis generatur magnum scandalum in tota parrochia et dictus testis monuit predictos clericos multociens ut dimiterent predictas concubinas qua publice tenent in domo et noluerunt nec uolunt desistere a predictis. Interrogatus si fuit cum eis dispensatum et si fuit eis inposita pena de predictis, dixit se nescire.

Et dictus uisitor iniunxit et mandauit dicto sacriste sub pena decem librarum ut dimittat predictam Ermesendem et expellat eam de domo. Item dictus uisitor inunxit et mandauit dicto Guillelmo Conilii sub pena decem librarum ut dimittat predictam Astrugam et expellat eam de domo.

20

1335, setembre, 4

Convinença entre Guillem Imars, sagristà de l'església de Sant Cebrià dels Alls, i Joan Lunell i Pere Alenyà, obrers de l'església i de l'altar de Santa Maria de la mateixa església, sobre les ofrenes fetes a l'altar esmentat.

Original: ADG, Notaria, vol. G-9, f. 144r-v.

[Sant Ciprià dels Alls, convenció entre rector y obrers]

Nouerint uniuersi quod cum esset contentio seu controuersia inter^a Guillellmus Ymars, sacristam ecclesie Sancti Cipriani de Alleis, ex una parte, et Johannem^b [Lunelli] et Petrum Alanyani, parrochianos et operarios dicte ecclesie et altaris Beate Marie siti in eadem, ex altera, ratione oblacionum seu offertarum que offeruntur in .IIIIor. anni festiuitatibus ipsius Beate Virginis Marie in altari predicto annuatim. Tandem dicte partes uolentes ad pacem et concordiam super predictis venire ac litigio [quod de] presenti seu in futurum inde prouenire set etiam oriri posset finem imponere, uidelicet idem Guillelmus Ymars,

sacrista, per se et successores suos in dicta sacristia, et Johannes Lunelli et Petrus Alanyani, operarii predicti, per se et successores suos dicte ecclesie et altaris predicti operarios, ordinarunt, conuenerunt et etiam concesserunt et uoluerunt quod de omnibus et singulis oblacionibus seu offertis que, tam in pane quam in denariis quam etiam in aliis, in altari Beate Marie predicto in ·IIIIor· anni festiuitatibus ipsius Beate Marie Virginis decero annuatim [ad osculum manus presbiter in ipso altari missam celebrantis tamen oferentur, sint due partes] ex ipsis predicti sacriste et sucesorum eius ad omnes suas et suorum uoluntates inde faciendas et tertia pars ex eisdem sit altaris predicti que tertia [pars] conuertatur et conuerti habeat in utilitatem et ornamentum eiusdem altaris per dictos operarios seu per illos qui pro tempore fuerint in eadem ecclesia et altari predicto, [de consilio] eiusdem sacriste uel qui pro tempore fuerit in ecclesia supradicta.

Voluerunt, tamen, conuenerunt, [ordinauerunt] et concesserunt quod, quandocumque et quocienscumque festum Purificacionis Beate Marie euenerit in die dominica, quod omnes oblaciones seu offerte que in pane, denariis uel in aliis ipsa die tamen in dicto altari a Christi fidelibus [ad osculum manus tamen dum missam celebrabitur] offerentur, sint integritur et sine aliqua diminucione sacriste predicti et eius successorum in dicta sacristia, quiquidem sacrista et eius successores in ipso festo Purificacionis et in omnibus aliis tribus festis Beate Marie teneatur missam sollempniter celebrare in altari predicto. Et quod die seu diebus predictarum festiuitatum quibus dictus sacrista seu successores sui missam in eodem altari sollempniter ut predicatur celebrabunt non teneantur in ipsis diebus aliam missam celebrare seu facere celebrari, ita quod pro celebratione unius a celebratione alterius penitus sint exempti.

Promitentes idem sacrista, per se et successores suos in dicta sacristia. et operarii predicti, per se et successores eorum in dictis ecclesia et altari operarios, et omnes etiam insimul sponte iurantes per Deum etc. predictam ordinationem conuenienciam et concessionem ratam gratam et firmam semper habere et numquam in aliquo contrauenire [uel reuocare] iure aliquo siue causa, per hanc [...] ordinationem conuencionem seu concessionem noluerunt dicte partes [...] quibusdam ordinationibus pro dicto altari facientibus [contentis in quodam instrumento confecto] ·III· nonas nouembris anno Domini ·Mo·CCC·o·XXX·o· primo et clauso per Jacobum Martini, notarium publicum de Monellis, in aliquo derogari [nec eas] cassari uel etiam annullari immo omnia et singula in eo contenta uoluerunt in suo robore permanere. De quibus omnibus ambe predictae partes mandarunt fieri publicum instrumentum per me notarium infrascriptum.

Que fuerunt acta et a Guillelmus Ymars, sacrista, Johanne Lunelli et Petro Alanyani, operariis predictis, concessa firmata et jurata ·IIo· nonas septembris, anno Domini ·Mo·CCC·XXXo· quinto, presentibus testibus venerabilis Guillelmus de Scala, canonico Sancti Felicis Gerunde, Guilelmo Maçaneti, sacriste ecclesie Sancti Cipriani de Letone, et Bernardo de Verdegerio, clerico Gerundensi.

a. *segueix ratllat*: Berengarius. b. *segueix ratllat*: Nuelli.

21

1336, setembre, 13

Pere de Casadevall, paborde de l'Almoina del Pa de la seu, autoritza a Bernat Gombau de Riudellots de la Selva, que reconegui a Berenguer de Cruïlles, cabiscol de la seu, la manera com es divideixen els delmes de la parròquia de Riudellots de la Selva.

Original perdut.

Còpia del 1364 d'A.: ADG, Seu de Girona, Cabiscol Major, pergami núm. 5.

Hoc est translatum fideliter sumptum Gerunde, terciadecima die septembris, anno a Natiuitate Domini millesimo ·CCC· sexagesimo quarto, auctoritate et decreto venerabilis et discreti Petri Comitis, legum doctoris iudicis ordinarii inter[itementibus], a quodam publico instrumento per alphabetum diuiso cuius tenor dinoscitur esse talis.

Sit omnibus notum quod ego Petrus de Casadeual, preposito Elemosine panis sedis Gerunde, cum hoc presenti publico instrumento ex causa subscripta, dono [et transfero] licenciam et potestate tibi Bernardo Gombau de Riuolutorum de Silua, homini proprio dicte Elemosina, recognoscendi venerabili Berengario de Crudiliis, precentori sedis Gerunde, et ipsi precentorie bajuliam quam habeo in parte seu partibus quas dicta Elemosina habet et percipit in decima parrochie de Riuolutorum de Cilua et in aliis locis, in quibus decimale ipsius parrochie extenditur quo decima quantum ad expleta panis et lini et canabi sic diuiditur, scilicet [quod fiunt inde octo partes] et precentor ecclesie Gerundensis recipit inde quinque partes, et de tribus partibus residuis fiunt quatuor partes de quibus dicta Elemosina recipit tres partes et Raymundus de Villanoua de Baschanone quartam partem. Decima vero carnatici et volatiliu[m] dicte parrochie et lane sic diuiditur, scilicet quod dictum precentor recepit de ipsa medietate et de alia medietate clerici ecclesie de Riuolutorum recipiunt quartam partem et de residuis tribus partibus fiunt quatuor partes de quibus Elemosina recepit tres partes et Raymundus de Villanoua quartam partem. Quam

licenciam tibi dono ex quia michi constat per instrumentum donacionis Petro Gombali filioque suo Bernardo et suis predecessoribus tuis facte de dicta bajulia per Guillelmum Dalmacii et filium suum Berengarium et uxores suas Guillelmam et Beatricem, cum instrumento confecto terciodecimo kalendas septembris anno vicesimo nono regni Lodouici regis junioris, in posse Petri leuite, que precentoria habet jus in dicta bajulia quod dicti Guillelmus Dalmacii et eius filius Berengarius et uxores ipsorum pro quibus tenebatur habebant quod tenetur dicta bajulia et teneri debet pro precentoria antedicta ut de hoc me certificaui et michi constat tam per dictum instrumentum quod vidi tenui et legi quam alia. Promittens tibi et tuis predictam licentiam et alia antedicta rata et firma semper habere per me et meos successores in dicta Elemosina et contra ea non venire de jure vel de facto aliqua ratione. Et ego Bernardus Gombau predictus, non obstante licenciam predictam michi atributa per vos dictus venerabili prepositum, per me et meos successores tenentes dictam bajuliam, non obstante quod dicta bajulia non teneam pro dicta Elemosina, promitto vobis et successoribus vestris quod ego et mei successores in dicta bajulia leuabimus et congregabimus bene et fideliter dictas partes quas ipsa Elemosina habet in dicta decima et eas vobis et successoribus vestris ac quibus volueritis trademus fideliter atque bene retenta michi et meis retrodecima tamen pro labore meo. Et si forte pro defectu predictorum vos vel successores vestri dampnum aliquod sustinueritis vel inter[...] siue aliquas inde feceritis missiones in iudicio vel extra quocumque modo totum vobis et successoribus vestris in dicta Elemosina restituere promitto et inde credamini vos et successores vestri simplici verbo vestro sine testibus et juramento. Et propter hoc obligo vobis et successoribus vestris in dicta Elemosina me et omnes heredes et successores meos et omnia bona mea ubique habita et habenda, jurans sponte per Deum et eius sancta quatuor Euangelia corporaliter a me tacta, predicta attendere et complere et in aliquo non contrafacere aliqua ratione. Et ego Berengarius de Crudiliis, precentor ecclesie Gerundensi predictus, per me et meos successores in dicta precentoria, firmo, laudo et approbo tibi dicto Bernardo Gombau et tuis perpetuo bajuliam predictam, ita ut tu et tui amodo imperpetuum ipsam habeatis teneatis ac possideatis bajuliam cum suis juribus prout melius ad tuum tuorumque bonum et sanum intellectum possit intelligi atque dici, saluo jure predicte precentorie in terciis, laudimiis, foriscapiis et omnibus aliis ad dominium directum pertinentibus. Et pro hoc firmamento et laudamento confiteor a te habuisse et recepisse centum solidos barchinonenses de terno, renunciando excepcioni peccunie non numerate et non recepte et doli. Et si forte propter hoc plus michi competit vel competere potest

aut debet totum illud plus tibi et tuis dono donacione irreuocabili inter uiuos, promittens tibi et tuis predictum firmamentum et laudamentum et omnia alia et singula supradicta rata grata et firma semper habere, tenere et obseruare et in aliquo non contrauenire aliqua racione. Et ego Bernardus Gombau predictus, jamdictum firmamentum recipiens a uobis venerabili Berengario de Crudiliis, precentore predicto, de bajulia antedicta, confiteor et recognosco vobis quod ipsam bajuliam teneo cum iuribus suis pro ipsa precentoria et pro vobis et successoribus vestris in eadem confitens vobis quod omnia tercia, laudimia et foriscapia ex ipsa proueniencia sunt et esse debent vestri et successorum vestrorum in precentoria antedicta, jurans sponte per Deum et eius sancta quatuor Euangelia corporaliter a me tacta predicta fore vera.

Actum est hoc idus septembris, anno Domini millesimo ·CCCo· tricesimo sexto.

Sig+num Petri de Casadeual, prepositi. Sig+num Berengarii de Crudiliis, precentoris. Sig+num Bernardi Gombau, predictorum, qui hec firmamus et laudamus pariterque juro ego dictus Bernardus Gombau. Testes huius rey sunt Arnaldus de Sererollis, clericus sedis Gerunde, et Raymundus de Orta, sacrista ecclesie de Valuaraya, et Petrus de Villa, clericus tonsuratus.

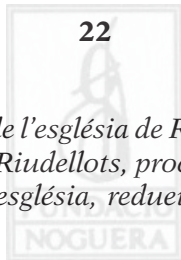
Eg+o Raymundus de Brugeria, notarius publicus substitutus auctoritate regia a Bernardo de Toylano, publico Gerunde notario, hec de notis acceptis per Arnaldum de Manso condam simili auctoritate et substitutione notarium publicum, scribi feci et clausi.

Ego Petrus Comititis, legum doctor iudex ordinarius Gerunde qui, presens translatum cum suo originali fideliter comprobauit notarius infrascriptus, auctoritate judiciali subscribo decretumque meum interpono.

Eg+o Raymundus de Brugeria, notarius publicus substitutus auctoritate regia a Bernardo de Toylano, quondam publico Gerunde notario, hoc translatum a suo originali sumptum et cum eodem de uerbo ad uerbum fideliter comprobatum scribi feci et clausi.

1341, març, 5 (1340)

Bartomeu Carnut, sagristà de l'església de Riudellots de la Selva, i Arnau Guerau, parroquià de Riudellots, procuradors i administradors de l'obra de l'esmentada església, redueixen a un cens de 3 sous i 8

diners barcelonesos els agrers, és a dir, dues tasques, el delme i la primícia, que Arnau de Rovirola, de la mateixa parròquia, pagava per un quadre de terra, d'un jornal de bous d'extensió, situat a prop del mas Rovirola i del riu Onyar.

Original: ACSCF, fons patrimonial Rovirola-Batlle, caps 1, pergamí núm. 6.

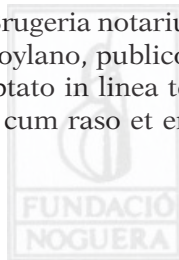
Sit omnibus notum quod ego Bartholomeus Carnuti, sacrista ecclesie Sancti Stephani de Riuolutorum de Silua, et [Arnaldus] Geraldus sa Guielsony, parrochie de Riuolutorum de Silua, operarii, procuratores et aministratores operis seu fabrice dicte ecclesie, electi ab uniuersitate hominum dicte parrochie et habentes potestatem ut asserimus ad subscripta ab uniuersitate dicte parrochie nobis traditam verbote-nus ut moris est et concessam, ex certa sciencia, attenta, considerata et procurata utilitate dicte fabrice seu operis, per nos et successores nostros in eadem, de consensu et uoluntate plurium ex probis hominibus dicte parrochie cum quibus et etiam cum tota uniuersitate dicte parrochie frequenter colloquium habuimus et tractatum, reducimus et tornamus vobis Arnaldo sa Rouirola dicte parrochie et uestris perpetuo ad certum sensum, scilicet trium solidorum et sex denariorum monete barchinonense de terno soluendorum anno quolibet dicto operi et operariis eisdem in festo Sancti Michaelis, agraria illa, scilicet duas trascas necnon et decimam et primiciam que prestare debebant et consueuerunt dicto operi de expletis cuiusdam quadri terre quem habetis et pro dicto opere seu fabrica tenetis in parrochia predicta prope clausum mansi uestri, et affrontat ab oriente in riuo Undaris, a meridie in honore d-en Vinyoles, ab occidente et a circio in honore uestro sicut est diuisum per terminos, et continet dictum quadrum terre unum bonum jornalem bouum. Ita uidelicet ut uso et uestri decetero agraria aliqua, decima uel primicia non prestetis de dicto quadro terre, set loco et in recompensationem eorum prestetis inde dictos tres solidos et sex denarios de censu in dicto festo Sancti Michaelis annuatim dicto operi seu fabrice, et illis qui eam pro tempore reg[iant] propter tamen hanc reduccionem in directo dominio di<re>cte terre, scilicet in terciis, laudismiis et foriscapiis inde prouenientis, emparis et aliis ad directum omnium pertinentibus, nullum fiat prejudicium dicto operi. Immo in eis sit jus ipsius operis saluum perpetuo et illesum, sicque per nos et nostros successores in dicto opere, promittimus uobis et uestris quod predictam reduccionem et alia omnia predicta nos et successores nostri in dicto opere perpetuo rata, grata et firma habebimus, tenebimus et seruabimus et non contraueniemus, infringemus vel reuocabimus, sub bonorum dicti operis omnium iptotheca. Confitemur in predicta reductione utilitatem dicti operi procurasse, pro eo quia dicta terra per vos non bene excolebatur propter minimam honeracionem dictorum agra-

riorum et nunc melius per vos laborabitur, meliorabitur et cultiabitur et si contingeret eam uendi prouenient inde meliora foriscapia dicto operi et etiam pro eo quia cum agraria predicta sepe defficerent dictus tamen census immo erit perpetuus et annualis. Et nos Bernardus de Balneolis, ciuis Gerunde, Bernardus Gombau, Bernardus de Vinyoles, Petrus Morati, Petrus Morages, Guillelmus Agreti, Bernardus de Oliueria, Bartholomeus Miri, Petrus Calueti, Guillelmus Senyerich et Guillelmus Boschani, Francischus Calueti, Arnaldus de Rouiria et Petrus de Garriga, Arnaldus Vilar et Guillelmus Viaderii, parrochie de Riulutorum, predicti, cerciorati quod in predicta reduccione fuit procurata utilitas dicti operis predictis omnibus consentimus et ea firmamus in omnibus et laudamus. Et ego dictus Arnaldus sa Rouirola, dicte reduccione consenciens, confitensque me dictam terram tenere superius confrontatam pro dicto opere seu fabrica dicte ecclesie et quod dictum opus seu fabrica habet in ea directum dominium scilicet tercia, laudismia, foriscapia, emparas, firmamenta et omnia alia ad directum dominium pertinencia et quod ratione dicte reduccionis prestare debeo et promito decetero et perpetuo dicto operi anno quolibet in festo Sancti Michaelis dictos tres solidos et sex denarios monete barchinonense de terno, obligando ad hec uobis et successoribus uestris, ditam terram cum suis melioramentis factis et faciendis, jurans per Deum et eius sancta quatuor Euuangelia a me corporaliter tacta predicta omnia fore uera.

Actum est hoc tercio nonas marcii, anno Domini millesimo trecentesimo quadagesimo. Sig+num Bartholomei Carnuti. Sig+num Arnaldi Geraldi. Sig+num Bernardi de Balneolis. Sig+num Bernardi Gombau. Sig+num Bernardi de Vinyoles. Sig+num Petri Morati. Sig+num Petri Morages. Sig+num Guillelmi Agreti. Sig+num Bernardi de Oliueria. Sig+num Bartholomei Miri. Sig+num Petri Calueti. Sig+num Guillelmi Senyerich. Sig+num Guillelmi Boschani. Sig+num Francischi Calueti. Sig+num Arnaldi de Rouiria. Sig+num Petri de Garriga. Sig+num Arnaldi de Vilari. Sig+num Guillelmi Viaderii predictorum, qui hec firmamus et laudamus. Sig+num Arnaldi de Rouirola predicti, qui hec firmo et laudo pariterque juro. Testes huius rei sunt Johannes de Plano, de Vulpiliacho, et venerabilis Petrus de Casadeual, prepositus Elemosine Panis sedis Gerunde.

Eg+o Raymundus de Brugeria notarius publicus substitutus auctoritate regia a Bernardo de Toylano, publico Gerunde notario, hec scribi feci et clausi cum raso et aptato in linea testium ubi dicitur "Johannes de Plano de Vulpiliacho" et cum raso et emendato in ·XIIIa· linea ubi dicitur "operis".

ABC. ABC.

1341, març, 29

Pere de Preses, Berenguer Bertran i Guillem Català de Preses de Sant Mateu de Montnegre, a causa d'una diferència entre Guillem Cavaller, claver de la seu, i Ferrer Moner, sagristà de Sant Mateu de Montnegre, sobre el delme i la primícia dels seus masos, reconeixen al referit claver que la primícia és d'ell.

Original: ADG, Seu de Girona, Claver, pergami núm. 57.

Sit omnibus notum quod nos Petrus de Presis et Berengarius Bertrandi et Guillelmus Cathalani de Presis parrochie Sancti Mathei de Montenigro, attendentes quod questionis materia oriebatur et uerti sperabatur inter uos Guillelmi Cauallerii, clauigerum ecclesie sedis Gerunde, et Ferrarium Monerii, sacristam ecclesie Sancti Mathei de Montenigro, ex una parte, et nos, ex altera, ratione decime et primicie mansorum honorum et possessionum nostrarum, tandem nos et uos uolentes viam litigii euitare et procere laboribus et expensis de ueritate et equitate predictorum nos informauimus diligenter et reperta ueritate et nobis cercioratis de iure nostro, per nos et nostros, presentes et futuros, confitemur et recognoscimus uobis dicto clauigero, presenti, et uobis dicto Ferrario, absenti, et uestris successoribus quod, non obstante usu uel consuetudine in contrarium ut dicimus obstruat, nos debemus et, per nos et nostros, promittimus uobis et successoribus uestris quod nos, decetero et perpetuo, trademus, dabimus et deliberabimus uobis et uestris successoribus integritem et in pace decimam et primiciam de expletis panis et vini, lana, lino, canabo, carnatico et iure ortorum et aliis omnibus de quibus decima et primicia prestatur comuniter et prestabitur decetero per alios parrochianos parrochie Sancti Mathei de Montenigro in parrochia predicta de Montenigro, que decima et primicia inter vos ambos et uestros successores diuiditur et diuidi debet sicut est consuetum. Et si forte pro defectu premissorum uos uel uestri dampnum aliquod sustinueritis uel interesse siue aliquas inde feceritis missiones, damini uos et uestri simplici uerbo uestro sine testibus et iuramento. Et propter hoc obligamus uobis et uestris omnia bona nostra ubique habita et habenda, promittentes uobis et uestris et etiam iurantes sponte per Deum et eius sancta quatuor Euuangelia a nobis corporaliter tacta predicta omnia fideliter attendere et complere et non contrauenire aliqua ratione.

Actum est hoc quarto kalendas aprilis, anno Domini millesimo trecentesimo quadagesimo primo.

Sig+num Petri de Presis. Sig+num Berengarii Bertrandi. Sig+num Guillelmi Cathalani, predictorum, qui hec firmamus et laudamus pariterque juramus. Testibus huius rei sunt Jacobus Ferrarii et Jacobus Sabaterii, comorantes Gerunde.

Eg+o Raymundus de Brugería, notarius publicus substitutus auctoritate regia a Bernardo de Toylano, publico Gerunde notario, hec scribi feci et clausi.

24

A) 1364, juliol, 22, Sant Martí Vell

Pere de Llac de la parròquia de Sant Martí Vell, capbreva els obrers de l'obra de Sant Martí Vell, en la qual consigna els pagaments corresponents al blat de l'oli, que havia de fer pels masos Llac i Feliu i la borda de Casadavall de Llac.

Original: AHG, Notarial, Resta del districte de la Bisbal, vol. 9, f. 1r-v.

Petrus de Lachu parrochie Sancti Martini Veteris confiteor et recognosco operariis [operis ecclesie Sancti] Martini Veteris [et eidem operi] quod facio et presto [ac facere et prestare] teneor et promitto dicto operi, quolibet anno perpetuo in festo Sanctorum Petri et Felicis, pro manso meo vocato de-n Lach sito infra dictam parrochiam et eius honoribus, terris, vineis et possessionibus, [unam migeriam bladi oley] ad mensuram de [Monellis. Et etiam facio et presto ac] facere et prestare teneor et promitto [dicto operi, quolibet] anno perpetuo in dicto festo [Sanctorum Petri et Felicis, unam] migeriam bladi oley ad dictam mensuram pro alio manso meo vocato Feliu sito infra dictam parrochiam et eius honoribus terris, vineis et possessionibus. Item facio et presto ac facere et prestare teneor et promitto dicto operi, quolibet anno perpetuo in dicto festo Sanctorum Petri et Felicis, pro quadam borna mea vocata de Casedeuall de Lachu dicte parrochie et eius honoribus, terris et possessionibus, unam carteriam bladi oley ad dictam mensuram. Jurans sponte per Deum et eius sancta ·IIIIor· Euangelia corporaliter a me tacta predicta omnia fore vera, hec igitur omnia et singula supradicta facio et firmo in manu et posse notarii infrascripti tanquam publice persone a me nomine dicti operis et omnium quorum intersit et intererit stipulantis et recipientis.

Quod fuit actum in parrochia Sancti Martini Veteris et per dictum Petrum de Lachu firmatum et laudatum ·XXIIa· die julii, anno a Nativitate Domini millesimo ·CCCo· LXIIIo·, presentibus testibus Guillelmo de Colle de Corciano et Johanne Raimundi de Ceruiano.

B) 1364, juliol, 22, Sant Martí Vell

Bernat Martí de Ginestet, home jove de la parròquia de Sant Martí Vell, capbreva als obrers de l'obra de Sant Martí Vell el que ha de pagar pel blat de l'oli.

Original: AHG, Notarial, Resta del districte de la Bisbal, vol. 9, f. 1v-2r.

Bernardus Martini de Ginesteto parrochie Sancti Martini Veteris confiteor et [in veritate] recognosco operariis operis ecclesie Sancti Martini Veteris et eidem operi quod ego ut joues om dicte parrochie facio et presto ac facere et prestare teneor et promitto eidem operi, quolibet anno perpetuo in festo Sanctorum Petri et Felicis, unam carteriam bladi oley ad mensuram de Monellis. Jurans sponte per Deum et eius sancta ·IIIIor· Euangelia corporaliter a me tacta predicta omnia fore vera, hec igitur omnia et singula supradicta facio et firmo in manu et posse notarii infrascripti tanquam publice persone a me nomine dicti operis et omnium quorum intersit et intererit [ac potest et poterit interesse legitime] stipulantis et recipientis.

Quod fuit actum in parrochia Sancti Martini Veteris et per dictum Bernardum Martini firmatum et laudatum [et juratum] ·XXIIa· die julii, anno a Nativitate Domini millesimo ·CCC· LXIIIo·, presentibus testibus <Guillelmo> de Colle de Corciano et Johanne Raimundi de Ceruiano.

25

1370, març, 31

Sentència de Bartomeu de Puig, oficial del bisbe de Girona, en la causa entre Galceran Llawanera i Pere Oliba de Borrassà, arrendadors dels fruits de l'obra parroquial de Borrassà, i Nicolau Bernat, del mateix lloc, segons la qual i després d'una enquesta efectuada per veïns de la localitat, condemna a aquest darrer a pagar el quartó del forment d'oli que corresponia al mas Miquel, que havia quedat abandonat i del qual Nicolau posseïa diverses terres i el carcaboç.

Original: ADG, Notaria, vol. G-50, f. 202v-203r.

[*Borraçà, sentència a favor de la obra de la iglesia*]

[Pro ·XII· denarios]

Nouerint uniuersi quantum esset questio inter Galcerandum Llawanera et Petrum Oliba de Borraciano, emptores ad certum tempus fructuum et iurium pertinencium operi ecclesie de Borraciano, ex una parte, et Nicholaum Bernardi de Borraçiano, ex altera, racione fru-

menti olei, scilicet unius quarteroni^a et aliorum seruiciorum realium dicto operi pertinencium ad que asserunt ipsum Nicholaum Bernardi teneri tanquam tenentem et possidentem carcabocium mansi Michaelis parrochie de Borraciano, et ipsa questio verteretur coram venerabili et prudenti viro domino Bartholomeo de Podio, clerico licenciato in legibus officiali reuerendi domini episcopi Gerundensis. Dictus dominus officialis comisit literatorie Bernardi Lucian, sacriste ecclesie de Borraciano, et Petro Auiyon dicti loci ut diuidant et consignent pro rata secundum maior et minus terras tenentes dicti mansi ad soluendum dictum petitum seruicium prout in dicta comissionis litera lacius continetur et inde relationem fecerint plenarie dicti comissarii ipsi domini officiali. Et in ipsa relatione inter alia contineatur quod ipsi receperunt super predictis testimonium in scriptis quarum tenor talis est.

En Guillem Pere Ramon de Vilamorell e en Johan Figera e na Berenguera Nicholaua de Vilamorell de la parròquia de Borraçan, testimonis demanats per sagrament si sabien qui fahia la vigília de ·I· corteron de forment, lo qual senç és reyal del mas Michel de Vilamorell, e dixeren que en Guillem Metge del dit loch tén una fexa qui fo del dit mas Michel apelat Forques, la qual afronta a sol ixednt a la possession del mas Baron de Vilarmorell, a migdia a la fexa d-en Guillem Pere Ramon e a sol ponent al seu masex del dit mas, a cerç a la fexa de-na Olota de Santa Logaya.

Item en Jacme Matheu de Auiyon tén un ort lo qual fo d-en Thomas Michel e afronta a sol ixent a la Ribera de [Alguema],^b a migdia al-ort d-n Baron e a sol ponent al rech del molín, a cerç en la possession d-en Cerol de Toyan.

Item Arnau Barata tén una caseta lo qual fo del dit mas, afronta a sol ixent a la casa d-en Faja, e a migdia e a sol ponent al camín públich, a cerç a la casa del dit mas Miquel o Carcaboc, lo qual tén en Nicholau Berant, la qual fexa ort e casa és tengut de fer entretot ·XVIII· diners de senç tots ayns.

Iten n-Abrila tén una casa ab alcun pati la qual afronta a sol ixent e a migdia en la casa d-n Nicholau Bernat, a sol ponent en lo camín públich, a cerç en la sua possessió masexa.

Item ela masexa tén una fexa^c / f. 203r / de terra apelada Viyolas, la qual afronta a sol ixent en la terra d-en Guillem Pere Ramon, a migdia en la terra d-en Nicholau Bernat, a sol ponent en la possession d-en Andreu Pagès, a cerç en la possessió d-en Nicholau Bernat.

Item ela matexa tén una fexa de terra la qual afronta a sol ixent en la possession d-en Pere Ramon de Senta Logaya, e a migdia en la possessió d-n Ferrer [de] Vilamorell, per les quals cases^d demontdidas és acostumada de fer entre tot ·VIII· diners.

Item en Geron de Crexel té una fexa de terra qui afronta a sol ixent al camí públich, a migdia en la possession d'en Nicholau Bernat, a sol ponent al camí públich, a cerç en la possession d'en Pere Andreu, la qual fa ·II· diners al cençs demontdit.

Iten en Francessinnet té una vinya la qual fo del dit mas, afronta a sol ixent en la possession d'en Berenguer Sartre, a migdia en la terra d'en Pere deç Vich e d'en Pere Albert, e a sol ponent en la terra d'en Pere deç Pou, e a çerc en la terra d'en Arnau Barata, la qual era obligada de pagar quescun ayn ·II· diners al dit cenç.

Iten en Nicholau Bernat té lo carcabaç de la dita masada e ·I· tros de terra la qual afronta a sol ixent a la casa d'en Figera, e a mgidai a la casa d'en Abrill, e a sol ponent al camí públich, e a cerç en la era d'en Nicholau Bernat, per la qual casa era obligat de pagar ·X· diners per quescun ayn al dit cenç.

Item en Pere Strayn de Crexel té una fexa de terra a Pug Maleu la qual fo del dit mas, afronta a sol ixent en la terra d'en Baron de Vilamorell, a migdia en la possession d'en Nicholau Bernat, a sol ponent en la terra d'en Guillem Metga, a cerç en la terra d'en Nicholau Bernat, la qual terra és obligada a pagar tots ayns ·I· corteron de forment a la obra de la esgleya de Borraçan, lo qual senc és tengut de leuar e de pagar lo cens demontdit en Nicholau Bernat de Vilamorell, tenens les ·II· parts del dit carcaboç e més. Bernat Lucian humil seruidor vostre sacristan de Borraçan e Pere Auiyon del dit loch comissaris per uós elets a rebra informacion de les dites coses desús contengudes.

Ideo instante et requirente dicto Galcerando Lauanera, nomine quo supra et nomine operis seu fabrice dicte ecclesie de Borraciano, dictus dominus officialis, presente et uocato Nicholao de Valle, ciue Gerunde, nomine procuratorio dicti Nicholay Bernardi, sedens pro tribunali more iudicis iudicantis, pronunciauit dixit et declarauit /f. 203v/ dictum Nicholaum Bernardi, tanquam tenentem et possidentem carcabocium dicti mansi Michaelis parrochie de Borraciano seu eius maiorem partem, debere et teneri facere et prestare ac persolvere operi ecclesie de Borraciano annis singulis racione ipsius mansi Michaelis unum quarteronum frumenti racione frumenti oley et alia seruicia realia dicto operi pertinencia et quod prenominati alii tenetores possessionum que fuerunt dicti mansi si jam non consueuerunt aliquid soluere in adiutorium predictorum sibi soluere et prestare teneatur secundum maius et minus. Et predicta dicto Galcerando Lauanera, nomine quo supra et operi dicte ecclesie, adjudicauit et ad ea facienda soluenda et prestanda dictum Nicholaum Bernardi, licet absentem et eius nomine dictum Nicholaum de Valle presentem, condemnauit et dictus Nicho-

laus de Valle dixit se predictis minime consentire, de quibus omnibus dictus Galcerandus Lauanera requisivit et mandavit sibi fieri publicum et publica instrumentum et instrumenta per me notarium infrascriptum.

Que fuerunt acta ut premititur Gerunde ultima die marcii, anno a Natiuitate Domini ·M·CCC· septuagesimo, presentibus ad hec et uocatis testibus Galcerando de Quintano, causidico, et Narcisso de Fonte, scriptore curie officialis Gerunde.

a. *segueix ratllat*: oley. b. *segueix ratllat*: Algema. c. *segueix ratllat*: tén una
fexa. d. *segueix ratllat*: per les quals cases.

ÍNDEXS COMPLEMENTARIS

FIGURES

1. El procés de parroquialització al comtat de Girona, segles x-xi	83
2. L'església romànica de Sant Andreu de Pedrinyà	87
3. Les capelles de Santa Maria de Montnegre, Sant Joan de Salelles i Santa Margarida de Vilobí.....	97
4. Aparició de castells i cases fortes als ardiaconats de Girona i la Selva, segles x-xiv.....	120
5. El control dels delmes laics del bisbat de Girona, 1221-1360	133
6. Agrers de les peces de terra segons els capbreus gironins, 1314-1363	190
7. Censos de les cases segons els capbreus gironins, 1314-1363	191
8. Agrers dels masos segons els capbreus gironins, 1314-1363	192
9. L'estructura feudal del bisbat de Girona a partir del delme, 1362-1371	239
10. Cronologia dels documents citats al Llibre Verd, 1362-1371 ...	241
11. L'evolució dels titulars dels delmes gironins, segles XIII-XIV....	242
12. Proporcions entre delme i primícia al bisbat de Girona	245
13. Els drets parroquials a Sant Mateu de Montnegre, 1314-1341	249
14. Els tonsurats de la diòcesi de Girona, 1326-1334	331
15. Les làpides dels clergues de Sant Mateu de Montnegre, 1336-1338	339

16. La comunitat rural.....	481
17. Evolució cronològica de les parròquies i de les comunitats rurals	483

MAPES

1. Les diòcesis catalanes als volts del 1300	33
2. El bisbat de Girona, segle XIV	38
3. Les actes de consagració d'esglésies al bisbat de Girona, 904-1200	41
4. Les visites pastorals al bisbat de Girona, 1295-1329.....	50
5. Situació de la trentena de parròquies estudiades	55
6. Els capbreus senyorials de les terres de Girona, 1311-1369.....	56
7. Les esglésies rurals del bisbat de Girona fins al segle IX.....	78
8. El procés de parroquialització als ardiaconats de Girona i la Selva, segles X-XI.....	82
9. Castells i cases fortes als ardiaconats de Girona i la Selva, segles X-XIV	92
10. Capellanies eclesiàstiques als ardiaconats de Girona i la Selva, 1222-1364	113
11. Les parròquies del bisbat de Girona, segle XIV	140
12. Poblament concentrat i dispers al bisbat de Girona a l'inici del segle XIV	154
13. Els nuclis de població de les terres de Girona, segles XI-XIV	164
14. Els camins dels visitadors episcopals, 1329	171
15. Xarxes de camins locals a les conques del riu Daró i del riu Onyar, segle XIV	172
16. Geografia del valor dels delmes majors de les parròquies gironines, 1362-1371.....	233
17. Les comunitats subjectes als fogatges als ardiaconats de Girona i la Selva, 1358-1378	270
18. L'alienació de les jurisdiccions reials als ardiaconats de Girona i la Selva, segle XIV	276
19. La procedència dels integrants de les comunies del bisbe de Girona, 1326-1336	294
20. Geografia dels delmadors eclesiàstics: monestirs i institucions gironines.....	305
21. Els clergues parroquials segons les visites pastorals, 1304-1329	315

22. Geografia dels delmadors eclesiàstics: capellans i clergues parroquials	324
23. Geografia dels delmadors laics: comtes, vescomtes i senyors de castells.....	363
24. Geografia dels delmadors laics: cavallers i altres laics	368
25. Els delmadors laics de la Vall d'Hostoles	369
26. Els delmes en mans d'habitants de Camprodon	378
27. Les confraries del bisbat de Girona, segles XII, XIII i primera meitat del XIV	409
28. Almoines i hospitals del bisbat de Girona, segles XII, XIII i primera meitat del XIV	413
29. Les obreries parroquials en el registre de la <i>decima ecclesiastica</i> , 1279-1280.....	420
30. Les obreries parroquials en el registre de la <i>decima ecclesiastica</i> , 1364	425
31. Les universitats rurals del bisbat de Girona, segles XIII i XIV.....	443
32. Les parròquies de l'ardiaconat de Girona	548
33. Les parròquies de l'ardiaconat de la Selva	554
34. Les parròquies de l'ardiaconat d'Empúries.....	561
35. Les parròquies de l'ardiaconat de Besalú.....	571

TAULES

1. Bisbes i sínodes diocesans de Girona, 1199-1369.....	42
2. Els registres de l'administració episcopal, 1294-1340	44
3. Les col·leccions de pergamins referents a l'antic comtat de Girona, 817-1300.....	46
4. Els primers registres de visites pastorals de l'Arxiu Diocesà de Girona, 1295-1329.....	49
5. Ardiaconats i parròquies del bisbat de Girona, segle XIV	53
6. Els capbreus senyorials de les terres de Girona, 1311-1369.....	57
7. Els manuals notariais de Cruïlles i Monells, 1302-1334.....	59
8. Donacions de drets parroquials a la seu de Girona i a la canònica de Vilabertran, 1101-1220	111
9. La pertinença a la parròquia dels habitants de Cruïlles, 1319	157

10. Prestacions agràries i censos de masos, cases i peces de terra	188
11. Servitud i serveis en treball als capbreus senyorials.....	195
12. Domini directe i costums locals al bisbat de Girona, segle XIV.....	198
13. Els pagaments pels drets d'ús dels espais comunals, 1314-1356	209
14. Els ingressos senyorials a Monells, Brunyola i Camós, 1304-1382	216
15. El valor dels delmes majors del bisbat de Girona, 1362-1371	231
16. Tipologia de les parròquies segons el valor del delme, 1362-1371	232
17. Porcions dels delmes majors i menors, 1362-1371	236
18. Ingressos per delmes i primícies segons els grups socials, 1362-1371	247
19. El blat de l'oli de l'obra de Sant Martí Vell, 1364-1388.....	257
20. Les comunitats dels ardiaconats de Girona i la Selva segons els fogatges, 1358-1378.....	268
21. Les prestacions militars dels homes dels castells de Ravós i Lloret, 1317-1320	284
22. Els motius d'exempció de la comúnia contra Guillem Batlle, 1326-1336	293
23. Presentacions i nomenaments de clergues de parròquies gironines, 1295-1334.....	307
24. El nombre de clergues a les parròquies gironines, 1304-1364	313
25. El patrimoni dels clergues parroquials, 1253-1333.....	320
26. La participació dels clergues parroquials en els delmes dels ardiaconats de Girona i la Selva, 1362-1371	322
27. Les rendes dels beneficis parroquials, 1279-1364	325
28. La llengua de les lletres episcopals i reials, 1293-1330.....	335
29. Els motius d'excomunió al bisbat de Girona, 1294-1340	344
30. Els excomunicats del bisbat de Girona per grups socials, 1294-1340	345
31. Els incompliments de les obligacions dels clergues parroquials, 1304-1329	348

32. Els motius dels nomenaments i de les absències dels clergues gironins, 1294-1340.....	353
33. La durada dels càrrecs eclesiàstics de les parròquies gironines, 1295-1348	354
34. Llicències episcopals per no assistir a la missa al temple parroquial, 1326-1350.....	365
35. El valor dels dots i les lligítimes dels llinatges senyorials, 1232-1312	372
36. Pràctiques religioses dels cavallers gironins, 1204-1362	374
37. Els compradors de les jurisdiccions reials de la vegueria de Girona, segle XIV	379
38. Els estatus personals dels habitants de Ravós i Santa Llogaia del Terri, 1317	383
39. Els estrats socials de Cruïlles i Sant Sadurní, 1276-1333.....	385
40. Els qüestors del bisbat de Girona, 1320-1360	390
41. La moralitat dels laics segons les visites pastorals, 1304-1329	396
42. Les esglésies parroquials en els testaments de la notaria de Monells, 1304-1333	399
43. L'estat dels temples parroquials segons les visites pastorals, 1304-1329	421
44. Procedència social dels obrers i testimonis en les visites pastorals, 1304-1329.....	431
45. Cronologia de les universitats gironines, 1250-1350	442